Warren Treadgold

Lucrarea a apărut cu sprijinul Ministerului Culturii şi Cultelor

WARREN TREADGOLD (născut la 3 aprilie 1949 la Oxford) şi-a făcut studiile la Universitatea Harvard, unde şi-a susţinut şi teza de doctorat în 1977. A beneficiat de mai multe stagii de documentare la Munchen, Berlin, Stanford, Oxford, Washington etc. Şi a profesat în calitate de asistent şi lector la universităţile din Los Angeles, Stanford şi Berkeley, de profesor asociat la Hillsdale College şi de profesor titular la Universitatea din Miami şi ulterior la cea din Saint Louis. Este autor al unui mare număr de studii şi recenzii, iar notorietatea mondială şi-a dobândit-o prin monografiile The Nature of the Bibliotheca of Photius (Washington, D.C., 1980), The Byzantine State Finances în the Eighth and Ninth Centuries (New York, 1982), Byzantium and Its Army, 284 – 1981 (Stanford, 1997), şi în special prin impozanta A History of the Byzantine State and Society (Stanford, 1997).

Warren Treadgold: A History of the Byzantine State and Society © 1997 by the Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University © 2004 institutul European, Iaşi www. euroinst. Ro

INSTITUTUL EUROPEAN

Iaşi, str. Cronicar Mustea nr. 17,700198, CP. 161curoedit@hotmail. com

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

TREADGOLD, WARREN

O istorie a statului şi societăţii bizantine / Warren Treadgold; trad, de Mihai-Eugen Avădanei; ed. Îngrij. de Victor Spinei şi Bogdan-Petru Maleon; pref. de Victor Spinei – Iaşi: Institutul European, 2004 – Iaşi: Institutul European, 2004 voi.

ISBN 973 – 611 – 312 – 4

Vol. I – 2004 – Bibliogr. – Index – ISBN 973 – 611 – 313 – 2

Avădanei, Mihai Eugen (trad.)

Spinei, Victor (ed., pref.)

Maleon, Bogdan-Petru (ed.)

94(495.02)

Reproducerea (parţială sau totală) a prezentei cărţi, fără acordul Editurii, constituie infracţiune şi se pedepseşte în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed în ROMÂNIA

WARREN TREADGOLD

O istorie a statului şi societăţii bizantine

vol. I: (284 – 1025)

Traducere de MIHAI-EUGEN AVĂDANEI Ediţie îngrijită de VICTOR SPINEI ŞI BOGDAN-PETRU MALEON

Prefaţă de VICTOR SPINEI

INSTITUTUL EUROPEAN

2004

TABLA DE MATERII

Tabele şi hărţi / 6

Bizantinistica americană pe lagaşul marilor împliniri (Victor Spinei) / 7

Prefaţă /11

Notă asupra transliteraţiei /15

Introducere / 18

Partea I. STAT LĂRGIT ŞI SOCIETATE ÎMPOVĂRATĂ

Capitolul 1. Refacerea Imperiului (284 – 337)

Noul sistem al lui Diocleţian (27); Reinstaurarea stabilităţii (36); Conilicte reînnoite (41); Schimbările efectuate de Constantin (50); Un stat în curs de edificare (57).

Capitolul 2. Tensiuni în stat (337 – 395)

Continuitatea în timpul lui Constantius al II-lea (65); Înfrângerea din timpul lui Iulian (72); Înfrângerea din timpul lui Valens (75); Reconstrucţia Imperiului în timpul lui Theodosius (81).

Capitolul 3. Pericolul barbarizării (395 – 457)

Ostilitatea dintre Orient şi Occident (89); Ameninţarea hunilor (98); Creşterea influenţei barbare (107).

Capitolul 4. Formarea societăţii bizantine (284 – 457)

Regiunile şi jurisdicţiile (113); Consolidarea puterii centrale (120); Răspândirea creştinismului (128); Elenismul şi romanitatea (135); Sărăcie şi prosperitate (144).

Partea a II-a. BLOCAREA PROGRESULUI

Capitolul 5. Renaşterea Orientului (457 – 518)

Conflictul lui Leon cu germanii (159); Lupta lui Zenon pentru stabilitate (164); Reformele lui Anastasius (172).

Capitolul 6. Recuceririle şi ciuma (518 – 565)

Ascensiunea lui Iustinian (181); Proiectele lui Iustinian (185); Victoriile lui Iustinian (191); Atacul perşilor (199); Ciuma (203); Realizările lui Iustinian (214).

Capitolul 7. Pericolul extinderii excesive (565 – 610)

Năzuinţele exagerate ale lui Iustin al II-lea (225); Cheltuielile exagerate ale lui Tiberiu (230); Restricţiile lui Mauriciu (233); începutul dezmembrării (243).

Capitolul 8. O societate divizată (457 – 610)

Orient, Occident şi Centru (249); Ordine şi dezordine (260); Autoritatea bisericii şi limitele acesteia (266); Cultura elitelor şi cultura maselor (271); Expansiune şi depresiune (280).

Partea a III-a. CATASTROFA IMINENTĂ

Capitolul 9. Două lupte pentru supravieţuire (610 – 668)

Cucerirea persană (293); Reacţia lui Heraclius (299); Cuceririle arabe (307); Rezistenţa lui Constans al II-lea (313); Constans al II-lea şi themele (320).

Capitolul 10. Războiul de uzură (668 – 717)

Atacurile arabilor şi bulgarilor (329); Riscurile lui Iustinian al II-lea (336); Cele şapte rebeliuni (343).

Capitolul 11. Depăşirea crizei (717 – 780)

Schimbarea din timpul lui Leon al III-lea (352); Tulburări în timpul lui Constantin al V-lea (362); Iconoclasmul lui Constantin al V-lea (366); Moderaţia lui Leon al 1 V-lea (373).

Capitolul 12. Regresul societăţii (610 – 780)

Pierderi şi pustiiri (378); Reorganizarea statului (386); Frământările din

cadrul Bisericii (393); Declinul culturii (400); Regresul economic (406).

Partea a IV-a. REDRESAREA GRADUALĂ

Capitolul 13. Reformele interne (780 – 842)

Noul regim al Irinei (425); Expansiunea din timpul lui Nicefor (432); Disensiuni reînnoite (437); Ambiţiile lui Teofil (445).

Capitolul 14. Câştigurilepe plan extern (842 – 912)

Stabilitatea din timpul Teodorei. (454); Progresul din timpul lui Mihail al III-lea (458); Victoriile lui Vasile I (463); Dezamăgirile lui Leon al VI-lea (469); Expansiunea din timpul lui Leon al VI-lea (474).

Capitolul 15. Consolidarea cuceririlor (912 – 963)

Regenţii rivali (481); Cuceririle lui Roman Lecapenos (484); Expansiunea din timpul lui Constantin al VII-lea (495); Moştenirea lui Roman al II-lea (501).

Capitolul 16. Marile cuceriri (963 – 1025)

Cuceririle lui Nicefor al III-lea (506); Cuceririle lui Ioan Tzimiskes (513); Dificultăţile lui Vasile al II-lea (520); Succesele lui Vasile al II-lea (527); Cuceririle lui Vasile al II-lea (533).

Capitolul 17. Expansiunea societăţii (780 – 1025)

Relaţiile împăratului cu armata (550); Relaţiile împăratului cu Biserica (559); Reînvierea culturală (565); Dezvoltarea economică (575).

Bibliografie generală

Studii generale (588): Lucrări de referinţă generale (590); Partea I: 284 – 457 (592); Partea II: 457 – 610 (599); Partea III: 610 – 780 (603); Partea IV: 780 – 1025 (607). Note/613

Indice (Bogdan-Petru Maleon) /659

TABELE ŞI HĂRŢI

Tabele

Tabelul transliteraţiilor din greacă în engleză / 16

Dinastiile lui Diocleţian şi Constantin I / 60

Dinastiile lui Valens şi Theodosius I / 80

Estimarea bugetelor statului în secolele IV-V / 152

Dinastia lui Leon 1/162

Dinastia lui Iustin 1/213

Estimarea bugetului statului în secolul al Vi-lea / 284
Dinastia lui Heraclius / 314
Dinastia lui Leon al 1 II-lea / 373
Unităţile armatei operative în 565 şi 773 / 379
Bugetele de stat estimate din secolele al VII-lea şi al VIII-lea / 420
Dinastia Amoriană / 446
Dinastia Macedoneană / 498
Bugetele de stat estimate pentru secolele al IX-lea, al X-lea şi al XI-lea / 583
Hărti
»
Arealul vorbitorilor de greacă din Imperiul Roman în jurul anului 284 / 21
Imperiul Roman de Răsărit în jurul anului 31 2 / 46
Imperiul Roman de Răsărit în jurul anului 395 / 91
Armata Imperiului Roman de Răsărit în jurul anului 395 / 115
Oraşe din Imperiul Roman de Răsărit în jurul anului 457 / 145
Imperiul în jurul anului 565 / 222
Armata Imperiului în jurul anului 565 / 252
Orientul în jurul anului 633 / 308
Themele şi exarhatele în jurul anului 668 / 327
Imperiul în jurul anului 780 / 374
Armata în jurul anului 775 / 383
Oraşele din Imperiu în jurul anului 780 / 41 1
Armata în jurul anului 840/452
Imperiul în jurul anului 1025 / 539
Themele din jurul anului 1025 / 543
Themele existente în jurul anilor 668 şi 900 / 553
BIZANTINISTICA AMERICANĂ PE FĂGAŞUL MARILOR ÎMPLINIRI

Veleităţile unei supraputeri de talia Americii de a se reliefa în toate domeniile de larg interes al 111111< Idi umaniste nu au ocolit nici bizantinistica. Crearea catedrelor de profil la câteva din universităţii li |’m –.1 îi , iii1 fondarea efervescentului nucleu de cercetări Duinbarton Oaks Center for Byzantine Studie 11 V. A. Liingto», D.C., afiliat Universităţii

Ilarvard, dotarea marilor muzee cu colecţii de obiecte de artă? I «h – arheologice provenind din Imperiul Bizantin, programarea săpăturilor arheologice în obiectiv u xi liiioare, investigarea arhitecturii, picturii, mozaicurilor, a numeroase monumente religioase şi laici 11111iii iic (le izvoare narative, diplomatice, numismatice şi sfragistice, elaborarea de monografii asupra nu palele problematice largi vizând viaţa economică, culturală, confesională şi politică, iniţierea unc l» i iiiiivnic periodice de profil etc. Sunt numai câteva din realităţile indubitabile ce creionează proiili Im.ml biologiei americane de la cumpăna de milenii.

Dacă multă vreme cele mai eclatante realizări ale bizantinologiei de peste Ocean se datorau unc imgrmi|i europeni de origine grecească, rusă sau engleză, în ultimele decenii, alături de erudiţii instrui) im I utopii şi stabiliţi vremelnic sau statornic în SUA, s-a format o generaţie de savanţi „autohtoni” e limile bună pregătire de specialitate, care deja a produs o literatură la o înaltă altitudine a exigenţelor impusă pe plan internaţional nu numai datorită proliferării limbii engleze, ci a valorii ei intrinsece.

În cadrul acestei prestigioase generaţii, un loc de vârf ocupă incontestabil Warren Treadgold I în itl lui Donald W. Treadgold şi al Alvei Granquist Treadgold, el s-a născut la 3 aprilie 1949 la Oxforc mulv familia sa şi-a avat temporar domiciliul. Atracţia pentru studiul trecutului o datorează desigur tatălu – în Donald W. Treadgold (1922 – 1994), savant de notorietate internaţională, expert în istoria modernă fi unici şi în cea a URSS-ului, dar preocupat şi de istoria popoarelor est-europene şi a Chinei. De la tatăl să Wnire» Treadgold a fost contaminat de pasiunea pentru destinul civilizaţiei Europei de Est şi de Sud-Esi A avut şansa de a face studii strălucite la cea mai veche şi celebră universitate americană, aceea de 1; I laivnrd, pe care a absolvit-o în anul 1970 cu distincţia magna cum laude. Şapte ani mai târziu – în 1977 – îşi – .MN|inua teza de doctorat tot la Harvard, unde principalul mentor i-a fost ilustrai bizantinist Ihor Sevcenko.

Ritmul trepidant de viaţă specific american l-a obligat în anii următori la frecvente peregrinări. Pre i\ putea dobândi diferite atribuţii didactice şi, totodată, a-şi continua instruirea în calitate de bursier îi i: i. Îi multe centre de vază americane şi europene. În 1977 – 1978 devine lector vizitator în

domeniul clasic în I Iniversitatea Californiei din Los Angeles, apoi beneficiază de un stagiu de studiu în Germania în dou: etape, prima la Universitatea din Munchen (1978 – 1980) şi a doua la Universitatea Liberă din Berlii (I – >82 – 1983) în calitate de stipendiat Humboldt. În intervalul dintre cele două etape revine în California ilu data aceasta la Universitatea Stanford (1980 – 1982) ca bursier Mellon şi lector vizitator. După epuizarea celui de al doilea stagiu cu bursă Humboldt, deţine postul de profesor asociat în istoric k llillsdale College (1983 – 1988) şi temporar cel de profesor asistent vizitator la Universitatea Californie din Berkeley (1986). În 1988 părăseşte California şi se mută la Universitatea Internaţională Florida din \1iami, urcând în ierarhia didactică de la poziţia de profesor asistent (1988 – 1990) la cea de profesos asociat (1990 – 1991) şi la cea de profesor titular (1991 – 1997). În acest interval obţine şi burse de cercetare în AII Souls College din Oxford (1989) şi la Woodrow Wilson Internaţional Center for Scholars din Washington, D.C. (1996 – 1997). După aproape un deceniu de profesorat la Universitatea Internaţională I lorida, nesatisfăcut de posibilităţile de documentare de la Miami, decide să-şi schimbe din nou locul de muncă, de data aceasta la Universitatea din Saint Louis, statul Missouri, unde din 1997 figurează Ce profesor titular pentru disciplina Istoria antichităţii târzii şi a Bizanţului, în cadrul Departamentului de Istorie al Colegiului de Arte şi Ştiinţe.

Mulţi colegi din breasla istoricilor manifestă adesea ezitări la început de drum până se fixeazi prioritar spre o anumită tematică. Din acest punct de vedere, preocupările ştiinţifice ale lui Warrer Treadgold s-au axat în chip neabătut spre civilizaţia Bizanţului încă din perioada când îşi desăvârşes studiile. I ot ce a scris până în prezent – şi nu este deloc puţin de la recenzii şi studii şi până la volume, se subsumează exclusiv acestui domeniu. O consecvenţă cu adevărat remarcabilă! Este adevărat că istoria Imperiului Bizantin se extinde peste mai bine de un mileniu şi se desfăşoară pe scena a trei continente, astfel că oferă o multitudine de subiecte incitante, nelimpezite pe deplin cu tot persuasivul efort cărturăresc al multor generaţii de exegeţi. Paleta tematică către care a convers profesorul Treadgold însumează aspecte diverse din sfera

culturală, administrativă, financiară, militară şi politică.

Warren Treadgold face parte din categoria istoricilor înzestraţi în egală măsură cu capacitatea de a clarifica cu migală chestiuni de amănunt, cu acribie de bijutier, dar şi pe cea de a sintetiza coerent mari procese şi fenomene derulate de-a lungul deceniilor şi secolelor la scară transcontinentală. Conştient că tot ce a creat reprezintă piese atent finisate, cu profesionalismul savantului autentic, nu şi-a disipat studiile decât în periodice cu imprescriptibilă autoritate din Statele Unite şi din Europa: Greek, Roman and Byzantine Studies, Dumbarton Oaks Papers, Byzantion, American Historical Review, Byzantinische Forschungen, Byzantinoslavica, Harvard Ukrainian Studies, Rivista di Studi Bizantini e Slavi, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, Rivista di Bizantinistica etc. Observaţia este valabilă şi pentru recenziile şi notele sale bibliografice, găzduite de reviste de talia celor ca: Speculum, Slavic Review, American Historical Review, Byzantine Studies, Internaţional History Review etc. De altfel, şi monografiile sale au fost dirijate spre case editoriale de mare prestigiu.

Notorietatea cea mai mare pe plan profesional i-a fost conferită tocmai de aceste monografii. Cea dintâi pe care a publicat-o se intitula The Nature of the Bibliotheca of Photius (Washington, D.C., 1980), urmată la scurt timp de The Byzantine State Finances în the Eighth and Ninth Centuries (New York, 1982), după care a tipărit The Byzantine Revival, 780 – 842 (Stanford, 1988) şi Byzantium and Its Army, 284 – 1081 (Stanford, 1997). Receptarea primelor volume publicate de Warren Treadgold a fost pe măsura calităţii acestora, ele bucurându-se de recenziile şi prezentările unor somităţi ale bizantinologiei americane şi europene, precum M. Angold, M. Bartusis, G. Dennis, A. E. Laiou, I. N. Ljubarskij, D. M. Nicol, N. Oikonorr. Ides, J. Shepard, F. Winkelmann. P. Wirth etc. De asemenea, Warren Treadgold şi-a asumat calitatea de editor, coordonând volumul colectiv Renalssance Before the Renalssance: Cultural Revivals of Late Antiquity and the Middle Ages (Stanford, 1984).

Încununarea primelor decenii ale activităţii sale ştiinţifice o reprezintă, fără îndoială, monumentala o istorie a statului şi societăţii bizantine (A

History of the Byzantine State and Society), tipărită în anul 1997 la Stanford, în California, de editura Universităţii din localitate (Stanford University Press). Volumul a fost ulterior dublat de un compendiu drastic abreviat, intitulat o istorie concisă a Bizanţului

(A Concise History of Byzantium, Stanford, 2001), care a fost deja tradus în spaniolă şi română.

*

O istorie a statului şi societăţii bizantine, impresionantă prin volum, prin orizont problematic şi prin bogăţia informaţiei, constituie rodul a circa un deceniu de muncă titanică, în care autorul a adunat, colaţionat, analizat şi rezumat mii de izvoare narative, diplomatice, beletristice, numismatice, sfragistice, arhitecturale etc., recoltate din biblioteci de renume din SUA ŞI Europa Occidentală. Volumul nu poartă câtuşi de puţin pecetea claustrării în încăperile bibliotecilor şi în cabinetul de lucru, întrucât autorul a avut ocazia să călătorească prin multe din centrele şi regiunile unde s-au consumat evenimentele evocate în paginile cărţii sale, voiajuri care l-au introdus în mare măsură în atmosfera vremurilor revolute şi l-au pus în contact nemijlocit cu relicvele monumentelor arhitecturale.

Experienţa dobândită prin redactarea lucrărilor anterioare a cântărit mult atunci când a decis realizarea temerarei sale sinteze, căci cu ajutorul acestora reuşise deja să clarifice numeroase aspecte obscure sau controversate. Pe de altă parte, familiarizarea cu diferite secvenţe ale istoriei Bizanţului i-a permis să-şi contureze mai clar problemele litigioase sau greu solvabile care urmau să fie aduse în discuţie.

Pentru elaborarea operei sale, bizantinistui american a fost nevoit să întreprindă prospectări speciale în domenii conexe civilizaţiei bizantine. Realizând că o cheie de boltă a organismului statal îl alcătuise armata.

Warren Treadgold i-a acordat o atenţie specială. De aici a rezultat cuprinzătoarea monografie asupra sistemul militar bizantin de la începuturi şi până la urcarea pe tron ai lui Alexios I Colímenos, o caite caic, potrivit propri mărturisiri, a fost „scrisă dintr-un accident” (Byzantium and Its Army, 284 – 108! p. VII), în vederea realiză) sintezei generale asupra Imperiului, dar care a căpătat contur şi ca entitate distinctă.

Lansându-se într-un proiect atât de ambiţios precum lucrarea despre statul şi societatea bizantin Warren Treadgold conştientizase, pe de altă parte, necesitatea prelucrării şi rezumării datelor mai relevan dobândite în ultimele decenii referitoare la toate componentele importante ale civilizaţiei constantinopolitan Deloc întâmplător, Warren Treadgold şi-a fixat drept reper marea sinteză a savantului de origine nisă, stabilit Iugoslavia, George Ostrogorsky, a cărei primă ediţie, publicată în germană (Geschichte des byzantinischi Staates), a apărut la München în anul 1940, iar cea din urmă, a treia şi ultima, în 1963, lucrare care s-a bucurat (o consideraţie perenă în cercurile savante, reflectată, între altele, şi în traducerile tipărite în mai multe tăi inclusiv în limba engleză, graţie tălmăcirii lui Joan Hussey. Chiar dacă nu o recunoaşte explicit, Warrc Treadgold şi-a propus – şi a reuşit – să depăşească din toate punctele de vedere volumul „clasic” al 1 Ostrogorsky. Cartea sa înseamnă mult mai mult şi decât sintezele dense datorate lui Steven Runciman, Dimii Obolensky, Paul Lemeric, Robert Browning, Alexander Kazhdan, Cyril Mango, Peter Schreiner sau Ala Ducellier, căci nu oferă numai perspective generalizatoare, ci şi un abundent material faptic, de natură: argumenteze şi să justifice credibil formulările concluzive.

Asupra oportunităţii întocmirii unei lucrări de factura celei pe care a realizat-o, Warren Treadgold ţinut să se pronunţe în chip comprehensibil, cu motivaţii corespunzătoare, în articole speciale (Why Write a Ne History of Byzantium [Canadian Institute of Balkan Studies], Toronto, 1997,22 p.; Observations onfinishing General History of Byzantium, în Actos. Studies în Honour of Cyril Mango, ed. I. Sevcenko şi I. Hutter, Stuttga – Leipzig, 1998, p. 342 – 353). În condiţiile în care sinteza sa nu a fost prevăzută decât cu o trecere în revis bibliografică cu comentarii lapidare, istoricul a considerat necesar să revină în cazul principalelor opere e amplitudine, spre a creiona evaluări analitice. Preocuparea sa principală s-a axat nu atât pe prezentarea aportub lor ştiinţific global, cât pe reliefarea anumitor lacune, de aici decurgând necesitatea corijării acestora printr-u demers ştiinţific reînnoit, pe care a consimţit, de altfel, săşi-l asume.

Articolele aferente impozantei sinteze i-au prilejuit în acelaşi timp o

sugestivă expunere asupi concepţiilor sale istorice, cu focalizare explicită asupra civilizaţiei bizantine. În consonanţă cu opiniv altor erudiţi din lumea contemporană, consideră că recompunerea jaloanelor evolutive ale societăţik umane nu se poate limita numai la evenimentele de pe scena politică, acestea din urmă trebuin colaţionate cu sagacitate cu realităţile sociale, religioase, culturale şi economice. În altă ordine de idei, 6 postulează imperativul ca prospectările analitice să nu se limiteze numai la zonele centrale ale statului, – să vizeze coerent şi pe cele periferice, care cumulau adesea trăsături specifice.

Reputatul savant bizantinist a ţinut să dezavueze anumite tendinţe colportate în istoriografi modernă referitoare la pretinse similitudini între structurile sociale ale comunităţilor din Bizanţ şi cele o factură feudală din occidentul Europei. Totodată, el s-a distanţat tranşant de prozeliţii teoriilor cu tent marxistă, care supralicitează ideea că dinamica socială din Imperiul Bizantin ar fi fost generată în mo esenţial de antagonismele de clasă (Why Write a New History… p. 10 – 11).

Sinteza sa nu este desigur lipsită de cusururi. Uncie din acestea i-au fost reproşate, uneori e asprime excesivă, de câţiva din recenzenţi în periodice de autoritate: Nicholas Oikonomides în Jahr buc der Österreichischen Byzantinistik (49,1999, p. 329 – 330), Bernard Flusin în Revue des études byzantine (57,1999, p. 335 – 336), Wolfram Brandes în Byzantinische Zeitschrift (95,2002,2, p. 716 – 725) et «Multe din imputări sunt desigur justificate, dar nu trebuie omis faptul că o lucrare de o atât de amp! respiraţie, acoperind o paletă cronologică de peste un mileniu, cu ambiţia de a da verdicte şi în chestiui generale şi în cele speciale, este practic imposibil să se sustragă micilor erori ce decurg de cele mai mult ori din imprecizia şi precaritatea surselor informative din antichitatea târzie şi din evul mediu.

Dificultăţile şi impedimentele nu au fost ignorate nicio clipă de autor, acesta fiind conştient e riscurile la care se expune prin publicarea operei sale. Precum estima, cu un anumit sarcasm, „pentru a sinteth domeniul bizantinisticii, astăzi se pretinde un grad neobişnuit ori de perseverenţă ori de inconştienţă, sau poate amândouă, şi eşti invitat la mai mult

discernământ ca niciodată...” (Objervations ori Finishing a General History... p. 343. Cf. Şi Why Write a New History... p. 12). La aceste exigenţe s-ar mai putea adăuga desigur şi o largă viziune istorică, cunoştinţele enciclopedice, disponibilitatea pentru analize penetrante.

*

În ceea ce mă priveşte, am avut privilegiul să-l cunosc personal pe profesorul Warren Treadgold, în februarie 1994, la Dumbarton Oaks Center for Byzantine St ud ies de la Washington, D.C., când, în vacanţa dintre semestre, venise de la Miami – unde lucra pe atunci spre a-şi reîmprospăta documentarea în cea mai bine înzestrată bibliotecă de bizantinistică din America. Dotat cu o statură atletică, înalt şi prezentabil, blond cu ochii albaştri pătrunzători, era o prezenţă cu totul remarcabilă. Arbora o sobrietate specific anglo-saxonă, cu gestică reţinută, fiind echilibrat şi neexpansiv în conversaţie şi – deformaţie profesională – cenzurându-şi atent fiecare verdict în privinţa unor persoane, instituţii, chestiuni istorice. Ahtiat după bizantinologie, detesta tranşant bizantinismele. Fără să-şi afişeze epatant parcimonia în folosirea timpului, era totuşi vădit că singura preocupare dominantă convergea spre studiu. Într-o anumită împrejurare îmi relata că în locuinţa privată nu dispunea de televizor, pentru a nu fi sustras de la muncă. În pofida deosebirilor temperamentale evidente, pe alocuri îngemănând contraste, alcătuia un cuplu armonios cu excelenta specialistă în mozaicurile bizantine şi renascentiste înna Andreescuâreadgold, cu care se căsătorise în 1982. Chiar lipsit de copii, mariajul s-a cimentat neîndoielnic şi datorită afinităţilor intelectuale şi a preocupărilor comune pentru cultura şi arta bizantină.

În februarie 1984, după ani de muncă susţinută, Warren Treadgold tocmai terminase Istoria statului şi societăţii bizantine şi îi adusese forma dactilografiată pentru a fi îecturată şi adnotată de Alexander Kazhdan, cmul-enciclopedie de la Dumbarton Oaks, după ce anterior trimisese volumul cu acelaşi scop lui Ihor Sevcenko, Robert Browning, George Majeska şi altor specialişti. Cu acest prilej am putut survola luxuriantul text – încl inedit – de peste 1000 de pagini al sintezei, cu adevărat copleşitor. Autorul îi tacea ultimele retu^îi şi îi alcătuia materialul ilustrativ, consiliat

cu discreţie de soţia sa. I-am reîntâlnit pe soţii Teadgold în iulie 1995 şi în august 2001 în aceeaşi elevată şi emulantă ambianţă cărturărească de la Dumbarton Oaks, unde lucrau cu cerbicia d «ntotdeauna. Succesele profesionale notabile nu le-a diminuat cu nimic ritmul muncii, nu i-a molipsit de posturi letargice de automulţumire. În iunie 2001 ne-am reîntâlnit la Iaşi, unde au poposit în drum spre mănăstirile din nordul Moldovei şi spre cetăţile săseşti din sud-estul Transilvaniei, de data aceasta într-o atitudine mai relaxată, dar totuşi nu desprinsă total de preocupările savante.

Discuţiile cu Warren Treadgold au fost întotdeauna profitabile. Nu este persoana care să se complacă în alunecări spre fâgaşuri convenţionale ori spre supoziţii fanteziste, este întotdeauna direct şi tranşant, aceasta neînserrmând absenţa subtilităţii şi a umorului. Rectilinitateatea şi intransigenţa, exteriorizate neoscilant atât în scrisul istoric cât şi în viaţa cotidiană, i-au atras nu numai preţuirea şi respectul, ci şi adversităţi şi antipatii. Anatema de incomod explică poate, măcar în parte, de ce profesează la Universitatea din Saint Louis şi nu a acces încă spre poziţii de prim rang de pe ieşichierul bizantinologiei americane, ceea ce vasta şi consistenta sa operă istorică l-ar fi îndreptăţit pe deplin. Desigur că pe un autentic om de ştiinţă, captat până la limite extreme de chestiuni epistemologice, asemenea frustrări şi disfuncţionalităţi nu-l contaminează de obsesii vindicative şi nici nu-i diminuează elanurile creatoare. Dimpotrivă! Referitor la propriul crez, nu-i voi uita niciodată depoziţia memorabilă făcută acum câţiva ani la Washington, într-o discuţie ce evocase originea şi distincţia familiei sale: „Nobleţea mea constă în forţa de muncă”!

Această „nobleţe”, dublată de erudiţie şi rigoare, dar şi de har şi pasiune implacabilă, a rodit într-una din cele mai captivante creaţii istoriografice din amurgul învolburatului mileniu încheiat de puţină vreme.

Victor SPINEI

Prefaţă

Astăzi, în epoca monografiilor, momentul unei treceri generale în i vi ni «1 pare să fie întotdeauna plasat într-un viitor imprecis. Cititorul monografiiloi»! – |u c Bizanţ simte însă adesea că acestea necesită un volum obişnuit de cunoştinţa i>r v; ire oricine se aşteaptă să le găsească într-o carte cu subiect general. Deşi cartea lí – ntv mă refer este Istoria statului bizantin a lui George Ostrogorsky, chiar şi cei car< tiu viiit-o în întregime îşi vor da seama că istoricii deţin acum informaţii şi susţii puncte de vedere care nu se află în acest volum. Avem la îndemână scurte istorii ah Miziiuţului de dată recentă, treceri actuale în revistă ale civilizaţie; bizantine, iar mă unu un dicţionar de referinţa comprehensiv referitor la problemele bizantine, dar deocamdată, nicio istorie adusă la zi, detaliată şi completă1. Am încercat sí compensez acest deficit în limitele unui singur volum. Mă adresez atât specialistulu t îl şi cititorului cultivat, dar şi studentului care aspiră să devină specialist sau să-şi facă o cultură generalăz.

Cartea aceasta este mai curând o istorie a Bizanţului decât o prelucrare d< erudiţie modernă despre Bizanţ, nefiind deci o contribuţie care să se încadreze îi categoria monografiilor. Pe lângă numeroase omisiuni şi acceptarea anumito chestiuni îndoielnice, cunoştinţele actuale despre Bizanţ au dus adesea la concluzia e; sunt inconsecvente, de obicei din cauză că acelea referitoare la diferite părţi al< domeniului au dat rezultate care s-au dovedit a fi incompatibile. O lucrare cu subiec general ar putea fi compilată prin rezumarea studiilor actuale şi lăsând la o part dezacordurile dintre acestea; dar rezultatul ar fi un tablou distorsionat atât a cunoştinţelor moderne, cât şi al Bizanţului. Un astfel de demers poate aborda aţi contradicţiile, cât şi omisiunile cercetărilor contemporane; dar limitat la un singur volum ar lăsa puţin loc Bizanţului, fapt care va prezenta un interes deosebit doa pentru pentru cei care studiază istoriografia modernă. Ceea ce am făcut eu, în schimb a fost să consult literatura în măsura în care îmi era de folos, să apelez la cât mai mult

Prefaţă surse bizantine şi apoi să scriu istoria aşa cum o văd eu, mergând pe urmele tuturor, ale celei mai mari parii, ale câtorva sau ale nici uneia dintre autorităţile moderne şi bizantine, după caz.

Scopul trecerii în revistă a bibliografiei şi a notelor mele nu este satisfacerea bibliografilor, ci orientarea cititorului spre principalele lucrări de care m-am folosit şi pe care le consider utile. Am descris sursele fundamentale şi literatura de importanţă secundară în bibliografia generală de la sfârşit, nu în note, care se limitează La referinţe ce nu pot fi găsite cu uşurinţă prin consultarea acesteia. Astfel că multe lucrări de bază nu sunt niciodată menţionate în note, care tind să fie deosebit de consistente, atunci când literatura de importanţă secundară este mai puţin satisfăcătoare. Multe lucrări care s-au scris despre istoria Bizanţului – ca şi despre alte subiecte – sunt greşite, se repetă sau sunt lipsite de importanţă, iar procesul de înşiruire sau de comentare a lor a ajuns să fie o divagare de la surse şi de la subiect. Fireşte, întrucât chiar şi cartea aceasta face parte din literatura de importanţă secundară, cititorii trebuie să apeleze la ea cu precauţia cuvenită, dându-şi seama, de exemplu, că aproximativ un sfert din afirmaţiile pe care le califc drept „probabile” sunt probabil greşite.

Această carte se deosebeşte de abordările standard din mai multe puncte de vedere, despre care au scris alte cărţi sau articole3. Se referă mai puţin la catastrofa din secolul al VII-lea4, aruncând o lumină mai optimistă asupra secolelor VIII-IX5, şi acordând o mai mare atenţie armatei, scoţând în evidenţă supravieţuirea acesteia pe parcursul secolului al VII-lea şi încercarea ei eşuată de a rezista în secolul al XI-leab. Acord o mai mică importanţă mişcării iconoclaste, ultima şi cea de pe urmă dintre controversele majore ale Imperiului7. Apelez în mai mare măsură la statistici şi estimări numerice întrucât, în ciuda credibilităţii şi a preciziei lor fluctuante, ele induc mai puţin în eroare decât generalizările referitoare la declinul economic şi la cetăţile pe cale de dispariţie8. Cititorul nu va găsi niciuna din judecăţile obişnuite conform cărora marile deficienţe interne au condamnat Imperiul mult înainte de căderea lui efectivă. Cu toate că putem spune astăzi că această cădere era inevitabilă, în sensul că nimic nu se mai putea face în această privinţă, abia începând din 1360 Bizanţul a ajuns să fie atât de slab încât să se afle în faţa riscului iminent al dispariţiei.

Mă deosebesc în câteva alte privinţe de mulţi bizantinişti, dar probabil că nu de cea mai mare parte dintre ei. Nu acord o importanţă aparte sfinţilor părinţi, oratoriei de curte sau ceremoniilor oficiale, deoarece niciuna dintre acestea nu pare să fi prezentat o importanţă deosebită pentru majoritatea contemporanilor9. Consider că ideologiile moderne, ca marxismul, poststructuralismul sau naţionalismul de diverse orientări sunt nefolositoare în studierea bizantinismului, unde clasele sociale şi grupările politice şi religioase erau neîngrădite, schimbătoare şi neideologice în sensul modern al cuvântului. Cred şi că evenimentele şi împăraţii au avut cu adevărat importanţă chiar şi pentru cel mai de rând bizantin. Ceea ce făcea sau nu făcea împăratul putea să-i pună imediat pe bizantinii de rând în faţa ruinei economice, a unor doctrine religioase sau a cuceririi de către o putere străină. Societatea bizantină, definită iniţial de către stat, a fost permanent schimbată de acesta.

Niciunul dintre aceste comentarii nu înseamnă că informaţiile moderne despre Bizanţ sunt inferioare celor referitoare la majoritatea celorlalte subiecte. Poate pur şi simplu pentru că rămâne în continuare un domeniu insuficient cercetat, Bizanţul a inspirat studii originale şi valoroase, mai multe decât merita. El s-a bucurat de atenţia unor mari nume, ca Edward Gibbon, Charles Diehl, J.B. Bury, Ernest Stein şi A.H.M. Jones; unul dintre aceşti savanţi, Sir Steven Runciman, este încă în plină activitate. Bizanţul îşi are istoricii lui reprezentativi contemporani, precum Cyril Mango, Alexander Kazhdan, Alan Cameron, Michael Hendy şi Ralph-Johannes Lilie şi echipele lui de savanţi care lucrează la proiecte de cercetare în Marea Britanic, Franţa, Austria şi Australia. Dacă domeniul se află acum în pericol în America, principalul motiv este declinul instituţiei reprezentative. Centrul Dumbarton Oaks pentru Studii Bizantine de la Harvard, care, în ciuda unei înzestrări extrem de bune, a permis ca numărul profesorilor angajaţi în cercetare să ajungă la zero, activitatea în acest domeniu să ia sfârşit, şi a renunţat la rolul său de frunte.

Dintre societăţile care m-au sprijinit în scrierea acestei cărţi, mulţumesc următoarelor: Naţional Endowment for the Humanitics, Carhart Foundation, Wilbur Foundation şi All Souls College, Oxford. Mulţumirile

mele pentru a fi citit întreg textul sau o parte din el şi de a fi făcut sugestii şi corecturi importante se adresează lui Robert Browning, Noel Duval, John Fine, Michael Hendy, Leslie Maccoull, George Majeska, Victor Spinei, tatălui meu, Donaid Treadgold, şi soţiei mele, Irina Andreescu-Trcadgold. Mulţumirile mele speciale se adresează lui Alexander Kazhdan pentru a fi făcut sute de comentarii valoroase, chiar dacă avem opinii diferite asupra anumitor aspecte ale istoriei bizantine. Fireşte, nici el, nici oricare dintre ceilalţi cititori ai mei nu ar putea sau nu ar trebui să subscrie la tot ceea ce afirm eu aici. Îi mulţumesc din nou şi primului meu profesor, Ihor Sevcenko, al cărui respect pentru surse şi intoleranţă faţă de mediocritatea în ştiinţă sunt necesare acum mai mult decât oricând.

Pentru ajutorul acordat pe parcursul călătoriilor mele în Mediterana şi în adunarea ilustraţiilor le sunt recunoscător următorilor: Chrysanthi Baltoyanni, Haralambos Bouras, Fr. Leonard Boyle, David Buckton, Helmut Buschhausen.

Slobodan Ciurdd, Gianfranco Fiaccadori, Jacques Lefort, Jerko Marasovici, Thomas Mathews, Denys Pringle, Eugenia Salza Prina Ricotti, Serena Romano, Bruno Taranlola, Natalia Teteriatnikov, Mehmet Tunav, Paul Williamson şi mai ales soţiei mele. Mulţumirile mele se adresează şi răbdătorului meu cartograf Helen Shermann şi extraordinar de credinciosului şi grijuliului meu editor Paul Psoinos, care mi-a îmbunătăţit foarte mult cartea şi a acţionat adesea ca asistentul pe care nu l-am avut niciodată în cercetările mele. În sfârşit, părinţii mei şi din nou soţia mea mi-au acordat un sprijin nepreţuit în timpul celui mai dificil proiect în care m-am angajat vreodată.

Cartea aceasta se adresează cititorilor care vor să afle unele amănunte despre Imperiul Bizantin. Sunt întrebat uneori de ce se ocupă de Bizanţ un om care nu este grec. În primul rând, Bizanţul a modelat şi a transmis tradiţiile creştină, romană şi greacă, inclusiv teologia creştină, jurisdicţia romană şi clasicii greci, care influenţează şi acum viaţa modernă de pretutindeni. Tradiţiile bizantine au avut cel mai puternic efect asupra Rusiei şi a restului Europei de Răsărit, o parte a lumii despre care trebuie cu toţii să aflăm mult mai multe, atât de bine, cât şi de rău. Un alt motiv

de a-i studia pe bizantini este că, în ciuda unei origini asemănătoare, ei au creat o civilizaţie adesea şocant de diferită de cea a Europei Occidentale şi a Americii moderne. Fiind o societate conservatoare, religioasă şi nu foarte materialistă, Bizanţul avea slăbiciuni acolo unde Occidentul avea calităţi, şi puncte forte care corespundeau slăbiciunilor acestuia. Cu toate că Bizanţul semăna adesea în politica sa cu o dictatură din Orientul Mijlociu, nici Occidentul, nici oricine altcineva nu l-a egalat în menţinerea unui stat unitar şi a unei societăţi monolitice timp de atâta vreme şi pe o suprafaţă vastă, locuită de popoare eterogene. Istoria Bizanţului ne ajută deci să ne explicăm de ce suntem aşa cum suntem şi cum de suntem atât de diferiţi. Unii dintre noi o consideră totodată fascinantă.

Coral Gables, Florida noiembrie 1993

Notă asupra transliteraţiei

Deşi limba latină a fost limba oficială a Imperiului Bizantin până în secolul al VI-lea şi mulţi bizantini au vorbit în latină până în secolul al VIII-lea, cea mai mare parte a lor vorbeau în general greaca şi foloseau în scris alfabetul grecesc. Numele greceşti pot fi transliterate în alfabet latin pentru un text în limba engleză în patru moduri principale. Primul, cel mai logic, este redactarea celui mai fidel echivalent al pronunţiei bizantine, care era practic aceeaşi ca şi în greaca modernă. Primul împărat al perioadei bizantine devine astfel Dhioklitianos, iar ultimul Konstandinos al XI-lea. O a doua metodă, pe care mulţi istorici o preferă acum, este redactarea cât mai fidel posibil a echivalentului pronunţării eline, pe care nimeni nu o mai folosea în Bizanţ, conform căreia numele împăraţilor menţionaţi mai sus devin Diokletianos şi Konstantinos al XI-lea. O a treia metodă, cea mai des folosită chiar de bizantini atunci când scriau latineşte constă în transformarea numelui grecesc într-un nume latin, înlocuind literele şi terminaţiile greceşti cu echivalentele lor latine. Obţinem astfel numele Diocletianus şi Constantinus al XI-lea. O a patra metodă, devenită de mult standard în limba engleză, este o modificare a celei de-a treia, folosind echivalenţi englezeşti, în măsura în care aceştia există, şi

latinizând restul. Ceea ce duce la numele de Diocletian şi Constantin al XI-lea.

Fiecare din aceste metode are avantajele şi deficienţele ei şi poate conţine elemente ideologice. Prima tinde să scoată în evidenţă legătura dintre Bizanţ şi Grecia modernă, cea de-a doua pe cea dintre Bizanţ şi Grecia clasică, iar cea de-a treia pe cea dintre Bizanţ şi Roma. Toate aceste trei legături sunt incontestabile, deşi o tendinţă de a o minimaliza pe aceea dintre Bizanţ şi Roma a dus recent la creşterea popularităţii celei de-a doua metode.

Notă asupra transliteraţiei Tabelul transliteraţiilor din greacă în engleză

Greacă	Echivalentul în engleza			
	Metoda 1	Metoda 2	Metoda 3	Meto
a	a	a	a	a
ai	e	ai	se	se (s
au	ai (av) b	au	au	au
P	V	b	b (v) e	b (v)
Y	gh (y) d	g	g	g
YY	nu	nu	„G	nu
yK	g (nu) e	gk	ge	ge
8	dh	d	d	d
Ł	e	e	e	e
ei	i	ei	i	i
eu	el (ev) b	eu	eu	cu
e	z	z	z	z
Îi	i	e	e	e
TIU	if (iv) b	eu	cu	eu
0	th	th	th	th
I	i	i	i	i
K	k	k	e	e
X	1	1	1	1
u	m	m	m	m
liâl	b (mb) e	mp	mp	mp
V	n	n	n	n

vr	d (nd) e	nt	nt	nt
$	X	X	X	X
0	0	0	0	0
Ol	i	oi	ce (i) f	ce (i)
ov	on	on	on (uni) f	on (a
oq	os	os	os (us) f	os (u
01)	ou	ou	u	u
71	P	P	P	P
P	r	r	r	r
fv	r	rh	rh	rh
	s (z) j	s	s	s
T	t	t	t	t
T	dz	tz	tz	tz
D	i	u	u	u
l) k	i	y	y	y
	f	Ph	Ph	Ph
X	kh (h) d	ch	ch	ch
V	ps	ps	ps	ps
(l)	0	0	0	0
cov	on	on	on (o) f	on (o
e		h	h	h

De obicei la sfârşitul unui cuvânt, atunci („Athens”)

Înaintea tuturor vocalelor şi a consoanelor sonore

Pentru termenii introduşi numai în timpul perioade bizantine („Monemoasia”), în special cei provenit din limbi străine („Artawasdus”)

Înainte de e şi de i.

La mijlocul unui cuvânt.

La sfârşitul unui cuvânt.

La sfârşitul unui cuvânt, deşi de obicei i-ul poate fi înlocuit printr-un s sau un es („federates”).

La sfârşitul unui nume, deşi de obicei us poate fi înlocuit printr-un e („Constantine”) sau omis cu toţi („Diocletian”), în timp ce pentru insule

este folosit os („Lesbos”).

Atunci când e dublat sau la începutul unui cuvânt.

A

j. Înaintea consoanelor sonore, k. Între vocale sau la începutul unui cuvânt. 1. De obicei la sfârşitul unui cuvânt („Plato”), m. Marcând o vocală la începutul unui cuvânt.

În general, am apelat aici la cea de-a patra metodă, întrucât aceasta nu numai e duce la cele mai cunoscute forme, dar este totodată adecvată oamenilor, locurilor ţ instituţiilor atât latineşti cât şi greceşti, ca Ioan Italus, Syracuse sau Scholae. Ar folosit cea de-a doua metodă pentru alte cuvinte greceşti, mai ales pentru că aceeaşi este cea mai uşoară cale de retranscriere în alfabetul grecesc.

Tabelul transliteraţiilor de mai sus ilustrează felul în care acţionează flecar

i metodă, cu toate că nu poate include toate particularităţile tradiţionale ale metodei IV-a („Constantinopol” pentru „Constantinopolis”, „Ioan” pentru „Toannes” etc.).

În transliterarea din alfabetul arab în cel chirilic am ales formele care par s reflecte cel mai bine pronunţia, cu excepţia numelor care au căpătat statut de standar în limba engleză (de ex. „Mohammed” pentru „Muhammad”, „Belgrad” pentru „Beograd”). Am redat semnele diacritice ale numelor slave medievale (nu şi la cel moderne) adăugând un h (de ex. „Duăhan” pentru „Dusan”) şi înlocuind j\ y prin y (e ex. „Kaloyan” pentru „Kalojan”).

Introducere

Dacă, aşa cum cred mulţi, statele îmbătrânesc şi pier după o perioadă de viaţă limitată, Roma ar fi trebuit să cadă mult înainte de a ajunge în faza bizantină. Totuşi, unele părţi ale statului roman, care a răsturnat dominaţia etruscă la 510 î. Hr., au rămas independente până la căderea Trapezuntului în 1461 d. Hr. Pe parcursul acestor două milenii, statul a suferit, desigur, schimbări profunde: o expansiune extraordinară,

transformarea într-o monarhie, împărţirea administrativă în partea de Răsărit şi cea de Apus, căderea celei de Apus şi slăbirea şi fragmentarea celei de Răsărit. Cu toate acestea, cu mult înainte ca cetatea Romei să fi fost pierdută, ceva care-şi spunea „Imperiu Roman” s-a menţinut în Orient, sub conducerea unor împăraţi a căror ascendenţă putea fi trasată în linie directă până la Augustus. Istoricii moderni au numit acest imperiu „Bizantin” pentru că nu era condus de la Roma, ci de obicei de la Constantinopol, fostul Bizanţ.

Chiar dacă numele de „Imperiu Bizantin” nu era niciodată folosit pe vremea aceea, distincţia pe care o reprezintă el este utilă. Atunci când partea de răsărit a Imperiului Roman a ajuns să aibă o conducere separată, ea a fost modificată de tradiţiile culturale şi politice greceşti şi curând după aceea şi de religia creştină. Deoarece acest Imperiu răsăritean remodelat a rezistat aproape o mie două sute de ani după separare, în timp ce Imperiul de Apus s-a prăbuşit după mai puţin de două sute, schimbările din cadrul Imperiului de Răsădit par să nu fi constituit un dezavantaj serios pentru supravieţuirea lui. Dar atunci când au început aceste schimbări, la sfârşitul secolului al III-lea, Imperiul Roman, obiceiurile greceşti şi creştinismul erau deja bine instituite în Orient.

Tradiţia greacă era cea mai veche dintre ele. Aproape toate ţinuturile aflate la est de Marea Mediterană trecuseră sub stăpânire grecească la 331 î. Hr., atunci când Alexandru cel Mare a desăvârşit anexarea Anatoliei, Siriei şi Egiptului, care se adăugau moştenirii primite de la tatăl său: Macedonia, Tracia şi Grecia. În acel a Alexandru a fondat în Egipt Alexandria, o cetate grecească menită a fi metropo domeniilor stăpânite de el până în acel moment. În spaţiul acestui tărâm mediteraneh de răsărit, grecii lui Alexandru aveau să menţină o puternică influenţă politic economică şi culturală timp de peste o mie de ani. Deşi Alexandru a cucerit ţinuţi aliate mult mai spre răsărit, acestea nu au fost niciodată mai mult decât superfâci clenizate şi au ieşit curând de sub dominaţia grecească. Veritabilele reuşite a clenizării s-au realizat în cadrul posesiunilor mediteraneene ale lui Alexandru, că erau aproape exact ţinuturile ce au constituit în ceic din urmă Imperiul Bizanţ timpuriu.

După moartea prematură a lui Alexandru, în 323 î. Hr., cea mai mare parte Imperiului său s-a divizat în trei regate conduse de trei din generalii lui, care au fo urmaţi de descendenţii lor. Cel mai mare dintre aceste regate a fost fondat Mesopotamia, extinzându-se apoi şi în Siria şi Anatolia, de către Seleucus învingătorul, care l-a lăsat moştenire descendenţilor săi sub numele de Regat Seleucid. Cel mai bogat dintre cele trei regate a fost fondat în Egipt de Ptolemeu Salvatorul; deoarece toţi urmaşii lui pe linie masculină au purtat acelaşi nume, el devenit cunoscut sub numele de Regatul Ptolemeilor. Cel de-al treilea şi cel mai să stat, întemeiat de urmaşii lui Antigonus I Chiorul, a fost Regatul Antigoni cuprinzând Macedonia, şi care a exercitat o hegemonie precară şi parţială asup: Greciei. Au existat şi alte cetăţi şi ligi greceşti, între care Pergam şi Rhodos Ł devenit cele mai puternice. Cei care aveau altă origine, care erau profund elenizaţi, e ajuns să domine regatele din Bithynia, Pontus, Cappadocia şi chiar Iudeea. Astff aproape întregul bazin mediteranean a rămas până la sosirea romanilor sub stăpânire conducătorilor de limbă greacă.

Atunci când au sosit, romanii au preluat regiunea iară să intervină prea mult: mecanismul dominaţiei greceşti. Roma, prima invitată de către Pergam şi Rhodos. Cucerit Macedonia Antigonidă, a absorbit Grecia şi a moştenit Pergamul. Romanii e continuat să se extindă neîncetat până când, prin mijloace în cea mai mare par paşnice, au transformat Bithynia, Cilicia Seleucidă, Siria, Cirenaica Ptolemeică Ciprul în provincii romane. În 30 î. Hr., după anexarea Egiptului, Roma a devenit e însăşi o monarhie propriu-zisă, astfel că reprezentanţii Ptolemeilor au fost înlocuiţi e

A

cei ai lui Augustus. În mod eronat, dar nu absurd, unii cronicari bizantini au considerat ulterior anul 30 î. Hr. Drept data când romanii au preluat „Imperiul” de la greci.

Cu toate că pe vremea aceea Roma stăpânea aproape toate ţărmurile estice a Mediteranei, grecii şi cei care vorbeau limba greacă au continuat să domir

L

administraţia, economia şi cultura regiunii respective. În partea de răsărit a Imperiului Roman, cu excepţia coloniilor militare romane întemeiate de-a lungul cursului inferior al Dunării, latina era doar limba armatei şi a câtorva oficiali romani care vorbeau fluent şi greaca. Consiliile municipale îndeplineau cea mai mare parte a funcţiilor administrative, inclusiv perceperea taxelor. În aceeaşi măsură în care romanii recunoşteau superioritatea culturii greceşti, grecii recunoşteau superioritatea administraţiei romane, şi puţini dintre ei, se gândeau să-i elimine pe romani. În timpul primelor secole de dominaţie romană, Orientul grecesc era în general paşnic şi prosper.

În vremea când Hristos îşi începea misiunea în Iudeea în timpul lui Tiberius, urmaşul lui Augustus, atât cultura greacă, cât şi Imperiul Roman dominau Orientul. Începând cu Sfântul Pavel, misionarii creştini au propovăduit noua credinţă în rândul populaţiei vorbitoare de limbă greacă din Imperiul Roman, profitând de absenţa barierelor politice sau lingvistice; timp de trei sute de ani, cei mai mulţi din convertiţii acestora făceau parte dintre vorbitorii de limbă greacă. Deşi stăpânirea romană i-a executat pe Hristos, pe sfinţii Petru şi Pavel şi pe alţi câţiva creştini, nu a făcut nicio încercare sistematică de a suprima creştinismul, până în secolul al III-lea, când cele două perioade de persecuţie au fost de scurtă durată şi lipsite de decizie. La vremea aceea, aproape toate cetăţile din răsăritul Imperiului Roman aveau o comunitate creştină organizată, iar literatura teologică creştină, scrisă mai ales în limba greacă, îi impresiona chiar şi pe filosofii păgâni. Ulterior, unii bizantini au crezut că Dumnezeu favorizase limba greacă şi statul roman cu scopul precis de a sprijini răspândirea creştinismului.

Totuşi, la sfârşitul secolului al III-lea, nici creştinismul, nici elenismul şi nici măcar Imperiul Roman nu erau practic triumfătoare în Orient. Creştinii au fost mult depăşiţi ca număr în toate regiunile şi în cadrul tuturor păturilor sociale şi erau foarte puţini în mediul rural. Chiar şi grecii constituiau o minoritate în partea de est a Imperiului Roman; o majoritate vorbitoare de limba greacă exista doar în peninsula grecească, în vestul Anatoliei, în insule, în zonele de coastă şi în marile oraşe (Harta 1). În alte

regiuni, limba principală era alta: copta în Egipt, aramaica în Siria şi Mesopotamia, traca în Tracia şi frigiana, galatiana, isauriana sau cappadociana în Anatolia. În timp ce greaca înregistra progrese în satele Traciei şi Anatoliei, unde limbile autohtone făceau cel puţin parte din aceeaşi familie indo-europeană, ea se bucura de o mult mai mică răspândire în mediul rural egiptean şi sirian, unde limbile autohtone erau hamite sau semite şi fundamental diferite de limba greacă1.

?, f)

R-nuii

IIM ltl \N V

LATINA

IVvuloiiac

LATIN;

Stranu/j

Cvmif

Unamiris

1. AREALUL VORBITORILOR DF. CR CACĂ DIN IMPERIUL ROMAN ÎN JLRUL ANULUI 284

i U Orraca ien>l» Nl înalt* vorbit* priorii. ir fi.y. l î Orfwn j>nbuun limbi* îi în meiv iwmir «LATINA Llmha v. Nbâtă |irf« «ilar fihijw» Mango! h~.: r!; ux» ’)

IţmtaJ

SCARA

<1 IOD lufii

t*

1) Mi) ZOfrkrn

Imperiul Roman s-a confruntat cu dificultăţi serioase în secolul al III-lea, mai cu seamă în privinţa menţinerii sub stăpânire a provinciilor răsăritene. Necazurile au început la sfârşitul secolului al II-lea, când a izbucnit o epidemie, părţii au invadat Imperiul dinspre răsărit, germanii dinspre apus, iar împăraţii au început să mărească solda armatei. În special pentru că boala a dus la o scădere numerică a populaţiei plătitoare de impozite, creşterea acestora s-a dovedit insuficientă necesităţilor de plată a soldelor. Atunci când guvernul a recurs la alternativă devalorizării şi a emiterii de prea mulţi bani, a apărut inflaţia, ceea ce a zdruncinat economia şi a nemulţumit armata, deoarece valoarea soldei scăzuse. S-au declanşat revolte militare, urmate de invazii şi mai sălbatice.

,» r e# t/MMttl c-

În est, alianţa tribală germană a goţilor a invadat Tracia, Grecia şi Anatolia, forţându-i pe romani să părăsească Dacia (pe teritoriul României de astăzi, la nord de Dunăre). Perşii Imperiului Sasanid, care a înlocuit în 226 Imperiul Part, au hărţuit şi ei Siria şi au cucerit protectoratul roman din Armenia. Arabii din Palmyra au refuzat suzeranitatea Romei şi au condus o vreme Siria, Egiptul şi o parte a Anatoliei. Şi mai grav, comandanţii armatelor care au luptat împotriva acestor invadatori şi rebeli au încercat în mai multe rânduri să preia ei înşişi puterea. Între 211 şi 284, goţii au ucis un împărat, perşii l-au luat prizonier pe un altul, iar un al treilea a murit în timpul unei epidemii; restul de douăzeci şi trei de împăraţi au fost probabil ucişi de către romani, în majoritatea cazurilor după ce domniseră mai puţin de doi ani. Dacă Imperiul nu se prăbuşea încă, el înregistra, fără îndoială, un declin.

Anii de după 284 au adus reforme majore, inclusiv separarea Răsăritului de Apus, care marchează începutul perioadei bizantine. În timp ce Apusul a continuat să decadă şi curând s-a prăbuşit, istoria Răsăritului a fost mai complexă, cu multe căderi şi reveniri, dovadă fiind câştigurile şi pierderile de teritorii ale Răsăritului. Ignorând câteva schimbări administrative la graniţa dintre Răsărit şi Apus (în forma în care a fost în cele din urmă stabilită în 395) şi excluzând deşerturile, extinderea treptată a teritoriului fiecărei părţi a Imperiul Roman poate fi ilustrată într-o diagramă (fig. 1).

Pentru Răsărit, diagrama ilustrează o pierdere uşoară între 300 şi 450, ca rezultat al înfrângerilor în faţa perşilor şi a hunilor. Asistăm apoi la un progres major, atunci când o mare parte din fostul Imperiu de Apus a fost recucerită de împăratul Iustinian. Realizările lui Iustinian au fost anihlilate la 620 de noile invazii ale germanilor, perşilor şi avarilor.

La 750 a avut loc o altă pierdere majoră, prin cucerirea unei mari părţi a teritoriului bizantin. Dar acest al doilea declin a fost urmat în jurul anului 1050 de o revenire, când, după multe recuceriri, Imperiul a devenit puţin mai mic decât fusese în 300 sau în 620, dar puţin mai mare decât în 450. A urmat apoi un alt declin serios, datorat turcilor selgiucizi. Întrerupt de o revenire parţială, acest declin a durat până în 1204, când Constantinopol a

căzut în faţa atacurilor celei de-a patra cruciade, iar provinciile rămase sub dominaţie grecească au fost împărţite între mai multe state succesoare. În cele din urmă, partea principală a Imperiului şi statele greceşti mai mici şi-au revenit pentru o vreme înainte de a se prăbuşi la 1461, cucerite de turcii otomani.

Fără îndoială că diferenţele în ceea ce priveşte populaţia şi resursele pot face ca istoria unei regiuni să ducă la concluzii greşite în privinţa puterii statului; dar pentru cea mai mare parte a Bizanţului, diagrama oferă o imagine precisă. Fiecare câştig teritorial major reflectă o forţă care stătea la baza lui şi fiecare pierdere majoră ilustra o slăbiciune care era cauza acesteia. Asemenea momente de ascensiune şi decădere scăpau adesea atenţiei observatorilor bizantini, care considerau pierderile drept temporare, iar cuceririle mai mult sau mai puţin garantate. Dar, în comparaţie cu aceste câştigun şi pierderi teritoriale, cea mai mare parte a bătăliilor, intrigilor şi ceremoniilor, care constituie preocuparea surselor bizantine şi a multor istorii moderne, erau nesemnificative. Pierderile şi câştigurile teritoriale au marcat principalele puncte de cotitură ale istoriei Bizanţului, când statul bizantin şi societatea condusă de acesta s-au restrâns sau s-au extins, fiind obligate să se adapteze noilor împrejurări.

Fig. 1. Diagrama extinderii teritoriale a Imperiului Bizantin (284 – 1461)

Statul şi societatea bizantină nu au fost întotdeauna în concordanţă, întrucât statul putea avea o influenţă slabă asupra unora din locuitorii lui, dar o influenţă pregnantă asupra celor care locuiau în afara stăpânirii bizantine. Totuşi, până în secolul al III-lea, statul roman nu corespunsese ca structură vreunei societăţi din Orient. Conducătorii Romei, adică împăratul şi un grup ales alcătuit din oficialii săi, aveau puţine legături cu cea mai mare parte a oamenilor pe care îi conduceau. Fireşte că cei care guvernau voiau ca supuşii lor să fie mulţumiţi şi prosperi, fie doar pentru că sperau că aceştia se vor răzvrăti mai rar şi vor plăti mai multe taxe. Dar conducătorii, în măsura în care le păsa cât de cât de supuşii lor, acordau cea mai mare atenţie soldaţilor şi cetăţenilor marilor oraşe, deoarece

aceştia, deşi constituiau minorităţi puţin numeroase, puteau provoca conducerii cele mai multe necazuri.

Conducerea romană din secolul al III-lea nu a influenţat nici ea în mare măsură vieţile celei mai mari părţi a supuşilor săi. În afara Occidentului vorbitor de limbă latină, cetăţenii Imperiului Roman nu avuseseră prea multe lucruri în comun. Majoritatea egiptenilor, arienilor şi grecilor nu vorbeau aceeaşi limbă şi aveau aceeaşi religie, în sensul că cea mai mare parte dintre ei nu repudiau zeii. Majoritatea erau ţărani săraci care trăiau în sate mici, analfabeţi şi rareori conştienţi de evenimentele politice. Ei se temeau de invaziile străine doar pentru că invadatorii distrugeau şi jefuiau de obicei mai mult decât soldaţii romani. Cei mai mulţi provinciali considerau conducerea centrală drept o autoritate străină şi gândeau că aceasta era lacomă şi nedemnă de încredere. Nici măcar armata nu era suficient de mulţumită de împăraţii pe care îi proclama ca sá-i pasucze nu mai mult tic citi va ż1111 îiâamib uc a-i lăstdiiia.

Acestea erau elementele disfuncţionale din care avea să fie alcătuit Imperiul Bizantin. La sfârşitul secolului al III-lea, răsăritul Imperiului Roman păstra totuşi încă o mare parte din fosta sa prosperitate. Învaziile şi rechiziţiile făcute de stat cauzaseră doar o sărăcire limitată şi temporară. Recidivele epidemiilor par să fi provocat doar o depopulare moderată şi s-ar putea să fi dus la evitarea suprapopulării în unele locuri. Conform standardelor antice, comerţul, producţia manufacturieră şi cultura cetăţilor romane din răsărit erau încă impresionante. Cele mai nocive efecte ale crizei din secolul al III-lea fuseseră resimţite în partea de apus a Imperiului, care avea graniţe mai puţin fortificate şi cetăţi mai puţin productive şi care avusese mai mult de suferit de pe urma raidurilor duşmanilor şi a revoltelor militare. Viitorul Imperiu Roman se afla în Răsărit, unde, în 284, armata a proclamat un nou împărat.

PARTEA I

Stat lărgit şi societate împovărată

Fig. 2. Vedere aeriană a palatului lui Diocleţian, în apropiere de Salona,

unde acesta s-a retras după ce a abdicat în 305. Zidurile lui înconjoară acum centrul oraşului Split din Croaţia, cu mausoleul octogonal al lui Diocleţian servind drept catedrală (centru dreapta, cu clopotniţa) (Foto: Nenad Gattin, prin amabilitatea lui Vinko Nikolici).

CAPITOLUL 1

Refacerea Imperiului (284 – 337)

În anul 283, în timpul unui război împotriva perşilor din Mesopotamia, împăratul Carus a fost ucis, se spune că de un trăsnet, dar probabil fusese asasinat. Armata l-a proclamat împărat pe Numerian, fiul lui Carus, renunţând ntrând după aceea la războiul cu perşii şi retrăgându-se treptat în Anatolia. În 284, când armata a ajuns în Nicomedia, Diocles, comandantul gărzii imperiale, a anunţat că şi Numerian a fost ucis. După executarea presupusului asasin, Diocles s-a proclamat împărat. Pretenţiile lui au fost respinse de Carinus, fiul rămas în viaţă al lui Carus, care domnea la Roma şi pornea acum în fruntea unei armate împotriva lui Diocles. S-a declanşat un război civil, iar la începutul anului următor forţele celor doi împăraţi s-au ciocnit pe râul Margus, în centrul Balcanilor. Bătălia s-a desfăşurat în favoarea lui Carinus până ce şi acesta a fost asasinat, Diocles devenind temporar conducător necontestat.

NOUL SISTEM AL LUI DIOCLEŢIAN

Asemenea majorităţii predecesorilor săi din jumătatea de secol anterioară, Diocles era un ofiţer de carieră capabil, provenit dintr-o familie obscură din Iliria. În comparaţie cu alţi împăraţi asemenea lui, Diocles era un general mediocru, dar un administrator excelent, cu o educaţie puţin superioară mediei. Se pare că avea în jur de patruzeci de ani în momentul ascensiunii sale. Conform unor informaţii plauzibile, se născuse la Salona, pe coasta iliră, iar tatăl său era libert şi scrib. Aşa cum era de aşteptat de la fiul unui scrib, a manifestat înclinaţii spre înregistrări de date şi scria fără pretenţii literare. Salona se afla într-o zonă în care se vorbea limba latină, dar numele Diocles sugerează originea sa greacă, deşi vorbea la fel de bine atât latina, cât şi greaca. Cu toate că şi-a latinizat în 285 numele,

dându-i forma Diocletianus, el a fost împăratul cel mai apropiat de sorgintea grecească din câţi avusese până atunci Imperiul.

Fig. 3. Bust din marmură, probabil al lui Diocleţian (284305), aflat acum la Muzeul Arheologic de la Istanbul (Foto: Irina Andreescu-Treadgold).

Diocleţian a avut un fiu, dar a hotărât că avea nevoie de un alt împărat cu care

A > i să împartă puterea şi pericolele cu care se confrunta. În spatele acestei hotărâri s-ar putea să se fi aflat preferinţa lui pentru Orientul grecesc, asupra căruia voia să aibă în continuare control, încredinţând altcuiva Occidentul latin. La Milano, în iulie 285, Diocleţian l-a adoptat pe unul dintre tovarăşii săi de arme iliri, Maximian, acordându-i rangul de cezar sau vice-împărat. Începând din acest moment, apărarea provinciilor aflate la vest de Illirium a devenit principala sarcină a lui Maximian, în timp ce apărarea Iliriei şi a Răsăritului era cea a lui Diocleţian. După un an, când Maximian s-a confruntat cu un împărat uzurpator din Britania, Diocleţian i-a întărit autoritatea, promovându-l la rangul de Augustus, cel mai înalt rang imperial.

Diocleţian păstra încă un ascendent formal asupra lui Maximian. Ca expresie a relaţiilor dintre ei, Diocleţian şi-a spus Jovius, pretinzând că descindea din Júpiter, regele zeilor, şi i-a acordat lui Maximian titlul de Herculius, atribuindu-i descendenţa din fiul lui Júpiter, Hercule. Practic, Maximian continua să apeleze la judecata confratelui său mai mare. Dar fiecare dintre cei doi împăraţi îşi avea propria lui Curte, armată şi administraţie, cu propriul său prefect pretorian (praefectus praetorio, în limba latină) ca locotenent. Deşi, din punct de vedere juridic, Imperiul reprezenta o entitate unică şi era uneori condus de un singur împărat, după 285, părţile lui de răsărit şi de apus au avut întotdeauna propriul lor prefect şi administraţii separate. Putem urmări din acest moment istoria Orientului, acordând doar din când în când atenţie Occidentului.

Înainte de Diocleţian, jurisdicţia asupra părţilor de răsărit şi apus ale Imperiului fusese oarecum separată o vreme, fie de o rebeliune în est, ca aceea a lui Diocleţian

Îâlqll^l fip Hí* o măciiră Hi* uro^nta r-a i n r* r îl i rt to t-i* o a micului ao nntfe» ^ ««ni i-min. Nx».

< ’minus, înainte de a pleca în Persia. Dar aranjamentul lui Diocleţian a fost mai Nisiematic decât aceste divizări temporare. Deşi adoptarea unui moştenitor şi acordarea nilului de cezar acestuia era de mult timp o practică curentă pentru împăraţii fără fii, I hocicţian l-a preferat mai curând pe Maximi an, care era doar cu câţiva ani mai tânăr decât el, ca şi coleg decât ca urmaş al său. Diocleţian îşi dădea perfect seama că, într-o epocă în care rebeliunile interne şi invaziile din afară deveniseră endemice, Imperiul na prea mare ca să poată fi condus şi apărat de un singur împărat.

Ceea ce şochează este faptul că Diocleţian nu şi-a rezervat Apusul latin, ci Răsăritul grecesc, căruia i-a ataşat Iliria, teritoriu unde se vorbea limba latină, propriul \; în ţinut natal. Cu toate că motivaţiile lui nu pot fi reconstituite în mod plauzibil, este i iar că el credea că Orientul, inclusiv Illirium (Iliria), constituiau o parte a Imperiului cel puţin la fel de importantă ca şi Occidentul şi erau un domeniu pe măsura principalului conducător. Dată fiind ameninţarea invaziilor străine şi a rebeliunilor militare cărora trebuia să le facă faţă Imperiul, o parte din motivele sale constau în faptul că cea mai mare parte a armatei era încartiruită în Răsărit – douăzeci şi trei de legiuni, faţă de douăzeci şi patru câte erau la începutul secolului al III-lea –, unde ţinea piept celui mai puternic duşman al Imperiului, Persia. Orientul, aşa cum îl definea I >iocleţian, includea şi cea mai bună zonă de recrutare, Illirium, ca şi cele mai fiertile pământuri, Egiptul.

Lăsându-i lui Maximian grija apărării Apusului, Diocleţian s-a concentrat mai întâi asupra întăririi fruntariilor din Răsărit, începând prin a recruta mai mulţi ostaşi. În cadrul a doua campanii, i-a alungat înapoi peste Dunăre pe câţiva intruşi sarmaţi şi a construit fortificaţii noi ca să-i ţină departe. A negociat pacea cu Persia în 287, instituind un protectorat roman în Armenia şi întărind graniţa cu Mesopotamia prin construirea de noi fortificaţii. Şi-a stabilit reşedinţa principală la Nicomedia, acolo unde preluase pentru prima dată puterea. Situată în Asia Minor, dar spre Europa, Nicomedia se afla în centrul domeniilor răsăritene ale lui Diocleţian şi la jumătatea distanţei dintre graniţa cu Balcanii şi

Mesopotamia.

Ne vine greu să credem că numind un coîmpărat permanent, Diocleţian considera că acest lucru era suficient pentru rezolvarea problemei securităţii Imperiului. El simţea că Imperiul, inclusiv partea de apus a acestuia, avea nevoie de o armată mai mare, de mai multe fortificaţii şi de mai multe venituri pentru achitarea costului lor. Probabil că introducerea unui nou sistem de impozitare şi de rechiziţionare a proviziilor a avut ioc în 287, sistem valabil şi pentru provinciile apusene conduse de Maximian. Timp de secole la rând, romanii percepuseră tot felul p (fjvp irt ftv» «1 – – /■>. ««”.

anterior făcuse ca, treptat, taxele băneşti să nu mai aibă aproape nicio valoare, astfel că, pentru compensarea cheltuielilor, conducătorii recurgeau tot mai mult la rechiziţii sub formă de prestări de munci şi confiscări de bunuri pentru confecţionarea uniformelor soldaţilor şi asigurarea cu cereale a locuitorilor oraşelor. La început, asemenea rechiziţii fuseseră plătite în bani la cote fixe, dar pe măsură ce inflaţia făcea ca valoarea acestor plăţi să scadă tot mai mult, ele au încetat treptat să mai fie acceptate. În această stare provizorie, sistemul de taxe era ineficient şi îngreunat, iar mărirea impozitelor dificilă.

Diocleţian şi-a dat seama că cea mai bună metodă era mărirea încasărilor, în timp ce diminuarea dezorganizării economice urma să standardizeze impozitele în funcţie de capacitatea de plată a supuşilor săi. Perceperea taxelor sau rechiziţiile împărţite în mod egal între supuşi, între toate gospodăriile sau suprafeţele de pământ prezentau dezavantajul evident că unii oameni şi unele gospodării îşi puteau permite să plătească mult mai mult decât altele, iar unele pământuri erau mult mai productive decât altele. Taxele pentru uniforme pe care bogaţii le puteau plăti cu uşurinţă i-ar fi ruinat pe cei săraci, în timp ce taxele pe care le puteau plăti nevoiaşii ar fi fost absurd de scăzute pentru cei înstăriţi şi ar fi adus venituri mici. Orice taxă asupra pământului sau a altor proprietăţi în acord cu valoarea lor bănească devenea însă repede depăşită pe măsură ce inflaţia monetară continua.

Pentru ca o taxă reală să fie posibilă, Diocleţian a stabilit două unităţi

standard pentru evaluarea rentabilităţii impozitelor. Una dintre acestea era capul – cu sensul literal de „cap”, dar tradus mai exact prin „titlu ne proprietate”, deoarece era o unitate teoretică pentru numărul diferit al plătitorilor de taxe. Unitatea aceasta era menită să reprezinte o anumită valoare, care era întâmplător mult mai mare decât media percepută de la orice plătitor; ea putea reprezenta resursele a mai multe gospodării mijlocii sau o parte a averii unui proprietar bogat. Aparent, câştigul avut în vedere era limitat la proprietatea în sine. Cea de-a doua unitate era jugum f, jug”), reprezentând o suprafaţă fixă de pământ arabil de calitate superioară; ea putea, fireşte, reprezenta o suprafaţă mai mare de pământ mai puţin fiertil sau o suprafaţă mai mică de pământ mai bun, astfel încât fiecare jugum să aibă aproximativ aceeaşi valoare. Aceste juga par să fi fost menite să asigure rechiziţiile de cereale, iar capita alte taxe în bani sau în natură. Fireşte că regiunilor care produceau un mare surplus de cereale, în primul rând Egiptul, le erau impuse mai multe juga şi mai puţine capita decât altora. Cantitatea de grâne percepută pentru fiecare jugum şi taxa pentru fiecare capul puteau varia de la an la an în tuncţie de nevoile conducerii. Întenţia pare totuşi să fi fost ca într-un anumit; în să lle percepută o cantitate egală de grâne pentru fiecare jugum şi un impozit egal pentru fiecare capul, cel puţin în cadrul jurisdicţiei fiecăruia din cei doi împăraţi1.

Trebuie să fi trecut ceva vreme pentru ca acest sistem să capete eficienţă. I iccărei cetăţi îi era atribuită o cotă pentru toate juga şi capita de pe teritoriul ei, iar consilierii municipali, care răspunseseră întotdeauna de perceperea taxelor şi de irchiziţionări, trebuiau acum să adune taxele şi să facă rechiziţiile corespunzătoare vutelor oraşelor lor. Atunci când a intrat în vigoare sistemul cotele trebuie să fi fost – . Labilite oarecum arbitrar, pe baza datelor curente. Dar el permitea cel puţin efectuarea unui recensământ precis, iar Diocleţian pare să fi planificat o verificare periodică a sistemului de taxe la fiecare cinci ani începând din 287, odată cu declanşarea unei retaxări generale programate probabil pentru 292. S-ar putea ca planurile lui de reformă a sistemului monetar şi a administraţiei provinciilor să dateze încă din perioada aceasta.

Cu toate că Diocleţian era acum în primul rând conducătorul Orientului, el continua să fie conştient de problemele Occidentului. El a avut două întâlniri cu Maximian la graniţa dintre Iliria şi Italia, acolo unde se întâlneau jurisdicţiile lor. Prima oară cei doi conducători au luptat împreună împotriva germanilor de acolo. Maximian, care îşi stabilise cartierul general la Milano, făcuse din nou ordine în cea mai mare parte a Occidentului, deşi nu avea forţa necesară pentru a înăbuşi răscoala din Britania, care se răspândise spre nora-vestul Galiei. Performanţa celor doi Augustus nu a fost deloc neglijabilă, mai ales dacă ţinem seama de dezastrele din secolul anterior, dar nu prea l-a mulţumit pe Diocleţian. Astfel că acesta a făcut o altă schimbare majoră.

În 293, el s-a înţeles cu Maximian să proclame doi coîmpăraţi, astfel încât fiecare Augustus să fie secondat de un cezar, care să-i ajute să conducă partea sa din Imperiu; aceştia au primit la rândul lor numele de Jovius şi Heraclius. Cezarul lui Maximian era Constantius, ginerele şi fostul său prefect pretori an, în timp ce cezarul lui Diocleţian era tot propriul său ginere, Galerius, care se poate să fi fost şi el fost prefect pretorian. Ca şi cei doi Augustus, noii cezari erau ofiţeri cu experienţă din Iliria. Lui Constantius i s-a dat sarcina de a înăbuşi rebeliunea din Britania şi Gal ia, unde şi-a stabilit cartierul general la Trier. În acest timp, principalul cartier general al lui Galerius pare să fi fost Antiohia, iar răspunderea lui fundamentală era apărarea Siriei şi a Egiptului împotriva perşilor, în vreme ce Diocleţian desăvârşea întărirea graniţei de la Dunăre

Aceşti cezari, în ciuda faptului că îşi aveau prefecţi pretorieni, erau supuşi fiecare unui Ausustns r li iar et în ^11 caz fixată permanent. Mai mult, deşi Constantius şi Galerius nu erau mult mai tineri decât Diocleţian şi Maximian, cezarii au fost numiţi urmaşi ai celor doi Augustus, perpetuând dinastiile artificiale ale Jovilor în Răsărit şi ale Herculilor în Apus. Acest sistem cu patru împăraţi a fost numit de atunci încolo tetrarhie. De fapt, el punea pur şi simplu în practică cunoscutul procedeu de a numi coîmpăraţi la diarhia existentă. Sistemul tindea deci mai curând să confirme decât să nege împărţirea în două a Imperiului.

Fig. 4. Medalion de aur reprezentându-l pe Galerius (305 – 311), în mărime originală, ca cezar, rang pe care l-a deţinut între 293 şi 305; alături de acesta, pe revers, se află Jupiter, patronul său (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

În perioada numirii noilor cezari, Diocleţian şi colaboratorii săi au modificat administraţia provinciilor, care nu se prea schimbase de pe vremea lui Augustus2. Vechile provincii, mai puţin de cincizeci la număr, de mărimi foarte diferite, au fost înlocuite cu aproape o sută de noi provincii de mărime, cu o populaţie şi resurse aproape egale. Aproximativ cincizeci şi cinci din aceste provincii erau situate în Imperiul de Răsărit, care avea o întindere mai mică, dar era mai bogat şi mai dens populat. Foştii guvernatori ai provinciilor, care comandaseră trupele aflate în garnizoanele din provinciilor lor, au fost înlocuiţi cu guvernatori civili, în timp ce armata a trecut sub comanda unor oficialităţi militare separate.

Noile provincii au fost apoi grupate în douăsprezece mari jurisdicţii, numite dioceze, din care şase erau situate în Răsărit. Fiecare dioceză era administrată de un vicar (vicariusi, o oficialitate superioară guvernatorului civil al diocezei respective. Superiorul fiecărui vicar era prefectul pretorian al unuia dintre cei patru împăraţi.

prefecturi, dioceze şi provincii şi numind oficiali militari şi civili în locul vechilor guvernatori ai provinciilor. A crescut şi numărul birocraţilor de rang inferior.

Existenţa a patru împăraţi necesita mărirea de circa patru ori a Curţii imperiale, varc era alcătuită din consilieri, slujitori şi câteva birouri administrative. Pe lângă prefectul pretorian, al cărui departament avea în grijă armata şi rechiziţiile necesare întreţinerii acesteia, probabil că fiecare împărat dispunea de câte un trezorier public, al cărui departament se ocupa de veniturile băneşti şi de monetăriile lui, şi de un vistiernic personal, al cărui departament avea grijă de proprietăţile imperiale. Fiecare împărat dispunea şi de gărzi, mesageri şi de câteva departamente pentru ţinerea evidenţei documentelor, toate acestea fiind curând puse sub tutela unui şef al birourilor (magister officiorum), o funcţie creată

probabil de către Diocleţian. După o estimare netă, numărul serviciilor civile s-au dublat, de la circa 15000 de oameni la aproape 30000, dintre care mai mult de jumătate îşi aveau posturile în Răsărit/

Diocleţian şi ceilalţi împăraţi au mărit şi numărul soldaţilor. Cu toate că dificultăţile de a recruta şi de a întreţine soldaţi i-au obligat probabil să mărească gradual electivele acestora, într-un ritm mai lent decât în cazul mai puţin numeroasei birocraţii, cea mai importantă sporire a disponibilului armatei pare să se fi făcut repede. Cifrele care ne-au parvenit în această privinţă ar putea fi inexacte, dar tabloul general este clar. Dispunând în 285 de o armată care totaliza circa 390000 de soldaţi, cei patru împăraţi au mărit se pare efectivul cu încă jumătate, aceasta ajungând să aibă circa 581000 de soldaţi. Mărirea aceasta pare să fi fost mult mai mică în Răsărit, de la circa 253000 la 311000 de oameni, de cele mai impresionante sporiri beneficiind garnizoanele de la graniţa cu perşii. S-au mărit şi efectivele marinei, de la aproximativ 46000 la circa 64000 de marinari, jumătate din aceştia aparţinând probabil Răsăritului4.

Deşi guvernatorii provinciilor îi avuseseră anterior sub comandă pe soldaţii din provinciile lor, Diocleţian a introdus autoritatea militară a ducilor (duces). Teritoriile aflate sub comanda ducilor, acoperind uneori două sau trei din micile provincii create de Diocleţian, alcătuiau un şir neîntrerupt de-a lungul frontierelor terestre ale Imperiului. Toate aceste ducate dispuneau de forţe cuprinse între 2000 şi peste 20000 de oameni, de obicei atât cavalerie, cât şi infanterie, iar cele de pe cursul inferior al Dunării aveau şi flote. Multe dintre aceste trupe grănicereşti erau încartiruite în fortificaţii noi şi sofisticate. Cu toate că împăraţii puteau apela la trupele ducilor ori de câte ori era nevoie, în unele situaţii ei erau însoţiţi de rezerve mobile relativ restrânse.

În procesul aplicării reformelor sale, Diocleţian a redus practic Italia şi cetatea Romei la statutul de provincii, supunând atât Apusul cât şi Răsăritul aceluiaşi sistem administrativ. Ce mai rămăsese din autoritatea Senatului roman a dispărut aproape complet, iar senatorii nu mai ocupau decât câteva funcţii de guvernator şi alte funcţii. Deşi aceştia îşi păstrau averile şi privilegiile personale, cea mai mare parte a puterii reale în noul

mecanism guvernamental aparţinea noilor veniţi, mulţi dintre ei fiind ostaşi instalaţi în funcţii de împăraţii-soldaţi. Adevăratele capitale ale Imperiului se aflau acum pur şi simplu oriunde se întâmpla să poposească împăraţii într-o anumită perioadă, mulţi dintre oficiali însoţindu-i în călătoriile lor.

Diocleţian a întâmpinat unele dificultăţi în a-i face pe supuşii săi să-i trateze cu respect pe el şi pe apropiaţii săi. Ceremonialul sosirii împăraţilor a devenit mai complicat, iar aceştia erau păziţi cu mai multă grijă. Erau înfăţişaţi în statui ca având staturi puternice şi puteri supraomeneşti (fig. 5; cf. Şi fig. 7), iar retorica oficială folosită în onoarea lor era intenţionat exuberantă, scoţând în evidenţă graţia specială manifestată de zei faţă de aceştia. Se considerau ca fiind aleşii zeilor, renunţând la pretenţia de a fi conducătorii unei republici, dar distrăgând atenţia de la adevărul brutal că puterea lor venea de la armată. Pe lângă faptul că inabordabilitatea împăratului făcea ca acesta să fie mai dificil de asasinat, toate acestea nu prea contau, împăratul fusese multă vreme un monarh absolut, care, după ce era proclamat de armată, domnea practic după plac până când era înlăturat. În ciuda acestui fapt, atribuind voinţei publice puterea pe care o avuseseră împăraţii de atâtea timp, dar pretinzând că nu o deţine, din respect faţă de senatori şi de alţi conservatori, Diocleţian şi-a întărit autoritatea.

Un nou recensământ al populaţiei Imperiului şi al averilor acestuia a fost efectuat imediat după 293 şi a fost în cele din urmă terminat la 296. Înspectorii recenzori au instituit noi taxe pentru toate persoanele şi averile fiecărui proprietar de pământ, evaluându-le în capita şi juga şi adunând totalurile proprietarilor de pământ pentru a obţine cuantumuri revizuite pentru toate aceste capita şi juga din zonele administrate de fiecare oraş. Perceptorii i-au instruit apoi pe toţi consilierii municipali să asigure aprovizionarea cu animale, bani şi chiar recruţi a armatei în raport cu numărul de capita ale jurisdicţiei şi cu grâne în funcţie de numărul de juga ale acesteia. Cea mai mare parte a taxelor trebuiau plătite anual, la 1 septembrie, zi care marca începutul anului fiscal (indictio)9 având sensul de „impunere”; dar recensământul a fost folosit şi pentru perceperea de

rechiziţii extraordinare. Perceperea taxelor de la proprietarii individuali de pământ era de fapt sarcina decurionilor (decuriones), adică a consilierilor municipali. Deoarece decurionii trebuiau să asigure din propria lor avere ceea ce nu reuşeau să scoată de la alţii, slujba de decurión era adesea o povară şi în unele cazuri putea duce la ruină financiară.

Fig. 5. Detaliu din arcul de triumf al lui Galerius de la Thessalonic, după o fotografie veche. Galerius este reprezentat în mijlocul părţii de sus, mai mare decât figurile din jur, şi în mijlocul părţii a treia, aducând sacrificii zeilor pe un altar (Foto: Deutsches Archäologisches Institut, Atena)

În ciuda instabilităţii monetare, multe dintre taxe erau fie percepute în bani sau convertibile în bani. Echivalentele ţinând cont de rata inflaţiei. Diocletian intenţiona

j > ■< >»

Însă să pună capăt inflaţiei. La scurt timp după urcarea sa pe tron, el a început să bată monezi de aur cu un grad mare de puritate, dar aceste monezi erau greu de obţinut, iar inflaţia provocată de devalorizarea celor de areint continua. Dună 291 înmămtii au început să emită monezi de argint devalorizate (aramă cu un procent mic, dar fix, de argint) sau monezi de aramă pură. Acestea erau emise în cantităţi mari, în speranţa că în cele din urmă valoarea lor se va stabiliza. Se pare că cei aflaţi la putere nu erau conştienţi că stabilitatea monetară depindea mai curând de aportul de bani decât de puritatea metalului5.

Deşi noul sistem de impozitare împărţea taxele curente statului într-un mod mai echitabil ca înainte, cea mai mare parte a contribuabililor probabil nu au resimţit efectul întrucât se pare că scopul era mărirea sumei totale pe care o datorau. Ţăranii au încercat să scape de taxe mutându-se în regiuni unde nu erau înregistraţi, iar cei bogaţi au evitat funcţii de consilieri municipali, astfel nefiind obligaţi să acopere în registre frecventele reduceri. Astfel, împăraţii au promulgat legi care îi legau pe ţărani de pământul pe care îl lucrau şi-i obligau pe toţi cei care aveau o avere apreciabilă să

A...

slujească drept decurioni. În afară de locuitorii oraşelor, care nu deţineau niciun petec de pământ, principalele grupuri scutite de noile impozitări erau ofiţerii, oficialii civili şi senatorii, toţi aceştia nefiind obligaţi să slujească drept consilieri municipali. Este posibil ca Diocleţian să fi scos bani de la unele grupuri scutite de taxe prin acţiuni judiciare, deoarece se spune că i-a persecutat pe mulţi dintre cei avuţi ca să pună mâna pe bunurile lor6. În ciuda diverselor deficienţe ale regulilor şi ale aplicării lor, prin noul sistem s-a reuşit totuşi să se adune mai mulţi bani şi să se recruteze mai mulţi ostaşi. Acest sistem avea să rămână timp de secole mecanismul fundamental al impozitării în Bizanţ.

REINSTAURAREA STABILITĂŢII

Scopul urmărit de Diocleţian prin mărirea numărului de împăraţi şi de demnitari, prin sporirea efectivelor trupelor şi prin construirea de noi forturi era clar: el voia ca guvernarea romană să devină atât de puternică, încât niciun rebel sau invadator să nu o poată înfrânge. Dar modificările instituite de el în domeniul administraţiei, al impozitării şi apărării au avut efect deplin abia după câţiva ani şi, între timp, el şi ceilalţi împăraţi s-au confruntat cu multe atacuri. Cu excepţia câtorva vizite ocazionale la Nicomedia, Diocleţian a rămas în Balcani până în 296, asigurând apărarea graniţei la Dunăre, prin organizarea de campanii militare, fortificări şi recrutări. Galerius se stabilise în Egipt, unde a înăbuşit o revoltă şi a înfrânt trupele de gherilă de la graniţa de sud şi din Siria, unde un nou rege persan, Narseh, se pregătea de răz

A A

boi. În 296, la sfârşitul anului, Narseh a invadat Armenia, statul client al Romei. Împăraţii erau hotărâţi să-l oprească. La începutul anului următor, în timp ce Diocleţian înainta ca să facă joncţiunea cu Galerius, acesta din urmă şi-a condus trupele în ajutorul armenilor. Dar Narseh i-a înfrânt pe romani şi l-a obligat pe Galerius să se idragă. În vara aceea a izbucnit o nouă rebeliune în Egipt, provocată, poate, de noul icccnsământ şi de noile taxe. Regimul lui Diocleţian părea dintr-odată vulnerabil7.

Profitând de faptul că avea un cezar, Diocleţian a pornit împotriva

rebelilor egipteni, dându-i lui Galerius şansa să răzbune pierderile provocate de perşi. Înaintând repede, Diocleţian a ajuns curând în Egipt, unde rebelii proclamaseră un împărat uzurpator, şi a început să restabilească ordinea. Galerius l-a lăsat deocamdată pe Narseh în Armenia şi s-a îndreptat spre graniţa de la Dunăre ca să adune mai multe trupe. În toamna anului 297, în timp ce Diocleţian pacifica satele Egiptului şi asedia Alexandria, Galerius s-a îndreptat spre Armenia cu aproximativ 25000 de oameni. Acolo, el a zdrobit armata lui Narseh, capturând familia regelui şi fiind pe punctul de I I face prizonier şi pe acesta. Galerius s-a folosit de avantajul dobândit, invadând Mesopotamia de Jos şi jefuind triumfător în anul următor Ctesiphon, capitala perşilor, liâlre timp, Diocleţian înfometase Alexandria şi pusese capăt rebeliunii egiptene.

În 299, perşii au acceptat un tratat prin care recunoşteau statutul de clienţi ai Romei pentru Armenia şi Iberia, vecinul de la nord al acesteia, şi au cedat o parte din (inuturile de la graniţa cu Persia Armeniei şi Romei. Diocleţian a preluat câteva mici satrapii armene din sudul ţării; el le-a condus prin intermediul satrapilor lor tradiţionali în loc să le transforme în provincii bizantine oficiale. Deşi minore, teritonile preluate de la perşi constituiau primele noi cuceriri ale Imperiului în decurs de un secol. Mult mai importantă era recunoaşterea de către Persia a superiorităţii Romei, l apt care proteja Orientul împotriva atacurilor persane pentru anii următori. În acest îi mp, Constantius înăbuşise în Occident revolta din Britania şi Galia, iar Maximian înăbuşise o altă revoltă în A fiica, astfel încât întregul Imperiu se bucura de pace.

Guvernarea fiind într-un moment de stabilitate, Diocleţian l-a mutat pe Galerius în Balcani, luând în jurisdicţia sa Anatolia, Siria şi Egiptul. Fiecare din cei patru împăraţi avea acum răspunderea a trei din cele douăsprezece dioceze. Galerius şi prefectul său pretorian guvernau diocezele Panoniei (la nord de Iliria), Moesia (sudul lliriei şi Grecia) şi Tracia. Diocleţian şi prefectul său guvernau diocezele din Asiana (sudul şi vestul Anatoliei), din Pontica (nordul şi estul Anatoliei) şi din răsărit (Siria şi Egiptul). De obicei, Galerius îşi avea reşedinţa la Thessalonic, în nordul Greciei, iar reşedinţa favorită a lui Diocleţian rămânea Nicomedia. Ambele capitale în devenire

erau cetăţi greceşti aflate pe principalele rute dintre Europa şi Asia şi dintre Marea Mediterană şi Marea Neagră. Oricât de importante erau forţa de muncă din Iliria şi grânele Egiptului pentru partea de răsărit a Imperiului, este evident că Diocleţian complet, iar senatorii nu mai ocupau decât câteva funcţii de guvernator şi alte func|il Deşi aceştia îşi păstrau averile şi privilegiile personale, cea mai mare parte a pulviii reale în noul mecanism guvernamental aparţinea noilor veniţi, mulţi dintre ei lumi ostaşi instalaţi în funcţii de împăraţii-soldaţi. Adevăratele capitale ale Imperiului ■.»» aflau acum pur şi simplu oriunde se întâmpla să poposească împăraţii într-o anim nu perioadă, mulţi dintre oficiali însoţindu-i în călătoriile lor. |

Diocleţian a întâmpinat unele dificultăţi în a-i face pe supuşii săi să-i trateze < u respect pe el şi pe apropiaţii săi. Ceremonialul sosirii împăraţilor a devenii uml! complicat, iar aceştia erau păziţi cu mai multă grijă. Erau înfăţişaţi în statui ca aviml staturi puternice şi puteri supraomeneşti (fig. 5; cf. Şi fig. 7), iar retorica oficiiil. I folosită în onoarea lor era intenţionat exuberantă, scoţând în evidenţă graţia specul i manifestată de zei faţă de aceştia. Se considerau ca fiind aleşii zeilor, renunţâml 11 pretenţia de a fi conducătorii unei republici, dar distrăgând atenţia de la adevftml brutal că puterea lor venea de la armată. Pe lângă faptul că inabordabililai<-» i împăratului făcea ca acesta să fie mai dificil de asasinat, toate acestea nu prea cont. M împăratul fusese multă vreme un monarh absolut, care, după ce era proclamai «larmătă, domnea practic după plac până când era înlăturat. În ciuda acestui lupi atribuind voinţei publice puterea pe care o avuseseră împăraţii de atâta timp, <! «pretinzând că nu o deţine, din respect faţă de senatori şi de alţi conservaloii Diocleţian şi-a întărit autoritatea.

Un nou recensământ al populaţiei Imperiului şi al averilor acestuia a Îih i efectuat imediat după 293 şi a fost în cele din urmă terminat la 296. Înspeclom) recenzori au instituit noi taxe pentru toate persoanele şi averile fiecărui propriei. Îi «m pământ, evaluându-le în copita şi juga şi adunând totalurile proprietarilor de pilmmi pentru a obţine cuantumuri revizuite pentru toate aceste capita şi juga din zom ladministrate de

fiecare oraş. Perceptorii i-au instruit apoi pe toţi consilierii municipii să asigure aprovizionarea cu animale, bani şi chiar recruţi a armatei în raport i u numărul de capita ale jurisdicţiei şi cu grâne în funcţie de numărul de juga żiuacesteia. Cea mai mare parte a taxelor trebuhu plătite anual, la 1 septembrie, zi v. M marca începutul anului fiscal (indictw), având sensul de „impunere'1; ilm recensământul a fost folosit şi pentru perceperea de rechiziţii extraordinm» Perceperea taxelor de la proprietarii individuali de pământ era de fapt sarcum decurionilor (decuriones) y adică a consilierilor municipali. Deoarece decurioini trebuiau să asigure din propria lor avere ceea ce nu reuşeau să scoată de la alţii, slu|lui de decurión era adesea o povară şi în unele cazuri putea duce la ruină financiară.

I Detaliu din arcul de triumfal lui Galerius de la Thessalonic, după o f «'»} 'i". le veche. Galerius este reprezentat în mijlocul părţii de sus, mai mare l... Îi linurile din jur, şi în mijlocul părţii a treia, aducând sacrificii zeilor pe UM.» li. M (Toto: Deutsches Archäologisches Institut, Atena)

în, în «Li instabilităţii monetare, multe dintre taxe erau fie percepute în bani sau – ml. Îl, ui hani, echivalenţele ţinând cont de rata inflaţiei. Diocleţian intenţiona t puiifi capăt inflaţiei. La scurt timp după urcarea sa pe tron, el a început să bată Mihi «I «. Uif vii un grad mare de puritate, dar aceste monezi erau greu de obţinut, iar fitil în pi'» vocală de devalorizarea celor de argint continua. După 293, împăraţii au început să emită monezi de argint devalorizate (aramă cu un procent mic, dar fix, de argint) sau monezi de aramă pură. Acestea erau emise în cantităţi mari, în speranţa că în cele din urmă valoarea lor se va stabiliza. Se pare că cei aflaţi la putere nu erau conştienţi că stabilitatea monetară depindea mai curând de aportul de bani decât de puritatea metalului5.

Deşi noul sistem de impozitare împărţea taxele curente statului într-un mod mai echitabil ca înainte, cea mai mare parte a contribuabililor probabil nu au resimţit efectul întrucât se pare că scopul era mărirea sumei totale pe care o datorau. Ţăranii au încercat să scape de taxe mutându-se în regiuni unde nu erau înregistraţi, iar cei bogaţi au evitat

funcţii de consilieri municipali, astfel nefiind obligaţi să acopere în registre frecventele reduceri. Astfel, împăraţii au promulgat legi care îi legau pe ţărani de pământul pe care îl lucrau şi-i obligau pe toţi cei care aveau o avere apreciabilă să slujească drept decurioni. În afară de locuitorii oraşelor, care nu deţineau niciun petec de pământ, principalele grupuri scutite de noile impozitări erau ofiţerii, oficialii civili şi senatorii, toţi aceştia nefiind obligaţi să slujească drept consilieri municipali. Este posibil ca Diocleţian să fi scos bani de la unele grupuri scutite de taxe prin acţiuni judiciare, deoarece se spune că i-a persecutat pe mulţi dintre cei avuţi ca să pună mâna pe bunurile lorb. În ciuda diverselor deficienţe ale regulilor şi ale aplicării lor, prin noul sistem s-a reuşit totuşi să se adune mai mulţi bani şi să se recruteze mai mulţi ostaşi. Acest sistem avea să rămână timp de secole mecanismul fundamental al impozitării în Bizanţ.

REINSTXIJRAREA STABILITĂŢI!

Scopul urmărit de Diocleţian prin mărirea numărului de împăraţi şi de demnitari, prin sporirea efectivelor trupelor şi prin construirea de noi forturi era clar: el voia ca guvernarea romană să devină atât de puternică, încât niciun rebel sau invadator să nu o poată înfrânge. Dar modificările instituite de el în domeniul administraţiei, al impozitării şi apărării au avut efect deplin abia după câţiva ani şi, între timp, el şi ceilalţi împăraţi s-au confruntat cu multe atacuri. Cu excepţia câtorva vizite ocazionale la Nicomedia, Diocleţian a rămas în Balcani până în 296, asigurând apărarea graniţei la Dunăre, prin organizarea de campanii militare, fortificări şi recrutări. Galerius se stabilise în Egipt, unde a înăbuşit o revoltă şi a înfrânt trupele de gherilă de la graniţa de sud şi din Siria, unde un nou rege persan, Narseh, se pregătea de război. În 296, la sfârşitul anului, Narseh a invadat Armenia, statul client al Romei. Împăraţii erau hotărâţi să-l oprească. La începutul anului următor, în timp ce Diocleţian m. Mita ca să facă joncţiunea cu Galerius, acesta din urmă şi-a condus trupele în Ijulorul armenilor. Dar Narseh i-a înfrânt pe romani şi l-a obligat pe Galerius să se i «tiagă. În vara aceea a izbucnit o nouă rebeliune în Egipt, provocată, poate, de noul <1vensământ şi de noile taxe. Regimul lui Diocleţian părea dintr-odată vulnerabil7.

Profitând de faptul că avea un cezar, Diocleţian a pornit împotriva rebelilor «y. Ipteni, dându-i lui Galerius şansa să răzbune pierderile provocate de perşi. Înaintând irpede, Diocleţian a ajuns curând în Egipt, unde rebelii proclamaseră un împărat n/iirpator, şi a început să restabilească ordinea. Galerius l-a lăsat deocamdată pe Narseh în Armenia şi s-a îndreptat spre graniţa de la Dunăre ca să adune mai multe iiupe. În toamna anului 297, în timp ce Diocleţian pacifica satele Egiptului şi asedia Alexandria, Galerius s-a îndreptat spre Armenia cu aproximativ 25000 de oameni. Acolo, el a zdrobit armata lui Narseh, capturând familia regelui şi fiind pe punctul de I I face prizonier şi pe acesta. Galerius s-a folosit de avantajul dobândit, invadând Mesopotamia de Jos şi jefuind triumfător în anul următor Ctesiphon, capitala perşilor. Între timp, Diocleţian înfometase Alexandria şi pusese capăt rebeliunii egiptene.

/V

În 299, perşii au acceptat un tratat prin care recunoşteau statutul de clienţi ai Romei pentru Armenia şi Iberia, vecinul de la nord al acesteia, şi au cedat o parte din ţinuturile de la graniţa cu Persia Armeniei şi Romei. Diocleţian a preluat câteva mici satrapii armene din sudul ţării; el le-a condus prin intermediul satrapilor lor tradiţionali în loc să le transforme în provincii bizantine oficiale. Deşi minore, teritoriile preluate de la perşi constituiau primele noi cuceriri ale Imperiului în decurs de un secol. Mult mai importantă era recunoaşterea de către Persia a superiorităţii Romei, fapt care proteja Orientul împotriva atacurilor persane pentru anii următori. În acest timp, Constantius înăbuşise în Occident revolta din Britania şi Galia, iar Maximian înăbuşise o altă revoltă în Africa, astfel încât întregul Imperiu se bucura de pace.

Guvernarea fiind într-un moment de stabilitate, Diocleţian l-a mutat pe Galerius în Balcani, luând în jurisdicţia sa Anatolia, Siria şi Egiptul. Fiecare din cei patru împăraţi avea acum răspunderea a trei din cele douăsprezece dioceze. Galerius şi prefectul său pretorian guvernau diocezele Panoniei (la nord de Iliria), Moesia (sudul Iliriei şi Grecia) şi Tracia. Diocleţian şi prefectul său guvernau diocezele din Asiana (sudul şi vestul Anatoliei), din Pontica (nordul şi estul Anatoliei) şi din răsărit (Siria şi Egiptul). De obicei,

Galerius îşi avea reşedinţa la Thessalonic, în nordul Greciei, iar reşedinţa favorită a lui Diocleţian rămânea Nicomedia. Ambele capitale în devenire erau cetăţi greceşti aflate pe principalele rute dintre Europa şi Asia şi dintre Marea Mediterană şi Marea Neagră. Oricât de importante erau forţa de muncă din Iliria şi grânele Egiptului pentru partea de răsărit a Imperiului, este evident că Diocleţian considera centrul Greciei drept reşedinţa sa politică, unde ar fi trebuit să-şi aibă sediul cei doi împăraţi.

Diocleţian avea un mare respect pentru tradiţiile religioase ale Greciei. El încuraja cultul zeilor tradiţionali greco-romani şi manifesta un interes scăzut faţă de numeroasele culte şi filosofii păgânc de dată recentă. Devoţiunea sa faţă de Jupiter pare să fi fost atât religioasă, cât şi politică; numele său iniţial, Diocles, sau „Slava lui Zeus”, arăta că părinţii lui îl închinaseră încă de la naştere regelui zeilor. Credinţa lui l-a adus oarecum în conflict cu creştinismul. În 299 el şi Galerius au fost iniţiatorii unui sacrificiu, în cadrul căruia măruntaiele victimelor nu au indicat semne de bun augur. Preoţii care oficiau i-au acuzat pe câţiva creştini membri ai Curţii că influenţaseră în rău sacrificiul făcându-şi semnul crucii. Acceptând această explicaţie, Diocleţian a ordonat indignat ca toţi membrii Curţii şi ai armatei sale să aducă sacrificii zeilor sau să demisioneze. Epurarea nu a fost chiar totală, dar mulţi creştini şi-au părăsit posturile din armată şi din administraţia civilă din Răsărit.

În timpul primilor ani ai secolului al IV-lea, a devenit limpede că Diocleţian reuşise să restabilească echilibrul în Imperiu. Deşi Galerius era încă obligat să organizeze campanii împotriva incursiunilor de la graniţa de la Dunăre, şi era nevoie de acţiuni poliţieneşti similare şi în Apus, nu au mai fost invazii importante. Au încetat şi rebeliunile, motiv pentru care Diocleţian a devenit împăratul cu cea mai lungă domnie în mai mult de o sută de ani. Pe baza marilor resurse rezultate din sistemul de impozitare, el a putut clădi numeroase edificii publice, mai ales la Nicomedia. Mecanismul administrativ supradimensionat instituit de Diocleţian putea fi evident susţinut, el funcţionând mai mult sau mai puţin conform intenţiilor sale.

Principalul eşec al lui Diocleţian a fost încercarea de a îmbunătăţi

sistemul monetar. Cu toate că monezile de aur şi argint emise de el îşi menţineau valoarea, ele erau tot mai greu de găsit. Monezile mult mai uşor de procurat, din aliaj de argint şi aramă şi din aramă, erau în continuare supuse inflaţiei, nu pentru că erau devalorizate, ci pentru că fuseseră emise în număr prea mare ca să poată fi absorbite de economie într-un ritm stabil. În 301 Diocleţian a ordonat ca valoarea lor nominală să fie dublată şi a instituit controlul asupra salariilor şi a preţurilor pe tot cuprinsul Imperiului, interzicând negustorilor să vândă la preţuri mai ridicate decât cele maxime legale. Atunci când aceştia au refuzat să vândă în aceste condiţii, s-a renunţat la edictul respectiv. Totuşi statul a continuat însă să funcţioneze în condiţii destul de bune, deoarece majoritatea veniturilor şi plăţilor oficiale erau fie diminuate, fie percepute în natură.

Diocleţian era tot mai tulburat de răspândirea creştinismului. Se pare că era influenţat în privinţa aceasta pe de-o parte de sentimentele anticreştine ale lui < Ialerius şi pe de altă parte de faptul că îşi dădea tot mai mult seama de cât de puternică devenise această religie. La început, Diocleţian, a cărui preocupare de prim ui din era restabilirea ordinii şi armoniei în Imperiu, i-a tolerat pe creştini chiar şi în posturile publice. Pe măsură ce aceştia deveneau tot mai îndrăzneţi şi mai numeroşi, l. Tpâul că îi negau pe zeii patroni ai împăraţilor devenea greu de ignorat, iar mgumentele lui Galerius în favoarea unor noi persecuţii erau tot mai convingătoare.

A.

În 303, după ce îl consultase pe Galerius, se sfătuise cu alte înalte oficialităţi şi Ipelase la un oracol al lui Apollo, Diocleţian a pus să fie dărâmată catedrala creştină de la Nicomedia şi a emis un edict împotriva creştinilor. Acest edict interzicea serviciile religioase, ordona distrugerea bisericilor creştine şi îi priva pe creştinii care inimărturiseau credinţa de dreptul de a apela la tribunale. Deşi acest edict era oficial, Iplicat atât în Răsărit, cât şi în Apus, Maximian l-a impus doar sporadic în Apus, iar (onstantius aproape că nu l-a aplicat deloc, astfel încât eficienţa lui deplină s-a manifestat numai în Orient. Fireşte că persecuţiile i-au iritat pe creştini.

Atunci când palatul din Nicomedia a fost distrus de un incendiu, împăraţii au ajuns desigur la concluzia că acuzaţiile conform cărora creştinii îi dăduseră foc erau adevărate.

e A

Acuzaţii au fost executaţi şi s-a dat ordin ca preoţii creştini să fie arestaţi. În 304, renunţând la măsurile moderate, Diocleţian şi Galerius au ordonat tuturor celor din Răsărit, cu excepţia evreilor, să aducă sacrificii zeilor. Mulţi creştini au fost întemniţaţi şi torturaţi, iar o parte din ei au fost ucişi, de obicei din cauza unor anumite gesturi sau acţiuni de sfidare. Cea mai mare parte a lor au scăpat de pedeapsă ascunzându-se.

Persecuţiile acestea nu au reuşit să-i convingă pe mulţi creştini să se lepede de credinţă şi se pare că nu erau aprobate nici măcar de păgâni. Pe măsură ce numărul creştinilor creştea şi religia acestora devenea tot mai cunoscută, o mare parte dintre păgâni au încetat să mai acorde credit vechilor poveşti despre canibalismul lor, despre incestul practicat de aceştia şi despre imoralitatea creştinilor în general şi au descoperit că erau cetăţeni respectabili şi aveau o morală sexuală deosebit de pură. Suferinţele creştinilor erau privite cu simpatie, iar hotărârea şi curajul lor cu admiraţie. Cele câteva sute de martiri care i-au inspirat pe tovarăşii lor nu alcătuiau un procentaj

A

semnificativ în cadrul membrilor bisericii. În general, se pare că persecuţiile au întărit biserica.

În timpul celei mai dure perioade a persecuţiilor, Galerius era practic conducătorul Orientului, deoarece în 304, în vreme ce se întorcea dintr-o vizită făcută considera centrul Greciei drept reşedinţa sa politică, unde ar fi trebuit să-şi aibă sediul cei doi împăraţi.

Diocleţian avea un mare respect pentru tradiţiile religioase ale Grecici. El încuraja cultul zeilor tradiţionali greco-romani şi manifesta un interes scăzut faţă de numeroasele culte şi filosofii păgâne de dată recentă. Devoţiunea sa faţă de Júpiter pare să fi fost atât religioasă, cât şi politică; numele său iniţial, Diocles, sau „Slava lui Zeus”, arăta că părinţii lui îl închinaseră încă de la naştere regelui zeilor. Credinţa lui l-a adus oarecum

în conflict cu creştinismul. În 299 el şi Galerius au fost iniţiatorii unui sacrificiu, în cadrul căruia măruntaiele victimelor nu au indicat semne de bun augur. Preoţii care oficiau i-au acuzat pe câţiva creştini membri ai Curţii că influenţaseră în rău sacrificiul făcându-şi semnul crucii. Acceptând această explicaţie, Diocleţian a ordonat indignat ca toţi membrii Curţii şi ai armatei sale să aducă sacrificii zeilor sau să demisioneze. Epurarea nu a fost chiar totală, dar mulţi creştini şi-au părăsit posturile din armată şi din administraţia civilă din Răsărit.

În timpul primilor ani ai secolului al IV-lea, a devenit limpede că Diocleţian reuşise să restabilească echilibrul în Imperiu. Deşi Galerius era încă obligat să organizeze campanii împotriva incursiunilor de la graniţa de la Dunăre, şi era nevoie de acţiuni poliţieneşti similare şi în Apus, nu au mai fost invazii importante. Au încetat şi rebeliunile, motiv pentru care Diocleţian a devenit împăratul cu cea mai lungă domnie în mai mult de o sută de ani. Pe baza marilor resurse rezultate din sistemul de impozitare, el a putut clădi numeroase edificii publice, mai ales la Nicomedia. Mecanismul administrativ supradimensionat instituit de Diocleţian putea fi evident susţinut, el funcţionând mai mult sau mai puţin conform intenţiilor sale.

Principalul eşec al lui Diocleţian a fost încercarea de a îmbunătăţi sistemul monetar. Cu toate că monezile de aur şi argint emise de el îşi menţineau valoarea, ele erau tot mai greu de găsit. Monezile mult mai uşor de procurat, din aliaj de argint şi aramă şi din aramă, erau în continuare supuse inflaţiei, nu pentru că erau devalorizate, ci pentru că fuseseră emise în număr prea mare ca să poată fi absorbite de economie într-un ritm stabil. În 301 Diocleţian a ordonat ca valoarea lor nominală să fie dublată şi a instituit controlul asupra salariilor şi a preţurilor pe tot cuprinsul Imperiului, interzicând negustorilor să vândă la preţuri mai ridicate decât cele maxime legale. Atunci când aceştia au refuzat să vândă în aceste condiţii, s-a renunţat la edictul respectiv. Totuşi statul a continuat însă să funcţioneze în condiţii destul de bune, deoarece majoritatea veniturilor şi plăţilor oficiale erau fie diminuate, fie percepute în natură.

Diocleţian era tot mai tulburat de răspândirea creştinismului. Se pare că era influenţat în privinţa aceasta pe de-o parte de sentimentele anticreştine ale lui < I. tlerius şi pe de altă parte de faptul că îşi dădea tot mai mult seama de cât de puternică devenise această religie. La început, Diocleţian, a cărui preocupare de prim ordin era restabilirea ordinii şi armoniei în Imperiu, i-a tolerat pe creştini chiar şi în posturile publice. Pe măsură ce aceştia deveneau tot mai îndrăzneţi şi mai numeroşi, faptul că îi negau pe zeii patroni ai împăraţilor devenea greu de ignorat, iar argumentele lui Galerius în favoarea unor noi persecuţii erau tot mai convingătoare.

În 303, după ce îl consultase pe Galerius, se sfătuise cu alte înalte oficialităţi şi ipelase la un oracol al lui Apollo, Diocleţian a pus să fie dărâmată catedrala creştină de la Nicomedia şi a emis un edict împotriva creştinilor. Acest edict interzicea serviciile religioase, ordona distrugerea bisericilor creştine şi îi priva pe creştinii care îşi mărturiseau credinţa de dreptul de a apela la tribunale. Deşi acest edict era oficial, aplicat atât în Răsărit, cât şi în Apus, Maximian l-a impus doar sporadic în Apus, iar (onstantius aproape că nu l-a aplicat deloc, astfel încât eficienţa lui deplină s-a manifestat numai în Orient. Fireşte că persecuţiile i-au iritat pe creştini. Atunci când palatul din Nicomedia a fost distrus de un incendiu, împăraţii au ajuns desigur la concluzia că acuzaţiile conform cărora creştinii îi dăduseră foc erau adevărate. Acuzaţii au fost executaţi şi s-a dat ordin ca preoţii creştini să fie arestaţi. În 304, icnunţând la măsurile moderate, Diocleţian şi Galerius au ordonat tuturor celor din Răsărit, cu excepţia evreilor, să aducă sacrificii zeilor. Mulţi creştini au fost întemniţaţi şi torturaţi, iar o parte din ei au fost ucişi, de obicei din cauza unor anumite gesturi sau acţiuni de sfidare. Cea mai mare parte a lor au scăpat de pedeapsă ascunzându-se.

Persecuţiile acestea nu au reuşit să-i convingă pe mulţi creştini să se lepede de credinţă şi se pare că nu erau aprobate nici măcar de păgâni. Pe măsură ce numărul creştinilor creştea şi religia acestora devenea tot mai cunoscută, o mare parte dintre păgâni au încetat să mai acorde credit vechilor poveşti despre canibalismul lor, despre incestul practicat de

aceştia şi despre imoralitatea creştinilor în general şi au descoperit că erau cetăţeni respectabili şi aveau o morală sexuală deosebit de pură. Suferinţele creştinilor erau privite cu simpatie, iar hotărâiea şi curajul lor cu admiraţie. Cele câteva sute de martiri care i-au inspirat pe tovarăşii lor nu alcătuiau un procentaj semnificativ în cadrul membrilor bisericii. În general, se pare că persecuţiile au întărit biserica.

În timpul celei mai dure perioade a persecuţiilor, Galerius era practic conducătorul Orientului, deoarece în 304, în vreme ce se întorcea dintr-o vizită făcută la Roma pentru a sărbători cea de-a douăzecea aniversare a urcării sale pe tron, Diocleţian s-a îmbolnăvit grav. A început să se însănătoşească abia la începutul anului 305, perioadă în care se gândea să abdice. După o domnie în general reuşită, de douăzeci şi unu de ani, era acum gata să se retragă şi avea un urmaş capabil care aştepta să-i succeadă la tron. Considerând, probabil, că o domnie destul de lungă pentru el ar trebui să fie suficientă şi pentru colaboratorul său, l-a convins pe Maximian, Augustul Apusului, să se retragă odată cu el. Dubla lor abdicare i-a permis lui Galerius să devină Augustus în Orient, iar lui Constantius în Occident, cu noi cezari ca subordonaţi şi prezumtivi urmaşi ai fiecăruia dintre ei.

Se pare că Galerius a exercitat o influenţă considerabilă asupra aranjamentelor lui Diocleţian. Noul cezar din Apus era Severus, un prieten de-al lui Galerius şi, poate, prefectul lui pretorian, în timp ce noul cezar din Răsărit era Maximin, nepotul lui Galerius. Aşa cum se cuvenea noii sale poziţii de conducere, lui Galerius i s-a dat jurisdicţia asupra Anatoliei şi a Balcanilor, cinci dioceze în total, inclusiv asupra Nicomediei, principalul centru administrativ din Orient. Maximin a primit doar jurisdicţia asupra Egiptului şi Siriei, care alcătuiau uriaşa dioceză a răsăritului. În plus, lui Severus, care avea legături strânse cu Galerius, i s-au atribuit dioceze le din Africa şi Italia, vecine cu posesiunile lui Galerius din Iliria.

Cu toate că noul Augustus al Occidentului, Constantius, beneficia de o precedenţă nominală faţă de cezarul său din Apus, în practică Galerius părea să fi moştenit mai multă putere nu numai în Răsărit, ci şi în întregul Imperiu. În timp ce prietenii lui Galerius fuseseră numiţi cezari, pretenţiile

lui Constantin, fiul lui Constantius, şi ale lui Maxentius, fiul lui Maximian, ambii având vârsta care le permitea să conducă, nu au fost luate în seamă. Se spunea că Galerius se temea că nu-i va putea controla, deşi fiica sa era deja căsătorită cu Maxentius. În ciuda acestui refuz al succesiunii ereditare, Diocleţian şi Galerius i-au pus pe noii Augustus să-şi adopte noii cezari, dându-şi seama că soldaţii preferau întotdeauna succesiunea fiilor. Prestigiul lui Diocleţian era atât de mare, iar sistemul său atât de bine instituit, încât, în 305, când a abdicat, Maximian i-a urmat exemplul fără nicio obiecţie, iar nominalizările bătrânului împărat pentru titlurile de cezar şi împărţirea teritoriilor au fost acceptate unanim. El şi-a reluat numele grecesc de Diocles, s-a retras într-un palat imens, construit lângă Salona, presupusul său oraş natal, şi s-a dedicat cultivării verzei.

Domnia sa, chiar dacă nu a fost un succes evident, este considerată mult mai reuşită decât oricare din cele ale predecesorilor lui timp de peste un secol. Diocleţian preluase puterea în momentul în care Imperiul se afla într-o stare de haos şi a renunţat la ea de bunăvoie, atunci când pacea şi stabilitatea fuseseră restabilite. El reformase y. Uvernul şi armata şi puţini puteau contesta faptul că Imperiul constituia principala sa i iijft. Cele mai importante schimbări au fost mărirea extraordinară a efectivelor miiilare şi birocratice şi reorganizarea finanţelor statului pentru acoperirea cheltuielilor. Ţinând cont de succesul lui Diocleţian în asigurarea graniţelor, se pare că spoiiica efectivelor armatei a fost suficientă, în vreme ce noii săi oficiali păreau să fi fost ticsiul de mulţi ca să impună perceperea taxelor şi să menţină ordinea în provincii, riaiirca salariilor unei armate mai mari şi ale unei birocraţii duble era mai uşoară ticul s-ar fi putut presupune, deoarece majoritatea soldaţilor şi a oficialilor continuau i lic prost remuneraţi. Mărind şi uniformizând povara impozitelor, Diocleţian a putut tuluna mult mai multe venituri, fără să perceapă mai mult decât puteau plăti t nniribuabilii.

Este adevărat că noile recrutări din armată şi angajările din administraţie au epuizat forţa de muncă productivă; crearea unei armate şi a unei birocraţii puternice, îl. În prost plătite, implica pe termen lung pericolul speculei şi al delapidării. Existenţa.1 mai mulţi împăraţi

demonstra o slăbiciune, pe care personalitatea puternică a lui 1) iocleţian o disimulase. Doi Augustus şi doi cezari în loc de un Augustus reprezentau o sursă de forţă pentru Imperiu atâta vreme cât conducătorii colaborau, deoarece – nicare dintre împăraţi era aproape permanent în faţa pericolului unei invazii străine – . ˇîn a unei rebeliuni, iar dacă avea necazuri, apropiaţii îi săreau în ajutor. Dar cu greu ne putea garanta pentru o perioadă nedefinită faptul că cei patru împăraţi erau mulţumiţi cu ceea ce primiseră fără să aspire la teritorii, trupe şi venituri mai mari sau la dreptul de a-şi lăsa fiii drept succesori.

Apropiaţii lui Diocleţian erau oameni foarte talentaţi, care aveau un mare respect faţă de el şi nu-i ieşeau niciodată din cuvânt. Noii cezari numiţi în 305 erau oameni mai puţin capabili, nici ei, nici Galerius nefiind în relaţii bune cu Constantius. În sfârşit, nici Galerius, nici Constantius nu deţineau oficial poziţia lui Diocleţian, de conducător al întregului Imperiu, iar acesta nu avea niciun plan de a continua exercitarea autorităţii după retragere. Nici problemele economice, religioase şi

A

militare ale Imperiului nu fuseseră rezolvate mult timp. În ciuda instituţiilor fiscale înfiinţate de Diocleţian, echilibrul puterii rămânea precar.

CONFLICTE REÎNNOITE

Inteligent şi hotărât, apropiindu-se probabil de cincizeci de ani, Galerius era un general mai bun ca Diocleţian şi un administrator aproape la fel de bun. Dar era prea aspru şi prea rigid ca să egaleze calităţile de conducător ale acestuia. Galerius a încercat încă de la început să domine politica întregului Imperiu, bazându-se pe influenţa sa asupra lui Maximin şi a lui Severus. El s-a axat pe problemele delicate ale impozitării şi ale persecutării creştinilor. În timp ce Diocleţian îi înregistrase şi taxase numai pe cei care posedau pământ sau îl lucrau, Galerius a ordonat înregistrarea orăşenilor fără proprietăţi rurale, care urmau să fie impozitaţi pe persoană şi după numărul celor din gospodăriile lor. Mulţi dintre aceşti orăşeni erau săraci şi nu au putut face faţă taxelor. Ordinul includea şi obligaţia ca guvernul să întocmească primele liste complete cu locuitorii oraşelor, din

care făceau parte mulţi creştini. Întrucât acest recensământ i-a permis guvernului să-i depisteze pe creştinii care refuzau să practice sacrificii păgâne, Galerius a putut intensifica persecuţiile. Maximin şi Severus au urmat politica acestuia, nu însă şi Constantius.

Tensiunile au apărut aproape imediat. Constantin, fiul lui Constantius şi al soţiei sale, Elena, de care divorţase, trăise ani de zile în Orient, servind mai întâi la Curtea lui Galerius în Persia şi în Balcani, după care a fost transferat la Curtea lui Diocleţian de la Nicomedia. Trecut cu vederea, în 305, la acordarea titlului de cezar, contrar aşteptărilor multora, Constantin a obţinut o permisie de la Galerius ca să-şi viziteze tatăl aflat în Britania. Peste un an, la moartea lui Constantius, trupele sale, din loialitate faţă de familia acestuia, l-a proclamat Augustus în Occident pe Constantin. Constantin s-a mutat în palatul tatălui său de la, mier şi i-a cerut lui Galerius, care era Augustus în Orient, să-l recunoască, scuzându-se faţă de acesta pentru că preluase puterea deoarece fusese forţat de către armată să o facă.

Conform aranjamentelor lui Diocleţian, Severus, cezarul Apusului, ar fi trebuit să devină Augustus la moartea lui Constantius, Galerius urmând să aleagă un alt cezar. Galerius voia să respecte regulile stabilite de Diocleţian şi, oricum, nu îl privea cu ochi buni pe Constantin. Noul împărat se arăta totuşi conciliant, singurul mod în care îşi putea pierde tronul fiind un conflict armat dificil şi periculos. Astfel că Galerius a recurs la compromisul de a-l recunoaşte pe Constantin drept cezar în Apus, Severus urmând să devină Augustus. Constantin a fost de acord, sperând să menţină starea de pace, dar era evident că spiritul de colaborare dintre împăraţi nu mai era acelaşi. Ulterior, în 306, exemplul lui Constantin a fost urmat de tânărul Maxentius, care a preluat puterea în Italia, acolo unde Maximian, tatăl său, domnise până în urmă cu un an.

Cetăţenii Romei şi ai altor oraşe italiene, nemulţumiţi şi iritaţi de pierderea poziţiei lor privilegiate în Imperiu, erau porniţi împotriva hotărârii lui Severus de a-i înregistra şi taxa alături de alţi orăşeni. Romanii l-au aclamat deci pe Maxentius, care i-a cerut din nou tatălui său, care se retrăsese deja, să redevină Augustus. Severus a pornit asupra Romei cu o

armată mult mai mare, pentru a înăbuşi rebeliunea. Dar impele sale, care slujiseră ani de zile sub Maximian, au început să dezerteze în tabăra i «belilor. Severus a fost nevoit să se retragă, iar în 307 să se predea şi apoi să se – imicidă. Maxentius a preluat titlul de Augustus, în timp ce Maximian i-a acordat lui «onstantin atât titlul de Augustus, cât şi mâna fiicei sale, Fausta. Astfel că cei trei Augustus din Apus au format o alianţă împotriva lui Galerius.

Orientul şi Occidentul erau acum în opoziţie manifestă. Atunci când, înfuriat, i lalerius a pornit asupra Romei, chiar şi soldaţii săi au început să treacă de partea lui Maximian şi a lui Maxentius. Obligat de circumstanţe, Galerius s-a întors în Iliria, pradând Italia în acest timp. În cursul acestei campanii, mii de oameni au trecut din umatele Răsăritului în cele ale Apusului. Galerius continua însă să nu recunoască iiiliângerea şi a avut curând satisfacţia să-l vadă pe Maximian încercând să-şi detroneze hui, eşuând şi apelând la protecţia sa. Către 308, Galerius a reuşit să organizeze o < on Cerinţă de pace la Carnuntum, pe cursul superior al Dunării, la care a asistat şi I >iocleţian, cu toate că acesta renunţase la onoruri.

Cu aprobarea lui Diocleţian. Galerius a hotărât ca Maximian să abdice, Maxentius să fie deposedat de orice titlu, Constantin să fie retrogradat de la rangul de Augustus, redevenind cezar, iar Licinius, un alt prieten al lui Galerius să devină noul Augustus al Occidentului. Până la preluarea puterii în Italia şi Africa de la Maxentius, I icinius urma să împartă cu Galerius autoritatea asupra Balcanilor. Singurul rezultat concludent al acestei decizii a fost crearea a încă unui Augustus, Licinius. Deşi i ˇíilerius a încercat să-i mulţumească pe Constantin şi pe Maximin cu titlul de Fiu de Augustus, până la urmă a fost obligat să le recunoască şi rangul de Augustus. Maximian şi-a reluat titlul de Augustus, ceea ce tăcea ca numărul acestora să se ridice l; i şase, şi s-a pus sub ocrotirea lui Constantin. Imperiul era într-o stare de confuzie mai mare ca oricând.

A

În ciuda tuturor acestor lucruri, vechii împăraţi făcuseră o alegere înţeleaptă în privinţa lui Licinius, un bărbat abil şi maleabil, trecut de

patruzeci de ani, care avea să-i pună în umbră pe aproape toţi colaboratorii săi. În 310, atunci când din cauza lui (onstantin Maximian s-a sinucis, Licinius a invadat nordul Italiei şi a pus stăpânire pe o parte a acestuia. S-a retras numai pentru că trebuia să lupte împotriva invadatorilor

A

de la Dunăre. Întrucât Galerius se îmbolnăvise grav între timp, probabil de cancer la

...A colon, Licinius nu voia să părăsească iar Iliria. În 311, în timp ce era în agonie.

(ialerius gândea că suferinţa lui se datorează, probabil, mâniei Dumnezeului creştin.

Împăraţii din Răsărit continuaseră ceea ce începuse Diocleţian, numai că, în loc să-i execute pe creştinii recalcitranţi, Maximin preferase să li se scoată un ochi, să li se laie un picior şi să-i condamne la muncă forţată în minele statului. Dar, aflat pe patul de moarte, Galerius a abolit edictele, recunoscând că acestea era greşite, şi i-a eliberat pe deţinuţii creştini, fără să li se restituie însă proprietăţile şi cerându-le să se roage pentru el.

Fig. 6. Licinius (311 – 324), monedă de aur reprezentată în mărime dublă faţă de realitate, cu o personificare a Victoriei pe revers (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

Se pare că Galerius a murit fără să fi făcut aranjamente precise privind succesiunea lui în Orient. Aflând de moartea acestuia, Maximin a pus din proprie iniţiativă stăpânire pe Asia Mică, lăsându-i lui Licinius cele trei dioceze din Balcani, pe care le condusese împreună cu Galerius. Luându-l ca model pe Diocleţian, Maximin şi-a stabilit cartierul general la Nicomedia, a anulat taxele impuse de Galerius orăşenilor care nu deţineau pământ şi a întrerupt persecutarea creştinilor. Spre deosebire de acesta, Licinius a perpetuat politica introdusă de Galerius privind impozitarea orăşenilor şi a menţinut hotărârea luată de acesta pe patul de moarte privind tolerarea creştinilor.

Deoarece chiar şi Maximin şi-a dat seama că persecuţiile anterioare eşuaseră, a adoptat măsuri mai puţin radicale. Deşi îi eliberase pe cei mai mulţi deţinuţi creştini şi nu-i obliga să oficieze sacrificii păgâne, le-a interzis să se întrunească şi să construiască biserici. Observând că ierarhia bisericească era o sursă a puterii creştine, Maximin a imitat-o, numind înalţi preoţi păgâni în toate provinciile şi preoţi – diriguitori în fiecare oraş. Aceştia supravegheau desfăşurarea riturilor păgâne şi îi forţau pe creştini să participe la ele. Maximin a ordonat ca creştinii să fie ponegriţi în şcoli, propaganda anţi-creştină urmând să fie afişată în locuri publice. În sfârşit, el a încurajat şi a rezolvat pozitiv petiţiile autorităţilor provinciale şi civile privind izgonirea creştinilor din regiunile lor şi întemniţarea sau executarea celor nesupuşi. Creştinii au fost astfel obligaţi să se mute dintr-o serie de provincii şi oraşe din Răsărit, unii dintre aceştia fiind supuşi martirajului.

Cu toate că relaţiile dintre Licinius şi Maximin erau încordate, amândoi au» onsiderat deocamdată că era prudent să menţină o stare incertă de pace. Deşi poziţia lui Licinius părea să fie mai slabă, Maximin voia să aibă mână liberă pentru a rugan iza o campanie împotriva Armeniei, unde răspândirea rapidă a creştinismului l. U’iise ca un împărat care îi persecuta pe creştini să devină un protector nedorit. În Apus, Maxentius plănuia să răzbune moartea tatălui său, atacându-l pe Constantin, Ist lei încât niciunul din cei patru Augustus nu era în relaţii prieteneşti cu vecinul său. Aceasta era situaţia în 311, atunci când Diocleţian a murit, dezamăgit, în palatul său tic lângă Salona. Unii au susţinut că-şi pusese singur capăt zilelor.

Deoarece situaţia nesigură presupunea încheierea unor alianţe, Constantin i-a nferit-o drept soţie lui Licinius pe sora sa vitregă, propunere care a fost acceptată. Pentru a contracara această combinaţie, Maximin a intrat în trataţive cu Maxentius. Rmctic, Constantin şi Licinius s-au recunoscut reciproc ca singurii conducători legiunii ai Occidentului şi Orientului, acelaşi lucru fiind făcut şi de către Maxentius şi Maximin. Cu toate acestea, orice colaborare militară era greu de înfăptuit. Poziţia r. Cografică îi permitea lui Constantin să-l atace doar pe Maxentius, iar lui Maximin numai pe Licinius. Din cauza acestei ameninţări, Maxentius şi

Licinius nu îndrăzneau să se atace unul pe celălalt. Pe lângă aceasta, niciunul dintre împăraţi nu voia să înfrunte riscul unei invazii sau al unei rebeliuni pe propriul său teritoriu, deplasând, astfel, un număr mare de trupe în domeniul celuilalt. În 312, cel mai curajos dintre ei, I onstantin, a strâns totuşi o forţă expediţionară cu care intenţiona să invadeze Italia. I\I, cel puţin, nu avea graniţe comune cu alt împărat. Dar forţele lui erau mult mai mici decât cele ale lui Maxentius, din care făceau încă parte cei care au părăsit Răsăritul cu cinci ani în urmă.

După prăbuşirea celor două dinastii artificiale ale lui Diocleţian, puse sub protecţia lui Júpiter şi a lui Hercule, Constantin adoptase ca zeu patron Soarele Neînvins (Sol învie tus), pe care şi tatăl său, Constantius, îl preferase. Poate că datorită faptului că acest cult al soarelui avea unele asemănări cu creştinismul, cum ar fi slujbele din zilele de duminică (traducerea literală a cuvântului Sunday – duminică – este „ziua soarelui – n.tr.) şi sărbătorirea zilei de naştere a unei divinităţi în preajma Crăciunului, Constantius fusese atât de tolerant cu creştinii8. Constantin, a cărui mamă, Elena, era creştină, pare să fi acceptat într-o oarecare măsură creştinismul, chiar şi înainte ca atitudinea lui să se schimbe radical în timpul marşului său împotriva lui Maxentius. La începutul acestei campanii, Constantin a văzut imaginea unei cruci suprapuse soarelui. A avut apoi un vis în care Hristos i-a promis victoria dacă armata sa va purta flamuri cu monograma primelor două litere greceşti ale numelui Său9. După ce a ordonat să se facă astfel de stindarde pentru soldaţii săi, Constantin a întâlnit forţa principală a trupelor lui Maxentius chiar la nord de Roma, la podul Milvianus, peste Tibru. Acolo, Maxentius, luptând cu spatele la fluviu, a fost împins spre apă şi s-a înecat, iar armata sa a intrat în panică. Constantin a preluat stăpânirea asupra întregii Italii şi a Africii de la defunctul său rival.

marfa baltica

MAXENTIUS

Inriv în g^LLi y wgft^ ^ LICIXliză
\ u/ r\|
imitaniv
M W IM IX
Lxv^vv, y>L’i. Îi\ k> /e.

SPANIA

— X
ASlă XA y
MARCOMAM

QLia ZI
ftâpt?
PANOMA> Xză UPLRIOR

CELE 12 DlOC K/*: I.N JURULAXVH 13;
— __ Holarrir Utnirc damtnlir difrrulor ioria/M V
M POrTKHAN fcunj
GEPIZI
sarmaţi im|ufjthhi> Iojil.nur jthUK

FERIOR kmlum

Urxi, r
DIN. MAlfX Dric «!

LAZICV.

IMUIHIVI
...VAdilâlopw
PONT]
ROMANx DE A PUS
i\’a» ilir» >a]

ARMKNIA
riâxsxi IA
JIMAWA

MSDIA

LYt-l *
MKERJL’L

Autusră Lttanenslă

MEDITE**»

ARAB!
INFERIOR.
AECTrms JOVIA

IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT ÎNJUR DE

—, Hotarele dioewelor utu itamor

* «H «>farviv pru%inciilur

Orx* I I Teritorii uiifMriali*

SC A RA 0 1 DO mile

O 100 200 km

THF-Bvist

RO$IE

\ Protectorat-imperiale (I) u|* Joues, Uurr Roman Empbr)

Impresionat de strălucita sa victorie împotriva unei armate mai numeroase, mistantin a devenit din acel moment un creştin convins chiar dacă mai puţin instruit, i l un a repudiat imediat cultul soarelui, considerând că acesta îl ajutase să descopere nkţvărata credinţă prin viziunea avută şi a fost oarecum precaut, evitând să ofenseze Majoritatea păgână a supuşilor săi. A restituit însă imediat proprietăţile confiscate de hi creştini, i-a scutit de taxe pe preoţii acestora şi a început să ridice biserici. În 313, nnstantin şi-a căsătorit sora vitregă, Constantia, cu aliatul său, Licinius, căsătorie «cicorată la Milano. În timpul discuţiilor purtate cu Constantin, Licinius a căzut de h ord să restituie averile bisericilor de pe domeniile sale, iar dacă va cuceri teritoriile lui Maximin, să pună capăt prigonirilor şi să repună şi acolo bisericile în posesia bunurilor confiscate.

Chiar în acest timp, Maximin a invadat pe neaşteptate Tracia, obligându-l pe I icinius să mărşăluiască spre răsărit cu toată repeziciunea posibilă. Cum armata lui «ia inferioară numeric, Licinius a început trataţivele, dar nu s-a ajuns la niciun acord. Astfel că a atacat şi, după o bătălie crâncenă, a repurtat o victorie totală. Urmărit de I icinius, Maximin a fugit spre sud, dar când şi-a dat seama că nu-şi poate ajunge impele din urmă s-a sinucis la Tarsus. Exact aşa cum Constantin devenise Augustus în întregul Occident, Licinius a devenit acum Augustus în întregul Orient. El nu numai ui a respectat înţelegerea, punând capăt persecutării creştinilor şi resiituindu-le acestora averile, dar i-a şi pedepsit pe câţiva dintre marii persecutori. În Imperiu era din nou pace, condus în bună înţelegere de cei

doi Augustus ai Răsăritului şi Apusului, aşa cum fusese condus cândva, la început, de Diocleţian şi Maximian. Cei doi au făcut unele eforturi ca să-şi coordoneze guvernarea, schimbând, de exemplu, edictele care stabileau la cinci ani perioada impozitării, cu noi edicte care o prelungeau la cincisprezece ani şi care au rămas neschimbate10.

Constantin nu a fost însă multă vreme mulţumit să fie conducător numai al Occidentului, mai ales pentru că Orientul avea mai multe trupe, venituri mai mari şi acolo se aflau majoritatea creştinilor din Imperiu. Între 313 şi 315, Licinius a organizat mai multe campanii, mai întâi ca să asigure stăpânirea asupra Armeniei şi a satrapilor acesteia de la graniţa de sud, apoi ca să-i alunge pe goţi de la graniţa cu Dunărea, aceştia stabilindu-şi cartierul general la Sirmium. Între timp, Constantin, al cărui cartier general rămăsese la Trier, a organizat o campanie de-a lungul Rinului împotriva triburilor germane locale. În 315 a început să organizeze trupe care îl ameninţau pe Licinius. Era evident că Constantin încerca să provoace o ceartă, poate prin afirmarea dreptului său de a numi noi cezari, atât în Apus cât şi în Răsărit. În 316 el a invadat Pannonia – aparţinând lui Licinius.

Cu toate că Licinius nu era pe deplin pregătit de atac, el se afla în apropiere de Sirmium cu forţe superioare, cu care a înaintat pentru a-l întâlni pe Constantin în mijlocul diocezci panonice. În bătălia care a urmat, Constantin a repurtat o victorie importantă, Licinius s-a retras în sud, trimiţând ordine pentru adunarea unei alte armate la Adrianopole, în Tracia, încercând zadarnic să negocieze cu Constantin. Cei doi Augustus s-au luptat din nou, lângă Adrianopol, în 317. După o încleştare extrem de sxngeroasă, Constantin l-a forţat din nou pe Licinius să se retragă. De data aceasta însă, Licinius şi-a menţinut trupele ameninţând căile de aprovizionare ale lui Constantin. Acesta a acceptat deci încheierea unei păci care îi aducea diocezele Pannoniei şi Moesiei şi-i lăsa lui Licinius diocezele Tracia, Asiana şi Pontica, şi tot Răsăritul. Ca învingător în război, Constantin stăpânea cea mai mare parte a teritoriului Imperiului. Concentrarea de trupe şi bogăţia Orientului îi conferea totuşi lui Licinius o putere aproape la fel de mare.

Licinius a domnit asupra teritoriilor rămase timp de şapte ani, reşedinţa lui fiind la Nicomedia. Constantin îşi petrecea cea mai mare parte a timpului la Sirmium şi Serdica, în noile sale posesiuni balcanice, trimiţându-şi fiul cel mai mare, Crispus, ca cezar la Trier, de unde acesta conducea Britania. Gal ia şi Spania, având-şi propriul prefect pretorian. Fiecare dintre cei doi Augustus îşi supraveghea cu suspiciune colegul vecin. Politica urmată de Constantin şi cea a lui Licinius difereau tot mai mult. Beneficiind de venituri oarecum mai mari şi de o poziţie mai puternică, Constantin a numit oficiali pentru a înregistra plângerile privind supraimpozitarea şi a evitat probabil mărirea taxelor. Licinius, care avea nevoie de toate veniturile pe care le putea aduna, a introdus impozite la persoanele de peste şaizeci şi cinci de ani drept capi ta şi a impozitat fără milă fiecare juga. Constantin manifesta o preferinţă tot mai mare faţă de creştini, proclamând, în 321, duminica zi de sărbătoare, în amintirea învierii. În schimb, Licinius, bănuind că mulţi creştini din Răsărit erau de partea lui Constantin, a găsit o scuză pentru a le restrânge activităţile atunci când disputele lor începeau să tulbure ordinea publică.

Din cauză că, la moartea lui Maximin, Licinius extinsese toleranţa asupra bisericilor din Egipt, se iscaseră două dispute făţişe. Una începuse în timpul lui Maximin, în primul val de persecuţii, când episcopul Petru al Alexandriei se ascunsese. Pretinzând că Petru dezertase de la datorie, părăsindu-şi turma, Melitius, episcop de Lycopolis, în Egiptul de Sus, s-a mutat la Alexandria şi a preluat demnitatea episcopală acolo, hirotonisind preoţi în oraş şi episcopi în tot Egiptul. Petru s-a întors în 311 şi l-a excomunicat pe Melitius pentru uzurpare, declarând că actele şi ordinele acestuia u nu aveau valabilitate, abrogându-le. Drept urmare, biserica – i ipicană s-a împărţit în două biserici rivale, conduse de Petru şi de Melitius, acesta ■lut urmă susţinând că biserica lui este a celor care stau neclintiţi în faţa persecuţiilor. V vastă schismă melitiană a persistat şi după 311, când Petru a fost martirizat, şi a. Uniinuat să-l deranjeze pe Alexandru, succesorul său, care a devenit episcopul Mexandriei doi ani mai târziu.

La începutul episcopatului acestuia, un preot local, pe nume Arius, a început să i>mpovăduiască credinţa conform căreia Hristos nu existase

dintotdeauna aşa cum ■ sistase Dumnezeu-Tatăl. Arius recunoştea că Hristos existase înainte de crearea lumii şi de începutul timpului, dar susţinea că Fiul fusese creat de Tată din nimic înainte de începutul timpului. Afirmaţiile lui Arius au declanşat obiecţii violente din p. IKtca episcopului Alexandru şi a lui Athanasius, tânărul şi talentatul secretar al –it celuia. Ei au argumentat că Hristos existase dintotdeauna, deoarece izvorâse din ptopria substanţă a Tatălui, astfel că Fiul existase în Tată înainte de a se naşte, şi l-au acuzat pe Arius că îi transformă pe Tată şi pe Fiu în doi zei, făcând din I Munnezeu-Fiul un zeu diferit şi inferior. Arius a replicat că ei erau cei care făceau din I în un zeu secundar, considerându-l drept Dumnezeu însuşi.

Întrucât nici Scriptura, nici alte acorduri teologice din trecut nu tratau acest aspect într-o manieră lipsită de echivoc, creştinii s-au plasat pe poziţii divergente. În funp ce Alexandru a convocat un conciliu al episcopilor egipteni, care l-a condamnat pe Arius, episcopul Eusebius al Ni comediei a întrunit în oraşul său un conciliu care a mulat această condamnare. Atunci când Alexandru a ţinut un conciliu cu o participare mai largă, care a confirmat condamnarea, episcopul Eusebius din Cesareea (Palestina) ■i întrunit şi el unul care l-a susţinut pe Arius. În Alexandria s-au declanşat tulburări în ceea ce priveşte problema arianismului, cum era numită doctrina lui Arius. Deşi uşor de interpretat în mod greşit, arianismul punea probleme fundamentale privind divinitatea >i caracterul uman al lui Hristos de clarificarea cărora creştinii aveau evident nevoie.

Acesta a fost momentul în care Licinius a declarat că nu mai suportă certurile dintre creştini şi le-a interzis episcopilor din Răsărit să mai organizeze vreun alt sinod, la să se apere de nemulţumirea creştinilor, el i-a scos din administraţia şi din armata sa. Pentru a-şi mări veniturile, Licinius a anulat scutirea clerului de serviciu în cadrul consiliilor municipale. În cele din urmă i-a executat pe câţiva episcopi din Pontica, acuzându-i, fireşte, că au complotat cu regele Armeniei, ţară care era oficial creştină încă din 314. Constantin a protestat împotriva tratamentului la care erau supuşi creştinii de către Licinius. În 323, după

ce Constantin a pătruns în dioceza tracică a lui Licinius pentru a-i alunga pe câţiva intruşi goţi sau sarrnaţi, Licinius a protestat şi el şi a început să se pregătească de război.

În 324, pretextând că apără interesele creştinilor, Constantin a invadat Tracia cu circa douăzeci de mii de soldaţi. Lupta cu Licinius, care avea o armată de aproximativ treizeci şi cinci de mii de oameni, a avut loc lângă Adrianopol; dar împăratul păgân a fugit, obligând cea mai mare parte a oamenilor săi să se predea. Urmărindu-l pe inamicul său până în Bizanţ, Constantin l-a asediat. După pierderea flotei într-o bătălie navală cu Crispus, fiul lui Constantin, Licinius a evacuat Tracia, după care şi-a organizat un alt punct de rezistenţă la Chrysopolis, peste strâmtoarea Bosfor. Atunci când Constantin a învins încă o dată, Licinius s-a predat în schimbul promisiunii că-i va fi cruţată viaţa. De fapt, Licinius a fost executat după câteva luni sub acuzaţia de răzvrătire. Biruitorul Constantin a pus stăpânire pe palatul de lanicomedia şi pe tot restul Imperiului.

SCHIMBĂRILE EFECTUATE DE CONSTANTIN

În acest timp, Constantin, în vârstă de aproape cincizeci de ani, fusese deja la conducere timp de optsprezece ani, bucurându-se de un destin favorabil, având mult farmec personal, o ambiţie necurmată şi o nerăbdare ieşită din comun. Abilitatea lui în ceea ce priveşte intrigile politice îl făcea să pară mai înţelept decât era. Născut la Naissus, în Iliria latinofonă, el dobândise cunoştinţe solide, dacă nu eleganţă, ca vorbitor al limbii greceşti în timpul cât a stat la Nicomedia, pe când avea douăzeci de ani. Fusese mai mult de doisprezece ani un creştin declarat, cu toate că, asemenea multor altora, îşi amânase botezul, astfel încât să-şi poată ispăşi nu numai păcatele deja comise în trecut, dar şi cele pe care le-ar fi comis în viitor. Avea patru fii, ceea ce era neobişnuit într-o vreme în care predominau familiile puţin numeroase. Cel mai mare, Crispus, pe care i-l născuse prima sa soţie, decedată prematur, era acum adult. Ceilalţi trei, Constantin al II-lea, Constantius al II-lea şi Constans, erau fiii Faustei, fiica lui Maximian, cea de-a doua soţie a lui Constantin. În ciuda tinereţii sale, Constantin al le-a fusese deja numit cezar, ca şi Crispus.

Deşi Constantin conducea oficial întregul Imperiu, el nu s-a mai implicat

administrativ după 324, guvernând prin intermediul a cinci sau şase prefecţi pretorieni. Unul dintre aceştia, numit pe lângă cezarul Crispus încă din 318, administra diocezele dinspre Atlantic ale Britanici, Galici şi Spaniei şi a continuat să facă acest lucru atât timp cât Crispus lupta în Răsărit, cât şi după ce acesta s-a întors în Occident. Păstrând un prefect pretorian ataşat personal, Constantin a numit prefecţi separaţi pentru administrarea a trei grupuri regionale de dioceze în afara posesiunilor lui Crispus. Exista un prefect pentru Pannonia, Italia şi Africa (aceasta din urmă având uneori un prefect propriu). Un alt prefect a fost numit în Macedonia şi Dacia (două dioceze – «v. Itc de Constantin din fostele dioccze ale Moesiilor). Ultimul prefect administra i uniica şi Răsăritul”.

Fig. 7. Constantin I (307 – 337; 324 – 337 şi asupra Orientului). Capul şi mâna de dimensiuni uriaşe ale statuii din bazilica sa şi Forul roman (Foto: Musei Capitolini, Roma).

Aceste trei prefecturi regionale, pe lângă cea atribuită lui Crispus, erau probabil desemnate să constituie posesiunile celor trei fii mai mici ai lui Constantin, care erau w * «* * avui i yx üuv^ií, mic nviru V AMA 1 A

Încă prea tineri ca să guverneze. Recunoscând că fostul ţinut natal al lui Diocleţian din Pannoniile vorbitoare de limbă latină aparţinea Occidentului, Constantin le-a alipit Italiei şi Africii. Este însă interesant faptul că a inclus noua sa dioceză, Dacia, care era în cea mai mare parte vorbitoare de limbă latină, în aceeaşi prefectură cu Macedonia şi Tracia, în care se vorbea mai mult greaca. Întenţionând să trăiască în Orient şi să supravegheze personal prefecturile situate la răsărit şi cele şase dioceze ale acestora, Constantin pare să fi inclus în acestea şi ţinutul său natal aflat în Dacia. Mai mult, graniţa dintre Dacia şi Pannonii, aflată pe râul Drimus (actualul Drina), împărţea în mod convenabil graniţa de la Dunăre într-o parte care proteja Grecia şi una care proteja Italia. Această frontieră strategică a devenit ulterior frontiera dintre părţile răsăritene şi cele apusene ale Imperiului.

În procesul de cucerire a trei sferturi din Imperiu, pe care nu le

stăpânise iniţial.

Constantin îşi alcătuise o numeroasă armată operativă, care nu era aceeaşi cu forţele destinate apărării graniţelor. Aceasta era evident formată din rezervele mobile ale lui

Constantin şi ale rivalilor săi, care i se alăturaseră în timpul războaielor civile.

Deoarece armata sa operativă îl slujise bine, iar rezervele centralizate erau mai uşor de instruit şi de disciplinat decât garnizoanele dispersate, Constantin îşi păstrase, în

Răsărit, după victorie, o forţă mobilă de circa 20000 de oameni, separată de trupele de frontieră. Odată cu această armată operativă, el a creat un corp de armată special, format din aproximativ 3500 de ostaşi călare, cunoscut sub numele de Scholae, care i servea drept gardă de corp şi agenţi pentru diverse misiuni.

Menţinerea armatei operative şi crearea corpului de armată Scholae demonstra ca, în ciuda reîmpărţirii Imperiului în prefecturi, Constantin intenţiona să-şi exercite autoritatea pe tot cuprinsul acestuia. El păstra o birocraţie care deţinea puterea asupra tuturor prefecturilor. Cu toate că fiecare împărat avusese înainte de 324 propria lui cancelarie, pe durata domniei sale, Constantin a avut un singur şef al cancelariei, cel care gestiona actele imperiale. Adevărata capitală a Imperiului era acolo unde se afla Constantin.

La mai puţin de două luni după capitularea lui Licinius, în 324, Constantin a refondat cetatea Bizanţului, botezând-o Noua Romă. Atât numele, cât şi suprafaţa – a ordonat ca cetatea să fie înconjurată cu ziduri – demonstrează că împăratul intenţiona ca oraşul să fie grandios şi să devină o capitală mai stabilă decât fuseseră Nicomedia şi Thessalonic. Situat la mai puţin de 90 de kilometri de Nicomedia, Constantinopolul avea o poziţie la fel de strategică ca şi aceasta, aflându-se pe ruta maritimă dintre Marea Neagră şi Mediterana şi pe ruta terestră dintre Persia şi graniţele de la Dunăre. Portul său, Cornul de Aur, era mare, dar nu superior Golfului Nicomediei. Avantajul incontestabil al cetăţii în comparaţie cu Nicomedia era poziţia sa, mult mai uşor de izolat pe uscat

printr-un zid lesne de apărat.

Totuşi, indiferent cât de importantă avea să se dovedească în secolele următoare această capacitate de apărare, se pare că acest element nu conta pentru Constantin, care nu credea că va fi nevoit să-şi apere oraşul. Mai importantă pentru el pare să fi fost apropierea de locul victoriei lui finale asupra lui Licinius. Probabil că ceea ce îi plăcea cel mai mult era faptul că acesta urma să fie propria sa capitală, nefiind legată de numele lui Diocleţian, dar având o poziţie strategică apropiată de cea a Nicomediei. Constantin a scos în evidenţă legătura noului oraş cu dinastia sa, proclamându-l pe fiul său, Constantius al II-lea, drept cezar chiar în ziua fondării Constantinopolului. Constantin era, fără îndoială, încântat, dar nu surprins de faptul că încă de la început vei mat mulţi îi numeau oraşul Constantinopol.

Deşi Constantin transformase Bizanţul atât de mult încât vechiul său nume ajunsese curând să fie folosit mai ales de către anticari, Constantinopolul nu a devenit imediat un centru important. Împăratul pleca adesea din oraş şi îi luă cu el pe cei mai mulţi dintre demnitarii săi. Chiar dacă oraşul era o aşezare vie, destul de mare, cu porturi, băi, stadion şi probabil un apeduct, a rămas timp de ani de zile în stadiul de construcţie. În timpul lui Constantin au fost proiectate străzi străjuite de coloane şi un lorum, s-a mărit stadionul, cunoscut sub numele de Hipodrom, deoarece era destinat mai mult curselor de care trase de cai. Au fost înălţate un palat – cunoscut sub numele de Palatul cel Mare două clădiri senatoriale, case pentru treburile statului şi trei biserici, inclusiv Catedrala Sfânta Irina13.

Spre deosebire de Diocleţian, lui Constantin îi plăcea să aibă o cameră senatorială şi voia ca Noua Romă să posede un Senat imperial. În cadrul acestuia i-a numit pe unii senatori romani care trăiau în Răsărit sau care au fost de acord să vină din Apus, alături de unii oficiali din administraţie, pe care i-a ridicat la rangul de senatori. A oferit pământ din proprietatea Imperiului în Anatolia oricărui senator care dorea să construiască una sau mai multe case particulare în oraş, iar celor care voiau să construiască imobile destinate închirierii le-a promis scutire de impozit asupra

veniturilor obţinute de chiriaşi în agricultură. Scutirea de impozit sau subvenţionarea activităţilor agricole pe care le-a promis diferiţilor moşieri şi oficiali orăşeni par să le li asigurat acestora un surplus considerabil pe care îl puteau vinde. Totodată, Constantin i-a încurajat pe creştini să se stabilească la Constantinopol, cu toate că nu a luat nicio măsură de a închide templele păgâne din oraş”.

Cel mai mare rău pe care l-a făcut păgânismului fondarea noii capitale a fost probabil de ordin financiar. Constantin dusese lipsă de bani lichizi încă de la

uvuíí 91 JUULIAIL IMjfuvakală

Începutul domniei sale, atunci când a redus ponderea monezilor de aur emise de Diocleţian, cunoscute sub numele latin de solidus sau cel grecesc de nomisma, de la şaizeci livra la şaptezeci şi doi. Deşi pusese stăpânire în 324 pe substanţială vistierie a lui Licinius, Constantin părea să nu fi fost mulţumit cu ceea ce avea. Ca să-şi suplimenteze fondurile, a ordonat, în timp ce-şi clădea oraşul, confiscarea tezaurelor templelor păgâne din Răsărit, achiziţionând astfel o cantitate imensă de valori 5. După dobândirea acestor noi resurse, Constantin a reorganizat administraţia financiară a Imperiului, punând-o sub conducerea a doi demnitari. Aceştia erau corniţele ofrandelor sacre (comes sacrarum largitionum), însărcinat cu administrarea cheltuielilor publice, şi corniţele proprietăţilor private (comes reíprivataie), care avea grijă de averile imperiale”.

Multe dintre sculpturile şi podoabele templelor au ajuns să decoreze clădirile şi pieţele din Constantinopol, ca, de exemplu, o statuie a zeului Soare în forum, al cărui chip Constantin a pus să fie modificat pentru a semăna cu el. Cea mai mare parte a aurului templelor a ajuns în monetării, creându-se un surplus de monede de aur încât puteau fi folosite în majoritatea marilor tranzacţii publice şi private. Deşi Constantin a încurajat deprecierea monedei mărunte prin reducerea ponderii aramei şi a cantităţii de argint din aliaj pentru a se putea emite mai mulţi bani, monezile de aur bătute în timpul său au creat condiţii sigure pentru comerţul pe scară largă, economii şi plăţi ale guvernului. Instituind şi taxe

în aur asupra comerţului şi a averilor senatorilor, Constantin a asigurat completarea permanentă a rezervei de aur a statului de-a lungul istoriei Bizanţului. Monezile de aur – solidus sau nomisma – aveau să-şi păstreze puritatea şi valoarea stabilite în vremea lui Constantin.

Constantin a extins, desigur, privilegiile pe care le acordase deja creştinilor în teritoriul asupra căruia domnise iniţial la întregul Imperiu şi i-a repus în drepturi pe cei concediaţi de Licinius din armata Răsăritului sau din administraţie din cauza religiei lor. Nu mult după victoria sa finală, Constantin a mers mai departe, interzicând toate sacrificiile şi predicţiile păgâne în întregul Imperiu, deşi nu a impus şi nici nu putea impune respectarea strictă a interdicţiei sale. El a permis oficierea majorităţii ritualurilor păgâne care nu includeau sacrificii, dar le-a interzis cu desăvârşire pe cele care contraveneau moralei creştine privind castitatea, cum ar fi prostituţia şi orgiile religioase. Manifestându-şi oficial preferinţa faţă de creştini, tolerându-i mai puţin pe păgâni, Constantin a răsturnat poziţia legală a religiilor existente în vremea lui Licinius.

Fig. 8. Columna lui Constantin, înălţată în centrul forumului său din Constantinopol, în vârful căreia se afla statuia sa. (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996)

Cu toate că păgânii erau încă prea numeroşi pentru a-i permite lui Constantin să impună prin lege moralitatea creştină, el a emis totuşi câteva legi în sprijinul acesteia. A interzis, de exemplu, luptele gladiatorilor, încurajând în schimb sportul roman, mai puţin violent, al curselor de care. În locul prevederii anterioare care îngăduia divorţul prin consimţământul ambelor părţi, Constantin permite desfacerea căsătoriei numai în t az de încălcare gravă a legii sau dacă soţia este prinsă în flagrant delict de adulter sau «Iacă este patroana unui bordel. El a permis episcopilor să aducă în faţa tribunalului asemenea cazuri, la cererea unuia dintre cei implicaţi. Pentru a pune capăt infanticidului, le-a acordat părinţilor săraci alocaţii din venitul public. Constantin şi-a manifestat preferinţa pentru creştini şi în numirea oficialilor civili şi militari. În schimb,

a anulat scutirea clerului creştin de a sluji în consiliile municipale, acordată anterior în cazul celor extrem de bogaţi, din rândul cărora mulţi pare să fi acceptat hirotonisirca doar ca s; t fie scutiţi de răspunderile publice. Cei care dovedeau că au o vocaţie autentică puteau, eventual, să fie aleşi în vederea hirotonisirii, cu condiţia să renunţe la avere.

În acest timp, Constantin se declarase oficial duşman al păgânismului şi susţinător al creştinismului. Nu este deloc surprinzător faptul că biserica i-a acceptat proiecţia şi conducerea din majoritatea punctelor de vedere, având încredere atât în faptul că era călăuzit de Dumnezeu, cum părea să o demonstreze viziunea crucii pe care a avut-o, cât şi în instinctele sale politice, care păreau să fie confírmate de reuşitele sale. În Occident, din dorinţa de a face ca între creştini să domnească armonia, Constantin rezolvase deja câteva dispute privind disciplina eclesiastică, deşi fusese precaut în luarea de hotărâri în domeniul ierarhiei bisericeşti şi de măsuri împotriva celor care o contestau. Se confrunta acum în Răsărit cu problemele melitianismului şi mai ales ale arianismului.

Curând după deschiderea ceremoniilor prilejuite de fondarea Constantinopolului, Constantin a făcut o vizită în Antiohia şi a descoperit extinderea controversei ariene. Lipsindu-i discreţia şi răbdarea, Constantin nu putea înţelege de ce creştinii trebuiau să se certe pentru ceva care se petrecuse în vremuri imemoriale, care nu fusese menţionat în Scriptură şi fusese trecut cu vederea de către Biserică timp de aproape trei sute de ani. Cu toate că atitudini similare au fost adoptate ulterior de împăraţi cu mai multă experienţă decât Constantin privind religia creştină, o astfel de atitudine moderată a declanşat aproape întotdeauna furia ambelor părţi şi a împiedicat luarea unei hotărâri finale.

Împăratul şi-a trimis principalul sfetnic în teologie, episcopul Hosius din Cordoba, la Alexandria cu o scrisoare imperială în care li se cerea lui Alexandru şi lui Arius să ajungă la o înţelegere. Hosius s-a confruntat în Egipt cu sentimente mult prea violent exprimate ca să permită o asemenea soluţionare a problemei arianismului şi a descoperit totodată controversa melitiană. La întoarcere, el a fost nevoit să organizeze două concilii, unul la Alexandria şi celălalt la Antiohia, şi să promită întrunirea

unui conciliu mai mare, în 325. Constantin a hotărât ca acest conciliu să se desfăşoare la Niceea, nu departe de Constantinopol, la care să poată participa şi el. Este clar că intenţia lui era ca acesta să fie primul conciliu mondial sau „ecumenic” şi a încurajat participarea, oferindu-se să suporte cheltuielile tuturor episcopilor care se prezentau.

Au participat circa 300 de episcopi, inclusiv cei care jucaseră un rol important ca susţinători ai arianismului. Mult mai mulţi au venit din Orient decât din Occident, i» 7

iar papa a trimis doi preoţi care să-l reprezinte. Conciliul a fost prezidat de Hosius din Cordoba. În timp ce majoritatea episcopilor păreau să nu aibă o părere fermă asupra problemei, unii erau foarte decişi. Principalii apărători ai lui Arius, care a fost prezent ca observator, au fost Eusebius din Nicomedia şi Eusebius din Cesareca, acesta din urmă nu tot atât de convins ca primul. Alexandru al Alexandriei, însoţit de Athanasius, a continuat să i se opună lui Arius, bucurându-se de sprijinul câtorva episcopi importanţi, inclusiv de cel al lui Eustathius al Antiohiei şi al lui Hosius.

La începutul lucrărilor conciliului, Eusebius din Cesareea a citit un manifest de credinţă formulat atent şi bazat pe Scriptură, care nu confirma, dar nici nu nega opiniile lui Arius. Nimeni nu a putut aduce vreo obiecţie acestui crez, iar Constantin I a lăudat. Dar el îl ascultase şi pe Hosius şi a propus ca în crez să fie inclusă şi afirmaţia că Fiul este alcătuit „din aceeaşi substanţă” (homoousios, în greacă) ca şi Tatăl. Acest cuvânt a fost suficient ca să desfiinţeze doctrina lui Arius şi totodată, chiar prin «I însuşi, să facă loc sabellianismului, erezie deja condamnată, care susţinea ideea identităţii Tatălui şi Fiului. Totuşi, întrucât cuvântul fusese pronunţat chiar de către împărat, adversarii lui Arius au cedat, aşa încât, practic, nimeni nu s-a simţit în stare să mstească vreo vorbă împotrivă. S-au adăugat şi alte clarificări, astfel încât crezul final de la Niceea a fost semnat de toţi episcopii, cu excepţia a doi din Libia. Aceştia au fost condamnaţi împreună cu Arius de către conciliu şi exilaţi din ordinul lui Constantin.

Conciliul a luat apoi în discuţie cazul adepţilor lui Melitius. S-a încercat

să se ajungă la un compromis cu aceştia prin recunoaşterea lui Melitius ca episcop de I ycopolis şi includerea clerului melitian în ierarhia egipteană oficială, aflată sub autoritatea lui Alexandru. Acest acord a căzut aproape imediat, deoarece melitienii – aişţineau că ei constituiau adevărata biserică, care păstrase credinţa pe care ceilalţi o nfidaseră în faţa persecuţiilor. Conciliul de la Niceea a stabilit şi regulile de calculare.1 datei Paştelui, a recunoscut autoritatea specială a episcopului Alexandriei pe tot cuprinsul Egiptului şi a episcopului Antiohiei asupra Siriei şi a luat hotărâri în diferite alte chestiuni. Împăratul a considerat conciliul drept un succes. Conciliul părea să fi discreditat definitiv arianismul. El luase decizii clare, care nu au dat naştere unor dispute, şi crease un precedent pentru conciliile ecumenice în rezolvarea viitoarelor dispute din cadrul Bisericii.

1 ÎN STAT ÎN CURS DE EDIFICARE

După conciliul de la Niceea, Hosius de Cordoba s-a întors în episcopia sa. Lipsit pentru prima oară de la convertirea sa de sfatul lui Hosius, Constantin a fost nevoit să se bizuie pe propriile lui instincte religioase. Spre deruta sa, el a descoperit că mulţi episcopi care semnaseră crezul de la Niceea îşi exprimau îndoiala asupra ideii că Fiul era alcătuit din aceeaşi substanţă ca şi Tatăl. Formularea aceasta i-a tulburat nu numai pe adevăraţii arieni, ci şi pe non-arieni, care preferau una mai conciliatorie, fiind convinşi că Fiul este divin, dar inferior Tatălui, sau cărora le era teamă de erezia sabelliană care susţinea identitatea Fiului cu Tatăl. Ca să facă faţă

»»

tuturor acestor obiecţii, Eusebius din Cesareea a inventat argumentul că „din aceeaşi substanţă” nu însemna altceva decât că Fiul provenea din Tată, ceea ce până şi Arius recunoştea. Cu toate că această poziţie era inacceptabilă pentru cei mai aprigi

STAI LAKUl I MJUlblali. 1MKUV/XKAIA

adversari ai lui Arius, Constantin o tolera de dragul armoniei. El l-a exilat pe Eusebius din Nicomedia abia atunci când acesta a refuzat să-l condamne pe Arius, ceea ce contravenea flagrant deciziei conciliului.

În 326, împăratul a avut cel mai straniu comportament. În timp ce se îndrepta spre Roma ca să celebreze cei douăzeci de ani de domnie, soţia lui, Fausta, l-a convins că fiul său, Crispus, se făcuse vinovat de un anumit delict sexual, probabil de viol. Constantin a ordonat executarea lui Crispus. Dar nu după multă vreme a ordonat să fie ucisă şi Fausta, sub acuzaţia de adulter. Se zvonea că Fausta îl acuzase pe nedrept pe Crispus de a fi încercat să o seducă şi că împăratul descoperise că de fapt lucrurile se petrecuseră invers. Constantin a emis ulterior legi fără precedent, care stabileau pedepse cumplite pentru adulter şi viol, sub pretextul că ridică moralitatea păgână la înălţimea celei creştine. În acelaşi timp, poate ca un fel de ispăşire a păcatelor familiei imperiale, mama sa, Elena, a plecat într-un pelerinaj în Ţara Sfântă, ca să împartă pomeni şi să ridice biserici pe locul naşterii lui Hristos şi al înălţării Lui la Ceruri.

În momentul întoarcerii în Răsărit a împăratului, sentimentul predominant din cadrul Bisericii era clar împotriva celor care obţinuseră victoria la Niceea. În 327, un conciliu ţinut la Antiohia, prezidat de Eusebiu din Cesareea, i-a demis pe câţiva episcopi adversari ai lui Arius, inclusiv pe Eustathius, episcopul Antiohiei. Acesta a fost acuzat de sabellianism şi de întreţinerea unei concubine. Impresionat mai mult de cea de-a doua acuzaţie decât de prima, Constantin a confirmat destituirea. Ulterior, în acelaşi an, Constantin a convocat încă un conciliu la Nicomedia, care, deşi a recunoscut conciliul de la Niceea, i-a repus în drepturi pe Arius şi pe Eusebius din Nicomedia, după ce amândoi şi-au declarat apartenenţa la ortodoxie. Încântat de faptul că unitatea bisericii părea să fi fost restabilită, Constantin i-a scris lui Alexandru al Alexandriei, recomandându-i să-l primească pe Arius. Alexandru a reuşit să evite acest lucru până la moartea sa, în 328. El a fost urmat de secretarul său, Athanasius, un adversar extrem de înverşunat al arianismului.

Fig. 9. Sfântul Athanasius, arhiepiscop al Alexandriei (328 – 373). Mozaic din secolul al XII-lea din Capela Palatină de la Palermo (Foto: Istituto Centrale per îl catalogo e la Documentazione, Roma).

jitcyucv/l-a imˇramim (żO^-JJ /)

În acel an şi în anul următor, Constantin a călătorit în Apus, unde i-a înfrânt pe urmanii de la graniţa de pe Rin şi l-a instalat la Trier, în locul lui Cri spus, pe fiul său.

A

(onstantin al II-lea, în vârstă de 12 ani. Întorcându-se în Răsărit, în 330, Constantin a proclamat Constantinopolul drept capitala sa oficială. Oraşul era încă o cetate precară, a multe clădiri înălţate în grabă şi prost construite, dar cu o populaţie al cărei număr 110ştea într-un ritm rapid. În 332 soseau cu regularitate vase din Egipt, aducând gratis» de 80.000 de raţii de grâu. Cantitatea aceasta era evident suficientă pentru a asigura imnea celor aproximativ 240.000 de oameni, dar întrucât oraşul număra încă mai puţin de jumătate din această cifră, mare parte din aceste grâne trebuiau să fie reexportate’7.

De câte ori se afla Constantin la Constantinopol, o mare parte a armatei sale operative staţiona în apropiere, iar gărzile şi aparatul său birocratic îşi aveau reşedinţa în oraş. La curtea sa veneau cei care aveau plângeri, cei în căutare de slujbe şi mulţi il|îi. Întrucât împăratul continua să călătorească, iar cea mai mare parte a armatei sale operative şi a guvernului continua să-l urmeze, Constantinopol nu era încă o capitală ui sensul deplin al cuvântului, aşa cum fusese Roma înainte de Diocleţian. Fuseseră investiţi însă atâţia bani şi atât prestigiu în acest oraş, încât părea să devină un centru important în viitor.

Odată revenit în Orient, Constantin a ajuns să fie din nou implicat în controversa declanşată de Arius. Urmărind să realizeze armonia eclesiastică iară să abordeze aspectul teologic al problemei, el oscila permanent între o facţiune pro-ariană rebelă şi adversarii declaraţi ai acesteia. Athanasius al Alexandriei refuza categoric să-l primească pe Arius. Apărătorii lui Arius, conduşi de Eusebius din Ni comedia, s-au alăturat susţinătorilor lui Melitius, care aleseseră propriul lor episcop <le Alexandria, încercând să-l convingă pe împărat să-l destituie pe Athanasius, pe ha/a câtorva acuzaţii nefondate. Constantin l-a chemat pe Athanasius la judecată, dar a fost destul de impresionat de apărarea

acestuia ca să-l achite în 332 şi să-i ameninţe pe duşmanii lui. Însă, atunci când Arius a avut nechibzuinţa de a ameninţa că-şi va întemeia propria biserică schismatică, dacă nu era primit în Alexandria, Constantin l-a condamnat şi a ordonat să se adauge zece capitala impozitul tuturor arienilor care nu i enunţau la doctrina lui Arius.

Melitienii nu au întârziat să riposteze, de data aceasta acuzându-l pe Athanasius, printre altele, de a-l fi ucis pe unul dintre episcopii lor. În 334, acuzaţia aceasta fusese repetată destul de des pentru ca împăratul să le permită duşmanilor lui Athanasius să-l judece în cadrul unui conciliu ţinut la Cesareea, în Palestina. Constantin a dizolvat conciliul doar atunci când Athanasius l-a adus în faţa acestuia pe melitianul de a cărui asasinare era acuzat. Cu toate acestea, deoarece Eusebius din Nicomedia continua să susţină acuzaţiile arienilor şi ale melitienilor împotriva lui Athanasius, Constantin a fost de acord cu întrunirea unui conciliu la Tyr şi Ierusalim, în 335, care l-a reabilitat pe Arius şi l-a destituit pe Athanasius pentru diverse presupuse acte de violenţă.

TABELUL I

Dinastiile lui Diocleţian şi Constantin I

Împăraţii cu majuscule. Împărăţii din Orient cu Italice, cu anii de domnie marcaţi cu «dr. Ceilalţi ani sunt pentru naştere şi moarte.

Cutropla = MAXIMI Arf» F

(cea 250I 310) |

N DIOGLEflă NPrtsca (243? – 3 îi; d. 284 – 305)

(cea 270 313) | Maxlmilla 2K3 312) | (cea 290 326) | (273? 337; d. 32437) 3117) | (ti. Înainte de Crbpus (CCa 300 – 326)

Î

F CALERIUSValerla (cea 260 – 311; d.305 u)

I

CONSTANTIN II (31610)

t

CONSTANTIUS11

(317 – 6i; d. 337 – 61)

t

CONSTANS I

(323? – 350)

Comtantina «Gallus (III. 354) (cea 325 – $4)

Heleoa = CONSTANTIUS f = Theodora (ni.327) I (cea 250 – 3 «(i)

r

MAXIMIN Valerla-MAXENTiUS FamtaCONSTANTIN IX = Mânervina UCINIUSCon stand a [uhus Dalmatlus

(d. 266 – 32?; Constantius (în 337)

d. 311 – 24) (ca.337) I

I

Dulmatlus

<în 337)

Ilaunibalianus (în 337)

Elena – IULIAN (în 360) (cea 331 – 63;

d. 361 – 63)

Atunci când Athanasius a venit la Constantinopol pentru a-şi pleda nevinovăţia, Constantin a anulat decizia conciliului. Dar după câteva zile, când Eusebius din Nicomedia a venit şi l-a acuzat pe Athanasius cum că acesta ar fi ameninţat că opreşte flota care aducea grâne de la Alexandria la Constantinopol, împăratul l-a exilat pe Athanasius la Trier. Populaţia Alexandriei s-a răzvrătit. Antonius, cel mai respectat călugăr egiptean, a protestat. Nu a fost numit niciun succesor al lui Athanasius, aşa că nu s-a ajuns la niciun acord... În 336, în timp ce Eusebius din Nicomedia încerca să-l convingă pe Constantin să-i ordone ezitantului episcop al

Constantinopolului să-i dea împărtăşania lui Arius, acesta a murit pe neaşteptate. În cele din urmă, fără să repudieze conciliul de la Niceea, împăratul le-a permis adversarilor conciliului să pună stăpânire pe cea mai mare parte a bisericii răsăritene.

Către 335, Constantin, în vârstă de peste şaizeci de ani, era pregătit să numească cezari, care urmau să răspundă de toate părţile Imperiului. După executarea lui Cri spus, îi mai rămăseseră doar trei fii ca să conducă cele patru părţi, dar l-a făcut cezar pe nepotul său, Dalmaţius, pentru a completa locul vacant. Constantin al II-lea nejucereu imperiului (/żw-jj /)

«milinua să domnească în diocezele Galiilor, Viennensis, Britaniilor şi Spaniilor. < onslans a primit diocezele Italiei, Africii şi Panoniilor. Lui Constantius al II-lea i.111 atribuit diocezele din Răsărit: Pontica şi Asiana. Lui Dalmaţius, noul ales, i-au i. Imas diocezele Macedoniei, Dacici şi Traciei, inclusiv oraşul Constantinopol. Astfel

.1 cel mai în vârstă şi principalul cezar, Constantin al II-lea, deţinea patru dioceze, iar rilalţi câte trei, unuia dintre aceştia, care nici măcar nu era fiul împăratului,» inhuindu-se, în mod absurd, chiar capitala aflată în plină dezvoltare. Cezarii mai inieri, în vârstă de optsprezece şi poate doisprezece ani, au plecat către diocezele lor pentru a fi instruiţi în problemele de administraţie şi în arta războiului de către prefecţii lor pretorieni şi de către generalii numiţi la comanda trupelor. Constantin i. Imânea deocamdată singurul Augustus, deţinând puteri discreţionare, dar, la moartea lui, toţi cezarii urmau să primească titlul de Augustus şi să domnească legal.

A

În perioada emiterii acestui decret, Constantin era încă în deplinătatea forţelor ale Organizase nu cu mult timp în urmă două campanii la graniţa de la Dunăre, mvingându-i pe goţi în 332 şi pe sarmaţi în 334, iar în 336 a iniţiat câteva operaţiuni dincolo de acest fluviu, probabil ca să înalţe mai multe fortificaţii pe malul său nordic. Pregătea o expediţie împotriva Persiei, al cărei tânăr şi ambiţios rege, Shapur al II-lea, declanşase un război la graniţa cu Imperiul Bizantin. După câteva atacuri la graniţa iumană, perşii au invadat Armenia, l-au orbit pe regele client al Romei şi l-

au înlocuit t u un client al Persiei. Respingând oferta de negociere a perşilor, Constantin şi-a declarat intenţia de a-l numi rege al Armeniei şi poate al Persiei pe nepotul său, I lannibalianus, dar, înainte de a pleca, împăratul s-a îmbolnăvit grav şi a murit la Nˇcomedia, în 337, nu mult după ce fusese botezat de Eusebius, episcopul pro-arian al oraşului.

Din punct de vedere instituţional, Imperiul Roman se schimbase mai mult în cei cincizeci de ani care se scurseseră de la urcarea lui Diocleţian pe tron până la moartea lui Constantin decât în cei trei sute de ani care trecuseră după domnia lui Augustus. (u excepţia trecerii lui Constantin la creştinism, majoritatea schimbărilor i se datorează lui Diocleţian. Prin mărirea numărului dregătorilor şi a efectivelor armatei – a instituirea unui sistem de impozitare pentru remunerarea acestora, el a pus capăt crizei politice şi militare a secolului al III-lea şi a reintrodus vechea stabilitate. (onducerea Imperiului nu fusese niciodată atât de numeroasă şi, dacă ţinem cont de faptul că avea duşmani mult mai periculoşi şi că administra o populaţie mult mai mică, nu fusese niciodată atât de puternică.

Deşi războaiele civile dintre 306 şi 324 contraveneau evident planurilor lui I) iocleţian, ele i-au confirmat previziunea. În timpul acestei îndelungi perioade de ostilităţi şi conflicte armate făţişe între împăraţi, niciunul din cei care nu au aparţinut celor două dinastii ale lui Diocleţian nu s-a răzvrătit cu şanse de reuşită, niciun împărat din cele două dinastii nu a fost asasinat şi nu s-au înregistrat incursiuni semnificative ale invadatorilor străini. Războaiele civile s-au purtat între cei numiţi de Diocleţian şi urmaşii lor aleşi ca să exercite controlul asupra statului său, care a rămas impenetrabil în faţa atacurilor din afară. Conflictele declanşate la un an după abdicarea lui au demonstrat cât de strălucită fusese conducerea lui Diocleţian în cei douăzeci de ani. Aceste tulburări au pus totodată la încercare reformele sale, care s-au dovedit în esenţă durabile.

Constantin a remarcat, în cele mai multe privinţe, potenţialurile sistemului lui Diocleţian şi l-a perpetuat. Chiar şi după reunificarea Imperiului, el a continuat politica lui Diocleţian, reîmpărţind Imperiul între prefecţi pretorieni şi magiştri militari, cu fiii şi nepotul său ca cezari. A menţinut sistemul de impozitare al lui Diocleţian şi este puţin probabil să fi

permis diminuarea cuantumului perceput anterior. Cu toate că a reintrodus scutirile de taxe anulate de Licinius, Constantin a introdus şi noi taxe pe negoţ şi asupra proprietăţilor senatorilor. Ele par să nu fi amplificat prea mult birocraţia deja extinsă şi efectivele militare ale lui Diocleţian din întregul Imperiu, deşi a mutat câteva trupe din Apus în Răsărit ca să-şi alcătuiască armata operativă.

Pe lângă noii săi comiţi, cel al ofrandelor sacre şi cel al proprietăţii private, care i-au înlocuit pe oficialii din finanţe cu sarcini asemănătoare din perioada anterioară, Constantin pare să fi creat un singur post important, cel de chestor, care elabora legile imperiale. Înfiinţând probabil câteva posturi mai puţin importante, Constantin s-a dispensat, probabil, de câţiva dintre cei ataşaţi Curţii lui Maxentius şi Licinius. Principalele schimbări aduse de Constantin au fost transferarea puterilor militare ale prefecţilor pretorieni către comandanţii militari şi a unor unităţi operative centralizate. Prima măsură era, poate, destinată evitării rebeliunilor, iar cea de-a doua a ajutat, probabil, la descurajarea invadatorilor străini.

Menţinând sistemul lui Diocleţian, Constantin era adesea ezitant în păstrarea lui. Pe termen lung, întreţinerea unei numeroase armate operative diminua efectivul forţelor de frontieră şi totodată tindea să le confere acestora un statut inferior. Se pare că împăratul a transformat trupele sale de infanterie de la graniţa de la Dunăre în trupe de cavalerie, îmbunătăţind probabil mobilitatea acestora, fără să le sporească eficienţa. Fără atenţia specială pe care le-o acorda Constantin, forţele de frontieră ar fi fost sortite eşecului, slăbind primele linii de apărare ale Imperiului. Este posibil ca iiupele de la graniţă să fi fost epuizate din cauza organizării de campanii la Dunăre cu un (ele operative în timpul ultimilor ani ai domniei sale.

Spre deosebire de Diocleţian, Constantin avea, în general, încredere în senatorii pe care îi numise în multe posturi oficiale. Fapt destul de surprinzător, întrucât senatul n>11 ian încetase de mult să mai fie un organism eficient, având un rol mai mult onorific, Constantin a creat un al doilea senat la Constantinopol. Împăratul se afla niir-adevăr în relaţii bune cu cea mai mare parte a oficialilor săi şi este clar că îi. Upraveghea mai

puţin strict decât o făcea Diocleţian, deşi a încercat din când în când, «Iar ineficient, să limiteze corupţia. În comparaţie cu Diocleţian, Constantin risipea hani pentru clădiri, favoruri, biserică şi opere de caritate. Cu toate că după confiscarea iiczoreriilor templelor păgâne a chehuit toţi banii pe extravaganţele sale, împăratul a-a obişnuit administraţia cu cheltuieli uriaşe, care au depăşit probabil, în timp, 11 eşterca veniturilor. Mai mult, faptul că tolera oficial corupţia era acum extrem de periculos dat fiind numărul mare al oficialilor.

Trecerea lui Constantin la creştinism a constituit cea mai importantă schimbare, huna dată s-a arătat deschis pentru creştinism în domeniile sale din Apus, unde t reştinii erau în minoritate. Spre sfârşitul domniei sale, noua religie oficială să i aspândea cu repeziciune, iar păgânismul era într-un rapid şi evident regres. Fără îndoială că dintre păgânii care puteau servi drept slujitori entuziaşti ai creştinismului, mulţi nu aveau nicio motivaţie. Creştinii s-au dovedit totodată a fi generoşi, ţinând – rama de suferinţele îndurate în timpul împăraţilor păgâni. Punând capăt persecutării creştinilor, iară însă a iniţia persecuţii împotriva păgânilor, Constantin a redus numărul conflictelor religioase violente din Imperiu. Nereuşind să rezolve controversa ariană, este posibil ca disensiunea religioasă să se fi accentuat şi, fireşte, ca deruta să li luat amploare. Deoarece nu a reuşit însă să înţeleagă în ce consta controversa declanşată de Arius şi faptul că aceasta necesita o soluţie clară şi competentă, (onstantin a demonstrat că inspiraţia sa religioasă era limitată.

Cealaltă realizare importantă a fost întemeierea Constantinopolului, dar statutul lui era departe de a fi clar în 337, când oraşul era pe jumătate construit, şi soarta lui depindea de ceea ce aveau să facă urmaşii lui Constantin. Aceştia l-au lăsat să se dezvolte singur, după ce împăratul i-a dat pentru prima oară părţii de la Răsărit a Imperiului o capitală regională comparabilă cu Roma. Chiar dacă birocraţia instaurată de (onstantin în oraş era în mare parte alcătuită din păgâni, majoritatea vorbind şi scriind în limba latină, atât oraşul, cât şi oficialii erau inevitabil influenţaţi de populaţie, care era majoritar constituită din greci creştini. Ascensiunea Constantinopolului a contribuit astfel ca partea de răsărit a Imperiului să

devină mai creştină şi independentă din punct de vedere politic şi cultural.

Refacerea imperiului Roman a fost în cea mai mare parte opera lui Diocleţian, conducător înzestrat cu o mai bună înţelegere a artei guvernării decât Constantin. Fără reformele lui Diocleţian, cariera lui Constantin nu ar fi fost posibilă, dar Constantin, fie graţie inspiraţiei, fie forţat, a introdus unele schimbări cu efecte pe o durată mai lungă decât cele ale predecesorului său. Centralizarea armatei şi administraţiei, ca şi domnia sa neglijentă şi extravagantă şi-au pus amprenta asupra Imperului pentru anii care aveau să vină. Adoptarea creştinismului de către Constantin a declanşat transformarea radicală şi permanentă a întregii societăţi. Iar refondarea şi ascensiunea cetăţii Bizanţului au dus curând la schimbări care pot justifica folosirea termenului de „bizantin” pentru Imperiul de Răsărit.

CAPITOLUL 2

Tensiuni în stat (337 – 395)

Planurile pe termen lung ale lui Constantin în privinţa succeninii nu au avut un succes mult mai mare decât cele ale lui Diocleţian. În absenţa hiiuror celor trei fii ai săi, îndureraţii săi soldaţi au acceptat versiunea lui Eusebius din Nicomedia, cum că împăratul ar fi fost otrăvit de Iulius şi de Dalmaţius1, cei doi fraţi \ ilregi ai lui. Drept urmare, armata i-a linşat pe Iulius, pe Dalmaţius şi pe cei doi fii ai în estuia din urmă – cezarul Dalmaţius, care administrase Balcanii, şi Hannibalianus, |ic care Constantin îl numise recent rege al Armeniei. Masacrul a inclus şi alte câteva alic rude, ca şi câţiva apropiaţi sau presupuşi apropiaţi. După comiterea asasinatelor, din dinastie nu mai rămăseseră decât fiii lui Constantin şi doi nepoţi foarte tineri, <inllus şi Iulian. Cu toate că armata nu primise niciun ordin oficial, soldaţii au Inesupus că acţiunile lor vor fi aprobate bucuros de către cei trei fii. Aceştia au fost în i ele din urmă proclamaţi Augustus la trei luni după moartea tatălui lor. Constantius al II – le-a şi Constans, Auguştii cei mai apropiaţi de domeniul lui Dalmaţius, au împărţit teritoriul între ei. Constans a preluat Macedonia şi Daciile, iar

Constantius al II-lea a preluat Tracia, inclusiv oraşul Constantinopol2.

< ONTINUITATEA ÎN TIMPUL LUI CONSTANTIUS AL II-LEA

La vârsta de douăzeci de ani, Constantius al II-lea a devenit conducător al aproape întregului Orient grecesc. După ce a fost proclamat, el a mers imediat la (onstantinopol pentru a supraveghea funeraliile tatălui său. Constantin pusese să se înalţe la marginea oraşului o capelă funerară pentru sfinţii apostoli, în care t onstantius şi-a îngropat tatăl, aşa cum dorise acesta, ca al treisprezecelea apostol. I lui a continuat şi a împlinit politica tatălui său, având încredere în faptul că vasta structură pe care o moştenise va dura atâta vreme cât era menţinută aşa cum se cuvenea. Deşi nu avea o personalitate ieşită din comun, Constantius era neobişnuit de serios şi conştiincios, iar prudenţa lui demonstra cel puţin faptul că era conştient de pericolele cu care se confrunta. Constantin murise într-un moment delicat, când Imperiul trecuse doar parţial la creştinism, cheltuielile statului deveniseră împovărătoare, frontierele erau mai puţin sigure, iar corupţia se răspândise alarmant în rândurile armatei şi ale birocraţiei.

Curând după proclamarea lor, cei trei fraţi s-au întâlnit în Pannonia ca să-şi pună de acord poziţiile. Constantin al II-lea, care deşi era cel mai mare fiu şi Augustus principal, nu primise nimic din împărţirea domeniilor lui Dalmaţius, a dobândit o tutelă neclară asupra lui Constans, dar nu şi asupra lui Constantius. Afirmându-şi în esenţă independenţa, Constantius şi Constans au numit doar câte un singur prefect pretorian asupra domeniilor lor, reducând numărul prefecturilor de la cinci la trei. Totodată ei aveau armate operative separate puse sub comanda unor generali(magistri militum) y fiecare dintre împăraţi având de obicei unul pentru infanterie şi unul pentru cavalerie. Divizarea Imperiului s-a accentuat şi mai mult, deoarece Constantin al II-lea şi Constans erau de acord cu majoritatea creştinilor din Apus în favoarea unei interpretări stricte a crezului de la Niccca, în timp ce Constantius era de partea multor creştini antiniceeni din Răsărit (şi a sentinţei finale a tatălui său). La începutul domniei sale, Constantius a respectat totuşi dorinţele fraţilor săi şi i-a repus în drepturi pe episcopii proniceeni pe care Constantin îi

repudiase, inclusiv pe Athanasius al Alexandriei.

După o scurtă campanie împotriva sarmaţilor la graniţa de pe Dunăre, Constantius s-a grăbit să se îndrepte spre Răsărit pentru a le ţine piept perşilor care invadaseră deja Mesopotamia romană. Următorii doisprezece ani i-a petrecut în cea mai mare parte luptând împotriva lor. Ca şi pe vremea când era cezar, Constantius îşi avea reşedinţa obişnuită la Antiohia, care, pe lângă faptul că era mai aproape de frontul persan decât Constantinopol, avea o poziţie mai centrală în cadrul teritoriului său. După restabilirea urgentă a frontierei şi a protectoratului roman asupra Armeniei, el a iniţiat o serie de campanii anuale împotriva perşilor, care au fost în cea mai mare parte încununate de succes. Ascendentul romanilor asupra perşilor, stabilit de Diocleţian, părea că se menţină.

În 339, Constantius s-a simţit destul de sigur pe el ca să ordone destituirea lui Athanasius din postul de episcop al Alexandriei şi să-l înlocuiască pe episcopul Pavel al Constantinopolului, un susţinător al lui Athanasius, cu duşmanul înverşunat al acestuia, Eusebius din Nicornedia. Athanasius şi cea mai mare parte a episcopilor din Răsărit care îl sprijineau au fugit la Roma şi au apelat la papa Iulius I. În anul 340, papa a convocat un conciliu la Roma şi a decis repunerea lor în drepturi. Dar Constantin al II-lea a fost ucis în acelaşi an, în timpul invadării Italici, într-o încercare f\C!

ilr a-şi impune autoritatea asupra lui Constans. Preluarea fostelor posesiuni ale lui i oiistantin din Galia şi Britania îl ţinuse ocupat o vreme pe anţi-arianul Constans. El i i mai puţin îndreptăţit să se amestece în Orient, deoarece poziţia oficială a lui

(«nstantius nu era ariană, ci pur şi simplu tolerantă faţă de arianism.

Fig. 10. Bust de bronz, probabil al lui Constantius al II-lea (337 – 361) (Foto: Musei Capitolini, Roma).

După cum se ştie, Constantius îl alesese pe Eusebius din Nicomedia, unul «imirc cei mai devotaţi apărători ai lui Arius. Ca arhiepiscop de Constantinopol, I unebius l-a hirotonisit pe episcopul arian Ulfilas, trimiţându-l într-o misiune în rândul pnicmicelor triburi ale goţilor, pe care le-a convertit în cele din urmă la creştinismul <îi ian. Pe de altă parte, în 341, un conciliu ţinut la Antiohia, la care au participat atât l usebius, cât şi Constantius, a emis un crez care evita susţinerea lui Arius şi era – ompatibil cu doctrina niceeană, cu toate că omitea formularea de la Niceea cum că I.iUII ŞI Fiul ar fi alcătuiţi din aceeaşi substanţă. După moartea lui Eusebius, partizanii» cz Ului de la Niceea s-au răzvrătit, dar Constantius a înăbuşit rebeliunea, a redus la imnătate contribuţia în grâne a oraşului, dar l-a numit episcop pe Macedonius, ulversar al arianismului. Poziţia teologică a bisericii răsăritene rămânea astfel» (infuză, aşa cum fusese şi în ultimele zile ale domniei lui Constantin I.

A

În 343, la iniţiativa papei Iulius, Constans l-a convins pe Constantius să înlăture > onfuzia prin convocarea unui conciliu ecumenic la Serdica. Oraşul se afla chiar lângă i reedinţa lui Constans de pe graniţa care despărţea domeniile fraţilor şi, deoarece «’piscopii apuseni erau uniţi, iar cei răsăriteni divizaţi, cei din Apus se aşteptau să-i tlomine. Înainte de începerea deliberărilor, cea mai mare parte a episcopilor răsăriteni în refuzat însă să le mai permită episcopilor apuseni să-i recunoască pe Athanasius şi pe adepţii acestuia. Atunci când efortul de a se ajunge la un compromis a eşuat, «’piscopii din Răsărit s-au retras la Adrianopol unde şi-au organizat propriul conciliu, lângă graniţa domeniului lui Constantius. În

vreme ce episcopii îi repuneau în drepturi pe Athanasius şi pe ceilalţi episcopi exilaţi şi reafirmau la Serdica crezul de la Niceea, episcopii de la Adrianopol confirmau destituirea celor exilaţi şi reafirmau valabilitatea crezului recentului conciliu de la Antiohia. Fiecare dintre cele două tabere i-a excomunicat pe adversarii lor, făcând ca schisma bisericii să devină oficială.

Constans a protestat şi nu după mult timp a cerut ferm reinstalarea episcopilor exilaţi. Deşi Constantius continua să se bucure de succes în campaniile sale persane, făcând o incursiune peste fluviul Tigru în 343 şi cucerind temporar, în 344, tabăra persană, resursele lui erau încă oarecum inferioare celor ale fratelui său, cu care, cu siguranţă, nu voia să intre în conflict declanşând un război civil. Astfel încât Constantius a fost de acord cu repunerea în drepturi a majorităţii exilaţilor, inclusiv a lui Athanasius, dar nu şi cu destituirea celor care le luaseră locul şi nici cu acceptarea crezului de la Niceea. Drept urmare, biserica răsăriteană a ajuns să fie mai profund divizată ca niciodată, în multe locuri existând comunităţi creştine rivale şi câţiva episcopi în conflict.

Cu toate că aceasta nu era toleranţa urmărită de Constantius, el a acceptat-o pe moment, deoarece era în dispută cu goţii, care se dedau, în 345, la invazii şi incursiuni în Tracia, şi cu Shapur al II-lea care ataca cu înverşunare bastioanele de frontieră de la Nisibis şi Singara. Dând dovadă de o abilitate extraordinară, Constantius a negociat pacea cu goţii, în urma căreia o parte dintre aceştia au intrat în rândurile armatei folosite de acesta pentru a le ţine piept perşilor. El îşi împărţise între timp armata operativă în două părţi, fiecare din acestea având propriul comandant, unul ataşat pe lângă el şi altul detaşat în Orient ca să apere graniţa cu Persia. Shapur al II-lea rămânea un adversar înverşunat, în ciuda înfrângerilor suferite, persecutându-i pe creştinii persani şi angajându-se într-o bătălie e; încenă cu romanii, dar cu rezultat indecis, lângă Singara, în 348.

Aşa au stat lucrurile până în anul 350, când Constans a fost detronat şi ucis de către unul din ofiţerii săi, Magnentius. Uzurpatorul a preluat controlul asupra întregului Occident, cu excepţia Iliriei, unde Vetranio,

general al lui Constans, s-a proclamat împărat. Mărşăluind spre Serdica, Constantius a reuşit să obţină cu uşurinţă abdicarea lui Vetranio şi să dobândească supunerea armatei din Iliria. Înlăturarea lui Magnentius era o sarcină mai greu de împlinit. Din fericire pentru Constantius, în această perioadă Shapur al II-lea a aflat de invadarea propriilor frontiere răsăritene de către triburile Kushan, conflict care îl va ţine ocupat timp de mai mulţi ani. Constantius nu voia însă să lase Răsăritul fără împărat în timp ce el era ocupat cu înăbuşirea rebeliunii din Apus. Neavând urmaşi, el i-a acordat, la începutul anului 351, rangul de cezar şi mâna surorii sale, Constantina, vărului său, Gallus, în vârstă de 25 de ani, şi l-a numit pe acesta conducător al Antiohiei, după care s-a îndreptat spre Apus.

Războiul civil a fost deosebit de sângeros. Magnentius i-a pregătit armatei lui Constantius o ambuscadă înainte ca acesta să intre în Italia şi a obligat-o să se retragă până aproape de Dunăre. Constantius a câştigat lupta de la Mursa, în Pannonia, care a fost extrem de crâncenă, deşi informaţia conform căreia pierderile ambelor părţi s-ar fi ridicat la 54.000 de oameni este probabil exagerată. În 352, Magnentius a fost nevoit. I renunţe la Italia, dar Constantius l-a învins în Galia, forţându-l să se sinucidă dup^ un an. Armata Imperiului era extrem de slăbită, iar Galia era permanent ţinta incursh1” mior germanilor. Constantius dobândise însă control asupra fostelor prefecturi ale W1 1 ’onstans din Iliria, Italia şi Galia şi devenise unicul Augustus al Imperiului.

Între timp, Gallus guvernase extrem de prost Răsăritul. După înăbuşirea unei revolt ■i evreilor cu o cruzime fără precedent, printr-un măcel general, el a adoptat o atitudi^e imisivă în timp ce tribul indigen al ˇsaurienilor trecea prin foc şi sabie sud-estul Anatoliei. A ■ \rentat pe cetăţenii prefecturii răsăritene suspectaţi de a fi complotat împotriva lui. Atuitf1

nul s-a instalat foametea în Antiohia, Gallus a ordonat mai întâi executarea tuturor ilivurionilor, măsură contramandată de vicarul diocezei Orientului, apoi a permis ca guvef” iidiorul din Coele Siria să fie linşat de mulţime. Înformat asupra exceselor lui Gallus de

Îic oficialii săi neliniştiţi, Constantius a restrâns treptat puterea acordată

vărului său P vi n retras trupele. Gallus a ordonat totuşi soldaţilor care îi rămăseseră să-l asasineze p* i» i clectul său pretorian, moment în care Constantius şi-a chemat urgent cezarul î „(Veident, sub pretextul de a prelua puterea acolo, astfel încât el să se poată întoarce i „t» nent. După unele ezitări, Gallus a plecat în Italia unde a fost judecat şi executat pentru liverse delicte.

Fig. 11. Constantius al II-lea (cf. Şi fig. 10) împărţind ofrande. Desen dintr-un calendar copiat după originalul din 354 (Foto: Biblioteca Apostolica Vaticana).

U JI/-V1 ju/urwji 1 $1 ăutit 1 alţi imfuvakai a

Constantius avea de fapt nevoie de un cezar în Apus. Cu toate că pacificarea graniţei de la Rin avea evident să dureze ani de zile, Augustus voia să se concentreze asupra graniţei de la Dunăre şi a celei dinspre răsărit cu Siria, care erau şi ele ameninţate. Drept urmare, a păstrat pentru el jurisdicţia directă asupra Italiei, Africii, Iliriei şi Orientului, dar, în 335, l-a proclamat cezar pe celălalt văr al său, Iulian, căsătorindu-l cu sora sa, Celena. Constantius nu era la curent cu faptul că, în cadrul educării sale în spiritul filosofiei greceşti, Iulian devenise un păgân din rândul celor extrem de idealişti şi ascetici. Deocamdată el practica totuşi în mod deschis creştinismul şi părea atât respectuos, cât şi competent. A fost trimis în Galia ca să se lupte cu germanii, alături de supuşii loiali lui Constantius, care însă, nu prea avea încredere în fidelitatea şi capacitatea vărului său. Iulian s-a descurcat surprinzător de bine în alungarea germanilor din Galia.

Constantius a rămas încă doi ani în Italia încercând să-şi impună confuzele sale opinii religioase în tot Imperiul, acum, când avea mână liberă să o facă. El a emis în 356 un edict prin care închidea toate templele şi scotea în afara legii toate practicile păgâne şi se pare că înregistrase succese în impunerea acestei hotărâri. Destituindu-i pe câţiva episcopi din Apus şi intimidându-i pe alţii, împăratul a reuşit să convoace concilii care confirmau destituirea lui Athanasius din postul de episcop al Alexandriei,

măsură pe care trupele imperiale au pus-o în aplicare curând, Athanasius piccând iar în exil. În 359, în timp ce îi alunga pe germani şi pe sarmaţi din districtele de la graniţa Dunării, Constantius a finanţat două concilii eclesiastice separate, unul în Răsărit şi attul în Apus, la Selcucia şi la Rimini. La insistenţele lui, ambele concilii au adoptat un crez care afirma că Tatăl şi Fiul sunt alcătuiţi dintr-o substanţă similară (homoiousios), acceptând astfel atât doctrina niceeană, care susţinea că sunt făcuţi din aceeaşi substanţă, cât şi pe cea ariană, conform căreia substanţa din care era alcătuit Fiul era oarecum diferită.

Ceva mai târziu, în acelaşi an, Constantius s-a mutat la Constantinopol, pe care intenţiona acum, când era singurul Augustus, să-l transforme într-un oraş care să semene cu o capitală. Pentru a întări statutul leg^l al oraşului, el l-a ridicat pe primul magistrat de la rangul de proconsul la cel de prefect, măsură luată şi la Roma. A mărit numărul membrilor senatului constantinopolitan, care fusese până atunci un organism neagreat, de aproximativ 300 de senatori, la aproximativ 2.000, înscriind curteni preferaţi, senatori romani din Balcani şi foşti vicari şi guvernatori provinciali. Treptat, s-a instalat obiceiul ca în fiecare an unul sau doi dintre consuli, care erau acum nişte simpli magistraţi onorifici rămaşi de pe vremea Republicii, să fie un răsăritean numit la Constantinopol, în timp ce un apusean devenea consul la Roma.

Împăratul reclădise deja capela Sfinţilor Apostoli a tatălui său, care fusese la inucput o construcţie mai puţin impunătoare. El a extins acum Catedrala Sfânta Irina a Im Constantin cel Mare, adăugându-i o spaţioasă biserică nouă: Sfânta Sofia3. Sfânta tutia & devenit principala biserică a cetăţii după inaugurarea ei în 360, cu toate că Mlnta Irina a rămas catedrala oficială. Constantius a ţinut un conciliu şi la < onstantinopol ca să confirme şi să întărească deciziile luate de conciliile de la Kemilii şi de la Seleucia. În încercarea de a asigura tolerarea arienilor, acest conciliu de la Constantinopol i-a destituit şi i-a exilat pe mulţi episcopi răsăriteni care icspingeau doctrina lui Arius, chiar dacă nu erau de acord cu crezul de la Niceea. I-iintre cei exilaţi se afla şi episcopul Macedonius din Constantinopol, care a fost înlocuit cu recalcitrantul arian Eudoxius.

Destituirile ordonate de acest conciliu au r. Igurat supunerea vădită a ierarhiei răsăritene faţă de Constantius. Dar, forţându-i pe unţi-arieni să fie de acord cu arianismul, sub ameninţarea pedepsei cu destituirea, împăratul a făcut să crească ostilitatea faţă de doctrina pe care voia să o tolereze. Numărul mare al celor care îşi exprimaseră îndoiala faţă de crezul de la Niceea a «levenit un mijloc de luptă împotriva răzvrătiţilor arieni.

Îngăduinţa lui Constantius faţă de cei care îl sprijineau şi severitatea cu care îi Mala pe ceilalţi avea urmări tot mai nefericite şi în privinţa guvernării. Cheltuielile – icşteau mereu, între timp amplificate de războaie, de birocraţie, construcţii şi „Irunde. Împăratul percepea adesea taxe suplimentare atunci când veniturile obişnuite ian insuficiente. Confisca totodată averile multor rebeli adevăraţi sau imaginari, pe. ne îi depista prin intermediul informatorilor săi şi al unui corp lărgit de agenţi i iivernamentali. Mai mult, Constantius a trecut în proprietatea statului pământurile – tparţinând oraşelor, reducând astfel resursele aflate la dispoziţia consiliilor muni«ipale. Mai dornici ca oricând să evite ocuparea slujbelor, mulţi decurioni şi-au căutat i efugiu în senatul lărgit, dar Constantius a promulgat o lege care le interzicea acest lucru şi îi excludea pe toţi decurionii care deveniseră senatori. Deoarece a permis «Iclapidări imense, ai căror autori erau oficialii săi, şi era generos în dăruirea pământurilor confiscate informatorilor şi altor persoane, povara financiară a cetăţenilor Imperiului crescuse mult mai repede decât valoarea venitului perceput.

Oricât de nepopular era în multe cercuri, Constantius părea totuşi să se afle în culmea puterii şi era sprijinit de o mare parte a armatei şi a aparatului civil. Mai nehuia însă să se lupte cu Shapur al Persiei, care ieşise victorios din războaiele cu kiishanii şi continua să fie preocupat de ideea de a cuceri Mesopotamia romană. După <i alinaţă temporară cu armenii şi jefuirea importantului oraş mesopotamian, Amida, ui 359, Shapur a cucerit în 360 punctul întărit de frontieră de la Singara. Constantius uuu l. Iuvvjii ^îi jub 1cl îmivv akaj a şi-a adunat trupele pornind împotriva perşilor şi i-a ordonat lui Iulian să-i trimită o parte a

armatei care era încartiruită în Galia. Deşi s-a arătat gata să-i trimită oamenii solicitaţi, el nu avea încredere în Constantius şi ştia că nici acesta nu avea încredere în el. Cezarul mai ştia că armata din Galia îi era loială şi nu dorea să se lupte cu perşii. Cu acordul lui tacit, ofiţerii săi îi încurajau pe soldaţi să-l proclame Augustus.

Nu era practic vorba despre o rebeliune, întrucât Iulian nu avea pretenţii asupra întregului Imperiu. Dar era un semnal cum că nu mai era dispus să primească ordine din Răsărit. Atunci când Iulian i-a cerut vărului său să-i recunoască titlul, susţinând că oamenii lui îl forţaseră să-l accepte, Constantius a refuzat să-i recunoască alt rang superior celui de cezar. După eşuarea negocierilor, Iulian a pornit în 361 spre răsărit. Constantius a renunţat la campania din Mesopotamia şi i-a ieşit în întâmpinare. Deoarece Constantius comanda forţe mult mai numeroase şi se dovedise un comandant de oşti capabil şi hotărât, părea să aibă o poziţie avantajoasă. Dar în momentul când a ajuns în Cilicia, s-a îmbolnăvit grav. Fiind botezat pe patul de moarte, l-a numit cu generozitate pe Iulian drept urmaş.

ÎNFRÂNGEREA DIN TIMPUL LUI IULIAN

Astfel Iulian, la puţin timp după victoriile obţinute în Galia, a devenit fără luptă conducător al întregului Imperiu, la vârsta de douăzeci şi nouă de ani. El nu a renunţat totuşi la unele dintre atitudinile sale rebele, ca şi cum l-ar fi învins şi detronat pe Constantius al II-lea în loc să devină succesorul legitim al vărului său. Nemulţumit de ceea ce se realizase în timpul domniei lui Constantin I şi a fiilor acestuia, Iulian voia să pună capăt procesului de extindere a birocraţiei şi convertirii rapide a romanilor la creştinism, aşa încât s-a angajat imediat în contracararea ambelor tendinţe. Manifestându-şi şi preferinţa faţă de cultul iniţial al dinastiei sale, cel al Soarelui Neînvins, Iulian a ridicat interdicţia practicilor păgâne instituită de Constantius, a permis reluarea sacrificiilor publice, a redeschis templele şi le-a restituit acestora pământurile. Ca şi Maximin cu cincizeci de ani în urmă, Iulian a numit înalţi preoţi în toate provinciile şi preoţi-diriguitori în fiecare oraş. Pentru a stârni şi mai multă confuzie în cadrul bisericii, el i-a rechemat pe episcopii exilaţi de Constantius al II-lea, deşi

curând îl va exila din nou pe charismaticul Athanasius. Iulian nu a ordonat personal comiterea nici unei violenţe împotriva creştinilor, dar nu a luat măsuri împotriva celor care îi atacau pe aceştia. Câţiva păgâni din Alexandria au mers până la linşarea lui Gheorghe, nepopularul episcop arian al oraşului.

Iulian a redus numărul membrilor administraţiei centrale, diminuându-l pe cel al numeroşilor consilieri imperiali, al notarilor şi al spionilor. Pe de altă parte, a încercat i 11 Iacă toate consiliile municipale prin retrocedarea pământurilor din proprietatea – (ora, confiscate de Constantius. Iulian i-a numit totodată decurioni pe mulţi bogaţi care nu-şi tăceau datoria, apelând la mijloace mai mult sau mai puţin jmic. Manifestând un dezgust ascetic faţă de Curtea extravagantă a lui Constantius, Iulian a dizolvat-o, concediindu-i pe numeroşii membri ai corpului de gardă şi pe o \ilorii palatului. După Diocleţian, Iulian a fost singurul împărat care nu a simţit iivoia cuiva care să domnească alături de el asupra unei părţi a Imperiului.

După ce a rămas câteva luni la Constantinopol, unde a înfăptuit cu o energie ” ită din comun aceste reforme, Iulian a plecat în Antiohia, pregătind invadarea imperiului persan. Constantius plănuise deja un atac, dar Iulian voia să repurteze o * 1 «iurie atât de strălucită încât să răzbune păgânismul. Între timp, şederea la Antiohia nu i pria. Majoritatea antiohienilor erau creştini obişnuiţi de ani de zile cu fastul 1 ui pl. lui Constantius, astfel că un împărat păgân auster nu prea era pe gustul lor. Deşi lulum i-a convins pe câţiva creştini să se lepede de credinţă ca să-i câştige bunăvoinţa, el şi-a făcut mulţi duşmani ordonând executarea creştinilor care aduceau stricăciuni templelor, iertându-i pe păgânii care ucideau creştini şi interzicându-le acestora din urmă predarea în şcoli a operelor clasicilor greci. Atunci când a încercat să nege o profeţie a lui Hristos, reclădind templul evreilor de la Ierusalim, opera sa a fost distrusă de un cutremur de pământ şi poate şi de foc. A ars apoi templul lui Apollo din apropiere de Antiohia. Iulian i-a învinuit pe creştini şi a închis catedrala oraşului. Popularitatea lui a început să scadă chiar şi în rândul păgânilor.

Fig. 12. Iulian (361 – 363). Statuie de marmură aflată în prezent la Luvru, Paris (Foto: Copyright Réunion des Musées Nationaux).

În 363, după ce a compus un opuscul în care critica ingratitudinea şi nechibzuinla antiohienilor, Iulian a pornit în campania împotriva perşilor, sperând să-şi recapete reputaţia. Expediţia a fost de mare anvergură şi bine pregătită, în ciuda câtorva tulburări în rândul trupelor alcătuite în mare parte din creştini. Fireşte că lui Shapur îi era teamă, încercând să evite confruntarea. Iulian plănuise o invazie din două părţi însoţit de cea mai mare parte a armatei şi de o liotă, el a pornit de-a lungul Eufratului, în acelaşi timp, Procopius, o rudă din partea mamei sale, urma să conducă un detaşament de-a lungul Tigrului, pentru a-i recruta pe aliaţii armeni ai Imperiului şi a-i face să se alăture împăratului lângă Ctesiphon, capitala Persiei. Acolo, cele două armate urmau să ameninţe cetatea persană şi dispuneau de alternativele de a o jefui, sau de a impune lui Shapur condiţii umilitoare.

Împăratul a ajuns la momentul stabilit lângă Ctesiphon, şi-a transferat flota pe Tigru, redeschizând un vechi canal, şi a învins armata persană. Dar cetatea Ctesiphon s-a arătat greu de cucerit şi, dintr-un motiv oarecare, Procopius se lăsa aşteptat. Nesigur pe ceea ce urma să facă în continuare, Iulian a traversat Tigrul în căutarea armatei lui Procopius, incendiindu-şi flota din cauza dificultăţii de a naviga împotriva curentului. Expediţia lui părea deja un eşec4. În vreme ce împăratul se retrăgea hărţuit de perşi, a fost lovit de o suliţă aruncată de un asasin arab aflat în slujba perşilor. Rana era gravă şi Iulian a murit în numai câteva ore. Deoarece renunţase la protecţia unei suite numeroase, el era la fel de expus asasinatelor ca şi împăraţii din secolul al III-lea; ca şi cea mai mare parte a acestora, a avut o domnie mai scurtă de doi ani. Întrucât nu numise niciun urmaş, nu a avut o influenţă asupra succesiunii. Armata l-a ales ca împărat pe un creştin, ofiţerul comandant al Scholae-lor.

Puterea legislativă şi militară a unui împărat era atât de mare încât fusese în măsură să provoace o reînviere a păgânismului. Chiar şi timidele încercări, deşi cerebrale şi puritane, de a câştiga sprijinul total al majorităţii păgânilor i-au făcut pe aceştia mai încrezători, iar pe creştini mai sceptici. Dar păgânismul, lipsit de coeziunea firească şi de spiritul misionar al creştinismului, nu se potrivea reconvertirii pe scară largă a

creştinilor, lucru esenţial pentru salvarea religiei tradiţionale. Scoaterea în afara legii a creştinismului eşuase deja şi, dat fiind numărul mare de creştini în Răsărit era, probabil, imposibil de realizat în vremea lui Iulian. Cea mai mare şansă a păgânismului ar fi fost o lungă perioadă de presiuni îndelungate şi perseverente asupra creştinismului, timp în care împăratul urma să evite pericolele şi înfrângerile. Atât în ceea ce priveşte încurajarea păgânismului, cât şi atacarea Persiei, Iulian încercase să facă prea mult în prea puţin timp.

lovian, succesorul său în vârstă de treizeci şi doi de ani, a moştenit sarcina de a – Mir iirmata din Persia. Urmărit de perşi, care distruseseră toate roadele pământului, li|iiulu-l de surse de aprovizionare, el s-a retras de-a lungul malului de est al liftului, dar a ezitat înainte de a se angaja în periculoasa traversare a fluviului.

lupur a propus încheierea unei păci pe treizeci de ani, cu condiţia ca lovian să ■ În/e Singara, Nisibis şi cea mai mare parte a satrapiilor din Armenia şi să renunţe i i ˇMolcctoratul roman asupra regatului armean. Având în vedere pericolul în care se

Mă. Înnata sa şi postura nesigură în privinţa deţinerii puterii, lovian a fost de acord cu

.ir condiţii, cerând însă ca populaţia romană a celor două oraşe de graniţă să fie

.» mata înainte de predarea acestora. El a reuşit să traverseze fluviul, s-a întâlnit cu – lhv>; imentul lui Procopius, de la care a obţinut provizii, apoi a evacuat zona de

Min|a\ După un scurt popas la Antiohia pentru a-l rechema pe Athanasius şi a ridica imi-ulicţiile legale impuse de Iulian creştinilor, lovian a pornit, la începutul anului wi I. Spre Constantinopol. Însă, ajuns în centrul Galatici, a murit într-un mod i.1 optat. Se pare că focul de mangal, care-i încălzea dormitorul, l-a asfixiat.

Succesiunea a fost din nou stabilită de armată, care a ales tot un ofiţer creştin al ho/de-lor, Valentinian. Ajuns la Constantinopol după o lună de la urcarea pe tron, – i. I-Nla l-a numit co-Augustus pe fratele lui mai mic, Valens. Cei doi fraţi se născuseră în provincia de frontieră Panonia

Inferioară, unde se vorbea latina, dar se pare că în\ˇijaseră greaca în armată. Considerându-se poate mai priceput în rezolvarea ’ihulelor probleme ale Occidentului, Valentinian i-a dat lui Valens prefectura – ■iivnlală, formată din fostele domenii ale lui Constantins al II-lea din Egipt, Siria, Miulolia şi Tracia, păstrând pentru el Uiria. După ce au împărţit între ei forţele ”|u-mtive, Valens avea trei armate, una pe lângă împărat, una în Răsărit şi una în 11. Icia, fiecare din ele alcătuită din circa 20.000 de oameni.

NU k INGERE A DIN TIMPUL LUI VALENS

Valens, care a devenit împărat în jurul vârstei de treizeci şi cinci de ani, cu doar ■ fi vżi ani de serviciu în Scholae, nefiind bine pregătit, era mai tânăr, mai puţin talentat i ˇivea mult mai puţină experienţă decât Valentinian. Principalele calităţi ale lui \: ilens erau loialitatea faţă de fratele său, ostilitatea faţă de corupţie şi spiritul de «i onomie. Poate că acestea nu erau suficiente la vremea aceea pentru a fi împărat, dar

A

nu necesare. În perioada domniei lui Valens, cota impozitelor pare să fi ajuns, după mulţi ani în care crescuse permanent, la dublul nivelului atins în momentul sosirii lui < onstantin în Răsărit. Dacă Imperiul avea să continue pe această cale, urma evident să aibă probleme financiare şi chiar militare. Cei doi fraţi împăraţi şi-au dat seama că era necesar să ia unele măsuri.

La preluarea puterii, Valentinian şi Valens au emis de comun acord legi destinate scăderii impozitelor. Fiecare dintre ei a confiscat din nou pământurile templelor păgâne şi pe cele ale oraşelor, deşi templele au rămas deschise. Ei le-au permis decurionilor să intre în senat cu condiţia să le dea fiilor lor suficientă avere cu să-i înlocuiască în consilii şi au acceptat să fie numiţi dacă îşi donau consiliilor întreaga avere. Ambii împăraţi au numit oficiali independenţi pentru a supraveghea perceperea taxelor şi a înregistra plângerile privind impozitările incorecte. Cu toate că aceste legi au avut numai un efect parţial, reducând volumul fraudelor, Valens a putu! opri imediat mărirea impozitelor1.

După moartea lui Constantius al II-lea, biserica apuseană revenise la

susţinerea fermă a crezului de la Niceea, pe care Valentinian l-a acceptat; dar biserica răsăriteană rămânea în plin haos teologic. Conciliul lui Constantius din 360 lăsase ierarhia în grija arienilor şi a colaboratorilor acestora. El îi exilase pe episcopii anţi-arieni, conduşi de Athanasius, şi pe cei mai ezitanţi, reprezentaţi de Macedonius. Rechemaţi de Iulian, primii reafirmaseră prompt crezul de la Niceea, într-un conciliu ţinut în 362, iar doi ani mai târziu ceilalţi s-au întrunit ca să-şi definească poziţia.

F'ig. 13. Valens (364 – 378). Monede de aur de 11/2, reprezentate în mărime dublă faţă de cea reală, înfăţişându-l pe revers pe Valens, călare (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., Copyright 1996).

Valens a descoperit că multe episcopii răsăritene erau revendicate de doi sau trei episcopi care acceptau deciziile diferitelor concilii. Dar chiar la Constantinopol, moartea lui Macedonius întărise poziţia patriarhului arian Eudoxius. Înfluenţat de

I udoxius, Valens s-a hotărât să confirme deciziile conciliilor lui Constantius, care i «tu cele mai recente convocate de un împărat. În consecinţă, Valens i-a exilat din". Hi |>e episcopii exilaţi de Constantius. Decizia aceasta era în primul rând politică, dar i'Mt lic inoportună. Un conducător mai înţelept decât Valens şi-ar fi dat seama că hm ci carea lui Constantius de a-i împăca pe arieni provocase o şi mai profundă minte în loc să ducă la conciliere şi că simpla acceptare a unui precedent nu merita în – n ăinarea bisericii apusene şi a majorităţii creştinilor din est, care se opuneau mai ■ nuli sau mai puţin arianismului.

Deşi Valens devenise împărat pe cale legală, el nu avea niciun drept ereditar la M «ui în 365, după plecarea sa la frontiera de Răsărit ca să-i oblige pe perşi să respecte îi. Halul de pace, Procopius, rudă a lui Iulian, a fost proclamat împărat al i «mslantinopolului. Pretenţia dinastică a lui Procopius era nefondată încât acesta s-a

«i uns de teamă să nu fie acuzat de rebeliune. În cele din urmă, a ajuns la concluzia ■i. Din moment ce avea să fie acuzat, ar putea să se răzvrătească cu adevărat. El a pir luat comanda trupelor din Tracia şi i-a

făcut să treacă de partea lui pe cei din imimul contingent trimis de Valens împotriva sa, apoi a mai primit oameni şi de la „în de peste Dunăre. Cea mai mare parte a forţelor sale l-au părăsit în 366, atunci nul Valens l-a atacat. După ce l-a prins şi l-a decapitat pe Procopius, împăratul i-a fi pus curând pe toţi ceilalţi rebeli.

Zguduit de descoperirea că domnia sa era atât de fragilă, Valens a început să se.» – upe mai mult de adversarii săi politici decât de cei ecleziastici. Executându-i, ulindu-i şi confiscând proprietăţile celor care îl sprijiniseră pe Procopius, el i-a pe iinis totodată lui Athanasius să se întoarcă la Alexandria. În 367, Valens a încercat t şi asigure popularitatea reducând la jumătate impozitul pe pământ7 şi purtând un i a/boi, care a durat trei ani, împotriva goţilor, pentru a-i pedepsi pentru ajutorul dat lui Procopius. I-a învins în cele din urmă şi i-a obligat să accepte un tratat prin care i «iiunţau la tributul pe care li-l plătea anterior Imperiul.

În 370, când s-a mutat la Antiohia şi intenţiona clar să rămână în dioceza mentală, Valens îşi recâştigase încrederea. Le-a permis acum consiliilor municipale

Im partea sa de Imperiu să-şi recapete vechile pământuri, desigur în schimbul plăţii unei sume egale cu două treimi din venitul curent al acestora, sumă ce revenea «laiului. El a organizat, de asemenea, expediţii de alungare a perşilor din Armenia şi «Im o parte a Iberiei, pe care aceştia le ocupaseră după ce Imperiul renunţase la pl. olectoratul asupra Armeniei.

Aceste realizări păreau a fi foarte importante. Dar în anul următor. Valens a «Ilat alarmat că o parte din curtenii lui păgâni din Antiohia, convinşi prin preziceri că uiceesorul său va fi un notar imperial numit Theodor, complotau ca să grăbească împlinirea inevitabilului. Profeţia era de fapt oarecum ambiguă, întrucât se referea la faptul că numele viitorului împărat va începe cu literele greceşti TH-E-O-D9. După o investigaţie nemiloasă, Valens i-a condamnat la moarte nu numai pe Theodor şi pe cei implicaţi în complot, dar pe şi pe alţi păgâni bănuiţi că au folosit prezicerile în vreun scop oarecare. Ca să-i sporească nemulţumirea, noul rege al Armeniei şi client al Romei s-a dovedit a fi neloial, astfel încât Valens a

ordonat să fie asasinat.

Era evident acum că politica religioasă a împăratului începea să eşueze. O nouă generaţie de episcopi anţi-arieni ocupaseră posturile din Anatolia, conduşi de Vasile al Cezareei din Cappadocia. În tabăra arienilor, principalul teolog, Eunomius din Cyzicus, făcea ca arianismul să devină şi mai radical, argumentând că Fiul nu este alcătuit nici măcar dintr-o substanţă similară cu cea a Tatălui. Atunci când Eudoxius din Constantinopol a murit, în 370, iar Athanasius al Alexandriei în 373, episcopii aprobaţi de Valens pentru a fi succesori au stârnit un val de proteste. Încercând să restabilească ordinea, împăratul a ordonat tuturor episcopilor din Răsărit să semneze copii ale crezului de la Rimini şi ale celui de la Seleucia sub ameninţarea pedepsei cu exilul, declanşând astfel o persecuţie inutilă, dar severă, a unei mari părţi a ierarhiei.

Fig. 14. Sfântul Vasile, episcop de Cesareea (370 – 379). Frescă din secolul al XIV-lea de la mănăstirea Chora, Constantinopol (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

Între timp, evenimentele din afara jursdicţiei lui Valens luau o turnură uneninţătoare. În 375, Valentinian a murit pe neaşteptate şi a lăsat conducerea \pusului fiilor săi, Graţian şi Valentinian al II-lea, care erau foarte tineri pentru nişte liv. punderi atât de împovărătoare. Aproximativ în aceeaşi perioadă a sosit din Asia i cnirală, învingându-i pe greutungi, o confederaţie desprinsă din triburile gotice – i. Ihilite la nord de Marea Neagră, o hoardă de războinici asiatici cunoscuţi sub numele de huni. Următoarea confederaţie gotică de triburi de la apus, tervingii, după o – «urlă tentativă de rezistenţă, şi-a pierdut speranţa de a-i învinge pe huni. În i misccinţă, principalii lor conducători i-au trimis, în 376, o solie lui Valens, cerându-i îl în Tracia, în schimbul căruia oamenii lor urmau să-l slujească pe împărat.

Valens a fost de acord, sperând să mai reducă din cheltuielile militare şi să i «populeze unele ţinuturi pustii din nordul Tracici devastate în urma numeroaselor ««» nllicte de frontieră. O mulţime de tervingi, poate vreo

200.000, au trecut fluviul La

„— mea aceea, convertiţi în mare parte la creştinismul arian, tervingii păreau dispuşi să-şi i. Peste angajamentul. Ei au asigurat prompt mulţi recruţi, care au fost trimişi ca să fie înşiruiţi în Siria şi în sudul Traciei. Dar autorităţile romane din nordul Traciei, care, chiar ducă ar fi vrut, cu greu ar fi putut întreţine atâţia refugiaţi, i-au tratat rău pe tervingi, luând la vi din rândurile lor în schimbul unei hrane de calitate inferioară.

Pe măsură ce tensiunea dintre tervingi şi romani creştea, mulţi refugiaţi i fvutungi au căutat adăpost pe teritoriul roman. În ciuda refuzului lui Valens, aceştia ui reuşit să traverseze fluviul fără să-i împiedice cineva. Curând au izbucnit conflicte mire trupele tervingilor şi trupele romane. Ambele grupuri de goţi au început să prade r. Ospodările ţăranilor romani. Recruţii tervingieni din sudul Tracici au dezertat şi s-au niniiirat la ceea ce devenise acum o revoltă generală. Valens a trimis în 377 întăriri din Suia, dar acestea, după ce reuşiseră la început să oprească răspândirea rebeliunii «Irclanşate în nordul Traciei, n-au putut ţine piept goţilor, care au pătruns în zona bine ultivată din sud. Cerând ajutor de la colegii săi din Apus, Valens a încheiat un mistiţiu cu perşii, i-a rechemat pe episcopii pe care-i exilase şi a adunat toate trupele disponibile din Armenia şi Siria. El a pornit în 378 împotriva tervingilor, probabil în fruntea unei armate de aproape 40.000 de oameni”.

Nu se ştie din ce motiv, Valens nu a aşteptat sosirea unei armate romane care-şi făcea drum lent dinspre Apus şi s-a ciocnit cu forţele unite ale tervingilor şi ţ-icutungilor lângă Adrianopol. Un atac dezordonat al cavaleriei romane a declanşat o hrtlălie haotică între cele două mari armate, în care mai puţin disciplinaţii goţi au hiumfal asupra romanilor dezorientaţi. După o încleştare îndelungată şi crâncenă, iiproape două treimi din armata romană a fost decimată, adică aproximativ 25.000 de oameni. Însuşi Valens a fost ucis, iar restul romanilor au fugit. Această bătălie de la Adrianopol a fost cea mai zdrobitoare şi mai umilitoare înfrângere suferită de o armată romană în ultima sută de ani.

TABELUL2

Marina

Dinastiile lut Valens şi Vieodosius I

(321 – 75)
(m. 376)
(cea 328 – 78; d. 364 – 78)

r 2 I, 1
GRATIAN VALENTINIAN 11 Gaila TUEODOSIUS /Aelia Flaccilla Honorius

(359 – 83)
(371 – 92)
Serena – Stilicho
(347 – 95; (d. 379 – 95)

I
HONORIUS = Maria (384 – 423) (m. Cea 407)
(în 421)
(cea 377 – 4(18; d. 395 – 408)
r
COXSTANTIUS Hl Galla Placidia Eudoxia – ARCADIUS
<388? – 450) (în 404)
Pulcheria» MARCIAtf = «? (399 – 463) (392 – 457;
d. 45ÂV-57)
Eudocia – THEODOSMSII (401 – 50; d. 408 – 50)

Verina = LEONI
(m, cea 484 | (cea 401 – 74;

d. 457 – 74)

(Vezi tabelul 4)

Anthemlus Marcian = Lenntia ZENO = 3 Arladae^ ANASTASIUSI (vezi t: belul 4) (vezi tabelul 4)

VAjuENTTNIAN III = Eue oxla

(422-cca 462)

(m. 472)

(419 – 55)

Placidia – OLYBRIUS

Himeric ” Eudocia regele vandalilor

Leon

Anicia înliana

Goţii au pierdut şi mai mulţi oameni în încercările nereuşite de a escalada zidurile Adrianopolului şi ale Constantinopolului. Romanii i-au ucis rapid pe toţi recruţii tervingieni din Siria. Dar bătălia de la Adrianopol adusese într-o stare de confuzie armatele operative din răsăritul Imperiului. Valens nu a fost niciodată un împărat reprezentativ, manifestând o slabă perspicacitate strategică şi asumându-şi un risc imens. Dar chiar şi un conducător talentat ar fi putut întâmpina greutăţi în sesizarea şi prevenirea ameninţării reprezentate de goţi, care era incomparabilă cu pericolele pe care le traversase Imperiul timp de o sută de ani. Aparatul defensiv creat de Diocleţian şi modificat de Constantin se prăbuşise în faţa unei mase de germani adunată aproape întâmplător.

jur< INSTRUCŢIA IMPERIULUI ÎN TIMPUL LUI THEODOSIUS

Graţian, împăratul adolescent al Occidentului, a profitat de ocazie. În loc să-l tiu a împărat al Orientului pe fratele lui mai mic, Valentinian al II-lea, I-a preferat pe I heodosius, un general care-şi dovedise capacitatea. Imediat după bătălia de la \ «la; inopol, Graţian i-a dat lui Theodosius comanda operaţiunilor din Balcani, unde uniaţii trecuseră Dunărea ca să se alăture goţilor violenţi. Atunci când Theodosius a îi Ins din Apus o armată şi i-a zdrobit pe sarmaţi, Graţian I-a răsplătit prin acordarea, în 179, la Sirmium, a titlului de Augustus. Lui Theodosius nu i s-a atribuit numai im lectura orientală pe care o cârmuisc Valens, dar şi nou înfiinţata prefectură a Iliriei. Wcasta din urmă era formată din diocezele Dacia şi Macedonia, care aparţinuseră la im cput Occidentului, dar nu şi din Pannonia, care a rămas sub jurisdicţie apuseană. V castă extindere a Răsăritului era necesară nu numai pentru că barbarii ameninţau lima şi Tracia, ci pentru că singurele trupe mobile eficiente rămase în zonă aparţineau uniatei Iliriei, care nu participaseră la lupta de la Adrianopol.

Deşi Theodosius nu avea încă treizeci şi trei de ani în momentul numirii sale, el – n vise cu cinste în Britania de la douăzeci de ani, sub comanda tatălui său, un mment general, distingându-se în calitate de comandant local în Iliria, unde îi învinsese pe sarmaţi cu cinci ani în urmă. Părinţii lui, creştini, avuseseră proprietăţi mi inse în Spania şi îi dăduseră o bună educaţie, având fireşte grijă să dobândească o imoaştere deplină a limbii greceşti. Se retrăsese din viaţa publică în 376, atunci când 1 naţian ordonase executarea tatălui său dintr-un motiv necunoscut, dar Theodosius nu i-a manifestat niciodată în public resentimentele în legătură cu această întâmplare12.

1 hiar dacă îşi pierdea cumpătul în cazul unei provocări făţişe, era de obicei liniştit, să i» urla cu diplomaţie devenind popular în rândul soldaţilor săi şi al oficialilor. Probabil t.1, după Diocleţian, el a fost cel mai capabil conducător.

Theodosius a trebuit totodată să facă faţă celei mai grave crize cu care se vonfrunta Imperiul din timpul lui Diocleţian. Goţii se stabiliseră pe ruinele gospodăriilor din Tracia, iar după bătălia de la Adrianopol nu se mai

temeau de – uniata romană, care nu mai era chiar atât de puternică. Întrucât nu se puteau întoarce în vechile lor ţinuturi, ocupate acum de huni, goţii puteau fi îndepărtaţi din Imperiu doar pur şi simplu prin exterminare. Sarcina aceasta necesita înrolarea şi instruirea a mult mai mulţi recruţi decât puteau permite iară efort registrele încasărilor, întrucât soldele ar fi depăşit sumele pe care le putea percepe cu uşurinţă sistemul de impozitare. Dacă romanii sufereau o nouă înfrângere dezastruoasă în lupta cu goţii, Imperiul de Răsărit rămânea practic fără apărare în faţa acestora, a hunilor şi a perşilor, şi însăşi supravieţuirea sa era pusă sub semnul întrebării. Dar în niciun caz nu li se putea permite goţilor să slăbească Imperiul prin invadarea la nesfârşit a Balcanilor.

Theodosius a recrutat timp de un an întreg orice trupe disponibile, inclusiv mulţi germani şi chiar şi dezertori goţi, organizând totodată asigurarea graniţei de la apus a prefecturii Iliria pentru a-i opri pe goţi. El a înlocuit un sistem militar care separa de obicei infanteria de cavalerie cu un sistem de armate unificate în Iliria, Trac ia şi în Orient, şi cu o armată ataşată prezenţei împăratului, fiecare sub comanda unei singure căpetenii. Cu toate că măsurile acestea făceau ca armata să arate mai bine, ea era totuşi încă prea slabă ca să lupte cu goţii, iar disciplina şi moralul acesteia erau deosebit de oscilante. Din fericire pentru romani, în momentul maximei lor slăbiciuni, adversarii lor nu au profitat de ocazie pentru a-i ataca. Goţii erau ocupaţi cu jefuirea Traciei. Hunii făcuseră destule cuceriri care îi mulţumeau deocamdată, aşa că nu intenţionau să invadeze Imperiul. În 379, odată cu moartea longevivului Shapur al II-lea, chiar şi perşii au devenit mai paşnici.

Sectarismul religios din Răsărit era tot mai greu de stăpânit. Ca aproape toţi cei din Apus, Theodosius respingea arianismul, iar colegul său din Occident, Graţian, devenea tot mai anţi-arian sub influenţa lui Ambrozie, noul şi puternicul episcop de Milano. În Orient, după ce episcopii exilaţi de Valens se întorseseră, cea mai mare parte a bisericii era gata să accepte crezul de la Niceca. Mulţi dintre creştinii ne la Constantinopol l-au ales pe ortodoxul Grigore din Nazianz, un prieten apropiat al lui Vasile din Cezareea, care murise de curând, în locul episcopului lor, partizan al

arianismului. Un conciliu al episcopilor răsăriteni, ţinut la Antiohia, a aprobat formularea meeeană. Deşi susţinea aceeaşi opinie, Theodosius a evitat să ia măsuri concrete împotriva arienilor, deoarece pericolul militar era încă acut.

În primăvara anului 380, tervingii au pătruns în Macedonia, îndreptându-se spre Grecia, în timp ce greutungii au invadat Dacia, îndreptându-se spre Apus. Dându-şi seama că forţele lui erau prea slabe ca să ţină piept acestui atac dublu, Theodosius ceruse şi primise întăriri de la Graţian, care a pornit în grabă spre Balcani cu un al doilea detaşament. Primul grup de întăriri i-a împins înapoi în Trac ia pe tervingi, iar sosirea lui Graţian a oprit înaintarea greutungilor. După o consfătuire cu Theodosius la Sirmium, Graţian a fost de acord cu stabilirea greutungilor pe propriul lui teritoriu din Pannonia, în timp ce tervingii au început să se certe între ei.

Fig. 15. Theodosius I (379 – 395) în centru şi Curtea sa în loja imperială a Hipodromului de la Constantinopol. Basorelief de la baza Obeliscului lui Theodosius din incinta Hipodromului (Foto: Irina Andreescu-Trcadgold).

În acest timp, Theodosius s-a îmbolnăvit grav. Aflat la Thessalonic şi fiindu-i camă că va muri, el a primit botezul, pe care, la fel ca majoritatea creştinilor angajaţi în viaţa publică, îl amânase ca să evite rigorile disciplinei eclesiastice. S-a însănătoşit însă, după care a devenit primul împărat, membru titular al bisericii, supus penitenţei, dacă se făcea vinovat de un păcat grav. Respectul său faţă de ierarhia eclesiastică a crescut. A emis totodată un edict prin care le cerea tuturor supuşilor săi să accepte divinitatea totală a Tatălui, Fiului şi a Simţului Duh, cu toate că nu instituia nicio pedeapsă pentru disidenţi, fie ei arieni, evrei sau păgâni.

Împăratul şi-a făcut apoi intrarea în Constantinopol şi a sărbătorit un triumf care putea fi considerat o încercare de asigurare a opiniei publice, nefiind justificat de vreun succes concret. Oraşul a devenit de la bun început mai degrabă capitala sa permanentă decât reşedinţa sa temporară, palatul afişând un fast asemănător cu cel pe care îl avea în vreme de pace. El a acordat o oarecare atenţie şi măsurilor interne,

împărţind supradimensionata dioceză a Orientului prin acordarea rangului de dioccză separată, sub comanda unui prefect augustal, Egiptului13. Theodosius îşi dădea seama că ar aplana în foarte mare măsură criza dacă i-ar convinge atât pe romani, cât şi pe barbari că aceasta trecuse.

xxvx i-j LIVVJ11 9j1 juuciaii: lmrü VAKAIA

Războiul cu goţii pierdea tot mai mult din intensitate. Disensiunile din rândul tervingilor au devenit atât de serioase la începutul anului 381, încât regele lor detronai a fugit la Constantinopol, iar, la moartea lui, cei care îl sprijineau s-au alăturat amiatci romane. Astfel, în timp ce goţii îşi pierdeau o parte din putere, Theodosius continua cu asiduitate să recruteze soldaţi romani”. Deşi se folosise de ajutorul Imperiului Apusean şi de dezbinarea goţilor, Theodosius are meritul de a fi împiedicat dezintegrarea armatei din Răsărit, cum era să se întâmple în cel mai critic moment al pericolului.

Profitând de răgazul oferit de întreruperea războiului, împăratul a încercat să pună capăt dezordinii din biserică. Le-a ordonat mai întâi creştinilor care nu acceptau crezul de la Niceea să-şi abandoneze bisericile. I-a convocat apoi pe restul episcopilor la un conciliu ecumenic la Constantinopol. Acest conciliu nu numai că a confirmat crezul de la Niceea şi declaraţia acestuia că Fiul este pe deplin divin, dar a şi adăugat afirmaţia că Sfântul Duh este şi el pe deplin divin. Urmează de aici că Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh sunt trei persoane într-o singură Dumnezeire, Sfânta Treime. Dogma Sfântei Treimi a clarificat pentru prima oară reiariiic dintre cele trei persoane, de multă vreme menţionate în formula creştină folosită la botez. Astfel că episcopii i-au condamnat atât pe arieni, cât şi pe cei care negau caracterul divin al Sfântului Duh, numiţi „macedonieni” pentru că îi includeau pe foştii susţinători ai lui Macedonius. Ţinând seama de înalta consideraţie a lui Theodosius faţă de Constantinopol, conciliul i-a acordat totodată episcopului oraşului un rang onorific întrecut doar de cel al papei, specificând că cetatea Constantinopolului se numea Noua Romă. Unii au început să folosească titlul onorific de patriarh al Constantinopolului.

Cu toate că arianismul predomina în continuare în rândul germanilor, acest al doilea conciliu ecumenic a fost curând acceptat de marea

majoritate a creştinilor, ceea ce nu era, poate, deloc surprinzător. Arianismul nu fusese niciodată o doctrină oficială, neconstituind nici măcar o credinţă majoritară în cadrul Imperiului; cei mai mulţi adversari al conciliului de la Niceea apăraseră pur şi simplu crezuri care nu excludeau arianismul. Pe măsură ce acesta devenea mai radical, aproape toţi ajunseseră să-şi dea seama că o asemenea doctrină controversată trebuia fie adoptată, fie condamnată. Având în vedere această alternativă, majoritatea creştinilor nu erau dispuşi să nege divinitatea deplină a lui Hristos şi acceptau crezul de la Niceea. După conciliul de la Constantinopol, Theodosius le-a interzis arienilor şi altor eretici să înalţe biserici în locul celor pe care le pierduseră, lăsându-i să-şi oficieze slujbele la întâmplare şi în locuri ferite. Ca o măsură suplimentară de ocrotire a credinţei pe care o aprobase, împăratul a interzis clar oficierea sacrificiilor păgâne în scopuri premoniţiale, o interdicţie pe care a întărit-o atât de drastic încât aproape că a interzis cu desăvârşire orice fel de sacrificii. I-a adus astfel pe păgâni la situaţia în care fuseseră în timpul lui i unslantius al II-lea, după douăzeci de ani de tratament tolerant care trecuseră din \ ivi nea lui Iulian.

În 382, Theodosius a încheiat un tratat cu goţii, în care erau evident incluşi atât majoritatea tervingilor, cât şi a greutungilor. Ca şi în 376, goţilor li s-a permis să locuiască pe teritoriul roman în schimbul prestării serviciului militar, tervingilor în nordul Tracici, iar greutungilor în Pannonia. Dar în loc să slujească ca trupe regulate ui diverse structuri ale armatei romane, goţii urmau să fie comandaţi de propriile lor – ipetenii, ca aliaţi ai romanilor („federaţi”, foederati), fiind practic independenţi faţă – le administraţia romană. Din această perioadă federaţii greutungieni au început să fie «iinoscuţi sub numele de ostrogoţi, iar cei tervingieni drept vizigoţi15.

Termenii acestui tratat erau probabil cei mai avantajoşi pe care-i putea obţine I heodosius fără luptă. Cu toate că prezenţa goţilor pe propriul teritoriu al Imperiului în cadrul armatei acestuia era periculoasă, jefuirea Imperiului de către aceştia, ca duşmani declaraţi, era şi mai plină de primejdii. Manipulaţi cu abilitate, se puteau dovedi utili în lupta împotriva

altor duşmani; dacă se re voi iau, armata romană i emulată ar fi putut să le ţină piept în condiţii mai bune. Tratatul reducea cel puţin uscul unui dezastru militar al Imperiului Roman. După încheierea acestuia, I heodosius i-a înapoiat lui Graţian jurisdicţia asupra prefecturii Iliriei”.

Siguranţa Imperiului rămânea precară. La mai puţin de un an ne la semnarea acestui tratat a izbucnit în Apus un război civil, iar rebelii l-au ucis pe împăratul i Iraţian, al cărui ajutor fusese atât de folositor Răsăritului. Uzurpatorul Maximus a picluat conducerea prefecturii Galiei, şi a cedat tânărului Valentinian al II-lea şi mamei sale, Iustina, prefecturile Italiei şi Iliriei. Theodosius a fost tulburat de teheliunea lui Maximus astfel încât a făcut, în 384, o vizită în nordul Italiei. Văzând că lucrurile reintraseră pe făgaşul normal, s-a decis totuşi recunoaşterea uzurpatorului decât perpetuarea unui alt război civil.

Theodosius s-a întors curând la reşedinţa lui de la Constantinopol, unde a continuat negocierile de pace cu Persia şi refacerea armatei. Atunci când un grup mare tic ostrogoţi a invadat, în 386, Tracia, trupele romane erau suficient de puternice ca – ivi ucidă pe mulţi dintre ei şi să-i facă prizonieri pe ceilalţi. Prizonierii au fost duşi în ţinuturile nepopulate din Frigia, în inima Anatoliei. Apoi perşii au fost de acord cu încheierea păcii. Deşi, conform tratatului de pace, romanii recunoşteau un protectorat persan asupra celei mai mari părţi a Armeniei, ei au obţinut includerea restului Armeniei în Imperiu, guvernat prin intermediul satrapilor autohtoni. Toate acestea au dus la scurtarea graniţei de sud, făcând-o mai uşor de apărat17.

Totuşi, exact în momentul când Răsăritul îşi recâştiga echilibrul, războiul civil a izbucnit din nou în Apus. Uzurpatorul Maximus a invadat Italia în 387. Valentinian ż>1A1 LAKU11 boufel Alb 1MFOV ARATA

al II-lea şi Iustina s-au refugiat în Thessalonic, apelând la ajutorul prietenului lor din est, pe care acesta nu-l putea refuza. După ce se aliase cu Iustina, căsătorindu-se cu Galla, fiica acesteia, Theodosius a pornit în 388 spre vest, încredinţând Orientul tânărului său fiu, Arcadius, sub îndrumarea lui Taţian, prefectul lui pentru Orient. Pe măsură ce înainta, împăratul Răsăritului l-a înfrânt de două ori pe Maximus în Panonia şi l-a

zdrobit definitiv în nordul Italiei. Theodosius avea sub control, către sfârşitul anului, întregul Occident. Această campanie împotriva lui Maximus era o dovadă impresionantă a refacerii armatei operative din Răsărit, chiar dacă multe dintre trupe erau acum formate din federaţii goţi şi din alţi barbari.

Reinslalându-l oficial pe Valentinian al II-lea, Theodosius a rămas însă în Occident vreme de trei ani, străduindu-se să refacă în cât mai mare măsură Imperiul. În 390 a dat ordin ca decurionii, deveniţi senatori, să rămână în continuare membri ai consiliilor lor, stopând astfel scăderea numărului membrilor consiliilor. Decurionii puteau acum beneficia de un rang superior, dar fără a fi scutiţi de datoria de a aduna taxele. Legea aceasta se aplica atât în Orient, cât şi în Occident. În timpul şederii sale în Apus, Theodosius a vizitat Roma, dar şi-a petrecut cea mai mare parte a timpului la Milano, devenit între timp obişnuita sa capitală apuseană, al cărei episcop, Ambrozie, era călăuza lui spirituală. Ca o demonstraţie elocventă a puterii sale, episcopul l-a făcut pe împărat să se căiască public pentru masacrarea, la Thessalonic, a unei mulţimi, chiar dacă o parte dintre victime îl linşaseră pe un general. În anul următor, influenţat de Ambrozie, Theodosius a ordonat închiderea tuturor templelor păgâne şi a interzis sacrificiile, atât în Orient, cât şi în Occident. El şi-a întărit măsurile împotriva păgânismului mai mult decât Constantius al II-lea şi cu mai multă eficientă. Cea mai mare parte a templelor au fost curând distruse, iar păgânismul a început să decadă cu repeziciune.

Mai târziu, în 391, împăratul s-a întors la Constantinopol ca să conducă Imperiul de Răsărit, căruia i-a anexat din nou, pe lângă Pannonia, prefectura Iliriei. În timpul şederii în Occident, el transferase o serie de trupe mobile apusene în Orient, acordându-i acestuia, pentru prima dată de la bătălia de la Adrianopol, o armată mobilă corespunzătoare. Cu aceste trupe suplimentare, Theodosius a mărit efectivul armatei ataşate împăratului, făcând din aceasta două armate cu organizare paralelă, fiecare formată din circa 21.000 de soldaţi18. Theodosius restabilise ordinea în Orient, deşi avea încă de luptat împotriva jefuitorilor germani din Macedonia şi a tulburărilor declanşate de păgâni atunci când templele

din Egipt şi Siria au fost închise.

Situaţia în Occident era mai tensionată decât cea din Orient. Neînţelegerile dintre Valentinian al II-lea şi Arbogast, generalul său german, au dus, în 392, la moartea împăratului apusean şi la proclamarea de către Arbogast a unui împărat marionetă, Eugenius. În timp ce Eugenius era oficial creştin, Arbogast era păgân şi a ni. Uluit tolerarea păgânismului. În schimb, Theodosius dădea în acelaşi timp amenzi jn-tilrii adorarea păgână chiar şi în particular şi îl înlocuia pe prefectul păgân Taţi an cu

A

Kulinus, un creştin convins. Împăratul răsăritean a respins propunerile de pace ale lui i uL'. Cnius şi a început pregătirile de război.

Adunând o forţă expediţionară numeroasă, care, ca şi cea anterioară, era alcătuită în n» iire parte din germani, în 394 Theodosius a pornit din nou spre Apus. Şi-a lăsat iar fiul, Wiidius, în Răsărit, de data aceasta sub îndrumarea lui Rufinus. Armata lui Theodosius, ih-mlâmpinând nicio rezistenţă în drumul spre Balcani, s-a ciocnit cu trupele lui Arbogast şi i up. Cnius chiar în interiorul graniţei diocezei Italiei, pe malul râului Frigidus. Într-o zi în uc se dusese o luptă extrem de sângeroasă, Theodosius a fost învins, pierzându-i pe mulţi – lui tre federaţii săi vizigoţi. A doua zi, totuşi, cu hotărârea-i caracteristică, el a pornit din nou la luptă şi, într-o bătălie şi mai crâncenă, a învins. Eugenius a fost ucis, iar Arbogast s-a – mticis. Întregul Occident i s-a supus imediat lui Theodosius, care l-a chemat pe fiul său m. U mic, Honorius, pentru a fi împărat. El intenţiona să conducă din nou Răsăritul, iik redinţându-l atât pe Honorius, cât şi Apusul lui Stilicho, un general pe jumătate german n e se căsătorise cu nepoata lui Theodosius. Dar, curând după sosirea lui Honorius, în 395,! heodosius a murit de hidropizie la Milano.

Deşi Imperiul era, fără îndoială, vulnerabil în momentul morţii lui Theodosius, în de mirare că lucrurile nu stăteau mai prost. De la moartea lui Constantin I, atât ului, cât şi armata avuseseră de suferit de pe urma războaielor civile, a înfrângerilor «Im partea perşilor şi a germanilor, a unei birocraţii corupte şi ineficiente şi, poate, şi a «Icclinului economic şi

demografic. Constantius al II-lea, Iulian, Iovian şi Valens fuseseră conducători competenţi, chiar dacă nu străluciţi, având o înţelegere deosebită i problemelor cu care se confruntau. Dificultăţile lor în timpul crizelor ce se succedau neîncetat reflectau în primul rând slăbiciunea fundamentală a Imperiului şi forţa atacurilor duşmanilor acestuia. După bătălia de la Adrianopol, Imperiul Răsăritean s-a – iilat o vreme în mare pericol, prăbuşirea lui sub presiunea germană şi persană fiind iminentă. Deoarece acea bătălie demonstrase cât de riscant era să lupţi orbeşte cu duşmanii Imperiului, Theodosius evita asemenea atacuri atunci când putea. Fireşte că icvolta iniţială a tervingilor şi proclamarea lui Eugenius de către Arbogast au scos la iveală primejdiile acordării unei prea mari puteri germanilor în cadrul Imperiului. Dar, în ciuda eforturilor sale perseverente de a recruta mai mulţi romani, Theodosius avea nevoie şi de trupele germane şi şi-a manevrat germanii cu suficientă abilitate ca să-i Facă să lupte în repetate rânduri, fără să se răzvrătească.

Fig. 16. Missorium (tavă pentru servit mâncăruri) de argint de la Theodosius I, datând probabil din 388, înfăţişându-l pe împărat pe tron, între fiul său Arcadius (dreapta) şt Valentinian al II-lea (stânga), cu gărzi de corp de o parte şi de alta a unei personificări a Pământului în partea de jos (Foto: Real Academia de la Historia, Madrid).

Este adevărat că Theodosius nu a introdus reforme radicale ca să înlăture multiplele deficienţe din administraţie şi armată. Aceste deficienţe, chiar dacă erau uşor de identificat, erau greu de corectat. Eforturile constante şi încununate de succes ale lui Theodosius de a evita catastrofa iminentă nu îi lăsau răgaz să facă planuri pe termen lung. El a salvat totuşi Imperiul din cele mai grave pericole şi i-a redat o stabilitate pe care o conducere capabilă şi unificată ar fi trebuit să fie în stare să o menţină. Cu toate că la moartea sa, fiii erau prea tineri ca să asigure o astfel de conducere, el numise pe lângă fiecare din ei câte un consilier capabil, pe Rufinus pentru Arcadius, şi pe Stilicho pentru Honorius. Niciun conducător n-ar fi putut face mai mult.

CAPITOLUL 3

Pericolul barbarizării (395 – 457)

Ceea ce Theodosius nu putea prevedea a fost cearta dintre Milicho şi Rufinus. Defunctul împărat specificase faptul că fiul său mai mare, \ ivadius, urma să conducă prefecturile Răsăritului şi Iliriei, în timp ce lui Honorius, hiil mai mic, urmau să i se atribuie prefecturile Italiei şi Galici. Acestea nu constituiau – Irocamdată subiecte de dispută. Dar, după spusele lui Stilicho, într-o discuţie ˇ «mliculară purtată chiar în ziua morţii sale, împăratul i-i dăduse în grijă pe amândoi im Drept urmare, Stilicho a pretins să i se acorde autoritate asupra întregului Imperiu. Rufmus a refuzat să accepte această pretenţie, întrucât ea nu se baza decât pe lv< laratia lui Stilicho1.

»

Rufinus a continuat să exercite controlul asupra administraţiei Orientului şi a liniei. Dar avea la dispoziţie aproape toate armatele mobile ale ambelor prefecturi i. isaritene, pe care Theodosius le condusese împotriva rebelilor lui Eugenius. Aşa cum ’itlicho domnea în locul lui Honorius, care avea doar unsprezece ani, Rufinus îl «lumina efectiv pe Arcadius. În vârstă de otsprezece ani, Arcadius ar fi trebuit să fie ilestul de matur ca să preia o parte din conducere; dar chiar şi la vârsta adultă el era pl. ea slab la minte şi prea lipsit de voinţă ca să se afirme. Astfel că, într-un moment «md era nevoie urgentă de o conducere puternică pentru a ţine piept germanilor, hunilor şi altor barbari, atât în interiorul, cât şi în afara Imperiului, nişte înlocuitori turbulenţi domneau ca împăraţi marionete.

i UTILITATEA DINTRE ORIENT ŞI OCCIDENT

Lipsa forţelor mobile din Orient a devenit evidentă la aflarea veştii morţii lui I heodosius. Pentru a profita de ea, unii huni răsăriteni au traversat Caucazul şi Armenia şi au invadat Orientul, pătrunzând în nordul Siriei. Situaţia s-a înrăutăţit şi ż>1A1 LAKOl l Ş>i SULlb l ALE 1MPOVARATA

mai mult atunci când federaţii vizigoţi, care se întorceau din Occident ca

să-şi ocupe pământurile din nordul Traciei, din cauza atacurilor hunilor apuseni s-au revoltat împotriva Imperiului. Conduşi de Alaric, vizigoţii au pătruns în nordul Traciei, ajungând curând la periferia Constantinopolului. Vizigoţii erau extrem de periculoşi, deoarece Alaric era pe deplin conştient de ocazia care i se oferea. Negociind cu el, Rufinus l-a convins să se retragă, promiţându-le probabil vizigoţilor un nou ţinut în Thessalia. În orice caz, acesta este locul spre care s-au îndreptat şi unde au început să jefuiască. Stilicho, în virtutea rolului pe care şi-l asumase, de apărător al întregului imperiu, a pornit imediat spre Thessalia în fruntea armatelor operative unite ale Orientului şi Occidentului, ca să-i alunge pe vizigoţi. Poate că intervenţia lui ar fi trebuit să fie privită cu ochi buni de către Rufinus. Dar prefectul din Răsărit a luat-o drept o ameninţare.

Fig. 17. Arcadius (395 – 408). Bust de marmura aflat la Muzeul Arheologic de la Istanbul (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

În ciuda îndelungatului său serviciu ca sfetnic de încredere al lui Theodosius şi a autorităţii sale în calitate de prefect, puterea lui Rufinus nu era scutită de primejdii. Ravagiile produse de huni şi de vizigoţi îi slăbiseră reputaţia. Multă lume nu era mulţumită de măsurile lui financiare excesiv de împovărătoare, iar tânărul Arcadius era prea labil ca să urmeze cu consecvenţă poveţele aceluiaşi sfetnic. Rufinus sperase să-şi întărească autoritatea căsătorindu-şi fiica cu Arcadius. Dar eunucul Cutropius l-a

„Târmnat pe împărat să aleagă drept mireasă pe o altă pretendentă, Eudoxia, o fată pe ˇ. Mulate germană şi de o frumuseţe ieşită din comun. Se pare că Rufinus era îngrijorat – n «nu ca nu cumva Stilicho, după rezolvarea problemei vizigoţilor, să vină la 1 mislantinopol şi să domnească în numele lui Arcadius, aşa cum pretindea că are dreptul. 1 să îndepărteze acest pericol, Rufinus l-a sfătuit pe Arcadius să-i ordone lui Stilicho să i „îi; isească teritoriul răsăritean şi să-şi trimită trupele Orientului în estul Imperiului.

Întiifecrtiry-^ CAUJEIC^GAILI

ceijiţ/nu, f^Fiwnciitl

PREFECRR.\ II. LYRirvM

SPVM!

amvnxvt S

IMPERIUC – ROMAN

DE APUS

CKl.fi 15 DIOCKZE ÎN 3» 5 llolnrviv prvftfelurii

HUNI

c1L_e

LA21CA7 J? – JP]} D\CIX* iacuiomas-

llmmjvatk.

PRAKVA1 fi< VRKHACHII

ARMENIA /
(prouclorjtv
MAREA
r>mani /V

ionica

CRETA
i żluterană osuhoLM
IMPERIUL PERSAN
i siria /... SĂ^lă I
rassicF.
LUlaninblă
supkrior

ruieiml
ARABI
libia
INFERIOR
Alrtandrlă

PZt. KASTUSA
aaluiaris

3. IMPERII L ROMAN DE RĂSARE ÎN JI'RI'L ANI-LUI 395

Hotarele dâucvzelur» au (talelor

...Hotarele provinciilor

Oray ţ | Teritoriu imperial

I I Proiectorul imprrial

SCARA

crs!

riikrxt

(Ihiph. Lune», iafer Roman F.mpirr)

Stilicho se afla într-o mare dilemă. Era limpede că interesele Imperiului reclamau izgonirea vizigoţilor din Thessalia. Făcând acest lucru, avea şansa de a-şi impune tutela asupra lui Arcadius. Pe de altă parte, tot în interesul Imperiului era şi evitarea unei rupturi făţişe între Orient şi Occident. Respectul faţă de memoria lui Theodosius îi dicta lui Stilicho să se supună singurului fiu al acestuia aflat la vârsta de a putea comanda. Mai mult, hărţuielile preliminare au demonstrat faptul că vizigoţii nu aveau să fie uşor de învins. Astfel că Stilicho s-a decis să aleagă calea supunerii. Fără să renunţe public la pretenţia tutelei asupra lui Arcadius, el a evacuat Grecia, înainte de a face acest lucru, i-a trimis pe soldaţii răsăriteni din armata sa la Constantinopol, sub comanda lui Gainas, un vizigot aflat în slujba romanilor.

Stilicho îşi pregătise totuşi răzbunarea. Atunci când Rufinus a ieşit în întâmpinarea armatei răsăritene care se întorcea, oamenii lui Gainas l-au asasinat. Din cauza că Arcadius nu era capabil să conducă, iar Stilicho era prea departe, controlul asupra Orientului i-a revenit celui mai apropiat om al lui Arcadius, Cutropius, şeful cancelariei imperiale, cel care o alesese pe soţia împăratului. Deşi se poate ca eunucul să fi complotat dinainte cu Stilicho, atunci când a preluat puterea nu l-a invitat pe acesta să viziteze oraşul Constantinopol sau să reînceapă lupta împotriva vizigoţilor. I-a permis în schimb lui Alaric să-şi ducă trupele în sudul Greciei fără să i se opună prea mult. Învadând un teritoriu care nu mai suferise de pe urma incursiunilor de peste un secol, vizigoţii au impus tribut Atenei, au distrus

Corintul şi au prădat metodic Pelononesul.

Nefiind încă sigur de capacitatea sau de loialitatea trupelor sale, Cutropius i-a lăsat deocamdată în pace pe vizigoţi şi s-a concentrat asupra adunării armatei răsăritene. El a refăcut armatele în mişcare din Tracia, Răsărit şi Iliria şi cele două trupe mobile ataşate Prezenţei împăratului, numite armate permanent prezente chiar şi în absenţa împăratului. După împărţirea reuşită a acestor trupe în cinci corpuri de armată, aşa cum intenţiona să facă Theodosius, probabilitatea rebeliunilor militare a scăzut, iar armatele operative aveau flexibilitatea de care era nevoie în lupta cu mai mulţi duşmani. Cutropius ezita încă să-şi pună trupele la încercare în luptă, dar Grecia avea evident nevoie de ajutor.

Probabil în 397, după ce vizigoţii jefuiseră timp de doi ani, Stilicho a organizai o forţă expediţionară şi s-a îndreptat spre Pelopones ca să lupte împotriva lor. Ca şi lui Rufinus, lui Cutropius îi era teamă că, după ce avea să-i învingă pe vizigoţi, Stilicho va intra în Constantinopol şi va prelua puterea. Acesta l-a convins atunci pe Arcadius să-l declare pe Stilicho inamic public şi campania sa drept ilegală. Cu toate că Stilicho îi alungase deja pe vizigoţi din peninsulă, şi-a dat încă o dată seama că aceştia erau nişte adversari redutabili şi s-a retras din nou. Apoi, mai puţin interesat de bunăstarea Imperiului cât de a evita să aibă aceeaşi soartă ca şi Rufinus, Cutropius l-a încurajat pe Gildo, comandantul militar al Africii, să se răzvrătească împotriva lui Stilicho şi să se «Iwlare supus al Răsăritului. Lui Stilicho i-a trebuit un an ca să înăbuşe această i «-voltă. Între timp, Cutropius a făcut o înţelegere cu vizigoţii. El le-a permis să se.t. Ihitească în Epir, la graniţa dintre Orient şi Occident, şi i-a acordat lui Alaric, i conducătorul lor, rangul de comandant militar al Iliriei. Vizigoţii au respectat pacea, d. N şi-au făcut rost de arme noi din arsenalele diocezei.

mm

- SW’l-

Fig. 18. Sfântul Ioan Hrisostom, patriarh al Constantinopolului (398 – 404) Mozaic din secolul al IX-lea din catedrala Sfânta Sofia, Constantinopol. (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

Oricât de oportunist putea fi, Cutropius era un demnitar capabil, care readusese stabilitatea într-un moment nesigur. El pare să fi lucrat cu sârg la refecerea vistieriei aproape golite a părţii răsăritene a Imperiului, evitând totodată slăbirea potenţialului armatei. Atunci când postul de patriarh al Constantinopolului a devenit vacant, Cutropius a obţinut numirea lui Ioan Hrisostom („Gură de Aur”), un strălucii predicator şi reformator al bisericii, care devenise popular în rândul locuitorilor capitalei. După ce alţi comandanţi nu reuşiseră să le ţină piept hunilor răsăriteni care făceau ravagii în Anatolia, Cutropius a trecut în cele din urmă la acţiune, alungându-i din Imperiu şi dincolo de graniţele Armeniei. Pentru victoria sa şi-a acordat singur titlul de consul pentru anul 399, o onoare de care nu se bucurase până atunci niciun eunuc.

În timpul cât a fost consul, ostrogoţii, pe care Theodosius îi stabilise în Frigia, s-au răzvrătit şi au început să facă incursiuni în zonele înconjurătoare ale Anatoliei. După câteva încercări de negociere, Cutropius a trimis împotriva lor o armată condusă de Gainas, pe care, desigur, îl considera loial. Dar se vede că acesta se considera insuficient recompensat pentru uciderea lui Rufinus. După ce ostrogoţii au înfrânt o forţă condusă de unul dintre subordonaţii săi, Gainas a căzut la înţelegere cu tovarăşii lui goţi. Cu sprijinul lor, a început să le pună condiţii romanilor. A cerui mai întâi ca împăratul să le facă pe plac rebelilor predându-l pe Cutropius. Duşmanii de la Constantinopol ai lui Cutropius, din rândul cărora ajunseseră să facă parte şi împărăteasa Eudoxia şi Aurelian, prefectul Orientului, l-au convins pe Arcadiuo să fie de acord. Refugiindu-se în Sfânta Sofia şi punându-se sub protecţia patriarhului Hrisostom, eunucul a scăpat de o moarte imediată, dar a fost executat nu mult după aceea. Aurelian a preluat tutela asupra lui Arcadius şi conducerea guvernului.

Între timp, Gainas voia să deţină controlul asupra administraţiei centrale. Ca să obţină acest lucru, el îi s-a alăturat ostrogoţilor răzvrătiţi şi a pornit spre Constantinopol. Probabil că în primăvara anului 400 a solicitat o întrevedere cu concesivul împărat în Calccdonia, suburbia asiatică a metropolei. În timpul acestei audienţe, împăratul Arcadius a

acceptat mai multe cereri: să-l facă pe Gainas unul dintre comandanţii trupelor ataşate Prezenţei împăratului, să permită trupelor acestuia să ocupe oraşul Constantinopol şi să-i numească pe oficialii aleşi de Gainas în cele mai înalte posturi din administraţie, înlăturându-l pe Aurelian de la conducerea prefecturii. Gainas a intrat deci în Constantinopol ca stăpân al Imperiului de Răsărit şi i s-a promis titlul de consul pentru anul următor. Germanii dominau deja forţele mobile din Răsărit, inclusiv armata din Iliria, comandată de Alaric, şi armata Orientului aflată sub conducerea unui alt vizigot, Firavitta. Deşi Arcadius era în continuare împărat, el nu domnise niciodată şi nici nu avea să r\ a domnească vreodată cu adevărat. Este evident că germanii aveau sub control întregul iparat uriaş al statului roman.

La sfârşitul primăverii şi începutul verii anului 400, Gainas era stăpân la onstantinopol şi conducea după bunul plac Imperiul, întâmpinând tot mai multe fi cutaţi. Locuitorii oraşului erau din ce în ce mai nemulţumiţi de el. Gainas a v oiisiderat că era mai prudent să-i exileze pe Aurel ian şi pe ceilalţi oficiali care fuseseră destituiţi, decât să-i execute. Când Gainas a pretins o biserică din incinta «clătii în care el şi tovarăşii săi să-şi poată practica credinţa ariană, Ioan Hrisostom a insistat pe lângă Arcadius ca să refuze. Refuzul împăratului i-a îmbărbătat pe romanii din oraş. Zvonurile despre represaliile goţilor împotriva romanilor au generat ştiri puvind comploturile romanilor împotriva goţilor. Sperând să atenueze încordarea, i ˇaínas a început să-şi scoată trupele din capitală. După ce a retras cea mai mare parte a armatei sale, cetăţenii s-au ridicat împotriva lui, au închis porţile şi i-au masacrat pe r. O|îi prinşi în capcană.

Urmând exemplul mulţimii, Arcadius i-a rechemat pe Aarelian, fostul lui prefect, şi pe ceilalţi exilaţi. Împăratul l-a ridicat pe Firavitta de la rangul de şef al

Hientului la acela de comandant al trupelor ataşate Prezenţei împăratului, apoi i-a oi donat să-l ucidă pe Gainas ca pe un trădător. Din fericire pentru romani, Firavitta, i are, spre deosebire de majoritatea goţilor, nu era arian, ci păgân, a preferat să ţină e mit de propriile lui interese şi s-a supus. Atunci când oamenii lui Gainas au încercat a treacă

în Anatolia, armata lui Firavitta le-a provocat pierderi grele şi i-a făcut să se iciragă. Rebelii rămaşi au pornit spre nord şi au trecut Dunărea doar ca să fie măcelăriţi de către huni, care, într-un gest de curtoazie, i-au trimis lui Arcadius capul lui Gainas. La Constantinopol, puterea pare să fi trecut în mâinile Eudoxiei şi ale unui Kiup de oficiali conduşi de Ioan, corniţele ofrandelor sacre. Toată lumea ştia că acesta ia amantul împărătesei şi adevăratul tată al lui Theodosius, fiul ei, născut în acea perioadă. Oricum ar fost, romanii se aflau din nou la conducerea Imperiului.

Tentativa lui Gainas de a pune mâna pe putere pare să le fi stârnit autorităţilor «lin Răsărit neîncredere şi repulsie faţă de ofiţerii germani. Sentimentele lor îi includeau atât pe Alaric, cât şi pe Stilicho, fostul stăpân al lui Gainas. Poate că în urma latului lui Ioan, spre sfârşitul anului 401, Alaric a renunţat la funcţia de şef militar al Miri ei şi a ordonat vizigoţilor să părăsească teritoriul răsăritean. Aceştia s-au îndreptat direct spre Milano, capitala imperială a Apusului. Atunci când Firavitta a protestat împotriva ostilităţii lui Ioan faţă de Occident, acesta l-a demis şi a ordonat să fie executat3. După ce multe trupe barbare fuseseră masacrate în Orient şi principalii i omandanţi militari barbari înlăturaţi, conducerea din Răsărit scăpase în cea mai mare parte de influenţa barbară. Fireşte, plecarea lui Alaric în Italia a fost benefică pentru Orient, dar constituia un pericol pentru Occident.

Organizând în grabă o campanie împotriva germanilor care traversaseră cursul superior al Dunării, Stilicho a eliberat la începutul anului 402 oraşul Milano. După o luptă indecisă cu Alaric, el a negociat retragerea vizigoţilor din Italia. Dar Alaric s-a stabilit nu prea departe spre est, probabil în teritoriul Iliriei care devenise dioceza Imperiului Apusean. Conducerea apuseană era suficient de traumatizată ca să-şi mute capitala de la Milano într-un loc mai uşor de apărat, oraşul-insulă Ravenna, situat pe coasta Adriaticii4. O ameninţare cumplită pândea Occidentul.

În acest timp, nicio personalitate nu răspundea oficial de Orient, iar rezultatele au fost nefericite nu numai pentru Stilicho şi Firavitta, ci şi pentru Ioan Hrisostom. În eforturile lui de a reforma clerul, patriarhul Constantinopolului îşi exercitasc autoritatea eclesiastică pe tot cuprinsul

Traciei şi Anatoliei, mult peste limitele tradiţionale ale jurisdicţiei episcopatului său. Duşmanii pe care şi-i făcuse între timp şi-au găsit un lider în oersoana lui Teofil antoritam! arhieniemn AWinhrî^i în calitate de conducător al unei episcopii ridicată la rangul de patriarhie şi care fusese mult timp cea mai puternică din Imperiul de Răsărit, Teofil era deranjat de ascensiunea cetăţii Constantinopol, care ameninţa să preia rolul de frunte deţinut de Alexandria.

În 402, câţiva călugări egipteni, pe care Teofil îi excomunicase, au aplat la Hrisostom. Cu toate că acesta nu şi-a asumat jurisdicţia cazului, Eudoxia şi autorităţile civile l-au chemat pe Teofil în capitală. În 403, când a sosit, Teofil i-a adunat pe duşmanii lui Hrisostom, a triumfat asupra Eudoxiei şi a convocat un sinod care l-a condamnat pe patriarh, aducându-i diverse acuzaţii neplauzibile. Din cauza tulburărilor izbucnite la Constantinopol, sfetnicii şovăielnici ai lui Arcadius l-au exilai mai întâi pe Hrisostom, apoi l-au rechemat ca să-l exileze din nou în 404. Cel de-al doilea exil al lui Hrisostom a provocat o schismă, printre numeroşii săi apărători aflându-se papa Inocenţiu şi episcopii Apusului. Fireşte că această schismă a deteriorat şi mai mult relaţiile dintre Răsărit şi Apus.

Împărăteasa Eudoxia a murit ceva mai târziu, în acelaşi an. După ce blândul Arcadius a scăpat de sub influenţa ei, a început din nou să asculte de sfaturile unei singure persoane competente. Aceasta era Anthemius, care fusese o vreme un oficial important înainte de a deveni prefect al Orientului în 405. Dacă ar fi avut mai devreme responsabilitate deplină ar fi putut evita provocarea duşmăniei lui Stilicho şi schisma legată de numele lui Hrisostom. Dată fiind situaţia, Anthemius avea însă de reparat ambele gafe comise de predecesorii săi.

Pierzându-şi răbdarea faţă de Orient, Stilicho i-a convins pe Alaric şi pe vizigoţii lui să-l ajute să anexeze prefectura Iliriei la Occident. La începutul anului 107, Alaric ocupase Epirul şi era în aşteptarea trupelor romane trimise de Stilicho ca h. i i se alăture. Dar, înainte ca trupele respective să poată porni la drum, câteva triburi i crmane au trecut în acelaşi timp graniţa de la Rin, după care au izbucnit rebeliuni pe im cuprinsul Britanici şi Gali ei. Stilicho a fost nevoit să renunţe la tentativa de a pune împânire

pe Iliria, iar Alaric s-a retras în Apus, obligându-l pe Stilicho să-l iccompenseze pentru osteneala sa. Astfel că ameninţarea dinspre Apus care plutea deasupra Iliriei a dispărut. Nu mult după aceea, guvernul lui Anthemius l-a supus pe exilatul Hrisostom unui tratament atât de dur încât acesta a murit. Deşi schisma» mitinua, nimeni nu mai putea cere rechemarea lui Ioan, iar întrebarea dacă memoria lui trebuia sau nu să fie cinstită a devenit mai puţin stringentă, Atticus, patriarhul care fusese numit în 406 ca al doilea succesor al lui Ioan, a început imediat să-i împace pe partizanii lui Ioan, deşi i-au trebuit zece ani ca să-l reabiliteze pe Hrisostom. A, uhprr; i>o ci ^cepui totodată înaltuiuu mivi ˇlui uioviivi a Sfântei Sofia în locul celei construite de Constantius al II-lea, căreia cei care se ridicaseră în sprijinul lui Hrisostom îi dăduseră foc cu doi ani în urmă.

Fig. 19. Friză de marmură reprezentând miei din cea de-a doua biserică a Sfântei Sofia, datând din perioada reconstruirii începute în 406 (Foto: T. Mathews, Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

În 408, după ce Arcadius a murit, a fost urmat de Theodosius al II-lea, un băiat tic şapte ani, care, cel puţin din motive constituţionale, a fost recunoscut ca succesor al lui Arcadius. Schimbarea unui suveran lipsit de voinţă cu un împărat copil nu însemna altceva decât că regenţa virtuală a lui Anthemius devenea oficială, rămânând în acelaşi timp fără rivali serioşi, pretendenţi la putere. Cu toate că Honorius, împăratul din Occident, voia să vină în Răsărit ca să-şi instituie autoritatea acolo.

U, A, KA V1 JWWbirticlivll’UVAlVAia

Stilicho l-a sfătuit să nu plece din Apus atâta vreme cât germanii se aflau într-o parte a prefecturii Galiei, iar rebelii puseseră stăpânire pe restul teritoriului. Curând după aceea, o revoltă militară a dus la executarea lui Stilicho şi la masacrarea sau dezertarea majorităţii germanilor din armata Italiei.

Noii consilieri anţi-germani ai lui Honorius au refăcut repede bunele relaţii cu Anthemius. Dar, treisprezece ani de înstrăinare de Orient

produseseră ravagii în Occident. Guvernul apusean era în plină agitaţie, iar Alaric şi vizigoţii lui, cărora li s-au alăturat mulţi dezertori din armata lui Stilicho, aproape că puseseră stăpânire pe Italia. În Răsărit revenise totuşi un calm relativ. Nefiind în stare să conducă, Arcadius favorizase răspândirea proastei administrări. Dar continuând să domnească – într-un mod atât de inofensiv, încât nimeni nu-şi dăduse osteneala să-l detroneze – el menţinuse continuitatea legală într-o epocă tensionată. Îi asigurase astfel succesiunea lui Theodosius al II-lea, care, în timpul domniei sale avea să urmeze exemplul predecesorului său, fiind şi el un conducător slab.

AMENINŢAREA HUNILOR

Hunii dominau regiunea de la nord de Dunăre de peste treizeci de ani, iar de câţiva ani se uniseră sub un rege, Ul din. Ei nu-i hărţuiseră însă prea mult pe romani şi îi dăduseră, practic, o mână de ajutor guvernului răsăritean prin uciderea lui Gainas în 400. Cu toate acestea, în 408, în vreme ce atenţia Orientului era distrasă de rapoarte privind o iminentă invazie persană, Ul din a forţat Dunărea în fruntea unei armate în apropiere de graniţa dintre Imperiul de Răsărit şi cel de Apus. Străbătând Dacia şi pătrunzând în Tracia, Ul din a refuzat oferta de alianţă a comandantului trac şi a pretins un tribut substanţial.

Din fericire pentru Imperiu, mirajul aurului roman i-a făcut pe câţiva dintre locotenenţii lui Ul din să dezerteze. Regele s-a retras în grabă dincolo de Dunăre, abandonându-şi mulţi dintre oameni. Guvernul lui Anthemius i-a strâns pe toţi, i-a vândut ca sclavi şi i-a diseminat cu grijă în toată Asia. Autoritatea lui Ul din era destul de rău zdruncinată ca să-l facă să rămână deocamdată la nord de Dunăre. Răsăritul a încheiat o pace cu Persia, ai căror termeni prevedeau ca aceasta să dureze o sută de ani. Conform acestora, se pare că romanii le-au plătit perşilor o subsidie pentru apărarea trecătorilor din Caucaz împotriva hunilor, iar perşii au devenit mai toleranţi cu supuşii lor creştini.

În timp ce Orientul se lupta cu hunii şi cu perşii, situaţia Occidentului devenea disperată. Italia, Britania şi Spania erau încă pradă revoltei. Alaric şi vizigoţii lui au asediat de două ori Roma, unde au decis, în 409,

proclamarea unui împărat marionetă. 1) ieşi Ravenna, capitala apuseană, nu putea fi atacată direct, lui Honorius îi era teamă de trădarea supuşilor lui nemulţumiţi şi intenţiona să se refugieze la Constantinopol. Regenţa lui Arahemius a reuşit să trimită la Ravenna patru mii de soldaţi care ar fi pul ut foarte bine să salveze tronul lui Honorius. Dar nimeni nu a salvat Roma, pe care oamenii lui Alaric au cucerit-o şi au jefuit-o în 410.

Căderea Romei i-a şocat pe oamenii cultivaţi atât din Apus, cât şi din Răsărit şi I scos la iveală slăbiciunea guvernului occidental. O asemenea umilire nu ar fi fost posibilă, dacă certurile recente dintre Răsărit şi Apus nu ar fi împiedicat colaborarea lomanilor în lupta împotriva vizigoţilor. Din acest moment Apusul a ajuns să fie inferior Răsăritului ca bogăţie şi putere, fapt recunoscut de toată lumea. Cu toate. Iccstea, Imperiul Apusean al lui Honorius a cunoscut o revenire parţială în următorii. Mi. După moartea lui Alaric, vizigoţii au plecat din Italia şi s-au stabilit în sudul i ˇaliei, iar rebelii romani au fost supuşi, în vreme ce capabilul general Constantius a preluat conducerea armatei şi a administraţiei.

Fig. 20. Zidurile lui Theodosius de la Constantinopol începute de Anthemius, prefectul Orientului, în 413 (Foto: Warren Treadgold).

Hunii continuau să constituie, la răsărit, un pericol pe care Anthemius nu-l Mibestima. El a pus să fie reparate zidurile oraşelor din Tracia şi să fie construită o liotă romană pe Dunăre. Nemulţumit de toate acestea, a început în 413 ridicarea unor noi fortificaţii la Constantinopol. Deşi este greu de crezut că oraşul propriu-zis a depăşit zidurile uriaşe înălţate de Constantin, temeliile noilor ziduri erau construite pe un teren mai ridicat decât cele vechi şi cuprindeau spaţii pentru rezervoare, gospodării agricole, depozite de alimente pentru numeroşii refugiaţi. Zidurile aveau atât centuri interioare, cât şi exterioare şi erau menite să reziste unui asediu de lungă durată. Cu toate că Anthemius a fost mai ales îngrijorat de huni, construcţia sa – cunoscută sub numele de „zidurile lui Theodosius” – forma un obstacol aproape de netrecut în fain oricărui atac dinspre uscat, fie din partea străinilor sau a rebelilor romani. Pe lângii unele inovaţii

majore în arta militară a asedierii, fortificaţiile acestea puteau cu greu să fie cucerite iară ajutorul unei flote sau al unei trădări interne. Ele nu numai ca asigurau de faptul că oraşul Constantinopol nu va cădea niciodată în mâinile hunilor, dar rămâneau şi cea mai mare construcţie din Imperiu realizată de mâna omului.

Se pare că Anthemius a murit nu mult după începerea lucrărilor şi, probabil, înainte de sfinţirea noii biserici a Sfântei Sofia, care a avut loc în 415. Remarcabil este făptui că o mare parte a puterii sale a trecut în mâinile Pulchenei, sora împăratului în vârstă de şaisprezece ani. Cu toate că făcuse un jurământ de castitate care constituia o scuză faţă de contractarea unei căsătorii cu un soţ care s-ar fi opus influenţei ei, Pulcheria, ca şi mama ei, Eudoxia, îşi împărţea autoritatea cu o scrie de apropiaţi. Principalul ei asociat a fost se pare, timp de ani de zile, şeful administraţiei, Helio. Amândoi se bazau tot mai mult pe ofiţeri de armată germani şi de alte naţii barbare, ignorând pericolele puterii germane excesive revelate de revolta lui Gainas. În 418, Pulcheria şi Helio l-au trimis pe generalul got Plinta ca să înăbuşe o revoltă în Palestina. Ulterior, Plinta a devenit unul dintre şefii militari ai trupelor ataşate Prezenţei împăratului, poziţie pe care a ocupat-o vreme de douăzeci de ani.

Fiind o creştină pioasă, Pulcheria l-a determinat, în 416, pe fratele ei, împăratul, să le interzică oficial păgânilor accesul în administraţia publică, deşi părea să nu aibă atât de multe obiecţii împotriva barbarilor arieni cât a păgânilor. În cele din urmă, chiar şi Theodosius al II-lea a început să manifeste interes faţă de problemele religioase, iar după ce s-a căsătorit, în 421, soţia sa Evdochia, deşi fostă păgână, a procedat la fel5. În acelaşi an, când noul rege persan, Bahram, a început să-i persecute pe creştinii din teritoriul său, Theodosius a declarat război Persiei, punând capăt unei perioade de relativă pace care dura de mai mult de patruzeci de ani, cu marele vecin de la răsărit al Imperiului. Ca pavăză împotriva unui atac al hunilor, în timp ce unele trupe din Tracia erau departe luptând cu perşii, au fost aduşi aici ostrogoţii din Pannonia.

Operaţiunile împotriva perşilor au fost încredinţate lui Ardabur, o rudă prin căsătorie a lui Plinta, din tribul iranian al alanilor. Războiul a fost

favorabil romanilor. Ardabur a asediat cetatea Nisibis, în timp ce o altă armată romană îi ajuta pe rebelii creştini din Armenia persană. Dar în timp ce romanii purtau lupte la graniţa de Răsărit, regele hun, Rua, şi-a încercat norocul, organizând din nou o incursiune în Dacia şi Tracia, ocolindu-i pe recent stabiliţii ostrogoţi şi forţând conducerea să-şi scoată oamenii pe noile ziduri ale Constantinopolului. Aflat în faţa unui război pe două fronturi, Helio a încheiat în 422 pace cu perşii în aceeaşi termeni ca şi cei interiori. Tratatul acesta, ca şi cel anterior, urma să acopere o perioadă de o sută de lui. Hunii au fost păcăliţi cu un mic şi umilitor tribut anual, de 25.000 de monede6.

Între timp, relaţiile dintre părţile de Răsărit şi de Apus ale Imperiului se înrăutăţiseră din nou. Conducerea răsăriteană, sperând să unifice Imperiul în timpul lui l licodosius al II-lea atunci când a murit Honorius, refuzase să recunoască proclamarea ui calitate de coîmpărat şi moştenitor de către acesta din urmă, a generalului Constantius, în 421. Administraţia lui Theodosius a încercat totodată să transfere jurisdicţia asupra prefecturii Iliriei din cea a papei în cea a patriarhului de la (onstantinopol. Constantius pregătea de război armata din Apus, dar a murit înainte <le a putea porni la drum.

Moartea lui Constantius a dus la o reconciliere temporară între Occident şi <) rient. Văduva acestuia, Galla Placidia, sora lui Honorius, se certase însă cu fratele ei, i s-a refugiat împreună cu fiul său, Valentinian, la Constantinopol. În 423 a murit 1 Ionorius, liră să lase niciun moştenitor, aşa încât Theodosius al II-lea. A vrut să-şi exercite dreptul dinastic de a conduce întregul Imperiu. Dar curtenii apuseni au proclamat un nou împărat, Ioan, care nu era înrudit cu casa lui Theodosius. Ca să-l mvingă pe Ioan, guvernul răsăritean s-a decis să apeleze la susţinătorii Galici Placidia, sprijinind pretenţia fiului ei la tronul Apusului.

În 424, generalul răsăritean Ardabur şi fiul său Aspar au condus o expediţie în Occident. La început, Ardabur a naufragiat în apropiere de Ravenna şi a căzut în mâinile lui Ioan, dar s-a folosit cu atâta abilitate de captivitatea sa în oraş, încât a reuşit să i-l predea lui Aspar. După capturarea lui Ioan, Ardabur a ajuns la o înţelegere cu susţinătorii

acestuia, conform căreia unul dintre ei, Actius, va deveni generalcomandant în Occident, iar fiul Placidiei – împărat, sub numele de Valentinian al III-lea. În 425, Helio a mers la Ravenna şi l-a instalat pe Valentinian. În timpul domniei lui Valentinian, Imperiul de Răsărit şi cel de Apus au rămas aliate, fapt pecetluit prin logodna şi, în cele din urmă căsătoria lui Valentinian cu Eudoxia. Fiica lui Theodosius al II-lea.

Astfel, până spre sfârşitul domniei lui Theodosius, guvernul răsăritean făcuse laţă situaţiei, cel puţin în comparaţie cu ceea se petrecuse în timpul lui Arcadius şi ceea ce se întâmpla în Occident. Orientul evitase disensiunile interne şi găsise soluţii mai puţin glorioase pentru pericolele externe cu costuri minime. El asigurase chiar şi o oarecare protecţie creştinilor aflaţi sub stăpânire persană, deşi Bahram, regele Persiei, s-a amestecat în problemele bisericii după abolirea monarhiei armene în 428. Cu ajutorul sfetnicilor, Theodosius menţinea totodată o situaţie financiară bună şi făcea eforturi ca să îmbunătăţească administraţia. În 425 au fost înfiinţate hi

3 i

Constantinopol, sub egida statului, catedre pentru treizeci de profesori de gramatică, retorică, filosofic şi drept, a căror sarcină principală era să-i instruiască pe funcţionarii publici. În 429 guvernul a numit o comisie pentru întocmirea primului cod oficial de legi al Imperiului Roman, publicat nouă ani mai târziu sub numele de Codul lui Theodosius. Dar în perioada când şi-a început activitatea comisia, se pare că Helio murise, iar statul începuse să funcţioneze prost.

Primul semn de nelinişte a fost o nouă controversă teologică. Nestorius, patriarhul Constantinopolului, şi-a exprimat opinia aparent logică, conform căreia, întrucât îl născuse pe Hristos doar ca om şi nu ca Dumnezeu, Fecioara Maria era mama lui Hristos, dar nu şi adevărata mama a lui Dumnezeu, aşa cum i se spunea adeseori. Thodosius al II-lea era de acord cu Nestorius, dar nu şi Pulcheria. Mulţi episcopi, în frunte cu Chirii al Alexandriei, l-au acuzat pe Nestorius de erezie pentru că îl considera pe Hristos ca fiind alcătuit din două persoane distincte, una umană şi alta divină. Nestorius insista asupra faptului că Hristos este o singură

persoană, dat înzestrată cu o natură divină şi cu una umană, care se manifestă separat.

Un conciliu ţinut la Roma de papa Celestin l-a condamnat în 430 pe Nestorius. Acesta a protestat, argumentând că doctrina lui fusese interpretată greşit. Sprijinit de împărat, el a obţinut aprobarea papei de a ţine un conciliu asupra acestei probleme. Conciliul de la Efes din 431, pe care Chirii al Alexandriei l-a întrunit înainte de sosirea unui număr de episcopi, l-a destituit pe Nestorius pe baza presupusei sale credinţe privind alcătuirea lui Hristos. Nestorius a protestat din nou şi a câştigal sprijinul unui conciliu al episcopilor sosiţi mai târziu, care a votat destituirea lui

A

Chirii. Confuzia a durat timp de doi ani. În cele din urmă, împăratul şi episcopii au acceptat concluziile conciliului de la Efes al lui Chirii, conform cărora Maria era Mama lui Dumnezeu, Hristos forma o singură persoană, iar Nestorius era eretic. Câţiva episcopi au fondat o biserică nestoriană cu sediul în Persia, bazată pe adevărata doctrină a lui Nestorius. Un grup mult mai numeros, cu toate că ştia că Nestorius mersese prea departe, nu era de acord cu măsurile arbitrare ale lui Chirii şi considera că acesta era exagerat de înverşunat în a-l considera pe Hristos de origine divină. Mai ales Theodosius al II-lea era nemulţumit de umilirea patriarhului pe care îl alesese pentru capitala sa.

Între timp, tribul german al vandalilor invadase cea mai bogată parte a Occidentului, provinciile africane ale acestuia, obligând-o pe Galla Placidia să apeleze urgent la ajutorul nepotului ei, împăratul Răsăritului. Răspunzând cererii sale, Theodosius a trimis în 431 o expediţie în frunte cu Aspar, generalul comandant. În timpul şederii sale în Africa, vreme de trei ani, Aspar a fost înfrânt o dată de vandali şi nu a făcut altceva decât să le încetinească înaintarea. Dar, având în vedere nevoia disperată a Occidentului, acest lucru a fost suficient ca să fie răsplătit cu titlul de consul al Apusului pentru anul 434. În cele din urmă, Aspar a fost rechemat, probabil din cauza pericolului tot mai mare pe care îl reprezentau hunii atât pentru Occident, cât şi pentru Orient.

Fig. 21. Missorium de argint reprezentându-l pe generalul răsăritean Aspar în calitate de consul al Occidentului în anul 434, alături de tânărul său fiu Ardabur (dreapta) şi de medalioanele tatălui său Ardabur (stânga sus) şi rudei sale Plinta (dreapta sus), aflat actualmente la Florenţa (Foto: Soprintendeza alle Antichita, Florenţa).

Hunii trecuseră treptat peste cea mai mare parte a graniţei de Apus de la Dunăre, cu excepţia porţiunii răsăritene a Sirmiumului, pe care guvernul răsăritean pusese stăpânire, pentru a o ţine în continuare sub egidă romană. Aproximativ în aceeaşi perioadă, regele hun, Rua, a reclamat întoarcerea unor refugiaţi care fugiseră din teritoriul său în Imperiul de Răsărit. Dar, înainte de sosirea ambasadorilor romani pentru negocieri, Rua a murit subit şi a fost urmat la tron de cruzii lui nepoţi, Bleda şi Attila. Aceşti doi regi i-au înspăimântat atât de mult pe romani încât au fost de acord cât întoarcerea refugiaţilor, cu dublarea tributului anterior, care a ajuns astfel la 50.400 monede, şi cu promisiunea de a nu încheia nicio alianţă potrivnică hunilor. Din cauza puterii hunilor şi a apropierii lor atât de ameninţătoare faţă de teritoriul răsăritean, Orientul nu a trimis nicio trupă în Apus după plecarea lui Aspar. Vandalii ameninţau mereu în Africa, cucerind în 439 Cartagina, unde şi-au construit curând o flotă care a debarcat în Sicilia, ameninţând chiar şi coastele Orientului.

În acest timp, echilibrul de forţe de la Constantinopol începuse să se schimbe. Pulcheria, sora împăratului, s-a retras de la conducere după o ceartă cu Evdochia, soţia acestuia. Evdochia a devenit în scurt timp, cu ajutorul lui Cyrus al Panopolisului, prefectul Orientului, principalul sfetnic influent al lui Theodosius al II-lea. Principala sarcină a lui Cyrus era să întărească fortificaţiile dinspre mare ale Constantinopolului împotriva unui atac al vandalilor. Dar, la începutul anului 440, împăratul a început să o bănuiască pe Evdochia de adulter; la scurt timp, ea s-a refugiat la Ierusalim ’. În anul următor, Cyrus, aliatul ei, a fost destituit din funcţia de prefect al Orientului şi obligai să devină episcop. Beneficiarul acestor schimbări a fost Hrisafius, un ambiţios eunuc de palat, care se pare că a aranjat plecarea Pulcheriei, a Evdochiei şi a lui Cyrus, ca să poată pune

mâna pe putere. Deşi, prin intrigile sale, Hrisafius îşi făcuse câţiva duşmani la Curte, printre care, probabil, câţiva generali barbari, stăpânirea sa de sine şi abilitatea de a-i manipula pe ceilalţi cons ituiau calităţi necesare unui şef al cancelariei în acea perioadă nesigură.

În 441 imperiul răsăritean a organizat o altă expediţie împotriva vandalilor din Africa, condusă de generalul got Ariobindus. Este clar că Aspar a rămas în Balcani ca pavăză împotriva unei invazii a hunilor. În timp ce expediţia din Africa se lăsa aşteptată, iar hunii constituiau încă o ameninţare, perşii au invadat Mesopotamia romană şi nu s-au oprit decât atunci când au fost plătiţi. Apoi, înainte ca romanii să fi rezolvai complet problema vandalilor şi a perşilor, huni» au lovit cu putere, au cucerit şi au distrus oraşul de graniţă, Viminacium, din Dacia. Cu toate că Aspar a pornit împotriva lor, a considerat că cel mai sigur era să negocieze un armistiţiu pe durata unui an. În perioada aceasta, expediţia împotriva vandalilor a fost contramandată fără să fi trecui vreodată de Sicilia.

Hunii au invadat Dacia imediat după expirarea armistiţiului. De data aceasta, ci au năvălit asupra celei mai mari părţi a diocezei dacice, cucerind şi distrugând toate cetăţile ei principale, inclusiv Sirmium, după care au trecut în Tracia. După asasinarea teiului militar al Tracici, în urma unui complot în care hunii păreau a nu fi fost implicaţi, ei i-au înfrânt dezastruos pe Ariobindus şi pe Aspar. Ca să încheie pacea, guvernul răsăritean a fost nevoit să ridice tributul plătit hunilor la 151 – 200 de nomisme pe an şi un supliment brut de 423.000 de nomisme plătibile o singură dată, l. I început. Sumele acestea deveniseră destul de mari, aşa încât statul a început să ieducă scutirile de impozit şi a pretins senatorilor o nouă taxă pentru compensarea < heituielilor. Atilla s-a folosit de răgazul de pace ca să-l ucidă pe Bleda, fratele său, şi – . ˇVi unească pe huni sub formidabila sa autoritate.

Extraordinara şansă a Imperiului a fost faptul că perşii aveau propriii duşmani, Işa numiţii huni albi, care deveniseră între timp atât de ameninţători, încât Persia avea nevoie de pace cu Roma pe cât avea şi Roma nevoie de pace cu Persia. În 442 cele două Imperii au încheiat un tratat prin care puneau capăt tuturor ostilităţilor de ambele parii şi

interziceau construirea de noi fortificaţii de-a lungul graniţei comune. Această pace a durat mulţi ani, fiind consolidată de nevoia ambelor puteri de a-şi concentra lorţele împotriva invadatorilor care ameninţau însăşi existenţa lor. Deşi în cei cinci uni de după 442, Attila nu organizase invazii cu principala lui forţă armată, grupuri numeroase de huni hărţuiau continuu teritoriul Imperiului, ceea ce i-a determinat pe lomani să protesteze, încetând plata tributului. În 447, când un cutremur de pământ a – Icicriorat zidurile Constantinopolului, Attila le-a pretins romanilor să plătească iiibutul a cărui achitare o suspendaseră şi să-i trimită înapoi pe recenţii fugari din icritoriul hun. Întrucât romanii au încercat să negocieze în loc să se supună imediat, A ˇlila a trecut Dunărea şi a lovit cu o putere distrugătoare.

Amegisclus, magistrul militar got al Tracici, s-a confruntat cu Attila într-o halălie în provincia Moesia II, dar a fost înfrânt şi a murit în luptă. Răspândindu-se pe lot cuprinsul diocezei tracice până la ţărmurile Mării Negre şi ale Mării Marmara, hunii hi jefuit toate oraşele importante, cu excepţia Adrianopolului şi a Constantinopolului. În capitală, zidurile au fost reparate la timp şi o trupă de isaurieni, nativi romani, chiar dacă rudimentari, a fost adusă ca întăriri8. Dar hunii au învins în apropiere de Mellespont o armată permanentă condusă de Aspar, luând mulţi prizonieri şi o pradă uriaşă. Având nevoie disperată de pace, guvernul răsăritean a acceptat condiţii neobişnuit de grele. Cea mai mare parte a diocezei dacice, la cinci zile de mers de la Dunăre, urma să rămână neocupată şi să constituie o zonă deschisă pentru huni, care puteau deci trece graniţa ori de câte ori voiau. Desigur, romanii continuau să-şi achite îi ˇbutul anual şi plăţile retroactive cerute de Attila. După aceasta, Attila a consimţit să lase pentru moment în pace Imperiul Răsăritean.

Hunii au provocat distrugeri mult mai mari în Tracia şi în nordul Iliriei decât goţii după bătălia de la Adrianopol. Pe de altă parte, se pare că hunii au ucis mai puţini soldaţi romani decât goţii şi nu au făcut nicio încercare să se stabilească pe teritoriul Imperiului. În ciuda surprinzătorului lor talent de a cuceri şi jefui cetăţile apărate de ziduri, hunii aveau şanse slabe să treacă dincolo de fortificaţiile Constantinopolului sau să pătrundă în

Anatolia. Întrucât, oricât de mare era puterea lui Attila depindea de precara sa autoritate asupra multor triburi supuse, cea mai bună politică a romanilor era probabil să-l îmblânzească şi să aştepte ca pericolul să treacă. Deşi Hrisafius parc să fi înţeles acest lucru, era nevoit să suporte umilinţa prelungită din partea hunilor, care căutau permanent prilej de ceartă. Repetatele lupte pierdute îi discreditaseră pe generalii barbari Aspar şi Ariobindus. Zeno, conducătorul isaurienilor şi comandant al Orientului, a devenit un rival de temut al lui Hrisafius.

Eunucul şi-a făcut şi mai mulţi duşmani, intervenind într-o nouă controversa teologică. După conciliul de la Efes, cei mai mari duşmani ai lui Nestorius începuseră să susţină că Hristos era o persoană unică, dar avea şi o natură unică. Un egumen din ^onsianunopoi, fcutycnes, a mers pmă la a atirma că, din moment ce Hristos era pe deplin divin, era improbabil ca natura Lui să fie cea a unui om obişnuit. Hrisafius, demult timp admirator al lui Eutyches, a obţinut prin acesta bunăvoinţa impresionabilului împărat, care sprijinise recent o opinie relativ opusă celei a lui Nestorius. Problema era confuză, dar mulţi creştini considerau că Eutyches mersese pe~a departe cu minimalizarea naturii umane a lui Hristos.

În ciuda opiniei susţinute de împărat, un conciliu ţinut de patriarhul Flavian al Constantinopolului l-a condamnat pe Eutyches, iar papa Leon a fost de acord cu acest lucru. Sperând să răstoarne această decizie, Theodosius a convocat în 449 un all conciliu ecumenic la Efes. Ca susţinător al lui Eutyches, Dioscorus, patriarhul Alexandriei, a fost cel care a condus lucrările conciliului, folosindu-se de călugări egipteni înarmaţi ca să-şi intimideze adversarii. El a asigurat astfel luarea deciziei că Hristos are o singură natură, cea divină. Sinodul l-a reabilitat pe Eutyches şi l-a destituit pe Flavian, care a murit în drum spre exil. Deşi papa Leon a protestai, Theodosius al II-lea a început să-i înlocuiască pe episcopii răsăriteni care nu erau de acord cu Dioscorus şi cu Eutyches.

În acest timp, Hrisafius încerca să micşoreze pericolul reprezentat de huni, punând la cale asasinarea lui Attila. Cu toate că ideea era realizabilă, Attila a descoperit complotul şi a cerut să-i fie predat Hrisafius. Acest lucru

l-ar fi încântat destul de mult pe Zeno, conducătorul isaurian, dar majoritatea celor cu influenţă din guvern nu puteau accepta o astfel de concesie umilitoare. Prin intermediul solilor, Hrisafius a icuşit să-l înduplece şi să obţină o reconciliere cu regele hun care, ţinând cont de l» iopriile metode folosite până atunci, nu era prea tulburat de ideea uciderii adversarilor săi. Mai mult, eunucul a obţinut de la Attila permisiunea ca romanii să irocupe teritoriul dacic, care fusese între timp atât de devastat de huni, încât aceştia începuseră să-şi piardă interesul faţă de el.

Fig. 22. Theodosius al II-lea (408 – 450) şi personificări ale Romei şi Constantinopolului pe revers. Monedă de aur reprezentată în mărime dublă faţă de cea reală (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

Hrisafius condusese practic Imperiul în timpul celei mai grele perioade de criză. Dar apărând Imperiul şi păstrându-şi totodată autoritatea, el îşi făcuse mulţi duşmani, l inul dintre aceştia era comandantul isaurian Zeno, pe care împăratul ajunsese să-l hănuiască de instigare la revoltă, dar căruia nu-i putea lua uşor comanda. Un alt duşman al lui Hrisafius era împărăteasa Pulcheria, prima victimă a naivităţii lui, care e împăcase cu fratele ei Theodosius şi fusese întotdeauna aliată cu puternicul general Aspar. Deşi părea totuşi să-şi fi susţinut favoritul, la mijlocul anului 450 Theodosius a t ˇV/ut de pe cal, s-a rănit la coloană şi a murit.

< REŞTEREA INFLUENŢEI BARBARE

După moartea sa, Theodosius al II-lea nu lăsase la Constantinopol niciun urmaş. Cu toate că, teoretic, împăratul apusean Valentinian al III-lea ar fi trebuit să moştenească şi tronul Răsăritului, el era departe şi ocupat cu alte probleme. Deşi Pulcheria avea un oarecare drept să hotărască asupra succesiunii, ca soră a defunctului împărat, ea deţinea în realitate puţină putere atât timp cât rivalul ei, Hrisafius, controla mecanismul guvernului. Pentru a dovedi temeinicia pretenţiei sale, ea se bizuia pe

Aspar şi pe grupul de generali barbari cu care acesta colabora de ani de zile. La o lun;) după moartea fratelui ei, Pulcheria a încheiat o căsătorie de

formă cu Marcian, primul locotenent al lui Aspar, pretinzând că Theodosius îl desemnase drept viitor împărat. În absenţa unui alt candidat puternic, acest fapt a fost suficient ca să-i asigure lui Marcian succesiunea, chiar dacă era un ofiţer obscur, de sorginte tracă având, aproape şaizeci de ani. El a ordonat executarea lui Hrisafius şi i-a acordat lui Ardabur acelaşi rang, de general, ca şi tatălui său, Aspar. Valentinian al III-lea era nemulţumit şi a refuzat să-l recunoască pe Marcian, dar împăratul Occidentului nu era deloc în măsura să conteste succesiunea Orientului.

În timp ce continua tradiţia stabilită de Arcadius şi Theodosius al II-lea de a se bizui cât mai mult pe sfetnici, Marcian a exercitat o oarecare putere şi a manifestat o relativ;) abilitate. Poate că din proprie iniţiativă, el le-a comunicat hunilor că nu le va mai plău tributul promis de Hrisafius. Această renunţare la împăcare nu era cu totul nebuneasca, deoarece Attila îşi declarase deja intenţia să pornească împotriva Imperiului Apusean. IV moment, chiar dacă era îngrijorat, Attila nu s-a abătut de la planurile sale şi a invadai Occidentul. În 451 el a pătruns în nordul Galici, unde a fost cu greu oprit de o forţă formala din romani şi vizigoţi, condusă de generalul apusean Actius.

Paralel cu politica faţă de huni a lui Hrisafius, Pulcheria şi Marcian au respiiv. Opiniile teologice ale defunctului eunuc. Ei l-au izgonit pe Eutyches, i-au repus în drepturi pe episcopii care i se opuseseră acestuia şi au convocat un nou conciliu ecumenic, cu toate că papa Leon considera că niciuna dintre aceste măsuri nu era necesară. Marcian i-a invitat la început pe episcopi la Niceea, dar atunci când a trebuit să respingă un atac de mică anvergură al hunilor, a amânat conciliul şi l-a mutat la Calcedonia, suburbia asiatică a capitalei. Acest conciliu a anulat deciziile celui de-al Doilea Conciliu de la Efes, care era cunoscut sub numele de „brigandajul de la Efes Conciliul de la Calccdonia l-a destituit pe Dioscorus din Alexandria şi a acceptat plângerile altor episcopi conform cărora acesta îi forţase să voteze în modul în care o făcuseră. Episcopii adunaţi la Calccdonia au sprijinit afirmaţia anterioară a papei Leon că Hristos este o singură persoană având două naturi, una divină şi cealaltă umană. Conciliul a precizat că naturile lui Hristos acţionează în armonie şi a

condamnat credinţa nestoriană conform căreia acestea se manifestă separat. Fiind o credinţă contrarie unei singure naturi, monofizitismul a fost declarat drept erezie deoarece nega caracterul deplin uman al lui Hristos.

Conciliul de la Calccdonia a continuat prin definirea jurisdicţiilor celor cinei mari episcopate, toate urmând să fie în continuare numite patriarhii. Papalitatea deţinea deja o autoritate care se întindea asupra întregului Apus şi a prefecturii Ilirici, un patriarhia Alexandriei se bucura de o importanţă similară în Egipt. Noii patriarhii a Ierusalimului i s-a acordat jurisdicţia asupra celor trei provincii ale Palestinei, în timp i v autoritatea patriarhului Antiohiei se întindea asupra restului diocezei Orientale. În – ilirşit, conciliul a inclus diocezele Tracia, Asiana şi Pontica în jurisdicţia patriarhiei t onstantinopolului, care îşi extinsese treptat pretenţiile de când fusese declarată de ■ i (re conciliul de la Constantinopol din 381 drept a doua după papalitate.

Atât deciziile dogmatice, cât şi cele organizatorice ale conciliului de la i. Ileedonia au generat o serie de controverse. Papa León a refuzat să recunoască modificările jurisdicţiilor sub motiv că extinderea autorităţii Constantinopolului nu avea nicio bază în tradiţia bisericii. Vechile biserici din Alexandria şi Antiohia erau i ele nemulţumite de privilegiile acordate noilor patriarhii ale Constantinopolului şi 1 «msalimului. În schimb, bisericile din Constantinopol şi Ierusalim, ca principale I ic ne li clare, erau cele mai aprige susţinătoare ale schimbărilor făcute în Calcedonia.

În timp ce papalitatea şi Occidentul acceptau bucuros doctrina teologică a. Onciliului, care era cea a papei Leon însuşi, multă lume din Orient o considera discutabilă, mai ales în Egipt, patria lui Dioscorus. Aceşti adepţi ai monofizitismului us|meau că a face distincţie între cele două naturi ale lui Ilristos înseamnă practic să în de acord cu doctrina lui Nestorius, care afirma probabilitatea împărţirii lui Hristos în două persoane. Dar monofiziţii erau şi ei divizaţi. Câţiva dintre ei erau adepţi ai lui i oivehes, care susţinea „conciliul jafului” de la Efes, considerând natura Fiului ca Imul pe deplin divină. Dar cea mai mare parte din ei erai cunoscuţi sub numele de i z Ilanţi”, deoarece adoptau o poziţie de mijloc între „conciliul jafului” şi cel

de la 1 aleedonia, considerând că Fiul arc o singură natură, dar este totuşi atât divin, cât şi uman. Confuzia creată de monofizitism după conciliul de la Calcedonia era deci omparabilă cu cea creată de arianism după conciliul de la Niceea.

Insistând asupra naturii divine a lui Hristos, monofizitismul tindea să inspire o devoţiune mai mare decât arianismul şi nestorianismul, care puseseră accent pe ■ iracterul uman al lui Hristos. Fireşte că orice creştin devotat considera mai important l. Ipiul că Hristos este Dumnezeu decât că este om; afirmarea divinităţii lui Hristos a titeut din creştinism o religie separată şi nu o sectă a iudaismului. Deoarece ulcedonienii şi monofiziţii împărtăşeau credinţa că Fiul este atât divin cât şi uman, i tmâne posibilitatea ca ei să poată fi de acord într-un sens în care o natură sau două luturi însemna acelaşi lucru. Dar animozităţile sporeau şi guvernul şi-a dat curând ama că problema era practic imposibil de rezolvat.

În perioada imediat următoare conciliului de la Calcedonia, conducerile romane Răsărit şi de Apus erau preocupate de pericolul hun. În 452, când Attila a invadat

Italia, Marcian a ajutat Imperiul de Apus nu numai direct, prin trimiterea de întăriri, ci şi prin invadarea teritoriului hun de la nord de Dunăre. Acest ajutor şi-a atins scopul. Părăsind nordul Italici doar pe jumătate devastat, Attila s-a întors ca o furtună ca să pregătească invadarea Orientului. Probabil că el ar fi învins forţele lui Marcian şi drept urmare ar fi luat un tribut şi mai mare, dar s-a întâmplat să moară într-una din multele lui nopţi de nuntă, la începutul anului următor.

Moartea lui Attila a declanşat o ceartă între fiii săi. Deşi se pare că ei au organizai totuşi câteva invazii în Tracia, acestea au fost respinse de Ardabur, fiul lui Aspar9. În următorii doi ani, vasalii germani ai hunilor s-au răzvrătit şi i-au înfrânt, iar improvizatul Imperiu hun a început să se destrame. Declinul hunilor constituia desigur un avantaj pentru germani, dar ceea ce reprezenta binele acestora nu reprezenta neapărat şi binele celor două guverne romane. Între timp murise isaurianul Zeno, odată cu care dispărea o posibilă ameninţare pentru Marcian, dar şi o posibilă contracarare a pericolului german. Înfluenţat de Aspar, Marcian s-a aliat cu

germanii din valea Dunării, care se aflaseră în afara controlului său, şi i-a împins pe mulţi dintre ei în regiunea devastată, situată de-a lungul nuviuiui. Nnparatui a avut totuşi grijă să menţină o serie de divizii în cadrul celui mai numeros trib, ostrogoţii, recrutându-i pe unii dintre ei ca federaţi fără pământuri şi menţinându-i colonizaţi în Tracia sau lăsându-i în Pannonia devastată, care făcea doar cu numele parte din Imperiul de Apus.

Drept mulţumire penini ajutorul acordat de Răsărit în timpul invaziei lui Attila, Apusul l-a recunoscut pe Marcian ca împărat al Orientului. Dar în 454, Valentinian al III-lea l-a ucis pe generalul său, Actius, iar peste un an a fost asasinat şi el. Răsăritul a refuzat să-i recunoască pe cei doi urmaşi efemeri ai săi, în timpul domniilor cărora vandalii au pătruns în Italia şi au prădat din nou Roma, răpind-o pe Eudoxia, văduva lui Valentinian. În 456, ceea ce mai rămăsese din Imperiul de Apus a căzut în mâinile generalului german Ricimer, care a păstrat tronul neocupat în timp ce negocia cu Răsăritul. Pulcheria murise în 453, Aspar rămânând singurul care avea influenţă asupra lui Marcian. Atunci când şi Marcian s-a îmbolnăvit pe neaşteptate în 457, Aspar s-a aflat în postura unui stăpân aproape absolut. Cum dinastia lui Theodosius se stinsese, ambele părţi ale Imperiului se aflau practic sub conducerea unor oameni de sorginte barbară şi de credinţă ariană, sprijiniţi de armate predominant gemiane.

Fireşte, în timpul celei mai mari părţi a perioadei cuprinse între moartea lui Theodosius I şi cea a lui Marcian – cu excepţia ascensiunii lui Gainas – puţini romani ar fi considerat că erau conduşi de barbari. Împăratul fusese întotdeauna roman şi, practic, toţi funcţionarii publici erau romani. Rareori se întâmplase ca barbarii să se amestece în altceva decât în probleme militare şi chiar ca ofiţeri de armată se supuneau în general ordinelor.

Tot cu excepţia lui Gainas, generalii barbari nu manifestaseră nicio intenţie de.1 trăda interesele romanilor în favoarea duşmanilor barbari ai acestora şi nici nu era probabil să o facă atâta vreme cât principalii duşmani ai Imperiului erau hunii, de care germanii şi alanii se temeau la fel de mult ca şi romanii. Germani ca Plinta şi alani ca Xspar aveau gusturi romane şi legături de familie cu aristocraţia romană. Astfel de oameni nu doreau să dea Imperiul Roman pe mâna triburilor barbare.

Fig. 23. Coloana triumfală a lui Marcian (450 – 457), Constantinopol, în vârful căreia se ańa iniţial o statuie a împăratului (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C. Copyright 1996).

Dar adevărata primejdie care pândea Imperiul nu era atât trădarea în favoarea unor duşmani din afară, cât problemele interne. În Apus, Ricimer şi tovarăşii săi j'. Crmani se descurcau deja fără împărat, iar douăzeci de ani mai târziu, un alt general turbar avea să se lipsească definitiv de un împărat roman. Chiar şi generalii barbari i umanizaţi apelau la sprijinul trupelor barbare, de care erau ataşaţi prin legături de neam, prin instruire militară şi credinţa ariană. Deoarece majoritatea romanilor considerau de neconceput ca un Aspar sau un Ricimer să devină împărat, ambiţiile veneraiilor barbari i-au forţat practic să răstoarne ordinea imperială.

După ce barbarii au obţinut controlul deplin asupra Imperiului, aşa cum erau pe punctul de a o face la moartea lui Marcian, rudele lor din armată au alcătuit curând o – lasă conducătoare. În cele din urmă, vechea clasă conducătoare romană va dispărea ucplat, iar în final ordinea romană se va perima. Procesul acesta era deja destul de ivansat în partea de apus a Imperiului, iar evoluţia părea să fie acolo doar cu puţin înaintea celei din partea de răsărit. Sub majoritatea aspectelor, politica şi viaţa continuau totuşi ca şi înainte. Puţini dintre oamenii epocii priveau dincolo de interesele lor personale pentru a vedea pericolul în care se afla Imperiul.

CAPITOLUL 4

Formarea societăţii bizantine (284 – 457)

Înainte de Diocleţian, nici Imperiul Roman şi nici partea de răsărit a acestuia nu formaseră o societate de sine stătătoare. Exista în schimb o societate grecească în Grecia şi în multe din ţinuturile de pe ţărmul mării, o societate egipteană în Egipt, o societate siriană în Siria şi Mesopotamia, societăţi autohtone mixte în interiorul Anatoliei şi una latinizată de-a lungul graniţei de la Dunăre Locuitorii provinciilor răsăritene, cu excepţia vorbitorilor de limbă latină de la Dunăre, considerau mai mult sau mai puţin guvernul roman drept străin, iar romanii latini aveau o părere asemănătoare despre cei din Răsărit. Administraţia romană, cu excepţia încasării taxelor şi a organizării apărării, îi lăsa pe provincialii răsăriteni s; i se descurce singuri. În cele mai multe privinţe, aceştia erau conduşi prin intermediul consiliilor municipale locale, care nu administrau numai oraşele, ci şi zonele rurale din jurul lor.

Deşi o mare parte a acestei diversităţi din provinciile Răsăritului a persistat mult după Diocleţian, între epoca sa şi mijlocul secolului al V-lea, atât Imperiul Roman, cât şi biserica creştină au ajuns să exercite o influenţă iară precedent asupra vieţii locuitorilor din Răsărit. Pe la mijlocul secolului al V-lea, aceştia aveau mai multe în comun decât avuseseră vreodată până atunci. Ei ajunseseră să aibă o guvernare uniformă şi implicată în toate aspectele vieţii, o religie majoritară, anumite trăsături culturale şi o economie mai unitară. Orientul devenise un stat separat şi era pe cale să constituie în multe privinţe o civilizaţie distinctă.

Formarea societăţii bizantine (284 – 457)

IM e ˇIUNILE ŞI JURISDICŢIILE

Fără a înceta să fie unit din punct de vedere juridic şi structural, Imperiul Roman era divizat politic încă de pe vremea lui Diocleţian. Atât împărţirea în două M’j» luni făcută de acesta, cât şi cea în patru regiuni au persistat. Cu anumite modificări ilv graniţei, teritoriile celor doi Auguşti ai lui Diocleţian au continuat să fie conduse tic împăraţi diferiţi în Răsărit şi

Apus, în timp ce domeniile celor patru împăraţi ai săi – ni prefecţilor pretorieni ai acestora continuau să constituie prefecturi distincte. În «colul al V-lea, guvernele răsăritean şi apusean erau practic independente unul de uliul, chiar dacă se aflau de obicei, dar în niciun caz în permanenţă, în relaţii l»! icteneşti.

A

În timp ce graniţa africană dintre Orient şi Occident rămânea fixată de deşertul lilmm, cea europeană a suferit multe şi diverse modificări înainte de 388. Linia de demarcaţie dintre ţinuturile dinastiilor joviană şi herculiană ale lui Diocleţian se întindea chiar la est de Italia până în 316, când Constantin l-a forţat pe Licinius să se u ˇragă spre Răsărit. Constantin a anexat atunci în întregime Balcanii, cu excepţia I raeiei, la domeniile sale din Apus. Atunci când a cucerit, în 324, şi restul Orientului, – I a inclus diecezele balcanice Dacia şi Macedonia, dar nu şi partea de vest a H.ilcanilor în prefectura din care făcea parte Constantinopolul. În 337 însă, Macedonia şi Dacia au trecut în stăpânirea împăratului apusean Constans, fiind în irneral considerate ca parte a Occidentului până în 379. Ele au ajuns în acest timp sub jurisdicţia eclesiastică a Romei şi au rămas timp de secole supuse papei. Apoi Graţian i transferat ambele dioceze împăratului Thcodosius I ca să ajute Răsăritul să se v. Ibiliteze după bătălia de la Adrianopol. Cu toate că Theodosius le-a redat Apusului mire 382 şi 388, Răsăritul a stăpânit după aceea întreaga parte de sud a Balcanilor.

Această graniţă finală dintre Orient şi Occident corespundea cu aproximaţie – clei lingvistice dintre greacă şi latină, în măsura în care o permitea strategia defensivă. Graniţa europeană începea de la munţii aproape de netrecut din sudul Dalmaţiei, urmând apoi cursurile Drinei şi Dunării. Aceste cursuri de apă constituiau i’. Raniţe uşor de identificat şi oarecum dificil de trecut pentru germani, sarmaţi şi huni. Atunci când barbarii le treceau totuşi, Munţii Balcani le încetineau înaintarea.

În Asia, romanii nu găsiseră niciodată o graniţă cu adevărat potrivită între munţii Armeniei şi deşertul sirian. Dar, după 363, ei au deţinut cea mai scurtă linie dintre aceste regiuni şi multe oraşe puternic fortificate în spatele acesteia. Deoarece perşii nu reuşiseră să cucerească aceste

fortăreţe, puterea persană constituia mai i urând o preocupare serioasă decât o ameninţare de moarte. Deşi arabilor din sud le

11i plăcea să facă incursiuni pe teritoriul roman şi se aliau fie cu Roma, fie cu Persia, ci erau rareori suficient de numeroşi sau de agresivi ca să pătrundă pe o distanţă prea mare în Palestina.

Graniţa africană era constituită din deşerturi, cu excep|ia unei linii foarte scurte în sud, dincolo de valea Nilului, unde Diocleţian o fixase la prima cataractă. Nomazii puteau efectua incursiuni dinspre deşert, dar erau net depăşiţi numeric de egiptenii stabili, încât tăceau puţine necazuri. La vest, libienii stabili erau atât de puţini încât sufereau mai curând din pricina incursiunilor nomanzilor, dar chiar şi aşa pericolul de a fi invadaţi era mic. Romanii din Răsărit erau mai norocoşi, neavând niciun vecin care să deţină o flotă importantă, aceasta până la mijlocul secolului al V-lea, când vandalii din nordul Africii au început să organizeze unele atacuri dinspre mare.

Armata de garnizoană a trupelor de frontieră (limitanei) ale Imperiului de Răsărit avea drept scop să asigure apărarea acestor graniţe. Ea era alcătuită din cincisprezece comandamente independente, incluzând toate districtele de frontierfi importante şi regiunile terestre ale Isaurici, în ai cărei munţi se ascundeau numeroşi bandiţi şi era nevoie de menţinerea ordinii La fel de mult ca şi într-o zonă de graniţă. Cu un efectiv de circa 195.000 de soldaţi la sfârşitul secolului al IV-lea, armata de garnizoană alcătuia aproximativ două treimi din forţa militară nominală a Răsăritului. Flotele, care erau ataşate forţelor de frontieră, adăugau probabil în jur de 32.000 de vâslaşi. În realitate însă, garnizoanele s-au deteriorat treptat după ce crearca armatei mobile de către Constantin a făcut ca trupele de frontieră să capete un statut inferior, în 372, Valens i-a destinat evident pe cei mai buni recruţi armatei operative, restul rămânând la trupele de frontieră. Acestea din urmă au ajuns să fie utile în cea mai mare parte în acţiuni poliţieneşti împotriva celor care organizau invazii şi a tâlharilor. Unele dintre numele din registrele de garnizoană erau ale unora care muriseră sau dezertaseră, şi chiar mulţi dintre cei prezenţi nu erau apţi de serviciul militar. Puţini dintre ei erau bine instruiţi sau echipaţi.

Adevărata apărare a Răsăritului îi revenea armatei de circa 104.000 de soldaţi operativi (comitatemes). Aceasta, spre deosebire de forţele de frontieră, era formaţii în mare parte din barbari. Ei serveau în armatele regionale din Iliria, Tracia şi din Răsărit şi în cele două armate permanente staţionate în mod normal în oraşul Constantinopol, alături de o gardă de 3.500 de oameni de la Scholae. Revolta încununată o vreme de succes a lui Gainas demonstrase că aceste trupe mobile nu erau întotdeauna de nădejde, ele suferind şi câteva înfrângeri în faţa germanilor şi a hunilor. Dar atunci când armata operativă era condusă de comandanţi loiali şi capabili, ea lupta

Formarea societăţii bizantine (284 – 457)

— me. Amplasarea ei indica cel mai vulnerabil punct al Imperiului: patru cincimi din îi mata mobilă apăra Balcanii şi capitala.

DACIA

n_L_ (11500) M O KSI Mii oooţvk I <10500) [ooolz oxi \ J

MOF. SIA I. (I2F00)

SEVTIIlă s (jggg)

prezenta

MPLRLMĂ I (2100)

0000^0 ooowoo:

rďďnrď

(350(1)

ooooo /JCrmkni*” S \0000 A” (ltiOOO)

Y) ««^ Jr-Qt

f oo ^

N – f^OQOOlţsfcPOTA. MI J ir^Apoo

A»

ży (l OOOOO] CSRIlhČN

Hfooo^i d j-l(10.4)). V ooo i ooon^v^irix V

ORIENT (20000)

(140(1)

UIABIA

(1300)

O OTOP’O o oobfooo Io O OVOyrvN

pa lesi i s-a (l (>5flU)

113000?)

O

4. ARMATA IMPERIULUI ROMAN de răsărit în jirl l anulli 395

el. OOOtfe soluatl în armata mobilft çj V3 O l. OOOde «olda|: în iţarniznatia X. A a 1.000 deoldatl tu «artla Imperial* T llotaivle imperiului – Limitele comandamentelor de frviitierŕ

ecip1 (25fooi

SCARA 0 100 mile

O 100 MO km

Numele comand ammirivr dr fruiiiicrai: ex. O.SRIIOËNE (>ul> duci) Nu inele armatelor mobile: ex. II. IA RK'VM (»ul> în agit tri ai» umnlilur

s i f

MAI LAKU11 Şi SULlfelalfe IMfuvakală

Între domnia lui Diocleţian şi cea a lui Marcian, Imperiul de Răsărit şi-a păstrai cea mai mare parte a teritoriului său. Către 457, el se afla cu siguranţă într-o situaţie mai bună decât cea a Imperiului de Apus, care pierduse toată Britania, cea mai mare parte a Galiei şi Spaniei. În Răsărit, iovienii cedaseră perşilor o mică zonă de frontieră şi protectoratele romane asupra Armeniei şi Iberiei, dar Thcodosius I anexase ulterior o parte a Armeniei. În perioada dintre domnia lui Valens şi cea a lui Marcian, Imperiul pierduse controlul asupra câtorva părţi ale Balcanilor, dar în 457 majoritatea acestora fusese reocupate. Deşi divizarea Imperiului în două părţi pare să fi dus la scăderea capacităţii Apusului de a-şi stăpâni teritoriul, acest fapt nu a avut un efect atât de mare în Răsărit. Această împărţire afecta îndeosebi regiunile conduse de la Constantinopol.

Regiunea de Răsărit cu cele mai evidente probleme privind apărarea era prefectura Iliriei, care era alcătuită din diocezele Dacia şi Macedonia. Datorită transferării ei frecvente din Răsărit în Apus înainte de 388 şi

rolului jucat după aceea în conflictele dintre cele două imperii, guvernele romane i-au acordat o mare importanţă din motive nu prea clare pentru noi. Deşi în secolele al II-lea şi al III-lea, Iliria fusese cea mai bună zonă de recrutare din Imperiu, în secolul al IV-lea trupele ilire au devenit mai puţin eficiente, iar la începutul secolului al V-lea, goţii şi hunii devastaseră regiunea atât de mult încât nu mai avea mulţi bărbaţi disponibili. În orice caz, Iliria de nord fusese întotdeauna săracă şi primitivă, exportând recruţi deoarece nu îi putea întreţine acasă, în timp ce Grecia, în ciuda strălucitei ei civilizaţii, suferea de multă vreme din cauza scăderii populaţiei şi a sărăciei. Aproape toate oraşele prefecturii Iliria, cu excepţia centrului ei politic şi militar, Thessalonic, erau sărace şi deveneau tot mai sărace. Poate că romanii nu-şi dădeau încă seama de faptul că Iliria nu mai avea acelaşi potenţial ca înainte.

Chiar dacă ducea lipsă de oameni şi bogăţii, Iliria era totuşi un teritoriu strategic. Poziţia geografică făcea din acest ţinut o punte de legătură între Răsărit şi Apus şi era unica zonă pe care cele două Imperii puteau cu adevărat să şi-o dispute. Pe lângă aceasta, regiunea de frontieră de la Dunăre era poarta de intrare în Imperiu pentru barbari – goţii şi hunii – care veneau spre apus dinspre stepe. Deşi strâmtoarca îi împiedica pe invadatori să treacă spre est, dincolo de Constantinopol, ei puteau uşor să se îndrepte spre vest luând-o în susul văii Dunării. Pentru Imperiul de Răsărit, ruta care trecea prin Iliria nu merita să fie apărată, după cum considerase Rufinus; blocarea invadatorilor acolo era mai ales în avantajul Imperiului de Apus, fapt înţeles de Stilicho, de aici lungile şederi ale goţilor şi hunilor în Iliria şi tensiunea dintre romanii din est şi cei din vest cauzată de acest teritoriu.

r armarea socieraru bizantine (ż84 – 457)

Fig. 24. Aşa numita Poartă-de-Aur din zidurile lui Theodosius de la

Constantinopol, folosită ca intrare triumfală de către împăraţii victorioşi (Foto: Irina Andreescu-Treadgold).

Cazul diocezei tracice, vecină cu Iliria, era oarecum diferit în general, pământul – i era mai puţin productiv. Constantinopol, metropola ei în plină dezvoltare, îi sporea importanţa politică, militară, eclesiastică şi economică, care nu fusese deosebită înainte. Împăraţii din perioada aceasta au acordat mai multor sate din Tracia titlul de municipii, ca recunoaştere a evoluţiei ca mărime şi bogăţie. Cu toate că goţii şi hunii l. Teeau uneori incursiuni ameninţătoare în Tracia, ei au stat puţină vreme acolo şi au provocat puţine distrugeri sau o depopulare permanentă. Tracia era încă o regiune destul de înapoiată, dar după Constantin a început să se redreseze.

Ascensiunea Constantinopolului, ca şi cea anterioară a Nicomediei, a afectat şi Asia Minor. Deşi beneficiase întotdeauna de o suprafaţă mare şi de o populaţie numeroasă, Anatolia nu formase niciodată un regat sau o provincie de sine stătătoare >i nu deţinuse niciodată vreo metropolă. Constantinopol a devenit acum oraşul principal al Anatoliei. El era despărţit de Anatolia de strâmtoarea Bosfor, dar era legat – le coasta acesteia prin frecvente legături maritime şi de platou, prin drumul principal «il peninsulei. Pe la mijlocul secolului al V-lea, întreaga Anatolie se afla sub jurisdicţia eclesiastică a patriarhului de la Constantinopol, chiar dacă aceasta nu era

1

destul de autoritară. Din cauză că preoţii Anatoliei erau în cea mai mare parte greci, îaspândirea creştinismului pare să fi dus la încurajarea elenismului din interior spre i st, chiar până în Cappadocia. Astfel, Anatolia a ajuns să se bucure tot mai mult de Ivantajul unei limbi comune.

1 117

O i n l I./IIXAJI 1 JUV.li. irvil2 liviru V rYJVA 1A

Odată cu împărţirea Imperiului în Imperiul de Răsărit şi Imperiul de Apus, Asia Minor a încetat să mai fie o regiune periferică, devenind una centrală. Rutele terestre care legau oraşul Constantinopol de Egipt şi Siria treceau prin Anatolia, iar principalele rute maritime urmau coastele

Anatoliei. În ciuda câtorva incursiuni ale hunilor dinspre răsărit, ale isaurienilor dinspre sud şi ale germanilor stabiliţi în interiorul teritoriului acesteia, Asia Minor se afla într-o relativă siguranţă în perioada aceasta, în mai mare măsură decât Tracia. Ca principală sursă de aprovizionare şi de venituri aflată la îndemâna guvernului, Anatolia căpăta o importanţă suplimentară, mai ales în timpul crizelor militare.

Din motive administrative, Anatolia a rămas împărţită între diocezele Asiana şi Pontica şi unită doar în cadrul prefecturii mai mari a Orientului, care includea Tracia, Siria şi Egiptul. Asiana şi Pontica corespundeau în mare celor două regiuni naturale ale Asiei Minor. Ţinuturile joase, fiertile şi intens populate din apus se aflau în Asiana, în vreme ce platoul mai slab populat şi mai puţin productiv din interior se afla în Pontica. Apropierea de capitală tindea să promoveze comerţul în interior de-a lungul rutei principale, dar să-l devieze de la oraşele de coastă la Constantinopol. Din moment ce capitala asigura o piaţă mai avantajoasă pentru întreaga peninsulă, efectul ei economic general a fost probabil pozitiv.

Dioceza Răsăritului, deşi majoritatea populaţiei sale locuia în Siria, includea şi Isauria, Cilicia, Palestina şi Mesopotamia romană. Cu excepţia Isauriei, în care era greu de pătruns şi care era dificil de controlat pentru cei din afara ei, dioceza era destul de omogenă. Ea avea multe oraşe, dintre care Antiohia era cel mai mare Câmpia Ciliciei şi cea mai mare parte a ţinuturilor joase ale Siriei şi Palestinei erau fiertile. Dealurile erau mai secetoase şi pietroase, dar potrivite cultivării viţei-de-vie, şi măslinilor. Porturile şi oraşele din interiorul teritoriului deţineau cea mai mare parte a comerţului Imperiului cu Imperiul Persan şi cu India. Cu toate că tâlharii ˇsaurieni hărţuiau Cilicia, iar trupele persane tăceau incursiuni în Mesopotamia, niciuna dintre aceste zone nu pare să fi fost sărăcită pe termen lung şi este posibil ca ambele să fi fost modest recompensate prin banii cheltuiţi pentru apărarea lor. Palestina, una dintre cele mai paşnice regiuni ale Imperiului în această perioadă, beneficia şi de pe urma pelerinajelor pe care le făceau creştinii la Ierusalim.

Patriarhul Antiohiei deţinea jurisdicţia asupra biserici întregii dioceze, cu excepţia Palestinei, pe care conciliul de la Calcedonia o atribuise

patriarhiei Ierusalimului. Majoritatea ţăranilor diocezei Răsăritului şi mulţi dintre orăşeni vorbeau aramaica, care, ca principală limbă a ţării, era larg răspândită şi foarte diferit;! de greacă pentru a fi total înlocuită de aceasta. Biserica locală folosea tot aramaica.

limba vorbită de Hristos şi de discipolii Săi, mai ales dialectul cunoscut sub numele «le siriac. Fără să devină mult mai elenizată ca înainte, ţara s-a unificat cu ajutorul creştinismului, care combina culturile greacă şi semită şi îşi avea originea chiar în Palestina şi Siria. Cu excepţia nordului Palestinei, evreii erau în minoritate.

Egiptul, care alcătuia de la sfârşitul secolului al IV-lea o prefectură de sine. Lătătoare, fusese o parte a Imperiului înainte de Diocleţian, având propriul său sistem monetar, cu o mare parte a pământurilor aflată în proprietatea statului şi cu o iulministraţie bazată mai mult pe regiuni şi sate decât pe oraşe. Diocleţian şi-a extins – islemul monetar în Egipt, vânzând o mare parte din pământul aflat în proprietatea – latului, convertind rentele acestuia în impozite, şi a introdus sistemul obişnuit al Imperiului, de administrare prin consilii municipale. În loc să fie o provincie importantă, cea mai bogată şi mai populată din Imperiu, Egiptul a fost divizat în provincii mai mici, comparabile cu cele din alte părţi.

Egiptul a continuat să furnizeze o mare cantitate de grâne, destinată iniţial locuitorilor Romei, dar trimisă de Constantin populaţiei Constantinopolului1. Aceste transporturi voluminoase, alături de alte taxe în bani şi produse care treceau prin Alexandria în drum spre noul sediu al guvernului, subordonau economia Egiptului mai mult părţii de Răsărit şi o îndepărtau de Apus. Deţinând o mare parte a celui mai icrtil pământ arabil din bazinul mediteraneean, graţie apelor şi mâlului Nilului, Egiptul fusese întotdeauna intens exploatat de către conducătorii lui. După Diocleţian, guvernul roman în plină expansiune l-a exploatat şi mai mult; dar sistemul de impozitare mai uniform a limitat, probabil, cererile exagerat de mari proporţionate cu hogăţia extraordinară a Egiptului.

Deşi Alexandria a avut aproape de la fondarea sa statutul de capitală a l giptului şi de cel mai mare oraş, era o colonie grecească într-un ţinut străin din punct de vedere cultural. În afara Alexandriei şi cu excepţia unei

aristocraţii elenizate, copta era limba general folosită. În Egipt, ca şi în Siria, creştinii apelau însă atât la greacă, eit şi la limba băştinaşilor şi realizau astfel o oarecare unitate religioasă. Patriarhul Alexandriei, deşi prelat grec într-un oraş grecesc, exercita o oarecare autoritate asupra întregii ţări. Biserica nu era clar împărţită clar între greci şi copţi; cu toate că majoritatea arienilor se pare că erau greci, iar melitienii erau copţi, în secolul al V-lea o mare parte a egiptenilor de ambele rase au respins atât arianismul, cât şi melitianismul. Departe de a fi o sectă coptă, monofizitismul a apărut la Constantinopol – a a fost susţinut de un patriarh al Alexandriei de origine greacă. Copta scrisă utiliza un alfabet grecesc modificat, iar arta coptă a perioadei bizantine ilustrează o influenţă «recească absentă din arta egipteană autohtonă anterioară.

1

Al LAKU11 buulb 1 Alb 1MFO VÂRÂTĂ

Fig. 25. Tapiserie din secolul al IV-lea sau al V-lea, reprezentând două nereide, dintre care una se admiră într-o oglindă (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C. Copyright 1996).

Cu excepţia câtorva tulburări violente ia Alexandria, provocate de problemele religioase, Egiptul s-a bucurat de linişte şi siguranţă în perioada dintre domnia lui Diocleţian şi cea a lui Marcian. Acelaşi luciu este valabil pentru mult mai săracele provincii libiene, care alcătuiau un culoar îngust între deşert şi coasta locuită de greci, dar puţin numeroasele trupe de frontieră libiene aveau o capacitate de apărare inegal;) împotriva incursiunilor dinspre deşert. Împărţirea Imperiului în partea de Răsărit şi cea de Apus însemna totodată că provinciile libiene deveneau un teritoriu periferic, în loc să fie centrul de comunicare şi de comerţ al romanilor.

În orice ţinuturi având o asemenea întindere şi diversitate geografică ca acelea ale Imperiului Roman de Răsărit, puternicele diferenţe regionale erau menite să persiste. Statul extins creat de Diocleţian şi de Constantin, răspândirea bisericii oficiale, limba greacă şi comerţul pe distanţe mari nu puteau să aibă aceleaşi urmări peste tot. Totuşi, în secolul al V-lea, fiecare

din aceste elemente îşi avusese propriul impact, nu întotdeauna diferit în toate regiunile Imperiului de Răsărit.

CONSOLIDAREA PUTERII CENTRALE

Odată cu Diocleţian, a luat sfârşit epoca administraţiei romane în provinciile răsăritene. Provincialii care abia dacă-şi dădeau seama că aparţin Imperiului erau vizitaţi de agenţi fiscali necunoscuţi, acceptau noi oficiali imperiali şi întreţineau adesea garnizoane militare. De asemenea trebuiau să facă faţă unor cereri fară precedent de recruţi şi provizii pentru armată. După introducerea acestor schimbări, icheliunile şi invaziile care i-au afectat pe romani în secolul al III-lea au luat sfârşit. ■işa cum sperase Diocleţian că se va întâmpla. Ulterior, Imperiul Roman a început să semene tot mai mult cu un stat modern. Cu toate că statul reorganizat a suferit modificări şi regrese, el s-a dovedit durabil, iar o mare parte a structurii sale a persistat de-a lungul istoriei Bizanţului. Măsurile radicale luate de Diocleţian au fost iidoptate de urmaşii săi, care au încercat uneori să obţină un efect mai mare, dar au evitat să aplice reforme la fel de radicale. Atât de impresionantă a fost restaurarea înfăptuită de Diocleţian încât conducătorii de după ei au menţinut-o adesea atunci când era nevoie să fie modificată.

Mărind efectivul armatei, Diocleţian sporise implicit şi povara suportată de Ocietate pentru întreţinerea acesteia. La sfârşitul secolului al IV-lea, Imperiul de Răsărit dispunea de un efectiv de aproximativ 303.000 de oameni, în timp ce aceleaşi tegiuni aveau înjur de 198.000 înainte de Diocleţian2. Probabil că acest lucru a dus la – icşterea procentajului de bărbaţi adulţi în Răsărit, care făceau parte din armată în proporţie de circa 1 la 25 până la 1 la 15. Procentaj care a rămas cam acelaşi în secolul îi V-lea. O relativă creştere a forţei militare în secolul al III-lea a fost, fireşte, necesară în vederea restabilirii ordinii. Privind lucrurile retrospectiv, Diocleţian pare m i fi mărit prea mult efectivul armatei, mai ales în Apus, şi să fi menţinut solda acesteia la un nivel prea scăzut în tot Imperiul. O armată mai mică cu o soldă mai – n-are ar fi constituit probabil o soluţie mai bună.

Deoarece alocaţiile lor oficiale se situau la niveluri atât de mici, noii

ofiţeri şi soldaţi au găsit curând căi de a-şi mări veniturile. Comandanţii reţineau de obicei o parte din solda soldaţilor şi subordonaţilor lor şi raportau adesea efectivul complet, measând solda soldaţilor lipsă. Recruţii nu erau prea dornici să slujească în armată şi adesea dezertau. Atât ofiţerii, cât şi soldaţii luau bani de la civili sau pretindeau să fie plătiţi ca să-i apere de duşmani, creditori sau perceptori. Soldaţii recurgeau şi la meserii civile ca să-şi sporească veniturile. Fireşte că disciplina militară avea de mi ferit.

Din momentul în care Constantin şi-a dat seama că dispunea de mai mult decât Mificiente trupe ca să instituie garnizoane la graniţe, a ajuns la concluzia că poate păstra o parte din ele ca armată mobilă. Trupele de garnizoană primeau o soldă mai mică şi mai puţine provizii, îşi petreceau o mare parte a timpului efectuând lucrări agricole, deveniseră aproape imposibil de mobilizat în alte părţi şi apărau graniţele într-o măsură insuficientă. Armata operativă, beneficiind de o forţă privilegiată, încartiruită în sau în apropierea oraşelor, începuse să nu mai acorde importan);! instruirii, se amesteca în politică şi a avut o atitudine pasivă în deceniile de după înfrângerea de la Adrianopol. Angajarea barbarilor a sporit eficienţa armatei operative, dar a dus la diminuarea loialităţii acesteia. În 395, transferurile din Apus duseseră la mărirea efectivului armatei răsăritene în comparaţie cu cel din timpul lui Diocleţian cu circa 50.000 de oameni, dar Imperiul de Răsărit era în mai puţină siguranţă decât fusese în momentul retragerii lui Diocleţian. Acordarea unui statut inferior trupelor de frontieră devenise treptat un mijloc de reducere a cheltuielilor excesive pentru armată, care constituiau o risipă.

Necesitatea de a plăti o armată numeroasă l-a obligat pe Diocleţian să instituie sistemul său de impozitare. Deşi regulile de percepere a taxelor erau aplicate oarecum diferit, în funcţie de regiune, recensământului lui Diocleţian i-a oferit cu adevărat guvernului prima estimare oarecum exactă asupra bogăţiei diferitelor oraşe şi regiuni Protestele şi dificultăţile fiscale din Apus şi din Iliria atestă faptul că sistemul percepea impozite prea mari de la ţăranii săraci, care nu dispuneau de un surplus în produse ca să le plătească sub formă de taxe; dar majoritatea ţăranilor din Răsărit

erau destul de prosperi, astfel încât o asemenea situaţie se ivea rareori. P.atele obişnuite ak impozitelor din Orient par să fi fost moderate. Probabil că Diocicţian stabilise solda armatei după ce făcuse un calcul rezonabil asupra a ceea ce puteau să ofere teritoriile răsăritene.

Ca să-şi impună sistemul de impozitare, Diocleţian a mărit numărul funcţiu narilor. Dar noul efectiv total care poate fi estimat la aproximativ 15.000 pentru toi Orientul, dintre care aproximativ 2.500 aparţineau birocraţiei centrale, nu era prea numeros dacă ţinem seama de sarcinile care îi erau atribuite3. Însă, în ceea ce priveşte soldaţii, Diocleţian a permis scăderea soldei ofiţerilor în aşa măsură încât acest lucru a încurajat corupţia. Complexitatea sistemului de impozitare făcea ca depistarea funcţionarilor care delapidau sau luau mită să fie dificilă, ca şi aceea a contri buabililor care, prin mituire sau trafic de influenţă, evitau plata integrală a impoziteloi sau nu le plăteau deloc. Curând a fost nevoie de taxe tot mai ridicate pentru a fi reali zate aceleaşi venituri. Împăraţii au mărit impozitele şi au înăsprit măsurile împotriva corupţiei şi a evaziunii fiscale doar pentru a preveni supradimensionarea aparatului administrativ.

Prin mijlocirea legilor, adesea ineficiente, dar permanent reînnoite şi revizuite, administraţia centrală încerca să-şi protezeje veniturile fie prin menţinerea contribuabililor în categoria de impozitare respectivă, fie prin obligarea acestora să plătească impozite în locul altora. Cu toate că statul reuşea rareori să-i domine pe cei hogaţi, sistemul îi afecta chiar şi pe cei care fugeau sau inventau căi de a evita taxele oficiale sau îndeplinirea datoriilor. Aproape toată lumea trebuia să plătească ceva nilr-un mod oarecare. Împactul impozitelor era atât de mare încât majoritatea oamenilor au ajuns să calculeze datele anului după cele ale perceperii taxelor şi ale t iclului acestora4.

Impozitele îi afectau în primul rând pe deţinătorii de pământuri. Probabil că de la o zecime până la o cincime din pământul din Răsărit aparţinea proprietăţilor impe

A

riale, care aduceau vistieriei rente, dar niciun fel de impozite. În partea de Răsărit existau numeroşi proprietari particulari de pământ, dar aceştia

erau mult mai puţini şi mai săraci decât marii moşieri aristocraţi ai Apusului. În secolul al V-lea, senatele Orientului şi Occidentului erau alcătuite din aproximativ 2.000 de proprietari de pământuri în fiecare regiune; dar venitul mediu anual al unui senator din Apus ajungea – a-l depăşească pe al celor mai bogaţi senatori din Răsărit, iar pentru încoronarea unui împărat, aceştia din urmă erau taxaţi de aproape cincisprezece ori mai mult decât cei «Im Apus. Întrucât senatorii din Apus nu erau proprietarii întregului Occident, senalorii din Răsărit nu puteau să fi deţinut mai mult de a douăzecea parte din Orient”. O.vrie de documente indică faptul că circa o zecime până la un sfert din pământ apar|mea tuturor moşierilor, care locuiau în oraşe, senatorilor, decurionilor şi oamenilor <lv condiţie mai modestă. Se pare că cea mai mare parte a acestora plăteau majoritatea impozitelor pe care le datorau, şi se poate ca unii dintre ei să fi fost obligaţi să plătească mai mult decât se cuvenea. Deoarece deţinătorii de suprafeţe mari de pământ v eschivau de la plata impozitelor, în Orient se găseau mai puţini dintre aceştia decât ni Occident, unde această categorie constituia o problemă fiscală majoră6.

Cea mai mare parte a pământului din Răsărit aparţinea ţăranilor care îl lucrau, Are au fost, probabil, afectaţi de recensământul lui Diocleţian mai mult decât de orice illă măsură administrativă luată în ultimele secole. Impozitele impuse ţăranilor şi ivehiziţionările produselor lor erau reglementate, adesea mărite şi stabilite mai iiguros. În unele cazuri acestea erau primele contribuţii semnificative pe care le-a olicitat guvernul de la ei. Deşi pentru ţăranii care îşi arendau pământul, taxele erau plătite de moşierii respectivi, aceştia măreau probabil proporţional rentele. Moşierii îi obligau totodată pe arendaşii lor să presteze orice muncă cerută de stat care includea» ilcodată şi serviciul militar.

În ciuda tuturor acestor lucruri, întrucât mâna de lucru din mediul rural lipsea, moşierii încercau de obicei să-şi protejeze arendaşii de sărăcie, iar proprietăţile mari puteau adesea să evite impunerea unei părţi a obligaţiilor pentru toţi arendaşii trspectivi. Făcând aceasta, ei aveau tendinţa de a-i obliga pe micii proprietari jirti uaâwiii şi autmialt IMKOVARATA

neprotejaţi să plătească mai mult din impunerile locale. În aceste împrejurări, în perioada de după Diocleţian, micii proprietari de pământ recurgeau tot mai mult la abandonarea proprietăţilor lor, la vinderea acestora, ajungând astfel arendaşi sau în situaţia de a le plăti celor puternici pentru a fi apăraţi. Guvernul a încercat să elimine aceste practici, dar fără prea mult succes.

Orăşenii nu erau supuşi impozitelor pe cap de locuitor şi pe pământ percepute la ţară, dar îşi plăteau cea mai mare parte a obligaţiilor lor comerciale – care se ridicau până la o optime din valoarea bunurilor comercializate deoarece erau aproape total dependenţi de importuri. Începând cu domnia lui Constantin, ei trebuiau să achite o taxă suplimentară, dacă se angajau în comerţ. Deoarece acest impozit era percepni global la fiecare patru sau cinci ani, era greu de achitat, lucru care provoca o nemulţumire generală. Cei mai afectaţi erau meşteşugarii, micii comercianţi, zilierii şi prostituatele, deoarece cea mai mare parte dintre aceştia erau săraci, deşi o migrat le considerabilă dinspre mediul rural spre cel urban era un semn al faptului că orăşenii săraci aveau condiţii de viaţă mai puţin mizerabile decât ţăranii săraci. Din cauză e; l singurele industrii importante erau utilizate de guvern pentru propriile sale nevoi, dom câţiva negustori şi armatori deţineau bogăţii comparabile cu averile moşierilor din mediu! rural. Veniturile provenite din impozitele percepute de la orăşeni erau mici în comparaţie cu cele plătite de cei de la ţară.

Fig. 26. Bust de marmură reprezentându-l pe Cutropius, im decurion din Efes, bust aflat astăzi la Viena (Foto: dup; l Johannes Koliwitz, Oströmische Plastik der theodosianisciw Zeit [Berlin, 1941]).

Statul încerca să-i controleze pe marii proprietarii latifundiari, asigurându-se de faptul că aceştia îndeplineau funcţia de decurioni, adică de membri ai consiliilor municipale însărcinaţi cu perceperea impozitelor şi predarea veniturilor oficialilor fiecărei provincii. Încă de pe vremea lui

Diocleţian, cei destul de săraci erau obligaţi t; l facă parte din consilii, dacă nu erau scutiţi dintr-un motiv oarecare. În afară de Imptul că nu erau răsplătite, obligaţiile decurionilor duceau practic la ruinarea. U estora, deoarece trebuiau să plătească ei înşişi taxele pe care nu le puteau percepe. < ontribuabilii săraci plăteau doar cât puteau, pe când cei mai bogaţi, dintre care mulţi i-rau senatori sau oficiali scutiţi de a sluji în consilii, puteau evita plata. Cei mai înstăriţi şi mai influenţi decurioni îngreunau sarcina celorlalţi însuşindu-şi o parte din încasări. Atunciind decurionii nu reuşeau să achite în întregime impunerile datorate de oraşele lor, i'. Uvemul percepea datoriile de la decurionii care puteau plăti şi amânau de obicei achitarea i l-stanţelor doar atunci când era clar că acestea nu puteau fi onorate. Astfel că mulţi tlecurioni încercau să obţină scutirea intrând în rândurile armatei, ale clerului, ale serviciilor publice sau, mai ales, ale senatului, până când Theodosius I a emis o lege prin care nici măcar deţinerea rangului de senator nu însemna scutirea de obligaţii.

Deoarece serviciile publice colectau impozitele tot mai mari de la consiliile municipale, plăteau efectivele mărite ale armatei şi formulau dispoziţii de o complexitate sporită, ele şi-au sporit efectivul, privilegiile şi influenţa, ajungând să includă şi personalul guvernatorilor, vicarilor, prefecţilor, miniştrii guvernului central i chiar pe însuşi împăratul. Deşi se pare că în timpul lui Diocleţian intraseră în birocraţie un oarecare număr de militari, ulterior cea mai mare parte a funcţionarilor publici au provenit din familii de astfel de funcţionari, din rândul decurionilor şi al claselor de jos ale oraşelor. Birocraţii erau plătiţi mai ales în produse, ca şi soldaţii, ictribuţia lor făcându-se în aur abia la începutul secolului al V-lea.

Majoritatea oficialilor erau funcţionari de rând care deţineau un statut laic şi se bucurau de o promovare lentă, dar continuă, odată cu vârsat şi vechimea în funcţie. Ei îşi – . Poreau veniturile, care nu le ajungeau niciodată, prin mită şi fraude. Perspectivele de avansare erau mai avantajoase pentru notari, a căror pregătire juridică era adecvată poziţiilor de răspundere, şi slujitorii palatului, care aveau posibilitatea să atragă atenţia împăratului şi a personalului acestuia. Aceste grupuri beneficiau

adesea de gratuităţi din partea celor care apelau la diverse facilităţi guvernamentale, iar poziţia lor le oferea adesea tunsa de a delapida şi de a fura. Ei puteau apoi mitui oficialităţile superioare, acest fapt constituind preţul obişnuit al promovării. Oficialii şi slujitorii imperiali cei mai perseverenţi deveneau senatori.

Senatul de la Constantinopol era important nu în ansamblu, cu toate că trebuia să facă uneori faţă unor cerinţe ceremoniale, ci doar ca o clasă socială de elită şi privilegiată. Cu toate că deţinea un mic nucleu ereditar de membri transferaţi de la senatul de la Roma, majoritatea senatorilor îşi dobândeau poziţia graţie deţinerii unui post superior, indiferent dacă acesta era efectiv sau onorific. Senatorii răsăriteni erau deci, în general, membri ai unor familii mult mai puţin distinse decât cele ale senatorilor apuseni. Senatorii erau supuşi unor anumite impuneri speciale şi era de aşteptat ca ei să contribuie la susţinerea jocurilor publice dacă deţineau postul onorific de pretor sau consul. Pe de altă parte, rangul le asigura o superioritate faţă de aproape orice altă oficialitate, iar cei mai bogaţi dintre ei aveau privilegiul de a se bucura de prestigiu şi de scutirea de obligaţiile financiare obişnuite.

Adevărata influenţă asupra politicii de stat era totuşi limitată la un număr mic de sfetnici personali ai împăratului. Cu toate că puterea putea fi deţinută de oameni care nu ocupau un post important, oficialii aflaţi în posturile cele mai înalte erau cei mai favorizaţi ca să o dobândească. Funcţionarul cu adevărat important era prefectul pretorian al Orientului, care administra circa trei sferturi din Imperiul de Răsărit şi îşi avea sediul în Constantinopol. Prefecţii Rufinus şi Anthemius deveniseră adevărata conducători ai Imperiului în timpul lui Arcadius. Cu excepţia prefectului pretorian al Iliriei, care avea mai puţină putere, ceilalţi funcţionari superiori erau şefi care dirijau birocraţia clericală: corniţele ofrandelor sacre, care avea în subordine monetăriile. Şi plata armatei şi a funcţionarilor şi corniţele proprietăţilor private, care administra proprietăţile imperiale. Helio, şeful tuturor birourilor, şi Ioan, corniţele ofrandeloi sacre, exercitau amândoi, pe rând, o autoritate care, fără a fi supremă, era oricum superioară celei deţinute de orice altă oficialitate.

Oarecum mai puţin importanţi erau chestorul, care era magistratul şef, Şi prefectul municipiului Constantinopol, care administra capitala. Eunucii palatului aveau şi ei posibilităţi de a dobândi puterea, lucru realizat de Cutropius şi de Hrisafius Deşi comandanţii armatelor mobile aveau şi ei putere, doar Gainas, în timpul lui Arcadius, şi Aspar, în timpul domniei lui Marcian, au dobândit un control asupra guvernului, de care doar cei mai înalţi funcţionari publici beneficiau. Înaltele oficialităţi erau oamenii cei mai bogaţi şi mai influenţi din Imperiu, întrecuţi doar de împăraţi. Atunci când împăraţii călătoreau prin Imperiu, majoritatea acestora îi însoţeau; după 395, când împăraţii au început să călătorească mai puţin, oficialităţile s-au stabilit alături de ei în Palatul cel Mare de! a Constantinopol.

După ce Diocleţian remodelase, prin măsuri militare şi financiare, societatea pentru ca aceasta să devină un instrument aflat în slujba necesităţilor statului, succc serii lui i-au îngrădit sistemul printr-o legislaţie supradimensionată. Faptul că primul cod de legi roman a apărut în această perioadă nu este deloc întâmplător, deoarece, odată cu mărirea numărului ordonanţelor elaborate de stat şi cu intensificarea corupţiei, impunerea legii a devenit mult mai importantă pentru administraţia centrală De la Diocleţian la Constantin, mărirea efectivelor armatei şi ale birocraţiei a dus la ■ i carea de noi curţi conduse de noi oficiali şi magistraţi, ceea ce asigura un mijloc practic de respectare forţată a legii în provincii. Cu toate că, teoretic, exista posibilitáis a apelării la autoritatea împăratului, înalţii demnitari controlau accesul la acesta atât – le strict, încât puteau practic elimina pe oricare dintre solicitanţii care nu le conveneau.

În secolul al IV-lea, legile s-au înmulţit, dar au vehiculat aceleaşi conţinuturi. În * de din urmă, atunci când acestea au ajuns să copleşească până şi curţile adiacente, Ktivernul a ordonat adunarea şi rezumarea lor în Codul lui Theodosius. Publicat în 1 ÎN, acest cod includea legile elaborate începând din 312, anul în care fusese introdus t reştinismu! şi căpătase formă definitivă noul sistem. Chiar şi după publicarea iodului, legea a continuat să fie nerespectată, supusă abuzului de către avocaţi, i’. Uvematori, vicari şi prefecţii care conduceau curţile. Aceştia din urmă ofereau sume importante pentru obţinerea posturilor respective şi sperau

să-şi compensese cât mai hiite investiţia, pretinzând la rândul lor mită de la solicitanţi.

Extinderea mecanismului administraţiei centrale care începuse în timpul lui l >iocleţian nu însemna neapărat întărirea statului. Acesta a devenit în ultimă instanţă – nu de mare, încât era aproape imposibil să fie ţinut sub control. Din moment ce împăratul dovedea neimplicare, precum Arcadius sau Theodosius al II-lea, el putea ivnunţa la orice speranţă de a stăpâni administraţia şi îşi lăsa funcţionarii de stat să conducă în locul lui. Aceşti demnitari, mai capabili decât împăraţii slabi, dar deţinând o putere mai puţin sigură, aveau şi ei probleme în exercitarea puterii. Deşi o mare parte a sistemului constituit funcţiona de la sine, lăsat ca atare funcţiona prost, întrucât oficialii şi soldaţii delapidau şi extorcan din ce în ce mai mulţi bani în folos propriu. Dacă statul nu reuşea să perceapă veniturile destinate pentru plata soldelor armatei, atunci aceasta se prăbuşea aşa cum s-a întâmplat la mijlocul secolului al V-lea. Şi în t >rient, revoltele militare, tulburările din oraşe şi conspiraţiile de la palat ameninţau permanent.

Reformat de către Diocletian, statul roman de Răsărit funcţiona mai bine decât

* y cel apusean, fără îndoială, parţial datorită faptului că atunci când Diocletian şi-a conceput reformele, experienţa lui se baza în primul rând pe situaţia din Orient. Cu mate acestea, chiar şi pentru zona aceasta suprastructura era probabil prea mare şi necesita în orice caz o grijă permanentă pentru a împiedica ca ea să devină şi mai mare, mai coruptă, mai puţin eficientă şi mai puţin stabilă. Numai o personalitate puternică putea conduce un asemenea stat. În timpul urmaşilor lui Diocletian până la Theodosius I, lucrurile au început treptat să se înrăutăţească. În ciuda urgenţelor cu care se confrunta, Theodosius a întărit structura într-o oarecare măsură. Cei care s-au ullat la conducere după ei au acţionat ezitant şi riscant.

RĂSPÂNDIREA CREŞTINISMULUI

Cu toate eforturile romanilor de a armoniza păgânismul prin reducerea numărului de zei şi prin răspândirea cultului împăraţilor zeificaţi, nenumăratele cullc din Grecia, de la Roma, din Anatolia, Siria şi Egipt nu

au constituit niciodată ti singură credinţă. Faptul că aceste culte se tolerau aproape întotdeauna unele pe altele a menţinut pacea religioasă, dar făcea imposibilă uniformizarea. Dintre religiile exclusiviste, iudaismul era prea mult identificat cu un popor anume ca să se răspândească în afară, iar diferitele tipuri de dualism care profesau credinţa într-un zeu al binelui şi unul al răului aveau un caracter prea antisocial ca să prezinte o atracţie pe scară largă pentru lumea romană. Creştinismul era, probabil, singura religie cunoscut;) în perioada aceea care putea câştiga asentimentul majorităţii locuitorilor Imperiului.

Pe parcursul primelor trei secole, creştinismul a fost cea mai puternică religie în Răsărit, acolo unde-şi avea începuturile, şi în oraşele mari, care au devenit sediile episcopilor aflaţi în fruntea bisericii. Către sfârşitul secolului al III-lea, creştinii constituiau grupări importante în majoritatea oraşelor mari ale Egiptului, Siriei, Anatoliei şi Greciei. Şi într-o mare parte a mediului rural, mai ales în Anatolia. Ei dobândiseră o anumită acceptare din partea societăţii în general, iar numărul lor era vizibil în creştere. Pentru prima dată, im guvern declarat păgân nu mai putea să-i ignore. Dar chiar şi aşa, creştinii alcătuiau înainte de Constantin o majoritate numai în câteva cetăţi mici şi nu reprezentau mai mult de o zecime din populaţia părţii de Răsărit a Imperiului.

Atunci când Constantin şi-a manifestat preferinţa faţă de creştinism, numărul creştinilor a crescut fireşte, dar a devenit totodată mai greu de stabilit cine era creştin şi cine nu. Recunoaşterea oficială a calităţii de membru al bisericii celor care fuseseră botezaţi excludea desigur un mare număr de oameni de credinţă creştină. Ca şi Constantin, mulţi creştini amânau botezul până în clipa morţii ca să evite pedepsele stricte pentru păcatele comise după aceea. Pe de altă parte numeroşi oameni nu şi-au dat scama la început cil li se cerea să renunţe la credinţele şi practicile păgâne. Fără îndoială că mulţi veneau la biserică mai mult din respect faţă de împărat, unii erau oportunişti sau aveau alte convingeri.

Rezultatul, cu excepţia iudaismului, a fost un spectru religios alcătuit din creştini convinşi, din creştini care aveau şi unele credinţe păgâne, din creştini mai puţin convinşi, din persoane nedecisc, relativ atrase de

creştinism, păgâni simpatizanţi ai acestuia şi din păgâni fără nicio simpatie faţă de creştinism. În 410, zelosul patriarh ortodox Teofil al Alexandriei a făcut presiuni pentru ca episcopatul lui Ptolemais să i revină lui Synesius din Cyrene, un platonician creştin care susţinea veşnicia lumii, dai se îndoia de învierea trupului.

Conform oricărui calcul raţional, creştinismul a făcut mari progrese în timp lui Constantin şi a lui Constantius al II-lea, în timp ce păgânismul a cunoscut o căde «Iramatică. În vremea urcării pe tron a lui iulian, păgânii neatraşi de creştinism, de constituiau o majoritate în Răsărit, se pare că erau depăşiţi ca număr în majoritate «» raşelor răsăritene, inclusiv la Constantinopol şi Antiohia, dar şi la Alexandri; I >cmonstrând că păgânismul putea fi reinstaurat, Iulian i-a şocat pe creştini, a reînvh morala păgână şi i-a readus pe unii ezitanţi şi oportunişti la credinţa lor ancestrală. Î < iuda duratei scurte a domniei lui Iulian şi a sfârşitului lipsit de glorie a acestei* lovian şi Valens nu au reuşit să reinstituie legile anţi-păgâne cu rigoarea deplină dii timpul lui Constantius al II-lea; nici chiar piosul Theodosius I nu a reuşit acest lucru îi toate acestea, pe la sfârşitul secolului al IV-lea, creştinismul se răspândise pe scări largă în mediul rural, iar în timpul primei jumătăţi a secolului al V-lea aceasta i. Ispândire generală era evidentă peste tot. În anul 457, creştinii alcătuiau o majoritate substanţială în întregul Răsărit, iar păgânii erau în număr mai mic în cea mai mare parte a oraşelor. Păgânismul era în declin, chiar dacă unele dintre cultele lui locale şi uncie sărbători continuau să se bucure de succes la sate.

Cu toate că unele grupuri de creştini îi hărţuiau pe păgâni sau le distrugeau h-mplele, guvernul creştin nu i-a supus niciodată pe aceştia unei persecuţii generale şi mei nu s-a răzbunat pe cei care uciseseră sau mutilaseră creştini în timpul împăraţilor păgâni. În cele din urmă, pierderea statutului oficial şi scăderea numărului acestora au fost suficiente ca să ducă la dispariţia păgânismului. Vechea religie nu avusese o ■ tructiiră oficială întrucât se folosise de cea a statului; administraţia romană devenise un model chiar pentru, ierarhia creştină. După ce sprijinul statului a fost retras, cultele păgâne şi-au pierdut cea mai mare

parte a proprietăţilor şi o mare parte a clerului lor. (Mată cu creşterea importanţei bisericii sub patronajul statului, păgânii au pierdut şi mgumentul lor cel mai convingător împotriva creştinismului, potrivit căruia religia – reştină era respinsă de majoritate. De îndată ce creştinismul nu a mai putut fi considerat drept o concepţie absurdă, biserica a putut atrage atenţia oamenilor asupra unor aspecte ale păgânismului, problematice chiar şi pentru păgâni.

Păgânii înclinaţi spre reflecţie au manifestat interes faţă de problemele filosofici.1 moralităţii, în legătură cu care păgânismul tradiţional avea foarte puţine lucruri de – pus. Pe vremea lui Diocleţian, cea mai mare parte a convingerilor filosofice se «i istalizaseră într-un sistem de credinţe cunoscut de noi sub numele de neoplatonism, i me avea o puternică tendinţă spre monoteism. Neoplatonismul îi considera pe vechii /ci drept spirite inferioare măreţei divinităţi, care putea fi numită Zeus, Soarele Necucerit, Unicul sau pur şi simplu Dumnezeu. Vechii zei îşi pierdeau astfel cea mai mare parte a semnificaţiei, dar prezenţa lor tindea să-l îndepărteze pe zeul suprem de oameni. Zeii din vechime care erau hoţi, mincinoşi, pederaşti şi adulterini nu puteau li judecători morali, dar zeul suprem neoplatonic era prea exaltat ca să ţină seama <k meschinele vicii umane şi totodată prea departe de problemele oamenilor ca să aibă grijii păstrării sufletelor indivizilor după moarte din moment ce, conform credinţei păgiiu tradiţionale, acestea deveneau stafii într-un iad înfricoşător. Cu toate că filosofii susţineau că, ducând o viaţă ascetică poţi deveni atât de pur din punct de vedere spiritual încât ajungi după moarte să te contopeşti cu Marele Zeu, puţini considerau acest lucru drept u perspectivă foarte atrăgătoare. Încercările de a prezenta cea mai înaltă zeitate într-o formă mai accesibilă oamenilor obişnuiţi, cum au fost cele ale lui Iulian, au condus însă în superstiţii care au readus în discuţie obiecţiile faţă de zeii cei vechi.

Dimpotrivă, creştinismul îi respingea cu fermitate pe aceştia, insistând asupra faptului că ei nu erau doar spirite inferioare, ci şi spirite rele. Dumnezeul creştin semăna cu zeul suprem al filosofilor prin calităţile sale spirituale, dar era mai accesibil şi mai blajin. Cu toate că unii filosofi

considerau învierea trupului o con cepţie materialistă, aceasta oferea cel puţin perspectiva unei vieţi de apoi satisiii cătoare. Prin respingerea ideii veşniciei lumii, creştinismul era şi mai puţin materialist decât neoplatonismul. Morala creştină condamna prostituţia, adulterul, homosexualitatea, luptele gladiatorilor, avortul şi infanticidul, toate acestea fiind tolerate păgânism, deşi unii moralişti le considerau jenante.

Pe scurt, creştinismul admitea majoritatea inovaţiilor adoptate de păgânism şi excludea cea mai mare parte a tradiţiilor la care religia păgână renunţase. În psemencu împrejurări, ataşamentul tradiţional faţă de păgânism nu constituia un obstacol <lv netrecut pentru răspândirea noii credinţe. În ciuda faptului că tradiţiile păgâne erau puternice în rândul aristocraţiei şi al ţărănimii, aristocraţii au recunoscut în cele din urmă inutilitatea acestora, iar ţăranii au ajuns la concluzia că din moment cu păgânismul era vizibil pe calc de dispariţie, aceasta însemna că era ceva în neregulă cu el. Deşi iudaismul era în continuare legal, legile le interziceau evreilor să fac;) prozeliţi sau să construiască noi sinagogi, iar seria patriarhilor care conduseseră timp de secole comunitatea evreiască s-a întrerupt în timpul lui Theodosius al II-lea.

Pe la mijlocul secolului al V-lea, creştinismul era ceea ce fusese păgânismul la sfârşitul secolului al III-lea: credinţa oficială şi dominantă a împăratului. Biserica era frecventată de greci, egipteni şi sirieni, filosofi şi analfabeţi, orăşeni şi ţărani Organizarea ei era bine definită încredinţând congregaţiile preoţilor, pe preoţi episcopilor, pe episcopi mitropoliţilor provinciilor respective, iar pe aceştia patriarhilor desemnaţi lor. Această organizare era respectată întotdeauna, întrucât episcopii îi hirotoniseau pe preoţi, episcopatele îi reuneau pe episcopi, iar grupurile de episcopi se întruneau cu regularitate în sinoade şi uneori în concilii ecumenice. Episcopii beneficiau de o mare autoritate asupra bisericilor lor, controlau proprietăţi vaste donate de credincioşi şi puteau arbitra legal probleme laice, dacă ambele părţi – i au de acord. Cu toate că împăratul media disputele eclesiastice şi avea un cuvânt hotărâtor în alegerea patriarhului Constantinopolului, el permitea de obicei ca alţi – piscopi să fie aleşi de clerul local şi de persoanele laice influente. Biserica îşi < xercita

autoritatea morală şi asupra împăratului, niciun împărat nereuşind să impună multă vreme o doctrină împotriva voinţei episcopilor.

Atunci când o religie cu o doctrină flexibilă, a ajuns să se răspândească pe o suprafaţă atât de mare şi de diversă, disputele teologice şi jurisdicţionale au devenit inevitabile. Dar acestea au provocat totuşi mai puţine necazuri decât ar fi fost de aşteptat. Multe schisme şi erezii minore dispăreau brusc aşa cum apăreau, iar unele nu au constituit niciodată decât o neplăcere de natură locală. Melitienii erau schismatici, dar ortodocşi, şi au intrat în secolul al V-lea ca o facţiune minoră. Fără eforturile lui (onstantius al II-lea şi ale lui Valens de a impune tolerarea arianismului, acesta nu putea continua să constituie o soluţie pe termen lung ca înainte, astfel încât, la mijlocul secolului al V-lea arienii care nu erau barbari alcătuiau un grup nesemnificativ. Nici macedonianismul sau nestorianismul nu au fost prea răspândite în Imperiu. Cu toate că maniheismul, o adaptare a dualismului, paralelă cu creştinismul, s-a bucurat de câţiva adepţi fanatici, iar Theodosius I a emis cu oarecare succes o serie de legi împotriva acestuia. În ansamblu, creştinii au avut opinii comune în majoritatea problemelor importante în prima jumătate a secolului al V-lea, înainte de apariţia controverselor asupra monofizitismului.

După convertirea lui Constantin, morala creştină admirată deja de mulţi păgâni a afectat incontestabil unele practici sociale existente de mult timp în Răsărit. Biserica, obişnuită de multă vreme să-i primească pe convertiţii păgâni, a făcut câteva concesii păgânismului. Condamnarea de către biserică pare să fi început să reducă incidenţa divorţurilor şi a infanticidului şi a pus capăt spectacolelor cu gladiatori. Deşi regulile penitenţei au devenit treptat mai puţin aspre, cei vinovaţi de păcate grave erau încă excluşi vreme de ani de zile din comunitate. Ca şi înainte, preoţilor le era interzis să se căsătorească după hirotonisire şi într-o măsură tot mai mare doar văduvii şi celibatarii erau luaţi în considerare pentru scaunele episcopale. Deşi biserica primea daruri şi moşteniri enorme de proprietăţi în mediul urban şi rural, banii erau în cea mai mare parte împărţiţi săracilor. Deosebit de impresionant este faptul că, pe la

sfârşitul secolului al III-lea, creştinii care voiau ceva mai spiritual decât viaţa creştină obişnuită au iniţiat mişcarea ascetică, devenită ulterior ceea ce este cunoscut sub numele de monahism.

T. iitji w v niv/A ■ A

Fig. 27. Sf. Anton Pustnicul. Mozaic în mănăstirea Nea Mone „Chios, secolul al XII-lea (Foto: Benaki Museum Photographic Archive, Atena).

Primul călugăr care a atras atenţia generală a fost pustnicul Anton, fiul unui proprietar de pământ vorbitor de limbă coptă un Egiptul de Jos. La vremea urcării pe tron a lui Diocleţian, Anton a renunţat la avere şi s-a retras în deşert ca să ducă o via|; i se disciplină spirituală strictă, luptând cu ispitele năcalului, pe care spunea că le-a văzut sub forma unor demoni şi ajungând în final la o pace spirituală care i-a adus mulţi admiratori şi imitatori. El le ţinea predici celor care îl vizitau şi era un adversai înverşunat al arianismului şi aliat al lui Athanasius din Alexandria. În 356, dupit moartea lui Anton, modul său de viaţă, făcut celebru într-o biografic scrisă de Athanasius, a devenit un model pentru alţi asceţi din Egipt, Siria şi din alte păr li Poate că cel mai faimos dintre aceştia a fost Simeon Stâlpnicul care a trăit timp de mai mulţi ani în nordul Siriei, pe un stâlp, până în 459, când a murit, rugându-se şi predicându-le pelerinilor şi discipolilor şi opunându-se monofizitismului7. Călugării au jucat adesea un rol de frunte în problemele ecleziastice ajungând chiar să conduc;! revolte în cazul în care ideile lor despre ortodoxie păreau să fie puse în primejdie. Întimidarea exercitată de călugării adepţi ai monofizitismului s-a dovedit hotărâtoare la „conciliul jafului” din 449, de la Efes.

Grupuri individuale de călugări au început să se adune în comunităţi organizate. Prima dintre acestea a fost fondată nu mult după 320 în Egiptul de Sus de fostul eremit Pahomie. În momentul morţii sale, în 346, Pahomie se afla în fruntea a unsprezece mănăstiri, dintre care două pentru călugăriţe, supuse unei reguli neoficiale. Exemplul său a fost urmat în tot Răsăritul. Vasile din Cesareea, alt fost eremit care vizitase mănăstirile din Egipt, Siria, Palestina şi Mesopotamia, a stabilit reguli monastice mai

elaborate. Înainte de a deveni episcop de Cesareea, în 370, Vasile a fondat numeroase mănăstiri pentru bărbaţi şi femei, meniţi să trăiască în comun sub ascultarea unui stareţ sau a unei stareţe. Stabilind un singur mod de viaţă pentru călugări şi călugăriţe, care includea rugăciuni şi eforturi fizice considerabile, Vasile dorea să ţină în irâu moliciunea, trufia sau abstinenţa excesivă, spre care puteau li înclinaţi eremiţii. Cu timpul, regulile impuse de Vasile au ajuns să fie aplicate în mănăstirile răsăritene. Cu toate că episcopii şi călugării se deosebeau uneori între ei, ui general, mişcarea monastică s-a integrat cu succes în biserică. În secolul al V-lea, monahismul se bucura de prestigiu şi era în acelaşi timp popular, întrucât atrăsese zeci de mii de călugări şi călugăriţe şi contribuise hotărâtor la convertirea populaţiei rurale.

Fig. 28. Sfântul Simeon Stâlpnicul în vârful stâlpului său. Miniatură din secolul al XI-lea din Menologiul lui Vasile al II-lea (Vaticanus graecus 1613), care cuprinde miniaturi ale principalilor sfinţi ai bisericii bizantine (Foto: Biblioteca Apostolica Vaticana).

Fireşte că s-au păstrat multe rămăşiţe ale păgânismului. În ciuda dezaprobării teologilor, astrologia şi divinaţia au continuat să fie răspândite în rândul creştini lui doritori să-şi cunoască viitorul, iar sărbătorile păgâne erau celebrate mai departe dv către creştinii care respectau tradiţia şi cărora le plăcea atmosfera festivă. Deşi, în jocurile publice, cursele de care înlocuiseră luptele gladiatorilor ca principal;! distracţie, amatorii de teatru priveau tot la actriţele aproape goale interpretâm! pantomime inspirate din mitologia păgână pe care clerul le interzisese. Dezaprobare» clerului a avut mai mult succes la închiderea sălilor de gimnastică, probabil din cauz I că oamenii erau interesaţi nu atât să se dezbrace şi să se întreacă, cât să se uite în ceilalţi făcând aceasta. Desigur, unii convertiţi la creştinism nu acordau atenţie noii lor religii şi mulţi dintre creştini făceau lucruri pe care ei înşişi le considerau a fi păcale Autoritatea morală a episcopilor şi călugărilor era totuşi reală şi mai puternică decât fusese vreodată cea a filosofilor asupra majorităţii

oamenilor simpli.

Datorită faptului că religia creştină fusese rareori ostilă faţă de Imperiul Roman, a fost nevoie de puţine modificări pentru a le permite creştinilor să serveasc:! uiepi funcţionari sau ca soldaţi. Problema esenţială consta în aceea că tradiţia creştin;! condamna cu tărie uciderea şi nu era de acord cu aceasta decât în caz de război, acţiuni poliţieneşti sau execuţii. Aici s-a manifestat tendinţa de interpretare diferită de către oamenii bisericii din Răsărit şi cei din Apus. Poziţia răsăritenilor, aşa cum a fost definită de Vasile din Cesarcea, stabilea că cei care ucideau, chiar dacă pent, a o cauza dreaptă, trebuiau să facă penitenţă şi să nu se împărtăşească timp de trei ani. Punctul de vedere apusean, susţinut de Sfântu) Ambrozie şi de Sfântul Augustin, trasa o lin ir de demarcaţie mai precisă între uciderea justificată şi cea nejustificată, tolerând-o în general pe cea dintâi. Doctrina occidentală, mai laică, a avut succes mai ales în influenţarea luării deciziilor politice, notabilă fiind situaţia când Ambrozie l-a obligai pe Theodosius I să facă penitenţă pentru masacrul ordonat de el la Thessalonic. Dai scrupulele bisericii răsăritene au dus la scăderea gloriei asociată de atâta vreme cu războaiele8. Este posibil ca aceste scrupule să-i fi determinat pe unii politicieni s;) prefere să pună la cale asasinarea rivalilor lor decât executarea acestora.

Deoarece biserica respingea credinţele şi practicile care dominaseră timp de sute şi chiar mii de ani, schimbările pe care le-a produs au fost remarcabile. Creştinismul a conferit societăţii orientale o coeziune de care fusese privată înainte, adunându-i pe oameni într-o organizaţie religioasă unică şi remodelându-le atitudinea faţă de morală şi de doctrină. Mai curând adoptat conştient pe vremea romanilor decât moştenit din timpurile preistorice, creştinismul a transformat societatea într-o maniei;) în care ar fi fost imposibilă sub orice formă de păgânism. Majoritatea romaniloi ajunseseră să trateze cu respect chiar şi gândirea creştină pe care nu o puneau în practică.

i I.KNISMUL ŞI ROMANITATEA

Desemnarea Orientului ca parte distinctă a Imperiului, expansiunea unei birocraţii instruite şi adoptarea creştinismului ca religie imperială de stat

au avut în Nisamblu o influenţă aparte asupra vieţii culturale răsăritene. O mare parte a reştinilor erau deja elenizaţi, iar majoritatea ajunseseră să respecte cultura grecească. Kumanii educaţi şi guvernul imperial roman manifestaseră întotdeauna respect faţă de (freci, iar birocraţii dornici de avansare nu doreau nimic altceva decât să dobândească o hună educaţie grecească. La rândul ei, cultura grecească a asimilat uşor creştinismul şi < tementele de natură romană. Cu toate acestea, grupurile instruite tradiţionale ale «Iccurionilor şi filosofilor păgâni s-au restrâns, pe măsură ce birocraţia şi biserica mioşteau o răspândire tot mai mare. Alfabetismul nu a progresat şi s-ar putea chiar să li regresat. Cultura greacă continua însă procesul de reînnoire început în secolul al II lea9.

Oricât de prolifici fuseseră scriitorii greci în secolele al II-lea şi al III-lea, cea mai mare parte dintre ei manifestaseră interes mai mult faţă de forma literară decât la|a de conţinut. Ei analizaseră operele lui Horner, Euripide, Tucidide şi Demostene, dar se folosiseră de aceşti autori clasici în primul rând ca modele pentru stilul lor. Mistic şi ca surse de citate şi aluzii. Această renaştere literară a fost numită cea de-a tloua sofistică, deoarece producţiile ei favorite erau oraţii scrise într-un dialect atic. Uhaizant, care îi imita pe sofiştii Atenei clasice şi puneau adesea în discuţie situaţii – Im istoria clasică grecească. Eseurile, istoriile, biografiile, satirele şi epistolografia «lin epoca respectivă erau, de asemenea, retorice şi inspirate din Grecia clasică. Unele dintre acestea erau totuşi memorabile, cum sunt operele lui Plutarh şi Lucian.

În secolul al III-lea, reluarea acestor scrieri a început să devină desuetă. Principalele domenii ale literaturii acestui secol care demonstrau originalitate au fost hlosofia, care a creat neoplatonismul prin elaborarea unei spiritualităţi distincte, şi irologia creştină. Este interesant faptul că Plotin şi Origen, reprezentantul de frunte al iilosofiei neoplatonice din secolul al III-lea şi, respectiv, cel mai profund teolog creştin, studiaseră la Alexandria cu acelaşi profesor10. În vremea lui Diocleţian, episcopul Metodiu al Olympului scria dialoguri platonice pe teme creştine, inclusiv un Symposium care, în comparaţie cu cel al lui Platon, nu preamărea dragostea, ci i astitatea.

Pe parcursul secolului al IV-lea, după ce asimilaseră o mare parte a filosofiei greceşti, creştinii au început să-şi însuşească alte tipuri de literatură greacă. Cei mai instruiţi dintre ei au perpetuat retorica elaborată a „celei de-a doua sofistici”, stil pe care îl deprinseseră la şcoală şi care era extrem de uşor de acceptat de un public cultivat. Folosind acest stil în slujba creştinismului, ei i-au conferit însă o funcţie pe care majoritatea exerciţiilor retorice din perioada anterioară nu o avuseseră, Păgânii care îşi apărau credinţele împotriva creştinismului trebuiau să-şi folosească stilul în discutarea problemelor concrete. Astfel încât creştinismul a contribuit la redarea unui sens director literaturii greceşti.

Împărţirea administrativă a Imperiului în părţile de Răsărit şi Apus a dus la o tot mai restrânsă cunoaştere a limbii greceşti în Occident şi la o răspândire a limbii latine în Orient. La sfârşitul secolului al IV-lea, această situaţie devenise frecventă. Sfântul Ieronim a fost unul dintre puţinii occidentali cu suficiente cunoştinţe de limbă greaca pentru a se stabili în Răsărit, dar a scris şi în limba latină pentru cititorii apuseni după ce s-a stabilit la Betlecm. Pe de altă parte, Claudian din Alexandria s-a mutat la Ravenna şi şi-a câştigat faima de poet latin la curtea lui Honorius. AmmianiiM Marcellinus din Antiohia a plecat la Roma şi a devenit istoricul latin de marcă al timpului său, deşi a acordat în opera sa o atenţie extraordinară Răsăritului. Mulji autori orientali care au rămas în Răsărit cunoşteau bine latina, deoarece lucrau în birocraţie, armată sau în şcoli.

Întrucât latina a rămas limba oficială a ambelor părţi ale Imperiului, birocraţii şi ofiţerii guvernului central şi ai armatei răsăritene erau obligaţi să citească şi să scrie în latină. Limba greacă fiind mai mult vorbită decât latina la Constantinopol şi în tul Răsăritul, a ajuns însă în mod inevitabil să fie folosită în cea mai mare parte a convci saţiilor oficiale şi a documentelor administrative. Limba greacă era totodată limba li terară care se bucura de un prestigiu mai mare. La Constantinopol, personalul bibim tecii imperiale era alcătuit din trei copişti latini şi patru greci în timpul lui Theodosiu I, iar Thcodosius al II-lea a înfiinţat catedre pentru treisprezece profesori latini în cincisprezece greci. Oraţiile, recitările şi cuvântările publice ţinute în capitală erau ui mod tipic rostite în greceşte.

Limba greacă era limba de predare în şcolile de marţii ale Orientului, de retorică şi filosofic de la Antiohia, Alexandria şi Atena, deşi e, t limbă a justiţiei, latina era folosită în principala şcoală de drept de la Berytus (actualul Beirut).

Birocratizarea şi creştinarea Imperiului au dus la creşterea nevoii de educaţie ni a creării unui public amator de literatură. Cea mai mare parte a populaţiei Imperiului fusese întotdeauna analfabetă, chiar şi cea urbană, iar mulţi dintre cei care ştiau să-ţi scrie şi să-şi citească doar numele nu se ridicau mai sus de nivelul cunoaşterii alfabetului. După Diocleţian şi Constantin, deşi educaţia de bază rămânea în mare la acelaşi nivel, învăţământul superior parc să fi cunoscut o anumită răspândire. Miile de noi funcţionari publici şi de ofiţeri din armata Răsăritului aveau nevoie nu numai de cunoaşterea limbii latine, ci şi de o instruire destul de cuprinzătoare în privinţa limbii greceşti literare, care se îndepărtase deja foarte mult de limba vorbită. Clerul, care îşi mărise efectivul, trebuia să cunoască liturghia şi Scripturile, care erau scrise tot în greaca literară. Chiar de la începuturile monahismului, pustnicul Antonie manifestase u profundă devoţiune faţă de Scripturi şi se pare că a compus o serie de scrisori sofisticate, în limba coptă”. Citirea textelor sfânte era obligatorie pentru călugării care trăiau conform regulilor elaborate de Pahomie şi de Vasile din Cesareea, numărul acestui grup de călugări crescând cu repeziciune. Odată cu răspândirea creştinismului, – liiar şi neştiutorii de carte ascultau lecturile din Scripturi şi predicile ţinute în fiecare duminică la biserică.

Nu este surprinzător faptul că cei mai cunoscuţi autori greci din secolul al lv-lea şi de la începutul secolului al V-lea au fost creştini. Scrierile anţi-păgâne au încetat totuşi să mai fie atât de numeroase şi de fervente, deoarece majoritatea «icştinilor considerau că păgânismul era pe cale de a dispărea. Ei erau obsedaţi de inima că răspândirea creştinismului va duce la compromiterea ortodoxiei sau a moralităţii acestuia. Majoritatea teologilor timpului îşi concentrau eforturile asupra i oniroverselor stârnite de arianism, nestorianism şi monofizitism. Aceste erezii i-au obligat pe teologi să discute amănunţit doctrina creştină şi mai ales să ajungă la

explicarea Treimii şi a naturii lui Hristos.

Cu toate că, încă din perioada imediată după Hristos, creştinii îl vedeau pe Dumnezeu ca fiind Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh, iar pe Hristos ca fiind Dumnezeu şi Modată om, abia în această perioadă au ajuns să aibă o idee clară asupra semnificaţiei – vestor chestiuni. Sute de tratate au fost scrise de zeci de teologi, expunând opinii diverse, unele dintre ele contribuind la stabilirea definiţiei ortodoxiei adoptată de onciliile ecumenice. Cel mai înverşunat şi mai influent teolog era Sfântul Athanasie din Alexandria, liderul opoziţiei împotriva arianismului. Într-o serie de scrieri elaborate – lupă conciliul de la Niceea din 325, Athanasie insista asupra faptului că Tatăl, Fiul şi Mântui Duh trebuie să fie pe acelaşi plan, eterne şi pe deplin dumnezeieşti. El susţinea «i, dacă Fiul şi Sfântul Duh sunt pur şi simplu creaţia lui Dumnezeu, aşa cum susţinea \iius, atunci niciunul nici altul nu pot izbăvi şi umple omenirea de duhul Lui. Dacă ar fi create de El ar fi nişte fiinţe inferioare Tatălui, comparabile cu spiritele inferioare i îi v reprezentau puterea zeului suprem neoplatonic.

Majoritatea creştinilor cunoscători ai teologiei nu puteau accepta minimalizarea naturii lui Hristos sau negarea faptului că tocmai aceasta era părerea lui Eunomius din Cyzicus, discipolul lui Arius. Dar unii continuau totuşi să-l înfrunte pe Athanasie, mai ales din cauză că se temeau că nu vor fi în stare să facă o distincţie destul de clară între Tată, Fiu şi Duhul Sfânt pentru a accepta natura umană a lui Hristos. Rezolvarea controversei arianismului a fost realizată de Părinţii din Cappadocia, şi anume Vasile din Cesareea, Grigore din Nazianz şi Grigore din Nyssa, după numele provinciilor lor natale din Asia Minor.

Părinţii din Cappadocia au scris numeroase lucrări teologice complementare. Vasile a explicat punctele de vedere ale lui Athanasie, specificând că tatăl, Fiul şi Sfântul Duh, deşi beneficiază de aceeaşi substanţă divină (<ousia), sunt trei persoane (prosopa sau hypostaseis). Grigore din Nazianz specifica şi faptul că Fiul, deşi persoană individuală, are două naturi (physeis), atât ca Dumnezeu cât şi ca om. Grigore din Nyssa, fratele lui Vasile, a dus la bun sfârşit implicaţiile acestor idei făcând distincţie între trăsăturile persoanelor care alcătuiesc Treimea şi natura lui

Hristos. Astfel, cei trei din Cappadocia au adoptat o poziţie anţi-arianistă care nu lăsa nicio îndoială asupra existenţei individuale şi a caracterului uman al lui Hristos. Ei au clarificat deci principalele obiecţii ale ortodoxiei lui Athanasie, lăsând arianismul în seama judecării şi condamnării de către conciliul de la Constantinopol din 381.

Cu toate că părerile lui Grigore din Nazianz şi a lui Grigore din Nyssa despre Hristos excludeau de la sine nestorianismul şi monofizitismul, conciliul de la Constantinopol lăsa loc altor interpretări şi dădea naştere unor confuzii extrem de derutante. Principalul teolog al perioadei următoare a fost patriarhul Chirii din Alexandria, dar lucrările acestuia nu au rezolvat totuşi în întregime aceste probleme. El a atacat cu înverşunare orice tendinţă de a vedea în Hristos două persoane, ceea ce el numea nestorianism; dar Nestorius, adversarul său, avea de fapt alte idei decât doctrinele condamnate de Chirii şi de conciliul de la Efes din 431. Mai mult, Chirii a mers până la a susţine că Hristos este o singură persoană, astfel că operele lui i-au încurajat şi pe alţii să afirme că Hristos arc o singură natură chiar dacă Chirii nu afirmase acest lucru. Astfel că după moarte, Chirii a fost revendicat atât de monofizitism, cât şi de credinţa ortodoxă în cele două naturi ale lui Hristos, adoptată de conciliul de la Calcedonia din 451. Din nefericire pentru unitatea bisericii, în anii de după acest conflict nu a apărut niciun teolog de talia lui Chirii, a lui Athanasie sau a Părinţilor din Cappadocia ca să aducă o rezolvare a controversei.

Deşi Athanasie şi Chirii nu erau mari maeştri ai stilului, cei trei din Cappadocia beneficiaseră de o solidă educaţie clasică şi puteau să rostească oraţii amintind de cea de-a doua sofistică. Grigore din Nazianz era cel mai elocvent, iar elaborata lui oraţie funerară pentru Vasile din Cesareea a devenit ulterior nu numai un model pentru logii similare, ci şi pentru toate oratoriile creştine oficiale. Ioan Hrisostomul, patriarhul Constantinopolului, era un orator mai puţin oficial, dar ţinea predici care au devenit modele clasice ale genului, combinând uşurinţa stilistică cu spontaneitatea şi Icrvoarea cu care era urmărit scopul respectiv. Calităţi asemănătoare au făcut ca scrisorile pe care Vasile le-a scris ca episcop de Cesareea să fie deosebit de admirate. (\i toate că aceste lucrări erau

creştine în privinţa conţinutul, Grigore din Nazianz, Vasile şi Ioan Hrisostomul erau binecunoscuţi elevi ai lui Libanius din Antiohia, cel mai cunoscut retor păgân din secolul al IV-lea şi sfetnic al împăratului Iulian. În ciuda scurtei încercări a lui Iulian de a le interzice creştinilor să predea clasicii greci, stilul acestor autori creştini era la fel de clasic ca şi cel al autorilor păgâni12.

Creştinii cu mai puţine pretenţii stilistice şi-au elaborat propriile lor istorii şi biografii. Episcopul Eusebiu din Cesareea, un apărător al lui Arius şi partizan al lui Constantin, a scris prima istorie veridică a bisericii într-o perioadă când istoriografia păgână lipsea. Începând cu Hristos şi sfârşind cu înfrângerea finală a lui Licinius de către Constantin, Eusebiu se deosebea de istoricii clasici prin faptul că a inclus în opera sa documente autentice evitând discursurile inventate şi acordând în general mai multă atenţie exactităţii decât eleganţei stilului. Opera sa i-a inspirat ulterior pe mai mulţi autori din secolul al V-lea să scrie istorii eclesiastice similare începând din momentul în care se oprise istoria lui Eusebiu.

Eusebiu a fost primul care a scris şi biografii creştine, ca, de exemplu, Viaţa lui Constantint deşi lucrarea ilustra într-o oarecare măsură tendinţele sale conflictuale de a-l lăuda pe împărat şi de a spune adevărul. Cea mai reuşită lucrare de acest gen a fost viaţa unui sfânt, biografia eremitului egiptean Anton scrisă de Athanasie. Este vorba despre o capodoperă concisă care crea un nou tip de erou şi nu se ocupa de amănuntele biografice convenţionale, ci de eforturile lui Anton de a se apropia cât mai mult posibil de idealul unei vieţi perfecte. Viaţa lui Anton a fost citită de foarte mulţi şi imitată încă din perioada scrierii ei. Mulţi dintre imitatorii ei au căutat şi au găsit un public cititor mai larg şi mai puţin educat prin folosirea unui limbaj mai simplu şi mai colocvial decât cel al modelului lor.

Cu toate că această literatură era scrisă în greacă, o parte a fost curând tradusă nu numai în latină, ci şi în limbile vorbite în Egipt şi Siria. Atât copta, cât şi siriaca îşi aveau deja propriile lor versiuni ale liturghiilor şi Scripturilor. Începând cu domnia lui Diocleţian, fiecare dintre aceste limbi şi-a elaborat propria literatură creştină. De exemplu, Anton şi-a compus scrisorile, iar Pahomie regulile monastice în coptă, iar Efraim din Nisibis,

cunoscut sub numele de Efrem Şirul, a scris imnuri lungi şi poezii teologice în siriacă. Câteva din aceste lucrări au fost traduse în greacă. Literatura creştină în limba armeană a apărut destul de târziu, după anexarea la Imperiu a părţii

V/ I < 11 u k 1 1 l de apus a Armeniei, în timpul lui Theodosius I. Scrisorile compuse în aceste limbi orientale, care dovedesc o puternică influenţă grecească, reflectă o extindere a educaţiei în rândul populaţiei răsăritene nevorbitoare de limbă greacă, deoarece foarte puţine lucrări par să fi fost scrise în coptă sau în armeană până atunci.

Fig. 29. Sfântul Grigore din Nazianz, arhiepiscop al Constantinopolului (379 – 381) şi (dreapta) Sfântul Chirii, patriarhul Alexandriei (412 – 444). Frescă din secolul al XIV-lea de la mănăstirea din Chora, Constantinopol (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

În timp ce creştinii scriau lucrări după care teologia, predicile, scrisorile < hagiografia lor aveau să fie modelate ulterior, păgânii continuau să scrie şi ei, deş

A

prezenţa acestora era destul de slabă. Împăratul Iulian a fost, probabil, cel mai fern duşman al noii religii atât în literatură cât şi în politică, compunând o serie de oraţi scrise în grabă, dar de valoare, ca şi un număr de scrisori şi tratate. Eunapius dit Sardis, care a scris o istorie anţi-creştină, în cea mare parte pierdută, şi o culegere d< biografii ale filosofilor păgâni, singura care ne-a mai rămas, îşi exprima amărăciune; faţă de răspândirea creştinismului şi slabele speranţe ca acesta să fie învins. Majoritatea filosofilor neoplatonici ai perioadei respective erau preocupaţi de misticism şi de magie şi manifestau un interes minor faţă de polemica anţi-creştină. Cel mai mare dintre ei, Proclus, era un păgân mai agresiv, dar a considerat că nu era prudent să atace creştinismul, la mijlocul secolului al V-lea, atunci când a scris un rezumat al neoplatonismului. Numeroşii retori erau în cea mai mare parte păgâni, dar lucrările lor nu aveau tangenţă cu religia. Cei mai buni scriitori păgâni ai

perioadei, retorul Libanius şi istoricul Ammianus, erau în general toleranţi faţă de creştini.

Răspândirea rapidă a creştinismului şi expansiunea statului au afectat în egală măsură arta, arhitectura şi literatura. Încă din timpul domniei lui Diocleţian, statul avea mai mulţi bani de cheltuit pentru construcţiile publice; începând cu domnia lui Constantin creştinii aveau resurse mult mai mari pentru înălţarea bisericilor şi împodobirea lor. La început, deoarece apăruseră puţine manifestări ale artei monumentale în timpul tulburărilor şi sciziunilor din secolul al III-lea. Artiştii şi arhitecţii erau în număr prea mic pentru a corespunde cerinţelor crescânde ale biserici şi statului, după cum voia chiar Constantin13. Spre deosebire de Imperiul Roman din primul sau al doilea secol, o mare parte a lucrărilor din prima jumătate a secolului al IV-lea erau nefinisate (fig. 5 şi 6) nu numai din cauza lipsei de meşteri experimentaţi, ci şi din cauza incompetenţei conducătorilor şi episcopilor care comandau ridicarea monumentelor respective. Aceştia voiau de obicei ceva masiv şi impresionant, care să ilustreze gloria lui Dumnezeu, a împăratului sau a ambilor. În cazul uriaşului palat al lui Diocleţian, construit pentru retragerea lui lângă Salona (fig. 2), rezultatul a fost impresionant. În alt caz însă, putea fi vorba despre ceva cu adevărat inutil, ca, de exemplu, capela Sfinţilor Apostoli din capitală, construită în timpul lui Constantin, care a trebuit să fie complet renovată la câţiva ani după terminare.

Într-un interval de circa cincizeci de ani, meşteşugarii au dobândit calificarea necesară, iar clienţii suficient bun gust ca să apară calitatea dorită a construcţiilor şi ornamentelor. În secolul al III-lea, creştinii îşi înălţau de obicei bisericile sub forma unor bazilici simple, o sală lungă cu pasaje de trecere şi o absidă impusă iniţial de

MAI JL AKU1 1.}! duulfel Allż llvir V V AK A 1A

Fig. 31. Statuie de marmură a Aeliei Flaccilla, soţia lui Theodosius I, aflată la Cabinet des Médailles din Paris (Foto: Bibliothčque Naţionale, Paris)

Fig. 30. Întrarea în bazilica mănăstirii lui Studius, Constantinopol (Foto: R. Van Nice, Dumberlon Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

stat, din motive juridice şi administrative. Planul acesta s-a menţinut multă vreme, dar după ridicarea mai multor bazilici, unele au început să aibă o înfăţişare elegantă, ca aceea construită la Constantinopol în jurul anului 450 din ordinul lui Studius, o înaltă oficialitate a guvernului (fig. 30). Pe vremea aceea, decorarea bisericilor putea fi realizată din punct de vedere tehnic, după cum se vede din sculptura aparţinând perioadei de după 404, când a fost reconstruită catedrala Sf. Sofia de la Constantinopol (fig. 19). Toate oraşele mari ale Imperiului aveau biserici şi, de obicei, mari mănăstiri, palate episcopale, precum şi fundaţii de caritate. Noua artă a devenit mai rafinată, dar tindea să fie şi mai îndrăzneaţă şi mai prolifică decât arta clasică, mai naturalistă, a Greciei şi Romei.

Aceeaşi aspiraţie spre măreţie se manifesta şi în arta oficială de natură laică, prezentă în structurile ceremoniale ale capitalei, cum erau arcurile de triumf şi coloanele înălţate de împăraţii dinastiei theodosiene (fig. 15,23,24). Dar şi în multe oraşe mai mici de pe tot cuprinsul Răsăritului s-au construit porţi grandioase, pieţe şi străzi mărginite de coloane. Cu toate că ele aveau o oarecare utilitate practică, ca spaţii destinate comerţului, statul pare să le fi construit în primul rând ca să dea impresia de putere şi belşug. Ceea ce au făcut împăraţii în capitală, guvernatorii au făcut în provincii, adăugând înscripţii şi statui reprezentându-i pentru a se autoglorifica. Oficialii înălţau adesea reşedinţe particulare de o somptuozitate care rivaliza cu palatele imperiale. Dar nu toată lumea era impresionată de asemenea lucruri: locuitorii Antiohiei au dărâmat statuile lui Theodosius I şi ale membrilor familiei lui în timpul unei revolte din 387, declanşată de impunerea unor impozite exagerate.

A

În ciuda eforturilor împăraţilor de a fi conducători absoluţi, în realitate lucrurile erau cu mult diferite, iar ideologia unui Imperiu creştin nici nu le permitea să fie aşa cum voiau. Deşi oratorii îi lăudau pe împăraţi cu o retorică grandilocventă, pe care nimeni nu o lua în serios, Synesius din Cyrene a putut face să circule o oraţie adresată lui Arcadius, în care apaticul împărat era comparat cu o meduză 4. Acceptând patronajul lui Hristos în locul celui al lui Zeus, împăraţii au adoptat morala creştină şi au acceptat autoritatea Bisericii, care puteau fi manipulate doar până la un punct. Un imperiu creştin putea tolera guvernarea proastă, dar nu tirania dezlănţuită a unui Nero sau a unui Commodus. Ca recompensă, dacă împăratul era preocupat de soarta supuşilor, opinia publică creştină contribuia la reţinerea celor care ar fi vrut să-l răstoarne. Creştinii aveau un motiv în plus să fie loiali faţă de Imperiu, întrucât îşi dădeau seama de importanţa apărării şi răspândirii religiei lor.

Dacă dominaţia romană ar fi luat sfârşit în Răsărit înainte de Diocleţian, ea ar fi avut efecte extrem de puţine asupra societăţii răsăritene. Dar dacă ar fi luat sfârşit la mijlocul secolului al V-lea, noua religie de stat şi aparatul administrativ ar fi avut urmări în Orient. La vremea respectivă, majoritatea

celor din Răsărit ajunseseră să se considere creştini şi mai mult ca oricând până atunci aveau o oarecare concepţie de apartenenţă la romanitate. Deşi este posibil să nu le fi plăcut conducerea timpului, grecii nu o mai puteau considera străină, dirijată de latinii din Italia. Însuşi cuvântul „grecesc” (hellen) începea deja să aibă mai curând sensul de păgân decât de persoană de vază ori cultură greacă. În schimb, cuvântul obişnuit pentru un grec răsăritean era „roman” (rhomaios), pe care noi, modernii, îl putem reda prin „bizantin”.

ŞI Al LAKU11 Şi SUUlfc-lalb IMfuvakală

SĂRĂCIE ŞI PROSPERITATE

Perioada cuprinsă între domnia lui Diocleţian şi cea a lui Mareian este greu de caracterizat ca o simplă perioadă de expansiune, de regres sau chiar de stagnare. Cu toate că, în ansamblu, atât statul roman, cât şi supuşii acestuia erau mai bogaţi decât fuseseră în secolul al III-lea, acea perioadă reprezentase punctul culminant al prosperităţii Imperiului. Armata şi birocraţia se extinseseră foarte mult, deşi într-un mod îndoielnic chiar şi pentru puterea şi siguranţa guvernului şi le impuneau taxe împovărătoare contribuabililor. Imperiul nu putea rămâne puternic multă vreme, dacă economia se afla într-un declin evident. Dar era oare economia în regres sau în declin?

Din moment ce Imperiul pare să fi avut mai mult decât suficient pământ arabil, cel mai important factor economic era mărimea populaţiei şi mai ales mişcarea demografică. Pot fi citate diverse cauze pentru creşterea sau scăderea populaţiei, ceea ce demonstrează că populaţia Imperiului scăzuse chiar înainte de perioada 165 – 180, atunci când o epidemie a provocat o mortalitate ridicată, urmată de o alta la fel de gravă, în 251 – 266. Cu toate că natura acestor boli este nesigură, ele au afectat puternic zona mediteraneană. Nu era vorba de ciuma bubonică, care şi-a făcut apariţia ulterior, ci, după unele probe, era vorba de vărsat de vânt şi de oreion, care nu erau cunoscute în lumea clasică şi nu apăruseră în nicio altă perioadă15.

Bolile acestea ar fi devenit atunci endemice, iar pentru populaţia mediteraneană a lua măsuri profilactice împotriva lor cerca mult timp.

Mortalitatea excesivă provocată de noile boli ar fi scăzut treptat şi nu ar fi dispărut complet până în epoca modernă. Cu toate acestea, dacă populaţia ar fi scăzut înainte de apariţia epidemiilor din cauza unei diminuări a suprafeţei pământului arabil, acest pământ ar fi trebuit să fie după aceea mai mult decât suficient pentru o populaţie redusă, făcând posibilă creşterea acesteia. Declinul anterior pare să se fi produs în mare parte prin răspândirea infanticidului, mai ales a fetelor, pe care păgânii îl considerau perfect acceptabil. Odată cu răspândirea creştinismului, infanticidul a început treptat să dispară, pentru că biserica îl condamna.

Cu toate că religia creştină considera celibatul drept modul ideal de viaţă pentru cei mai supuşi oameni, ea îi încuraja totodată pe majoritatea celor care doreau o viaţă de familie. Această atitudine ar fi trebuit să contribuie la sporirea ratei natalităţii, aşa cum modificase indiferenţa atâtor păgâni, care dura de multă vreme, faţă de viaţa de familie. Pe de altă parte, prin impozitarea pe cap de locuitor, sistemul fiscal descuraja în mod vizibil procrearea, iar taxele exagerate au contribuit în unele cazuri la apariţia i istmul cu. ir/KLKiui VU. UHIIUK, /y malnutriţiei şi a foametei şi la creşterea ratei mortalităţii. Deoarece taxele erau mai mari în mediul rural, ţăranii aveau totodată un stimul economic de a migra spre marile oraşe, unde rata mortalităţii era întotdeauna mai ridicată din cauza hranei mai proaste şi a expunerii mai mari la îmbolnăvire.

Unele estimări recente stabilesc numărul total al populaţiei Imperiului – l Răsărit din sec. al II-lea până la domnia lui Marcian, la 19 milioane; în timpul Im Diocleţian la 18 milioane şi la 16 milioane în timpul lui Marcian”. Cu toate că asil< i se evaluări conţin date aproximative, rămâne probabilitatea ca între 284 şi – populaţia să fi fost cuprinsă între 15 şi 20 de milioane. Concluzia că aceasta a scă/u în perioada respectivă decurge însă nu din statisticile oficiale, care nu prea exist»,» i din comentariile contemporanilor şi din legislaţie, dar ambele constituie elemvni «subiective şi pline de erori. Suspectă este presupunerea celor care fac estimări i ˇ1 populaţia a scăzut continuu începând din secolul al II-lea până

în secolul al V-len deoarece principalele efecte ale epidemiilor din secolele al II-lea şi al III-lea s-ar îi manifestat în acea perioadă. Dacă populaţia Răsăritului a scăzut cu adevărat de la I1 la 16 milioane între anii 150 şi 450, către anul 300, adică la mijlocul acestui interval, aceasta pare să nu fi fost mai mare de 17 milioane.

O recentă trecere în revistă a materialului arheologic provenit din mediul rinul al Imperiul de Apus sugerează o creştere moderată a culturilor şi a populaţiei rurale în secolul al IV-lea în sudul Gal iei şi în Spania şi o uşoară scădere în nordul Galici şi în Italia17. Cu toate că regiunile balcanice ale Imperiului de Răsărit arătau probabil <> scădere asemănătoare celei din nordul Galici, care a avut aproape la fel de muli dr suferit de pe urma incursiunilor barbare, provinciile mai populate ale Anatoliei, Sim i

A >

şi Egiptului erau la fel de paşnice ca şi sudul Galiei, Spania şi Italia. În alte privin|i\ Anatolia, Siria şi Egiptul sunt mult mai greu de comparat cu Occidentul. Ca şi Italia unde scăderea populaţiei era evidentă, acestea deţineau o economie agricolă atâî <1 «bine pusă la punct încât aveau un potenţial de evoluţie limitat; totuşi, aceste regiuni fuseseră întotdeauna mai fiertile şi mai prospere decât Italia. Cele mai bune estimau care pot fi făcute pe baza mărturiilor disponibile duc la concluzia că populaţia şi agricultura Imperiului de Răsărit au scăzut, dar nu în mod semnificativ.

Oricum, puţinele cifre care ne-au parvenit arată faptul că majoritatea oraşelm răsăritene au evoluat într-o oarecare măsură între secolele al III-lea şi al V-lea, deşi u asemenea dezvoltare pare să reflecte mai curând o migraţie din mediul rural decât o creştere generală. Este sigur faptul că cetatea Constantinopolului s-a extins foarir mult din momentul în care era modesta cetate a Bizanţului. Sistemul elaborai ni lucrărilor hidrografice, cunoscut sub numele de Apeductul lui Valens, terminal în timpul acestui împărat în 373, semnifică mutarea accentului pe evoluţia explozivă n Constantinopolului. În timpul domniei lui Marcian, capitala a atins mai mult <li jumătate dintr-un număr de 375.000 de locuitori, care, conform unei estimări prudenic a capacităţii incintei sale, puteau locui acolo în condiţii

confortabile: în anul 500.

umărul locuinţelor era evaluat la 200.000, la o populaţie de 122.000 de locuitori, «ca ce ar putea constitui o oarecare subevaluare. Libanius, care ar fi trebuit să fie ’ me informat, afirmă că Antiohia avea în jur de 150.000 de locuitori la jumătatea «colului al IV-lea19.

După toate calculele, Constantinopol, Alexandria şi Antiohia erau cele mai mari oraşe din Orient, fiind singurele care deţineau o serie de monumente, aducţiuni – le apă, băi, şcoli şi locuri de distracţie publică, bine întreţinute şi deci scumpe. Numărul mare al acestora oferea un punct de atracţie pentru cei care fugeau de la sate ni să scape de impozite. Cele trei mari oraşe par totodată să fi fost singurele din Răsărit care beneficiau de aprovizionarea cu grâne subvenţionată de guvern, iar bisericile lor patronau cele mai bine dotate fundaţii de binefacere ale Orientului. Privi în mare, toate trei aveau o populaţie considerabilă de şomeri sau de săraci angajaţi icmporar, al căror număr era apreciat de Ioan Hrisostomul ca fiind înjur de 50.000 la

onstantinopol20. Deşi fiecare dintre cele trei oraşe avea o oarecare industrie, iar onstantinopolul şi Alexandria erau porturi importante, manufacturile şi comerţul lor ■serveau în cea mai mare parte interesele propriilor lor locuitori. Centre ale birocraţiei şi construcţiilor luxoase, toate cele trei mari oraşe consumau o parte mult mai mare a bugetului de stat al Imperiului şi a produselor de uz casnic faţă de contribuţia lor.

Răsăritul avea, poate, în plus treizeci de oraşe de mărime considerabilă, a căror populaţie era cuprinsă între 10.000 şi circa 75.000 de locuitori2’. Ca metropolă a balcanilor, Thessalonicul se afla probabil printre cele mai populate, dar majoritatea erau grupate la limita inferioară a acestei scale. Cu toate că astfel de oraşe erau centre administrative locale, ele jucau şi un rol economic. Toate serveau drept pieţe pentru legiunile din jurul lor. Unele, ca Niceea şi Tarsus, produceau stofe fine, sticlă, produse de metalurgie şi alte bunuri, deşi numai stofele puteau fi fabricate în cantitate mare pentru o piaţă extinsă. Porturile, ca Efes şi Cesareea din Palestina, deserveau comerţul manufacturilor locale, cel cu materii prime, ca lemnul şi piatra, cel cu mirodenii din India, mătăsuri din China şi alte importuri.

Atena era în mare parte beneficiara culturii sale, iar Ierusalimul profita de pelerinajele creştinilor.

Dar nici măcar aceste oraşe de mărime medie nu constituiau surse importante de bogăţie. Negustorii şi meşteşugarii lor, ei înşişi săraci, trăiau în cea mai mare parte ca să satisfacă nevoile aristocraţiei oraşelor, ale cărei venituri proveneau aproape în întregime de la proprietăţile din mediul rural. Oraşele aveau hipodromuri, băi, teatre şi alte locuri de distracţie, a căror construire şi întreţinere costau foarte mult. Cu toate că aceste oraşe nu consumau chiar atât de mult din veniturile economiei Imperiului cât consumau Constantinopolul, Alexandria şi Antiohia, principala lor funcţie economică

Fig. 32. Ruinele Efesului, cu Calea Arcadiană, mărginită de coloane care duceau în port (Foto: Irina Andreescu-Trcadgold).

Imperiul avea înjur de alte 900 de localităţi cu statut legal de municipii, dar ceh mai mare parte a acestora erau atât de mici încât li se potrivea mai bine numele dv oraşe. Deşi câteva din ele aveau o populaţie apropiată de 10.000 de locuitori, media nu putea să fie mai mare de 1.000. Multe din ele aveau doar câteva sute de locuitori, mai ales fostele sate pe care guvernul le trecuse în rândul oraşelor din motive administrative. Ca şi în sate, populaţia acestor oraşe era alcătuită din ţărani care cultivau câmpurile din împrejurimi. Toate oraşele serveau ca centre de colectare a impozitelor, sedii ale episcopilor, fortificaţii la nevoie şi pieţe pentru produsele locale Cele mai mari aveau teatre şi băi, dar foarte puţine aveau hipodromuri. Majoritatea oraşelor mici aveau ziduri, fântâni, statui şi forumuri, ce degajau pretenţii de bogăţie, dar de fapt, erau edificate cu mijloace cel mai adesea modeste. Cetăţenii bogaţi, dacii existau, deţineau terenurile din vecinătate, cu toate că proprietarii oricărei moşii locale foarte mari locuiau, probabil, în locuri mai atrăgătoare. Aceste oraşe mici costau guvernul foarte puţin şi înapoiau mai mult decât primeau, colectând cea mai mare parte a impozitelor Imperiului.

era să permită ca profiturile obţinute din agricultură să fie transformate în b; în cheltuiţi apoi de cei bogaţi şi de către stat.

Pe tot cuprinsul Imperiului, consiliile municipale erau alcătuite din circa 10 până la peste 1.000 de consilieri, dar cu atât de multe oraşe mici, media nu putea să fie

I mare de 50. Din cei practic 50.000 de decurioni, majoritatea trebuie să fii. ˇMiiinut oraşelor mici, iar aceşti bieţi consilieri aveau, probabil, obligaţii fiscale agerat de mari. Cei mai mulţi dintre decurionii cu greutăţi financiare făceau parte Im această categorie, alături de unii din oraşele mai mari, unde cea mai mare parte a adevăratei bogăţii era inaccesibilă consiliilor. Deşi decurionii îi oprimau adesea pe líiiani, pretinzând arende mari şi colectând impozite supradimensionate, în general ei >r a Hau, se pare, în aceeaşi situaţie ca şi locuitorii burghezi ai oraşelor, care erau atât de nemulţumiţi din cauza câştigurilor rezultate din afacerile lor. Adevărata bogăţie se nlla în mâinile senatorilor, probabil puternici încă şi în număr de aproximativ 2.000 în «colul al V-lea, şi ale demnitarilor de rang inferior celui senatorial. În ciuda bogăţiei lor, aceşti oameni plăteau taxe foarte mici, iar unii se foloseau de poziţia lor oficială ui să manipuleze şi să delapideze sume mari.

Dintre supuşii lui Marcian, poate că un milion trăiau în oraşe de mai mult de 10.000 de oameni, probabil încă un milion în oraşe mai mici şi practic 14 milioane în localităţi pe care nimeni nu avea pretenţia să le considere drept oraşe. Fără să fie mari după standardele moderne, metropolele Imperiului constituiau totuşi o povară reonomică, cu numărul mare de săraci neproductivi, cu aristocraţii lor puţin numeroşi «Iar opulenţi, cu monumentele lor scumpe, ridicate de aristocraţie şi stat, şi cu oficialii lor corupţi. Cei aproximativ 15.000 de birocraţi de rang inferior, 303.000 de soldaţi iccrutaţi şi 32.000 de marinari, care, la un loc, se aflau poate în fruntea unei douăsprezecimi din gospodăriile Imperiului, primeau totodată, prin mijloace legale sau ilegale, sume considerabile. Statul acoperea şi importante sume suplimentare pentru campaniile militare, fortificaţii şi tributuri datorate inamicilor.

Rechiziţiile tot mai mari ale guvernului din mediul rural şi nivelul ridicat al plăţilor în numerar către armată, birocraţia şi oraşele, toate acestea au contribuit la dezvoltarea comerţului, făcând presiuni pentru ca surplusul de produse agricole să fie ori împărţit între provincii, ori vândut, iar sumele încasate să fie distribuite acestora. De acest lucru au beneficiat marile centre administrative, alte oraşe unde construcţiile pe scară largă erau în

plină desfăşurare şi unde erau staţionate armatele mobile, şi, într-o oarecare măsură, districtele mărginaşe, unde îşi aveau posturile garnizoanele de frontieră care erau tot mai nesigure. Frontierele aveau, evident, nevoie de ajutor şi acesta s-ar putea să fi fost motivul principal pentru care regiunea balcanică atât de frecvent devastată nu s-a prăbuşit complet. Pentru alte zone, acest comerţ era însă mai puţin avantajos. Întrucât cei care se ocupau de el o făceau obligaţi de stat, tendinţa era mai curând spre sărăcire decât spre îmbogăţire, cu excepţia celor ingenioşi, care găseau căi de a se sustrage prevederilor sistemului fiscal.

Cu toate acestea, prin intensificarea ritmului circulaţiei averilor, mărire. I numărului membrilor administraţiei şi a locuitorilor oraşelor s-au creat nu la posibilităţi de dezvoltare a economiei. Majoritatea celor din Răsărit care locuiau în apropierea mării sau a cursurilor de apă navigabile îşi puteau trimite bunurile cu corăbiile, ceea ce, spre deosebire de transportul pe uscat, nu era atât de scump, încât s; i facă orice comerţ pe scară largă neprofitabil. Ei puteau deci să-şi schimbe produsei* alimentare pe surplusul de grâne transportat pe tot cuprinsul Imperiului. Un studiu atent al numeroaselor ruine de pe platoul sirian, de-a lungul fluviului Oroniv, sugerează că regiunea aceasta, abandonată ulterior ca nepotrivită pentru produse agricole, a prosperat la începutul perioadei bizantine exportând ulei de măsline şi vin şi importând alte alimente^2. Un astfel de proiect presupunea ca pământurile pietroase să fie folosite pentru cultivarea măslinilor şi a viţei de vie – care nu pot asigura o alimentaţie acceptabilă –, eliberând terenul arabil din alte părţi pentru cultivarea grânelor şi a legumelor. Astfel, beneficiile unei economii mai bine integrate ar fi trebuit să uşureze poverile unui aparat birocratic mai numeros.

Depopularea mediului rural, fenomen care avusese loc în timpul secolului al III-lea, s-a redus treptat, deoarece mâna de lucru devenise mai greu de găsit şi deci mai valoroasă. Legile destinate împiedicării micilor proprietari de pământ să devină arendaşi şi să fugă erau insuficiente pentru menţinerea agriculturii. În cele din urmă, atât latifundiarii, cât şi guvernul au fost nevoiţi să limiteze exploatarea ţărănimii atunci când aceasta a devenit neproductivă. Probabil că cel mai clar semn al acestui

fapt este declinul incontestabil, deşi lent, al sclaviei rurale în secolul al II-lea. La aceasta s-ar putea să fi jucat un rol faptul că religia creştină condamna sclavia, dar rata ridicată a naşterilor şi productivitatea arendaşilor erau, probabil, mai importante pentru moşieri.

Numărul ţăranilor liberi a încetat să scadă, deoarece mulţi dintre ei deveniseră liberi.

>

iar arendele şi taxele lor încetaseră să mai creascăz3.

Oricât de mari erau cheltuielile statului, ele par să fi scăzut substanţial în perioada dintre domnia lui Diocleţian şi aceea a lui Marcian. Principala cauză a fost o diminuare a unicului domeniu extrem de costisitor, bugetul militar. Cu toate că efectivul armatei a rămas în general acelaşi, remuneraţia a scăzut faţă de cea anterioară. În primul rând, solda obişnuită a soldaţilor, încă destul de mare în timpul lui Diocleţian, era plătită în monezi de aramă, iar acestea s-au devalorizat atât de mul (pe parcursul secolului al IV-lea, încât plata a devenit, practic, lipsită de valoare şi în cele din urmă a fost întreruptă. Gratificaţiile pe care le primeau soldaţii la urcarea împăraţilor pe tron şi apoi din cinci în cinci ani îşi menţineau valoarea pentru că erau plătite în aur. Mai mult, statul le asigura la început soldaţilor casă, uniforme, arme şi ilimente, cai şi furaje, dacă făceau parte din cavalerie. În secolul al V-lea, soldaţii primeau alocaţii în aur, care le permiteau să-şi cumpere singuri cea mai mare parte a proviziilor. Dar este evident că trupele de frontieră primeau doar jumătate din alocaţia pentru alimente pe care o obţineau soldaţii trupelor operative şi se pare că se întreţineau în mare parte din cultivarea pământului fără stăpân din apropierea forturilor unde erau încartiruiţi.

»

Dispariţia plăţilor regulate către armată şi a unei părţi a alocaţiilor trupelor de frontieră a dus la reducerea substanţială a plăţilor în numerar ale statului, făcând ca cele destinate armatei să ajungă la jumătate, iar cele ale bugetului general la un sfert. Nicio altă cheltuială nu pare să fi crescut atât de mult ca să se apropie de valoarea acestei reduceri. Niciun surplus nu aducea însă prea mulţi bani. Veniturile par să se fi diminuat

considerabil spre sfârşitul secolului al IV-lea, nepermiţându-le conducătorilor imperiului să restabilească valoarea soldei militare normale, atunci când aceasta se devaloriza, şi obligându-i să reducă compensaţia datorată trupelor de frontieră. Întrucât cel puţin această măsură a slăbit evident capacitatea de apărare a Imperiului acolo unde era mai multă nevoie de ea, este posibil ca puterea centrală să fi acţionat sub o presiune fiscală destul de puternică.

Evaluarea bugetului Imperiului din secolul al IV-lea e dificilă din cauză că, în timpul lui Diocleţian, cea mai mare parte a acestuia consta în plăţi în natură care, în ciuda convertirii lor treptate în numerar, au jucat un rol important chiar şi în timpul lui Marcian. Către sfârşitul domniei lui Marcian, rezerva de bani lichizi se ridica la ceva mai mult de 100.000 de livre de aur, adică 7,2 milioane de nomisme24. Această rezervă, considerată drept impresionantă la vremea aceea, reprezenta probabil o acumulare a micilor surplusuri din mai mulţi ani şi pare să fi fost aproape egală cu venitul pe un an întreg, care era probabil înjur de 7,8 milioane de nomisme. Venitul lui Diocleţian, strâns de pe o suprafaţă mai mare, care includea şi partea de vest a Iliriei, se ridica poate la 9,4 milioane de nomisme după normele introduse ulterior de Constantin (tabelul 3)25. Întrucât Iliria apuseană nu era o regiune bogată, rămâne probabilitatea că încasările din restul Orientului să înregistreze un oarecare declin.

În vremea lui Diocleţian, venitul întregului Imperiu se ridica, poate, la aproximativ 18 milioane de nomisme după normele impuse de Constantin, contribuţia Răsăritului fiind de ceva mai mult de jumătate din total. Cifra aceasta poate fi comparată cu estimările recente, potrivit cărora venitul Imperiului era în jurul anului 150 echivalentul în aur a circa 14,5 milioane de nomisme şi a circa 22 de milioane în jurul anului 21526. Toate acestea sunt evaluări brute, iar valoarea aurului nu corespundea neapărat puterii reale de cumpărare; aceasta era probabil exagerată în anul 215, deoarece monezile de argint erau atunci supraevaluate faţă de valoarea aurului27. Astfel, este posibil ca veniturile din anul 215 să fi fost mici sau, oricum, nu mult mai mari decât cele din anul 300. În orice caz, astfel de cifre indică faptul că bugetul Imperiului târziu era comparabil ca valoare cu cel al

Imperiului timpuriu. În acest caz, presupunând că populaţia a scăzut în aceeaşi măsură, aşa cum se crede de obicei, înseamnă că Imperiul târziu a încasat taxe mai mari, astfel că statul consuma o mai mare parte a bogăţiei Imperiului decât înainte.

Tabelul 3

Estimarea bugetelor statului în secolele IV-V

Data şi articolul bugetar	estimare (milioane de n
cea 300 (Diocletian) a	
leafa soldaţilor (311,000 x 12 nom. X 4/3) b	4,976M nom.
plata vâslaşilor (32,000 x 12 nom. X 5/4) b	0,48
uniforme şi arme (311,000 x 5 nom.)	1,555
furaje şi cai (26,000 x 5 nom.)	0,13
cheltuieli pentru companii şi alte cheltuieli militare	0,5
plata aparatului birocratic	1,0
alte cheltuieli militare şi surplus	0,8
Total	9,441 M nom.
cea. 450 – 457 (Marcian)	
plăţi pentru Scholac (3,500 x 16 nom. X 4/3)! >	0,075 M nom.
leafa infanteriştilor (104,000 x 8 nom. X 4/3) b	1,109
plata soldaţilor de frontieră (195,500 x 4 nom. X 4/3) b	1,043
solda vâslaşilor (32,000 x 4 nom. X 5/4) b	0,16
premii la avansare (335,000 x 9 nom. / 7 ani)	0,431
premii la cinci ani (335,000 x 5 nom. / 7 ani)	0,239
uniforme şi arme (303,000 x 5 nom.)	1,515
furaje şi cai (122,500 cx 5 nom.)	0,612

cheltuieli pentru campanii şi alte cheltuieli militare	0,2
plata aparatului birocratic	0,8
alocaţii în grâne	0,8
alte cheltuieli nemilitare şi surplus	0,8
Total	7,784 M nom.

Bugetul estimat includea atât domeniile lui Diocleţian cât şi pe cele ale lui Galerius. Pentru comparaţie, cifrele sunt convertite din dinari în monedele bătute ulterior în 72, la fiecare pfund de aur.

Multiplicarea fracţionară permite o soldă mai mare pentru ofiţeri.

Numărul include 3.500 şcoli, 21.500 pentru cavaleria de graniţă (vezi Treadgold, Byzantium and Jts Army, tabel I, secţiunile I-III, p. 50 – 52).

Comparativ cu Imperiul timpuriu, cheltuielile lui Diocleţian arată semne ale tensiunii fiscale. Cheltuielile militare par să fi înglobat 80% din bugetul său, iar birocraţia alte 10%, deşi cu un secol în urmă proporţiile fuseseră în jur de 75%, respectiv 5%. Diocleţian avea mai mulţi soldaţi şi funcţionari, dar îi plătea mai puţin, în anul 200 se estimează că Imperiul avea circa 446.000 de soldaţi şi marinari, dar peste un secol, întregul Imperiu va avea 645.000, cu 45% mai mult, numai Răsăritul dispunând de 343.000, cu doar 23% mai puţin. În anul 200, plata anuală a legionarilor fusese echivalentă cu o sumă de mai mult de 19 nomisme. Soldaţii lui Diocleţian

»

primeau aproximativ echivalentul a 12 nomisme28. În vremea lui Marcian, cheltuielile militare scăzuseră la aproximativ 70% din buget, dar numai din cauză că soldaţii operativi primeau abia 8 nomismate ca soldă regulată.

În 457 imperiul se afla deci într-o situaţie evident mai dificilă decât fusese în secolul al II-lea. Populaţia scăzuse, iar o parte a terenurilor agricole au fost abandonate. În timp ce bogaţii şi privilegiaţii reuşeau să evite plata impozitelor, o mare parte din ceea ce plăteau săracii şi cei mai puţin privilegiaţi nu ajungea niciodată la vistierie din cauza extorcărilor şi a jafului la care se dedau diverşi oficiali. Atunci când ratele taxelor erau

mărite prin impuneri suplimentare, ţăranii lipsiţi de protecţie sufereau foarte mult, în timp ce escrocii profitau şi mai mult. Drept urmare, statul le impunea contribuabililor săi costuri mai mari chiar decât beneficiile pe care aceştia le realizau29.

Economia Imperiului de Răsărit era în pragul colapsului. În comparaţie cu Imperiul de Apus care se prăbuşea, cel de Răsărit era prosper şi stabil. Mai mult, în timpul domniei lui Marcian, dificultăţile statului răsăritean par să se fi redus. Principala scădere a soldei s-a generalizat la sfârşitul secolului al IV-lea şi, deoarece guvernul nu a mai trebuit să facă reduceri la capitolul cheltuieli, pierderile globale din domeniul veniturilor probabil că încetaseră. Cam în acea perioadă se pare că Theodosius I oprise procesul de refugiere a decurionilor în Senat, ferind astfel o parte a sistemului de impozitare de la distrugere. Abia la sfârşitul secolului al IV-lea creştinismul a început să se răspândească cu adevărat în mediul rural, impunând astfel dl Al LAKV11 ^UL-iblalb IMFUVAKvxl A

majorităţii populaţiei interdicţii severe în privinţa infanticidului şi încurajarea viciu de iamilie. Îmbunătăţirea stării ţărănimii trebuie să fi contribuit, de asemenea, l; i creşterea ratei natalităţii. În timpul domniei lui Marcian, probabil că populaţia începuse pentru prima dată în ultimele secole să crească. În sfârşit, în această perioadă ratele oficiale de impozitare au încetat să mai crească, iar majoritatea contribuabililoi au reuşit oarecum să facă faţă obligaţiilor.

Deoarece guvernul puţin numeros şi haotic organizat al Imperiului Roman timpuriu fusese prea slab ca să pună capăt invaziilor şi rebeliunilor din secolul al III-lea, era limpede că statul trebuia fortificat. Diocleţian l-a întărit în mod evident, extinzându-l. Măsurile luate de ei au fost o vreme eficace. Pe termen lung însă, pe măsură ce mai mulţi romani şi barbari au descoperit cum să exploateze inerţia sistemului în propriul lor profit, statul a devenit mai slab, în ciuda dimensiunii sale Pe de altă parte, faptul că Imperiul de Răsărit putea suporta şi supravieţui cu o asemenea povară era un semn de sănătate economică. Divizarea strictă între Orient şi Occident a făcut ca fiecare din cele două părţi ale Imperiului să fie mai uşor de manevrat, iar în secolul al V-lea statul a devenit mai uşor de sprijinit pe

măsură ce economia îşi revenea treptat cu toate că Imperiul de Apus devenise prea sărac şi prea fragmentat ca să mai aducă beneficii, în Răsărit, bogăţia şi coeziunea tot mai mare a societăţii îi ofereau statului bizantin temeliile sănătoase instabilei sale structuri.

PARTEA A li-A

Blocarea progresului

Teprsitr’

Fig. 33. Portret-manuscris din secolul al VI-lea al Anicei Iuliana, alături de care se află personificările Generozităţii şi Inteligenţei, dintr-un manuscris al lui Dioscorides, comandat de ea (Vindohonensis medicus graecus J) (Foto: Bildarchiv der österreichischen Naţionalbibliothek).

CAPITOLUL 5

Renaşterea Orientului

(457 – 518)

În anul 457, când dominaţia barbară asupra Imperiului de Răsărit devenise aproape totală, nu exista niciun conducător dinastic puternic. Timp de aproape un secol după urcarea lui Valens pe tron, în 364, coroana trecuse de la tată la fiu sau, când acest lucru nu fusese posibil, împăratul apusean Graţian îl numise pe Theodosius I, iar Theodosius al II-lea (sau mai curând sora lui, Pulcheria) îl alesese pe Marcian. Acest tip de succesiune a dus la înscăunarea unor împăraţi cu autoritate ereditară, oricât de slabe ar fi putut fi personalităţilor lor, şi a împiedicat ca armata, formată din ce în ce mai mult din barbari, să decidă cine urma să fie împăratul. Cu toate că Marcian nu a lăsat niciun fiu drept moştenitor, Anthemius, ginerele său şi comandant militar al Iliriei, care deţinea un control ferm asupra armatei de la Constantinopol, nu dorea un conducător cu pretenţii ereditare. Puterea lui Aspar era atât de mare încât, intimidat, Senatul s-a oferit pe faţă să-l aleagă împărat, în ciuda arianismului său şi a originii sale barbare. Totuşi, ca şi Gainas, Aspar nu a vrut să rişte şi să accepte titlul.

Preferând să deţină mai departe puterea din spatele tronului, generalul a ales un candidat care, aşa cum fusese şi Marcian, era unul dintre locotenenţii lui Aspar, în vârstă de peste cincizeci şi cinci de ani, fără urmaşi şi aparent mediocru. Astfel că Leon, un trac din Dacia, a fost aclamat şi încoronat împărat la vârsta de cincizeci şi şase de ani. Titulatura sa era, fireşte, cea de împărat roman, aşa cum erau întotdeauna numiţi împăraţii bizantini, dar guvernul nu a recunoscut niciun împărat al Occidentului, la început neavând nici pe cine recunoaşte. Legătura dinastică reală sau fictivă care unise aproape întotdeauna Răsăritul de Apus era ruptă, iar cele două Imperii nici măcar nu mai erau aliate. Cu toate că dezmembrarea Imperiului de Apus l-a tulburat pe Leon, preocuparea lui imediată era oraşul Constantinopol. Astfel că ucsta este un moment potrivit ca să începem să-i numim pe împăraţii romani. Şi mperiul lor cu numele moderne de bizantini şi Bizanţ.

Fig. 34. Statuie masivă din bronz, probabil a lui Leon I (457 – 474), aflată astăzi la Berletta (Foto: prin bunăvoinţa celor de la Deutsches Archäologisches Institut, Antike Denkmäler III [Berlin, 1913]).

NK

CONFLICTUL LUI LEON CU GERMANII

Este posibil ea Aspar să fi ştiut că Leon era un subaltern competent, dar se pare că generalul alan nu-şi dăduse seama că împăratul ales de el avea voinţa şi capacitatea de a conduce. Chiar şi aşa, Leon şi-a început domnia cu puţine avantaje, dincolo de titlul său imperial, care, iară prestigiu dinastic sau o tradiţie de împăraţi puternici, avea o valoare nesigură. Aspar era unul dintre cei doi comandanţi legaţi de Prezenţa împăratului, iar fiul său, Ardabur, era încă şef militar al Orientului. Aspar mai avea un aliat în Theoderic Strabo, ruda sa prin căsătorie şi căpetenia federaţilor ostrogoţi de lângă Constantinopol. Barbarii păreau deci să controleze Imperiul de Răsărit la fel de sigur ca pe vremea când era condus de Gainas.

Ei nu deţineau mai puţină putere în Imperiul de Apus, unde generalul

Ricimer, bazat probabil pe ideea că avea la fel de multe drepturi să facă împăraţi ca şi Aspar, l-a pus pe tron pe Majorian, capabilul său locotenent. Deşi Leon refuzase să-l recunoască şi depindea de Ricimer, Majorian a început totuşi să extindă puterea imperială în afara Italiei. Pregătindu-se să-şi dispute cu vandalii controlul asupra Africii, el a pus din nou stăpânire asupra unor părţi ale Galiei şi Spaniei de la invadatorii germani şi l-a învins pe Marccilinus, comandantul răzvrătit al Dalmaţiei.

În comparaţie cu Majorian, Leon părea timid, căutând pur şi simplu căi sigure de neînţelegere cu Aspar. Generalul arian îi favoriza nu numai pe germani, ci şi pe adepţii monofiziţismului, dându-şi, poate, seama că toţi cei consideraţi drept eretici de către puterea centrală trebuiau să se ajute unii pe alţii, chiar dacă credinţele lor erau opuse una alteia. Deoarece majorităţii locuitorilor Constantinopolului nu le plăceau nici germanii, nici partizanii monofizitismului, Leon se putea aştepta să fie susţinut de către aceştia în caz că s-ar fi opus oricăruia dintre grupuri. Dar sprijinul popular nu era, se pare, suficient pentru înffângerea opoziţiei armatei. Astfel că Leon a fost circumspect la începutul domniei sale, atunci când susţinătorii monofizitismului din Alexandria l-au linşat pe patriarhul lor calccdonian şi l-au înlocuit cu un monofizit cunoscut sub numele de Timotei Pisica1. Împăratul le-a trimis scrisori respectuoase episcopii or metropolitani ai Răsăritului, solicitându-le părerea asupra conciliului de la Calcedonia şi a lui Timotei, care era sprijinit de Aspar. După cum se aştepta, aproape toţi episcopii au fost de acord cu conciliul, dar nu şi cu Timotei. Lucrul acesta l-a derutat pe Aspar, dar Leon acţiona pas cu pas.

Apoi, Leon a refuzat să le mai plătească ostrogoţilor din Panonia mica subvenţie. Lipsiţi de aceasta, conaţionalii aliaţilor ostrogoţi ai lui Aspar au invadat imperiul în 459 şi au fost în cele din urmă mituiţi cu 21.600 de nomisme, sumă mai mare decât cea anterioară, astfel că gestul lui León a fost oarecum zadarnic. El» ■ ontinuat totuşi să se distanţeze de Aspar şi a numit un prefect pretorian al Răsăritului * u care alanul nu a fost de acord. În 460, împăratul l-a destituit în cele din urmă pl. limotei Pisica din postul de patriarh şi l-a exilat, înlocuindu-l cu un calcedonian I nterea politică a lui Aspar se diminua astfel, deşi puterea sa militară rămânca intacta

Atitudinea precaută a lui Leon s-a dovedit a fi o cale mai bună de a trata cu i’. Eneralii barbari decât activitatea viguroasă a colegului său apusean. În 461, atunciind Majori an a fost nevoit să renunţe la expediţia sa împotriva vandalilor din Africa, Ricimer a pus să fie executat şi a ales un împărat mai slab, Severus. Întrucât nu I iccunoscuse niciodată pe Major ian, Leon a refuzat şi recunoaşterea lui Severus, dai inanifestându-şi public iritarea. Guvernul bizantin a încheiat oficial pace cu vandalii şi acceptat supunerea lui Marcellinus al Dalmaţiei, care ameninţa să-l atace pe Ricimci îl Italiei. Dar Leon, deşi pretindea respect din partea Occidentului, nu dorea să leclanşeze un război între cele două imperii. Ricimer l-a convins să-l liniştească pe Marcellinus, iar în 465, după moartea lui Severus, a început să negocieze cu Leon ucccsiunea Imperiului de Apus.

Leon fusese de la început duşmanul declarat al lui Aspar, dar nu-l putea domina il˘ta vreme cât prietenii germani ai generalului erau stăpâni pe armata operativă. Împ; l aiul avea nevoie de trupe mobile de încredere, dar recruţii erau greu de găsii >izantinii nativi erau mai utili ca plătitori de impozite. Cu o generaţie în urmă, I heodosius al II-lea făcuse un experiment cu o trupă de isaurieni, munteni turbulenţi are erau mai buni ca luptători decât ca plătitori de impozite. Cu toate că snobii îi onsiderau barbari pe isaurieni, aceştia trăiau de secole în Imperiu şi era puţin nobabil să trădeze interesele bizantinilor în favoarea celor ale străinilor. Dornic să acă rost de aliaţi împotriva lui Aspar şi a germanilor săi, Leon a convocat în 466 la onstantinopol o companie de isaurieni.

Tarasius, căpetenia lor, l-a onorat prompt pe împărat, oferindu-i dovezi ca \rdabur, fiul lui Aspar, comandantul militar al Orientului, complota cu perşii, situaţia era destul de serioasă, astfel că Aspar nu a putut împiedica demiterea fiului – Au. Leon a făcut tot posibilul ca să transfere puterea lui Aspar către Tarasius, caic i-a schimbat numele în Zenon, în cinstea generalului isaurian al lui Theodosius al 1l-ea. La început, împăratul l-a numit pe Zenon comandant al gărzii imperiale, apoi – a întărit puterea, creând noul corp de gardă al excubiţilor, alcătuit din 300 de oameni, cea mai mare parte isaurieni3. După un an, Leon l-a promovat numindu-l maestru uilitar al Traciei şi l-a căsătorit cu Ariadna, fiica sa. Aspar nu a

găsit nicio modalitate onvenabilă ca să intervină în aceste schimbări.

/A

Leon a ajuns în 467 la o înţelegere cu generalul apusean Ricimer. În schimbul promisiunii unui ajutor împotriva vandalilor din Africa, Ricimer l-a acceptat pe candidatul propus de Leon ca împărat al Apusului. Acesta era ginerele lui Marcian, Anthemius, a cărui pretenţie plauzibilă la tronul răsăritean fusese ignorată de Aspar. Împreună cu Marcellinus, comandantul Dalmaţiei, Anthemius a plecat în Italia în fruntea unei armate bizantine şi şi-a luat postul. Leon a pregătit o expediţie mult mai mare pentru a recupera Africa din mâinile vandalilor şi a face ca Imperiul de Apus să redevină puternic. În 468, împăratul răsăritean a trimis o flotă comandată de Basiliscus, fratele soţiei sale, ca să atace Africa, împreună cu o flotă apuseană condusă de Marcellinus. Se spune că Leon ar fi cheltuit peste 7 milioane de nomisme, probabil aproape toată rezerva vistieriei Răsăritului, ca să asigure succesul aceste expediţii comune a Orientului şi Occidentului. Conform rapoartelor oficiale, forţa combinată totaliza circa 400.000 de soldaţi şi marinari4. În timp ce un alt general bizantin înainta dinspre Libia, Marcellinus a pus stăpânire pe Sardinia. Dar Basiliscus i-a lăsat, din neglijenţă, pe vandali să-i distrugă cea mai mare parte a flotei. Marcellinus a fost asasinat, iar expediţia a eşuat lamentabil, permiţându-le vandalilor să cucerească Sicilia.

Acest dezastru a slăbit Apusul şi a dus Răsăritul în pragul declinului, dar nu a adus atingere prestigiului lui Anthemius, nici celui al lui Leon. Unii i-au reproşat eşecul lui Ricimer, din cauză că pusese la cale asasinarea lui Marcellinus; alţii lui Aspar, pentru că insistase pe lângă Leon să-i dea comanda lui Basiliscus. Nu mult după expediţia africană, când ostrogoţii din Pannonia au atacat tribul vecin al scirienilor, Leon a găsit de cuviinţă să nu ţină seama de preferinţa pentru neutralitate a lui Aspar şi le-a trimis ajutoare scirienilor. Ostrogoţii au câştigat totuşi războiul, iar Leon a fost nevoit să încheie pace cu ei. Ca o dovadă în plus a slăbiciunii Imperiului, perşii au atacat în 468 protectoratul bizantin Lazica din Caucaz şi au pus stăpânire pe el. Chiar şi aceste eşecuri i-au fost reproşate lui Aspar în calitatea lui de comandant şef al armatei Imperiului.

Între timp, Ariadna, soţia lui Zenon, îi născuse acestuia un fiu. Copilului i s-a dat numele de Leon şi avea o pretenţie serioasă la succesiune ca nepot al împăratului Leon. Zenon a rămas şeful militar al Tracici, împăratul numindu-l consul în anul 469. Deoarece Zenon devenise favoritul incontestabil al împăratului, Aspar şi-a pierdut răbdarea. Se pare că generalul alan s-a aflat la originea revoltei care a izbucnit în armata Traciei, obligându-l pe Zenon să renunţe la comandă ca să-şi salveze viaţa. Aspar a pretins ulterior ca fiul său cel mai mic, Patricius, să se căsătorească cu

M

Leonţia, fiica mai mică a lui Leon, şi să fie numit cezar, devenind astfel urmaşul oficial la tron în locul fiului lui Zenon.

TABELUL4 Dinastia l-ai Leon /

Imptiratii cu majuscule italice, cu anii de domnie marcaţi cu, (f Ceilalţi ani sunt pentru naştere şi moarte.

Ardabur (ni. După 434)

Veri na LEON J (m. Cen 484) (cea 401 – 74;

M N

Armatus (m. 476)

il 457.74)

BASILISCOS (m. 476d. 475 – 7(1)

Zenonâs (m. După 414)

Aspar

(cea 400 – 471)

Mărcus îktsilicu-Leon

i

ZENON = Ariadna – ANASTASII^!

(cea 450 – 515) (cea 450 – 518;

r

Langinus

(m. 499)

í. Eon (463)

Murcian

(425 – 91: d. 474 – 91)

d. 491 – 518)

I

r

Ardabur (cea 420 – 71)

l. Coatia – Patricias (n. Cea 457)

LEONI! (467 – 74; d. 474)

Zenon (cea 476-cc.1 491)

Cu toate că împăratul şi-a dat, mai mult fără voia sa, acordul, el nu era înfrânt încă. Protestele populare i-au permis să-l determine pe Patricius să renege arianismul. Leon l-a reabilitat pe Zenon, numindu-l comandant militar al Răsăritului, şi a rămas în aşteptarea momentului potrivit. În 470, noul comandant militar al Traciei, Anagast, care declanşase o revoltă, s-a răzgândit şi i-a trimis lui Leon scrisori care dovedeau că se răzvrătise, instigat fiind de Ardabur, fiul lui Aspar. Zenon i-a raportat lui Leon că Ardabur complota cu isaurienii din corpul de gardă din capitală. Se pare că zvonurile referitoare la aceste comploturi au dus la izbucnirea, în 471, la Constantinopol, a unor mişcări îndreptate împotriva lui Aspar, care a trebuit să se retragă la Calcedonia. Propunând încheierea unei înţelegeri, împăratul i-a invitat pe general şi pe fiul acestuia la palat, unde a ordonat ca Aspar şi Ardabur să fie ucişi.

Furioşi, soldaţii ostrogoţi ai capitalei au încercat să ia palatul cu asalt. Nereuşind, au plecat să se alieze cu conaţionalii lor conduşi de Theoderic Strabo, ruda lui Aspar. Forţa aceasta combinată a foştilor mercenari ai lui

Aspar şi a federaţilor lui Strabo l-a ales pe acesta din urmă drept regele lor. El a trimis o solie la Constantinopol, cerând ca oamenilor

I ()2

săi să li se dea pământuri în Tracia, el urmând să moştenească proprietăţile lui Aspar şi vechea funcţie de şef militar legat de Prezenţa împăratului. Din cauză că Leon nu a fost de acord, Strabo a devastat Tracia, asediind şi cucerind Adrianopolul.

În acelaşi timp, folosindu-se de ocazia favorabilă, ostrogoţii din Panonnia au invadat Dacia şi Macedonia. Profitând de confuzia creată, un alt trib germanic, gepizii, au cucerit cetatea Sirmium. Încapabil să-şi apere diocezele europene, Leon a încheiat, în cele din urmă, pace cu ambele grupuri de ostrogoţi în termeni foarte favorabili. El le-a acordat ostrogoţilor din Pannonia pământuri în provincia Macedoniei, iar celor ai lui Strabo în provincia Traciei. Cu toate că i-a conferit lui Strabo titlul de comandant militar legat de Prezenţa împăratului, se pare că Leon nu i-a permis căpeteniei ostrogote să intre în Constantinopol. Zenon a devenit celălalt comandant militar, având control efectiv asupra celei mai mari părţi a trupelor isaurienc.

Astfel, cu preţul unui conflict în Balcani, Leon a scos guvernul răsăritean de sub controlul germanilor. Anthemius, împăratul apusean ales de el, a avut mult mai puţin noroc. Eforturile sale de a lua puterea din mâinile generalului său german, Ricimer, a dus la declanşarea unui război civil care, în 472, I-a costat viaţa pe împărat. La moartea lui Ricimer, curând după victoria pe care o repurtase, puterea a trecut în mâinile lui Gundobad, nepotul său. Sperând totuşi să elibereze partea din Imperiul apusean rămasă sub dominaţie germană, Leon i-a trimis trupe şi lui Nepos, nepotul lui Marcellinus şi succesorul său în postul de comandant al Dalmaţiei. Nepos a pornit prompt spre Roma, l-a răsturnat pe Gundobad şi a devenit împărat al Apusului, domnind peste Italia şi Dalmaţia. Numindu-l general-comandant al trupelor sale pe romanul Orestes, Nepos a organizat şi a condus o campanie în Galia. Ambele guverne imperiale se aflau din nou sub control roman, deşi cel apusean era extrem de slab.

În 474, Leon a murit de dizenterie şi a fost urmat la tron de tânărul său nepot, Leon II, care se afla sub protecţia lui Zenon. Domnia lui Leon a fost o reuşită. Cheltuielile lui uriaşe în campania din Africa îl determinaseră să recurgă la confiscarea averilor unor cetăţeni bogaţi pentru a face faţă

cheltuielilor ulterioare. Permisese ca provinciile europene din Răsărit să fie invadate şi parţial ocupate de ostrogoţi, care rămâneau o ameninţare pe viitor. Soldaţii isaurieni, cărora le dăduse o putere atât de mare în armata operativă şi în capitală, erau o masă haotică a cărei loialitate era îndoielnică. Cu toate acestea, Leon eliberase teritoriul de sub dominaţia germană, sarcină delicată şi dificilă, dar necesară, dacă se avea în vedere prosperitatea sau chiar supravieţuirea Imperiului de Răsărit.

IJPTA LUI ZENON PENTRU STABILITATE

Deoarece Leon al II-lea avea doar şapte ani la urcarea pe tron, tatăl său, Zenon, ia adevăratul conducător şi s-a încoronat curând ca augustus. Dar împăratul-copil s-a bolnăvit şi a murit înainte de sfârşitul anului 474, iar Zenon a devenit de drept iticul împărat. Dar poziţia lui nu era sigură. Un soldat cu fire blândă şi deloc arătos, e aproximativ patruzeci şi opt de ani, provenit dintr-un neam de provinciali barbari, ista căpetenie isauriană nu era popular la Constantinopol. Singura sa pretenţie înastică la tron se datora soţiei sale, Ariadna, a cărei mamă, Verina, s-a întors npotrivă-i după moartea nepotului ei. Dar chiar dacă împăratul nu inspira deloc ■amă, a dovedit că avea sânge rece şi un adevărat talent de supravieţuire.

Fig. 35. Zenon. 474 – 491. Monedă de aur reprezentată la mărime dublă faţă de aceea reală, cu o personificare a Victoriei pe revers (Foto: prin amabilitatea Arthur M. Sackler Museum, Hrvard University Art Museums, Whittemarc Collection).

Împărăteasa văduvă, Verina, a pus la cale în mai puţin de două luni după oartea lui Leon al II-lea o conspiraţie. Aliaţii ei erau Patricius, amantul său, fratele ni Basiliscus, generalul isaurian Illus şi generalul ostrogot Theoderic Strabo \ ilernica intrigă l-a forţat pe Zenon să fugă de la Constantinopol la începutul anului 15 şi să se refugieze în Anatolia cu rezerva imperială de aur şi însoţit de o trupă de – iurieni loiali. Deşi planul Verinei fusese să-l facă pe Patricius împărat şi să se isătorească cu el, Basiliscus a reuşit să obţină coroana şi să-l execute pe Patricius.

Odată urcat pe tron, Basiliscus şi-a arătat toată abilitatea cu care dusese la eşec mea expediţie a lui Leon împotriva vandalilor. El i-a lăsat pe locuitorii Constantino fiului să-i masacreze pe majoritatea isaurienilor rămaşi în capitală, apoi i-a dat lui Ins comanda trupelor care urmau să lupte împotriva lui Zenon, evident fără să se

W

gândească la faptul că, după masacrarea isaurienilor, unul dintre aceştia nu putea fi un aliat de nădejde împotriva unui alt isaurian. În postul de comandant militar legat de Prezenţa împăratului, Basiliscus l-a numit pe nepotul său, Armatus, care s-a dovedit a fi o alegere nu prea fericită. Armatus l-a insultat pe Strabo, a ascuns-o pe Verina atunci când aceasta era suspectată de a fi complotat împreună cu Zenon şi a sedus-o pe Zenonis, soţia lui Basiliscus.

Înainte de a-şi asigura tronul, Basiliscus a condamnat conciliul de la Calcedonia, provocând protestele patriarhului Acacius şi revolta majorităţii ortodoxe din Constantinopol. Basiliscus l-a rechemat pe Timotei Pisica în postul de patriarh al Alexandriei, ceea ce i-a bucurat pe mulţi egipteni şi pe o parte din sirieni, dar pe foarte puţini dintre cei din jurul capitalei. El a reintrodus însă prompt ortodoxia ca religie de stat, atunci când a aflat că Zenon strânsese o armată din Isauria şi îl învinsese pe Illus. Când Basiliscus l-a trimis pe Armatus împotriva celor doi isaurieni, chiar şi acesta li s-a alăturat în schimbul promisiunii că fiul său va fi făcut cezar şi moştenitor al lui Zenon. Având acum sprijinul majorităţii celor care îl izgoniseră La început, Zenon s-a întors în forţă la Constantinopol în 476, aproape fără să întâmpine vreo rezistenţă.

În ciuda aparenţei sale blajine, împăratul ştia cum să profite de victoria repurtată. După ce promisese că nu-l va executa pe Basiliscus şi pe membrii familiei acestuia, i-a lăsat să moară de foame în lemniţă. După ce şi-a respectat promisiunea de a-l numi cezar pe fiul lui Armatus, a pus la cale asasinarea acestuia din urmă şi i-a trimis fiul la mănăstire. Cu excepţia lui Timotei Pisica, care murise, episcopii răsăriteni s-au grăbit să respingă monofizitismul lui Basiliscus. Împăratul a făcut pace cu Verina. A cărei fiică, Ariadna, se pare că-i născuse un alt fiu şi urmaş, Zenon cel Tânăr6. Împăratul a numit un nou prefect pretorian, Scbastian, care a umplut din nou vistieria secătuită, chiar dacă prin mijloace necinstite, vânzând imediat funcţiile guvernamentale. Întrucât nu fusese niciodată cu adevărat detronat, Zenon a revendicat un tron mai stabil ca înainte.

Deoarece Theoderic Strabo nu renunţase la Basiliscus, Zenon i-a luat comanda armatei legate de Prezenţa împăratului. Pentru a contracara

puterea deţinută în continuare de Strabo ca rege al ostrogoţilor din Trac ia, împăratul i-a dat fostul titlu al acestuia, fără control real asupra armatei legate de Prezenţa împăratului, regelui ostrogoţilor din Macedonia, Theoderic Amalul7. La ordinul lui Zenon, ostrogoţii Amalului şi-au părăsit pământurile din Macedonia pentru cele din Moesia II, din vecinătatea ostrogoţilor lui Strabo. Politica vrajbei dintre ostrogoţi era destul de h vwnivua ivwxjivi, vi. U1

iscantă, dar mai puţin periculoasă decât aceea de a le permite acestora să se unească împotriva Imperiului.

Între timp, Imperiul de Apus îşi continua declinul. În 475, împăratul Nepos iisese obligat de către generalul său, Orestes, să-şi reia vechiul post de comandant al >almaţiei. Orestes îl numise împărat pe fiul lui, Romulus, doar ca să fie ucis în 476 nir-o rebeliune a soldaţilor barbari din armata Italiei. Odoacru, căpetenia barbarilor, a răsturnat pe Romulus, dar nu a reuşit să aleagă un alt împărat. El a trimis, în chimb, însemnele imperiale ale Apusului la Constantinopol, propunând ca Zenon să evină împărat atât al Apusului, cât şi al Răsăritului, urmând ca Odoacru să fie omandantul lui în Italia. Nepos şi-a trimis proprii lui soli din Dalmaţia la Zenon, crându-i să-l ajute să pună din nou stăpânire pe Italia. Având în vedere alegerea pe are o făcuse, Zenon a continuat să-l considere pe Nepos drept împăratul legal instalat e Leon I şi l-a sfătuit pe Odoacru să accepte pretenţia lui Nepos. Cu toate că orice – cunoaştere i-ar fi acordat Odoacru lui Nepos, aceasta ar fi fost pur şi simplu >rmală, împăratul Răsăritului nu a luat nicio măsură.

Zenon nu putea face nimic în momentul respectiv, întrucât nu putea aduna o» flă importantă ca să o trimită în Italia înainte de a ajunge la înţelegere cu ostrogoţii în Tracia. Deşi Theoderic Strabo i-a cerut în 477 să-l reprimească în slujba nperiului, Zenon nu avea încredere în el şi nu-i convenea să plătească ambele tipuri de ostrogoţi. Atunci când negocierile ulterioare au eşuat, împăratul l-a convins – – Theoderic Amalul să se alăture în anul următor unei campanii bizantine împoriva

Strabo. Amalul a ajuns în apropierea Adrianopolului, dar din cauză că bizantinii îi au apărut la timp, a format o coaliţie împreună cu Strabo. După

ce s-a pregătit să ipte cu cei doi Theoderic, Zenon a încheiat un acord cu Strabo, redându-i Amalului fiul de şef militar legat de Prezenţa împăratului. Declarând că fusese trădat, heoderic Amalul a prădat provincia Rhodope. În 479, Amalul şi-a extins jaful asupra lacedoniei şi Epirului, cucerind cetatea Dyrrhachium înainte de a fi înfrânt de unandantul militar al Iliriei.

La Constantinopol, Zenon avea alţi presupuşi aliaţi, care nu-i erau loiali nici i, niciunul altuia. Soacra lui, Verina, plănuise asasinarea comandantului isaurian lus, care era atunci şeful cancelariilor. Când acesta a descoperit complotul, împăratul a dat voie să o întemniţeze pe Verina în Isauria. Dar acest lucru a condus la – clanşarea unui complot împotriva lui Zenon, în frunte cu celălalt ginere al Verinei, larcian, fiul defunctului împărat apusean, Anthemius, şi nepotul defunctului împărat răsăritean Marcian8. După lupte crâncene purtate în capitală între susţinătorii lui Marcian şi isaurienii lui Zenon şi ai lui Illus, Zenon a ieşit victorios şi l-a exilat pe Marcian. Se pare că şi Theoderic Strabo a făcut parte din complot deoarece a acordat adăpost câtorva dintre partizanii fugari ai lui Marcian. Zenon s-a răzbunat retrăgându-i din nou titlul. Cu toate că Theoderic Amalul i s-a alăturat lui Strabo în devastarea Traciei, Zenon supravieţui se încă o dată.

În vreme ce Zenon încerca să-şi menţină tronul, Nepos, împăratul oficial al Apusului, era asasinat în Dalmaţia, ultimele rămăşiţe ale domeniului său fiind ocupate curând de barbarii lui Odoacru. Odată cu Nepos, linia împăraţilor apuseni a luat sfârşit. Cu excepţia unei fâşii din nordul Galiei, aflată sub stăpânirea unui general roman timp de câţiva ani, barbarii independenţi stăpâneau întregul Imperiu de Apus, Odoacru aflându-se la conducerea nucleului acestuia. Chiar dacă predecesorul lui, Ricimer, fusese un conducător absolut în numele unor împăraţi-marionete sau al unui tron apusean rămas vacant, Odoacru şi-a întărit puterea abolind titlul de împărat al Apusului. Declaraţia acestuia că se află în slujba lui Zenon, pe care împăratul n-a acceptat-o niciodată, era menită doar să împiedice organizarea unei expediţii a Răsăritului în vederea restabilirii stăpânirii romane în Italia. Deoarece Zenon nu putea organiza deocamdată o asemenea expediţie şi nu s-a angajat într-o asemenea întreprindere prin

numirea unui împărat apusean oficial drept succesor al lui Nepos, dominaţia romană în Apus s-a prăbuşit pentru o perioadă nedefinită.

Acelaşi lucru se putea întâmpla şi în Răsărit în vremea aceea. Forţele aliate ale ostrogoţilor erau în stare să ţină piept tuturor trupelor bizantine disponibile. În 481, Theoderic Strabo aproape că a reuşit să cucerească oraşul Constantinopol, luându-l prin surprindere. Illus a ordonat armatei sale să urce pe metereze în ultimul moment, după care a zădărnicit încercarea lui Strabo de a pătrunde în Anatolia. Acesta s-a îndreptat spre Grecia pentru a o jefui, dar pe drum a căzut de pe cal şi s-a înfipt într-o suliţă. Moartea lui a creat confuzie în rândul ostrogoţilor, iar Curtea lui Zenon era în continuare subminată de intrigi. Ariadna, împărăteasa lui, a pus la cale un complot pentru asasinarea lui Illus, şeful cancelariilor, pentru că refuzase să o elibereze pe Verina, mama sa aflată în exil. După ce a reuşit să scape cu viaţă, pierzându-şi o ureche, Illus a fost de acord să preia postul de comandant militar al Răsăritului şi a părăsit capitala, dar Verina se afla încă în mâinile lui.

Pig. 36. Două biserici din secolul al V-lea de la Alahan (Isauria), construite probabil în timpul lui Zenon: stânga, vedere generală, dreapta, interiorul bisericii (Foto: Irina /Vndreescu-Treadgold)

Deoarece pericolul permanent al unei invazii a ostrogoţilor şi al unei conspiraţii» litice părea să se li îndepărtat oarecum, Zenon şi-a îndreptat atenţia spre o problemă ai puţin acută, dar destul de serioasă: condamnarea monofizitismului. Majoritatea robitoare a locuitorilor din Apus, Balcani şi Anatolia era adversară a imofizitismului, iar Basiliscos descoperise în timpul scurtei lui domnii că locuitorii uistantinopolului nu erau de acord cu o condamnare făţişă a conciliului de la ticedonia. În cea mai mare parte a Siriei şi Egiptului, opoziţia faţă de acest conciliu \ puternică. Această divizare tot mai accentuată din cadrul bisericii îl îngrijora nu mai pe Zenon, care nu avea păreri stricte în privinţa naturilor lui Hristos, dar şi pe acius, patriarhul Constantinopolului.

În 482, când patriarhul calcedonian al Alexandriei a murit, clerul

alexandrin l-a

A _

locuit cu un monofizit, Petru Răguşitul. Înainte de a accepta alegerea lui Petru, la ilul lui Acacius, împăratul a emis un edict numit Henoticon sau Actul Unirii, care opta în mod deliberat o poziţie ambiguă. Condamnându-l pe monofizistul extremist ilyches, iară să sprijine conciliul de la Calcedonia care îl blamase, edictul promulga un crez care nu specifica dacă Hristos avea două naturi sau una. El excludea deci minoritatea monofiziţilor adepţi ai lui Eutyches, care credeau că Hristos era divin în întregime, încercând însă să-i disciplineze pe monofiziţii ezitanţi, care credeau că unica natură a lui Hristos era compatibilă cu natura Sa umană. Zenon le-a cerut celorlalţi patriarhi să i se alăture lui Acacius şi să subscrie la Benoticon, care le permitea să susţină opinii discordante, dar implica toleranţă reciprocă.

În ciuda obiecţiilor multor adepţi ai monofizitismului, Petru Răguşitul a semnat şi a fost recunoscut ca patriarh al Alexandriei. Calcedonicnilor nu le-a păsat de edictul semnat de patriarhul oportunist al Ierusalimului, dar nu şi de Calendion, patriarhul Antiohiei. Zenon era grăbit să supună soluţia sa aprobării papei în Apusul calcedonian. Ca şi eforturile împăraţilor anteriori de a realiza armonia eclesiastică fără unitate doctrinală, Henoticon-ul nu aducea satisfacţie nici uneia dintre părţi şi a avut efectul nefericit de a face ca toate credinţele existente atunci să fie şi mai divergente. Având în vedere nesiguranţa deţinerii puterii, se poate ca acest lucru a fost cel mai important pe care-l putea realiza Zenon ca să aplaneze confuzia religioasă care domnea. Orice făcea Zenon putea fi folosit împotriva lui. Fusese deja izgonit din cea mai mare parte a Constantinopolului calcedonian de către monofizitistul Basiliscus. În Antiohia în mare parte monofizită, Illus, magistrul militar calcedonian, s-a folosit de nemulţumirea faţă de Henoticon ca să pună la cale un alt complot împotriva lui Zenon.

Împăratul a aflat de complot, dar nu putea discuta cu illus, deoarece Theoderic Amalul îşi unise între timp forţele cu cele ale lui Strabo şi pustia din nou Grecia şi Macedonia. În 483, Zenon a încheiat o nouă înţelegere cu Theoderic, numindu-l nu numai comandant militar legat de Prezenţa

împăratului, dar şi consul, la 484, acordându-le ostrogoţilor uniţi pământuri în Dacia Ripensis şi în Moesia II. Încântat de onoarea acordării titlului de consul, Theoderic s-a stabilit la Constantinopol fără oamenii săi, fiind de acord ca aceştia să fie folosiţi de Zenon împotriva lui Illus.

La început, împăratul i-a cerut lui Illus să o elibereze pe împărăteasa văduvă, Verina. După câteva manevre menite să câştige timp, Illus a găsit o soluţie prin care putea profita de această cerere. El a determinat-o, în 484, pe temperamentala Verina să-l proclame pe generalul isaurian Leontius, guvernatorul lui Zenon, ca împărat rival. Fiind ambii calcedonieni, Leontius şi Illus l-au înfrânt pe Calendion, patriarhul ortodox al Antiohiei, deşi au stârnit puţin entuziasm în rândul celorlalţi orientali. Zenon a organizat o forţă combinată de bizantini şi ostrogoţi, sub conducerea unui – cneral barbar, scitul Ioan, în care avea încredere. Acesta i-a luat prin surprindere pe ebeli. Căpeteniile acestora s-au refugiat într-o fortăreaţă din Isauria, unde Verina a nurit curând, iar Illus şi Leontius au fost prinşi în capcană. Asediul s-a prelungit mai mult datorită terenului accidentat decât forţei celor asediaţi.

Dintre foştii susţinători ai rebelilor, Zenon i-a pedepsit pe câţiva satrapi din Armenia bizantină, prin anexarea satrapiilor acestora ca provincie şi destituindu-l pe Calendion, patriarhul Antiohiei, principalul adversar al Henoticon-ul\i\. Ca urmaş al lui Calendion împăratul l-a recomandat pe Petru Pinarul, care fusese destituit de trei ori din funcţia de episcop pentru înclinaţiile sale monofizitiste. Semnând Henoticon-ul, Petru a unificat oficial biserica răsăriteană sub egida lui Zenon. Împăratul era tot mai favorabil monofizitismului după răzvrătirea calccdoniană a lui Leontius şi a lui Illus, mai ales din cauză că papa Felix al III-lea condamnase în acelaşi an Henoticon-ul. Destituindu-l şi excomunicându-l pe patriarhul Acacius, papa a declanşat o schismă între biserica răsăriteană şi cea apuseană care corespundea divizării politice dintre Imperiu şi regatele barbare. Efectul neintenţionat al acestei schisme acaciene i-a oferit lui Zenon posibilitatea de a ignora mai uşor papalitatea.

Cu ajutorul ostrogoţilor în încercarea de uzurpare a lui Leontius, ultima înţelegere dintre Zenon şi Theoderic a fost încălcată, aşa cum fuseseră şi

celelalte. În – 1X6, Theoderic jefuia din nou Tracia în fruntea armatei sale, iar peste un an prăda suburbiile oraşului Constantinopol şi tăia apeductele. Dar chiar şi forţele ostrogoţilor unite sub comanda sa aveau puţine şanse de a cuceri oraşul. Având puţin de câştigat din prădarea Balcanilor, Theoderic a încheiat un armistiţiu îndoielnic cu împăratul.

Zenon nu recunoscuse niciodată titlul de rege al Italiei pe care şi-l luase Odoacru. Deşi nu avea la îndemână nicio armată ca să-l răstoarne, împăratul i-a incitat în 487 pe rugicni, un trib german stabilit la nord de Odoacru, ca să invadeze domeniul acestuia. În 488, când regele i-a învins pe rugieni, Zenon a venit cu o propunere. El i-a încredinţat lui Theoderic misiunea de 3 cuceri Italia şi de a conduce în numele împăratului. Pentru Zenon, aranjamentul prezenta dublul avantaj de a-l pedepsi pe Odoacru şi de a-i scoate pe ostrogoţi din Balcani. Pentru Theoderic, aceasta însemna acordul împăratului de a-şi stabili oamenii în Italia, care era un ţinut mult mai atrăgător decât Balcanii deja sărăciţi. Acceptând însărcinarea, Theoderic Amalul şi-a dus oamenii în Dalmaţia.

Fig. 37. Panou din fildeş, aflat la Florenţa, reprezentând-o pe Ariadna, soţia lui Zenon şi a lui Anastasius I (Foto: Victoria and Albert Museum)

Întrucât Illus şi Leontius au fost, în sfârşit, prinşi în acelaşi an, răbdătorul împărat scăpase în cele din urmă de duşmani puternici. În următorii trei ani, în timp ce

Theoderic cucerea Italia şi-l asedia pe Odoacru la Ravenna, Zenon se bucura de primii perioadă de pace adevărată din timpul domniei sale. Marea lui dezamăgire era că fiul şi moştenitorul său oficial, Zenon cel Tânăr, murise de dizenterie la începutul adolescenţei, probabil cu puţin timp înainte ca şi împăratul să moară, în 491, de aceeaşi boală.

Principala realizare a lui Zenon a fost aceea că îşi păstrase tronul în ciuda unei opoziţii furibunde, timp de şaptesprezece ani, după care a murit de moarte naturală. A reuşit în acest timp să împiedice dispariţia ţoală a Imperiului Apusean. S-a aflai permanent în dificultăţi financiare şi le-a permis monofiziţilor să devină atât de puternici încât să facă dificilă

introducerea unei alte credinţe religioase. El a continua! totuşi tradiţia sănătoasă a succesiunii legale în Răsărit, care, în ciuda multor rebeliuni eşuate, putea fi încă trasată până la Constantin I. Către sfârşitul domniei sale, Zenon a reuşit să-i alunge pe barbari din Balcani pentru prima oară în mai mult de un secol şi să devină primul împărat după Theodosius I care a avut mai multă putere decât demnitarii şi generalii lui.

REFORMELE LUI ANASTASIUS

Cu toate că Zenon nu numise niciun moştenitor după moartea fiului său, fratele său, Longinus, şi văduva sa, Ariadna, au rămas singurii moştenitori cu drept la tron. Ca fiică a lui Leon I, Ariadna beneficia de cel mai puternic drept dinastic şi, la invilaţia Senatului, l-a numit pe următorul împărat. L-a ales pe Anastasius, şambelanul imperial pe care-l cunoştea, care îi plăcea şi cu care s-a căsătorit după patruzeci de f A

zile. În vârstă de aproape şaizeci şi unu de ani, Anastasius nu era mai tânăr decât fusese Zenon şi nu avea experienţă administrativă, dar era extrem de inteligent, cultivat şi inventiv. Cei care îl cunoşteau ştiau deja că Anastasius era interesat de teologie şi că simpatiza monofizitismul în forma lui moderată sau ezitantă. Din cauza aceasta, patriarhul ortodox Eufemie a refuzat să-l încoroneze înainte ca acesta să semneze promisiunea că va respecta deciziile luate la Calcedonia. Dar, întrucât el însuşi acceptase Henoticon-ul lui. Zenon, patriarhul a fost nevoit să-l lase pe Anastasius să-i tolereze mai departe pe monofiziţi, conform prevederii edictului.

La început, majoritatea locuitorilor Constantinopolului l-au acceptat fără rezerve pe Anastasius, bucuroşi de faptul că acesta era un adevărat bizantin din cetatea Dyrrachium. Se temuseră că noul împărat va fi isaurianul Longinus. Fratele lui Zenon îşi avea totuşi admiratorii săi, din care făceau parte, pe lângă soldaţi isaurieni din capitală, Albaştrii şi Verzii, facţiuni alcătuite din pasionaţii de curse şi de teatru.

al căror număr şi entuziasm crescuseră în secolul al V-lea. Cu toate că tinerii entuziaşti ai acestor facţiuni erau adepţi ai tulburărilor, ceea ce îi interesa cu adevărat nu era politica, ci faptul de a-i vedea jucând şi de a-i aclama pe actorii şi pe atleţii care purtau culorile lor în teatre şi pe

hipodromuri9. Albaştrii şi Verzii îl preferau pe Longinus, care le plătise cu un an înaintea lui Anastasius suma necesară angajării de noi actori, pentru că acesta manifesta o antipatie puritană faţă de hipodromuri şi teatre.

Facţiunile au început curând să protesteze violent împotriva prefectului oraşului, numit de Anastasius, şi au incendiat clădirile din apropierea hipodromului. Anastasius l-a destituit pe prefect, i-a alungat pe Albaştri şi pe Verzi de pe străzi şi, pe drept sau pe nedrept, i-a învinuit pe Longinus şi pe isaurieni de declanşarea tulburărilor. Împăratul l-a exilat pe Longinus în Egipt, ca şi pe actorii angajaţi de acesta, şi i-a izgonit din oraş pe soldaţii isaurieni. După plecare, aceştia au aflat că însuşi comandantul Isauriei declanşase o revoltă împotriva lui Anastasius. Aceşti rebeli li s-au alăturat conaţionalilor lor din capitală şi altor trupe care se deplasau spre Constantinopol.

Ca să le facă faţă, împăratul a trimis două armate aflate la dispoziţia sa, comandate de tracul Ioan Cocoşatul şi armata Răsăritului sub comanda lui Ioan Scitul. Loialiştii s-au ciocnit cu insurgenţii la Cotyaeum, în nord-vestul Anatoliei, şi au repurtat o victorie totală asupra acestora. Rebelii isaurieni au fugit în Isauria, unde Ioan Cocoşatul i-a înfrânt din nou în 492. Ceilalţi rebeli s-au transformat peste puţin timp în tâlhari, pe care Ioan Cocoşatul i-a supus treptat în anii următori. Deşi mulţi isaurieni, germani şi alţi barbari au continuat să slujească în armatele operative, Anastasius a menţinut un echilibru în rândul lor şi a găsit ofiţeri loiali ca să-i conducă. Revolta isauriană pare, într-adevăr, să fi slăbit temporar armata. Anastasius a ales acest moment ca să înalţe o linie defensivă la aproximativ 60 – 70 km vest de capitală, cunoscută sub numele de Zidurile Lungi. Dar înfrângerea isaurienilor a meritat, deoarece ea a pus în cele din urmă capăt puterii loialităţilor tribale din cadrul armatei operative.

Chiar şi după această reuşită, Anastasius avea încă duşmani importanţi atât în cadrul Imperiului, cât şi în afara lui. Cu toate că Theoderic Amalul şi ostrogoţii lui plecaseră din Balcani şi cuceriseră în final toată Italia, detronându-l în 493 pe Odoacru, posesiunile europene ale Imperiului i-au ademenit în curând pe alţi barbari să facă incursiuni dincolo de Dunăre. Tot în 493, bulgarii, o coaliţie tribală care îi includea şi pe hunii rămaşi, au

invadat Tracia, învingându-l şi ucigându-l pe Iulian, comandantul militar al acesteia. Într-o formă sau alta, bulgarii aveau să devasteze Imperiul în cea mai mare parte a istoriei lui.

În interiorul Imperiului, locuitorii Constantinopolului erau nemulţumiţi de iclinaţiile monofizitiste ale împăratului şi de faptul că acestuia nu-i plăceau istracţiile publice. Din aceste motive, cei nemulţumiţi au dat jos în 493 statuile mpăratului şi ale împărătesei şi le-au târât pe străzi. Puţin timp după aceasta, din uotive rămase necunoscute, Verzii din Antiohia au declanşat o revoltă care i-a. Isturnat pe administratorii diocezei Răsăritului10. În timp ce o mare parte a acestei cndinţe spre secesiune pare să nu fi avut nicio legătură cu Anastasius, administraţia ˇi a trebuit să o înfrunte.

Calcedonienii din capitală îl sprijineau pe patriarhul Eufemie, care îşi dădea cama de extinderea puterii sale. Atunci când împăratul a pretins respectarea tromisiunii de reinstalare a ortodoxiei, pe care o semnase la urcarea sa pe tron, mtriarhul a refuzat şi a iniţiat negocieri personale cu papa ca să pună capăt schismei icaciene. În 496 Anastasius a reuşit să-l destituie pe Eufemie sub acuzaţia că îi avorizase pe rebelii isaurieni, dar acest gest a generat unele tulburări populare extrem le serioase. Împăratul a ajuns la concluzia că era mai prudent să aleagă un alt patriarh, te Macedonius, care era un adept mai discret al deciziilor conciliului calcedonian. În 198 Antiohia şi Ierusalimul îşi aleseseră deja patriarhi susţinători atât ai Conciliului de I Calcedonia, cât şi ai Henoticon-ului.

Cu toate acestea, întrucât se bucura de încrederea majorităţii ofiţerilor şi ilicialilor care ar fi putut să-l detroneze, Anastasius deţinea puterea în mai mare uăsură decât o deţinuse Leon I s-au Zenon, putere care s-a extins şi mai mult după ce Inan Cocoşatul i-a prins şi pe ultimii rebeli isaurieni în 49811. Anastasius a oprit înclinaţia spre tâlhărie a isaurienilor, care devenise de multă vreme practic endemică, – >cnsibilizându-i pe mulţi dintre cei aflaţi în zonele depopulate ale Traciei. Împăratul şi Imperiul se bucurau acum de o neobişnuită perioadă lipsită de perspectiva icbeliunilor.

Atunci când revolta isaurienilor a luat, în cele din urmă, sfârşit, împăratul s-a folosit de relativa sa siguranţă ca să introducă o serie de reforme financiare. Nnbiţioase. După treizeci de ani de greutăţi, vistieria nu se reabilitase încă în urma costisitoarei expediţii eşuate a lui Leon împotriva vandalilor. Anastasius a început din nou să adune o rezervă considerabilă. Spre deosebire de predecesorii săi, care au evitat să-şi facă duşmani în rândul celor aflaţi în posturi înalte, el a făcut ordine în domeniul taxelor oficiale, a ţinut în frâu corupţia şi a urmărit cu atenţie evidenţa soldelor şi a efectivului militar. Mai mult, Ioan, corniţele lui pentru ofrandele sacre, şi Marinus, consilierul său financiar, au iacut unele modificări structurale în domeniul finanţelor Imperiului.

Fig. 38. Monezile noi de aramă ale lui Anastasius I (491 – 518) (follis), în mărime naturală, cu marcajul valorii M (adică 40, pentru 40 de numii) pe revers (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

Principiul de bază al acestor reforme era înlocuirea plăţilor în numerar cu plăţi în natură. Pentru ca moneda să fie mai flexibilă, Ioan a introdus în anul 498 primul sistem monetar stabil şi abundent în monezi de aramă pentru aproape trei sute de ani. Monezile erau emise în clase clar denomínate şi în funcţie de valoarea aurului, care era stabilă încă de pe vremea lui Constantin I. Asigurând un mijloc de schimb pentru sumele mult mai mici decât monezile de aur foarte valoroase, cele de aramă au facilitat atât rambursările oficiale cât şi plăţile private. Acestea au devenit imediat populare, în special folii, estimaţi la început la 210 pentru fiecare nomismă. Aceasta era aproximativ valoarea unei pâini de jumătate de kilogram şi, fiind cea mai mare monedă de aramă, a circulat timp de secole cu fluctuaţii valorice destul de mici.

Acceptarea de către stat, de multă vreme, a echivalării în aur pentru taxele evaluate în natură, conform sistemului lui Diocleţian, a făcut ca plăţile în aur să se generalizeze şi să devină constante. Convertibilitatea în aur a fost benefică pentru stat prin simplificarea contabilităţii, reducerea costului de transport şi evitarea speculaţiilor pe baza bunurilor perisabile.

Contribuabilii par să fi primit bucuroşi schimbarea deoarece se reduceau posibilităţile de extorcare12. Cu excepţia Egiptului, care asigura taxele pe cerealele destinate aprovizionării Constantinopolului, puterea centrală a continuat să perceapă plăţi în natură doar pentru întreţinerea trupelor staţionate în apropierea contribuabililor. Multe dintre aceste resurse de aprovizionare erau şi ele achitate în numerar, inclusiv acelea vândute trupelor, cu excepţia raţiilor împărţite în timpul campaniilor.

Consecinţa logică a înlocuirii impozitării în natură cu cea în bani a fost încheierea procesului de înlocuire a plăţilor soldei în natură cu cea în bani. Nu nu! i după 498, statul a încetat să mai acorde obişnuitele raţii gratuite soldaţilor, uniforme şi arme, cai şi furaje celor din cavalerie, cu toate că a continuat să ofere toate acestea spre vânzare. Era de aşteptat ca trupele să cumpere tot ce aveau nevoie cu alocaţiile primite. Acestea erau totuşi destul de generoase, încât soldaţii le preferau clar plăţilor ni natură. Această creştere indirectă a soldei era probabil principalul motiv pentru care armata nu întâmpina nicio dificultate în atragerea voluntarilor bizantini, deşi în cea mai mare parte a secolelor al IV-lea şi al V-lea a trebuit să se bizuie în principal pe recrutare şi pe mercenarii barbari13.

Dându-şi seama că aceste creşteri ale plăţilor în numerar puteau duce la o creştere a delapidărilor din partea funcţionarilor, Marinus, sfetnicul lui Anastasius, a înfiinţat un post nou de administrator, vindex civitatis, adică apărătorul oraşului. Această persoană oficiala, aliată în subordinea prefectului pretorian, supraveghea adunarea impozitelor de către con siliile municipale şi verifica cuantumul acestora. Deoarece aceşti vindices erau aleşi în funcţie de suma pe care se angajau să o obţină, sistemul era practic o formă de controlare ˇ1 laxelor din agricultură. Chiar dacă Marinus şi oamenii lui au profitat de pe urma acestei schimbări, ea a dus la limitarea corupţiei locale şi la mărirea veniturilor statului”. În anul 198 împăratul a abolit impozitul încasat la fiecare cinci ani din comerţ, care fusese o sursă de venit destul de mică, dar o povară grea pentru negustorii şi comercianţii Imperiului Anastasius a folosit veniturile provenite din posesiunile particulare ale Imperiului pentru; i compensa gratificaţia acordată armatei din cinci în cinci ani.

Succesul acestor reforme fiscale a fost imediat şi apreciat de toată lumea. Aplicând o reducere modestă a impozitării şi menţinând cheltuielile la acelaşi nivel, Anastasius a umplut repede vistieria. Se pare că toţi contribuabilii considerau plata în numerar mai convenabilă; abolirea taxei percepute din cinci în cinci ani a fost primilă cu bucurie în oraşe, iar eficienţa armatei s-a îmbunătăţit curând. Deşi Anastasius este considerat autorul acestor rezultate fericite, ele par totodată să demonstreze că administraţia fiscală fusese foarte îngăduitoare în timpul domniilor anterioare. Reformele ar fi putut totuşi cu greu să ducă la obţinerea cu atâta uşurinţă a unui venii atât de mare, dacă supuşii din Imperiu n-ar fi devenit mai prosperi, începând de la mijlocul secolului al V-lea, probabil datorită unei creşteri a populaţiei.

Pe fundalul acestui progres economic, problemele lui Anastasius legate de invaziile străine şi de nemulţumirea din cadrul Imperiului au devenit mai uşor de rezolvai, cu toate că ele existau chiar şi în 498. Bulgarii au invadat Iliria în acel an şi l-au învins pe comandantul acesteia, care a pierdut patru mii de oameni. Arabii nomazi făceau incursiuni în Mesopotamia, Siria şi Palestina, cu toate că trupele de frontieră bizantine i-au învins. Verzii provocau tulburări la hipodrom şi erau pedepsiţi prin interzicerea luptelor cu animale sălbatice. Cu cât se răzvrăteau mai mult împotriva lui Anastasius, cu atât mai mult ajungeau să îndrăgească încălcarea legii. Atât Albaştrii, cât şi Verzii s-au răzvrătit şi în anul următor, iar în timpul străvechiului festival păgân de la Brytaie din 501 s-au luptat între ei cu o îndârjire atât de sălbatică încât au fost ucişi peste trei mii de oameni. În anul următor, Anastasius a interzis atât festivalul de la Brytaie cât şi dansurile pantomimice. Măsurile acestea, fie ele de prevenire sau punitive, par să fi dus la scăderea infracţionalităţii violente timp de câţiva ani.

În 502, perşii au încălcat tratatul de pace care fusese respectat în ultimii şaizeci de ani, tocmai atunci când bizantinii aveau mai multă nevoie de linişte. În acest interval de timp, aproape la fel ca şi bizantinii, perşii au suferit de pe urma mai multor invazii barbare ale hunilor albi şi a neînţelegerilor civile, care duseseră la răsturnarea temporară a regelui,

Kavad. Reinstalat acum pe tron, regele având nevoie de bani ca să le plătească tribut hunilor albi, i-a considerat vulnerabili pe bizantini. Într-o vreme când bulgarii pustiau Tracia, iar arabii făceau incursiuni în S;. Ria şi Palestina, Kavad i-a cerut lui Anastasius să-i plătească un tribut. Atunci când împăratul a refuzat, regele a invadat Theodosiopolisul şi Martyropolisul, iar la începutul anului 503 a cucerit oraşul Amida din nordul Mesopotamiei.

Reforma introdusă în armată de Anastasius avusese deja un efect pozitiv, încât împăratul putea dispune de numărul aproape fără precedent de 52.000 de soldaţi, cu doar 10.000 mai puţin decât totalul efectivelor celor două armate legate de Prezenţa împăratului şi a armatei Răsăritului15. El a semnat un tratat cu invadatorii arabi, care l-au ajutat şi împotriva perşilor. Din nefericire, cei trei comandanţi ai armatelor operative au condus neglijent campania din primul an, nereuşind să coopereze între ei. Dar în 504, sub o comandă unică, bizantinii au eliberat Amida şi au trecut prin foc şi sabie Annenia persană.

A

În anul următor, Kavad, care se lupta din nou cu hunii albi, a început negocierile pentru încheierea unui armistiţiu. Anastasius a fost de acord să le plătească perşilor un tribut anual modest de 39.600 de nomisme. El i-a ajutat pe cei care suferiseră de pe umia invaziei lui Kavad, reconstruind cetăţile şi reducând impozitele în Mesopotamia, iar în 506, când armistiţiul a devenit oficial, a luat măsuri pentru a micşora primejdia unor viitoare invazii. A fortificat oraşul de frontieră Dara, aflat în faţa fortăreţei persane Nisibis, ca să-l facă la fel de puternic, cu toate că noul nume al acestuia, Anastasiopolis, nu a fost niciodată acceptat. Dara a îndeplinit multă vreme funcţia pentru care fusese construit, aceea de a întări paza frontierei cu Imperiul Persan.

1 77

Fig. 39. Fildeşul Barberini, reprezentându-l probabil pe Anastasius I, aflat acum la Luvru, Paris (Foto: Musée du Louvre).

După ce şi-a asigurat graniţele, Imperiul a început să se bucure de o pace tulburată doar de unele tensiuni interne. În 507 Albaştrii şi Verzii au declanşat, atât la Constantinopol cât şi la Antiohia, tulburări care au trebuit să fie înăbuşite de armată, deşi se pare că facţiunile nu şi-au manifestat nicio nemulţumire anume faţă de Anastasie. Practic, împăratul pare să fi fost destul de popular după instituirea reformelor sale financiare, până când a căzut sub influenţa lui Severus, un călugăr

A

monofizit născut la Pisidia, dar instruit în Siria. În 511, Severus l-a convins pe împărat să-l destituie pe Maccdonius al II-lea, patriarhul moderat al Constantinopolului, sub acuzaţia de nestorianism. Peste un an, un alt conciliu îl destituía pe patriarhul calcedonian al Antiohiei, locul lui fiind luat chiar de Severus. Deşi Severus a acceptat Henoticon-ul, care continua să se menţină, monofizitismul lui era vădit, iar împăratul nu-şi mai ascundea opoziţia faţă de opiniile lui.

Preferinţa lui Anastasius faţă de monofizitism a provocat mişcări religioase atât în Antiohia, cât şi în Constantinopol. În 512, demonstranţii calcedonieni din capitală li s-au alăturat Albaştrilor şi Verzilor într-o încercare de a proclama un nou împărat. Alesul lor era Areobindus, un fost general căsătorit cu o strănepoată a lui Theodosius al II-lea. Dar acesta a refuzat să fie aclamat. Răzvrătiţii începuseră deja să şovăie atunci când Anastasius şi-a făcut apariţia în hipodrom şi a pus capăt confuziei oferindu-se într-un discurs elocvent să abdice. Nefiind în stare să ajungă la un consens pentru a accepta oferta, împăratul a depăşit criza.

Monofizitismul lui Anastasius continua însă să fie nepopular. În anul următor a avut loc o revoltă organizată, condusă de Vitalian, un general calcedonian, comandantul federaţilor barbari din Tracia. Acesta a obţinut prin forţă destituirea unuia dintre comandanţii militari ai Traciei, a pus să fie ucis următorul şi a învins o armată puternică îndreptată împotriva lui, condusă de Hypatius, nepotul împăratului, pe care l-a luat prizonier. În 514 Vitalian a pornit spre Constantinopol. Anastasius l-a numit comandant militar al Traciei, plătind o răscumpărare pentru Hypatius şi dându-şi acordul pentru convocarea peste un an a unui conciliu ecumenic prezidat

de papă, care era partizan declarat al calcedonienilor.

Ajuns în postură defensivă, împăratul a negociat cu papa Hormisdas, cu scopul de a pune capăt schismei acaciene, oferind în schimb recunoaşterea deciziilor conciliului de la Calcedonia. Dar negocierile s-au întrerupt atunci când papa a insistat asupra condamnării memoriei patriarhului Acacius, autorul Henoticon-ului. Văzând că nu este convocat niciun conciliu şi că schisma continua şi în 511, Vitalian a pornit iar spre Constantinopol. Anastasius i-a dat comanda trupelor care urmau să lupte împotriva rebelilor lui Marinus, fostul consilier financiar şi prefect pretorian al Orientului.

A ^ e

În ciuda lipsei sale de experienţă de război, Marinus a înfrânt forţele rebelilor, întâi pe mare apoi şi pe uscat. Vitalian însuşi a fugit în nord, dar i-a pierdut pe cei mai mulţi dintre adepţii săi, iar în Imperiu s-a reinstaurat aceeaşi pace relativă. Împăratul pare să-şi fi asigurat popularitatea în rândurile armatei în 516, când a înlocuit gratificaţia acordată din cinci în cinci ani cu o generoasă suplimentare anuală a soldelor’6.

Renunţând la eforturile lui de a pune capăt schismei împreună cu papa, Anastasius a continuat să susţină cu fermitate Henoticon-ul, aşa cum făcuse întotdeauna. Patriarhul Severus al Antiohiei era încă puternic, iar în 516 a obţinut destituirea ultimului patriarh făţiş calcedonian, Elias al Ierusalimului. Cu toate acestea, majoritatea creştinilor din patriarhiile Constantinopolului şi Ierusalimului au rămas ortodocşi, iar Anastasius era la vremea aceea atât de bătrân încât toată lumea se aştepta ca el să moară curând. Patriarhii oficiali ai Constantinopolului nu-şi ascundeau simpatiile calcedoniene.

Bulgarii au organizat în 517 un raid devastator în Macedonia şi Thessalia, în vreme ce Vitalian rămânea în libertate, undeva în nordul Traciei. În general, Imperiul se bucura de pace şi prosperitate sub controlul împăratului său. Anastasius avusese o domnie încununată de succes, murind la vârsta de 88 ani, în 518. Cu toată precaritatea financiară la urcarea lui pe tron, el lăsase la moartea sa o rezervă de aur uriaşă, de

HLUVAKbă FKUUKhsulul circa 23 de milioane de nomisme, adică mai

mult de trei ori faţă de suma lăsată de Marcian în 45717. Anastasius a fost primul împărat de după Diocleţian care nu a lăsai la moartea sa nicio problemă politică, financiară sau militară.

Acest succes este cu atât mai remarcabil dat fiind faptul că în timpul domniilor lui Leon 1, Zenon şi Anastasius, Imperiul a trebuit să facă faţă unui număr la fel de mare de invazii şi rebeliuni ca şi în oricare altă perioadă ulterioară reformelor lui Diocleţian. Ostrogoţii şi bulgarii devastaseră în repetate rânduri Tracia şi Iliria. Lipsiţi de pretenţii dinastice justificate la tron, împăraţii s-au confruntat în permanenţă cu barbari puternici şi cu alţi rebeli care au aspirat să deţină puterea şi să domnească în locul lor. În cea mai mare parte a acestei perioade, o invazie persană în Răsărit, una a ostrogoţilor în Anatolia sau pur şi simplu instabilitatea de mai lungă durată a situaţiei din capitală i-ar fi putut foarte bine permite lui Aspar, unuia dintre cei doi Theoderic sau unui alt barbar să urce pe tronul de la Constantinopol, situaţie în care Imperiul de Răsărit ar fi putut să aibă aceeaşi soartă ca şi cel de Apus.

Cu toate acestea, Orientul a rezistat invaziei barbare, şi-a recăpătat stabilitatea financiară şi şi-a refăcut puterea militară. În 502, atunci când perşii au invadai Imperiul, ameninţându-i cu adevărat existenţa, bizantinii erau pregătiţi şi i-au învins cu uşurinţă. Oricât de aproape s-au aflat Leon I, Zenon şi Anastasius de detronare Zenon fiind cel mai aproape de un astfel de sfârşit ei au supravieţuit şi au murit de moarte naturală în timpul domniei. În ciuda multor dificultăţi, la sfârşitul acestor ani Imperiul de Răsărit deţinea tot ceea ce deţinuse la început, cu excepţia cetăţii Sirmium ocupată în 474 de ostrogoţi şi anexată la noul lor regat italian. Deşi Imperiul beneficiase cu siguranţă de un oarecare noroc, traversarea cu succes a acestor probleme constituia totodată o dovadă a puterii pe care se bizuia.

Orice comparaţie echitabilă între Bizanţul din 457 şi cel din 518 ilustrează clar o mare îmbunătăţire. Resursele incomparabil mai mari ale statului reflectau nu numai o administrare mai bună, ci şi o continuă creştere a prosperităţii economice, încurajate poate şi de reforma monetară a lui Anastasius. Chiar şi numeroasele revolte din această

perioadă par mai curând să ilustreze belşugul decât disperarea sărăciei. În 518, împăratul nu numai că îşi reluase funcţia de comandant faţă de guvernul său, dar administraţia şi armata, care avuseseră multă vreme dificultăţi, funcţionau evident mai bine. Cu toate că disensiunile religioase rămâneau încă o problemă, se pare că monofizitismul se afla în declin. O dovadă în plus că ameliorarea situaţiei era reală a apărut în generaţia următoare, când Imperiul a repurtat victorii fără precedent timp de 400 de ani.

CAPITOLUL 6

Recuceririle şi ciuma (518 – 565)

Anastasius a lăsat o moştenire de invidiat, dar nu numise niciun succesor înainte de a muri subit într-o noapte, în patul său. Cu toate că este posibil ca el să fi dorit drept urmaş pe unul dintre cei trei nepoţi ai săi, ascensiunea familiei sale era prea recentă ca să asigure urmaşi la tron fără declaraţia lui explicită în acest sens. Întrucât nu lăsase puterea altcuiva, iar soţia sa murise, nimeni nu deţinea autoritatea deplină de a alege un nou împărat. Succesiunea era astfel, pentru prima oară de la moartea neaşteptată a lui Iulian şi a lui Iovian în 363 şi 364, deschisă. Aşa cum se întâmplase în ambele cazuri şi în împrejurări asemănătoare în 284, garda imperială avea puterea decizională, astfel încât aceasta l-a proclamat pe unul dintre proprii ei ofiţeri.

Candidatul care a câştigat, Iustin, corniţele excubiţilor, a fost aprobat de oficialii adunaţi şi de mulţime după câteva ore de confuzie. Iustin era un trac provenit dintr-o familie de ţărani din provincia Dardania, unde se vorbea latina, dar vorbea şi greaca destul de bine. Avea o educaţie precară, o fire pasivă, nu avea experienţă în guvernare, era în vârstă de aproape 68 de ani şi nu avea niciun fiu care să-i urmeze la tron. Dar îl adoptase deja pe nepotul său, Petru, care făcea şi el parte din corpul de gardă, şi care-şi schimbase numele în Iustinian în onoarea unchiului său şi devenise urmaşul firesc al acestuia. În vârstă de aproximativ 36 de ani, Iustinian poseda o cultură pe măsura epocii sale, o energie extraordinară

şi posibilităţile uriaşe pe care le cerea Imperiul.

ASCENSIUNEA LUI IUSTINIAN

În timpul lui Iustin, primul vorbitor de limbă latină ca limbă maternă după Theodosius I, guvernul imperial a acordat mai multă atenţie Occidentului. Atunci când a preluat Iustin puterea, Imperiul Roman de Apus era în declin, biserica răsăriteană era în conflict cu papalitatea, iar Vitalian, sprijinitorul papei, era tot mai rebel faţă de guvernul imperial. Dar în calitatea lor de calcedonieni din teritoriul iliric, care se afla sub jurisdicţia papei, Iustin şi Iustinian erau dornici să pună capăt atât schismei, cât şi rebeliunii. Iustinian voia totodată ca Imperiul să exercite o autoritate mai mare asupra regilor barbari şi poate că a avut deja unele speranţe în recuperarea de către acesta a unei părţi a Occidentului.

Majoritatea calcedoniană a capitalei a sărbătorit urcarea lui Iustin pe tron prin demonstraţii aprobate de guvern. Toate acestea l-au obligat pe patriarhul Ioan al II-lea să convoace de urgenţă un sinod care s-a declarat de acord cu deciziile conciliului de la Calcedonia. Iustin i-a rechemat pe calcedonienii exilaţi de Anastasius, inclusiv pe fostul rebel Vitalian. Preferând să-l aibă pe acesta în capitală depinzând de graţia imperială, decât să conspire în Tracia, împăratul l-a numit în postul unuia dintre cei

A _

doi comandanţi militari legaţi de Prezenţa împăratului. Alte sinoade ţinute în Palestina şi Siria au dus la accelerarea acceptării deciziilor conciliului de la Calcedonia şi a destituirii episcopilor opozanţi, printre care s-a aflat şi Severus, patriarhul monofizit al Antiohiei. Acesta s-a refugiat la Alexandria, unde patriarhul Timotei al II-lea rămăsese în fruntea unei patriarhii monofizite.

Cu toate că a evitat o confruntare directă cu Timotei şi cu Severus, ca şi cu numeroşii adepţi ai acestora, Iustin a trimis o solie papei ca să negocieze soluţionarea schismei acaciene. Ambasadorul trimis avea asupra lui scrisori de conciliere din partea împăratului, a patriarhului Ioan şi, fapt extrem de semnificativ, a lui Iustinian. Întrucât Roma era în stăpânirea lui Theoderic şi a ostrogoţilor, aceste negocieri erau destul de delicate. Theoderic trecuse de 60 de ani; la moartea lui, Imperiul putea

ridica din nou pretenţii asupra Italiei, pretenţii care ar fi avut o greutate mai mare, dacă schisma era rezolvată între timp. Ca să-l reasigure pe regele ostrogot, Iustin i-a oferit o formă de adoptare a urmaşului ales al lui Theoderic, ginerele său, Eutharic, şi a împărţit cu acesta consulatul în 519. După cum menţionează papa Hormisdas, schisma acaciană a fost soluţionată în acel an prin respingerea Henoticon-ului, atât de ambiguu din punct de vedere doctrinal, şi prin condamnarea defunctului patriarh Acacius pentru faptul de a-l fi elaborat. După reunificare, Iustin a iniţiat eforturi susţinute de înlocuire a calcedonienilor cu restul episcopilor monofiziţi din afara Egiptului.

Dovedindu-se un calcedonian la fel de bun ca şi Vitalian, Iustin i-a dat fostului răzvrătit un tovarăş de nădejde, numindu-l pe Iustinian în celălalt post de comandant militar legat de Prezenţa împăratului. Împăratul La numit în această perioadă pe un alt nepot de-al său, Germanus, în fostul post de comandă al lui Vi tal ian ca şef militar al Traciei. Pe lângă faptul că a asigurat loialitatea armatei Traciei faţă de Iustin, Germanus a repurtat curând o victorie decisivă asupra invadatorilor slavi, fapt care i-a stabilit reputaţia militară1. Cu toate că lui Vitalian i s-a acordat onoarea consulatului pentru anul 520, la mijlocul acelui an puterea sa scăzuse atât de mult încât Iustinian a pus la cale asasinarea lui, fără să fie pedepsit pentru aceasta.

Fig. 40. Iustinian I (527 – 565). Galvanoplastie a unui medalion de aur pierdut, în mărime naturală, din Cabinet des Médailles, Paris (Foto: Bibliothčque Naţionale, Paris).

Iustinian a devenit consul în 521 şi s-a străduit să-şi câştige popularitatea prin organizarea unor jocuri consulare neobişnuit de fastuoase. Fiind mare amator de distracţii publice, el îi prefera pe Albaştri, patrizanii acestei facţiuni devenind aliaţii săi. Patronajul său i-a încurajat pe aceştia să-i hărţuiască mai mult ca oricând pe Verzi, rivalii lor, tulburând timp de mai mulţi ani liniştea la Constantinopol şi Antiohia. Se pare că prin asocierea lui cu Albaştrii a cunoscut-o Iustinian pe iubita lui,

Teodora, o fostă actriţă în spectacolele deocheate de mimă pe care le organizau aceştia din urmă.

Pe măsură ce Iustinian devenea tot mai influent, politica externă a Imperiului era tot mai agresivă. În 522, regele creştin al provinciei Lazica, care fusese timp de peste 50 de ani protectorat persan, s-a oferit să depună jurământ de supunere faţă de

Imperiu. Iustin nu a ţinut seama de protestele perşilor şi a acceptat, alegându-se în schimb doar cu câteva incursiuni ale arabilor, aliaţii perşilor, în Mesopotamia bizantină şi în Siria. În 523, atunci când regele evreu al Yemenului i-a masacrat pe creştini guvernul lui Iustin l-a convins pe regele creştin al Etiopiei să lanseze o invazie de răzbunare. În doi ani de zile, etiopienii instalaseră deja în Yemen un rege creştin supus lor, asigurând accesul Bizanţului la ruta comercială cu India prin Marea Roşie.

Regatele ostrogoţilor şi vandalilor începuseră şi ele să simtă puterea guvernului bizantin. În 523, Theoderic, al cărui urmaş, Eutharic, tocmai murise, a găsit o serie de scrisori ale unor senatori romani adresate împăratului în care aceştia puneau clai problema reinstaurării dominaţiei imperiale în Italia. Printre cei pe care Theoderic i-a arestat pentru trădare s-a aflat şi şeful cancelariilor sale, Boethius, un filosof care a fost executat în anul următor. Incidentul a dus la deteriorarea a ceea ce păruseră să iic bune relaţii între Theoderic şi nobilimea italiană. Spre marea nelinişte a lui Theoderic, Hilderic, noul rege vandal din Africa, se afla în relaţii de prietenie cu Iustinian, încât acest lucru ameninţa independenţa vandalilor. Hilderic a zădărnicit strădaniile vanda Îilor de a-i converti la arianism pe supuşii romani, a emis probabil monezi marcate cu chipul lui Iustin şi a întemniţat-o pe regina predecesorului său, care n-a era alta decât sora lui Theoderic.

Theoderic a protestat şi împotriva interzicerii impuse de Iustin, pe tot cuprinsul Imperiului, a practicării arianismului, majoritatea adepţilor fiind germani şi mulţi

A

dintre ei goţi. În 525, regele l-a trimis la Constantinopol ca ambasador pe papa Ioan. Iustin şi Iustinian i-au făcut papei o primire extrem de

călduroasă, l-au făcut să-l încoroneze din nou pe împărat şi le-au oferit unele concesii arienilor. Atunci când, după un an, Ioan s-a întors în Italia, Theoderic şi-a exprimat marea nemulţumire faţă de negocierile paşnice, dar nu foarte rodnice, ale papei cu Iustin. După ce l-a întemniţat pe Ioan, care a murit după câteva zile, Theoderic l-a impus ca succesor al acestuia pe Felix al II-lea, candidatul său. Regele însuşi a murit nu mult după aceasta, lăsându-şi fiica, Amalasuntha, să domnească peste o Italie nemulţumită, care îl prefera pe Athalaric, fiul în vârstă de opt ani al acesteia.

Între timp izbucnise războiul dintre Imperiu şi Persia. Încurajat de faptul că Lazica se eliberase de sub vasalitatea perşilor, regele creştin al Iberiei a încercat să urmeze exemplul vecinului său. El a apelat la ajutorul lui Iustin, care i-a pus la dispoziţie o forţă puţin numeroasă, dar regele persan Kavad a trimis o armată puternică care a izgonit trupele bizantine şi totodată l-a detronat pe regele Iberiei, anexând-o pe aceasta la Imperiul persan. Iustin a ripostat trimiţând trupe bizantine să facă incursiuni în Armenia şi în Mesopotamia persană. Deşi aceste incursiuni au fost doar parţial încununate de succes, ele au demonstrat talentul a doi tineri ofiţeri, foşti membri ai corpului de gardă al lui Iustinian, Belizarie şi Sittas.

Treptat, Iustinian a devenit conducătorul virtual al Imperiului. La început, planul de a se căsători cu iubita sa, Teodora, a fost împiedicat de o lege care interzicea căsătoriile dintre senatori şi fostele actriţe; dar l-a convins în cele din urmă pe Iustin să facă o excepţie în privinţa actriţelor care părăseau această meserie, astfel că nunta a avut loc. În ciuda trecutului dezonorant al Teodorei, căsnicia s-a dovedit a fi stabilă, întărită de ambiţia politică a celor doi şi de credinţa nou devenitei femei respectabile. Opinia publică avea ceva mai bun de făcut decât să blameze cuplul şi cum starea sănătăţii lui Iustin s-a înrăutăţit vizibil în 527, Senatul a luat hotărârea ca nepotul acestuia să fie numit împărat. Lustinian a fost încoronat la timp şi a devenit singurul deţinător al tronului ceva mai târziu, în acelaşi an, când Iustin a murit.

PROIECTELE LUI IUSTINIAN

Fireşte că Iustinian a devenit şi mai activ după ce a dobândit autoritate

deplină. Bun cunoscător al problemelor guvernării, armatei şi bisericii, el avea planuri de îmbunătăţire a fiecăruia dfin aceste domenii. Deşi acestea erau uneori imposibil de transpus în realitate, el sesiza multe posibilităţi reale pe care alţii le ignorau. Cu toate că oscila uneori, Iustinian recurgea cel mai adesea la diferite mijloace de a-şi atinge ţelurile urmărite. Fiind el însuşi un parvenit, şi-a ales generalii şi funcţionarii mai mult după meritele decât după relaţiile acestora. Egoist şi lipsit de simţul umorului, era expert în a se folosi de subordonaţii săi talentaţi, iar oamenii lui cei mai buni au răspuns prin loialitate încrederii acordate. Tot ceea ce făcea considera că era spre binele supuşilor săi.

Deoarece la urcarea lui pe tron Imperiul era încă în stare de război cu Persia, prima reformă importantă a lui Iustinian a avut drept scop întărirea trupelor care apărau graniţa răsăriteană. După ce negocierile de pace au eşuat, iar perşii i-au înfrânt în 528 pe bizantini, împăratul a reorganizat frontul persan, creând noi posturi de comandă pentru trupele de frontieră şi o nouă armată mobilă a Armeniei. Deşi cea mai mare parte a celor 15.000 de soldaţi ai armatei armene proveneau din alte armate mobile, inclusiv din cea a Răsăritului, noile recrutări au menţinut la acelaşi nivel capacitatea militară originară a acestor forţe. În combinaţie cu armata Răsăritului, efectivul armatei Armeniei a dus la creşterea numărului trupelor operative destinate să le ţină piept perşilor, de la 20.000 la 35.000 de oameni2. În 529, Iustinian le-a încredinţat treburile războiului celor doi foşti membri ai corpului său de gardă.

Fig. 41. Exteriorul bisericii sfinţilor Sergiu şi Bahus de la Constantinopol, înălţată în timpul lui Iustinian nu mult după 527, anul când a devenii împărat (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

Între timp Iustinian numise o comisie de jurişti ca să iniţieze o serie de reforme juridice de o anvergură fără precedent. În 529, după ceva mai mult de un an de cercetări asidue, această comisie a publicat o nouă culegere de legi, Codul lui Iustinian. Acesta era o operă mult mai ambiţioasă decât Codul lui Theodosius din 438, care cuprindea doar legile emise în intervalul dintre domnia lui Constantin I şi cea a lui Theodosius al il-lea, dar multe dintre acestea erau depăşite. Codul lui Iustinian urmărea să includă toate legile valabile în orice perioadă şi să elimine tot ceea ce fusese abrogat. Era deci primul cod juridic atotcuprinzător din istoria Imperiului.

Iustinian era mulţumit de Codul său şi mai ales de prestigiul pe care urma să i-l confere acesta numele său. L-a numit imediat pe Tribonian, cel mai bun jurist al comisiei, atât în funcţia de chestor, primul magistrat al Imperiului, cât şi în cea de şef al celei de-a doua comisii, care urma să codifice numeroasele comentarii asupra legilor3, împăratul fusese şi mai mulţumit de şeful primei comisii, Ioan din Cappadocia, care a devenit principalul său consilier juridic în privinţa noii legislaţii şi peste puţin timp numindu-l pe Sittas comandant militar al Armeniei, iar pe Belizarie comandant militar al Orientului.

1QA

prefect pretori an pentru Răsărit. Aceştia şi alţi câţiva nou numiţi au început să pună stăpânire pe guvernul lui Iustinian în detrimentul bogatului şi influentului cerc tradiţional al funcţionarilor publici. Taxele punitive şi amenzile percepute de Ioan şi de subordonaţii săi au devenit o nouă sursă importantă de venituri pentru guvern.

Primele din noile legi ale lui Iustinian erau îndreptate împotriva homosexualilor, păgânilor şi ereticilor. El i-a absolvit pe monofiziţi, pe care nu-i considera neapărat eretici, dar era convins că a-i ataca pe ceilalţi era datoria lui de împărat creştin. Era intolerant faţă de maniheişti şi de secta disidentă evreiască a samaritenilor, care organizaseră o rebeliune înainte de a fi desfiinţaţi. Cu toate că majoritatea celorlalţi nonconformişti religioşi şi sexuali au scăpat de persecuţii fiind discreţi, unii homosexuali şi câţiva păgâni care practicau vechile culte au fost executaţi, iar alţii au fost demişi din posturile oficiale. Lustinian le-a interzis în 529 păgânilor să predea în învăţământul public, destituindu-i pe mulţi filosofi.

Iustinian a început să se bucure de mai mult succes militar. În 529, el a trimis o expediţie bizantină în regatul Bosporus din Crimeea, al cărui rege fusese detronat şi ucis după ce trecuse la creştinism. Împăratul a anexat Crimeea, transformând-o în provincie. În 530, aranjamentele făcute de el în Răsărit au dus la primele victorii bizantine clare asupra perşilor într-un interval de mulţi ani. În apropiere de fortăreaţa de frontieră Dara. Belizarie a înfrânt o armată invadatoare persană mult mai mare decât a sa. Aproape de Theodosiopolisul armean, Sittas a învins o altă forţă persană mult mai mare, iar curând după aceea a cucerit o parte a Armeniei persane. La sud, Iustinian s-a aliat cu recent întemeiatul regat arab al ghassanizilor din deşertul sirian. Ghassanizii erau creştini şi duşmani declaraţi ai păgânilor lacmizi, care conduceau un regat arab asemănător, aliat cu perşii şi învecinat cu Mesopotamia persană. Ca aliaţi ai bizantinilor, ghassanizii îi puteau împiedica pe supuşii lor arabi să facă incursiuni în Siria şi Palestina, să lupte cu adversarii lor lacmizi şi să facă incursiuni în teritoriul persan. Deoarece ghassanizii voiau şi ei să fie ajutaţi de bizantini împotriva perşilor şi a lacmizilor, alianţa era reciproc avantajoasă.

Începând cu 530, Mundus, comandantul militar al Iliriei, şi Chilbudius,

comandantul militar al Traciei, au repurtat victorii importante împotriva bulgarilor şi slavilor care pustiau Balcanii. Graniţa de la Dunăre, care fusese întotdeauna cel mai slab punct al Imperiului de Răsărit, a devenit tot mai sigură. Astfel că armata bizantină reuşise să apere teritoriul Imperiului şi îl extinsese chiar într-o oarecare măsură în Armenia şi Crimeea. Imperiul părea atât de puternic încât intervenţia imperială în Italia şi Africa începea să pară posibilă nu numai lui Iustinian, ci şi unor ostrogoţi şi vandali.

Deşi conducătorii ostrogoţi şi vandali voiau să se împace cu Iustinian trezind bănuieli de trădare în rândul supuşilor germani, ostrogoţii, care o considerau pe Amalasuntha, regenta lor, pro-bizantină, au complotat împotriva ei şi au obligat-o să li-l dea în custodie pe tânărul rege Athalaric. În 530, vandalii, care se temeau că Hilderic, regele lor, avea de gând să cedeze Africa, l-au detronat şi l-au întemniţai, înlocuindu-l cu Gelimer, nepotul şi urmaşul acestuia. Iustinian a protestat vehement faţă de Gelimer şi a început să se mai gândească asupra acţiunii pe care urma să o întreprindă.

În anul următor, după ce perşii îi învinseseră pe bizantini în Mesopotamia, dai fuseseră la rândul lor învinşi în Annenia, a murit regele persan Kavad. Din cauză cât urmaşul acestuia, Khusrau, voia pace pentru a-şi consolida puterea, el a început negocierile în acest scop. Cât despre Iustinian, acesta voia pace cu Persia ca să poată invada Africa, mai ales că intenţiona să-l cheme pe Belizarie din Răsărit ca să-l pună în fruntea armatei invadatoare. În timpul îndelungatelor discuţii diplomatice, atât perşii, cât şi bizantinii au respectat starea de armistiţiu, iar Iustinian a început să-şi organizeze expediţia împotriva vandalilor.

Însă, înainte ca aceasta să pornească, la începutul anului 532 a avut loc în capitală un incident minor, care s-a transformat într-o stare de urgenţă. Totul a început atunci când Albaştrii şi Verzii au pretins scuze pentru doi din membrii facţiunilor lor care supravieţuiseră încercării de a fi spânzuraţi sub acuzaţia de crimă. Agitaţia fac ju nilor a luat în curând o întorsătură politică. Albaştrii au ignorat favorurile acordate de Iustinian. Scoţând obişnuitul strigăt din timpul curselor Nika! („învinge!”), o mulţime de

Albaştri şi Verzi au păstruns cu forţa în închisoare şi au dat foc unei mari părţi a centrului oraşului. Când câţiva dintre senatorii de frunte i-au încurajat şi le-au dai arme, răzvrătiţii i-au cerut lui Iustinian să-i destituie pe prefectul oraşului, pe Ioan de Cappadocia, prefectul pretorian, şi pe chestorul Tribonian. Cu toate că împăratul a fost de acord, nu a reuşit totuşi să potolească mulţimea. L-au găsit pe Hypatius, un nepot al defunctului împărat Atanasius, şi l-au proclamat împărat la Hipodrom.

Neputând avea încredere în trupele cetăţii, Iustinian a hotărât să se refugieze în Tracia, dar, sfătuit de Teodora, a decis să mai rămână la Constantinopol4. Şansa lui a fost prezenţa celor doi generali loiali în oraş: Belizarie, care pregătea expediţia împotriva vandalilor, şi Mundus, care se afla în drum spre Tracia ca să-l înlocuiască pe cel dintâi ca şef militar pentru Răsărit. Aceştia au preluat comanda puţinelor trupe loiale cu care au pătruns în Hipodrom şi i-au măcelărit pe răzvrătiţi, a căror răscoală a ajuns să fie cunoscută sub numele de Revolta Nika. Iustinian l-a executat pe Hypatius.

Fig. 42. Basorelief din partea inferioară a bazei Obeliscului lui Theodosius I din Hipodromul de la Constantinopol, reprezentând o cursă de care. Deasupra celor patru care ale Albaştrilor, Verzilor, Roşiilor şi Albilor se află statuile şi alte ornamente de pe pilonul central pe care era aşezat obeliscul (Foto: Irina Andreescu-Treadgold).

Împăratul proclamat de rebeli, şi i-a exilat, confiscând şi averile senatorilor care sprijiniseră revolta.

Deşi Revolta Nika a demonstrat faptul că Iustinian nu se bucura de popularitate, el a avut, fără îndoială, dreptate să învinuiască în primul rând senatorii şi nu poporul. Ca fiu de ţăran, Iustinian nu era de acord cu privilegiile clasei senatoriale, iar Ioan de Cappadocia, prefectul lui pretorian, provenea dintr-un mediu asemănător şi avea aceeaşi atitudine. Atât împăratul, cât şi Ioan şi Tribonian făcuseră deja eforturi împotriva corupţiei, care îi deranjaseră pe puţini dintre cetăţenii de rând. După Revolta Nika, Iustinian a ezitat şi mai mult când era vorba de numirea în înalte posturi a unor persoane din familiile senatorilor şi mult mai înclinat să le transfere averile acestora în vistierie prin orice mijloace.

Împăratul şi-a urmat planurile ca şi înainte. El a ordonat reconstruirea integrală a Sfântei Sofia şi a altor clădiri incendiate în timpul revoltei. L-a menţinut pe Tribonian în postul de şef al comisiei legislative şi l-a numit curând pe Ioan de Cappadocia din nou ca prefect pretorian. A semnat un tratat cu regele persan Khusrau, care a ajuns să fie cunoscut sub numele de Pace Perpetuă. Întrucât perşii făcuseră mult mai multe incursiuni în teritoriul bizantin decât făcuseră bizantinii în Persia, Khusrau se aştepta să fie cumpărat, ceea ce s-a şi întâmplat. Prevederile tratatului îl obligau pe Iustinian să-i trimită lui Khusrau imensa cantitate de 11.000 de livre de aur, adică 792.000 de nomisme; dar împăratul a suspendat plata trupelor de la frontiera persană, ceea ce a dus peobabil la recuperarea pierderii în decurs de un singur an5. Odată stabilită pacea în Răsărit, Iustinian a continuat pregătirile pentru expediţia împotriva vandalilor, în ciuda avertismentelor consilierilor săi, care considerau că riscul era prea mare.

i on

Di. Wv/xivi. /x r i\v_/vji\. ROUi^Ul împăratul şi-a continuat şi planul de reconciliere cu unii dintre monofiziţi, ai căror episcopi exilaţi începuseră să se certe între ei la Alexandria. Cu puţin timp în urmă, Iulian, episcopul Halicarnasului exilat pe coasta Anatoliei, afirmase că trupul lui Hristos era, prin însăşi natura sa, incapabil să sufere şi să păcătuiască6. Cu toate că această concluzie decurgea din credinţa originară a lui Eutyches într-o natură divină unică, majoritatea monofiziţilor îl consideraseră de multă vreme eretic pe Eutyches şi credeau că, deşi unică, natura lui Hristos este atât divină, cât şi umană. Severus, patriarhul exilat al Antiohiei şi principalul lider al monofiziţilor, l-a atacat pe Iulian, acuzându-l că a negat umanitatea lui Hristos. Curând, monofiziţii s-au divizat în severini şi iuliani.

Iustinian a simţit că putea rezolva problema monofizitismului aşa cum făcuse Theodosius I cu arianismul. Theodosius triumfase asupra celor care îl negau pe Arius, dar aveau obiecţii faţă de crezul de la Niceea pentru că acesta nu exclusese sabellianismul. Atunci când cei care avuseseră obiecţii şi-au dat, în cele din urmă, seama că sabellianismul nu prezenta niciun pericol, au acceptat crezul de la Niceea, lăsând minoritatea adevăraţilor arieni să dispară de la sine. Monofiziţii severieni îi respingeau acum pe Iulian şi pe Eutyches, dar obiectau împotriva formulei calcedoniene a celor două naturi, din cauză că ea nu excludea nestorianismul, care însemna după toate probabilităţile credinţa în două persoane. Asigurându-i pe severieni că nestorianismul nu constituia o ameninţare, Iustinian spera să-i convingă să accepte deciziile conciliului din Calcedonia şi să izoleze minoritatea iulianiştilnr. Răsplata urma să fie unitatea Bisericii.

În acest scop, împăratul a organizat o lungă conferinţă la Constantinopol între cei mai cunoscuţi monofiziţi calcedonicni şi severieni. În ciuda persistentelor lor neînţelegeri în privinţa terminologiei şi a istoriei conciliilor, credinţele teologice ale participanţilor s-au dovedit a fi surprinzător de asemănătoare, iar câţiva severieni chiar au acceptat deciziile conciliului calcedonian. În martie 533, Iustinian a promulgat un edict prin care îi condamna atât pe Nestorius, cât şi pe Eutyches şi afirma că Hristos este divin, uman şi o singură persoană. Cu toate că acest edict

nu a dus imediat la împăcarea severienilor şi calcedonienilor, el a scos în evidenţă credinţele comune care păreau să facă posibilă reconcilierea. Astfel că Iustinian şi-a continuat plin de speranţă eforturile7.

Trei luni mai târziu, Belizarie a pornit pe mare împotriva vandalilor din Africa cu circa 18.000 de soldaţi, cea mai mare parte a lor făcând probabil parte din Armata Răsăritului, pe care o comanda încă, şi 30.000 de marinari8. Romanii din Tripolitania şi comandantul vandal al Sardiniei se răzvrătiseră deja împotriva regelui vandal Gelimer şi au trecut de partea împăratului. În Italia, regenta ostrogotă Amalasuntha era pusă în faţa perspectivei de a fugi în Imperiu şi avea nevoie de bunăvoinţa lui Iustinian, aşa că

Kecucerirue şi ciuma {jío-jujj i-a permis lui Belizarie să se aprovizioneze mai departe din Sicilia, chiar dacă succesul bizantinilor împotriva vandalilor îi punea în evident pericol pe ostrogoţi.

După ce prefectul Ioan de Cappadocia scosese în evidenţă pericolele expediţiei în Africa, Iustinian a făcut-o să fie de mică anvergură şi destul de ieftină ca să nu ruineze armata şi vistieria în caz de eşec. Pe de altă parte, efectivul scăzut al corpului expediţionar făcea ca eşecul să fie mai sigur. Se pare că Iustinian avea o încredere exagerată în durabilitatea domniei lui şi în capacitatea lui Belizarie şi a armatei sale. Poate că împăratul avea o idee nemărginită şi despre valoarea Africii. Cu toate acestea, Iustinian credea că Dumnezeu îl va ajuta în planul lui de a-i învinge pe barbarii arieni din Apus şi de a recupera fostele provincii romane.

VICTORIILE LUI IUSTINIAN

Belizarie era într-adevăr un comandant înzestrat cu mult talent, inclusiv cu acela de a le convinge indisciplinatele armate bizantine să facă lucruri pe care nu voiau să le facă. În unele privinţe, vandalii erau nişte adversari convenabili. Ei îi îndepărtaseră pe locuitorii lor romani încercând mult timp să-i convertească la arianism şi le era atât de frică de revoltă, cu toate că nu se temeau de invazii, încât dărâmaseră zidurile cetăţilor, cu excepţia celor ale capitalei Cartaginei. Puterea lor slăbise atât din cauza recentelor rebeliuni din Sardinia şi Tripolitiania, cât şi a raidurilor şi cuceririlor

anterioare ale maurilor din vecinătate. Dar vandalii aveau totuşi o armată mai numeroasă decât cea a lui Belizarie, trupe la fel de bune ca ale acestuia şi un conducător priceput în persoana lui Gelimer.

Debarcarea bizantinilor în Africa l-a luat prin surprindere pe Gelimer, care trimisese cea mai mare parte a flotei vandale să înăbuşe răscoala din Sardinia şi pe

A

care nu o putea chema înapoi în timp util. În timp ce Belizarie mergea mai departe spre Cartagina, regele l-a executat pe Hilderic, predecesorul lui, şi a dat ordin ca trei contingente ale armatei sale să organizeze o ambuscadă împotria bizantinilor la Decimum, la 15 kilometri la sud de Cartagina. Primul contingent, condus de fratele lui Gelimer, a sosit în dezordine, s-a ciocnit de avangarda bizantină şi a fost practic anihilat. Cea de-a doua armată vandală a dat piept cu mercenarii huni ai bizantinilor, care au înspăimântat-o atât de mult încât a scăpat ca prin minune să nu fie măcelărită, în cele din urmă şi-a făcut apariţia şi Gelimer, cu cea mai mare parte a armatei sale şi i-a izgonit pe bizantini din Decimum. Dar oprindu-se să-şi înmormânteze fratele, regele i-a permis lui Belizarie să-l ia pe nepregătite. În timp ce era urmărit, Gelimer a luat-o orbeşte la goană în direcţia opusă Cartaginei, lăsându-i pe locuitorii acesteia să-l întâmpine în voie pe Belizarie.

Cu toate că planurile de bătaie ale lui Gelimer eşuaseră şi-l făcuseră să piardă Cartagina, majoritatea forţelor sale rămăseseră intacte. El şi-a adus flota din Sardinia, unde aceasta îi învinsese pe rebelii locali, şi a încercat să le ţină piept hunilor lui Belizarie. Însă, înainte de sfârşitul anului 533, Belizarie l-a atacat pe Gelimer la Tricamerum, nu departe de Cartagina, şi a nimicit armata vandală. După ce s-a refugiat la mauri, Gelimer şi puţinii oameni care-i mai rămăseseră s-au predat la mai puţin de un an de la sosirea lui Belizarie. Bizantinii au desăvârşit cucerirea regatului vandal punând stăpânire pe Sardinia, Corsica, insulele Baleare şi pe fortul Septem de la Strâmtoarea Gibraltar.

Iustinian era cât se poate de bucuros. Încă înainte ca Gelimer să se predea, împăratul a făcut publică anexarea regatului vandal,

transformându-l în Prefectura Pretoriană a Africii. Belizarie s-a întors la Constantinopol la mijlocul anului 534 cu Gelimer şi ceilalţi captivi vandali şi cu vistieria acestora, furată cândva de la romani şi recuperată acum. Iustinian l-a răsplătit pe Belizarie oferindu-i o primire triumfală, onoare acordată numai împăraţilor încă din timpul lui Augustus. Gestul nu era doar o manifestare a recunoştinţei, ci preamărea totodată importanţa victoriei, care era fireşte uriaşă, dar nu completă. Deşi vandalii care supravieţuiseră fuseseră deportaţi şi înrolaţi în armata Răsăritului, maurii continuau să atace din deşert noua prefectură africană. Utilizând probabil trupele din Răsărit înlocuite de vandalii capturaţi, Iustinian a creat o nouă armată a Africii sub comanda lui Solomon, adjunctul lui Belizarie. Ca să-i confere mai multă putere împotriva maurilor, împăratul l-a numit pe Solomon atât prefect pretorian, cât şi comandant militar.

Odată cu acest prim pas extrem de reuşit spre recucerirea Apusului, Iustinian

A...

şi-a continuat ambiţioasele reforme legislative şi administrative. În 533 comisia lui Tribonian publicase Codul Rezumat\ o codificare competentă a comentariilor juridice anterioare, şi Instituţiile, un manual oficial pentru cei care studiau dreptul. În 534 comisia şi-a încheiat activitatea publicând o versiune revizuită şi corectată a Codului lui Iustinian. Codul, Codul Rezumat şi Instituţiile, la care s-au adăugat Legile Derogatorii \ noua legislaţie a lui Iustinian, erau în general cunoscute sub numele de Corpus Juris Civilis (Corpul Legilor Civile). Acest Corpus a devenit forma definitivă a dreptului roman în Imperiu şi în curând şi în Occidentul barbar.

După ducerea la bun sfârşit a acestei sarcini măreţe, Iustinian a trecut la punerea în aplicare a planurilor pregătite de prefectul său, Ioan de Cappadocia, destinate

— Această colecţie, cunoscută şi sub numele de Digeste sau Pandectes, este compusă din 50 de cărţi şi cuprinde fragmente din vechea legislaţie republicană şi imperială adaptate la realităţile secolului al VI-lea (n. Ed.).

** însumează 154 de novele constituind legislaţia curentă a Imperiului. Acestea sunt alcătuite în limba greacă, fapt ce sugerează care era idiomul

popular în vremea lui Iustinian (n. Ed.).

creşterii eficienţei şi reducerii corupţiei din administraţie. Ideile lui Ioan au fost transpuse în practică mai întâi în noua Prefectură a Africii, căreia i s-a stabilit o birocraţie care, conform standardelor în vigoare la vremea aceea, era puţin numeroasă, şi bine plătită. Strategia lui Ioan consta în numirea unui număr mic de oameni de origine modestă care să depindă de stat şi să-l slujească, în loc să reprezinte şi să favorizeze aristocraţia locală. Ţelul său principal era creşterea veniturilor statului prin reducerea patronajului particular şi a extorcării.

Respectând planurile lui Ioan, Iustinian a interzis prin lege vinderea posturilor de guvernatori provinciali, o practică obişnuită care îi obligase pe aceştia să accepte mită ca să-şi recupereze investiţia. Pe Lângă plata oficialilor, legea a pus capăt şi plăţilor la trezorerie, dar probabil că sacrificiul a meritat să fie făcut, conducând ulterior la scăderea numărului delapidărilor. Împăratul a desfiinţat şi o serie de birouri pe care le considera inutile sau ale căror funcţii se interpuneau. Printre acestea se aflau multe sinecure deţinute de obicei de senatori bogaţi şi întregul angrenaj administrativ al diocezelor care devenise corupt. Iustinian le-a mărit salariile multora dintre oficialii rămaşi în posturi, sperând că un venit corespunzător îi va ajuta să reziste corupţiei. Succesul acestor reforme a avut ca rezultat creşterea veniturilor şi a numărului de plângeri din partea celor puternici.

Fig. 43. Bazilica Rezervor (Constantinopol) construită în timpul lui Iustinian. Gravură de W.H. Capone, după T. Atlom. (După Thomas Allom, Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor [Londra, 1838]).

Începeau să dea rezultate şi eforturile lui Iustinian de a-i atrage de partea sa pe monofiziţii severieni. Edictul conciliator din 533, pe care papa Ioan al II-lea îl acceptase, l-a atras până şi pe Severus al Antiohiei să vină în capitală pentru discuţii, împărăteasa Teodora, care trecuse de partea severieni lor, părea să-şi ajute soţul ca să-i împace pe aceştia cu

calcedonicnii. În 533, când a murit Timotei, patriarhul monofizit al Alexandriei, Teodora a reuşit să-l înlocuiască cu severianul Theodosius în defavoarea unui iulianist mai popular. Atunci când Epifanie, patriarhul calcedonian al Constantinopolului, a murit în acelaşi an, ea l-a convins pe Iustinian să-l înlocuiască cu Anthimus, cunoscut ca fiind calcedonian, dar binevoitor faţă de severieni. Evenimentele păreau să se îndrepte spre o adevărată unire a bisericilor Romei, Antiohiei, Alexandriei şi Constantinopolului pentru prima dată după cenciliul de la Calcedonia.

Iustinian a sesizat ulterior ocazia de a face cea mai mare recucerire din toate, cea a Italiei. Pe lângă valoarea acesteia pentru puterea bizantină, reocuparea Italiei urma să garanteze reunirea cu papalitatea şi să apere ruta maritimă spre deja recucerită Africă. Împăratul nutrea speranţe şi în privinţa supunerii regatului ostrogot fără prea multă luptă sau chiar pe cale paşnică. Regenta ostrogotă Amalasuntha punea la cale o propunere secretă de a-i ceda acestuia Italia. În 534, poziţia ei devenise instabilă odată cu moartea fiului ei, regele adolescent Athalaric. Având imediat nevoie de un rege, ea l-a ales pe vărul său, Theodahad, care a fost de acord să conducă regatul împreună, dar în 535 a întemniţat-o şi a ucis-o9.

Aflând de asasinarea fostei sale aliate, Iustinian a revendicat în grabă regatul ostrogot. Deoarece Sittas îi ţinea pe bulgari în afara Balcanilor cu armata Traciei, Iustinian putea avea disponibilă cea mai mare parte a armatei Iliriei, care se afla din nou sub comanda lui Mundus. Împăratul i-a ordonat acestuia să invadeze Dalmaţia ostrogotă şi l-a trimis pe Belizarie să invadeze Sicilia cu o armată de 7.500 de oameni strânsă în grabă10. În timp ce Mundus cucerea Salona, cel mai mare oraş al Dalmaţiei, Belizarie punea uşor stăpânire pe Sicilia. Cucerirea Siciliei a făcut ca drumul pe mare spre Africa să devină sigur şi a stabilit o bază pentru invadarea Italiei. Alarmat, Theodahad l-a trimis la Iustinian pe papa Agapetus ca să ceară pace. Dar în momentul în care papa plecase, un ambasador se prezenta deja în faţa regelui. Solul l-a înspăimântat atât de tare pe Theodahad încât acesta a încheiat un pact secret prin care ceda Italia Imperiului.

În 536, când papa a ajuns la Constantinopol, misiunea sa fusese

anulată. Dar Agapetus a rămas pentru a cere abdicarea patriarhului Anthimius, care se alăturase monofiziţilor severieni, refuzând să recunoască deciziile conciliului de la Calcedonia. Plecându-se în faţa autorităţii papale, Iustinian a obţinut, împotriva voinţei sale.

1QA

abdicarea lui Anthimius şi i-a permis papei să-l înscăuneze ca patriarh pe calcedonianul Menas. Cu toate că papa a murit după aceea, Menas a ţinut un sinod care i-a condamnat pe Anthimius, pe Severus şi pe adepţii lor pe care împăratul îi exilase din Constantinopol. Crezând în continuare că numai prejudecăţile îi împiedicau pe severieni să recunoască deciziile conciliului calcedonian, Iustinian spera că fermitatea putea avea mai multe şanse de reuşită decât compromisul în a-i convinge să se supună.

Între timp, o armată ostrogotă, neştiind că regele lor îi trăda, a ajuns în Dalmaţia şi a angajat o bătălie indecisă cu bizantinii, care s-au retras după moartea generalului lor, Mundus. Aflând acest lucru, Theodahad a reziliat înţelegerea privind cedarea Italiei şi i-a arestat pe trimişii lui Iustinian. Majoritatea soldaţilor din Africa s-au răzvrătit împotriva lui Solomon, comandantul lor, care nu fusese capabil să le plătească solda la timp folosindu-se de resursele locale. Belizarie a plecat cu flota din Sicilia la Cartagina, dar după ce începuse să restabilească ordinea a trebuit să se întoarcă ca să împiedice declanşarea unei rebeliuni chiar în Sicilia.

Iustinian a reacţionat energic la aceste răsturnări. El l-a numit drept comandant militar al Africii pe vărul său, Germanus, care îi învinsese pe slavi în timpul lui Iustin. Germanus a ajuns la Cartagina cu puţini oameni, dar achitând soldele restante pentru toţi soldaţii a recâştigat curând loialitatea multora dintre răzvrătiţi. Constantinianus, ales de Iustinian ca să-l înlocuiască pe Mundus în iliria, a reocupat Salona, iar ostrogoţii au părăsit Dalmaţia. Se pare că la acel moment Constantinianus unise forţele navale sub conducerea unui nou chestor militar, care, deţinând atât jurisdicţia asupra Dunării de Jos, cât şi pe cea a estului Mediteranei, putea să transfere nave între acestea şi să controleze marea”.

Fără să mai stea pe gânduri, împăratul, în ciuda numărului mic de oameni din trupele sale nu prea disciplinate, i-a dat ordin lui Belizarie să

traverseze strâmtoarea şi să debarce în Italia. Din fericire pentru bizantini, nehotărâtul Theodahad nu le adusese întăriri puţinilor soldaţi ostrogoţi care staţionau în sudul Italiei. Aceştia s-au predat imediat, iar Belizarie a înaintat repede spre Neapole, asediindu-l. Deoarece Theodahad nu a trimis nici de data aceasta întăriri, Belizarie şi-a strecurat o parte din trupe în oraş. La aflarea veştii căderii Neapolelui, exasperaţi, ostrogoţii l-au detronat pe Theodahad şi l-au ales ca rege pe Vitigis, un general care avea o oarecare reputaţie.

În timp ce Belizarie mărşăluia spre Roma, Viiigis a ordonat uciderea lui Theodahad. Cu toate acestea, în loc să apere Roma, Vitigis a ridicat tabăra şi s-a îndepărtat în grabă spre Ravenna, a divorţat de soţia sa şi a obligat-o pe Matasuntha, fiica Amalasunthei, să se căsătorească cu el. Cei 4.000 de ostrogoţi pe care-i lăsase Vitigis la Roma erau prea puţini ca să acopere zidurile întinse şi în ruină. Atunci când papa Silverius i-a convins pe locuitorii Romei să primească armata imperială, i r\e garnizoana ostrogotă a abandonat pur şi simplu oraşul. Belizarie a ocupat străveche» capitală a Imperiului înainte de sfârşitul anului 536.

Succesele lui Belizarie au demonstrat mai curând geniul acestuia decât forţa ˇarmatei sale. După ce detaşase garnizoane pentru Sicilia şi pentru sudul şi partea centrală a Italiei, el a cucerit Roma cu numai 5.000 de soldaţi. Prin eforturi eroice a făcut ca zidurile să poată fi apărate înainte ca Vitigis să afle cât de mic era efectivul garnizoanei şi să treacă la atac la începutul anului 537. Asediat de o forţă mult mai numeroasă, Belizarie a apelat la Iustinian pentru a obţine oameni şi provizii. Un contingent de 1.600 de oameni a pornit la drum şi a ajuns în curând, dar nu erau suficienţi.

Necunoscând în amănunt situaţia din Apus, conducerea răsăritean avea tendinţa să subestimeze costurile recuceririi acestuia. Aşteptându-se ca Africa să achite imediat costul propriei sale apărări din venitul curent, Iustinian nu le plătise solda soldaţilor ei până când aceştia s-au răzvrătit. Văzând că Belizarie poate cuceri Africa într-un an cu 18.000 de oameni, Iustinian a presupus că acesta poate cuceri Italia cu mai puţin de jumătate din acest număr. Deşi împăratul a încercat ulterior să îndrepte ambele

greşeli, călătoriile din Orient în Occident erau primejdioase iarna şi lente chiar şi vara. Germanus a reuşit să înăbuşe

A...

revolta din Africa abia în 537. În acel moment îi puteau fi trimise foarte puţine întăriri lui Belizarie înainte ca venirea iernii să facă nesigură navigaţia pe mare.

Fig. 44. Exteriorul bisericii Sfânta Sofia (Constantinopol), cu baptisteriul în prim-plan (Foto: Warren Treadgold).

După ce dobândise uriaşul tezaur al vandalilor, Iustinian nu mai ducea lipsă de bani. El cheltuia în construcţii, pentru refacerea Antiohiei după cutremurele din 526 şi 538 şi cea a Constantinopolului după Revolta Nika din 532. Monumentul cel mai costisitor şi mai faimos a fost biserica Sfânta Sofia, sfinţită în 537. La fel de îndrăzneţ concepută ca şi cucerirea Africii, ea era cea mai mare biserică din lume, având cel mai înalt dom. Sfânta Sofia era cea mai reprezentativă pentru zecile de proiecte scumpe şi uneori inovatoare comandate de Iustinian. Împăratul ar fi trebuit să amâne unele din construcţiile sale până după cucerirea sigură a Africii şi Italiei.

În lunile când aştepta ajutor de la Roma, Belizarie a făcut mari eforturi ca să se apere de numeroşii asediatori şi să-i îmbărbăteze pe nefericiţii asediaţi. Sarcina lui era complicată de ordinele primite de la Teodora de a-l înlocui pe papa Silverius cu prietenul acesteia, Vigilius, care fusese mai conciliator faţă de monofiziţi. Având motive întemeiate să fie convins că Iustinian era de acord cu împărăteasa sa, Belizarie l-a destituit pe Silverius sub acuzaţia de a fi complotat cu Vitigis şi a făcut ca Vigilius să fie ales papă.

În cele din urmă, spre sfârşitul anului 537, au sosit provizii din abundenţă şi circa 5.600 de soldaţi sub comanda lui Ioan, un nepot al fostului rebel Vitalian. La începutul anului 538, Ioan a reuşit să cucerească Rimini, chiar la sud de Ravenna, înfricoşându-l pe Vitigis şi făcându-l să ridice asediul asupra Romei după ceva mai mult de un an. Alte 7.000 de bizantini conduşi de eunucul Narses, un sfetnic de încredere al

împăratului, au debarcat în vară. Belizarie începuse deja să-şi extindă cuceririle spre nord, luând în stăpânire cu ajutorul romanilor din peninsulă oraşele Genova şi Milano. Dar Narses, invocând o ambiguitate în însărcinările primite, a nesocotit ordinele lui Belizarie şi a pornit împreună cu Ioan să cucerească Emilia.

După ce instalase un papă evident conciliator, împăratul a încercat să pregătească o înţelegere totală în cadrul bisericii pentru a atrage de partea sa Egiptul monofizit. Severus al Antiohiei a murit în 538, între timp Iustinian destituindu-l pe Theodosius al Alexandriei pentru că respinsese de mai multe ori deciziile conciliului calcedonian. Paul, succesorul lui Theodosius, a folosit forţa militară ca să înlocuiască ierarhia monofizită din Egipt cu calcedonieni. Ca să sprijine eforturile lui Paul, împăratul a pus Egiptul sub conducerea a cinci duci cu puteri militare şi civile absolute, care au avut un succes surprinzător în interzicerea monofizitismului. Oficial, toţi cei cinci patriarhi căzuseră de acord.

Cucerirea Italiei a continuat în 539, cu o întrerupere. Ostrogoţii, ajutaţi de câteva cete de franci, au recucerit şi jefuit oraşul Milano după ce Narses ignorase ordinele lui Belizarie de a scoate cetatea de sub starea de asediu. La aflarea ştirii.

1 r\n Iustinian şi-a dat seama de necesitatea unei comenzi unice şi La rechemat pe Narses Disperaţii ostrogoţi au avut puţin de câştigat de pe urma distrugerii cetăţii Milano şi chiar mai puţin din partea unei alte armate de franci, care, într-o scurtă incursiune în nordul Italiei, le-au făcut goţilor mai mult rău decât bizantinii. După ce Vitigis, care nu fusese niciodată un conducător energic, a încetat să mai opună rezistenţă, oamenii lui s-au rezumat în continuare doar la apărarea pasivă a forturilor lor. Spre sfârşitul anului, Belizarie primise întăriri de la armata Iliriei prin Dalmaţia şi cucerise aproape totul la sud de fluviul Pad, cu excepţia Ravennei, unde l-a asediat pe Vitigis. Chiar dacă cetatea era aproape imposibil de cucerit prin asalt, regele ostrogot nu vedea nici şansă de a rezista asediului, aşa că a început negocieri de pace.

Se părea deci că 540 urma să fie anul când Belizarie avea să cucerească restul Italiei de la ostrogoţi, aşa cum Solomon, reinstalat cu un an în urmă

de Germanus, recucerea restul Africii de Nord de la mauri. În acest timp, împăratul începuse să 11c îngrijorat de regele persan Khusrau, al cărui interes faţă de Pacea Veşnică, încheiată în 532, scăzuse după ce-şi asigurase tronul pe plan intern. Încurajat de faptul că Iustinian era preocupat de Apus, Khusrau le permisese deja aliaţilor săi arabi lakmizi să facă incursiuni în Siria. Lustinian voia să termine la timp războiul cu ostrogoţii ca să împiedice un atac persan sau cel puţin ca Belizarie să se întoarcă în Răsărit ca să respingă un asemenea atac.

Pentru a-şi atinge scopul, Iustinian a trimis ambasadori la începutul anului 540 şi i-a oferit lui Vitigis pacea în schimbul unei jumătăţi din tezaurul său şi a tuturor ţinuturilor de la sud de Pad. Aceşti termeni erau rezonabili pentru Vitigis, dar nu şi pentru Belizarie. Generalul voia să-şi ducă la bun sfârşit cucerirea şi este posibil să se fi temut ca nu cumva ostrogoţii să invadeze după plecarea lui Italia bizantină din teritoriul care le rămăsese. El putea întârzia ratificarea tratatului până ce ostrogoţii şi Vitigis făceau o altă propunere. Ei i-au propus lui Belizarie să i se supună ca împărat al unui Imperiu Roman de Apus renăscut. Cu toate că de fapt îi era loial lui Iustinian, generalul s-a prefăcut că este de acord.

Pe baza acestui subterfugiu, Belizarie a obţinut predarea Ravennei, a lui Vitigis şi a întregii sale garnizoane, precum şi a tezaurului, urmată de supunerea celei mai mari părţi a ostrogoţi lor din nord. Belizarie a intrat în Ravenna în mai, poate neştiind încă de faptul că perşii invadaseră Siria în martie. Peste aproximativ o lună, marele general şi o parte a soldaţilor lui au fost rechemaţi ca să lupte împotriva lor. Abia atunci când s-au îmbarcat pentru Răsărit împreună cu Vitigis şi luând tezaurul cu ei, ostrogoţii şi-au dat seama că Belizarie rămăsese credincios împăratului şi că-i trăsese pe sfoară. La momentul acela însă, recucerirea în întregime a Italiei era practic înfăptuită, ca şi cea a Africii. Imperiul se extinsese extrem de mult, aparent cu cheltuieli minime.

Fig. 45. Exteriorul bisericii Sfântul Vilalie (Ravenna) terminată în timpul lui Iustinian (Foto: Soprintendenza per i Beni Ambientali e Architettonici, Ravenna).

ATACUL PERŞILOR

Războaiele din Africa şi Italia îl obligaseră pe Iustinian să neglijeze sistemele de apărare din estul Imperiului. Belizarie a condus campaniile din Apus cu titlul de comandant militar al Orientului, având evident sub comandă o mare parte a armatei mobile a acestuia. Garnizoanele de la frontierele de est, care nu fuseseră niciodată mai eficiente decât orice alte trupe de frontieră, au decăzut şi mai mult după ce, în perioada Păcii Veşnice, nu au mai fost plătite. În Balcani, care nu erau protejaţi de un astfel de tratat, trupele de frontieră se aflau şi ele într-o situaţie confuză, iar în 539, o mare parte a armatei Iliriei era în Italia.

La începutul anului 540, bulgarii au făcut o incursiune fără să întâmpine o rezistenţă reală. De la Dunăre, atacatorii au pătruns ca o furtună în Iliria, unde au cucerit câteva forturi mici, apoi în Macedonia, unde au jefuit un oraş de mică

1 nu importanţă. Cetele de bulgari au ajuns în nordul Greciei şi în sudul Trac iei, făcând chiar o scurtă incursiune dincolo de Helespont, înainte de a se retrage cu toţii. Bulgarii au luat mulţi prizonieri, dar au provocat doar distrugeri nesemnificative şi nu au cucerit localităţi importante. O ameninţare mai serioasă o constituia o incursiunea perşilor în Siria, care era mult mai bogată, aceştia ştiind cum se cuceresc cetăţile.

Conştient de faptul că era posibil ca Pacea Veşnică să fie temporară, împăratul întărise fortificaţiile mai multor oraşe din apropierea frontierei şi construise o nouă fortăreaţă la Petra, ca să includă Lazica în cadrul frontierei. Iustinian anexase în 536 şi ultimele lui satrapii din Armenia, dar acest fapt a dus la declanşarea unei rebeliuni a armenilor. Rebelii l-au ucis în 538 pe Sittas, comandantul Armeniei, înainte de a fi învinşi după un an de Buzes, succesorul acestuia. Iustinian era încrezător în faptul că regele Khusrau va menţine pacea o perioadă din aceeaşi nevoie de a-şi consolida puterea care îl determinase să încheie tratatul. Dar Iustinian ştia că putea organiza o defensivă eficientă împotriva Persiei numai după întoarcerea lui Belizarie şi a oamenilor lui.

Lucrul acesta îl ştia şi Khusrau, care dorea şi el glorie şi bogăţie. Regele

persan nu avea nevoie de încurajarea oferită de rebelii din Armenia bizantină şi de o solie a ostrogoţilor. El s-a hotărât să profite de absenţa unei mari părţi a armatei Răsăritului pentru a jefui Siria şi eventual pentru a cuceri două-trei localităţi de frontieră. Înainte ca Belizarie să fi avut posibilitatea să se întoarcă, Khusrau a pornit la nord de Ev. Frat şi a pătruns în teritoriul bizantin în fruntea unei armate puternice jefuind cetatea Sura. Buzes se afla în apropiere cu trupe din armata Armeniei, dar a considerat că era mai prudent să se retragă.

Iustinian i-a încredinţat apărarea Siriei vărului său, Germanus. Ajungând la Antiohia şi ducând lipsă de oameni, noul comandant a început negocierile cu regele Khusrau. Acesta a fost de acord să se retragă în schimbul sumei de 72.000 de nomismate, dar până la primirea ei a continuat să înainteze şi să ia bani de la sirieni. El a jefuit Beroea atunci când garnizoana acesteia a dezertat după ce nu mai primise de ani de zile solda. Apoi ambasadorii trimişi de Iustinian la perşi au ajuns la Antiohia şi au anulat termenii negociaţi de Germanus cu Khusrau. Germanus a renunţat şi a plecat din Antiohia, în timp ce perşii se apropiau. Deşi oraşul era apărat de 6.000 de soldaţi din forţele de frontieră, aceştia l-au lăsat în mâinile lui Khusrau la primul atac al perşilor.

Fig. 46. Antiohia (actualul oraş turcesc Antakya), reprezentând vechile ziduri care sunt acum în cea mai parte distruse. Gravură din secolul al XIX-lea de J. Jeavons, după W.H. Barlett (După John Came, Syria, the Holy Land, Asia Minor ele., Illustrated [Londra, 1837]).

Astfel, cel de-al treilea oraş al Imperiului ajungea sub stăpânirea perşilor, care nu-l mai capturaseră din timpul crizei din secolul al III-lea12. Ei au prădat Antiohia, au incendiat cea mai mare parte a acesteia şi au luat în captivitate miile de cetăţeni care nu fugiseră sau nu muriseră. După prădarea Antiohiei, Khusrau i-a informat pe solii lui Iustinian că preţul lui se ridicase la 360.000 de nomisme plătite imediat şi 36.000 de nomisme în anul următor. Din cauză că suma aceasta nu putea fi achitată imediat, regele a continuat să scoată bani din proprietăţile cetăţenilor din Apamea

şi din alte câteva locuri. Când a ajuns la Edessa, a descoperit că Buzes pusese în cele din urmă la punct o apărare corespunzătoare şi a acceptat o sumă moderată ca să cruţe teritoriul cetăţii. Khusrau era gata să-i elibereze pe prizonierii antiohieni pentru o sumă mai mare, pe care Buzes nu le-a permis locuitorilor Edessei să o plătească. În acest moment, Iustinian a transmis acceptarea noilor termeni de încheiere a păcii, dar şi-a retras-o după ce, în timp ce se întorcea, Khusrau a încercat să cucerească Dara.

Întreaga campanie a fost un triumf pentru Khusrau şi un eşec pentru bizantini. Daunele aduse Siriei erau considerabile, dar răul făcut prestigiului Bizanţului era şi mai mare. Duşmanii Imperiului puteau să-şi închipuie acum că Iustinian îşi datora succesele nu puterii bizantine, ci pur şi simplu norocului şi unui general, Belizarie. De fapt, dezastrul din Siria nu era rezultatul nici unei slăbiciuni fundamentale, ci doar lipsei de pregătire şi repetatelor eşecuri în realizarea unui acord privind o reacţie coerentă la atac. Cu toate acestea, perşii, ostrogoţii şi alţi inamici aveau tot dreptul să considere că proiectele lui Iustinian îi depăşeau resursele.

Printre cei care au sesizat vulnerabilitatea Bizanţului se număra şi Gubazes, regele din Lazica. Garnizoana şi comandantul bizantin al recent construitei fortăreţe de la Petra începuseră să-l nemulţumească pe rege, astfel încât acesta i-a cerut lui Khusrau să restabilească protectoratul persan în Lazica. Încântat de ofertă, Khusrau şi-a dus în 541 armata în Lazica, convingându-i totodată pe hunii caucazieni să atace Armenia bizantină. Fără să se teamă prea mult de răzbunarea bizantinilor, el a preluat controlul în Lazica şi a cucerit Petra după un scurt asediu. Dar şi-a întrerupt campania la vestea că hunii fuseseră învinşi de Valerian, noul comandant militar al Armeniei, şi că Belizarie invadase chiar Imperiul persan.

La sosirea în Răsărit cu un număr de soldaţi bizantini şi ostrogoţi, Belizarie făcuse repede ordine în armata Răsăritului şi îşi unise forţele cu Buzes şi cu armata Armeniei. Deşi îl făcuse pe Khusrau să creadă că mărşăluia mai degrabă împotriva hunilor decât spre Lazica, Belizarie era conştient de faptul că o campanie de răzbunare ar ridica moralul

bizantinilor. Trecând pe lângă puternic fortificată cetate Nisibis de la graniţă, el a cucerit cu uşurinţă şi a distrus Sisaurana, următorul oraş înzestrai cu ziduri de apărare, capturându-i garnizoana, şi i-a trimis pe aliaţii lui ghassanizi să prade teritoriul persan de dincolo de Tigru.

Întrucât perşii din Mesopotamia se dovediseră la fel de slab pregătiţi şi dezorganizaţi ca şi bizantinii din Siria cu un an în urmă, Buzes voia să-şi concentreze forţele spre Ctesiphon, capitala persană. Belizarie s-a decis însă să nu facă acest lucru, probabil din cauză că nu avea încredere în armata sa, recent refăcută, dar şi pentru că era alarmat de rapoartele referitoare la comploturile de la Constantinopol, în care erau implicate Antonina, soţia lui, şi Teodora. Cele două femei tocmai impuseseră destituirea lui Ioan de Capadochia din postul de prefect pretorian atrăgându-l într-o conversaţie compromiţătoare. Atunci când Belizarie s-a întors în capitală, ele au recurs la acelaşi mijloc ca să-l facă să tolereze legătura Antoninei cu fiul lui adoptiv. Prestigiul lui Belizarie era acum atât de mare, încât Iustinian nu se putea simţi perfect sigur de loialitatea generalului său.

Belizarie le lăsase ostrogoţilor doar câteva fortăreţe izolate la nord de Pad, care nu erau în stare să opună o rezistenţă organizată. O parte din ostrogoţi îşi aleseseră un nou rege, Hildebad, dar după ce-i învinsese pe bizantini la Veneţia, acesta a fost aşa-

? fp sinat în 541 de unul dintre aliaţii lui gepizi, Eraric, care negocia o predare în favoarea bizantinilor, în propriul său beneficiu, dar a fost detronat. În toamna anului 541, ostrogoţii l-au ales rege pe Totila, nepotul lui Hildebad, care negociase şi el o predare în favoarea bizantinilor. Ajuns rege, Totila a fost de acord să continue lupta, chiar dacă dispunea de resurse limitate.

Astfel că Imperiul a zădărnicit invazia persană. Slăbiciunea de care profitase Khusrau în Siria şi Lazica şi bulgarii în Balcani se dovedise temporară şi valabilă doar pe plan local. În timp ce Armata Răsăritului îşi recăpăta forţa sub conducerea lui Belizarie, donaţiile lui Iustinian erau utilizate la reconstruirea Antiohiei şi a altor oraşe prădate de perşi şi la întărirea cetăţilor din Balcani. Foştii monofiziţi egipteni, intimidaţi cândva

de patriarhul Paul al Alexandriei, l-au acceptat pe Zoilus, succesorul mai puţin aspru al acestuia. Italia era aproape pacificată, iar Iustinian tocmai trimisese întăriri, din care făceau parte şi perşii capturaţi la Sisaurana, pentru a mări avantajul bizantinilor asupra ostrogoţilor. Africa era paşnică şi prosperă. Lucrarea lui Iustinian părea destul de stabilă ca să supravieţuiască oricărei răsturnări de situaţie.

CIUMA

În octombrie 541, şi-a făcut apariţia ciuma bubonică, atestată documentar în lumea mediteraneană. Boala s-a extins în portul egiptean Pelusium venind din Etiopia. Probabil că focarul iniţial a fost fie India, fie Africa de Est; s-ar putea să fi ajuns în Imperiu datorită dezvoltării comerţului pe Marea Roşie după ce etiopienii au cucerit în 525 Yemenul. Ciuma se transmitea prin pişcăturile puricilor infestaţi de şobolani sau, mai rar, prin tuşea unei persoane infectate. În primul caz ea provoca o inflamare bubonică şi ucidea circa trei sferturi din victime; în celălalt caz, ea ataca plămânii şi era întotdeauna fatală. Ciuma îşi făcea apariţia pe corăbii şi în rândul armatelor şi avea cel mai mare efect acolo unde oamenii şi şobolanii erau deosebit de numeroşi, în oraşe şi în taberele militare. Nimic din ceea ce se cunoştea la vremea aceea nu era de mare ajutor în prevenirea sau vindecarea ei13.

În primăvara anului 542, ciuma se răspândise în majoritatea porturilor din estul Mediteranei, printre care se aflau şi Alexandria, Antiohia şi Constantinopol. Fiind cel mai mare oraş, în Constantinopol a izbucnit o epidemie îngrozitoare, agravată de o defecţiune a aranjamentelor privind aprovizionarea cu alimente. Se spune că autorităţile au comunicat un număr de 230.000 de morţi, ceea ce ar fi însemnat probabil mai bine de jumătate din populaţia oraşului”. Ciuma a ucis mulţi oficiali guvernamentali, din care făcea probabil parte şi chestorul Tribonian. Însuşi Iustinian s-a îmbolnăvit grav, contractând una din formele bolii.

Chiar înainte de apariţia ciumei, Belizarie plecase de la Constantinopol la vestea că Khusrau invadase din nou Mesopotamia. Întrucât regele persan pusese deja stăpânire pe cea mai bună captură din Siria, el intenţiona acum să jefuiască Palestina, dar se afla încă în valea Eufratului

atunci când Belizarie a făcut joncţiunea cu Buzes şi cu armatele bizantine din apropiere.

În ciuda faptului că avea mai mulţi oameni, Khusrau a consimţit să se retragă, probabil pentru că şi trupele lui fuseseră atinse de ciumă. În timp ce se întorceau în Persia, acestea au luat prin surprindere şi au distrus în drum cetatea fortificau! Callinicum.

Ciuma a măcinat şi armata lui Belizarie şi a lui Buzes. Atunci când comandanţii au aflat că împăratul contractase boala şi nu numise încă un urmaş, au început să discute problema succesiunii. Le era teamă că Teodora va alege un succesor după placul ei în locul lui Belizarie, care putea urma la tron iară a fi acuzat de infidelitate, dacă împăratul murea din cauza bolii. Dar Iustinian începuse să-şi revină, iar rapoartele privind discuţiile ofiţerilor au înfuriat-o pe Teodora. În timp ce starea soţului ei îi lăsa practic controlul asupra guvernului, ea i-a chemat pe Belizarie şi pe Buzes la Constantinopol şi i-a interogat. Ulterior l-a întemniţat pe Buzes şi i-a luat lui Belizarie comanda şi garda de corp.

Boala lui Iustinian i-a dat totodată ocazia Teodorei să-i ajute pe monofiziţi. Patriarhul Theodosius al Alexandriei locuise la Constantinopol încă din 537 sub protecţia ci, însoţit de un grup de episcopi şi clerici monofiziţi, după ce fusese destituit. Ca să evite confruntările inutile, Iustinian îi lăsase pe Theodosius şi pe adepţii lui în pace atâta vreme cât nu mai hirotoniseau alţi episcopi sau preoţi. Deoarece după moartea lui Severus al Antiohiei, Theodosius devenise şeful recunoscut al mişcării monofizite, puţinii episcopi monofiziţi care se ascundeau încă nu voiau să hirotonisească alţi episcopi fără consimţământul lui. Pe măsură ce aceşti episcopi mureau, ierarhia clericală monofizită s-a redus cu repeziciune. Perspectivele monofiziţilor se reduceau deci la compromis sau extincţie. Însuşi Theodosius pare să-şi fi legat speranţele de un compromis.

Probabil că în toamna anului 542, în timp ce Iustinian era încă grav bolnav, regele ghassanid al aliaţilor arabi ai Imperiului a făcut apel la Constantinopol pentru un episcop. Teodora a considerat evident că Iustinian, cu toate că se opunea unei ierarhii monofizite în cadrul Imperiului, n-ar avea nicio obiecţie împotriva hirotonisirii acestuia pentru

bisericile din afara Imperiului. Aşa că i-a cerut lui

Theodosius să hirotonisească doi episcopi monofiziţi, numind unul la Bostra, în Arabia bizantină, şi unul la Edessa, în Mesopotamia bizantină. Un alt misionar monofizit a fost trimis fără rang de episcop ca să-i convertească pe păgânii rămaşi în mediul rural din vestul Anatoliei.

Misionarul trimis la păgâni, Ioan de Amida, a convertit aproximativ 70.000 dintre ei în munţii Lydiei şi Cariei. Episcopul titular al Bostrei, Theodor, şi-a limitat slujirea cultului său la regatul ghassanid, dar episcopul titular al Edessei, Tacob Baradaeus, considera misiunea lui reînvierea monofizitismului în cadrul Imperiului. Iacob Baradaeus, un călugăr carismatic, purtând veşminte de cerşetor ca să scape de oamenii stăpânirii, a început să hirotonisească un cler monofizit în paralel cu cel al bisericii oficiale. Deşi nu putea face deocamdată hirotonisiri episcopale, ceea ce necesita prezenţa a trei episcopi, Iacob a iniţiat procesul de transformare a monofizitismului dintr-un curent teologic în cadrul bisericii, într-o sectă schismatică1”.

Peregrinările şi hirotonisirile lui Iacob depăşeau mult episcopatul din Mesopotamia în care fusese numit, extinzându-se în Anatolia, Siria, Palestina şi Egipt. Cu toate că nu erau împotriva folosirii limbilor siriacă şi coptă în cadrul liturghiei, el şi preoţii săi nu aveau deloc intenţia să fondeze biserici locale siriene sau egiptene şi sperau să preia cândva conducerea ierarhiei oficiale. În mod inevitabil însă, adepţii lor nu erau doar monofiziţi din punct de vedere teologic, ci şi devotaţi lui Iacob personal şi neîncrezători în autorităţile oficiale. Aceşti aşa-numiţi iacobiţi erau puţin interesaţi de vreun compromis teologic cu împăratul. Apariţia sectei iacobite a fost rău primită de Iustinian, care ar fi putut să o extermine rapid, dacă n-ar fi fost bolnav de ciumă.

Întăririle trimise deja de împărat în Italia ar fi trebuit să fie suficiente pentru zdrobirea ostrogoţilor înainte de apariţia ciumei. La începutul anului 542, o armată bizantină de 12.000 de oameni l-a alungat pe Totila din Verona. Dar Iustinian a făcut din nou greşeala de a împărţi comanda. Certăreţii comandanţi au fost scoşi din Verona, încercuiţi şi înfrânţi cu pierderi serioase. Totila şi-a concentrat forţele spre sud şi i-a învins din

nou pe bizantini lângă Florenţa, luând mulţi prizonieri care au intrat în rândul armatei sale. El a continuat să înainteze spre sud fără să întâmpine rezistenţă, cucerind micile oraşe slab apărate şi asediind cetatea Neapole. Regele ostrogot a construit chiar şi o flotă care a reuşit să surprindă două mici flote cu întăriri trimise de la Constantinopol.

Către sfârşitul anului 542 ciuma se răspândise în tot Răsăritul, în Africa şi Dalmaţia, chiar şi în Italia. În vreme ce Iustinian se însănătoşea, moartea unui mare număr de soldaţi şi contribuabili a dus la lipsa forţei umane şi a banilor mai ales din cauză că nu mai erau în grija ingeniosului Ioan de Cappadocia. Succesorul imediat al acestuia ca prefect pretori an al Răsăritului era evident incapabil să facă faţă sarcinii, aşa că, la începutul anului 543, a fost înlocuit cu Petru Barsymes, corniţele ofrandelor sacre, care se bucura de sprijinul Teodorei.

Deşi era mai puţin inspirat şi mai corupt ca Ioan, Petru a reuşit să evite insolvabilitatea totală în timpul ciumei. Venituri e din taxe erau, se pare, menţinute prin obişnuita metodă de trecere a terenurilor contribuabililor absenţi sau rău platnici în proprietatea vecinilor acestora, care, date fiind împrejurările, au provocat dificultăţi majore. Petru a anulat una dintre reformele majore ale lui Ioan, reinstaurând practica vinderii posturilor de guvernator, dobândind astfel venituri imediate cu preţul tolerării fraudelor în anii care aveau să vină. El şi împăratul au mers foarte departe câiul trebuiau să ia bani de la clasa senatorilor şi avea cu atât mai puţine scrupule cu cât mulţi dintre senatori îi erau de multă vreme ostili lui Iustinian.

Petru a suspendat şi plata trupelor de frontieră şi a amânat plata trupelor mobile. Oricât de hazardate ar părea aceste măsuri, natura urgentă a situaţiei necesita o restrângere a cheltuielilor, iar soldele au constituit cam jumătate din bugetul statului. Iustinian suspendase deja plata trupelor de frontieră din Răsărit în perioada Păcii Veşnice şi amânase temporar plata forţelor operative. Probabil că nicio altă economisire n-ar fi putut reduce suficient cheltuielile. Toate veniturile rămase disponibile erau imperios necesare finanţării imediate a campaniilor împotriva ostrogoţilor şi a perşilor.

La începutul anului 543, Khusrau a strâns o armată numeroasă ca să invadeze Armenia bizantină. Pentru a-i ţine piept, generalii care le-au succedat lui Belizarie şi Buzes au adunat cu greu 30.000 de ostaşi. Dar Khusrau a renunţat la expediţie şi s-a întors la Ctesiphon atunci când ciuma a apărut din nou în rândul armatei sale, iar unul dintre fiii săi s-a răzvrătit împotriva lui. La ordinul lui Iustinian, generalii bizantini şi-au folosit forţele ca să invadeze Armenia persană. Lipsiţi de un comandant suprem care să fi deţinut o autoritate incontestabilă, bizantinii au atacat haotic un fort persan şi au căzut într-o ambuscadă a perşilor. Bizantinii s-au retras în goană în Imperiu, dar perşii erau prea puţini ca să-i poată urmări.

Comanda trupelor bizantine din Italia rămăsese împărţită, iar soldaţii erau tot mai demoralizaţi pe măsură ce aveau tot mai multe greutăţi, iar plata soldei era mereu amânată. După ce înfometase la începutul anului 543 cetatea Neapole, Totila stăpâneu cea mai mare parte a Italiei, în timp ce bizantinii nu aveau control decât asupra micilor oraşe fortificate din nord şi din centru. Totila depunea eforturi susţinute şi încununate de succes ca să-i atragă de partea lui pe italienii epuizaţi de durata războiului şi de jaful armatei bizantine neplătite şi prost aprovizionate. Refuzând să se retragă din Italia, dar incapabil să o întărească şi să o aprovizioneze corespunzător, Iustinian a luat hotărârea să-l trimită acolo pe Belizarie ca unic comandant, cu cât mai multe trupe disponibile posibil. Între timp ciuma apăruse şi în Italia, după ce se răspândise în întreg restul Imperiului.

Cu toate că epidemia de ciumă se sfârşise la Constantinopol în 544, ea se redusese destul de mult şi în Persia ca să-i permită lui Khusrau să invadeze din nou Mesopotamia bizantină. Khusrau a asediat Edessa, cerând o sumă imensă, care i-a fost refuzată. Armata Răsăritului condusă de Martin, şeful militar al regiunii, a respins repetatele încercări de cucerire a cetăţii. Chiar şi trupele de frontieră din Mesopotamia, de multă vreme neplătite, au organizat o apărare eficientă a Dârei, sub

A

comanda talentatului lor duce, Ioan Troglita. În cele din urmă, Khusrau a fost de acord să plece în schimbul unei sume modice de 36.000 de

nomisme. După un război prelungit, şi slăbite de ciumă, ambele părţi au iniţiat negocieri serioase de pace.

În 544, prea târziu ca să pună capăt misiunii lui Iacob Baradaeus, Iustinian a făcut o altă încercare de a-i împăca pe monofiziţi. Printre plângerile acestora împotriva conciliului de la Calcedonia se număra aceea că acesta înscăunase doi apărători ai lui Nestorius, Thcodoret din Cyrrhus şi îbas din Edessa, şi că nu-l condamnase pe Theodor din Mopsuesva, învăţătorul lui Nestorius, care murise înainte de întrunirea conciliului. Ca răspuns la această plângere, Iustinian a emis un edict format din trei părţi, una condamnându-l pe Theodor, iar celelalte două scrierile pronestoriene ale lui Theodoret şi Îbas. Împăratul se aştepta ca toţi calcedonienii să aprobe acest Edict al celor Trei Părţi, întrucât însuşi conciliul stabilise că unele din scrierile lui Theodor erau nestorienc şi îi înscăunase pe Theodoret şi pe îbas numai după ce aceştia renunţaseră la susţinerea lui Nestorius. Cu toate acestea, au considerat că edictul îi trata prea aspru pe trei dintre teologii în general respectaţi şi decedaţi de multă vreme.

Chiar dacă patriarhii calccdonieni ai Constantinopolului, Antiohiei, Ierusalimului şi Alexandriei au acceptat edictul împotriva voinţei lor, el a provocat proteste energice din partea bisericilor din Italia şi Africa, iar papa Vigilius a refuzat să-l ratifice. Trebuie să subliniem faptul că în perioada aceasta Imperiul avea mare nevoie de bunăvoinţa africanilor şi a italienilor. În Africa, ciuma decimase numeroasa populaţie a prefecturii bizantine, cruţând în schimb deşerturile şi munţii, ţinuturi în care trăiau maurii. Astfel că bizantinii erau în dezavantaj în 543 când au fost atacaţi de maurii înfuriaţi de masacrarea căpeteniilor lor de către Sergius, nepotul comandantului bizantin Solomon. Solomon a murit în anul următor în timpul unei lupte cu maurii şi a fost urmat de nepopularul şi incompetentul Sergius. Maurii s-au răspândit peste tot în mediul rural, iar trupele bizantine li s-au alăturat.

În toamna aceea, Belizarie a sosit la Ravenna cu întăriri de doar 4.000 de oameni ca să găsească Italia în cea mai mare parte în mâinile lui Totila şi a trupelor ostrogote, iar forţele bizantine practic epuizate. Generalul se afla în termeni ambigui cu împăratul şi cu împărăteasa, în ciuda recentei

logodne a fiicei sale cu nepotul Teodorei10. Când Belizarie a luat în primire comanda, bulgarii au făcut o incursiune în Iliria, care era prost apărată din moment ce o mare parte a armatei ei se afla încă în Italia. Când au aflat de invadarea ţinutului lor natal, trupele ilire din Italia au insistai să se întoarcă acasă. Belizarie a rămas cu forţe necorespunzătoare, a căror plată era mult întârziată. Unii din oamenii lui au dezertat la Totila, care înfometa tot mai multe oraşe fortificate.

La începutul anului 545, imperiul a încheiat în sfârşit un atât de necesar armistiţiu pe cinci ani cu Persia în schimbul acceptabilei sume de 28.800 de nomismate pe an, plătibilă în întregime în avans. Armistiţiul nu includea Lazica, pe care bizantinii continuau să o revendice, dar nu puteau nutri speranţe să o recupereze curând. Tratatul acesta şi dispariţia ciumei i-au dat lui Iustinian speranţe că va restabili Imperiul şi că va putea trimite întăriri în Italia şi Africa. El a emis noi legi pentru reglementarea şi înregistrarea taxelor datorate şi plătite şi protejarea cetăţenilor împotriva rechiziţiilor forţate ale soldaţilor – o problemă fără îndoială frecvent întâlnită având în vedere întârzierea atât de mare a plăţii soldelor.

După încheierea armistiţiului cu Persia, se pare că guvernul a sistat pu – şi simplu plata trupelor de frontieră, inclusiv a restanţelor. În Răsărit, modesta alocaţie de cinci nomisme pe an a contingentelor de frontieră fusese rareori plătită de la încheierea, în 532, a Păcii Veşnice şi niciuna din aceste trupe nu fusese plătită din 541, când îşi făcuse apariţia ciuma. Unele dintre ele îşi înlocuiseră probabil soldaţii morţi din cauza acestei boli» Guvernul încetase să se mai bazeze pe restul trupelor, iar cele aproape 6 milioane de nomisme datorate pe ultimii patru ani nu puteau fi plătite. Obişnuindu-se să se descurce fără plată atât de mult timp, cea mai mare parte a acestora au rămas iară îndoială pe poziţii, continuând să-şi apere regiunile la nevoie; dar ei aveau altă specializare şi au încetat să acţioneze ca soldaţi ai armatei permanente. Deveniseră un fel de miliţie omniprezentă’

Deşi plata trupelor operative era şi ca întârziată, se pare că guvernul a continuat să efectueze plăţi amânate şi parţiale şi în niciun caz nu şi-a negat vreodată datoriile. Ori de câte ori făcea rost de bani, aceştia erau

destinaţi întăririlor din Italia şi Africa, în primăvara anului 545, Iustinian a trimis întăriri în Africa, sub comanda unui nou general, Areobindus. În toamnă, împăratul a trimis o armată mai mare în Italia sub comanda lui Ioan, nepotul lui Vitalian, temându-se permanent de izbucnirea unor revolte în îndepărtatul Occident, dar a împărţit încă o dată autoritatea comandanţilor, în Africa, Areobindus împărţea comanda cu Sergius, iar în Italia Ioan refuza să coopereze cu Belizarie.

Fig. 47. Mozaic reprezentându-i pe Iustinian şi pe funcţionarii săi, din biserica Sf. Vitalie, datând probabil din 544 – 545, dar refăcut ulterior. Identificarea probabilă, de la stânga la dreapta: şase soldaţi, Anastasie, nepotul Teodorei, Belizarie, generalul lui Iustinian, Iustinian, Ioan, nepotul lui Vitalian (adăugat mai târziu), arhiepiscopul Maximian al Ravennei (înlocuit ulterior de Victor, predecesorul lui) şi doi diaconi. Iniţial, acest mozaic şi cel alăturat lui (fig. 48) comemorau probabil logodna Ioanninei, fiica lui Belizarie, cu Anastasie (Foto: Soprintendenza per i Beni Ambientali e Architettonici, Ravenna).

Fără o comandă unică şi fără plata restantă a trupelor existente, întăririle destinate Italiei şi Africii au fost mai puţin bine primite. O nouă înfrângere în faţa maurilor din Africa l-a convins pe Iustinian să-l numească pe Areobindus comandant unic; dar acesta a fost ucis într-o revoltă a propriilor sale trupe neplătite. Din fericire, răzvrătiţii, care voiau mai curând bani decât răspunderea guvernării Africii, au redevenit supuşi, în 546, atunci când liderul lor a fost asasinat. În Italia, unde Totila asedia Roma, Belizarie a elaborat un plan de scoatere a oraşului de sub asediu prin ono

Dtvwal\r „A îi\UUMT, 5ULUl pătrunderea în portul acestuia, în timp ce Ioan se îndrepta pe uscat dinspre sud. D; n Ioan a pierdut prea mult timp cu recucerirea sudului Italiei, iar fără ajutorul lui Belizarie nu a reuşit să spargă asediul. După ce cetăţenii rămaşi înfometaseră sau fugiseră, o parte a garnizoanei a trădat Roma, iar restul au dezertat. La sfârşitul lui 546. Totila a ocupat oraşul aproape părăsit.

Fig. 48. Mozaic reprezentând-o pe Teodora şi pe slujitorii ei, datând probabil din 544 – 545, din biserica Sf. Vitalie. Identificarea probabilă, de la stânga la dreapta: doi eunuci, Teodora, Antonina, soţia lui Belizarie, Ioannina, fiica Antoninei, cinci doamne de onoare (Foto: Soprintendenza per i Beni Ambientali e Architettonici, Ravenna).

În acel an, Răsăritul a avut din nou greutăţi din cauza recoltei dezastruoase a t A

toamnei precedente. Încercând să evite foametea la Constantinopol şi Alexandria, guvernul a amânat până şi plata armatelor legate de Prezenţa împăratului. Când trupele acestora s-au răzvrătit, Iustinian l-a destituit din postul de prefect pe Petru Barsymes, ignorând opoziţia Teodorei. Tulburările izbucnite în Alexandria din cauza foametei l-au obligat pe patriarhul Zoilus să fugă din capitală. În 547 Iustinian a fost nevoit să pună capăt conflictului dintre Albaştri şi Verzi, probabil pentru prima dată după Revolta Nika.

Fig. 49. Zidurile auréliene de la Roma, datând din secolul al ŢI-lea d. IIr. (Foto: Istituto Centrale per îl catalogo e la Documentazione, Roma).

În ciuda stării deplorabile a Imperiului şi în special a Italiei, împăratul l-a dezamăgit pe lotila, refuzând negocierile de pace. La începutul anului 547, regele ostrogot a abandonat cetatea pustie a Romei şi a pornit să recucerească sudul Italici. Spre surprinderea regelui, Belizarie a ocupat din nou Roma după plecarea lui, a refăcut în grabă zidurile şi a apărat-o împotriva ostrogoţilor. Totila nu a reuşit să-l scoată din amplasament pe Belizarie şi să-l captureze pe Ioan, tovarăşul său. Iustinian a reuşit să le trimită celor doi generali combatanţi înjur de 2.000 de soldaţi ca întăriri. Împăratul nu-şi putea permite nici măcar acest ajutor pentru Africa, dar a trimis acolo câteva trupe şi un nou comandant, Ioan Troglita, care îşi demonstrase recent capacitatea ca duce al Mesopotamiei. Ioan a făcut tot ce i-a stat în putinţă, purtând lupte dramatice, dar indecise cu maurii. Între timp, slavii au făcut o incursiune în Iliria, ajungând până la Dyrrhachium. Astfel, războaiele din Apus se desfăşurau în continuare, iar bizantinii nici nu învingeau, nici nu erau înfrânţi.

C% vv. II V-Wf M V y» ««» Mia» M ţ \J~ – mj \J

În 548, cea mai dificilă etapă a stării financiare critice trecuse. La începutul acelui an, regele Gubazes din Lazica, ajungând la concluzia că protecţia persană era oprimantă, i-a cerut lui Iustinian să restabilească protectoratul bizantin. Deoarece iivuu i i vwjl\l...) v; i. Vi împăratul preţuia Lazica atât de mult încât nu o indusese în armistiţiul din 545, el îi profitat de ocazie, chiar dacă avea multe obligaţii. A trimis în Lazica un nou comandant militar al Armeniei, Dagistheus, în fruntea a 7.000 de oameni. Dagistheus şi regele Gubazes asigurau apărarea celei mai mari părţi din Lazica cu excepţia fortului Petra, unde i-au asediat pe perşi.

Trimiţând ajutor pentru Lazica, Iustinian nu a neglijat Occidentul. În primăvara aceluiaşi an, el l-a convins în cele din urmă pe papa Vigilius, pe care îl chemase la Constantinopol înainte de asediul Romei, să aprobe Edictul celor Trei Părţi. În Africa, Ioan Troglita i-a înfrânt pe mauri, punând

capăt invaziei lor. Odată Africa pacificată, împăratul a trimis încă 2.000 de oameni în Italia şi plata din urmă cerută de garnizoana Romei. După dezertările din armată şi pierderile provocate de goţi şi de epidemia de ciumă, Belizarie avea nevoie de mai mulţi oameni şi bani, aşa că a trimis-o la Constantinopol pe Antonina, soţia lui, ca să-i obţină prin relaţile ei de prietenie cu Teodora.

Teodora s-a îmbolnăvit însă şi a murit înainte de sosirea Antoninei. Colaboratoare fidelă a lui Iustinian la început, împărăteasa îl împiedicase să-şi sprijine slujitorii capabili şi îi subminase planurile de a-i uni pe monofiziţi şi calcedonieni. Ea a adus prejudicii serioase unităţii bisericii sprijinind misiunea lui Iacob Baradaeus şi a adâncit probabil criza financiară a Imperiului prin destituirea lui Ioan de Cappadocia; este aproape sigur că Teodora a fost cauza prelungirii războiului cu ostrogoţii, prin complotul pus la cale împreună cu Antonina, împotriva lui Belizarie. Atunci când, după moartea Teodorei, Antonina şi-a făcut apariţia, Iustinian a pus brutal capăt intrigilor ei menite mai curând să-i mărească influenţa asupra soţului decât să ajute eforturilor de război. Împăratul l-a rechemat pe Belizarie, care a plecat din Italia la începutul anului 549 şi s-a retras din serviciul militar.

Fireşte că Iustinian i-a acordat la început comanda trupelor din Italia vărului său, Germanus, dar s-a răzgândit atunci când a descoperit o conspiraţie menită să-l proclame pe acesta împărat. Decât să amâne pregătirile din cauza vinovăţiei lui Germanus, împăratul i-a dat comanda lui Liberius, un italian în vârstă, care fusese prefect pretori an al Italiei în timpul lui Theoderic şi mai recent prefect al Egiptului18. Întrucât Totila era ocupat cu asedierea puternicei garnizoane a Romei, se părea că Liberius avea destul timp ca să-şi pregătească expediţia. Preocuparea imediată a lui Iustinian era Lazica, unde Dagistheus învinsese două armate persane, dar nu reuşise să împiedice o alta să aprovizioneze din nou cetatea Petra. Pierzându-şi răbdarea, împăratul l-a înlocuit pe Dagistheus cu un alt general vârstnic, Bessas. În 550 a izbucnit o revoltă la Abasgia, un domeniu subordonat regatului Lazica, pe care Bessas a trebuit să o înăbuşe înainte de a se putea întoarce la Petra. După ce Abasgia şi

întregul teritoriu al regatului Lazica s-au aflat din nou sub control, Bessas a supus în sfârşit Petra unui asediu prelungit.

TABELUL 5 Dinastia lui Iustin /

Impttmiii cu majuscule iialâcc, cu ani: de domnie marcaţi cu „d” Ceilalţi ani sunt penini naştere şi moarte. Descendentii nelegitimi sâni atitoţi cu linie mttempţi.

Thevdeincr Amalul

Theoderte A malul, regele osirogoulttr (4547 – 526_)

Amalafiida (m. Cea 525;

I

1 luxxlalud. Regele (m. 522) osirogo<iktr (im. 536)

m

A vad us Sabbat în s – F

/f.t/Tiv / l. Upi ci na – Euphemia (cea 450 – 527; (în 524) d. 518 – 27)

Analalmtha Etilharic (m. 535)

I i

(cea 500 – 548

Marcloii

Sitias – Comito

Theodora * IUSTINIAN I Vigilantia Dukidius

(cea 482 – 565; d. 527 – 65)

Alh alario, regele ostrogolilot: (m. 542)

t ■» ^ i I (Jermanus Mal a suni ha – Yitigjs.

(m. <50)

regele osirogoulor (m. 542)

Anastasius

(cea. Stilul*” «600)

Sophia – n ’ST/X 1! Marcellus

(cea 520 78: d. <65 – 78)

r I

Ioan Iustina Iusiiman Iusiin neps>m| lui (n. 527) (m. 577) (m. 566) Viialian

<n. Cea 500) Paul

1 no-Anastasia TIBFMC’S // CONSTAnt/N (cea 540 – 82; d. 578 – 82)

I. I _ 1

PhilippicusCâordia Petru MAl’RK Juă – Constantina Chatiio Germanus (m. 602) (<39 – 602; (n. 550) d 582 – 602)

Theodosius Tiberius Petru (5X3 – 602) (m. 602) (în 602)

La începutul anului 550, soldaţii din garnizoana Romei au trădat pentru a doua oară cetatea tot din cauză că nu fuseseră plătiţi. Recucerind cea mai mare parte a Italiei, cu excepţia Ravennei şi a Anconei, Totila s-a instalat în fruntea flotei sale şi a pornit să invadeze Sicilia. Liberius s-a îndreptat în grabă spre insulă cu armata lui doar pe jumătate pregătită, dar nu a putut decât să apere oraşele împotriva lui Totila, care jefuia satele din jurul acestora. Iustinian şi-a dat seama că expediţia lui Liberius nu dădea rezultatele scontate şi ştia acum că Germanus nu era amestecat în recent descoperita conspiraţie. Ca să-i demonstreze vărului său că are încredere în el, Iustinian i-a dat din nou comanda armatei italiene.

Arabia ßaduarius (m. 576)

Împăratul I-a ajutat pe Germanus să adune o forţă numeroasă, care includea recruţi şi soldaţi din armatele Iliriei şi Traciei. Pentru a câştiga încrederea ostrogoţilor, Germanus s-a căsătorit cu Matasuntha, nepoata lui Theoderic şi văduva lui Vitigis. Germanus intenţiona să străbată Dalmaţia în drum spre Italia, dar a trebuit să-şi amâne expediţia din cauza invadării Daciei de către slavi. Aceştia au fugit la timp în

Dalmaţia, unde Germanus plănuia să ajungă. Curând după aceea însă, Germanus st îmbolnăvit şi a murit lăsând în urmă o carieră plină de promisiuni neîmplinite. Neavând ordin să meargă mai departe, armata a poposit pe timpul icniii la Salona, sub comanda lui Ioan, nepotul lui Vitalian.

De la căderea Antiohiei în 540, până în 550, când a murit Germanus, Imperiul suferise mai multe daune, dintre care ciuma fusese cea mai gravă. Programul de recucerire, reforma şi construcţiile în care implicase Iustinian Imperiul înainte de apariţia ciumei aveau nevoie de finanţare, dar resursele erau foarte mult diminuate. Învaziile care au urmat, impozitările şi reducerea cheltuielilor au agravat enormele suferinţe. Este deci de înţeles că unii dintre cei care au supravieţuit catastrofei i-au condamnat pe Iustinian şi pe ofiţerii şi oficialii săi19. În ciuda acestora, guvernul lui Iustinian evitase prăbuşirea militară şi fiscală până la dispariţia ciumei şi până când ravagiile provocate de ea au început să dispară.

REALIZĂRILE LUI IUSTINIAN

În 551, Iustinian strânsese destui oameni şi bani ca să invadeze Italia cu o foiţii copleşitoare. Africa era pacificată. Cu toate că armistiţiul cu Persia expirase, ambele părţi îl respectau şi negociau o continuare a lui, Lazica neintrând nici de data aceasta în discuţie. Chiar şi aceasta se afla în mâinile bizantinilor, la începutul primăverii, când Bessas a cucerit Petra şi i-a dărâmat fortificaţiile. Numeroasele armate bizantine care erau masate în Tracia şi Iliria erau aproape gata să-i atace pe ultimii lor duşmani puternici şi activi, slavii, care făceau incursiuni în Balcani, şi ostrogoţii, care stăpâneau cea mai mare parte a Italiei.

Pentru posturile respective, Iustinian a ales comandanţi oarecum bizari. El îi încredinţat comanda campaniei împotriva slavilor lui Scholasticus, un eunuc de palul, fără experienţă militară. Alegerea pentru expediţia din Italia a căzut asupra lui Narses, alt eunuc de palat, care dobândise unica lui experienţă militară în 539, atunci când nu se supusese ordinelor lui Belizarie şi pierduse cetatea Milano. Mai mult, se pare că în momentul numirii sale, Narses avea peste şaptezeci de ani, ca şi cei recent numiţi de Iustinian, Bessas şi Liberius. El însuşi în vârstă de şaizeci şi nouă de ani,

Iustinian nu mai voia generali care să fie potenţiali succesori, ca Belizarie, Germanus sau Ioan, nepotul lui Vitalian. Satisfăcut de faptul că niciun complot nu-i va zădărnici campaniile, le-a acordat comandanţilor săi puteri depline. Vârsta nu-l slăbise pe Iustinian, şi de aceea o considera compatibilă cu capacitatea militară.

În primăvară, slavii au pătruns iar în Tracia şi l-au învins pe Scholasticus lângă Adrianopol. Dar acesta şi-a regrupat armata şi i-a învins la rândul lui, izgonindu-i înapoi peste Dunăre. Această demonstraţie a puterii bizantine în Balcani i-a alarmat pe gepizii din vecinătate. În vară, ei au incitat o hoardă de huni cotriguri din nordul Mării Negre ca să întreprindă o incursiune în Iliria, împiedicându-l pe Narses să facă joncţiunea cu Ioan la Salona. Decât să-l lase pe Narses să-şi piardă timpul şi oamenii luptând cu cotrigurii, Iustinian i-a plătit pe hunii uciguri şi pe goţii din Crimeea să atace ţinutul acestora, ceea ce i-a forţat pe cotriguri să se retragă. Atunci când gepizii au încurajat o altă incursiune a slavilor, împăratul le-a ţinut piept, aliindu-se cu lombarzii, duşmanii lor din nord.

În timp ce Ioan îl aştepta pe Narses, el şi-a trimis corăbiile ca să-i ajute pe bizantinii asediaţi din Ancona, reuşind nu numai să spargă asediul, dar să şi distrugă flota ostrogoţilor din Marea Adriatică. Totila mai avea o flotă în vest, care era în curs de cucerire a Corsicii şi Sardiniei; dar se pare că el spera pur şi simplu să-l convingă pe Iustinian să facă pace în termeni acceptabili. În toamnă, împăratul a refuzat categoric să-i primească pe ultimii soli ai lui Totila. Narses a făcut joncţiunea cu Ioan la Salona şi a început pregătirile pentru invadarea Italiei în primăvara anului următor. El dispunea poate de 20.000 de oameni, de provizii din abundenţă şi de destui bani ca să le plătească toate sumele datorate deja soldaţilor din Italia. Tocmai când era sigur că drumul spre succes al expediţiei italiene este sigur, împăratul a primit o solie neaşteptată a vizigoţilor din Spania. Doi regi vizigoţi fuseseră asasinaţi în ultimii trei ani, iar cel de-al treilea, Agila, pierduse Cordoba în favoarea rebelilor romani băştinaşi. După ce aceşti rebeli au respins clar încercarea lui Agila de a recuceri oraşul, un vizigot din apropiere de Sevilla s-a răzvrătit şi el. Acest rebel, Athanagild, şi-a dat seama că Agila era mai puternic decât se aşteptase, deoarece îi

cerea acum împăratului trupe.

Cu excepţia lui Iustinian, oricine altcineva ar fi considerat o asemenea idee drept irealizabilă. Spania era foarte departe, iar Imperiul avea multe alte preocupări şi resurse reduse. Expediţia în Italia era, fireşte, asigurată, iar împăratul reînnoise armistiţiul cu perşii până în 556, Lazica fiind din nou exceptată. El nu putea fi sigur nici de o altă şansă de a-şi extinde recuceririle asupra Spaniei, ultimul regat arian care avea între graniţele lui o numeroasă populaţie ortodoxă. Ca să nu scape ocazia, Iustinian l-a ales pe Liberius, bătrânul general recent rechemat din Sicilia, să conducă o mică forţă expediţionară, care a pornit pe mare spre Spania, în primăvara anului 552.

A

În aceeaşi primăvară, Narses a traversat Dalmaţia, îndreptându-se spre Italia. El a înaintat destul de lent, atent la mişcările francilor, cărora Totila le permisese să ocupe o mare parte a văii Fadului, şi probabil şi la cele ale gepizilor, care erau în război cu aliaţii lombarzi ai Imperiului, aflaţi nu departe. Dar lombarzii i-au înfrâni pe gepizi, iar Narses i-a evitat pe franci neîndepărt:ndu-se prea mult de coasă. Ajuns la Ravenna, el a mai strâns trupe de acolo, a trecut pe lângă goţii care stăpâneau Rimini şi s-a îndreptat spre Roma. În iunie a avut loc ciocnirea cu Totila şi armata lui, la Busta Gallorum, în Apenini, unde ambele părţi s-au pregătit pentru o bătălie decisivă.

Primul a atacat Totila, cu o şarjă de cavalerie împotriva infanteriei lui Narses. Hărţuiţi de arcaşii bizantini, goţii nu au reuşit să rupă linia frontului acestora. Suferind pierderi grele, cavaleria gotă a fugit, călcându-i în picioare, în timp ce se retrăgea, pe propriii săi infanterişti. Însuşi Totila a fost rănit mortal. Din rândul soldaţilor lui, printre care se aflau şi mulţi dezertori bizantini, 6.000 au murit în luptă şi mulţi alţii au fost ucişi după ce s-au predat20. Puţinii goţi care au supravieţui! bătăliei l-au ales pe unul dintre ei, Teias, ca succesor al lui Totila. Deşi o parte din ceilalţi ostrogoţi şi flota lor din vest au rămas în diferite părţi ale Italiei, aceştia erau mult prea puţini faţă de forţele bizantine.

Continuând să înainteze, Narses a luat Roma cu asalt, garnizoana gotă

fiind prea mică pentru a o putea apăra. S-a întors apoi spre sud şi a asediat Cumac.

...” unde-şi ţineau goţii tezaurul. În momentul în care garnizoana gotă a început să se predea, Teias a fugit în mare grabă. El i-a ucis pe ostaticii romani, între care se aflau şi mulţi senatori, şi şi-a masat trupele rămase în vederea unei tentative de a scoate Cumae de sub asediu. În octombrie, Narses şi bizantinii au întins o cursă acestei forţe pe un munte din Campania, Mons Lactarius. După ce şi-au terminat proviziile, Teias şi oamenii lui au încercat să iasă din capcană. În cursul celor două zile de luptă disperată, regele şi mulţi din oamenii lui au fost ucişi. În cele din urmă.

Narses a fost de acord să-i lase pe ceilalţi să plece în schimbul promisiunii că vor părăsi Italia. Îi redusese pe ostrogoţi la un număr lipsit de importanţă şi le cucerise tot teritoriul cu excepţia cetăţii Cumae, a unei mari părţi a Toscanei şi a văii

Fadului, care era împărţită între goţi şi franci. Ostrogoţii rămaşi, fără să-şi mai aleagă un alt rege, au continuat să reziste doar în speranţa că vor primi ajutoare din regatul franc.

În acest timp, Liberius şi trupele sale debarcaseră în Spania, se îndreptaseră spre Sevilla şi făcuseră joncţiunea cu Athanagild, aliatul lor vizigot. Atunci când regele Agila a pornit împotriva lor, ei l-au învins într-un mod ruşinos. Se pare că Liberius şi Athanagild făcuseră cauză comună cu rebelii romani de la Cordoba şi începuseră cucerirea restului Spaniei. Expediţia lui Liberius slăbise cu siguranţă

A

trupele lui Agila şi îi întărise pe rebeli. În timp ce Liberius s-a întors la Constantinopol, forţa bizantină a rămas pe loc ca să-l sprijine pe Athanagild. Era limpede că recucerirea Spaniei de către Imperiu necesita mai mulţi oameni, dar Iustinian dobândise o bază pentru operaţiunile viitoare.

Cu toate că împăratul îşi salvase recuceririle, eforturile lui de a reunifica biserica păreau total compromise. Misionarul monofizit Iacob Baradaeus începuse să hirotonisească nu numai preoţi, ci şi episcopi. Fără să ţină

seama de Theodosius, patriarhul Alexandriei, Iacob, aflat în exil la Constantinopol, s-a dus chiar în Egipt şi i-a găsit acolo pe cei doi episcopi de care avea nevoie pentru hirotonisiri episcopale. Alături de aceştia el a hirotonisit doi noi episcopi pentru Tarsus în Cilicia, şi Seleucia în Isauria, cu ajutorul cărora putea să-şi recruteze noi prozeliţi. Acum avea posibilitatea să stabilească o ierarhie clericală monofizitistă corespunzătoare clerului său şi să înfiinţeze o biserică schismatică. Departe de a-i reconcilia pe monofiziţi şi pe calcedonieni, Edictul celor Trei Părţi al lui Iustinian aproape că provocase o altă schismă. Atât de mulţi episcopi din Apus îl respinseseră încât papa Vigilius, aflat încă la Constantinopol, a retractat decizia iniţială.

Exasperat, împăratul a recurs la ultimul remediu, convocând un conciliu ecumenic la Constantinopol în primăvara anului 553. Aproape toţi episcopii care au participat erau din patriarhiile răsăritene, deşi au venit şi câţiva episcopi din Africa. Papa Vigilius a preferat să se abţină ca să nu-i supere pe clericii apuseni sau pe Iustinian. Sprijinind edictul împăratului, conciliul a acceptat deciziile luate la Calcedonia, dar l-a condamnat pe Theodor din Mopsuestia, ca şi scrierile pro-nestoriene ale lui Theodoret din Cyrrhus şi Ibas din Edessa. Iniţial, papa a refuzat să aprobe deciziile conciliulului, în primul rând din motivul procedural conform căruia nu se cuvenea ca Biserica să condamne pe cineva, ca Theodor, care murise fără să fie condamnat. El a cedat totuşi înainte de sfârşitul anului şi a acceptat hotărârile conciliului.

În Italia, în timp ce Narses termina recucerirea Toscanei şi jefuia Cumae, o numeroasă forţă de alamani şi franci a apărut la nord de armata sa, în regiunea aflată încă în stăpânirea francilor şi a ostrogoţilor. Aceşti nou-sosiţi erau interesaţi mai mult de jaf decât de cuceriri, iar în 554 s-au împăraţit în două bande ca să prade satele. Una dintre ele a prădat toată coasta de răsărit a Italici, dar şi-a pierdut ce; i mai mare parte a prăzii într-o confruntare cu o forţă bizantină şi mulţi dintre oameni din pricina bolilor. Cealaltă bandă a jefuit întreaga coastă de apus pentru a fi practic nimicită de Narses în apropiere de Capua. Narses sfârşise prin a recuceri tot ce se afla la sud de Pad, cu excepţia unui fort care a fost ocupat în primăvara

anului următor. Doar câţiva ostrogoţi şi franci au rămas în nord. Pentru Iustinian, Italia era ca şi cucerită astfel că a emis un edict prin care reglementa administrarea acesteia. Alegerea lui Narses părea stranie la început, dar ea s-a dovedit pe deplin justificată prin rezultatele ei.

În ceea ce priveşte Spania, se ştie că împăratul a trimis întăriri care au debarcat la Cartagena în 554. În martie 555, înaintarea lor spre vest pentru joncţiunea cu aliaţii pare să-i fi speriat pe vizigoţii loialişti, care l-au ucis pe regele Agila şi l-au proclamai rege pe rivalul acestuia, Athanagild. După ce a devenit rege, acesta a făcut o tentativă de a le mulţumi şi de a-i trimite acasă pe soldaţii lui Iustinian. Aceştia însă, respectând fără îndoială ordinele împăratului, au refuzat să plece sau să i se supună lui Athanagild. Lor alăturându-li-se romanii din Cordoba care se răzvrătiseră iniţial împotriva lui Agila. Astfel încât vizigoţii au pierdut sudul Spaniei în favoarea unei alianţe alcătuite din foştii lor supuşi romani şi din trupele imperiale, care deţineau circa o cincime din Peninsula Iberică” 1.

Un alt război important al împăratului a avut loc în Lazica, pe care perşii continuau să o atace. În 555, regele Gubazes s-a certat cu generalii lui Bessas. Dar Martin, succesorul acestuia, nu s-a înţeles nici el cu Gubazes şi, cu permisiunea împăratului, a pus la cale asasinarea acestuia. Iustinian i-a calmat pe lazicanii furioşi înlocuindu-l pe defunctul rege cu fratele lui mai mic, Tzathes, şi rechemându-l în cele din urmă pe Martin în 557. În anul acela, perşii au reînnoit încă o dată armistiţiul, de data aceasta fără să primească tribut şi fără să mai excludă Lazica, unde stăpâneau doar o fâşie de pământ. Negocierile pentru încheierea unui tratat de pace definitiv au continuat însă.

Fig. 50. Interiorul Catedralei Sfânta Sofia, reprezentând domul şi absida (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

Calmul relativ de care se bucura acum Imperiul a fost curând tulburat de reapariţia ciumei bubonice la începutul anului 558. Boala, care nu dispăruse în întregime, şi-a făcut din nou apariţia în partea de Răsărit a Imperiului, răspândindu-se în cele din urmă şi în cea de Apus. Epidemia a

durat şase luni la Constantinopol. Deşi mai puţin acută decât cea anterioară, aceasta a fost mai mult decât suficientă ca să rediu.1 numărul populaţiei şi al nivelului de trai. Petru Barsymes, numit din nou preiei 1 pretorian în 555, a fost nevoit să se bizuie pe vechile lui talente în domeniul econu miei şi al însuşirii banilor de la cei bogaţi. Plata soldelor restante a rămas iar în urina Iustinian nu a găsit niciodată banii şi oamenii necesari pentru recucerirea totală ˇ1 Spaniei de la vizigoţi, cu care a făcut în cele din urmă pace. Prăbuşirea în 558 ˇ1 domului catedralei Sfânta Sofia a necesitat aproape cinci ani de reparaţii, cu toate că, în vremuri mai bune, întreaga biserică a fost construită în şase ani.

Ajungând la concluzia că Imperiul era vulnerabil, hunii cotriguri s-au unit cu bulgarii şi slavii la începutul anului următor ca să facă o incursiune în Balcani. Ajutaţi de întoarcerea armatei Iliriei din Italia, forţele bizantine au oprit una dintre bandele de jefuitori în Grecia centrală şi au izgonit o alta din sudul Traciei. O a treia bandă, formată din 7.000 de oameni şi condusă de căpetenia cotrigură Zabergan, a înfrânt însă o armată bizantină comandată de acelaşi Sergius, care aproape că pierduse Africa în luptă cu maurii în urmă cu cincisprezece ani. Încapabilul general se afla şi el printre prizonieri.

Zabergan s-a îndreptat spre Constantinopol, unde numai garda de corp a împăratului rămăsese ca să organizee apărarea. Lustinian i-a predat comanda lui Belizaric, care se retrăsese de zece ani. Improvizând o armată alcătuită din membrii corpului de gardă, veterani şi voluntari, marele comandant a organizat o ambuscadă pentru o paric dintre invadatori. Lustinian însuşi şi-a asumat ulterior comanda oficială, deşi nu a făcut altceva decât să-l plătească pe Zabergan ca să-i elibereze pe prizonieri şi să se retragă. După retragerea cotrigurilor, împăratul şi-a făcut intrarea în Constantinopol în fruntea unei procesiuni triumfale. El nu repurtase personal nicio victorie militară, dar putea pe bună dreptate sărbători oprirea invadatorilor şi faptul că Imperiul îşi revenea după multe alte dificultăţi.

Ca să evite alte atacuri ale cotrigurilor, Iustinian i-a plătit din nou pe uciguri ca să-i atace pe aceştia, pornind un război care s-a dovedit a fi

ruinător pentru ambele triburi. În 561, el a mai finanţat o coaliţie a hunilor, pe avari, care îi ceruseră pământuri în nordul Traciei. În acelaşi an, Narses a terminat pacificarea Italiei înfrângând o parte a francilor şi a goţilor la Verona. În cele din urmă, Iustinian şi Khusrau al Persiei au încheiat un tratat de pace pe cincizeci de ani. Conform termenilor acestuia, bizantinii au fost de acord să le plătească perşilor o subsidie anuală modestă, de 30.000 de nomismate, iar aceştia au acceptat un protectorat bizantin asupra întregului regat Lazica.

Următorii câţiva ani au fost paşnici. În primăvara anului 562, bulgarii au făcut un scurt raid în Tracia. În toamna următoare, Iustinian a descoperit şi a înăbuşit un complot împotriva lui, probabil o urmare a atitudinii lui Petru Barsymes. În 563, o parte a maurilor din Africa s-au răzvrătit, dar au fost supuşi curând de către Marcian, nepotul lui Iustinian. Albaştrii şi Verzii provocau periodic tulburări şi se luptau între ei. O altă tulburare destul de serioasă a necesitat intervenţia poliţiei sub comanda lui Iustin, nepotul împăratului.

Cea mai mare frustrare a bătrânului împărat era eşecul eforturilor lui de a-i împăca pe calcedonieni şi monofiziţi. O vreme, mulţi episcopi au refuzat să accepte cel de-al doilea conciliu de la Constantinopol ca fiind ecumenic, în ciuda sprijinului acordat împotriva voinţei lor de către papa Vigilius şi de succesorii acestuia, Pelagius şi Ioan al III-lea. În cele din urmă, toţi, cu excepţia câtorva italieni din nord, au cedat. Prin convocarea unui conciliu general pentru a condamna un teolog şi scrieri care erai de toată lumea recunoscute ca fiind pro-nestoriene, Iustinian abordase o chestiune minoră cu atâta forţă încât victoria lui finală era sigură. Totodată, concesia obţinută erc însă prea insignifiantă pentru a-i convinge pe monofiziţi să abandoneze biserica lor schismatică.

Sesizând făptui că acest conciliu nu era suficient, Iustinian a încercat sí găsească o anumită concesie care să fie compatibilă cu conciliul de la Calcedonia, da: să-i poată satisface şi pe monofiziţi. În disperare de cauză, el a recurs la formularei monofizitului extremist Iulian din Halicarnas conform căruia trupul lui Hristos en prin natura sa incapabil să sufere şi să păcătuiască, o doctrină cunoscută sub numele de aftartodocctism.

Împăratul şi-a dat seama că acest lucru era compatibil cu natura p< deplin umană a lui Hristos şi că această combinare hibridă a ambelor credinţe s-a bucura de un sprijin larg. La începutul anului 565, el a sprijinit atât aftartodocctismu cât şi calcedonismul într-un edict a cărui formulare nu era prea clară.

Din moment ce majoritatea monofiziţilor considerau aftartodocetismul < limitare excesivă a naturii umane a lui Hristos, fireşte că adepţii calcedonismului s-a^ opus edictului. Eutychius, patriarhul Constantinopolului, a refuzat să-l accepte şi fost destituit. Cel care l-a înlocuit, Ioan al III-lea Scholasticus, a făcut o declaraţi inteligentă, în sensul că nu accepta edictul până când nu era aprobat şi de ceilali patriarhi. Cu toate că niciunul dintre aceştia nu a făcut-o, ei au reuşit împreună e Ioan să evite timp de câteva luni destituirea, până la moartea lui Iustinian, la vârsta d optzeci şi trei de ani, în noiembrie 565.

Xfe^M ’» M
rjít-vi; {
AVARI
„R. ^ 11

I VWÍ-A

\ IZ 1 GOT

Sdă RKA S & AORÍ

B AI CAM
MAUttmXIA
sr^^Aimrvxit M A l* R l\ „zeîar

S... BU V—

CaM I* vi

Mn» t 1 icuv*

if «rin v

ARMENIA I

IINHMA

t’<rUR<e»

TRlfolifă NA

PALAESt

IBL\» MAfol. K

PALMS îi

I» ««*». PrtaiiiiiU

ASPtHIOR

AECvrrus AlltJMUU>V

IMRLluvllN JVRVI. WVi. VI 5A5

— 1 lot-ivli ijrelwturilui iau ilai clor

H< utrif j» n» viiicii|or

Or» X C1||||V tir lupta I > Tvrit «îi ˇm|><iˇ» lf l – 1 Hrolccivrulr imprrialv

IMljiMV

ramie*

SCAR V

7iir.r.<! \ «I n. MOK’

or.r.r. Vatrv: PRr. Trrvri is <*

100 milr îl) l» J*Bti, żitirrawn. It f>*? iit)

Lunga domnie plină de evenimente a lui Iustinian poate fi analizată corect doar făcând distincţie între efectele administraţiei sale şi cele ale ciumei bubonice. În momentul în care şi-a făcut apariţia ciuma, Iustinian adăugase Imperiului mai multe teritorii decât orice alt împărat, cu excepţia lui Traian sau Augustus. Aceşti doi cuceritori imperiali au avut la început resurse mai mari decât cele ale lui Iustinian, iar cuceririle lor au fost mai puţin valoroase pentru Imperiu decât câştigurile lui Iustinian în Africa, Italia, Dalmaţia şi Crimeea. Numai vistieriile vandalilor şi ostrogoţilor acopereau probabil cheltuielile recuceririi şi apărării Africii şi Italiei până în 541. În condiţii normale, Africa, Italia şi Dalmaţia ar fi trebuit să fie mai uşor de apărat decât Iliria şi Tracia, care făcuseră parte de la bun început din Imperiul de Răsărit. Recuceririle extraordinare întreprinse de Iustinian păreau deci accesibile, puteau fi apărate şi erau pe deplin benefice.

Nimeni n-ar fi putut anticipa apariţia ciumei între 541 şi 544. O comparaţie cu Evul Mediu şi cu perioada modernă a aceleiaşi boli arată că dispariţia unui sfert din populaţie în cadrul unei epidemii este o estimare corectăz3. Aceste pierderi, precum şi regresul economic şi administrativ care a urmat drept rezultat au redus veniturile statului cu cel puţin un sfert pentru o perioadă nedefinită, mai ales din cauză că boala şi-a făcut din nou apariţia. Ciuma ar fi constituit un dezastru pentru Imperiu indiferent de momentul când şi-ar fi făcut apariţia, cu sau fără efortul de a recuceri Occidentul.

Organizând expediţiile în Apus, Iustinian îşi asumase riscul unui posibil atac persan în Răsărit în acest timp, ceea ce s-a şi întâmplat în 540. Dar costurile atacurilor lui Khusrau în Siria şi Mesopotamia se situau totuşi sub nivelul veniturilor scontate de pe urma cuceririlor din Apus, care puteau finanţa în schimb apărarea pe viitor a Răsăritului. Recuceririle ar fi trebuit să întărească Imperiul în termeni militari şi economici, chiar fără a lua în considerare extinderea în acest fel a autorităţii bizantine şi înăbuşirea arianismului barbar, care însemna atât de mult pentru Iustinian.

Atunci când a apărut ciuma, cu consecinţe incalculabile pe o perioadă de mulţi ani, Iustinian şi administratorii lui au acţionat cu prudenţă. Principalele greutăţi de ordin financiar erau legate de Italia şi de trupele de frontieră, care sufereau ca să împiedice prăbuşirea armatelor operative care apărau Răsăritul. Dar erau menţinuţi în Italia destui soldaţi pentru întreţinerea bazelor de acolo, iar odată depăşite cele mai mari dificultăţi, erau trimise suficiente întăriri în vederea desăvârşirii cuceririi ţării. Cu toate că intervenţia lui Iustinian în Spania din 552 ar putea părea hazardată, în 555 ea dusese la includerea în Imperiu a unei provincii bogate cu o cheltuială foarte mică. Probabil că Imperiul ar fi recucerit toată peninsula dacă reapariţia ciumei, în 558, n-ar fi împiedicat trimiterea câtorva mii de oameni în plus.

În ciuda epidemiei, domnia lui Iustinian. Nu a fost total dezastruoasă. El nu a pierdut niciun ţinut şi a recucerit toate teritoriile pe care armatele sale au încercat să le cotropească. A lăsat în urmă o administraţie mai eficientă, iar neplata trupelor de frontieră a dus la o reducere extrem de

necesară a cheltuielilor, iară să prejudicieze prea mult siguranţa Imperiului. Lustinian a lăsat şi o rezervă destul de considerabilă în vistierie. Singurul lui eşec clar a fost efortul de a-i readuce pe monofiziţi în sânul bisericii oficiale. Schisma nu s-a manifestat însă decât după ce Teodora a intervenit, în timp ce împăratul era bolnav de ciumă. Totuşi, Iustinian a făcut o încercare mai bine chibzuită de a rezolva această chestiune exasperantă decât oricare dintre predecesorii săi, după conciliul de la Calcedonia.

Recuceririle au contribuit deci în mică măsură la agravarea efectelor ciumei, ba chiar le-au compensat oarecum, prin adăugarea de noi ţinuturi şi mărirea numărului contribuabililor. Cu toate acestea, ciuma a provocat daune mari şi de lungă durată. În vederea menţinerii Imperiul extins cu resurse modeste, pe care fiecare reapariţie; i bolii le diminua şi mai mult, era nevoie de o abilitate extraordinară. După aproape cincizeci de ani de control exercitat de Iustinian, şi nu din vina lui, Imperiul îşi pierduse cea mai mare parte a capacităţii de extindere şi o parte din aceea de a se apăra.

CAPITOLUL 7

Pericolul extinderii excesive

(565 – 610)

Oricât de glorioasă fusese lunga domnie a lui Iustinian, se pare că puţini au regretat dispariţia ei. Între Iustinian şi aristocraţie existaseră tot timpul con flicte, iar împăratul nu se mai înţelegea cu oamenii bisericii. Armata era nemulţumită de întârzierea primirii soldei şi a proviziilor. Supuşii de rând îl învinuiau oarecum pe bună dreptate pentru impozitele mari şi pe nedrept pentru sărăcia generală provocată de ciumă. Imperiul şi supuşii lui beneficiaseră mult mai puţin de pe urma marilor recuceriri ale lui Iustinian. Drept urmare, succesorii lui şi supuşii acestora aşteptau vremuri mai bune, ceea ce a dus iniţial la extravaganţă, iar ulterior la dezamăgire.

Cu toate că bătrânul şi suspiciosul împărat nu numise niciun moştenitor înainte de a ajunge pe patul de moarte, el manifesta o mare slăbiciune

faţă de nepotul său, Iustin, soţul Sofiei, nepoata Teodorei. Acesta fusese timp de mai mult de paisprezece ani curopalates, administrator al palatului, funcţia onorifică pe care o transformase într-una importantă. Poate că mutarea lui esenţială a fost să aranjeze ca prietenul său, Tiberius, să fie promovat în postul de comite al excubiţilor. Deoarece Belizarie murise cu câteva luni înaintea lui Iustinian, unicul moştenitor probabil, era un alt Iustin, fiul lui Germanus, vărul împăratului, care se afla la moartea acestuia în Iliria, ca şef militar al acestei provincii. Ştiind că excubiţii sunt de partea lui Iustin, senatorii au acceptat imediat relatarea unui funcţionar al palatului cum că muribundul Iustinian îl desemnase pe nepotul său, Iustin, care a fost încoronat sub numele de Iustin al II-lea.

NĂZUINŢELE EXAGERATE ALE LUI IUSTIN AL II-LEA

La urcarea pe tron, Iustin avea aproximativ patruzeci şi cinci de ani, puţină experienţă administrativă şi înclinaţie mediocră pentru guvernare. Deşi se pare că şi-a

ULUI A IU \ l’KUOKbbUU I

dat seama că era mai puţin talentat decât predecesorul său, Iustin a încercat să imiii îndrăzneala lui Iustinian, iară să aibă practica răbdării şi sârguinţei defunctului împărat. Asemenea majorităţii celor din jurul său, Iustin a subestimat evident cât de dificilă devenise conducerea Imperiului. Solia, împărăteasa sa, plină de aplomb, ale cărei legături cu familia Teodorei favorizaseră cariera soţului ei, aspira la cel puţin atât de multă influenţă ca şi cea exercitată de Teodora asupra lui Iustinian, dar avea şi mai puţină cunoştinţă de dificultăţile Imperiului decât însuşi Iustin.

La începutul domniei, Iustin şi-a câştigat deplina apreciere a curtenilor săi şi a altor locuitori ai Constantinopolului, prin renunţarea la o serie din măsurile predecesorului său. El a abandonat aftaitodocentismul lui Iustinian şi a sistat plata subsidiilor către avari, pe care mulţi bizantini le considerau umilitoare. A contracarai reputaţia de meschinărie dobândită de puterea centrală, acordând populaţiei gratificaţii generoase şi dând înapoi prompt împrumuturile luate cu forţa de Iustinian de la cei bogaţi în beneficiul statului. Iustin a anulat restanţele la plata impozitelor până în 560. Puterea lui părea destul de sigură, cel puţin după executarea, în 567,

a doi senatori şi a lui Iustin, fiul lui Germanus, sub acuzaţia îndoielnică de conspiraţie.

Noile disensiuni apărute în rândul monofiziţilor l-au încurajat pe Iustin să facă o încercare de a-i atrage pe câţiva dintre ei de partea lui. Refuzul de a face distincţie între persoana şi natura lui Hristos îi făcuseră în cele din urmă pe unii monofiziţi radicali să afirme că Treimea nu înseamnă numai trei persoane, ci şi trei naturi. Alţi monofiziţi, în frunte cu patriarhul Theodosius al Alexandriei, de multă vreme exilat, au condamnat această doctrină, numind-o treitism sau credinţa în trei dumnezei şi au respins ideea că trei persoane într-un Dumnezeu unic ar implica trei naturi. Această negare submina însă în mod logic principala obiecţie monofizită faţă de calcedonianism: faptul că acesta credea în două naturi ale lui Hristos, ceea ce implica automat credinţa în două persoane.

Din cauză că monofiziţii şi-au reafirmat poziţia, împăratul a iniţiat negocieri paşnice cu Theodosius înainte de mijlocul anului 566, când patriarhul a murit. În continuare, Iustin şi patriarhul său, Ioan Scholasticus, au organizat discuţii teologice la Constantinopol, care i-au adunat pe calcedonieni, trietişti şi pe alţi monofiziţi, inclusiv pe liderul monofizit Iacob Baradaeus. Aceste întruniri au continuat şi în 567, când Iustin a emis un edict care, fără să-i menţioneze pe calcedonieni, afirma punctele de vedere asupra cărora puteau fi toţi de acord. Deşi mulţi călugări monofiziţi sirieni au respins acest edict la o conferinţă ţinută la Callinicum, Iacob Baradaeus şi clerul său monofizit au căutat în continuare un compromis.

Fig. 51. Cruce votivă din argint aparţinând lui Iustin (565 – 578), aflată în trezoreria Vaticanului. Iustin este reprezentat în medalion în partea stângă, iar împărăteasa Sofia în dreapta (Foto: Trezoreria Vaticanului).

Între timp, refuzul lui Iustin de a le plăti avarilor subsidiile nu a avut nicio consecinţă imediată. În loc să atace teritoriul bizantin, avarii au încheiat un pact cu lombarzii, aliaţii tradiţionali ai Imperiului, ca să-i atace pe gepizi, inamicii tradiţionali ai acestuia. Deşi gepizii, temători, au încercat să cumpere ajutorul bizantinilor, cedându-le cetatea strategică

Sirmium, Iustin i-a lăsat pradă lombarzilor şi avarilor, care i-au nimicit. În vreme ce avarii au ocupat cea mai mare parte a pământurilor gepizilor, bizantinii au intrat în posesia vistieriei gepizilor şi a Sirmium-ului, pe care avarii l-au asaltat zadarnic.

Cu toate acestea, în urma luptei, avarii au ajuns să fie nişte vecini mult mai periculoşi decât fuseseră gepizii, ei devenind o putere formidabilă la Dunăre, după plecarea ostrogoţilor. Avarii au pornit curând un război de rutină cu bizantinii, Iustin trimiţându-l împotriva lor pe Tiberius, corniţele excubiţilor. Când regele lombarzilor, Alboin, a înţeles cât de puternici deveniseră avarii, a decis să păstreze independenţa poporului său, mi grind. Din nefericire pentru Imperiu, el a ales nordul Italiei ca noua patrie a lombarzilor.

i < ’y akca muukmului

Acesta a fost momentul când, aproape simultan, recuceririle lui Iustinian din Spania, Italia şi Africa au fost atacate înainte de a-şi fi revenit complet de pe urma războaielor anterioare şi a epidemiilor de ciumă. În 567, regele vizigot Athanagild a aiacat Sevilla şi Cordoba din provincia bizantină din Spania. În primăvara următoare, Alboin i-a dus pe lombarzii săi şi pe alţi germani în Italia, unde Iustin tocmai îl destituise pe Narses, bătrânul general al lui Iustinian. Cu excepţia părţii de coastă, aceştia au ocupat Veneţia înainte de venirea iernii, iar în 569 au cucerit cea mai mare parte a Liguriei, cu excepţia Paviei. În acelaşi an, regele maur Garmul a atacat Africa bizantină, ucigându-l pe Theodor, prefectul Africii.

În timpul acestor atacuri, Apusul nu a primit niciun ajutor militar sau financiar important de la Iustin, care încerca să facă economii ori de câte ori avea posibilitatea. Poate din cauza accesului iniţial de generozitate, Iustin a demarat un efort susţinut de a mări rezerva vistieriei. Deşi le plătea perşilor, împotriva voinţei sale, subsidiul conform tratatului încheiat, el pare să fi neglijat armatele din Răsărit1. În 569, Iustin a introdus noi taxe pe vin şi pâine, ceea ce i-a adus imediat reputaţia de lacom. A încercat să reintroducă şi interdicţia vânzării posturilor de guvernator instituită de Iustinian în 535, sperând că diminuarea gradului de corupţie va duce la economisirea de mai mulţi bani pentru guvern

decât câştiga acesta din vânzarea posturilor.

În 571 împăratul a obţinut aprobarea anticipată de la Iacob Baradaeus şi de la alţi episcopi monofiziţi pentru un edict referitor la unire. Acest cdict a pus de acord doctrina potrivit căreia liristos avea o singură natură, atât divină, cât şi umană (monofizitismul severian) cu aceea conform căreia Hristos avea atât o natură divină, cât şi una umană şi că acestea erau unite (ortodoxia calcedoniană). Astfel, într-un moment trecător de triumfal bunului simţ, calcedonienii lui Iustin şi monofiziţii lui Iacob au recunoscut că aveau aceeaşi credinţă, pe care şi-o exprimau pur şi simplu în mod diferit. La promulgarea edictului, Iacob şi episcopii lui au acceptat să fie împărtăşiţi de patriarhul Ioan Scholasticul.

Totuşi, întrucât edictul sprijinea implicit conciliul de la Calcedonia, episcopii monofiziţi nu au reuşit să-i convingă pe adepţii lor furioşi să-l accepte. Astfel că episcopii şi-au retractat aprobarea ca să-şi menţină autoritatea. Simţindu-se trădat, împăratul i-a întemniţat pe toţi episcopii pe care a reuşit să-i prindă, a scos din nou monofizitismul în afara legii şi a renunţat la eforturile lui privind reconcilierea. Se pare că Iustin nu a înţeles multe din exemplul oferit de unchiul lui, Iustinian, care continuase cu răbdare negocierile cu monofiziţii după eşecuri mai mari decât acesta.

Şi tot în contradicţie cu Iustinian, Iustin nu a fost în stare să le acorde nici măcar un sprijin întârziat şi parţial. Între 571 şi 572, lombarzii au invadat o mare parte a satelor din Italia, cucerind nu numai Pavia, ci şi Spoleto şi Benevento, care alcătuiau o porţiune separată în partea de sud a regatului lombard. Tot în aceşti doi ani, maurii lui Garmul i-au învins şi ucis pe doi comandanţi militari ai Africii. Apoi, noul rege vizigot.

Leovigild, a atacat partea de nord-vest a provinciei bizantine din Spania, cucerind Asi dona prin trădare, şi luând Cordoba prin surprindere. Aceste războaie şi reapariţia ciumei au amânat pentru o perioadă nedefinită momentul în care Italia, Africa şi Spania bizantină puteau constitui cu adevărat posesiuni de valoare ale Imperiului.

În loc să trimită trupe răsăritene în Apus, împăratul a preferat să atace Persia, cu care Iustinian şi aproape toţi predecesorii lui încercaseră să fie în relaţii de bună vecinătate. Iustin a ascultat apelurile armenilor aflaţi sub

stăpânire persană, care plănuiau o rebeliune, şi cele ale turcilor din Asia Centrală, care făceau deja incursiuni în nordul Persiei. Ca să se pregătească de război, el a pus capăt luptelor cu avarii, dându-le probabil darurile pe care le refuzase la începutul domniei sale. Războiul cu perşii a început atunci când armenii l-au ucis pe guvernatorul lor persan şi s-au răzvrătit, la începutul anului 572. Iustin i-a luat sub protecţia Bizanţului, a sistat plata subsidiilor către perşi şi l-a alungat pe un negociator trimis de bătrânul rege Khusrau.

Împăratul l-a numit pe vărul său, Marcian, comandant suprem al trupelor care aveau să lupte împotriva perşilor şi şef militar al Orientului. Marcian i-a ajutat pe armeni să-i alunge pe perşi şi a trimis trupe pentru incursiuni în Arzanene, provincia persană situată chiar la sud de Armenia. În primăvara anului 573, Marcian a invadat Mesopotamia persană şi a învins forţele locale, dar acest lucru nu era suficient ca să-l

A

satisfacă pe nerăbdătorul împărat. În timp ce Marcian asedia Nisibis, a aflat că Iustin îl destituise, după care a primit imediat vestea că regele Khusrau sosea cu o armată numeroasă. Bizantinii au intrat în panică şi au fugit. Un detaşament persan a făcut o incursiune în Siria şi a prădat Apamea, iar regele Khusrau a asediat cetatea de frontieră, Dara. Deoarece armata bizantină nu a venit în ajutorul cetăţii, regele persan a luat-o cu asalt şi a cucerit-o în noiembrie, capturind principala fortăreaţă bizantină de la graniţa persană.

Fig. 52. Ruinele cetăţii Dara din Mesopotamia (Foto: C. Mango, Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

iustin a fost atât de şocat de această pierdere şi atât de conştient de vina sa în această privinţă, încât a cedat psihic. În timp ce slujitorii săi îl împiedicau să sară pe fere^î7 „a şi îl calmau plimbându-l într-un cărucior. Împărăteasa i-a cerut sfatul lui TVwiivi, prietenul soţului ei. În perioada cvide: le: r. Ebv.r. Îi a împăratului, ea şi Tiberiu au preluat controlul asupra imperiului ameninţat de perşi şi de barbarii din Apus, şi de o nouă

epidemie devastatoare de ciumă, în Răsărit. Cu o oarecare exagerare justificată, contemporanii au dat vina pe aroganţa şi zgârcenia lui Iustin, care a dus Imperiul la dezastru.

CHELTUIELILE EXAGERATE ALE LUI TIBERIU

Tiberiu şi Sofia au recurs la rezerva îndestulătoare a lui Iustin ca să le plătească perşilor 45.000 de nomisme pentru un armistiţiu pe un an, în care Armenia nu era inclusă. La sfârşitul anului 574, Iustin a devenit suficient de lucid pentru ca Sofia să-l poată convinge să-l numească cezar pe Tiberiu. Epidemia de ciumă s-a potolit în ziua numirii lui Tiberiu. În perioada aceea, Tiberiu avea probabil treizeci şi cinci de ani. Întrucât era limpede că Iustin nu avea şanse să-şi revină în măsura în care să preia din nou sarcina guvernării, Tiberiu a devenit adevăratul conducător al Imperiului. Ca şi Iustinian, Iustin I ŞI Iustin al II-lea, noul cezar provenea dintr-o zonă vorbitoare de limbă latină a Balcanilor. Îşi datora ascensiunea mai ales rudelor împărătesei Sofia, deşi era un vechi prieten al lui Iustin. Preferinţa acestor rude pentru el se datora talentelor militare ale lui Tiberiu, dar cezarul era mai puţin înzestrat cu capacitate administrativă.

Tiberiu a considerat că rezerva din vistierie a lui Iustin era prea mare şi a început să o folosească pentru apărarea graniţelor şi dobândirea popularităţii pe care o pierduse Iustin. Drept urmare, cezarul a acordat gratificaţii generoase şi a desfiinţat impozitele pe vin şi pâine instituite de Iustin. El a reintrodus interdicţia vânzării posturilor de guvernator care, chiar dacă era ineficientă, era apreciată. Tiberiu a făcut pace cu avarii. El a fost de acord să le plătească o sumă generoasă de 80.000 de nomisme pe an pentru o alianţă destinată apărării graniţei de la Dunăre şi pentru ca trupele bizantine staţionate acolo să poată fi trimise împotriva perşilor.

În 575 cezarul a început să transfere soldaţii din armatele Iliriei şi Traciei în Răsărit şi să ofere prime substanţiale pentru recrutarea mai multor bizantini şi barbari din regiuni care se întindeau până la Rin. Contând pe faptul că aceste forţe îi vor permite să-i învingă pe perşi, el a refuzat oferta persană de a reînnoi armistiţiul pe încă cinci ani, încheind unul pe trei ani pentru U) <) O O de nomisme pe an, Armenia nefiind nici de data aceasta inclusă în tratat. În timpul acestui răgaz, Tiberiu şi-a permis chiar

să trimită întăriri în Italia, deşi acestea proveneau probabil tot din armatele Iliriei şi Tracici aflate sub comanda lui Baduarius, ginerele lui Iustin. Lombarzii păreau vulnerabili din cauză că se împărţiseră în grupuri independente, astfel că Baduarius a angajat lupta cu ei în 576. El a pierdut însă bătălia în care a şi fost ucis, iar lombarzii au cucerit şi mai multe teritorii.

Tiberiu nu mai dispunea de trupe pentru Italia, deoarece Khusrau atacase Armenia, care nu era inclusă în niciun armistiţiu. Revendicând prompt posesiunile armene care se răzvrăteau, regele persan a pătruns în provinciile armene ale Imperiului, prădând Sebastea şi Melitene, dar era urmărit pas cu pas de comandantul bizantin Iustinian, fiul mai mic al lui Germanus. Acesta i-a obligat în cele din urmă pe perşi să se retragă dincolo de Eufrat, mulţi dintre ei înecându-se, iar în timpul iernii următoare bizantinii au invadat teritoriul persan şi au făcut o incursiune în Antropatene2. În vara anului 577, perşii l-au învins însă pe Iustinian în Armenia persană. Astfel că, deşi îşi reveniseră într-o oarecare măsură, bizantinii continuau să fie mai slabi decât perşii. Apoi Iustinian a murit cu un an înainte de expirarea armistiţiului.

Tiberiu l-a avansat pe Mauriciu, corniţele excubiţilor, numindu-l în locul lui Iustinian în postul de comandant suprem al armatelor răsăritene, din care făceau parte şi întăririle strânse în timpul armistiţiului. Aceste armate erau alcătuite din numeroase părţi ale armatelor Iliriei şi Tracici, completate cu 15.000 de recruţi barbari şi bizantini. Aceşti recruţi nu erau mercenari angajaţi temporar, ci alcătuiau o companie permanentă cunoscută sub numele de federaţi şi erau ataşaţi armatei Răsăritului. Suplimentarea armatelor de la graniţa răsăriteană cu federaţii constituia ca însăşi o creştere cu aproape jumătate a efectivului ’.

În timpul pregătirilor de luptă împotriva perşilor, Tiberiu a evitat orice alt conflict. La moartea patriarhului Ioan, cezarul i-a răsplătit pe calcedonieni reînscăunându-l pe patriarhul Eutychius, destituit de Iustinian pentru că se opusese aftartodocetismului. Dar Tiberiu a fost tolerant şi cu monofiziţii, fapt de care aceştia s-au folosit ca să declanşeze o dispută după moartea lui Iacob Baradaeus, în 578. Neavând trupe disponibile ca să oprească

înaintarea lombarzilor în Italia, Tiberiu a trimis 200.000 de nomisme ca să cumpere loialitatea câtorva dintre ducii acestora şi să-i împiedice să-şi aleagă un alt rege. Când slavii au năvălit în Iliria, Tiberiu a apelat la puţinele forţe bizantine aflate în zonă ca să-i treacă pe aliaţii lor avari dincolo de Dunăre. Acolo, aceştia au invadat ţinutul unde locuiau năvălitorii şi au eliberat o serie de prizonieri bizantini4.

1 K AKKA l'KUUKtr. M'l t I

În primăvara anului 578, puţin înainte de expirarea armistiţiului de trei ani, perşii nu au respectat miele? vrea în\ adânci Mesopotamia bizantină. Generalul bizantin Maurie în s-a răzbunat năv alind în partea persană a provinciei Arzanene. El a cucerit şi a instalat o garnizoană în fortăreaţa Aphumon, apoi s-a îndreptat spre sud şi a prădat cetatea Singara din Mesopotamia persană. Campania lui Mauriciu a demonstrat că Tiberiu reuşise să încline balanţa militară în favoarea bizantinilor. Cu toate că Iustin al!!! ea a murit la sfârşitul anului 578 fără să-şi fi revenit din şocul provocat de pierderea Dârei, se consideră că victoriile lui Mauriciu l-au bulversat aproape la fel de umil în pe bătrânul Khusrau. Regele persan a murit la înuepuiul anului următor.

Tiberiu a devenit astfel împărat şi de fac/o, sărbătorind în mod tradiţional evenimentul prin scutirea unui sfert din impozite în fiecare din următorii patru ani5. Acum, după ce scăpase de Iustin, dar nu mai era împărătească, Sofia l-a convins pe patriarhul Eutychius să-i sugereze lui Tiberiu să se căsătorească cu ea. Dar acesta a refuzat politicos propunerea, a cărei acceptare ar fi însemnat divorţul de soţia sa. Şi a zădărnicit încercarea Sofiei de a-l răsturna6. În perioada aceea, noul împărat era destul de popular datorită generozităţii sale şi a victoriilor repurtate în lupta împotriva perşilor.

Oricât de incomplete au fost ele, succesele sale i-au permis să acorde o oarecare atenţie Apusului. În 579 Tiberiu a mai trimis în Italia ceva bani şi întăriri, care au dus, se pare, la recucerirea cetăţii Classis, portul Ravennei ocupat o perioadă de către

A

lombarzi. În acelaşi an, el a ajutat Spania bizantină prin încheierea unei

alianţe cu prinţul vizigot Hermenegild, care se convertise la ortodoxism şi se răzvrătise împotriva fratelui său arian, Leovigild. Între timp, cu sau fără ajutorul lui Tiberiu, Ghenadie, şeful militar al Africii, i-a atacat pe mauri, i-a învins şi l-a ucis pe Garmul, regele lor, pacificând încă o dată Africa.

Chiar dacă situaţia se îmbunătăţise în Apus, ea se înrăutăţea în Răsărit. Avarii, dându-şi seama că Tiberiu lăsase Balcanii fără trupe, au încercat mai întâi să cucerească cetatea Sirmium din mâinile bizantinilor, apoi, în 579, au asediat-o. În timpul asediului, slavii au invadat Tracia, Macedonia şi Grecia, mişcare care începea să semene cu o migraţie. Conştient, desigur, de necazurile Imperiului în Balcani, noul rege persan, Hurmază al IV-lea, a refuzat oferta lui Tiberiu de a face pace, dacă perşii renunţau la Dara în schimbul posesiunilor bizantine din Iberia, Armenia persană şi Arzanene. În acest timp, deoarece plătirea soldei celor 50.000 de soldaţi bizantini din Orient devenise greu de făcut, aceştia au ameninţat cu răzvrătirea în momentul când termenul achitării acesteia a fost depăşit7.

Comandantul bizantin Mauriciu a reacţionat printr-o ofensivă. În 580 el a făcut o incursiune mult dincolo de Tigru, iar în anul următor a ordonat un atac împotriva Armeniei persane şi a pătruns în josul Eufratului, până aproape de Ctesiphon, capitala persană. A fost totuşi obligat să se retragă, atunci când o armată persană a făcut aproape în acelaşi timp o incursiune în Mesopotamia bizantină, evident de conivenţă cu presupuşii aliaţi ai Imperiului, arabii ghassanizi. Îndignat, Mauriciu l-a arestat pe regele ghassanid, acuzându-l că nu a fost în stare să apere Mesopotamia. Făcând acest lucru, el a rupt alianţa Imperiului cu ghassanizii şi le-a slăbit regatul, lăsând graniţa de est mai expusă ca oricând.

Atâta vreme cât a durat războiul cu perşii, Bizanţul nu a putut organiza o apărare corespunzătoare împotriva avarilor. La începutul anului 582, Tiberiu a fost de acord să le plătească subsidiile acumulate de la sistarea lor, pe toată perioada războiului, şi să cedeze cetatea Sirmium, după evacuarea apărătorilor şi a locuitorilor acesteia. Lucrul acesta nu i-a oprit pe slavii din Grecia, care se pare că ajunseseră între timp la

(I A

Atena. Dar graniţa răsăriteană avea prioritate. În luna iunie a aceluiaşi

an, perşii, care invadaseră din nou Mesopotamia bizantină, au suferit o înfrângere clară lângă oraşul Constantina, şi-au pierdut comandantul şi s-au retras la Dara. Mauriciu nu a profitat însă de victoria bizantinilor, trebuind să se întoarcă în grabă la Constantinopol.

Ajuns acolo, Tiberiu s-a îmbolnăvit grav. Neavând niciun fiu, împăratul a numit doi moştenitori: Mauriciu şi Germanus, fiul postum al lui Germanus, vărul lui Iustinian. Fiecare dintre ei a primit titlul de cezar şi s-au logodit cu cele două fiice ale lui Tiberiu. Se pare că Tiberiu intenţionase să împartă Imperiul ca în 395, astfel că Mauriciu urma să fie împărat al Orientului, iar Germanus împărat al Occidentului. Deşi Apusul avea, fireşte, nevoie să i se acorde atenţie, în acelaşi timp îi lipseau întăriri substanţiale. Poate că Germanus nu voia să-şi asume podara apărării acestuia fără un ajutor sigur din partea Răsăritului; sau poate că Tiberiu şi-a dat seama în ultimul moment că planul său era irealizabil. În orice caz, cu o zi înainte de a muri, îl încoronase ca augustus numai pe Mauriciu. Tiberiu a murit în august, lăsând un Imperiu puţin mai puternic, dar mult mai sărac.

RESTRICŢIILE LUI MAURICIU

Aşa a ajuns Mauriciu unic împărat la vârsta de patruzeci şi trei de ani, fiind şi soţ al Constantinei, fiica lui Tiberiu. Se născuse în Cappadocia, după cât se pare într-o familie de origine italiană. Dar era vorbitor nativ de limbă greacă, spre deosebire de împăraţii anteriori, începând cu Anastasius. Mauriciu era bine educat, îşi începuse cariera o notar şi fusese ofiţer superior din 574, când Tiberiu îl numise comite al cxcuhiţilor. 1 alentele lui militare erau incontestabile. Extrem de cinstit şi incoruptibil, el poseda o capacitate de decizie care era uneori greu de deosebit de rigiditate.

Deşi victoriile anterioare din Răsărit fuseseră spectaculoase, Mauriciu le repurtase cu o forţă care reprezenta cea mai mare parte a armatelor operative de la Iliria către est, împreună cu noua companie a federaţilor. Ca împărat, el şi-a dat seama că dispunea de o singură armată cu efectiv mare în stare de luptă şi că avea trei războaie importante de purtat. Marja de superioritate faţă de perşi era prea mică pentru a-i permite transferul a suficient de mulţi soldaţi pentru a-i alunga pe lombarzi din Italia sau pe

slavi din Balcani. După ce Tiberiu cheltuise practic toată rezerva de aur a lui Iustin al II-lea şi mărise cheltuielile destinate armatei prin recrutarea federaţilor, Mauriciu trebuia acum să fie mult mai econom decât predecesorul său.

Fig. 53. Mauriciu (582 – 602). Miniatură din secolul al XV-lea din manuscrisul de la Modena al cronicii lui Ioan Zonaras (Mutinensis graecus 122), făcând parte dintr-o serie de portrete de împăraţi bizantini, portrete pictate pe margini, care par să aibă la origine modele mult mai vechi (Fote: Biblioteca Estense, Modena).

El avea cel mai mult nevoie de impunerea unei păci imediate cu perşii. În postul de comandant al armatei răsăritene l-a numit pe Ioan Mystacon („Mustăciosul”), fostul şef militar al Armeniei, care avea, evident, misiunea de a desăvârşi cucerirea provinciei Arzanene. Din 582 până în 583, acesta a asigurat cel puţin stăpânirea bizantină asupra fortului Aphumon, dar înaintarea lui era încetinită de terenul accidentat. Mauriciu nu-şi putea permite să păstreze la nesfârşit atât de multe trupe din Balcani la graniţa de răsărit.

În primăvara anului 583, avarii au cerut o mărire a tributului, de la 80.000 la 100.000 de nomisme. De teamă ca nu cumva o acceptare imediată să încurajeze alte extorcări, Mauriciu a refuzat, astfel că avarii au invadat Imperiul. După ce au pus stăpânire pe Singidunum şi Viminacium, situate dincolo de Dunăre, în dreptul cetăţii Sirmium, ei au prădat tot ce le-a ieşit în cale până la Anchialus, pe malul Mării Negre, unde s-au oprit pe timp de iarnă. În primăvara anului 584, împăratul a fost de acord cu mărirea subsidiilor avarilor în schimbul retrocedării cetăţilor cucerite. Deşi slavii se simţeau în largul lor în Balcani, ei au fost învinşi în vara aceea lângă Zidurile Lungi, de Comentiolus, un talentat subofiţer aflat în fruntea unei forţe reduse ca număr.

În Apus, Mauriciu a încercat să se folosească de franci în lupta cu lombarzii din Italia, retrăgând totodată sprijinul bizantin faţă de şovăielnica rebeliune din regatul vizigot. La începutul anului 584, când revolta vizigotă a luat sfârşit odată cu capturarea lui Hermenegild, pretendentul la tron,

Ingund, soţia acestuia, şi fiul ei s-au refugiat în provincia imperială din Spania. Bizantinii s-au folosit de custodia asupra Ingundei şi de un subsidiu de 50.000 de nomisme ca să-l determine pe fratele acesteia, regele franc Childebert al II-lea, să-i atace pe lombarzi9. Acesta a organizat o expediţie în nordul Italiei şi i-a învins pe ducii lombarzi, dezorganizaţi. Dându-şi seama de pericolul în care se aflau, ducii au ales un nou rege, Authari, ca să conducă apărarea.

După ce Ioan Mystacon nu a reuşit o victorie rapidă în Răsărit, Mauriciu i-a dat comanda armatelor răsăritene cumnatului său, Philippicus. Noul comandant a continuat recrutările şi negocierile cu perşii, fără nicio perspectivă, intenţionând probabil să readucă forţa armatelor răsăritene la nivelul armatei persane, înainte de a fi trimis o parte din trupe înapoi în Balcani. În toamna anului 584, Philippicus a făcut o incursiune în Mesopotamia persană, iar peste un an în Arzanene; dar cea mai mare parte a uneia dintre armatele legate de Prezenţa împăratului s-a întors în Balcani în 585 când Comentiolus a devenit comandantul acesteia. El a folosit-o ca să-i învingă pe slavi la nord-vest de Adrianopol, izgonindu-i din Tracia. Francii au invadat din nou Italia lombardă, dar au pierdut bătălia în faţa lombarzilor reunificaţi. Şeful militar al Italiei, numit acum de obicei exarh, a recunoscut înfrângerea şi a încheiat un armistiţiu pe trei ani cu regele Authari.

Sperând, fără îndoială, să profite de transferarea de către Mauriciu a trupelor din Răsărit, perşii au prelungit negocierile, iar în primăvara anului 586 au făcut o incursiune peste graniţă. Philippicus i-a înfrânt prompt lângă Dara şi a reluat campania în Arzanene, cu numeroase succese, trimiţând o parte din soldaţii lui să facă o incursiune în susul şi în josul văii nordice a Tigrului. Dar regele Hurmază nu s-a împăcat cu gândul înfrângerii, iar răbdarea lui pare să fi fost justificată de evenimentele din toamna anului 586. Slavii au atacat Thessalonicul, care era afectat atât de ciumă, cât şi de foamete, iar avarii au încălcat brusc tratatul şi au năvălit în Răsărit, de-a lungul malului sudic al Dunării, cucerind majoritatea oraşelor de frontieră rămase şi stabilindu-se în Dobrogea.

După mulţi ani, timp în care neglijaseră Balcanii, bizantinii păreau să fie

pe punctul de a pierde controlul asupra a aproape întregii peninsule. Împăratul a chemat întăriri din Armenia şi a încercat să recruiv/e trupe suplimentare. În primăvara anului 587. Comentiolus a pornit în fruntea a 10.000 de oameni împotriva avarilor din Dobrogea, dar, după câteva succese iniţiale, a fost obligat să se retragă, în timp ce aceştia înaintau în josul coastei Mării Negre. Avarii au fost în cele din urmă opriţi aproape de Adrianopol, atunci când a sosit Ioan My st a con cu trupele din Armenia. Avarii s-au întors la Sirmium, deşi slavii conţinău să prade Grecia. Între timp, cucerirea Arzanenei persane de către bizantini continua cu o încetineală exasperantă.

Cam în această perioadă, îngrijorat de cheltuiala imensă pentru susţinerea financiară a campaniei, pentru aprovizionarea şi plata noilor recruţi angajaţi simultan în două războaie complete, Mauriciu a încercat să facă unele economii. Se pare că el a ordonat ca trupele să fie dotate direct cu arme, în locul alocaţiilor generoase destinate cumpărării acestora; efectul a fost reducerea cu un sfert a plăţii anuale a trupelor înainte de Sărbătorile de Paşti din 588. Mauriciu l-a înlocuit totodată pe Philippicus cu un nou general, Priscus, sosit la timp ca să distribuie solda redusă.

Rezultatul a fost o revoltă generală a armatelor răsăritene. La Monocartum, în Mesopotamia bizantină, trupele l-au alungat cu pietre pe Priscus, care a fost nevoit să fugă ca să-şi salveze viaţa, şi au distrus portretele împăratului pe care le purtau. Chiar şi atunci când Priscus i-a anunţat că li se anulase reducerea soldei, răzvrătiţii l-au obligat pe ducele Feniciei libaneze (Phoenice Libanensis), un oarecare Germanus, să accepte să le fie comandant. Deşi împăratul l-a rechemat pe Priscus şi l-a numit din nou pe Philippicus, rebelii nu l-au acceptat pe vechiul lor general şi au început să

A

prade regiunea în care se aflau. În vară, perşii triumfători au trecut graniţa şi au atacat Constantina.

Dezastrul iminent a fost evitat de Germanus, comandantul şovăielnic al răzvrătiţilor. Acesta restabilise o oarecare ordine şi i-a izgonit pe perşi din Constantina. Apoi şi-a dus oamenii spre graniţă, în apropiere de

Martyropolis, unde aceştia au învins o altă armată persană, cea mai mare parte a soldaţilor acesteia fiind luaţi prizonieri. Germanus a reuşit să trimită împăratului o parte din pradă, care, drept răsplată, i-a transmis lui Priscus aprobarea restabiliri soldei anterioare. Când acesta s-a întors în capitală, Mauriciu, departe de a-l învinui de izbucnirea revoltei, se pare că i-a dat comanda trupelor care urmau să lupte cu avarii10.

În acea vară, curând după numirea lui, avarii au invadat Tracia. După ce au cucerit cetatea Anchialus, ei l-au asediat pe Priscus la Tzurulum, situat foarte aproape de Constantinopol. Mauriciu i-a cumpărat cu 57.600 de nomisme, care, împreună cu miele sume achitate ulterior, au pus pe moment capăt războiului cu avarii. Dar slavii se aflau tot în Iliria, iar în Italia războiul cu lombarzii reîncepuse odată cu expirarea armistiţiului, aceştia învingând o armată a francilor trimisă de Childebert.

Spre bucuria bizantinilor îngrijoraţi, revolta armatei răsăritene a luat sfârşit în ziua de Paşti a anului 589, când trupele şi-au primit solda întreagă şi l-au acceptat pe Philippicus ca general comandant. Unica pierdere strategică ca urmare a revoltei s-a înregistrat la sfârşitul acesteia, când Martyropolis a fost predat prin trădare perşilor. Philippicus a făcut o încercare vitejească de a recuceri fortificată cetate, dar a eşuat. Mauriciu l-a înlocuit curând cu Comentiolus, comandantul din Balcani din urmă cu doi ani.

Interminabilul război persan, în care bizantinii erau de obicei superiori ca forţă, a slăbit şi Imperiul persan. Probabil ca o tactică diversionistă înainte de sfârşitul revoltei, Mauriciu îl ajutase pe noul prinţ al Iberiei să organizeze o incursiune în provincia persană Atropatene. Generalul persan Bahram i-a obligat pe năvălitori să se întoarcă în Iberia, după care a pierdut bătălia cu comandantul bizantin local, Romanus. Exasperat, regele Hurmază i-a trimis generalului său o rochie de femeie. Această batjocură l-a făcut pe Bahram să se răzvrătească împotriva regelui.

Generalul a plecat din Atropatene îndreptându-se spre Ctesiphon, iar la începutul anului 590 a pătruns în Mesopotamia persană dinspre nord-est şi a învins armata trimisă de Hurmază. Aflând de această înfrângere, nobilii persani din Ctesiphon l-au detronat pe Hurmază şi l-au înlocuit cu fiul

acestuia, care a devenit rege sub numele de Khusrau II. După o încercare de scurtă durată de a-i ţine piept lui Bahram, Khusrau a fugit însă la Circesium, dincolo de graniţa bizantină, însoţit de câteva rude şi de câţiva slujitori. Bahram a pus stăpânire pe un tron instabil la Ctesiphon, iar Khusrau a apelat la ajutorul lui Mauriciu.

Dacă bizantinii îl ajutau să preia puterea, Khusrau se angaja să le retrocedeze Dara şi Martyropolis şi să renunţe la cea mai mare parte a Armeniei persane, inclusiv la ceea ce mai rămăsese din provincia persană Arzanene. Dacă bizantinii încetau să-l mai ajute pe Khusrau, Bahram le oferea Nisibis, lângă Dara şi Martyropolis. Sfetnicii lui Mauriciu, mai ales patriarhul Ioan al IV-lea Postitorul, au preferat calea cea mai uşoară şi mai puţin costisitoare, de a nu-i acorda ajutor lui Khusrau. Precaut ca de obicei, împăratul nu a ţinut seama de sfaturile lor. Evident că el considera că un rege persan legitim, care le datora tronul bizantinilor, ar fi mai dispus să încheie o pace durabilă decât un uzurpator care nu avea niciun motiv să aibă încredere în Imperiu.

Această decizie nu putea fi luată chiar atât de uşor în contextul atâtor dificultăţi financiare şi militare. Ciuma îşi făcuse din nou apariţia în Siria şi Italia. Balcanii erau în continuare ocupaţi de slavi şi ameninţaţi de avari, iar în toamna anului 590 însuşi

mm «Alt IA PROGRESULUI

imii< în a fost nevoit să se deplaseze la Anchialus ca să respingă un atac al avarilor. < idilici, noul exarh, Romanus, cel care îl învinsese pe Bahram în urmă cu un an, a merit cea mai mare parte a Emiliei, dar a fost oprit în faţa Paviei, capitala >i ti miz ˇlor. Italia, ca şi Balcanii, aveau o nevoie disperată de întăriri bizantine, care l iiicâui fi deocamdată trimise.

Sperând să repurteze o victorie clară în Răsărit, împăratul a mărşăluit în fruntea „i” lor lui reduse, într-o expediţie menită să-l reinstaleze pe Khusrau pe tronul străvc1 tuhu Imperiu persan. Pe măsură ce vestea pregătirilor bizantinilor se răspândea, Khusrau îi i. «pul să se bucure de sprijin în rândul perşilor şi a putut cuceri Martyropolis în favoarea 1 „i”» mi lui. În primăvara anului 591, Khusrau şi Narses, noul comandant bizantin, au pornii înmiea armatei Răsăritului şi a câtorva loialişti persani spre

Nisibis. Cetatea a trecut de „i... I lui Khusrau, obligând Dara să capituleze.

În vreme ce aliaţii trimiteau o forţă expediţionară în josul Eufratului ca să atace Tii. Ila persană, Khusrau şi Narses au mers spre est şi au păstruns în provincia persană „ va lene, unde urmau să facă joncţiunea cu Ioan Mystacon şi cu o altă forţă alcătuită din inimi şi perşi. Urât atât de majoritatea persanilor, cât şi de bizantini, Bahram a lăsat iplionul în mâinile expediţiei aliate şi şi-a adunat oamenii, organizând lupta în – ”. <1». Ilene. În ciuda strădaniilor lui Bahrain, la sfârşitul verii, cele două forte aliate au facul ■ m iimtca la sud de lacul Urma şi l-au înfrânt zdrobitor pe uzurpator.

Khusrau şi-a recăpătat astfel tronul de rege al Persiei. El le-a oferit gratificaţii minase trupelor bizantine, care dispuneau deja de o pradă imensă. Aşa cum se 1 ’f ihsc anterior, Bizanţul dobândea restul Arzanenei, Iberia şi Armenia persană, cu ■ i>|ia extremităţii nord-estice din jurul fluviului Dvin. Imperiul reintrase deja în

<j» iiurca Dârei şi a Martyropolisului. Bizanţul şi Persia au fost în relaţii paşnice în 1 timpui domniei lui Mauriciu şi au reuşit să înăbuşe revoltele armenilor, Iniţiatorul împărat a scos Iberia de sub influenţa monofizitismului, punând-o sub – i calcedonismului, şi a anihilat o parte din rezistenţa faţă de calcedonism din

i Irul bisericii armene, care se divizase în calcedonieni şi monofiziţi.

Mauriciu repurtase o victorie splendidă în Persia, dar mai avea încă două

Uiaie. El a recurs la concentrarea forţelor în Balcani înainte de a trimite întăriri în imiui, unde ducele lombard al oraşului Spoleto cucerise în 592 regatul lombard. Dar – (cu ele exarh Romanus a recucerit repede forturile şi a redeschis drumul blocat, fiţimnd o cale de legătură chiar şi atunci când, după un an, a pierdut controlul ♦ iipi. I drumului principal. El s-a opus încercărilor papei Grigore I se a încheia un – MMir. Îijiu cu lombarzii.

Pericolul exunucni uuu... w —.

Trupele din Balcani care luptaseră cu perşii s-au întors la începutul anului 593, când Priscus era din nou comandantul Balcanilor. Strategia acestuia consta în alungarea cu forţă a slavilor, din care o parte se stabiliseră în Iliria în urmă cu cincisprezece ani, prin atacarea ţinutului lor

„natal”, aflat la nord de Dunăre. Cu toate că avarii au protestat împotriva acestei expediţii într-un teritoriu vecin cu teritoriul lor, bizantinii deveniseră destul de puternici ca să-şi permită să ignore protestul lor. Priscus şi-a dus armatele dincolo de fluviu şi i-a învins pe slavi în două bătălii, dar aceştia continuau să fie un duşman încăpăţânat şi imprevizibil.

Ca să scurteze durata războiului şi să reducă cheltuielile implicate de acesta, Mauriciu a dat ordin armatei, în toamna anului 593, să continue campania la nord de Dunăre toată iarna, recurgând la resursele locale pentru aprovizionare. Oricât de raţional i s-ar fi putut părea acest plan împăratului, el i-a iritat pe soldaţi, aducându-i în pragul revoltei. Priscus, care avea deja experienţa rebelilor din Răsărit, a contramandat ordinul şi şi-a dus oamenii într-o zonă mai liniştită, la Odessus, pe ţărmul Mării Negre. Dar, după plecarea armatei lui Priscus, hoardele de slavi au început să jefuiască iar provinciile de la Dunăre. Împăratul şi-a manifestat nemulţumirea transferând comanda Balcanilor fratelui său, Petru.

Dându-şi seama că nu putea face economie la raţii, Mauriciu a încercat din nou să facă economii la plata soldelor. În privinţa plăţii zilnice înainte de Paştele anului 594, el i-a cerut lui Petru să anunţe că alocaţiile pentru arme şi uniforme vor fi înlocuite de alocaţii în natură. Ştiind că simola înlocuire a alocaţiilor pentru arme dusese la aplanarea revoltei din Răsărit, Mauriciu a încercat să-i liniştească pe soldaţi promiţându-le că locurile oamenilor ucişi în luptă vor fi rezervate pentru fiii acestora şi că veteranii invalizi vor continua să primească alocaţiile pentru raţii. Aceste măsuri i-au mulţumit cu adevărat pe soldaţi, dar nu suficient ca să-i facă să accepte o soldă mai mică. Atunci când au ameninţat din nou cu revolta, Petru a trebuit, fireşte, să revină la vechea sumă, dar şi să ratifice măsurile menite să compenseze reducerea ei. În cele din urmă Mauriciu a plătit mai mult ca înainte.

Deşi Petru i-a alungat pe slavi din nordul Traciei, iar în toamnă a trecut Dunărea pentru a lupta cu ei, Mauriciu era nemulţumit de concesiile costisitoare ale fratelui său. Împăratul l-a înlăturat pe Petru şi l-a repus în funcţie pe Priscus, la începutul anului 595. Sperând să încheie repede războiul, Priscus a trecut Dunărea şi a pornit spre vest, către teritoriul

avarilor. Hanul acestora a încercat să le abată atenţia bizantinilor distrugând cetatea Singidunum, dar Priscus a salvat-o şi a fortificat-o din nou. Este evident că hanul a considerat că Priscus era prea puternic ca să fie atacat dar s-a răzbunat prădând Dalmaţia. Bizantinii şi-au asigurat astfel graniţa de la Dunăre şi se pare că Priscus i-a obligat pe slavii rămaşi să plece din Iliria.

Întrucât Mauriciu s-a decis să nu poarte mai mult de un război în acelaşi timp, în vreme ce luptele din Balcani continuau, provinciile apusene au fost nevoite să se

A

apere singure. În Africa, Ghenadie, purtând acum titlul de exarh, ca şi omologul său italian, a înăbuşit în 595 o revoltă a maurilor, recurgând la un şiretlic. În Italia, exarliul Romanus lupta cu lombarzii, dar a murit în 596, fără să primească întăririle necesare unei reale evoluţii pozitive a situaţiei. Succesorul său, Callinicus, ca şi papa Grigoret era mai puţin agresiv.

Fig. 54. Un fort de la Limisa (Africa) construit în timpul împăratului Mauriciu (Foto: prin bunăvoinţa lui Denys Pringic).

Se părea că în toamna anului 597 Priscus pacificase aproape toată Iliria şi Tracia, când hanul avarilor a făcut brusc o incursiune în fruntea unei armate numeroase. Armatele bizantine, împrăştiate probabil pe tot cuprinsul Balcanilor ca să-i ţină departe pe slavi, nu erau pregătite să facă faţă unei forţe alcătuite din atât de mulţi avari. Hanul şi-a dus armata de-a lungul malului sudic al Dunării şi a ajuns la Marea Neagră, asediindu-l pe Priscus în portul Tomis. În primăvara următoare, (omentiolus, comandantul Balcanilor, a mărşăluit spre frontul de luptă, dar a fost nevoit să se retragă în sud. Avarii l-au urmărit şi au cucerit cetatea Druzipara, nu foarte departe de Constantinopol.

Împăratul a regrupat personal armata lui Comentiolus, a întărit-o cu excubiţii şi cu o serie de membri ai susţinătorilor curselor de care ale Albaştrilor şi Verzilor şi a condus-o de-a lungul Zidurilor Lungi. Din fericire,

avarii începuseră să se îmbolnăvească de ciumă. În loc să continue lupta, hanul a preferat să încheie un tratat, acceptând să se retragă din Imperiu în schimbul unei măriri a tributului său de 100.900 la 120.000 de nomisme. Mauriciu a reuşit să strângă suma, deşi ciuma îşi făcuse din nou apariţia nu numai în Balcani, ci şi la Constantinopol, în Anatolia, Mesopotamia, Italia şi Africa, agravând dificultăţile financiare ale Imperiului.

În ciuda tuturor acestor lucruri, Mauriciu voia să-i atace pe avari câtă vreme aceştia erau încă afectaţi de ciumă, înainte de a-şi primi din nou subsidiile şi poate înainte ca dezastrul financiar să-l oblige să renunţe la campanie. În vara anului 599, împăratul şi-a trimis cu îndrăzneală armatele în ţinutul unde locuiau avarii, la nord de Sirmium. În timp ce Comentiolus apăra ariergarda expediţiei de la Singidunum, Priscus a repurtat patru mari victorii, ucigând zeci de mii de avari şi de aliaţi ai acestora şi luând 17.000 de prizonieri”. Grupurile izolate de slavi care au mai rămas în Iliria nu mai constituiau o ameninţare serioasă. Mauriciu câştigase războiul din Balcani pentru o perioadă de timp.

Împăratul a dat ordin ca prizonierii avari să fie eliberaţi în semn de pace, dar întrucât nu intenţiona să le plătească tributul, nu a fost nevoie de încheierea unui tratat. În vreme ce avarii erau eliminaţi de pe scena istoriei, se pare că războiul şi ciuma epuizaseră vistieria bizantină. Existau acum trupe disponibile pentru o expediţie în Italia, dar era evident că banii lipseau. Exarhul Callinicus a încheiat un armistiţiu pe doi ani cu lombarzii, sperând, poate, că va primi întăriri în acest interval, dar nu a primit nimic. Armatele Tracici şi Iliriei şi, probabil, cele două armate legate de Prezenţa împăratului au rămas staţionate de-a lungul graniţei de la Dunăre, ţinându-i departe pe avari şi pe slavi, dar consumând totodată resurse, lucru pe care Imperiul cu greu şi-l putea permite12.

În iarna anului 602, foametea care s-a abătut asupra Constantinopolului a dus la declanşarea unor revolte împotriva lui Mauriciu, pe care acesta le-a înăbuşit cu greu.

A

În acea vară, fratele său, Petru, numit din nou comandant al armatelor

din Balcani, a trimis un contingent peste Dunăre împotriva slavilor. Întâmpinând o opoziţie slabă, împăratul a încercat din nou să facă economie atât la raţii, cât şi la alocaţiile pentru acestea, lăsându-şi armatele să ierneze în teritoriul slav şi să se întreţină din resursele

1 locale. Întrucât soldaţii nu duceau lupte, Mauriciu spera că aceştia se vor supune ordinului pe care nu-l respectaseră în urmă cu nouă ani.

DLVVAiULA. RKUUKbsulul

Cu toate că trupele erau neliniştite, Petru a refuzat să se umilească din nou, când revocase ordinul fratelui său. Soldaţii s-au pregătit de traversare împotriva voinţei lor. Dar din cauză că vremea s-a răcit şi au izbucnit furtuni, ci s-au înfuriat în faţa perspectivei de a-şi petrece iarna într-un ţinut atât de neprimitor. Soldaţii i-au trimis lui Petru delegaţi, cerându-i contramandarea ordinului. Atunci când acesta a refuzat, ei s-au răzvrătit şi l-au ales drept comandant pe unul din reprezentanţii lor, subofiţerul Focas. Petru a fugit la Constantinopol, la Mauriciu, urmărit de trupele rebelilor conduse de Focas.

Deoarece singurii apărători de care dispunea Mauriciu pentru capitală erau excubiţii, Albaştrii şi Verzii, rebelii lui Focas erau în avantaj. Înainte de a ajunge în oraş, ei i-au oferit tronul lui Theodosie, fiul mai mare al lui Mauriciu, care avea nouăsprezece ani, fusese deja încoronat ca August şi se căsătorise recent cu fiica lui Germanus, fostul cezar, dar acesta a refuzat oferta. A doua alegere a soldaţilor a fost chiar Germanus, care s-a refugiat în catedrala Sfânta Sofia. Când Mauriciu şi-a trimis excubiţii ca să-l scoată de acolo, a izbucnit o revoltă. Dându-şi seama că atât armata, cât şi locuitorii capitalei erau împotriva lui, Mauriciu a fugit în Bith>nia, însoţit de familia şi de slujitorii săi, trimiţându-l pe Theodosie în Persia pentru a-l chema în ajutor pe Khusrau.

În acest timp, Germanus îşi dăduse acordul să devină împărat, dar Verzii s-au opus, deoarece era cunoscut ca un sprijinitor fidel al Albaştrilor. În locul lui, în momentul intrării în cetate, a fost proclamat Focas. Liderul rebelilor l-a prins pe Mauriciu şi l-a executat atât pe el, cât şi pe cei cinci fii mai mici şi pe Petru, fratele acestuia, fostul superior al lui Focas. Cu toate că şi alţi împăraţi ai Apusului fuseseră detronaţi şi existaseră câteva

încercări de detronare a împăraţilor Răsăritului, Mauriciu a fost primul împărat răsăritean care şi-a pierdut coroana de la fondarea cetăţii Constantinopol.

Cu toate acestea, în timpul domniei sale de douăzeci de ani, Mauriciu repurtase două mari victorii care păruseră aproape imposibile, încheind o pace extrem de favorabilă cu Persia şi obţinând siguranţa Balcanilor împotriva avarilor şi a slavilor. El îi persecutase pe monofiziţi ca să impună ortodoxismul în Armenia şi Iberia, evitând în acelaşi timp conflictele religioase în cea mai mare parte a restului Imperiului. Prin economii drastice, Mauriciu reuşise să dispună de o rezervă de bani lichizi în ciuda îndelungatelor războaie, a extravaganţelor predecesorului său, Tiberiu, şi a celor două mari epidemii de ciumă.

Totuşi, probabil datorită binecunoscutei sale corectitudini, Mauriciu a refuzai să rezolve crizele financiare în maniera lui Iustinian, permiţând ca forţa militară sa decadă sau amânând plata soldei pentru diviziile mai puţin importante. De fapt, întrucât guvernul lui nu fusese niciodată solvabil, Mauriciu nu s-a mulţumit decât cu o vistierie secătuită. Acest fapt ar fi putut părea imprudent, dar ceea ce a încercat el să facă s-a dovedit a fi mai mult decât atât. Împăratul şi-a adus soldaţii în pragul răzvrătirii nu numai o dată, ci de patru ori, anunţându-le economii pe care el le considera normale, dar despre care ar fi trebuit să-şi dea seama că erau inacceptabile. Eşecul său în a-i mulţumi pe soldaţi nu l-a costat numai viaţa, ci şi siguranţa militară pentru realizarea căreia se străduise atât de mult.

ÎNCEPUTUL DEZMEMBRĂRII

Mauriciu lăsase în urma sa un Imperiu lipsit de războaie, cu excepţia conflictului cu lombarzii din Italia, şi un buget care putea fi echilibrat prin înţelepciune şi viclenie, calităţi deţinute de succesorul lui. Trac vorbitor de limbă greacă, Focas avea cincizeci şi cinci de ani la urcarea pe tron şi provenea dintr-o familie simplă de militari, ca şi Iustinian, Iustin I, Leon I, Mărci an şi alţi împăraţi de origine balcanică. El era la fel de ortodox ca şi oricare dintre predecesorii săi. Spre deosebire de ei însă, Focas era lipsit de experienţa vieţii imperiale şi, ceea ce era şi mai important, spre

deosebire de toţi împăraţii răsăriteni de după Diocleţian, nu avea nici măcar o pretenţie legitimă de a domni.

Drept urmare, în ciuda primirii entuziaste pe care i-au făcut-o locuitorii Constantinopolului, el nu se simţea în largul lui cu oficialii şi-i era mereu teamă să nu fie detronat. Ca să se apere împotriva încercărilor de reînscăunare a lui Mauriciu sau a fiilor acestuia, Focas nu avea de ales decât să-i ucidă şi să le expună capetele în diferite locuri ale oraşului. Curând după aceea i-a ucis pe Comentiolus, generalul lui Mauriciu, care se pare că nu se bucura de popularitate în rândul armatei din Balcani, şi pe prefectul pretorian Constantin Lardys, care nu era iubit de populaţie, fără îndoială din cauza măsurilor financiare ale lui Mauriciu, dar, deoarece a fost singurul al cărui cap nu a fost expus public, circula zvonul că aceasta scăpase.

Fig. 55. Balanţă romană din aliaj de cupru, reprezentând probabil bustul lui Focas (602 – 610), aflată acum la British Museum (Foto: Trustees of the British Museum, prin bunăvoinţa lui David Buckton).

După ce a scăpat de moştenitorii potenţiali ai tronului şi de cei care avuseseră sirinse legături cu vechiul regim, Focas a încercat să-i liniştească pe ceilalţi ofiţeri şi oficiali, dând dovadă de o moderaţie surprinzătoare prin cruţarea fostului cezar, (icnnanus, şi a lui Philippicus, cumnatul lui Mauriciu, care a rămas în postul de comite al excubiţilor. Aceştia nu erau deloc inofensivi; la începutul anului 603 s-au unit cu Constantina, văduva lui Mauriciu, într-un complot menit să-l aducă pe (icnnanus pe tron. Ei i-au incitat la revoltă pe cei din facţiunea Verzilor, revoltă în cursul căreia a fost incendiată o mare parte a centrului capitalei, dar Focas a reuşit să preia controlul asupra situaţiei. El şi-a respectat promisiunea că nu-i va pedepsi pe conspiratori, forţându-le pur şi simplu pe Constantina şi pe fiicele ei să se călugărească şi obligându-i pe Germanus şi pe Philippicus să devină preoţi13. Mai mult, l ocaş l-a înlocuit pe Philippicus în postul de comite al excubiţilor cu Priscus, care fusese mult timp general credincios al lui Mauriciu.

Neţinând seama de eforturile lui Focas de a face ca uzurparea lui să pară mai puţin gravă, nici regele persan Khusrau al II-lea, nici Narses, comandantul armatelor i răsăritene, nu l-au recunoscut pe noul împărat. Khusrau l-a întemniţat pe ambasadorul trimis de Focas ca să-i anunţe urcarea sa pe tron, iar Narses şi-a adunat forţele hi I dessa şi i-a propus lui Khusrau să i se alăture. Generalul, care ajutase la reinstalarea lui Khusrau pe tron în urmă cu doisprezece ani, pretindea că îl adăposteşte pe Tlicodosie, fiul lui Mauriciu, pe care intenţiona să-l reinstaleze ca împărat legitim. Cu toate acestea, Focas a obţinut supunerea celei mai mari părţi a armatei Răsăritului, inclusiv cea a lui Germanus, comandantul Dârei, probabil acelaşi Germanus care fusese ales în fruntea rebelilor din 588. Focas l-a numit şef militar al Răsăritului şi i-a dat ordin să-l atace pe Narses, predecesorul său aflat la Edessa., Dar înainte de a se puica organiza un atac, Khusrau a trimis o armată persană care i-a învins pe bizantini, rănindu-l grav pe Germanus şi asediind cetatea Dara.

Focas a reacţionat energic, încheind un nou tratat de pace cu avarii înfrânţi, care i-a permis să transfere soldaţi din Balcani în Răsărit. El a făcut pace şi cu lombarzii care înaintaseră în valea Padului. În 604 trupele

din Balcani au reuşit să facă joncţiunea cu armatele răsăritene sub comanda eunucului de palat, Leontius, care a devenit şef militai al Orientului. Balcanii rămăseseră expuşi. Cu toate că avarii au respectat tratatul, o paric din slavi au invadat din nou zona şi au început să prade Thessalonicul”.

De data aceasta însă, Khusrau a venit el însuşi în fruntea unei armate şi a preluat de la Narses custodia presupusului Theodosie. Când Leontius a sosit cu forţele lui Focas, Narses a fugit, dar Khusrau l-a învins pe Leontius lângă Dara, luând mulţi

— A. A

prizonieri şi omorându-i pe toţi. Focas l-a rechemat pe Leontius şi l-a închis. În anul următor, perşii au năvălit în regiunea de la graniţă, fără să întâmpine rezistenţă din partea noului comandant al lui Focas, nepotul acestuia, Domentiolus. Deşi perşii trebuiau să cucerească tot ceea ce avea o oarecare importanţă, generalii lui Focas nu l-au putut opri şi nici învinge pe Narses, despre care mulţi credeau că-l deţineau pe adevăratul Theodosie.

La Constantinopol, Constantina, mama lui Theodosie, şi Germanus, socrul acestuia, au organizat un alt complot împotriva lui Focas. Conspiratorii i-au atras de partea lor pe o serie de înalţi oficiali: prefectul pretori an Theodor, corniţele ofrandelor sacre, Athanasie, şi Romanus, fostul general al lui Mauriciu. Focas a descoperit complotul în iunie 605 şi, de data aceasta, s-a răzbunat cu cruzime. El i-a torturat şi ucis pe oficiali, i-a executat pe Germanus, pe Constantina şi cele trei fiice ale acesteia, precum şi pe fiica lui Germanus, care se căsătorise cu Theodosie. Atunci când Domentiolus a obţinut predarea lui Narses în schimbul promisiunii impunităţii, împăratul l-a ars de viu pe general.

Khusrau îi acordase un sprijin limitat lui Narses şi tânărului presupus a fi Theodosie. Aliaţii pretendentului la tron erau prea slabi, iar identitatea acestuia prea îndoielnică pentru a-i da regelui persan prea multe speranţe în vederea urcării pe tron a acestuia în îndepărtatul Constantinopol. Lui Khusrau nu-i păsa nici de teritoriile pe care nu le putea pretinde. Când perşii, după un lung asediu, au cucerit Dara, au distrus-o în loc să o

anexeze şi s-au mulţumit să jefuiască Mesopotamia bizantină şi Siria. Pretendentul a murit însă nu după mult timp, astfel că regele a luat hotărârea să încerce să facă unele cuceriri pentru imperiul său. În 607 Khusrau şi-a trimis armatele să invadeze atât Mesopotamia, cât şi Armenia bizantină. Prima armată, comandată de nobilul Shahrvaraz, a cucerit regiunea Mesopotamiei de la graniţa cu Armenia, inclusiv cetatea Amida. Generalul bizantin Domentiolus şi-a concentrat forţele împotriva celei de-a doua armate, dar aceasta i-a tăiat calea în apropiere de Theodosiopolis. Perşii au reocupat cea mai mare parte a ceea ce fusese cândva Armenia persană.

Înfrângerile suferite de Focas îi subminau permanent autoritatea, chiar după ce principalii lui adversari bizantini muriseră. El a încercat să-şi asigure un statut mai respectabil prin căsătoria fiicei sale, Domentia, cu Priscus, corniţele excubiţilor, care trebuia să moştenească tronul, întrucât Focas nu avea fii. În timpul nunţii însă, Focas a stricat totul considerându-se jignit de cinstea acordată lui Priscus de către Albaştri şi Verzi. Parcă pentru a înrăutăţi situaţia lui Focas, în 608 ciuma şi-a făcut iar apariţia, în timp ce generalul persan Shahrvaraz cucerea şi mai multe cetăţi din Mesopotamia bizantină, omologul lui, Zbahin, înainta în Annenia bizantină. Ciuma şi invaziile au dus la o recoltă slabă şi la apariţia foametei.

Foametea s-a accentuat atunci când Heraclius, exarhul Africii, s-a răzvrătit şi a oprii ” ui porturile de grâne de la Cartagina la Constantinopol. Se pare că exarhul a fost instigai < mrevolte de o scrisoare secretă trimisă de Priscus, fost cândva comandant al armateloi 1» unitului. Heraclius se afla mult dincolo de raza de acţiune a lui Focas, putea strânge o îl «. U cu un efectiv considerabil şi conduce singura armată serioasă neameninţată de un – nian străin. Exarhatul lui şi Egiptul învecinat, care era apărat de forţe lipsite de impoi în|.i. Erau cele mai fiertile provincii ale Imperiului şi asigurau aproape toată provizia di ■ me a capitalei. Cu toate că se considera prea bătrân ca să organizeze o campanie sau ca s’. I – «vină împărat, fiul său, Heraclius cel Tânăr, şi Nicetas, nepotul său, aveau vârste «h-punzătoare şi capacitatea militară necesară.

În acea vară, luând prin surprindere autorităţile egiptene, Nicetas a

pornit din «. Uhatul african în fruntea unei armate care a ocupat Alexandria şi cea mai mate i nic a Egiptului Inferior. Din cauză că garnizoanele ducilor egipteni nu se puteau i „lua la nivelul soldaţilor din armata Africii, guvernatorul numit de Focas în Siu.i. Îitmosus, a fost nevoit să strângă o forţă de despre surare din armata Orientului. 1. «în «. Putui anului 609, Bonosus a ajuns în Egipt cu trupe de care era nevoie penliu l» i pl. a împotriva perşilor.

Fig. 56. Columna lui Focas (pe trepte, în partea stângă) din Forul Roman, dupn o veche fotografie (Foto: Istituto Centrale per îl catalogo e la Documenta/ion «–, Roma).

După o iarnă aspră, care a dus la prelungirea foametei, Shahrvaraz a ocupat restul Mesopotamiei bizantine. După ce a cucerit cea mai mare parte a Armeniei bizantine, Shahin a invadat Cappadocia, unde l-a învins şi l-a ucis pe Sergius, o rudă a lui Focas care era, se pare, şeful militar al Armeniei, şi a trecut în grabă pe lângă trupele lui Domentiolus, şeful militar al Orientului. După ce au prădat Cesareea, principalul oraş al Cappadociei, perşii lui Shahin au jefuit tot ce Le-a ieşit în cale până la Calcedonia, situată dincolo de strâmtoare, în dreptul Constantinopolului.

În acest timp, o mare parte a trupelor răsăritene ale lui Focas se aflau în Egipt, luptându-se cu rebelii conduşi de Nicetas. După ce l-a învins pe adjunctul lui Nicetas, Bonosus a recucerit treptat cea mai mare parte a Egiptului Inferior. În toamnă, Bonosus ajunsese la Alexandria, unde l-a asediat chiar pe Nicetas. Dar rebelul se afla în fruntea unei armate care i-a copleşit pe loialiştii lui Bonosus. Înainte de sfârşitul anului 609, Nicetas îl alungase pe Bonosus din ţară şi îi putea trimite o mare parte din forţa sa lui Heraclius cel Tânăr, în exarhatul Africii. Heraclius a început să facă pregătiri pentru a se îmbarca împreună cu acesta spre Constantinopol15.

În toată perioada aceasta, uzurparea lui Focas precum şi rebeliunea din Africa şi Egipt slăbiseră atât de mult guvernul încât ordinea publică se deteriorase. Unii anticipau nu doar căderea lui Focas, ci chiar distrugerea Imperiului. Evreii din mai multe oraşe siriene au început să-i linşeze pe

creştini. Albaştrii şi Verzii se luptau între ei la Thessalonic şi în mai multe oraşe din Siria şi Anatolia. Era limpede că slavii stăpâneau tot nordul Iliriei. În capitală, Focas i-a pedepsit pe Verzi pentru că aceştia îl acuzaseră de beţie.

A

În 610, în timp ce Shahrvaraz înaintase până aproape de Antiohia, rebelii bizantini au cucerit cea mai mare parte a Siriei şi insula Cipru. Heraclius cel Tânăr a pornit cu flota de la Cartagina spre Constantinopol, o flotă numeroasă, echipată cu trupe din Africa şi din Egipt. El a adunat în drum spre capitală o serie de alţi aliaţi, fireşte din Sicilia, Creta şi din Thessalonic. În septembrie a cucerit cetatea Abydus, la intrarea în Helespont. În octombrie a ajuns chiar lângă Constantinopol.

Fiind lipsit de trupe regulate, Focas era obligat să se bizuie pe excubiţi şi pe Albaştri şi Verzi. Pe lângă Priscus, ginerele său, el era sprijinit de fratele său, comandantul Domentiolus, tatăl generalului cu acelaşi nume, şi de Bonosus, care scăpase din Egipt şi se refugiase în capitală. Dar Verzii au trădat portul pe care-l apărau, în favoarea lui Heraclius, l-au ucis pe Bonosus şi au pornit lupta împotriva Albaştrilor. Priscus i s-a alăturat lui Heraclius, pe care îl favorizase de multă vreme. Domentiolus a fost linşat de o mulţime de rebeli, care l-au prins pe Focas şi l-au dus pe corabia lui

! – Mt lius. Se spune că Heraclius i-a reproşat lui Focas că a ruinat Imperiul, iar acesta – mal să aibă parte de mai mult noroc, după care Focas a fost decapitat.

De fapt Focas demonstrase o oarecare dibăcie prin simplul fapt de a fi rămas ” i|i. Ual timp de opt ani. Din momentul apariţiei ciumei până la răsturnarea înfăptuită 1 Mauriciu, împăraţii cu drept incontestabil la domnie luptaseră tot timpul pentru – ’ nimerea în stare sigură a provinciilor, pentru bogăţia vistieriei şi pentru ca armata i dorească şi să fie în stare să lupte. Din cauza faptului că graniţele Imperiului erau „im\e şi aveau posturi la mare distanţă, iar populaţia şi resursele ei erau diminuate, la se adăugau mărimea şi solda mare a armatei, menţinerea echilibrului era foarte 1 Mi ilă şi niciunul dintre succesorii lui Iustinian nu a reuşit să o facă. În timpul i<>iimici lui Focas, revoltele persistente

împotriva unui conducător considerat de toată i drept uzurpator au dus Imperiul la marginea dezastrului financiar, politic şi

ihânr. Această catastrofa, a cărei ameninţare îşi făcuse simţită prezenţa încă din anii în >50, nu a fost decât în mică măsură redusă de moartea lui Focas.

CAPITOLUL 8

O societate divizată (457 – 610)

Începând cu mijlocul secolului al V-lea şi până la începutul secolului al VII-lea, societatea bizantină a arătat o remarcabilă vigoare şi capacitate de adaptare. Aceasta şi-a extins teritoriul originar, pe măsură ce creştinismul, centralizarea administrativă şi limba greacă continuau să câştige teren. Statul ţinuse piept duşmanilor interni şi externi, iar în timpul lui Iustinian au apărut noi şi întinse teritorii din Apus sub stăpânirea Constantinopolului. În ciuda câtorva revolte eşuate, a câtorva tulburări şi conspiraţii fără succes, Imperiul a rezistat până în 602 şi era în mare parte intact în 610. În timpul celei mai mari părţi a acestui interval, Bizanţul dădea impresia că este bogat şi dezvoltat din punct de vedere cultural, bine guvernat şi puternic din punct de vedere militar.

Cu toate acestea, deoarece atâtea elemente, popoare şi ţinuturi incompatibile aparţineau unei aceleiaşi societăţi, persistau în mod firesc o serie de divergenţe profunde. Clasele conducătoare erau mai omogene decât supuşii lor, iar membrii lor

A

aveau tendinţa să considere că societatea era mai unită decât era în realitate. În perioade de pace şi belşug, cetăţenii Imperiului păreau să formeze un tot mai mult sau mai puţin manevrabil şi făcuseră chiar progrese ca să devină un astfel de întreg. Dar, din cauza tensiunii create de invazii şi de epidemiile de ciumă, care s-au înmulţit în ultima parte a acestui interval, Bizanţul a început să dea semne de dezmembrare.

ORIENT, OCCIDENT ŞI CENTRU

Recuceririle lui Iustinian au mărit şi mai mult numărul comunităţilor

lingvistice

A

şi rasiale diferite dintr-un Imperiu de Răsărit deja divers. În 565, teritoriile recucerite includeau probabil circa jumătate din populaţia şi din pământul arabil al fostului

Imperiu de Apus, ceea ce constituia, totuşi, mult mai puţin decât suprafaţa lui totală, împreună cu teritoriile vorbitoare de limbă latină din Balcani, cuceririle din Apus ale im Iustinian formau un întins bloc. Italia, Africa şi Spania constituiau totuşi entităţi distincte geografic şi cultural şi mult mai deosebite de nordul Balcanilor, unde vorbitorii de limbă latină, greacă şi iliră trăiau împreună şi aveau legături mai vechi şi mai strânse cu alţi răsăriteni.

j

Între timp, fondarea unei biserici monofizit schismatice îndepărta tot mai mult Siria şi Egiptul de restul calcedonian al Imperiului, cu toate că acestea erau diferite şi din punct de vedere lingvistic şi al altor tradiţii specifice. Grecia, Tracia şi Anatolia t îi o cultură predominant greacă rămăseseră la mijloc, reprezentând centrul geografic, t nllural şi administrativ al Bizanţului. Această regiune centrală avea cu siguranţă foarte multe lucruri în comun cu partea răsăriteană şi apuseană, iar influenţa Niministrativă şi culturală asupra lor era puternică. Spre sfârşitul secolului al Vi-lea însă, cele trei părţi ale Imperiului se îndepărtaseră foarte mult unele de celelalte.

Recuceririle lui Iustinian au făcut ca Imperiul de Răsărit să deţină mai multe icritorii de apărat şi graniţe mai lungi. Provinciile apusene se aflau la o distanţă destul de mare de Constantinopol şi nu erau uşor accesibile pe uscat. Deşi pe vreme bună un mesaj putea ajunge în oricare din posturile lor într-o lună, a trimite o armată era un lucru mult mai dificil, trebuiau să se bizuie în cea mai mare parte pe propriile forţe în ceea ce priveşte apărarea. Înainte, graniţele provinciilor africane, marcate de Sahara şi de Munţii Atlas, fuseseră destul de sigure. Lanţul muntos Sierra Morena constituia un; cut pentru provincia bizantină din sudul Spaniei, iar Alpii erau importanţi în apărarea llnliei. Deşi aceste bariere naturale ar fi trebuit

să fie mai puţin accesibile decât Dunărea sau deşertul de la graniţa cu Mesopotamia, ele s-au dovedit mai greu de apărat decât s-ar fi putut aştepta Iustinian.

Probabil că Iustinian avusese în vedere extinderea provinciei sale din Spania spre Pirinei, până la graniţa mai mult sau mai puţin prietenoasă cu regatul franc. Spania bizantină avea însă o graniţă mai lungă, alcătuită dintr-un lanţ de munţi mai puţin înalţi, cu regatul vizigot, care intenţiona să o distrugă. Provincia supravieţuia pentru că vizigoţii erau slăbiţi din punct de vedere militar, dezbinaţi şi urâţi de supuşii lor romani, ortodocşi. Graniţa bizantină din Africa nu se extinsese niciodată în interiorul teritoriului acesteia dincolo de Africa romană de dinaintea cuceririlor vandale. Munţii şi deşerturile care marcau graniţa constituiau ţinutul natal al triburilor maure care îi hărţuiau permanent pe bizantini. Principalul avantaj al bizantinilor era faptul că maurii erau mai slabi decât ei, dezbinaţi şi înclinaţi mai curând spre jaf decât spre o cucerirea sistematică. Bizantinii i-au învins în cele din urmă.

Italia era teritoriul cel mai puţin sigur, cu toate că Alpii din nord erau înalţi, cu excepţia pintenului răsăritean al acestora, Alpii Iuliani. Prin punctul acesta vulnerabil, exploatat cândva de vizigoţi şi ostrogoţi, lombarzii au invadat Italia la exact şapte ani după ce Narses desăvârşise recucerirea ei. Italia bizantină nu a mai avut niciodată o graniţă reală şi nu s-a mai bucurat nici de o pace adevărată. În schimb, atât bizantinii cât şi lombarzii deţineau în condiţii nesigure orice teritoriu pe care fortăreţele lor izolate îl puteau apăra. Graniţa Dalmaţiei, care urmărea şirul muntos al Alpilor Dinarici, asigura un scut destul de bun căii terestre dintre Italia şi Imperiul de Răsărit originar, dar pe ruta aceasta se putea înainta lent.

De altfel, graniţele Imperiului erau, în general, cele anterioare. Cele de pe Drina, Sava şi de la Dunăre permiteau adesea trecerea barbarilor, dar rămâneau totuşi sigure. Munţii Taurus şi Antitaurus protejau Anatolia, indiferent de fluctuaţiile graniţei bizantine cu Armenia şi de renunţarea Bizanţului la protectoratul asupra Lazicăi. La începutul secolului al VI-lea, Anastasius a fortificat graniţa cu Mesopotamia, întărind zidurile Dârei; Iustinian a protejat Siria şi Palestina şi i-a ameninţat pe perşi, făcându-i

aliaţi pe arabii ghassanizi. Deşi perşii au trecut graniţa cu Mesopotamia mult mai des ca înainte în acel secol, acest fapt s-a datorat mai curând propriei lor forţe şi iniţiative decât slăbiciunii bizantinilor.

Iustinian a introdus o modificare decisivă în desfăşurarea armatei Imperiului reducând trupele de frontieră la rangul de miliţii, el a sporit efectivul forţelor operative, în primul rând în Occident. Singura suplimentare permanentă efectuată de el la forţele operative răsăritene a fost noua armată a Armeniei, alcătuită din 15.000 de soldaţi. Recucerind Occidentul, Iustinian a sporit totuşi cu circa 40.000 de soldaţi efectivul noilor armate ale Italiei, Africii şi Spaniei. Cei 15.000 de oameni pe care i-a desfăşurat în Africa şi cei aproape 35.000 rămaşi în Iliria şi Tracia s-au dovedit suficient de puternici ca să împiedice pierderea teritoriilor lor, dar nu să facă faţă incursiunilor. Chiar şi atunci când Iustinian a mărit efectivul acestora la 35.000 de oameni, armatele răsăritene nu erau capabile să-i ţină deoparte pe perşi până când Tiberiu al II-lea nu le-a întărit cu 15.000 de federaţi; ulterior, ele au fost destul de mari, eşuând doar atunci când erau serios afectate. Dar armata Italiei nu-i putea respinge pe lombarzi, trebuind să-şi reducă efectivul iniţial la circa 20.000.

Vechile trupe de frontieră, cu toate că nu mai erau plătite cu regularitate şi, fără îndoială, aveau efectivul redus, au continuat să existe şi să contribuie la apărarea Orientului. În 534 Iustinian a înfiinţat cinci noi posturi de comandă ale trupelor de frontieră în prefectura africană, cu toate că nu a înfiinţat niciunul în Italia sau Spania’. Ducii, cândva comandanţi doar ai trupelor de frontieră, comandau acum i contingentele armatelor operative ale regiunilor lor, iar după invazia lombar dă, Italia a avut duci care comandau soldaţii operativi rămaşi în părţile izolate ale exarhatului. În l y. Ipt, ducii au dobândit anumite puteri civile şi militare. Interesant este faptul că Italia vi Spania, unicele regiuni care nu dispuneau de trupe de frontieră, au fost totodată ungurele teritorii care şi-au pierdut zonele de graniţă.

II. LYRICl V

(15000). – – – – – Xt – – –

SARDIX

T –
MALRETANIA CAESAREENSIS
ARUL NI A CISWM» v

AL MIDI

(151 KW) –» – 1

BYZACENA

SIRIA
[TRIPOLITAMA

FENICIA

I t MM AŢA IMPERIULUI I.N JIR DE 56f t 11 îmi i «lila|i în nuk nnil ilf —? Itul 11” «liujxritilui
I nu* ilf ilrinartalir Snirr – ihoantlemnilrir mitil ir ti Miieihlă furtdvtor înmlimi (wl> tlixi)
NMiiK În «, – ! namlammtrl «tir fi «nili «T. N Kl. l
În armatrlor mobil*, rx. II.U’Hlci. M
ARCA Dl
SCARA
li 100 milr
KHI 2IMI kiu

<H «l «iii «chiri ai wiltlatil «)

Numita păzea celelalte frontiere, cu eventuale erori şi întâmpinând adesea im „ti i|i. Până în 602, când s-a răzvrătit împotriva lui Mauriciu. Imaginea generală! – t i unei apărări deficitare, dar în curs de îmbunătăţire la sfârşitul secolului al! – – i im li mai bună şi cu ofensive puternice din 500 până în 540, apoi cu deteriorări „tu inut. Nle până în 602, când s-a declanşat adevărata criză. Pe parcursul celei mai fi ni... U ţ i i acestei perioade, Imperiul s-a bucurat de pace cu toate că nu era prosper. M-li|iilt difereau în funcţie de caracteristicile societăţii locale şi de efectele o l „i ale impozitelor împovărătoare şi ale ciumei.

Prefectura Iliriei, care a fost întotdeauna cea mai săracă şi mai puţin dezvoltată parte a Imperiului, era regiunea răsăriteană care semăna cel mai mult cu Occidentul. Pe parcursul a şase secole, nordul Iliriei a avut permanent o cultură latină, constituind totodată principala sursă de recruţi pentru armata Imperiului de Răsărit. Iliria suferise de pe urma invaziilor străine la fel de mult înainte ca şi la sfârşitul secolului al V-lea, atunci când ostrogoţii au jefuit-o ori s-au stabilit în cea mai mare parte a teritoriului ei, la diferite intervale. După ce Zenon i-a convins, în 488, să se mute în Italia, Iliria s-a bucurat în schimb de peste cincizeci de ani de pace, lucru neobişnuit atunci, pace tulburată doar de raidurile ocazionale ale slavilor şi bulgarilor.

În această jumătate de secol, când Iustin I, Iustinian şi Realizărie, toţi trei născuţi în Iliria, au fost la conducerea statului şi a armatei bizantine, prefectura a avut o perioadă mai bună decât oricare alta după domnia lui Valens. Iustinian a dispus reconstruirea orăşelului din apropiere de localitatea sa natală, numindu-l Iustiniana Prima2. Papei i-a fost din nou acordată jurisdicţia asupra bisericii ilire, după o întrerupere din timpul schismei acaciene, în timpul lui Anastasius I, iar jurisdi cţia sa a devenit mai importantă pe măsură ce rolul civil al episcopilor creştea. Papii îşi exercitau autoritatea în Iliria prin intermediul arhiepiscopilor locali, care, în calitate de locţiitori ai lor, erau numiţi vicari. La început, singurul vicar papal a fost arhiepiscopul din Thessalonic, dar Iustinian a făcut din Iustiniana Prima un vicariat separat al părţii de nord a prefecturii.

Începând cu 540, atacurile bulgarilor şi slavilor în Iliria au devenit mai frecvente. Iustinian a făcut tot ce-i stătea în puteri pentru ţinutul lui natal. I-a anexat teritoriul dalmat recucerit şi a fortificat şi refortificat mai mult de 400 de localităţi din prefectură, multe dintre ele situate departe de graniţă. Deşi numărul şi poziţia geografică a acestor localităţi fortificate demonstrează că împăratul încercase cu disperare şi îşi pierduse speranţele de a face din Iliria un teritoriu pe deplin sigur, aceasta s-a bucurat de o perioadă mai liniştită în ultima parte a domniei lui. După moartea lui Iustinian însă, avarii s-au unit cu slavii şi bulgarii pentru a invada o mai mare parte a teritoriului Iliriei. Slavii mai ales au invadat

chiar Peloponesul şi s-au stabilit timp de mai mulţi ani într-o mare parte a Greciei.

Aceste invazii precum şi apariţia ciumei par să fi făcut mai mult rău decât oricând oraşelor mici şi vulnerabile din regiune, mai ales în Grecia, unde fortificaţiile lui Iustinian erau puţine. Odată cu decăderea Atenei, Corintului şi a altor centre antice, rămânea un singur municipiu, puternic fortificată metropolă Thessalonic. Cu

uniingentele armatelor operative ale regiunilor lor, iar după invazia lombardă, Italia a avut duci care comandau soldaţii operativi rămaşi în părţile izolate ale exarhatului. În i p. Ipt, ducii au dobândit anumite puteri civile şi militare. Interesant este faptul că Italia, i Spania, unicele regiuni care nu dispuneau de trupe de frontieră, au fost totodată – maurele teritorii care şi-au pierdut zonele de graniţă.

r yfomvii!

j /tkaciaJ

/(ca 2IHIIMI?) >

Z – – – o f

\ ♦ ♦ te «/—n.

V e – –

uwrfxix

Ş” Sáíw^A imperiala IIZ

— Ra» 2t-mr: > Vż52Vr uiMPLKIALA i)* # «/{iv^l l Nea. 20000?) – ees /L 9 IVg

\ ży* e * * – – – – * /

«e e – – u*, u|, n e – e J _ (2UOOO) V” J

ILLYRICE.M

<15 «HUI)

e – – – X4 – – –

SARDINMQ

MAL RETAMA CAESARIENSIK

L.MIDI

(15000) J L* – – e\e

BYZACENA

r^ – y – – 4 e – cf” VZż$i-ría ní!

f SIRIA FENICIA

iTRIPOLETAMA

7. ARMATA IMPERIULUI ÎN JUR DE 56:
e 1000 ilf mlilali în armatr iiml lilv
m llnianrif ltuj» mului
— L nu dr cârmairatir iiilrr o-naaiiila/iirtilrk-milil ne
D Coitiamla fiirţrivt «În fixtlin* < Mb dori)
Xumfifeomaiwlimntiíliirdr friwlirt. N ECII i xi. >nsă
ARCAD!
SCARA
Smkii «nutri. iwmb. Tx. 1UA Hlt l M (uhntagbiri ei mulatil”)

Armata păzea celelalte frontiere, cu eventuale erori şi întâmpinând adesea dificultăţi, până în 602, când s-a răzvrătit împotriva lui Mauriciu. Imaginea generală era cea a unei apărări deficitare, dar în curs de îmbunătăţire la sfârşitul secolului al V-lea, mult mai bună şi cu ofensive puternice din 500 până în 540, apoi cu deteriorări intermitente până în 602, când s-a declanşat adevărata criză. Pe parcursul celei mai mari părţi a acestei perioade, Imperiul s-a bucurat de pace cu toate că nu era prosper. Condiţiile difereau în funcţie de caracteristicile societăţii locale şi de efectele războaielor, ale impozitelor împovărătoare şi ale ciumei.

Prefectura Iliriei, care a fost întotdeauna cea mai săracă şi mai puţin dezvoltată parte a Imperiului, era regiunea răsăriteană care semăna cel mai mult cu Occidentul. Pe parcursul a şase secole, nordul Iliriei a avut permanent o cultură latină, constituind totodată principala sursă de recruţi pentru armata Imperiului de Răsărit. Iliria suferise de pe urma invaziilor străine la fel de mult înainte ca şi la sfârşitul secolului al V-lea, atunci când ostrogoţii au jefuit-o ori s-au stabilit în cea mai mare parte a teritoriului ei, la diferite intervale. După ce Zenon i-a convins, în 488, să se mute în Italia, Iliria s-a bucurat în schimb de peste cincizeci de ani de pace, lucru neobişnuit atunci, pace tulburată doar de raidurile ocazionale ale slavilor şi bulgarilor.

În această jumătate de secol, când Iustin I, Iustinian şi Belizaric, toţi trei născuţi în Iliria, au fost la conducerea statului şi a armatei bizantine, prefectura a avut o perioadă mai bună decât oricare alta după domnia lui Valens. Iustinian a dispus reconstruirea orăşelului din apropiere de localitatea sa natală, numindu-l Iustiniana Prima2. Papei i-a fost din nou acordată jurisdicţia asupra bisericii ilire, după o întrerupere din timpul schismei acaciene, în timpul lui Anastasius I, iar jurisdicţia sa a devenit mai importantă pe măsură ce rolul civil al episcopilor creştea. Papii îşi exercitau autoritatea în Iliria prin intermediul arhiepiscopilor locali, care. În calitate de locţiitori ai lor, erau numiţi vicari. La început, singurul vicar papal a fost arhiepiscopul din Thessalonic, dar Iustinian a făcut din Iustiniana Prima un vicariat separat al părţii de nord a prefecturii.

Începând cu 540, atacurile bulgarilor şi slavilor în Iliria au devenit mai frecvente. Iustinian a făcut tot ce-i stătea în puteri pentru ţinutul lui natal. I-a anexat teritoriul dalmat recucerit şi a fortificat şi refortificat mai mult de 400 de localităţi din prefectură, multe dintre ele situate departe de graniţă. Deşi numărul şi poziţia geografică a acestor localităţi fortificate demonstrează că împăratul încercase cu disperare şi îşi pierduse speranţele de a face din Iliria un teritoriu pe deplin sigur, aceasta s-a bucurat de o perioadă mai liniştită în ultima parte a domniei lui. După moartea lui Iustinian însă, avarii s-au unit cu slavii şi bulgarii pentru a invada o mai mare parte a teritoriului Iliriei. Slavii mai ales au invadat

chiar Peloponesul şi s-au stabilit timp de mai mulţi ani într-o mare parte a Greciei3.

Aceste invazii precum şi apariţia ciumei par să fi făcut mai mult rău decât oricând oraşelor mici şi vulnerabile din regiune, mai ales în Grecia, unde fortificaţiile lui Iustinian erau puţine. Odată cu decăderea Atenei, Corintului şi a altor centre antice, rămânea un singur municipiu, puternic fortificată metropolă Thessalonic. Cu toate acestea, mulţi ţărani bizantini locuiau în satele apărate de forturi ca să menţină Iliria sub controlul Imperiului. Tiberiu a considerat-o şi el drept cel mai bun loc pentru a-şi recruta detaşamentele de federaţi în 575. În 598, după ce Mauriciu a pacificat regiunea, se pare că aceasta a suferit puţin de pe urma atacurilor, până în 610.

Cu toate că a suferit aceleaşi greutăţi ca şi Iliria, situaţia Traciei a fost mai favorabilă. Devastată de ostrogoţi la sfârşitul secolului al V-lea, ea s-a bucurat de un răgaz de pace şi de relativă prosperitate înainte ca raidurile slavilor, bulgarilor şi ale avarilor să reînceapă din 540. Iustinian a dispus construirea sau reconstruirea a peste 150 de forturi în Tracia, asigurându-i o oarecare securitate. Apropierea de Constantinopol şi de armatele legate de Prezenţa Împăratului asigura o anumită protecţie câmpiei Traciei şi cetăţilor ei, dar valea inferioară a Dunării a suferit la fel de mult ca şi Iliria de pe urma invadatorilor, la sfârşitul secolului al VI-lea. Cu toate acestea, ca şi Iliria, întregul teritoriu a rămas în posesie bizantină pe tot parcursul domniei lui Focas.

Câmpia din sudul Traciei se întindea până la Constantinopol, care era începând cu jumătatea secolului al V-lea cel mai mare oraş al Imperiului. Sub influenţa oraşului, vechea limbă tracă, atestată ultima oară în secolul al VI-lea, a cedat locul limbii greceşti în rândul populaţiei. Cei din valea Dunării, des invadată, continuau să vorbească în cea mai mare parte latina sau, oricum, o variantă a acesteia. Cu toate că sudul Traciei a suferit mai puţin de pe urma raidurilor faţă de restul Balcanilor, populaţia ei mai densă a fost afectată de ciumă, care a izbucnit de mai multe ori în cetatea Constantinopol la sfârşitul secolului al VI-lea.

Din punct de vedere administrativ, Tracia a rămas parte componentă a

prefecturii Orientului, alături de diocezele din Asia şi din Egipt. După ce, la începutul domniei sale, Iustinian desfiinţase diocezele, prefecturile nu mai aveau nicio subdiviziune oficială mai mare decât provinciile, iar imensa prefectură a Răsăritului a e A

devenit destul de greu de administrat. În fiecare din fostele dioceze Asiana, Pontica, Orient şi Egipt, unul dintre guvernatorii provinciilor primea titlul de vicar-decan (de vârstă) al diocezei şi unele dintre vechile prerogative ale vicarului. Jurisdicţia eclesiastică, care devenea mai importantă pe măsură ce îndatoririle juridice şi administrative ale episcopii or se înmulţeau, au făcut ca Tracia şi Anatolia să fie supuse patriarhului de la Constantinopol. Ca hinterland natural al capitalei, aceste două regiuni formau în tot mai mare măsură centrul Imperiului.

Anatolia avea o populaţie mult mai mare şi era mult mai bogată decât Tracia. Cu excepţia sectorului armean din est, Asia Minor s-a bucurat în cea mai mare parte de pace, începând cu domnia lui Leon I până la Focas. Limba greacă pare să fi devenit dominantă în Anatolia şi în Tracia în această perioadă chiar şi în interiorul acestor provincii, unde limbile autohtone, cu excepţia armenei în estul extrem, şi-au pierdut aproape cu totul importanţa4. Este puţin probabil ca rebeliunile din secolul al V-lea din ţinutul stâncos de la graniţa cu Isauria să fi făcut mult rău Anatoliei. Începând cu domnia lui iustinian, războaiele cu perşii au devenit frecvente în Armenia bizantină, dar armata Armeniei şi terenul muntos i-au împiedicat pe perşi să pătrundă în platoul Anatoliei până în 609.

Ciuma s-a răspândit însă pe tot cuprinsul peninsulei Anatoliei, provocând o depopulare masivă şi evident o anarhie cvasigenerală. În 548, înmulţirea jafurilor l-a obligat pe Iustinian să-i redea vicarului-decan al Ponticii puteri poliţieneşti asupra nordului şi centrului Anatoliei şi să numească o oficialitate asemănătoare pentru partea interioară a ceea ce fusese Asiana. Deşi criminalitatea a scăzut ulterior, ciuma şi-a făcut din nou apariţia până în secolul al VII-lea, purtată, fără îndoială, de călători pe drumurile de poştă de la un oraş la altul. Deoarece Asia Minor era, după Egipt, a doua sursă de venituri a Imperiului, deficitul cauzat de ciumă trebuie să fi dus la mărirea impozitelor din regiune.

Astfel se prezenta situaţia în partea centrală a Imperiului, dominată de Constantinopol şi tot mai elenizată. Aici, controlul guvernamental era deosebit de aspru. De la rebeliunea lui Vitalian până la cea a lui Focas, în Tracia şi Anatolia nu au avut loc revolte serioase, cu excepţia câtorva tulburări în capitală. Creştinii din partea locului acceptau în general atât conciliul de la Calcedonia, cât şi încercarea lui Iustinian de a-i împăca pe monofiziţii moderaţi la cel de-al doilea conciliu de la Constantinopol. După ce recuceririle din Occident întreprinse de Iustinian au făcut din Anatolia şi din Balcani centrul geografic al Imperiului, aceste regiuni s-au aflat mai mult ca oricând în miezul comerţului, al mişcărilor de trupe şi al culturii bizantine. Drept urmare, ele aveau pretenţii deosebite în ceea ce priveşte atenţia acordată lor de către guvern, pe lângă faptul că toţi împăraţii, de la Leon I la Focas, proveneau de acolo.

Prin eforturile sale de recucerire, Iustinian avea însă tendinţa de a situa Egiptul şi Siria la periferia militară, culturală şi administrativă a Imperiului. Iustinian a transferat trupe din Orient în Occident, iar atunci când a sporit efectivul soldaţiloi operativi de la graniţa răsăriteană, aceştia au fost destinaţi mai curând Armeniei decât

Siriei. Atât el, elt şi urmaşii săi au trimis de obicei trupe în Răsărit numai după ce jaful perşilor devenise greu de ţinut în frâu. Recucerirea vestului calcedonian a limitat capacitatea guvernului de a-i găzdui pe monofiziţii răsăriteni. Limba greacă încetase să se mai răspândească în mediile rurale ale Siriei şi Egiptului, iar o mare parte a majorităţii vorbitorilor de siriacă şi coptă s-a alăturat bisericilor monofizite, oficiind liturghiile în propriile lor limbi. Răsăritul, care pare să fi fost deosebit de ostil faţă de uzurpatorul calcedonian Focas, se confrunta cu pericolul evident de a cădea în mâinile perşilor spre sfârşitul domniei acestuia.

Cu toate acestea, Siria, delimitată de patriarhatele Antiohici şi Ierusalimului, s-a bucurat până în 540 de o pace aproape totală şi de o prosperitate tot mai mare. Începând cu 540, atacurile persane s-au îndesit, iar Mesopotamia a suferit deosebit de mult, la fel şi Siria, iar Palestina mai puţin. Perşii au prădat multe cetăţi şi au luat bani de la multe altele. Antiohia, metropola Siriei, nu şi-a revenit practic niciodată de pe urma

jafului la care fusese supusă în 540 ce a succedat catastrofalele cutremure de pământ din 526 şi 528 şi a precedat cu puţin timp apariţia ciumei. Iustinian a reconstruit Antiohia şi a întărit fortificaţiile principalelor oraşe ale Mesopotamiei, iar urmaşii săi au cheltuit sume uriaşe pentru apărarea graniţei cu Persia. În ciuda tuturor acestor lucruri, în Siria situaţia s-a stabilizat numai după victoria repurtată de Mauriciu asupra perşilor, pace care s-a sfârşit odată cu moartea lui.

Cu toate că aceste necazuri sărăceau mereu partea dinspre coastă a Siriei, o relativă afluenţă a continuat să se manifeste spre interior, teritoriu care includea şi o mare parte a Palestinei. De exemplu, se pare că Damascul şi Beroea s-au dezvoltat în secolul al VI-lea şi până în cel de-al VII-lea. Principalul motiv pare să fie acela că în aceste regiuni aride şi nu foarte dens populate existau puţini şobolani şi şanse minime de izbucnire a ciumei, care era mai aprigă decât orice invazie5. Această excepţie faţă de mizeria generală a Imperiului de la sfârşitul secolului al VI-lea demonstrează cât de îngrozitoare şi temute erau în alte părţi urmările epidemiei de ciumă. Din cauză că partea cea mai afectată de boală a Siriei avea influenţă elenă şi calcedoniană, atât minoritatea monofizită, cât şi numărul celor care vorbeau limba siriacă au crescut. Ciuma afectase în foarte puţină măsură regiunea dinspre graniţă, a cărei populaţie de arabi sedentari şi nomazi pare să fi crescut şi ea.

Fig. 57. Mănăstirea Sfânta Ecaterina de la poalele Muntelui Sinai, construită şi fortificată în timpul lui Iustinian (Foto: prin bunăvoinţa membrilor expediţiei Michigan-Princeton-Alexandria la Muntele Sinai).

Egiptul, cu barierele sale naturale de apărare constituite din deşert, cursuri de apă şi mare, a rămas în cea mai mare parte în siguranţă. Până la apariţia ciumei, Egiptul era cea mai bogată şi mai paşnică regiune a Imperiului, tulburată doar de conflictele de natură civilă din Alexandria şi de eventualele atacuri ale nomazilor şi de rezistenţa majorităţii monofizite a locuitorilor faţă de impunerea unor episcopi calcedonieni. Egiptul a fost practic scutit de războaie până când s-a declanşat, în secolul al VII-lea,

revolta lui Heraclius. Dar chiar şi acel conflict nu a putut provoca o ruptură gravă în cadrul societăţii egiptene.

Ciuma însă a afectat Egiptul la fel de mult ca şi alte regiuni. Valea Nilului, intens populată, aflată în imediata apropiere a focarului de ciumă din Etiopia, era străbătută de numeroase bărci şi vase încărcate cu produse care răspândeau şobolanii şi boala de-a lungul fluviului. Egiptul a suferit mult de pe urma „morţii negre” în secolul al XIV-lea, şi aceeaşi boală l-a afectat în secolul al VI-lea6. În plus, ciuma a obligat guvernul central să-şi mărească cererile de bani şi grâne de la egiptenii supravieţuitori, ceea ce a dus la o foamete care a ucis şi mai mulţi din rândurile lor. S-au înmulţit revoltele şi jaful. Libienii, care erau mai săraci şi trăiau într-un ţinut mai arid, au suferit, probabil, mai puţin de pe urma ciumei şi a consecinţelor acesteia.

Dacă, după anul 540, partea de est a Imperiului a fost afectată mai mult decât regiunea centrală, cea mai mare parte a Occidentului recucerit era într-o situaţie şi mai gravă. Africa, Spania şi Italia erau izolate geografic de celelalte provincii, deşi mici rute terestre duceau cu adevărat spre Italia şi Africa, prin Dalmaţia şi Tripolitania. Alte întinderi ale Mediteranei deschise despărţeau cele trei ţinuturi apusene de teritoriul principal al Imperiului. Cu excepţia lui Procopius, care îl însoţise personal pe Belizarie în Africa şi Italia, sursele din Constantinopol prezintă foarte puţine elemente privind achiziţiile lui Iustinian în Occident, mult mai puţine decât cele referitoare la orice altă regiune răsăriteană a Imperiului. Nici împăraţii de după Iustinian nu au acordat aceeaşi atenţie Occidentului ca şi restului Imperiului.

Africa, Italia şi Spania aveau în comun cultura latină şi supunerea faţă de papalitate. Dar întrucât papa avea jurisdicţie şi asupra bisericilor Iliriei şi a Occidentului barbar, patriarhia de la Roma nu putea conferi prea multă identitate comună ţinuturilor apusene ale Imperiului. Deşi orice apusean cultivat cunoştea latina, majoritatea ţăranilor africani vorbeau încă punica, în timp ce recucerirea îi încuraja pe mulţi italieni din sud să folosească în mai mare măsură limba greacă. Africa, Spania şi Italia nu aveau legături între ele, iar la sfârşitul secolului al VI-lea invaziile maurilor, vizigoţilor şi ale lombarzilor întrerupseseră comunicaţiile terestre din

cadrul celor trei teritorii. Fiecare dintre ele se confrunta cu ameninţări militare care îi îngrijorau pe locuitorii şi pe generalii acestora. Cei câţiva scriitori africani, spanioli şi italieni Ł timpului se referă la Constantinopol, dar sunt foarte puţin preocupaţi de evenimentei din Vest, exceptând pe acelea din propriile regiuni.

Din cele trei părţi ale Occidentului, Africa era cea mai bogată, aşa cum fuses de multă vreme. Iustinian a construit numeroase fortificaţii în Africa pentru contracara dărâmarea majorităţii zidurilor cetăţilor ei de către vandali. După o serie d revolte, invazii şi atacuri ale maurilor, armata Africii a reuşit în cele din urmă, în 57$ să asigure liniştea celei mai mari părţi a ţării. Cu toate că ciuma şi-a făcut apariţia îi Africa şi a afectat zona de coastă, regiunile interioare, mai aride, ar fi trebuit să fi ferite de aceasta, aşa cum se întâmplase în Siria. Mai ales că cetatea Cartaginei era fără îndoială, cel mai mare oraş al Apusului la vremea aceea, în special dup, decăderea Romei, singurul oraş mare al Occidentului conform standardelor răsăritene La sfârşitul secolului al VI-lea, Africa trimitea transporturi masive de grâne I; Constantinopol. Faptul că rebelii care îşi aveau baza în Africa îl puteau răsturna p< Focas constituie o dovadă a bogăţiei acestui exarhat şi a forţei armatelor sale.

Oricât de obscură ar fi istoria provinciei spaniole a Imperiului, capacitatea ci d< a face faţă atacurilor vizigoţilor demonstrează că era mai puternică decât ar fi fost d< presupus. Chiar dacă provincia nu a beneficiat de ajutor după moartea lui Iustinian aproximativ jumătate din aceasta pare să se fi aflat încă în mâinile bizantinilor în 610 inclusiv Cartagena, principalul ei port. Războaiele şi ciuma au sărăcit totuşi întreaga; Spanie în perioada aceea, iar această provincie bizantină fusese întotdeauna considerată ca lipsită de importanţă faţă de restul Imperiului.

Istoria, poziţia şi mărimea Italiei o făceau să pară în ochii puterii centrale mă importantă decât celelalte teritorii occidentale. Dacă nu chiar înfloritoare, cel puţin ni apelase la ajutor înainte de invazia lui Iustinian. Dar durata şi dificultăţile cuceririi ne sfârşitul război cu lombarzii, imediat după încheierea cuceririi, şi ciuma au lăsa Italia într-o situaţie mai dificilă decât cea a oricărei alte prefecturi, inclusiv Iliria Războaiele au adus cu ele

mari distrugeri şi în cele din urmă la pierderea a mai mul de jumătate din ţară în favoarea lombarzilor.

La sfârşitul secolului al VI-lea, toată Italia devenise depopulată. Aristocraţia senatorii şi decurionii ei dispămseră complet, clasa conducătoare fiind constituită din episcopi, abaţi şi generali.

Deoarece Iustinian se apropia de sfârşitul domniei în perioada când au fost învinşi ostrogoţii, a putut fortifica oraşele Italiei în mai puţină măsură decât pe cele din Balcani, Siria sau Africa. În timpul lui Iustin al II-lea, lombarzii au invadat Italia aproape odată cu urcarea lui pe tron. După pierderea multor localităţi şi numeroase pagube provocate altora, Italia bizantină a rămas fără niciuna din marile ci cetăţi. Mica Ravenna, capitala exarhatului, deşi uşor de apărat, era, probabil, cel mai mare oraş din peninsulă. Aflate într-o perioadă de regres, Roma şi Neapole, precum şi teritoriile din jurul lor au devenit izolate, cu papa ca autoritate supremă în Roma şi un duce local în Neapole. Cea mai puţin afectată parte a Italiei era sudul ei extrem şi Sicilia, unde limba greacă şi rutele maritime spre Răsărit se păstraseră şi căpătaseră o valoare mare după recucerire.

Mărirea teritoriului Imperiului lui Iustinian nu constituia neapărat o garanţie economică sau defensivă. Trupele şi veniturile puteau fi, şi adesea şi erau, transferate din regiuni mai bogate şi mai sigure în unele mai sărace şi mai ameninţate. De la Iustinian la Focas, Bizanţul a controlat aproape întreaga coastă mediteranecană, iar unele dovezi disparate sugerează că transportul comercial pe mare, cea mai eficientă şi mai ieftină formă de comerţ premodernă, se bucura oarecum de o siguranţă sporită. Cu toate acestea, exact aşa cum Diocleţian întemeiase un Imperiu prea mare pentru a putea fi controlat de un singur guvern, păstrarea sub control a Imperiului mărit, deşi depopulat, al lui Iustinian însemna o luptă permanentă.

ORDINE ŞI DEZORDINE

Faptul că statul bizantin a putut să menţină aceste teritorii în cadrul graniţelor sale pe parcursul secolului al VI-lea arată că situaţia se ameliorase faţă de cea de la jumătatea secolului al V-lea. Puţinele surse din perioada dinainte de Iustinian au făcut ca evoluţia procesului de

îmbunătăţire să fie greu de urmărit. Probabil că din necesităţi financiare, Zenon a redus într-o oarecare măsură corupţia din domeniul privat. Pe vremea lui este posibil ca ineficienţa şi corupţia să fi început să scadă. Petiţionarii erau dispuşi să plătească o anumită sumă ca mită, iar oficialii vestiţi pentru incompetenţa lor nu meritau să fie mituiţi. În orice caz, Anastasius a fost un reformator energie al administraţiei pe care o moştenise.

Oricât de precaut şi de sârguincios a fost, principalul instrument al lui Anastasius a rămas menţinerea stabilităţii monetare. Încă din perioada lui Diocleţian, veniturile şi cheltuielile Imperiului se îndepărtaseră în mică măsură de la bunuri spre bani; dar, la sfârşitul secolului al V-lea, ele constituiau o combinaţie de plăţi în numerar şi în natură, convertibile la diferite rate în diverse împrejurări. Sistemul încuraja, ba chiar obliga la risipă şi necinste, zădărnicind totodată eforturile de stopare a lor. Convertirea de către Anastasius a majorităţii plăţilor în natură în plăţi în numerar, doar cu excepţii locale dictate de anumite situaţii ţinând de logică, trebuie să fi avut drept urmare reducerea confuziei în ceea ce priveşte depozitarea şi transportarea mărfurilor alimentare inutile care făcuseră aproape tuturor mai mult rău decât bine. Anastasius a depus o parte a profiturilor în vistierie, o altă parte a înapoiat-o contribuabilior prin micşorarea taxelor, iar o parte a dat-o armatei prin mărirea soldelor.

După dispariţia treptată a salariilor soldaţilor din cauza devalorizării monedelor de aramă şi creşterea bonificaţiilor şi a alocaţiilor, evaluarea plăţilor din armată pentru perioada anterioară domniei lui Anastasius este hazardată, dar acestea erau destul de scăzute pentru ca serviciul militar să nu fie popular în rândul bizantinilor de rând, obligând Imperiul să angajeze barbari şi isaurieni. Recruţii erau în mod obişnuit însemnaţi cu fierul roşu ca să fie împiedicaţi să dezerteze. Din cauză că bonificaţiile şi alocaţiile erau minime, mai ales pentru soldaţii din trupele de frontieră, ei trebuiau să apeleze la alte surse de venit, iar trupele operative recurgeau la extorcare şi jaf.

Situaţia trupelor operative s-a îmbunătăţit atunci când Anastasius a adăugat alocaţiei lor (amona) pentru hrană încă trei annona de mărime

egală, una pentru familiile lor, una pentru uniforme şi cea de-a treia pentru arme. Se pare că Anastasius a mărit ulterior valoarea fiecărei annona de la patru la cinci nomisme în locul gratificaţiei de cinci nomisme la fiecare cinci ani. Soldaţii foloseau noile lor alocaţii ca să-şi cumpere armele şi uniformele de la stat, dar, într-un an obişnuit, alocaţiile depăşeau cu mult suma de care aveau ei nevoie ca să fie în continuare echipaţi corespunzător. Noua rată a plăţii lor anuale, care era evident de 20 de nomisme, ajungea să îmbunătăţească atât recrutarea, cât şi capacitatea militară, ceea ce s-a şi întâmplat în secolul al VI-lea. Rata aceasta era aproximativ egală cu cea a soldei legionarilor romani din secolul al II-lea, care era echivalentă cu 19,2 nomisme pe an şi aproximativ cu suma pe care o plătea Augustus trupelor sale auxiliare. Trupele de frontieră primeau însă o singură annona de 5 nomismate pe an'.

În acelaşi timp, această mărire a soldei a dus la sporirea cheltuielilor statului şi a făcut ca recrutarea să devină costisitoare. Cu toate că prudentul Anastasius ţinea sub control cheltuielile, risipitorul Iustinian a cheltuit fără măsură, ajungând să aibă dificultăţi financiare chiar înainte de a începe recucerirea Occidentului. Expediţiile sale în Apus au fost, prin urmare, de mică anvergură şi susţinute în majoritatea cazurilor cu armatele răsăritene deja existente, mercenari barbari şi însoţitori personali ai generalilor lui, în special ai lui Belizarie. Atunci când declanşarea epidemiei de ciumă a dus la scăderea veniturilor statului, Iustinian a fost nevoit să facă o reducere drastică a soldei militarilor, eliminând trupele de frontieră de pe listele de plată. Efectele militare ale acestei măsuri nu au fost grave, deoarece forţele care asigurau graniţele au rămas pe loc, întreţinându-se singure prin mijloace cu care erau obişnuite deja8. Deşi solda oricărui grănicer fusese mică, ştergerea lor de pe listele de plată a însemnat o economie importantă pentru vistierie. Dar chiar şi aşa, Iustinian a trebuit să facă eforturi considerabile pentru a-şi plăti soldaţii, a întârziat adesea achitarea soldelor şi a tolerat alte abuzuri.

Sistând achitarea soldelor a 225.000 de grăniceri şi marinari, Iustinian a sporit în schimb efectivul mult mai bine plătitei armate operative, de la 104.000 la 150.000 de soldaţi. Succesorii săi au trebuit şi ei să-i plătească

pe aceşti oameni. Ulterior, în secolul al VI-lea, după mai multe înfrângeri zdrobitoare, armatei italiene i-a scăzut, fără îndoială, forţa, şi numai cu greu putea depăşi numărul de 15.000 de oameni recrutaţi. Când Mauriciu a aflat că plătea atât de mulţi soldaţi, a încercat să modifice parţial reforma lui Anastasius din domeniul salarizării armatei. În 588 el a încercat să înlocuiască alocaţiile pentru arme cu acordarea acestora de către stat, reducând plata în numerar de la douăzeci la cincisprezece nomisme, iar în 594 să înlocuiască atât alocaţiile pentru arme, cât şi pe acelea pentru uniforme cu plata în bani până la zece nomisme. Dar soldaţii nu au fost de acord cu niciuna din acest schimbări.

Mărirea soldei trebuie să fi ajutat la îmbunătăţirea moralei, a disciplinei şi a eficienţei, astfel că în secolul al VI-lea armata îşi ridicase foarte mult standardul faţă de stadiul jalnic în care se afla în secolul al V-lea. Ea a recucerit şi a apărat teritoriul bizantin mai eficient ca înainte. Recrutarea era efectuată mai uşor, s-a renunţat la serviciul militar obligatoriu şi la însemnarea recruţilor cu fierul roşu, iar mercenarii barbari au ajuns să constituie o minoritate. Se pare că şi soldaţii recurgeau mai rar ca înainte la spolierea civililor. Armatele mobile din secolul al VI-lea, în ciuda unor defecte persistente, par să fi constituit cea mai profesionistă forţă pe care o aliniase Imperiul în ultimii trei sute de ani.

De la Iustinian la Focas, armata a manifestat totuşi o tendinţă de a se răzvrăti, care nu devenise evidentă înainte de secolul al III-lea. Nemulţumirea justificată a soldaţilor era provocată de faptul că solda lor, deşi suficientă teoretic, nu le era adesea plătită. Iustinian tergiversa tot timpul plăţile; chiar şi Tiberiu le-a amânat o dată, iar Mauriciu încerca mereu să le diminueze printr-un mijloc sau altul. Iustinian a găsit şi căi de a amâna avansările din armată şi de a-i trece în rezervă pe ofiţerii mai bătrâni şi mai bine plătiţi. El îşi supraveghea însă cu grijă corpul ofiţerilor şi probabil că a redus însuşirea ilegală de către acesta a fondurilor cuvenite soldaţilor. Dacă erau plătite în mod corespunzător, trupele erau de obicei mulţumite.

Nu acelaşi lucru se poate spune despre aparatul birocratic. Atunci când o serie de împăraţi mai puternici au urcat pe tron, înaltele oficialităţi au

pierdut multe din câştigurile lor suplimentare. Începând cu domnia lui Zenon, statul pare să fi preluat o mare parte a traficului acestora legat de cumpărarea şi vinderea numirilor şi se pare că Anastasius a supus activităţile acestea unei analize mai atente decât au făcut-o alţii. Bizuindu-se pe câţiva magistraţi loiali, Iustinian a depus eforturi sistematice, chiar dacă cu unele întreruperi, de a reduce puterea şi bogăţia demnitarilor începând cu rangurile mijlocii până în rândul senatorilor.

Pe măsură ce împăraţii şi-au recăpătat puterea, după jumătatea secolului al V-lea, ei au diminuat rolul senatorilor de binefăcători publici, care puteau ameninţa supremaţia monarhului. Împăraţii au început să-i ajute financiar pe Albaştri şi pe Verzi, cu scopul de a prelua finanţarea teatrelor şi a hipodromurilor, care făcuseră ca patronii lor aristocraţi să devină excesiv de populari. Zenon şi Iustinian au numit câţiva cetăţeni în posturile de consul. Ultimul cetăţean care şi-a asumat vreodată această funcţie străveche şi scumpă, care presupunea răspunderea de a organiza jocurile consulare, a fost în 541. După aceea, niciun senator nu a mai avut şansa de a câştiga astfel favorurile poporului, chiar dacă şi-o putea permite.

Iustinian nu a fost primul împărat care a promovat oameni noi, a pus capăt abuzurilor oficiale sau care a confiscat averi senatoriale. Dar făcându-le simultan pe toate trei, el a produs schimbări de mai lungă durată decât cele ale predecesorilor săi. Prin lipsa de încredere în aristocraţi, nevoia urgentă de bani şi domnia extraordinar de lungă, iustinian a supus o clasă senatorială a Răsăritului care ajunsese să fie cu adevărat bogată abia în ultima vreme şi care a suferit, după 541, mari pierderi în rândul membrilor şi resurselor din cauza ciumei. În tot acest timp, ciuma şi războaiele de recucerire ruinaseră aristocraţia senatorială, la început bogată, a Italiei recucerite.

Desfiinţarea diocezelor a debarasat Imperiul de un grup numeros de birocraţi de rang mediu, deşi Iustinian a reintrodus ulterior unele elemente ale organizării diocezice. După domnia lui Iustinian, senatorii şi birocraţii nu şi-au. Mai recâştigat niciodată puterea şi bogăţia de care se bucuraseră înainte de urcarea sa pe tron.

Secolul al VI-lea a fost şi martorul declinului decurionilor, cu toate că Iustinian a încercat la început să-i menţină. După secole de sărăcire şi degradare, era evident că toate consiliile municipale erau incapabile să adune impozitele de la contribuabilii greu încercaţi de ciumă, care îi afectase şi pe decurioni. În vreme ce unii dintre membrii clasei decurionilor dădeau încă o mână de ajutor la supravegherea strângerii taxelor, alături de funcţionarii statului, consiliile municipale au încetat treptat să-şi asume răspunderea perceperii restanţelor. Ele nu mai participau la finanţare? construcţiilor şi a serviciilor publice, care au decăzut, deoarece puterea centrală şi Biserica contribuiau doar cu o parte pentru completarea diferenţei. Puţini dintre

Fig. 58. Ruinele Palatului Bucoleon al lui Iustinian, Constantinopol (Foto: Irina

Andreescu-Treadgold).

Începând cu domnia lui Anastasius, episcopii aveau un cuvânt în alegerea oficialităţilor locale, inclusiv a guvernatorilor provinciilor, Iustinian le-a acordat episcopilor jurisdicţie asupra multor cazuri din tribunalele lor, iar în unele situaţii Miperioritate în faţa guvernatorilor. Episcopii şi guvernatorii profitau în egală măsură de pe umia decăderii birocraţilor diocezani de rang superior, cât şi a decurionilor inferiori lor. Lustinian le-a acordat şi câtorva guvernatori salarii mai mari. Alţi oficiali, care au dobândit putere pe socoteala restului birocraţiei, erau noii logofeţi ai lui Iustinian, cenzori care primeau a douăsprezecea parte din fondurile delapidate pe care le puteau recupera.

decurionii rămaşi aveau încă influenţă în cetăţile lor unde conducători erau oameni de rang mai înalt şi în special episcopi.

În sfârşit, împrejurări tulburi i-au făcut pe Iustinian şi pe urmaşii lui să acorde mai multă autoritate comandanţilor armatelor mobile de la marginea Imperiului. I iheriu şi-a câştigat faima în calitate de comandant al armatei Iliriei, iar Mauriciu ca – ci militar al Orientului. Comandanţii armatelor Iliriei şi Africii, exarhii, şi-au asumat puterile suplimentare ale prefecţilor civili. Abilitatea exarhului african, Heraclius cel liălrân, de a organiza o rebeliune încununată de succes împotriva lui Focas a demonstrat că acordarea unei astfel de puteri putea fi periculoasă, dar era aproape o necesitate în Occidentul frământat de conflicte.

A.

În cadrul atâtor schimbări administrative, Codul lui Iustinian era de o utilitate evidentă. Acest cod le-a permis judecătorilor, avocaţilor şi părţilor aflate în litigiu să înveţe mai uşor şi mai sigur ca înainte ce înseamnă legea. Prin limitarea cazurilor la un singur apel şi reducând astfel abuzurile, Iustinian a introdus noi reforme în sistemul judiciar, care avea cu siguranţă nevoie de îmbunătăţiri. Trebuie spus de la bun început că

acest cod, pe alocuri vag şi confuz, a devenit însă curând parţial depăşit. Codul antedata numeroasele legi emise ulterior în timpul domniei lui Iustinian, care nu au fost niciodată incluse decât sub forma apendicelui neoficial la Legile Derogatorii; şi nu putea avea în vedere evoluţiile de mai târziu, precum jurisdicţia tot mai extinsă a tribunalelor ecicsiastice. Acesta (dar nu şi Legile Derogatorii) era scris în limba latină şi a apărut exact în momentul în care limba greacă era practic pe punctul să devină limba oficială unică a statului. În perioada aceasta, puţinii studenţi la drept îşi începeau studiile cu câteva cunoştinţe de limbă latină, iar majoritatea lor nu dobândeau niciodată mai mult de o cunoaştere rudimentară a acestei limbi. Drept urmare, pentru mulţi avocaţi şi judecători, legea nu era reprezentată în atât de mare măsură de Codul lui Iustinian propriu-zis, cât de traducerea printre rânduri în limba greacă a acestuia sau chiar de comentarii pe marginea lui. Legea canonică folosită de biserică avea avantajul de a fi scrisă în limba greacă.

Eforturile lui Iustinian de a-şi ţine Imperiul sub control continuau şi le depăşeau pe cele ale aproape tuturor predecesorilor săi de la Diocleţian încoace. Dacă a părut adesea că şovăie în urmărirea scopului propus, destituindu-l, de pildă, de două ori pe Ioan de Cappadocia, mare parte din motive se datorau faptului că recunoştea limitele puterii sale. Predecesorii săi imediaţi au fost expuşi la mai puţine riscuri, iar urmaşii lor au avut parte de mai multe necazuri; niciunul din ei nu a domnit atât de mult timp ca el. Capacităţile lor demonstrează faptul că Bizanţul devenise în unele privinţe mai greu de condus decât în anii de început ai împăraţilor-marionetă.

Începând de la sfârşitul secolului al V-lea, armata a început să fie mai predispusă la revolte, locuitorii oraşelor au început să se răscoale, clasele de sus erau mai nemulţumite, iar provinciile mai greu de controlat, în timp ce monofiziţii deveneau mai refractari decât ereticii dinaintea lor. În ciuda faptului că iniţiativele îndrăzneţe ale lui Iustinian şi ravagiile produse de ciumă erau în parte răspunzătoare de acest lucru, nemulţumirile din cadrul Imperiului erau deja evidente în timpul lui Anastasius. Cauzele mai profunde ale acestora erau incompatibilităţi le dintre elementele disparate

ale Imperiului, creşterea economică inegală de dinainte de 540 şi

A

declinul economic ulterior. Împăraţii au încercat să îmbunătăţească situaţia prin unele reforme civile şi militare, finanţând facţiunile arenelor de curse sau făcând t ompromisuri cu monofiziţii. Astfel de eforturi au avut mai puţin succes decât majoritatea încercărilor făcute de guverne ca să controleze schimbările sociale.

\t H ORITATEA BISERICII ŞI LIMITELE ACESTEIA

Ca şi statul, biserica s-a extins şi, la fel, a descoperit în această extindere o – . Ursă atât de slăbiciune cât şi de tărie. Începând cu mijlocul secolului al V-lea, biserica i.1 convertit pe păgânii rămaşi în Imperiu. Ea îi marginalizase în timpul lui Iustinian şi i-a copleşit în 580, după ultima persecuţie a păgânilor atestată documentar. Populaţia evreiască a Imperiului era puţin numeroasă şi într-o lentă dar evidentă creştere. După liislinian, arianismul devenise o forţă apusă chiar şi printre germani, şi puţini nestoicni declaraţi mai rămăseseră în Imperiu, deşi mult mai mulţi locuiau în Mesopotamia persană, Iustinian a aplanat şi schisma acaciană cu papalitatea, aducându-i pe creştinii «Im Răsărit şi Apus în cadrul aceleiaşi structuri politice şi eclesiastice.

De la Leon I la Focas, toţi împăraţii au fost evlavioşi, mergând adesea până la ascetismul religios, şi au manifestat respect faţă de clerul pe care îl considerau orto«lox. Pe tot parcursul acestei perioade, biserica a exercitat o mare autoritate asupra vieţii politice, sociale şi culturale. În ansamblu însă» conducătorii bisericii erau mai pn|în respectaţi şi influenţi decât fuseseră atunci când societatea era în mare parte păgână. Nici ei, şi nici împăraţii nu au rezolvat punctele delicate la fel de bine ca piedecesorii lor în privinţa mult discutatelor probleme ale păgânismului şi tanismului.

În aparenţă, episcopii dispuneau de prerogative şi resurse care erau mai extinse <lecâl fuseseră vreodată până atunci. Odată cu decăderea consiliilor municipale, epis< npii erau adeseori cei mai puternici oameni din oraşele lor, aflându-se pe acelaşi plan cu guvernatorii provinciilor, la alegerea cărora contribuiau. Episcopii judecau cazurile din tribunale şi dirijau rezolvarea problemelor civile ori de câte ori acestea implicau hi.

Nerica, dar şi cu alte ocazii. Clerul şi călugării, supuşi episcopilor locali, erau în număr de zeci de mii, depăşind birocraţia şi apropiindu-se de cifra efectivelor armatei.

Deoarece donaţiile credincioşilor se adunau constant şi erau rareori înstrăinate, înscrica era bogat înzestrată. Bisericile de la Constantinopol, Alexandria şi Antiohia posedau foarte multe clădiri, mănăstiri şi instituţii caritabile, pe lângă întregi pioprietăţi laice cu venituri care contribuiau la acoperirea nevoilor bisericii şi la imanţarea actelor de caritate. Episcopatele mai mici aveau mai puţine clădiri şi venituri. Convertirea treptată a provinciilor necesita lăcaşe de cult tot mai multe şi mai mari, iar devoţiunea populară cerea ca acestea să fie mai grandioase. Sfârşitul secolului al V-lea şi începutul secolului al VI-lea au constituit deci o perioadă a construcţiilor ecleziastice fără precedent în istoria Răsăritului.

Atât de mulţi clerici şi astfel de activităţi impetuoase cereau în mod necesar foarte mulţi bani. Cea mai mare parte a lor era, fără îndoială, destinată scopurilor declarate ale Bisericii, dar abuzurile erau inevitabile. Deşi unii episcopi şi patriarhi trăiau într-o simplitate austeră, majoritatea lor duceau o viaţă confortabilă, iar unii chiar luxoasă. A plăti pentru numirea într-o slujbă de preot sau într-un post de episcop a devenit o practică frecventă în ciuda interzicerii unei asemenea simonii de către conciliul de la Calcedonia. Ctitorii laici păstrau dreptul virtual de proprietate asupra bisericilor construite de ei9. Pe măsură ce dobândea putere şi bogăţie, Biserica îşi pierdea, fireşte, o parte din reputaţia ei de sfinţenie şi sărăcie apostolică.

Adoptarea moralei creştine de către societatea laică era în continuare un proces plin de imperfecţiuni. Oricât de pios era Iustinian, el nu a încercat să pună Codul său de acord cu învăţătura eclesiastică decât în câteva privinţe. El considera că trebuia să scoată în afara legii actele incestuoase şi homosexualitatea, atât împăratul, cât şi împărăteasa fiind deranjaţi de abuzurile sexuale ale căror victime erau copiii, de pe urma cărora împărăteasa însăşi suferise10. Legile lui Iustinian limitau şi descurajau divorţul şi prostituţia, dar fără să le interzică ferm. În ciuda unor restricţii instituite de puterea centrală împotriva prostituţiei, a

spectacolelor de teatru licenţioase şi a luptelor dintre oameni şi animale de la Hipodrom, toate acestea au continuat să se bucure de popularitate în perioada următoare.

Desigur, biserica avea standarde mai stricte decât statul şi le impunea prin penitenţă, iar la nevoie prin excomunicare. Ea interzicca orice relaţie sexuală în afara căsătoriei şi divorţul, cu excepţia cazurilor de adulter. Majoritatea clericilor dezaprobau teatrul, toate jocurile de la Hipodrom (inclusiv extraordinar de popularele curse de care) şi chiar şi băile publice. Dar frecventarea acestor locuri era de obicei condamnată mai curând pentru ocaziile de a păcătui decât ca un păcat grav în sine. Autorităţile bisericeşti erau, în general, de acord cu faptul că viaţa ideală era cea a ascetului, retras de lume, renunţând la sexualitate şi devotat lui Dumnezeu, deşi recunoşteau că mulţi dintre credincioşi erau inegali în faţa unor asemenea rigori, Iustinian a impus celibatul tuturor episcopilor, iar în Răsărit regula era că în vreme ce bărbaţii căsătoriţi puteau deveni preoţi, preoţii nu se puteau căsători. Pentru creştinii de rând, biserica aproba o viaţă laică, inclusiv căsătoria, cu condiţia respectării regulilor care interziceau infidelitatea, hulirea celor sfânte şi violenţa.

În privinţa cazurilor în care se părea că nu există cale de evitare a încălcării regulilor, părţile răsăriteană şi apuseană ale Bisericii au adoptat atitudini oarecum divergente. În Apus, episcopii aveau tendinţa de a acorda dispense, de altfel greu de obţinut, după care nu considerau actul pentru care era dată drept un păcat. În Răsărit, conceptul corespunzător era concilierea sau indulgenţa (oikonomia în greacă), care era mai uşor acordată, dar presupunea ca actul conciliat să constituie în continuare un păcat. Aceeaşi permisivitate, dar în acelaşi timp şi dezavuarea, apar în reglementările referitoare la căsătorie, fiind admise de obicei a doua şi a treia căsătorie, dar obligau părţile să facă penitenţe îndelungate pentru acestea. Mai puţin ambigui, clericii apuseni interziceau de obicei celor divorţaţi să se recăsătorească, dar nu vedeau niciun păcat dacă văduvii se recăsătoreau ori de câte ori voiau. Nu se poate stabili clar care dintre aceste atitudini care se impuneau treptat era mai tolerantă.

Între papă şi patriarhul de la Constantinopol existau diferenţe

importante, dar nu ireconciliabile. Papii priveau cu suspiciune creşterea puterii şi a prestigiului patriarhului de la Constantinopol, căruia conciliul de la Calcedonia îi acordase rangul secundar, imediat după papalitate. Papalitatea a acceptat tacit această ierarhizare doar în 519. În timp ce papii revendicau autoritatea argumentând că Apostolii Petru şi Pavel inlemeiaseră biserica Romei, patriarhii nu puteau decât să apeleze la această tradiţie, aiirmând că cetatea Constantinopolului era Noua Romă, sau să o eludeze, susţinând că prioritatea eclesiástica ar trebui deţinută de episcopii din capitala politică. Aparent, ambele pretenţii constituiau provocări la adresa papalităţii. Drept urmare, papa Pelagius al II-lea a protestat energic, în 588, atunci când Ioan Postitorul, patriarhul (onstantinopolului, s-a autointitulat patriarh ecumenic, cu toate că nu pretinsesc nicio jurisdicţie suplimentară pentru aceasta.

Schisma acaciană, provocată de susţinerea monofizitismului de către patriarhul Acacius, fusese mult mai primejdioasă. Succesorii lui Acacius ar fi fost bucuroşi să atenueze schisma dacă papii nu ar fi insistat atât de mult asupra condamnării memoriei lui Acacius, ca o garanţie împotriva încercărilor ulterioare de a se ajunge la un compromis cu monofizitismul. Chiar şi după ce s-a ajuns la un acord în privinţa condamnării lui Acacius, care a pus capăt, în 519 schismei, Iustinian a încercat în repetate rânduri să-i atragă de partea lui pe monofiziţi. În cadrul acestui proces, el l-a înlocuit pe papa Silverius cu Vigilius, a convocat cel de-al doilea conciliu de la Constantinopol şi l-a obligat pe Vigilius să accepte deciziile acestuia şi să le impună şovăielnicei biserici apusene. Schisma provocată de monofiziţi constituia fireşte o îngrijorare mai mare pentru împăraţii şi patriarhii de la Constantinopol decât pentru papi, în cadrul jurisdicţiei cărora se aflau extrem de puţini monofiziţi.

Fig. 59. Sfântul Ioan Postitorul, patriarhul Constantinopolului (582 – 595). Miniatură clin Menologiul lui Vasile al II-lea (Foto: Biblioteca Apostolica Vaticana).

La începutul secolului al VII-lea, persistenţa controversei monofizite

devenise cel mai mare eşec al bisericii în cei 600 de ani ai istoriei ei. După mai mult de un secol şi jumătate de separare, bisericile schismatice monofizite aveau rădăcini puternice în Egipt, Siria şi Armenia. Monofiziţii alcătuiau majoritatea în Egipt şi o minoritate importantă în Siria şi Armenia. Diferite încercări de restabilire a unităţii biserici eşuaseră, inclusiv persecutarea monofiziţilor, ignorarea problemei şi eforturile de ajungere la un compromis, încât astăzi li se dă tuturor numele aparte de neo-calcedonianism. Un fapt deosebit de descurajant s-a petrecut în 571, când căpeteniile monofiziţilor acceptaseră practic deciziile conciliului calcedonian, ca să fie apoi forţaţi de adepţii lor indignaţi să retracteze. Deoarece diferenţele dintre majoritatea monofiziţilor şi a calccdonienilor erau nesemnificative, cu atât mai frapant era caracterul refractar al controversei.

Fără îndoială că atât biserica, cât şi statul au făcut greşeli în relaţiile lor cu monofiziţismul, dar cele mai grave au fost făcute în relaţiile cu arianismul. Cu toate că fără Henoticon-ul lui Zenon, fără toleranţa lui Anastasius sau intervenţiile Teodorei era posibil ca monofizitismul să fi dispărut, arianismul se bucurase de avantaje asemănătoare din partea lui Constantin, Constantius al II-lea şi a lui Valens. Doctrinele de tipul monofizitismului, care puneau accentul pe natura divină a lui Hristos, prezentaseră întotdeauna o atracţie deosebită pentru credincioşii evlavioşi; biserica reuşise încă de la început să înlăture cea mai extremistă erezie de acest fel, sabellianismul, care susţinea că Hristos era identic cu Tatăl. Deşi creştinii egipteni erau binecunoscuţi pentru încăpăţânarea lor, mulţi au renunţat în cele din urmă la ariasnim şi melitianism, iar unii dintre ei chiar şi la monofizitism. La început, capii bisericii putuseră să restabilească unitatea, cu excepţia celor mai periferice grupuri de eretici, dar în cazul monofizitismului, deşi au încercat, nu au reuşit.

Acest eşec al conducerii eclesiastice este greu de negat. Se pare că nici Anastasius, nici părinţii cappadocieni, nici Chirii al Alexandriei nu au câştigat majoritatea de partea lor la momentul potrivit. Totuşi monofiziţii de frunte, ca Severus al Antiohiei şi Iacob Baradaeus, erau oameni bine pregătiţi din punct de vedere teologic, duceau o viaţă fără pată şi aveau

chiar bunăvoinţă. Astfel erau şi calcedonieni ca Menas, patriarhul Constantinopolului, şi Efrairn din Amida, patriarhul Antiohiei, amândoi colaboratori ai lui Iustinian. Oameni ca ei îşi respectau discipolii şi atât ei, cât şi alţii au scris foarte mult despre controversa monofizită. Niciunul din ei nu s-a bucurat totuşi de prestigiul marilor părinţi din secolul al IV-lea şi începutul secolului al V-lea.

De fapt, în perioada dintre sfârşitul secolului al V-lea şi sfârşitul secolului al VI-lea, biserica a avut, evident, mai puţini conducători însemnaţi decât în perioada anterioară, mai ales în patriarhiile răsăritene. După moartea, în 459, a Sfântului Simeon Stâlpnicul, urmaşii lui au făcut o oarecare impresie, dar prestigiul sfinţilor aflaţi în viaţă nu mai era ca înainte. O temă principală a biografiei destul de subiectivă a Sfântului Daniel Stâlpnicul, care a trăit în vârful unui stâlp, în apropiere de Constantinopol, între 460 şi 493, era constituită de descrierea felului în care Dumnezeu i-a umilit pe numeroşii oameni pe care sfântul nu a reuşit să-i impresioneze. Deşi sfinţii erau veneraţi mai mult ca oricând, martirii şi asceţii dintr-o epocă anterioară, ca Menas sau Cosma şi Damian, erau cei care se bucurau de cea mai înaltă preţuire. Acestea erau cele mai îndrăgite subiecte de hagiografi”. În timp ce la Constantinopol şi în împrejurimi, martirii pe jumătate legendari, ca Dumitru, Cristofor, Eufemia, Gheorghe şi Teodor aveau fiecare mai multe biserici închinate lor, Daniel Stilitul avea una singură.

Răspândirea cultului sfinţilor servea de fapt diminuării respectului faţă de oamenii sfinţi aflaţi în viaţă. Aceştia cu greu puteau spera să egaleze vestitele fapte ale martirilor din timpul împăraţilor păgâni, pe eroii bisericii persecutaţi de împăraţii arieni sau pe primii pustnici ai deşertului. Cu toate că stilismul era o încercare de a repurta noi triumfuri ascetice, în curând nu a mai fost o noutate. Chiar şi conducătorii monofiziţilor au suferit prea puţine persecuţii ca să dobândească statutul de martiri bisericii. Creştinii aflaţi la strâmtoare apelau la mijlocirea sfinţilor recunoscuţi (capelele de pe tot cuprinsul Imperiului, dar relativ puţini trebuie să fi recurs la ascc în viaţă de o sfinţenie nedovedită, mai ales că cei mai admiraţi erau de obicei şi (

i y

mai puţin accesibili. Bogata şi tihnita biserică a acelui timp impunea, fireşte, n puţin respect decât biserica umilă şi oprimată din vremea persecuţiilor.

Fig. 60. Basorelief din marmură reprezentându-l pe Sfânt Menas, aflat la Alexandria (Foto: Dumbarton Oaks, Washingt «D.C., copyright 1996).

O mare parte a acestei pierderi a prestigiului a fost trecătoare drept urmare acordării statutului majoritar bisericii. Către sfârşitul secolului al VI-lea, Grigore e Mare şi Ioan Postitorul deveniseră conducători religioşi importanţi şi au fost duj aceea veneraţi ca sfinţi. Ei nu au acordat totuşi multă atenţie chestiunii monofizite au avut dispute în privinţa titlului de patriarh ecumenic al lui Ioan. Niciunul d conducătorii bisericii nu putea evita în întregime consecinţele separării părţilor de e< vest şi centrală ale Imperiului, deşi, la fel ca şi statul, biserica a reuşit să menţină la i loc aceste regiuni diverse.

CULTURA ELITELOR ŞI CULTURA MASELOR

În lumea veche, orice profesor bun de liceu îi preda pe clasicii greci. Program şcolară de bază îi includea pe Homer, Euripide, Aristofan şi pe Demostenc; elevii mi avansaţi îi studiau şi pe Herodot şi pe Tucidide, pe Platón şi pe Aristotel. În secolul < IV-lea, şcolile de frunte din învăţământul superior au fost La Atena şi Alexandria, car au continuat să fie celebre şi în secolul al VI-lea. Foţi aceşti autori şi toate acest instituţii erau în întregime, din inerţie, încă păgâne. O vreme, creştinii care doreau s fie bine educaţi au studiat această programă şi au frecventat aceleaşi şcoli alături d păgâni, chiar dacă o făceau fără plăcere. În secolul al V-lea însă, au fost înfiinţate nu ales şcoli creştine, o vreme la Gaza, dar în primul rând la Constantinopol. Înfluent: păgânismului în educaţie a devenit o preocupare majoră a creştinilor.

Până la Iustinian, deşi majoritatea profesorilor şi a intelectualilor Imperiului era I» inhábil creştină, minoritatea formată din erudiţii păgâni era încă marcantă şi numeric importantă, raportată la procentajul mic de populaţie păgână. Iustinian a găsit în 529 o miliţie tranşantă, interzicându-le păgânilor să mai predea. Se pare că edictul său nu a pus brusc capăt prezenţei profesorilor păgâni în şcoli, dar Academia Platoncină de la

i”.

\lena s-a închis, iar profesorii ci au plecat în exil ori s-au pensionat cu toate că unii pâj’.ini au continuat să scrie, ei nu-şi puteau răspândi fără riscuri operele în Imperiu.

În anul 600, literatura păgână practic dispăruse. Oratoria şi epistolografia oficială, tradiţional dominate de retori păgâni, au ieşit din circulaţie, deoarece creştinii r. I pierduseră interesul faţă de ele. Până şi predicile creştine se reduseseră şi nu se deosebeau în perioada aceea de retorică. Ultimii filosofi păgâni de marcă, Simplicius «Im Atena şi Ammonius, fiul lui Hermias din Alexandria, au murit la mijlocul ceolului al VI-lea. Filosoful cel mai cunoscut al următoarei generaţii alexandrine a fost un creştin, Ioan Filoponus, care a scris lucrări în care ataca doctrinele aristotelice, pe care nu le putea pune de acord cu creştinismul, şi îşi apăra propria variantă a monofizitismului trideist”. Teologia a început astfel să înglobeze filosofía, iar erudiţii profesionişti laici au devenit din ce în ce mai rari.

În ciuda decăderii filosofici şi a retorici pure, învăţaţii şi scriitorii consacraţi au continuat să existe până la sfârşitul secolului al VI-lea. Unii dintre ei, ca Paul Tăcutul; i Agatinas din Myrina, au scris poezie clasică cu măiestrie, în general cu subiecte laice şi chiar erotice. Istorii ale acelui timp, scrise după modelul lui Tucidide şi I Icrodot, continuau să apară cu regularitate. Deşi ultimul dintr-un şir de istorici păgâni. I fost înverşunatul Zosimus, care învinuisc, la 500, creştinismul pentru căderea Imperiului Roman de Apus, discipolii săi creştini, urmându-i modelul, şi-au îmbunătăţit atât stilul, cât şi capacitatea de analiză.

Cel mai strălucit dintre aceştia a fost, fără îndoială, Procopius din Cesareea, secretarul lui Belizarie. Relatarea sa graţioasă, inteligentă şi

detaliată a campaniilor protectorului său nu se limitează la imitarea lui Herodot, Tucidide şi Polibiu. Cărţile lui despre războiul cu perşii au constituit o introducere plină de viaţă; cele despre războiul cu vandalii sunt scrise într-un stil vioi şi captivant, ilustrind aprecierea corectă a rolului întâmplării în istorie, iar cele care descriu războiul cu ostrogoţii creează treptat un tablou impresionant al tragediei şi înfrângerii. Ca să-şi arate indignarea faţă de Iustinian, Procopius a scris, fără să publice, dezlănţuita dar captivanta sa Istorie secretă, care, din fericire, ni s-a păstrat. Procopius este considerat unul dintre cei mai mari istorici ai lumii.

Poetul Agathias a scris mai târziu o istorie clasică în continuarea celei a lui Procopius, dar mult mai prozaică. Abia în timpul domniei lui Mauriciu, Menandru Protectorul şi Ioan din Epifanía au scris istorii clasice competente, în cea mai mare parte pierdute. Aceştia şi alţi câţiva poeţi şi istorici laici erau cu toţii oficiali guvernamentali de profesie şi cu studii de drept. Deşi aveau multe cunoştinţe de literatură şi retorică, niciunul din ei nu putea fi considerat erudit sau profesor capabil să predea filosofía. Nici Procopius nu era un erudit, dar, evident, era familiarizat cu astfel de oameni şi se străduia să se ridice la nivelul lor. Curând după aceea însă, savanţii şi scriitorii amatori au devenit ceva obişnuit, astfel că universul literar şi-a pierdut o mare parte din profunzime şi diversitate.

Chiar şi în aceste condiţii, oficialii au continuat să primească o educaţie selectă în greaca clasică, până la începutul secolului al VII-lea, iar câţiva dintre ei şi-au folosit erudiţia în scrierile lor. După Iustinian însă, chiar şi autorii de marcă par să fi fost oarecum mai puţin siguri pe cunoştinţele lor. Decăderea clasei senatoriale a afectat cercurile literare de la Constantinopol, reducând proporţia mecenatului din literatură şi interesul faţă de aceasta. Cunoaşterea limbii latine devenea ceva rar în Răsărit, cu toate că un ultim poet latin de talent, Corippus, a părăsit Africa recucerită ca să se stabilească la Curtea lui Iustin al II-lea. Când facultatea de drept de la Berytus a fost distrusă în 551 de un cutremur de pământ, nimeni nu a mai reconstruit-o. Odată cu dispariţia oamenilor de cultură şi a profesorilor păgâni, tot mai puţini creştini le-au luat locul în cadrul profesiei didactice care părea să-şi fi pierdut prestigiul.

Pe de altă parte, începând din secolul al VI-lea, literatura scrisă mai apropiată de greaca vorbită a devenit tot mai uzuală. Motivul nu era răspândirea ştiinţei de carte în rândul grupurilor cu educaţie precară, ci diminuarea capacităţii de a citi şi a scrie în forma clasică a limbii printre cei educaţi. Pe măsură ce numărul scriitorilor mai puţin instruiţi creştea, acestora le era tot mai puţin jenă de limba mai populară folosită şi de interesele lor, mai ales din momentul în care creştinii au început să devină tot mai neîncrezători în literatura păgână şi tot mai mândri de limba greacă, nu foarte elegantă, a Noului Testament.

Drept urmare, autorii semidocţi au început să scrie iară să se mai teamă atât de mult de dispreţul criticilor mai bine instruiţi. Cronicarul Ioan Malalas, bazându-se pe Eusebiu din Cesareea şi pe alţi compilatori, a adunat cu îndrăzneală mituri, povestiri biblice şi istorie adevărată. Pseudogeograful Cosma Indicopleustes, afirmând că geografia experţilor era total greşită, i-a corectat pe baza propriei sale interpretări originale a Bibliei. Cu toate că, literatura antică grecească moştenea o lungă şi bogată tradiţie de informaţii eronate, aceste încercări din secolul al VI-lea de a înlocui

I i

improvizaţia creştină prin cultura tradiţională erau aproape noi. Ceva asemănător apare în hagiografia populară a timpului, în special în relatarea miracolelor postume atribuite sfinţilor.

În acest timp, erudiţia şi literatura creştină au căpătat o formă diferită. Mijlocul secolului al V-lea s-a dovedit a fi sfârşitul epocii măreţe a părinţilor greci, care îşi folosiseră vastele cunoştinţe de retorică şi filosofic laică pentru a elabora argumentări teologice originale şi convingătoare. O excepţie a apărut după o generaţie sau două, odată cu readucerea în discuţie a unui personaj anterior acelei perioade, Dionisie Areopagitul, discipolul Sfântului Pavel. Acest pseudo-Dionisie a elaborat o teologie mistică destul de inovatoare, descriind în termeni neoplatonicieni modul în care împărtăşaniile, clerul şi îngerii pot oferi creştinilor identitatea cu Dumnezeu. Vaga înrădăcinare istorică a acestor elemente i-au permis să evite chestiunea conciliului calcedonian, deşi era mai mult sau mai puţin

monofizit, şi să dobândească o autoritate acordată altfel doar scriitorilor timpurii.

Cu toate că perioada conciliului de la Calcedonia a coincis cu dispariţia Părinţilor Bisericii, acest fapt nu poate fi considerat singura cauză a schimbării produse în scrierile teologice. Conciliul a desăvârşit formularea definiţiei oficiale a naturii lui Hristos şi, deci, a doctrinei creştine fundamentale, fapt ce părea să fi limitat miza discursului teologic. Dar, ca şi cele trei concilii ecumenice anterioare, acesta a declanşat controverse teologice înverşunate care reclamau rezolvarea lor de către noi Părinţi ai Biserici. În loc de aceasta, opozanţii îşi susţineau cazurile prin citate din alţi Părinţi mai vechi, care ocoliseră punctele disputate sau, cum a procedat Chirii din Alexandria, le tratau ambiguu. Pe măsură ce generaţiile succesive de teologi ajungeau să preţuiască citatele şi să nu aibă încredere în inovaţii, teologia a devenit mai puţin retorică şi mult mai tehnică. Caracterul ei tehnic, lipsa de subtilitate filosofică şi indiferenţa faţă de retorica antică au slăbit, probabil, puterea ei de a-i converti pe oponenţi.

Drept consecinţă, clericii şi călugării au ajuns să-i cunoască mai puţin pe clasici, dar probabil mai mult Biblia şi pe Sfinţii Părinţi. Ei îi citeau cu atenţie pe noii clasici creştini din secolul al IV-lea şi de la începutul secolului al V-lea, inclusiv pe biblice şi istorie adevărată. Pseudogeograful Cosma Indicopleustes, afirmând că geografia experţilor era total greşită, i-a corectat pe baza propriei sale interpretări originale a Biblici. Cu toate că, literatura antică grecească moştenea o lungă şi bogată tradiţie de informaţii eronate, aceste încercări din secolul al VI-lea de a înlocui improvizaţia creştină prin cultura tradiţională erau aproape noi. Ceva asemănător apare în hagiografia populară a timpului, în special în relatarea miracolelor postume atribuite sfinţilor.

În acest timp, erudiţia şi literatura creştină au căpătat o formă diferită. Mijlocul secolului al V-lea s-a dovedit a fi sfârşitul epocii măreţe a părinţilor greci, care îşi folosiseră vastele cunoştinţe de retorică şi filosofic laică pentru a elabora argumentări leologice originale şi convingătoare. O excepţie a apărut după o generaţie sau două, odată cu readucerea în

discuţie a unui personaj anterior acelei perioade, Dionisie Areopagitul, discipolul Sfântului Pavel. Acest pseudo-Dionisie a elaborat o teologic mistică destul de inovatoare, descriind în termeni neoplatonicieni modul în care împărtăşaniile, clerul şi îngerii pot oferi creştinilor identitatea cu Dumnezeu. Vaga înrădăcinare istorică a acestor elemente i-au permis să evite chestiunea conciliului valcedonian, deşi era mai mult sau mai puţin monofizit, şi să dobândească o autoritate acordată altfel doar scriitorilor timpurii.

Cu toate că perioada conciliului de la Calcedonia a coincis cu dispariţia Părinţilor Bisericii, acest fapt nu poate fi considerat singura cauză a schimbării produse în scrierile teologice. Conciliul a desăvârşit formularea definiţiei oficiale a naturii lui Hristos şi, deci, a doctrinei creştine fundamentale, fapt ce părea să fi limitai miza discursului teologic. Dar, ca şi cele trei concilii ecumenice anterioare, acesta a declanşat controverse teologice înverşunate care reclamau rezolvarea lor de către noi

A

Părinţi ai Biserici. În loc de aceasta, opozanţii îşi susţineau cazurile prin citate din al (i Părinţi mai vechi, care ocoliseră punctele disputate sau, cum a procedat Chirii din Alexandria, le tratau ambiguu. Pe măsură ce generaţiile succesive de teologi ajungeau să preţuiască citatele şi să nu aibă încredere în inovaţii, teologia a devenit mai puţin retorică şi mult mai tehnică. Caracterul ei tehnic, lipsa de subtilitate filosofică şi indiferenţa faţă de retorica antică au slăbit, probabil, puterea ei de a-i converti pe oponenţi.

Drept consecinţă, clericii şi călugării au ajuns să-i cunoască mai puţin pe da sici, dar probabil mai mult Biblia şi pe Sfinţii Părinţi. Ei îi citeau cu atenţie pe noii clasici creştini din secolul al IV-lea şi de la începutul secolului al V-lea, inclusiv pe presupusul scriitor apostolic pseudo-Dionisie, şi îşi însuşeau doctrina şi poate chiar prea mult din stilul lor. Aceşti scriitori târzii îi respectau prea mult pe clasicii creştini ca să creadă că ei sau contemporanii lor ar putea egala înţelepciunea sau elocinţa unor asemenea giganţi. Acest lucru era parţial adevărat, întrucât erau lipsiţi de cunoştinţe solide de filosofic şi retorică pentru a imita stilul sau

argumentaţia Părinţilor cappadocieni. Ei imitau, în schimb, limba şi discursul mai puţin erudite ale Părinţilor şi ale Bibliei.

În ciuda tuturor acestor fapte, o oarecare literatură creştină cultivată continua să existe, şi, în afara problemelor care ţineau de doctrină, putea aduce chiar inovaţii. Polemicile diferiţilor teologi în favoarea sau împotriva monofizitismului erau numeroase şi serioase. În timp ce deosebit de populară hagiografie utiliza formule convenţionale pentru preamărirea unor sfinţi obscuri, în vremea lui Iustinian, Chirii din Scitofolis a scris cu minuţiozitate şi precizie hagiografii consacrate monahilor palestinieni, inclusiv cea a distinsului lor conducător, Sfântul Sabas, care s-au bucurat de o anumită răspândire în rândul cititorilor. Tot în timpul lui Iustinian, Roman Melodul a elaborat un fel de imn sofisticat din punct de vedere metric, Kontakion, compunând câteva imnuri atât de reuşite, încât au fost admirate şi cântate în vremea sa şi ulterior. Către sfârşitul secolului al VI-lea, Ioan Climax a scris un manual practic pentru asceţi, Scara Raiului, care a devenit popular în mănăstiri. În timpul domniei lui Mauriciu, Evagrius Scholasticus a continuat istoriile eclesiastice ale secolului al V-lea, aducându-le la zi.

Această cultură clenică creştină şi-a exercitat influenţa mult dincolo de regiunile în care majoritatea populaţiei vorbea greceşte. Deşi puţini apuseni ştiau limba şi cea mai mare parte a lor se opuneau încercărilor de conciliere cu monofiziţii, Iustinian a obţinut în cele din urmă consimţământul papei şi al celorlalţi episcopi din Italia şi Africa pentru programul său teologic, mulţi dintre aceştia din urmă între care câţiva erau greci fiind aleşi de către împărat şi de oficialii lui. Copta, siriaca şi armeana erau deja limbi scrise în zona în care se aflau foarte multe biserici monofizite. Totuşi, monofizitismul, care fusese iniţial formulat de vorbitori de limbă greacă, a fost cel care a întărit influenţa culturii greceşti asupra culturilor egipteană, siriană şi armeană.

Fig. 61. Sfântul Roman Melodul primind inspiraţia de la Sfânta Fecioară într-un vis.

Miniatură din Menologiul lui Vasile al II-lea (Foto: Biblioteca Apostolica Vaticana).

Întrucât monofiziţii îşi considerau credinţa drept ortodoxia pe care toţi creştinii trebuiau să o adopte, conducătorii lor, ca de exemplu Severus din Alexandria, au scris în limba greacă. Chiar şi cei care scriau în siriacă, ca istoricul ecleziastic şi hagiograful Ioan din Efes, aveau cunoştinţe profunde despre Părinţii greci. Mai puţină literatură pare să fi fost scrisă în coptă şi armeană în secolul al VI-lea faţă de secolul al V-lea, dar cele trei literaturi au continuat să fie constituite, în foarte mare parte, din traducerea textelor creştine greceşti. Patriarhia de la Constantinopol avea influenţă asupra clerului şi a călugărilor elenizaţi din Siria, Egipt şi Armenia şi din Occidentul latin, cu toate că o mai mică parte a acestei influenţe se exercita asupra mirenilor.

Cultura greacă era deci în curs de schimbare în secolul al VI-lea. Numărul celor educaţi se micşorase, nivelul educaţiei scăzuse într-o oarecare măsură, iar literatura fără valoare câştiga teren în detrimentul literaturii de calitate. Cunoaşterea literaturii latine înregistrase o scădere dramatică atât în interiorul, cât şi în afara Imperiului. La 600, greaca era singura limbă folosită în literatura laică. Dominaţia culturală a zonei centrale greceşti a Bizanţului, a cărei inimă era Constantinopol, era mai evidentă ca oricând. Cultura creştină i-a adoptat pe proprii clasici creştini în locul celor laici şi a devenit mai puţin dependentă de cultura laică.

Pe măsură ce creştinismul, de la domnia lui Leon I până la cea a lui Iustinian, îşi întărea controlul asupra Imperiului, arta şi arhitectura creştină atingeau culmile une adevărate splendori. În ciuda multor probleme privind datarea şi a distrugerii multoi monumente, evoluţia generală pare evidentă. La jumătatea secolului al V-lea, cei mai buni artişti creştini realizaseră măiestria tehnică şi efectele maiestuoase dorite de biserică. În următorii o sută de ani, biserica şi-a înmulţit şi şi-a rafinat noile forme artistice într-o uriaşă campanie de construcţii. Aceasta depăşea orice dezvoltare a congregaţiilor din vremea aceea. Cu ajutorul donatorilor particulari şi, uneori, cu cel al statului, biserica a înlocuit cu râvnă clădirile mai puţin măreţe ale secolului al IV-lea, înălţând pretutindeni, în oraşe şi

chiar în zonele pustii, mai multe mănăstiri şi capele.

Ca şi anterior, tipul preferat de biserică era bazilica, iar construirea de mai multe bazilici, mai mari şi mai elaborate, a devenit unul din scopurile majore ale Imperiului. Carierele de piatră, cărămidăriile, atelierele şi inginerii au făcut afaceri profitabile. Coloane gata făcute, capiteluri şi alte ornamente erau transportate pe tot cuprinsul Imperiului ca să împodobească bazilicile construite după un plan standard. Printre cele mai mari şi mai bogate erau două bazilici dispuse în linie în mijlocul munţilor Isaurei, înălţate, probabil, în timpul împăratului isaurian Zenon (fig. 36) şi patru bazilici alcătuind o cruce, construite pe un deal arid din Siria în jurul stâlpului care fusese când va sălaşul Sfântului Simeon Stâlpnicul (fig. 62). Unii constructori ai basilicilor au supradimensionat până la exagerare suprafaţa acestora. La începutul secolului al VI-lea, Anicia Iuliana, o locuitoare bogată a cetăţii Constantinopol, descinzând din dinastia teodosiană, a construit alături de palatul său o biserică de dimensiuni atribuite de Biblie Templului lui Solomon. Închinată martirului antic Polyeuctus, ea avea probabil podoabe sculpturale de o opulenţă extraordinară. Se pare că invidia faţă de înfăţişarea ei magnifică l-a impulsionat pe Iustinian să clădească Sfânta Sofia15.

Deşi sculptura a fost mai răspândită ca pictura sau mozaicul, au existat, evident, capodopere în orice formă decorativă şi în niciun caz nu toate erau religioase. Una dintre operele care s-au păstrat este un manuscris, bogat ilustrat al unei lucrări asupra materialelor medicale, copiat pentru aceeaşi Anicia Iuliana (fig. 33). Altele includeau ţesături elegant împodobite, tăvi de argint şi obiecte din fildeş. Deosebit de interesant este un mozaic imens de pe pardoseala palatului imperial de la Constantinopol, reprezentând scene fanteziste din viaţa rustică (fig. 63); deşi data probabil din secolul al VI-lea, combinaţia dintre superbele detalii naturale şi eleganta prezentare artificială putea fi găsită în acea perioadă.

Fig. 62. Ruincic complexului de peicrinaj al sfântului Simeon Stâlpnicul, Siria (Foto: R. Anderson, Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

Fig. 63. Detaliu al unei vânători de tigri dintr-un mozaic de pardoseală, datând probabil din secolul al VI-lea, din Marele Palat al împăraţilor» Constantinopol (Foto: după The Great Palace of the Byzantine Emperors I [Oxford, 1947]).

Iustinian a continuat ceea ce constituia deja o campanie costisitoare de construire de biserici şi a elaborat un nou stil grandios, propriu. Dornurile masive constituiseră mult timp una din trăsăturile arhitecturii romane şi fuseseră înălţate de constructorii din perioada precedentă lui Iustinian, când se urmărea obţinerea unui efect deosebit de impunător. Lui Iustinian îi plăceau bisericile acoperite de domuri mari. El a pus să se construiască la Sfânta Sofia un dom gigantic, peste câteva semidomuri, reuşindu-se abia la a doua încercare să-l facă să reziste. Dacă aceasta a fost rareori copiată în deceniile următoare, unul dintre motive este cu siguranţă faptul că îndrăzneala ei îi speria pe eventualii imitatori.

În vremea lui Iustinian, mulţi artişti creau artă clasică de tip naturalist, dar gustul pare să se fi schimbat. Chiar şi atunci figurile din operele de artă iustiniene aveau înfăţişare clasică, fundaturile erau aproape întotdeauna stilizate. Sfânta Sofia abundă în ornamentaţii şi elemente de structură complicate, neregulate şi, evident, neclasice (fig. 50). În afara inovaţiilor sale arhitectonice, se pare că Iustinian a susţinut şi un stil de mozaic figurativ mai abstract. Deşi doar câteva compoziţii geometrice se păstrează din lucrarea de la Sfânta Sofia, un mozaic destul de schematic, reprezentând Schimbarea la Faţă a lui Hristos, poate fi văzut într-o altă ctitorie a sa, mănăstirea Sfânta Ecaterina de pe Muntele Sinai (fig. 64).

Stilul artistic din timpul lui Iustinian, mai ales cel de la Sfânta Sofia, a făcut o impresie puternică. El a modelat cu siguranţă evoluţia ulterioară a artei din Balcani şi Anatolia, dar a avut o influenţă mai mică asupra Siriei, Egiptului şi a Occidentului. Chiar şi atunci când Iustinian a finanţat construirea unor biserici în aceste regiuni, constructorii erau locali şi aveau

stilul lor propriu, care diferea tot mai mult de cel din centrul Greciei. Înfluenţa artei iustiniene asupra părţilor extreme de Răsărit şi de Apus ale Imperiului, precum aceea a culturii greceşti, era evidentă, dar oarecum superficială.

Acest lucru a fost cu atât mai adevărat cu cât, după Iustinian, era construcţiilor din Imperiu a luat sfârşit. Cu excepţia câtorva din interiorul Siriei, puţine biserici sau alte monumente datează din ultimii ani ai secolului al VI-lea. Până şi ridicarea de fortificaţii a intrat în declin. Această tendinţă parc să fi afectat şi casele particulare, din care se păstrează un număr de exemplare masive din piatră în nordul Siriei, datând din perioada anterioară. O astfel de artă decăzuse evident ca rafinament şi costuri. Atât arta cât şi literatura manifestau deci semne de decadenţă spre sfârşitul secolului al VI-lea, mai ales în comparaţie cu starea înfloritoare anterioară. Cauza principală a fost, poate, sărăcirea unui stat şi a unei societăţi care se aflase la apogeul dezvoltării cu puţin timp în urmă.

Fig. 64. Mozaic din absida mănăstirii Siânta Ecaterina, Muntele Sinai, datând din secolul al VI-lea, reprezentând Schimbarea la Faţă a lui Hristos (Foto: prin bunăvoinţa membrilor expediţiei Michigan-Princcton-Alexandria la Muntele Sinai.).

EXPANSIUNE ŞI DEPRESIUNE

Istoria bizantină de la jumătatea secolului al V-lea şi începutul secolului al VII-lea se caracterizează printr-un progres rapid în aproape toate domeniite în prima jumătate a acestei perioade, urmat de o decădere treptată, dar evidentă, în cea de-a doua jumătate. Până la 540, armata Imperiului s-a găsit într-o stare de dezordine, până când Bizanţul a ajuns să poată face cuceriri rapide depunând eforturi moderate. După depăşirea unor serioase dificultăţi financiare, statul a câştigat venituri suplimentare enorme. Averea particulară pare să fi crescut într-un ritm accelerat, iar arta şi literatura au înflorit. Iustinian avea oarecare motive să-şi închipuie că Imperiul său era capabil să facă aproape orice.

După 540 însă, situaţia s-a schimbat. Cu toate că Iustinian a terminat

cuceririle începute mai devreme, el a făcut-o cu foarte mare dificultate şi cu preţul pierderii a mulţi soldaţi, cu mare risipă de bani şi multe distrugeri suferite de ţinuturile cucerite, în 565, la moartea sa, singurele regiuni dobândite de Imperiu pe care acesta nu le stăpânea în 540 erau sudul Spaniei şi câteva cetăţi din nordul Italiei. În acelaşi interval de timp, graniţele de răsărit şi cele ale Balcanilor au devenit mai puţin sigure. A face faţă cheltuielilor statului devenise o preocupare permanentă. Averea particulară s-a diminuat substanţial, iar literatura şi arta au început să-şi piardă strălucirea, Dificultăţile legate de apărare şi cele fiscale au persistat până la sfârşitul secolului, când, în timpul lui Focas, Imperiul a ajuns în pragul ruinei. Deşi declinul militar, economic şi financiar s-a oprit temporar, situaţia pe termen lung din perioada 540 – 610 a fost nefavorabilă, agravând tendinţele anterioare de instabilitate politică şi socială.

Nu era nevoie ca această deteriorare generală de la sfârşitul secolului al VI-lea să fi avut o singură cauză. Dar ea s-a manifestat prea timpuriu ca să poată fi atribuită doar greşelilor făcute de urmaşii lui Iustinian, ale căror realizări au fost, în ansamblu, demne de laudă. Pot exista mai multe cauze posibile care îşi au originea în perioada de la începutul domniei lui Iustinian şi care s-au menţinut. Aici pot fi incluse sporirea cheltuielilor făcute de Iustinian, povara apărării recuceririlor din Apus, intensificarea atacurilor perşilor şi ale slavilor şi, fireşte, ciuma. Deşi primele trei par să constituie în sine explicaţii insuficiente, acţionând simultan şi în corelaţie cu epidemia de ciumă au avut un impact puternic.

Privind situaţia retrospectiv, Iustinian a cheltuit într-adevăr prea mult, cauzând astfel multe necazuri urmaşilor săi. Totuşi, o criză a finanţelor publice pare să fie mai mult un efect decât o cauză a unei depresiuni economice generale. Cheltuielile lui Iustinian nu au fost niciodată cu totul nechibzuite, iar unele dintre ele au fost chiar destul de prudente. Fortificaţiile construite de acesta şi tributurile plătite barbarilor au dus probabil la economii pe termen lung. Deşi mărirea efectivelor armatei operative a condus la o substanţială şi continuă creştere a cheltuielilor, ea era necesară pentru siguranţa Imperiului şi a fost parţial compensată de

sistarea plăţii soldelor către trupele de frontieră. Orice urmări ar fi avut cheltuielile, considerabil mai reduse, pentru clădiri şi biserici luxoase, acestea au dispărut la patruzeci şi cinci de ani după moartea sa. Confiscarea de mari averi particulare este posibil să fi provocat un uşor regres al economiei, dar şi acest efect trebuie să fi fost trecător. Deoarece singura mărire de impozite cunoscută a avut probabil drept rezultat mărirea veniturilor cu mai puţin de trei procente, ea nu poate să fi restrâns foarte mult activitatea economică 6. În ceea ce priveşte cheltuielile pentru recuceriri, acestea nu pot fi considerate drept extravagante dacă aduceau suficiente venituri pentru a fi acoperite.

Se poate ca valoarea vistieriilor capturate de la vandali şi ostrogoţi să fi echivalat cheltuielile tuturor campaniilor lui Iustinian împotriva acestora. După domnia lui Iustinian, Africa nu numai că s-a apărat bazându-se pe forţe proprii, dar a şi trimis în Răsărit transporturi masive de grâne şi mari sume de bani17. Întrucât Italia şi sudul Spaniei se întreţineau singure, veniturile lor trebuie să fi acoperit satisfăcător marile cheltuieli destinate apărării. Cu toate că eforturile de a face ca Italia şi Spania să fie în deplină siguranţă au implicat cheltuieli serioase pentru restul Imperiului, puterea centrală putea evita şi a evitat să-şi depăşească astfel resursele. După 541 este posibil ca o perfectă previziune, odată cu ignorarea obiectivelor politice şi religioase ale lui Iustinian, să fi dus la abandonarea de către bizantini a Italiei, cu excepţia extremităţii ei sudice, şi la decizia de a nu interveni în Spania. În acest caz, recuceririle ar fi demonstrat obţinerea unui profit important. Astfel însă ele au însemnat, în cel mai rău caz, o pierdere neglijabilă.

Pe parcursul secolului al VI-lea, perşii, slavii şi apoi avarii au provocat cu siguranţă daune economiei Imperiului atât prin atacurile lor, cât şi prin cheltuielile pentru apărare pe care le-au tăcut necesare. Deşi toate cele trei puteri păreau să fie ţinute sub control, la 602, daunele economice pe care le produseseră erau reale şi au contribuit la declanşarea crizei politice din acel an. La rândul ei, aceasta le-a permis respectivilor duşmani să-şi reînnoiască ameninţările militare asupra Bizanţului, chiar dacă avarii şi slavii par să nu-şi fi revenit suficient ca să atace înainte de 610. Faptul că

războaiele cu avarii şi perşii din secolul al VI-lea au provocat dificultăţi nu este surprinzător, având în vedere problemele anterioare ale Imperiului privind lupta simultană pe frontul balcanic şi pe cel de răsărit. Dar accentuarea decăderii Imperiului de după 622 pare disproporţionată, scoţând în evidenţă mai mult slăbiciunea Bizanţului decât forţa inamicului. Totuşi, presiunile militare nu erau cu mult mai serioase decât fuseseră în anii de glorie ai lui Anastasius, Iustin I şi ai începutului domniei lui Iustinian.

Chiar şi perioada de glorie necesită explicaţii, în special din cauză că urma după o altă perioadă agitată, depăşită cu greu de Imperiu. De fapt, la începutul secolului al VI-lea, Imperiul pare să fi fost mai puternic şi mai bogat decât în orice altă perioadă începând din secolul al II-lea d. Hr. Prosperitatea secolului al II-lea luase sfârşit odată cu cele două epidemii dintre anii 165 şi 266, probabil de pojar şi de vărsat de vânt, Pe măsură ce rezistenţa la aceste boli a devenit cu timpul mai mare, ele fiind deci mai puţin virulente, numărul populaţiei pare să se fi stabilizat la începutul secolului al V-lea şi, odată cu el, şi economia.

Nu mult după aceea, populaţia a crescut apreciabil pentru prima dată în peste trei sute de ani. Deoarece la vremea respectivă exista foarte mult pământ neocupat, nicio supraaglomerare nu ar fi împiedicat creşterea aceasta. Sclavii din mediul rural, a căror rată a natalităţii fusese evident scăzută, se reduseseră la o mică fracţiune din populaţia totală. Creştinismul îi încuraja pe marea majoritate a celor căsătoriţi să aibă copii şi condamna mijloacele uzuale de controlare a natalităţii, infanticidul şi avortul. La început, cei cu mulţi copii şi care se aşteptau ca puţini dintre aceştia să supravieţuiască bolilor copilăriei au avut familii mai numeroase decât anticipaseră. Cu pământ din belşug, familiile mai mari au contribuit la extinderea suprafeţei cultivate şi la creşterea veniturilor din mediul rural.

Este posibil ca populaţia să fi crescut încă destul de lent, iar această creştere. Avut urmări în activitatea economiei şi în achitarea taxelor, precum şi în creştere; rezervei de forţă de muncă. Mărirea veniturilor statului şi a numărului de recruţi îi timpul lui Anastasius sunt fapte

atestate, şi, în acelaşi timp, părăsirea pământurilor şi plângerile împotriva supra-impozitării aproape că au dispărut. Este tocmai o dovadă! creşterii populaţiei. O astfel de creştere ar explica şi alte semne de prosperitate publică şi particulară din perioada aceea, inclusiv capacitatea lui Iustinian de a iniţii în acelaşi timp atât de multe activităţi costisitoare.

Dar, oricât de mare ar fi fost dezvoltarea economică determinată de creşterea populaţiei, ea a luat sfârşit în 541, odată cu apariţia ciumei. Împactul iniţial trebuie să fi fost neaşteptat din moment ce aproximativ un sfert din supuşii lui Iustinian au murit, ceea ce a provocat încă o criză a agriculturii şi a sistemului comercial al Imperiului, ducând ulterior la foamete. Deoarece ciuma bubonică avea o tendinţă mai atenuată de a deveni endemică, după trecerea primei epidemii populaţia ar fi trebuit să înceapă să-şi revină. Totuşi, încă şase epidemii au urmat la intervale regulate înainte de 610, contracarând drastic orice revenire şi ducând la scăderea efectivului populaţiei după fiecare reapariţie. Procesul a continuat până în secolul al VII-lea, cu toate primejdioasele sale consecinţe fiscale şi militare.

Cu toate că datele demografice sunt inadecvate pentru demonstrarea proporţiilor pierderilor provocate de ciumă, cifrele indicând numărul supravieţuitorilor pot fi folosite la urmărirea fluctuaţiilor bugetului statului. Pentru a efectua evaluări generale ale bugetului pe parcursul secolului al VI-lea, este nevoie de obişnuitul prognostic; dar orice probabilă greşeală ar trebui să ducă la supraestimări sau subestimări destul de mari, astfel că diferenţele proporţionale dintre ele să fie aproximativ valabile. Aceleaşi metode folosite la evaluarea unui buget de stat de circa 7.800.000 de nomisme în timpul lui Marc ian ar sugera un buget de circa 8.500.000 de nomisme în ultimii ani ai lui Anastasius, inclusiv un surplus de ciica 750.000 de nomisme. O estimare asemănătoare a bugetului de stat în timpul lui Iustinian, la 540, ar da circa 11.300.000 de nomisme, probabil fără niciun surplus însemnat. Ulterior, în 541, după sistarea plăţii soldelor trupelor de frontieră, bugetul poate fi estimat la circa 8.500.000 de nomisme, aproape echilibrat (tabelul 6) ’8.

al VI-lea

Tabelul 6. Estimarea bugetului statului în secolul

Data şi articolul bugetar	Estimarea (n nomisme)
cea 518 (Anastasius I)	
leafa excubitorilor (300 x 40 nom. X 4/3) a	0.016 M nom.
leafa soldaţilor infanterişti (95.000 x 20 nom x 4/3) a	2.533
leafa soldaţilor de graniţă (176,000 b x 5 nom. X 4/3) a	1.173
leafa vâslaşilor (30,000 x 5 nom. X 5/4) a	0.188
uniforme şi arme (176,300 x 5 nom.)	0.882
furaje şi cai (107,400 e x 5 nom.)	0.537
cheltuieli pentru campanii şi alte cheltuieli militare	0.2
plăţi destinate aparatului birocratic	0.8
alocaţii în grâne	0.8
tributuri şi alte cheltuieli nemilitare	0.6
surplus	0.75
Total	8.479 M nom.
cea 540 (Iustinian I)	
solda excubitorilor (300 x 40 x 4/3) a	0.016 M nom.
leafa soldaţilor infanterişti (145,000 x 20 nom. X 4/3) a	3.867
leafa soldaţilor de graniţă (195,500 x 5 nom. X 4/3) a	1.303
solda vâslaşilor (30,000 x 50 nom. X 5/4) a	0.188
uniforme şi arme (195,800 x 5 nom.)	0.979
furaje şi cai (126,800 II x 5 nom.)	0.634
cheltuieli pentru campanii şi alte cheltuieli militare	1.0
plăţi destinate aparatului birocratic	1.1

alocaţii în grâne	0.8
alte cheltuieli nemilitare	1.4
Total	11.287 M nom
cea 565 (Iustinian 1)	
solda excubitorilor (300 x 40 nom. X 4/3) a	0.016 M nom.
leafa soldaţilor infanterişti (150,000 x 20 nom. X 4/3) a	4.0
uniforme şi arme (195,800 x 5 nom.)	0.979
furaje şi cai (127,800 e x 5 nom.)	0.639

cheltuieli pentru campanii şi alte cheltuieli militare	0.5
plăţi destinate aparatului birocratic	1.1
alocaţii în grâne	0.8
tributuri şi alte cheltuieli nemilitare	0.5
Total	8.534M nor

Multiplicatorul fracţional permite solde mai mari pentru ofiţeri.

Ceea ce reprezintă 90% din cifra comparabilă din timpul lui Marcian ca marjă pentru pierderi.

Este vorba de 300 de excubitori şi 107.100 infanterişti călare şi cavaleri de graniţă (90% din cifra din timpul lui Marcian), ca marjă pentru pierderi.

Este vorba de 300 de excubitori, 29.000 de infanteişti călare (20% din 145.000, reprezentând efectivul real al cavaleriei) şi 97.000 de cavaleri de graniţă (inclusiv cei din Africa).

Este vorba de 300 de excubitori, 30.000 de infanterişti călare (20% din 130.000, reprezentând efectivul real al cavaleriei) şi 97.500 cavaleri de graniţă.

Astfel, în ultima parte a domniei lui Iustinian, veniturile Imperiului par să fi fost apropiate de cele din vremea lui Anastasius, în ciuda stricteţei mai mari a lui Iustinian în strângerea veniturilor şi a dobândirii de vaste teritorii în Africa, Dalmaţia, Italia şi sudul Spaniei. Motivul nu poate fi faptul că recuceririle din vest nu au adus absolut niciun profit, iar venitul negativ este un concept imposibil: chiar dacă recuceririle au costat mai mulţi bani decât au adus, ele ar fi avut drept rezultat creşterea bugetului total. Dacă, cu toate eforturile lui Iustinian, veniturile Imperiului erau aproximativ cu un sfert mai scăzute în 565 faţă de 540 şi nu mai mari decât în 518, economia bizantină trebuie să fi fost într-o stare mult mai rea. Având în vedere natura primitivă a economiei, acest lucru poate însemna doar că totalul populaţiei era mai mic în 565 decât în 540 şi acelaşi în 518. Cu alte cuvinte, un declin demografic general contrabalansase adaosul unei

populaţii numeroase care ar fi rezultat altfel din recuceririle lui Iustinian. Deşi războaiele, foametea şi dezastrele naturale ar putea fi într-o măsură cauza declinului, numai epidemia de ciumă poate explica pierderile pe o scară atât de largă.

Aceleaşi estimări recente care stabilesc că populaţia Imperiului era de aproximativ 16 milioane în timpul lui Marcian, afirmă că aceasta era de circa 17 milioane în timpul lui Focas, sau de 13 milioane, excluzând ţinuturile recent recucerite de Iustinian. Luate ca aproximaţii, acest estimări par în sine plauzibile şi corespund destul de bine cu probele anterioare şi cu cele ulterioare. Pentru perioada dintre aceste date însă, cei care au efectuat estimările greşesc aproape sigur atunci când pretind că a existat mai curând un delin continuu decât o revenire înainte de epidemia de ciumă şi o cădere bruscă după aceea19. Prin analogie cu reapariţia ciumei bubonice din secolul al XIV-lea, boala ar fi trebuit să provoace o scădere a populaţiei de aproape o treime pe perioada următoarelor două generaţii.

În acest caz, provinciile răsăritene ar fi putut avea în 540 aproximativ 19 milioane de locuitori; incluzând Africa, Dalmaţia şi cea mai mare parte a Italiei, este posibil ca Iustinian să fi domnit o vreme peste circa 26 de milioane de suflete. Cele 19 milioane de locuitori din Răsărit ar fi reprezentat o creştere brută de o cincime faţă de 457. Cu toate că în termeni absoluţi astfel de estimări au o marjă de eroare considerabilă, valoarea lor în vederea efectuării unei comparaţii e mai mare, deoarece, ca şi în bugete, erorile tind să fie făcute în aceeaşi direcţie de la început până la sfârşit. Îndiferent de cifrele exacte, atât o revenire spectaculoasă înainte de 541 şi o şi mai mare pierdere după aceea par să fie sigure.

Aşa cum am menţionat deja, impactul ciumei a variat foarte mult de la zonă la zonă, astfel că locurile umede, intens populate şi vizitate adesea de către străini erau mult mai expuse decât cele izolate, uscate şi slab populate. Efectul epidemici asupra oraşelor Imperiului a fost ca atare disproporţionat. Moartea a 230.000 de oameni la Constantinopol. În 542, dintr-o populaţie care nu putea să fi depăşit 375.000, reprezenta probabil mai mult decât media, ţinând seama de mărimea oraşului şi de numeroşii

lui vizitatori. Unele oraşe însă, nu au suferit numai de pe urma ciumei, ci şi a distrugerilor produse de inamici, ca Antiohia şi Roma, care au fost aproape părăsite vreme de scurte perioade după cucerirea lor de către perşi şi ostrogoţi în 540 şi 546. Cutremure foarte mari de pământ au ucis zeci de mii de oameni la Antiohia în 526 şi 588, iar altele mai mici au provocat şi ele pagube. Roma, care număra mai mulţi locuitori decât putea justifica rolul ei economic, avea puţine motive să fie în regres după ce războaiele cu ostrogoţii o depopulaseră.

Oraşele îi atrăseseră întotdeauna pe emigranţii de la sate şi au fost deosebit de atrăgătoare după ce izbucnirea epidemiei de ciumă dusese la o penurie de mână de lucru în mediul urban şi la o abundenţă de case ne locuite. Cu toate acestea, migraţia din mediul rural probabil că nu a făcut decât să reducă populaţia oraşelor la aproape media pe Imperiu, întrucât populaţia rurală în scădere nu putea întreţine oraşe cu populaţie mare. Drept urmare, în 610, populaţia Constantinopolului abia dacă putea să fi fost mai mare de un sfert de milion, fiind probabil mai apropiată de 200.000. După dezastrul de la Antiohia, Imperiul a rămas doar cu două oraşe, Constantinopol şi Alexandria, cu peste 100.000 de locuitori. Antiohia, în starea de ruină în care se găsea, s-ar putea să fi avut cam jumătate din acest număr20.

Numărul celorlalte oraşe mari din Imperiu, cele cu mult mai mult de 10.000 de locuitori, a scăzut cu siguranţă, în ciuda recuceririlor lui Iustinian, poate de la peste 3G de oraşe la sub 20 în total. Ciuma a lăsat regiunile care avuseseră înainte o viaţă urbană mai puţin intensă cu o singură metropolă, indiferent de mărimea acesteia. Probabil că singurul oraş cu peste 10.000 de locuitori rămas în Grecia era Thessalonic, în timp ce Alexandria este posibil să fi fost unicul oraş din această categorie din Egipt. La 610, este posibil ca oraşul Cartagina să fi fost unicul oraş din întreg teritoriul recucerit de Iustinian cu mai mult de 10.000 de locuitori, deoarece este puţin probabil ca Ravenna să fi atins cifra aceasta. Oraşele au decăzut chiar şi în Anatolia şi Siria, cu câteva excepţii în interiorul Siriei. Deşi doar câteva oraşe mici de la graniţa de la Dunăre au dispărut cu totul, unele dintre localităţile care au supravieţuit trebuie să fi devenit

simple sate. Fireşte, marea masă a populaţiei trăise întotdeauna în sate, iar pentru aceasta viaţă a mers, în mare parte, ca şi înainte.

Oraşele mari, după cum au observat arheologii clasici, nu numai că se micşorau, dar îşi şi pierdeau caracterul antic. Pentru a le face mai uşor de apărat, autorităţile sau locuitorii restrângeau adesea perimetrul zidurilor şi abandonau districtele îndepărtate. Cu excepţia celor mai mari oraşe, teatrele şi hipodromurile au devenit inutile, din cauză că nimeni nu putea plăti ca să asiste la spectacole. Atunci când majoritatea marilor băi publice au devenit prea scumpe, oamenii au fost nevoiţi să recurgă la băi mai mici. În cea mai mare parte a oraşelor, administraţia şi proprietarii particulari au renunţat şi la lupta pentru menţinerea în locuri fixe a pieţelor comerciale, permiţând negustorilor să-şi instaleze prăvăliile de-a lungul străzilor străjuite de coloane, pe unde treceau majoritatea clienţilor. Odată cu decăderea decurionilor şi a economiei în general, s-au mai realizat doar câteva monumente şi înscripţii.

Totuşi, pe măsură ce teatrele, hipodromurile, băile, pieţele publice, monumentele şi templele erau treptat abandonate, în locul lor s-au ridicat noi clădiri pentru a umple locurile rămase libere în valorosul spaţiu protejat de zidurile cetăţii. Cetăţenii cu mijloace modeste, care construiau case şi prăvălii acolo, acordau puţină atenţie planului vechiului oraş şi puneau uneori stăpânire pe străzi. Nu este neapărată nevoie ca aceste noi aranjamente să fi înrăutăţit viaţa sau chiar să o fi schimbat foarte mult. Pieţele publice centrale îşi pierduseră deja o mare parte a destinaţiei lor o dată ci întrunirile publice pentru care fuseseră construite. O stradă aglomerată putea fi la iei de plină de viaţă ca şi o piaţă publică aglomerată; străzile găzduiau târguri comerciale, spectacole date de actori ambulanţi, procesiuni religioase în zilele de sărbătoare şi Din când în când, revolte. Oamenii se întâlneau în continuare în băile mici, pe stradă. În cârciumi şi la biserică. Cu toate că ordinea şi idealul clasic de frumuseţe au avut de suferit, chiar şi clădirile construite în timpul lui Iustinian etalau puţin respect faţă de ele. Noile construcţii făcute la întâmplare, dar destul de solide ca să lase ruine pentru arheologi, denotă faptul că oamenii erau departe de a fi nevoiaşi.

Majoritatea acestor schimbări începuseră de fapt în timpul perioadei de creştere a populaţiei, economiei şi bogăţiei care a precedat apariţia ciumei. Expansiunea economică pare să ajute la explicarea frecvenţei crescute a dezordinilor sociale, inclusiv a mişcărilor cu caracter religios şi a facţiunilor. Astfel de tulburări avuseseră loc şi înainte, dar rareori fuseseră atât de serioase cum au devenit de la jumătatea secolului al V-lea, când în multe oraşe existau grupuri de tineri care aveau timp liber ca să practice sporturi, să frecventeze spectacole, petreceri sau să comită crime. Bandele Albaştrilor şi Verzilor, care se tundeau ca hunii, purtau haine excentrice, scumpe, în culorile hunilor, şi umblau înarmaţi erau cel mai grăitor exemplu. Bogaţii trândavi erau în căutare de senzaţii tari, iar săracii leneşi pândeau ocazia ca să fure unele din lucrurile atrăgătoare pe care le vedeau în jurul lor. Se pare că şi unor monofiziţi şi calcedonieni le plăceau mai mult conflictele decât discuţiile, spre disperarea celor care se străduiau să-i împace.

Toate acestea erau totuşi probleme ale unei epoci a cărei prosperitate era evidentă prin înmulţirea construcţiilor şi prin producerea şi importul de articole de lux. Pe măsură ce oamenii care aveau deja case şi biserici construiau case şi biserici mai mari, noi clădiri şi colonii se răspândeau în Constantinopol, în oraşele din provincie şi în mediul rural. Dovezile s-au păstrat cel mai bine în Siria, dar modelul pare să fie valabil şi pentru Anatolia şi Egipt. Ar putea fi destul de probabil ca dezvoltarea comerţului de articole de lux pe distanţe mari din India să fi ajutat la aducerea ciumei pe ruta Mării Roşii. Abuzurile de odinioară, cauzate de faptul că soldaţii nu se puteau întreţine din soldele lor, iar civilii nu-şi puteau plăti chiriile şi taxele, au scăzut ca număr pe măsură ce toţi deveniseră mai prosperi.

La început, statul a trebuit să depună eforturi, parţial din cauză că pierduse cea mai mare parte a rezervei lui monetare în dezastruoasa expediţie împotriva vandalilor din 468. Agitaţia civilă şi devastarea Balcanilor de către barbari au întârziat refacerea rezervei. Chiar şi aşa, în timpul lui Zenon dificultăţile fiscale s-au mai redus. Faptul că Anastasius a putut să efectueze pe scară largă convertirea taxelor în natură în taxe plătite în aur fără să provoace proteste este un semn al dezvoltării

economice anterioare. După reducerea impozitelor, Anastasius a adunat rezerve de circa 23 de milioane de nomisme, de trei ori cât rezerva lui Marcian şi o treime din rezervele record ale întregului Imperiu din primul şi din al doilea secol, iar veniturile de 8.500.000 de nomisme ale lui Anastasius par să fi reprezentat aproape două cincimi din cele ale întregului Imperiu din perioada lui de maximă înflorire. Întrucât Orienti: fusese întotdeauna cea mai bogată parte a Imperiului, aceste comparaţii sugereaz faptul că nu-şi recăpătase toată străvechea sa strălucire. Dar era pe calea cea bună.

Folosindu-se de rezervele lui Anastasius, Iustinian a putut să-şi permit extravagantele lui cheltuieli în prima parte a domniei. Recucerirea Africii, Dalmaţie şi Italiei până la 540 a costat probabil nu mai mult de 7.400.000 de nomisme, sumă peare, comparativ, Leon I a cheltuit-o într-o încercare mult mai impetuoasă de; recuceri numai Africa. Pacea Eternă încheiată cu Persia în 532 a costat 792.000 d< nomisme. Deoarece Iustinian a cheltuit circa 300.000 de nomisme cu Sfânta Sofia îi 532, în primul din cei şase ani cât a durat construirea acesteia, întreaga clădire trebui «să fi costat în jur de două milioane21. Astfel de biserici gigantice, cum sunt biseric; Sfinţilor Apostoli de la Constantinopol, dispărută, şi biserica Sfântul Ioan de la Efes aflată acum în ruine, au costat probabil câte un milion de nomisme fiecare. Iustinian < dobândit tezaurul vandalilor abia în 534, iar pe cel al ostrogoţilor în 540. Până atunci confiscările de averi particulare par să nu fi fost excesive.

Fig. 65. Ruinele parţial reconstituite ale bisericii Sfântul Ioan a lui Iustinian, Efes (Foto: Irina Andreescu-Treadgold).

Depresiunea economică de după 541 s-a manifestat intermitent, dar nu totul s-a schimbat. Faptul că Bizanţul a putut face faţă ravagiilor ciumei fără o prăbuşire totală demonstrează cât de puternic devenise el în momentul izbucnirii epidemiei. La vremea aceea, nimeni nu-şi dădea seama cât de îndelungate vor fi urmările dezastrului şi nici n-ar fi putut să o facă fără să ştie că epidemia de ciumă va reveni. Chiar şi cei mai perspicace erau siguri în 544 că, odată cu trecerea primei epidemii,

lucrurile vor reveni curând la normalitate, aşa cum a început să se întâmple. Dacă până şi un observator informat şi inteligent ca Procopius nu a reuşit să surprindă motivul pentru care sărăcia, foamea şi impunerile arbitrare ale guvernului continuau să se răspândească după epidemie, populaţia trebuie să fi fost şi ea derutată şi totodată nemulţumită. În

546 locuitorii Alexandriei s-au răzvrătit din cauza foametei, iar trupele de la Constantinopol din cauza întârzierii plăţii soldelor. Monofiziţii continuau să fie la fel de refractari ca întotdeauna, dar, cu timpul, ciuma pare să fi avut un oarecare efect asupra Albaştrilor şi Verzilor.

Marile averi funciare ale Imperiului au suferit nu numai de pe urma confiscărilor lui Iustinian, care au devenit în final oneroase, ci şi a lipsei de mână de lucru şi a degradării generale a economiei. Este posibil ca ţăranii care supravieţuiseră, a căror muncă era apreciată mai mult, să o fi dus mai bine. Este interesant totuşi că armata continua să atragă un număr foarte mare de recruţi chiar şi atunci când Tiberiu i-a sporit efectivul cu 15.000 de soldaţi, în 577. Serviciul la trupele operative era încă atât de frecvent în 594, încât trupele au primit cu entuziasm garanţia că fiii lor vor moşteni posturile. Este evident că viaţa în afara armatei oferea puţine posibilităţi atrăgătoare ca veniturile unui soldat operativ. Trapele de frontieră, care continuau să combine alte profesii cu serviciul lor, par să fi preţuit şi ele modestele lor privilegii şi proviziile în natură.

Cu toate dificultăţile fiscale ale perioadei, guvernul şi-a menţinut veniturile la un nivel remarcabil de ridicat având în vedere împrejurările. Cheltuielile lui Iustin al II-lea probabil că s-au redus, deoarece el a limitat costurile lui Iustinian pentru construcţii, campanii şi tributuri şi poate atunci când a pierdut o parte din trupele din Italia. Dar recrutarea federaţilor de către Tiberiu a costat, probabil, aproape o jumătate de milion de nomisme şi au readus cheltuielile la nivelul celor din ultimii ani ai lui Iustinian22. Tiberiu şi-a plătit oamenii folosind o parte din rezerva acumulată de Iustin al II-lea; totuşi, chiar şi după ce rezerva aceasta s-a terminat, Mauriciu, cu oarecare eforturi şi fără entuziasm, a reuşit să continue să-i plătească pe tot parcursul domniei lui de douăzeci şi doi de ani. Prăbuşirea statului a constituit, poate, în repetate rânduri o ameninţare între 541 şi 610, dar nu s-a produs niciodată. Puterea centrală a funcţionat la un înalt nivel de eficienţă pentru a rezolva atât de bine problemele fiscale.

În ciuda expansiunii economice dintre mijlocul secolului al V-lea şi mijlocul secolului al VI-lea, în 610 Imperiul pare să fi fost mai slab faţă de

anul 457. Avea o suprafaţă mai mare, dar capacitatea sa de a păstra ceea ce avea era îndoielnică. Noile posesiuni din Italia şi Spania se restrânseseră timp de decenii, iar vechile ţinuturi din Mesopotamia erau pierdute în favoarea perşilor cu o repeziciune alarmantă. Odată cu reducerea efectivului trupelor de frontieră, apărarea Siriei şi Egiptului depindea de aceeaşi armată a Răsăritului, care nu reuşise să apere Mesopotamia de perşi. Bizanţul avea încă putere ca să-şi concentreze forţele, mai ales în interiorul Anatolici, dar detronarea lui Mauriciu zdruncinase echilibrul politic pe care îl menţinuse atât de mult timp. Pe Heraclius îl aştepta o sarcină dificilă.

PARTEA A III-A

Catastrofa iminentă

Fig. 66. Tavă de argint din secolul al VII-lea, reprezentându-i pe David şi pe Goliat, care face parte dintr-un set de nouă tăvi ilustrând viaţa lui David, realizate, poate, pentru a celebra victoria lui Heraclius asupra perşilor (Foto: Metropolitan Museum of Art, New York).

CAPITOLUL 9

Două lupte pentru supravieţuire (610 – 668)

Se spune că Heraclius ar fi acceptat greu coroana şi numai după e< Priscus, ginerele lui Focas, o refuzase. Cu siguranţă că a conduce Imperiul Bizantii nu fusese niciodată mai dificil ca după executarea lui Focas. Chiar dacă Bizanţul daţi nea încă majoritatea teritoriului stăpânit în timpul lui Mauriciu, aproape toate fronti erele erau expuse unui pericol iminent. Perşii lui Khusrau al II-lea stăpâneau Mesopotamk bizantină şi ameninţau Armenia bizantină, Siria şi Anatolia. Principala armată răsăriteană care le ţinea piept se afla încă sub comanda lui Comentiolus, fratele lui Focas. Slavii aflat deja în Iliria o prădau şi un ah grup tocmai o invadase dinspre nord.

Heraclius a devenit împărat la aproape treizeci şi şase de ani, având

puţina experienţă de comandă sau luptă, cu excepţia fazei finale şi cea mai uşoară a războiului civil. Avea puţini apropiaţi în capitală; fiul său a murit curând după aceea, în Africa, iar vărul său, Nicetas, a rămas în Răsărit. Noul împărat îşi petrecuse cea mai mare parte a vieţii de adult în Africa deşi provenea dintr-o familie de armeni din Cappadocia şi se logodise cu o tânără din Constantinopol, cu care s-a căsătorit în ziua încoronării sale. Era predispus la crize melancolice, dar avea mari talente de strateg şi conducător.

CUCERIREA PERSANĂ

Heraclius câştigase mult credit în cadrul Imperiului prin răsturnarea nepopularului Focas. Atunci când Comentiolus, fratele defunctului împărat, şi-a făcut planul să pornească împotriva Constantinopolului din tabăra lui de iarnă de la Ancyra, câţiva din proprii oameni l-au asasinat1. Heraclius l-a numit pe Priscus ca succesor al lui Comentiolius la comanda trupelor din Anatolia, care alcătuiau, evident, cea mai mare parte a armatelor din Răsărit şi din Balcani. Khusrau, considerând că Heraclius nu era mai puţin uzurpator decât Focas, şi-a continuat energic invazia. Balcanii au trebuit să

Fig. 67. Ileraclius (610 – 641) şi fiul lui, viitorul Constantin al III-lea (care a domnit în 641), cu o cruce în vârful unor trepte, imagine aflată pe revers. Nomismă de aur prezentată în mărime dublă faţă de cea reală (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

În 641 forţele persane au înaintat între armata lui Priscus din Anatolia şi armata din sud condusă de Nicetas, vărul lui Heraclius. Ambii comandanţi bizantini îşi regrupau încă forţele după războiul civil şi nu erau pregătiţi să înfrunte armatele persane conduse de Shahin şi Shahrvaraz. Luându-i-o înainte lui Priscus, Shahin a pus stăpânire pe Cesareea cappadociană pentru a doua oară în doi ani. Devansându-l cu mult pe Nicetas, Shahrvaraz a ajuns la Antiohia, unde Albaştrii, Verzii şi evreii declanşaseră o revoltă, şi a cucerit şi acest mare oraş. După ce a fragmentat în două părţi prefectura Orientului, Shahrvaraz a plecat de la Antiohia, a luat-o

spre sud şi a cucerit Apameea şi Emesa. Era clar că perşii sperau să păstreze controlul asupra fâşiei late din nordul Siriei pe care o cuceriseră, deşi, în eventualitatea că ar fi eşuat, i-ar fi trimis în est pe prizonierii bizantini capturaţi.

se apere singuri împotriva slavilor, deoarece Khusrau era duşmanul cel mai primejdios.

În vara aceea, Priscus şi Nicetas au încercat să-i alunge pe invadatori. Nicetas l-a determinat pe Shahrvaraz să angajeze o bătălie indecisă lângă Emesa, care i-a oprit pe perşi fără să-i facă să se retragă. Apoi Nicetas a plecat la Constantinopol ca să se consulte cu Heraclius. Priscus, care se pare că avea o armată mult mai mare decât Nicetas, a reuşit să-l asedieze pe Shahin în timpul iernii la Cesareea. Capturarea perşilor la Cesareea ar fi fost o contralovitură hotărâtoare; dar Shahin a distrus încercuirea în primăvara anului 612. Heraclius, tulburat, a plecat la Cappadocia ca să inspecteze armata lui Priscus, iar în toamnă l-a chemat pe Priscus în capitală.

Este evident că Heraclius a considerat că vărul său se descurcase cât putuse d bine, dar l-a găsit vinovat. Împăratul i-a dat înapoi comanda lui Nicetas, iar pe Priscu l-a destituit şi l-a obligat să se călugărească. Noul comandant al armatei Anatoliei Philippicus, era unul dintre cei mai buni generali ai lui Mauriciu, pe care Focas! forţase să se preoţească cu zece ani în urmă. Evident din cauză că nu avea încreder «nici măcar în Philippicus, împăratul a preluat el însuşi comanda unei mari părţi; armatei din Asia Minor. Aceasta se mai întâmplase o singură dată în peste două sun de ani când un împărat, bătrânul Iustinian, mărşăluise împotriva unui duşman străin dar situaţia de urgenţă justifica luarea de măsuri extraordinare.

A

În 613 Heraclius a plănuit să-i atace pe perşii din Siria dinspre nord, în timp e< Nicetas urma să-i atace dinspre sud. Philippicus a păstrat o forţă mai mică în Cappadocia ca să ţină departe armata superioară a lui Shahin. Atunci când Shahin! cucerit Melitene, Philippicus a reacţionat invadând Armenia aflată în stăpânire c perşilor, obligându-l să-l urmărească într-un teren aspru şi să sufere pierderi grele. În acest timp, în cadrul campaniei principale, Heraclius a purtat o bătălie sângeroasă, dai neconcludentă cu perşii, în afara Antiohiei. Aceştia s-au regrupat, l-au înfrânt şi l-au forţat să abandoneze Cilicia. Din cauză că operaţiunea lui Nicetas din sud nu a avut niciun rezultat, Bizanţul a continuat să decadă.

În acea toamnă, Shahvaraz a cucerit Damascul şi a invadat Palestina. Evreii, care erau numeroşi în partea de nord a ţării, i s-au alăturat într-un marş triumfal spre Ierusalim. Creştinii din Ierusalim s-au predat, fireşte, dar în primăvară, după ce Shahrvaraz a pornit-o spre sud, i-au alungat garnizoana. Acesta a revenit, a asediat Ierusalimul şi l-a cucerit luându-l cu asalt. Ca să se răzbune pentru că se revoltase a deportat majoritatea populaţiei creştine în Persia, a distrus principalele biserici şi a luat cu el presupusa cruce adevărată a lui Hristos. După care, le-a permis evreilor să se stabilească în oraş şi să-l conducăz.

Cu toate că Nicetas se retrăsese în Egipt fără să-i oprească pe perşi, Heraclius şi-a menţinut vărul în slujbă şi a continuat să se bizuie pe familia

sa. Deoarece soţia lui, Evdochia, murise în 612 după naşterea fiului său Heraclius Constantin, împăratul s-a recăsătorit cu nepoata sa, Martina. Patriarhul Sergius a obiectat că această căsătorie era incestuoasă, dar Heraclius nu a ţinut seama3. Într-un mod mai puţin incestuos, micuţul moştenitor al tronului, Heraclius Constantin, s-a logodit cu Gregoria, fiica lui Nicetas. Heraclius spera, poate, că rudele de sânge nu vor complota împotriva instabilului său guvern, ca alţi asociaţi.

În Balcani, armata de garnizoană locală deţinea principalele fortăreţe din apropierea graniţei de la Dunăre, dar între aceste bastioane şi în spatele lor slavii cuceriseră o mare parte a Iliriei, inclusiv majoritatea teritoriilor Epirului, Tesaliei şi ale Greciei centrale. Ei au pornit pe mare în canoe ca să atace Cicladele. Deşi slavii făceau parte din mai multe triburi, câteva dintre acestea s-au unit într-o tentativă eşuată de a lua cu asalt Thessalonic, probabil în 615. Cam în acelaşi timp, avarii au declanşat o ofensivă făţişă în nordul Imperiului, cucerind Salona, Naissus şi Serdica. Nu mult după aceea, ei i-au deportat pe mulţi dintre bizantinii din partea locului în teritoriile avare de lângă Sirmium. După ce avarii îşi demonstraseră forţa, slavii s-au mulţumit să colaboreze cu ei în lupta împotriva Bizanţului4.

La 615, Imperiul pierduse în favoarea perşilor aproape toată Mesopotamia, Siria, Palestina şi Cilicia şi în favoarea avarilor şi a slavilor cea mai mare parte a Iliriei şi o mare parte a Traciei. În jurul anului 615, vizigoţii au cucerit, la rândul lor, cea mai mare parte a restului Spaniei bizantine5. Singurele posesiuni importante care se păstraseră mai mult sau mai puţin intacte erau Africa, Egiptul şi Anatolia, ultimele

A…

două confruntându-se cu invaziile iminente ale perşilor. Întrucât până şi Maunciu considerase drept oneroasă plata soldelor armatei, vistieria Imperiului trebuie să fi fost goală după paisprezece ani de pierderi teritoriale, degradare economică şi tot mai multe conflicte armate. Astfel că fiscalitatea a reuşit să facă faţă atât de multă vreme graţie păstrării în stăpânirea Imperiului a celor mai bogate provincii, a dispariţiei unui mare număr de soldaţi de pe statele de plată şi a întârzierii plăţii soldelor.

Probabil că în primăvara anului 616, necesităţile financiare l-au determinat pe Heraclius să achite toate salariile, inclusiv pe cele militare, la jumătate din rata anterioară6. Dar nici pe acestea nu le-a plătit în aur cum se obişnuia, ci în noua monedă de argint emisă ad-hoc, hexagramul7. Înjumătăţind solda, Heraclius pare să fi efectuat schimbarea pe care încercase fără succes să e introducă Mauriciu în 594, înlocuind prin alocaţii în natură alocaţiile în bani afectate de inflaţie, pentru armele şi uniformele soldaţilor. Probabil că tot aşa a procedat şi cu alocaţiile cavaleriei pentru furaje, înlocuindu-le chiar cu distribuirea de furaje. Oficialităţile civile, mai puţin importante pentru stat şi mai puţin susceptibile de a provoca tulburări, par să fi pierdut pur şi simplu jumătate din salariile lor. Heraclius putea impune astfel de măsuri drastice numai pentru că greutăţile erau foarte mari. Noile hexagrame purtau înscripţia „Ajută-i, Doamne, pe romani!”

Prin reducerea aproape la jumătate a cheltuielilor în numerar, Heraclius a creat fonduri pentru finanţarea îndelungatului şi dezastruosului război iminent. În exarhatul Italiei, soldaţii care nu-şi primiseră soldele îl asasinaseră deja pe exarhul Ioan, iar la Neapole, rebelul Ioan din Conza se proclamase împărat. După ce reforma salariilor restabilise subvenţionarea vistieriei, Heraclius l-a putut trimite pe noul exarh

Fig. 68. Hexagram de argint reprezentându-i pe Heraclius şi pe fiul acestuia, Constantin, în mărime dublă faţă de cea reală, pe revers aflându-se crucea şi invocaţia „Ajută-i, Doamne, pe Romani!” (Foto: prin bunăvoinţa celor de la Muzeul Arthur M. Sackler, Harvard University Art Museum, Colecţia Whittenmore).

Între timp, în Răsărit, Shahin a făcut o incursiune în Anatolia cu o forţă devastatoare. Philippicus a încercat din nou să-i distragă atenţia atacând Armenia, dar acesta şi-a continuat înaintarea. Judecând după probele arheologice elocvente, principalul corp de armată persan pornise prin Ancyra spre Calcedonia, jefuind ambele oraşe, în timp ce un grup de alţi năvălitori prădau cetatea Sardis8. În Calcedonia, Shahin a fost totuşi de acord să însoţească o solie bizantină, condusă de prefectul pretorian Olympius, la regele Khusrau, ca să ceară pace. Perşii se aflau acum în postura de a dicta termenii şi aveau motive să se teamă că nu cumva să exagereze dacă mai continuau războiul. Khusrau era însă atât de încrezător în victoriile lui viitoare încât i-a întemniţat pe soli şi i-a lăsat să moară în captivitate.

În continuare, Shahrvaraz a invadat Egiptul. Rezistenţa a fost condusă de Nicetas în fruntea unei mari părţi a armatei Răsăritului şi, poate, a unei părţi a celei a Africii. Cu ajutorul patriarhului calccdonian al Alexandriei, Ioan cel Milostiv, Nicetas a reuşit să negocieze o unire a bisericii cu majoritatea monofizită, din moment ce pericolul persan inspirase un spirit, rar întâlnit, de cooperare în rândul egiptenilor. Cu toate acestea, Shahrvaraz a întâmpinat puţină rezistenţă când a început cucerirea metodică a ţării.

Eleutherius cu banii pentru plăţile întârziate. Eleutherius a restabilit curând o oarecare ordine în Italia şi l-a executat pe Ioan din Conza.

Pe parcursul următorilor câţiva ani, perşii au supus Egiptul şi s-au concentrat asupra cuceririlor din Siria şi Palestina. Ei au făcut unele eforturi ca să liniştească populaţia favorizându-i pe monofiziţi şi alungându-i în 617 pe evrei din Ierusalim, în favoarea imigranţilor creştini.

În anul următor, perşii au înaintat în Egipt şi o nouă epidemic de ciumă l-a obligat pe Heraclius mai întâi să pună taxă pe raţia de grâne, care fusese distribuită gratis încă de pe vremea lui Constantin, apoi să o suspende cu

A...O

totul. Între timp, avarii şi slavii erau foarte aproape de a cuceri Thessalonicul.

Este de mirare că nimeni nu a conspirat ca să răstoarne un împărat ale cărui eşecuri erau fără precedent în istoria Imperiului Roman de Răsărit. Poate că oficialii şi-au dat seama că într-o situaţie extremă orice dezordine internă risca să distrugă statul. Este adevărat că Eleutherius, exarhul Ravennei, s-a proclamat oficial împărat în 619, dar ambiţia lui pare să se fi limitat la conducerea unui exarhat independent în cadrul unui Imperiu fărâmiţat, iar soldaţii lui l-au asasinat puţin timp după aceea.

r 5 aja on * î* ir j f'V " w-ină-ur» or> IA/A I – \ ut – . Jm „frL ** * i p * «i".

7 î>» < \JJ Crtjfouto \t! r< p A i I)* r< M «J*» y:

Fig. 69. Sf. Ioan cel Milostiv, patriarh al Alexandriei (610 – 619). Miniatură după Menologiul lui Vasile al II-lea (Foto: Biblioteca Apostolica Vaticana).

În 619 perşii au asediat Alexandria. Cu toate că oraşul ar fi trebuit să fie uşor de apărat, numeroasa lui populaţie nu putea fi protejată din moment ce era izolată de restul Egiptului. Deşi autorităţile i-ar fi putut evacua pe civili şi să continue să reziste, Nicetas şi patriarhul Ioan şi-au pierdut speranţa într-o victorie în ultimul moment. Nicetas din Alexandria a fost numit exarh al Cartaginei, Ioan s-a retras în insula Cipru, iar Alexandria s-a predat pentru a evita înfometarea. Perşii, care au recunoscut un cler pur monofizit, au terminat, probabil, cucerirea Egiptului înainte de sfârşitul anului 620.

*

În acest moment, perşii ocupaseră toată Mesopotamia, Cilicia, Siria, Palestina, Egiptul şi cea mai mare parte a Armeniei. Acestea constituiau tot teritoriul bizantin pe care îl putuseră cuceri şi stăpâni în siguranţă.

Africa bizantină era situată dincolo de un deşert, prea departe de centrul puterii lor din Persia şi Mesopotamia. Anatolia era situată dincolo de Taurus şi prea aproape de centrul teritoriului bizantin din jurul Constantinopolului. Ceilalţi duşmani importanţi ai Imperiului, avarii şi slavii, stăpâneau deja cea mai mare parte a Balcanilor, cu excepţia câtorva posturi periferice şi a câmpiei Tracici. Aceşti invadatori din nord îşi atinseseră totodată limitele, din moment ce nu puteau decât să cucerească şi să menţină sub control coastele şi sudul Tracici într-o tentativă îndrăzneaţă de a o lua înainte forţelor maritime bizantine şi de a cuceri cetatea Constantinopolului.

Totuşi, restul Imperiului din Anatolia şi din sudul Tracici, devastat de perşi şi de avari şi izolat de foarte îndepărtatele posesiuni apusene, se prăbuşise încât îi tenta pe duşmani să ţintească la distrugerea sa totală. Din cauză că Imperiul pierduse aproape jumătate din teritoriul său, chiar şi plata salarilor funcţionarilor statului la jumătatea vechii rate însemna un efort pentru vistierie. Armata bizantină se retrăsese din nou după ce eşuase în eforturile sale de a respinge inamicul. Ca să demonstreze atât bizantinilor, cât şi duşmanilor acestora că Imperiul putea fi salvat, Heraclius avea nevoie disperată să declanşeze ofensiva împotriva celui mai puternic adversar al său, perşii.

REACŢIA LUI HERACLIUS

Heraclius a înţeles acest lucru şi a acţionat în consecinţă. El a obţinut banii necesari de la Sergius, patriarhul Constantinopolului, care i-a împrumutat o mare cantitate de aur şi argint din averea bisericii. Metalul a fost topit şi s-au turnat monede. Aceşti bani i-au permis să achite restanţele, să recruteze trupe noi, să angajeze mercenari şi să plătească soldele timp de mai mulţi ani. Până şi din statuile şi ornamentele din bronz s-au turnat monede, deşi acestea au fost folosite pentru plata aprovizionării armatei, deoarece ostaşii îşi primeau solda în metal preţios. După dobândirea acestui mare avantaj financiar, Heraclius a început reorganizarea armatei.

Armata Armeniei şi armatele legate de Prezenţa împăratului se aflau în inatolia şi păreau să fi păstrat cea mai mare parte a potenţialului de luptă.

Armata răsăritului a avut mai mult de suferit, dar se pare că cel puţin jumătate din ea a ajuns 1 Anatolia, fie retrăgându-se pe uscat din Siria sau îmbarcându-se la Alexandria, fie în \frica. Este posibil ca unele părţi ale armatelor Iliriei şi Tracici să fi rămas în Anatolia. în timpul domniei lui Focas; restul se afla între slavii stabiliţi în sud şi avarii care naintau dinspre nord. Drept urmare, armata Iliriei se dezmembrase în cea mai mare» arte, în timp ce armata Traciei s-a retras spre sud cu pierderi grele. Armata Africii ˇnea piept perşilor din Egipt. Armata Italiei abia îşi putea apăra exarhatul. Vizigoţii erau le punctul de a cuceri puţinul rămas atât din provincia, cât şi din armata Spaniei10.

În 621 Heraclius a transferat în Anatolia ceea ce mai rămăsese din armata Traciei pentru a o uni cu trupele aflate deja acolo. Cu toate că armatele şi-au păstrat /echile identităţi, Heraclius s-a mulţumit pentru moment să le întărească şi să le – corganizeze, să le instruiască împreună şi să le trateze ca părţi ale unei forţe unice. El în pare să fi modificat structura fundamentală a armatei, dar a fost nevoit să: onsolideze multe posturi de comandă subordonate ca să înţărcască formaţiile) perative de luptă”. Împăratul a creat astfel o forţă mobilă care număra probabil circa 50.000 de oameni12.

În vreme ce Heraclius era ocupat în Anatolia, Shahrvaraz a făcut o incursiune în jstul acesteia cu o forţă persană care şi-a petrecut iarna evident, în jurul Trapezimtului, pe coasta Mării Negre. În primăvara anului 622, Heraclius a încheiat un armistiţiu cu avarii, promiţând să le plătească un tribut pentru a fi liber să pregătească o campanie împotriva perşilor. În iulie, împăratul şi-a dus armata reorganizată în Cappadocia, unde a întâlnit armata persană condusă de Shahrvaraz. Generalul persan a ocupat Porţile Ciliciei ca să-l împiedice pe împărat să pătrundă în Siria; dar atunci când bizantinii s-au îndreptat spre Armenia, ameninţând să-l încercuiască, Shahrvaraz i-a urmărit. După câteva manevre indecise, cele două armate s-au ciocnit, bătălia sfârşindu-se prin înfrângerea lui Shahrvaraz. Deşi victoria nu a fost zdrobitoare, perşii au părăsit Anatolia, iar efectul asupra moralului ambelor armate a fost considerabil13. Era prima înfrângere suferită de perşi în faţa bizantinilor după ani de zile.

Heraclius era, evident, înclinat să invadeze Armenia deţinută de perşi când a sosit vestea că avarii încălcaseră armistiţiul şi invadaseră sudul Traciei. Împăratul s-a întors la Constantinopol sperând să-i potolească pe avari, deoarece nu voia să transfere în Europa armata de care avea nevoie în lupta cu perşii. În 623, înaintând spre strâmtoare, hanul avarilor a propus începerea negocierilor de pace la Heracleea, în Tracia. La sosirea lui Heraclius însă, avarii au ratat îndeaproape încercarea de a-l răpi şi au ajuns până în apropiere de Constantinopol. După ce au trimis înapoi peste Dunăre o mare cantitate de pradă şi un mare număr de prizonieri, ei au obţinut cu forţa un tribut anual de 200.000 de nomisme în schimbul unui armistiţiu care lăsa prizonierii şi cea mai mare parte a Trac iei în mâinile lor. În această perioadă le rămăsese puţin de cucerit în Europa, cu excepţia oraşelor mai mici, bine fortificate, de pe coastă, în rândul cărora intra, fireşte, şi capitala”.

Bazându-se poate mai mult pe acest fapt decât pe tratat, în 624 Heraclius s-a pregătit să plece în Orient. Planul lui, care data, se pare, din 621, nu era acela de a recuceri provinciile pierdute, ci de a da o lovitură decisivă puterii persane pentru a forţa încheierea unei păci favorabile. Pregătirile arată că era gata de o campanie îndelungată. El şi-a lăsat fiul de doisprezece ani, Heraclius Constantin, la Constantinopol, sub protecţia patriarhului Sergius şi a lui Bonus, şeful cancelariilor, şi a luat-o cu el pe Martina, soţia lui.

Împăratul a pornit intenţionat spre est, unde a recucerit mai întâi Theodosiopolis din ceea ce fusese Annenia bizantină. Apoi a înaintat spre Dvin, capitala Armeniei persane, a luat-o prin surprindere şi a prădat-o. Devastând totul în calea lui şi luând prizonieri, împăratul a invadat provincia persană Atropatene. Obiectivul lui pare să fi fost ameninţarea curţii persane din Mesopotamia centrală şi în vară străbătuse deja circa trei sferturi din drum15. Sesizând pericolul, Khusrau al II-lea îl rechemase deja pe Shahrvaraz din apus şi strânsese o armată estimată la 40.000 de oameni. Regele însuşi i-a condus la Ganzaca, oraşul capitală al Atropatenei; dar ajuns acolo şi-a dat seama că armata lui Heraclius era mult prea puternică faţă de a sa şi a fugit în sud străbătând lanţul munţilor

Zagros. Heraclius a făcut un popas ca să jefuiască Ganzaca şi să distrugă templul închinat lui Zoroastru, apoi a pornit spre sud pe urmele lui Khusrau, cucerind palatul de vară al regelui, situat în munţi.

Se făcuse între timp toamnă, astfel că împăratul trebuia să decidă între a risca totul într-o invadare imediată a Mesopotamiei sau a se retrage în tabăra de iarnă. Considerând poate că o invazie era prea primejdioasă sau sperând, poate, că Khusrau va fi dispus să facă imediat pace, Heraclius a optat pentru petrecerea iernii în protectoratul persan al Albaniei din munţii Caucaz, la nord de Atropatene. După ce prădase câteva oraşe albaneze, împăratul putea petrece o iarnă liniştită la ţară. În timpul şederii sale acolo, el şi-a eliberat prizonierii şi a înrolat o serie de mercenari din Albania şi din învecinatele Iberia, Lazica şi Abasgia, majoritatea dintre aceştia creştini, în ciuda recentei stăpâniri persane. Se pare că Heraclius a cumpărat şi câteva iscoade locale iscusite, deoarece în anii următori a dovedit că ştia în general mai mult despre perşi decât ştiau aceştia despre el.

Fig. 70. Detaliu din faţada Palatului regilor persani de la Ctesiphon, în Mesopotamia, construit probabil în secolul al 11 Mea, într-o fotografie făcută înainte de prăbuşirea aripii sale drepte (Foto: după Marcel Dieulafoy, L’art antique de la Perse V [Paris, 1889]).

În primăvara anului 625, Khusrau îşi adusese din Apus principalii generali şi ilţi dintre soldaţi. Regele i-a trimis împotriva lui Heraclius în trei grupuri armate iduse de Shahrvaraz, Shahin şi de un al treilea general, Shahraplakan1f\ împăratul a mit spre sud, trecând din Albania în Suinia, un district al Armeniei persane, în timp armatele duşmane se îndreptau spre el. Dar el le-a luat-o înainte, şiret, reuşind să-l ’ingă pe Shahrakaplan chiar înainte de sosirea lui Shahin, apoi să pună pe fugănata lui Shahrvaraz şi să-i captureze tabăra. Rămăşiţele forţelor persane înfrânte u refugiat sub protecţia lui Shahrvaraz.

Probabil că Heraclius ar 11 invadat din nou Atropatene dacă mercenarii lui icazieni n-ar fi plecat, refuzând să lupte atât de departe de ţinuturile lor

natale. Fără Heraclius a luat hotărârea să se retragă peste iarnă în Armenia bizantină şi să: gătească ofensiva pentru anul următor. În vreme ce mărşăluia la nord de lacul Van,: a, Shahrvaraz l-a urmărit, ridicându-şi tabăra la Arces, la capătul dinspre nord al – ului. Generalul persan a trimis de acolo un contingent spre nord ca să le: gătească bizantinilor o ambuscadă. Dar împăratul a descoperit la timp planul şi a isat câteva atacuri prin surprindere care au anihilat ambuscada, alungându-l din ces pe Shahrvaraz şi provocându-i pierderi grele. După ce-i învinsese pe toţi cei trei generali persani, Heraclius a poposit lângă lacul Van, nu departe de nordul Mesopotamiei.

De nezdruncinat în împotrivirea sa faţă de acceptarea concesiilor necesare încheierii păcii, Khusrau a imitat de data aceasta strategia lui Heraclius de a ameninţa baza adversarului său. El a instituit taxe noi, a mobilizat mai mulţi soldaţi şi a ajuns la înţelegere cu avarii în vederea unui atac comun asupra Constantinopolului. În primăvara anului 626, el a trimis două armate în Anatolia, una condusă de Shahrvaraz, iar cealaltă de Shahin. Heraclius tocmai cucerise Amida din ceea ce fusese Mesopotamia bizantină când, bine informat ca de obicei, s-a întors ca să surprindă înaintarea lui Shahrvaraz în Cappadocia.

Cu toate că l-a ajuns pe Shahrvaraz la un pod peste cursul superior al râului Sarus, după o bătălie indecisă, persanul a reuşit să scape şi şi-a continuat în grabă marşul spre Constantinopol. Lui Heraclius îi era greu să ignore ameninţarea la care era expusă capitala sa, dar a refuzat să abandoneze Răsăritul, unde tribul turcic al khazarilor tocmai invadase Albania persană şi Atropatene, iar turcii păreau ideali ca să fie înrolaţi ca aliaţi ai bizantinilor. Drept urmare, împăratul şi-a împărţit armata. Păstrând un mic contingent pe care urma să-l ducă el însuşi în Caucazia, a trimis o altă parte ca să întărească apărarea Constantinopolului şi o a treia, sub comanda fratelui său, Theodor, ca să-l oprească pe Shahin. Întăririle lui Heraclius au sosit la Constantinopol înaintea lui Shahrvaraz, iar Theodor l-a învins şi l-a ucis pe Shahin undeva în estul Anatoliei.

Un asediu concertat şi susţinut de avari şi perşi putea fi totuşi o ameninţare serioasă pentru Constantinopol. În iunie 626, Shahrvaraz îşi

ridicase tabăra la Calcedonia, în partea asiatică a cetăţii, iar avarii şi aliaţii lor slavi ajunseseră la zidurile dinspre uscat din partea europeană, tăind apeductul lui Valens şi distrugând suburbiile. Bonus, şeful cancelariilor, şi patriarhul Sergius au respins cerea hanului avarilor de a-i preda capitala. La sfârşitul lui iulie, hanul a ajuns în faţa oraşului, a luat cu asalt zidurile cu maşini speciale şi a pregătit trecerea a mii de perşi peste Bosfor în numeroasele bărci ale aliaţilor săi slavi.

Acest asediu a început să dea semne de eşec la începutul lunii august. Deşi slavii au reuşit să treacă în Asia, atunci când s-au întors, flota bizantină le-a scufundat ambarcaţiunile şi i-a decimat pe perşii aflaţi în ele. După care şi-a făcut apariţia victorioasa armată bizantină a lui Theodor. Spre norocul lor, autorităţile capitalei au interceptat un mesaj prin care Khusrau ordona executarea lui Shahrvaraz. Atunci când i l-au arătat generalului, se înţelege că acesta a început să comploteze împotriva bănuitorului său rege17. Avarii rămaşi fără provizii şi-au întrerupt asediul, plecând după jaf. Şi perşii au ridicat tabăra, astfel că asediul a luat sfârşit.

Acesta a fost punctul de cotitură al războiului. Shahrvaraz s-a retras la Alexandria, păstrând controlul asupra armatei din Egipt şi Siria, şi a încetat să-l mai ajute pe Khusrau. Nu multă vreme după eşuarea asedierii Constantinopolului, alianţa dintre avari şi slavi s-a rupt şi în urma unei răscoale de proporţii a slavilor hanul avarilor a rămas infirm pe viaţă. În vara anului 627, cea mai mare parte a armatelor bizantine din Anatolia i s-a alăturat lui Heraclius, care desăvârşea în acest timp cucerirea Iberiei. După încheierea alianţei cu khazarii, cu ajutorul lor el l-a înfrânt şi l-a ucis pe comandantul persan Shahraplakan.

Către sfârşitul verii, după sosirea întăririlor din Anatolia, împăratul avea o armată estimată la 70.000 de oameni, inclusiv mercenarii din Iberia şi Lazica; aliaţii săi khazari au adăugat câteva zeci de mii acestei cifre18. Având suficient timp să declanşeze campania înainte de sosirea iernii, Heraclius şi-a încercat norocul mai ales că acesta era de partea lui. El a pornit în marş forţat, a traversat repede Armenia persană şi Atropatene, nu s-a arătat descurajat nici măcar atunci când khazarii l-au părăsit şi a

năvălit în Asiria. Khusrau strânsese toate forţele persane disponibile sub comanda unui nou general, Rahzad, care s-a străduit din răsputeri să-i urmărească pe bizantini în teritoriul pe care aceştia îl goliseră de provizii.

În decembrie, într-o bătălie hotărâtoare, care a avut loc în apropierea cetăţii Ninive, Heraclius i-a înfrânt pe perşi, ucigându-l pe Rahzad şi pe mulţi alţii şi luând numeroşi prizonieri. Deşi restul forţei persane s-a retras într-o oarecare ordine, aceasta nu putea face faţă bizantinilor. Pe măsură ce împăratul străbătea Asiria dând foc palatelor regale, Khusrau a fugit din palatul său preferat de la Dastagerd, refugiindu-se în capitala Ctesiphon. La începutul anului 628, Heraclius a cucerit cetatea Dastagerd, de unde s-a ales cu o pradă imensă, o mare parte a acesteia fiind capturată când va de perşi de la bizantini şi a eliberat o mulţime de captivi bizantini. Apoi a propus încheirea păcii.

Khusrau a declinat oferta. Drept urmare, împăratul a incendiat cetatea Dastagerd şi a pornit asupra Ctesiphonului, dar a fost oprit de un canal inundat care apăra capitala persană. În ciuda faptului că ar fi putut încerca imediat să-şi croiască drum peste acesta, el a preferat să se întoarcă în Atropatene, lăsându-i pe perşi să-şi revizuiască poziţia, agravată de inundaţii şi de izbucnirea unei epidemii de ciumă. Decizia lui s-a dovedit a fi înţeleaptă. Înainte ca bizantinii să ajungă la Ganzaca, Khusrau fusese deja detronat de fiul său, Kavad al II-lea, care şi-a executat tatăl şi a cerut pace.

În mai puţin de o lună, ambele părţi au căzut de acord să încheie un tratat. Acesta prevedea predarea tuturor prizonierilor şi restabilirea graniţelor dintre Bizanţ şi Persia aşa cum fuseseră acestea în 602. Aceşti termeni serveau intereselor ambelor tabere. Kavad deţinea un control neglijabil asupra Siriei şi Egiptului, care se aflau în mâinile lui Shahrvaraz, iar Heraclius avea motive serioase să nu-l umilească pe un rege îndatoritor cerându-i şi alte concesii. La începutul lui aprilie, împăratul şi-a eliberat prizonierii şi a plecat în Armenia împreună cu Martina, împărăteasa, care îşi însoţise soţul în toate peregrinările sale.

Intenţionând acum să trateze cu Shahrvaraz, Heraclius a petrecut iama la Amida, pe care o cucerise în urmă cu doi ani. Ca virtual conducător al

Siriei şi Egiptului, generalul persan nu era dornic să-şi predea satrapia Imperiului. Dar Kavad al II-lea a murit în septembrie, răpus de ciumă, şi a fost urmat de tânărul său fiu Ardashir al III-lea. După încă o serie de manevre, în vara următoare Heraclius şi Shahrvaraz s-au întâlnit la Arabisus, în sudul Cappadociei, şi au ajuns la o înţelegere. Shahrvaraz urma să predea Egiptul şi Siria, precum şi crucea lui Hristos pe care o luase chiar el de la Ierusalim. În schimb, Heraclius urma să renunţe la revendicarea Mesopotamici de la sud de Amida şi să sprijine pretenţiile lui Shahrvaraz la tronul Persiei19.

Bizantinii au reocupat deci Egiptul şi Siria, iar Heraclius a adus triumfal înapoi la Ierusalim crucea cea adevărată, în martie 630. În aprilie, Shahrvaraz şi-a dus armata la Ctesiphon, l-a ucis pe Ardashir al III-lea şi a devenit regele Persiei. Dar, două luni mai târziu, conspiratorii l-au asasinat pe marele general şi l-au înlocuit cu Boran, fiica lui Khusrau. Considerând că înţelegerea cu Shahrvaraz era nulă, Heraclius a profitat de confuzia creată în Persia ca să reocupe Mesopotamia bizantină. El nu a întâmpinat nicio rezistenţă din partea reginei Boran sau din partea regilor trecători care s-au luptat pentru putere după moartea ei, la începutul anului 631. În acel an, al VII-lea de la începutul campaniei împotriva perşilor, împăratul şi credincioasa sa împărătească, Martina, s-au întors la Constantinopol pentru o primire triumfală pe deplin meritatăz?.

Victoria lui Heraclius asupra perşilor a fost o realizare surprinzătoare, dobândită printr-un amestec de răbdare, hotărâre şi dibăcie. Numai că restabilirea graniţelor răsăritene ale Imperiului nu era acelaşi lucru cu renaşterea sa. Slavii deţineau încă cea mai mare parte a Balcanilor. O mare parte a Răsăritului, devastată după atâţia ani de război, era acum afectată de o nouă epidemie de ciumă. Shahrvaraz îi subordonase pe monofiziţi controlului ferm al bisericilor egipteană, siriană şi armeană, agravând schisma lor faţă de Constantinopol Războiul dusese la epuizarea şi a dispersarea armatei, iar împrumutul care trebuia să fie restituit bisericii depăşea – vident prada adusă din Persia.

Succesele repurtate îl făcuseră pe împărat să fie sigur de reputaţia şi talentele ui, astfel că el şi-a asumat plin de încredere sarcina restaurării

Imperiului. După educerea efectivelor şi a soldelor armatei în timpul războiului, cheltuielile erau, îi obabil, aproximativ egale cu veniturile diminuate ale Imperiului, astfel că Heraclius început să restituie banii împrumutaţi de la biserică. Dar se afla într-o criză inanciară acută şi făcea economii ori de câte ori se ivea ocazia. Întrucât îi lăsase cocamdată în pace pe slavii din Balcani, el nu putea trimite armata epuizată a Traciei lapoi pe vechile ei poziţii, aşa că a lăsat-o, probabil, în vestul Anatoliei. Dar şi-a żadus într-adevăr armatele răsăritene la locurile lor de staţionare şi şi-a adunat upele de frontieră răsăritene, din care o parte este posibil chiar să fi continuat să crvească în timpul invaziei persane. Se pare că a pus în fruntea Siriei şi a iesopotamiei guvernatori militari asemănători ducilor din Egipt, care deţineau atât uteri civile, cât şi comanda trupelor de frontieră. Timp de câţiva ani, împăratul şi-a etrecut cea mai mare parte a timpului la Edessa, supraveghind reintegrarea Egiptului a Siriei în Imperiu.

Zelul său este evident în noua încercare de a rezolva atât de înverşunata schismă.1 monofiziţii. Doctrina propusă de el drept compromis între monofiziţi şi ticedonieni a ajuns să fie recunoscută sub numele de monoenergism. Acceptând >rmula calcedoniană conform căreia Hristos avea două naturi, monoenergismul îi ribuia o singură energie (energeia), un termen intenţionat vag, având oarecum sensul „motivaţie”. Deşi era desigur o încercare de a estompa distincţia dintre o natură şi) un naturi, această deosebire fusese întotdeauna mult mai netă în polemici decât în ologie.

Sergius, patriarhul Constantinopolului, un sirian provenit dintr-o familie onofizită, a fost de acord cu monoenergismul. Athanasius, patriarhul monofizit alntiohici din 595, a acceptat monoenergismul în 631 împreună cu cea mai mare parte clerului său. În acel an, Heraclius a ales un nou patriarh al Alexandriei, Cyrus din laşis, care sprijinea monoenergetismul; împăratul i-a întărit puterea lui Cyrus imindu-l nu doar patriarh, dar şi prefect al Egiptului, dându-i astfel autoritate asupra icilor acestuia. Cu ajutorul câtorva persecuţii minore, Cyrus a reuşit să obţină msensul celei mai mari părţi a bisericii egiptene faţă de monoenergism la un inciliu ţinut la Alexandria în 633. Între timp, un conciliu al bisericii armene s-a ăturat şi

el consensului, schisma părând să fi ajuns la un miraculos sfârşit.

Faptul că Heraclius a reuşit, chiar dacă temporar, să reunească biserica, este un semn al imensului prestigiu de care se bucura. Deşi Imperiul era epuizat şi fragil, părea probabil să aibă un răgaz de câţiva ani ca să-şi recapete puterea. Persia era şi mai epuizată chiar şi după ce, în 632, a avut din nou un guvern destul de stabil în timpul regelui Yazdgird al III-lea. Slăbiţi, avarii au pierdut încă o bătălie cu bulgarii, care se stabiliseră la nord şi la est de cursul inferior al Dunării. Hanul bulgar Kuvrat a încheiat un tratat cu Heraclius ca să ţină în şah duşmanul comun. Slavii erau mulţumiţi să stea în Balcani, acolo unde se aflau, şi, având în vedere că erau divizaţi şi aveau mai mulţi conducători, ar fi putut fi împinşi înapoi cu uşurinţă. Singurele atacuri serioase împotriva Imperiului au fost câteva raiduri în Palestina ale arabilor nomazi, care fuseseră de secole un motiv de nemulţumire.

CUCERIRILE ARABE

Arabii se schimbaseră însă mult. În 622, anul primei ofensive a lui Heraclius împotriva perşilor, Mahomed fugise la Medina. El a fondat acolo un stat arab bazat pe noua religie a Islamului, care s-a răspândit pe cuprinsul celei mai mari părţi a Peninsulei arabe înainte de 632, anul morţii sale. Adepţii lui Mahomed au ales atunci un nou conducător politic şi religios, primul calif, Abu Bakr, care a terminat pe parcursul unui an de zile unificarea Arabiei. Chiar şi după ce se extinseseră atât de mult într-un interval de timp scurt, musulmanii intenţionau să facă noi cuceriri. Singurele ţinuturi învecinate cu statul musulman arab erau Siria bizantină şi Mesopotamia persană, ambele având arabi atât în interior cât şi în afara graniţelor, fapt care le convenea musulmanilor.

În toamna anului 633, Abu Bakr a trimis în sudul Palestinei patru armate arabe, totalizând circa 24.000 de oameni. Aceştia erau sprijiniţi de conaţionalii lor arabi din zona de frontieră, cărora Imperiul aflat în dificultate financiară le refuzase cu puţin timp în urmă obişnuitele subsidii21. La început, armatele arabe s-au mulţumit să invadeze în forţă mediul rural, dar erau prea mulţi ca să fie ignoraţi. La începutul anului 634, comandantul local, Sergius, probabil ducele Palestinei, şi-a adunat forţele şi i-a atacat pe invadatori în apropiere de Gaza, dar a fost învins şi

a murit în luptă.

MljtKA

Aflat la Edessa, Heraclius a sesizat pericolul şi a adunat armata Orientului, precum şi alte trupe sub comanda fratelui său, Theodor. În loc să-şi retragă oamenii, califiil a ordonat armatei arabe, care se afla în acel moment în Mesopotamia persană, să le vină în ajutor. Aceasta a sosit sub comanda energicului general, Khalid ibn al-Walid, care a devenit conducătorul principal al atacului. El s-a întâlnit cu ceilalţi rabi lângă Bostra, care li s-a predat. În vara aceea, Theodor a angajat o bătălie cu ceştia între Gaza şi Ierusalim, fiind învins, după care s-a întors la Edessa ca să nfrunte mânia fratelui său.

UNAITL CILvZAR
CAsmĂ
IVuna MrvimkrU
ABAS’
TI] BALCAX
% nun* X SLAVI
1UÍU
fiftibivbium «’
I131. KIA
SÂSW.
piiliopoln
C jmümimopol
Irifwfiil

FiiiIMHI CU.au, 1
li»,. C! >am MţMKMV.
CPKUSAKMKN. I|) MMU|
Utv* „Ţ M, >fiu, –
IHI.sxat i: CEL
BI/AMIN ^’p/j u* «Mm li/—J. R A \KŁA! SKrf
SAMOX
O u (\ cair, v* 1’AMrirUJA VVC
„.» Mt»
< – 0.1.1 ni Me
Ntelhl
VKt_V>!
A/BUÍN^INSI KIX.
ASSVRIA IxlH klt I.
Kliooot
PI «NAN

(A yetare

MHL!

ŞAl I», M

(WETA

Pxhf lll O

IU#şti~t-feli. LI «|… LU

LIBIA

A» fuior

Cw^Av’

Alrxmi.5.

My. Wtn (Yanr. YjK)

CA t. I în i la RA II

K. ORItM filN JVRt l. ANVLM M3

SCARA

IK» Un> <! ˇnirr» lui r Oral

Ciiup ilr lupii Ttrtlucii în:) >crialf Pr» tertorafe Impártale

zeu-i

X

Lzn

O lf>0 2lkxou

Compromisul teologic realizat de Heraclius a început să se clatine în acelaşi mp cu norocul lui pe câmpul de bătălie. În rândul monofiziţilor egipteni şi sirieni şi al alcedonienilor palestinieni se declanşase o puternică

opoziţie faţă de monoenergism, ceştia din urmă fiind conduşi de Sofronie, patriarhul Ierusalimului. Chiar şi Sergius, atriarhul Constantinopolului, nu mai accepta ambiguitatea monoenergismului şi i-a cris papei Honorius cerându-i sfatul. Papa a respins monoenergismul, fiind de acord dar cu faptul că Hristos avea o singură voinţă, în sensul că nu avea în sine nimic care a-l contrazică pe El însuşi. Din respect faţă de papă, Heraclius a renunţat la lonoenergism spre sfârşitul anului 634. A încercat în schimb să recâştige graţia divină rintr-un ordin de convertire a evreilor.

În anul următor, Heraclius şi-a regrupat forţele din Siria sub comanda a doi noi generali, Theodor Sacellarius şi Ba Anes. Starea militară a Imperiului continua să se deterioreze. În timp ce comandanţii bizantini îşi făceau pregătirile, Damascul şi Emesa s-au predat arabilor. La începutul anului 636, bizantinii strânseseră circa 40.000 de soldaţi, cu care i-au izgonit pe arabi din ambele oraşe. Dar arabii lui Khalid l-au înfrânt apoi pe Theodor, care se afla evident în fruntea unei forţe mai puţin numeroase, într-o luptă care s-a desfăşurat în apropiere de Emesa. După ce a vrut iniţial să se refugieze în tabăra lui Ba Anes, Theodor s-a întors când a primit vestea, adevărată sau falsă, conform căreia armata acestuia îl proclamase împărat pe general, în vreme ce în rândul bizantinilor domnea haosul, arabii s-au ciocnit cu armata lui Ba Anes la sud de Damasc, lângă canionul râului Hieromyax, Yarmiik în arabă. Bizantinii au luptat cu disperare, dar arabii i-au ucis în cele din urmă pe mulţi dintre ei şi i-au împins pe cei rămaşi într-o prăpastie unde aceştia şi-au găsit moartea. Aceste înfrângeri copleşitoare au făcut ca forţele bizantine din Siria să nu mai poată rezista.

Pe deplin conştient acum de ameninţarea pe care o reprezentau arabii, Heraclius a luat hotărârea de a abandona deocamdată Siria şi de a se concentra asupra salvării Egiptului. El a întărit Egiptul cu trupe din una din armatele legate de Prezenţa împăratului, sub comanda generalului acestora. Ioan22. Este posibil ca şi o parte a armatei Răsăritului să fi ajuns în Egipt, în timp ce restul acesteia s-a retras în Anatolia. După ce a depus toate eforturile pentru Egipt şi pentru armatele sale, împăratul a plecat din Orient, ordonând ca adevărata cruce să fie trimisă spre păstrare în siguranţă la Constantinopol.

Heraclius era acum trecut de şaizeci de ani, îmbătrânit de griji, bolnav de hidropizie şi deprimat de pierderea în favoarea arabilor a ţinuturilor pe care tocmai le dobândisc de la perşi. Unii bizantini, între care, poate, chiar şi Heraclius, credeau că Dumnezeu îl pedepsea pentru căsătoria lui incestuoasă cu Martina, din cauză că din cei unsprezece copii ai lor patru muriseră, iar doi se născuseră cu malformaţii, împăratul ajunsese să aibă o teamă bolnăvicioasă faţă de călătoriile pe mare, astfel că a rămas în

palatul din Hieria, pe ţărmul asiatic al Bosforului, refuzând să traverseze strâmtoarea ca să revină în capitală. El s-a certat cu fratele său, Theodor, iar la sfârşitul anului 637 l-a pedepsit pe Athalaric, fiul său nelegitim, şi pe câţiva apropiaţi pentru un presupus complot.

Fig. 71. Zidurile Antiohiei văzute dinspre est. Gravură de S. Lacey, după W.IL Bartlett (După John Carne, Syria, the Holy Land, Asia Minor etc., Illustrated [Londra, 18371).

Arabii victorioşi au recucerit Damascul, au păstruns în Siria şi au ocupat în 637 partea nordică a acesteia, inclusiv Antiohia şi Beroea. Ei au repurtat totodată o victorie zdrobitoare asupra perşilor, în Mesopotamia, şi au cucerit Ctesiphonul. Curând după aceea, noul calif, Umăr, a ajuns să dispună anexarea Siriei la domeniile sale. După ce, la începutul anului 638, Sofronie, patriarhul Ierusalimului, şi-a predat cetatea, arabii stăpâneau toată Siria, cu excepţia câtorva oraşe de coastă deja împresurate. Egiptul era izolat, iar Mesopotamia bizantină era aproape lipsită de apărare. Ioan, guvernatorul cetăţii Osrhogne, care era probabil duce, a fost de acord să le plătească arabilor 100.000 de nomisme pe an din veniturile locale pentru ca aceştia să nu treacă Eufratul. După ce Ioan a achitat prima plată însă, împăratul l-a destituit şi l-a exilat, pentru că acesta îşi depăşise autoritatea. Principala piedică în calea arabilor a fost ciuma, pe care mulţi dintre ei au luat-o de la sirieni şi egipteni.

În 638 Heraclius s-a întors, în sfârşit, în capitală, peste un pod de vase din cauza hidrofobiei sale. Într-o ultimă încercare de a-şi salva compromisul teologic, el a emis un jurământ de credinţă elaborat de patriarhul Sergius, aşa-numita Ecthesis (Expunere). Ecthesis susţinea conciliul de la Calcedonia, afirma cele două naturi ale lui Hristos şi interzicea orice altă discuţie asupra energiilor lui Hristos – despre care, oricum, puţini voiau să discute – şi declara, utilizând limbajul permis de papa

Honorius, că Hristos avea o singură voinţă. Doctrina aceasta a unei voinţe unice, sau monotelismul, se deosebea de monoenergetism doar

prin faptul că era oarecum mai puţin confuză. Sergius a murit imediat după promulgarea ei, dar Pyrrhus, noul patriarh, a convocat un conciliu care a aprobat Ecthesis-ul.

În 639, neprimind niciun tribut din Mesopotamia bizantină, arabii au pornit să o cucerească. Au dus la bun sfârşit ceea ce îşi propuseseră, cu o mică întârziere, acceptând predarea Edessei şi luând cu asalt Dara. La sfârşitul aceluiaşi an, un alt grup de arabi a invadat Egiptul. Conducătorul acestei expediţii, care pare să fi obţinut deja, prin forţă, un tribut de la egipteni, era Amr ibn al-As, unul dintre cuceritorii Siriei. Se spune că Amr s-ar fi aflat în fruntea a nu mai mult de 4.000 de oameni; după sosirea lui Ioan, generalul lui Heraclius, Egiptul era apărat de mai mulţi soldaţi decât arabii lui ’Amr, fără să mai punem la socoteală greoaiele trupe de garnizoană. Dar ţara suferea încă de pe urma ciumei, sărăcise şi moralul era scăzut. Din cauză că Cyrus, prefectul şi patriarhul Egiptului, îşi intensificase persecutarea monofiziţilor ca să-i oblige să accepte monoteletismul, o parte din egipteni erau gata să colaboreze cu invadatorii. Totuşi, dacă era apărat în mod corespunzător, Nilul prezenta un obstacol major pentru arabi.

În drumul său, Amr a cucerit uşor oraşele de coastă, dar a întâmpinat o rezistenţă fermă lângă Nil din partea lui Ioan şi a ducilor locali. După o bătălie crâncenă, în care Ioan a fost ucis, Amr a fost nevoit să apeleze la califul ’Umar pentru întăriri. Succesorul lui Ioan a fost Theodor, poate acelaşi general pe care îl învinseseră arabii lângă Emesa, dar în orice caz un strateg mediocru. Înainte de sosirea întăririlor lui ’Amr, Theodor şi patriarhul Cyrus şi-au adunat forţele în oraşul fortificat Babilon, pe

A

malul Nilului, lângă actualul Cairo, dar au rămas în defensivă. În vara lui 640, armata lui ’Amr ajunsese să numere aproximativ 15.000 de oameni. Cu aceştia, Amr i-a atacat pe bizantini la nord de Babilon, i-a gonit şi l-a asediat pe Cyrus chiar în cetate.

Pentru a întări Egiptul, Heraclius şi-a trimis soldaţii din armata Traciei, care fusese detaşată sub comanda lui Marianus, generalul acesteia. Dar arabii l-au înfrânt imediat pe Marianus şi au nimicit o mare parte a armatei

sale23. În aceste circumstanţe înfricoşătoare, asediatul patriarh Cyrus a încercat să ajungă la un acord cu ’Amr, propunându-i să-i plătească un tribut de 200.000 de nomisme pe an în schimbul încheierii unui armistiţiu. Cyrus a plecat la Constantinopol să supună aceşti termeni aprobării împăratului, dar Heraclius l-a respins furios şi l-a exilat24. Arabii au continuat să asedieze Babilonul, învingându-l şi ucigându-l pe Marianus într-o a doua oatălie. În timp ce soldaţii bizantini fugeau cuprinşi de panică din satele egiptene şi năvăleau în Alexandria, arabii pecetluiau cucerirea Palestinei prin preluarea Cesareei.

La Constantinopol, ciuma îşi făcuse iar apariţia, iar împăratul era pe moarte din cauza hidropiziei. Pe lângă informaţiile privind înaintarea arabilor, el a primit vestea că papa Ioan al IV-lea convocase un conciliu care condamnase Ecthesis-ul. Mâhnirea lui Heraclius, care era conştient de moartea sa iminentă, l-a dus la luarea hotărârii de a renunţa la Ecthesis, care nu reuşise să-i liniştească pe monofiziţi şi îi tulburase pe mulţi calcedonieni. În ianuarie, împăratul, o figură impunătoare, dar tragică, care supravieţui se reputaţiei şi reuşitelor sale, şi-a dat obştescul sfârşit25.

Revenindu-şi din răsturnările iniţiale de situaţie, care erau justificate de circumstanţele potrivnice, Heraclius se descurcase remarcabil de bine în conflictul cu perşii. Reuşitele lui în lupta împotriva arabilor până la victoria de la Yarmuk sunt demne de admiraţie. Apoi, distrus fizic şi psihic, probabil că ar fi putut face mai mult pentru apărarea Siriei şi Mesopotamiei, care erau aproape total pierdute înainte de moartea sa, şi a Egiptului, unde rămăseseră doar fortăreţele de pe coastă şi câteva cetăţi izolate. Un transfer masiv de trupe în Siria, similar celui efectuat de Heraclius în Armenia împotriva perşilor, i-ar fi putut copleşi pe arabi, care nu erau foarte numeroşi. Nereuşind să facă acest lucru sau în timp ce acesta era în curs de efectuare, plătirea unui tribut mai mare ar fi putut întârzia sau schimba cursul cuceririlor arabe. I leraclius plătise el însuşi tribut avarilor; doar în ultimii ani a început să refuze plăţile externe, începând cu modestele subsidii acordate aliaţilor arabi, care au trădat ulterior Palestina. În comparaţie cu costul luptei împotriva arabilor, şi mai ales pierderea veniturilor din Siria şi Egipt, plăţi foarte importante puteau

fi justificate.

Cu toate acestea, niciun tribut nu i-ar fi putut opri pe arabi foarte multă vreme, iar Heraclius ştia din propria lui experienţă că pregătirea unor armate zdrobite pentru o ofensivă hotărâtoare era o operaţiune îndelungată şi dificilă. El mai ştia că Anatolia era mult mai uşor de apărat decât Siria şi Egiptul şi că apărarea ei necesita o rezervă de bani şi de oameni care era deja aproape epuizată. Armata operativă, alcătuită probabil din peste 150.000 de soldaţi în 602, se pare că se redusese în 641 la circa 109.00026. Chiar şi aceşti soldaţi aveau să fie greu de plătit fără veniturile Egiptului şi Siriei. Un război total împotriva arabilor i-ar fi lăsat pe bizantini fără apărare în caz de eşec.

Un asemenea război împotriva arabilor ar fi putut eşua aşa cum se prezentau aceştia în 641. Ei aveau încă toată cruzimea nomazilor, ca şi germanii, hunii şi avarii, care învinseseră adesea Imperiul, dar fuseseră prea divizaţi şi dezorganizaţi ca să distrugă partea lui de Răsărit. Odată cu fondarea califatului, arabii dobândiseră atât coeziune, cât şi organizare, ca şi perşii, care ajunseseră cu puţin timp în urmă atât de aproape de distrugerea Imperiului. Această combinaţie era de temut, mai ales dacă se suprapunea fervori i religioase, şi nici bizantinii, nici altcineva nu aflaseră mijlocul de a-i încetini evoluţia, ca să nu mai vorbim de stoparea ei.

Cu toate că Heraclius a renunţat la câteva din provinciile lui în favoarea arabilor, nici el, nici urmaşii săi imediaţi nu au pierdut întreaga stăpânire, aşa cum avea să i se întâmple în curând lui Yazdgird al Persiei. Eşecul apărării disperate a Mesopotamiei de către Yazdgird a contribuit la pierderea Persiei dincolo de munţii Zagros, care ar fi trebuit să fie cel puţin la fel de uşor de apărat ca şi Anatolia, dincolo de munţii Taurus. Oricâte elemente ar fi aduse în discuţie, nu sunt suficiente pentru a stabili dacă reacţia moderată a lui Heraclius la invaziile arabe a fost o greşeală majoră, minoră sau dacă nu a fost deloc o greşeală. În orice caz a fost decizia unui strateg informat, experimentat şi inteligent.

REZISTENŢA LUI CONSTANS AL II-LEA

Într-o perioadă când criza endemică părea să reclame o conducere viguroasă şi unită, Heraclius a renunţat la tron în favoarea fiului său cel

mai mare, Heraclius Constantin, şi a celui mai mare fiu dintre cei care supravieţuiseră din căsnicia sa cu Martina, pe nume Heraclonas2’. Întrucât Heraclonas avea abia cincisprezece ani în vreme ce Heraclius Constantin avea douăzeci şi nouă, acesta din urmă a devenit adevăratul conducător, sub numele de Constantin al III-lea. Dar Constantin suferea de tuberculoză într-un stadiu avansat. Bătrânul împărat dorea ca la moartea lui Constantin, urmaşul acestuia să nu fie Heraclius, fiul lui în vârstă de zece ani, ci Heraclonas, cu Martina ca regentă. Un astfel de aranjament era inadmisibil pentru mulţi bizantini, care considerau drept nulă căsătoria incestuoasă cu Martina, iar pe copiii ei drept bastarzi sau, în orice caz, erau de părere că succesiunea ar trebui să treacă de la fiul cel mai mare la fiul acestuia, conform cutumei. Martina, ca văduvă a defunctului împărat, avea totuşi şi ea susţinătorii săi, printre care se număra şi patriarhul Pyrrhus.

SINTEZE

ataştrofa iminentă

TABELUL7

Grigore

Dinastia lui Heraclius împăraţii cu majuscule italice, cu anii de domnie marcaţi cu „d”. Ceilalţi ani sunt pentru naştere şi moarte. Descendenţii nelegitimi sunt arătaţi cu linie întreruptă.

Heraclius cei Bătrân = Epiphania (cea 540 – 610)

1 1

Martin = Maria Theodor

HERACLIUS (cea 575 – 641; d. 610 – 41)

Eudocia (m, 612)

Martina (n. Cea 598)

Ni cetas

Athalaric

i

Eudocia

Gregoria = CONSTANTIN III (612 – 41;

I

Grigore (ca 648)

d. 641) Valentina

I i I

HERACLONAS 6M4F (n. 626; d. 641)

r

Theodosius (m. 661)

CONSTANSII = Fausta (630 – 68; d. 641 – 68)

r I

Heraclius Tiberius

1

CONSTANTIN IV = Anastasia (cea 649 – 85 d. 688 – 85)

Theodora = IUSTINIANI/ = Eudocia Heraclius

(ca Înainte de 685)

(668/69 – 711; d. 685 – 95; 705 – 11)

Tiberius (cea 705 – 11)

Constantin al Ili-lea trebuia deci să o supravegheze atent pe Martina. Ea a aflat de la Philagrius, ministrul de finanţe, că înainte de a muri, Heraclius pusese deoparte pentru ea un fond secret din vistierie, administrat de

patriarhul Pyrrhus. Împăratul a confiscat acest fond la timp ca să facă faţă statelor de plată ale armatei în primăvară, la care obişnuita gratificaţie la urcarea pe tron adăuga încă jumătate din sumă. Constantin a câştigat multă bunăvoinţă trimiţându-le soldaţilor un total de 2.016.000 nomisme ca solde şi gratificaţii la urcarea pe tron, în ciuda împrejurărilor jenante.

În acelaşi timp, Constantin l-a numit pe Valentin, un subordonat al lui Philagrius, comandant al principalei armate răsăritene, care însuma probabil armatele Armeniei şi ale Orientului. Împăratul spera încă să mai salveze cel puţin coastele Egiptului, recurgând, poate, la un nou armistiţiu. Dar generalul Theodor, incapabil, aflat din nou la comanda a ceea ce mai rămăsese din forţele imperiale, nu-i putea opri pe egipteni să se certe, nemaipunând la socoteală înaintarea arabilor. Constantin l-a rechemat din exil pe patriarhul Cyrus al Alexandriei, s-a consultat cu acesta şi a făcut pregătiri ca să-l trimită din nou în Egipt, însoţit de o armată. Dar înainte ca armata să fie gata, Babilonul egiptean s-a predat arabilor, ceea ce a dus la asedierea Alexandriei.

Constantin al III-lea a murit de tuberculoză după o domnie de peste trei luni. Apropiaţii săi au răspândit zvonul că fusese otrăvit de Martina, care a preluat puterea ca regentă a fiului ei, Heraclonas. Regimul acesteia a respectat totuşi planurile lui Constantin, trimiţându-l pe Cyrus înapoi la Alexandria în fruntea unei armate. Expediţia includea evident cea mai mare parte a restului armatelor legate de Prezenţa împăratului sub conducerea lui Constantin, comandantul lor28. Pentru a înlocui armatele gata de luptă, guvernul a convocat restul armatei Traciei în capitală de la baza ei temporară din vestul Anatoliei.

Martina avea neapărată nevoie de sprijin militar, deoarece armatele răsăritene aflate sub comanda lui Valentin erau pornite împotriva ei. Ea avea mari probleme financiare, deoarece nu a reuşit să plătească gratificaţia la urcarea pe tron pe care soldaţii tocmai o primiseră de la Constantin al IIIleaz9. Deşi l-a exilat în Africa pe Philagrius, mentorul lui Valentin, acesta din urmă se aila însă în Anatolia, în afara razei ei de acţiune. Valentin şi-a adus curând oamenii în Calcedonia ca să apere interesele tânărului fiu al defunctului Constantin. În timp ce arabii profitaseră de absenţa lui Valentin ca să facă pentru prima oară o incursiune în Anatolia, ei erau totuşi prea ocupaţi cu alte cuceriri ca să pornească imediat la cucerirea acesteia.

Odată cu aşezarea taberei armatei lui Valentin peste Bosfor, a fost alcătuit un grup numeros la Constantinopol ca să facă agitaţie împotriva

puterii şi în favoarea fiului lui Constantin, care a obţinut nenumărate concesii. Mai întâi, patriarhul Pyrrhus a trebuit să-l încoroneze pe tânărul Heraclius, căruia demonstranţii i-au schimbat numele în Constans30, apoi, mulţimea l-a forţat pe Pyrrhus să abdice, iar intendentul lui a devenit patriarh sub numele de Paul al II-lea. În disperare, Martina i-a oferit lui Valentin titlul de comite al excubiţilor, a promis soldaţilor lui încă o gratificaţie şi l-a rechemat pe prietenul ei, Philagrius. Cu toate acestea, după mai mult de o lună de tulburări, Valentin a intrat în oraş şi i-a detronat pe Martina şi pe Heraclonas. Valentin nu a fost de acord să ucidă o femeie şi un copil care nu erau atât de clar vinovaţi de uzurpare cum fusese Focas. În schimb, apelând la pedepsele aplicate deja pentru crimele de rând, generalul a pus să-i fie tăiate limba Martinei şi nasul lui Heraclonas, presupunând că astfel de mutilări îi vor face inapţi să ocupe un post de conducere sau, cu atât mai puţin, să domnească.

Singurul împărat rămas era Constans al II-lea, care nu avea încă unsprezece ani şi era sub influenţa lui Valentin. Imediat după urcarca pe tron a tânărului Constans, Cyrus, patriarhul Alexandriei, a acceptat predarea Egiptului arabilor lui Amr în toamna următoare. În anul de răgaz de până atunci, arabii urmau să permită armatei bizantine şi egiptenilor care voiau să o însoţească să evacueze Egiptul nevătămaţi, luând cu ei bunurile lor mobile. Toţi egiptenii urmau să îi plătească lui ’Amr un tribut, iar arabii garantau egiptenilor care voiau să rămână pe loc dreptul asupra proprietăţilor lor. Locuitorii Alexandriei erau furioşi pe Cyrus pentru că acesta depusese armele, dar puteau cu greu rezista în continuare fără un ajutor suplimentar din partea Constantinopolului.

Valentin, care avea alte preocupări, nu le-a trimis însă niciun ajutor. Cu toate că mulţimea l-a împiedicat să-şi ia titlul de coîmpărat alături de Constans, generalul rămânea omul cel mai puternic din Imperiu. La începutul anului 642, el şi-a căsătorit fiica, Fausta, cu împăratul adolescent şi şi-a reluat postul de comandant al armatelor răsăritene, după care a plecat în Armenia ca să-i alunge pe invadatorii arabi. Neavând altă alternativă decât respectarea armistiţiului din Egipt, Theodor şi armata lui au evacuat în toamnă Alexandria, unde Cyrus murise deja, pornind pe

mare spre Cipru. Amr şi-a completat cucerirea Egiptului prin cucerirea Libiei la începutul anului următor.

După pierderea Egiptului, Valentin a organizat o apărare precară a restului Imperiului. Nu awiyah, energicul guvernator arab al Siriei şi proaspătul cuceritor al Cesareei palestiniene, a declanşat o incursiune în Anatolia până la Amorium, două treimi din distanţa până la periferiile cetăţii Constantintinopol. Arabii din Atropatene sau Azerbaidjan, cum începuse să fie numită regiunea, au invadat Armenia; ei au fost izgoniţi de prinţul armean Theodor Rshtuni, pe care Imperiul l-a recunoscut drept conducător al Armeniei. Între timp, lombarzii din Italia îl învinseseră şi îl omorâseră pe exarhul Isaac şi cuceriseră în 644 Liguria. Probabil că în toamna acelui an, Valentin a încercat din nou să devină împărat, ducându-şi trupele în capitală, dar patriarhul Paul i s-a opus. Valentin a fost linşat de o mulţime loială lui Constans31.

Astfel, Constans a devenit conducătorul adevărat al Imperiului puţin înainte de a împlini paisprezece ani. În mod surprinzător, el a pus foarte repede capăt conducerii slabe care fusese în detrimentul Imperiului din timpul celor patru ani de după moartea lui Heraclius. La început, tânărul împărat a fost în foarte mare măsură dependent de o serie de sfetnici, ca, de exemplu, următorul comandant al armatelor lui răsăritene, un alt armean pe nume Theodor2. Dar, în ciuda vârstei sale fragede, Constans a dovedit curând toată hotărârea şi ingeniozitatea bunicului său, împreună cu un simţ practic, de care Heraclius era uneori privat.

Fig. 72. Constans al II-lea (641 – 668): deasupra, nomismă de aur prezentată în mărime dublă faţă de cea reală, reprezentându-l ca adolescent, pe revers cu o cruce în vârful unor trepte; stânga, miniatură din Modena Zonaras, reprezentându-l ca adult (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

t** r

După cele mai recente dezastre, teritoriul Imperiului includea ceva mai mult decât Anatolia, Armenia, Africa şi o parte a Italiei, toate acestea fiind expuse unui mare pericol. Orice provincie era preţioasă pentru Constans. El acorda o atenţie deosebită ţinutului natal al familiei sale, Armenia, care era în pericol, sprijinindu-i pe generalii armeni şi pe prinţul Theodor Rshtuni. La un an după moartea lui Valentin, împăratul a încercat să recucerească Egiptul, unde dominaţia arabă abia începuse să se manifeste. Drept conducător al expediţiei egiptene, Constans a ales un alt armean, Manuel, căruia i-a acordat titlu de prefect al Egiptului.

Deoarece bizantinii controlau încă marea, Manuel a navigat fără probleme spre Alexandria, la sfârşitul anului 645. Locuitorii cetăţii l-au aclamat ca pe un eliberator, dându-şi seama că arabii impuneau impozite mai mari decât cele ale Imperiului şi că manifestau mai puţin respect faţă de monofiziţi. Noul calif, Uthman îl înlocuise pe ’Amr cu un guvernator mai puţin capabil, care nu a reuşit să-l oprească pe Manuel să înainteze în Delta Nilului. Dar acesta şi-a irosit timpul prădând satele, astfel că ’Uthman l-a numit din nou în funcţie pe ’Amr. Puternicul comandant arab a strâns 15.000 de oameni, cu care l-a obligat pe Manuel să se retragă la Alexandria şi apoi să se îmbarce ca să se întoarcă acasă.

Eşecul expediţiei lui Manuel, o expediţie, evident, de anvergură şi costisitoare, l-a lăsat pe Constans în defensivă timp de câţiva ani. În 646 Nu awiyah a reuşit deja să jefuiască mai multe localităţi din Cilicia, să determine Cesarcca cappadociană să capituleze şi să înainteze din nou spre Amorium. El a început totodată să construiască o flotă destinată raidurilor maritime. De data aceasta, arabii din Egipt au făcut o incursiune în exarhatul african. În plus, exarhul Grigore, fiul lui Nicetas, vărul lui Heraclius, a ales momentul să se proclame împărat. În 648 arabii au declanşat o adevărată invazie a exarhatului lui Grigore, în timp ce flota lui Nu awiyah invada Ciprul.

Apoi, norocul a început să-i surâdă lui Constans. Flota imperială i-a alungat pe arabii din Cipru, iar invadatorii arabi din Africa l-au învins şi l-au ucis pe Grigore, fără să cucerească ţara. Aceştia s-au retras după ce Ghenadie, succesorul lui Grigore, le-a promis un tribut anual de circa

330.000 de nomisme. Ghenadie a trimis la Constantinopol şi obişnuitul surplus de venituri care depăşea cheltuielile, dar în rest administra Africa după bunul său plac. Constans nu-l numise pe Ghenadie, dar nu-l putea înlocui atât de uşor'3. Ca şi Grigore, Ghenadie se baza pe sprijinul bisericii africane, ai cărei episcopi erau calcedonieni înverşunaţi. Maximus, un călugăr din Constantinopol, înzestrat cu harul elocinţei, îi convinsese că guvernul imperial înclina spre monoteletism.

Deşi tânărul Constans probabil că nu avea opţiuni personale ferme în privinţa monotelismului, încerca disperat să-i menţină uniţi pe calcedonienii din Apus, din provinciile centrale, unde puţini aveau obiecţii împotriva monoteletismului, şi Armenia, unde monoteletismul era principala alternativă a monofizitismului. Constans a încercat să instituie o poziţie neutră, emiţând o declaraţie cunoscută sub numnele de Type („Edict"), care interzicea discutarea numărului de voinţe sau energii ale lui

Hristos. Dar nu neutralitatea era ceea ce voiau Maximus şi biserica apuseană. Papa Martin I a condamnat atât monoteletismul, cât şi Edictul la un conciliu ţinut în 649 la care a participat şi Maximus. Când Constans a trimis un nou exarh al Italiei, Olympius, ca să-l oblige pe papă să accepte Edictul, acesta a trecut de partea papei şi, în 650, s-a proclamat împărat. În anul următor, Olympius a pornit spre Sicilia, dar a murit de ciumă pe drum, iar rebeliunea lui s-a stins.

Puterea arabă continua să crească. Atunci când Constans a încheiat în 651 un armistiţiu cu Nu awiyah, arabii au profitat de acesta ca să termine cucerirea Persiei şi să-şi elibereze toate energiile pentru a ataca Imperiul. În 652, prinţul armean Theodor Rshtuni, pierzându-şi speranţa că va mai rezista, a acceptat suzeranitatea lui Nu awiyah. Dar Constans era foarte ataşat de Armenia. La vârsta de douăzeci şi unu de ani, şi-a dus chiar el forţele în marş în Răsărit. Niciun complot pus la cale în capitală de comandantul armean al armatei Traciei şi nicio incursiune făcută de Nu awiyah nu l-au abătut pe împărat de la ţelul campaniei sale". El a supus atât Armenia, cât şi Iberia înainte de a se întoarce la Constantinopol ca să-i pedepsească pe complotişti. Chiar şi atunci când Nu awiyah a trimis în anul următor o armată ca să-l reinstaleze pe Theodor Rshtuni,

comandantul bizantin Marianus a păstrat controlul asupra unei mari părţi a Armeniei.

Între timp, Constans îşi restabilise autoritatea în Italia prin intermediul noului exarh, Theodor Calliopas, care i-a arestat pe papa Martin şi pe Maximus, expediindu-i la Constantinopol. Ei au fost acuzaţi de trădare, care se pare că însemna pentru Constans mult mai mult decât erezia sau schisma. Un tribunal imperial l-a declarat pe Martin vinovat de complicitate la uzurparea lui Olympius, iar pe Maximus de a fi sprijinit pe cea a lui Grigore. Martin a murit în exil în Crimeea. Următorul papă, Eugeniu I, nici nu a acceptat, dar nici nu a condamnat făţiş Type, iar Constans a preferat deliberat să nu mai insiste asupra acestei chestiuni.

În 654 Nu awiyah a lansat un atac puternic asupra Imperiului cu armata sa, periculoasă ca întotdeauna şi cu flota sa tot mai puternică. Neobositul guvernator arab a trimis detaşamente de marinari ca să atace insulele Cipru şi Creta, iar el a atacat Rhodos, unde a prădat ce mai rămăsese din vestitul Colos. În cadrul unei campanii de mare anvergură, armata sa a jefuit Ancyra, a cucerit Trapezuntul şi Theodosiopolul şi l-a scos pe generalul bizantin din Armenia, împingându-l spre Caucaz. Arabii l-au trimis totodată pe Theodor Rshtuni la Damasc, unde a murit în captivitate, şi l-au înlocuit cu un alt prinţ, Hamazasp. Circula zvonul că Nu awiyah plănuia un atac iminent asupra Constantinopolului, pe uscat şi pe mare.

În anul următor, Nu awiyah a invadat Cappadocia, iar flota sa a înaintat de-a. Ngul coastei sudice a Anatoliei. Constans trebuie să fi considerat atacul dinspre are ca fiind cel mai periculos, deoarece a pornit împotriva flotei arabe cu o masivă otă imperială. I-a întâlnit pe arabi la Phoenix, în Caria, unde a fost învins într-o ătălie, cu pierderi mari de ambele părţi, şi a reuşit cu greu să scape ca să se întoarcă. Constantinopol. În ciuda faptului că flota arabă s-a retras după victoria repurtată, R pe uscat Nu awiyah a ratat tentativa de a cuceri Cesareea cappadociană, este repede că arabii deţineau iniţiativa.

În vara aceea însă a izbucnit o revoltă împotriva califului ’Uthman, care, ca şi lu awiyah, făcea parte din familia Umayyad. Guvernatorul Siriei şi-a întrerupt ampaniile împotriva Imperiului ca să-şi sprijine califul, dar într-un

interval de un an „belii au luat Medina cu asalt şi l-au ucis pe ’Uthman. Când adversarii familiei finayyad l-au ales pe ’Aii ca următor calif, Nu awiyah a declanşat un război civil că i-l răzbune pe ’Uthman şi eventual să-i succeadă. Atacurile arabe împotriva uperiului au încetat, lăsându-l pe Constans stăpân peste aproape tot teritoriul pe care preluase în 644, cu excepţia protectoratului asupra Armeniei. Chiar şi acest lucru isemna o mare realizare în vremuri atât de tulburi pentru un bărbat care abia – nplinise, în 656, douăzeci şi şase de ani; dar era nevoie de mult mai mult pentru asigurarea viitorului Bizanţului.

— ONSTANS AL II-LEA ŞI THEMELE

În acel moment, Constans nu avea cum să ştie cât va dura războiul civil al rabilor sau cât de multe daune avea să le provoace acestora. Din cauză că războiul sentinsese de la un capăt la celălalt al califatului, era sigur că urinările lui aveau să fie esimţite timp de cel puţin doi sau trei ani, iar împăratul conta, prudent, pe acestnterval. Judecând situaţia după evenimentele mai recente, el a început să facă planuri le reorganizare a armatei pentru care avea nevoie de câţiva ani de pace. Deocamdată, Rmata bizantină dovedise o tendinţă alannantă de degradare după înfrângerile din liria şi Egipt, şi una deranjantă, spre răzvrătire, mai ales în Occident. Achitarea oldelor trebuie să fi fost întotdeauna dificilă şi avea probabil să devină imposibilă, Iacă surplusul veniturilor din Africa era pierdut pe o perioadă îndelungată.

Constans şi-a îndreptat mai întâi atenţia spre Armenia, unde prinţul Hamazasp, Ieşi instalat de arabi, a apelat la Bizanţ de îndată ce a căpătat speranţe că le va putea ine piept. Cu acest ajutor, o armată bizantină a restabilit în 657 protectoratul armean. 31 anul următor, Constans a condus prima campanie decisivă a Imperiului împotriva slavilor în mai bine de jumătate de secol. Obiectivul său limitat era, evident, nu acela de a face noi cuceriri, ci să apere ceea ce mai rămăsese din posesiunile Imperiului din sudul Traciei prin slăbirea puterii slavilor de la graniţă. Este ceea ce a şi realizat, luând captivi mulţi slavi.

În 659 războiul civil arab făcea încă ravagii, iar Nu awiyah, temându-se că împăratul Bizanţului ar putea profita mai mult de situaţie, a încheiat un

armistiţiu generos cu el. De data aceasta, arabii urmau să plătească un tribut în rate de 1.000 de nomisme pe zi, un cal şi un sclav. În timp ce plătirea unui tribut era ceva fără precedent pentru arabi, primirea acestuia era ceva excepţional pentru Imperiu. Bizantinii considerau de multă vreme tributul drept ceva plătit doar barbarilor, dar Constans avea acum nevoie de cele 365.000 de nomisme pe an. Cea mai avantajoasă parte a tratatului era că împăratul putea să conteze pe el cât timp haosul continua să domnească în califat.

După toate probabilităţile, Constans şi-a asumat riscul de a face aranjamente militare pentru mai mulţi ani. Între 659 şi 662, conform unei presupuneri plauzibile, el şi-a reorganizat armata în comandamente care aveau să domine istoria militară a Imperiului în următorii trei sute de ani: themele (themata). Cuvântul grecesc are origine obscură, dar poate avea oarecum sensul de „amplasamente”. Themele erau de fapt armatele mobile din perioada anterioară, situate în anumite districte (theme), pe care acestea le apărau. Întrucât teritoriul Imperiului se micşorase, cea mai mare parte a armatelor se retrăseseră în noile lor locuri de staţionare. Deoarece toată Anatolia avea acum nevoie să fie apărată, au fost trimişi soldaţi pe tot cuprinsul ei. Întrucât greaca devenise limba aproape exclusivă a Imperiului, armatelor li s-au dat nume elenizate.

Astfel că trupele legate de Prezenţa împăratului, cunoscute în ultima vreme sub numele de Obsequium (Supunere), au devenit thema opsiciană, staţionată în mare parte, ca şi înainte, în sudul Traciei şi în nord-vestul Anatolici. Armata din Armenia a devenit thema armeană, staţionată în cea mai mare parte a teritoriului ei originar din estul Anatoliei, la vest de protectoratul armean; dar, din cauză că aceasta îşi pierduse tot teritoriul ei originar, cu excepţia Ciliciei şi Isauriei, majoritatea soldaţilor îşi stabiliseră cartierul general în centrul Anatoliei. Armata Traciei a devenit thema tracă, stabilită în vestul Anatoliei, unde o dusese Heraclius. Constans a creat şi un corp de armată navală, thema carabisiană, de la cuvântul grecesc pentru corabie (karabis), cu baza în Grecia şi în insulele din Marea Egee, precum şi pe ţărmul sudic al Anatoliei. Se pare că aceasta era alcătuită din rămăşiţele armatei Iliriei, al cărei teritoriu indusese şi

Grecia’5.

ataştrofa iminentă în cadrul graniţelor fiecărei theme, soldaţii primeau elte un lot de pământ. Ei rebuiau să se întreţină din aceste loturi şi să obţină sau să cumpere proviziile, din: are evident erau excluşi caii şi furajele pentru cavalerie. Ca să le vândă armele şi alte: chipamente, se pare că împăratul se baza pe un sistem extins de depozite ale statului,: are acceptau bunuri şi bani în schimb. Loturile de pământ înlocuiau cheltuielile oldaţilor pentru uniforme, arme şi cai şi jumătate din solda lor iniţială, care scăzuse. Cum la doar cinci nomisme. Deşi soldaţii îşi aveau casele pe loturile lor de pământ,: ca de aşteptat ca ei să se prezinte ori de câte ori erau convocaţi – cel puţin în fiecare irimăvară ca să fie inspectaţi, instruiţi şi plătiţi – pentru a participa la campanii – fensive sau defensive.

Cu excepţia comitelui (komeş) themei opsiciene, comandantul fiecărei theme – urta titlul de strateg (strategos – general). Corniţele opsician îşi avea cartierul general la Ancyra, strategul Anatoliei la Amorium, cel al Armeniei evident la iuchaita, iar cel al Traciei probabil la Chonae, astfel că toţi cei patru comandanţi de armată îşi aveau baza în Anatolia centrală. Strategul naval al carabisienilor îşi avea – aza în insula Samos36. Subordonaţii fiecărui strateg, numiţi turmahi (tourmarchai), omandau diviziile şi teritoriile lor, numite turme (tourmai). Pe o treaptă inferioară, Rungarii (droungarioi) se aflau în fruntea subdiviziilor, numite drungi (droungoi), fiecare din ele alcătuite din o mie de soldaţi. Cu toate că provinciile civile au ■ontinuat o vreme să existe alături de theme, ele serveau în principal ca circumscripţii entru strângerea taxelor şi ca locuri în care erau plasate depozitele de mărfuri ale

A

tatului. În cele mai multe privinţe, strategul unei theme era guvernatorul regiunii cesteia.

Singura sursă privind datarea organizării themelor atribuie această iniţiativă rmaşilor imediaţi ai lui Heraclius, din rândul cărora Constans este candidatul cel mai robabil37. Sursele menţionează mai întâi numele themelor de după 662, când Constans plecat într-o campanie îndelungată în Apus cu soldaţii din thema opsiciană, în timp e aceia din thema

armeană au rămas în Răsărit” 8. După această dată, referirile la ieme sunt mai frecvente. Cea mai veche pecete de plumb păstrată a unui depozit al: atului, care pare să fi servit themelor, datează probabil din 659. După aceea, peceţile u devenit ceva obişnuit. În acelaşi timp, monedele de felul celor emise după 658 au: >st mai puţin obişnuite în şantierele arheologice din Anatolia decât monedelenterioare, ceea ce înseamnă că statul cheltuia mai puţini bani acolo39.

Organizarea soldaţilor în theme ar fi fost posibilă numai atunci când nu era evoie de ei pentru serviciu activ timp de câţiva ani, o situaţie care, ţinând cont de osibilităţi, a putut fi aplicată doar în intervalul de timp dintre 659 şi 662. Pe măsură ce ostaşii se mutau în noile lor amplasamente, ar fi avut nevoie să-şi fortifice multe din posturile lor. Multe monede, cea mai mare parte a lor plătite probabil soldaţilor, menţionează un foarte mare număr de fortificaţii anatoliene în timpul domniei lui Constans al II-lea, inclusiv noile ziduri ale oraşelor Efes, Pergam, Sardis şi Ancyra**0. O constatare finală privind datarea originii themel or este aceea că, pentru perioada aceasta, mărturiile referitoare la istoria internă a Imperiului sunt mai puţine decât pentru orice altă perioadă, astfel că tăcerea surselor referitoare la o schimbare atât de radicală este uşor de explicat, dacă ea a avut loc atunci. Este practic imposibil ca această schimbare să se fi produs treptat.

Fig. 73. Pecete de plumb a lui Theodor, conimerciarius al depozitului Galatiei 659), reprezentată în mărime naturală. Chipurile lui Constans al II-lea şi a fiului său, viitorul Constantin al IV-lea, apar pe avers cu numele lui Theodor, iar dregătoria lui Theodor este înscrisă pe revers. Theodor era, probabil, unul dintre funcţionarii care au organizat depozitele statului pentru aprovizionarea soldaţilor stabiliţi în noile ţinuturi militare (Foto: Dumbarton Oaks, Washington D.C., copyright 1996).

Dacă această dată ipotetică este corectă, în aceşti patru ani, soldaţii şi marinarii au fost amplasaţi pe tot cuprinsul Anatoliei şi în sudul Traciei pe anumite loturi de pământ. Surse mult mai târzii stabileau valoarea

alocaţiei pentru un cavaler la cel puţin patru livre de aur, iar pe cea a unui marinar la cel puţin două livre; ambele valori minime ar fi trebuit să fie suficiente ca să le permită şi să-i determine într-adevăr pe aceştia să angajeze arendaşi care să le lucreze pământul. Fără îndoială că infanteriştii aveau ferme mai mici, dar totuşi suficiente ca să se poată întreţine decent. La moartea unui soldat, lotul de pământ al acestuia şi locul său în registre erau transmise moştenitorului său, astfel că, în principiu, orice loc rămas liber era ocupat imediat.

Era posibil ca alocaţiile soldaţilor să se fi apropiat de o cincime din pământul arabil al Anatoliei. O parte din acesta ar fi putut fi confiscat de la proprietarii particulari, dar se pare că cea mai mare parte provenea din vechile posesiuni imperiale, din marile suprafeţe lucrate de arendaşi, care practic dispar începând din această perioadă. Deşi înstrăinarea acestor moşii priva vistieria de chiriile respective, este posibil ca reducerea la jumătate a statelor de plată ale armatei şi eliminarea totală a sumelor cheltuite pe echipamentul militar să fi dus la economii mult mai mari, Statul a fost totodată scutit de povara colectării chiriilor, deoarece depozitele erau, evident, administrate de întreprinzători particulari. Prin dispersarea soldaţilor pe tot cuprinsul Imperiului s-a asigurat tuturor regiunilor propria apărare împotriva raidurilor inamice. Soldaţii themelor erau totuşi mobili, Constans plănuind probabil de la bun început să-i ia pe mulţi dintre ei în expediţiile din Apus.

Grăbindu-şi plecarea, împăratul a luat o serie de măsuri preventive împotriva potenţialilor turbulenţi. În 661 el l-a executat pe fratele său, Theodosie, bănuindu-l de conspiraţie şi a pus să i se taie limba şi o mână teologului calcedonian Maximus, care a murit în exil după un an. Cu toate că acuzaţia iniţială împotriva lui Maximus fusese de natură politică, teologia lui era pentru Constans cauza revoltelor exarhilor apuseni Grigore şi Olympius – poate chiar şi a presupusului complot al lui Theodosie. Maximus şi-a câştigat supranumele de „Confesorul”, refuzând să se dezvinovăţească prin acceptarea Type-ului. Totuşi, Constans nu era ostil faţă de toţi calcedonienii, iar în urmă cu câţiva ani confirmase alegerea papei Vitalian, care, fără să accepte Type-ul, a rămas în relaţii corecte cu

împăratul.

Din punct de vedere al intereselor Bizanţului, războiul civil arab a fost câştigat de cine nu trebuia. În 661 ’Aii a fost asasinat, iar victoriosul Nu awiyah a devenit calif, restaurând dinastia Umayyad. Nu awiyah a mutat capitala caii fătului la Damasc şi a reluat aplicarea planurilor împotriva Bizanţului cu mai multă hotărâre ca oricând. Atunci când noul calif a trimis o expediţie în Annenia, armenii i-au acceptat imediat dominaţia. Cu toate acestea, considerând că făcuse deocamdată destul pentru apărarea Răsăritului, Constans s-a pregătit să plece în Apus.

Acolo, împăratul intenţiona să oprească tendinţele secesioniste ale exarhatelor, să-i învingă eventual pe lombarzii şi pe arabii care le ameninţau şi probabil să introducă sistemul loturilor militare. Constans şi-a lăsat soţia, Fausta, şi pe cei trei fii în capitală. Cu toate că fiul său cel mai mare, Constantin, avea cel mult şaptesprezece ani şi, mai sigur, treisprezece, Constans l-a căsătorit, probabil înainte de plecare, şi i-a dat control efectiv asupra puterii. Întrucât însuşi Constans se căsătorise la unsprezece ani şi îşi începuse domnia când avea treisprezece, precocitatea era ceva firesc”.

Astfel că, în 662, împăratul a pornit pe mare spre Thessalonic, fără să-şi dea osteneala de a curăţa de slavi ruta pe uscat. De la Thessalonic el a mers pe uscat până la Atena şi Corint, probabil ca să pregătească pentru expediţie therna carabisiană. În primăvara următoare, Constans şi o mare parte a themelor opsiciană şi carabisiană au navigat până la Tarentum, în sudul Italiei, unde au pornit un război împotriva

A

lombarzilor. Împăratul a smuls o supunere formală din partea ducelui lombard de Benevento, apoi a plecat prin Neapole spre Roma. Constans şi papa Vitalian s-au salutat cordial, dar împăratul a luat cu el o anumită cantitate de ornamente din bronz din cetate, probabil ca să cumpere provizii pentru armata sa. După o şedere de numai douăsprezece zile în vechea capitală a Imperiului, el s-a întors la Neapole, plecând apoi la Rhegium, de unde flota i-a dus în toamnă soldaţii la Syracuza. Aceasta campanie a fost prea rapidă ca să aibă succes, dar prin fluturarea

steagului ea i-a împiedicat pe lombarzi să atace şi pe italieni să se răzvrătească timp de o anumită perioadă.

Constans îşi stabilise reşedinţa la Syracuza. Aceasta era un port de unde se ajungea uşor în Italia şi în Africa, zone în care Constans intenţiona să-şi întărească autoritatea. Deşi arabii din Orient începuseră din nou să facă incursiuni în Anatolia, atacurile lor nu mai depăşeau capacitatea de apărare a themelor şi nu mai reclamau întoarcerea împăratului. În Sicilia, Constans a început să confişte argintăria bisericilor şi să impună cu fermitate taxe nu numai în insulă, ci şi în sudul Italiei, în Spania şi în Africa. Se pare că intenţiona să instituie sistemul loturilor militare în aceste regiuni şi, poate, şi în nordul Italiei, şi a reuşit să-şi asigure loialitatea armatelor italiană şi africană. Când autonumitul exarh al Cartaginei, Ghenadie a refuzat să plătească sumele suplimentare pretinse de Constans, oamenii lui l-au obligat să demisioneze.

Însă Ghenadie a fugit la Damasc şi a cerut ajutor de la Nu awiyah, căruia îi plătise ani în şir tribut. Califul a trimis în 665 o forţă considerabilă condusă de Ghenadie ca să invadeze Africa. Chiar dacă exarhul destituit a murit când a ajuns la Alexandria, arabii nu s-au oprit. Constans a trimis o armată din Sicilia ca să întărească Africa, dar Nicefor Patricianul, comandantul acesteia, a pierdut lupta cu arabii şi s-a

A

reîmbarcat. Înainte de a se retrage, arabii au prădat partea de sud a exarhatului şi chiar şi după aceea au continuat să stăpânească Tripolitania ca nouă provincie a califatului. Se pare totuşi că împăratul şi-a recăpătat controlul deplin asupra restului Africii şi a împărţit acolo loturi militare42.

Fig. 74. Syracuza văzută dinspre sud, cu Portul cel Mare la stânga, după o fotografie veche (Foto: Istituto Centrale per îl catalogo e la Documentazione, Roma).

În timp ce Nu awiyah îl obliga pe Constans să rămână pentru a rezolva problemele din Occident, califul a trimis mai mulţi soldaţi să facă noi incursiuni în Anatolia. În fiecare an, între 665 şi 668, invadatorii arabi au

iernat pe teritoriu imperial. Arabii făceau presiuni mai ales asupra noii tlieme armene, unde incursiunile lor s-au extins din regiunea numită Hexapolis în sud, spre Colonia, în nord43. În 668, aceste raiduri ale arabilor îl aduseseră la disperare pe strategul armean Saborius, care a observat că împăratul se afla de cinci ani în Sicilia şi nu dădea niciun semn că vrea să se întoarcă. Drept urmare, Saborius s-a proclamat împărat lângă Melitene, trimiţându-l pe unul din turmarhi să-i ceară ajutor lui Nu awiyah.

În capitală, tânărul Constantin şi-a trimis prompt ambasadorul la reşedinţa califului ca să împiedice realizarea unei asemenea combinaţii periculoase. Cu toate acestea, Nu awiyah a preferat să se alieze cu Saborius în schimbul unui tribut împovărător şi a pregătit o armată ca să-l ajute pe rebel. Deşi nu toţi ofiţerii lui Saborius s-au alăturat revoltei, se pare că majoritatea themelor şi-au urmat strategul. Constantin şi-a pus forţele rămase sub comanda lui Nicefor Patricianul. Probabil că acest Nicefor era acelaşi cu cel care luptase în Africa în urmă cu trei ani, şi dacă aşa stăteau lucrurile, înseamnă că împăratul Constans îşi trimisese între timp o parte a armatei sale înapoi.

Saborius şi oamenii lui au plecat de la Melitene spre Adrianopol, în partea de nord-vest a themei lui, nu departe de Constantinopol. Pregătindu-se de luptă, Saborius a căzut însă de pe cal şi a murit, astfel că armenii, rămaşi fără conducător, i s-au supus lui Constantin. Întăririle califului au ajuns la Hexapolis, atunci când revolta se stinsese deja. Cu toate acestea, era primul avertisment privind faptul că instituirea themelor de către Constans le conferise comandanţilor acestora o putere şi o autonomie periculoase.

REC VTULFRANC

ÎATLL VAR

sqtă KEA

m i/oi

RECATCL

viziccnr

HANATVI VCHAZAR

MAREA NIL WRA

LA ZI-
IU M IA
INMLKLE BAl. KARt s-num EXARIIATUL AFRICII
hmafoflik
1. XARIIATV 1 ITALIEI

© Vm» Hun*
1 BEM V
marea mini IA.
Njracmr în ««al
«««» ti fcanmui

Anii» M
Rhuck.
CARABIM V’

IPOI. ITAMV
Duuu

AbimmifU

9» THEMELESI EXARHATELE i\ ILRILAMI.1 I <H

— * Huunrk Ibrier-kr, r tai halelor ao ti» lrlur mm liotjirir altor pomwiuiii imperisir

OlJT

& C «1” al» Ibrmri Murutluliilui

I l Irriiorii iiui<ri-lr

ARAB

SC\\!!

IOO milr – 4

O 100 2 «I0 km

M «fie

Prulccfvrate im (rialr

Un alt semn a apărut în acea vară, când un slujbaş l-a asasinat în baia lui de la Syracuza pe Constans, iar conspiratorii l-au proclamat împărat pe un uzurpator, contele opsician Mizizius. În afară de obişnuita sa ambiţie personală, cauzele acestui complot sunt obscure, dar împăratul avea într-adevăr duşmani în Occident. Chiar dacă nu i-a persecutat pe calcedonieni ca atare, el îi pedepsise pe papa Martin şi pe Maximus Confesorul, ambii fiind sanctificaţi de către calcedonieni. În acelaşi fel procedase şi cu alţii, care se aliaseră cu Martin şi Maximus, şi cu uzurpatorii Grigore şi Olympius. Constans ceruse o sumă extraordinară din venit şi supunere din partea sicilienilor şi a vecinilor acestora, ţinându-i pe mulţi soldaţi răsăriteni timp de ani de zile foarte departe de noile lor cămine.

În ciuda tuturor acestor lucruri, rebeliunea lui Mizizius s-a stins şi mai repede decât cea a lui Saborius. După uciderea lui Constans, mulţi soldaţi răsări ten i au refuzat să-l recunoască pe uzurpator, iar strategul carabisian Severus şi-a strâns flota şi a fugit în Răsărit”. Trupele loiale din Italia şi Africa s-au îndreptat spre Syracuza şi l-au prins pe Mizizius, în vreme ce la Constantinopol Constantin al IV-lea urma la tron fără niciun contracandidat la vestea morţii tatălui său. Conspiratorii supraestimaseră lipsa de popularitate a împăratului în rândurile armatei şi subestimaseră solidaritatea ihemelor întemeiate de el.

În momentul morţii sale, la treizeci şi şapte de ani, Constans oprise o înaintare a arabilor care, anterior, scăpase de sub control. El pusese totodată capăt tendinţei lente spre independenţă a Italiei, vechiul centru al Imperiului şi încă reşedinţa principalilor ui episcopi, şi a Africii, mare producătoare de grâne şi bogăţii. Prin crearea unui nou sistem militar, el a făcut posibil să se plătească o armată foarte numeroasă fără meniturile Siriei, ale Egiptului şi chiar ale Africii. Această reformă nu a fost deloc Dripită, deoarece confiscările şi impunerile sale arbitrare de la sfârşitul domniei indică aptul că vistieria ducea o lipsă foarte acută de bani.

Pe un termen mai lung, themele nu numai că au asigurat solvabilitatea mperiului, dar le-au permis totodată bizantinilor să-şi menţină stăpânirea asupra – Xnatoliei pentru o perioadă indefinită. Dacă, în calitate de general, Constans nu s-a „ridicat la înălţimea lui Heraclius în ceea ce priveşte perspicacitatea administrativă el – a întrecut pe bunicul său. Dispunând de asemenea calităţi, Constans şi Heraclius acuseră faţă asalturilor care ar fi distrus cu uşurinţă majoritatea statelor şi ar fi putut foarte bine să depăşească până şi rezervele de putere ale Bizanţului. La acestea, 3onstans a adăugat soldaţi care luptau ca să-şi apere pământul şi care erau înlocuiţi permanent. Atâta vreme cât themele existau, Imperiul era scutit de pericolul: olapsului, aşa cum se întâmplase de la începutul secolului, în faţa perşilor şi a irabilor.

CAPITOLUL 10

Războiul de uzură (668 – 717)

După aparenţele exterioare, tânărul Constantin al IV-lea moştenise un dezastru. O mare parte a armatei lui se afla la mare distanţă, în Sicilia, unde tocmai îl ucisese pe Constans al II-lea, tatăl lui. În Anatolia, o altă parte a armatei era derutată după uzurparea comandantului ei, Saborius, care murise în umia unui simplu acceident. Trupele arabe trimise în sprijinul uzurpatorului se aflau încă pe teritoriul Imperiului. După şase ani, ambiţioasa reformă militară a lui Constans dusese la aceste două revolte ale armatei şi la nicio victorie importantă. Arabii conduşi de Nu awiyah continuau să ameninţe Imperiul la est şi la vest, pe uscat şi pe mare.

Cu toate acestea, criza s-a dovedit a nu fi atât de gravă pe cât părea, iar Constantin s-a pomenit într-o poziţie strategică oarecum mai bună decât cea a moştenirilor cumplite ale celor patru predecesori ai lui, de la Focas încoace. Rebeliunea din thema armeană se terminase, iar cea din Sicilia eşuase aproape de la bun început. Opera lui Constans era mai solidă decât părea, iar Constantin IV avea o experienţă şi o perseverenţă mai mari decât presupuneau cei aproximativ nouăsprezece ani ai săi. El a acţionat prompt ca să restabilească ordinea şi încrederea fără care o mare parte a armatei Africii şi Italiei ar fi putut fi pierdută.

ATACURILE ARABILOR ŞI BULGARILOR

La vestea asasinării tatălui său, care trebuie să-i fi parvenit în august, Constantin a luat hotărârea să pornească pe mare spre Apus. Capitala avea întotdeauna multe corăbii în porturile ei şi se pare că cea mai mare parte a flotei themei carabisiene a venit din Apus la Constantinopol în frunte cu Severos, strategul acesteia. Deşi Constantin mai avea doar trei luni până la sfârşitul sezonului de navigaţie, el a plecat la vreme şi a ajuns teafăr în Sicilia.1

Fig. 75. Mozaic din Biserica Şanţ Apollinaire din Ravenna reprezentându-i pe Constantin al IV-lea (668 – 685) şi pe slujitorii săi. De la stânga la dreapta: fiul lui Constantin, Iustinian al II-lea (685 – 695,705 – 711), fraţii lui Constantin, Heraclius şi Tiberius, împăratul, doi episcopi din Ravenna şi trei diaconi (Foto: Soprintendenza per i Beni Ambientali e Archittectonici, Ravenna).

Armatele Italiei şi Africii înăbuşiseră revolta înainte de sosirea împăratului; el mea puţine şanse să ştie că se va întâmpla acest lucru, dar chiar şi aşa prezenţa lui a) st benefică. Constantin câştigase un oarecare credit prin înfrângerea complotiştilor, şoarece soldaţii italieni şi africani îl aşteptaseră evident ca să-l execute pe Mizizios, şi-a recăpătat autoritatea asupra trupelor opsiciene, a căror loialitate fusese mai jţin clară. În primăvara următoare, el a adus înapoi în Răsărit forţa expediţionară a îi Constans.

Oricât de repede a fost dusă această operaţiune delicată la bun sfârşit, lu awiyah a profitat de ocazie. Armata trimisă de el în sprijinul rebeliunii lui aborius pare să fi cucerit deja Hexapolisul şi să fi iernat acolo; califul a întărit-o cu o

A

are expediţie sub comanda fiului său Yazid. În vreme ce multe trupe opsiciene erau că departe de locurile lor de staţionare, Yazid a făcut o incursiune până în alcedonia. La întoarcere, a cucerit Amorium din thema anatolică şi a instalat aici o după de cinci mii de arabi. La venirea iernii însă, Constantin a trimis o forţă care a al cu asalt Amorium şi a anihilat această garnizoană izolată.

Nu mult după plecarea themelor răsăritene din Apus, arabii au atacat atât Sicilia t şi Africa. Ei au prădat Syracuza, de unde au luat, pe lângă numeroşi prizonieri, – onzul strâns de Constans în timpul şederii sale. Învadarea Africii în 670 avea drept 1 vădit cucerirea acesteia. Cu toate că arabii au cucerit puţine oraşe africane, ei au ceput să-şi clădească un oraş al lor, al-Qayrawan („Caravana”), ca să le servească – ept bază în apropiere de centrul exarhatului. Faptul că forţele bizantine au ţinut ept cu îndârjire unui duşman atât de hotărât constituie oarecum o dovadă că

defunctul onstans le întărise.

Nu awiyah a continuat totodată să hărţuiască Anatolia prin raiduri pe uscat şi 5 mare. Raidurile maritime au ajuns la Marea Marmara în toamna anului 670 şi, atunci când au înfruntat o vreme neobişnuit de aspră, au iernat la Cyzic. Au găsit aici un loc ideal de tabără: pe o peninsulă extrem de uşor de apărat şi în apropierea unor oraşe de coastă bogate şi slab fortificate, inclusiv a suburbiilor Constantinopolului. Armata imperială i-a ignorat pe arabi. În primăvară, după ce invadatorii s-au întors, Nu awiyah şi-a făcut planul de a face din Cyzic o bază în vederea unor raiduri susţinute pe o perioadă de mai mulţi ani. Asemenea raiduri puteau duce la strângerea de prăzi bogate, puteau să ţină pe loc armata şi marina bizantină şi să ofere, pe termen lung, o posibilitate tentantă de a cuceri Constantinopolul. Pentru a face ca această tentativă să aibă şanse, arabii aveau însă nevoie de controlul asupra rutelor maritime de întoarcere în Siria.

În 672, califul a trimis trei flote, care au paralizat thema carabisiană şi au iernat pe coastele Ciliciei, Lyciei şi Lydiei. Împăratul a înţeles pericolul şi a început să construiască vase de război la Constantinopol. În premieră, acestea au fost echipate în aşa fel încât să poată folosi arma cunoscută ulterior sub numele de Focul Grecesc. Inventat de un creştin refugiat recent din Siria, Callinicus din Heliopolis, Focul Grecesc era un lichid care, aruncat din corăbii prin nişte ţevi speciale, se răspândea pe suprafaţa mării şi o incendia. Împăratul ezita însă să utilizeze acest compus periculos, care îi putea arde pe inamici, dar şi pe aliaţi.

În anul următor, aflând că arabii construiau o altă flotă în Egipt, Constantin şi-a trimis corăbiile acolo. Bizantinii au purtat şi au câştigat o bătălie importantă pe coasta egipteană, dar flota arabă ieşise deja în larg. Ea a cucerit insula Rhodos, unde au rămas douăsprezece mii de arabi, care prădau transporturile bizantine şi se pregăteau să-şi asigure propriile lor surse de aprovizionare. O armată arabă a cucerit totodată cea mai mare parte a Ciliciei, inclusiv cetatea Tarsus, principalul ei oraş. Capacitatea califului de a trimite expediţii părea inepuizabilă. În primăvara lui 674, o

numeroasă flotă arabă a traversat Hellespontul şi a terorizat ţărmul tracic al Mării Marmara până la zidurile cetăţii Constantinopol.

Deşi se pare că împăratul nu a irosit mai mulţi oameni şi mai multe corăbii decât îşi putea permite, a fost nevoie de o oarecare rezistenţă, deoarece capitala era lipsită de fortificaţii solide înspre mare. În toamnă, arabii au recucerit Cyzicul şi s-au instalat comod pentru iernat. În anul următor şi-au reluat incursiunile. În timp ce majoritatea corăbiilor Imperiului apărau capitala, alţi arabi invadau insula Creta, iernând acolo, în timp ce compatrioţii lor iernau iar la Cyzic. Prin 676, când Nu awiyah a trimis pe uscat spre Cyzic o armată comandată de fiul său Yazid, tensiunea începea să-şi pună amprenta asupra Imperiului.

Fig. 76. Zidurile Thessalonicului văzute dinspre răsărit (Foto: Deutshes Archäologisches Institut, Atena).

Constantin descoperise deja un complot pus la cale de căpetenia slavă Perbundos ca să cucerească Thessalonicul. Atunci când l-a executat pe Perbundos, drept răzbunare slavii au atacat cetatea. Întrucât împăratul putea dispune doar de o flotă mică şi de provizii puţine, slavii au transformat curând Thessalonicul într-o adevărată ruinăz. Între timp, lombarzii îşi încercaseră şi ei norocul în cucerirea celei mai mari părţi a Calabriei bizantine, inclusiv Brindisium şi Tarentum. Mulţi calabrezi au fugit din călcâiul Italiei în vârful degetului acesteia, înlocuind numele noii aşezări cu cel al ţinutului natal, Calabria3.

Petrecându-şi cea de a treia iarnă la rând la Cyzic, arabii îl obligau pe Constantin să aleagă între a-i lăsa să submineze la nesfârşit puterea bizantină şi a-şi risca armata şi flota într-o încercare disperată de a-i alunga. În vara anului 677, aceştia au făcut o nouă incursiune în împrejurimile Constantinopolului, în timp ce slavii asediau pe neaşteptate Thessalonicul. În cele din urmă, împăratul a luat hotărârea să angajeze o luptă deschisă. În toamna aceea, marina a pus în funcţiune Focul Grecesc, îngrozindu-i şi punându-i pe fugă pe arabi, mulţi dintre ei fiind arşi sau înecându-se. După aceasta, atât flota cât şi armata lor au pornit spre casă.

Flota deja zdrobită a navigat de-a lungul coastei Anatoliei până ce în larg, lângă Syllaeum, a fost surprinsă de o furtună năprasnică, care a scufundat-o aproape în întregime. Înainte de a ajunge în Siria, armata arabă a fost practic distrusă într-o bătălie cu forţele a trei generali bizantini, probabil strategii themelor opsiciană, anatolică şi armeană4.

Această răsturnare de situaţie pentru arabi nu a fost lipsită de urmări. De la cucerirea Siriei, unii piraţi creştini cunoscuţi sub numele de mardaâţi deveniseră practic independenţi pe Muntele Amanus, între Siria şi Cilicia, deşi se supuseseră formal arabilor şi jefniseră mai mult Cilicia bizantină decât Siria arabă. Dar victoriile arabilor în Cilicia din 673 i-au pus pe mardaâţi în situaţia de a se afla izolaţi de restul lumii bizantine, rămânându-le doar şansa unor campanii de pradă în teritoriul arab, iar victoriile bizantine asupra arabilor îi încurajaseră să se răzvrătească pe faţă. În vreme ce o parte din ei au rămas pe Muntele Amanus, alţii au migrat spre sud în Munţii Libanului, un ţinut şi mai aspru. Acolo, sprijiniţi de muntenii din partea locului, de sclavi şi de prizonierii bizantini evadaţi din zonele învecinate ale Siriei, ei au început să prade nordul Palestinei1.

Scutit deci de atacurile arabilor, Constantin a pregătit o expediţie împotriva slavilor, care, după ce atacaseră Thessalonicul, îşi îndreptaseră acum atacurile asupra regiunii din nordul Mării Egee şi a Hellespontului. Armata bizantină a invadat valea Strymonului şi i-a înfrânt clar pe slavii stabiliţi acolo. În timp ce slavii fugeau spre nord, thessalonicienii au reocupat enclava bizantină din jurul cetăţii lor, restabilind raportul de forţe dinaintea venirii arabilor la Cyzic.

Frustrat de pierderile suferite de armata şi de marina arabă şi de rebeliunea mardaâţilor, Nu awiyah a început negocierile pentru încheierea unui armistiţiu. Tratatul a fost probabil încheiat în 679, prevăzând ca arabii să plătească un tribut în valoare de 216.000 de nomisme, cincizeci de sclavi şi cincizeci de cai pe an. Iniţial, acest tratat le permitea arabilor să-şi menţină stăpânirea asupra insulei Rhodos. Dar Nu awiyah a murit în anul următor, unul din fiii lui Aii, a contestat pretenţia lui Yazid, fiul lui Nu awiyah, de a-i urma la tron, iar Yazid a evacuat Rhodosul ca să evite alte conflicte cu bizantinii. Diverşi conducători slavi şi hanul avarilor au încheiat

şi ei tratate cu Imperiul, care părea dintr-odată mai puternic decât cu patru ani în urmă.

Constantin s-a folosit de acest răgaz ca să rezolve chestiunea monoteletismului rămasă în suspensie. Constans al II-lea evitase să condamne doctrina aceasta în al său Type, deoarece spera să recucerească provinciile răsăritene unde monoteletismul fusese oarecum acceptat şi pentru că se bizuia pe generalii şi pe soldaţii armeni. Mai puţin dependent de armeni şi neavând nicio speranţă reală de a recuceri Egiptul şi Siria, Constantin nu prea avea motiv să apere ambiguităţile Type-ului, de care se plângeau atât de mult supuşii săi apuseni. După o consultare amicală cu papa, împăratul a convocat un conciliu al bisericii pentru toamna anului 680.

Înainte de întrunirea conciliului, Constantin a anunţat destituirea fraţilor săi Heraclios şi Tiberios, pe care îi încoronase tatăl său. Constantin voia ca fiul său Iustinian să fie moştenitorul lui indiscutabil, act care, în timp, căpătase valoare de cutumă. Dar destituirea unor coîmpăraţi inofensivi era ceva neobişnuit, iar un corp de soldaţi din thema anatolică a sosit la Chrysopolis, în faţa capitalei, cerând reinstalarea celor doi fraţi. Chiar dacă împăratul pusese să fie spânzuraţi capii răscoalei, din prudenţă, el i-a reinstalat pe cei doi înainte de întrunirea conciliului7.

Când s-a întrunit în palatul imperial, conciliul s-a autodeclarat ecumenic şi şi-a luat titlul de Cel de al Treilea Conciliu de la Constantinopol. Putea să facă acest lucru, întrucât la el participau reprezentanţi ai papei, patriarhul Ierusalimului şi calcedonienii din patriarhatul Alexandriei rămaşi fără conducător, plus patriarhul calcedonian al Antiohiei Macarie, aflat în exil. Conciliul şi-a prelungit deliberările timp de luni în şir, deoarece legaţii papali au invocat texte ale Părinţilor Bisericii ca să demonstreze că Hristos are două voinţe, iar Macarie s-a sprijinit pe propriile lui texte pentru a dovedi contrariul.

În această vreme, bulgarii, care locuiau de mult timp în teritoriul dintre cursul inferior al Dunării şi Marea de Azov, începuseră să se mişte spre apus, împinşi de atacurile dinspre răsărit ale khazarilor8. Pe la începutul anului 681, un grup de bulgari au trecut Dunărea şi au pătruns în Tracia

conduşi de hanul lor, Asparuh, unul dintre fiii defunctului han Kuvrat9. Ajunşi acolo, ei nu numai că ameninţau să cucerească cetăţile de pe malul mării aflate încă în mâinile bizantinilor, dar au devenit duşmani mult mai puternici decât slavii locali, pe care Constantin tocmai îi învinsese. Hotărât să înlăture pe cât posibil această primejdie, împăratul a ordonat tuturor trupelor din cele cinci theme să treacă în Tracia. El însuşi a condus armatele şi flota themelor împotriva bulgarilor, i-a izgonit în ţinutul mlăştinos de la nord de delta Dunării şi i-a asediat în fortificaţiile lor de acolo.

Pe măsură ce se instala o stare de expectativă, Constantin a descoperit că mlaştinile îi dăunează gutei. Încredinţându-le campania strategilor themelor, el a pornit pe mare spre sud intenţionând să se trateze la băile din portul Mesembria. Dar soldaţii săi, crezându-se abandonaţi, au fugit în panică din deltă. În timp ce bulgarii îi urmăreau şi-i ucideau pe mulţi dintre ei, Asparuh a înaintat până la Vama, pe care a cucerit-o odată cu oraşele mai mici din jurul ei. El i-a supus cu uşurinţă pe slavii dezbinaţi şi şi-a extins hanatul până la Marea Neagră la est, până la Munţii Balcani la sud şi până la hanatul avarilor la vest. Deşi doar o mică fâşie din acest ţinut devenise recent bizantină, starea de urgenţă implicată de apariţia unui vecin la apus atât de puternic era tocmai ceea ce încercase Constantin să împiedice.

După stabilirea bulgarilor la sud de Dunăre, numai o campanie de mare anvergură în afara teritoriului Imperiului îi putea alunga. Constantin a luat hotărârea să facă pace, iar Asparuh a fost de acord. Înaintea invaziei, bizantinii şi bulgarii respectaseră un tratat încheiat de Heraclius cu hanul Kuvrat, tatăl lui Asparuh; chiar şi acum, ţinuturile bizantine şi bulgare nu aveau graniţă comună, iar interesele lor nu intrau în conflict direct. Conform prevederilor noului tratat, împăratul recunoştea ocuparea de către bulgari a coastei la nord de Mesembria şi plătea poate un tribut modest, în vreme ce Asparuh urma să nu mai facă nicio altă cucerire în sud.

Cel de al Treilea Conciliu de la Constantinopol şi-a continuat deliberările în timpul războiului cu bulgarii şi şi-a încheiat lucrările abia în septembrie

681. Conciliul a stabilit că Hristos are două voinţe, una umană şi una divină, corespunzând celor două naturi ale Lui, cu toate că afirma că aceste voinţe nu puteau să se opună una alteia. Printre clericii condamnaţi pentru susţinerea sau tolerarea monotelismului se numărau patriarhii Sergius şi Pyrrhus numiţi de Heraclius, papa Honorius, contemporanul lor, şi Macarie, pe care conciliul l-a trimis ca patriarh în exil al Antiohiei10. Deşi aceste anateme surprinzător de aspre au provocat discuţii îndelungate, majoritatea era dornică să pună capăt ambiguităţilor din Ecthetis-ul lui Heraclius şi din Type-u] lui Constans. După mai mult de două secole de controverse, acest conciliu a susţinut clar doctrina calcedoniană conform căreia Hristos este simultan pe deplin uman şi divin. Concluziile lui au fost prompt acceptate în cadrul Imperiului şi de biserica apuseană. Dat fiind că acest conciliu desăvârşise definirea doctrinei creştine, Constantin al IV-lea a dobândit mai mult decât obişnuitul credit cuvenit împăraţilor care convocau concilii ecumenice. El a putut să-şi destituie din nou fraţii şi, cu o cruzime reţinută, tăindu-le nasurile, să-i facă ineligibili pentru ocuparea tronului.

Un noroc neaşteptat i-a permis împăratului chiar să şi compenseze înfrângerea sa în faţa bulgarilor. Curând după conciliul convocat de el, a izbucnit o revoltă în hanatul avarilor în rândul miilor de descendenţi ai bizantinilor luaţi prizonieri de avari în timpul domniei lui Heraclius. Conduşi de Kuver, un bulgar pe care hanul îl făcuse căpetenia lor, fugarii şi-au părăsit aşezările şi au migrat în sud spre Thessalonic. Constantin i-a primit cu braţele deschise şi le-a oferit noi sălaşuri în Tracia”. Cam prin perioada aceasta, el a creat şi o nouă themă a Tracici, alcătuită din aproape toată partea europeană a themei opsiciene, deşi trupele care apărau Constantinopolul au rămas opsiciene12. Cartierul general al noii theme s-a aflat probabil de la bun început la Arcadiopolis, nu departe de graniţă, unde strategul Tracici era în mai mare măsură să oprească o invazie a bulgarilor decât putea contele opsician de la Ancyra.

KVJTA 11V111N GIN 1 A

Disensiunile din rândul arabilor au fost în favoarea lui Constantin. Pe la 682, în timp ce califul Yazid se străduia să înăbuşe o altă rebeliune a

alizilor din Medina, prinţii creştini ai Armeniei şi Iberici i-au trădat pe arabi şi au apelat la protecţia Bizanţului pentru statele lor. În anul următor, renegaţii arabi din Africa l-au învins şi l-au ucis pe guvernatorul arab şi au întemeiat la Qayrawan un principat rebel aliat cu Bizanţul. Cu toate că forţele lui Yazid au înăbuşit revolta de la Medina, nu mult după aceea a survenit moartea lui. Problema succesiunii bolnăviciosului său fiu, Nu avviyah II, a dus la izbucnirea unei alte revolte a alizilor, care a cuprins cea mai mare parte a califatului din afara Siriei. În 684, când a murit Nu awiyah, Marwan, urmaşul lui, a moştenit greaua povară a războiului civil.

Chiar şi pentru un împărat căruia îi plăcea liniştea, ocazia oferită de situaţia din califat era irezistibilă. Constantin a trimis o flotă care a făcut incursiuni în Siria, jefuind cetăţile Acra, Cesareea şi Ascalon, în timp ce mardaâţii efectuau propriile lor raiduri în interior din Munţii Libanului. În toamna următoare, se pare că împăratul a pornit în fruntea unei armate care a recucerit o mare parte din Cilicia şi Hexapolisul armean, inclusiv Mopsuestia13. Dar Marwan i-a înfrânt pe rebeli şi a pus din nou stăpânire pe Egipt. În 685, când urmaşul lui, Abd al-Malik, s-a oferit să plătească Imperiului un tribut mai mare, de 365.000 de nomisme, 365 de sclavi şi 365 de cai pe an, Constantin a acceptat noii termeni.

A

În vremea aceea, împăratul era pe moarte, bolnav de dizenterie. Deşi voia poate să-i lase tânărului său moştenitor un Imperiu pacificat, probabil că prudentul Constantin ar fi încheiat oricum armistiţiul. În timpul celor douăzeci şi trei de ani de când îl pusese tatăl său în fruntea puterii de la Constantinopol, el făcuse faţă atacurilor arabe, slave, bulgare şi ale rebelilor cu o atitudine hotărâtă şi plină de calm. Deşi nu avusese parte de succese mari şi pierduse unele teritorii mărginaşe în favoarea arabilor şi a bulgarilor, el eliberase Biserica de disputele teologice şi menţinuse siguranţa fundamentală a Imperiului. Chiar dacă ar fi putut face mai mult, Constantin nu a acţionat în acest sens.

RISCURILE LUI IUSTINIAN AL II-LEA

Iustinian, fiul lui Constantin, a devenit la vârsta de şaisprezece ani împărat al unui stat care avea acum cea mai mică întindere din toată

existenţa sa. El ştia însă cu siguranţă că tatăl şi bunicul său fuseseră mai tineri decât el atunci când veniseră la putere, amândoi în împrejurări mai puţin favorabile, şi că se achitaseră de datoria lor în mod onorabil. Dar Iustinian voia să realizeze mai mult decât atât. Îndiferent de ceea ce îl făcuse pe prudentul Constantin să-i dea fiului său numele de Iustinian, Iustinian al II-lea însuşi se simţea menit să păşească pe urmele marelui omonim, Iustinian L încă de la începutul domniei, el s-a străduit nu numai să recucerească provinciile pierdute, dar şi să restabilească prestigiul imperial.

Iustinian avea oarecare motive să considere că sosise exact timpul pentru o contraofensivă împotriva arabilor. În ultimii patruzeci de ani, noile lor cuceriri fuseseră puţine şi instabile, iar războaiele civile frecvente şi devastatoare. În 685, califul ’Abd al-Malik stăpânea numai Siria şi Palestina, ambele hărţuite de mardaâţii creştini, plus Egiptul; alizii rebeli din Persia, Mesopotamia şi Arabia controlau mai mult de jumătate din califat. Când ’Abd al-Malik a încercat să cucerească Mesopotamia şi a eşuat, alizii au invadat Palestina. În comparaţie cu califatul, Imperiul părea puternic şi stabil. Atunci când a căutat să continue recuceririle tatălui său, Iustinian a manifestat doar o îndrăzneală moderată, eludând tratatul încheiat de Constantin pe patul de moarte.

Iustinian a început destul de raţional în 686 prin restabilirea protectoratului bizantin asupra Armeniei şi Iberiei, al căror statut era din nou îndoielnic. Cei doi prinţi independenţi ai acestora, după ce se răzvrătiseră împotriva arabilor mult înainte de semnarea tratatului, fuseseră ucişi în urmă cu doi ani de către invadatorii khazari, după care arabii invadaseră iar cele două ţinuturi. Iustinian a trimis o armată sub comanda lui Leontios, strategul anatolienilor, cu toate că arabii au continuat să stăpânească unele părţi ale celor două principate. Leontios s-a concentrat asupra jefuirii şi devastării Albaniei şi Azerbaidjanului, care erau situate în cadrul teritoriului califatului, dar nu intrau în sfera de influenţă a califului care încheiase tratatul.

Fig. 77. Nomismă de aur din timpul lui Iustinian al II-lea, cu o cruce în

vârful unor trepte pe revers, de mărime dublă faţă de cea reală (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

Această campanie nu numai că a adus o pradă bogată şi a extins influenţa Bizanţului asupra regiunii caucaziene, dar l-a convins totodată pe belicosul Abd al-Malik să reînnoiască tratatul, incluzând în el clauze noi în favoarea Imperiului. El a fost de acord să plătească acelaşi tribut ca şi cel anterior şi să împartă în mod egal cu Imperiul veniturile Armeniei, Iberici şi ale Ciprului. În schimb, Iustinian accepta să-i retragă pe mardaiţi din califat şi să le ofere acestora noi aşezări pe teritoriu bizantin. O parte din aceştia au venit de pe Muntele Amanus în anul acela, iar alţii din Munţii Libanului în primăvara următoare, când Iustinian a plecat în Armenia ca să ia în stăpânire o parte a acesteia. Deşi alţi mardaiţi au rămas totuşi pe loc, cel puţin douăsprezece mii de oameni au venit în Imperiu, evident împreună cu familiile lor. Iustinian i-a aşezat în thema carabisiană, înrolându-i ca vâslaşi permanenţi în flota themei.

Se pare că Iustinian a împărţit apoi thema carabisiană în două părţi, fiecare dintre ele dispunând de două mii de soldaţi. Partea centrală a Greciei a devenit o nouă themă a Hellasului, cu capitala la Corint. Thema carabisiană deţinea în continuare insulele din Marea Egee, unde îşi avea reşedinţa strategul ei, împreună cu coasta de sud a Anatoliei, aflată sub comanda unui drungar subordonat al cibyrrhaeoţilor, al căror cartier general, judecând după numele lor, se afla în portul Cibyra. Cei douăsprezece mii de mardaiţi reaşezaţi aveau propriul lor comandant şi puteau echipa toate corăbiile necesare transportării celor două mii de marinari carabisieni. Înlocuirea vâslaşilor mardaiţi cu recruţi temporari locali trebuie să fi îmbunătăţit promptitudinea şi eficienţa redusei theme carabisiene”.

Iustinian avea planurile sale şi în privinţa Balcanilor. Probabil că în timpul marşului spre Armenia şi la întoarcere, împăratul le-a ordonat trupelor de cavalerie din themele anatoliene să se adune în anul următor în thema Traciei în vederea declanşării unei campanii. Era limpede că bulgarii îşi extinseseră influenţa asupra slavilor din sudul Traciei, un

teritoriu deranjant de aproape de Constantinopol şi de Thessalonic. Iustinian intenţiona să-i oprească pe bulgari, şi, pregătindu-se pentru aceasta, se pare că a sistat plata tributului cuvenit acestora conform tratatului încheiat cu bizantinii.

Deşi sistarea plăţii acestui tribut nu putea să conducă la vreo economie, cu excepţia salvării mândriei bizantine, Iustinian avea cu adevărat nevoie de bani pentru campania aceasta şi pentru altele. Ca şi Iustinian I, împăratul a numit oficiali energici, care au început să stoarcă venituri de la aristocraţi. Principalele instrumente ale împăratului erau sacellariul său, Ştefan Persanul, şi mai ales şeful cancelariei, fostul abate Theodot. Acesta din urmă strângea impozitele cu o asprime neobişnuită. Se spune că ar fi recurs frecvent la confiscări, pe care le impunea prin torturarea sau întemniţarea celor bogaţi13.

În 688, Iustinian şi-a condus trupele de cavalerie comasate ale themelor răsăritene din capitală pe uscat, spre Thessalonic. Mărşăluind de-a lungul coastei de nord al Mării Egee, el i-a alungat pe bulgari, a căror stăpânire asupra ţinutului trebuie să fi fost instabilă, şi i-a învins pe slavi, care alcătuiau cea mai mare parte a populaţiei. Fără să încerce anexarea regiunii, împăratul i-a obligat pe slavi să se stabilească în altă parte. El a trimis cel puţin o sută de mii dintre aceştia în thema opsiciană. Treizeci de mii au fost înrolaţi în armată şi li s-au dat loturi militare, probabil în jurul cetăţii Cyzic devastată de arabi în timpul lui Constantin al IV-lea.

Se pare că Iustinian a aşezat alţi slavi între Thessalonic şi râul Strymon ca să extindă enclava aflată sub dominaţie imperială. La est de râu, sudul Traciei a devenit un pământ al nimănui, despărţind teritoriul bizantin de cel bulgar. În timpul acestei reaşezări, Iustinian a intrat în Thessalonic, a rămas un timp în cetate, după care s-a întors înapoi, evident pe o rută mai la nord. La întoarcere, un grup de bulgari i-au întins o ambuscadă într-o trecătoare în munţi şi au provocat pierderi serioase armatei sale. Această campanie poate fi considerată totuşi drept un succes, din moment ce treizeci de mii de slavi luaţi prizonieri au putut fi încorporaţi în armata bizantină, mărind efectivele acesteia cu aproximativ o treime.

În 689, Lăsându-i pe recruţii săi slavi pe noile loturi militare, neobositul

împărat i-a atacat din nou pe arabi. Încălcând prevederile tratatului încheiat cu califatul şi care era încă în vigoare, mulţi mardaâţi rămăseseră nestingheriţi în Munţii Libanului, alături de o serie de renegaţi arabi şi sclavi fugari. Drept răzbunare, califul ar fi putut sista plata tributului. Din cauză că războiul civil continua să facă ravagii, Iustinian a considerat că poate trimite în siguranţă o armată, care a ajuns la Muntele Amanus şi s-a apropiat chiar de Munţii Libanului. ’Abd al-Malik, care pregătea o nouă campanie ca să smulgă Mesopotamia din mâinile alizilor, a preferat să încheie un alt armistiţiu. Tributul anual plătit de el a fost redus de la o mie de nomisme pe zi la o mie de nomisme pe săptămână, însă el îi lăsa mână liberă împăratului în Armenia, Iberia şi Cipru. În ceea ce îl privea, se pare că Iustinian retrăsese încă circa şase mii cinci sute de mardaâţi împreună cu familiile lor, deşi o parte din ei au rămas încă în Munţii Libanului. El i-a înrolat pe cei care voiau să fie vâslaşi în noua thema a Hellasului 6.

În primii săi patru ani de domnie, Iustinian ordonase efectuarea de operaţiuni militare în fiecare an. El încălcase trei tratate, încheiase două, crease o themă, înrolase înjur de 18.500 de vâslaşi şi 30.000 de soldaţi şi dobândise controlul asupra Ciprului, Iberiei şi a Armeniei. Această activitate frenetică adusese un evident progres, dar cos turile campaniilor şi achitarea soldele trupelor îi obligaseră pe funcţionarii financiari ai Imperiului să presteze o activitate nu tocmai plăcută. Iar reuşitele lui Iustinian erau în foarte mare parte datorate tulburărilor din cadrul califatului.

În următorii doi ani, forţele lui Abd al-Malik i-au alungat pe alizi din cea mai mare parte a Mesopotamiei, au cucerit Medina şi păreau să fie pe cale de a câştiga războiul civil. Iustinian a respectat pacea, dar în 691 i-a mutat pe mulţi din locuitorii Ciprului din insula lor precar apărată în regiunea încă subpopulată din jurul cetăţii Cyzic. Amintindu-şi desigur de faptul că Iustinian I fondase un oraş şi o arhiepiscopie numite Iustiniana Prima, împăratul a întemeiat cetatea Iustinianopole pentru ciprioţi şi a conferit arhiepiscopiei lor privilegiile conjugate ale mitropoliilor Ciprului şi Cyzicului.

Fig. 78. Nomismă de aur reprezentându-l pe Iustinian al II-lea ţinând o

cruce, cu un bust al lui Ilristos pe revers, în mărime dublă faţă de cea reală (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

Împăratul a găsit curând o scuză ca să scape de tratatul cu arabii. El a emis un nou tip de nomismă, având pe ambele părţi chipul lui, aşa cum era obiceiul, şi pentru prima dată un bust al lui Hristos. Până în acel moment, califii emiseseră dinari de aur care copiau nomismele bizantine, reproducând până şi chipul împăratului, dar este de la sine înţeles că ’Abd al-Malik a omis capul lui Hristos de pe dinarii săi, pe care a început să-i toarne într-un stil diferit şi cu o greutate ceva mai mică. Iustinian a refuzat tributul califului pe motiv că monedele acestuia nu corespundeau celor ale lui. Deşi califul a adăugat un număr de monede suplimentare pentru a compensa diferenţa, Iustinian a insistat asupra chestiunii privind bustul lui Hristos. Declarând tratatul nul, el a început să pregătească o campanie împotriva arabilor.

iiuzdoiut (te uzurá (668 – 717)

În vara anului 692, cei treizeci de mii de slavi ai lui Iustinian fuseseră instruiţi, înarmaţi şi organizaţi într-o armată specială sub conducerea lui Nebulos, propriul lor comandant. Împăratul i-a adăugat cavaleriei regulate a themei şi i-a dus în est. Numai că în timpul pregătirilor prelungite ale împăratului, Abd al-Malik îi asediase pe alizi la Meca şi strânsese o armată arabă cu care a invadat Imperiul înainte ca Iustinian să apuce să atace califatul. Cele două armate s-au încleştat lângă Sebastopole, în centrul themei armene, arabii fluturând în vârful unei suliţe o copie a tratatului pentru a scoate în evidenţă dreptatea cauzei lor.

Arabii s-au aflat într-o situaţie cu totul nefavorabilă până ce Nebulos şi cea mai mare parte a armatei lui de slavi au dezertat la ei, se pare că în urma unei mituiri, moment în care restul bizantinilor au luat-o la goană. Cu toate că şi arabii s-au retras, Iustinian era furios. El a dizolvat armata slavilor, din care au rămas vreo zece mii de oameni, şi se spune că ar fi pus să fie ucişi mulţi dintre ei, evident inclusiv soţiile şi copiii dezertorilor. Pe alţii i-a vândut ca sclavi17. Totodată, el l-a întemniţat pe strategul anatolian Leontios, pe care se pare că îl considera parţial răspunzător de înfrângere.

Deşi Iustinian a fost nevoit să amâne împlinirea ambiţiilor lui militare, el a căutat chiar în toamna aceea dobândirea unei altfel de glorii. Păşind pe urmele tatălui său şi pe cele ale lui Iustinian I, el a anunţat convocarea unui conciliu ecumenic la Constantinopol. Nu mai rămăsese de discutat nicio problemă teologică, iar eforturile lui Iustinian de a găsi vreuna în documentele Celui de al Şaselea Conciliu Ecumenic eşuaseră deja. El a declarat totuşi că era nevoie de un conciliu pentru punerea la punct a chestiunilor legii canonice, care fuseseră neglijate de cel de al cincilea şi cel de al VI-lea conciliu. Întrucât conciliul avea menirea de a completa activitatea acestora, el a căpătat denumirea de Conciliul Quinisext („al Cincilea – al Şaselea”).

Pe parcursul celor două secole şi jumătate de când Conciliul de la Calcedonia emisese ultimele canoane ecumenice, practicile bisericii

răsăritene se îndepărtaseră tot mai mult de cele ale bisericii apusene. Conciliul Quinisext a apărut prea târziu ca să poată armoniza asemenea diferenţe, dar Iustinian şi episcopii aproape exclusiv răsări ten i ai conciliului ştiau puţine lucruri despre uzajul din Apus. Astfel, conciliul le cerea bărbaţilor căsătoriţi care erau diaconi sau preoţi hirotonisiţi să-şi continue viaţa conjugală, în timp ce biserica apuseană le cerea să renunţe la ea. Conciliul interzicea postul în sâmbetele din postul Paştilor, pe când biserica apuseană îl prescria. Printre alte decizii contrare punctelor de vedere occidentale, conciliul reducea prioritatea autorităţii papale la o simplă întâietate de onoare.

Cu toate că legaţii papali au semnat documentele Conciliului Quinisext la începutul anului 693, papa Sergius i-a repudiat prompt atât pe cei doi legaţi ai săi cât şi conciliul. Iustinian a încercat la început să-l intimideze pe Sergius, ordonându-i unui ofiţer imperial să aresteze doi oficiali papali; apoi a trimis un alt ofiţer să-l aresteze chiar pe papă. Dar armata exarhatului l-a sprijinit pe Sergius şi l-ar fi linşat pe reprezentantul împăratului dacă papa nu l-ar fi ajutat să scape. Doar o armată din Răsărit ar fi putut eventual impune voinţa lui Iustinian.

După înfrângerea de la Sebastopole, Iustinian nu mai dispunea de nicio rezervă de soldaţi. Atunci când clientul său, prinţul Armeniei, i s-a supus fără luptă lui ’Abd al-Malik, care cucerise Meca şi îşi extindea autoritatea asupra Persiei, însuşi Iustinian a trimis coloanele necesare reconstruirii moscheii de la Meca, deoarece, altfel, califul ar fi despuiat o biserică de la Ierusalim18. Dar ’Abd al-Malik nu mai avea nevoie de tratatul de pace pe care Iustinian îl încălcase de trei ori. În vara lui 694, califul şi-a trimis trupele destinate incursiunilor, împreună cu slavii care dezertaseră din armata Imperiului, să atace Cilicia, unde au înfrânt trupele bizantine locale.

Incapabil să repurteze deocamdată victorii militare, Iustinian şi-a îndreptat atenţia spre construcţii, domeniu care îi interesase puţin pe împăraţii care domniseră după Iustinian I, modelul său. Împăratul a început cu Marele Palat de la Constantinopol, adăugându-i o sală de ospeţe şi înălţând ziduri în jurul incintei palatului. Vrând să clădească o

curte pentru ceremoniile imperiale pe locul unei biserici din apropiere, el a dărâmat biserica şi a construit alta în altă parte. Se pare că aceste proiecte erau scumpe, mai ales că, adăugându-se cheltuielilor militare, i-au îmboldit pe cei doi funcţionari financiari ai lui Iustinian, Ştefan şi Theodot, să instituie arbitrar impuneri suplimentare asupra exasperaţilor aristocraţi.

În vara anului 695, reputaţia lui Iustinian a suferit o altă lovitură, atunci când un alt raid arab, de data aceasta în Hexapolisul armean, a dus la luarea de mulţi prizonieri şi a arătat că echilibrul de forţe se deplasase din nou de partea arabilor. Împăratul a încercat să-l recâştige pe Leontios, fostul strateg anatolian, şi probabil pe prietenii acestuia, eliberându-l după trei ani de lemniţă şi numindu-l în postul de strateg al Hellasului. Înainte de a pleca de la Constantinopol, generalul a pus însă la cale o conspiraţie împotriva împăratului.

Conspiratorii au pus stăpânire în timpul nopţii pe principala închisoare a cetăţii, Praetorium, eliberându-i şi înarmându-i pe cei întemniţaţi, printre care se aflau numeroşi aristocraţi şi militari. Cu ajutorul lor, Leontios şi susţinătorii lui i-au convocat pe locuitorii capitalei a doua zi dimineaţă la catedrala Sfânta Sofia. Ei au dobândit atât sprijinul patriarhului Callinicos cât şi al unei mulţimi numeroase care striga lozinci împotriva lui Iustinian. Adunându-se la Hipodrom, această mulţime izgonit pe Iustinian din palat şi l-a proclamat împărat pe Leontios.

Împrejurările detronării lui Iustinian sugerează faptul că Imperiul era lipsit resurse în vederea unei expansiuni agresive, ca să nu mai vorbim de o revenire gloria primului Iustinian. În cel mai rău caz, o campanie susţinută de cuceriri ar necesitat o precauţie deosebită în această perioadă. În ciuda succeselor iniţial Iustinian al II-lea îşi făcuse prea mulţi duşmani, riscase prea mult şi nu reuşise sădea seama în ce măsură afectaseră Imperiul invaziile din secolul al VII-lea. În cele d urmă, proiectele lui l-au slăbit şi mai mult.

CELE ŞAPTE REBELIUNI

Detronarea lui Iustinian în 695 a zguduit Imperiul mult mai serios decât cele tr< rebeliuni anterioare din secolul al VII-lea. Asasinarea lui Mauriciu

din 602 nu pute să fi zdruncinat grav tradiţia Răsăritului în ceea ce priveşte succesiunea sistematic care fusese instituită încă din vremea lui Constantin I. Executarea lui Focas în 61 părea să fie o pedeapsă justificată pentru uzurparea acestuia, iar rebeliunea! favoarea lui Constans al II-lea din 641 slujea confirmiării tradiţiei succesiunii de 1 tată la fiul cel mai mare. Dar răsturnarea lui Iustinian al II-lea a pus capăt unei dinast solide din niciun alt motiv decât lipsa de popularitate a împăratului în rândi aristocraţiei. Autoritatea lui Leontios se baza numai pe sprijinul armatei, la car puteau recurge, din momentul creării themelor, mulţi alţi bărbaţi ambiţioşi.

Isaurian de origine, Leontios a fost primul bărbat matur şi cu experienţă care a de venit împărat de la Heraclius încoace. Luându-şi numele de Leon, purtat deja de alţi de împăraţi, Leontios a încercat să se comporte ca un conducător legitim şi moderat. Ci toate că mulţimea voia ca Iustinian să fie ucis, Leontios s-a mulţumit să pună să i se tai< nasul şi limba ca să nu mai poată domni şi l-a exilat la Cherson, în Crimeea, împreun; cu câţiva dintre miniştrii şi apropiaţii săi. Leontios voise să-i salveze chiar şi pe detestaţi miniştri ai lui Iustinian, Ştefan şi Theodot, pe care mulţimea i-a ars de vii.

Ferindu-se să afişeze aroganţa care îl făcuse atât de nepopular pe Iustinian Leontios a tolerat raidurile de la graniţă ale arabilor. Dar în 696, Abd al-Malik z trimis o expediţie greu de ignorat împotriva Africii bizantine. Comandantul califului. Hassan ibn al-Nu man, a cucerit imediat Qayrawan-ul de la renegaţii arabi care îl stăpâneau, iar pe la începutul lui 697 a pus stăpânire pe Cartagina, lăsând efectivele rămase din forţele exarhatului risipite în puţinele oraşe fortificate ale acestuia. Deşi prinţul din Lazica tocmai denunţase suzeranitatea bizantină şi se alăturase arabilor, * UIW AIW1 ZX UYlllniflN lt!

Leontios a acordat în mod înţelept prioritate Africii, pe care, dacă ar fi pierdut-o, n-ar mai fi. Reuşit să o recupereze într-un viitor previzibil.

Fig. 79. Leontios (695 – 698). Nomismă de aur reprezentată în mărime

dublă faţă de cea reală (Foto: prin bunăvoinţa Muzeului Arthur M. Sackjer, Harvard University Art Museum, Whittemore Collection).

În toamna aceea, împăratul a îmbarcat pe flota sa carabisiană o forţă expediţionară şi a trimis-o în Africa. Comandantul acesteia, Ioan Patricianul, a intrat plin de îndrăzneală cu flota în portul Cartagina, luând cetatea prin surprindere, în timp ce Hassan se lupta cu maurii. Ioan a curăţat de arabi şi oraşele învecinate. Dar Hassan a apelat la calif, cerându-i trupe suplimentare, iar la începutul anului 698, când acestea au sosit, i-a alungat din Cartagina pe Ioan şi pe oamenii lui. Comandantul bizantin s-a întors înapoi să caute întăriri, dar când a ajuns în Creta, câţiva dintre ofiţerii marinei sale, temându-se că vor fi învinuiţi de eşecul campaniei, s-au revoltat. Ei l-au proclamat împărat pe unul dintre ei, drungarul Apsimar al cibyrrhaeoţilor, şi şi-au continuat drumul spre Constantinopol.

Se pare că Leontios îşi trimisese celelalte corăbii în Cipru ca să-i aducă înapoi pe ciprioţii din Iustinianopole, conform unui acord încheiat cu califul19. Ciuma făcea iar ravagii în capitală. Cetăţenii oraşului au fost de partea lui Leontios atunci când flota lui Apsimar a sosit la Sycae, în partea opusă Cornului de Aur, asediind cetatea, în vara aceea însă, câţiva ofiţeri, despre care se spune că erau de origine străină, au deschis una dintre porţi. Rebelii au dat năvală prin ea, prădând totul în cale. Apsimar, al cărui nume era cu siguranţă străin, probabil german, a devenit împărat sub numele de Tiberiu al III-lea, poate în amintirea ultimului împărat în timpul domniei căruia nu survenise nicio calamitate. Apsimar i-a tăiat nasul lui Leontios şi l-a exilat într-o mănăstire din Constantinopol.

Cu toate că Apsimar era mai mult sau mai puţin capabil, el avea şi mai puţine drepturi de a domni decât Leontios, al cărui unic eşec real, pierderea Africii, fusese mai curând greşeala lui Apsimar decât a lui. Ca să-şi justifice uzurparea, Apsimar a plănuit un raid asupra arabilor, care erau atunci ocupaţi cu o rebeliune în Persia. Împăratul l-a numit comandant al tuturor celor patru theme de pe cuprinsul Anatoliei pe omul în care avea cea mai mare încredere, fratele său Heraclios, şi l-a trimis în sud în fruntea unei forţe numeroase. Traversând trecătorile Cappadociei înainte de

venirea iernii, Heraclios a invadat nordul Siriei, provocând pierderi grele unei armate arabe care venea de la Antiohia; a făcut apoi o incursiune până la Samosata şi a revenit în Imperiu, în primăvara lui 699, cu o pradă bogată şi numeroşi prizonieri.

După obţinerea acestei victorii uşoare, dar neimportante, care îi îmbia pe arabi la răzbunare, Apsimar nu a făcut niciun efort ea să-i împiedice pe aceştia să cucerească ultimele avanposturi din Africa ale Imperiului. Singura sa contribuţie clară la apărarea Apusului a fost înfiinţarea noilor theme ale Sardiniei şi Siciliei, alcătuite din trupele existente acolo. Thema Sardiniei, formată din rămăşiţele exarhatului Africii şi incluzând Sardinia, Corsica şi Insulele Baleare, era slabă. Thema Siciliei era alcătuită din Sicilia şi Calabria, care făceau parte din exarhatul Italiei, şi erau cele mai expuse raidurilor dinspre mare pornite din Africa aflată sub stăpânire arabăz?.

Califul a răzbunat curând raidul lui Heraclios prin invadarea pe scară largă a Armeniei bizantine, pe care căuta să o adauge posesiunilor lui din Armenia propriu-zisă. În anul 700, Abdulah, fiul califului, a cucerit fortăreaţa Theodosiopolis de la graniţă şi a făcut o incursiune până la Hexapolis. În anul următor, Mahomed, fratele califului, a invadat cu atâta forţă teritoriul bizantin de la est de Eufrat încât comandantul bizantin Ba Anes s-a predat, iar locuitorii au acceptat un guvernator arab. Nici împăratul, nici Heraclios, fratele lui, nu au opus o rezistenţă eficientă.

Dar nici armenilor nu le erau pe plac arabii, astfel că în 702 i-au masacrat pe guvernatorul lor arab şi garnizoana acestuia, declanşând o răscoală care s-a extins până departe, în Armenia propriu-zisă, precum şi în Lazica. Armenii au apelat la ajutorul împăratului, care le-a trimis câteva trupe. Nefiind pregătit să pornească imediat lupta împotriva armenilor, califul l-a trimis mai întâi pe ’Abdulah în Cilicia, unde a întărit în 703 Mopsuestia, transformând-o în primul bastion puternic arab din regiune. Prin anul următor, Abdulah a pornit spre Armenia în fruntea unei armate numeroase, în timp ce o altă armată arabă asedia Sisium, aflată în apropiere de Mopsuestia. Deşi Heraclios i-a atacat pe arabi la Sisium, ucigându-i sau luându-i prizonieri pe mulţi dintre ei, Abdulah a continuat să supună Armenia21.

În acel an, detronatul împărat Iustinian, nedescurajat de mutilarea nasului şi a limbii, neimpresionat de Apsimar şi însoţit de câţiva din foştii săi curteni, a fugit de la Cherson, unde fusese exilat, în banatul khazar. Hanul l-a luat suficient de mult în serios pe Iustinian ca să-i dea de soţie o prinţesă khazară, care a fost botezată cu semnificativul nume de Teodora. Atunci când Apsimar a protestat, hanul a fost gata să i-l predea pe Iustinian, dar întreprinzătorul exilat şi tovarăşii lui au scăpat din nou, te.

acesta părăsându-şi soţia însărcinată. În toamnă, ei au plecat pe mare în hanatul bulgar, unde Iustinian a fost atât de convingător, încât hanul bulgar Tervel i-a dat o armată ca să-şi recapete tronul.

În faţa acestei ameninţări, Apsimar l-a rechemat pe fratele său, Heraclios din Răsărit în Tracia. În vara lui 705, acesta s-a apropiat de graniţa bulgară în fruntea unei armate, dar Iustinian şi Tervel au trecut chiar pe lângă el şi au pornit spre Constantinopol. După ce a aşteptat timp de trei zile în faţa zidurilor cetăţii fără să fie poftit să intre, destituitul conducător, pe care nu-l părăsea niciodată curajul, a intrat prin conducta spartă a Apeductului lui Valens împreună cu o parte din oamenii săi. În vreme ce ei ocupau capitala, Apsimar a fugit la Sozopolis, în Tracia, unde, treptat, armata sa a început să-l părăsească. Iustinian a pus curând mâna pe Apsimar şi i-a executat pe Heraclios şi pe principalii săi ofiţeri. Odată reinstalat, împăratul a trimis la khazari după soţia sa Teodora şi după nou-născutul său fiu, Tiberius, şi l-a răsplătit pe Tervel cu daruri bogate şi acordându-i rangul de Caesar.

Fig. 80. Pecete de plumb a lui Tervel, hanul bulgar (cea. 701cca. 718), cu titlul său bizantin de Caesar, reprezentată în mărime naturală (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

Iustinian putea pe bună dreptate pretinde că detronarea lui adusese daune

/V

Imperiului. În timpul uzurpărilor lui Leontios şi a lui Apsimar, Bizanţul a recâştigat Lazica, pentru a o pierde ulterior, alături de Africa, Lazica, o

parte din Cilicia şi Armenia bizantină. Arabii îşi reluaseră raidurile anuale, conduşi de Maslamah, unul dintre fiii califului şi un războinic strălucit. Trei rebeliuni în zece ani constituia o cifră alarmantă, mai ales atunci când războiul cu arabi a început să se intensifice. Ca împărat legitim şi totodată conducător cu experienţă şi talentat, Iustinian avea cea mai mare şansă de a reface stabilitatea dacă instituia restricţii drastice.

Cu toate că împăraţii recurseseră rareori la execuţii, uciderea de către Iustinian a adversarilor proveniţi din rândurile armatei, cum erau ofiţerii lui Apsimar, era justificabilă. La începutul anului 706, după ce urmărise jocurile de la Hipodrom cu un picior pe Leontios şi cu celălalt pe Apsimar, Iustinian a pus să fie executaţi şi ei. Şi acest fapt era justificat, deoarece chiar cazul lui Iustinian demonstra că mutilarea nu era suficientă ca să pună capăt unei cariere imperiale, iar executarea lui Focas pentru uzurpare constituia un precedent general acceptat. Iustinian a dat chiar dovadă de o oarecare milă, obligându-l pe fiul lui Apsimar să intre în rândurile bisericii în loc să-l ucidă. Dar Iustinian a greşit prin faptul că a executat o serie de ofiţeri şi demnitari pentru vina de a-i fi sprijinit pe uzurpatori şi, în loc să-l destituie pe patriarhul Calinicos pentru că îi încoronase, a ordonat să i se scoată ochii.

Nu multă vreme după reinstalarea lui Iustinian, Abd al-Malik a murit, iar calif a devenit fiul lui, al-Walid. Mohamed, unchiul lui lui Walid, a desăvârşit cucerirea Armeniei prin masacrarea nobililor armeni, în vreme ce Maslamah, fratele lui vitreg, a invadat Cappadocia, asediind Tyana în timpul iernii anului 707. Pentru a ridica acest asediu, împăratul a trimis doi strategi cu o forţă suplimentată cu trupe neregulate din rândul ţăranilor; dar Maslamah a zdrobit-o şi a jefuit Tyana, deportându-i pe locuitorii ei. În anul următor, în timp ce Iustinian purta o campanie minoră şi nereuşită împotriva foştilor lui aliaţi bulgari, Muslamah a mai cucerit câteva forturi şi a învins o armată bizantină lângă Amorium. Peste încă un an, el a efectuat o incursiune în Isauria. Râvna lui Maslamah de a lupta împotriva Imperiului părea neostoită.

În 710, avanpostul bizantin de la Cherson, sprijinit de khazari, s-a răzvrătit împotriva lui Iustinian. Deşi zona respectivă nu prea merita

atenţie într-o perioadă în care Anatolia era supusă unui atac serios, Iustinian, având de plătit o poliţă notabililor locului unde fusese exilat, a trimis o flotă destul de mare sub comanda lui Ştefan Patricianul ca să revendice stăpânirea asupra ei. Ştefan a cucerit cu uşurinţă Chersonul şi i-a ucis pe unii din locuitorii lui, dar flota lui a fost sfărâmată de o furtună de toamnă la întoarcerea în capitală. Astfel că locuitorii Chersonului au putut apela din nou la khazari.

De data aceasta, Iustinian a reacţionat într-un mod mai ciudat. El încerca să înăbuşe tulburările de la Ravenna şi de la Roma şi l-a convocat pe papa Constantin la Constantinopol ca să rezolve neînţelegerile privind Conciliul Quinisext22. În primăvara anului 711, împăratul l-a primit cu respect pe papă şi a fost de acord cu faptul că papalitatea nu este obligată să accepte orice decizie a conciliului, dacă avea obiecţii împotriva acesteia. Lustinian era în acelaşi timp consternat de faptul că Lazica şi Abasgia îl trădaseră supunându-se califului, astfel că a trimis o expediţie modestă sub conducerea lui Leon Sirianul, care a recucerit Abasgia. Se pare că împăratul a încercat să ajungă la un compromis în privinţa Chersonului, trimiţând o solie condusă de marele logofăt Gheorghe ca să negocieze o înţelegere cu khazarii. Dar locuitorii Chersonului şi khazarii i-au ucis pe Gheorghe şi pe membrii soliei lui. Ei l-au proclamat drept împărat al lor pe Bardanes, un oficial exilat de sorginte armeană, dându-i numele grecesc de Filipicos.

Întrucât Iustinian putea cu greu ignora uzurparea, el a trimis în vară o a treia expediţie navală la Cherson, sub comanda lui Mauros Patricianul. În acelaşi timp însă, arabii înaintau de-a lungul întregii graniţe de răsărit. După încheierea păcii cu Tervel şi obţinerea unei întăriri de trei mii de ostaşi bulgari, Iustinian a pornit în fruntea celei mai mari părţi a themelor opsiciană şi tracă spre Sinope, de unde i-ar fi putut ataca fie pe arabii din Lazica, fie pe cei din Armenia, fie pe cei din Cilicia. Dar ajuns acolo, a aflat că Mauros, după ce nu reuşise să-i izgonească pe khazari din Cherson, se alăturase cetăţenilor acestuia în proclamarea lui Filipicos.

Împăratul şi armata lui au pornit într-o cursă contra cronometru cu uzurpatorul şi flota lui înapoi în capitală. În ciuda handicapului de a călători

pe uscat, Iustinian era gata să ajungă primul, dar în momentul când se afla aproape de Calcedonia, rebelii intrau în portul Constantinopol. Filipicos a pus să fie măcelărit micuţul fiu al lui Iustinian, Tiberius, şi să fie executaţi principalii lui demnitari. Înaintând spre tabăra lui Iustinian din apropierea Calcedoniei, forţele rebele i-au convins pe oamenii lui să-l părăsească, în schimbul promisiunii că nu vor fi pedepsiţi, Iustinian a fost decapitat, iar Filipicos i-a trimis capul la Roma şi la Ravenna pentru a nu lăsa loc la niciun dubiu asupra morţii sale.

Cea de a doua cădere a lui Iustinian s-a datorat nu atât exceselor sale, care nu au fost mari în timpul celei de a doua domnii, cât nesiguranţei create de cele trei rebeliuni anterioare ei. Cea de a patra revoltă a înrăutăţit şi mai mult lucrurile, distrugând tot ce mai rămăsese din legitimitatea dinastică. Fireşte, Filipicos a încercat să se justifice făcând să circule o relatare a expediţiilor efectuate la Cherson care exagerau cruzimea şi nesăbuinţele lui Iustinian. Dar el îl întrecuse în ceea ce priveşte sălbăticia, punând să fie ucişi nu numai sfetnicii predecesorului său, ci şi fiul acestuia.

Asemenea multor armeni, Filipicos sprijinea monotelismul. Când a intrat în capitală, el şi-a exprimat dorinţa de a repudia cel de al Şaselea Conciliu Ecumenic antimonoteletist. Cu mai puţin de două luni mai târziu, la începutul anului 712, el l-a destituit pe patriarhul Cyros, deoarece acesta sprijinise conciliul, şi a emis un edict prin care îl respingea. Cea mai mare parte a restului clerului a acceptat edictul, ezitând să-l catalogheze pe împărat drept eretic. Pe lângă obişnuitul motiv al laşităţii, este posibil ca unii dintre clerici să fi considerat că Imperiul nu-şi putea permite o controversă teologică într-un asemenea moment.

Prin 712, Maslamah şi alţi comandanţi arabi cuceriseră toată Cilicia şi teritoriul bizantin de la est de Eufrat. Filipicos a încercat să salveze zona Melitene, trimiţându-i pe armeni să o colonizeze, dar Maslaham i-a alungat de pe poziţiile lor uşor de cucerit. Arabii au împins frontiera Imperiului de la Munţii Taurus la Munţii

a

Antitaurus şi au făcut o incursiune în adâncimea Anatoliei. În thema

armeană, ei au prădat Amasia şi au ajuns la Gangra; în thema anatoliană au jefuit Misthia şi au rămas peste iarnă acolo. Între timp, bulgarii au făcut o incursiune în Tracia, ajungând până la Constantinopol. În primăvara anului 713, arabii au cucerit Antiohia din thema anatoliană, bulgarii au făcut o nouă incursiune, iar italienii, înfuriaţi de edictul lui Filipicos împotriva celui de al Şaselea Conciliu Ecumenic, i-au alungat din Roma pe ofiţerii lui.

După toate aceste răsturnări de situaţie din Bizanţ, Gheorghe Burafos, strategul themei opsiciene, care plecase în Tracia să-i respingă pe bulgari, a considerat necesar ca Filipicos să fie detronat. Cu o zi înainte de Rusalii, contele şi-a trimis ofiţerii în capitală, aceştia au intrat în palat, au pus mâna pe Filipicos în timp ce acesta îşi făcea siesta şi i-au scos ochii, supunându-l unei mutilări mai greu de ignorat decât tăierea nasului sau a limbii. Fără îndoială că noii conspiratori contau pe mulţimea care s-a adunat a doua zi la Sfânta Sofia să-l aclame pe Gheorghe, dar au pierdut controlul asupra evenimentelor. Protoiereul Artemios, şeful arhivelor imperiale, a primit aclamaţiile mulţimii şi tronul, sub numele imperial de Anastasios al II-lea.

Se pare că Anastasios şi-a ales noul nume în cinstea capabilului birocrat Anastasios I, a cărui prudenţă a imitat-o. El i-a pedepsit pe conspiratori şi şi-a consolidat puterea punând să-i fie scoşi ochii atât lui Gheorghe, cât şi ofiţerului care îl orbise pe Filipicos. Anastasios l-a trimis pe acesta din urmă la o mănăstire din Constantinopol şi i-a exilat pe complotişti la Thessalonic. Împăratul a revocat prompt edictul lui Filipicos şi a recunoscut cel de al Şaselea Conciliu Ecumenic. El i-a înlocuit pe majoritatea strategilor care slujiseră sub Filipicos, numindu-l strateg al Anatoliei pe Leon Sirianul, care recucerise Abasgia pentru Iustinian al II-lea.

Fig. 81. Anastasios al II-lea Artemios (713 – 715), cu o cruce în vârful unor trepte pe revers. Nomismă de aur, reprezentată în mărime dublă faţă de cea reală (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

a trimis o solie califului Walid ca să negocieze încheierea unui armistiţiu sau să descopere cel puţin intenţiile arabilor. Când solii s-au întors, raportând intenţia califului de a declanşa un atac pe uscat şi pe mare asupra Constantinopolului, Anastasios a început să repare fortificaţiile oraşului şi să-l aprovizioneze. Se pare că el a fost cel care a asigurat oraşului primele lucrări de apărare complete prin terminarea zidurilor dinspre mare.

Deşi Walid a murit la începutul anului 715, Suleyman, fratele şi sucesorul lui, a continuat cu râvnă planurile lui îndreptate împotriva Bizanţului. În primăvara aceea, împăratul a aflat că o flotă arabă debarcase la Phoenix, în thema carabisiană, ca să taie copaci pentru construirea mai multor nave de război. Anastasios a ordonat imediat adunarea oştilor în insula Rhodos în vederea organizării unei expediţii sub conducerea marelui logofăt, Ioan Diaconul, de unde acesta urma să-i atace pe arabi peste strâmtoare. Odată ajunse la Rhodos însă, trupele themei opsiciene s-au răzvrătit împotriva lui Anastasios, poate din cauza resentimentelor lor faţă de faptul că ordonase cu doi ani în urmă orbirea lui Gheorghe, conducătorul lor. Ele l-au ucis pe Ioan, i-au risipit expediţia şi au pornit spre Adramyttium, situat în thema tracă. Acolo l-au găsit şi l-au proclamat împărat pe perceptorul local Theodosios, în ciuda încercărilor acestuia de a scăpa de această onoare periculoasă.

Împăratul a acordat toată atenţia arabilor care înaintau tot mai mult în Anatolia. În 714, când Maslamah a invadat regiunea Ancyra din thema opsiciană, Anastasios în timp ce cal i fii 1 Suleyman strângea o aranată extrem de numeroasă sub comanda lui Maslamah ca să cucerească întreg Imperiul, bizantinii purtau un alt război civil. Anastasios a lăsat capitala în grija ofiţerilor credincioşi şi a pornit spi Niceea ca să-i înfrunte pe rebelii opsicieni pe pământul lor natal. Dar susţinătorii li Theodosios au strâns cea

mai mare parte a trupelor opsiciene, s-au îndreptat pe uscă şi pe mare spre Chrysopole şi au declanşat atacuri navale asupra Constantinopolulu către sfârşitul verii, rebelii au intrat în Tracia, au pătruns prin trădare în capitală, i-a arestat pe ofiţerii lui Anastasios şi au prădat cetatea. Anastasios a rămas la Nicee până în toamnă, când a acceptat să abdice, să se călugărească şi să se autoexileze 1 Thessalonic în schimbul promisiunii că va beneficia de imunitate.

Theodosios al III-lea, un împărat incapabil şi îndărătnic, s-a pomenit în faţ unei invazii arabe pe scară largă şi a unei rezistenţe obstinate faţă de domnia lui di partea themelor anatoliană şi armeană. Loial doar cu numele faţă de Anastasios al I: le-a, strategul anatolian Leon Sirianul s-a aliat cu strategul armean Artavasdos împe triva lui Theodosios. Aşa stăteau lucrurile în 716, când două armate arabe au invad; Anatolia, în timp ce o flotă arabă înainta de-a lungul coastei din Cilicia. Leon, origine din Germanicea, în ţinutul de graniţă devenit recent teritoriu arab, nu numai că şti arabă, dar îi şi cunoştea pe arabi. În timpul îndelungatelor şi duplicitarelor negocier Leon i-a luat-o înainte comandantului arab Maslamah şi nu i-a permis să intre în Amoriun în vara aceea, Leon s-a proclamat împărat, cu sprijinul lui Artavasdoi Maslamah a plecat din teritoriul lui Leon, îndreptându-se spre thema tracă, und armata arabă a cucerit cetăţile Sardis şi Pergam, iernând acolo. Nerăbdător să pun capăt războiului civil, Leon a pornit spre Constantinopol. La Nicomedia, el a întâlnit < a capturat un grup de oficiali ai lui Theodosios, printre care se afla şi tânărul fiu s împăratului. Fără să le facă niciun rău, el a înaintat spre Chrysopole şi a începi negocierile cu Theodosios. Acesta din urmă a fost de acord să abdice în favoarea Iv Leon şi să intre în rândurile Bisericii împreună cu fiul său, după ce a primit asigurare că nu li se va face niciun rău. La începutul primăverii anului 717, Leon a intrat! capitală sub numele de Leon al III-lea.

Deşi această a şaptea rebeliune a fost cea mai blândă şi cea mai îndreptăţită di toate, conducerea statului a rămas dezbinată, în vreme ce forţele lui Maslama ameninţau Constantinopolul. Anarhia politică dăunase fără îndoială sistemului d apărare al imperiului împotriva arabilor, a căror

înaintare păruse să fie stopată înaint de detronarea lui Iustinian al II-lea. Dar atacurile arabilor, care s-ar fi intensifice oricum după sfârşitul propriului lor război civil, dăunaseră atât reputaţiei împăraţiloi cât şi armatei şi vistieriei bizantine. Superiori ca populaţie, pământ şi bogăţii, arabi începuseră să-şi concentreze toată puterea împotriva Bizanţului. Ei ameninţau acum s nimicească întregul Imperiu prin cucerirea capitalei.

CAPITOLUL 11

Depăşirea crizei (717 – 780)

Planul arabilor din 717 nu era să facă incursiuni în forţă, ca în 674, ci să cucerească definitiv cetatea Constantinopol. Aceasta era intenţia declarată a califului Suleyman. Armata şi flota aflate în drum spre cetate erau conduse de cel mai bun general al arabilor, Maslamah, şi se spune că atingeau impresionantul număr de 120.000 de oameni şi 1.800 de corăbii1. Forţele acestea depăşeau ca mărime întreaga armată şi flota Imperiului, fiind mai mult decât suficiente ca să blocheze complet cetatea Constantinopol. Dacă arabii puteau cuceri centrul de rezistenţă bizantin din capitală, calea le-ar fi fost deschisă spre desăvârşirea cuceririi Anatoliei, pe care o începuseră deja. După un lung război civil, ca să nu mai vorbim de cele şapte rebeliuni din ultimii douăzeci şi doi de ani, Bizanţul era slab pregătit să le ţină piept.

SCHIMBAREA DIN TIMPUL LUI LEON AL III-LEA

Principalul avantaj al bizantinilor îl constituiau calităţile ultimului lor împărat. Leon al III-lea, experimentat şi încă viguros la vârsta de aproape patruzeci de ani, ieşise în repetate rânduri din situaţii aproape imposibile în calitate de comandant al Abasgiei şi ca strateg al themei anatoliene. În acest din urmă post, el îl întrecuse deja pe Maslamah prin calităţile lui diplomatice şi militare în plus, avea avantajul că îi cunoştea pe arabi. Ca sirian crescut probabil în credinţa monofizitismului, e posibil ca Leon să le fi părut suspect unora dintre bizantini, dar el era ortodox declarat şi mult prea raţional ca să se aventureze în inovaţii religioase într-o asemenea perioadăz. Leon se bucura de o loialitate ieşită din comun din partea

armatei, printre aliaţii lui numărându-se şi strategul armean Artavasdos, care s-a însurat cu Anna, fiica lui Leon.

Cu trei ani în urmă, Anastasios al II-lea, fostul patron al lui Leon, terminase înălţarea zidurilor dinspre mare ale capitalei şi începuse să depoziteze provizii. Se pare că Leon a câştigat timp ca să-şi termine pregătirile prin iniţierea unor negocieri suplimentare cu Maslamah. Între timp, împăratul a avut grijă să se alieze cu bulgarii, care se temeau fireşte ca nu cumva califatul să se dovedească a fi un vecin mai agresiv decât Bizanţul. Ei au început să-i hărţuiască pe arabi ori de câte ori aveau ocazia. La începutul verii, când Maslamah a traversat Helespontul la Abydus şi a străbătut Tracia, prădând oraşele, el a fost hărţuit tot timpul de bulgari.

A

În iulie 717, Maslamah a supus cetatea Constantinopol unui asediu total pe uscat. Paralel cu Zidurile lui Theodosius, arabii au înălţat două ziduri de asalt

7»

complete cel interior ca să-i izoleze pe bizantini, iar cel exterior ca să-i ţină pe bulgari departe de tabăra arabă situată între ele. La începutul lunii septembrie a sosit flota arabă, care a instituit blocada dinspre mare. Întrucât cea mai mare parte a acestei flote naviga pe lângă cetate în susul Bosforului, Leon şi-a trimis corăbiile ca să atace ariergarda acesteia cu Focul Grecesc. Arabii s-au îngrozit văzându-şi cele douăzeci de corăbii din urma flotei şi două mii de oameni arzând sau scufundându-se. După aceea, flota arabă s-a ţinut departe de corăbiile bizantine echipate cu acest foc, rămânând într-un golf aflat la jumătatea distanţei spre partea europeană a Bosforului până la venirea iernii.

Din cauză că arabii nu aveau niciun plan privind un atac frontal, de îndată ce au renunţat la planurile de blocadă dinspre mare, numărul lor şi trecerea timpului au început să lucreze împotriva lor şi în favoarea bizantinilor. Aceştia puteau aduce alimente cu bărcile, dar grupurile de soldaţi şi marinari şi aliaţii lor bulgari împiedicau armata arabă să iasă din tabără şi flota acestora să părăsească porturile pentru a se aproviziona. În

plus, iarna 717/718 a fost cumplit de aspră. Datorită faptului că zăpada a acoperit pământul timp de trei luni, o mare parte din arabi, din caii, cămilele şi vitele lor au murit de frig. Pe lângă aceasta, arabii şi-au consumat repede proviziile.

În primăvară, califul ’Umar al II-lea, care îi succedase lui Suleyman, a trimis noi flote atât din Egipt cât şi din Africa pentru reaprovizionarea asediatorilor şi o nouă armată prin Anatolia pentru a consolida forţa terestră. Aflând aceasta, Sergios, strategul Siciliei, a considerat că cetatea Constantinopol era ca şi pierdută şi l-a proclamat împărat pe unul din ofiţerii săi, Vasile Onomagulos, care a fost rebotezat cu numele Tiberios. Având de înfruntat vremea rea timp de câteva luni cât a durat campania, cele, 400 de corăbii arabe din Egipt şi 260 din Africa, încărcate cu alimente şi arme, au intrat în Marea Marmara. Ca să evite Focul Grecesc al bizantinilor, ele au ancorat pe ţărmul asiatic, chiar la sud de Calcedonia.

y ryw

i

Fig. 82. Leon al [II-lea Sirianul (717 – 741). Miniatură din Modenazonaras (Foto: Biblioteca Estense, Modena).

În acest timp, armata arabă de întărire traversase Asia Minor şi ajunsese la Niceea. Dar Leon plasase soldaţii bizantini pe dealurile din jurul Nicomediei şi le-a întins o ambuscadă arabilor care înaintau, ucigându-i pe mulţi dintre ei şi obligându-i pe ceilalţi să se retragă spre graniţă. În acest timp, bizantinii aduceau provizii masive la Constantinopol, iar oamenii lui Maslamah mureau de foame. În tabăra arabă a izbucnit o epidemie, iar mai multe mii dintre ei au fost ucişi în timpul atacurilor bulgarilor. Califul ’Umar a ordonat retragerea, astfel că arabii au ridicat asediul după treisprezece luni în ziua de 15 august, sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului, căreia bizantinii i-au atribuit salvarea cetăţii. În ciuda faptului că trupele epuizate ale lui Maslamah au traversat Anatolia fără să întâmpine nicio rezistenţă, la întoarcere, multe corăbii arabe s-au scufundat într-o furtună izbucnită în Marea Marmara. Multe altele

Echipajele acestor corăbii erau originare din Egipt şi Africa, creştini într-

o proporţie covârşitoare şi ostili conducătorilor lor musulmani. Odată ajunşi în apropierea Constantinopolului, mulţi dintre ei s-au urcat în bărcile folosite pentru debarcare şi s-au refugiat în cetate, unde vau declarat supunere împăratului. Leon i-a întâmpinat cu bucurie şi i-a trimis înapoi cu propria lui flotă, care a capturat proviziile arabilor şi le-a scufundat corăbiile. Încurajat de acest succes parţial, León a putut trimite o mică expediţie în Sicilia, unde armata i-a predat pe ofiţerii ei rebeli şi ordinea a fost restabilită. Deşi bizantinii au recucerit câteva forturi italiene, pe care lombarzii puseseră mâna profitând de situaţia confuză, nu aceasta pare să fie perioada când imperiul a pierdut practic Sardinia şi insulele care depindeau de ea4.

au ars atunci când un vulcan din apropierea insulei Thera din Marea Egee şi-a arunc cenuşa asupra lor. Alte câteva au căzut în mâinile bizantinilor.

Marea ofensivă arabă a luat astfel sfârşit printr-un fiasco, în parte dator ghinionului, în parte datorită energiei lui Leon al III-lea, dar în principal din cauza forţei < apărare a Constantinopolului şi a distanţei mari dintre el şi califat. Eşecul arabilor a le evident, încât i-a permis lui Leon al III-lea să treacă la ofensivă. El a trimis o flotă, care prădat Laodiceea din Siria, şi o armată care i-a obligat pe arabi să evacueze o mare parte zonei de frontieră. Bizantinii au reocupat o parte a Armeniei apusene, iar califul a trebuit refortifice Mopsuestia şi Melitene.

în ciuda victoriilor lui Leon, în 719, fostul împărat Anastasios al II-lea a încerc totuşi să-l detroneze. Acesta a preluat puterea la Thessalonic, unde se retrăsese şi: călugărise, obţinând o promisiune de ajutor din partea bulgarilor, care s-ar putea să se considerat prea puţin răsplătiţi penini serviciile aduse lui Leon. Anastasios se aştepta sprijin şi din partea câtorva oficiali care îi fuseseră apropiaţi, dar aceştia l-au trădat li Leon. Atunci când Anastasios a venit la Heracleea, în Tracia, cu o armată şi o flotă bulgar Leon i-a convins pe bulgari să renunţe la expediţie. Împăratul a pus mâna pe Anastasios, 1executat şi i-a pedepsit pe susţinătorii lui, printre are se afla şi contele themei opsicien Acest puternic post de comandă i-a revenit lui Artavasdos, ginerele lui Leon.

Triumfător, Leon şi-a încoronat în 720 fiul, Constantin, coîmpărat, sărbătorin evenimentul prin emiterea unei noi monede de argint, miliaresionul. El a înlocu hexagramul introdus de Heraclius, care ieşise din uz. Imitând dirhamul arab şi evaluz la a douăsprezecea parte dintr-o nomismă de aur, miliaresionul răspundea nevoii une monede mai valoroase decât follisul de aramă, dar mai mică decât nomisma, can începând cu secolul al VII-lea, se pare că era preţuită la 288 de folies. Miliaresionul devenit un element stabil al sistemului monetar.

Arabii şi-au reluat incursiunile ca şi mai înainte, în ciuda tuturor recentelor le pierderi. Începând cu anul 720, următorul calif, Yazid al II-lea, a efectuat incursiuni! fiecare an în themele anatoliană şi armeană. La

început, arabii i-au învins pe bizantin în partea Armeniei recent revendicată de Imperiu, cu toate că aceştia din urmă i-a învins pe arabi în Isauria. În 722, încurajaţi poate de împărat, khazarii au început ui război cu arabii din Armenia, dar nici măcar acest lucru nu a dus la încetare; raidurilor arabe din Asia Minor”. Atunci când Leon a încercat să mărească impozitel «din Italia, ca să compenseze cheltuielile războiului cu arabii, el s-a izbit de opoziţi; papei Grigore al II-lea şi a pierdut controlul asupra Romei.

Se pare că împăratul adoptase atitudinea obişnuită a bizantinilor, conforn căreia astfel de prăbuşiri erau o dovadă a mâniei divine care trebuia să fie potolită. Îl

722, el a încercat să-i oblige pe evreii din Imperiu să accepte botezul. Dar nici chiar precauţia aceasta nu a reuşit să-i oprească pe arabi să jefuiască în anul următor Iconium şi să desăvârşească recuperarea Armeniei bizantine, cucerind Camachum. Nu mult după aceea, Leon a început să se gândească la un alt motiv posibil al mâniei lui Dumnezeu: că folosirea icoanelor lui Hristos şi ale sfinţilor ar putea încălca porunca biblică ce interzicea idolatria.

Ideea aceasta a avut partizanii ei la vremea respectivă. Vestea că Yazid al II-lea interzisese în 721 icoanele creştine în califat s-ar putea să-i fi făcut să se simtă frustraţi pe unii dintre creştini la gândul că un necredincios îi forţa să facă ceva ce ar fi trebuit să facă ei înşişi6. În interiorul Imperiului, adversarii de frunte ai icoanelor erau doi episcopi din thema opsiciană, Constantin din Nacolea şi Toma din Claudiopole. Patriarhul Germanos i-a mustrat pentru atitudinea lor, dar, deşi opinia aceasta era împărtăşită de Beser, unul dintre sfetnicii împăratului, un sirian refugiat din califat, împăratul nu dăduse deocamdată niciun semn că ar fi de acord Prestigiul câştigat de el şi de Imperiu prin dejucarea planurilor arabilor în privinţa asediului părea însă să se risipească. O expediţie condusă de exarhul de Ravenna nu a reuşit să redobândească controlul asupra Romei, iar arabii ieşiseră în cea mai mare parte învingători din luptele cu khazarii, făcuseră în 725 o incursiune în Cipru şi prădaseră Cesareea în primăvara anului 726. Deşi Dumnezeu îi ferise pe bizantini de distrugerea totală, El părea să

fie încă nemulţumit de aceştia.

Tot în aceeaşi primăvară, Leon şi-a concentrat evident eforturile ca să-L împace pe Dumnezeu cu un cod de legi revizuit numit Ecloga sau Alegerea – selectat desigur din Codul lui Iustinian. Pe lângă faptul că era mai scurt şi în greceşte, Ecloga modifica o serie de prevederi ale lui Iustinian „în interesul unei mai mari umanităţi*”, cum declara Leon în prefaţă. Astfel, Ecloga scotea în afara legii avortul şi îngrădea recurgerea la execuţii. Dar ea instituia pedeapsa cu moartea pentru homosexualitate şi extindea în mare măsură apelul la pedepsirea prin mutilare. Sursa de inspiraţie a acestor măsuri şi a limitării motivelor de divorţ din Ecloga pare să fi fost o neobosită lectură ad litteram a Bibliei8. Desigur, argumentul principal împotriva icoanelor tăcea parte din aceeaşi categorie.

În vara aceea, vulcanul submarin aflat chiar la vest de Thera, care fusese activ cu intermitenţe începând din 718, a erupt cu violenţă. Zile la rând, craterul a emanat fum, cenuşă şi bulgări de lavă peste Marea Egee şi până pe coastele Macedoniei şi Anatoliei. Foarte mulţi bizantini trebuie să fi văzut sau auzit despre efectele erupţiei. Probabil că cea mai mare parte dintre ei credeau că era vorba despre un semn clar al mâniei divine şi acest lucru l-a convins pe împărat să acorde atenţie argumentelor celor care susţineau că Dumnezeu era împotriva icoanelor. Leon a început prin < ordona îndepărtarea icoanei cea mai strâns asociată cu împăratul, chipul lui Hristoi situat deasupra intrării principale a palatului, Poarta de Bronz (Chalke).

Fig. 83. Icoana Fecioarei cu Pruncul între Sfinţii Gheorghe (stingă) şi Theodor din Mănăstirea Sfânta Ecaterina de pe Muntele Sinai (Foto: prin bunăvoinţa membrilor expediţiei Michigan-Princcton-Alexandria la Muntele Sinai).

V./-X irvoiixwr/A llvutnclN 1 A

Probabil că Leon credea că prin înlăturarea icoanelor punea capăt unui abuz care nu avea nicio justificare teologică serioasă. El nu vedea de ce ar fi trebuit să consulte Biserica şi se pare că a fost surprins de îndârjirea

opoziţiei populare. Puţinii soldaţi pe care i-a trimis să coboare icoana de la intrare au fost copleşiţi în momentul când făceau acest lucru de o mulţime înfuriată care i-a linşat pe câţiva dintre ei. Deşi Leon a evitat din prudenţă să-i execute pe unii dintre asasini, el i-a pedepsit totuşi cu amenzi şi mutilări şi a continuat să păşească pe calea pe care o alesese. Erniţând fireşte un edict, împăratul a interzis deţinerea de icoane ale sfinţilor, dar nu şi a icoanelor lui Hristos9.

Se pare că, iniţial, Leon nu făcuse prea multe eforturi ca să-şi impună interdicţia, care era extrem de nepopulară în rândul Bisericii, în Grecia şi în Italia. Patriarhul Germanos nu şi-a manifestat deschis dezacordul, dar papa Grigore, care era deja aproape independent, a respins deschis dispoziţiile lui Leon. După ce Grigore şi-a făcut publică atitudinea, trupele exarhatului Italiei şi-au răsturnat ofiţerii, l-au ucis pe exarhul Pavel şi abia s-au abţinut să-şi proclame propriul împărat din cauza opoziţiei papei. Şi mai rău pentru Leon, la începutul anului 727, locuitorii themei Hellasului şi ai insulelor themei carabisiene au proclamat un alt împărat, Cosma. Ei şi-au adunat flotele şi au pornit spre Constantinopol. Chiar dacă revolta navală nu avea drept ţel apărarea icoanelor, ea a exploatat cu siguranţă sentimentul iconofil.

A

În timp ce rebelii se apropiau de capitală, Leon i-a atacat cu o flotă echipată cu Focul Grecesc. Acesta a avut obişnuitul lui efect devastator, incendiind multe corăbii şi îngrozindu-i pe supravieţuitori, astfel că aceştia s-au predat. Leon a pus să fie decapitat împăratul rebel Cosma. În această perioadă, Leon a transferat cartierul general al themei carabisiene din insulele egeene în ţinutul mai puţin agitat care făcea parte din drungul cibyrrhaeoţilor din sudul Anatoliei. Thema carabisiană a devenit cunoscută sub numele de thema cibyrrhaeotă, cu toate că sediul ei a fost ulterior mutat de la Cibyra la Attalia.

Abia înăbuşise Leon această rebeliune, când un corp numeros de prădători arabi au făcut o incursiune în adâncul Asiei Minor. Ei au prădat Gangra şi au instituit un asediu prelungit asupra Niceei din thema opsiciană. Deterioraseră zidurile şi se aflau pe punctul de a cuceri oraşul,

când unul dintre ofiţerii contelui opsician Artavasdos a distrus în mod dramatic o icoană a Fecioarei. Arabii s-au retras. Declarând că distrugerea icoanei salvase Niceea, împăratul şi-a manifestat cu şi mai mare îndârjire opoziţia faţă de iconofili, mai ales faţă de patriarhul Germanos.

Cu toate că doctrina lui Leon a devenit cunoscută sub numele de Iconoclasm („Distrugerea icoanelor”), împăratul nu a luat încă nicio măsură serioasă împotriva icoanelor. El a numit un nou exarh în Italia, Eutychios, care, cu ajutorul diplomaţiei, dobândit o poziţie nesigură în exarhat şi a încheiat o pace greu de menţinut cu paj Grigore. Arabii au continuat să facă incursiuni în Anatolia, dar războiul cu khazarii preocupa tot mai mult. Prin 730, Leon putea pretinde că restabilise pacea şi statlitatea, ratate de Iustinian al II-lea, şi era gata să impună Imperiului Iconoclasmul.

Este ciudat faptul că Leon a convocat la începutul anului 730 un conciliu curtenilor şi nu unul al bisericii. Printre cei chemaţi se numărau patriarhul Germam şi poate şi alţi clerici, dar se pare că Leon nu avea încredere în sprijinul întreg ierarhii clericale. El se baza deci pe propria lui autoritate ca împărat ales < Dumnezeu, sau cel puţin care nu poate fi îndepărtat imediat de către el. Germanus refuzat să participe, argumentând că o chestiune privind doctrina nu putea fi rezolva decât de un conciliu ecumenic. Atunci când adunarea a adoptat iconoclasmul, bătrân patriarh a abdicat şi a fost înlocuit de Anastasios, adjunctul său, care a fost de aco; să accepte iconoclasmul ca preţ al promovării sale. Orice reproducere a chipuri! persoanelor religioase, inclusiv a celui al lui Hristos, era acum interzisă, deşi Cruc< putea fi reprodusă, cu condiţia să nu facă parte dintr-un crucifix.

Împăratul a pus să fie distruse sau acoperite multe picturi publice şi a con fisc valoroase argintării bisericeşti, odăjdii de altar şi relicvarii împodobite cu chipuri < sfinţi. Dar el nu a luat nicio măsură aspră împotriva fostului patriarh Germanos sau altor episcopi sau oficiali iconofili. O parte dintre aceştia au renunţat la demnităţi s< au plecat din Constantinopol; cei mai mulţi dintre ei şi-au manifestat dezacordul fa de împărat şi au rămas în continuare în funcţii. Cu toate că împăratul voia să

pui capăt venerării pe faţă a icoanelor, pe care o considera ofensatoare faţă de Dumneze nici el şi niciunul dintre numeroşii bizantini care nu erau de acord cu el nu părci dornici să se confrunte deschis sau să considere că era vorba de rezolvarea un probleme teologice majore.

Iconoclasmul nu s-a bucurat de sprijinul nici unui partizan de vază din rând creştinilor care nu erau sub controlul lui Leon şi a provocat o indignare general Călugărul calcedonian Ioan din Damasc a scris în apropiere de Ierusalim o declaraţ în greceşte, susţinând că orice acţiune asupra icoanei era îndreptată împotriva figui reprezentate, absolvindu-i astfel pe iconofili de idolatrie şi acuzându-i pe iconocla; de sacrilegiu. Argumentele lui Ioan s-au răspândit nu numai în califat, ci şi în Imperi în Occident, papa Grigore al II-lea a refuzat să-l recunoască atât pe noul patria Anastasios cât şi iconoclasmul, astfel că autoritatea lui Leon la Roma s-a nări aproape cu totul. În 731, Grigore al III-lea, noul papă, a convocat un sinod italian ca a condamnat iconoclasmul drept erezie.

Fig. 84. Sfântul Ioan din Damasc (stânga) scriind alături de fratele lui vitreg, Sfântul Cosma. Miniatură din Menologiul lui Vasile II (Foto: Biblioteca Apostolica Vaticana).

În ciuda iconoclasmului, arabii au continuat să facă incursiuni în Anatolia. Prin 733, ei îi alungaseră pe khazari din Armenia şi invadaseră banatul khazar, făcând totodată repetate incursiuni în adâncul themelor anatoliană şi armeană. În anul acela, Leon a făcut un gest măreţ, aliindu-se cu khazarii împotriva duşmanului lor comun prin căsătoria tânărului său fiu şi moştenitor, Constantin, cu una dintre fiicele hanului khazar. Mireasa lui Constantin a fost botezată cu numele de Irina, dar hanul a rămas păgân, iar Leon s-a ferit să-i acorde sprijin.

I (1,1 J Mii I| K v – v 1”! **< – ’f fiijnv^’on-i^ li-wwn^. iilE.

6 II K: şi L% * y r>> ^ ˇ2* î”» * – 1 Illif – /J<ou^i. I (-îf;

«-XM u» –, rw i

Tot în 733, împăratul a încercat să recapete controlul asupra Romei, trimiţând o flotă comandată de strategul Manes al cibyrrhaeoţilor. Flota aceasta a naufragiat în Marea Adriatică. Nefiind deocamdată în stare să strângă o nouă expediţie, Leon l-a pedepsit pe papă cât de mult i-a stat în putere. El a confiscat considerabilele domenii papale din Sicilia şi Calabria şi a mărit impozitele de acolo, instituind poate creşterile impozitelor respinse de Grigore al II-lea cu unsprezece ani în urmă. Se pare că în perioada respectivă Leon redimensiona valoarea impozitelor din tot Imperiul, şi prin acest act el făcea probabil ca ratele impozitelor themei Siciliei să fie echivalente cu cele ale themelor răsăritene, dar nu şi cu ceea ce rămăsese din exarhatul italian.

Şi mai important, acesta a fost probabil momentul când Leon a revocat jurisdicţia papală asupra teritoriilor apusene ale Imperiului şi i-a acordat-o patriarhatului Constantinopolului1 Acest lucru i-a privat pe papi de autoritatea celesiastică tradiţională nu numai asupra Siciliei şi a Calabriei, ci şi a Greciei bizantine şi a insulelor din Marea Egee. Prin această pedepsire a papei, clerul bizantin a dobândit autoritate asupra regiunilor care se răzvrătiseră în trecut împotriva lui Leon şi nu erau deloc entuziaste în privinţa iconoclasmului. Dar Leon a fost nevoit să-i lase papei Ravenna, a cărui autoritate era acolo cel puţin la fel de puternică pe cât de slabă era cea a exarhului Eutychios. Involuntar, împăratul fixase graniţa patriarhatului Constantinopolului acolo unde avea să fie timp de secole graniţa apuseană a Imperiului.

Leon a ţinut mai curând sub control, fără să rezolve vechea problemă a stăpânirii Italiei şi a apărării Anatoliei. După alte confruntări cu bizantinii şi khazarii, arabii l-au obligat în 737 pe hanul khazar să li se supună o vreme şi să treacă la mahomedanism. Curând după aceea ei au ajuns cu incursiunile până în thema tracică. Prin 738, lombarzii au cucerit Ravenna, cu toate că exarhul Eutychios a recucerit-o prompt cu ajutorul subordonatului său, ducele Veneţiei, şi cu sprijinul papei”. Dar prin anexarea ducatului lombard de Spoleto, regele lombard Liutprand a făcut ca rămăşiţele exarhatului să fie înconjurate de un regat lombard renăscut.

Invadatorii arabi, care au ajuns în primăvara anului 740 până în thema tracică, l-au provocat în cele din urmă pe Leon să pornească împotriva lor. Se pare că împăratul a sesizat şansa unei victorii din moment ce l-a luat cu el pe tânărul său fiu Constantin ca să împartă gloria cu el. Alegându-şi probabil terenul cu grijă, Leon a surprins forţa arabă de circa douăzeci de mii de oameni lângă Acroénus, în thema tracică, i-a ucis pe cei mai mulţi dintre ei şi i-a pus pe fugă pe ceilalţi. Chiar dacă neîmblânziţii arabi au făcut o nouă incursiune anul următor, Leon a repurtat în sfârşit e victorie care putea fi atribuită aprobării iconoclasmului de către Dumnezeu.

Acesta a fost norocul lui, pentru că în toamna anului 740 un cutremur de pământ devastator, pe care iconofilii l-au atribuit fireşte mâniei lui Dumnezeu faţă de iconoclasm, a lovit capitala şi câteva zone din Tracia şi

Bithynia. Epicentrul acestuia s-a situat probabil la limita apuseană a Mării Marmara, ţinând cont de faptul că s-ar declanşat maree şi cele mai mari distrugeri s-au înregistrat în jurul Nicomediei şi în câteva oraşe mici din Tracia. Au murit mulţi oameni şi s-au prăbuşit multe clădiri din Constantinopol, iar unele părţi al zidurilor dinspre uscat s-au dărâmat. Leon a profita de dezastru din punct de vedere fiscal, instituind o suprataxă de o doisprezecime pentru repararea zidurilor. Acestea au fost refăcute imediat, dar suprataxa a rămas în vigoare.

În iunie 741, Leon a murit de hidropizie, după o domnie care ar trebui să fie considerată drept reuşită conform standardelor moderne. El salvase cetatea Constantinopolului de un atac arab decisiv, apărase Imperiul destul de bine şi supravieţuise câtorva rebeliuni. A şi murit în patul lui după cea mai lungă domnie de la Constans al II-lea încoace, care de asemenea fusese asasinat. Leon moştenise un Imperiu aflat pe pragul prăbuşirii şi i-a refăcut stabilitatea. El declanşase totodată o controversă teologică ce putea fi evitată, dar, deocamdată, nu una violentă. Dacă realizările sale nu-i convinseseră pe cei mai mulţi că iconoclasmul era un lucru bun, nu făcuse totuşi prea mult rău dovedindu-le contrariul, adică faptul că iconoclasmul era ceva rău.

TULBURĂRI ÎN TIMPUL LUI CONSTANTIN AL V-LEA

Întrucât ultimele şapte succesiuni la tron fuseseră violente, urcarea paşnică pe tron a fiului lui Leon, Constantin, ar fi fost prin ea însăşi o realizare semnificativă. Acest lucru părea să se întâmple atunci când Constantin, în vârstă de douăzeci şi doi de ani, a fost încoronat la Constantinopol. Pretenţiile lui creditare ca al doilea membru al dinastiei, deşi contestabile, erau mai fondate decât cele ale altora. Totuşi, lăsând la o parte moştenirea, cel mai îndreptăţit pretendent era Artavasdos, de multă vreme comandant al marii theme opsiciene, ginerele lui Leon al III-lea şi principalul său aliat12.

Tânărul împărat era perspicace şi energic şi s-a ferit de Artavasdos de la bun început. El a declanşat imediat o campanie împotriva arabilor, care, ca de obicei, prădau Anatolia. La mai puţin de o săptămână de la încoronare, la începutul verii, el şi-a scos trupele din capitală, încredinţându-le

comandantului Theofan Monotes („într-o ureche”). Atunci când împăratul a ajuns în Bithynia, el l-a convocat pe Artavasdos pentru o discuţie asupra campaniei arabe. Artavasdos a sosit, dar a dat peste oamenii lui Constantin în apropiere de Dorylaeum şi i-a pus pe fugă. Beser, comandantul lui Constantin şi sfetnicul iconoclast al lui Leon al III-lea, a fost ucis, dar împăratul a scăpat.

Anunţând moartea lui Constantin în luptă, Artavasdos le-a luat-o înainte lui Theofan Monotes, care era în capitală, şi fiului acestuia, strategul Traciei. Monotes i-a arestat pe cei rămaşi loiali lui Constantin şi l-a primit pe uzurpator în cetate, unde patriarhul Anastasios l-a încoronat. Probabil fără să condamne direct iconoclasmul.

Artavasdos i-a măgulit pe adversarii acestuia, printre care se pare că se numărau majoritatea clerului şi a oficialilor din capitală, permiţând reinstaurarea icoanelor.

Fig. 85. Constantin al V-lea Copronimul (741 – 775). Miniatură din Modena Zonoras (Foto: Biblioteca Estense, Modena).

Între timp, Constantin a fugit la Amorium şi a obţinut sprijinul themelor anatoliană şi tracică. Prin toamnă, el le-a condus spre Bosfor, dar neavând flotă nu a putut traversa strâmtoarea şi a trebuit să se retragă la Amorium pe timpul iernii. Imperiul a fost astfel împărţit în două, themele anatoliană şi tracică sprijinindu-l pe Constantin, iar cea mai mare parte a restului său fiind de partea lui Artavasdos. Uzurpatorul şi-a încoronat fiul cel mare, Nicefor, coîmpărat şi l-a numit pe fiul său mai mic, Nicetas, comandant general al Asiei Minor, care îşi avea cartierul general în thema armeană.

În 742, Artavasdos şi-a condus forţele din thema opsiciană în cea tracică. Constantin a înaintat, ieşindu-i în întâmpinare lângă Sardis, unde şi-a înfrânt rivalul, acesta întorcându-se în grabă la Constantinopol. Deşi Nicetas, fiul lui Artavasdos, a condus o armată din thema opsiciană în cea armeană, Constantin l-a învins şi pe acesta într-o bătălie sângeroasă lângă Modrene. În septembrie, Constantin a traversat Bosforul, iar Sisinnios, strategul său trac, a trecut Helespontul. Cei doi şi-au unit forţele, asediindu-l pe Artavasdos în capitală.

Acest asediu a durat cu siguranţă peste un an. Artavasdos a apelat la ajutorul califatului, dar nu l-a obţinut. El a trimis o flotă ca să adune provizii, dar cibyrrhaeoţii lui Constantin au capturat-o în apropiere de Abydus. Artavasdos a ieşit din cetate, înfruntându-i pe asediatori, dar a fost învins şi a suferit pierderi grele, printre care s-a aflat şi Theofan Monotes. După atacul nereuşit împotriva cibyrrhaeoţilor, Nicetas, fiul lui Artavasdos, a încercat să despre sureze capitala, dar a fost înfrânt şi luat prizonier de Constantin lângă Nicomedia. Prin toamna lui 743, locuitorii Constantinopolului sufereau din pricina lipsei alimentelor, astfel încât Artavasdos a fost nevoit să-i lase pe mulţi dintre ei să plece. În noiembrie, Constantin a declanşat în cele din urmă un atac prin surprindere asupra

capitalei şi a cucerit-o. Nu mult după aceea, el a pus mâna şi pe Artavasdos.

t-v-x i r\>J I I\UI /A 11V| UNI MN I M

Acest război civil de doi ani şi jumătate a fost cel mai lung de la încleştarea dintre Heraclius şi Focas. Cal i I atul ar fi putut foarte bine profita de el, cu urmări grave, dacă dinastia IJmayyazilor nu ar fi suferit ea însăşi de pe urma propriilor disensiuni şi a începutului unei răzvrătiri conduse de familia Abassizilor. Ca atare, Constantin putea cu greu să nu-şi dea seama cât de aproape se afla de detronare. Pe parcursul restului domniei, el a fost foarte bănuitor faţă de iconofili şi de posibilii conspiratori din rândul oficialilor săi.

La început, împăratul a manifestat o atitudine politică moderată faţă de numeroşii susţinători învinşi ai lui Artavasdos. Cu toate că avea dreptul să-i execute pe uzurpatori, el a pus doar să le fie scoşi ochii rebelului, celor doi fii ai acestuia şi câtorva instigatori. Întrucât orbirea evita încălcarea poruncii biblice care interzicea uciderea, dar împiedica victima să-şi continue cariera politică, ea a devenit pedeapsa obişnuită pentru crimele grave de stat. Constantin s-a mulţumit să confişte piupi żetăţile altui liţiva conspiratori şi l-a meilţiflut pe patriarhul Anastasios în slujbă după o umilire publică. Curând după aceea însă, Constantin a pus să-i fie scoşi ochii aliatului său Sisinnios sub acuzaţia de conspiraţie, demonstrând cât de puţină încredere avea în cei din jurul său.

Probabil că pe parcursul următorilor doi ani, în timp ce arabii rămâneau divizaţi, Constantin a desfiinţat enorma themă opsiciană pe care o comandase Artavasdos. De la crearea ei din două armate legate de Prezenţa împăratului, ea nu fusese numai de departe cea mai mare themă a Imperiului, ci şi periculos de aproape de capitală. Pe lângă revolta lui Artavasdos. Ea jucase un anumit rol în asasinarea lui Constans al II-lea şi în detronarea lui Filipicos şi a lui Anastasios al II-lea. Constantin al V-lea s-a asigurat acum ca thema opsiciană să nu mai deţină niciodată o asemenea putere. În acest context, el a creat o armă distinctă de theme, numită tagmata („regimente”).

Aceste tagmata înfiinţate de Constantin totalizau optsprezece mii de oameni, din care majoritatea erau, se pare soldaţi reangajaţi din thema opsiciană. Numele celor şase divizii ale lor erau cele ale mai vechilor

unităţi de gardă sau trupe de garnizoană, care fuseseră mult mai mici şi asigurau acum aceste tagmata cu ofiţeri loiali. Se pare că majoritatea trupelor regimentare continuau să deţină loturi militare, ca şi pe vremea când erau soldaţi în cadrul themelor. Deşi unii soldaţi regimentari s-au mutat în capitală, unde îşi avuseseră locul de staţionare vechile gărzi şi garnizoane, majoritatea au continuat să trăiască în cadrul graniţelor themelor opsiciană şi tracică. Dar toate aveau posturi de comandă independente de theme şi o funcţie diferită de a lor.

Cele două tagmata principale erau Scholae şi excubiţii, care fuseseră anterior regimente de gardă şi îşi pierduseră între timp importanţa. Ele au devenit acum unităţi de cavalerie de elită alcătuite din patru mii de oameni fiecare, menite să-l însoţească pe împărat în campaniile sale. Atât soldaţii din Scholae cât şi excubiţii erau staţionaţi pe ambele maluri ale Bosforului, astfel că era aproape imposibil ca ei să se adune în secret şi să conspire. O a treia tagmată alcătuită din patru mii de ostaşi călare, Supraveghetorii (Vigía în limba greacă), provenea dintr-o veche unitate de patrulare (vigilia în limba latină). Supraveghetorii puteau participa la campanii, dar rămâneau de obicei în capitală împreună cu două alte unităţi de garnizoană formată din două mii de infanterişti fiecare, Apărătorii Zidurilor şi Numera, ambele derivate din unităţi anterioare de acelaşi fel. O altă divizie, a optimaţilor, consta din două mii de conducători de catâri care transportau bagajele celorlalte trupe în timpul campaniilor. O unitate unică situată undeva între o tagmată şi o themă, trupele de elită îşi aveau reşedinţa într-un mic district din Bithynia care le fusese special destinat, cu toate că soldaţii de la Scholae şi excubiţii locuiau şi ei acolo13.

Crearea tagmatelor a avut trei rezultate principale. Ea a făcut ca orice complot împotriva împăratului să fi mai greu de pus la cale, deoarece trupele din apropierea capitalei erau acum dispersate în diverse theme şi tagmate şi aveau comandaţi diferiţi, în al doilea rând, tagmatele îi ofereau împăratului o forţă de şoc uşor de strâns pe care Constantin s-a străduit să o facă deosebit de eficientă şi loială, fiind suficientă prin ea însăşi în campanii de mică anvergură şi putând sluji drept nucleu oricărei expediţii mari. În sfârşit, transferarea în Tracia a noilor trupe ale tagmatelor i-a

permis probabil lui Constantin să mute graniţa Traciei în detrimentul slavilor locali. Se pare că el a început să facă acest lucru înainte de 746.

În anul acela, profitând de faptul că rebeliunea cuprinsese tot califatul, Constantin a continuat ofensiva împotriva arabilor, folosindu-se poate pentru prima oară pentru aceasta de tagmate. Întâmpinând o rezistenţă neglijabilă, el a cucerit Germanicea, locul unde se născuse tatăl său, ca şi oraşele Teluch (Doliche) şi Sozopetra din apropiere”. Împăratul nu a făcut niciun efort ca să păstreze aceste localităţi, mulţumindu-se să alunge garnizoanele arabe şi să-i transfere pe mulţi dintre locuitorii creştini în Tracia. Constantin realizase totuşi prima invazie pe uscat a bizantinilor în califat de după 718. Calea părea deschisă unor noi înaintări spre frontierele Anatoliei şi Traciei, când, brusc, ciuma şi-a făcut violent reapariţia.

Această nouă epidemie de ciumă izbucnise mai întâi pe teritoriul bizantin în toamna anului 745, în Sicilia şi Calabria. În anul următor, ea s-a răspândit în Grecia şi în insule. În 747 a ajuns la Constantinopol, unde a făcut ravagii timp de un an şi a provocat imense pierderi de vieţi omeneşti. Constantin a renunţat la operaţiunile militare şi s-a retras în Bithynia pentru a nu evita flagelul15. În vara următoare, timp în care epidemia a intrat în regres, o mare parte a populaţiei oraşului pierise. Reacţionând cu o energie tipică, împăratul a adus noi colonişti din Grecia şi din insule ca să-i înlocuiască pe cei decedaţi”. Capitala bizantină a început astfel să-şi revină.

Între timp, arabii sufereau şi ei din cauza ciumei, iar rebelii abassizi erau tot mai puternici. În 749, căpetenia rebelă Abul-Abbas a fost proclamat calif în Mesopotamia sub numele de al-Saffah. În anul următor, forţele lui Saffah i-au administrat o înfrângere zdrobitoare califului umayyad Marwan al II-lea. Marwan a fost ucis ceva mai târziu, în decursul aceluiaşi an. Constantin s-a folosit de prilej ca să obţină o altă victorie uşoară, în timp ce abassizii erau ocupaţi cu pacificarea califatului. În 751, el a asediat fortăreaţa cheie de la Melitene, a obligat-o să se predea şi a dărâmat-o, alegându-se cu o pradă bogată şi luând mulţi prizonieri din cetate şi din

regiunea înconjurătoare. Împăratul şi-a stabilit din nou captivii săi creştini în Tracia, unde depunea o activitate intensă de reocupare şi refortificare a oraşelor, printre care se afla probabil şi demult pierduta cetate a Adrianopolului.

Cu toate că a obţinut victorii la graniţa de răsărit şi a extins-o pe cea de nord, Constantin a suferit un regres în Italia. În 751, regele lombard Aistulf a cucerit Ravenna şi jalnicul fragment al exarhatului din jurul ei. Deşi Constantin i-a trimis lui Aistulf o solie, cerându-i să-i dea înapoi pământul, regele ştia că avea puţine motive să se teamă de Imperiu. Veneţia şi câteva avanposturi izolate erau încă mai mult sau mai puţin supuse Bizanţului, iar papa nu repudiase practic niciodată dominaţia bizantină; dar numai thema Siciliei, inclusiv degetul mare şi călcâiul Italiei, mai puteau fi considerate cu adevărat drept teritorii bizantine. Constantin le-a trimis ani în şir solii lombarzilor, francilor şi papei, încercând să recupereze Ravenna, dar nu s-a aventurat niciodată să întreprindă o acţiune militară18. Adevăratele lui interese se aflau în Răsărit.

ICONOCLASMUL LUI CONSTANTIN AL V-LEA

După alarmanta revoltă a lui Artavasdos, Constantin îşi susţinuse dominaţia prin împărţirea themei opsiciene, înfiinţarea tagmatelor şi dobândind glorie militară în încleştările cu arabii. În acest timp, el a continuat să menţină interzicerea icoanelor introdusă de tatăl său, Leon al III-lea, dar nu a făcut nimic în plus. Prin 753, totuşi, împăratul s-a simţit capabil să ia o măsură pe care tatăl său nu o luase niciodată sau la care poate nici nu se gândise. După ce şi-a consultat formal sfetnicii, Constantin a convocat un conciliu ca să condamne venerarea icoanelor nu doar ca abuz, ci şi ca

Clerul susţinuse timp de douăzeci şi trei de ani iconoclasmul, cu excepţia interludiului de sub Artavasdos, când patriarhul Anastasios şi desigur alţi câţiva episcopi restabiliseră temporar uzul icoanelor. Anastasios a murit cu puţină vreme înainte de conciliul convocat la începutul anului 754, iar împăratul nu a luat nici e măsură ca să-l înlocuiască înainte de reunirea acestuia. Conciliul a fost o întrunire ciudată, ţinut fără participarea patriarhului Constantinopolului sau a

reprezentanţiloi papei şi a patriarhilor ortodocşi răsăriteni, niciunul dintre aceştia nefiind de acord cu iconoclasmul. Cu toate că împăratul voia ca acest conciliu să fie considerat drept ecumenic, niciunul dintre conciliile ecumenice anterioare nu fusese atât de clar un instrument al puterii imperiale.

Episcopii au deliberat timp de şase luni în palatul imperial de la Hieria, lângă Calcedonia, sub preşedinţia arhiepiscopului Theodosios al Efesului, fiul demult detronatului împărat Tiberiu III Apsimar. Pe lângă faptul că a compilat o culegere de referinţe din scripturi şi din scrierile Părinţilor Bisericii care contestau icoanele, Conciliul de la Hieria a susţinut un argument teologic sofistic elaborat de împărat. Conform acestuia, chipul lui Hristos putea să fie reprezentat atât ca Dumnezeu cât şi ca om, într-o manieră confuză, implicând monofizitismul, ori ca om distinct de Dumnezeu, implicând nestorianismul. Drept urmare, conciliul i-a condamnat pe iconofili drept eretici, scoţându-i în evidenţă pe patriarhul Germanos şi pe Ioan de Damasc pentru anumite anateme. În sesiunea lui finală, conciliul a susţinut şi alegerea noului partriarh al Constantinopolului, Constantin din Syllaeum.

În contrast izbitor cu majoritatea împăraţilor din trecut, care încercaseră să diminueze disensiunile din cadrul Bisericii, prin convocarea Conciliului de la Hieria Constantin a inventat o erezie la care puţini dinaintea să se gândiseră. Conciliul îi încuraja pe iconoclaşti, dar, în acelaşi timp, a stimulat opoziţia iconofilă şi a declanşat o controversă care avea să facă ravagii timp de aproape încă un secol. Deoarece icoanele fuseseră deja interzise, tot ceea ce a câştigat Constantin în urma conciliului a fost un control mai ferm asupra bisericii bizantine şi o justificare a măsurilor mai aspre pe care le-a luat împotriva iconofililor. După şocul de a-şi vedea patriarhul şi pe alţi oficiali iconofili părăsindu-l pentru a i se alătura lui Artavasdos, se pare că el a considerat că acestea erau necesare. Deocamdată însă, împăratul nu a declanşat nicio persecuţie împotriva iconofililor, sperând probabil că deciziile conciliului vor fi suficiente ca să-i intimideze.

Fig. 86. Efectul iconoclasmului asupra peceţilor bisericeşti din secolul al VIII-lea: sus, pecete de plumb a Arhiepiscopului Petru din Thessalonic, cu un bust al Sfântului Dumitru, patronul cetăţii, de două ori mai mare decât în realitate; jos, pecete de plumb a lui Anastasios din Thessalonic, succesorul lui Petru, fără niciun chip, de două ori mai mare decât în realitate (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

În 755, Constantin a lansat un nou atac împotriva arabilor, cucerind fortăreaţa de frontieră Camachum şi oraşul armean Theodosiopolis. El a instalat o garnizoană la Camachum şi şi-a menţinut stăpânirea asupra lui, dar i-a deportat în Tracia pe creştinii din Theodosiopole, aşa cum făcuse anterior şi cu cei din Melitene19. Obiectivul său major în Orient pare să fi fost colonizarea Traciei, unde extinderea acestei acţiuni i-a determinat pe bulgari să facă în anul următor o incursiune. În 757, după câteva hărţuieli fără niciun rezultat clar în Cilicia, Constantin a fost de acord să încheie un armistiţiu şi să facă un schimb de prizonieri cu arabii, care i-au lăsat mână liberă pentru campania din Europa.

În 759, după înfrângerea invadatorilor bulgari, împăratul i-a atacat pe slavii de la vest de Tracia bizantină şi a cucerit unele din pământurile acestora. În anul următor, el a plănuit să prevină atacurile bulgarilor, invadându-le hanatul. În vreme ce o flotă trimisă de el făcea ravagii în delta Dunării, Constantin s-a îndreptat în fruntea une armate spre graniţă, angajând la Marcellae lupta cu bulgarii. El i-a izgonit de p câmpul de bătaie, dar pierderile au fost grele de ambele părţi. Împăratul a fost de acor să primcască ostatici de la bulgari şi să încheie un armistiţiu, mai ales din cauză e arabii tocmai făcuseră o incursiune în sudul themei armene şi îl uciseseră pe strategi acesteia.

După doi ani de pace însă, în 762, bulgarii şi-au spânzurat căpeteniile car încheiaseră armistiţiul şi au ales altele care erau ostile Imperiului. Mulţi slavi s-a refugiat sub oblăduirea împăratului, fugind de noile căpetenii bulgare, iar acesta istabilit în ţinutul unde sălăşluiau trupele de elită. Profitând de disensiunile din rândi bulgarilor, Constantin a organizat o a doua expediţie pe uscat şi pe mare împotriva le în primăvara anului 763.

El a transportat trupe de cavalerie însumând circa nouă în de oameni, care făceau probabil parte din tagmate, în delta Dunării, în timp ce < conducea o altă armată spre Anchialos, pe ţărmul Mării Negrez?. Acolo a purtat o alt luptă sângeroasă cu bulgarii şi i-a învins. Din cauza înfrângerii, aceştia l-au ucis p Teletz, hanul lor, şi l-au răsturnat pe hanul Vinekh atunci când acesta a încercat 5 facă pace cu Constantin ’1. Vinekh a cerut ajutor împăratului, care i-a atacat din nou p bulgari în 765.

Deşi victoriile lui Constantin trebuie să le fi părut multora dintre bizantini drej un semn al graţiei divine, iconoclasmul lui continua să fie profund detestat de mul dintre oficiali. Cei care deţineau posturi publice sau eclesiastice erau prudenţi în amanifesta dezacordul, dar călugării aveau mai mult curaj. Ignorând deciziii conciliului calcedonian, Ştefan, un eremit de pe Muntele Auxentius, a devenit lideri moral al iconofililor. Sesizând admiraţia curtenilor săi faţă de Ştefan, împăratul r numai că era îngrijorat, dar se şi temea de un complot al iconofililor. În toamna anuli 765, Constantin a ordonat arestarea lui Ştefan şi a permis unei mulţimi conduse e soldaţii de la Scholae să-l linşeze pe curajosul călugăr. Împăratul a declanşat campanie de persecutare a adepţilor lui Ştefan şi a călugărilor în general şi a pretil ca toţi cei care ocupau posturi publice, de la patriarhul Constantin în jos, să depui jurământ că nu vor venera icoanele22.

În iunie 766, Constantin a lansat o altă expediţie pe uscat şi pe mare împotrix bulgarilor, trimiţând o flotă la Anchialos, aşa cum făcuse şi în 763, în timp ce mărşăluia spre nord, de-a lungul coastei. Dar în iulie, o furtună a scufundat flot După ce a organizat funerariile celor dispăruţi, împăratul s-a întors la Constantinope părând să fie mai puţin în graţia lui Dumnezeu. Dezlănţuindu-se împotrr adversarilor lui, el Le-a ordonat călugărilor să păşească ţinând de mână călugăriţe cadrul jocurilor de la Hipodrom. Câteva zile după aceea, el şi-a ieşit din minţi descoperind un complot în plină desfăşurare organizat împotriva lui de admiratorii ionofi li ai martirizatului Ştefan.

A1 HI 11-l < 1 ’.1 V 11 O fi Aut l C „1 C – Z t) C 1 0 JJ A f lvf Ct. I» *” ” t\ t! DT’I C-vt U$ ’f f rrptt AM

*

rr

mié Tf jfK; tattâftf * ó rf

C «> îi G» J/-C t îi U V Í J M-O „– orftifl ţ; D <r J/ cţ-W żtf» 1 |/o”

Fig. 87. Martiriul Sfântului Ştefan cel Tânăr (sus) şi tovarăşii lui. Miniatură din

Menologiul lui Vasile ai îl-lea (Foto: Biblioteca Apostolica Vaticana).

Primii conspiratori pe care i-a descoperit au fost nouăsprezece demnitari importanţi. Aceştia erau conduşi de Constantin Podopaguros, care, ca logofăt al poştelor, era demnitarul însărcinat cu siguranţa internă, şi de fratele acestuia, Strategi os, care comanda noua şi pretins loială tagmată a excubiţilor. Printre ceilalţi complotişti se aflau strategii Tracici şi Siciliei şi contele restrânsei, dar încă puternicei theme opsiciene. Împăratul i-a obligat pe toţi aceştia să defileze la Hipodrom, i-a decapitat pe cei doi Podopaguros şi a pus să le fie scoşi ochii celorlalţi. În urma unor cercetări ulterioare, el a pus totodată să fie biciuit prefectul cetăţii, Procopios, şi să fie întemniţat patriarhul Constantin.

Dându-şi seama că instituirea pe cale paşnică a iconoclasmului îi îndârjise pe oficiali, dar nu-i înfricoşase, împăratul a declanşat o campanie generală de persecutare a iconofililor. El a mers până la condamnarea relicvelor sfânte şi a rugăciunilor adresate Fecioarei şi sfinţilor, cu toate că aceştia nu fuseseră repudiaţi de Conciliu! de la Hieria. Constantin a numit noi oficiali, a căror loialitate era incontestabilă, printre care pe eunucul Ni cetas ca patriarh, pe înverşunatul iconoclast Mihail Lachanodracon ca strateg al Traciei şi pe alţi comandanţi militari. Acesta a fost probabil momentul când a divizat el încă o dată thema opsiciană, făcând din ea una dintre cele mai mici theme, după ce mai bine de jumătate din ea a devenit

noua themă bucellariană. În toamna anului 767, împăratul a pus ca fostul patriarh să fie umilit şi molestat la Hipodrom, iar în cele din urmă l-a decapitat. Pe lângă un efort susţinut de a distruge icoanele şi unele relicve rămase, Constantin a lansat o campanie generală de persecutare a călugărilor şi a călugăriţelor, punând să fie schilodiţi sau ucişi o parte dintre ei şi să fie dărâmate mănăstirile lor sau să le fie confíscate averile.

În timp ce-i ataca pe demnitari şi pe călugării iconofili, împăratul căuta să câştige bunăvoinţa tagmatelor şi a locuitorilor capitalei, mulţi dintre aceştia fiind recrutaţi sau aduşi aici de el însuşi. El le-a dat soldaţilor drept locuinţe mănăstirile confiscate şi le-a asigurat un trai fastuos la curte. A extins foarte mult alimentarea cu apă a cetăţii, refăcând Apeductul lui Valens distrus de avari în 626. Hrana a devenit abundentă şi ieftină în pieţele oraşului, din cauză că vistieria acumulase atâta aur, încât ţăranii nu mai ştiau unde să găsească bani lichizi ca să-şi plătească impozitele. De sărbătoarea Paştilor din anul 769, Constantin a compensat oarecum lipsa de bani, aruncând aur pe străzile Constantinopolului cu ocazia încoronării Evdochiei, cea de a treia sa soţie, ca Augustă. Ceva mai târziu, în acelaşi an, el a sărbătorit somptuos logodna şi căsătoria fiului său Leon, făcând-o Augustă şi pe mireasa acestuia, Irina.

După un deceniu de relativă linişte, arabii au început din nou să facă în 770 incursiuni serioase, când au prădat Laodiceea Combusta din thema anatoliană şi au deportat populaţia acesteia. În anul următor, ei au făcut o nouă incursiune şi au luat şi mai mulţi prizonieri, în timp ce bizantinii se răzbunau invadând Armenia. În 772, atunci când arabii au înaintat pe uscat ca să asedieze cetatea Sycae din thema ciberrhaeoţilor, Constantin a ordonat forţelor din Anatolia, Bucellaria şi Armenia să le taie retragerea. Arabii însă i-au pus pe fugă pe bizantini şi s-au întors cu prăzi le luate de la aceştia. Împăratul i-a cerut califului un armistiţiu, dar acesta l-a refuzat.

Deşi aceste victorii ale arabilor ar fi putut fi luate drept semn al nemulţumirii divine faţă de iconoclasm, Constantin redusese la tăcere orice opoziţie iconofilă. Credincioşii lui strategi extinseseră persecutarea călugărilor în tot Imperiul, cu excepţia zonelor de frontieră. În thema tracică, strategul Mihail Lachanodracon a confiscat toate proprietăţile

monastice şi i-a forţat pe toţi călugării şi pe toate călugăriţele să se căsătorească, sub ameninţarea orbirii sau a exilului. Prin 772, el eradicase monasticismul în cadrul themei sale. Constantin nu a mers atât de departe în restul Imperiului, dar a fost de acord cu ceea ce făcuse Lachanodracon.

Însetat de glorie militară, împăratul a plănuit să-i atace nu pe arabi, ci pe mult mai vulnerabilii bulgari. În primăvara anului 774, el a pornit din delta Dunării cu o flotă numeroasă, care transporta evident tagmata, în vreme ce cavaleria themelor înainta pe uscat. Bulgarii au cerut imediat pace. Constantin a fost de acord, poate din cauza că navigaţia părea periclitată de vreme. Dar el a menţinut cavaleria din theme în forturile trace şi se pare că era în căutarea unui pretext ca să atace din nou, pe care l-a găsit în toamnă. Spionii lui l-au informat că hanul bulgar Telerig trimitea trupe ca să-i deporteze din regiunea de graniţă pe unii slavi aparent loiali Imperiului. Împăratul şi-a strâns repede armata, le-a întins bulgarilor o ambuscadă lângă frontieră şi i-a zdrobit23.

În primăvara anului 775, Constantin a pornit o altă expediţie pe uscat şi pe mare contra bulgarilor, şi a evitat de data aceasta pericolele vremii proaste, ducându-şi armata pe uscat. O furtună a distrus totuşi o mare parte a flotei în largul Mesembriei, astfel că împăratul s-a retras. Cu toate că hanul Telerig a făcut avansuri prietenoase, ic* ż>-au uoveun a n un şiretlic menit să atle identitatea spionilor imperiali din hanat, pe care i-a ucis. La sfârşitul verii, Constantin a declanşat o expediţie de răzbunare, dar când a ajuns la Arcadiopol a făcut un acces de febră şi i-au apărut furuncule pe picioare. Împăratul a murit pe drum, în timp ce se întorcea în capitală.

Domnia lui Constantin fusese una extraordinară, dar reuşitele lui fuseseră hotărât confuze. Deşi profitase de răsturnarea Umayyazilor de către Abassizi ca să repurteze asupra arabilor câteva victorii uşoare, el nu câştigase nimic important, cu excepţia Camachum-ului şi a unor colonişti creştini pentru Tracia. El extinsese şi întărise oarecum posesiunile bizantine din Tracia şi bilanţul luptelor cu bulgarii era unul pozitiv dar nici măcar asupra acestora nu câştigase vreun avantaj hotărâtor. Prin impunerea acceptării formale a iconoclasmului asupra oficialilor săi,

instituind un regim de teroare, el declanşase o controversă teologică înverşunată deşi ar fi putut evita această acţiune. Iconofilii, care l-au poreclit ulterior „Copronimul” (Kopronymos), s-au bucurat de moartea lui, răspândind zvonul că el însuşi văzuse în aceasta o pedeapsă divină. Dar Constantin a avut totuşi şi adepţi, mai ales în armată, iar amintirea lui a durat mult timp după dispariţia sa.

Pornind de la o mai veche tradiţie romană, mulţi dintre împăraţi au primit cognomene menite să pună în evidenţă anumite trăsături fizice sau de caracter. Detractorii lui Constantin al V-lea, provenind din tabăra iconofilă, au lansat scenariul potrivit căruia, în momentul botezului pruncul Constantin a pângărit cristelniţa cu excremente, fapt care i-a atras supranumele de Kopronymos („cu nume de scârnă”). Datorită pasiunii sale pentru cursele de cai, vădită şi prin faptul că a înlocuit unele scene religioase cu altele de inspiraţie hipică, a primit şi cognomentul de Kaballinos, având de asemenea o conotaţie peiorativă (n. Ed.).

MODERAŢIA LUI LEON AL IV-LEA

Fiul în vârstă de douăzeci şi cinci de ani al lui Constantin a devenit împărat sub numele de Leon al IV-lea, căruia i se spunea uneori Khazarul, deoarece mama lui era prinţesa khazară Irina. Fireşte că Leon era lipsit la începutul domniei de experienţa şi de autoritatea cu care îi impresionase tatăl său adversarii. Constantin înrăutăţise lucrurile prin acordarea puţin mai tinerilor fraţi ai lui Leon, Cristofor şi Nicefor, rangul de Caesar, ceea ce îi putea transforma în susţinători ai iconoclaştilor intransigenţi în caz că Leon era prea tolerant faţă de iconofili. Aceştia din urmă.

printre care se numărau mulţi demnitari şi însăşi soţia lui Leon, Irina, trebuiau să fie arătaţi cu linie întreruptă.

totuşi împăcaţi. Grijuliu şi ingenios, Leon a încercat să modereze disensiunile moştenite de la tatăl său.

TABELUL 8 Dinastia lui I.con al IIJ-leu

Imoralii cu majuscule ilalice, cu anii de domnie marcaţi cu „d”. Ceilalţi ani sunt pentru naştere şi moarte, Descendenţii nelegitimi sunt arata ti cu linie întiemnul

LEON 111 = Mana (cea 675 – 741; d. 717 – 41)

r

Irina = CONSTANTIN V – Eudocia

Chazara (m, 750)

(718 – 75: d. 741 – 75)

Nicetas

ARTAVASDOSAnna (d. 741 – 43)

Nicefor

1 1

Cristofor (750 – 80; (n. Cea 755) d. 755 – 80)

Nicefor 3M (n. Oca 758)

IRINA If. ONiv (cea 755 – 803; Philaretos d. 797 – 802) din Amnia

(divorţ 795)

Maria din Amnia = CONSTANTIN VI – Theodor

(771 – 97; d. 780 – 97)

Leon (796 – 97)

Wllall II Euphrosyna I (vezi tabelul 11)

La urcarea pe tron, Leon a descoperit şi a confiscat un fond imens de au destinat fraţilor lui mai mici şi l-a folosit ca să facă donaţii generoase armatei şi locuitorilor capitalei. În primăvara lui 776, în următoarea zi de plată a soldei, Leon încurajat trupele din tagmate şi theme să ceară încoronarea tânărului său fiu, Constantin, ca urmaş al lui. El şi-a încoronat fiul numai după ce a obţinut prestarea unui jurământ ca dreptul la tron al băiatului să fie apărat, prin eliminarea fraţilor săi. La numai o lună, Nicefor, fratele lui Leon, a fost dat în vileag ca făcând parte dintr-un complot sprijinit de o serie de gărzi personale şi de slujitori imperiali. După ce a obţinut acordul oficialilor şi al trupelor, Leon i-a retras lui Nicefor titlul de Caesar şi i-a exilat la Cherson pe ceilalţi complotişti.

REGATUL FRANC

nică ULM-Nânv /

MAC

BANAT CLAVAR

HANATCL

MARI’A DŁ MOV /

CHAZAR

COTI

żka rniia \f vtvivk.

VrxrxiX /-l) i – >|>’W

1 dl oţtl l

Xspoivio

linii re

HANATLL

cu”… \kh<» tatul CHERSON

BULGAR

MAREA NEAGRA

UA*FA

lir. Otilfla

V \ IltvO V

V.m i»

Nepeli Ameui Neuni.

epiia \?, ieri BENEX EN

AHIIOMUM DYR XE. HIl’M

Httia W

ARHONTATUL xr> CEHlat. OXlă t)/i l sncrm-j» a ipfcă. Kerdumfi o: MAR E i żt

INSUL ELI.”! *

IUSICA, 0Mt. NE? ż

OMsH!

10. IMPERII’!) N JVRV1. ASVI. UI 7St)

Ileltirl. >l-ult>l

Ilaliirir Unanle: – Or*

O Capitale ilr ilirm». Ilixic a/b>n (ai

Iu linrll litipnialr fmitdmik Impnulr

X firopdr luptt][P»

SLAVI

A Mit» În

1 F. ViOS

ARIlonlatl I. VZI
CRETA

MAREA
n «KMA< Dl ELLAS
viclarx i-O Ornuia
ninfos
ARMENIA
ttruun miMA
Amida MI. SOPOTAMI
(AimtoKI». Mfitiit
nutra. Ai
leoiim bMOKH Mi mai.
C
avvkhi
X /Alteiui
MtMEKUCA
\ \ Colţul
CAIJIATVI
AIIDAST»
MARE i MKDITLBs\\ 4
JHLStă A Italie ailvmkikiolă
ARIIONTAT
V. UMyZC ONSlakll Cmftrtuta r-ltf «i. Iń (

Odată poziţia lui considerabil întărită, împăratul a făcut eforturi pentru a câştiga bunăvoinţa Bisericii. Cu toate că a menţinut în vigoare decretele conciliului iconoclast de la Hieria, el a renunţat la măsurile ulterioare luate de Constantin atât împotriva monasticismului cât şi a Fecioarei şi a sfinţilor, începând să numească abaţi în principalele episcopate, dintre care cel puţin câţiva erau în secret iconofili, şi urmând evident politica obişnuită a împăraţilor de a diminua controversa teologică, spre deosebire

de tatăl său, care o exacerbase.

În vara lui 776, Leon şi-a încercat norocul în obţinerea unui renume milita trimiţându-şi trupele să invadeze califatul. Acestea au jefuit Samosata de pe Eufrat au luat prizonieri, dar au provocat totodată o incursiune de răzbunare a arabilor, care ajuns până la Aneyra. În primăvara anului 778, anticipând un alt raid arab, Leon trimis o forţă alcătuită din toate themele Asiei Minor sub conducerea lui Miha Lachanodracon, care era încă strategul Traeiei. Laehanodracon a înaintat i Germaniccca, unde a luat prizonieri creştini, a trecutul ţinutul prin foc şi sabie şi învins armata arabă care fusese trimisă împotriva lui. Leon şi-a sărbătorit victoria Constantinopol şi i-a stabilit pe captivi în Tracia. În anul următor, după ce Leon î: trimisese oamenii să facă o incursiune, care a distrus fortul arab de la Adata, înfuria califul Mahd i a ordonat şi el organizarea uneia. Arabii s-au îndreptat direct spi Dorylaeum, în thema opsiciană, dar Leon le-a ordonat oamenilor lui să nu prede forturile şi să dea foc la provizii, până când arabii au început să nu mai aibă furaje i s-au retras dezamăgiţi ca să reconstruiască Adata. Bulgarii erau şi ei în derută de când hanul lor, Telerig, se refugiase în 777 sub oblăduirea lui Leon.

Se părea că Leon îi ţinea cu iscusinţă la respect nu numai pe duşman Imperiului de la ambele graniţe, dar şi pe bizantinii aflaţi în cele două tabere al chestiunii iconoclasmului. La începutul anului 780, împăratul a manifestat o şi nu mare îngăduinţă faţă de iconofâli, atunci când, la moartea patriarhului Nicetas, l-a ale drept succesor al acestuia pe Pavel din Cipru, unul dintre cunoscuţii promotori! cultului icoanelor. La mai puţin de două săptămâni de la numirea lui Pavel, Leon descoperit însă că şeful intendenţei a introdus icoane în palat ca să i le dea împărătesc Irina. Faptul că propriii lui slujitori aveau secrete faţă de el l-a înfuriat şi l-a alarma pe împărat. El a pus ca funcţionarii vinovaţi să fie biciuiţi şi purtaţi pe străzii principale ale Constantinopolului; unul dintre aceştia a murit în timpul supliciului, ia ceilalţi au fost forţaţi să se călugărească. Leon a mustrat-o pe Irina, a respin pretenţiile ei de nevinovăţie şi a încetat să mai trăiască cu ea ca soţie. Separare cuplului imperial a durat toată vara.

Leon intenţiona probabil să se împace cu soţia sa după ce aceasta fuses «suficient de umilită ca să se căiască. Dar înainte de a apuca să facă acest

lucru domnia lui destul de promiţătoare a luat sfârşit în septembrie prin moartea sa. Tânăru împărat era, s-a spus, obsedat de o dorinţă bolnăvicioasă de a purta o coroană votiv; pe care Heraclius o dăruise cândva vistieriei catedralei Sfânta Sofia. Atunci când Leoi a pus mâna pe ea şi şi-a aşezat-o pe frunte, i-au ieşit furuncule pe cap, ceea ce iprovocat o fierbinţeală fatală. Aceasta era varianta pusă în circulaţie de împărăteas; Irina, care se vedea acum obligată să accepte rangul inferior de regentă a fiului său noul împărat. De fapt, moartea la moment oportun a soţului ei şi relatarea evenimentului de către împărătească erau mai mult decât suspecte. Probabil că Leon nu reuşise să-i smulgă Irinei controlul deplin asupra servitorilor, iar agenţii loiali ei îi veniseră de hac24.

Cele mai grave primejdii pentru Imperiu se risipiseră între timp. De la eşuarea asedierii Constantinopolului de către arabi din 718, Imperiul nu mai lupta pentru existenţă, iar de la sfârşitul revoltei lui Artavasdos din 743, se reinstalase o oarecare stabilitate politică. În 748, după ce dispăruse din Constantinopol, epidemia de ciumă care bântuise Răsăritul vreme de două secole a luat în cele din urmă sfârşit. În 751, după căderea exarhatului Italiei, nicio altă provincie nu părea să mai fie ameninţată de cucerirea iminentă, iar Constantin V chiar a reuşit să anexeze de la slavi un mic teritoriu din Tracia. Pe la jumătatea acestei perioade, armata bizantină a fost în stare să învingă armata bulgară şi i-a înfrânt uneori chiar şi pe arabi.

Primii trei împăraţi ai dinastiei siriene au avut meritul de a fi înăbuşit câteva comploturi şi de a fi restabilit o succesiune ordonată după anarhia dinainte. Leon al III-lea a ţinut piept unui asediu îndârjit asupra Constantinopolului; Constantin al V-lea a demonstrat că armata bizantină putea prelua ofensiva, iar Leon al IV-lea a purtat în mod inteligent războaie, bizuindu-se pe generalii săi. Marele eşec al celor trei conducători a fost iconoclasmul, o doctrină impusă de Leon al III-lea unei biserici ostile şi unei populaţii lipsite de entuziasm şi pe care Constantin al V-lea a îndreptat-o ineficient împotriva disidenţilor. Dar chiar şi iconoclasmul se afla în declin în 780, iar alte tendinţe păreau mai curând favorabile decât defavorabile. După depăşirea câtorva ameninţări serioase la adresa

existenţei sale, era limpede că Bizanţul avea să mai dureze încă mult timp.

CAPITOLUL 12

Regresul societăţii (610 – 780)

Ceea ce s-a întâmplat cu Imperiul Bizantin în secolele al VII-lea al VIII-lea a fost iară îndoială un şir întreg de nenorociri. De la statutul de mare putei mediteraneană superioară oricăruia din vecinii lui, el s-a redus mai ales la un st anatolian mult mai slab decât califatul învecinat. Pierderile suferite de Bizanţ i oameni şi ca bogăţie erau cutremurătoare. Odată cu luarea în stăpânire de către arabi Egiptului, Siriei şi Africii, Imperiul a pierdut trei dintre cele mai bogate regiuni a sale, iar odată cu cucerirea Alexandriei şi a Antiohiei, două dintre cele trei oraşe e adevărat mari. Cea mai mare parte a ceea ce mai rămăsese din Italia, inclusiv Rom, au ieşit de sub dominaţia bizantină. Ca zone tampon, II ir ia a dispărut aproape i întregime, iar Armenia nu a mai rezistat. Cândva greu de atacat dinspre parte europeană şi aproape invulnerabilă dinspre cea asiatică, inima stăpânirii bizantini capitala Constantinopol a fost atacată din ambele direcţii. Toate sectoarele graniţt s-au prăbuşit şi nicio parte a Imperiului nu era pe deplin scutită de ameninţare cuceritorilor şi a invadatorilor.

A m

În ciuda acestor răsturnări şocante, Imperiul a supravieţuit ca mare putea Duşmanii din exterior nu au reuşit niciodată să cucerească Constantinopolul sau vre parte importantă a Anatoliei. Guvernul şi armata centrală, cu toate crizele diverse pri care trecuseră, nu s-au dezintegrat niciodată şi nici nu au încetat să funcţioneze. Dup eşecurile iniţiale în lupta împotriva perşilor şi a arabilor din prima jumătate secolului al VII-lea, bizantinii au ţinut piept impetuozităţii invadatorilor şi în cele di urmă i-au pus capăt. Chiar dacă regresul din acest veac releva de la bun început grav slăbiciuni, capacitatea Bizanţului de a lupta în continuare, după ce pierduse atât d mult, demonstra forţe durabile.

PIERDERI ŞI PUSTIIRI

Pierderile teritoriale majore ale Imperiului au luat sfârşit în 751 odată cu

căderea exarhatului Italiei. Dat fiind faptul că un control efectiv asupra acestui exarhat fusese foarte slab începând cu asedierea Constantinopolului de către arabi din 718, – şi deloc ferm înainte de această dată această pierdere avea mai puţine consecinţe decât apare pe hartă. Asediul arabilor pare şi el să se fi produs în perioada când Sardinia şi Corsica au ieşit din sfera de influenţă a Imperiului. Cu excepţia Italiei, ultimele pierderi importante ale Bizanţului se produseseră la începutul secolului al VIII-lea în Cilicia şi Armenia, care fuseseră de mult timp periclitate şi în mare parte cucerite de către arabi. Chiar înainte de a fi pierdut aceste posesiuni răsăritene, Imperiul cedase în 698 ultimele posesiuni din Africa, cu toate că acestea fuseseră primejduite şi se reduseseră încă de la începutul anului 670.

De fapt, pierderile cu adevărat catastrofale ale Imperiului, cucerirea de către arabi a Siriei, Mesopotamiei şi a Egiptului, datau încă din deceniul 633 – 643. Dar chiar şi înainte de aceasta, năvălirile pustiitoare ale perşilor din perioada 603 – 620, deşi eşuate în ultimă instanţă, duseseră totuşi la cucerirea Siriei, a Mesopotamiei şi a Egiptului, în timp ce avarii şi slavii ocupau cea mai mare parte a Balcanilor. Astfel, cea mai mare parte a ceea ce Imperiul a cedat pe tot parcursul secolelor al VII-lea şi al VM-lea fusese pierdut mai întâi pe la 620 şi şi apoi definitiv pe la 643. În următorul interval de un secol şi jumătate, unicul prejudiciu teritorial a fost ieşirea treptată a Africii şi a Italiei de sub controlul Imperiului. În rest, şi-a păstrat stăpânirea asupra majorităţii zonelor sale cu o tenacitate surprinzătoare.

Teritoriul care rămăsese era doar cel ce putea fi cel mai bine apărat dinspre Constantinopol. Zonele naturale importante erau câmpia Traciei şi Anatolia; în cadrul acestui teritoriu, bizantinii erau avantajaţi faţă de orice inamic în ce priveşte aprovizionarea şi deplasarea trupelor, ca să nu mai vorbim de posibilitatea de a-i împiedica pe duşmani să încerce să facă noi cuceriri. Lanţurile muntoase Taurus şi Antitaurus alcătuiau o barieră naturală fermă în Răsărit. În Apus, şirurile muntoase mult mai joase ale Balcanilor şi Rhodopilor constituiau primele obstacole naturale, dar ele erau direcţionate dezavantajos dinspre vest spre est şi asigurau o capacitate scăzută de apărare faţă de valea Ebrului aflată între ele.

Ţinuturile joase ale Traciei, pe care bizantinii le păstraseră, se întindeau deci până la poalele lanţului balcanic, pe ţărmul Mării Negre, şi din Rhodopi, pe malurile Ebrului. În 780, restul Imperiului consta doar din insulele şi din regiunile de coastă din estul Mediteranei, pe care bizantinii le puteau ţine sub stăpânire graţie puterii lor maritime.

Imperiul îşi pierduse totodată vechile graniţe, şi nu şi-a mai stabilit altele noi. Până la începutul secolului al VII-lea, chiar dacă graniţele în zona deşertică nu erau clar definite, forturile bizantine se aflau la o distanţă de la care puteau fi văzute din fortăreţele persane din Mesopotamia şi din avanposturile avare de dincolo de Dunăre. Oricât de aproximative şi vulnerabile ar fi fost aceste graniţe, existenţa lor era recunoscută de ambele părţi. În 780, bizantinii nu aveau astfel de înţelegeri cu arabii şi bulgarii. Imperiul şi califatul erau despărţite de un pământ al nimănui fără limite precise şi depopulat, care includea aproape întreaga regiune aridă cuprinsă între Antitaurus şi Taurus. Posesiunile bizantine din Europa şi banatul bulgar erau separate de o regiune vastă care cuprindea cea mai mare parte a peninsulei balcanice locuită de triburi slave; câteva dintre acestea aveau alianţe formale cu vecinii lor bizantini sau bulgari, dar majoritatea erau complet independente. Pe lângă frontierele sale, Imperiul îşi pierduse şi trupele de frontieră, fostele limitanei.

TABELUL 9

Unităţile armatei operative în 565 şi 773

Unitatea în 565	Efective	Unitatea în 773	Efective	Pierderi 565 – 773	pro
Trupe legate de	40.000?	Foste opsiciene b	34.000	6.000?	1
A _	20.000	anatolieni	18.000	17.000c	4
Prezenţa împăratului Est	15.000	armeni	14.000	1.000	1
Armenia	20.000?	traci	8.000	12.000?	6
Tracia	15.000	foşti carabisieni d	4.000	11.000	1

Iliria	20.000?	sicilieni	2.000	18.000?	[illegible]
Italia	15.000	(pierdută)		15.000	[illegible]
Africa	5.000?	(pierdută)		5.000?	[illegible]
Spania	150.000		80.000	85.000 e	[illegible]
TOTAL					

NOTE: Pentru explicarea cifrelor prezentate în acest tabel, vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 59 – 63.

Cele două armate legate de Prezenţa împăratului erau alcătuite fiecare din aproximativ 20.000 de oameni.

Elementele themei opsiciene iniţiale, care erau pe la 773 împărţite între (noua) themă opsiciană (4.000), cea bucellariană (6.000), cea tracă (6.000) şi tagmatele Scholae (4.000), cea a Excubiţilor (4.000), a Supraveghetorilor (4.000), a unităţii Numera (2.000), a Apărătorilor Zidurilor (2.000) şi a Aristocraţilor (2.000).

Aici se ţine seama de cei 15.000 de federaţi adăugaţi Armatei Răsăritului pe la 577, care i-au sporit efectivul la 35.000 de oameni. Dacă aceştia nu sunt puşi la socoteală, pierderea se cifrează la 2.000 de oameni (10%).

Elementele themei carabisiene iniţiale, care erau împărţite pe la 773 în thema cibyrrhaeoţilor (2.000) şi thema Hellas (2.000).

Sunt puşi aici la socoteală cei 15.000 de federaţi adăugaţi Armatei Răsăritului pe la 577. Fără ei, pierderea se cifrează la 70.000 de oameni (47%).

Bizanţul şi-a păstrat totuşi cam jumătate din armata operativă, o proporţie remarcabilă după atâtea înfrângeri şi retrageri (Tabelul 9). În 773, Imperiul dispunea încă de vreo 80.000 de oameni slujind în unităţi provenite din forţele operative care număraseră circa 150.000 de oameni în anii târzii ai domniei lui Iustin ian. Cea mai mare parte a pierderilor au survenit prin 641, când cuantumul statelor de plată reflectă faptul că armata operativă număra cam 109.000 de oameni. Dat fiind că această cifră includea trupele africane şi italiene, care au dispărut prin 773,

efectivele armatelor răsăritene trebuie să fi fost aproape stabile după 641. Într-adevăr, majoritatea trupelor pierdute între secolele al VI-lea şi al VIII-lea aparţineau armatelor nimicite sau aproape nimicite ale Iliriei, Italiei, Africii şi Spaniei, care totalizaseră cam 55.000 de oameni sub Iustinian. Efectivele armatelor răsăritene par să se fi redus cu numai o treime, chiar dacă îi punem la socoteală pe cei 15.000 de federaţi adăugaţi de Tiberiu al II-lea totalului pe la 577.

Toate armatele răsăritene s-au retras într-o oarecare ordine chiar şi atunci când erau forţate să-şi abandoneze poziţiile deţinute anterior. Vechea Armată a Traciei a pierdut probabil ceva mai mult jumătate din oamenii ei în timpul invaziilor avarilor şi slavilor, dar nu s-a dezmembrat. În jur de 621, Heraclius îşi transferase cei aproximativ 8.000 de soldaţi rămaşi în vestul Anatoliei, unde aceştia au alcătuit thema tracică. Greu lovită a fost şi Armata Răsăritului, inclusiv Federaţii lui Tiberiu, al căror efectiv a scăzut în timpul războaielor cu perşii şi arabii cu aproape jumătate, de la 35.000 la 18.000 de oameni. Heraclius şi urmaşii săi au reuşit totuşi să evacueze această jumătate în Asia Minor, unde s-a format thema anatoliană. Thema armeană, deşi şi-a părăsit cea mai mare parte a vechilor ei locuri de staţionare, s-a retras în apropiere şi a suferit cele mai mici pierderi. Din efectivul iniţial de 15.000 de oameni, 14.000 au ajuns la locurile de staţionare din Asia Minor şi au alcătuit thema armeană.

fit^’/CJMi ilulilliuul t v * V —Z V

Se pare că cele două armate legate de Prezenţa împăratului, în ciuda frecvent lor folosiri în situaţii de maximă urgenţă, dispuneau de 34.000 de oameni din c40.000 iniţiali. Aceştia alcătuiau gigantica themă opsiciană, care corespundea fostele lor locuri de staţionare din vremurile paşnice din Tracia şi din Anatolia de nord-ves până când Constantin al IV-lea a desprins din ea, pe la 681, thema Traciei. Dar chiar atunci thema opsiciană era exagerat de mare, fapt demonstrat amploarea răzvrătirile înainte ca marea majoritate a soldaţilor ei să fi fost împărţiţi de către Constantin între cele şase tagmate recent create şi noua themă bucellariană. Efectivul armatei fost completat cu mica themă a Siciliei, care era alcătuită din ceea ce mai rămase; din Armata Italiei, şi din themele Hellasului şi cea a

cibyrrhaeoţilor, provenite d Armata Iliriei. Câteva alte sute de soldaţi slujeau în avanposturile din afara themel propriu-zise, în teritotoriile numite arhontate şi comandate de arhonţi.

Distribuirea trupelor era destul de diferită faţă de cea din perioada anterioai Fiecare regiune a Imperiului îşi avea acum propria sa garnizoană. În loc să fie concento la graniţe ca mai înainte, soldaţii se aflau în număr foarte mare în jurul Constantinopolul şi în vestul Anatoliei, regiuni situate departe de arabi. Deşi tagmatele puteau juca rolul un forţe mobile, concentrarea lor în apropierea capitalei demonstrează grija guvernului faţă < apărarea inimii Bizanţului. Dimpotrivă, relativa lipsă de trupe de la graniţa răsăriteană pa să trădeze convingerea că raidurile arabilor erau practic imposibil de prevenit, însă trebui; trimise câteva efective pentru a-i împiedica să facă noi cuceriri.

Acoperind aproape întregul Imperiu, themele deveniseră principalele autoriti administrative ale acestuia, înlocuind atât prefecturile cât şi provinciile. Sistem prefecturilor a cunoscut o prăbuşire inevitabilă atunci când duşmanii le-au cuce aproape în întregime, cu excepţia Prefecturii Răsăritului. Cu toate că perceptorilor se atribuiseră circumscripţii alcătuite din anumite grupuri de provincii încă de sfârşitul domniei lui Leon al III-lea, în asemenea cazuri, provinciile erau privite simple unităţi geografice. Încă de pe vremea reformelor militare ale lui Constans al le-a, themele erau practic noile provincii, iar strategii acestora adevăraţii 1 administratori. După împărţirea exagerat de întinsei şi eterogenei theme opsiciei majoritatea themelor corespundeau regiunilor naturale şi puteau fi administrate a din punct de vedere civil cât şi militar.

Una dintre aceste regiuni era thema Traciei. Începând cu invazia avarilor până mijlocul secolului al VTII-lea, ea fusese alcătuită dintr-o fâşie de coastă continuă, 1< de circa opt sute de kilometri, formând un spaţiu triunghiular în centrul căruia stabiliseră slavii. Încursiunile bulgarilor şi ale slavilor aduseseră daune depopulaseră chiar şi cetăţile din regiunea respectivă care au rămas bizantine. În vi» j» w x ixvvji r\ uviiiiun l A

anii 744 şi 759, atunci când Constantin al V-lea a umplut acest gol, pretinzând posesia asupra părţii interioare a câmpiei trace, această

regiune a devenit din nou sigură. În cadrul acestei acţiuni, el a reconstruit şi a repopulat oraşele, inclusiv Adrianopol, după ce a fost recuperat, şi a transformat din nou Tracia într-o zonă tampon eficientă şi într-o sursă importantă de aprovizionare pentru capitală. Constantin a repopulat şi Constantinopolul după cutremurul de pământ din 740 şi după epidemia de ciumă din intervalul 747 – 748. Acesta şi-a refăcut curând potenţialul demografic şi, în ciuda nenorocirilor abătute asupra lui, a rămas un oraş mare, singurul de care dispunea acum Imperiul.

Dincolo de strâmtoare se afla un teren arabil mult mai întins şi mai sigur decât în Tracia, şi probabil nord-vestul Asiei Mici constituia o sursă mult mai importantă de aprovizionare pentru capitală. Până la crearea themei bucellariene şi a districtului optimaţilor, această regiune făcea în întregime parte din thema opsiciană. Aceste părţi ale vechii theme opsiciene fuseseră întotdeauna, alături de sudul themei tracice, cele mai bogate şi mai dens populate regiuni ale Anatoliei, având văi cu pământul cel mai mănos din peninsulă şi cea mai importantă concentrare de oraşe, în care locuia fără îndoială cea mai mare parte a populaţiei ei. Descoperirile arheologice demonstrează însă clar că majoritatea acestor oraşe bine populate au decăzut foarte mult în această perioadă şi poate că şi populaţia satelor din jurul lor s-a redus.

Părţile de vest şi de nord-vest ale Asiei Mici erau însă cele cărora atacurile duşmanilor le aduceau cele mai mici daune. O mare parte a themelor tracică şi opsiciană au fost ferite de incursiuni pe parcursul secolelor al VII-lea şi al VIII-lea. Deşi arabii făcuseră ravagii în zonele de coastă ale themelor tracică şi opsiciană în intervalul 670 – 677 şi în câteva dintre oraşele din interior ale aristocraţilor şi bucellarienilor între 716 şi 718, raidurile lor erau practic rare şi de scurtă durată. Multe din oraşele Anatoliei de vest nu fuseseră niciodată cucerite de perşi sau de arabi, cea mai mare parte a lor au fost ocupate doar o singură dată, iar zonele rurale abia dacă au fost afectate. Coasta de sud a Asiei Mici, care a devenit thema cibyrrhaeoţilor, a suferit mai des de pe urma raidurilor dinspre mare ale arabilor decât coasta de vest, dar chiar şi în aceste condiţii s-a bucurat în general de linişte. Cea mai bogată regiune a Imperiului a fost

deci rareori pradă incursiunilor, astfel că nu lipsa de siguranţă militară pare să fi fost principalul motiv al decăderii majorităţii oraşelor bizantine1.

Platoul anatolian, care includea partea estică a themei bucellariene, dar era situat în cea mai mare parte în cadrul themelor anatoliană şi armeană, fusese întotdeauna mai sărac şi mai rustic decât ţinuturile joase din partea lui de vest. Având culturilor de cereale. Probabil că platoul a devenit şi mai sărac în această perioadă, da fiind că a constituit obiectul majorităţii raidurilor persane şi arabe. Cu toate acestea de obicei, năvălitorii arabi înaintau pe distanţe scurte prin trecătorile munţilor Tauru şi Antitaurus şi se întorceau de îndată ce prădaseră destul de multe vite ca să le poate; mâna fără efort în ţinutul lor de baştină.

TAC. MATA

1 – sinumkra

ZIDIRI

SCMOLXF.

KXCVBnow—

[♦» GARDA „^ >—x! OPTimatp/ r. Phhcume / „...

În – Aon ■ M,<t, a, u

Xilinimţuil’

[OOO

În... Ml «nu.

C’hak

AR^iemaCA /

v COC.Vv. ^C l>hmw J

OPSICIA.N-OO OO

(liai «intuit.

Ubruţ

II. ARMATA ÎN J (3tl l. AM l. VI 775

THACIA Ibrm» – ■Diurni

X’klotra Inima1* «! arliviital

(Allicne) Dl uns «»

waaa Iloiar. U imp< râul. U

ililnr «|# <t» eilU$or liniarii» turmelor

O MM „Ic «ul. Lail |Mnixu (Imni

I 9t4 ilr» olriati p «nini lof. Ni»! * □ drvblal (wnliu ikcifia

— (... Linii.) Q

HELLAŁ

ţt Gamhcaw» a «fhonitiululdW <U tomati)

S VkltTO d i Ş rt \”.

nC cooo l M

wU!

Tk~A.>bti ÎA^’O ĂOO X OM” * «*”.

USooo HQO i>oo X OO «În ooo-Z

CIBVRRHAEOTA

Chiar în interiorul Porţilor Ciliciei, dinspre Taurus, raidurile arabilor aveau I< în fiecare an şi îi obligau pe nefericiţii locuitori ai acestei părţi a themei anatoliene i se ascundă în adăposturi subterane săpate în stânca moale. Partea de sud a them armene era mai puţin afectată de invazii. Năvălitorii mai decişi pătrundeau adânc ambele theme şi jefuiau în mod repetat aproape toate oraşele mai mici. Multe cetăţi

* în cadrul formaţiunilor calcaroase din Cilicia s-au păstrat unele dintre cele mai vechi locuir bizantine (n. Ed.).

fost retrogradate la statutul de simple forturi, devenind astfel baze militare şi locuri de refugiu. Cu toate acestea, în cea mai mare parte a platoului, incursiunile nu au fost atât de frecvente încât să epuizeze definitiv rezervele de oi şi vite, iar păşunile nu puteau fi practic distruse pe o perioadă mai mare decât un anotimp.

Fig. 88. Platoul anatolian, la nord de Porţile Ciliciei (Foto: Irina Andreescu-Treadgold).

Viaţa se schimbase cel mai mai mult în enclavele de pe coastă şi în insulele rămase sub stăpânirea Imperiului, care, de la începutul secolului al VII-lea, erau tot mai izolate de continent. Faptul nu era tocmai grav pentru arhontatul Chersonului, care fusese întotdeauna izolată, şi pentru insulele din Marea Egce, care erau situate în apropierea Anatoliei. Cu excepţia campaniilor dintre 670 şi 677, arabii au făcut rareori incursiuni în insulele themei cibyrrhaeoţilor. Creta, un arhontat independent de această themă, a fost şi ea norocoasă. Greutăţile întâmpinate de arabi în organizarea campaniilor rezultă evident din faptul că ei au fost de acord cu administrarea în comun a Ciprului, care se afla mai aproape de bazele navale arabe decât de cele bizantine.

Thema Hellasului constituia doar o fărâmă din Grecia, înconjurată de triburi slave primitive care îi atacau rareori pe bizantini, dar aveau şi o pondere insignifiantă în ceea ce priveşte relaţiile comerciale cu aceştia. Hellasul ar fi putut foarte bine să fie considerat practic drept o insulă, din moment ce era legat de celelalte teritorii bizantine doar prin intermediul căilor maritime. Marea cetate Thessalonic de odinioară era şi mai izolată, fiind lipsită un hinterland bizantin cât de mic; prea mică să constituie o themă, ea avea rangul de arhontat. Deşi slavii din apropierea Thessalonicului avea destule resurse alimentare ca să vândă o parte din ele cetăţii şi urmăreau să dezvol relaţii comerciale cu aceasta, iar relativa ei prosperitate îi tenta să încerce să cucerească, ei organizând uneori incursiuni chiar până sub zidurile oraşului.

Mult mai modeste ca întindere şi situate la o distanţă apreciabilă de

centri stăpânirii bizantine avanposturile dinspre apus, au devenit arhontatele Cefaloniei şi Dyrrhachium-ului. Thema Siciliei, care includea călcâiul şi degetul mare al Italiei, e şi Sicilia propriu-zisă, era de fapt una dintre cele mai sigure şi mai prospere părţi al Imperiului, şi era doar din când în când invadată de arabi2. Deşi situată departe d Constantinopol, Sicilia dispunea de porturi bune şi de mulţi vorbitori de limbă greac; care s-ar putea foarte bine să fi constituit o majoritate prin secolul al VIII-lea, dup două sute de ani de dominaţie bizantină. Legăturile maritime dintre Sicilia şi restx teritoriului bizantin au rămas în continuare frecvente.

Mai puţin legate de Imperiu erau ducatele Dalmaţiei, Veneţiei, Neapolelu Amalfi şi Gaeta. Spre deosebire de Sicilia, se pare că niciunul dintre acestea nu ave trupe imperiale staţionate pe teritoriul său sau ceva mai mult decât o minoritate d vorbitori de limbă greacă faţă de majoritatea populaţiei vorbitoare de limbă latină. Da aceste ducate continuau să recunoască guvernul de la Constantinopol şi să beneficiez de bune relaţii diplomatice şi comerciale cu Bizanţul. Până în 751, exarhatul Italiei ei şi el alcătuit dintr-un teritoriu destul de întins din centrul Italiei şi era dotat cu garnizoană importantă. După 754, fostul teritoriu al exarhatului a trecut în jurisdicţi papalităţii, care, deşi ostilă iconoclasmului, a evitat să-şi declare ˇdependenţa faţă d Imperiu.

Locuitorii majorităţii provinciilor pierdute ale imperiului rămâneau mai mul sau mai puţin conştienţi de legăturile religioase şi culturale cu Bizanţul, pe care chia şi acesta le recunoştea. Constantin al V-lea a depus eforturi mari ca să separe Imperiu de foştii lui supuşi din apus şi răsărit prin impunerea iconoclasmului, doctrină pe car aproape toţi au respins-o, în cadrul unui conciliu care i-a exclus pe episcopii lor Bizantinii continuau totuşi să considere exarhatul Italiei ca aparţinându-le şi nutreai vagi speranţe să-l recupereze cu ajutorul papei, sub jurisdicţia căruia se afla acesta, a francilor, care îl dăduseră papalităţii, sau al lombarzilor, al căror rege s-a refugiat dii calea francilor la Constantinopol în 774. Italienii şi chiar francii aveau un respec permanent faţă de Imperiu3.

Aflate sub stăpânire arabă, Armenia, Siria, Egiptul şi Africa au rămas în cea mă mare parte creştine pe tot parcursul secolului al VIII-lea4.

Negustori, călugări şi alt călători îşi făceau cu regularitate drum pe mare şi uscat din Imperiu în califat în ci ud: stării intermitente de război dintre acestea. Mai mulţi armeni şi un anumit număr de sirieni s-au stabilit pe teritoriul bizantin şi au ocupat posturi de frunte în armata şi în guvernul imperial. Oficialii şi cronicarii bizantini puteau dispune de o cunoaştere detaliată a evenimentelor din califat şi mulţi clerici sirieni şi armeni cunoşteau greaca şi erau interesaţi de evenimentele care aveau loc în Imperiu. În 718, egiptenii şi africanii trimişi să asedieze Constantinopolul s-au simţit suficient de apropiaţi de bizantini ca să dezerteze şi să i se alăture lui Leon al III-lea. Mai mulţi împăraţi, atât înainte cât şi după aceasta, au invadat califatul ca procure colonişti sirieni şi armeni pentru a popula teritoriul bizantin. Creştinii de pe ambele părţi ale graniţei puteau spera oricând că bizantinii vor recuceri cândva Armenia şi Siria.

Pe parcursul secolelor al VII-lea şi al VIII-lea, Imperiul a pierdut aproape toate teritoriile care fie fuseseră sărăcite, fie pierduseră legătura cu Constantinopolul. În timpul îndelungatei crize militare, Siria, Egiptul, Africa şi zonele de uscat ale Italiei se dovediseră a fi prea îndepărtate ca să poată fi ţinute sub control, în timp ce majoritatea teritoriului Balcanilor părea să nu merite enormul efort necesar stăpânirii lui în continuare. După aceste pierderi, restul ţinuturilor Imperiului erau mai unite, mai uşor de apărat şi mai viabile din punct de vedere economic. Ele erau totodată în cea mai mare parte de cultură greacă şi fidele ortodoxiei calcedoniene. Imperiul devenise deci mai mic, mai sărac şi mai hotărât, nemaiacceptând să piardă şi alte teritorii şi fiind chiar capabil să recupereze o parte din ceea ce pierduse în Tracia şi Armenia.

REORGANIZAREA STATULUI

Drastica restrângere teritorială a Imperiului a dus firește la reducerea numărului funcţionarilor. O parte din această reducere era firească, întrucât provinciile pierdute nu mai aveau nevoie să fie administrate sau apărate, dar procesul se desfăşura încă anevoie. Dispunând de o bază materială redusă, în condiţii de derută socială, economică şi politică, Imperiul trebuia să facă faţă unor repetate stări de urgenţă militară. Bizanţul era totuşi capabil să-şi adapteze administraţia şi armata pentru a

face faţă unor nevoi radical diferite. Rezultatul a fost impresionant, datorându-se evident deciziilor înţelepte luate de fiecare împărat, demnitar şi general în parte. Tot ceea ce s-a făcut nu poate fi reconstituit acum din cele câteva surse care ne-au parvenit şi din care nu reiese faptul că este vorba despre o evoluţie lentă sau despre hazard.

Jleg/CAMf. \Í/C li…titf. Lt [Ol U-/OVI

O problemă mult mai dificilă căreia trebuia să-i facă faţă stăpânirea era menţinerea armatei în bună stare în contextul diminuării resurselor acesteia. Chiar şi la sfârşitul secolului al VI-lea, întreţinerea soldaţilor costase atât de mult, încât încercările de reducere a sumelor necesare lor duseseră la detronarea împăratului Mauriciu. Se pare că Heraclius câştigase ceva timp prin 616, reluând o reformă pe care încercase fără succes să o impună Mauriciu: înlocuirea alocaţiilor pentru arme şi uniforme destinate trupelor cu jumătate din plata cuvenită. Chiar şi acest plafon redus de plată era totuşi foarte greu de menţinut, şi se pare că împăratul Constans al II-lea l-a înjumătăţit din nou, a întrerupt acordarea alocaţiilor pentru uniforme şi arme şi a sistat aprovizionarea cavaleriei cu cai şi furaje. Solda militară de bază a scăzut astfel la un sfert din cât fusese înainte de 616, o annona de cinci nomisme în loc de patru annone totalizând douăzeci de nomisme, sumă pe care statul şi-a putut permite în cele din urmă să o plătească.

Armata ar fi putut cu greu supravieţui cu acest venit sub nivelul nevoilor de subzistenţă dacă soldaţii nu ar fi primit loturi de pământ în theme, probabil între anii 659 şi 662. Cea mai mare parte a fondului funciar necesar acordării acestor loturi pare să fi provenit fie din posesiunile statului, care au cunoscut o diminuare substanţială după această dată, fie de la marii proprietari, care au primit drept compensaţie pământ din posesiunile imperiale situate în alte zone, astfel ea distribuirea soldaţilor pe tot cuprinsul Imperiului să fie cât mai uniformă. Mărturiile ulterioare care arată că pământurile au fost în mod echilibrat distribuite milharilor şi că erau destul de mari ca să asigure un venit corespunzător, dovedesc faptul că puterea centrală plănuise cu grijă înfiinţarea themelor.

Având la dispoziţie numai loturile modeste, se pare că infanteriştii erau

obligaţi să ducă un trai de ţărani* obţinând suficient ca să se întreţină şi să se echipeze singuri. Ei slujeau în majoritatea cazurilor în propriile lor regiuni, cu excepţia unor scurte campanii peste graniţă, situaţie în care primeau o soldă suplimentară. Cavaleria era însă mai prosperă, deţinând proprietăţi evaluate la minimum patru livre de aur, adică 288 de nomisme. Cu această sumă se puteau cumpăra aproximativ 144 de acri de pământ arabil, suficient pentru întreţinerea a cinci – şase familii alcătuite din rude, zilieri, chiriaşi, sclavi şi alte persoane, care aveau obligaţia să-i asigure proprietarului hrana, armele, caii şi furajele. Cu toate că majoritatea ostaşilor călare efectuau cu siguranţă o serie de munci agricole în timp de pace, în principiu, ei erau permanent gata pentru serviciul militar.

Trupele themelor, un amestec de cavalerie şi infanterie, nu aparţineau themelor în general, ci erau legate de anumite regiuni ale acestora. Themele mai mari aveau

VAl 1 KVr A IIVllIntlN IA

subdiviziuni numite turmae, care purtau numele oraşului sau al regiunii în care îşi aveau baza trupele lor sau pe cel al diviziei armatei din care fuseseră formate acestea. De exemplu, turma principală a themei anatolice purta numele de turma Federaţilor, deoarece oamenii ei proveneau din rândul federaţilor recrutaţi de Tiberiu al II-lea pentru Armata Răsăritului şi se stabiliseră ulterior în jurul cartierului general al Anatoliei de la Amorium. Celelalte divizii ale Anatoliei erau turmele Sozopolisului, a Lycaoniei, Seleuciei şi Cappadociei. Themele mici, ca Hellas şi cea a cibyrrhaeoţilor aveau o singură turmă. Fiecare turmă era comandată de un turmarh aflat sub autoritatea strategului themei respective.

Fiecare themă şi turmă avea apoi cel puţin două drungi aflate sub comanda drungarilor, fiecare având în subordine o mie de oameni, ca subdiviziune a themei. De pildă, thema cibyrrhaeotă avea o drungă pe coasta de sud a Anatoliei şi alta în insulele din Marea Egee, iar thema Hellas avea una cu baza la Corint şi o alta la Atena. O serie de ofiţeri inferiori slujeau sub comanda drungarilor şi comandau trupe mai mici, dar drungarii erau în perioada aceasta ofiţerii cu gradul cel mai mic care

aveau răspundere asupra unor anumite teritorii. Astfel, fiecare themă şi fiecare din turmele şi din drungele ei aveau un comandant şi soldaţi care răspundeau de apărarea lor. Arhontatele aveau şi ele mici garnizoane, cam o sută de soldaţi fiecare, comandate de arhonţii lor.

Strategii fiecărei theme aveau datoria de a strânge trupele răspândite pe teritoriul respectiv atunci când thema lor era ori atacată de duşmani, ori solicitată de împărat în vederea unei campanii. Tot ei primeau din capitală statele de plată ale themelor şi împărţeau banii oamenilor lor. Dar din moment ce aceştia nu mai depindeau prea mult de solda lor, strategii puteau să se dispenseze de statele de plată şi să se revolte destul de uşor. Doi dintre aceşti strategi s-au revoltat încă din 668, când themele fuseseră înfiinţate doar de câţiva ani. Cu excepţia multor revolte eşuate, themele s-au aflat în spatele rebeliunilor încununate de succes din 695,698,713,715 şi 718, ca şi al celei soldate cu un semieşec, condusă de Artavasdos în 741. Numai thema opsiciană a alimentat patru din aceste opt rebeliuni, înainte ca, prudent, împăratul Constantin al V-lea să o divizeze.

În ciuda propensiunii spre revoltă, themele apărau cu succes Imperiul. Pe la 660, încă din momentul creării lor, ele au încetinit foarte mult şi în cele din urmă au pus capăt catastrofalelor pierderi de teritorii şi oameni din jumătatea de secol anterioară. Cu excepţia exarhatelor Africii şi Italiei, unde este posibil ca organizarea themelor să nu fi avut o eficienţă completă, themele au suferit foarte puţine pierderi umane şi teritoriale. Trupele îşi apărau teritoriul cu multă dârzenie, fără însă a brava. Deşi soldaţii mureau, pământul rămânea şi era moştenit de alţii, odată cu obligaţiile militare corespunzătoare. Cu toate că themele au repurtat puţine victorii, principala lor realizare a fost mai curând rezistenţa faţă de incursiuni decât prevenirea acestora.

A

În vederea operaţiunilor ofensive, în care themele nu se puteau implica cu succes, Constantin al V-lea a creat tagmatele. Mai mici, în general, decât themele şi aflate în legătură mai strânsă cu împăratul, tagmatele s-au dovedit totodată a fi mai loiale. Comandanţii principalelor tagmate, slujitorii Scholac-lor şi ai excubiţilor şi drungarii Supraveghetorilor erau mai

curând nişte locotenenţi ai împăratului decât generali independenţi. Numai împăratul era comandantul tuturor celor optsprezece mii de oameni ale celor şase tagmate, care erau fireşte prea dispersate ca să pună la cale vreun complot împotriva lui. Din moment ce este aproape sigur că tagmatele proveneau din thema opsiciană şi că erau plătite odată cu themele, se pare că soldaţii lor posedau loturi militare, ca şi cei ai themelor5.

Constans al II-lea pare să fi creat în thema carabisiană o flotă permanentă, de care Imperiul fusese privat încă de când flotele sale de pe vremuri deveniseră forţe auxiliare, alături de trupele de frontieră. Flota carabisiană l-a slujit destul de bine pe Constans în expediţiile din apus, dar nu a putut face faţă flotei arabe mult mai mari, create de Nu awiyah. Între 686 şi 689, Iustinian al II-lea a îmbunătăţit starea flotei, împărţind-o între thema cibyrrhaeotă din răsărit şi thema Hellas din apus, şi mai ales dotând-o cu vâslaşi profesionişti, mardaiţii. Flotele acestor două theme erau totuşi mici şi departe de capitală, care era în continuare apărată doar de o flotă improvizată de tip vechi. Ca şi celelalte, themele cu caracter naval erau şi ele predispuse la răzvrătire, aşa cum s-a întâmplat în 698 cu cea carabisiană.

Necesităţile de ordin militar şi nevoia de a asigura loialitatea armatei i-au făcut pe împăraţii din secolele al VII-lea şi al VIII-lea să preia personal comanda trupelor. Heraclius a întrerupt hotărât tradiţia care data încă din secolul al patrulea, conform căreia până şi împăraţii care fuseseră generali înainte de a urca pe tron stăteau departe de câmpul de luptă. Dinastia heraclizilor părea să fi avut sub control armata până în 695, iar uzurparea lui Focas pare să fi fost doar o excepţie izolată a seriei de succesiuni legitime datând încă din vremea lui Constantin I. Cele şapte rebeliuni care au urmat, cea mai mare parte dintre ele puse la cale de către theme, au distrus pentru totdeauna această tradiţie. Deşi Leon III a fondat o dinastie, el însuşi era rebel, atât fiul cât şi nepotul lui fiind puşi în faţa unor revolte grave la mai puţin de un an de la urcarea pe tron. Începând din acest moment, împăraţii au fost obligaţi să aibă mare grijă dacă voiau să-şi păstreze poziţia.

Pe la mijlocul secolului al VII-lea, când armata a fost restructurată în cadrul themelor, administraţia civilă a fost reorganizată în mai multe departamente, care deţineau o autoritate mai mică6. Fostul post atotputernic de prefect pretorian al Răsăritului a fost pur şi simplu desfiinţat; celelalte prefecturi dispăruseră odată cu pierderea celei mai mari părţi a Iliriei şi cu organizarea exarhatelor Italiei şi Africii. Postul cândva puternic de şef al cancelariilor a devenit un rang onorific de magister. Contele proprietăţilor particulare a dispărut odată cu marile posesiuni imperiale, în vreme ce contele ofrandelor sacre a fost înlocuit de un sacellarius, un simplu supraveghetor al funcţionarilor care se aflau practic în fruntea administraţiei.

Şefii acestor oficiali erau trei demnitari numiţi logofeţi. Logofătul poştelor (logothetes tou dromou), care îndeplinea funcţii oarecum similare celor ale fostului şef al cancelariilor, avea grijă de comunicaţii, de solii şi de siguranţa internă. El era de obicei cea mai importantă persoană oficială civilă a Imperiului. Logofătul general {logothetes tou genikou) răspundea de impozite, iar logofătul militar (jlogothetes tou stratiotikou) de plătirea soldelor armatei. Protoiereii ţineau evidenţa documentelor cancelariei. Marele curator şi doi trezorieri erau răspunzători de ceea ce mai rămăsese din proprietăţile statului, majoritatea acestora fiind palate şi manufacturi. Alţi oficiali aveau diverse îndatoriri minore. Chestorul continua să fie principalul demnitar în domeniul justiţiei, iar prefectul cetăţii administra în continuare Constantinopolul şi judeca procesele juridice de acolo. O parte din oficialii palatului, în majoritate eunuci, au continuat să fie importanţi datorită contactului zilnic cu împăratul.

Senatul se întrunea rareori şi nu constituia decât ceva mai mult decât un nume colectiv pentru cei mai înalţi demnitari, cu toate că prin el treceau uneori moţiuni de recunoaştere a urcării pe tron a împăratului sau de ratificare a anumitor acte ale acestuia. Împăratul acorda oficialilor şi curtenilor unele titluri pe lângă cel de magister, cum ar fi cele de patrician, protospătar şi spătar. Majoritatea acestor titluri, care înlocuiau rangurile senatoriale din perioada anterioară, fuseseră până atunci nume de slujbe sau de însărcinări militare. Ele presupuneau un prestigiu care putea depăşi

puterile conferite de un post, dar care depindeau foarte mult de bunul plac al împăratului.

Deşi birocraţia dispunea de mai mulţi funcţionari de rang înalt decât în secolele al IV-lea până în al VI-lea, în ansamblu era considerabil redusă. De la circa două mii cinci sute în perioada anterioară, birocraţia centrală se redusese la aproximativ şase sute de oameni prin secolul al VIII-lea, în timp ce oficialii provinciilor, al căror număr se ridica odinioară la aproape cincisprezece mii, ajunseseră să fie doar o mână de oameni pe măsură ce strategii şi subordonaţii lor militari deveneau tot mai mult singurii administratori. Probabil că pe la jumătatea secolului al VII-lea, atunci când şi-au făcut anariţia noii logofeţi, trebuie să fi fost făcute unele reduceri drastice în administraţie, corespunzătoare teritoriului şi veniturilor reduse ale Imperiului precum şi accentuatei guvernări militare.

Înjumătăţirea salariilor de către Heraclius pare să fi continuat să se aplice rangurilor superioare, iar reducerea ulterioară la jumătate a soldelor militare, de către Constans al II-lea s-ar putea să-i fi afectat pe principalii comandanţi militari. În timp ce prefectul Africii primea un salariu de o sută de livre de aur pe an la mijlocul secolului al VI-lea, ulterior se pare că până şi oficialii de cel mai înalt rang, ca strategul Anatoliei, de exemplu, primeau numai patruzeci de livre de aur pe an, deşi aceasta însemna totuşi un venit princiar de 2.880 de nomisme. Pe de altă parte, la un moment dat, salariul funcţionarilor civili inferiori a fost, se pare, readus la plafonul anterior, astfel că aceştia primeau cel puţin 18 nomisme pe an, venit salarial de care mulţi fuseseră privaţi în secolul al Vi-lea7. Este posibil ca această schimbare să fi fost făcută tot de Constans al II-lea, când a diminuat solda, dar i-a recompensat substanţial pe soldaţi, acordându-le loturi militare. Dat fiind că cei mai bogaţi bizantini din secolul al VIII-lea erau mult mai săraci decât cei din secolul al VI-lea, chiar şi salariile reduse ale funcţionarilor superiori ar fi trebuit să fie tentante. Aparatul birocratic era astfel mai puţin numeros şi mai bine plătit, o combinaţie menită să mărească eficienţa şi să descurajeze corupţia.

Fig. 89. Mozaic din secolul al VII-lea reprezentându-l pe Sfântul Dumitru

între doi oficiali locali din biserica Sfântul Dumitru din Thessalonic (Foto: după F. Uspenski din Izvestija 14 1909).

În secolul al VIII-lea, birocraţia se confrunta însă şi cu alte neajunsuri. Deteriorarea educaţiei era un fapt incontestabil, iar birocraţia trebuie să fi decăzut odată cu aceasta. Rebeliunile dintre 695 şi 718 duseseră la o serie de epurări, iar neîncrederea reciprocă a dus la deteriorarea relaţiilor dintre împăraţii iconoclaşti şi funcţionarii lor, care erau în cea mai mare parte iconofili. Cu toate că Leon al III-lea a organizat cel puţin un recensământ parţial în 733, se pare că evidenţa impozitărilor a fost prost ţinută după atâta derută, astfel că o mare parte a ceea ce trebuia să fie teoretic încasat a rămas fie neîncasat, fie delapidat de perceptori sau de alte persoane. Media taxelor percepute de la fiecare supus pare să fi scăzut considerabil după secolul al VI-lea, chiar dacă depopularea trebuie să le fi lăsat contribuabililor mai mult pământ, iar Leon al III-lea mărise în 740 coeficientul cu o doisprezecime.

Marile pierderi de teritorii şi mutări de populaţie din secolele al VII-lea şi al VIII-lea au dus inevitabil la o incapacitate sporită a oamenilor de a-şi achita impozitele. Mulţi contribuabili aflaţi pe liste trebuie să fi devenit imposibil de localizat, în timp ce registrele nu-i includeau pe mulţi dintre imigranţii recenţi. Veniturile enorme aduse de proprietăţile imperiale, cea mai mare parte a acestora provenind în mod convenabil din chiriile arendaşilor bogaţi, s-au diminuat până la dispariţie. Deşi soldaţii care deţineau loturi militare trebuiau să plătească taxe în bani, ei erau scutiţi de rechiziţionările ocazionale necesare sprijinirii serviciilor de poştă şi a campaniilor militare. Statul garanta scutiri de taxe pentru pământurile devastate de raiduri, care erau frecvente în mai multe locuri în perioada aceasta.

La începuturile Bizanţului, majoritatea celor mai bogaţi oameni ai Imperiului locuiau în oraşele mari, mai ales la Constantinopol, putând lua uşor legătura cu stăpânirea. Înfluenţa lor le oferea avantajul unor scutiri de impozite sub împăraţii slabi, dar nu şi atunci când a fost vorba de impozitările ferm instituite ale unui Diocleţian sau Iustinian. După secolul al VII-lea, majoritatea celor mai bogaţi deţinători de pământ erau cei de pe

platoul anatolian. Acolo, o parte din ei deţineau întinse proprietăţi, probabil din cauză că erau singurii care aveau resurse suficiente ca să reziste raidurilor arabe şi să asigure protecţia arendaşilor lor8. Asemenea magnaţi trăiau departe de capitală, se bucurau de o deosebită autoritate locală şi erau greu de taxat.

Odată cu dispariţia clasei decurionilor, care supraveghease ră anterior impozitarea, statul a ajuns să trateze direct cu perceptorii, persoane care, practic, deţineau monopolul încasării taxelor. Aceştia erau oameni de afaceri şi trebuia să li se permită obţinerea unui anumit profit, avantaj de care decurionii nu beneficiaseră. Noii perceptori erau de două tipuri principale: agenţii (dioiketai), care strângeau taxele funciare de la numeroasele ferme mici, şi commerciarii., care încasau impozitele comerciale şi pe vânzările pe piaţă ale numeroaselor tranzacţii de afaceri de mică anvergură şi administrau depozitele statului. Districtele de impozitare nu mai erau cetăţi în vechiul sens, care induseseră multe sate învecinate; acum, taxele erau stabilite în funcţie de aşezările individuale, majoritatea fiind sate. Dat fiind că răspunderea achitării taxelor unui sat constituia acum mai curând obligaţia fiecărui sătean decât a decurionilor din cel mai apropiat oraş, strângerea taxelor trebuie să fi necesitat mai mult timp decât înainte, iar corupţia şi ineficienţa constituiau probabil ceva normal. Astfel încr venitul şi controlul guvernamental s-au diminuat în aceeaşi măsură.

Sub presiunea îndelungatei crize militare, întreaga administraţie fusese redusă ca număr şi simplificată. Schimbarea este scoasă în evidenţă de Ecloga lui Leon a III-lea, care este un document mult mai concis şi mai aspru decât lungul şi elaboratu Cod al lui histinian. Acesta era şi scopul ei, Ecloga, fiind adecvată perioadei când t fost elaborată. Un guvern mai puţin numeros aflat în fruntea unui Imperiu hărţui permanent de raiduri inamice şi de frecvente războaie devastatoare putea cu grei întreţine sofisticatul aparat administrativ al secolului al VI-lea, astfel că a renunţat în mod înţelept la efortul de a face acest lucru. Cu toate acestea, se pare că împăraţii din secolul al VIII-lea şi-au neglijat administraţia mai mult decât era necesar sau de dorit mai ales iconoclaştii, care îşi dăduseră seama că

cea mai mare parte a aparatului birocratic era iconofil.

FRĂMÎNTĂRILE DIN CADRUL BISERICII

Pe parcursul secolelor al VII-lea şi al VIII-lea, împăraţii au intrat în repetate rânduri în conflict cu Biserica. Este adevărat că în timpul crizelor extrem de grave atunci când chiar Constantinopolul era asediat, în 626 şi între 717 şi 718, biserica şi statul au fost strâns unite în faţa duşmanului. Dar în alte perioade în care Imperiul s-< aflat în pericol, bănuiala general împărtăşită că înfrângerea militară se datora une pedepse divine a dus la conflicte religioase între biserică şi stat, ca şi în cadru fiecăreia din acestea. Disputele erau concentrate asupra ereziilor iară evoluţie rapidă ca cele din perioada anterioară, ci mai mult declanşate de împăraţi: monocnergismul monothelismul şi iconoclasmul.

Din rândul acestora, monoenergismul şi monothelismul erau cel mai puţii artificiale. Promovându-le, Heraclius a încercat să realizeze un compromis ci monofizitismul, o erezie care se bucurase de un sprijin larg în Răsărit vreme di aproape două secole, timp în care mai multe încercări de a-l reconcilia ci ortodoxismul eşuaseră. În ciuda noii formule propuse de el, monoenergismul era puţii diferit de ambiguităţile studiate care eşuaseră deja. Monothelismul era ceva mai mult o doctrină coerentă mai mult sau mai puţin compatibilă cu deciziile Conciliului de 1 Calcedonia, dar excluzând orice fel de distincţie netă între natura divină şi cea uman; a lui Hristos, separaţie respinsă de monofiziţi. Patriarhii Sergius şi Pyrrhus şi mul) alţi clerici au adoptat una dintre aceste doctrine sau pe amândouă.

Cel mai bun argument al lui Heraclius ca să câştige partizani pentru compromisurile sale teologice era faptul că Dumnezeu îi dăruise victoria asupra perşilor. Văzând că Dumnezeu nu l-a m-ai ajutat pe împărat şi în lupta împotriva arabilor, mulţi şi-au pierdut credinţa în teologia acestuia. Heraclius şi Constans al II-lea au evitat să-şi manifeste acordul faţă de monothelism din cauza lipsei lui de popularitate, dar s-au ferit şi să-l condamne, ceea ce ar fi putut părea o recunoaştere a faptului că înfrângerile Imperiului erau urmarea unei pedepse pentru erezie. După ce bizantinii au început să aibă ceva mai mult noroc, lui Constantin al IV-lea i-a fost mai uşor să condamne experimentul eşuat al străbunicului său.

Când însă au urmat alte nenorociri, Filipicos a reuşit să restaureze monothelismul doar pentru o scurtă perioadă, dar cu o rezistenţă surprinzător de mică din partea clerului demoralizat.

Deşi iconoclasmul avea puţini adepţi înainte de adoptarea lui de către Leon al III-lea, acesta nu a fost fireşte singurul care a considerat la vremea respectivă că răsturnările militare ale Imperiului şi conflictele interne constituiau pedeapsa unui Dumnezeu mâniat. Probabil că mulţi bizantini erau gata să creadă că iconoclasmul putea fi benefic. Prestigiul lui Leon era deosebit de mare după învingerea arabilor care asediaseră cetatea Constantinopolului. Se pare că Leon se aşteptase la o opoziţie mai redusă decât cea stârnită practic de doctrina sa, dar aceasta a fost pasivă în cea mai mare parte a Imperiului. Abia la moartea lui Leon, odată cu revolta lui Artavasdos, a aflat Constantin al V-lea cât de răspândit era sentimentul iconofâl în capitală.

Constantin a aşteptat totuşi timp de peste un deceniu momentul potrivit ca să declare venerarea icoanelor drept erezie la Conciliul de la Hicria din 754. Deşi el intenţiona probabil să-i intimideze pe iconofili, se pare că mai curând i-a provocat. Activităţile acestora l-au determinat să înceapă prin 765 persecutarea lor, care a dus drept răspuns la un complot organizat în cea mai mare parte de iconofili cu un an mai târziu. Drept urmare, împăratul şi-a intensificat persecuţiile şi le-a extins la toţi călugării, până când controversa religioasă cea mai inconsistentă a devenit paradoxal cea mai îndârjită şi mai sângeroasă. După moartea lui Constantin, Leon al IV-lea a încercat în mod raţional să scadă tensiunea.

Cu toate că este neîndoielnic faptul că fiecare tabără credea că Dumnezeu era de partea ei, disputa s-a transformat tot mai mult într-o luptă referitoare la măsura în care ar fi trebuit împăraţii să deţină controlul asupra bisericii în particular şi a societăţii în general. Motivul nu era pur şi simplu faptul că împăraţii impuseseră ionoclasmul unei biserici şi unei societăţi deosebit de refractare. Prin negarea locului ocupat în adorarea creştină de reprezentările picturale ale lui Hristos şi ale sfinţilor Lui, doctrina iconoclastă tindea să le atribuie lui Dumnezeu şi sfinţilor un rol limitat

/legresui $UL-lentiti \vxv-/ ou/

În lume. Mai mult, în primul rând din cauză că împăraţii iconoclaşti recurgeau evident la afişarea propriilor lor portrete, ionoclasmul le conferea acestora o mai mare autoritate decât cea a episcopilor, care erau reprezentanţii lui Hristos, sau a călugărilor, care îl imitau pe Hristos şi aspirau la sfinţenie9.

Aceste implicaţii fireşti dacă nu chiar inevitabile ale teologiei iconoclaste, la început insuficient percepute de fiecare dintre cele două părţi, au devenit evidente în timpul domniei lui Constantin al V-lea. Sub domnia lui, opoziţia faţă de iconoclasm s-a transformat tot mai mult într-o opoziţie faţă de însuşi împăratul, iar loialitatea faţă de acesta a ajuns să reclame iconoclasmul. Constantin putea totodată să obţină avantaje politice şi economice din persecutarea iconofililor, urmărind în felul acesta să-şi subordoneze episcopatele şi aparatul birocratic şi să coniişte mari proprietăţi eclesiastice şi mai ales monastice. Deocamdată, el şi-a intimidat cu adevărat inamicii, deoarece, după înăsprirea persecuţiilor începute în 766, nu a mai trebuit să facă faţă nici unei conspiraţii.

Totuşi, pe termen relativ lung, împăraţii nu prea mai puteau să persecute atât de mulţi supuşi, inclusiv pe cei din conducerea tradiţională a Bisericii şi Statului. Evenimentele care au precedat moartea lui Leon al IV-lea din 780 au demonstrat că până şi demnitarii cei mai apropiaţi de împărat rămăseseră în sinea lor iconofili. Dinastia siriană a trebuit să lupte ca să menţină iconoclasmul, care contravenea celei mai mari părţi a tradiţiei politice, eclesiastice şi teologice a Bizanţului. Într-adevăr, se pare că Leon al III-lea şi Constantin al V-lea au favorizat iconoclasmul în parte din cauză că, până la începutul secolului al VIII-lea, Biserica dobândise tot mai multe putere, în detrimentul celei a împăraţilor.

În timp ce împăraţii pierdeau bătălii şi teritorii în favoarea duşmanilor extern şi, ulterior, erau detronaţi, biserica bizantină beneficia de o serie de lideri de talie superioară celor de până la începutul secolului al V-lea. Patriarhul Constantinopolului Sergius I, a fost sfetnicul, aliatul, creditorul şi virtualul regent al lui Heraclius în timpul asediului capitalei din 626. Pyrrhus, succesorul lui Sergius, a fost şi el o figuri influentă. Înainte ca

adversarii săi să-l răstoarne în 641, deşi memoria lui, ca şi cea í lui Sergius, a avut de suferit datorită legăturilor cu monothelismul. Din rându patriarhilor Alexandriei, Ioan cel Milostiv şi-a câştigat admiraţia tuturor, în timp e< Cyrus din Phasis o antipatie aproape generală, dar ambii au fost oameni puternici Patriarhul Sofronie al Ierusalimului a fost şi el o autoritate atât în teologie cât şi îi politică. Ulterior, Germanos I, patriarhul Constantinopolului, a câştigat credit prii faptul că s-a opus timp de câţiva ani iconoclasmului lui Leon al III-lea. Atât Germanos cât şi Sofronie şi Ioan cel Milostiv au ajuns să fie veneraţi ca sfinţi.

V «kf r 90 V – ««vhm v K/*4*r» 10 k} itf – – f)*} Stn («javi l/i>| „rU/M | z

WI’Tlv i7V>nr tlotp» Xtvy». M v r» p l0» k rsixmf it^X

XVfT6VU-ydt, Vajmivinmp^; * A

* w – /** vv F TT^TI

<, 1 K A KTTJIârf rr a/ni/^iotarrM^j {prj-^Y 5

k Ol icujvT’^or^i ’i; – TOUUNTTf. K «Uf I «>Y – * „letjxr rx.’^xi^ofli

K M o fi e 7T «xrrx> iz fu yo> t* ţâeou; ^ – ^ r >.

cnvica-/ că»

th or. „i-i/r

V» *»

«Xtc^ujrvpapwf***?

»» v jt

v» J-V – r w V >

K Ml fjfloj

Fig. 90. Icoană văruită de un iconoclast reprezentându-l pe Hristos faţă-n faţă cu centurionul care i-a străpuns coasta. Miniatură din secolul al IX-lea din Psaltirea Chludov (State Historical Museum, Moscova, add.129) (Foto: Weitzmann Archive, Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

— Z ”.

TLO u (.14 «t ep* O t<bi» | *

În acelaşi timp, o serie de călugări au dobândit o mai mare autoritate ca lideri ai opoziţiei faţă de împăraţi. Cel mai elocvent exemplu din secolul al VII-lea este Maxim

Mărturisitorul, care l-a înfuriat pe Constans al II-lea respingând veheme monothelismul. Maxim a fost principalul factor răspunzător de discreditarea acest erezii, care a fost condamnată curând după moartea sa. În secolul al VIII-lea, cei în înverşunaţi adversari ai iconoclasmului erau doi călugări: în afara imperiului, Ioan d Damasc a pus la punct argumentaţia teologică a iconofiliei, în timp ce în cadrul li Constantin al V-lea îl considera în aceeaşi măsură pe Ştefan cel Tânăr drept ameninţare nu atât la adresa iconoclasmului propriu-zis, cât a propriei lui domnii. A Maxim, cât şi Ioan Damaschinul şi Ştefan au câştigat recunoaşterea ca sfinţi.

În secolul al VII-lea, prestigiul tot mai mare al călugărilor a dus la apariţia a n meroase biografii ale sfinţilor contemporani. După un secol şi jumătate, timp în cz martirii creştinismului primitiv constituiseră subiectele favorite ale hagiografiilor, începutul secolului al VII-lea, Ioan Moschus a scris lucrarea Livada Spirituală, o cu gere de anecdote despre călugării contemporani care a devenit o lucrare religioasă e sică. Şi Ioan al IV-lea Postitorul, patriarhul lui Mauriciu, şi-a găsit biograful această perioadă. La mijlocul secolului al VII-lea, Ioan cel Milostiv, patriari Alexandriei, a devenit subiectul unei biografii încântătoare, scrisă de unul dintre < mai populari specialişti bizantini ai genului, Leontius Napolitanul din Cipru. Autc au continuat de asemenea să relateze faptele sfinţilor din vechime, un exemplu acest sens fiind Miracolele Sfântului Dumitru, care descriu cum credinţa în ac «martir de la începutul creştinismului a salvat în secolul al VII-lea de primejdii cetai Thessalonic.

Consistenta creaţie hagiografică a secolului al VII-lea a fost însoţită în destul de adecvat de folosirea tot mai frecventă a icoanelor sfinţilor10. Atât hagiogra cât şi icoanele erau simptome ale popularităţii crescute a călugărilor şi a clericii ceea ce se pare că a favorizat apariţia iconoclasmului împăraţilor din secolul al V! le-a. Hagiografia a cunoscut un regres în timpul iconoclasmului, din cauză că cei r mulţi autori potenţiali şi eventualii lor subiecţi erau iconofili şi călugări, iar circul? oricărei literaturi iconofile era împiedicată de către împăraţii iconoclaşti.

Leon al III-lea nu era totuşi deloc lipsit de credinţă şi nici măcar

Constantin V-lea nu voia să fie considerat drept adversar al religiei. Cea mai mare part* inspiraţiei fundamentale a iconoclasmului era de origine biblică, o continuări eforturilor împăraţilor dinaintea societăţii creştine. După ce manifestările făţişe păgânismului dispăruseră de pe teritoriul bizantin, iar principalii duşmani Imperiului deveniseră perşii zoroastrieni, arabii musulmani, avarii, bulgarii şi să păgâni, Creştinismul a ajuns să constituie o trăsătură disitinctivă a bizantini! Heraclius a depus eforturi susţinute pentru a recupera Adevărata Cruce din mâii

V/X 1 1 1VWI zv livilini^îi i rx perşilor şi se credea că Fecioara l-a ajutat pe Leon al III-lea să ridice asediul Constantinopolului.

Fig. 91. Icoană smălţuită a sfinţilor Pavel, Petru, Nicolae şi Ioan Gură de Aur din mănăstirea Sfânta Ecaterina, Muntele Sinai (Foto: prin bunăvoinţa membrilor expediţiei Michigan-Princeton-Alexandria la Muntele Sinai).

În secolele al VII-lea şi al VIII-lea, odată cu asimilarea deplină a creştinismului, biserica bizantină şi-a formulat primul ei cod de legi canonice. Pe la începutul secolului al VII-lea, Biserica dispunea deja de o culegere de canoane stabilite de concilii şi de decrete imperiale referitoare la religie. În timpul lui Heraclius, un editor anonim le-a adunat pe toate într-o compilaţie atotcuprinzătoare, deşi neoficială, sub titlul Nomocanon. Conciliul Quinisext convocat de Iustinian al II-lea a adăugat acestei lucrări propriile lui canoane disciplinare. Partea din Ecloga lui Leon al III-lea referitoare la morala creştină diferă în mică măsură de legea canonică. Înfluenţa bisericii poate fi sesizată din faptul că în Ecloga pedeapsa cu moartea este înlocuită cu mutilarea, ceea ce le dădea inculpaţilor mai mult timp de căinţă înainte de moarte. Opoziţia faţă de execuţie era atât de puternică, încât împăraţii îi pedepseau chiar şi pe cei mai mulţi dintre adversarii lor politici doar mutilându-i, chiar dacă aceşti complotişti mutilaţi puteau evident să rămână periculoşi.

Conciliul Quinisext şi Ecloga au fost încercări de a înăspri legislaţia morală în vigoare. Conciliul Quinisext a ridicat standardele comportamentului clerului, interzicându-le să se recăsătorească, să împrumute cu dobândă sau să poarte veşminte laice. El a instituit totodată noi restricţii vizând segmentul laic al societăţii, prin interzicerea diferitelor feluri de superstiţii sau practici, precum ghicirea viitorului, aprinderea de ruguri în nopţile cu lună nouă sau zugrăvirea de imagini pornograncе. M viuua interdicţiilor conciliului, prostituţia, jocurile de noroc şi reprezentaţiile teatrale au rămas legale. Dar Ecloga scotea în afara legii seducţia, avortul şi sodomia. Ea susţinea în acelaşi timp punctele de vedere eclesiastice, limitând gama motivelor de divorţ şi reclamând consimţământul la căsătorie atât al miresei cât şi al mirelui. Leon al III-lea

considera edictul său iconoclast drept o măsură împotriva superstiţiei, edict care a primit binecuvântarea bisericii sub Constantin al V-lea la conciliu aşa-zis ecumenic de la Hieria.

Persistenţa forţei bisericii bizantine este evidentă dacă ţinem seama de continuarea influenţei ci asupra provinciilor pierdute ale Armeniei, Siriei şi Egiptului. Cu toate că mulţi sirieni şi majoritatea egiptenilor şi armenilor aparţineau bisericilor schismatice cu înclinaţii monofizite, ortodoxia calcedoniană şi-a consolidat poziţia pe tot cuprinsul Orientului. Cam în timpul domniei lui Leon al III-lea, califii au permis din nou numirea de patriarhi ortodocşi pentru Antiohia, Ierusalim şi Alexandria; ei şi clericii lor erau numiţi melchiţi, după termenul arab de „împărat”, deoarece ei aparţineau bisericii împăratului. Alexandria avea un patriarh copt, iar Antiohia unul iacobit; numai patriarhul ortodox al Ierusalimului avea autoritatea asupra unui episcopat ortodox în cea mai mare parte. Aflată în apropiere de Ierusalim, mănăstirea Sfântul Sabas, unde se retrăsese Ioan Damaschinul ca să scrie în greceşte împotriva iconoclasmului, atrăgea călugări din întreaga lume ortodoxă.

Biserica bizantină nu era total ruptă de bisericile schismatice coptă, armeană şi iacobită. La mijlocul secolului al VII-lea, un iacobit anonim din Mesopotamia a scris o apocalipsă în siriacă, atribuită episcopului Metodiu din Olimp din secolul al IV-lea, care prezicea că împăratul va recuceri curând, cu ajutorul lui Dumnezeu, teritoriile pierdute. Tradusă în greceşte, lucrarea acestui pseudo-Metodiu a influenţat o lungă serie de profeţii bizantine ulterioare”. Majoritatea armenilor îi considerau pe bizantinii din vecinătatea lor drept posibili protectori. La sfârşitul secolului al VIII-lea, bisericile iacobită şi coptă, despărţite de Bizanţ prin limbă, geografie şi teologie, s-au îndepărtat de acesta, fără însă să devină şi indiferente faţă de el. Unii dintre credincioşi erau convinşi că împăratul Constantin al V-lea era de partea lor, chiar dacă el nu era în niciun caz monofizit, iar ei nu erau deloc iconoclaşti.

Faptul că iconoclasmul era lipsit de adepţi declaraţi printre creştinii de oriunde din afara Imperiului este un alt semn că acesta era mai mult o iniţiativă împărătească decât un lăstar al vreunei tradiţii bisericeşti. El a

făcut o impresie deosebit de neplăcută asupra papilor, care fuseseră de obicei aliaţii împăraţilor. Papa Vitalian îl primise cu braţele deschise la Roma pe Constans al II-lea în ciuda dezacordului lor în privinţa Type-\üui, iar Iustinian al II-lea îi făcuse o primire cordială papei Constantin la Constantinopol, în ciuda conflictului lor referitor la Conciliul Quinisext. Leon al III-lea a rupt această alianţă prin edictul său iconoclast şi ulterior prin scoaterea Siciliei, Calabriei şi a Greciei de sub jurisdicţia papală. Schisma provocată cu acest prilej, plus pierderea definitivă a Italiei centrale, erau de rău augur pentru viitorul Imperiului, dar niciuna dintre părţi nu voia ca acest lucru să fie permanent.

Se pare că doar minoritatea creştină din Siria şi Egipt care se convertise la islamism ajunsese, din cauza cuceririlor arabe, la concluzia că religia creştină era greşită sau avea măcar nevoie de schimbări fundamentale. Înainte de apariţia iconoclasmului, explicaţia obişnuită a succeselor islamului fusese cea referitoare la păcatele creştinilor, ceea ce a dus la apariţia unui creştinism şi mai riguros şi mai pios. Iconoclasmul era în parte o reacţie la intensificarea sentimentului şi a practicilor religioase, în măsura în care acestea duseseră la creşterea puterii Bisericii; totuşi împăraţii iconoclaşti nu au încercat să diminueze sentimentul religios ci să-l supună autorităţii lor. Chiar şi în acest domeniu, ei nu au obţinut decât o acceptare parţială şi superficială din partea majorităţii supuşilor.

DECLINUL CULTURII

Invaziile din secolele al VII-lea şi al VIII-lea au avut fireşte consecinţe sociale. O societate romană răsăriteană care rămăsese multă vreme destul de stabilă, supusă doar unei schimbări treptate, a suferit dezordini ce nu-şi găsesc echivalent după instituirea stăpânirii romane. Majoritatea nativilor din Italia, Africa, Egipt, Siria şi din Balcani s-au pomenit în cele din urmă cu totul în afara Imperiului. Chiar şi în cadrul Imperiului, mulţi dintre oamenii aparţinând tuturor claselor au devenit refugiaţi, pierzându-şi cea mai mare parte a avutului lor şi locul pe care îl ocupaseră în societate, lor alăturându-li-se refugiaţii din teritoriile înstrăinate, care pierduseră totul. Raidurile, invaziile, epidemiile de ciumă şi alte dezastre au distrus fostele averi şi au dus la apariţia altora noi. Împăraţii au epurat de câteva ori

biserica şi birocraţia. Orice fel de evidenţă a ajuns să fie ţinută mai puţin eficient şi multe tradiţii s-au pierdut.

Deşi grecii acordaseră întotdeauna o mai mică importanţă tradiţiei familiei decât romanii, la începutul perioadei bizantine, vorbitorii de limbă latină de rang senatorial îşi foloseau numele de familie şi ţineau evidenţa arborelui lor genealogic. În secolul al VII-lea, când privilegiile legale au încetat să mai fie ereditare, rangurile senatoriale au fost golite de ceea ce mai rămăsese din vechea lor semnificaţie, aşa cum se întâmplase deja şi cu rangurile inferioare, ca acela al decurionilor. Cu toate că a fi urmaşul unui iIAA oficial moştenitor al unui titlu avea încă un avantaj în obţinerea slujbei şi a rangului respectiv, acest proces nu mai era practic unul automat. Pe la sfârşitul secolului al VIII-lea se pare că niciun nume de familie de origine romană nu mai rămăsese în uz şi că nu se mai putea face nicio legătură autentică cu vechea nobilime.

Spre deosebire de birocraţia din capitală, clasa decurionilor a dispărut. Exista încă o aristocraţie rurală, dar aceasta nu mai făcea parte din consiliile municipale şi nici nu mai plătea pentru ocuparea anumitor funcţii administrative. Pe măsură ce oraşele se micşorau, iar mediul rural devenea mai puţin sigur, se pare că o parte dintre aristocraţi s-au mutat în conace fortificate, ca să-şi poată supraveghea moşiile care constituiseră întotdeauna izvorul bogăţiei lor. Dar probabil că invaziile i-au ruinat pe mulţi dintre proprietarii funciari, transformându-i în ţărani de condiţie modestă. Pe de altă parte se pare că cea mai mare parte a cetăţenilor de frunte din Thessalonic, Efes sau Cherson fuseseră la origine negustori de condiţie materială modestă.

Începând cu secolul al VII-lea, elita provincială provenea din familiile care se mutaseră din teritoriile pierdute şi erau în mare parte armeni şi se pare că aceştia se amestecaseră cu ce mai rămăsese din vechea aristocraţie rurală. Multe dintre notabilităţile rurale ale timpului slujiseră ca ofiţeri ai themelor, fie din cauză că bogăţia lor îi ajutase să obţină anumite funcţii, fie datorită faptului că aceste funcţii îi ajutaseră să se îmbogăţească. Cu toate acestea, întrucât interesele provincialilor de frunte se mutaseră din mediul urban în cel rural şi din administraţie în armată,

distincţiile militare şi nu rangurile civile deveniseră idealul lor, ei nemaiavând nevoie decât de o educaţie elementară.

Această aristocraţie rurală îşi avea propriile ei legături de familie, iar către sfârşitul secolului al VIII-lea o parte din ea şi-a stabilit nume specifice de familie, ca Podopagurus şi Lachanodracon. Totodată, se pare că aceste familii aveau mai mulţi copii decât avuseseră vechii aristocraţi de la oraş, şi aceasta nu numai din cauză că ciuma afectase mai puţin mediul rural decât oraşele. În ceea ce priveşte carierele militare şi gospodărirea proprietăţilor dispersate, familiile numeroase erau avantajate, iar numărul mare al membrilor acestora putea mai degrabă spori puterea şi bogăţia lor decât să le slăbească unitatea şi să le divizeze. O familie numeroasă dintr-una dintre provincii putea continua să fie prolifică şi după ce se stabilea în capitală sau ocupa tronul imperial. Mauriciu, Heraclius şi Constantin al V-lea au avut fiecare mai mulţi copii decât orice împărat dinaintea lor, de la Constantin I încoace.

Deşi aparatul funcţionăresc şi-a păstrat o parte din tradiţiile lui, el şi-a pierdut puterea atunci când Heraclius i-a redus salariile la jumătate, iar efectivele lui a scăzut în secolul al VII-lea. Din cauză că cei mai importanţi birocraţi locuiau la

Constantinopol, familiile lor trebuie să fi suferit foarte mult de pe urma epidemiilor de ciumă care au pustiit cetatea. Ei erau nevoiţi să se adapteze frecventelor schimbări de împăraţi şi de concepţii teologice, iar fiecare rebeliune îi înlătura pe cei mai puţin adaptabili sau pe cei mai proeminenţi. Patriarhul Germanos, fiul unui înalt funcţionar, şi-a păstrat postul pe parcursul celor şapte răsturnări dintre 695 şi 717, acceptând chiar monothelismul lui Filipicos, ca să abdice abia în 730, când n-a mai aprobat iconoclasmul lui Leon al III-lea. Către sfârşitul domniei lui Constantin al V-lea, după ultima răbufnire înspăimântătoare a ciumei, se pare că cetatea Constantinopol rămăsese cu puţini cetăţeni bogaţi şi influenţi, cu siguranţă mult mai puţini decât bogaţii şi puternicii senatori din timpul lui Iustinian I.

Categoria puţin numeroasă şi în cea mai mare parte păgână a profesorilor, care a decăzut drastic după măsurile luate de Iustinian

împotriva păgânismului, a supravieţuit probabil până în 642, când Alexandria a căzut în mâinile arabilor. Învăţământul superior a continuat să existe la Constantinopol, unde Ştefan din Alexandria, din lucrările căruia câteva au ajuns până în zilele noastre, preda filosofia şi se pare că şi medicina, poate ca titular al unei catedre din învăţământul public. Se pare însă că Ştefan a fost o figură izolată în epocă, şi nu a lăsat niciun discipol pe măsura lui. Comunitatea literară din Constantinopol decăzuse în timpul lui Heraclius şi avea să decadă şi mai mult după domnia lui. S-a ajuns la situaţia în care în provincie nu mai exista un public cititor demn de acest nume.

Existau încă şcoli particulare primare şi secundare, ca şi oameni de cultură cu cunoştinţe mai vaste, care deţineau posturi civile sau eclesiastice sau îşi câştigau existenţa ca profesori particulari. Dar numai dându-şi cu adevărat osteneala putea cineva dobândi acum o educaţie superioară, fie că era vorba de instruirea în magistratură, care fusese pregătirea tradiţională în vederea unei cariere oficiale, fie de studiul literaturii şi filosofiei, care fusese cartea de vizită a unui adevărat om de cultură. Numărul şi calitatea şcolilor primare şi secundare trebuie să fi scăzut şi ele. Consecinţa a fost cu siguranţă diminuarea numărului bizantinilor educaţi. Un număr şi mai mic de oameni atingeau nivelul de minimă alfabetizare, învăţau greaca literară corectă şi matematica aplicată şi chiar şi mai puţini dobândeau doar o brumă de cunoştinţe de greacă clasică. Publicul cititor al oricărui fel de literatură s-a redus în aceeaşi măsură. Scriitorii care puteau alcătui lucrări cu pretenţii de cultură s-au împuţinat, iar cei care erau capabili să scrie corect în dialectul atic s-au redus la o mână de oameni.

Pe lângă lipsa de profesori calificaţi, dovada deteriorării învăţământului în secolele al VII-lea şi al VIII-lea o constituia şi încetarea de copiere a manuscriselor şi alcătuirea unor lucrări în greaca clasică12 în sec. VI-VIII. Începând cu primele decenii ale secolului al VII-lea, Codul lui Iustinian era folosit nu în originalul scris în limba latină, ci într-una din traducerile în limba greacă. După ce o serie de oficialităţi competente introduseseră cu greu o parte din el în Ecloga din 726, Codul ca atare a fost rareori folosit

chiar şi în varianta grecească. Cunoaşterea limbii latine în cadrul aparatului birocratic a ajuns să se limiteze la câţiva scribi şi interpreţi necesari în întreţinerea relaţiilor diplomatice cu papa, cu lombarzii şi cu francii.

Fig. 92. Masă solară din secolul al VIII-lea din colecţia lui Ptolerneu de la Vatican (Vaticanus graecus 1291), reprezentându-l pe Apollo în carul său, lunile şi semnele zodiacale (Foto: Biblioteca Apostolica Vaticana).

Este imposibil ca diminuarea numărulului dascălilor să fi fost singurul motiv al declinului învăţământului. Cu toate că statul avea nevoie de mai puţini funcţionari ca înainte, totuşi îi erau necesari suficient de mulţi ca să asigure funcţionarea în condiţii bune a şcolilor secundare şi a facultăţii de drept publice. Totuşi, cel puţin facultatea de drept nu a reuşit să supravieţuiască, astfel că funcţionarii au ajuns să fie mai puţin capabili să presteze activităţi practice minore cum ar fi ţinerea evidenţei încasărilor de impozite. Biserica avea încă nevoie de cler pentru congregaţiile ei de pe tot cuprinsul

Imperiului şi continua să preţuiască tratatele teologice competente, hagiografia pilduitoare şi încântătoarele imnuri. Dar începând cu primele decenii ale secolului al VII-lea, puţini clerici mai erau capabili să scrie astfel de lucrări.

Apreciind lucrurile în mod exact – şi mulţi bizantini o făceau în acest fel, nici statul, nici Biserica, nici aristocraţia nu avuseseră vreodată nevoie de vreun profesor de literatură şi filosofie. Cu toate acestea, statul şi aristocraţia îi sprijiniseră pe vremuri, considerând studiile superioare şi cultura drept o chestiune de prestigiu. Heraclius, care continua să gândească în acest fel, a susţinut studiul filosofici şi îşi avea încă panegiriştii lui, dar urmaşii săi au acordat o atenţie mai mică acestor lucruri. Este imposibil ca lipsa de bani să fi avut o legătură prea mare cu deteriorarea învăţământului superior, întrucât Heraclius avea la fel de multe dificultăţi financiare ca şi urmaşii lui. Salariile dascălilor erau oricum extrem de mici în comparaţie cu alte cheltuieli publice. Cu excepţia

statului, chiar şi aristocraţia diminuată ca număr ar fi putut suporta cu uşurinţă timp de încă mulţi ani cheltuieli mai mari pentru instruirea fiilor ci decât cele pe care le făcea.

Decăderea sistemului educaţional a atins totuşi punctul lui culminant, numărul celor care puteau aprecia efectele unei şcolarizări mai intense asupra capacităţii de scriere şi vorbire corectă sau a competenţei profesionale scăzând cu fiecare generaţie. Această decădere s-a accelerat atunci când Leon al III-lea i-a îndepărtat, iar Constantin al V-lea i-a persecutat pe călugării şi pe funcţionarii iconofili, marginalizând astfel ceea ce mai rămăsese din categoria cultivată a Imperiului. Încă din 692, Conciliul Quinisext trebuise să-i condamne pe cei care prezentau în mod trunchiat, ignorau sau sintetizau idilic manuscrisele biblice şi patristice, ca să nu mai vorbim de cele laice'3. Prin 726, Leon al III-lea se plângea în Ecloga sa de faptul că mulţi funcţionari erau incapabili să înţeleagă lucrările de drept ale timpului". Dar se pare că nici Biserica, nici statul nu prea sesizaseră legătura cauzală dintre, pe de o parte, educaţia aparent inutilă şi, pe de alta, cunoştinţele folositoare şi demne de apreciere.

La începutul secolului al VII-lea, timp de câţiva ani, o serie de oameni cultivaţi au continuat să scrie literatură în elevatul stil atic. Sub Heraclius, Theofilact Simocata, un funcţionar public cu o serioasă pregătire juridică, a scris ultima dintr-un şir de istorii greceşti clasicizante care începea cu secolul al III-lea. Lucrarea, elaborată, dar greoaie, se opreşte la urcarea pe tron a lui Focas, deşi include o prefaţă de preamărire a lui Heraclius ca patron al erudiţiei. Nicio istorie de acest fel nu a continuat-o pe cea a lui Theofilact în restul perioadei de până la 780.

Gheorghe din Pisidia, unul dintre diaconii de la Sfânta Sofia, a scris poezii de o oarecare distincţie în manieră clasică, având ca subiecte atât victoriile lui Heraclius cât

Ai\A şi probleme de religie, cum ar fi Geneza. Numeroasele lui lucrări au supravieţuit şi au fost apreciate. Dar ele nu au fost imitate, datorită faptului că tinerii săi contemporani nu posedau cultura necesară ca să realizeze acest lucru. Aşa numitul Imn Acatist scris în cinstea Fecioarei, terminat poate de patriarhul Sergius întru sărbătorirea eşuării asediului

perşilor din 626, a fost foarte preţuit şi admirat, fiind cântat de atunci înainte în biserici. Dar genul lui, kontakion, în stilul lui Romanus Melodul, este rar întâlnit după jumătatea secolului al VII-lea, fapt datorat, se pare prea marii dificultăţi întâmpinate de autorii ulteriori de imnuri. Kanon-ul, un gen mai puţin complicat de imn, a devenit obişnuit spre sfârşitul secolului al VII-lea. Compozitorii de frunte ai acestui gen au fost Andrei din Creta, care îl inventase, şi Ioan din Damasc.

Şi teologia a decăzut în această perioadă. Chiar şi Maxim Mărturisitorul, care l-a slujit pe Heraclius ca secretar imperial înainte de a se călugări, nu era nici pe departe un maestru al stilului, cu toate că a scris extrem de mult şi a demonstrat o oarecare originalitate în elaborarea argumentaţiei împotriva monothelismului. După el, patriarhul Germanos, care era fiu de funcţionar şi îşi făcuse studiile la jumătatea secolului al VII-lea, a devenit un teolog de o profunzime medie, foarte cunoscut pentru predicile sale. Germanos, Ştefan cel Tânăr şi alţi adversari ai iconoclasmului se bucurau de apreciere mai curând datorită claritătţii argumentaţiei lor decât a subtilităţii acesteia.

Unul dintre semnele declinului cultural al Imperiului era faptul că principalii scriitori ecleziastici de limbă greacă puteau fi găsiţi într-o măsură tot mai mare în cadrul califatului. Teologul Anastasius din Sinai, un luptător împotriva oricărei erezii, de la monofizitism până la nestorianism, şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii în Egiptul şi în Siria stăpânite de arabi. Autorul de imnuri şi de predici Andrei din Creta s-a născut şi s-a călugărit în Siria aflată sub stăpânirea arabilor înainte de a se muta în Imperiu la sfârşitul secolului al VII-lea. Cel mai important teolog al acestei perioade, Ioan din Damasc, nu a pus niciodată piciorul pe pământ aflat sub stăpânire bizantină, în vremea când a trăit el, mănăstirea palestiniană a Sfântului Sabas era un centru de cultură religioasă mai important decât oricare alta rămasă în cadrul Imperiului. Nu a existat însă vreun teolog iconoclast important, cu excepţia lui Constantin al V-lea, care a avut audienţă din motive ce trebuie căutate în afara talentelor sale teologice.

Dar chiar şi în secolul al VIII-lea nu a existat niciun moment în care literatura să fi decăzut cu totul. Câţiva cronicari, ale căror opere au ajuns

până în zilele noastre doar datorită unor lucrări ulterioare care s-au folosit de ele, au continuat să înregistreze evenimentele istorice, cu detalii puţine, dar fără goluri. Lor trebuie să le aparţină lucrările pierdute astăzi, mai ales din cauză că iconoclaştii şi iconofilii îşi distrugeau unii altora scrierile. O lucrare anonimă, Scurte observaţii istorice, care se ocupă de monumentele Constantinopolului, pare să fi fost scrisă la sfârşitul secolului al VIII-lea. Aceste lucrări cu pretenţii şi de o falsă erudiţie frizând prostia demonstrează că în capitală mai existau încă un număr de cititori ai nou apărutelor scrieri1^.

Dovada declinului cultural nu era constituită de faptul că unele scrieri din perioada aceasta vădeau ignoranţa autorilor lor – autori ignoranţi şi indolenţi au existat dintotdeauna ci că atât de puţine din acestea vădeau erudiţie. La mai mult de o jumătate de mileniu după ce A Doua Sofistică revigorase literatura greacă, învăţământul superior sistematic dispăruse din lumea elenă, se pare că odată cu filosofía şi ştiinţa, cu istoria şi oratoria oficială şi cu poezia şi epistolografia laică. Deşi toate acestea fuseseră înfloritoare în timpul domniei lui Iustinian I, cu doar două secole în urmă. Chiar dacă schimbarea a afectat în primul rând partea puţin numeroasă a populaţiei cu ştiinţă de carte, aceştia au dominat administraţia şi ierarhia eclesiastică şi au influenţat decisiv viitoarea înregistrare a cursului istoriei.

Arta şi arhitectura au avut o soartă asemănătoare celei a literaturii. După un declin drastic la sfârşitul secolului al VI-lea, construirea de clădiri luxoase a încetat aproape cu desăvârşire în timpul crizei prin care a trecut Imperiul în secolul al VII-lea. Încetarea ridicării de noi clădiri a fost totală Imperiu, iar principalele cariere bizantine au fost abandonate. În mod ciudat, o serie de biserici splendide au continuat totuşi să fie înălţate timp de câţiva ani în Armenia când bizantină, când nu. În vreme ce împăraţii îşi gospodăreau resursele de apărare, poate că mai slabii armeni, pierzându-şi speranţa că se vor putea apăra singuri, şi-au cheltuit banii în strădania de a-L îmbuna pe Dumnezeu.

La mijlocul secolului al VII-lea, bizantinii au fost nevoiţi să ridice mai multe fortificaţii noi, dar majoritatea acestora erau construcţii făcute în

grabă din mortar şi moloz, lipsite de calităţile arhitectonice ale fortăreţelor anterioare edificate din cărămidă sau piatră. Piatra necesară celor mai solide ziduri ale cetăţilor era luată de la clădirile construite anterior şi chiar de la statui”. După ce avarii au tăiat în 626 Apeductul lui Valens, acesta nu a mai funcţionat timp de peste un secol, deşi constituise principala sursă de apă proaspătă a Constantinopolului. Prima lucrare de construcţie de anvergură iniţiată în capitală după hiatusul din secolul al VII-lea a fost întărirea de către Anastasios al II-lea a zidurilor dinspre uscat şi mare în vederea iminentei asedieri a cetăţii de către arabi, care a avut loc în 717. Majoritatea lucrătorilor folosiţi la aceste fortificaţii erau probabil mai curând soldaţi decât meseriaşi.

Tablourile şi mozaicurile erau mult mai ieftine decât clădirile şi s-ar putea ca preţul scăzut al iconelor mici din lemn ale sfinţilor să le fi făcut deosebit de populare înainte de apariţia iconoclasmului. Iconoclaştii au distrus multe din aceste icoane, dar puţinele care au supravieţuit ilustrează o uşoară deteriorare a tehnicii dintre secolele al VI-lea şi al VI.I-lea (Fig. 91). Rafinatele mozaicuri din secolul al VII-lea din biserica Sfântul Dumitru din Thessalonic care au avut norocul să supravieţuiască demonstrează că o cetate izolată şi aflată în prima linie de bătaie îşi putea cinsti la vremea respectivă sfântul patron în principala lui biserică (Fig. 89). O serie de splendide obiecte de argintărie ne-au parvenit din timpul domniei lui Heraclius (Fig. 66), iar monedele lui Iustinian al II-lea şi ale uzurpatorilor de după el sunt la fel de elegante ca şi cele bătute de orice alt împărat bizantin (Figurile 77,78,79,81).

Fig. 93. Biserica Sfânta Irina din Constantinopol, reprezentând un

mozaic al Crucii adăugat absidei de către Constantin al V-lea (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., Copyright 1996).

Iconoclasmul a constituit fireşte o lovitură pentru arta religioasă figurativă, dar. Dincolo de aceasta, Constantin al V-lea a fost un fel de patron al artelor şi arhitecturii După cutremurul din 740, el nu numai că a reconstruit zidurile Constantinopolului dar a şi refăcut în mod trainic, dacă nu şi estetic, o mare parte a bisericii Sfânta Irim (Fig. 93). El şi-a dat totodată toată osteneala să refacă în 767 Apeductul lui Valens lăsat în părăsire, aducând meşteri de pe tot cuprinsul Imperiului. Faptul că nu putuse găsi mână calificată de lucru pe loc dovedea cât de puţin se construise înainte de el.

Fig. 94. Mozaic bizantin din secolul al VIII-lea reprezentând un peisaj imaginar din moscheea umayyadă de la Damasc (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

Distrugând imaginile religioase, Constantin a patronat în schimb arta laică şi simbolică. Ca să nu lase deteriorate sau goale locurile din biserici şi monumente unde fuseseră icoane, el le-a împodobit cu cruci, pe care iconoclasmul le îngăduia, sau cu flori, păsări, animale sau peisaje. Atunci când Constantin a pus să fie îndepărtate imaginile reprezentând scene din cele şase concilii ecumenice de pe Milium (borna din Constantinopol de la care erau măsurate distanţele rutiere), el le-a înlocuit cu scene din Hipodrom. Crucea din mozaic pe care a pus-o în absida bisericii Sfânta Irina restaurată de el se află şi acum acolo. Peisajele lui mozaicate semănau probabil mult cu cele destul de abstracte care pot fi văzute şi astăzi în moscheea umayyadă de la Damasc, care fuseseră executate de mozaicari bizantini la o dată oarecum anterioară (Fig. 94). Ne-a parvenit chiar şi un manuscris ştiinţific de o oarecare frumuseţe de la sfârşitul secolului al VIII-lea, care conţine câteva tabele astronomice concise copiate după Claudios Ptolemaios (Fig. 92).

negresui st/cwiufu lui u-/am în ciuda unui regres clar în domeniile educaţiei, al creativităţii literare şi al măiestriei literare şi tehnice, epoca

întunecată a Bizanţului a fost mai puţin sumbră decât cea a Occidentului acelei vremi. Cu toate că, datorită scăderii numărului cititorilor, cererea de copiere a noilor manuscrise era mică, cea mai mare parte a vechilor manuscrise s-au păstrat în bibliotecile Constantinopolului în perioada următoare. Bizantinii posedau şi acum aproape toate operele literare cunoscute încă din secolul al VI-lea. Cu toată pierderea Alexandriei şi a marii ei biblioteci, bizantinii posedau şi acum aproape toate operele literare pe care le cunoscuseră în secolul al VI-lea. Funcţionarii şi clericii beneficiau încă cel puţin de o educaţie mediocră, care era suficientă ca să le permită să-şi îndeplinească îndatoririle. Puţini au devenit cu adevărat educaţi, aşa cum avea să se dovedească în perioada următoare. Mozaicarii şi pictorii de talent continuau să creeze opere de artă, chiar dacă mai puţine şi mai ieftine ca înainte. Ramurile literaturii şi artei care avuseseră cel mai mult de suferit erau istoriografia şi arhitectura, ceea ce le-a dat unora dintre istoricii şi arheologii moderni impresia exagerată de derută culturală în această perioadă.

REGRESUL ECONOMIC

Dezastrele din secolele al VII-lea şi al VIII-lea au avut inevitabil repercusiuni asupra economiei Imperiului aflată deja în declin. Epidemiile de ciumă s-au succedat, până la ultima reapariţie a bolii din 767, în sudul Italiei. Se pare totuşi că epidemia devenise mult înainte de data aceasta mai puţin virulentă decât în secolul al VI-lea, pe măsură ce populaţia dobândea imunitate la boală şi devenea mai puţin urbanizată. Epidemia gravă de la Constantinopol din timpul lui Constantin V pare să fi fost ceva cu totul ieşit din comun. În acelaşi timp, scăderea impozitelor şi abundenţa de pământ trebuie să fi încurajat familiile rurale să aibă mai mulţi copii. Prin secolul al VII-lea, probabil că rata mortalităţii datorată ciumei nu era mai mare decât creşterea populaţiei din momentul declanşării epidemiei anterioare.

Principalul motiv al diminuării bogăţiei şi populaţiei Bizanţului consta în cuceririle făcute de duşmani în dauna Imperiului. Ţinuturile pierdute din Italia, Balcani şi Armenia nu aveau o valoare economică deosebită şi s-ar putea foarte bine ca apărarea lor să fi costat mai mult decât veniturile

aduse de ele. Dar Siria, cu oraşele ei comerciale şi exporturile de ulei de măsline şi vin, trebuie să-şi fi acoperit cheltuielile de apărare, cetatea constituind, în acelaşi timp, un scut pentru întreaga parte de răsărit a Imperiului; Siria a devenit teritoriul central al cablatului sub Umayyazi. În ceea ce priveşte Egiptul şi Africa, preţul apărării nici uneia dintre ele nefiind mare înainte de venirea arabilor şi ambele exportând mari cantităţi de grâne, constituiseră pierderi şi mai mari decât cea a Siriei.

În ansamblu, teritoriul Imperiului era în 780 mai mic cu circa două treimi decât fusese în 610. Pierderile ca populaţie şi capacitate productivă trebuie să fi fost mult mai mici, deoarece pământurile din Anatolia şi regiunile de coastă rămase erau mai bogate decât cele pierdute din Armenia, Italia şi Balcani, practic comparabile cu cele din Siria şi Africa şi nu cu mult mai sărace decât cele din Egipt. Cu toate acestea, Imperiul trebuie să fi pierdut mai mult de jumătate din populaţia lui şi o proporţie similară a producţiei sale. Dacă Bizanţul avea înjur de 17 milioane de oameni sub Focas, sub Leon al IV-lea avea probabil 7 milioane, aproape întreaga descreştere putând fi atribuită cuceririlor inamice17.

Totuşi, numai cuceririle inamice n-ar fi putut duce la scăderea atât de drastică a numărului supuşilor imperiali din mediul urban. Către sfârşitul secolului al VI-lea, Anatolia şi partea de sud a Tracici erau urbanizate aproape în egală măsură ca şi Siria şi mai urbanizate decât orice altă regiune a Imperiului. La începutul secolului al VII-lea, aproape jumătate din oraşele Imperiului care meritau cu adevărat acest nume, cele cu o populaţie de cel puţin zece mii de locuitori, erau situate în regiuni care făceau încă parte din Imperiu la sfârşitul secolului al VIII-lea. O listă destul de completă datânci din 787 a episcopiilor Imperiului demonstrează faptul că, de la începuturile Imperiului Bizantin, foarte puţine oraşe din aceasta regiune îşi încetaseră existenţa.

În ciuda tuturor acestor lucruri, oraşele care făceau în continuare parte din Imperiu la sfârşitul secolului al VIII-lea erau cu siguranţă, în medie, mult mai mici decât înainte de prima epidemie de ciumă şi probabil încă şi mai mici decât înainte de invaziile perşilor şi avarilor, când începuseră deja să aibă dimensiuni modeste. Diverşi invadatori şi bande de tâlhari, mai

ales perşi şi arabi, prădau oraşele la intervale mai mari sau mai mici de timp. Jafurile acestea şi o serie de cutremure au produs daune pe care, datorită altor priorităţi, bizantinii nu au reuşit niciodată să le compenseze. Principala lor preocupare era fireşte fortificarea cât mai rapidă a aşezărilor, înconjurând cu ziduri cea mai mică suprafaţă care putea apăra populaţia de invadatori şi legând aceste ziduri de o citadelă care putea face faţă unui atac puternic. Autorităţile au mutat unele oraşe în locuri mai uşor de apărat şi le-au restrâns pe cele mai multe dintre celelalte la zonele cel mai puţin vulnerabile. Se pare că cea mai mare parte a acestor lucrări de întărire datează din timpul domniei lui Constans al II-lea, ca parte a procesului de înfiinţare a themelor pe baza loturilor militare.

Unele cetăţi cândva mari au devenit oraşe cu câteva mii de locuitori, situate fiecare în incinta unei citadele, în zone slab fortificate, ce nu includeau ruinele fostelor lor monumente publice. Asemenea oraşe aveau printre locuitorii lor un episcop şi câţiva negustori şi erau încă centre de apărare şi de colectare a impozitelor; dar ele aveau mult mai puţină nevoie ca înainte de bunurile din satele înconjurătoare. Aceasta a fost soarta Atenei şi a Corintului, invaziile slave din secolul al VI-lea reducându-le deja la un statut inferior, iar migraţii le slave din secolul al VII-lea transformându-le în avanposturi izolate. Mica themă sărăcită a Hellas-ului nu mai putea finanţa niciun oraş veritabil, nici măcar cartierul general al themei, care se afla la Corint.

Thciul. Iu

„Iupaum

AdmoofvilO

Sperma.

Anwnuni

1: ORAŞELE DIN IMPERIU ÎN JtJRV L ANULUI 780 Hotircic Imperiului lumrele înemcW Oraş rer «czerfl3î <3r epiv-Mp b CVoiifiul <k b NioccJt (787) # Ofm 3\ iivI pecbahl 10.000mu hui muki Lxuitoci (r-vânmali/al) O» *) jvind jwdă iM 50,000 xro nu i nmiti Ux-iiitm (neimnahzat > o Alte otase <le «: îl crk exiacnic pe b 789	[0 lOOn O 100 2

Câteva dintre principalele cetăţi ale Anatoliei au suferit restrângeri teritoriale asemănătoare, adesea după ce raidurile arabilor le devastaseră. Pergamul nu şi-a

A 1 1

revenit practic niciodată după ce a fost jefuit în 716 de către arabi şi nici Sardis de pe urma atât a jafului din acelaşi an cât şi a celui al perşilor din 616. După ce cutremurul din 740 a făcut ravagii în Nicomedia, aceasta a rămas în cea mai mare parte în ruine. Afrodizia a cunoscut o decădere drastică la mijlocul secolului al VII-lea, fiind distrusă de cutremur, sau devastată de arabi. Cu excepţia Nicomediei, ale cărei funcţii ca port şi piaţă comercială fuseseră preluate de Constantinopol, toate aceste localităţi fuseseră oraşe comerciale din interiorul uscatului dependente de un comerţ terestru aflat în declin evident.

Pe de altă parte, o serie de oraşe par să fi cunoscut o relativă dezvoltare. Dovezi ceva mai târzii indică faptul că Amorium din thema anatoliană avea circa treizeci de mii de locuitori, iar Adrianopol din thema tracă în jur de douăzeci de mii18. Niciuna din aceste localităţi nu fusese o cetate prea mare înainte de secolul al VII-lea, atunci când Amorium fusese prădată de arabi, iar Adrianopol probabil cucerit de slavi. După ce Constantin al V-lea a repopulat Tracia, Adrianopolul a devenit însă principala fortăreaţă a acesteia. Amorium, sediul central al celei mai mari theme după împărţirea themei Opsiciene, era considerat cel mai mare oraş din Asia Mică. Attalia, şi ea un oraş de mărime medic în vechime, a ajuns de asemenea un port fortificat destul de mare ca centru administrativ al themei navale a cibyrrhaeoţilor. Centrele militare de felul acestora trebuie să fi avut atât rolul de şi apăra populaţia cât şi funcţia economică de a aproviziona trupele locale. Cu toate acestea, majoritatea oraşelor mari nici nu au crescut, nici nu s-au micşorat dramatic, păstrându-şi însă o parte din importanţă şi ceva mai puţin de jumătate din mărimea lor originară.

Acesta era desigur cazul Constantinopolului. Populaţia lui poate fi estimată la circa o sută de mii în 780, deşi la apogeul atins în 748, chiar după dispariţia ciumei şi înainte de sosirea noilor locuitori, ea trebuie să fi fost mult mai mică. Faptul că cetatea Constantinopol simţea prin 767 nevoia unui apeduct, dar nu o simţise de când avarii îl tăiaseră în 626, presupune faptul că oraşul era la sfârşitul secolului al VIII-lea mai mare decât fusese la începutul secolului al VII-lea. Fără îndoială că populaţia

Constantinopolului era şi mai mică decât maximumul de circa 375.000 de locuitori atins în 542, înainte de apariţia ciumei, şi că flagelul trebuie să o fi redus deja la mai puţin de jumătate din cifra aceasta. Epidemiile repetate de ciumă şi sistarea în 618 a acordării raţiei de grâne trebuie să fi avut drept rezultat noi micşorări. Cifra de o sută de mii de locuitori constituia totuşi o populaţie suficientă menţinerii vieţii urbane, iar capitala beneficia şi acum de Hipodrom, de teatre, de o serie de băi publice de dimensiuni mici şi de pieţe bogate, plus prefectul ei municipal şi chiar şi un simulacru de senat. Cetatea era în continuare cel mai mare port şi centru militar şi politic al Imperiului, reşedinţa împăratului, iar acum şi cartierul general al tagmatelor.

Ca şi Constantinopolul, Thessalonicul nu a fost cucerit de niciun duşman în perioada aceasta şi şi-a menţinut întreaga reţea a vechilor ziduri de apărare, în ciuda unei populaţii considerabil reduse. Deşi înaintarea slavilor a izolat-o pe uscat de restul Imperiului, cetatea i-a atras pe refugiaţii din restul Balcanilor. Această izolare i~a asigurat autonomia administrativă ca arhontat, iar excelentul ei port la mare pe ruta dintre capitală şi Apus a continuat să fie vital pentru comerţul Imperiului şi pentru apărarea lui navală. Dat fiind că rămăsese probabil ceva mai mare decât Amorium, se pare că, după căderea Alexandriei, Thessalonic a devenit al doilea oraş ca mărime al Imperiului.

Pe lângă Attalia, au mai rămas prospere şi câteva vechi porturi ale Anatoliei. Efesul, unde se ţinea un important târg de Sfântul Ioan, ziua patronului oraşului, era probabil cel mai mare dintre acestea. Cu toate că reţeaua lui de ziduri se redusese la jumătate prin 614, după marile distrugeri produse de un cutremur, cetatea avea încă spaţiu pentru mai mult de douăzeci de mii de oameni. Deşi Efesul era probabil principalul port din câmpia de vest a Anatoliei, care fusese întotdeauna partea cea mai bogată a peninsulei, regiunea putea totuşi întreţine încă un port destul de mare, Smyrna. Nici Efesul şi nici Smyrna nu par să fi cedat în faţa invadatorilor. În ciuda faptului că arabii au prădat Trapezuntul în 654, funcţiile deţinute de aceasta ca port al părţii de nord a Anatoliei şi ca nod comercial al legăturilor cu Răsăritul erau suficiente ca să-i confere un loc

destul de important.

Pe lângă Amorium din thema anatoliană, o serie de vechi oraşe comerciale din interiorul Anatoliei au rămas localităţi importante, care au devenit cartierele generale ale themelor. Deşi afectată de cutremurul din 740, Niceea nu a fost niciodată cucerită de duşmani, şi-a păstrat reţeaua originară de ziduri şi a devenit prin 766 capitala redusei theme opsiciene. Jefuită de perşi în 616 şi de arabi în 654, Ancyra a servit totuşi drept capitală a primei theme opsiciene şi apoi a noii theme bucellariene. Reşedinţele themelor armeană şi tracă, aflate aparent la Euchafta şi la Chonae, erau oraşe cu mult mai mici, fiind puse în umbră de importantele porturi şi antrepozite ale acestor theme de la Trapezunt şi Efes.

Numărul oraşelor din cadrul teritoriului rămas Imperiului a scăzut deci destul de puţin. S-ar putea ca numărul oraşelor cu zece mii sau mai mulţi locuitori să fi scăzut de la aproximativ cincispreece la circa zece, dar probabil că populaţia urbană globală a scăzut cam cu jumătate din procentajul de mai sus. Majoritatea oraşeloi comerciale din interiorul uscatului au avut o soartă destul de sumbră, pe când majoritatea porturilor au beneficiat de condiţii mai bune, iar cele mai multe centre militare au fost chiar prospere. În cazurile când invadatorii nu goleau practic o regiune de locuitorii ei bizantini, cum s-a întâmplat în apropiere de graniţele anatoliene şi trace ale Imperiului, aşezările fortificate puteau oferi locuitorilor un spaţiu de refugiu chiar şi în condiţiile unei instabilităţi endemice.

Cu excepţia parţială a Constantinopolului, nici măcar cele mai dens populate din aceste localităţi nu erau oraşe în vechea accepţie a cuvântului, adică administrate de consilieri municipali, acoperind suprafeţe întinse, străbătute de străzi largi şi drepte şi dispunând de monumente civice ca hipodromuri, teatre şi băi publice încăpătoare. Respectând linia evidentă încă de la sfârşitul secolului al VI-lea, cetăţile secolului al VIII-lea erau conduse de episcopii acestora, se întindeau pe suprafeţe restrânse la peiiiiicu ui zidui ˇˇ01 ne apărare şi aveau în cea mai mare parte străzi înguste şi întortocheate, cu puţine clădiri publice, cu exepţia bisericilor, care în majoritatea cazurilor erau de mici dimensiuni.

Este evident că orice fel de comerţ pe uscat se diminuase. Transportul terestru fusese întotdeauna costisitor, mai ales cel al alimentelor, a căror valoare nu acoperea cheltuielile. Până în secolul al VI-lea, comerţul masiv cu alimente desfăşurat pe uscat fusese necesar atât pentru aprovizionarea marilor oraşe din interior cât şi ca sursă de bani pentru ţărani, necesari achitării impozitelor şi cumpărării de bunuri care nu se

*

găseau la ţară. Începând din secolul al VII-lea, majoritatea oraşelor din interior şi-au redus dimensiunile, iar ţăranii produceau aproape tot ce le era necesar lor şi familiilor lor. Întrucât Imperiul era fără îndoială suprapopulat, multe familii aveau, probabil gospodării care le acopereau din plin necesităţile. Dar chiar şi pentru un mic proprietar de pământ prosper, vânzarea produselor nu aducea întotdeauna banii necesari achitării taxelor19.

Marii proprietari de pământuri din platoul Anatoliei trebuie să fi produs ceva surplus pentru vânzare. Dar principala bogăţie a platoului erau animalele, al căror transport spre piaţă nu implica cheltuieli, ceea ce nu era cazul fructelor şi legumelor. Această diferenţă legată de costul transportului ar fi putut fi principalul motiv pentru care oraşele comerciale din platoul anatolian au dus-o mai bine decât cele de la şes. Aprovizionarea soldaţilor cu alimente, cai şi furaje trebuie să fi constituit şi ea o activitate importantă pe platou. Puţini mari proprietari de pământ mai rămăseseră în văi, unde profiturile obţinute din agricultură erau destul de mici.

Fig. 95, Principalele denumiri ale monedelor din secolul al VMWea,

reprezentate toate în mărime naturală, cu efigia în partea stângă şi reversul în dreapta. Rândul de sus: nomismă de aur, valorând 1/72 dintr-o livră de aur: efigie, Constantin al V-lea şi fiul său, viitorul Leon al IV-lea; revers, Leon al III-lea, în perioada respectivă defunctul tată al lui Constantin. Rândul al doilea: Semisă de aur, valorând 1/2 de nomismă: efigie, Artavasdos (741 – 743); revers, cruce. Rândul al treilea: Tremisă de aur, valorând 1/3 dintr-o nomismă: efigie, Leon al III-lea; revers, fiul lui Leon, viitorul Constantin al V-lea. Rândul al patrulea: Miliaresion de argint, valorând 1/12

a

dintr-o nomismă: efigie, înscripţia „Constantin al VI-lea şi Irina, împăraţi în numele lui Dumnezeu”; revers, cruce. Rândul al cincilea: Follis de arină, valorând 1/24 dintr-un miliaresion: efigie, Leon al IV-lea şi fiul său, viitorul Constantin al VI-lea; revers, Leon al III-lea şi Constantin al V-lea, bunicul şi respectiv tatăl lui Leon, decedaţi la vremea respectivă, cu inutilul marcaj al valorii, M (pentru 40 de nummi). Rândul de jos: Jumătate de follis de aramă, de un tip identic cu follisul, dar având jumătate din mărimea şi din valoarea acestuia, astfel că marcajul M nu mai are nicio valoare (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C, copyright 1996).

Datorită faptului că bunurile puteau fi transportate mai ieftin cu corăbiile, comerţul pe mare parc să fi decăzut în mai mică măsură decât cel pe uscat. Comerţul cu califatul a continuat să se desfăşoare, deoarece acesta avea puterea de a cumpăra produsele meşteşugarilor bizantini, dar şi mirodenii din India şi mătăsuri din China pe care avea să le vândă bizantinilor. Constantinopolul avea încă nevoie de mari cantităţi de alimente şi avea cetăţeni suficient de bogaţi ca să cumpere unele articole de lux provenite din import. Se puteau face afaceri şi în insule şi de-a lungul coastelor, unde costul transportului putea fi menţinut la un nivel accesibil. Unele provizii destinate armatei erau şi ele trimise pe mare.

Volumul total al comerţului trebuie să fi scăzut totuşi foarte mult. Declinul pare evident din descreşterea substanţială a cantităţii de monede care ne-au parvenit din perioada aceasta, ceea ce reflecta o scădere reală a numărului monedelor aflate în circulaţie. Acest declin se manifestă într-o

măsură mai mică în ceea ce priveşte monedele de aur şi de argint, nomismele şi miliaresionii, care corespundeau dinarului şi dirhamului arab şi puteau fi folosite în comerţul cu ţările străine. Acestea erau totodată monedele în care erau încasate impozitele. Dar numărul monedele de aramă, care constituiau principalul mijloc de schimb în viaţa de zi cu zi, a scăzut extrem de mult. Follisul de aramă a devenit mult mai greu de găsit, iar majoritatea subdiviziunilor lui au dispărut.

Probabil că această descreştere a masei monetare nu era într-o măsură chiar atât de mare rezultatul restrângerii activităţii comerciale. Dat fiind că trocul este mai convenabil în tranzacţiile cu ridicata decât în cele cu amănuntul, lipsa de monede de mică valoare a îngreunat comerţul cu articole ieftine, deşi negustorii şi cârciumarii deschideau probabil conturi clienţilor lor până când aceştia puteau plăti în bunuri sau aur şi ofereau sau acceptau mici obiecte în loc de rest atunci când niciuna dintre părţi nu avea monede. Statul emitea totuşi monede nu ca să-i oblige pe micii comercianţi să slujească propriilor lui interese fiscale, ci în primul rând pentru achitarea soldelor. De când Heraclius redusese cu jumătate plata armatei în bani lichizi, iar Constans al II-lea o mai înjumătăţise o dată, guvernul emisese şi distribuise mult mai puţini bani ca înainte.

Se pare că Heraclius compensase banii pierduţi de soldaţi cu alocaţii în arme şi uniforme, în timp ce Constans a compensat atât banii cât şi alocaţiile cu loturi militare de pământ. Drept rezultat, după Constans, soldaţii au fost nevoiţi să se întreţină singuri şi să facă rost de arme şi uniforme mai ales din vânzarea produselor acestor loturi. Depozitele de mărfuri ale statului, plasate destul de discret, atestate de multe peceţi de plumb din timpul domniei lui Constans, vindeau probabil chipamentul trupelor nu numai pe bani gheaţă, ci şi în schimbul oricăror produse pe care oamenii le aveau de oferit, iar depozitele le puteau vinde cu profit.

Se ştie din peceţile lor că aceşti comercianţi care dirijau depozitele vindeau sclavi, aur şi mătase şi probabil că se ocupau şi de comercializarea a tot felul de alte mărfuri. Datorită faptului că încasau taxe vamale pe o zecime din toate importurile faţă de optimea percepută anterior –, ei acceptau fără îndoială taxele în bunuri, după care vindeau

ceea ce adunaseră. Ca oameni de afaceri, aceştia trebuie să fi fost interesaţi şi să cumpere bunuri de la ţăranii de rând, care aveau nevoie de bani ca să-şi plătească taxele. Se pare deci că depozitele de mărfuri au organizat şi totodată au facilitat trocul, servind drept servicii de plată în compensare pentru bunurile care altfel ar fi fost greu de cumpărat sau de vândut. O astfel de economie naturală a avut totuşi tendinţa de a descuraja comerţul terestru cu produsele agricole, deoarece transportul şi depozitarea alimentelor sunt mult mai dezavantajoase decât stocarea şi păstrarea monedelor. Pe lângă aceasta, comercianţii, ca virtuali deţinători ai monopolurilor în multe zone, insistau poate asupra obţinerii unor profituri mai mari, suficient ca să descurajeze firmele negustoreşti mai mici. În timp ce economia s-a adaptat la noul sistem, mulţi dintre deţinătorii de terenuri în oraşe şi dintre marii moşieri trebuie să fi avut de suferit.

Statul şi-a atins totuşi scopul, care consta în continuarea întreţinerii unei armate numeroase, în ciuda unei populaţii şi a unei capacităţi de impozitare mult reduse. O asemenea trecere de la plata soldelor în numerar la sistemul loturilor militare şi al depozitelor de mărfuri, care a dus la o economie mult mai puţin monetariată, era singura cale de a apăra ceea ce mai rămăsese din Imperiu. Feudalismul apusean, care înlocuise integral plăţile în bani lichizi cu acordarea de loturi de pământ, era o variantă extremă a aceleiaşi soluţii. Bizanţul a reuşit măcar să continue să achite anumite sume soldaţilor săi, să menţină un oarecare control asupra aprovizionării acestora şi unul destul de strict asupra ofiţerilor superiori, care încasau încă salarii mari şi erau de obicei mutaţi din post în post înainte de a ajunge să deţină o poziţie prea puternică. Cu toate că revoltele militare deveniseră tot mai frecvente şi mai serioase, statul reuşea să-şi păstreze cea mai mare parte a autorităţii sale.

Bizanţul a reuşit şi să evite falimentul în situaţii deosebit de potrivnice. Teritoriile pierdute între 610 şi 620 aduceau probabil peste jumătate din veniturile totale, în timp ce mai mult de jumătate din armată abia rezista, iar Imperiul avea nevoie disperată de ea. Heraclius a reuşit să o întreţină prin reducerea drastică a salariilor funcţionarilor de stat, printr-un

împrumut iară precedent solicitat Bisericii şi prin măsuri extraordinare, cum ar fi topirea statuilor de bronz. A obţinut apoi un răgaz atunci când a recucerit de la perşi Egiptul, Siria şi Mesopotamia bizantină. După ce acestea au fost cucerite de arabi, faptul că armata primea solde mai mici decât înainte a făcut ca adâncirea crizei să fie oarecum mai uşor de suportat. În tot acest timp, măcar Africa a rămas în siguranţă şi a continuat să-şi aducă contribuţia la veniturile Imperiului. Cu toate acestea, finanţele statului trebuie să fi fost într-o situaţie precară până prin 660, când a fost introdus sistemului loturilor de pământ militare.

Această măsură a dus la stabilizarea situaţiei fiscale. Astfel că nici cele şapte rebeliuni dintre 695 şi 717, nici pierderea Africii din această perioadă, nici atacurile hotărâte ale arabilor, care au culminat cu asedierea Constantinopolului în 717, nu au provocat o criză financiară gravă, ca să nu mai vorbim despre o prăbuşire fiscală. Documentele probează că în 711 vistieria era plină şi că între 768 şi 775 a avut o balanţă pozitivăz?. Deşi Leon al III-lea a mărit în 733 impozitele în sudul Italiei şi pe tot cuprinsul Imperiului după cutremurul din 740, se pare că el nu a luat aceste măsuri din cauza unei necesităţi fiscale urgente. Nimic nu dovedeşte că statul a avut dificultăţi financiare în vreuna din perioadele dintre domnia lui Constans ai 11-lea şi cea a lui Leon al IV-lea.

Am văzut că în 641 armata număra probabil circa 109.000 de oameni, faţă de 150.000 în 565. Acest număr redus de soldaţi, plătiţi cu jumătate din solda pe care o primeau în secolul al VI-lea, ar fi corespuns unui stat de plată de aproximativ 1,5 milioane de nomisme, faţă de cele circa 4 milioane de la sfârşitul domniei lui Iustinian. Dar Heraclius a trebuit să suporte preţul a multe campanii costisitoare şi să-şi aprovizioneze oamenii cu uniforme şi arme, chiar dacă a avut de plătit sume mai mici decât alocaţiile din perioada anterioară caracterizată de inflaţie. Este posibil deci ca totalul cheltuielilor lui să fi scăzut de la cele aproximativ 8,5 milioane de nomisme ale lui Iustinian la circa 3,7 milioane în 641. Dar chiar şi acest nivel al cheltuielilor putea fi suportat cu mare dificultate. Bizanţul pierduse deja Egiptul, ale cărui venituri erau evaluate de cuceritorii arabi la circa două milioane de nomisme21. Pierderea ţinuturilor din Balcani, Siria,

Armenia şi Mesopotamia trebuie să fi reprezentat cam aceeaşi sumă. Curând după aceea, arabii au început să ameninţe şi Africa; dacă aceasta le putea plăti arabilor un tribut de 330.000 de nomisme în 648, venitul ei total nu poate să fi fost mult mai mic de un milion, mai mult de un sfert din venitul rămas al Imperiului. Bizanţul s-a văzut lipsit pe neaşteptate de această sumă.

Toate evaluările veniturilor Imperiului în numerar din perioada ulterioară vor diminua foarte mult resursele de care dispunea administraţia, deoarece acordarea în folosinţă a loturilor militare contra prestării serviciului militar constituia o compensaţie substanţială în natură de care beneficia armata. Estimările brute pot totuşi ilustra felul în care stăpânirea contracara efectele crizei fiscale şi cum a scăzut cantitatea banilor aflaţi în circulaţie. Introducerea loturilor militare prin 662 ar fi trebuit să reducă cu mai mult de jumătate cheltuielile militare, întrucât, pe lângă compensarea achitării a 50% din solda obişnuită, loturile acopereau costul uniformelor, armelor şi pe cel al rezervelor suportat anterior de stat. Numai statele de plată ale armatei trebuie să fi scăzut la circa 700.000 de nomisme. Dat fiind faptul că administraţia imperială se menţinuse oarecum pe linia de plutire înainte de 662 şi că, ulterior, compensase pierderea veniturilor Africii fără să sufere un nou regres, Constans al II-lea trebuie să fi beneficiat de un surplus destul de mare spre sfârşitul domniei. Bugetul său din perioada respectivă poate fi estimat la circa două milioane de nomisme.

Iustinian al II-lea trebuie să fi mărit cheltuielile prin adăugarea celor 18.500 de vâslaşi mardai ţi, plătiţi evident cu aceleaşi 5 nomisme de persoană ca şi soldaţii, totalizând, astfel, ceva mai puţin de 100.000 de nomisme. Către sfârşitul domniei lui Constantin al VI-lea, pierderea exarhatelor african şi italian trebuie să fi dus la pierderea veniturile acestora, dar şi la scutirea de cheltuielile necesare plătirii armatelor aflate în prima linie. Statele de plată ale armatei din timpul lui Constantin au scăzut la circa 700.000 de nomisme, incluzându-i pe vâslaşi şi pe unii dintre membrii corpului de gardă. Întrucât veniturile Africii trebuie să fi depăşit în mod normal costurile necesare apărării ei, cucerirea acesteia

trebuie să fi dus la reducerea venitului excedentar al Imperiului. Constantin dispunea totuşi de un surplus destul de mare şi, în ciuda marilor pierderi suferite în Occident, se pare că venitul lui se apropia de două milioane de nomisme, practic acelaşi din timpul domniei lui Constans al II-lea (Tabelul 10)22. Cea mai mare parte, dacă nu tot surplusul lui Constantin, poate fi justificată prin confiscările de la mănăstirile iconofile ordonate de el şi prin creşterea impozitelor instituită de Leon al III-lea. Prin urmare, cârmuirea făcea faţă principalelor cheltuieli iară să le cauzeze contribuabililor neaju nsuri vizibile.

Date fiind împrejurările, 2 milioane de nomisme reprezentau pentru Imperiu un venit încasat în bani lichizi la sfârşitul secolului al VIII-lea mai mult decât respectabil, în termeni absoluţi, el reprezenta o cantitate destul de mare de bani aflaţi în circulaţie; în termeni relativi, acest venit reprezenta în jur de un sfert din venitul Imperiului din 565, care era încasat de pe un teritoriu de aproape trei ori şi de la o populaţie de două ori mai mari. Mai mult, dacă armata şi birocraţia ar fi fost plătite în numerar la cotele secolului al VI-lea, bugetul de la sfârşitul secolului al VIII-lea ar fi fost nu de 2 milioane de nomisme, ci de aproximativ 4 milioane. Ulterior însă, armata şi aparatul birocratic s-au mai redresat şi au constituit o povară mult mai uşoară atât pentru vistierie cât şi pentru contribuabili.

A 1 f

TABELUL 10

Bugetele de stat estimate din seolele al VII-lea şi al VIII-lea

Data şi articolul bugetar	Estimarea (în nomisme)
Cea. 641 (Heraclius)	
plata soldaţilor (109.000 x 10 nom. X 4/3)	1,453 mii. Nom.
uniforme şi arme (109.000 x 5 nom.)	0,545
furaje şi cai (21.800 h x 5 nom.)	0,109
campanii şi alte cheltuieli militare	0,8

plata aparatului birocratic	0,5
alte cheltuieli nemilitare	0,3
TOTAL	3,707 mii. Nom.
Cea. 668 (Constans II)	
plata soldaţilor (109.000 x 5 nom. X 4/3) a	0,727 mii. Nom
campanii şi alte cheltuieli militare	0,5
plata aparatului birocratic	0,5
alte cheltuieli nemilitare şi surplusul	0,3
TOTAL	2,027 mii. Nom.
Cea. 775 (Constantin V)	
plata corpului de gardă (400 x 72 nom. X 4/3) a	0,038 mii. Nom.
plata soldaţilor (80.000 x 5 nom. X 4/3) a	0,533
plata vâslaşilor (18.500 x 5 nom. X 5/4) a	0,116
uniforme, arme şi raţii (18.400 e x 10 nom.)	0,184
furaje, cai şi catâri (14.400 d x 5 nom.)	0,072
campanii şi alte cheltuieli militare	0,2
plata aparatului birocratic	0,4
alte cheltuieli nemilitare	0,2
surplusul	0,2
TOTAL	1,943 mii. Nom.

Factorul fracţional are în vedere solda mai mare a ofiţerilor.

Presupunând că trupele de cavalerie reprezentau 20% din totalul de 109.000 de soldaţi.

Cifra include 400 de membri ai corpului de gardă şi 18.000 de soldaţi din cadrul tagmatelor.

Cifra include 400 de membri ai corpului de gardă şi 14.000 de soldaţi din tagmatele de cavalerie.

4AA

Consecinţele au fost apariţia unei economii mai puţin monetarizată şi dispunâm de un comerţ mai restrâns şi a unei societăţi mai puţin urbanizată şi mult mai militarizată. Cu toate că transformarea aceasta nu era totală, ea a afectat evident viaţa socială, economică, politică şi culturală a Imperiului. Armata şi-a mărit efectivul, ia căpeteniile ei au preluat prin forţă guvernarea nu numai în 602, ci de încă şapte or după aceea, ca să nu mai pomenim de o serie de rebeliuni nereuşite, dar care au provocat destul de multe necazuri, cum a fost cea a lui Artavasdos2. O parte importantă! teritoriului Imperiului a trecut din proprietatea statului în cea a soldaţilor. Stăpânire; şi societatea bizantină în general alocau o mare parte din resursele lor reduse armatei rămânându-le mult mai puţin pentru alte domenii. Din anumite puncte de vedere preţul era mare, dar Bizanţul ar fi putut cu greu supravieţui pe orice altă cale.

PARTEA A 1V-A

Redresarea gradúala

Fig. 96. David cântând la transpă, inspirat de personificarea Muzicii, în timp ce personificările lui Echo şi a Muntelui Bethleem ascultă. Miniatură din sec. X din Psaltirea de la Paris (Pansinus graecus, 139) (Foto: Biblioteca Naţională, Paris)

CAPITOLUL TREISPREZECE

Reformele interne (780 – 842)

În anul 780 părea puţin probabil ca Irina, văduva lui León z IV-lea, şi fiul ei în vârstă de nouă ani, Constantin al VI-lea, să asigure o conducer puternică. Precedentul deloc promiţător era scurta regenţă a Martinei pentru Heraclonas din 641; la rândul său, Irina, avea duşmani puternici. În plus, ea ei iconofilă, în vreme ce armata, administraţia şi clerul fuseseră iconoclaste timp d cincizeci de ani. Fiind femeie, simţea incapabilă să conducă armata, care devenis partea cea mai importantă a statului, şi nici

armata nu ar fi acceptat-o în caz că ar încercat să facă acest lucru. Primii doi fii ai lui Constantin al V-lea aveau ceva m; mult de douăzeci de ani şi erau primii candidaţi la tron; cel de al doilea dintre e Nicefor, conspirase deja împotriva lui Leon al IV-lea. Chiar dacă ei nu au pus mâna ţ putere, era posibil ca altcineva să încerce să domnească în numele tânăruli Constantin în locul împărătesei şi, oricum, era de presupus că ea va renunţa la înali poziţie de îndată ce fiul ei avea să fie gata să preia domnia. Mulţi dintre cei de Curte trebuie să se fi îndoit că Irina ar rezista atât de mult timp.

NOUL REGIM AL IRINEI

Irina, rămasă orfană în cetatea provincială a Atenei pe la vârsta de douăzeci cinci de ani, avea însă un instinct politic fin, o voinţă puternică şi câţiva alig credincioşi în cadrul aparatului birocratic. Precaritatea poziţiei ei pare să-i fi dat i simţ al priorităţilor. La o lună şi jumătate după moartea soţului ei, ea a descoperit i complot condus de logofătul poştelor şi de domesticul excubiţilor menit să-l pună \ tron pe Nicefor, cel de al doilea fiu al lui Constantin al V-lea. Împărăteasa i-a exil pe conspiratori şi a ordonat ca Nicefor şi cei patru fraţi ai lui să fie hirotonisiţi prec pentru a nu putea ocupa tronul. Ea i-a acordat slujba de logofăt al poştelor unui cum

Aloial şi capabil, Stauracios, asigurându-şi sprijinul aparatului birocratic. Fără a încerca să abolească iconoclasmul, Irina a început să aleagă episcopi iconofili fapt ce i-a adus sprijinul Bisericii.

Fig. 97. Irina (797 – 802), cu fiul ei, Constantin al VI-lea (780 – 797) pe revers. Nomismă de aur reprezentată în mărime dublă faţă de cea reală (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

În 781, strategul Siciliei s-a răzvrătit, iar arabii au atacat Cappadocia. Decât să depindă de generalii numiţi de soţul ei, Irina a preferat să încredinţeze conducerea operaţiunilor eunucilor palatului, pe care îi cunoştea şi în care avea încredere. Aceştia au înăbuşit curând revolta din Sicilia şi s-au ocupat de apărarea Cappadociei, deşi strategul trac, veteranul Mihail Lachanodracon era singurul care i-a învins de fapt pe

arabi în apropiere de Cesareea. În anul următor, exasperat, califul Mahdi şi-a trimis fiul, Harun al-Rashid, să invadeze Anatolia cu o armată care se ridica la un total stupefiant de 95.793 de oameni. Ca să-i ţină piept, se pare că Irina l-a ales pe eunucul în care avea cea mai mare încredere, logofătul poştelor Stauracios.

După ce Harun ajunsese aproape de Constantinopol, Stauracios a reuşit să-l prindă în cursă în valea râului Sangarius. În momentul în care însă Stauracios a fost de acord cu trataţivele, un general bizantin şi-a încălcat jurământul şi l-a predat arabilor. Irina a acceptat un armistiţiu care a costat-o un tribut de 160.000 de nomisme pe an ca să-şi răscumpere sfetnicul. Acest tratat umilitor i-a permis cel puţin împărătesei să-i înlocuiască pe comandanţii militari a căror loialitate era îndoielnică cu unii care îşi dovediseră credinţa faţă de ea.

Irina şi-a îndreptat imediat atenţia spre Balcani, unde i-a dat prilejul lui Stauracios să-şi redobândească în 783 reputaţia, încredinţându-i conducerea unei expediţii împotriva slavilor. El a mărşăluit de la Constantinopol, a străbătut Thessalonicul şi a ajuns în Peloponez, punându-i pe fugă pe slavi şi adunând prăzi şi tributuri. În anul următor, Irina şi tânărul Constantin au făcut o călătorie în Tracia însoţiţi de o armată, reîntemeind Beroea tracă sub numele de Irenopolis şi ajungând până la Philippopolis, mult la vest de vechea graniţă. Fără să-şi asume un risc prea mare şi nici măcar să-şi conducă trupele, împărăteasa a dobândit într-un an un teritoriu trac la fel de întins ca şi cel cucerit de Constantin al V-lea pe durata întregii lui domnii. Campania bizantină a continuat în 784.

Irina a avut ocazia să se opună iconoclasmului chiar în anul acela, când patriarhul Paul s-a îmbolnăvit şi a convocat pe patul de moarte un conciliu ecumenic pentru a condamna iconoclasmul. El a propus totdată, posibil cu aprobarea Irinei, ca succesorul lui să fie protoiereul Tarasios. După moartea lui Paul, Irina a convocat un grup de clerici, oficiali şi alte persoane, care au sprijinit alegerea lui Tarasios. Spre uimirea câtorva dintre aceştia, Tarasios a acceptat rangul de patriarh cu condiţia ţinerii unui conciliu. Impunerea abolirii iconoclasmului era riscantă pentru un conducător atât de nou şi având o poziţie atât de nesigură ca Irina, dar ea

a hotărât să meargă înainte.

Înainte de conciliu, împărăteasa nu a mai suportat umilinţa de a plăti tribut califului. Drept răzbunare, arabii i-au împiedicat pe patriarhii orientali să trimită delegaţi la Constantinopol şi şi-au reluat raidurile de la baza lor de la Adata. Dar strategul Nicefor al Armeniei a prins de veste în iarna anului 786 că inundaţiile provocaseră mari stricăciuni zidurilor Adatei, aşa că şi-a încercat norocul, sperând să distrugă cetatea. În primăvară, Irina şi Constantin, au pornit spre Tracia însoţiţi de o altă armată, unde au continuat să-i alunge pe slavi.

În timp ce această armată îşi continua înaintarea, victorioasa împărătească şi fiul ei s-au întors în capitală exact la timp ca să participe la conciliul ecumenic întrunit în biserica Sfinţilor Apostoli. În această perioadă, comandanţii armatei îi erau loiali Irinei, dar multe dintre trupele tagmatelor cinsteau încă memoria iconoclastului Constantin al V-lea, sub care slujiseră ani în şir. În momentul când conciliul abia începuse, în jurul bisericii s-a adunat o mulţime care reclama cu mare zarvă anularea acestuia. După ce şi-a cântărit şansele, Irina a dizolvat conciliul şi i-a concediat pe delegaţi.

În ciuda evidentului ei eşec, împărăteasa a declanşat brusc o campanie împotriva arabilor, ordonând tagmatelor să pornească spre Răsărit. Atunci când acestea s-au supus, Irina l-a pus pe Stauracios să aducă la Constantinopol trupele loiale din Tracia. A convocat apoi tagmatele din Anatolia, destituind aproximativ o mie cinci sute de ostaşi din cauză că se opuseseră cu puţin timp în urmă conciliului. Ea a condus această operaţiune cu atâta abilitate încât soldaţii s-au supus fără să opună nicio rezistenţă. După care împărăteasa i-a înlocuit pe principalii episcopi iconoclaşti şi a convocat iar conciliul la Niceea, unde avusese loc Primul Conciliu Ecumenic.

Fig. 98. Cel de al Doilea Conciliu de la Niceea (787), cu patriarhul Tarasios (în stânga crucii), Constantin VI (în dreapta crucii), episcopi şezând şi un iconoclast condamnat dedesubt. Miniatură din Menologiul lui Vasile al II-lea (Foto: Biblioteca Apostolica Vaticana).

Al II-lea Conciliu de la Niceea s-a desfăşurat aşa cum voia Irina. Ea a rămas în capitală, lăsându-l pe patriarhul Tarasios să-l prezideze. Episcopii participanţi, care, în afara legaţilor de peste hotare, toleraseră aproape fără excepţie iconoclasmul, le-au permis chiar şi adepţilor binecunoscuţi ai iconcolasmului să-şi retracteze credinţa. Citând pasaje din Părinţii Bisericii care aprobau venerarea icoanelor, conciliul a condamnat iconoclasmul şi conciliul iconoclast de la Hieria. Episcopii şi-au ţinut ultima sesiune la Constantinopol, unde i-au aclamat pe Constantin al VI-lea şi pe Irina, numindu-i noii Constantin şi Elena. Irina s-a opus lui Tarasios şi tuturor celor care voiau să le aplice foştilor iconoclaşti pedepse mai aspre, iar clemenţa ei a dus la o remarcabilă lipsă de opoziţie din partea acestora. După aproape şase ani de iconoclasm, din momentul în care a încetat să mai fie oficial, nu a mai existat nicio altă figură proeminentă care să fi susţinut această doctrină.

Ktijkt^AKLA UKADUALA

„*<2baţâb\, [<CJU QI f^în u i LLIA triv ˇj o V ocr4/rp \i i K<JLJ <AI n

«ˇ>ż+1 t-rwc* NU.írixfe lelú-/<.mt/ tţn4ltl|/< K<X «. Ż1 p L\ K d-i ÎA /T*

După reinstaurarea icoanelor şi asigurarea frontierelor, Irina nu mai trebuia decât să-şi însoare fiul şi să-l lase să preia puterea pentru a încheia o regenţă reuşită.

Constantin al VI-lea era deja logodit cu prinţesa francă Rotrud, fiica lui Carol ce Mare. În 787, atunci când Constantin avea şaisprezece ani, iar Rotrud aproap treisprezece, Irina a solicitat trimiterea ei în Răsărit, dar lui Carol cel Mare îi era pre dragă ca să o lase să plece. Un an mai târziu, renunţând la aranjament, Irina a institui o competiţie în rândul candidatelor bizantine corespunzătoare, în urma căreia ea şi Stauracios au ales o soţie pentru Constantin, nepoata unui magnat provincial e reputaţie de sfânt. Această paradă a mireselor pare să fi făcut o impresie favorabilă

şi creat un precedent1.

Irina nu dădea totuşi niciun semn că ar avea intenţia să-i predea fiului ei puterea la care era îndreptăţit, iar acesta a început să fie nemulţumit atât de poziţia lui sub ordonată cât şi de soţia care îi fusese impusă. În timp ce simpatia faţă de el creştea 1 curte, mama lui a suferit în 788 câteva răsturnări de situaţie. Învadatorii arabi au înfrâr armata Anatoliei în apropiere de Porţile Ciliciene, iar bulgarii au prins într-o ambui cadă o altă armată bizantină pe râul Strymon, punct până la care înaintase această Atunci când Irina l-a trimis pe unul dintre eunucii ci să-i alunge pe franci din Principatul Benevento, locuitorii acestuia l-au învins şi l-au ucis. Cu toate că ea a închei* ulterior o alianţă cu Benevento şi a creat o nouă themă a Macedoniei pentru a-i ţine p bulgari în afara graniţelor Traciei de vest, reputaţia ei militară îşi pierduse strălucirea^.

Prin 790, Constantin a crezut că sosise momentul potrivit să-şi încerce norocu El a condus un complot împotriva logofătului Stauracios, presupunând naiv că m-am lui era manipulată de eunuc. Dar Stauracios a descoperit conspiraţia şi a informat-o p Irina. Împărăteasa l-a sechestrat pe Constantin în apartamentele lui şi a cerut armau să jure că îl va ţine pe acesta departe de putere câtă vreme va trăi ea. Generalii i s-a alăturat Irinei, iar cea mai mare parte a soldaţilor au prestat fără tragere de inim jurământul, până când armenii s-au împotrivit. Irina l-a trimis pe Alexios Musel* drungarul Supraveghetorilor să-i convingă, dar aceştia l-au dat jos pe Nicefo: strategul lor, şi l-au obligat pe Alexios să-i ia locul, proclamându-l pe Constantin dreţ unic împărat. Aflând acest lucru, alte patru theme înfiinţate pe baza atribuirii de lotu: militare din Anatolia şi-au demis strategii şi au trecut de partea lui Constantin. Irin s-a înclinat în faţa stării de fapt şi şi-a eliberat fiul.

Constantin al VI-lea a preluat puterea la vârsta de nouăsprezece ani, beneficiin de sprijinul majorităţii soldaţilor, dar având capacitate redusă de conducere. El şi-a di seama că răspunderile îl depăşeau şi a rămas profund ataşat de mama lui. Cu toate e a sechestrat-o în palatul ei şi l-a exilat pe Stauracios, nu a detronat-o niciodată, şi ni< nu i-a destituit pe cea mai mare parte a partizanilor ei. După ce a declanşat şi apoi renunţat la o serie

de expediţii atât împotriva bulgarilor cât şi a arabilor, într-o singui etapă de campanii, Constantin a eliberat-o pe Irina la începutul anului 792, l-a rechemat pe Stauracios şi a ordonat armatei să o aclame pe mama sa alături de el. Când armenii au refuzat să o recunoască pe Irina, aşa cum făcuseră şi mai înainte, Constantin i-a nemulţumit şi mai mult întemniţându-l pe Alexios Musele, fostul lor strateg. Tânărul împărat a condus o altă expediţie împotriva bulgarilor, dar a suferit o înfrângere dezastruoasă în apropiere de Marcellae (Markellai).

Dezamăgiţi de incompetenţa lui Constantin, câteva dintre tagmate l-au proclamat împărat pe unchiul acestuia, Nicefor, chiar dacă acesta era preot. Tânărul împărat a ordonat să i se scoată ochii lui Nicefor şi lui Alexios Musele şi să li se taie limbile fraţilor celui dintâi, sfătuit aparent să facă acest lucru de Irina şi de Stauracios. Acest fapt a potolit tagmatele, dar armenii au continuat să se revolte până în anul următor, când Constantin a repurtat prima lui victorie, învingându-i chiar dacă îi apăraseră interesele mai bine decât o făcuse el însuşi. El a destituit o mie dintre ei, punând să li se înfiereze pe faţă cuvintele „Conspirator Armean”. Profitând de starea confuză, arabii au cucerit însă fortul armean de pe graniţă Camachum şi au invadat thema antoliană.

Irina şi Constantin au împărţit anevoie puterea, în ciuda reconcilierii lor. În 795, împăratul a repudiat-o pe soţia sa, Maria, care nu-i plăcuse niciodată, şi s-a recăsătorit, în ciuda interdicţiei legii canonice. Deşi patriarhul Tarasios nu şi-a manifestat deschis dezaprobarea, presupusul adulter al lui Constantin a fost condamnat de doi călugări respectaţi, Platon din Saccudium şi nepotul acestuia, Theodor, care erau rude ale noii soţii a lui Constantin şi prieteni cu Irina. Cei doi au aţâţat opoziţia faţă de această căsătorie timp de doi ani, începând cu aşa-numita controversă moechiană („adulterină”), până când, în cele din urmă, Constantin l-a întemniţat pe Platon şi l-a exilat pe Theodor.

Dat fiind că noua căsătorie a împăratului continua să fie nepopulară, iar aparatul central afişa o atitudine nehotărâtă, majoritatea oficialilor şi a generalilor au ajuns să o prefere pe încă puternica Irina. În 797, în timp ce arabii invadaseră din nou Anatolia, ea şi aliaţii săi au organizat un complot

împotriva lui Constantin. La început, acesta a scăpat nevătămat din complot; Irina era gata să cadă la înţelegere cu (lui său, dar tovarăşii ei de conspiraţie au reuşit să-l prindă pe tânărul împărat şi i-au scos ochii. Cu toate că au pretins cu toţii că acesta supravieţui se şi că era închis într-un loc anume, este aproape sigur că a murit în urma mutilării. Această rebeliune sordidă a făcut ca Irina să rămână unicul conducător, prima femeie care a domnit vreodată singură peste Imperiul Roman.

Se pare totuşi că din acest moment Irina şi-a pierdut o mare parte a vechiului e spirit, poate din cauza unui permanent sentiment de vinovăţie. În ansamblu, bizantini i-au acceptat poziţia, dar aceasta era fără precedent şi vulnerabilă. Ca să stabilească limpede că era singura suverană, ea îşi spunea neconvingător împărat şi ni împărătească în documentele oficiale şi a bătut monedă cu chipul ei pe ambele părţi. A fost nevoită să lase succesiunea deschisă, întrucât orice bărbat pe care l-ar fi adopta sau cu care s-ar fi căsătorit ar fi devenit imediat rivalul ei. Împărăteasa considera ci doar clericii şi eunucii erau relativ demni de încredere. Ea i-a rechemat pe călugări Platon şi Theodor, cerându-le scuze, şi şi-a împărţit încrederea între doi patricien eunuci, fostul logofăt Stauracios şi nou afirmatul Actios.

Preluarea puterii de către Irina a dus la organizarea unui complot în favoare; fiilor lui Constantin al V-lea mutilaţi şi apoi hirotonisiţi, dar conspiratorii s-au bucura de un sprijin atât de precar, încât Actios a aranjat prompt exilarea lor la Atena. Dar şi arabii au sesizat slăbiciunea Irinei, astfel că au organizat în 798 cea mai îndrăzneaţi incursiune din ultimii şaisprezece ani, ajungând până la Efes, în thema tracă, şi prădânc cetatea Malagina din thema opsiciană. Împărăteasa i-a solicitat califului Harur al-Rashid să încheie pace şi se pare că a început să plătească din nou imensul tribut ci care fusese temporar de acord în 782. În anul următor, conspiratorii de la Atena ai încercat să-i elibereze pe ghinioniştii fii ai lui Constantin al V-lea, dar acest lucru nu z avut drept rezultat decât că li s-au scos ochii şi celorlalţi dintre ei.

Irina a încercat să-şi întărească sprijinul împărţind gratificaţii locuitoriloi Constantinopolului şi se pare că a scutit Biserica de taxele datorate de arendaşi acesteia şi de fermele lor. I-a invitat totodată pe Piaton din

Saccudium şi pe nepotu lui Theodor să preia venerata, dar aproape pustia mănăstire a lui Studios din Constantinopol. Theodor s-a folosit de poziţia lui de egumen ca să devină un conducător religios de temut şi a transformat mănăstirea Studios într-un cartier genera de reţele monahale caracterizate printr-o disciplină strictă şi prin erudiţe creştină.

În 799, împărăteasa s-a îmbolnăvit grav, iar sfetnicii ei, eunucii Actios şi Stauracios au început să comploteze ca să stabilească succesiunea. Chiar şi atunc când şi-a revenit, complotul a continuat. În anul următor, Stauracios plănuia să pună e însuşi mâna pe tron, bazându-se evident pe teoria că un eunuc nu era mai prejos decât e femeie. Dar conspiraţia lui a luat sfârşit atunci când s-a îmbolnăvit şi a murit, lăsând-o pe Irina fără nicio contrapondere faţă de puterea formidabilă a lui Actios, care ere acum strateg al themei anatoliene.

Între timp, papa Leon al III-lea îl încoronase pe Carol cel Mare ca împărat a Romei în ziua de Crăciun a anului 800. Deşi conducătorul francilor o recunoscuse pe

Irina ca suverană a imperiului Roman într-un tratat încheiat doar cu doi ani în urmă, papa a afirmat că o femeie nu putea fi împărat, astfel încât Carol cel Mare ocupa pur şi simplu un loc rămas vacant. Acesta nu avea deloc intenţia să o detroneze pe Irina, dar vestea încoronării lui i-a slăbit şi mai mult autoritatea la Constantinopol, pe care ea a încercat să o restabilească prin distribuirea mai multor gratificaţii şi abolind taxele comerciale în capitală. Ea i-a trimis o solie lui Carol cel Mare, iar în 802 a primit o cerere în căsătorie extraordinară. Împăratul franc, văduv pe vremea aceea, a cerut-o de nevastă pe Irina. Căsătoria urma să rezolve pretenţiile controversate la tron şi să unească legal imperiile bizantin şi franc. Ceea ce ar fi însemnat acest lucru în realitate era şi este destul de neclar, dar împărăreasa era dispusă să mediteze asupra acestei chestiuni.

Irina nu avea niciun pretendent. În acest timp, Aétios era strateg atât al themei anatoliene cât şi al celei opsiciene, iar fratele lui, Leon, era strateg atât al themei Traciei cât şi al celei a Macedoniei. Întrucât Leon nu era eunuc, Aétios spera să-l urce pe tron. Dar alţi oficiali, printre care şi Nicetas Triphyllios, şeful Scholae-lor, i s-a opus lui Aétios şi au lansat

propria lor propunere de preluare a puterii. În timp ce solii lui Carol cel Mare se aflau încă în capitală, Nicetas şi aliaţii lui au ocupat pe Palatul cel Mare, au pus mâna pe Irina şi l-au proclamat împărat pe logofătul Nicefor. Irina a acceptat cu demnitate detronarea şi a fost exilată la o mănăstire întemeiată chiar de ea.

Cei douăzeci şi doi de ani cât a domnit, cu sau fără fiul ei, au adus schimbări importante. Spre deosebire de predecesorii ei de la Leon al III-lea încoace, care se bizuiseră în primul rând pe armată, Irina s-a bazat foarte mult pe funcţionarii civili şi pe cler. În ansamblu, rezultatele au fost mai curând în avantajul Imperiului. Raidurile arabilor nu erau mai dezastruoase decât cele dinainte, iar cea mai mare parte a teritoriului Traciei aflat în stăpânirea slavilor fusese recucerită. Liniştea pe plan religios se reinstaurase odată cu condamnarea iconoclasmului, iar rezervele vistieriei erau în continuare suficiente, în ciuda generozităţii Irinei. Ca element de bun augur pentru viitor, clerul şi aparatul birocratic îşi recăpătaseră încrederea şi începuseră să refacă sistemele de educaţie şi administraţie ale Imperiului.

EXPANSIUNEA DIN TIMPUL LUI NICEFOR

Complotiştii care o detronaseră pe Irina aleseseră un bărbat înzestrat cu o mare abilitate. Noul împărat, Nicefor, nu numai că fusese în fruntea finanţelor statului timp de mai mulţi ani ca mare logofăt, dar se pare că a fost şi strategul armenilor care jefuiseră fortăreaţa arabă Adata în 786. Presupus descendent pe linie princiară din ghassanizi, el continua să fie la ceva mai mult de cincizeci de ani activ şi ingenios.

Având relaţii bune cu administraţia centrală şi innd cunoscut pentru pioşenia sa, ei e: privit cu ochi buni de cea mai mare parte a demnitarilor şi a clerului. Cu toate e Nicefor era uzurpator, atât el cât şi tovarăşii lui de complot puteau pe drept cuvî susţine că acţionaseră ca să împiedice uzurparea plănuită de fratele lui Actios, iar la lună după încoronarea sa, împăratul i-a luat lui Actios comanda themelor anatoliană opsiciană. Nicefor a pus toate cele cinci theme anatoliene sub comanda strategul Traciei, Bardanes Turcos, probabil din cauză că sistase plata tributului către ara instituit de Irina şi se aştepta la raiduri din partea acestora.

Fig. 99. Nicefor I (802 – 811). Miniatură d colecţia Zonaras de la Modena (Foi Biblioteca Estense, Modena).

În 803, oamenii lui Bardanes şi-au proclamat comandantul împărat, iar acesta acceptat în numele exilatei Irina. Revolta lui părea însă mai serioasă decât ei Armenii i-au rămas loiali lui Nicefor, care fusese probabil cândva strategul lor. D (Bardanes înainta spre Chrysopolis, el s-a retras la vestea morţii Irinei. Deoare partizanii lui începeau să dezerteze la Nicefor, Bardanes a fost convins să se predea să se călugărească. Predarea lui a pus capăt rebeliunii, deşi califul Harun a profitat ea ca să organizeze un raid şi a fost nevoie să fie mituit cu un tribut şi mai mare.

UUUUUi

În anul următor, Harun a invadat din nou Imperiul, dar în 805 a fost obligat înăbuşe o răscoală în Asia Centrală, aşa că a încheiat un armistiţiu cu Nicefî împăratul s-a folosit de absenţa califului ca să declanşeze campanii atât în Orient cât în Occident. La început, strategul themei Hellas a recucerit vestul Peloponezului de slavi, repopulându-l cu bizantinii care pretindeau că sunt descendenţi ai celor cz plecaseră din regiunea aceasta în urmă cu două secole. Apoi, Nicefor a trimis o arm: din Armenia ca să asedieze Melitene şi o alta din Anatolia în Cilicia, aceasta din un jefuind cetatea Tarsus. În acest timp, încurajaţi probabil de Nicefor, locuitorii Ciprului s-au răvrătit împotriva arabilor care îi guvernau împreună cu Imperiul. Anexarea părţii de vest a Peloponezului s-a dovedit a fi durabilă

şi profitabilă, deşi a trebuit ca atacurile împotriva arabilor să fie oprite atunci când Harun s-a întors pe neaşteptate din Răsărit.

La începutul anului 806, patriarhul Tarasios a murit, iar Nicefor l-a înlocuit cu un omonim al său, care, ca şi Tarasios, era un fost slujitor din aparatul birocratic. Theodor din Studios şi unchiul său Platon au fost împotriva alegerii ca patriarh a unui laic şi au tratat cu dispreţ ceea ce s-a întâmplat după aceea. Împăratul l-a pus pe noul său patriarh să-l reabiliteze pe clericul căruia îi fusese luat darul preoţiei pentru că celebrase slujba sfântă la cea de a doua căsătorie a lui Constantin al Vi-lea. Datorită faptului că acest preot, Iosif din Cathara, îl convinsese pe Bardanes să renunţe la rebeliunea împotriva lui Nicefor, împăratul îi era dator, dar pentru Theodor şi Platon niciun serviciu nu-l putea disculpa de complicitatea la această a doua căsătorie adulterină a lui Constantin. Fără să protesteze deschis, ei au făcut astfel ca să evite împărtăşania patriarhului Nicefor. Atunci când împăratul a încercat să-i înduplece, numindu-l pe Iosif, fratele lui Teodor, arhiepiscop de Thessalonic, acesta a evitat şi el împărtăşania patriarhului. Aceasta a readus în actualitate controversa moechiană, chiar dacă doar pe ascuns.

Împăratul a avut de întâmpinat şi alte dificultăţi în 806. Ducii Veneţiei şi Dalmaţiei au renunţat la supunerea lor faţă de Imperiu şi i s-au supus lui Carol cel Mare, pe care Nicefor nu-l recunoscuse niciodată ca împărat. Odată cu dezertarea Veneţiei, Imperiul şi-a pierdut ultimul punct de sprijin din nordul Italiei. În acelaşi timp, califul Harun a invadat Cappadocia cu o forţă uriaşă de 135.000 de oameni şi a jefuit două forturi. Încapabil să facă faţă unui asemenea număr, care era se pare un record în ceea ce priveşte invaziile inamice pe teritoriul Imperiului, Nicefor a negociat un alt armistiţiu cu Harun, în schimbul moderatului tribut de 30.006 nomisme3.

În ciuda acestor lovituri, Nicefor făcea în continuare planuri ambiţioase în legătură cu Apusul. Încurajat de faptul că anexase cu uşurinţă vestul Peloponezului, împăratul intenţiona să facă din Bizanţ puterea dominantă din peninsula balcanică printr-o combinaţie de campanii militare şi recolonizări paşnice. În 807, în timp ce flota bizantină restabilea autoritatea bizantină în Veneţia şi în Dalmaţia, Nicefor a condus prima sa

incursiune în Balcani. Cu toate că a trebuit să-şi întrerupă marşul ca să dejoace o conspiraţie, armata sa şi-a continuat drumul şi a cucerit de la slavi regiunea Serdica. Între timp, forţele sale din Peloponez au înăbuşit o rebeliune a slavilor, instigată se pare de o flotă arabă.

Atât pentru a-şi spori veniturile cât şi pentru a pregan o recoiomżaic pe v mai largă a Balcanilor, împăratul a iniţiat un nou recensământ. Se pare că acesta a constituit prima revizuire majoră a registrelor impozitării din 733 şi era cu siguranţă nevoie de el. Recensământul avea în vedere gospodăriile, pământul, vitele şi sclavii solicitând achitarea taxelor restante. După ce anulase deja reducerea taxelor pe comerţul din oraşe, acordată de Irina, se pare că Nicefor a anulat acum toate scutirile de impozite existente. El a ordonat totodată bisericilor, mănăstirilor şi instituţiilor de caritate să plătească taxele pe pământ reduse de Irina, inclusiv restanţele din primul ei an de domnie. Împăratul a cerut să li se confişte o parte din pământ celor care nu puteau plăti în întregime sumele datorate.

Cu toate că aceste reforme au făcut ca impozitarea să fie mai echitabilă, ele i-au nemulţumit totodată pe mulţi dintre cei care beneficiaseră de reducerile şi scutirile anterioare, mai ales pe clerici. Nu este deloc surprinzător că Nicefor a descoperit în 808 un complot îndreptat împotriva lui organizat de un grup de clerici şi funcţionari iritaţi de reforme. Deşi Theodor din Studios şi discipolii lui nu erau direct implicaţi, împăratul şi-a pierdut răbdarea şi le-a cerut să accepte să fie împărtăşiţi de patriarhul Nicefor, iar atunci când aceştia au refuzat, a pus să fie condamnaţi de un conclav bisericesc şi i-a exilat.

Întrucât împăratul îşi continua expansiunea în detrimentul slavilor, Krum, hanul bulgar, a început să se alarmeze. La începutul anului 809, oamenii lui Krum au lua prin surprindere şi au învins o armată bizantină pe râul Strymon, după care au jefuit şi au distrus Serdica. Nicefor s-a răzbunat prompt, conducând o armată care a luat prii surprindere şi a jefuit capitala bulgarilor, Pliska. Împăratul şi-a continuat marşul spn Serdica, dar atunci când trupele lui au refuzat să presteze munca grea de construcţii necesară reclădirii cetăţii, ca să restabilească disciplina, a

trebuit să le ducă înapoi 1;

A > #…

Constantinopol. În acest timp, comandantul bizantin al ducatului Veneţiei s-a retra din cauza presiunii francilor şi a dezertării localnicilor.

Văzându-şi primejduite cuceririle din Apus, Nicefor a emis un edict memorabi El a ales câteva mii de familii, cele mai multe dintre ele din Asia Mică, şi le-a ordoni să migreze în Balcani în intervalul de timp al toamnei şi iernii, creând să reorganizând acolo patru theme. Împăratul a împărţit în două thema Hellasulu extinzându-i partea de nord în Grecia centrală şi făcând din partea de sud o nouă themă, cea a Peloponezului. El a ridicat arhonatele Cefaloniei şi Thessalonicului rangul de theme, care, alături de extinderea Hellasului, acopereau întreaga Greci Garnizoanele noilor theme ale Peloponezului şi Cefaloniei, cunoscute sub numele e mardaiţii de apus, proveneau evident din vâslaşii mardaiţi ai themei Hellasului; Nicefor a întărit şi armata centrală, adăugându-i o nouă tagmată, Hicanati.

Sosirea acestor colonişti, chiar dacă mulţi dintre ei migraseră împotriva voinţei lor, a asigurat noilor teritorii populaţii şi garnizoane bizantine destul de numeroase ca să-i împiedice pe slavi să se revolte. Nu peste mult timp, coloniştii au transformat cea mai mare parte a Greciei dintr-un ţinut slavofon într-unul grecofon. Vistieria a beneficiat de un profit dublu: din taxele pe care au început să le plătească coloniştii şi din vânzarea fostelor lor pământuri din alte părţi ale Imperiului. Împăratul a evitat stocarea veniturilor, ordonându-le principalilor proprietari de corăbii din capitală să facă împrumuturi mari de la stat.

Aceste anexări, recolonizări şi reorganizări au întărit controlul Bizanţului asupra Greciei, mărind totodată efectivul armatei cu zece mii de oameni. Pe lângă jefuirea cetăţii Pliska de către Nicefor, ele i-au intimidat deocamdată pe bulgari. În 810, împăratul şi-a trimis noul strateg al Cefaloniei cu o flotă în ducatele Veneţiei şi Dalmaţiei, pe care acesta le-a recucerit curând. Se pare că Dalmaţia a fost transformată într-un arhontat aflat sub controlul direct al Bizanţului. La Veneţia a fost numit un nou duce loial, care a făcut ca ducatul său să fie mai uşor de apărat, mutându-i capitala într-o aşezare situată pe o serie de insule care a ajuns să fie

cunoscută de atunci sub acest nume.

După ce realizase atât de multe prin curaj, Nicefor a organizat în 811 o mare campanie împotriva bulgarilor. Ţelul evident al acesteia era trunchierea banatului bulgar şi anexarea câtorva dintre ţinuturile de graniţă ale acestuia. Arabii erau ocupaţi cu războiul civil declanşat de doi dintre fiii defunctului calif Haruri. În ciuda faptului că arabii au reuşit să ia prin surprindere şi să distrugă cetatea Euchai ta din thema armeană, Nicefor l-a învinuit de aceasta pe strategul Leon Armeanul, pe care l-a exilat, continuând îndeplinirea planurilor sale în Balcani.

Expediţia lui Nicefor împotriva bulgarilor era alcătuită din cea mai mare parte a tagmatelor şi a themei or şi a fost probabil mai numeroasă decât oricare altă armată bizantină de până atunci. Hanul Krum a cerut pace, dar oferta lui a fost refuzată. După ce a aşteptat destulă vreme lângă graniţă ca să-şi înspăimânte duşmanul, împăratul şi-a condus trupele spre Pliska, măcelărindu-i garnizoana şi cucerind pentru a doua oară – – a capitala bulgarilor. Întăririle acestora au sosit prea târziu ca să mai fie de vreun ajutor şi au fost şi ele nimicite. Nicefor a respins din nou propunerile de pace ale lui Krum. Bizantinii au prădat Pliska şi satele din jurul ei, apoi au luat-o spre apus, îndreptându-se către Serdica.

Krum a strâns ce mai rămăsese din armata sa şi a organizat o ambuscadă. După ce bizantinii au intrat în valea unui râu din Munţii Balcani, bulgarii au blocat în grabă ambele capete ale acesteia cu palisade din trunchiuri de copac3. Nicefor a luat hotărârea să nu rişte un asalt imediat asupra acestor obstacole şi, ca să evite panica, a ţinut secretă faţă de armată periculoasa situaţie în care se afla. Dar în timpul celei de a doua nopţi bulgarii au atacat. Împăratul a căzut printre cei dintâi. Restul soldaţilor au fugit îngroziţi, împotmolindu-se într-o mlaştină şi călcându-se în picioare unii pe alţii înainte ca o parte din ei să dea în cele din urmă întâmplător peste una dintre palisade. Au pierit foarte mulţi din ei, printre care domesticul excubiţilor, drungarul Supraveghetorilor şi strategii Anatoliei şi Traciei, în timp ce cel care răspundea de noua tagmă Hicanati a căzut prizonier. Restul au fugit în sud spre Adrianopol.

Nicefor, din craniul căruia Krum a făcut o cupă, a fost primul împărat

care a murit în luptă de la moartea lui Valens în 378. El fusese agresiv până la inconştienţă, asumându-şi în cele din urmă un risc prea mare. Înfrângerea lui a constituit desigur o lovitură pentru Imperiu, dar se pare că duşmanii lui au considerat-o drept o pedeapsă pentru nechibzuinţa şi lăcomia sa. Îndrăzneala şi talentele lui într-ale economiei duseseră totuşi la recucerirea şi repopularea celei mai mari părţi a Greciei şi la reformarea a sistemului de impozitare. În anii care aveau să vină, aceste iniţiative s-au dovedit a fi mai pilduitoare decât groaznicul său sfârşit.

DISENSIUNI REÎNNOITE

Deşi Stauracios (Staurakios), fiul lui Nicefor şi totodată coîmpărat, avea deja aproape douăzeci de ani, el fusese grav rănit lângă coloană în timpul unui atac al bulgarilor. Ofiţerii supravieţuitori l-au proclamat împărat, sperând că-şi va reveni, dar chiar înainte de a ajunge în capitală i-au paralizat picioarele, iar însănătoşirea lui părea improbabilă. Deşi Stauracios voia ca soţia lui să-i urmeze la tron, principalii lui demnitari l-au preferat pe soţul surorii sale, Mihail Rhangabe, cel care avea grijă de palat. Încercarea lui Stauracios de a pune să-i fie scoşi ochii lui Mihail nu a făcut decât să grăbească proclamarea cumnatului său. Stauracios a fost dus la o mănăstire după ceva mai mult de o lună de domnie.

În vârstă de aproape patruzeci de ani, chipeş şi cultivat, Mihail Rhangabe se bucura de un sprijin larg în cadrul Bisericii şi al instituţiilor statului, nu avea duşmani puternici şi, dată fiind invaliditatea evidentă a lui Stauracios, putea ridica pretenţii ereditare la tron. Era însă tolerant faţă de greşeli, lipsit de judecată critică şi uşor de influenţat. Ca să câştige popularitate, el a început să risipească economiile lui Nicefor şi să-i răsplătească pe cei pe care acesta îi pedepsise. Împăratul i-a dat înapoi lui t n rt

Theodor abaţia de la Studios, l-a rechemat pe Leon Armeanul, făcându-l strateg al Anatoliei, şi i-a inclus pe amândoi printre numeroşii lui sfetnici apropiaţi.

Se pare că făcea tot din ceea ce i se spunea fără să reflecteze prea mult. La sfatul patriarhului Nicefor, a început să-i execute pe athingani, eretici care se dedau unor practici evreieşti, şi pe paulicieni, dualişti care

credeau că Dumnezeul Vechiului Testament era crud, dar a pus capăt execuţiilor atunci când Theodor din Studios a insistat să li se dea ereticilor timp să se căiască. Unnând sfatul mai multora, printre care papa şi desigur Theodor, împăratul i-a luat din nou darul preoţiei nefericitului Ioan din Cathara, punând capăt schismei moechiene. S-a împăcat şi cu Carol cel Mare, recunoscându-l ca împărat, chiar dacă nu ca împărat al romanilor.

Fig. 100. Proclamarea ca împărat a lui Mihail I Rhangabe (811 – 813) şi fiul lui Teofilact (stânga), purtaţi pe scut. Miniatură din secolul al XII-lea din manuscrisul aflat la Madrid al cronicii lui Ioan Scylitzes (Matritensis graecus 26 – 2) (Foto: Biblioteca Nacional, Madrid).

Mihail a amânat trataţivele cu hanul Krum până când acesta a asediat oraşul de graniţă Develtus. În 812, când a pornit în sfârşit împotriva bulgarilor, era prea târziu ca să împiedice predarea cetăţii. Exasperaţi, soldaţii săi s-au răzvrătit, iar locuitorii din nordul şi vestul Traciei au început să-şi părăsească gospodăriile. O serie de soldaţi ai tagmatelor au încercat chiar să-i proclame pe fiii orbiţi ai lui Constantin al V-lea, dar administraţia lui Mihail i-a dat afară din armată. După ce a ocupat aproape toate teritoriile anexate de Irina şi Nicdor în Tracia, Krum a fost de acord să facă pace. Dar din cauză că hanul Le-a cerut bizantinilor să predea o serie de dezertori bulgari care se creştinaseră, patriarhul Nicefor şi Theodor din Studios l-au determinat pe Mihail să refuze. Drept răspuns, Krum a cucerit şi a prădat Mesembria, ultima fortăreaţă de graniţă aflată în stăpânire, şi i-a executat pe toţi prizonierii care au refuzat să se lepede de credinţa creştină. Acest lucru l-a forţat pe împărat să strângă în primăvara anului 813 o armată mai numeroasă.

Chiar şi atunci când a sosit la Versinicia, în Tracia, ca să preia comanda armatei, Mihail a refuzat timp de mai mult de o lună să-i atace pe mai puţin numeroşii bulgari. Între timp, trupele pe care le dăduse afară din tagmate au declanşat o revoltă la Constantinopol, iar armata de la Versinicia a început să manifeste dezgust faţă de incapacitatea împăratului. Îmboldit de generalii săi, Mihail a ordonat în cele din urmă

atacul. Dar imediat după declanşarea lui, împăratul a ezitat să participe la luptă, iar Leon Armeanul a părăsit în grabă câmpul de luptă, creând debandadă. În ciuda atitudinii lui Leon, care putea fi cotată fie drept neglijenţă, fie drept trădare, Mihail l-a abandonat atât pe el cât şi armata înfrântă şi a fugit la Constantinopol. Soldaţii l-au proclamat împărat pe Leon, care a acceptat după ezitarea de rigoare. După ce a aşteptat ca Leon să sosească în capitală, Mihail a abdicat. Leon l-a exilat la o mănăstire împreună cu fiii săi, care au fost castraţi, pentru a-i împiedica să aspire la tron.

Leon al V-lea Armeanul avea se pare aproape patruzeci de ani când a fost încoronat. Provenind dintr-o familie de nobili armeni, se refugiase în tinereţe în Imperiu, împreună cu părinţii lui, s-a înrolat în armata anatoliană, moment din care a avut o ascensiune strălucită. Atunci când Bardanes Turcos a preluat în 802 comanda themelor anatoliene, una dintre fiicele lui se căsătorise cu Leon. Totuşi, atunci când Bardanes se răzvrătise, Leon dezertase la împăratul Nicefor, care l-a promovat la început, apoi l-a exilat, acuzându-l de incompetenţă în lupta împotriva arabilor. Leon s-a bucurat de favorurile lui Mihail Rhangabe chiar şi înainte ca acesta să devină

6 A

Împărat şi există motive să credem că Barca, soţia lui, a fost amanta lui Mihail. În momentul când l-a detronat pe Mihail, cariera lui Leon fusese extrem de inegală, iar refuzul lui de a semna un act prin care urma să garanteze respectarea doctrinei bisericii i-a deranjat pe iconofili. Viclean şi dinamic, el avea puţine principii, dar multe talente.

În acest timp, pericolul bulgar se intensificase alarmant de mult. După ce a împresurat Adrianopolul, Krum a ajuns la zidurile capitalei la o lună după încoronarea

AVCi lui Leon. Hanul a cerut un tribut în schimbul retragerii sale. Împăratul a fost de acord cu începerea trataţivelor, dar s-a folosit de ele ca să încerce să-l asasineze pe Krum. Înfuriat, acesta a devastat suburbiile Constantinopolului şi a jefuit mai multe oraşe din sudul Traciei, inclusiv supra-aglomeratul de refugiaţi Adrianopol, unde a luat patruzeci de mii de

captivi, retrăgându-se fără să întâmpine nicio rezistenţă din partea lui Leon.

Aşteptând momentul potrivit, împăratul a încercat să-şi liniştească supuşii. După ce a divorţat de adulterina sa soţie, el s-a căsătorit cu Theodosia, o aristocrată de sorginte armeană privită cu ochi buni de către cler. Leon l-a încoronat totodată pe Symbatios, fiul în vârstă de aproape zece ani al primei lui soţii, şi l-a rebotezat cu numele de Constantin. Astfel că armata i-a aclamat pe Leon şi pe fiul lui ca Leon şi Constantin, o combinaţie care amintea inevitabil de iconoclaştii Leon al III-lea şi Constantin al V-lea şi de victoriile lor militare. Dar Leon al V-lea nu a făcut nimic în privinţa lui Krum, care, la începutul anului 814, a prădat Arcadiopolisul şi alte oraşe din Tracia care scăpaseră nejefuite în timpul raidurilor anterioare, proclamând fosta regiune de graniţă a Imperiului drept o nouă provincie a banatului său. În primăvara acelui an, Krum a organizat un asediu general al Constantinopolului, dar înainte de a-l putea pune în aplicare a murit în urma unei hemoragii cerebrale. Succesorul său a murit şi el, iar pericolul bulgar s-a îndepărtat.

Leon le-a împărtăşit acum sfetnicilor săi părerea sa, conform căreia ultimii împăraţi fuseseră înfrânţi pentru că se închinau la icoane, spre deosebire de iconoclaştii victorioşi din secolul al VIII-lea. El a propus deci reinstaurarea iconoclasmului. Sfetnicii lui necutezând să se împotrivească, împăratul a numit o comisie teologică care avea drept scop secret pregătirea convocării unui conciliu iconoclast. Şeful acestei comisii era Ioan Gramaticul, un tânăr călugăr erudit. Patriarhul Nicefor a ignorat intenţiile evidente ale împăratului până în toamna următoare, când Leon i-a cerut să analizeze rezultatele la care ajunsese comisia.

Întrucât patriarhul s-a opus, Leon şi-a pus soldaţii să dea jos icoana lui Hristos de deasupra Porţii de Bronz a palatului, pe care Irina o pusese la loc. Alarmaţi, o serie de clerici de frunte s-au întrunit în Ajunul Crăciunului la palatul patriarhal ca să se roage pentru păstrarea icoanelor. Cu toate că Leon a negat iniţial că este iconoclast, în 815 el l-a obligat pe Nicefor să abdice şi să plece în exil. Împăratul a ales un alt patriarh, acesta convocând un sinod care a repus în drepturi conciliul iconoclast de la

Hieria din 754. Leon i-a exilat pe cei care s-au opus făţiş, printre care pe mulţi episcopi şi pe Theodor din Studios. După care a început distrugerea icoanelor. Ca de obicei, majoritatea nu au ridicat nicio obiecţie faţă de hotărârea stăpânirii, cu toate că mulţi nu erau de acord cu ea.

Nu mult după reinstaurarea de către León a iconoclasmului, Omurtag, noul han bulgar, i-a executat pe toţi captivii bizantini care refuzaseră să se lepede de creştinism. Atunci când hanul a invadat din nou Tracia şi a refuzat să primească o solie bizantină, lui Leon nu-i mai rămânea altă alternativă decât să angajeze lupta cu bulgarii. După pregătiri minuţioase, împăratul a mărşăluit în 816 până la ruinele Mesembriei. El şi-a instalat tabăra nu departe de bulgari, s-a prefăcut că fuge şi a pus la cale o ambuscadă în timp ce aceştia îl urmăreau, ucigând sau capturând o mare parte a armatei bulgare şi desăvârşindu-şi victoria prin devastarea banatului lor. Peste câteva luni, Omurtag a fost de acord cu încheierea unui tratat de pace pe o perioadă de treizeci de ani, care urma să fie reînnoit din zece în zece ani, ceea ce ducea la revenirea într-o mai mare sau mai mică măsură la graniţa din 780. Bulgarii păstrau cea mai mare parte a cuceririlor Irinei şi ale lui Nicefor din Tracia, dar s-au retras dintr-o parte a teritoriului din nordul acesteia.

După încheierea păcii, Leon a muncit din greu la refacerea themelor devastate din Tracia şi Macedonia. În 817, sesizând faptul că arabii din califat erau încă angajaţi în lupta dintre diferite facţiuni, el a trimis o flotă ca să facă o incursiune pe coasta Egiptului şi a pornit în fruntea unei armate care a recucerit fortul de graniţă Camachum, pierdut în timpul domniei lui Constantin al VI-lea. Prin 818, se pare că vikingii cunoscuţi sub numele de ruşi au făcut prima incursiune pe teritoriul Imperiului cunoscută în istorie, prădând coasta de nord a Anatoliei. Cu scopul evident de a-i alunga, Leon a transformat în 819 două turme armene în posturi de comandă independente sprijinite de escadroane navale, thema paflagoniană în răsărit şi ducatul chaldian în apus’. În ansamblu, Leon a avut o domnie reuşită. El a putut dovedi că Dumnezeu îi răsplătise iconoclasmul, iar succesele sale i-au făcut practic pe o parte dintre icono fiii să treacă de partea lui.

Dar Leon avea şi duşmani. Theodor din Studios a organizat din exil o reţea de iconofili care se ascundeau în locuri neştiute sau îşi tăinuiau opiniile; din grupul acestora din urmă făceau parte majoritatea funcţionarilor lui Leon. Prin 820, împăratul a descoperit şi a pedepsit un grup de conspiratori de la Constantinopol. Avea bănuieli şi faţă de Mihail Amorianul, dregătorul care răspundea de excubiţi şi era căsătorit cu sora fostei soţii a lui Leon care continua să condamne divorţul şi noua căsnicie a acestuia8. Către sfârşitul anului 820, agenţii logofătului poştelor au

A

descoperit un complot organizat de Mihail împotriva lui Leon. Împăratul l-a întemniţat pe Mihail şi a ordonat să fie ars de viu, dar împărăteasa Theodosia a obţinut o amânare a execuţiei până după Crăciun. Această amânare i-a permis

AA1

prizonierului racolarea unor complotişti nedescoperiţi. Aceştia l-au măcelărit pe Leon în biserică în dimineaţa zilei de Crăciun şi i-au castrat fiii, eliberându-l pe Mihail şi proclamându-l împărat.

Astfel, Mihail al II-lea Amorianul, cunoscut şi sub numele de Gângavul, a devenit împărat în timp ce era încă în lanţuri. Avea aproape cincizeci de ani, era capabil, dar lipsit de o înfăţişare plăcută, provenind dintr-o familie de moşieri din apropiere de Amorium nu foarte bogată şi cu o tentă de erezie athingană. Cu toate că Mihail i-a păstrat pe mulţi dintre colaboratorii lui Leon al V-lea, se pare că aparatul birocratic îl prefera acestuia din urmă, poate ca o reacţie faţă de cel care restaurase iconoclasmul. Dar victoriile lui Leon îi aduseseră popularitate în rândul armatei din Asia Mică, iar la vestea asasinării lui, thema Anatoliei l-a proclamat pe Toma Slavul, care slujise cândva atât alături de Leon al V-lea cât şi de Mihail al II-lea sub comanda lui Bardanes Turcos. Având aceleaşi drepturi la tron ca şi Mihail, Toma nu era practic un rebel. Themele bucellariană, paflagoniană şi cea a cibyrrhaeoţilor l-au acceptat imediat ca urmaş şi răzbunător al lui Leon, iar la începutul anului 821 a izbucnit un război civil.

.1
y? x
r / Trrr*
— Î’
r4> uf** fi
K <~t y, .

Fig. 101. Leon al V-lea Armeanul (813 – 820) şi (dreapta) ucigaşul şi succesorul lui, Mihail al II-lea Amorianul (820 – 829). Miniaturi din colecţia Zonaras de la Modena (Foto: Biblioteca Estense, Modena).

Mihail era stăpân pe partea europeană a Imperiului şi pe aristocraţi, opsicieni, traci, armeni şi chaldieni. Deşi el a ezitat să modifice doctrina

bisericii şi nu era deloc iconofil, avea nevoie de sprijinul iconofililor împotriva lui Toma. A pus deci capăt persecutării acestora, i-a rechemat pe episcopii exilaţi, arătându-se chiar dispus să-l

repună în drepturi pe patriarhul Nicefor, cu condiţia ca acesta să nu ţină seama de întreaga chestiune a icoanelor. Atunci când acesta a refuzat, Mihail a numit un iconoclast, dar iconoclasmul împăratului era în tot acest timp moderat.

După ce i-a atras de partea lui pe traci şi a cucerit partea de est a themei armene şi pe cea chaldiană, pretendentul la tron Toma a fost nevoit să-şi întrerupă campania ca să facă faţă raidurilor arabilor asupra themelor anatoliană şi a celei a cibyrrhaeoţilor. Atacând Armenia aflată sub stăpânire arabă şi cucerind Theodosiopolisul, el nu numai că a pus capăt raidurilor, dar l-a convins totodată pe califul Mamun să-l recunoască drept împărat. Mamun i-a permis lui Toma să recruteze creştini din Armenia şi Siria şi să fie încoronat de patriarhul ortodox al Antiohiei. În ciuda faptului că trupele lui Toma erau în cea mai mare parte iconoclaste, iar majoritatea iconofililor îl sprijineau pe Mihail, pretendentul la tron a atras de partea lui o serie de partizani uşor de convins, insinuând că el era veritabilul Constantin al VI-lea, a cărui soartă rămăsese necunoscută majorităţii bizantinilor după 797.

Toma obţinuse în acest timp supunerea formală a themelor din sudul Greciei şi din Sicilia şi strânsese o flotă sub comanda lui Grigore Pterotos, nepotul lui Leon al V-lea. Având de gând să atace capitala, Toma a mărşăluit din thema tracă spre Abydus. A traversat Helespontul şi a fost aclamat de themele Thessalonicului, Macedoniei şi Traciei. Avea acum mai multe trupe şi corăbii şi stăpânea mai mult teritoriu decât Mihail, care deţinea doar capitala şi cea mai mare parte a themelor opsiciană şi armeană. În toamna anului 821, Toma a asediat Constantinopolul atât dinspre uscat cât şi dinspre mare. Ar fi câştigat cu siguranţă războiul dacă s-ar fi găsit cineva care să-i deschidă poarta.

Dar întrucât nimeni nu a făcut acest lucru, iar asalturile lui asupra zidurilor au eşuat, Toma a iernat în Tracia, continuând să asedieze cetatea dinspre uscat. În primăvara anului 822, toate atacurile asupra Constantinopolului s-au sfârşit prin înfrângerea navală a lui Toma. Pterotos, amiralul lui, a încercat să dezerteze, astfel că a fost nevoie să fie capturat şi ucis. În vara aceea, Toma a primit mai multe corăbii de la

themele din Apus, doar pentru ca o parte din acestea să fie arse de Mihail cu ajutorul Focului Grecesc, iar altele să fie capturate. Pe de altă parte, Mihail nu putea fugi din capitală.

Belicosul împărat l-a convins pe Omurâag, hanul bulgarilor, să-l atace pe Toma. Învazia lui Omurtag l-a forţat pe pretendent să renunţe la asediu, iar în timp ce el era învins de bulgari, flota lui s-a predat lui Mihail. La începutul anului următor, când oamenii lui Toma au început să dezerteze, Mihail şi-a adunat forţele din themele opsiciană şi armeană, a înfruntat armata lui Toma pe câmpul de luptă şi a pus-o pe

fugă. Prin toamnă, el a reuşit să înfometeze cetatea Arcadiopolis, să-l captureze şi să-l ucidă pe Toma. Trupele împăratului i-au anihilat pe ultimii lui oponenţi din Anatolia în primăvara anului 824, la mai mult de trei ani după declanşarea războiului civil.

Mihail a făcut tot posibilul ca să refacă Imperiul. El i-a iertat aproape pe toţi foştii partizani ai lui Toma şi a răspândit zvonul că acesta, departe de a fi răzbunătorul lui Leon al V-lea, se răvrătise înainte de moartea sa. Proaspătul văduv Mihail şi-a întărit pretenţiile la tron căsătorindu-se cu Eufrosina, fiica lui Constrantin al VI-lea, a cărei dinastie era legată de legitimitate, victorii militare şi iconoclasm, deşi ea însăşi era iconofilă. Mihail a repurtat chiar două mici victorii asupra arabilor, trimiţând o flotă care a invadat coasta Siriei şi o armată care a prădat Sozopetra. Comandanţii lui i-au învins sau i-au mituit pe invadatorii trimişi în 825 de calif ca să se răzbune.

Războiul slăbise totuşi armata şi mai ales flota. Dar înainte ca aceasta din urmă să-şi poată reveni pe deplin, liniştea a fost tulburată în 826 de izbucnirea unei rebeliuni în Sicilia. În anul următor rebelii au cerut ajutor emirului arab independent al Qayrawanului din Africa de Nord. Arabii trimişi de emir au cucerit curând cea mai mare parte a insulei şi au asediat Syracuza. În primăvara anului 828 Mihail a trimis flota imperială în Sicilia. Dar abia ieşise aceasta din Marea Egee când o bandă de piraţi arabi veniţi din Spania prin Alexandria au debarcat în insula Creta, care era aproape total lipsită de apărare.

Acest al doilea grup de arabi a zdrobit flota improvizată trimisă împotriva lor şi au început să ocupe insula. Decât să piardă Creta, împăratul a preferat să-şi cheme flota principală din Sicilia, care tocmai ridicase asediul Syracuzei. Aceasta s-a întors în toamna anului 828 şi i-a atacat fără succes pe arabii din insula Creta. Renunţând pentru moment la Creta, Mihail a trimis în Sicilia ceea ce mai rămăsese din forţele sale navale, pe care acestea au curăţat-o aproape total de arabi în 829. Între timp, împăratul a recrutat noi marinari, care i-au alungat în sfârşit pe arabi din Creta şi din Ciclade.

Aşa stăteau lucrurile atunci când Mihail al II-lea a murit de insuficienţă renală în toamna anului 829. Confruntat cu un război civil mai crâncen decât oricare altul de la cel declanşat de Heraclius şi de Focas, apoi cu invadarea Siciliei şi Cretei, când flota sa era extrem de vulnerabilă, Mihail a opus o rezistenţă fermă. Datorită acestui fapt a putut salva Tracia, care fusese supusă celei mai puternice invazii din secolul al VII-lea. Pe de altă parte, trădându-l pe Mihail I, Leon agravase pericolul bulgar, iar prin revenirea la iconoclasm dezbinase Biserica tocmai când aceasta era aproape unită. Cu toate că Mihail al II-lea atenuase această dezbinare, intervenţia sa declanşase războiul civil. Cea mai mare contribuţie a sa la bunăstarea Imperiului a fost probabil faptul că a murit în patul lui şi a lăsat în urmă un fiu gata să-i urmeze la tron.

AMBIŢIILE LUI TEOFIL

Teofil, fiul lui Mihail, avea şaisprezece ani când a preluat puterea împreună cu Eufrosina, mama sa vitregă. Deşi se spune că se născuse la Amorium, el crescuse în capitală în ultimii nouă ani ca moştenitor necontestat al tronului. Tatăl lui îi încredinţase educaţia sa lui Ioan Gramaticul, probabil datorită mai curând reputaţiei de om de cultură a acestuia decât faptului că era iconoclast. Oricum, Ioan şi-a instruit elevul pentru ca să fie atât un iconoclast convins cât şi un om de o mare cultură. Teofil era inteligent, puţin prea încrezător şi decis să aibă o domnie încununată de glorie. În ciuda faptului că Mihail specificase că Eufrosina urma să fie iniţial coîmpărătească, Teofil a acţionat de la bun început ca şi cum ar fi domnit singur. El a iniţiat un program edilitar care îl depăşea pe

oricare altul de la Iustinian I încoace, refăcând zidurile dinspre mare ale capitalei şi înălţând noi palate excesiv ornamentate. Dornic să se facă cunoscut pentru spiritul său de dreptate, el a dat de ştire că va străbate săptămânal Constantinopolul, inspectând pieţele şi ascultând plângerile tuturor celor care voiau să i se adreseze.

În 830, Eufrosina a ales câteva fete, organizând o paradă a mireselor pentru fiul ei vitreg, aşa cum procedase pe vremuri Irina, bunica sa, pentru tatăl ei, Constantin al VI-lea. Teofil a profitat la maximum de spectacol, adunând candidatele într-o sală a palatului nou construită şi oferind un măr de aur alesei lui. The odor a, noua împărătească, era frumoasă, raţională şi maleabilă, potrivindu-i-se de minune, dar se pare că Teofil nu şi-a dat seama că mireasa lui, ca şi mama lui vitregă, era iconofilă. După ce i-a făcut rost fiului ei vitreg de o soţie care îi împărtăşea principiile teologice, Eufrosina s-a retras la o mănăstire din apropiere ca să se închine la icoane.

Odată devenit unic conducător, Teofil şi-a stupefiat curtenii punând să fie executaţi asasinii rămaşi în viaţă ai lui Leon al V-lea, care îl urcaseră pe tron pe propriul său tată. Afirmând că asasinarea oricărui împărat merita pedeapsa cu moartea, se pare că Teofil nutrea totodată un respect autentic faţă de Leon, care fusese naşul lui, iconoclast ca şi el, şi un soldat mai bun decât Mihail al II-lea. El a încercat să repete faptele de vitejie ale lui Leon. În 831, împreună cu Manuel Armeanul, care răspundea de Scholae, i-a înfrânt pe arabii care invadaseră thema armeană şi şi-a sărbătorit triumful.

TABELUL 11

Dinastia Amorianů împăraţii cu majuscule italice, cu anii de domnie marcaţi cu „d”. Ceilalţi ani sunt penini naştere şi moarte. Descendenţii nelegitimi sunt arătaţi cu linie întreruptă.

Bardas

I

Bardanes Turcus

CONSTANTIN VI – Maria din Amnla (veri Tabelul 8)

2 1 I 1 ’I 2

N Thcodoşi = LEONV = Barca Tliecla = MIIUILII – Euphrosyna

(căsătorită cea 813)

(m 775 – 820; d. 813 – 20)

((» von (m. Cea 824 cea 813) (rea 770 – 829; (cea 790-cca 840) d. 820 – 29)

Marinus = Florina-Theoctista (cea 785-cca 835)

3M

i i r

Gregory Pterotus (m. 822)

SymhatiusConxtantin (n. Cea 803)

(cea 813 – 42; d. 829 – 42)

THEOPHILVS «Theodora Petro nas Bardas 2F Irina (?) * INaşr-Theophobus

(m. 852)

(era 815(n. Cea 805) (cea 815cca 867) 66)

Înfier

M» Pa nea Io

I 1 1

Maria Constantin Theda (cea 835(cea 834 – 35) (n. Cea 831) 39)

Decapolltissa (840 – 67 iInperina (căsătorită 855) d. 842 – 67) | (cea 840-

1 I 2 ’.

3F Eudocla – MIHAIL III** Eudocla – VASILEÎMaria Mârlanus

(811 – 86; d. 867 – 88)

(divorţ 866) (m. Cea 872 V)

ˇ82/83)

n r

Constantin Anastasia (vezi Tabelul 12)

l. EON VI Ştefan ALEXANDRU 3F (vezi Tabeltd 12)

Aceasta însă nu a făcut decât să-i provoace pe şi mai mulţi arabi să invadeze thema anatoliană şi să-l învingă acolo pe împărat. În acelaşi an, arabii din Sicilia au pus stăpânire pe Panormus, cel de al doilea oraş ca mărime al insulei. După aceste răsturnări, Teofil a aflat la sfârşitul anului 831 că iconofilii puseseră în circulaţie un pamflet care prezicea moartea sa iminentă. Considerând acest lucru drept o conspiraţie, împăratul le-a aplicat pedepse fizice drastice călugărului Metodiu, care scrisese probabil pamfletul, şi destituitului episcop de Sardis, Euthymios, care a murit de pe urma rănilor. Din acest moment, Teofil i-a privit pe iconofili cu o ostilitate deschisă.

În 832, Mamun a invadat Cappadocia, tratând cu dispreţ încercarea împăratului de a face pace. Acesta a sosit în fruntea unei armate şi a suferit o altă înfrângere. O a doua ofertă de pace a bizantinilor a fost şi ea ignorată, iar în 833 arabii au început construirea unei baze permanente la Tyana, pe partea bizantină a Munţilor Taurus. Califul şi-a făcut cunoscută intenţia de a clădi un lanţ de astfel de fortăreţe până la Constantinopol. În faţa acestui duşman puternic şi implacabil, împăratul a luat hotărârea de a reîncepe persecutarea iconofililor, fapt care, se pare, îl ajutase pe Leon al V-lea.

Teofil a convocat un conciliu pentru reafirmarea deciziilor sinodului iconoclast din 815, apoi a ordonat întemniţarea tuturor celor care refuzau să li se alăture iconoclaştilor şi expropierea tuturor celor care îi adăposteau pe astfel de recalcitranţi. El i-a întemniţat pe liderii iconofili rămaşi în viaţă, a pus ca unii dintre aceştia să fie bătuţi până la moarte şi i-a obligat pe alţii să se ascundă. Persecuţiile erau în floare prin vara anului 833, când Mamun a sosit în Cappadocia ca să pună capăt războiului său. Acest sfârşit a avut loc peste o lună, când califul a murit subit, iar

urmaşul său a ordonat distrugerea bazei de la Tyana şi retragerea armatei arabe. Teofil a considerat acest lucru drept o răsplată divină întrucât imediat după ce începuse să-i persecute pe iconofili, Dumnezeu îl pedepsise cu moartea pe duşmanul său şi pusese capăt invaziei, împăratul a devenit mai sigur ca oricând de faptul că iconoclasmul corespundea voinţei lui Dumnezeu şi că acesta îi asigura victoria pe pământ.

În iarna următoare, norocul l-a favorizat din nou pe Teofil, atunci când armata califului i-a izgonit din Munţii Zagros, aflaţi în vestul Persiei, pe câţiva dintre renegaţii religioşi numiţi khurramiţi. O mare parte dintre aceştia au fost măcelăriţi sau luaţi în sclavie, inclusiv cea mai mare parte a femeilor lor, dar vreo mie patru sute dintre ei, conduşi de Naşr, căpetenia lor, au reuşit să-şi facă drum prin Armenia şi să ajungă în Imperiu. Ei s-au oferit să treacă la creştinism şi să slujească în armata bizantină. Teofil a acceptat bucuros şi a măritat-o pe una dintre surorile soţiei lui cu Naşr, care a primit numele creştin de Theofobos („Cel temător de Dumnezeu”), împăratul i-a înrolat pe khurramiţi în noile companii cunoscute sub numele de turmele persane şi i-a repartizat în toate themele, în cadrul cărora un edict imperial le ordona văduvelor şi fetelor bătrâne din familiile de militari să se mărite cu persanii convertiţi. Puterea armatei bizantine a crescut astfel cu aproape o şesime.

Plata noilor soldaţi era destul de uşor de făcut, deoarece vistieria era plină de aur. Împăratul îşi împodobea în acest timp sala tronului cu orgi sonore de aur la care se cânta pentru oaspeţi, cu lei de aur mecanici care răgeau şi cu un copac din aur masiv plin de păsări cântătoare lucrate în acelaşi material. Nu mult după aceasta, el a adăugat câteva apartamente încăpătoare Palatului cel Mare, pardosindu-le cu marmură şi mozaicuri. Cu toate acestea, rezervele de aur ale statului erau în continuare foarte mari. Este evident că acest fapt era atât rezultatul reformelor financiare ale lui Nicefor cât şi al creşterii economice stabile timp de mai mulţi ani.

(w.» *» „.1

O’: —

Fig. 102. Follis de aramă al lui Teofil (829 – 842) de felul celor emise pentru prima oară prin 835, reprezentate în mărime naturală, având pe revers înscripţia „Thcofilus Augustus” (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

Se pare că Teofil a contribuit la accelerarea acestei evoluţii prin 835, chiar dacă a făcut-o inconştient. El a început să emită monede de aramă (folies), principalele monede folosite pentru cumpărături mici, a căror valoare era de exact şase ori mai mică decât cea de pe vremuri. Beneficiile stăpânirii erau evidenţiate, deoarece, chiar dacă aceste monede de aramă erau oarecum mai mari, ele puteau fi încă schimbate pe monede de aur la un curs destul de profitabil. Avantajul negustorilor şi al cumpărătorilor ar fi trebuit să fie clar pentru toată lumea. Cu toate că Teofil ar fi avut foarte bine posibilitatea să-şi dea seama de penuria de bani mărunţi în vizitele efectuate cu regularitate în pieţe, principalul motiv al baterii de mai multă monedă era probabil pasiunea lui pentru aur. Oricum, faptul că era mândru de noile lui monede este evident din înscripţia de pe ele: Auguste Teofil, vei învinge.

În 835 însă Teofil nu a reuşit să fie din nou biruitor. Atunci când a trimis o flotă împotriva arabilor din Sicilia, aceştia au capturat cea mai mare parte a ei. Când a condus o armată împotriva invadatorilor arabi de la graniţă, aceştia l-au învins şi i-au jefuit tabăra. Peste un an a trimis însă o flotă care a adus înapoi din Bulgaria circa patruzeci de mii de bizantini care supravieţuiseră sau erau descendenţi ai celor capturaţi de Krum la Adrianopol cu peste douăzeci de ani în urmă. Când, drept răzbunare, bulgarii au invadat Tracia, împăratul a trimis o armată comandată de Caesarul Alexius Musele, pe care tocmai îl logodise cu fiica lui. Musele reclama o fâşie de pe coastă pierdută de Imperiu prin tratatul din 816’°. Hanul a fost totuşi de acord cu reînnoirea tratatului pe o perioadă de încă zece ani.

În 837, Teofil a luat hotărârea să facă o incursiune în califat în timp ce majoritatea armatei arabe era angajată în luptele din Azerbaidjan cu khurramiţii rămaşi aici. Luându-i cu el pe Naşr-Theophobos cu khurramiţii lui convertiţi şi pe Manuel, magistrul Scholaelor, în fruntea tagmatelor, se spune că Teofil adunase cam şaptezeci de mii de oameni, probabil mai mulţi decât în orice altă expediţie de la Heraclius încoace. După ce a trecut Munţii Antitaurus, Teofil a prădat Sozopetra şi Arsamosata şi a luat tribut şi ostatici de la Militene, apoi s-a întors la Constantinopol ca să-şi

sărbătorească triumful. Atunci când armata califului i-a alungat din Azerbaidjan pe ultimii khurramiţi, mulţi dintre aceştia au fugit în Imperiu ca să li se alăture coreligionarilor lor, mărind efectivul turmei persane la treizeci de mii de oameni1.

Califul Mutaşim, ofuscat de raidul lui Teofil, a început să-şi pregătească răzbunarea. În primăvara anului următor (838), încrezătorul împărat s-a simţit totuşi destul de puternic ca să-l trimită pe Musele cu o armată împotriva arabilor din Sicilia.

Având încredere în faptul că iconoclasmul îl va ajuta, Teofil l-a ales pe Ioan Gramaticul, vechiul său mentor, ca patriarh al Constantinopolului şi a intensificat persecuţiile împotriva iconofililor 2. După ce a pus să fie toţi anatemizaţi de către un conciliu, Teofil a ordonat să fie distruse toate icoanele. Chiar şi cele mai mici măsuri erau, se pare, suficiente pentru ca invazia din 832 a lui Mamun să eşueze de la bun început.

La începutul verii, Mutaşim a invadat Imperiul prin Porţile Ciliciene cu cincizeci de mii de oameni, în timp ce alte treizeci de mii înaintau prin trecătoarea Militene. Obiectivul clar al arabilor era Amorium, care constituia, se pare atât cel mai mare oraş din Anatolia cât şi localitatea natală a lui Teofil. Lăsând în urma lor o numeroasă garnizoană ca să apere cetatea, Theophobos, Manuel şi patruzeci de mii de ostaşi s-au pregătit să le iasă în întâmpinare arabilor. Înainte ca trupele acestora să poată face joncţiunea, bizantinii au atacat forţa arabă inferioară numeric lângă Dazimon, în thema armeană.

Bizantinii aveau avantajul numărului, dar arabii deţineau o trupă de cavalerie alcătuită din zece mii de ostaşi turci experimentaţi, ai cărei arcaşi iscusiţi i-au pus pe fugă pe adversari. Împăratul a fost pe punctul de a fi predat arabilor de către câţiva din perşii lui Theophobos şi a fost salvat la timp de Manuel, care a primit în încăierare o rană mortală. Întrucât perşii s-au răzvrătit şi l-au proclamat împărat pe Theophobos la Sinope, Teofil a trebuit să se grăbească să ajungă în capitală pentru a pune capăt zvonurilor că fusese ucis. Nemaiîntâmpinând nicio rezistenţă, forţele

A.

arabe au prădat Ancyra şi au împresurat oraşul Amorium. În zadar a

cerut Teofil pace. După un scurt asediu, califul a luat cu asalt cetatea Amorium şi i-a dat foc. Din cele circa şaptezeci de mii de apărători, locuitori şi refugiaţi care se adăugaseră populaţiei oraşului, aproximativ jumătate au fost ucişi. Abia în acest moment, vestea unei revolte izbucnite în califat l-a obligat pe Mutaşim să se retragă cu prada şi cu prizonierii luaţi.

Cu toate că arabii nu au reuşit să profite de jefuirea cetăţii Amorium, iar alţi împăraţi suferiseră înfrângeri şi mai dezastruoase, campania aceasta a făcut ca argumentul că iconoclasmul strict asigura reuşitele militare să cadă pentru totdeauna. Şocat, împăratul s-a îmbolnăvit grav şi chiar şi atunci când a început să se însănătoşească era prea descurajat ca să se lupte cu arabii sau cu rebelii lui Theophobus. După neaşteptatele răsturnări de situaţie, Teofil a început să fie obsedat de ghicirea viitorului, în care nu mai avea încredere. Înformat de faptul că Leon Matematicul, vărul lui Ioan Gramaticul, poate prezice viitorul cu ajutorul astrologiei, împăratul l-a numit director al unei şcoli publice din Palatul Magnaura. Spetind să audă profeţii liniştitoare, agitatul conducător nu l-a consultat numai pe Leon, ci şi pe patriarh, vărul acestuia, care era alchimist şi expert în divinaţie, ba chiar şi pe Metodiu, călugărul iconofil întemniţat de atâta vreme pentru că prezisese moartea lui Teofil.

Fig. 103. Teofil (în stânga) şi califul arab al-Mamun (813 – 833; în dreapta). Miniatură din colecţia Scylitzes de la Madrid. Scena înfăţişată, care trebuie urmărită de la dreapta la stânga, îl prezintă pe calif trimiţând un sol împăratului cu o scrisoare prin care îl ruga pe celebrul savant bizantin Leon Matematicul să-i facă o vizită. Aceste evenimente, dacă sunt cumva istorice, par să fi avut loc în perioada următoare, în timpul califatului lui al-Mutaşim (833 – 842) (Foto: Biblioteca Nacional, Madrid).

Chiar în perioada când îl ţinea sechestrat la palat pe Metodiu, împăratul s-a simţit ultragiat aflând că Eufrosina, mama lui vitregă, şi fiicele lui se închinau la icoane în mănăstirea celei dintâi. El Le-a interzis fetelor să o mai viziteze pe împărăteasa văduva iconofilă. Teofil şi-a potolit furia

punând să fie tatuate feţele călugărilor iconofili Theofan şi Theodor cu versuri care îi acuzau pe aceştia de erezie şi să i se ardă cu fierul roşu mâinile pictorului de icoane Lazăr. Mânia lui Teofil l-a avut drept victimă şi pe Caesarul Alexius Musele, pe care l-a rechemat din Sicilia şi l-a întemniţat sub acuzaţia de lipsă de loialitate, lăsându-se convins să-l reabiliteze doar atunci când a fost apostrofat de către patriarhul Ioan.

La sfârşitul anului 839, Teofil a pornit în sfârşit în fruntea unei armate împotriva lui Theophobos şi a rebelilor perşi ai acestuia de la Sinope şi a ajuns la o înţelegere cu ei, cei treizeci de mii de perşii devenind soldaţi de rând în cadrul themelor şi fiinc repartizaţi în themele existente şi în nou înfiinţatele districte. Themele fondate pe loturi de pământ militare din Macedonia, Traci a, cea a aristocraţilor şi cele şapte din Anatolia au primit fiecare câte două mii de perşi. Turmele Seleuciei şi Cappadocie din thema anatoliană şi turma Charsianum din cea armeană au devenit noi districte cunoscute sub numele de clisurae („păsuri montane”), fiecare dintre acestea priminc câte încă două mii de perşi. Arhontatele Dyrrhachium şi Cherson au fost şi ele ridicat* la rangul de theme, şi-au mărit teritoriul şi şi-au sporit efectivul cu două mii d< oameni fiecare, care erau fie perşi, fie trupe din alte părţi pe care aceştia le înlocuiseră. Chersonul, rebotezat drept Thema Climata („Districte”), pare să fi fos menit să facă faţă ameninţării crescânde reprezentată de Rus’13.

Noile trupe persane au întărit aproape toate punctele vulnerabile de pe graniţă cu excepţia turmei armene de la Colonia, care a fost din anumite motive omisă Recolonizându-i pe perşi, Teofil a reorganizat totodată themele. Înainte de aceasta themele nu avuseseră nicio diviziune mai mică decât drungile, care erau alcătuite din 1.000 de oameni. Orice drungă era împărţită acum în cete de 200 de oameni fiecare dintre care 50 erau ostaşi călare, iar 150 pedestraşi. Fiecare dintre noile cete îşi avei teritoriul şi cartierul ei general şi un comandant cu titlul de conte, care îşi putea aduni soldaţii ca să facă faţă atacurilor mult mai repede ca înainte.

În cele din urmă, Teofil a apelat la vistieria lui arhiplină şi aproape că a dubla solda trupelor. El a intensificat totodată foarte mult procesul de emitere a monedei de aur. Soldaţii de rând, care fuseseră plătiţi cu cinci

nomisme de aur pe an încă de pe li 662, primeau acum, în plus, între o nomisă şi douăsprezece nomisme pentru fiecare ai de serviciu. Creşterea aceasta la o medie de circa nouă nomisme pe an le-a permi: trupelor să cumpere un echipament mai bun şi le-a ridicat moralul, punând practit capăt revoltelor militare care deveniseră de multă vreme ceva obişnuit. După aceste reforme militare, care au fost puse în practică la începutul anului 840, armat; bizantină a devenit un instrument mult mai puternic, mai flexibil şi mai de nădejdi decât fusese până atunci.

A C

il>lui» (u
TIIF: X «s\! J O XIK’
LI MATA

ÍCno < IIAIJ) Lk
Ce/imen
PACIAN
Xkltrr»

vxrrxixxi.v

ARMATAJNHRLL ANVLLI 84»
1IH< \< IX 16cit^» B «UKiM
Vkiwrv* Turara «ao Mrhuunt
— VllirM) Orungw
l «lmf «l «Îi. >|» tíu) m.
— – – II oütrviv Ihemci
„Îl oijiri: l «(urmei
O 1.110 <lr el<Un VI ar. Îii oejv»)
O I t» W-i» <UujŁ» ti în M»
Ł l. OIOdftr-Walia-tiugfliill

Pf LOHXNEZ.

100 i» ik

J’Mli…n

SE «În leldâti (m it. IWIFiulno

Arabii care devastau noua clisură a Cappadociei au suferit încă din 840 pierderi neobişnuit de mari din partea perşilor staţionaţi acolo. Se pare că Teofil ridicase Cappadocia la rangul de themă, drept răsplată pentru contribuţiile aduse de ea. În primăvara anului 841, arabii care au făcut o nouă incursiune în Cappadocia au fost întâmpinaţi de forţele locale, care i-au împins înapoi prin Porţile Ciliciene şi i-au învins în Cilicia arabă. În acea vară, alte trupe arabe care au încercat să invadeze clisura Charsianum s-au ciocnit de trupele locale, care le-au alungat, obligându-le să se retragă prin pasul Melitene, şi au jefuit Adata şi Germanicea. În acea toamnă, invadatorii arabi din Creta, care debarcaseră în apropiere de Milet, în thema tracică, au fost anihilaţi de către apărătorii acesteia. Armata nici unei theme nu-şi apărase vreodată atât de bine teritoriul până atunci fără niciun ajutor din afară.

Din păcate, Teofil nu avea prea multe şanse să se folosească de noul lui ascendent militar, deoarece starea sănătăţii lui devenise prea precară ca să fie în stare să conducă o armată. El a murit de dizenterie pe la începutul anului 842. Unicul său fiu în viaţă, Mihail, era abia un prunc. Dintre uzurpatorii posibili, Alexius Musele se retrăsese prudent într-o mănăstire, iar împăratul a avut precauţia de a-l executa în secret pe persanul Theophobos. Pe patul de moarte, el a ţinut un discurs elocvent în faţa oficialilor lui în apărarea drepturilor soţiei şi ale fiului său. După care a murit, probabil chiar înainte de a împlini douăzeci şi nouă de ani.

Teofil a avut eşecurile lui şi unele reuşite pur şi simplu neînsemnate, dar a depus totodată eforturi serioase ca să refacă puterea Imperiului şi încrederea locuitorilor în acesta. El s-a folosit din plin de prilej ca să-i înroleze pe khurramiţii fugari şi să-i scoată din mâinile bulgarilor pe refugiaţii bizantini. Deşi a lăsat în urma sa o vastă rezervă de aur de 7

milioane de nomisme, el şi-a dat seama la sfârşitul domniei că aurul putea fi folosit în scopuri mai profitabile decât supradimensionarea vistieriei sau redecorarea sălii tronului şi că victoria într-un război constituia mai curând o chestiune de forţă militară decât de iconoclasm militant”. Întensificarea baterii de monedă, atât de aur cât şi de aramă, a asigurat baza monetară a extinderii comerţului şi totodată a economiei. Reformele sale militare au avut o importanţă deosebită. Ele au diminuat pericolul revoltelor armatei şi nu numai că au întărit sistemul defensiv al Bizanţului, ci au şi pregătit Imperiul să preia iniţiativa în lupta împotriva arabilor.

CAPITOLUL 14

Câştigurile pe plan extern (842 – 912)

Istoria s-a repetat atunci când, ca şi în 780, un împărat iconoclast a fost urmat de văduva lui iconofilă şi de nevârstnicul său fiu. Ca şi Irina, Teodora avea aproape treizeci de ani şi era capabilă atât să conducă cât şi să inspire loialitate. Numai că era mai miloasă decât aceasta şi simţea în mai mică măsură nevoia de a apela la metode drastice, având un fiu care tocmai împlinise doi ani, nefiind ameninţată de niciun rival declarat şi beneficiind de câţiva sfetnici capabili. Ea se bizuia pe Bardas şi pe Petronas, fraţii săi, pe ruda ei, Sergius Nicetiates, şi mai ales pe Teoctist, logofătul poştelor, care, dat fiind că era eunuc, o putea sluji pe împărătească fără să dea naştere vreunei bănuieli scandaloase sau privind eventuale pretenţii la tron. După ce activase ca funcţionar superior atât sub Mihail al II-lea cât şi sub Teofil, Teoctist a fost şi mai apropiat de Teodora decât fusese Stauracios de Irina.

STABILITATEA DIN TIMPUL TEODOREI

Se pare că Teodora fusese dintotdeauna iconofilă şi nu vedea niciun motiv ca să amâne revenirea la venerarea icoanelor, cu care erau de acord cea mai mare parte a sfetnicilor ei. Ca să salveze reputaţia soţului ei şi să dezarmeze opoziţia, ea a pus în circulaţie o poveste cum că Teofil se lepădase pe patul de moarte de iconoclasm. A făcut prima mişcare în 843. Împărăteasa a convocat nu un conciliu al episcopilor, din rândul cărora

aproape toţi fuseseră forţaţi ani în şir să se declare de acord cu iconoclasmul, ci o întrunire de oficiali şi clerici selectaţi, care s-au adunat în casa lui Teoctist. Aceştia au condamnat iconoclasmul, acceptând pur şi simplu deciziile celui de Al Doilea Conciliu de la Niceea din 787. Ei l-au destituit pe patriarhul Ioan Gramaticul şi l-au ales pe ea succesor al acestuia pe Metodiu, călugărul iconofil care fusese multă vreme întemniţat. Ziua în care a avut loc această întrunire iconofilă, w'VMŁH „t> //l /" ■" CAICffi |U-i*-/-/

prima duminică din postul Paştilor, este de atunci sărbătorită de biserica răsăriteană ca Duminica Ortodoxiei.

Dat fiind faptul că iconoclaştii nu numai că se abătuseră de la calea cea dreaptă, dar nesocotiseră totodată hotărârile unui conciliu ecumenic, Metodiu i-a destituit pe aproape toţi episcopii din Imperiu, chiar dacă cea mai mare parte dintre ei, cu excepţia lui Ioan Gramaticul, abjuraseră iconoclasmul1. Printre cei destituiţi se afla şi Leon Matematicul, pe care Teofil îl adusese de la şcoala lui la Palatul Magnaura şi îl făcuse episcop de Thessalonic. Cu banii procuraţi de Bardas, fratele Teodorei, Leon a revenit la conducerea Palatului Magnaura, unde preda filosofía, în timp ce alţi trei profesori predau geometria, astronomia şi gramatica2. Cu toate că nu era singura şcoală din Constantinopol care asigura o educaţie solidă, Magnaura era probabil unica instituţie care dispunea de mai mult de un dascăl, iar egida imperială îi mărea prestigiul într-ale erudiţiei.

După numai o săptămână de la întrunirea iconofilă, împărăteasa i-a trimis pe Teoctist şi pe ruda ei Sergios Nicetiates într-o mare expediţie ca să recucerească insula Creta de la arabi. Având drept scop să demonstreze că ortodoxia putea fi victorioasă, expediţia a fost la început încununată de succes, debarcând fără probleme, asediindu-i pe arabi şi întemeind noua themă a Cretei. După care lui Teoctist i-a ajuns la urechi zvonul că împărăteasa intenţiona să proclame un alt împărat, poate pe Bardas, aşa că s-a grăbit să se întoarcă în capitală, lăsând armata din Creta sub comanda lui Sergios.

Zvonul s-a dovedit a fi fals, dar înainte ca Teoctist să aibă răgaz să se întoarcă, a aflat că emirul 'Amr al Melitenei se îndrepta spre

Constantinopol în fruntea unei forţe numeroase. Drept urmare, logofătul a strâns o armată şi le-a ieşit în întâmpinare arabilor la Mauropotamos, în teritoriul Oprimaţilor3. În toiul bătăliei, o parte dintre bizantini au dezertat la arabi, Teoctist a fost înfrânt, iar arabii şi-au continuat raidul spre Bosfor. În acest timp, arabii din Creta au contraatacat şi l-au ucis pe Sergios, zădărnicind expediţia bizantină. Teoctist, care l-a învinuit pe Bardas că încurajase dezertările de la Mauropotamos, a convins-o pe Teodora să-l alunge din capitală.

Răsturnările de situaţie ale lui Teoctist i-au adus puţine daune. Înfluenţa lui era absolută după moartea lui Sergios şi dizgraţia lui Bardas. El a făcut din insulele cibyrrhaeoţilor o themă separată a Mării Egee, care a pus frâu pirateriei arabilor din Creta. Califatul începuse să piardă controlul asupra provinciilor de graniţă, şi cu toate că emirul ’Amr din Melitene continua să penetreze slabul sistem de apărare al turmei

KC. Ulli…3AKr… A UKAL/UALA

bizantine de la Colonia, el se bizuia mai ales pe resursele locale. Dar rămăseseră puţini iconoclaşti ca să dea vina pe icoane pentru înfrângerile suferite de bizantini.

Fig. 104. Sfântul Metodiu, patriarh al Constantinopol ului (843 – 847). Desen executat între 1847 şi 1849 de Gaspare Fossati după un mozaic din secolul al IX-lea din catedrala Sfânta Sofia, Constantinopol, distrus ulterior în timpul unui cutremur de pământ (Foto: Archivio Cantonale, Bellinzona).

Deşi iconoclaştii de rând dispăreau, nu se poate afirma acelaşi lucru şi despre paulicieni, dualiştii eretici din estul Anatoliei, a căror respingere a întregii lumi materiale îi făcea să fie şi iconoclaşti. Nu mult după revenirea la venerarea icoanelor, hotărâtă să stârpească erezia lor, Teodora a ordonat armatei să-i execute pe recalcitranţii paulicieni şi să le confişte proprietăţile. Au murit mii de paulicieni; unii s-au convertit, dar mulţi dintre ei, conduşi de ofiţerul renegat Garbeas, au scăpat cu fuga în Metilene, la ’Amr. Acesta i-a colonizat de-a lungul graniţei, unde se stabiliseră deja şi alţi paulicieni. Ei au fondat sub protecţia arabilor un stat tampon între Imperiu şi califat.

Cu toate că arabii i-au martirizat în 845 pe câţiva prizonieri din Amorium care refuzaseră să treacă la islamism, gestul acesta se datora în primul rând frustrării. Atunci când emirul cetăţii Tarsus a încercat să organizeze un alt raid, el a fost învins de strategul Cappadociei. Raidurile arabilor s-au împuţinat în Orient; doar în Sicilia, care era prea departe de Constantinopol ca să primească prompt întăriri şi provizii, forţele bizantine pierdeau teren. În 846, când tratatul de treizeci de ani cu bulgarii a expirat, bizantinii au respins o invazie bulgară în Macedonia şi Tracia şi l-au obligat pe han să încheie un nou tratat.

Fig. 105. Siântul Ignatios, patriarh al Constantinopolului (847 – 858,867 – 877). Detaliu dintr-un mozaic din secolul al IX-lea de la Sfânta Sofia, Constantinopol. Nu are barbă pentru că era eunuc. (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996)

Fireşte că iconoclasmul lăsase urme, vizibile în compromiterea Bisericii, care nu fusese în stare să scape de o erezie prin metoda obişnuită a convocării unui conciliu. Prin înlocuirea clerului iconoclast, Metodiu i-a ofensat pe călugării mănăstirii Studios, care considerau că mulţi dintre episcopii numiţi în grabă de acesta erau nevrednici. În 847, la moartea lui Metodiu, Ignatios, succesorul lui, i-a împăcat pe studiţi, dar i-a supărat pe partizanii lui Metodiu, destituindu-l pe unul dintre ei, episcopul de Syracuza, Grigore Asbestas. Biserica a rămas deci dezbinată şi slăbită.

Bizanţul se bucura de o relativă linişte, cu excepţia Siciliei, unde Teodora a încercat în 848 şi nu a reuşit nici de data aceasta să-i alunge pe arabi. În 851, emirul cetăţii Tarsus, Aii Armeanul, a declanşat o serie de raiduri de vară în trei ani de zile, dar se pare că acestea nu au provocat pagube mari. Teodora s-a răzbunat în 853 şi 854 prin trimiterea unei flote care a devastat coasta Egiptului. În anul următor, o armată bizantină a invadat emiratul Tarsus şi a prădat Anazarbus, luând aproape douăzeci de mii de prizonieri. Teoctist i-a ucis pe câţiva dintre cei care refuzaseră să treacă la creştinism, probabil ca o răzbunare întârziată a asasinării prizonierilor bizantini de la Amorium. În ciuda faptului că tratatul cu bulgarii era pe punctul de a expira din nou, după o serie de declaraţii belicoase, Boris, hanul lor, l-a reînnoit4.

În ansamblu, regenţa Teodorei pare să fi fost încununată de succes, dar ea urma să se încheie curând, întrucât Mihail al III-lea împlinise cincisprezece ani. Spre disperarea mamei sale şi a lui Teoctist, principalele ocupaţii ale împăratului adolescent erau băutura, cursele de care şi amanta lui, Evdochia îngerina. Sperând să i\J3lvKC, 3AKr, A UK. AUU ALA

Îndrepte această strategie printr-un mariaj însurându-l, împărăteasa a organizat obişnuita paradă a miresclor. Evdochiei i s-a permis să candideze, dar a fost descalificată, poate pentru că tuturor candidatelor li

se cerca să fie virgine. Alegerea s-a oprit asupra neprihănitei, dar anostei Evdochia Decapolitissa5. Iritat de această căsătorie forţată, Mihail s-a aliat cu Bardas, fratele Teodorei, pe care l-a rechemat în capitală după ani lungi de dizgraţie. Cu acordul lui Mihail, Bardas a pus la cale asasinarea lui Teoctist, inamicul său. Uluită, Teodora s-a înfuriat pe fiul ei, care a încercat zadarnic timp de câteva luni să o împace. La începutul anului 856, Mihail s-a proclamat drept unic împărat, punând oficial capăt regenţei mamei sale.

În momentul când s-a retras, Teodora era pe drept cuvânt mândră de realizările ei. Conducând alături de Teoctist rezolvase cu iscusinţă controversa iconoclastă şi se impusese asupra califatului şi Bulgariei. Menţinând rata ridicată a cuantumului soldei militare a lui Teofil, Teodora păstrase în rezervă un mic surplus bugetar şi sporise modest rezervele de aur ale lui Teofil la 7,8 de milioane de nomisme. Deşi şi-ar fi putut prelungi regenţa, ajungând la o înţelegere cu fiul ei, aşa cum făcuse şi Irina cu Constantin al VI-lea, ea s-a abţinut în mod înţelept să declanşeze o luptă dăunătoare pentru putere.

PROGRESUL DIN TIMPUL LUI MIHAIL AL III-LEA

Mihail a început să domnească ostentativ de unul singur. La şaisprezece ani, el avea aceeaşi vârstă ca şi cea a tatălui său la urcarea pe tron, numai că nu poseda nimic din seriozitatea lui. El a continuat să fie interesat în primul rând de vin, sporturi, jocuri de noroc şi de iubita sa Evdochia îngerina, rămânând însă căsătorit cu soţia lui pentru a evita scandalul. Împăratul a lăsat cea mai mare parte a sarcinii guvernării în grija unchiului său Bardas, care a devenit atât magistru cât şi domestic al Scholaeaor. Petronas, fratele lui Bardas, a ieşit şi el la suprafaţă după o perioadă de absenţă, devenind strateg al themei Traciei şi cel mai important general al Imperiului6.

5 ♦ i «...

În cei doisprezece ani de când fugise din Imperiu, Garbeas, căpetenia paulicienilor, îi organizase pe confraţii lui într-o armată eficientă. Dintr-o enclavă din jurul fortului Tephrice, situată între Imperiu şi emiratul de la Melitene al lui ’Amr, paulicienii li se alăturau arabilor acestuia în raidurile organizate din când în când în thema armeană. Dar războiul lor erau lipsit

de importanţă. În 856, provocat de un raid, Petronas a făcut o incursiune în Emiratul Melitene, ajungând până la Amida, în nordul Mesopotamiei, şi întorcându-se prin Tephrice. Cu toate că nu a cucerit probabil niciun oraş şi în niciun caz nu a pus capăt raidurilor arabilor sau ale paulicienilor.

\^işuguriteptpian vxitznt

Petronas a luat mulţi prizonieri şi a pătruns în teritoriul arab mai adânc decât orice alt comandant bizantin începând din secolul al VIl-lea.

În 857, după ce Mihail şi-a izgonit mama din palat şi a închis-o într-o mănăstire, sobrul patriarh Ignatios şi-a dat seama că prezenţa lui la curtea excentrică a lui Mihail era deplasată. El a refuzat în 858 să-l împărtăşească pe Bardas pentru că o sedusese pe văduva propriului său fiu, fapt pe care canoanele bisericii îl considera drept incest. Patriarhul a refuzat şi cererea împăratului a-i acorda tonsura Teodorei împotriva voinţei sale, la care Mihail a reacţionat obligându-l să abdice. Bardas l-a ales în locul lui pe protoiereul Fotios. Laic în momentul alegerii, acesta avea reputaţia de a poseda o cultură vastă atât în domeniile profane cât şi în cele religioase. El era unul dintre duşmanii lui Ignatios, ridiculizând ignoranţa acestuia, şi prieten cu Grigore Asbestas, pe care Ignatios îl destituise din postul de episcop al Syracuzei. Pentru a scoate în evidenţă repudierea lui Ignatios, Grigore Asbestas l-a uns patriarh pe Fotios.

După ce au scăpat de adversari, Bardas şi Mihail au organizat în 859 un alt raid în Emiratul Melitene şi au trimis o flotă care a făcut o incursiune pe costa egipteană, în anul următor, Aii din Tarsus a invadat Cappadocia, iar Mihail a pornit împotriva lui. Dar împăratul a fost nevoit să se întoarcă atunci când un detaşament al ruşilor a atacat Constantinopolul şi cu toate că o furtună i-a forţat pe aceştia să se retragă, arabii au profitat de această diversiune7. Mai multe corăbii din Creta au făcut incursiuni în Ciclade şi în Peloponez, iar flota din Tarsus a luat prin surprindere şi a jefuit Attalia, cartierul general al themei cibyrrhaeoţilor. Pe uscat, Aii din Tarsus, Amr din Melitene şi Carbeas, aliatul paulician al acestuia din urmă, au organizat raiduri simultane, Amr înaintând până la portul Sinope de la Marea Neagră. Aceste raiduri par să fi convins în sfârşit puterea de la Constantinopol să creeze noua themă a Coloniei în punctul slab de pe

graniţa opusă cetăţilor Tephrice şi Melitene1.

Dându-şi seama că numirea lui Fotios ca patriarh era oarecum ilegală, Bardas şi Mihail au invitat şi le-au fost trimişi legaţi de către papa Nicolae ca să obţină recunoaşterea lui. Cu toate că legaţii au sosit şi l-au recunoscut pe Fotios în cadrul unui conciliu ţinut în 861, papa a decis că aceştia îşi depăşiseră atribuţiile, astfel încât chestiunea a rămas în suspensie. Înfluenţa lui Bardas, care a fost ridicat în 862 la rangul de Caesar, era suficientă pentru menţinerea în post a lui Fotios, dar relaţiile dintre papă şi patriarh au devenit încordate. Pentru a le înrăutăţi şi mai mult, prinţul Moraviei, un nou stat slav situat la nord-vest de Bulgaria, i-a rugat în 862 pe misionarii bizantini să înlocuiască misiunea francă aflată deja pe teritoriul său. În anul următor, când papa a invalidat hirotonisirea lui Fotios, acesta a trimis în Moravi a o misiune condusă de doi fraţi, Constantin, cunoscut ulterior sub numele de Chirii, şi

Metodiu, ceea ce a transformat principatul într-un câmp de luptă misionară între bisericile răsăriteană şi apuseană.

În vara aceea, o armată arabă comandată de califul al-Musta in şi însoţită de cea a lui ’Amr din Melitene, a prădat Cappadocia. Atunci când principalul corp expediţionar s-a întors, Amr a continuat incursiunea cu propriile lui forţe. Împăratul a sosit în fruntea unei armate şi a purtat o luptă crâncenă cu ’Amr la nord de Nazianzus, dar nu a reuşit să-l împiedice pe acesta să ajungă la Amisus, pe ţărmul Mării Negre, şi să-l jefuiască. Nu departe de acest loc, o forţă numeroasă comandată de Petronas i-a încercuit şi i-a ucis pe ’Amr şi pe cea mai mare parte a oamenilor lui. Apoi armata din Charianum i-a luat prizonieri şi i-a ucis pe cei mai mulţi dintre ostaşii rămaşi din armata lui ’Amr, inclusiv pe fiul acestuia9. După care bizantinii au invadat Armenia arabă, unde fusese transferat recent de la Tarsus ’Aii Armeanul, şi l-au ucis şi pe el. Carbeas, liderul paulicienilor, şi-a pierdut şi el viaţa, probabil într-una din aceste bătălii. Într-o singură campanie de vară. Bizantinii îi eliminaseră pe cei trei duşmani redutabili din Orient. Mihail l-a răsplătit pe Petronas cu titlul de magistru şi a ridicat Charsianum de la rangul de cleisură la cel de themă.

Între timp, Bizanţul şi-a extins influenţa asupra Moraviei, unde misionarii

Constantin-Chiril şi Metodiu au sosit în toamna anului 863. Originari din Thessalonic, ei cunoşteau de mult timp limba vorbită de slavii aflaţi chiar la nord de oraşul lor. Se pare că acest Constantin-Chiril, un erudit capabil şi probabil discipol al lui Fotios, inventase înainte de a pleca primul alfabet slavon (cunoscut mai târziu sub numele de glagolitic) şi începuse să pregătească traducerea în slavonă a textelor liturgice, înlocuind liturghia în limba latină cu una în slavonă, Constantin-Chiril şi Metodiu le-au luat locul clericilor franci în fruntea bisericii din Moravia.

În anul următor, Bardas şi Mihail au început o campanie pe uscat şi pe mare, aparent neprovocată, împotriva bulgarilor. Poate că expediţia nu a recucerit nimic mai mult decât Mesembria, dar l-a impresionat pe Boris, hanul bulgar10. El a încheiat o alianţă cu bizantinii şi i-a primit pe misionarii acestora. Prin 865, Boris însuşi a fost botezat cu numele de Mihail, naş fiindu-i împăratul. Când o parte dintre boierii păgâni s-au răzvrătit împotriva lui, Boris-Mihail i-a întemniţat şi i-a executat. Evident drept recompensă, bizantinii i-au permis să anexeze câteva teritorii slave situate între Bulgaria şi Imperiu, deoarece statele creştine prietene păreau să nu aibă nevoie de niciun teritoriu tampon între ele. Într-un interval de trei ani, bizantinii aduseseră sub aripa bisericii de la Constantinopol atât Moravia cât şi Bulgaria, influenţa bizantină extinzându-se odată cu aceasta. Bulgarii păgâni şi slavii aflaţi sub stăpânirea lor au devenit cu timpul populaţia creştină slavofonă pe care o putem acum numi poporul bulgar.

A re!

Cu toate că Bardas guvernase eficient timp de un deceniu, nu a reuşit niciodată să aibă control deplin asupra lui Mihail al III-lea, nepotul său. Nechibzuitul şi extravagantul împărat îşi petrecea timpul cu atleţii şi tovarăşii lui de petreceri, iar favoritul său era curtenitorul, dar vicleanul Vasile Macedoneanul. Când Bardas l-a convins pe împărat să-l demită pe marele lui şambelan, Mihail l-a numit în acest post pe Vasile1’. Apoi, la începutul anului 866, se pare că Mihail a descoperit că fosta sa amantă, Evdochia îngerina, rămăsese însărcinată. În loc să divorţeze de neglijata lui soţie sau să-l lase pe copil să se nască bastard, împăratul l-a obligat pe

Vasile să divorţeze de soţia sa şi să se căsătorească cu Evdochia. Era vorba doar de un mariaj formai, Evdochia rămânând în continuare amanta împăratului iar lui Vasile fiindu-i dată o altă amantă, Tecla, sora mai mare a împăratului. Se pare că Mihail dorea ca pruncul pe care i-l născuse Evdochia să fie urmaşul său şi nu Bardas, care, având rangul de Caesar, era al doilea pretendent legal la tron12.

În primăvara anului 866, Bardas a organizat o campanie pe mare menită să recucerească insula Creta, baza piraţilor arabi din Marea Egee. Forţa expediţionară, condusă atât de Mihail şi Vasile cât şi de Bardas, s-a strâns în tabăra de lângă Melitene, în thema tracică. Dar, în loc să se îmbarce pentru Creta, împăratul l-a pus pe Vasile să-l ucidă pe Bardas, invocând pretextul că acesta organizase un complot. După care, întors în capitală, Mihail l-a adoptat pe Vasile şi l-a făcut coîmpărat, cu toate că acesta era cu aproape treizeci de ani mai în vârstă. Copilul Evdochiei a fost băiat şi a primit numele imperial de Leon. În timp ce Mihail sărbătorea naşterea fiului său natural şi totodată nepot adoptiv organizând curse de care, el l-a avertizat pe faţă pe Vasile să nu-şi facă prea multe planuri pe baza poziţiei sale.

Fără Bardas, şi cu Vasile departe de a fi în siguranţă în palat, administraţia imperială a intrat în derută. Schisma cu papalitatea continua. Atunci când Fotios a refuzat să numească un patriarh pentru biserica bulgară, hanul bulgar Boris-Mihail a apelat la papă, iar acesta i-a trimis misionari franci. În Moravia, Constantin-Chiril şi Metodiu s-au alăturat papalităţii, împotriva patriarhului Fotios. Paulicienii au declanşat o serie de incursiuni în Anatolia sub conducerea noului lor lider, Chrysocheir, nepotul şi ginerele defunctului Garbeas. Arabii din Creta au organizat raiduri pe tot cuprinsul Mării Egee, iar cei din Sicilia terorizau nu numai ceea ce mai rămăsese din Sicilia şi Dalmaţia bizantină, ci chiar şi restul Dalmaţiei, unde au asediat Ragusa în 866. Din cauză că Mihail se confrunta cu un uriaş deficit bugetar, din care mai mult de jumătate intrase în buzunarele favoriţilor lui, prin 867 el a fost nevoit să topcască podoabele de aur ale palatului ca să facă faţă statelor de plată ale armatei13.

IVI... Ivi vi_orxâvi, r\ UIVrtuurtLA

Fig. 106. Mihail al III-lea Beţivul (842 – 867) şi (în dreapta) ucigaşul şi succesorul lui, Vasile I Macedoneanul (867 – 886). Miniaturi din colecţia Zonaras de la Modena (Foto: Biblioteca Estense, Modena).

Frustrat de trecerea Bulgariei de partea papalităţii, Fotios a convocat la sfârşitul verii un conciliu care l-a destituit pe papa Nicolae pe motiv că diverse practici bisericeşti apusene erau de multă vreme eretice. Aici erau incluse posturile din zilele de sâmbătă, folosirea prescurii nedospite la împărtăşanie şi izgonirea din rândul preoţilor a bărbaţilor căsătoriţi. Fotios a condamnat mai cu seamă sintagmafilioque, o expresie latină din crezul niceean care specifica faptul că Sfântul Duh provenea atât din Fiu cât şi din Tată. Patriarhul a atacat astfel întreaga biserică apuseană. El a invocat astfel o diferenţă care nu a avut consecinţe teologice autentice, dar era aproape imposibil de rezolvat, deoarece niciun pasaj din cărţile sfânte nu făcea vreo referire directă la originea Sfântului Duh”.

La o lună după conciliu, Vasile Macedoneanul a pus la cale asasinarea lui Mihail, în timp ce împăratul era, ca de obicei, beat. Cu toate că în timpul domniei lui Mihail Imperiul cunoscuse câteva progrese remarcabile, cea mai mare parte a meritelor s-au datorat până în 855 Teodorei şi lui Teoctist. Iar după aceea lui Bardas şi lui Petronas. În afara faptului că s-a aflat când şi când în fruntea unei armate, principalele fapte ale lui Mihail fuseseră să risipească resursele tezaurului şi să pună la cale uciderea lui Teoctist şi a lui Bardas. Acoperindu-l la început cu favoruri şi înălţându-l în rang pe Vasile şi apoi ameninţându-l, Mihail şi-a grăbit propriul sfârşit.

VICTORIILE LUI VASILE I

Întrucât Vasile Macedoneanul fusese deja numit coîmpărat, la moartea lui Mihail el a devenit automat singurul conducător. Deşi de origine armeană, lui Vasile i se spunea Macedoneanul din cauză că se născuse în thema Macedoniei la sfârşitul anului 811 5. El şi părinţii săi, care se pare că erau ţărani înstăriţi, au fost luaţi în 813 în captivitate de către hanul Krum, aşa că a crescut în Bulgaria, de unde a scăpat abia în 836, împreună cu ceilalţi refugiaţi bizantini readuşi în Tracia de Teofil. Vasile a plecat apoi la Constantinopol şi a făcut carieră graţie forţei lui musculare şi firii lui sociabile. O rudă a împărătesei Teodora l-a angajat ca slujitor şi i l-a prezentat lui Mihail al III-lea, care l-a numit şef al grajdurilor imperiale. Din acest post, Vasile a avansat la cele de mare şambelan, coîmpărat şi în cele din urmă, la vârsta de cincizeci şi cinci de ani, împărat.

Talentul lui de a urzi intrigi s-a dovedit a-i fi de folos după ce a urcat pe tron, încercând ca împărat să facă uitate originea de rând şi căile întortocheate pe care ajunsese în vârful piramidei puterii. Ascensiunea aceasta îi adusese însă căsătoria cu Evdochia îngerina, fosta amantă a lui Mihail al III-lea, ai cărei fii, Leon şi Ştefan, erau aproape sigur ai lui Mihail. Vasile a preferat să nu facă publice motivele autentice, dar stânjenitoare ale divorţului său de Evdochia. Moştenitorul său era oricum Constantin, fiul său cel mai mare, a cărui mamă era evident prima soţie. El l-a încoronat coîmpărat, dar nu l-a agreat niciodată pe Leon şi a pus ca Ştefan să fie castrat, consacrându-l slujirii Bisericii.

Vasile a acţionat prompt întru stingerea conflictului păgubitor cu papalitatea, destituindu-l şi exilându-l pe patriarhul Fotios şi repudiind recentul conciliu convocat de acesta care îl condamnase pe papă. După ce l-a rechemat pe Ignatios, predecesorul lui Fotios, împăratul i-a cerut noului papă, Hadrian al II-lea, să trimită legaţi la un conciliu comun al bisericilor răsăriteană şi apuseană. Vasile a respectat totuşi reglementările instituite de Fotios menite să evite răzvrătirile în rândul clerului bizantin.

Aflând că Mihail al III-lea lăsase o rezervă total necorespunzătoare de mai puţin de o sută de mii de nomisme, împăratul a restabilit curând solvabilitatea aparatului central. El a achitat gratificaţiile cuvenite urcării

pe tron din propria sa avere şi a soţiei lui Evdochia, care proveneau probabil din darurile pe care li le făcuse Mihail mai ales din vistierie. Solicitând restituirea a jumătate din darurile făcute de acesta celorlalţi favoriţi, Vasile a adunat mai mult de 4,3 milioane de nomisme, mult peste

KEDKLSAKbă UKADUALA

venitul anual al Imperiului. După aceasta, el a făcut cheltuieli prudente şi nu a mai avut alte dificultăţi fiscale.

Deşi Chrysocheir şi paulicienii lui ajunseseră cu incursiunile până la periferia Nicomediei, Niceei şi a Efesului, Vasile a dat prioritate recuperării teritoriilor din Dalmaţia şi Sicilia de la arabi. El a trimis la începutul anului 868 două flote cu întăriri, una Syracuzei împresurate, iar cealaltă Ragusei asediate. Cea de a doua flotă i-a înspăimântat pe arabi chiar înainte de a-şi face apariţia, iar principala ei misiune în timpul staţionării de un an la Ragusa a fost probabil întemeierea unei theme a Dalmaţiei; aceasta themă, chiar dacă nu dispunea de o garnizoană regulată, era un fel de garanţie pentru apărarea regiunii”. Atunci când cealaltă flotă a debarcat în Sicilia însă, arabii aflaţi acolo le-au administrat o înfrângere dezastruoasă. Vasile a reacţionat prin încheierea unei alianţe anţi-arabe cu împăratul franc Ludovic al II-lea şi cu papa Hadrian şi trimiţându-şi flota din Dalmaţia să asedieze oraşul Bari aflat în stăpânirea arabilor. Dar certurile dintre bizantini şi franci au dus la eşuarea asedierii cetăţii, iar bizantinii au abandonat-o în 869.

Schisma dintre Fotios şi papalitate adusese oarecari daune bisericii bizantine. Papa Hadrian a obţinut jurisdicţia atât asupra Bulgariei cât şi a Moraviei atunci când, după ce Constantin-Chiril murise la Roma, l-a făcut pe Metodiu arhiepiscop al Moraviei. Papa a mers până la a cere bisericii răsăritene să-l anatemizeze pe Fotios şi conciliul lui şi să anuleze toate hirotonisirile acestuia. Vasile şi episcopii săi au fost de acord cu toate acestea împotriva voinţei lor în cadrul unui conciliu ţinut la sfârşitul anului 869, dar au repurtat o victorie într-un domeniu mai important. La începutul anului 870, în timp ce lucrările conciliului continuau încă, Boris-Mihail a ridicat problema dependenţei Bulgariei de Roma sau de Constantinopol.

Întrucât majoritatea episcopilor erau bizantini, conciliul a readus biserica bulgară în sânul patriarhiei bizantine. Sârbii au cerut şi ei să li se trimită misionari bizantini şi au devenit supuşi Constantinopolului17. Papa a protestat împotriva deciziei conciliului şi, fără să redeschidă schisma, a rămas în relaţii încordate cu Imperiul.

Alianţa lui Vasile cu Ludovic al II-lea s-a destrămat şi ea, lăsând Bizanţul periculos de expus în Occident. Arabii din Sicilia au cucerit în 870 Malta, iar atunci când Ludovic i-a alungat pe arabi din Calabria bizantină, a revendicat teritoriul acesteia. Aceste răsturnări par să-l fi convins pe Vasile că avea nevoie de o flotă mai puternică. El a recrutat patru mii de marinari profesionişti cu propriile lor loturi militare ca să slujească în flota imperială, care pare să fi fost folosită până atunci numai la transportarea trupelor obişnuite ale theinelor şi tagmatelor. Marinarii urmau să alcătuiască o forţă navală puternică la Constantinopol, ce putea sluji atât Apusului cât şi Răsăritului18.

După ce paulicienii lui Chrysocheir au respins în 870 o ofertă de pace, împăratul a pornit în primăvara următoare împotriva lor, dar aceştia l-au învins şi au fost pe punctul de a-l lua prizonier. În anul următor, Chrysocheir a făcut o incursiune până la Ancyra. Deoarece nu mai voia să conducă personal o campanie împotriva paulicienilor, Vasile l-a trimis pe ginerele său Cristofor, care era domesticul Scholaelor19. Cristofor a trimis trupe din thema armeană şi din Charsianum, care l-au ajuns pe Chrysocheir în apropiere de Dazimon. Ele l-au pus pe fugă pe liderul paulicienilor, l-au urmărit până aproape de Sebastea şi în cele din urmă l-au ucis, după ce unul din oameni săi îl trădase. Capul lui Chrysocheir i-a fost adus lui Vasile la Constantinopol

A

În ciuda faptului că o parte dintre paulicieni au rămas ascunşi în fortăreaţa lor de la Tephrice, de data aceasta ei şi aliaţii lor arabi erau în defensivă. În 873, împăratul a pornit în fruntea unei armate spre răsărit, sperând să cucerească Melitene. Cetatea arabă Taranta s-a predat înainte de sosirea lui, astfel că, înainte de a se întoarce, el a trimis un detaşament în sud să prade Sozopetra şi Samosata. A asediat apoi Melitene, dar arabii

l-au înfrânt şi l-au obligat să se retragă. Vasile a profitat din plin de retragere, ducându-şi soldaţii prin teritoriul locuit de paulicieni şi distrugând mai multe forturi.

Fiind un parvenit împăratul s-a folosit de aceste isprăvi modeste ca să-şi creeze popularitate. El a organizat un triumf la Constantinopol ca să sărbătorească jefuirea forturilor paulicienilor şi raidurile împotriva arabilor efectuate de soldaţii săi şi a proclamat convertirea evreilor din Imperiu, poate drept mulţumire pentru victoriile repurtate21. Vasile a fost deosebit de încântat aflând că fostul patriarh Fotios alcătuise o genealogie care demonstra că strămoşii lui, departe de a fi fost ţărani, aşa cum crezuse toată lumea, fuseseră regi arsacizi ai Armeniei. Rechemat din exil şi reintrat în graţiile curţii, Fotios a devenit dascălul celor patru fii ai lui Vasile şi ai Evdochiei.

În acest timp, flota imperială întărită era gata. Prin 873, când arabii din Creta au efectuat un raid până la capătul Mării Egee, flota a pornit pe mare de la Constantinopol sub comanda drungarului Nicetas Ooryphas şi i-a alungat pe invadatori din Cardia. Un an mai târziu, atunci când arabii din Creta au năvălit în vestul Peloponezului, Ooryphas a pornit iar pe mare de la Constantinopol, şi-a pus oamenii să trage corăbiile peste istmul corintian şi i-a învins pe arabi în Golful Corint. În continuare, st parc că în 875, cu ajutorul flotei imperiale, bizantinii au cucerit Ciprul. Punând capă vechii înţelegeri conform căreia insula era guvernată împreună cu arabii, Vasile < iulukfesakkă UKAUUALA

făcut din ea o themăz2. În 876, când, după moartea lui Ludovic II, locuitorii oraşului Bari au cerut ajutor împotriva arabilor, bizantinii au ocupat cetatea şi au anexat-o la thema Cefaloniei2\ Este posibil ca flota imperială să fi contribuit şi la această a patra victorie navală.

A

În 877 însă, când arabii au organizat o blocadă a Syracuzei, aceasta având nevoie de întăriri, împăratul a continuat să folosească flota la transportarea marmurei necesare înălţării unei biserici măreţe menită să-i celebreze domnia. Cunoscută sub numele de Biserica cea Nouă, aceasta avea o structură impunătoare cu cinci domuri, era situată în apropiere de

palat şi era consacrată lui Hristos şi celor patru sfinţi consideraţi de Vasile drept patronii lui. Între timp, bătrânul patriarh Ignatios a murit, iar împăratul l-a înlocuit cu fostul patriarh Fotios, care şi-a atras de partea lui cea mai mare parte a bisericii bizantine şi a evitat o nouă schismă cu papa Ioan al VIII-lea.

În primăvara anului următor, Vasile şi-a trimis în sfârşit corăbiile la Syracuza, dar era prea târziu. Înainte de sosirea acestora, arabii au luat cu asalt cetatea, care era principalul bastion bizantin din Sicilia. Deşi bizantinii stăpâneau încă o fâşie de pe coasta insulei, având în centrul ei oraşul Taurotnenium, se pare că cea mai mare parte a insulei era definitiv pierdută, din cauză că era foarte greu ca puterea crescândă a Imperiului să se facă simţită până atât de departe. Pierderea Syracuzei constituia o dublă umilinţă pentru împărat, întrucât aceasta ar fi putut probabil să fie salvată prin renunţarea la implicarea flotei în lucrările de construcţie.

A s-A

În Răsărit, bizantinii şi-au menţinut avantajul asupra arabilor. Împăratul a contribuit la recâştigarea prestigiului său conducând o armată care a trecut prin foc şi sabie regiunea Melitene24. Atunci când arabii din Tarsus au încercat să facă o incursiune în Cappadocia, trupele bizantine locale au căzut asupra lor în apropiere de Podandus şi i-au izgonit. La începutul anului 879, bizantinii şi-au continuat marşul victorios prin invadarea emiratului Tarsus şi înfrângerea arabilor aflaţi în afara Adatei. În acea vară, Vasile, însoţit de fiul său Constantin, a condus o altă armată în teritoriul arab. Ei au devastat Germanicea şi Adata şi au trimis trupe care au făcut o incursiune în nordul Mesopotamiei. Se pare că împăratul a trimis totodată un detaşament sub comanda ginerelui său Cristofor care a cucerit în sfârşit Tephrice, nimicind ceea ce mai rămăsese din statul paulician. La întoarcerea în capitală, Vasile şi fiul lui au sărbătorit triumful, chiar dacă acesta se datora mai curând succeselor generalilor lor decât lor înşile25.

Chiar după acest triumf însă, Constantin a murit subit. Tatăl lui era distrus, mai ales pentru că moştenitorul tronului era acum Leon, evident unul dintre fiii lui Mihail al III-lea, urmat de Alexandru, care era neîndoielnic

fiul lui Vasile şi pe care acesta l-a i-tştiguruepepian extern \04z-yiz încoronat; dar Leon fusese deja încoronat şi nu putea fi îndepărtat chiar atât de uşor iar afecţiunea lui Vasile faţă de Constantin fusese profundă. Copleşit de durere Vasile a făcut apel la patriarhul Fotios, care l-a sanctificat pe defunctul prinţ şi; început construirea unei mănăstiri dedicată lui. Se spune că Theodor Santabarenos episcopul de Euchaita, un protejat al lui Fotios, l-ar fi alinat pe Vasile, susţinând ci poate evoca spiritul lui Constantin.

Fig. 107. Vedere asupra zidurilor fortăreţei Tephrice (în partea de sus actualul oraş Divrigi) (Foto: Warren Treadgold).

La sfârşitul anului 879, Fotios a convocat un conciliu la Constantinopol pentru; rezolva diferendele dintre biserica răsăriteană şi cea apuseană. Papa Ioan se arătast dispus să-l recunoască pe Fotios ca patriarh cu condiţia ca acesta să-şi ceară scuz< pentru uzurparea sa anterioară şi să renunţe la jurisdicţia asupra Bulgariei. După e< Fotios nu a acceptat aceste condiţii, cuprinse în traducerea în limba greacă a scrisori lui Ioan, conciliul l-a recunoscut atât pe el cât şi hirotonisirile lui. Papa a fost nemulţu mit, dar nu a rezultat nicio schismă. Fotios obţinuse pentru prima oară recunoaştere; ca patriarh fără ca acest lucru să trezească nemulţumiri prea mari.

Papalitatea şi Bizanţul nu-şi puteau deloc permite o ceartă în timp ce arabii dii Sicilia erau în plină ofensivă. După cucerirea Syracuzei, aceştia au continuat să fac: raiduri în sudul Italiei, Peloponez şi insulele Ionice. În 880, Vasile şi-a trimis flot; imperială împotriva lor sub comanda drungarului Nasar, care a distrus sau a captura 1VL-1VIXI O/IIVI^rX VJIX/ VI W/Alvă V

aproape toate corăbiile invadatorilor lângă Methone. După un raid în jurul Siciliei, Nasar a debarcat la Rhegium, a făcut joncţiunea cu trupele trimise tocmai din Tracia şi Macedonia şi i-a alungat pe arabi din mai multe oraşe ale Calabriei. După care armata şi-a continuat marşul în vederea cuceririi cetăţii Tarentum.

În primăvara anului 882, împăratul a condus o altă expediţie în Melitene, pe care voia de multă vreme să o cucerească, dar a fost izgonit de trupele arabe sosite din Germanicea şi din Adata. Un atac arab asupra Ciprului l-a forţat pe Vasile să renunţe la thema de acolo şi să restabilească împărţirea anterioară a suveranităţii asupra insulei. În compensaţie, se pare că împăratul a creat noua themă a insulei Samos, alcătuită dintr-o parte a themei Mării Egee” 6. Cu toate că balanţa forţelor militare se înclinase clar în favoarea bizantinilor, avantajul lor asupra arabilor era încă precar.

Nici necazurile familiale ale împăratului nu se încheiaseră. În 882, atunci când Leon, moştenitorul şi presupusul fiu al lui Vasile, a împlinit cincisprezece ani, Evdochia, mama acestuia, a organizat pentru el obişnuita paradă a mireselor. Ea a ales-o pe Teofano, o rudă de-a ei cu reputaţie nepătată, pe care tânărul împărat o detesta. Deoarece nu nutrea nicio afecţiune faţă de Leon, Vasile nu a ezitat deloc să-l oblige să se însoare cu Teofano. Evdochia a murit nu peste mult timp, moartea ei şi căsătoria nefericită a lui Leon adâncind ostilitatea dintre Vasile şi moştenitorul său. Când Teofano s-a plâns de Zoe Zautzina, amanta lui Leon, împăratul i-a administrat o

corecţie lui Leon şi a măritat-o pe Zoe cu altcineva. Un an mai târziu, Theodor Santabarenos, aliatul lui Fotios, l-a acuzat pe Leon că a organizat un complot având drept scop asasinarea împăratului. Vasile a pus să li se scoată ochii sau i-a exilat pe presupuşii complici ai lui Leon, l-a pus sub pază în palat pe prinţ şi ar fi pus să i se scoată şi lui ochii dacă nu ar fi fost sfătuit să nu facă acest lucru de către Fotios şi de Stylianos Zautzes, tatăl amantei lui Leon. Pentru aceste fapte nu există mărturii, dar, dat fiind că Leon avea tot dreptul să se aştepte să-i succeadă vârstnicului împărat, el avea mai puţine motive să comploteze împotriva lui Vasile decât avea acesta să născocească o acuzaţie împotriva lui.

Printre cei demişi pentru că ar fi complotat împreună cu Leon se afla şi Andrei, domesticul Scholete-lor, dar el a trebuit să fie reinstalat în post deoarece succesorul lui a fost ucis în timpul atacului împotriva arabilor din Tarsus28. Din fericire pentru Vasile, arabii erau mult prea divizaţi ca să

profite de victoria lor. Împăratul a dobândit un sprijin valoros în Orient prin încheierea unei alianţe cu Ashot cel Mare, noul rege al Armeniei, după ce califul îi lăsase în 884 pe armeni să-şi restaureze monarhia29. În anul următor, împăratul s-a simţit suficient de puternic ca să transfere o forţă numeroasă din themele anatolicne în Italia, sub comanda capabilului general Nicefor Focas, care a recucerit mai multe oraşe din Calabria.

Vasile a întreprins şi ambiţioasa revizuire a legilor. Primul rezultat a fost Eisagoge, „Introducere”, un rezumat al Corpus-ului lui Iustinian, cu adăugiri datorate probabil lui Fotios. Eisagoge era menită nu numai să înlocuiască Ecloga lui Leon al III-lea, restabilind câteva din statutele anterioare, ci şi să instituie o versiune mult mai cuprinzătoare a legilor lui Iustinian pe care o pregătea Vasile. Eisagoge a fost promulgată de împărat pe la 886’°. Între timp, cercetătorii lui pregătiseră deja varianta grecească a Corpus-ului lui Iustinian, care era aproape pe punctul de a fi promulgată31.

În vârstă de şaptezeci şi patru de ani, continuând să-l ţină prizonier pe Leon tară să-l dezmoştenească, Vasile îşi grăbea sfârşitul. În primăvara anului 886, împăratul a descoperit şi a pedepsit o conspiraţie urzită de Ioan Curcuas, dregătorul care răspundea de Hicanati, şi de mulţi alţi oficiali, în care Leon nu era implicat. Dat fiind că prinţul nu prea putea fi dezmoştenit după trei ani de la presupusa lui nelegiuire, Vasile a fost împotriva voinţei lui de acord cu propunerea sfetnicilor săi de a-l elibera şi a-l reabilita pe Leon. Peste o lună era mort. Conform versiunii oficiale, el fusese rănit de un armăsar uriaş în timp ce vâna împreună cu Zautzes, prietenul lui Leon, şi cu alţi câţiva demnitari. Amănuntele prezentate erau însă extrem de improbabile, iar împăratul a afirmat pe patul de moarte că se atentase la viaţa lui. Dovezile demonstrează de data aceasta existenţa unui complot pus la cale de Leon, care avea destul de puţine motive să-l agreeze sau să aibă încredere în Vasile.

La moartea lui Vasile, Imperiul era din punct de vedere militar şi financiar mai puternic decât îl găsise acesta. Era puţin mai întins, după cele câteva cuceriri din sudul Italiei şi de la graniţa de răsărit, iar flota imperială întărită făcuse ca posesiunile lui să fie în mai mare siguranţă.

Dintre problemele majore pe care le moştenise, Vasile a rezolvat practic două: cea a paulicienilor şi schisma creată de Fotios şi i-a ţinut totodată la respect pe arabii din Sicilia şi Creta, cu excepţia pierderii Syracuzei. El a extins influenţa bizantină asupra Bulgariei şi a Armeniei şi i-a intimidat pe arabii din cal i fătul aflat în declin. Vasile şi-a dominat dregătorii în ciuda originii sale modeste şi a unor pretenţii la tron, iar dacă a gestionat defectuos afacerile familiale, aceasta s-a datorat faptului că membrii acesteia alcătuiau un grup eterogen imposibil de stăpânit.

DEZAMĂGIRILE LUI LEON AL VI-LEA

În 886, după atâtea vicisitudini, Leon al Vi-lea i-a succedat la tron lui Vasile puţin înainte de a împlini douăzeci de ani. Nenorocirile îi lăsaseră în suflet o ură neîmpăcată faţă de prietenii lui Vasile şi hotărârea de a-şi apăra propriile interese. Sensibil şi cultivat, lui Leon îi plăceau distracţiile şi femeile, dar nu şi soţia pe care i-o impusese Vasile. La început, el a încredinţat cea mai mare parte a sarcinilor guvernării sfetnicilor săi, mai ales lui Zautzes, tatăl amantei sale, pe care Leon îl făcuse magistru şi logofăt al poştelor. Leon era totuşi un conducător competent şi responsabil, în ciuda unei oarecări ezitări de a se afirma datorită tinereţii.

Fig. 108. Leon al VI-lea înţeleptul (886 – 912). Nomismă de aur reprezentată în mărime dublă faţă de cea reală, cu Fecioara pe revers (Foto: prin amabilitatea conducerii Muzeului Arthur M. Sackler, Muzeul de Artă al Universităţii Harvard, Colecţia Whittemore).

Aşa cum stabilise Vasile, Leon i-a acordat fratelui său Alexandru statutul formal de coîmpărat, dar cum cei doi fraţi se detestau reciproc, Alexandru nu avea nicio influenţă. Se pare că Leon era sigur că Mihail al III-lea fusese tatăl lui, una dintre primele sale acţiuni ca împărat fiind reînhumarea lui Mihail într-un mormânt imperial din biserica Sfinţilor Apostoli. Leon l-a numit patriarh în locul lui Fotios, aliatul lui Vasile, pe care l-a destituit, pe fratele său Ştefan. În 887, Zautzes l-a exilat pe Fotios şi a pus să i se scoată ochii lui Thcodor Santabarenos pentru rolul jucat de ei în întemniţarea lui Leon de către Vasile. Este clar că împăratul l-a rechemat

pe Nicefor Focas din Italia, poate din cauză că generalul fusese numit de Vasile. După plecarea lui Focas, lombarzii din Benevento au cucerit Bari cu ajutorul arabilor, dar bizantinii au recuperat curând oraşul.

În ciuda urii sale faţă de Vasile şi de Fotios, Leon a continuat activitatea de sistematizare a legilor a acestora. Preluând ceea ce pregătise Fotios, Zautzes a supravegheat lucrul la o versiune grecească a Corpus-vxvî lui Iustinian. Bazată în cea mai mare parte pe traducerile şi comentariile anterioare, ea includea Codul, Rezumat.

Instituţiile şi Legile Derogatorii. Această vastă compilaţie, în care erau omise pasajele considerate drept depăşite, iar restul era rearanjat în şaizeci de cărţi, a fost promulgată în 888 şi a ajuns cunoscută sub numele de Basilica, Codul Imperial. Zautzes a completat Basilica cu o serie de novele, legi noi datorate schimbărilor care se petrecuseră începând din secolul al VI-lea. Leon a înzestrat astfel Imperiul cu un corp de legi mult mai complet decât rezumatele din Ecloga şi din Eisagoge.

În 891, noul împărat a trimis o armată în sudul Italiei sub comanda lui Symbaticios, strategul themelor combinate ale Macedoniei, Traciei, Cefaloniei şi Longobardiei. După cum sugerează numele Longobardia, Symbaticios urma să-şi folosească themele pentru cucerirea teritoriului lombard. După un scurt asediu, el a pus stăpânire pe ameninţătoarea cetate lombardă Benevento, a anexat-o şi a tăcut din ea cartierul său general. Dar în timp ce o mare parte a flotei bizantine se afla în Italia, arabii din Tarsus au trecut graniţa şi au efectuat un raid dinspre mare asupra themei cibyrrhaeote. Arabii din Creta au făcut incursiuni pe coastele Peloponezului şi în insulele din Marea Egee, iar prin 892 au jefuit insula Samos şi l-au făcut prizonier pe strategul acesteia.

În acest timp, Boris-Mihail al Bulgariei se retrăsese la o mănăstire, abdicând în favoarea lui Vladimir, fiul lui cel mai mare. Dar Vladimir a manifestat ostilitate faţă de Imperiu, încheind o alianţă cu francii, tolerând vechea religie păgână a bulgarilor şi persecutând clerul bizantin din ţara sa. Boris-Mihail a pus capăt acestei cochetării cu păgânismul în 893, părăsindu-şi mănăstirea, detronându-şi fiul şi punând să i se scoată ochii. Bătrânul han a convocat adunarea boierilor care a stabilit ca urmaş să fie

Simeon, cel de al treilea fiu, care fusese şi el călugăr. Acesta, deşi creştin, nu putea f) considerat drept pro-bizantin. Fiind în favoarea unui cler bulgar autohton şi având e atitudine bănuitoare faţă de Imperiu, el a înlocuit greaca cu slavona ca limbă oficială z bisericii şi a statului bulgar.

Primul logofăt al lui Leon, Zautzes, ale cărui talente administrative îi adusesen înaltul şi noul titlu de bazileopator, era mult mai interesat de afacerile interne decât d< cele externe32. În 894, el l-a convins în mod nechibzuit pe Leon să facă din comerţu Imperiului cu Bulgaria un monopol controlat de prietenii lui din Thessalonic. Simeoi a protestat împotriva acestui aranjament şi neprimind satisfacţie a invadat themz Macedoniei. Împăratul a trimis o armată numeroasă împotriva lui, dar Simeon; respins-o, ucigându-i comandantul şi pe mulţi dintre ofiţeri. Aceasta a fost prim; victorie bulgară asupra Imperiului în optzeci de ani.

Întrucât themele din Anatolia ţineau piept raidurilor arabilor din Tarsus împăratul le-a trimis un sol maghiarilor, un popor de origine ugro-fmică care locuia p tXLUMLOAKLA UKAUUALA

un teritoriu aflat la graniţa de răsărit a Bulgariei, ca să le propună un atac comun împotriva lui Simeon. Maghiarii au fost de acord. În 895, după ce a încheiat un armistiţiu cu Tarsus, a pregătit o armată condusă de Nicefor Focas, acum domesticul de Scholae-lor, în vederea atacării Bulgariei pe uscat. Flota imperială urma să transporte o armată maghiară peste cursul inferior al Dunării. Leon i-a trimis o solie lui Simeon, oferindu-i să facă pace, dar acesta l-a întemniţat pe ambasador. Drept urmare, Focas a început invazia, iar când Simeon a pornit împotriva lui, flota imperială i-a debarcat pe maghiari în Dobrogea. Simeon a fost nevoit să se refugieze la Dristra, pe Dunăre, în timp ce maghiarii ajunseseră cu prădăciunile până la Preslav, unde hanul mutase capitala bulgară de la Pliska. La întoarcere, maghiarii i-au vândut bizantinilor pe prizonierii lor bulgari. Simeon a cerut pace.

Dornic să accepte, deoarece era preocupat de o invazie arabă în Armenia şi de pierderea cetăţii Benevento în favoarea francilor de la Spoleto, împăratul şi-a retras forţele şi l-a trimis pe cunoscutul savant Leon Choerosphactes să încheie tratatul cu Simeon. Dar de îndată ce

invadatorii s-au retras, Simeon l-a întemniţat pe Choerosphactes, după care i-a convins pe pecenegi, un popor de origine turcă situat la nord-est, să i se alăture ca să-i alunge pe maghiari de pe pământurile lor. Străbătând în grabă teritoriul bulgar de la nord de Dunăre, unde se pare că bulgarii aveau puţine trupe sau locuitori, maghiarii au migrat spre câmpia Dunării mijlocii, unde au pornit să cucerească Moravia şi au încetat să-i mai tulbure pe bulgari.

Simeon l-a eliberat pe Choerosphactes, dar, ca o condiţie a negocierilor, a insistat ca Leon să-i înapoieze pe toţi prizonierii bulgari. Abia îi eliberase împăratul pe aceştia că hanul l-a întemniţat iar pe Choerosphactes. Împăratul şi-a adunat armata, dar, la sfatul lui Zautzes, i-a luat lui Nicefor Focas funcţia de domestic al Scholae-lor, înlocuindu-l cu mai puţin experimentatul Leon Catacalonân primăvara anului 896, Simeon a invadat iar thema Macedoniei, l-a înfruntat pe Catacalon în bătălia de la Bulgarophygon şi l-a zdrobit. Catacalon a scăpat cu greu, mulţi alţi bizantini au fost ucişi sau luaţi prizonieri, iar Simeon a devastat satele tracice, luând mulţi alţi prizonieri.

Aflat în detenţie, Leon Choerosphactes, solul care îndurase atâtea suferinţe, a negociat un tratat acceptabil, chiar dacă lipsit de glorie. Simeon a eliberat aproximativ 120.000 de soldaţi şi civili în schimbul unui tribut anual şi al rămânerii în posesia avanposturilor invadate de-a lungul graniţei. Aceste pierderi l-au determinat pe Leon să reorganizeze themele de frontieră. El a creat o themă a Strymonului din partea de est a themei Macedoniei şi o themă a Nicopolelui din partea continentală grecească a themei Cefaloniei.

Războiul cu bulgarii lăsase în urma lui o oarecare dezordine în Imperiu. Guvernatorul arab al Azerbaidjanului a cucerit cetatea Kars, capitala aliaţilor armeni ai Imperiului, care au trebuit să încheie o pace nefavorabilă. Garnizoana de la Cherson s-a răzvrătit pe neaşteptate şi şi-a ucis strategul” 4. În 897, arabii din Tarsus au prădat oraşul Corum, cartierul general al themei Cappadociei. Fără a se bucura de popularitate, Zautzes şi-a pierdut şi mai mult creditul atunci când fiul şi alte rude ale lui au eşuat într-o tentativă de a-l asasina pe Leon.

r Of J* s CXXf l K K l> e I – t îţi fi X* f* – * f> «** p. M I – J» r
< Jfvâi pot – D cu ICcf LU rttii i ffţpr eu. <? | * PQ P Îţi ’
6 r*//na o\t o> & op’N

Fig. 109. Sfânta împărătească Teofano, prima soţie a lui Leon al VI-lea. Miniatură din Menologiul lui Vasile al If-lea (Foto: Biblioteca Apostolica Vaticana).

Împărăteasa Teofano a murit însă subit, dându-i împăratului libertatea de a se căsători cu amanta sa, Zoe, fiica acum văduvă a lui Zautzes. Circula zvonul că atât Teofano cât şi soţul lui Zoe fuseseră otrăviţi şi este clar că morţile lor au survenit într-un moment convenabil pentru familia Zautzes1 \ Leon s-a căsătorit cu Zoe în 898, de îndată ce a putut să o facă în mod decent. În vreme ce Zautzes îşi recâştiga influenţa, slăbiciunea militară a Bizanţului persista. Arabii din Tarsus au învins o flotă bizantină, distrugând multe corăbii şi ucigând circa trei mii de oameni, apoi au invadat thema cibyrrhaeotă pe uscat.

În ciuda faptului că era însurat cu fiica lui Zautzes, împăratul a început să-şi piardă răbdarea cu puternicul său demnitar şi i-a pedepsit pe doi dintre prietenii apropiaţi ai acestuia pentru corupţie. În 899 au murit atât Zautzes cât şi împărăteasa Zoe Zautzina. Când rudele lui Zautzes au pus iar la cale asasinarea lui Leon, ele au fost trădate de unul din servitorii lor, eunucul arab Samonas, iar Leon a ordonat trimiterea tuturor în mănăstire. În ansamblu, Zautzes, familia şi prietenii lui neglijaseră afacerile externe şi conduseseră prost administraţia internă. Din momentul căderii lor, Leon a jucat un rol mai activ în guvernare, unde a acţionat mai eficient decât ei.

EXPANSIUNEA DIN TIMPUL LUI LEON AL VI-LEA

În primăvara anului 900, împăratul a trimis o armată în emiratul Tarsus care a înaintat chiar până la cetatea omonimă, a copleşit armata acesteia şi l-a luat prizonier pe emir. Apoi, califul al-Mutadid a înăbuşit o rebeliune la Tarsus şi a scufundat flota emiratului. În vreme ce arabii sufereau înfrângeri, slăbindu-şi unii altora forţele, Leon a convins o familie de armeni de stirpe princiară să intre în serviciul său şi să cedeze principatul

lor Imperiului, pe care împăratul l-a transformat în noua themă a Mesopotamiei’6. A fost prima achiziţie în răsărit a domniei lui, care pare să-i fi stârnit dorinţa de a persista în această direcţie. Leon a început să caute căi de extindere în detrimentul arabilor.

Împăratul văduv nu avea un moştenitor de sex masculin, în afară de fratele lui Alexandru pe care îl ura. Deşi Biserica condamna de obicei o a treia căsătorie, patriarhul Anton i-a permis lui Leon să se însoare cu a treia împărătească, vestita frumuseţe a timpului, Evdochia Baena. Acest lucru l-a exasperat pe Alexandru, care complota zadarnic împotriva fratelui său. Dar Evdochia a murit în 901 în timp ce dădea naştere unui băiat, care a murit şi el. Dat fiind că noul patriarh, Nicolae Misticul, a declarat că o a patra căsătorie ar fi ceva mai rău decât adulterul, Leon şi-a luat o amantă, Zoe Carbonopsina („Ochi de Tăciune”), nevăzând niciun motiv care să-l împiedice să se însoare cu ea, cu condiţia ca aceasta să-i nască un fiu.

La începutul anului 901, o flotă siriană condusă de creştinul renegat Damian din Tarsus a prădat portul grecesc Demetrias, iar arabii sicilieni au jefuit cetatea Rhegium, alungând o flotă trimisă de la Constantinopol37. Leon a trimis totuşi două expediţii în Orient în acel an. Prima, condusă de Leon Lalacon, strategul themei armene, i-a izgonit pe arabi dintr-o parte a Armeniei apusene. Cea de a doua a debarcat pe coasta Emiratului Tarsus şi a devastat totul în cale până aproape de Eufrat, în 902, împăratul l-a trimis pe Leon Catacalon, domesticul Scholaelor, în vestul Armeniei, unde acesta a prădat cetatea Theodosionnlk38 A^et^ „i-rî; o, – greu la eíntar deeít cucerirea Tauromenium-ului de către arabi, pe care flota imperială ar fi putut să o împiedice dacă nu ar fi fost din nou nevoită să transporte piatră destinată înălţării unei biserici în capitală.

Aceste campanii răsăritene au adus daune sistemelor de apărare ale arabilor de-a lungul întregii graniţe şi i-au permis lui Leon să anexeze o mare parte a zonei de frontieră. El a creat acolo noua clisură Sebastea şi a mutat graniţele altor theme39. Făcând aceste modificări, Leon nu a împărţit niciodată detaşamentele de două sute de oameni fiecare, dar a renunţat la drungile de o mie de oameni, creând în schimb mai multe turme. În cadrul fiecărui detaşament, el a mărit numărul ostaşilor călare

de la patruzeci la cincizeci, sporind ponderea cavaleriei themelor de la o cincime la un sfert. Astfel, circa cinci mii de infanterişti au devenit ostaşi călare şi au fost înrolaţi aproximativ şase mii de soldaţi noi, majoritatea lor fiind probabil refugiaţi armeni. Dispunând de suprafeţe întinse de pământ pentru noii pedestraşi şi ostaşi călare, Leon şi-a întărit armata cu cheltuieli moderate'10.

Cu toate că domnia lui Leon a fost prosperă, faptul că nu a putut avea un fiu decât încălcând legea canonică l-a îndepărtat de patriarhul Nicolae şi a încurajat conspiraţiile. O încercare de a-l asasina pe Leon în biserică a fost pe punctul de a reuşi în 903. Pretinsul asasin a murit sub torturi fără să implice pe nimeni, dar împăratul îl suspecta pe patriarh. În anul următor, Samonas, agentul loial al lui Leon de când îi dezvăluise cel de al doilea complot al familiei Zautzes, a fost prins pe când încerca să fugă la arabi în împrejurări dubioase, deşi nu peste multă vreme Leon l-a iertat".

În primăvara aceea, Leon a trimis o expediţie numeroasă împotriva cetăţii Adata, pe care ar fi putut foarte bine să o cucerească dacă nu s-ar fi întors atunci când o flotă arabă din Siria a ameninţat Constantinopolul. Flota aceasta, comandată de fostul creştin Leon din Tripoli, a alungat flota imperială, a jefuit punctul vamal de la Abydus şi a ajuns până în Marea Marmara. Himerios, drungarul flotei imperiale, l-a obligat pe Leon din Tripoli să se retragă, dar în timp ce îl urmărea cu precauţie, inamicul s-a îndreptat spre Thessalonic, cel de al doilea oraş ca mărime al Imperiului. Amiralul arab i-a luat prin surprindere pe thessaloniceni în timp ce aceştia îşi reparau în grabă zidurile dinspre mare. Himerios şi flota lui nu au găsit nicio cale de a interveni, iar apelul la slavii din apropiere nu a avut efectul scontat. După un scurt asediu, arabii au luat cu asalt zidurile dinspre mare, au prădat pentru prima oară Thessalonicul şi au ucis sau au luat ca prizonieri aproape jumătate din populaţie. Arabii s-au întors la Tripoli trecând prin Creta şi Cipru, cu câteva mii de prizonieri, care au fost trimişi la Tarsus ca să fie schimbaţi cu musulmanii capturaţi de bizantini42.

Pe tot parcursul acestui raid devastator, nicio armată sau flotă importantă nu a luptat împotriva arabilor. Ca să se răzbune probabil jefuirea Thessalonicului şi pentru a lua prizonieri în schimbul captivilor

thessaloniceni, generalul bizantin Andronicos Ducas a invadat regiunea Germanicea şi i-a învins pe arabii din Tarsus la sfârşitul anului 904. În anul următor, după îndelungate negocieri, arabii au fost de acord cu schimbul de prizonieri. Prădarea Thessalonicului nu a demonstrat deloc slăbiciunea Bizanţului, ci pur şi simplu reacţia cu întârziere a acestuia la un atac prin surprindere.

Între timp, Zoe Carbonopsina, amanta împăratului, a dat naştere unui fiu, căruia i s-a dat numele de Constantin. Potenţialul moştenitor al tronului trebuia însă să aibă statut legitim, ceea ce implica faptul ca Zoe să devină cea de a patra soţie a lui Leon. Perspectiva ca Leon să facă acest lucru a dus evident la urzirea unei conspiraţii între patriarhul Nicolae, care se opunea cu încăpăţânare unei a patra căsătorii, şi capabilul general Andronicos Ducas, care voia să succeadă el la tron. Planul împăratului era ca, după schimbul de prizonieri din Cilicia, Andronicos să i se alăture lui Himerios, drungarul flotei, ca să-i atace pe arabi. Dar bizantinii au sistat schimbul de prizonieri, evident atunci când Samonas a descoperit şi a dejucat complotul lui Ducas. Himerios a învins flota arabă fără ajutorul lui Ducas, care a fugit împreună cu câţiva partizani de-ai lui în thema anatoliană. Unul dintre oamenii lui Ducas a dezertat la împărat, purtând asupra lui o scrisoare a patriarhului Nicolae, în care acesta declara că este de acord cu conspiraţia.

Reacţia patriarhului confirmă faptul că scrisoarea aceasta era originală. Conştient de faptul că Leon era convins de trădarea sa, Nicolae a fost de acord la începutul anului 906 să-l boteze pe fiul împăratului. Atunci când Ducas a renunţat la rebeliune şi a fugit la arabi, împăratul a avut curajul să se căsătorească cu Zoe şi să o încoroneze pe aceasta ca Augustă. Patriarhul a încercat să câştige timp, temându-se că Leon îl va destitui indiferent dacă-l va ierta sau nu. Leon a apelat în mod inteligent la papa Sergiu III, întrucât biserica apuseană permitea noile căsătorii imediat după văduvie. Choerosphactes, conducătorul soliei lui Leon, a obţinut şi de la legaţii patriarhilor din Răsărit înlesnirile necesare împăratului.

În 907, puţin înainte de sosirea legaţilor răsăriteni şi a celor papali cu îngăduinţele şi dispensele, împăratul l-a forţat pe Nicolae să abdice şi l-a

convins pe respectatul Euthymios să devină patriarh. Euthymios a iertat păcatul celei de a patra căsătorii, sau tetragamia, dar i-a impus împăratului o lungă penitenţă, i-a luat darul preoţiei clericului care celebrase taina căsătoriei înainte ca aceasta să primească dispensă şi a refuzat să o proclame pe împărătească în biserică. Patriarhul a insistat totodată ca

Leon să interzică prin lege o a patra căsătorie pe viitor, ceea ce împăratul a făcut într-o versiune revizuită a Eisagogei, intitulată Prochiron („Manual”)4 – 1.

După oficierea căsătoriei, norocul a început să-i surâdă mai mult lui Leon. Deşi Oleg, prinţul ruşilor, a organizat în 907 o incursiune pe mare împotriva Constantinopolului, Leon i-a mituit pe ruşi înainte ca aceştia să provoace prea multe pagubc4\ în anul următor, el l-a încoronat ca împărat pe fiul lui, Constantin şi a dus la bun sfârşit schimbul de prizonieri cu arabii pe care îl întrerupsese cu trei ani în urmă rebeliunea lui Ducas. El i-a iertat totodată şi a permis multora dintre partizanii lui Ducas, inclusiv lui Constantin, fiul acestuia, să se întoarcă din califat.

Fig. 110. Detaliu dintr-un mozaic din secolul al X-lea reprezentându-l probabil pe Leon al VI-lea (cf. Fig. 108) ca penitent din cauza celei de a patra căsătorii a lui, aflat deasupra uşii imperiale de la Sfânta Sofia, Constantinopol (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

Împăratul i-a numit pe foştii partizani ai lui Ducas în posturi de comandă la graniţa de răsărit, l-a numit pe Constantin Ducas strateg al themei Charsianum şi l-a trimis pe seniorul armean Melias să cucerească un teritoriu, care a devenit clisura Lycandus, la sud de Sebastea. Leon a întemeiat şi noua clisură Leontocome („Oraşul lui Leon”), oraşul fiind situat pe locul fortăreţei pauliciene Tephrice. Aceste schimbări au adus Imperiului o serie de soldaţi armeni excelenţi, noi teritorii şi o frontieră fortificată

Ca să se răzbune şi mai mult pentru prădarea Thessalonicului de către

arabi, Leon l-a trimis în 910 pe Himerios, drungarul flotei să jefuiască portul sirian Laodiceea. Bizantinii s-au aliat cu cu puterile creştine din sudul Italiei împotriva arabilor din Sicilia, iar în 911 Leon a numit un strateg separat al Longobardiei ca să facă pregătirile pentru ofensivă. Împăratul a elaborat totodată un proiect mai ambiţios: recucerirea Cretei de la arabi. El a adunat flota imperială, corăbii şi marinari din themele navale, cavalerie din Scholae, din thema tracă şi de la Senbastea, precum şi mercenari armeni şi ruşi, aceştia din urmă împrumutaţi în baza unui tratat pe care tocmai îl încheiase cu prinţul Oleg”.

Dat fiind că nimic nu putea întări mai mult puterea navală a Bizanţului ca recucerirea Cretei, Leon nu a cruţat nicio cheltuială. Forţa lui expediţionară totaliza 119 corăbii şi aproape patruzeci şi trei de mii de oameni, doar cheltuielile campaniei ridicându-se la 239.000 de nomisme. Ea a pornit pe mare în toamna aceea sub comanda lui Himerios, drungarul flotei, având evident intenţia să ierneze în Creta. Dar amiralii califului, Leon din Tripoli şi Leon din Tarsus, şi-au adunat propriile lor flote şi l-au surprins pe Himerios în largul coastelor insulei Chios, unde a suferit o înfrângere severă, întreaga sa armată fiind distrusă 47. Vestea aceasta trebuie să fi constituit o lovitură grea pentru împărat, întrucât el s-a îmbolnăvit de o maladie a intestinelor şi a murit în primăvara anului 912.

Deşi Leon a suferit multe răsturnări, în ansamblu, domnia lui a fost una reuşită. El a suportat cheltuielile elaborării Basilicalelor, cea mai mare realizare legislativă de la Iustinian I, şi a altor lucrări din domeniile dreptului, protocolului şi al strategiei, care i-au adus supranumele de cel înţelept. Cu toate că nu a condus niciodată o armată, el a realizat primele achiziţii teritoriale importante în răsărit din secolul al VII-lea încoace şi a sporit efectivele armatei, îmbunătăţindu-i totodată starea pentru prima dată de la reformele militare ale lui Teofil. În ciuda numeroaselor întâmplări nefericite, Leon a reuşit totuşi să lase în urma lui un fiu mai mult sau mai puţin legitim, pe care, pe patul de moarte, l-a dat plin de nelinişte în grija ostilului său frate Alexandru.

CAPITOLUL 15

Consolidarea cuceririlor (912 – 963)

Alexandru a devenit împărat cu drepturi depline şi conducătoi efectiv, întrucât nepotul lui Constantin avea abia şase ani. La vârsta de patruzeci şi unu de ani, Alexandru s-ar fi putut aştepta să domnească ani în şir. Dar era bolnav, probabil de cancer la testicule, şi nu putea face copii. Neglijându-şi soţia, el era mai mult preocupat de vânătoare, băutură şi de amanta sa1. Era în primul rând nemulţumit de excluderea sa atâta vreme de la putere din timpul domniei fratelui său Leon al VI-lea. Temându-se probabil că mai avea puţin de trăit, la urcarea sa pe tron, Alexandru a făcut unele modificări majore. L-a destituit pe patriarhul Euthymios şi l-a restabilit pe Nicolae Misticul, care avea zeci de apropiaţi cărora voia să le acorde funcţii2.

Împăratul i-a permis lui Nicolae să convoace un conciliu care l-a destituit şi l-a exilat pe Euthymios şi pe mulţi dintre susţinătorii acestuia din rândurile clerului. În schimb, patriarhul i-a propus să umple la loc vistieria, pe care expediţia în Creta organizată de Leon o secătuise, confiscând circa un milion de nomisme de la episcopii lui Euthymios. Aceştia au zădărnicit planul, dăruind banii săracilor. În ciuda scrupulelor în privinţa celei de a patra căsătorii a lui Leon, Nicolae l-a repus în drepturi pe preotul căruia îi fusese luat acest dar de către Euthymios pentru a fi celebrat acest mariaj, şi i-a permis lui Alexandru să-şi trimită soţia la mănăstire şi să se căsătorească cu amanta lui. Împăratul a izgonit-o din palat pe Zoe Carbonospina, văduva lui Leon, şi l-a obligat să se călugărească pe amiralul Himerios, care era vărul ei.

În 913, atunci când hanul bulgar Simeon şi-a cerut tributul anual, conform tratatului din 896, Alexandru a refuzat, probabil din motive de pretinsă economic. Hanul a început pregătirile de război, dar acestea au durat mai mult decât zilele suferindului împărat. La moartea împăratului, întrucât patriarhul voia să o împiedice pe inamica lui, Zoe, să revină la putere, i-a scris lui Constantin Ducas, domesticul Scholae-lor, care strângea tagmatele împotriva bulgarilor, încurajându-l să pună mâna pe putere. Spre surprinderea lui Nicolae însă, pe patul de moarte, Alexandru a

numit pentru fragedul său nepot un întreg grup de regenţi, în frunte cu patriarhul, din care Zoe nu făcea parte.

Fig. 111. Alexandru (912 – 913). Mozaic din secolul al X-lea din catedrala Sfânta Sofia, Constantinopol (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

consouuurea cuceririlor [yit-yujj

REGENŢII RIVALI

Odată ajuns regent, Nicolae nu mai avea nevoie de Constantin Ducas, dar ambiţiile acestuia fuseseră aţâţate. El a sosit cu câţiva dintre oamenii lui cu exact trei zile înaintea morţii lui Alexandru. Corpul de gardă imperial, loial tânărului împărat Constantin al VII-lea, a preferat să-l sprijine pe patriarh decât pe general. Când Ducas a încercat să ia cu asalt palatul, el şi fiul lui au fost ucişi, iar patriarhul a ordonat masacrarea, exilarea sau călugărirea partizanilor săi. Deşi Zoe se întorsese la palat, Nicolae a izgonit-o din nou, smulgându-le oficialilor de frunte şi episcopilor jurământul că nu o vor recunoaşte niciodată ca împărătească.

Odată cu moartea lui Ducas, armata îşi pierduse însă comandantul suprem şi voinţa de a lupta. Patriarhul nu a putut face mai mult decât să-l sfătuiască pe Simeon al Bulgariei să renunţe la invazie. În vara aceea, deoarece arabii au făcut o incursiune în Anatolia, iar guvernatorul lor din Azerbaidjan l-a luat prizonier pe regele Smbat al Armeniei, hanul şi-a dus armata până la Constantinopol fără să întâmpine nicio rezistenţă. Când a ajuns la zidurile cetăţii, el a început trataţivele cu Nicolae. Revendicând cu emfază tronul Bizanţului, Simeon a obţinut se pare tributul stabilit prin tratat, logodirea fiicei lui cu Constantin al VII-lea şi încoronarea lui ca împărat al bulgarilor, nu al romanilor3. Aceste concesii, mai ales gloriosul titlu de împărat, l-au convins pe Simeon să se întoarcă acasă.

Nicolae se confrunta acum cu o întreagă armată de opozanţi, din care făceau parte criticii umilitorului său acord cu Simeon, soldaţii furioşi de soarta lui Constantin Ducas. Partizanii fostului patriarh Euthymios şi împărăteasa Zoe. Regentul a acţionat cât de hotărî! îi stătea în putinţă,

trimiţând ajutor sudului Italiei împotriva arabilor şi obligând-o pe Zoe să se retragă la o mănăstire4. La începutul anului 914, Zoe a urzit însă un complot împreună cu susţinătorii ei, la care a aderat şi Constantin, marele şambelan. Oamenii împărătesei l-au alungat pe Nicolae din palat, iar ea i-a luat locul ca principală regentă.

Deşi Zoe voia ca Euthymios să-l înlocuiască pe Nicolae la conducerea patriarhiei, acesta a refuzat. După trei săptămâni, ea l-a acceptat pe Nicolae ca patriarh în schimbul proclamării ei ca augustă şi al împăcării lui cu Euthymios. Dat fiind că Zoe nu a fost de acord nici cu logodna fiului ei cu fiica lui Simon, nici cu titlul imperial ai acestuia, conducătorul bulgarilor şi-a reînnoit revendicările la tronul Bizanţului. Lfr ofiţer bizantin i-a predat lui Simeon cetatea Adrianopol, dar împărăteasa a mituim prompt garnizoana ca să o retrocedeze.

În ciuda ameninţării reprezentate de bulgari, Zoe a răspuns cererii de ajutor e lui Ashot al II-lea al Armeniei, care venise la Constantinopol după moartea lui Smbat fratele său captiv. În 915, o armată bizantină a învins trupele arabe din Tarsus, Germanicea şi Samosata, a luat câteva mii de prizonieri şi i-a redat fireşte Armenia lui Ashot. Se pare că cleisurarhul din Lycandus, Melias Armeanul, demonstrase pe parcursul acestei campanii că are atâtea calităţi, încât Zoe a ridicat cicisura lui la rang de themă5. Între timp, întăririle trimise de Nicolae în Italia făcuseră joncţiunea cu aliaţii lor italieni în vederea izgonirii ultimilor arabi din Calabria.

Fig. 112. Constantin al VII-lea Porfirogenctul (913 – 959) şi mama lui, Zoe Carbonopsina, cu chipul lui Hristos pe revers. Nomismă de aur, reprezentată de două ori mai mare faţă de mărimea reală (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., Copyright 1996).

În 916, Simeon a efectuat raiduri în themele Thessalonic şi Dyrrhachium. Arabii din Melitene şi din Tarsus au invadat şi ei graniţa de răsărit, dar Zoe a încheiat cu ei un armistiţiu un an mai târziu şi a luat hotărârea să-i atace pe bulgari. Ioan Bogas, strategul Chersonului, i-a plătit pe pecenegi să-i atace pe bulgari dinspre nord, în timp ce Leon

Focas, fiul lui Nicefor Focas şi domesticul Scholae-lor, a strâns o forţă foarte numeroasă din tagme şi theme, care îi includea şi pe Melias cu armenii lui. Întrucât Focas a pornit pe uscat, Roman Lecapenos, drungarul flotei, a pornit spre gurile Dunării ca să-i treacă pe pecenegi peste fluviu.

Însă atunci când Bogas i-a adus pe pecenegi ca să-i îmbarce, el s-a certat cu Lecapenos. Pierzându-şi răbdarea, se pare că pecenegii au pornit să cucerească teritoriul bulgar de la nord de Dunăre, dar în niciun caz nu i-au acordat vreun ajutor lui Focas. Simeon a atacat armata lipsită de apărare a acestuia lângă Anchialus şi a pus-o pe fugă; mulţi bizantini au murit şi Focas însuşi a scăpat ca prin urechile acului, refugiindu-se la Mesembria. Simeon a pornit din nou asupra Constantinopolului. În ciuda faptului că Focas şi-a adunat iar armata şi şi-a instalat tabăra în apropiere de cetate, Simeon a efectuat un atac nocturn şi l-a învins din nou.

După aceste două victorii, Simeon a refuzat să accepte orice altceva decât căsătoria fiicei sale cu Constantin al VII-lea. Împărăteasa continua să se împotrivească. Ea i-a propus prinţului Petru al Serbiei să se alăture maghiarilor şi să atace Bulgaria dinspre apus. Descoperind acest plan, Simeon a invadat Serbia, a pus mina pe Petru şi l-a înlocuit cu Pavel, fratele acestuia6. Se pare că Simeon a făcut apoi o incursiune în nordul Greciei. Încurajaţi de răsturnările de situaţie defavorabile bizantinilor, arabii din Tarsus au efectuat un raid la graniţa răsăriteană, iar cei din Africa au trimis o flotă care a jefuit cetatea Rhegium.

După toate aceste eşecuri, regenţa lui Zoe părea condamnată pe la începutul anului 919, iar Constantin al VII-lea, care avea treisprezece ani, era prea tânăr ca să conducă Imperiul. O lovitură părea iminentă. Se zvonea că Leon Focas, domesticul Schoiaeaor, şi cumnatul lui, Constantin, marele şambelan, puseseră la cale un complot ca să preia puterea şi să-l detroneze pe tânărul împărat. Theodor, dascălul împăratului, i-a trimis o scrisoare lui Roman Lecapenos, drungarul flotei, cerându-i ajutor, într-o încercare disperată de a-şi apăra pupilul. Deşi nu demonstrase cine ştie ce măiestrie militară, Roman era comandantul aflat în cel mai înalt post care nu fusese învins de bulgari, chiar dacă numai din cauză că aceştia nu aveau flotă. Pe lângă aceasta, flota lui Roman era un instrument uşor de

mânuit pentru a controla Constantinopolului.

Simţind o ameninţare la adresa influenţei familiei Focas, marele şambelan Constantin a încercat să îndepărteze flota lui Lecapenos de capitală. Dar atunci când a venit să achite soldele flotei înainte de plecarea acesteia, a fost capturat de Lecapenos, care, cu toate că nu dorea să rămână neutru, părea să se afle deocamdată în expectativă'. Cu marele şambelan aflat în captivitate, Theodor i-a redat regenţa pupilului său imperial patriarhului Nicolae, care l-a destituit prompt pe Leon Focas din funcţia de căpetenie peste Scholae. Frustrat, acesta a trecut de partea lui Roman Lecapenos.

Declarându-se prietenul tuturor, Lecapenos a devenit arbitrul acestei lupte confuze pentru putere. La invitaţia lui Theodor, el a pornit pe mare spre palat, punând stăpânire pe acesta. Cu aprobarea tutorelui său, tânărul Constantin l-a numit pe Lecapenos şef al corpului de gardă imperial. La mai puţin de o lună după aceasta, Lecapenos şi-a căsătorit fiica, Elena, cu prea tânărul împărat şi a primit titlul de bazileopator, în timp ce fiul său Cristofor a preluat comanda corpului de gardă. Pus să aleagă între pretendenţii la putere, Roman a hotărât să-şi susţină propriile interese.

Întrecut în şiretenie, Leon Focas a declanşat o rebeliune în apropiere de Chrvsnnnlis dar Roman deţinea controlul asunra înmăratuluii Trupele lui Focas au continuat să dezerteze la Roman, până când Focas însuşi a fost capturat şi orbit în Bithynia. Roman a dejucat cu uşurinţă un alt complot urzit de prietenii lui Focas. Înfuriat de faptul că nu el, ci Roman devenise socrul lui Constantin, Simeon al Bulgariei a înaintat prin Tracia spre Helespont, dar nu a făcut nicio captură

A

importantă. În 920, Roman l-a trimis pe un pretendent la putere sârb, Zaharia, să lupte împotriva lui Pavel al Serbiei, aliatul lui Simeon, şi cu toate că atacul a eşuat, el l-a ţinut pe acesta ocupat timp de un an.

Pe măsură ce ceaţa intrigilor începea să se risipească, Roman a convocat un conciliu pentru a pune capăt mult tergiversatei schisme din cadrul Bisericii dintre Nicolae şi Euthymios. Înterzicând cea de a patra

căsătorie şi dezaprobând-o pe a treia, conciliul acesta a confirmat îngăduinţa lui Euthymios faţă de Leon al VI-lea şi i-a readus pe episcopii acestuia în scaunele lor. Curând după unirea Bisericii, Roman a pus ca Zoe să fie călugărită încă o dată sub acuzaţia de a fi încercat să-l otrăvească, iar la puţin timp după aceasta l-a exilat pe Theodor, tutorele lui Constantin, acuzându-l că ar fi conspirat împotriva lui. Socrul împăratului a ştiut să-şi elimine rivalii.

La începutul toamnei, Roman l-a convins pe ginerele său să-l numească caesar, iar ulterior, în aceeaşi toamnă, i-a determinat pe Constantin şi pe patriarhul Nicolae să-l încoroneze ca împărat. Roman a încoronat-o pe soţia lui, Teodora Augusta, ca împărătească în 921. Două luni mai târziu, Roman şi-a arogat întâietatea faţă de Constantin al VII-lea, care, altfel, având cincisprezece ani, ar fi fost aproape gata să conducă. După alte două luni, Roman şi-a încoronat coîmpărat fiul cel mai mare, Cristofor, lăsând ambiguu raportul ierarhic dintre acesta şi Constantin8. Astfel a luat sfârşit perioada de nesiguranţă, cu Roman Lecapenos aflat ferm la putere.

CUCERIRILE LUI ROMAN LECAPENOS

În 921, Roman avea aproape cincizeci de ani, acumulase experienţă, era abil şi activ. Familia lui armeană îşi luase numele de la oraşul ei natal, Lacape, aflată în apropiere de Melitene, care s-ar putea să fi fost sub stăpânirea arabilor la naşterea lui9. Teofilact, tatăl lui, fusese unul dintre ţăranii care intraseră în armata bizantină şi îşi câştigase un loc în corpul de gardă imperial ca răsplată a serviciilor aduse împăratului Vasile. Roman a făcut carieră în marină, a ajuns strateg al Samosului, iar după dezastrul din 911 i-a succedat lui Himerios ca drungar al flotei imperiale. Roman era atât de iscusit într-ale intrigilor, încât a ajuns pe tron fără să recurgă la vreo crimă şi fără să-l detroneze pe Constantin al VII-lea.

În mod justificat derutaţi de caracterul complicat al politicii bizantine de după 913, o parte din provinciali şi străini nu au reuşit să sesizeze faptul că Imperiul îşi aflase în sfârşit în Roman un conducător puternic, astfel că au izbucnit revolte atât în Italia, cât şi în themele Longobardiei, Siciliei şi Calabriei. Rebelii din Calabria şi-au ucis strategul, iar cei din Longobardia l-au acuzat pe prinţul lombard al oraşului Capua, de a le fi asasinat strategul şi cucerit thema. Slavii din Peloponez s-au răzvrătit, iar Simeon al Bulgariei a pornit iar asupra Constantinopolului'0.

Fig. 113. Roman I Lecapenos (920 – 944), cu o cruce pe revers. Model de cupru perforat pentru un miliaresion de argint, reprezentat în mărime dublă faţă de cea reală (Foto: Administraţia Muzeului Britanic din Londra).

Nu departe de zidurile cetăţii, armata bizantină I-a luat însă prin surprindere pe Simeon şi l-a înfrânt, acesta luând în schimb hotărârea să atace oraşele din Tracia. Este clar că în acest moment şi-a întrerupt campania, aflând că Pavel al Serbiei renunţase la suzeranitatea bulgară. Simeon l-a eliberat pe Zaharia, vărul lui Pavel, care era întemniţat în Bulgaria de un an, de când îl atacase pe Pavel, şi l-a instalat la conducerea Serbiei în ciuda recent încheiatei lui alianţe cu Roman. Între timp, strategul Peloponezului i-a supus pe rebelii slavi, calabrezii au renunţat la răzvrătire, iar nemulţumiţii din Longobardia şi prinţul oraşului Capua au început trataţivele privind supunerea faţă de Imperiu.

i. – i...

Prin primăvara anului 922, Simeon pusese deocamdată la punct problemele din Serbia, aşa că a pornit încă o dată asupra Constantinopolului. El a fost întâmpinat în afara zidurilor cetăţii de tagmatele conduse de Porthos Argyros, noua căpetenie a Scholae-lor şi de marinarii flotei imperiale, sub comanda lui Alexius Musele, drun-

1». «4oi >» T-\r-ir\riarp ci 1 – 911 învitlC nP hiziintini

REDRESAREA GRADUALĂ

Argyros a fugit, iar Musele s-a înecat în timp ce încerca să scape. Se pare că hanul a devastat regiunea timp de două luni, până când tagmatele l-au luat prin surprindere şi i-au jefuit tabăra. Simeon a invadat apoi nordul Greciei şi i-a trimis pe câţiva dintre aliaţii lui slavi să-i instige pe turbulenţii peloponezieni”.

În locul învinsului Argyros, Roman a numit un domestic al Scholae-lor de o abilitate ieşită din comun, pe conaţionalul său armean Ioan Curcuas. Împăratul a dat prioritate înăbuşirii unei revolte în Chaldia, unde Curcuas şi-a petrecut tot anul 923, punându-i pe fugă pe rebeli din fortăreţele lor din munţi. În acest timp, arabii au făcut o incursiune în Anatolia, iar Simeon a asediat cetatea Adrianopol. Întrucât nu mai aveau alimente, o parte din cetăţeni l-au lăsat pe Simeon să intre în cetate, dar abia apucase acesta să-i asigure o garnizoană, că Roman l-a şi izgonit din ea. Vechiul duşman al bizantinilor, Leon din Tripoli, a efectuat un raid în insulele Mării Egee, dar flota imperială l-a înfrânt12.

Simeon a sesizat faptul că bătea practic pasul pe loc. El a încercat să dobândească avantajul maritim necesar ca să poată ameninţa Constantinopolul prin încheierea unui tratat cu califul fatimid al Africii de Nord, dar Roman i-a interceptat pe solii bulgari şi a ajuns el la o înţelegere cu Fatimizii. În 924, conducătorul bulgar a pregătit cea mai numeroasă armată pe care a putut să o adune împotriva Constantinopolului, care, chiar dacă nu ar fi reuşit să cucerească cetatea, ar fi putut cel puţin asigura o pace favorabilă. În vara aceea, în vreme ce arabii devastau Anatolia, Simeon a înaintat spre Constantinopol, făcând în drum ravagii în Macedonia şi Tracia.

Odată ajuns la zidurile cetăţii, hanul a fost de acord cu începerea trataţivelor. După o serie de discuţii preliminare cu câteva înalte oficialităţi bizantine, la care a participat şi patriarhul Nicolae, el a obţinut o întrevedere pregătită cu grijă cu împăratul Roman13. Dacă Simeon nutrise vreodată cu adevărat speranţa de a deveni împăratul Bizanţului, el trebuie să-şi fi dat deja seama de greşeala comisă; nu putea spera nici să-şi căsătorească fiica cu Constantin al VII-lea, care se însurase deja cu fiica lui

Roman. Simeon a acceptat ursuz încheierea unui armistiţiu în schimbul unei oferte de tribut şi s-a întors în Bulgaria. În anul următor, aliaţii lui slavi au plecat din Peloponez şi, cu excepţia câtorva forturi de pe ţărmul Mării Negre, graniţa bizantină a fost restabilită.

Pacea revenea treptat în Imperiu. Roman a aranjat încheierea unui armistiţiu şi a unui schimb de prizonieri cu califul abbasid de la Bagdad. Calabrezii au încheiat propriul lor armistiţiu cu armata fatimidă care le devasta teritoriul. Puternicul patriarh Nicolae a murit, ceea ce i-a permis lui Roman să impună vacanţa scaunului patriarhal, şi-l asume. Împăratul l-a numit ca prim-sfetnic pe capabilul Teofanes Protovestiarios, probabil eunuc.

Simeon l-a atacat apoi pe Zaharia al Serbiei, care revenise la alianţa sa iniţială cu bizantinii. Deşi acesta a învins la început armata lui Simeon şi l-a ucis pe generalul acesteia, o a doua expediţie a bulgarilor l-a forţat pe Zaharia să se refugieze în Croaţia vecină şi a dus la anexarea forţată a Serbiei. Se pare că hanul şi-a sărbătorit victoria în 926, autointitulându-se împărat al romanilor şi bulgarilor şi ridicând arhiepiscopia Bulgariei la rangul de patriarhie independentă. După care a trimis o armată numeroasă împotriva croaţilor. Spre surprinderea lui, aceştia au nimicit-o, lăsând Bulgaria slăbită şi umilită.

Împăratul a profitat de înfrângerea lui Simeon ca să-şi îndrepte atenţia spre arabii din Armenia. Armenia nu era numai patria lui Roman, ci şi a celor trei generali de bază ai lui: Ioan Curcuas, căpetenia Scholae-lor, Teofil, fratele lui Curcuas, strategul Chaldiei, şi Melias, strategul Lycandus-ului. Prin primăvara anului 926, împăratul a pretins plata unui tribut de la regiunile situate imediat în afara graniţelor. Fiind refuzat, el i-a trimis pe Ioan Curcuas şi pe Melias, care au invadat Melitene şi au jefuit cea mai mare parte a ei, cu excepţia fortăreţei. Prin 927, pus în dificultate, emirul Melitenei a acceptat suzeranitatea bizantină şi a fost de acord să trimită trupe ca să lupte alături de armata Bizanţului”. Bizantinii şi-au continuat presiunea, prădând Samosata, iar Curuas a înaintat până la cetatea Dvin, aflată sub stăpânire arabă, situată la răsărit de regatul pro-bizantin al lui Ashot al II-lea.

În acelaşi an, Simeon al Bulgariei a murit şi a fost urmat de tânărul său fiu

A

Petru, avându-l ca regent pe unchiul acestuia. În ciuda tuturor realizărilor lui, Simeon lăsase Bulgaria cu puţini soldaţi şi înconjurată de duşmani. El pierduse ţinuturile bulgare de la nord de Dunăre în favoarea maghiarilor şi a pecenegilor, iar după moartea sa, Serbia, cucerirea lui cea mai importantă, şi-a recăpătat curând independenţa. Noua stăpânire bulgară era slabă, iar flagelul lăcustelor a dus la răspândirea foametei pe tot cuprinsul ţării15. Regenţa a început trataţivele cu Bizanţul, iar Roman, care nu voise niciodată să se lupte cu bulgarii, a acceptat termenii măgulitori pentru ei, şi care nu implicau costuri pentru Imperiu. Se pare că împăratul a recunoscut patriarhia bulgară, a căsătorit-o pe Maria, nepoata lui, cu împăratul Petru şi a plătit o subsidie modestă, ca să-i permită Mariei să ducă un trai în stil bizantin. În schimb, bulgarii i-au aliberat pe numeroşii lor prizonieri bizantini.

Foametea din Bulgaria a precedat-o pe cea din Bizanţ. În timp ce lăcustele ajunseseră probabil şi pe teritoriul bizantin, mult mai rea a fost tprâkild în^o ooi giq alţii au murit de foame mai ales că, până şi vitele îngheţaseră. Roman a construit adăposturi improvizate pentru săracii din Constantinopol rămaşi fără adăpost şi a împărţit bani celor care nu puteau cumpăra alimente din cauza preţurilor ridicate care predominau. Lipsa de alimente trebuie să fi durat cel puţin până la următoarea recoltă. Destul de mulţi deţinători de gospodării ţărăneşti modeste puteau să se întreţină vânzându-şi-le oficialilor bogaţi, militari, civili sau eclesiastici. Cea mai mare parte a acestora au devenit arendaşi pe propriile lor pământuri, plătind chirie noilor stăpâni.

Acest lucru l-a alarmat pe Roman, care se temea ca nu cumva noii proprietari să contribuie cu un procent mai mic decât cel real, la impozitele plătite de satele respective. Orice vânzare a loturilor militare periclita totodată sistemul care constituia reazemul armatei. Chiar în primăvara aceea, se pare că împăratul a promulgat un edict, conform căruia oricine îşi vindea pământul trebuia mai întâi să-l ofere spre

cumpărare rudelor şi consătenilor lui şi să nu-l vândă în niciun caz străinilor puternici”. Legea aceasta trebuie să fi fost însă instituită după ce multe înstiăinări fuseseră deja perfectate, potenţialii cumpărători fiind adeseori prea săraci ca să achiziţioneze pământul respectiv la suma de care avea nevoie cel care îl vindea.

În ciuda foametei, ofensiva lui Roman împotriva arabilor continua, condusă tocmai de acea categorie de ofiţeri ai armatei care cumpărau la preţuri de nimic pământurile ţăranilor cu gospodării mici. La sfârşitul anului 928, Ioan Curcuas a invadat partea Armeniei situată la sud de regatul independent al acesteia. Oraşul Chliat s-a predat şi o mare parte din arabi au fugit. Melias, strategul Lycandus-ului, a elaborat o manevră de infiltrare a armenilor în cetatea Melitene, supusă doar cu numele, după care aceştia urmau să i-o predea. Cu toate că melitenienii au dejucat această stratagemă, ei au acceptat curând o garnizoană bizantină. În rândul arabilor aflaţi la graniţa de la nord de Mesopotamia s-a instalat panica.

După aceste reuşite, ofensiva bizantină s-a mai domolit. Unul dintre motive era probabil foametea, care îi sărăcise pe soldaţii posesori de loturi militare. Italia era şi ea în plină derută, întrucât arabii din Sicilia efectuau raid după raid, iar în anul următor, lombarzii din Capua şi cei din Salerno au ocupat o mare parte a themei Longobardiei. Se pare că perspectiva unei cuceriri de către bizantini a nordului Mesopotamiei a încrâncenat rezistenţa arabilor. Oricum, în 919, atunci când Ioan Curcuas a invadat din nou Armenia, guvernatorul Azerbaidjanului l-a învins şi l-a alungat până în teritoriul bizantin. În anul următor, când Melias a atacat Samosata, guvernatorul graniţei mesopotamiene l-a respins.

În 931, atunci când armata imperială a făcut o incursiune în sudul Armeniei, arabii din Tarsus au profitat de absenţa armatei şi au jefuit cetatea Amorium. Situată mult în interiorul Anatoliei. Bizantinii s-au întors din Armenia ca să cucerească Samosata, dar chiar după ce o capturaseră, a sosit guvernatorul arab al frontierei Mesopotamiei cu o forţă numeroasă. Nefiind pregătiţi să apere Samosata şi neavând încredere în vasalii doar cu numele din Melitene, bizantinii au fost nevoiţi să abandoneze ambele

cetăţi. Atacul surprinzător de reuşit al arabilor l-a determinat pe Roman să ridice cleisura din apropiere a Seleuciei la rangul de themă. Eforturile depuse împotriva arabilor în anul următor au fost frânate de două revolte din thema opsiciană conduse de un oarecare Vasile, un renegat care a fost în cele din urmă executat 7.

În toiul acestor răsturnări de situaţie neobişnuite, Cristofor, fiul cel mai mare al lui Roman, a murit, spre marea durere a tatălui său. În 913, după doi patriarhi obscuri şi o lungă perioadă de timp în care postul rămăsese neocupat, Roman l-a făcut patriarh pe fiul său Teofilact la vârsta de şaisprezece ani. În ciuda faptului că Teofilact era un prelat stânjenitor de tânăr şi de aplecat către cele lumeşti, a cărui preocupare principală erau caii, coruptul papă Ioan al XI-lea a aprobat numirea lui, mai ales din cauză că Roman le-a cerut legaţilor papali să asiste la ungere. Neavând un alt predendent şi nici obiecţii doctrinale serioase, clerul bizantin a fost de acord.

În vara aceea, evident că după pregătiri minuţioase, bizantinii şi-au reluat ofensiva în răsărit. Ei au stârnit panică printre arabi, cucerind sau distrugând metodic toate forturile din jurul oraşelor Melitene şi Samosata aflate sub stăpânire arabă. În primăvara anului 934, Ioan Curcuas, domesticul Scholae-lor, a condus o armată care, împreună cu forţele lui Melias şi ale armenilor lui, totalizau circa cincizeci de mii de oameni. Aceştia au organizat un asediu strict al cetăţii Melitene. Deşi, în timp ce asediul acesta îi ţinea ocupaţi pe Ioan şi cea mai mare parte a armatei răsăritene, o hoardă de maghiari a invadat Tracia prin Bulgaria, aceştia au fost mituiţi de Teophanes Protavestiarios, sfetnicul lui Roman.

Între timp, Curcuas şi Melias i-au înfometat pe locuitorii oraşului Melitene, forţându-i să se supună, şi au cucerit Samosata, distrugând-o. Se pare că bizantinii intenţionaseră să ruineze Samosata, fără să încerce să o ia în stăpânire, în timp ce Melitene, care fusese multă vreme o fortăreaţă arabă, urma să devină un bastion bizantin. Curcuas le-a permis să stea în cetate numai creştinilor sau celor care treceau la creştinism, dându-le musulmanilor rămaşi permis de trecere în teritoriul ocupat de arabi. Revendicând pentru Imperiu cea mai mare parte a regiunii Melitene,

împăratul a împiedicat transformarea acesteia într-un fel de baronie de graniţă creată de Leon al VI-lea spre sfârşitul domniei şi pe care Melias o impusese încă la Lycandus.

Se pare că împăratul devenise între timp neîncrezător în prea puternicii lui ofiţeri şi demnitari. În cei cinci ani de la marea foamete, în ciuda edictului emis împotriva acestora, ei concentraseră şi mai mult pământ în mâinile lor. Roman a emis în 934 un edict mai strict, conform căruia terenurile cumpărate ilegal cu începere din 928 trebuiau să le fie înapoiate fără nicio compensaţie celor care le vânduseră. Chiar şi pământul cumpărat legal trebuia să fie dat înapoi în schimbul sumei date la achiziţionare, minus banii obţinuţi din venitul adus de acesta din momentul vânzării. Cu toate că acest edict a avut cu siguranţă un oarecare efect, o parte dintre cei cu influenţă au reuşit fără îndoială să-l eludeze, aşa cum făcuseră şi cu legea din 92818.

Fig. 114. Zidurile cetăţii Melitene (actualul Eski Malatya) (Foto: Irina Andreescu-Treadgold).

După cucerirea Melitenei, Roman a trimis o mică expediţie ca să-i ceară prinţului lombard al oraşului Capua să părăsească thema Longobardiei, pe care acesta o stăpânea de cinci ani. Prinţul a ezitat la început, nefiind sigur că împăratul îşi putea extinde puterea în plină creştere până în Italia. Drept urmare, acesta a trimis în anul următor o expediţie mai numeroasă şi, ca să mărească presiunea asupra lombarzilor, a încheiat o alianţă cu noul rege franc al Italiei, Hugh de Provence. Prin 936, prinţul cetăţii Capua a luat hotărârea să evacueze Longobardia.

Odată cu căderea Melitenei, familia Hamdanizilor a devenit principala forţă în ceea ce mai rămăsese din regiunea arabă de graniţă. În timp ce îşi extindeau controlul.

%^oitsoiimireii cuceririlor {yiz-yvi/

Hamdanizii au atacat şi au învins tribul lui Banu Habib din nordul Mesopotamiei. Prin 936, decât să se supună duşmanilor lor, membrii acestui trib au migrat în Imperiu, acceptând să treacă la creştinism şi

înrolându-se în armata bizantină. Întrucât ei aveau o cavalerie formată din douăsprezece mii de oameni, dar nu aveau ostaşi pedeştri, erau greu de integrat în structura existentă bazată pe theme, astfel că, pentru a le înlesni acomodarea, Roman a creat cinci theme de factură diferită, alcătuite integral din cavalerie. Themele acestea formau un lanţ continuu care apăra partea cea mai expusă a frontierei. Cu excepţia themei Melitenei, cea mai mare parte a teritoriului themelor fusese cucerită de Banu Habib pentru el şi supuşii săi 9.

În 936, Ioan Curcuas a pornit iar împotriva Samosatei. Tânărul, dar talentatul general poreclit Sayf al-Dawlah, adică „Sabia Dinastiei” abasizilor, a adunat o armată arabă ca să-i ţină piept. Numai că poziţia lui Sayf nu era încă sigură şi o rebeliune arabă l-a obligat să se întoarcă după ce se mulţumise pur şi simplu să le trimită provizii celor de la Samosata. Curcuas a forţat cetatea să se predea, a dărâmat-o şi i-a alungat pe locuitori, dându-le un permis de trecere. Bizantinii aveau să afle totuşi mult mai multe despre Sayf al-Dawlah, care se autonumise între timp guvernator al districtului de frontieră Amida. Doi ani mai târziu, Sayf a cucerit fortul bizantin Charpete, nu departe de Melitene. Deşi Ioan Curcuas, care se afla în apropiere cu o armată numeroasă, s-a grăbit să-i izgonească pe arabi, Sayf a reuşit să taie calea avangardei bizantine şi să o nimicească, determinându-l pe Curcuas să se retragă.

În 939, Roman, prea puţin tulburat de Sayf al-Dawlah, a trimis o expediţie în ajutorul unui grup de arabi din Sicilia care se răzvrătiseră împotriva stăpânilor lor fatimizi. Bizantinii au încercat totodată să cucerească cetatea Theodosiopolis, care era acum o proeminenţă deţinută de arabi între thema Derzene şi regatul armean aliat cu Imperiul. Deoarece bizantinii au înălţat un fort în faţa cetăţii, garnizoana arabă i-a cerut ajutor lui Sayf al-Dawlah, care a adunat o armată şi a pornit într-acolo. Luaţi prin surprindere, bizantinii şi-au demolat fortul şi s-au retras, în vreme ce generalul arab se afla încă în sudul Armeniei. Cu toate că Sayf al-Dawlah şi-a întrerupt marşul aflând că asediul fusese ridicat, el s-a decis să-şi aşeze tabăra de iarnă în apropiere.

În primăvara următoare, Sayf le-a cerut tuturor prinţilor armeni,

vasalilor formali ai califului şi conducătorilor independenţi, cum era regele Abas, fratele şi urmaşul lui Ashot al II-lea, să i se supună. Dat fiind că Sayf s-a mulţumit cu gesturi formale, cea mai mare parte dintre ei s-au supus imediat, iar majoritatea celorlalţi le-au urmat curând exemplul ca să evite o izolare primejdioasă. După ce a supus Armenia în modul acesta, generalul hamdanid a invadat teritoriul bizantin şi a efectuat un raid până la Colonia. Ioan Curcuas a sosit în cele din urmă, a eliberat cetatea şi i-a alungat pe îndrăzneţii arabi dincolo de graniţa Imperiului. Bizantinii s-au răzbunat făcând o incursiune în nordul Mesopotamiei.

În primăvara anului 941, Curcuas şi-a adunat forţele în Anatolia în vederea unei ofensive la graniţa de răsărit. Înainte de a ajunge prea departe însă, flota prinţului rus Igor a efectuat un atac prin surprindere în apropierea capitalei, încălcând tratatul încheiat în 911. Tagmatele erau departe cu Curcuas, iar flota imperială îi ţinea la respect pe piraţii arabi din Marea Egee. Îngrijorat, împăratul l-a rechemat pe Curcuas, iar între timp l-a trimis cu cincisprezece corăbii şi cu focul grecesc pe Teofanes Protovestiarios, sfetnicul său. Focul i-a înspăimântat pe ruşi, alungându-i din Bosfor, dar au debarcat în schimb pe coasta nordică a themei Optimaţilor, unde au început să jefuiască. Atunci când a sosit cu armata, Curcuas Le-a învins de mai multe ori detaşamentele, dar trupele lor s-au îmbarcat abia spre sfârşitul verii. Se pare că cea mai mare parte a flotei imperiale sosise între timp, iar Teofan i-a surprins pe ruşi şi aproape că i-a nimicit. Recunoscător, împăratul l-a răsplătit pe Teofan acordându-i titlul de mare şambelan.

În iarna următoare, bizantinii au făcut un raid în nordul Siriei până aproape de Alep, antica Beroea. Deşi rebeliunea arabă din Sicilia eşuase, mulţi dintre rebeli au fugit la bizantini, care nu au mai trebuit să le plătească tribut fatimizilor. Pe continent, după ce îl logodise pe pruncul lui Constantin al VII-lea cu fiica bastardă a regelui Hugh al Italiei, Roman a trimis o flotă ca să-l ajute pe acesta să-i alunge pe piraţii arabi din Provenţa. Bizantinii au distrus flota piraţilor cu ajutorul focului Grecesc.

În toamnă, Ioan Curcuas a invadat Armenia. Armata lui era numeroasă, deşi avea poate mai puţin de optzeci de mii de oameni cât credeau

îngroziţii arabi. Domesticul Scholae-lor a făcut doar un raid în forţă, dar războaiele civile încă în toi i-au împiedicat pe arabii din regiune să opună o rezistenţă prea mare. Curcuas a început prin a prăda cetăţile Arzen şi Martyropolis din sudul Armeniei. El a iernat în teritoriu inamic, iar prin primăvară se afla în nordul Mesopotamiei jefuind acolo oraşele Amida, Dara şi Nisibis, luându-i prizonieri pe locuitorii lor şi adunând multe bogăţii, în vară Ioan a continuat asediul cetăţii Edessa. Comandantul s-a arătat dispus să cruţe cetatea cu condiţia să-i fie înmânat Mandylionul, o năframă pe care se presupunea că era imprimat chipul miraculos al lui Ilristos, care fusese de multă vreme simbolul acesteia. În timp ce edessenii, în cea mai mare parte creştini, examinau propunerea şi îi cereau părerea neputinciosului calif, Curcuas era ocupat cu jefuirea în continuare a Mesopotamiei, prădând cetatea Resaina. Arabii nu puteau face nimic împotriva lui.

Drept răsplată pentru victoriile lui Curcuas, împăratul s-a gândit să aranjeze o căsătorie între fiica acestuia şi Roman, fiul lui Constantin al VII-lea şi totodată nepotul şi omonimul său. Cu toate că tânărul Roman era deja logodit cu fiica bastarda a lui Hugh al Italiei, vârstnicul împărat ajunsese să regrete umilitorul aranjament şi chiar şi faptul că îl îndepărtase de la putere pe Constantin, ginerele său. Bătrânul 2 făcut un testament prin care Constantin ocupa primul loc în succesiunea la tron înaintea lui Ştefan şi a lui Constantin, cei doi fii în viaţă ai lui Roman. Proiectate alianţă prin căsătorie urma să-i asigure lui Constantin al VII-lea un protector puternic

A…

În aceeaşi manieră, perspectiva aceasta a stârnii teamă şi invidie faţă de Curcuas şi de Constantin în rândul rudelor lui Roman şi al curtenilor. Ei au insistat nu numai e. Împăratul să renunţe la căsătorie, ci şi să-l numească în locul lui Curcuas în postul di căpetenie a Scholae-lor pe Pantherios, o rudă a Lecapenilor.

În ciuda consimţământului său neconvingător, Roman a ieşit evident victorios îi 944. Edessenii s-au decis să renunţe la Mandylion, iar marele

şambelan a du minunata relicvă la Constantinopol la sfârşitul verii. Imperiul triumfase în Răsărit şi avea relaţii paşnice în celelalte regiuni cu bulgarii, maghiarii şi ruşii. În toamna aceea Roman a celebrat căsătoria fiicei lui Hugh al Italiei cu fiul lui Constantin al VII-les chiar dacă mirele avea numai cinci ani. Oricât de aparte era căsătoria aceasta, e implica faptul că moştenitorul tronului era Constantin.

Fig. 115. Placă de fildeş reprezentându-i p Roman al II-lea, fiul lui Constantin al VII-lea; pe mireasa lui, Bertha-Evdochia, încoronaţi d către Îiristos, aflată acum la Cabinet de Médailles, Paris, Atât Roman cât şi Evdochia sui înfăţişaţi ca fiind mai în vârstă decât erau i realitate, dar faptul că Roman nu are bart demonstrează faptul că era copil (Fot< Bibliothčque Naţionale, Paris).

Pe măsură ce sănătatea i se înrăutăţea, Roman a devenit preocupat să-şi asigure un sfârşit liniştit. El şi-a luat călugări drept sfetnici, i-a persecutat pe evrei şi pe monoteliţi şi i-a iertat pe cetăţenii Constantinopolului de circa 137.000 de nomisme, sumă pe care aceştia o datorau vistieriei. Dar lipsit de Ioan Curcuas, forţa aflată în spatele celor mai multe dintre victoriile lui, Roman a început să-şi trădeze bătrâneţea şi slăbiciunile. Pantherios, noul domestic al Scholae-lor, încercase să se remarce prădând Germanicea şi cetatea Pagrae din apropierea Antiohiei, dar a fost înfrânt de Sayf al-Dawlah20.

Cei doi fii ai lui Roman, Ştefan şi Constantin, obsedaţi de iminenta lor intrare în umbră, s-au hotărât să facă o încercare disperată de a pune mâna pe putere. În 944, imediat după Crăciun, cu ajutorul câtorva curteni care îi simpatizau, ei l-au dus cu forţa pe tatăl lor la o mănăstire de pe o insulă din apropiere, unde acesta putea continua să se căiască fără să le pericliteze interesele. Ca fiu mai mare, Ştefan urma să devină împărat, fie având-l sub permanentă supraveghere pe Constantin al VII-lea, fie obligându-l să primească tonsura asemeni lui Roman. Aflând însă că Roman fusese obligat să se retragă la mănăstire, în faţa palatului s-a adunat o mulţime care voia să-l vadă pe Constantin al Vâl-lea.

Decât să fie linşaţi ca răzvrătiţi atât împotriva tatălui lor cât şi a conducătorului legal şi ereditar, fraţii Lecapenos au preferat să recunoască ascendentul lui Constantin. Ei au încercat totuşi să obţină controlul asupra statului, dar sora lor Elena l-a încurajat pe imperialul ci soţ să se angajeze şi el în lupta pentru putere. Constantin al Vâl-lea l-a înlocuit prompt pe învinsul curtean Pantherios cu Bardas Focas, fratele

A

lui Leon Focas, pe care Roman îl biruise în urmă cu douăzeci şi cinci de ani. În ianuarie 945, când fraţii Lecapenos au urzit un complot ca să-l ucidă pe Constantin al VŢI-lea în timpul micului dejun, acesta a pus să fie răpiţi în timpul cinei din seara aceleiaşi zile şi i-a trimis la mănăstirea unde se afla şi tatăl lor.

Aşa lipsită de glorie cum a fost, căderea lui Roman nu a dus la diminuarea valorii realizărilor unei domnii prudente şi victorioase. Lăsând

Bulgaria să se istovească singură, Roman şi talentaţii lui subalterni au profitat de declinul califatului ca să mărească Imperiul. În timpul patriarhatului lui Teofilact, fiul lui Roman, Biserica bizantină s-a unit, ba a dobândit poate chiar şi un statut superior. Marile familii ale Imperiului deveniseră mai bogate, dar nu atât de puternice încât să poată evita în întregime controlul statului. Deşi nu beneficiase de un drept dinastic de a conduce, Roman a apărut exact atunci când era nevoie de el. El l-a tratat pe Constantin al Vâl-lea cu mult mai multă generozitate decât o facuscră alţi uzuipatori cu predecesorii lor, lăsând astfel mai puţină antipatie în urma sa.

EXPANSIUNEA DIN TIMPUL LUI CONSTANTIN AL VII-LEA

După atâtea vicisitudini ale sorţii, Constantin a devenit la treizeci şi nouă de ani conducătorul efectiv al Bizanţului. Pe parcursul anilor în care nu putuse conduce efectiv Imperiul, el elaborase cărţi asupra guvernării, chiar dacă acestea constituiau compilaţii lipsite de spirit critic şi prolixe. Dată fiind experienţa lui, nu este deloc surprinzător faptul că era un om rezervat şi modest» Avea însă bun simţ, o soţie loială şi inteligentă în persoana Elenei, fiica lui Roman, şi dreptul la ilustrul supranume de Porphyrogenetus („Cel născut în purpură imperială”). Doar câţiva oameni ştiau, iar acestora puţin le mai păsa acum că, pe lângă toate, împăratul actual se născuse în afara căsătoriei, ca fiu al unui împărat care era probabil şi el copil nelegitim. În orice caz, Constantin avea de departe cele mai justificate pretenţii la tron faţă de oricine altcineva aflat atunci în viaţă.

»

Noul împărat era deranjat de prezenţa Lecapenilor. El a pus să fie castraţi sau trecuţi în rândul clerului o serie de membri ai familiei lor şi l-a încoronat pe fiul său nevârstnic ca unic coîmpărat şi moştenitor. Prin 946, Constantin a descoperit un complot pus la cale de patriarhul Teofilact Lecapenos şi de marele şambelan Teofan, menit să-l readucă pe tron pe bătrânul Roman. Cu toate că patriarhul a rezistat cu succes tentativei de destituire, împăratul i-a exilat pe Teofan şi pe ceilalţi conspiratori. Este curios faptul că el l-a ales ca nou mare şambelan pe Vasile, fiul bastard al

bătrânului împărat, un eunuc care era un apropiat al împărătesei Elena şi care a devenit un sfetnic credincios şi abil.

Constantin pretindea că Imperiul fusese prost guvernat sub familia Lecapenos şi a trimis inspectori în toate themele, care au strâns plângeri privind oprimarea săracilor de către funcţionarii locali21. Dar principala măsură a lui Constantin menită să-i ajute pe săraci a fost reafirmarea legilor lui Roman referitoare la proprietatea funciară. În primăvara anului 947, împăratul a emis un edict care le impunea marilor stăpâni de pământ să dea înapoi bunurile achiziţionate ilegal din momentul declanşării marii foamete, care avusese loc cu douăzeci de ani în urmă. Impunerea respectării stricte a acestui edict a favorizat probabil organizarea de către o serie de curteni a unui complot în favoarea lui Ştefan. Lecapenos, pe care Constantin l-a înăbuşit imediat. Un an mai târziu, bătrânul Roman a murit în mănăstire, iar urmaşii săi au început să fie daţi uitării.

Conflictele armate dintre bizantini şi arabi au scăzut ca frecvenţă şi intensitate în timpul primilor trei ani de domnie a lui Constantin. În timp ce împăratul era ocupat cu întărirea poziţiei sale, Sayf al-Dawlah se lupta cu ikhshidizii din Egipt pentru controlul asupra Siriei şi a Tarsusului. Bizantinii s-au mulţumit doar să efectueze un raid în primăvara lui 948, când Sayf al-Dawlah deţinea regiunea de graniţă ca emir al Alepului, iar ikhshidizii erau stăpâni pe Damasc şi pe sudul Siriei. Deşi Sayf a învins la început armata bizantină care trecuse graniţa Siriei, Adata, fortul său de frontieră a fost apoi cucerit şi dărâmat de Leon Focas, strategul Cappadociei şi fiul slujitorului de palat Bardas.

Fig. 116. Placă de fildeş reprezentându-l pe Constantin al Vâl-lea încoronat de Hristos, aflată acum la Muzeul de Stat al Artelor Frumoase, Moscova (Foto: Victoria and Albert Museum).

Constantin şi-a propus să organizeze în 949 o campanie de recucerire a Cretei. Foarte conştient de preţul mare plătit pentru eşecul campaniei cretane din 911, împăratul a proiectat o expediţie mai mică, mai ieftină şi mai precaută. El a repartizat o serie de corăbii să supravegheze tot

cuprinsul mărilor Egee şi Mediterană până în Spania umayyadă şi în Africa fatimidă. Cu atâtea corăbii şi oameni pregătiţi, restul flotei ducea în Creta doar 4.100 de ostaşi din theme şi tagmate. Themele Anatoliei au rămas deci aproape cu forţele lor regulate, ceea ce probabil l-a surprins pe Sayf al-Dawlah atunci când a atacat în primăvara aceea thema Lycandus. Bizantinii l-au respins şi au jefuit apoi oraşul de graniţă Germani cea, învingând o armată din Tarsus care a încercat să le ţină piept. Leon Focas a efectuat un raid până aproape de Antiohia şi a respins o forţă comandată de locotenentul lui Sayf. Teofil Curcuas, fratele lui Ioan, a cucerit în sfârşit avanpostul arab Theodosiopolis, care a devenit themă.

Expediţia spre Creta a pornit evident pe mare, conform planului, în vara aceea, sub comanda lui Constantin Gongylios. Acesta a debarcat pe insulă fără a întâmpina rezistenţa arabilor, cărora pregătirile minuţioase ale bizantinilor le-au inspirat se pare o teamă excesivă. Dar Gongylios nu a reuşit să-şi fortifice tabăra sau să strângă informaţii asupra arabilor. Aceştia i-au luat oamenii prin surprindere, ucigând o mare parte din ei, luându-i prizonieri pe majoritatea celorlalţi şi cucerindu-i tabăra. Drungarul şi o parte mai mică a flotei lui au fugit în mod ruşinos. Deşi acest fiasco se datora în mare parte incompetenţei lui Gongylios, întreaga expediţie a fost prea mică şi prea timidă. După ce pierduse atâtea corăbii ca să se apere, împăratul se aştepta la tot ce putea fi mai rău.

Încurajat fără îndoială de pierderile suferite de bizantini în Creta, Sayf al-Dawlah a declanşat în anul următor un raid extrem de ambiţios cu vreo treizeci de mii de oameni, din care făcea parte şi un contingent din Tarsus. El a trecut graniţa Imperiului în apropiere de Lycandus, a devastat o mare parte a themei Charsianum şi l-a învins pe domesticul Bardas Focas în valea râului Lycus, în sudul themei armene. Dar în timp ce Sayi se întorcea, Focas a organizat o ambuscadă într-o trecătoare din munţi aflată între Lycandus şi Germanicea. Emirul a pierdut circa opt mii de oameni şi a fost la un pas de a fi el însuşi luat prizonier. Refuzând oferta de pace a împăratului, Sayd a efectuat un nou raid în 951, invadând regiunile Melitene şi Lycandus până când o armată bizantină şi ninsoarea timpurie l-au obligat să se retragă, între timp, Constantin a trimis trupe suplimentare

în sudul Italiei, însă au fost învinse de arabi, care au ocupat cetatea Rhegium. Spre deosebire de Sayf al-Dawlah însă, arabii din Sicilia au acceptat imediat propunerile de pace ale împăratului.

Înger

TABE1. UL 12 Dinastía Maccdonaanä ímp.1ra; îi cu majuscule ifalice, ai anii de <kmmic mar cali cu „d”. Ceilalu ani xínt pentru nociere şi moarte. Descendenlii ocicgitimi iint arálatf cu liniv inirenipia.

M Pancaki

Kudocia ^MÍÍAJL /// Decapolitissa (840 – 67;

I i Kudocia VASJUi – Maria

Marianus (div. 866) (m. Cea 872?)

Îngeriría

(811 – 86;

(840rl. 867 – 86) 82/83)

d. 842 – 67)

Thcopbylaci Leca >cnus

r

TT

Styl ˇa ńus Zaufzes (m, 899)

Constanti» (ni. 879)

l. F.CAHESOS (cea 870*948: d. 92<j)-t4)

d. 912 – 13)

Crisiotbr Anastasia (m. Cea 880)

I Thcopliano”.

neopiian»» h. Kudocia Bacana îi I (m S97) kmvVT, (m.901) $icfun ALEXAUDRU 3F ROMANOS 1» rhcodorn Zoe Zauly. Înaf (866 – 912; x Zoe Carbonopsina (867 – 93) ($70 – 913;

(căxiitoritü 906)

(nt 922) (d. 899) | d 866 – 912) Atina

ßophia Stefan (ni. 967)

Chnstofor ^ (exa 895 – 931)

— I i r

Consta ni în Thcophylact 2F

(917 – 56)

Romanus

Hiena CONSfă STIN Vil (m. 96l) | (905 – 59;

d. 913 – 59)

Vasile Marc Samixílan (n. Cea 925)

Mihail Maria – Irina Pelm al Bulyariei (cea 915-cca 965) (m. 969)

Nicefor Focas cel Baíran

(m. 961

bicna CONSTANTIN VII

(905 – 59: d. 913 – 59)

Bardas Focas I con Focas (cea 879 – 969)

L L I

Maria IOANI – Theodora Bertha-fiudocia – ROMAN II Scicracna TZIMISES (m. 949) (939 – 63;

(cea925 – 76 d. 959 – 53)

d. 969 – 76)

1

Leo Focas

2 2 I

Thcophano (n. 942)

anastasia = = NICKFOR II FOCAS I

(cea 912 – 69; d. Cea 963 – 69)

r

Vladimir = Anna VASILEII C, cna CONSTAN! ÎN VIN

regedckicv (n. 963) (958 – 1025;

Nicefor Focas

Bardas Focas (m. 989)

(960 – 1028; d. 1025 – 28)

N l d. 963 – 1025)

Ftidocia THKODORA (n. Cea 977) (cea 980 – 1056; d. 1055 – 56)

ROMAN III ARG Y ROS (cea 968 – 1034; el. 1028 – 34)

ZOE*

(cea 978 – 1050; \ d. 1042)

N I

i r

= MIHAIL. IV Ioan Constantin? în (cea 1010 – 41; Orphanolropinis d1034 – 41) (cea 995 – 1043)

— CONSTANTIN IX MONOMACHOS (cea 1000 – 1055; <1.1042 – 55)

$icfan

I

MIIIAILV (n. Cea 1015: d. 1041 – 42)

În anul următor, Sayf a început să-şi refacă fortăreţele de graniţă ruinate de la Germanicea, Adata şi Samosata. Domesticul Bardas a încercat să-l oprească, dar a fost respins. În toamnă Bardas a făcut o incursiune în nordul Mesopotamiei şi în sudul Armeniei însă a fost respins. În primăvara următoare, Sayf a făcut iar un raid în teritoriul bizantin, învingându-l şi luându-l prizonier pe Constantin Focas, fiul al domesticului, care a murit în lemniţă la Alep. Emirul a refăcut Adata în 954, respingând

un alt atac condus de Bardas, şi a reconstruit Samosata, terminând astfel reconstituirea frontierei. După aceasta, împăratul şi-a dat în sfârşit seama de incapacitatea lui Bardas Focas, care, în ciuda forţei Bizanţului, pierduse toate bătăliile purtate cu arabii. Ataşat în continuare de familia Focas, Constantin l-a ales ca nou comandant al Scholaelor pe Nicefor Focas, fiul lui Bardas.

Întrucât toate aceste războaie trenau, Constantin a mai comandat câteva cărţi, a refăcut Palatul cel Mare, acordând o mare atenţie ceremoniilor imperiale şi administrând cu competenţă statul. În 956, când patriarhul Teofilact Lecapenos a murit căzând de pe unul dintre caii săi preferaţi, împăratul l-a ales ca succesor al acestuia pe călugărul Polyeuctos, primul lider spiritual din patriarhie după foarte mulţi ani. Apoi, Roman, fiul împăratului, care rămăsese văduv de la vârsta de zece ani, s-a îndrăgostit de fiica de o frumuseţe sculpturală a unui cârciumar. Pentru a pune capăt unor legături mult mai puţin şocante, împărăteasa Teodora şi împăratul Vasile le impuseseră căsătoriile urmaşilor lor, ceea ce dusese la propria lor cădere şi adusese nenorociri asupra Imperiului mult timp după aceea. Din pasivitate sau din înţelepciune, Constantin l-a lăsat pe fiul său să se căsătorească cu femeia pe care o iubea, pretinzând în mod politicos că aceasta era de familie bună. Mireasa a ales numele Sfântei Teofano, prima soţie a lui Leon al VI-lea, căreia nu i-a semănat din niciun punct de vedere.

Odată cu îmbunătăţirea conducerii armatei, războiul cu arabii a luat o întorsătură favorabilă. În primăvara anului 956, tânărul armean, strălucitul, Ioan Tzimiskes, probabil strateg al Mesopotamiei la vremea respectivă, a proiectat un raid asupra Amidei. Ca să-i facă faţă, Sayf al-Dawlah l-a lăsat pe vărul său să apere Siria şi a invadat chiar teritoriul lui Tzimiskes. Acesta s-a retras, dar a interceptat ariergarda lui Sayf. Într-o bătălie sângeroasă purtată în toiul unei ploi torenţiale, arabii au ucis aproximativ patru mii de bizantini şi i-au pus pe fugă pe ceilalţi. În acelaşi timp însă, Leon Focas l-a înfrânt şi l-a luat prizonier pe vărul lui Sayf, trimiţându-l la Constantinopol22. La începutul acelei toamne, atunci când Sayf a trimis o flotă din Tarsus ca să invadeze thema cibyrrhaeotă, apărătorii acesteia au

atacat-o cu focul

IMVXI AJAI

grecesc, i-au luat prizonieri pe mulţi din oamenii ei, după care au făcut un raid în împrejurimile Tarsusului.

În 957, domesticul Micelor Focas a asediat şi distrus Adata, pe care Sayf al-Dawlah tocmai o reconstruise cu trei ani în urmă. În momentul în care Sayf organiza o expediţie de răzbunare. Nicefor i-a mituit pe câţiva slujitori ai califului ca să-l răpească; deşi complotul a fost descoperit, el a zădărnicit campania. Sayf s-a întors furios la Alep ca să-i pedepsească pe complotişti şi să-i masacreze pe prizonierii bizantini. În acest timp, el trebuie să fi început să-şi dea seama că avea să piardă războiul cu bizantinii.

Întrucât prestigiul împăratului creştea, prinţesa Olga, văduva lui Igor şi regenta tânărului ei fiu, Sviatoslav, a făcut o vizită la Constantinopol. Ea a fost botezată cu numele de Elena de patriarhul Polyeuctos şi, deşi nu a reuşit să-şi convertească în întregime ţara, a înălţat o biserică rusească de dimensiuni considerabile2’. Nedându-şi încă seama cât de puternic era Imperiul, maghiarii au invadat din nou Tracia la începutul anului 958 şi au fost zdrobiţi de o armată adunată din themele din vestul Anatoliei. Ca un semn de bun augur pentru viitor, Teofano, soţia lui Roman, a dat naştere unui băiat, căruia i s-a dat numele de Vasile, după cel al întemeietorului dinastiei macedonene.

Către sfârşitul primăverii, Ioan Tzimiskes a organizat o incursiune în sudul Armeniei şi în nordul Mesopotamiei, prădând Dara. Când Sayf al-Dawlah a trimis împotriva lui o armată de vreo zece mii de oameni, Tzimiskes a ucis cam jumătate din ea şi a luat în captivitate mai mult de jumătate din rest. Prin toamnă, marele şambelan Vasile a sosit cu întăriri şi a asediat împreună cu Tzimiskes Samosata, pe care căderea Adatei o lăsase expusă, luând cu asalt şi dărâmând cetatea. Atunci când Sayf a contraatacat, ei l-au pus pe fugă şi au măcelărit sau au luat în captivitate o mare parte a armatei, trimiţând prizonierii la Constantinopol ca să fie arătaţi mulţimii. Bizantinii trecuseră graniţa siriană a emirului.

Ca de obicei, situaţia militară a bizantinilor din Italia se deteriorase,

deoarece arabii au invadat iar Calabria şi i-au învins. Dar în timp ce se întorceau în Italia, arabii au naufragiat, iar Fatimizii au fost de acord cu încheierea unui armistiţiu. În 959, bizantinii au năvălit prin breşa pe are o făcuseră în graniţa cu Siria şi au ajuns până la

A

cetatea Cyrrhus, pe care au prădat-o. Între timp, împăratul se pregătea de o nouă expediţie împotriva Cretei, sperând să repare singurul eşec veritabil al domniei lui. Făcând aceste pregătiri, el a mărit numărul corăbiilor şi probabil a creat o nouă tliemă navală, cea a Cicladelor24.

Constantin al VII-lea a murit în toamna anului 959. În ciuda presupusei sale sănătăţi fragile, el trăise cincizeci şi patru de ani, domnise timp de patruzeci şi şase şi condusese efectiv Imperiul timp de cincisprezece ani. Cu toate că nu era prea viguros, el a fost cu siguranţă un conducător competent şi merită să i se acorde un oarecare credit pentru succesele obţinute sub conducerea lui. Cu excepţia momentelor când comandau expediţiile militare, niciunul dintre împăraţii aflaţi pe tron nu a mai participat la bătălii de când Vasile I nu reuşise să se distingă pe câmpul de luptă. Fără să-şi dea osteneala să se amestece în treburile generalilor săi, Constantin a menţinut şi a folosit cu abilitate o armată deja puternică şi o serie de comandanţi străluciţi. Câştigurile lui teritoriale au fost destul de mici, dar generalii săi au doborât un adversar puternic în persoana lui Sayf al-Dawlah.

MOŞTENIREA LUI ROMAN AL II-LEA

Fig. 117. Roman al II-lea Porfirogenetul (959 – 963), cu chipul lui Hristos pe revers. Nomismă de aur reprezentată în mărime dublă faţă de cea reală (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

Imperiul beneficia acum de acea situaţie rar întâlnită în istoria sa: o succesiune nedisputată de la tată la fiul său adult. Roman al II-lea avea deja la douăzeci de ani un fiu, pe care l-a încoronat în 960. Criticii considerau înclinaţia spre plăceri şi dragostea pentru soţia sa Teofano ale tânărului Roman drept semne de frivolitate şi au fost împotrivă atunci când el şi-a trimis mama şi surorile la mănăstire şi i-a înlocuit pe unii dintre oficialii tatălui său. Dar principalul său sfetnic şi mare şambelan era Iosif Bringas, unul dintre sfetnicii capabili ai lui Constantin şi, în plus, Roman a continuat să apeleze la serviciile marilor generali ai tatălui său.

Se pare că Roman plănuise încă de la început să pornească războiul cu arabii. El a împărţit Scholae-le într-un post de comandă răsăritean şi unul apusean, numindu-l pe Nicefor Focas căpetenia celui din Răsărit, iar pe Leon Focas al celui din Apus; numele de Scholae era de obicei omis din ambele titluri. Este evident că împăratul i-a împărţit şi pe excubiţi în contingente răsăritene şi apusene, adăugând noi recruţi acestor două tagmate divizate25. Căpetenia din Răsărit a devenit acum comandant militar şef în Asia, iar cea din Apus omologul său în Europa, împărţind astfel puterea exagerată deţinută de fostul domestic al Scholaeaor. La sfatul lui Bringas, Roman a dus la capăt pregătirile tatălui său pentru o nouă expediţie cretană, iar în vara

Oft următoare l-a trimis pe Nicefor Focas în Creta cu o forţă copleşitoare”.

Pe lângă câteva sute de corăbii mici, aceasta includea 307 nave de război, cam de două ori şi jumătate mai multe decât în 949 sau 911. Se presupune că vâslaşii şi soldaţii numărau împreună şaptezeci şi şapte de mii de oameni, aproape de două ori mai mulţi ca în 911 şi de trei ori faţă de 949. Învăţând din greşelile tatălui şi bunicului său, împăratul a folosit toate corăbiile disponibile ca să ducă pe insulă o armată suficient de numeroasă. Nicefor a debarcat cu bine în Creta, a ucis un număr atestat ca ridicându-se la patruzeci de mii de arabi şi a asediat cetatea Chandax, capitala lor bine fortificată.

Sayf al-Dawlah a profitat de absenţa lui Nicefor şi a armatei lui ca să facă un raid în Asia Minor cu circa treizeci de mii de oameni. Decât să retragă expediţia din Creta, împăratul a preferat să-l trimită în răsărit pe Leon Focas, comandantul Scholae-lor din Apus, care respinsese recent un raid făcut de maghiari în Tracia. În toamna aceea, emirul a prădat fortul Charsianum, dar Leon a reuşit să ocupe o poziţie e A

În spatele lui. Într-o trecătoare din Munţii Taurus, Leon i-a prins pe arabi într-o ambuscadă şi i-a ucis sau i-a luat prizonieri aproape pe toţi27. Sayf a scăpat din nou, dar puterea lui primise o lovitură zdrobitoare. Împăratul a organizat un binemeritat triumf în cinstea lui Leon.

Iarna anului 961 a fost neobişnuit de friguroasă, iar o vară uscată şi năvălirile lăcustelor au declanşat foametea. În capitală a fost organizată o conspiraţie, dar Roman i-a descoperit pe complotişti şi pentru a linişti spiritele a adus alimente din provincii. În Creta, atât asediaţii cât şi asediatorii îndurau suferinţe cumplite, dar Nicefor nu se dădea bătut. Maghiarii au invadat iar Tracia, dar puterea de la Constantinopol i-a învins fără să-l recheme pe Nicefor. La începutul primăverii, el a luat cu asalt fortul Chandax, i-a străpuns zidurile şi l-a forţat să se predea, capturându-l pe emirul Cretei şi punând mâna pe bogăţiile adunate în peste un secol de piraterie. Însula a fost transformată în themă şi au fost trimişi misionari ca să înceapă convertirea ei la creştinism.

Fig. 118. Vedere asupra citadelei din Alep cu cetatea în prim plan (Foto: C. Mango, Dumberton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

Nicefor Focas s-a bucurat de organizarea unui triumf la Constantinopol, care a fost chiar mai strălucit decât cel al fratelui său. El s-a întors însă aproape imediat în Răsărit ca să se lupte cu arabii. Nicefor spera să zdrobească atât emiratul Tarsusului cât şi pe el al Alepului înainte ca Sayf al-Dawlah să aibă timp să înceapă să-şi revină în urma înfrângerii suferite. După pregătiri minuţioase, la începutul anului 962, el a pătruns în fruntea unei armate în Cilicia, unde a angajat lupta cu arabii dispunând de un număr superior de ostaşi, într-o perioadă când aceştia nu se aşteptau la niciun fel de atac28. Nicefor s-a îndreptat mai întâi spre cetatea Anazarbus, pe care a obligat-o să se predea şi a dărâmat-o. Copleşind ca număr trupele emirului din Tarsus şi cucerind o serie de forturi de graniţă, el s-a întors în Cappadocia ca să sărbătorescă Paştele. După plecarea lui Nicefor, Sayf al-Dawlah a pornit în marş spre Cilicia, revendicând anexarea emiratului la teritoriile sale. Dar el a plecat înainte de venirea toamnei, când Nicefor a invadat iar Cilicia, însoţit de Ioan Tzimiskes şi un număr de treizeci de mii de ostaşi călare şi patruzeci de mii de pedestraşi.

La început, comandantul Scholae-lor din Răsărit a prădat oraşul Sisium, apoi a pătruns în Siria propriu-zisă. El a luat prin surprindere cetăţile Germani cea şi Teluk şi a trimis un detaşament care a cucerit cetatea Manbij, vechiul Hieropolis. Pregătindu-se să apere Alepul cu un corp de armată improvizat alcătuit din voluntari, Sayf al-Dawlah şi-a trimis cele mai bune trupe ca să-i iasă în întâmpinare lui Nicefor la nord de oraş. Acesta Le-a ocolit, a pornit asupra Alepului şi i-a pus pe fugă pe Sayf şi forţa lui improvizată în faţa zidurilor acestuia. În timp ce Sayf fugea urmărit de Tzimiskes, Nicefor a început asediul. Dat fiind că alepinii erau dezbinaţi, iar zidurile lor erau degradate, bizantinii au pătruns în cetate după doar trei zile, dându-i foc şi prădând totul, cu excepţia citadelei.

La sfârşitul anului 962, Nicefor s-a retras încărcat cu bogăţii şi încununat de glorie. Se pare că nici el, nici împăratul nu avuseseră de gând să ia în stăpânire vreunul din teritoriile pe care le devastase Nicefor, ci doar să-i istovească şi să-i umilească pe arabi. Ceea ce au reuşit cu siguranţă să facă. În timp ce Sayf al-Dawlah se întorcea în capitala sa fumegândă, Nicefor a revenit agale în Cappadocia. La sfârşitul iernii, când a păşit pe sol bizantin, el a fost surprins să afle că tânărul împărat murise extenuat de pe urma unei vânători.

Curtenii lui Roman au dat prompt vina pe el, mai ales pentru că vânase în Lent. Totuşi, el a murit la vârsta timpurie de douăzeci şi trei de ani, după o domnie de trei ani şi jumătate de triumfuri militare aproape fără precedent. La moartea lui, Creta se afla în întregime în mâinile bizantinilor pentru prima dată din 828 şi o armată bizantină intrase pentru prima oară în Alep din 637, pe vremea când purta numele de Beroea. Conform practicii obişnuite, teritoriul cucerit avea o întindere modestă, campaniile având în cea mai mare parte caracter defensiv. Scopul principal al cuceririi Cretei fusese stârpirea pirateriei practicate de arabi; celelalte campanii ale lui Nicefor, asemenea tuturor ofensivelor în Răsărit ale Imperiului din ultimele trei secole, au fost destinate pedepsirii şi prevenirii raidurilor în Anatolia. Prin 963 arabii erau evident neputincioşi, în timp ce armata bizantină părea în stare să respingă orice atac. Succesiunea la tronul

Bizanţului era însă neclară.

CA/1

CAPITOLUL 16

Marile cuceriri (963 – 1025)

Moartea neaşteptată a lui Roman al II-lea, survenită atunci când fiul lui mai mare, Vasile al II-lea, avea abia cinci ani, a readus în Imperiu instabilitatea politică. Era de aşteptat ca Teofano, văduva lui Roman, să fie regenta fiilor ei, Vasile şi Constantin, dar adevărata putere se afla în mâinile marelui şambelan Iosif Bringas, ale cărui relaţii cu împărăteasa erau încordate. Nicefor Focas, domesticul Scholae-lor din Răsărit, care, după recentele sale victorii, îşi stabilise tabăra la Tzamandus, avea cea mai mare reputaţie în rândul armatei şi al aproape tuturor celorlalţi. Având nevoie de un aliat împotriva lui Bringas, împărăteasa i-a scris în secret lui Nicefor, cerându-i să se grăbească să vină la Constantinopol pentru triumful pe care îl merita.

Focas a venit şi şi-a sărbătorit triumful. El l-a acuzat apoi pe Bringas de complot împotriva lui, s-a adăpostit în Sfânta Sofia şi l-a câştigat de partea sa pe patriarhul Polyeuctos. Cu ajutorul acestuia, Nicefor a obţinut confirmarea în postul de comandă ca domestic al Scholaeaov din Răsărit înainte de a se întoarce în Cappadocia. La rândul lui, şambelanul i-a scris lui Ioan Tzâmiskes, strategul themelor anatoliene şi al doilea general ca faimă al Imperiului, cerându-i să-i ia lui Focas postul din Răsărit. Dar în loc să-l provoace pe Nicefor, care era unchiul său, Tzimiskes a preferat să se ducă direct la el cu scrisoarea. Cei doi generali au mobilizat armatele Anatoliei la Cesareea, unde, la începutul verii, acestea l-au proclamat pe Nicefor împărat, pornind apoi spre Constantinopol.

În timp ce Bringas aduna trupele europene ca să-i ţină piept lui Focas, care se apropia de capitală, acestuia i s-au alăturat fratele său Leon şi alţi ofiţeri de vază. Bringas a adus toate corăbiile disponibile pe ţărmul european ca să-l împiedice pe Nicefor să traverseze Bosforul, mergând până la a-l lua ca ostatec pe Bardas, bătrânul tată al acestuia. Dar trupele

adunate împotriva şambelanului s-au dovedit a fi prea puternice. Bardas s-a refugiat în catedrala Sfânta Sofia; în oraş s-au declanşat mişcări în favoarea lui Nicefor, şi după trei zile de luptă, mulţimea i-a copleşit pe soldaţii lui Bringas. Vasile Lecapenos, predecesorul acestuia ca mare şambelan, l-a invitat pe Nicefor să intre în cetate, unde patriarhul l-a încoronat.

CUCERIRILE LUI NICEFOR AL II-LEA

Nicefor Focas a devenit astfel împărat, demnitate pentru care era extraordinar de bine înzestrat. În vârstă de cincizeci şi unu de ani, el deţinuse principalul post de comandă al armatei timp de nouă ani cu cea mai mare distincţie posibilă şi făcea parte din familia militară de frunte a Imperiului. Cu toate că talentele lui vizau în primul rând domeniul militar, el era destul de competent în administraţie şi finanţe şi îşi demonstrase deja iscusinţa într-ale intrigii. Pios, cumpătat şi admirator al călugărului Athanasios de la Muntele Athos, respecta Biserica fără să se lase dominat de ea. Întrucât nu avea niciun fiu în viaţă, el a recunoscut drepturile tinerilor împăraţi Vasile şi Constantin. În ceea ce o priveşte pe Teofano, mama acestora, Nicefor era văduv şi se pare că făcuse deja aranjamentele ca să se căsătorească cu ea.

Împăratul i-a recompensat pe o serie dintre partizanii săi capabili. El l-a numit pe fratele lui, Leon, ca logofăt al poştelor cu rang de curator al palatului şi i-a dat fosta sa slujbă de domestic al Scholae-lor din Răsărit lui Ioan Tzimiskes. I-a redat apoi funcţia de mare şambelan lui Vasile Lecapenul, care l-a înlocuit pe exilatul Bringas. Focas l-a onorat pe Bardas, tatăl său, cu titlul de Cesar, care, dată fiind vârsta înaintată a acestuia, ar fi putut cu greu afecta succesiunea. Peste o lună, Nicefor s-a căsătorit cu Teofano, făcând din cei doi împăraţi minori fiii lui vitregi.

Sayf al-Dawlah era bolnav, iar zona de frontieră a arabilor se zbătea în ghearele foametei, provocată probabil de starea vremii, dar agravată de incursiunile bizantinilor. În toamnă, Sayf a organizat totuşi un raid, trimiţând trei detaşamente, dintre care unul a ajuns până la Iconium. Tzimiskes, comandantul Scholaeaov din Răsărit, s-a răzbunat, lansând în iarnă o incursiune în Cilicia. După ce i-a învins pe arabi în apropiere de

Adata, el a asediat prompt Mopsuestia, retrăgându-se numai atunci când, la începutul anului 964, propriile sale trupe au început să sufere de foame.

Nicefor şi-a petrecut iarna la Constantinopol pregătind expediţiile din Cilicia i Sicilia şi emiţând noi legi. Se certase deja cu patriarhul Polyeuctos, care nu era de.» cord cu căsătoria sa cu Teofano şi îi respinsese propunerea de a considera drept un Ici de martiriu moartea celor care cădeau pe câmpul de luptă împotriva musulmanilor1.

S-ar putea ca aceste dispute să-i fi dat lui Nicefor mai multe motive de a emite leg împotriva acumulării crescânde de pământuri de către Biserică, acestea fiind greu de impozitat, rămânând adesea necultivate şi fiind uneori constituite din proprietăţi militare donate ilegal. Exprimându-şi indignarea faţă de lăcomia multor mănăstiri în a aduna proprietăţi, împăratul a interzis din acel moment donarea pământuri lor Bisericii şi fondarea majorităţii noilor instituţii religioase, Mergând ferm pe linia dorinţei lui ca biserica să fie mai puţin apropiată de cele lumeşti, el a permis donarea de proprietăţi mobiliare instituţiilor nevoiaşe existente şi a încurajat fondarea unor mănăstiri simple, numite laurai (lavre – N.t.), în locuri nepopulate. El însuşi a înzestrat mănăstirea de la Muntele Athos cunoscută sub numele de Lavra cea Mare, care tocmai fusese întemeiată de Atanasie, mentorul său spiritual. Ca un avertisment la adresa patriarhului Polyeuctos, împăratul a declarat Lavra cea Mare independentă faţă de orice autoritate eclesiastică.

p” I

\ y żjrw

O–, (31…

TÍ] rijrzzti

vyczrtjoJ

»-<57 y» t>vw rsr*

Fig. 119. Nicefor al II-lea Focas (963 – 969). Miniatură din colecţia Zonaras de la Modena (Foto: Biblioteca Estense, Modena).

În primăvară, Nicefor a plecat la Cesareea ca să-şi adune forţele în vederea unui nou atac împotriva lui Sayf al-Dawlah. El a trimis în acelaşi

timp o expediţie destinată Siciliei, sperând să-i ajute pe ultimii creştini care rezistau acolo dominaţiei arabe. Forţa aceasta a debarcat aproape de Messina sub comanda lui Manuel, nepotul lui Nicefor, dar arabii au zdrobit-o atât pe uscat cât şi pe mare, ucigându-l pe Manuel şi reluându-şi raidurile în Calabria. Probabil că fuseseră trimise prea puţine corăbii.

HI MMI NAKbă OKADUALA

Îiiimivil cele rămase în Răsărit erau suficient de numeroase ca să cureţe Ciprul de.u. Ihi. Ele au adus întreaga insulă sub stăpânirea Bizanţului în vederea unei incursiuni în (ilicia2.

Fig. 120. Vedere generală a mănăstirii Lavra cea Mare, Muntele Athos (Foto: Colecţia Gabriel Millet).

Ceva mai târziu, în aceeaşi toamnă, Nicefor a invadat în forţă Cilicia3. Aşa cum procedase mai înainte şi Timişkes, el a asediat Mopsuestia, conştient de faptul că după căderea acesteia arabii îşi vor da seama că nu mai pot apăra Tarsusul. Singura apărare a Ciliciei arabe era persistenţa foametei, care l-a obligat pe împărat să ridice asediul după cincizeci de zile şi să se întoarcă la Cesarcea la începutul anului 965. Disperaţi, arabii s-au oferit să plătească un tribut, dar Nicefor a refuzat şi s-a întors în vară la Mopsuestia. El a luat cetatea cu asalt, a cucerit-o şi i-a deportat pe locuitorii ei, continuându-şi drumul spre Tarsus. Atunci când tarsioţii s-au predat în schimbul unui permis de liberă trecere spre Antiohia, Nicefor a ocupat şi cetatea lor, desăvârşind recucerirea Ciliciei.

Împăratul a creat noile theme ale Ciprului, Tarsusului şi Mopsuestiei. Alte câteva theme înfiinţate în răsărit datează probabil din acelaşi timp şi aveau menirea de a apăra Cilicia4. Nicefor le-a permis locuitorilor creştini sau care acceptau să se creştineze să rămână în regiunea recucerită, a recrutat soldaţi pentru garnizoanele ei şi i-a încurajat pe alţi creştini din Siria şi Armenia să se stabilească acolo, chiar dacă r a erau monofiziţi. În toamna aceea, împăratul s-a întors la Constantinopol pentru un alt triumf binemeritat.

Pe la începutul anului 966, Nicefor a primit o solie de la Sayf al-Dawlah,

care a solicitat un armistiţiu şi un schimb de prizonieri, şi una de la Petru, împăratul bulgar, care îşi cerea obişnuita subvenţie. Nicefor a fost de acord cu armistiţiul cu arabii, dar a refuzat furios să le plătească vreo subvenţie bulgarilor, evident din cauză că banii le fuseseră daţi pentru întreţinerea soţiei lui Petru, Maria Lecapenos, care murise cu puţin timp în urmă. Deşi Petru a dat înapoi, Nicefor a folosit pretinsa îndrăzneală a acestuia drept pretext pentru a porni războiul. Împăratul a mărşăluit spre frontiera bulgară şi a distrus câteva forturi. Fiind însă nerăbdător să se întoarcă în răsărit, i-a trimis un sol prinţului rus Sviatoslav al Kievului, pe care l-a plătit ca să atace Bulgaria6.

Pe la începutul toamnei, bizantinii au făcut o incursiune în nordul Mesopotamiei, de la Amida la Nisibis. Împăratul însuşi a devastat nordul Siriei, acoperind teritoriul dintre Manbij şi Alep, pornind apoi spre Antiohia. El a asediat Antiohia timp de o săptămână, dar s-a întors atunci când a început să ducă lipsă de provizii. Arabii erau totuşi într-o situaţie disperată. Emiratul Alepului se desmembra, iar Sayf al-Dawlah, faimosul lui emir a murit la începutul anului 967. Nicefor a ordonat probabil înainte de a se întoarce la Constantinopol extinderea posesiunilor bizantine din Armenia. Prinţul Ţăranului murise recent, iar fiii săi au cedat Imperiului moştenirea lor sub formă de themă în schimbul unor ranguri şi slujbe bizantine7. Se pare că Nicefor a anexat Taronul la Imperiu prin crearea a peste o duzină de noi theme armene în teritoriul respectiv, sub comanda generală a lui Bardas Focas, nepotul lui, ca duce de Chaldia8. În ciuda faptului că aceste mici theme armene nu erau nici bogate, nici dens populate, ele au făcut ca graniţa bizantină să înainteze până în Mesopotamia arabă şi fiecare dintre ele contribuia cu câteva trupe în plus pentru următorul atac asupra arabilor slăbiţi.

Foametea care îi lovise pe arabi a ajuns între timp în Bizanţ şi, asemenea celei anterioare, i-a determinat pe mulţi ţărani săraci să-şi vândă pământul. Nicefor a emis un edict, conform căruia numai cei săraci puteau cumpăra pământ de la alţi săraci şi ei bogaţii puteau cumpăra pământ doar de la cei bogaţi. S-ar putea ca aceasta să fi fost totodată perioada când au fost emise două legi destinate protejării posesiunilor

militare ale soldaţilor. Una dintre acestea proclama drept pământuri militare, deci cart nu puteau fi înstrăinate, proprietăţile câtorva armeni care preferaseră să fugă din noile theme decât să devină supuşi bizantini. Cea de a doua stipula crearea unei noi clase cea a cavaleriei grele, subvenţionată cu loturi militare în valoare de cel puţir douăsprezece livre de aur, de trei ori mai mult decât suma minimă acordată cavalerie obişnuite. În majoritatea cazurilor, această măsură implica probabil contribuţii vecinilor deţinători de loturi militare la cheltuielile cavaleriei grele. Membrii acestei;

Fig. 121. Tetaiteroni de aur (nomisme mai uşoare) reprezentaţi de două ori mai mari decât în realitate, cu chipul lui Hristos pe avers şi Fecioara şi Nicefor al II-lea (cf. Fig. 119) pe revers (ca semn de penitenţă) (Foto: prin amabilitatea conducerii Muzeului Arthur M. Sackler, Harvard University Art Museums, colecţia Whittemore).

Ca să-şi susţină marile campanii şi pentru a-şi organiza noile theme, împăratul a făcut diferite rechiziţii. Pentru a reduce cheltuielile, el a emis o nouă nomismă, numită tetarteron. Acesta era de douăsprezece ori mai uşoară decât moneda standard, dar era considerată ca o nomismă normală în unele plăţi efectuate de stat, ceea ce reducea cu o doisprezecime valoarea acestora. S-ar putea ca tetarteronii să fi fost folosiţi la plata soldelor multor soldaţi inactivi din themele mai vechi, de care Nicefor nu avea nevoie în campaniile lui10. Tetarteronul a adus puţine daune comerţului, deoarece moneda nu era devalorizată, iar nomismele circulau normal în cantităţi a căror greutate permitea vehicularea lor. Cu toate acestea, pretenţiile sporite ale lui Nicefor şi reducerea valorii plăţilor au fost sesizate şi au provocat nemulţumiri, mai ales într-o perioadă de recesiune economică. În timpul protestelor din capitală din primăvara anului 967, unii cetăţeni l-au persiflat şi au aruncat cărămizi spre el.

care semănau oarecum cu cavalerii Europei occidentale, urmau să formeze mici contingente de trupe de şoc pentru armatele lui Nicefor9.

Convenţia încheiată de Nicefor cu ruşii, conform căreia aceştia urmau să atace Bulgaria s-a dovedit a fi o iniţiativă eronată. În vara anului 967, cneazul Sviatoslav a ajuns la Dunăre, a zdrobit armata bulgară şi a blocat o parte a acesteia în fortăreaţa de la Dristra. Înfrângerea aceasta l-a consternat pe împăratul bulgar Petru, care nu mai avea putere să reziste. Sviatoslav a considerat că putea dispune după bunul plac de acest teritoriu, a ocupat Micul Preslav şi s-a instalat confortabil ca să-şi petreacă iarna acolo. Alarmat de perspectiva unui puternic principat rusesc întinzându-se de la Kiev până la graniţa Imperiului, Nicefor a încheiat la

începutul anului 968 o alianţă cu bulgarii. Când pecenegii au atacat Kievul, probabil la îndemnul împăratului, Sviatoslav a trebuit să plece din Bulgaria ca să-i izgonească.

Bizanţul a dobândit alt vecin supărător în persoana lui Otto 1, recent încoronatul împărat german. Prin 968, Otto îşi asigurase suzeranitatea asupra lombarzilor de la Capua şi Benevento, până la graniţele cu Calabria şi Longobardia bizantină. Otto urmărea încheierea unei alianţe prin căsătoria fiului său cu o prinţesă bizantină, dar ambasadorii lui Nicefor au amânat tratativele. Ca să urgenteze negocierile, Otto a invadat thema Longobardiei, după care şi-a trimis la Constantinopol ambasadorul, cremonezul Liudprand. Atunci când bizantinii l-au repudiat pe acesta, Otto a organizat un raid atât în Longobardia cât şi în Calabria. Nicefor a încredinţat cele două theme unui nou comandant din marină, un italian numit comandant al Italiei, şi a trimis întăriri”.

Nici Sviatoslav, nici Otto, nici persistenţa foametei în Imperiu nu l-au împiedicat pe Nicefor să organizeze în toamna anului 968 o altă expediţie împotriva arabilor El a invadat regiunea Martyropolisului, a traversat nordul Mesopotamiei şi a cucerit probabil Edessa, transformând-o într-o themă12. Înaintând în nordul Siriei, şi-a făcut apariţia în faţa Antiohiei, apoi a pornit spre sud şi a prădat Hama (Epiphania) şi Homs (Emesa), din care a luat capul lui Ioan Botezătorul. După ce a făcut incursiuni şi a luat prizonieri până la puternic fortificatul Tripoli, împăratul a ocupat principalele fortăreţe de coastă de la nord de acesta. Reîntorcându-se la Antiohia, pe care a împresurat-o de data aceasta, Nicefor a strâns o forţă puternică în apropiere de fortul Pagrac ca să asedieze cetatea. El l-a făcut răspunzător de apărarea întregii graniţe răsăritene pe Petru, un eunuc capabil, căruia i-a acordat titlul de stratopedarh („comandant al armatei”) şi i-a încredinţat comanda fortului Pagrae unui alt general, Mihail Burtzes, după care a demobilizat o mare parte a forţei sale, întrucât proviziile nu ajungeau pentru toţi, şi s-a întors la Constantinopol. Asedierea Antiohiei a continuat pe tot parcursul iernii.

La începutul anului 969, Petru al Bulgariei a murit, Boris al II-lea, fiul lui, moştenind instabilul imperiu bulgar. După ce i-a învins pe pecenegi,

Sviatoslav şi-a adus armata înapoi în Bulgaria şi nu i-a luat prea mult timp ca să-i supună pe bulgari. El a ocupat Preslavul, capitala Bulgariei, capturându-l pe Boris împreună cu familia sa, apoi a încheiat cucerirea estului ţării, luând în stăpânire şi devastând cetatea Philippopolis din sudul acesteia. Cu toate că Sviatoslav nu atacase încă teritoriul bizantin, atitudinea lui devenea tot mai neliniştitoare. Extinderea statului rus ameninţa Bizanţul în mai mare măsură decât o făcuseră bulgarii.

În celelalte regiuni, bizantinii lichidau totul din calea lor. Eugeniu, noua căpetenie a Italiei, a învins forţele lui Otto şi l-a luat prizonier pe prinţul lombard al cetăţii Capua, aliatul acestuia. Bardas Focas, ducele Chaldiei, a invadat ceea ce mai rămăt A

sese din Armenia arabă şi a distrus oraşul Manzikert, capitala ei. În toamna aceea, după o blocadă de aproape un an, Mihail Burtzes a pătruns în Antiohia, cucerind cetatea cu ajutorul lui Petru Stratopedarhul. Când vestea a ajuns la Constantinopol, împăratul a primit-o cu sentimente confuze, întrucât îi părea rău că nu cucerise el însuşi Antiohia. Se părea însă că nu mai exista niciun obstacol în calea cuceririi nordului Siriei şi se spune că Nicefor intenţiona să recucerească Ierusalimul.

Cu toate aceste victorii Nicefor a beneficiat de un credit surprinzător de mic în cadrul Imperiului. Pe lângă faptul că era acuzat de declanşarea foametei, el era în relaţii proaste cu o serie de persoane importante. Mihail Burtzes s-a întors la Constantinopol găsindu-l pe Nicefor nemulţumit de faptul că, prin luarea cu asalt a Antiohiei, depăşise ordinele pe care i le dăduse el. Ioan Tzimiskes, domesticul Scholae-lor din Răsărit, era nemulţumit că împăratul nu-i încredinţase lui operaţiunile din regiunea respectivă, ci lui Petru Stratopedarhul. Cel mai rău din toate acestea era faptul că Teofano se săturase de austeritatea soţului ei, a cărui personalitate era destul de diferită de a sa. Ea îl prefera pe fermecătorul Ioan Tzimiskes, şi l-a convins pe „Nicefor să-l cheme pe acesta în capitală. Astfel că Tzimiskes şi împărăteasa au urzit un complot ca să-l asasineze pe Nicefor, urmând apoi să se căsătorească şi să conducă împreună. Ei i-au atras de partea lor pe Mihail Burtzes şi pe o serie de alţi generali şi – curteni, printre care se număra şi puternicul mare şambelan Vasile

Lecapenos. La două luni de la căderea Antiohiei, Teofano i-a introdus în palat pe Tzimiskes şi pe tovarăşii lui. După un moment de cumpănă, găsind patul lui Nicefor gol, ei l-au descoperit pe asceticul împărat dormind pe duşumea, în faţa icoanelor lui, şi l-au ucis.

Nicefor al II-lea a murit după doisprezece ani de triumfuri militare, începute pe vremea când era general şi desăvârşite atunci când a ajuns împărat. El a ruinat Emiratul Alepului, a distrus bazele din Anatolia de unde arabii îşi porneau raidurile şi le-a înlocuit cu un zid de theme bizantine. A recucerit Antiohia, vechea capitală a Siriei, reşedinţă patriarhală şi poartă de intrare în restul teritoriului ţării. Deşi îndelungatele conflicte militare, sărăciseră şi depopulaseră cea mai mare parte a: eritoriilor cucerite, acestea şi-au revenit în cele din urmă, iar pericolul arab nu va mai reprezenta niciodată o problemă pentru Imperiu. Nicefor izbândise în războaiele Durtate în răsărit datorită unei hotărâri care friza nechibzuinţa, mai ales atunci când i-a înlocuit la graniţa de nord pe paşnicii bulgari cu periculoşii ruşi. Totuşi, dacă nu ar fi neglijat celelalte frontiere şi nu şi-ar îl asumat riscul de a deveni nepopular, este posibil ca el să nu fi reuşit să-i zdrobească pe arabi înainte ca aceştia să-şi adune forţele.

CUCERIRILE LUI IOAN TZIMISKES

Asasinarea lui Nicefor de către Tzimiskes constituia o crimă aproape fără precedent şi nejustificată. Ioan i-a înlocuit pe demnitarii care erau partizani ai lui Nicefor înainte ca aceştia să poată organiza o rezistenţă armată şi a declarat că orice revoltă va fi pedepsită cu moartea. Din fericire pentru Tzimiskes, patriarhul Polyeuctos fusese unul dintre principalii critici ai lui Nicefor şi a sesizat pericolul unui vid de putere la Constantinopol. Numai că Polyeuctos avea anumite principii, aşa că a refuzat deschis să acorde dispensa necesară căsătoriei lui Ioan cu Teofano şi încoronării lui ca împărat. Drept condiţie a încoronării lui Ioan, el a cerut ca acesta să-şi împartă averea personală săracilor, să o exileze pe Teofano şi să-i pedepsească pe ceilalţi asasini ai lui Nicefor. Ioan a renunţat de bunăvoie la proprietăţile sale, a exilat-o pe împărătească şi i-a executat pe doi dintre ucigaşi. În aceste condiţii patriarhul l-a declarat pe Ioan absolvit

de păcate în virtutea ungerii lui cu mir la încoronare13.

Ioan Tzimiskes l-a înlocuit astfel pe Nicefor al II-lea în demnitatea de coîmpărat şi de tutore al tinerilor împăraţi Vasile şi Constantin. Spre deosebire de Nicefor, care nu detronase pe nimeni, se căsătorise cu împărăteasa legală şi restabilise ordinea în momentul când era nevoie de el, Ioan era un uzurpator din toate punctele de vedere. Cu toate acestea, cei care îl cunoşteau îl simpatizau. Încă plin de energie la patruzeci şi patru de ani, era scund şi avea un chip blond, mult admirat de bizantini. Se bucura de reputaţia de a fi credincios şi generos. Familia lui era de origine armeană, dar avea legături strânse cu conducerea militară a Bizanţului. Bunicul lui, Bardas Focas, fusese domestic al Scholae-lor, fratele bunicului său, Ioan Curcuas, ocupase acelaşi post, iar mama lui era sora lui Nicefor al II-lea. Tzimiskes întrunea experienţa şi talentele militare ale lui Nicefor şi era înzestrat şi cu o ingeniozitate pe care acesta nu o avusese. Norocul lui Ioan a constat şi în faptul că foametea, care durase trei ani, a luat sfârşit cam în perioada când a preluat el puterea, întrucât, asemenea majorităţii celorlalţi, bizantinii erau înclinaţi să dea vina pe administraţie chiar şi în situaţiile în care era limpede că nenorocirile depăşeau clar capacitatea de control a acesteia.

Fig. 122. Ioan al I-lea Tzimiskes (969 – 976). Miniatură din colecţia Zonaras de la Modena. (Foto: Biblioteca Estense, Modena)

Ioan i-a exilat pe Leon Focas, fratele lui Nicefor, şi pe cei doi fii ai acestuia, Nicefor Patricianul şi Bardas, ducele Chaldiei. La începutul anului 970, la două luni după încoronarea lui Ioan, patriarhul Polyeuctos a murit la o vârstă înaintată, iar împăratul a ales un succesor mai puţin înclinat spre a sfida capetele încoronate. Dar l-a menţinut în postul de mare şambelan pe Vasile Lecapenos, tovarăşul lui de complot, acordându-i principala responsabilitate a afacerilor interne ale Imperiului. Tzimiskes i-a dat fostul lui post de domestic al Scholae-lor din Răsărit lui Bardas Scleros, fratele fostei soţii. În ciuda nemulţumirii lui anterioare faţă de stratopedarhul Petru, împăratul l-a menţinut în post, dat fiind faptul că acesta părea să intenţioneze să-şi încununeze faptele de vitejie de la Antiohia prin cucerirea Alepului.

Istoviţii alepini baricadaţi în citadela capitalei lor au cerut pace. Ei au cedat formal ţinuturile de coastă siriene pe care Nicefor al II-lea începuse să le ocupe. Ceea ce rămăsese din Emiratul Alep între Hama şi Eufrat a intrat în dependenţă bizantină, plătind tribut Constantinopolului şi fiind condus de un emir numit cu aprobarea împăratului. Teritoriul bizantin ajungea acum până la graniţa califatului fatimid, care cucerise Egiptul şi pusese recent stăpânire pe Tripoli, şi la cea a emiratului hamdanid de la Moşul din nordul Mesopotamiei. Tzimiskes avea planuri pentru ambele state musulmane.

Se pare că împăratul a reorganizat armata de la graniţa de răsărit, pe care Nicefor o repartizase într-un număr de mai mult de treizeci de mici theme. La începutul domniei lui Ioan, aceste theme de graniţă se aflau sub jurisdicţia a trei ducate. Ducatul Chaldiei a rămas în nord, deşi se pare că şi-a pierdut autoritatea asupra themelor armene în favoarea unui nou ducat al Mesopotamiei din sectorul central. Antiohia a devenit ducatul regiunii sudice, care includea noile theme din jurul ei şi diverse theme din Cilicia şi din sudul Siriei. Se pare că Ioan a întărit şi mai mult aceste ducate, acordându-le autoritatea asupra a încă şapte theme, desprinse din themele mai vechi cele mai apropiate de graniţă.14.

Ca să se elibereze pentru operaţiunile din Răsărit, Ioan a intrat în trataţive cu Otto I, care invadase din nou thema longobardă, şi cu Sviatoslav, care mobiliza trupe în răsăritul Bulgariei. Otto a fost încântat să facă pace atunci când Tzimiskcs l-a eliberat pe prinţul cetăţii Capua şi a fost de acord cu căsătoria dintre Teofano, nepoata sa, şi fiul împăratului occidental. Sviatoslav considera diplomaţia drept semn de slăbiciune, aşa că a cerut un tribut mare. Ameninţând altfel cu atacarea Constantinopolului. Împăratul şi-a dat seama că războiul cu ruşii era necesar şi a început pregătirile de luptă. El a recrutat o nouă tagmată de patru mii de oameni, cunoscută sub numele de Nemuritorii, şi şi-a adunat celelalte trupe. Ioan a trimis o forţă de circa douăsprezece mii de oameni ca să păzească graniţa Traciei sub comanda lui Bardas Scleros, domestic al Scholae-lor din Orient, şi a stratopedarhului Petru 5. Probabil că în vara aceea, o armată alcătuită din ruşi şi bulgari a trecut graniţa şi a angajat lupta cu armata lui Bardas în apropiere de Adrianopol. După o bătălie crâncenă, bizantinii i-au ucis pe mulţi dintre ruşi şi i-au alungat pe ceilalţi.

Acesta a fost momentul când Bardas Focas, fostul duce al Chaldiei, a declanşat o rebeliune ca să-l răzbune pe unchiul său, Nicefor al II-lea. După ce a evadat din lemniţa de la Amasia, Bardas s-a îndreptat spre cetatea Cesareea din Cappadocia, unde numeroşii membri şi prieteni ai familiei Focas l-au proclamat împărat. Tatăl lui Bardas, Leon, şi fratele lui, Nicefor, au încercat să-l ajute din locul unde fuseseră exilaţi, dar Tzimiskcs i-a întemniţat pe amândoi şi a pus să li se scoată câte un ochi. Împăratul l-

a trimis pe Bardas Scleros în Antiohia ca să înăbuşe rebeliunea, apelând la trupele adunate pentru campania lui împotriva ruşilor. Scleros şi-a stabilit tabăra la Dorylaeum, în thema opsiciană, iar Focas în locul numit atât de potrivit Bardaetta din thema Anatoliei”. Evitând încleştarea, Scleros i-a atras treptat pe o parte din oamenii lui Focas în afara taberei, i-a luat prizonieri pe alţii şi l-a convins în cele din unâia pe Focas să se predea în schimbul promisiunii că nu i se va face niciun rău. Acesta a fost trecut în rândul călugărilor şi trimis în exil.

Kbdkbsaktlă UKAUUALA

După înăbuşirea acestei revolte, Tzimiskes s-a înrudit cu dinastia legitimă, căsătorindu-se cu Teodora, fiica lui Constantin al VII-lea, care fusese absolvită de jurământul monastic impus ei şi surorilor ei de Roman al II-lea. Împăratul l-a trimis pe Bardas Scleros împreună cu armata lui să ierneze în Tracia, unde ruşii începuseră să efectueze raiduri. La începutul anului 971 însă, o armată fatimidă a ajuns sub zidurile Antiohiei şi a asediat-o. Tzimiskes a ordonat mobilizarea unei forţe din trupele de graniţă, care i-a învins pe arabi şi i-a forţat să ridice asediul17. În tot acest timp, împăratul rămăsese pasiv, iar victoriile lui fuseseră defensive şi repurtate de alţii.

În războiul cu Sviatoslav, Ioan era decis să se descurce mai bine. După o instruire generală a trupelor, el a pornit la începutul primăverii împotriva mşilor, însoţit de Bardas Scleros şi de Vasile Lecapenos, marele lui şambelan. Se pare că Tzimiskes se afla în fruntea a patruzeci de mii e oameni, din care făcea parte şi tagmata Nemuritorilor, şi a trimis o flotă de vreo trei sute de corăbii să-i atace pe ruşi pe Dunăre, luându-i din spate’8, în ciuda îndelungatelor pregătiri şi a numeroaselor avertismente, bizantinii i-au luat prin surprindere pe mult prea încrezătorii ruşi. Ioan s-a îndreptat drept spre Preslav, capitala bulgară, şi i-a înfrânt acolo pe ruşi, ucigând aproape nouă mii dintre ei şi închizându-i în cetate pe ceilalţi. După care bizantinii au luat cu asalt Preslavul, ucigându-i pe toţi ruşii şi eliberându-l pe împăratul bulgar Boris al II-lea.

Redenumind Preslavul Ioannopolis, după numele său, Ioan a înaintat spre Dristra, pe Dunăre, unde se adăpostise Sviatoslav împreună cu cea

mai mare parte a armatei ruse. După o bătălie scurtă care s-a sfârşit cu victoria totală a bizantinilor, Tzimiskes l-a blocat pe Sviatoslav în cetatea Dristra. Flota bizantină a navigat în susul Dunării ca să desăvârşească asediul, pe care o serie de detaşamente ruseşti de sacrificiu nu au reuşit să-l spargă. Împăratul nu a fost împiedicat nici de o lovitură pusă la cale de Leon Focas, lipsit parţial de vedere, care a fost arestat şi căruia i-a fost scos şi celălalt ochi. După trei luni de asediu, pierderile grele suferite de ruşii care încercau să străpungă încercuirea şi epuizarea totală a proviziilor l-au forţat pe Sviatoslav să ceară pace. Atunci când Tzimiskes a fost de acord să-l lase pe cneaz să se întoarcă la Kiev, dându-i drept provizii o anumită cantitate de grâne, distribuirea acesteia a dezvăluit faptul că din cei şaizeci de mii de ruşi de la început rămăseseră doar douăzeci şi două de mii.

După plecarea lui Sviatoslav, împăratul a instalat o garnizoană în Dristra şi i-a schimbat numele în Theodoropolis, după Sfântul Theodor Stratelates, care şi-ar fi făcut se zice apariţia în timpul asediului ca să-i ajute pe bizantini. În cele din urmă Ioan s-a întors la Constantinopol ca să-şi sărbătorească triumful. El l-a obligat pe Boris al II-lea să abdice şi a anexat cea mai mare parte a Bulgariei, creând şase theme în vestul acesteia, toate cu garnizoane noi şi se pare că a împărţit în două cele şase theme din apus după modelul graniţei de răsărit. Autoritatea asupra acestor theme mici a fost divizată între noile ducate ale Adrianopolului şi Thessalonicului, astfel că Balcanii de est şi de vest aveau fiecare un duce cu puteri extinse19. Prin campaniile dintr-un singur an, Ioan dobândise pentru Imperiu un teritoriu vast şi fiertil, asigurând un tampon în profunzime Traciei şi împingând frontiera spre cursul inferior al Dunării pentru prima oară de la începutul secolului al şaptelea.

Având evident de gând să bizantinizeze Bulgaria, împăratului nu numai că a desfiinţat monarhia Bulgariei, dar a şi transformat patriarhia ei într-o arhiepiscopie supusă patriarhiei de la Constantinopol. În vestul Bulgariei însă, patru fii ai contelui Nicolae, un guvernator bulgar local, menţineau o independenţă precară în regiunea cuprinsă între Olirida (vechiul Lychnidus) şi Serdica. Deşi i-au oferit adăpost destituitului patriarh bulgar,

niciunul dintre ei nu s-a proclamat împărat; ei erau cunoscuţi pur şi simplu sub numele de Cometopuli, adică Fiii Contelui. Chiar luate împreună, posesiunile lor constituiau o modestă rămăşiţă a fostului Imperiu bulgar” 0.

În primăvara anului 972, în timp ce puterea bizantină era la apogeu, Otto I a celebrat căsătoria dintre fiul şi moştenitorul lui, Otto al II-lea, şi Teofano, nepoata lui Tzimiskes. Această alianţă era benefică pentru ambele părţi. Asigurând totodată posesiunile Imperiului din Italia, care erau de altfel dificil de apărat, căsătoria aceasta era flatantă pentru Bizanţ şi mai ales pentru Tzimiskes. Cu toate că unii dintre curtenii lui Otto au protestat pe motiv că Teofano nu era înrudită cu dinastia legitimă macedoneană, împăratul german o considera drept un premiu orice prinţesă bizantinăz1.

Fig. 123. Placă de fildeş reprezentându-i pe împăratul Otto al II-lea (973 – 983) şi pe soţia sa Teofano în veşminte bizantine, aflată acum la Musée de Cluny, Paris (Foto: Copyright Réunion des Musées Nationaux).

e i n

Se părea că Tzimiskes era în sfârşit liber să-şi satisfacă dorinţa de a lupta t t A

Împotriva arabilor. În toamna aceea, el şi Melias, comandantul răsăritului, au invadat emiratul Moşul, situat chiar în faţa teritoriului bizantin, dincolo de Eufrat. Împăratul a prădat şi a dat foc cetăţii Nisibis, apoi a pornit spre nord şi a asediat Martyropolisul. Întrucât acesta rezista, Tzimiskes s-a întors la Constantinopol, lăsându-l pe Melias la graniţă să continue războiul22. Întenţionând probabil să desăvârşească cucerirea Bulgariei înainte de a-şi concentra întreaga atenţie asupra războiului din Răsărit, Tzimiskes a trimis o expediţie în susul Dunării. Generalii lui au extins controlul Bizanţului asupra văii Moravei (Margus), unde a creat noile theme ale Rasului şi Moravei23. După aceste cuceriri, teritoriul imperial încercuia aproape domeniile Cometopulilor, care păreau condamnaţi.

Dar în vara anului 973, când Melias asedia Amida, forţele emirului Mosulului l-au învins şi l-au luat prizonier. După moartea lui Melias în captivitate la începutul anului următor, împăratul şi-a masat trupele ca să

răzbune moartea domesticului răsăritului. În 974, Tzimiskes a pornit spre thema Taronului ca să-şi înceapă campania. Prinţii armeni independenţi, temându-se ca nu cumva el să intenţioneze să mai anexeze o parte din teritoriile lor, l-au recunoscut drept conducător pe regele Ashot al III-lea, care a negociat promp o alianţă cu Imperiul24. Având de partea lui zece mii de ostaşi armeni aliaţi, Ioan a invadat din nou emiratul Mosulului. Devastându-l şi prădându-l cu sălbăticie, el a obţinut un tribut de la cetăţile Martyropolis şi Amida, a trecut prin cetatea pustiită Nisibis şi şi-a continuat marşul spre Moşul. Emirul, care era implicat într-un război civil, a fost de acord să plătească Imperiului un tribut anual. Împăratul a sărbătorit un alt triumf la Constantinopol25.

După supunerea emiratului Alepului şi umilirea emiratului Mosulului, Ioan a atacat în primăvara anului 975 cea mai puternică forţă arabă, caii fătul fatimid. La început, el şi Bardas Scleros, comandantul Scholae-lor din răsărit, au cucerit Apamea, pe care se pare că Alepul o pierduse în favoarea fatimizilor. După care Tzimiskes a invadat nordul Siriei, aflat atunci sub stăpânirea fatimizilor, cu excepţia câtorva rebeli din jurul Damascului. Împăratul a înaintat până la Baalbek, cucerindu-l de la conducătorul rebel al acestuia, Alp Tikin. Acesta a fost de acord să-i plătească lui Tzimiskes un tribut anual de 60.000 de dinari şi l-a invitat să intre în cetatea Damasc. De acolo, Tzimiskes a făcut o scurtă vizită în Galileea, unde a urcat pe Muntele Tabor ca să vadă locul unde avusese loc Schimbarea la Faţă a lui Hristos. În timp ce era acolo, mai multe cetăţi, printre care Tiberias, Acra şi Cesareea, i-au trimis tributul. Datorită înaintării continue a trupelor fatimide staţionate de-a lungul coastei, împăratul a pornit spre nord, către Berytus, care i s-a predat. După ce a primit şi lvî ar ut cuceriri tyoj-iv^j/

tributul de la Sidon, el a jefuit cetatea Byblos şi a efectuat un raid în jurul bastionului fatimid de la Tripoli.

Împăratul organizase deci până acum campanii mai mult ca să câştige glorie şi bogăţii şi să-i slăbească pe viitor pe fatimizi decât ca să anexeze noi teritorii. În timpul verii, el şi-a propus totuşi să supună şi să anexeze regiunea de coastă dintre Antaradus şi Antiohia. În ciuda faptului că

Nicefor cucerise principalele oraşe, iar alepinii cedaseră Imperiului întregul ţărm al mării, o serie de fortăreţe rămăseseră în mâinile arabilor. Tzimiskes le-a slăbit puterea şi a organizat şi instalat trupe în noi theme de-a lungul coastei26.

Într-o scrisoare către aliatul său, Ashot al III-lea, împăratul declara că adevăratul lui ţel era recucerirea Ierusalimului. Deşi acesta ar fi fost greu de atins în cadrul campaniilor din anul respectiv, el părea perfect realizabil ca obiectiv viitor. Exact aşa cum campania din 968 a lui Nicefor pregătise cucerirea deplină de către Ioan a coastei cuprinsă între Antiohia şi Tripoli, campania lui Ioan din 975 era probabil menită să pregătească cucerirea ulterioară a oraşului Tripoli, a restului coastei siriene şi foarte probabil şi a Ierusalimului.

Deocamdată, Tzimiskes s-a întors la Constantinopol. Se spune că la întoarcere a fost neplăcut impresionat de faptul că o mare parte a proprietăţilor funciare ale Ciliciei fusese achiziţionată de marele şambelan Vasile Lecapenos. Conform unui zvon plauzibil, Vasile a aflat că împăratul avea intenţia să facă cercetări şi a pus să fie otrăvit ca să le evite. Ioan era deja bolnav când a sosit în capitală şi a murit la începutul anului 976.

Moartea lui Tzimiskes, survenită când acesta se afla la apogeul puterii, a dus la întreruperea punerii în practică a marilor proiecte ale domniei lui. Mai avea de cucerit o parte din Bulgaria şi din Siria, deşi nu era vorba de un teritoriu mai mare decât cel deja ocupat. Mai avea multe de făcut pentru organizarea cuceririlor, dar nimic nu atestă faptul că n-ar fi putut face faţă acestei sarcini. El a lăsat în urmă un Imperiu nu doar mai întins decât înainte, ci şi mai în siguranţă decât fusese de la începutul secolului al VI-lea. Tzimiskes a avut noroc în carieră, dar nu şi în anticiparea momentului morţii sale. El demonstrase pe parcursul a şase ani un geniu şi un entuziasm pentru cuceriri neegalat de niciun alt împărat bizantin, nici măcar de Nicefor al II-lea. Dacă nu ar fi murit la cincizeci şi unu de ani, ci la şaizeci, ar fi putut foarte bine să cucerească şi restul Siriei şi Bulgariei şi poate chiar să organizeze o campanie în Egipt. Bizanţul avea încă generali excelenţi şi resurse extraordinar de mari, dar un Ioan Tzimiskes era practic de neînlocuit.

REDRESAREA GRADUALĂ DIFICULTĂŢILE LUI VASILE AL II-LEA

În 976, Vasile al II-lea avea optsprezece ani, vârstă la care mai mulţi împăraţi începuseră să domnească efectiv. Dar Vasile Lecapenos, marele şambelan, nu era deloc dispus să împartă puterea cu el, iar după domniile lui Nicefor Focas şi a lui Ioan Tzimiskes, armata şi administraţia erau obişnuite cu o mână fermă şi matură. Nimeni nu simţea nevoia îndepărtării lui Vasile sau a fratelui său Constantin, amândoi părând a fi leneşi, iubitori de plăceri şi gata să accepte sfaturile celor din jur. Constantin s-a căsătorit devreme, iar Vasile şi-a petrecut burlăcia cu diverse legături amoroase27. Marele şambelan i-a măgulit pe cei doi fraţi rechemând-o din exil pe mama lor Teofano, deşi ea nu se bucurase niciodată de mare influenţă la curte.

Învinuit de toată lumea atât de moartea lui Nicefor cât şi de cea a lui Tzimiskes şi incapabil ca eunuc să domnească singur, marele şambelan avea duşmani extrem de puternici. Cel mai important dintre aceştia era Bardas Scleros, domesticul răsăritului, fostul cumnat şi aliat credincios al lui Tzimiskes. Şambelanul a încercat să-l retrogradeze pe Scleros din postul de căpetenie a răsăritului în cel de duce al Mesopotamiei şi să-l despartă de Mihail Burtzes, locotenentul său, numindu-l pe acesta duce al Antiohiei. Înlocuitorul lui Scleros în postul de căpetenie al Orientului urma să fie Petru Stratopedarhul. După ce s-a prefăcut că acceptă retrogradarea, Scleros s-a răzvrătit28.

În vară, Bardas Scleros s-a proclamat împărat la Melitene, sperând probabil să devină coîmpărat al lui Vasile şi al lui Constantin. Cea mai mare parte a armatei de la graniţa răsăriteană i s-a alăturat lui Scleros, care l-a atras de partea lui şi pe emirul Mosulului. În restul Anatoliei, domesticul Petru şi Mihail Burtzes adunau oameni loiali împărarului de la Constantinopol. Probabil că în toamna aceea, ei s-au confruntat cu Scleros într-o bătălie care a avut loc în apropiere de Lycandus. Dar el i-a pus pe fugă. Forţele lui Scleros l-au luat prizonier pe Burtzes, care li s-a alăturat şi au atras de partea lor o mare parte a Anatoliei centrale şi de sud, din care făcea parte şi flota cibyrrhaeoţilor.

În 977, marele şambelan a trimis o altă armată sub comanda eunucului Leon Protovestiarias la Cotyaeum. Leon a făcut joncţiunea cu Petru şi a

încercat să încurajeze dezertările din rândul rebelilor, oferind bani şi privilegii, metoda la care se recursese pentru înăbuşirea rebeliunii lui Bardas Focas cu şapte ani în urmă. Dar atragerea de partizani de partea unui eunuc bastard s-a dovedit mai dificilă decât ralierea susţinătorilor marelui Tzimiskes. Leon şi-a atras puţini aderenţi, astfel că Scleros a înaintat spre Lacul celor Patruzeci de Martiri din thema anatoliană. Leon a recurs la elementul surpriză. Mărşăluind cu repeziciune de-a lungul drumului spre Cotyaeum, el a depăşit armata lui Scleros şi a pornit spre Răsărit, ţinutul natal al majorităţii oamenilor lui Scleros. Îngrijoraţi de căminele lor, unii dintre ei au dezertat la Leon. Scleros a trimis un detaşament de avangardă sub comanda lui Burtzes ca să-l ajungă din urmă pe Leon, însă a fost învins. Cu toate acestea, atunci când Scleros a sosit cu grosul forţelor, el i-a zdrobit pe loialişti, luându-l prizonier pe Leon şi ucigându-l pe Petru.

Întrucât cea mai mare parte a Asiei Mici i s-a alăturat lui Scleros, acesta a pornit spre Niceea şi a asediat-o. În vederea asedierii Constantinopolului, flota cibyrrhaeotă a cucerit insulele din Marea Egee şi era pe punctul de a intra în strâmtoare când Vasile Lecapenos a trimis din capitală flota imperială. Aceasta a străbătut Helespontul, a angajat lupta cu cibyrrhaeoţii în largul coastelor Faceei şi i-a alungat de pe mare. După ce Scleros a ocupat Niceea, permiţând garnizoanei ei înfometate să plece, Imperiul a ajuns să fie împărţit între rebelii din Anatolia şi loialiştii din Europa şi din insule. Scleros a înaintat spre Bosfor, dar nu avea la dispoziţie o flotă ca să-i transporte trupele.

Aceste tulburări le-au permis lui Boris, fostul împărat bulgar, şi fratelui său, Roman, să evadeze din Constantinopol şi să se îndrepte spre vestul Bulgariei. Deşi un grănicer bulgar l-a luat pe Boris drept bizantin şi l-a ucis, Roman a reuşit să ia legătura cu Cometopulii, care se pare că reocupaseră themele Ras şi Morava, asigurându-şi posesiunilor din Bulgaria apuseană. Cometopulii l-au recunoscut pe Roman ca împărat de drept, chiar dacă se ştia că era eunuc. Roman a jucat un rol decorativ, dar Cometopulii îl considerau util pentru câştigarea bulgarilor de partea

independenţei faţă de Bizanţ.

Războiul civil cu Bardas Scleros a dus şi la alte nenorociri pentru Imperiu. Arabii din Sicilia au început să devasteze Calabria şi Longobardia bizantină. Se pare că emiratul Alepului a încetat în 977 să mai plătească tribut Bizanţului. În anul următor, emirul Mosulului a sistat plata tributului atunci când a fost detronat de sultanul buwaid al Bagdadului şi a fugit la Scleros şi la rebelii acestuia. Se poate ca sultanul să fi cucerit totodată Edessa bizantină. Agravată de războiul civil, o altă foamete s-a răspândit pe tot cuprinsul teritoriului bizantin.

La începutul anului 978, disperatul Vasile Lecapenos s-a gândit să se alieze cu Bardas Focas, exilat cu opt ani în urmă în Chios. Focas era un general periculos şi capabil, unul mediocru având puţine şanse împotriva lui Scleros; cel puţin Focas îl ura pe Scleros pentru că acesta reprimase revolta lui împotriva lui Tzimiskes şi îi ruinase cariera. Astfel încât, după prestarea unor jurăminte ardente de loialitate, lui Bardas

Focas i s-a încredinţat sarcina de a-l învinge pe Bardas Scleros şi titlul domestic al Scholae-lor din răsărit. Dat fiind că atât Scholae-le cât şi Orientul se aflau în mâinile inamicului, Focas a fost nevoit să adune trupe de la Constantinopol şi din themele apusene.

Atunci când Focas a încercat să treacă Helespontul, a descoperit că ţărmul asiatic era bine apărat de fiul lui Scleros. Întorcându-se la Constantinopol, et a reuşit totuşi să treacă de Scleros şi să traverseze Bosforul. Focas a pornit imediat spre Cesareea, ţinutul natal al familiei sale cappadociene. Ajuns acolo, el i-a atras de partea lui pe mulţi partizani, printre care se număra şi Mihail Burtzes, care trecuse din nou în tabăra adversă. Mărşăluind spre apus ca să-i iasă în cale lui Focas, Scleros a angajat lupta cu acesta în apropiere de Amorium către sfârşitul primăverii. După pierderi grele de ambele părţi, Focas s-a retras în răsărit. Ambii generali şi-au regrupat trupele. În toamna aceea, Scleros I-a atacat pe Focas la Basilica Therma, în thema Chrasianum. Ambele armate au suferit din nou pierderi grele, iar Focas s-a retras iar în răsărit. Chiar şi el părea incapabil să înăbuşe rebeliunea.

Fig. 124. Vedere dinspre mare a mănăstirii Iberon („a iberienilor”) de la Muntele Athos (Foto: Dumberton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

În timpul iernii, ducele Antiohici, care fusese de partea lui Scleros, i s-a alăturat lui Focas, iar prinţul iberian David al ţinutului Tao de Sus i-a trimis lui Focas douăsprezece mii de ostaşi călare. În primăvara anului 979, Focas a considerat că era suficient de puternic ca să-l atace pe Scleros în thema Charsianum, mult mai la vest, la Aquae Saravenae3. De data aceasta, Focas a ieşit învingător. Obosiţi, rebelii lui Scleros s-au împrăştiat, iar acesta a fugit la Bagdad. Prin toamnă, mai rămăseseră doar câteva puncte izolate de rezistenţă ale rebelilor. David al ţinutului Tao de Sus a fost răsplătit cu acordarea pe viaţă a posesiunii asupra Theodosiopolisului, iar iberienii lui au întemeiat o mare mănăstire pe Muntele Athos din prada dobândită de la rebeli32. Dar meritul principal pentru reprimarea rebelilor i-a fos atribuit lui Bardas Focas, căruia i s-a organizat celebrarea unui triumf la Constantinopol.

Puterea împăratului era atât de mare încât chiar şi rănile a patru ani de război civil s-au vindecat repede. Se pare că foametea se mai potolise, iar Cometopulii cuceriseră doar themele expuse ale Rasului şi Moravei, deşi cel mai energic membru al familiei, Samuel, a organizat prin 980 o incursiune în Thessalia. În Orient, Imperiul nu pierduse nimic cu excepţia Edessei, iar în toamna anului 981, Bardas Focas a declanşat o incursiune împotriva Alepului, forţându-l pe emirul acestuia să-şi plătească din nou tributul. Deşi împăratul german Otto al II-lea a invadat la începutul anului 982 Italia bizantină, fatimizii din Calabria l-au învins într-o bătălie atât de sângeroasă încât atât germanii cât şi arabii s-au retras. Spre sfârşitul anului, o nouă căpetenie a Italiei restabilise controlul bizantin.

Bardas Focas era acum comandantul suprem al armatei, dacă nu şi stăpânul Imperiului. În 983, el a salvat emiratul Alepului de un atac al fatimizilor şi a pretins un tribut dublu, jefuind cetatea Homs atunci când aceasta nu a putut să-şi plătească cota. Doi ani mai târziu, atunci când tributul Alepului era restant, Focas a invadat teritoriul alepin şi a asediat Apamea. Zvonul răspândit printre arabi era că adevăratul lui obiectiv era

cucerirea întregului emirat şi deportarea populaţiei musulmane. A primit însă pe neaşteptate ordin să se retragă nu de la Vasile marele şambelan, ci de la împăratul Vasile.

A.

În vârstă de douăzeci şi şapte de ani, Vasile al II-lea era de mult timp nemulţumit de puterea lui Vasile Lecapenos şi i-a impus acestuia arestul la domiciliu la sfârşitul anului 985. Probabil că împăratul a pus capăt campaniei lui Focas şi ca să înlăture pericolul ca nu cumva acesta să o îndrepte împotriva Constantinopolului. El i-a transferat autoritatea asupra Siriei bizantine unui nou duce al Antiohiei, Leon Melissenos. În timp ce în armată circulau zvonuri privind un complot, trupele fatimide au cucerit fortul Balaneae de pe coasta siriană, iar Samuel al Bulgariei a pus stăpânire pe Larissa, principalul oraş al Tessaliei. Leon Melissenos a recucerit însă curând cetatea Balaneae, iar la începutul anului 986 împăratul l-a trimis pe Vasile Lecapenos într-un exil fără întoarcere. Următorul duce al Antiohiei a fost chiar Bardas Focas, care a acceptat degradarea sa din postul de domestic şi a reînnoit tratatul cu emiratul

Alepului. Vasile al II-lea a dus astfel la bun sfârşit rezolvarea delicatei chestiuni a preluării puterii depline33.

Dornic să dovedească faptul că putea lupta, tânărul împărat s-a folosit de cucerirea Larissei de către Samuel. În vara anului 986, fără să-şi cheme armatele din răsărit sau pe Bardas Focas, el a pornit însoţit de Leon Melissenos spre Serdica, una dintre principalele fortăreţe ale lui Samuel. Lăsându-l pe Leon să păzească trecătoarele de întoarcere în teritoriul bizantin, Vasile a asediat Serdica. Cu toate că Samuel a pornit în grabă din Grecia ca să o apere, el a rămas pe dealurile din jurul oraşului, îndrăznind doar să hărţuiască detaşamantele bizantine care făceau ravagii. Vasile era însă lipsit de experienţă militară şi se pare că trupele lui apusene erau inferioare excelentelor regimente din răsărit. Dat fiind că asediul bătea pasul pe loc, armata lui a început să ducă lipsă de provizii. Un raport conform căruia Melissenos complota pe ascuns împotriva lui l-a determinat pe împărat să se retragă, moment în care, în timp ce mărşăluiau spre casă, ştirea că bulgarii ar fi ocupat trecătorile a stârnit panica în rândul

soldaţilor. Bulgarii le-au întins înfricoşaţilor bizantini o ambuscadă în trecătoarea Poarta lui Traian şi au masacrat o mare parte din ei. Vasile a scăpat cu fuga în mod ruşinos împreună cu supravieţuitorii.

Când vestea înfrângerii tânărului împărat a ajuns la Bagdad, sultanul buwaid i-a permis lui Bardas Scleros să se întoarcă în Imperiu şi să încerce din nou să preia puterea. Scleros i-a oferit în schimb sultanului un tratat de alianţă şi câteva forturi din sudul Armeniei3’. În iarna anului 986 spre 987, Scleros şi adepţii lui au pornit spre Melitene. Acolo, el i-a atras de partea lui pe mulţi bizantini şi armeni, precum şi un contingent de marwanizi, kurzii musulmani care stăpâneau sudul Armeniei. Se pare că această a doua rebeliune a lui Scleros nu a fost mai puţin înspăimântătoare decât prima.

Împăratul i-a dat ordin lui Bardas Focas să o înăbuşe, acordându-i acestuia titlul domestic al răsăritului. Focas şi-a masat trupele în thema Charsianum, dar le-a folosit ca să se proclame împărat în vara acelui an. El a iniţiat prompt trataţive cu Scleros. Acesta a fost de acord să-l recunoască împărat pe Focas cu condiţia ca acesta să-i acorde în schimb puteri extraordinare asupra Siriei şi a Mesopotamiei bizantine. Tânărul împărat se confrunta deci cu o coaliţie constituită din rebelii autohtoni şi din armata pe care o trimisese împotriva acestora. În disperare de cauză, el a apelat la cneazul rus al Kievului, singurul conducător vecin care părea suficient de puternic ca să răstoarne situaţia. Oferta lui Vasile consta în mâna surorii sale, Anna. Aceasta era o ofertă extraordinară, întrucât niciun conducător păgân şi puţini dintre cei creştini se căsătoriseră vreodată cu o prinţesă bizantină35.

cât A

Este limpede că împăratul se afla într-un pericol de moarte. Puterea rebelilor părea atât de copleşitoare încât, în timpul unei întrevederi pentru ratificarea acordului, Focas l-a prins şi întemniţat pe Scleros, după care a plecat nevătămat. El a atras de partea lui cea mai mare parte a armatelor şi aliaţilor acestuia şi aproape toată Anatolia, inclusiv Chersonul. Pe la mijlocul anului 988, oamenii lui au ocupat Chrysopolisul de pe ţărmul Bosforului şi au asediat chiar cetatea Abydus din Helespont. Vasile al II-lea

nu mai avea în stăpânire decât provinciile europene, unde bulgarii erau în plină ofensivă, şi partea mai slabă a armatei, a cărei rezistenţă aceştia o zdrobiseră. Cu mai mult de jumătate din veniturile Imperiului încasate de Focas, vistieria centrală era aproape total epuizată.

Dată fiind situaţia, Vasile a ratificat alianţa cu Vladimir, cneazul Kievului. Atras de şansa de a se căsători cu Anna, Vladimir s-a convertit la creştinism şi a trimis şase mii de oameni dincolo de Marea Neagră. Căsătoria dintre Vladimir şi Ana a avut loc în vară la Kiev, odată cu un botez colectiv al ruşilor şi în timp ce trupe auxiliare ruseşti ajungeau la Constantinopol. Vasile i-a transformat într-o companie permanentă de mercenari cunoscută sub numele de Garda Varegă37. El a trimis totodată pe mare la Trebizonda o armată condusă de generalul armean Grigore din Taron. Acesta a mărşăluit spre sud şi a adunat recruţi, probabil în cea mai mare parte armeni din rândul celor are îl sprijiniseră pe Scleros înainte ca acesta să fi fost trădat. Deschiderea acestui front răsăritean l-a obligat pe Focas să-l trimită pe Nicefor, fiul său, în răsărit, de unde a obţinut întăriri însumând o mie de iberieni de la David al Tao-ului de Sus.

La începutul anului 989, Vasile a traversat Bosforul şi a debarcat în timpul nopţii la Chrysopolis, însoţit de varegi. El i-a surprins acolo pe rebeli, i-a ucis pe mulţi dintre ei şi i-a luat prizonieri pe cea mai mare parte a celorlalţi, împreună cu comandantul lor, pe care i-a întemniţat. Astfel că împăratul a înregistrat prima lui victorie militară. Cu toate că Nicefor, fiul lui Focas, îl învinsese decisiv pe Grigore din Taron, oamenii lui s-au împrăştiat la vestea victoriei lui Vasile. În primăvara aceea, împăratul şi fratele lui Constantin au pornit spre Abydus ca să ridice asediul căruia cetatea îi era victimă. După ce amândouă armatele s-au confruntat timp de câteva zile, Vasile a organizat un atac surpriză. În timp ce încerca să-şi adune forţele, Focas a suferit un atac şi a murit pe câmpul de luptă.

Moartea lui Focas i-a dat lui Vasile prilejul de a obţine victoria. Acesta s-a dovedit a fi nemilos, mutilându-i pe unii dintre oamenii lui Focas şi executându-i pe ceilalţi. Între timp, se pare că trupele ruseşti de la Kiev cuceriseră Chersonul de la rebeli, acţiune în cadrul căreia l-au prădat fără milă38. Deşi Vasile a sărbătorit un triumf, mulţi dintre rebeli rămăseseră

liberi, găsindu-şi un conducător atunci când

Kbukfcă AKLA OKADUALA

văduva lui Focas l-a eliberat din închisoarea din apropiere de Melitene pe Bardas Scleros39. Scleros s-a proclamat iar împărat, s-a aliat cu Leon şi Nicefor, fiii lui Focas, şi a refăcut alianţele cu arabii şi armenii pe care Focas îi atrăsese de partea lui. Dar Scleros era bătrân şi obosit, iar oamenii lui erau demoralizaţi şi împrăştiaţi. În toamna aceea, el şi Nicefor Focas au primit iertarea oferită de Constantin, fratele împăratului. Leon Focas a încercat să reziste la Antiohia, dar locuitorii acesteia l-au trădat lui Vasile. El a fost exilat, iar Vasile a ajuns în sfârşit împărat necontestat.

Fig, 125. Miliaresion de argint, reprezentat în mărime dublă faţă de cea reală, comemorând victoria lui Vasile al II-lea (963 – 1025) şi a fratelui său Constantin al VIII-lea la Abydus în 989; avers, bustul Fecioarei Nikopoios (Victorie sigură) cu înscripţia „Maica lui Dumnezeu, ajută-i pe împăraţi”; revers, înscripţia „Maică Slăvită de Dumnezeu, cel care se încrede în Tine nu se înşală” (Foto: prin bunăvoinţa direcţiunii Muzeului Arthur M. Sackler, Harvard University Art Museums, Colecţia Whittemore).

Cei trei ani de război civil care au survenit la exact şapte ani după cel anterior cu Bardas Scleros au zdruncinat serios Imperiul. Armata era istovită şi dezorganizată, iar vistieria secătuită. Bulgarii lui Samuel au profitat de dezordine ca să se extindă spre răsărit şi spre sud, cucerind Preslavul şi Pliska, organizând incursiuni până la Thessalonic şi punând stăpânire în 989 pe cetatea Beroea din apropiere. Ruşii i-au înapoiat lui Vasile Chersonul într-o stare deplorabilă. Arabii din Sicilia îşi reluaseră raidurile în Italia bizantină. Din fericire pentru Imperiu, dincolo de graniţa de răsărit, hamdanizii, marwanizii şi buwayzii erau prea ocupaţi cu luptele dintre ei ca să atace Bizanţul.

Deşi se terminase printr-o victorie care îi adusese mult credit lui Vasile, cel de a.1 doilea război civil făcuse din acesta un veritabil ursuz. Întorcând spatele distracţiilor de care fusese mare amator în tinereţe şi pe care hotărâse evident că nu şi le mai putea permite, el a devenit crud şi auster.

După ce ajunsese la concluzia că fusese vorba de trădări repetate ale generalilor şi sfetnicilor săi, împăratul ajunsese să nu mai aibă încredere aproape în niciunul dintre puternicii vremii. Cu toate că trecuse de treizeci de ani, a rămas necăsătorit, probabil ca să evite complicaţiile relaţiilor cu o soţie sau cu rudele acesteia. Era extrem de bănuitor faţă de generalii ambiţioşi, cum erau cei care se revoltaseră împotriva lui, faţă de iberieni şi armeni, care trecuseră de partea rebelilor, şi faţă de bulgari, care, învingându-l, declanşaseră revoltele.

SUCCESELE LUI VASILE AL II-LEA

În ciuda faptului că, iniţial, Vasile era la fel de interesat să se răzbune cât şi să refacă Imperiul, cele două ţeluri s-au dovedit a fi compatibile, iar nemulţumirile lui nu erau nici absurde, nici extravagante. Prin primăvara anului 990, el a trimis o expediţie ca să-i pedepsească pe iberieni pentru că îl sprijiniseră pe Bardas Focas. După o victorie bizantină, David al Taoului de Sus a cerut pace, acceptând surezanitatea Imperiului şi fiind de acord să lase moştenire acestuia toate posesiunile lui, dat fiind faptul că nu avea moştenitor. Vasile a acceptat aceşti termeni şi i-a acordat lui David rangul de curopalat. Ca delegat al împăratului, David a pornit să cucerească pământuri de la musulmani ca să le adauge daniei sale.

În anul următor, Vasile a declanşat un război metodic împotriva bulgarilor. Încercând să evite riscurile înfrângerilor şi ale ambuscadelor de felul celor cărora le fusese victimă la Poarta lui Traian, s-a concentrat asupra recuceririi teritoriului aflat în stăpânirea Bizanţului la moartea lui Ioan Tzimiskes. El a început, se pare, prin a ataca cuceririle lui Samuel din nordul Greciei. Vasile a pus curând mâna pe Roman, împăratul cu numele al bulgarilor, şi a redus treptat numărul fortăreţelor cucerite pe parcursul atâtor ani de Samuel, printre care se afla probabil şi Larissa40.

În timp ce se lupta cu bulgarii, Vasile a lăsat în răsărit suficiente forţe sub comanda lui Mihail Burtzes, ducele Antiohiei, care a contribuit la apărarea protectora-

A

tului bizantin al Alepului împotriva unui atac declanşat de fatimizi. În 992, Vasile a trimis o armată şi împotriva marwanizilor din sudul Armeniei,

probabil drept răzbunare pentru ajutorul acordat de aceştia lui Bardas Scleros, şi i-a forţat să-i plătească un tribut. În timp ce bizantinii erau ocupaţi cu campaniile împotriva bulgarilor şi a marwanizilor, un general fatimid a atacat din nou Alepul, l-a învins pe Burtzes în apropiere de Antiohia şi i-a incitat pe musulmanii din Laodiceea să se revolte; dar Alepul a rezistat, iar Burtzes i-a supus şi i-a deportat pe rebeli după ce armata fatimidă s-a retras.

Împăratul şi-a continuat în 993 campania împotriva bulgarilor, încheind o alianţă împotriva lor cu prinţul sârb al Diocicci”. În anul următor, Vasile a recucerit Beroea şi părea gata să facă o incursiune în principalul teritoriu al lui Samuel din jurul Ohridei. Apoi fatimizii au atacat din nou Alepul. Cu toate că Vasile i-a trimis întăriri lui Burtzes, care a pornit iar în apărarea Alepului, armata fatimidă l-a respins, a ucis cinci mii de oameni din trupele lui şi a organizat un asediu al Alepului pe timpul iernii. Disperaţi, alepinii au apelat la ajutorul împăratului Bulgariei.

În timp ce se pregătea să se întoarcă în răsărit, se pare că Vasile i-a încredinţat lui Grigore din Taron, ca duce al Thessalonicului, operaţiunile militare împotriva bulgarilor42. În primăvara anului 995, se spune că împăratul a adunat patruzeci de mii de oameni şi s-a grăbit spre Alep cu o avangardă de şaptesprezece mii de oameni”. Doar la simpla veste a apropierii sale, for|ele fatimide au ridicat asediul, care aproape că înfometase cetatea, şi s-au retras spre sud. Vasile ar fi putut anexa cu uşurinţă Alepul, dar a preferat să-l întărească. Sislând plata tributului anual, el a recucerit cetăţile emiratului care căzuseră în mâinile fatimizilor, inclusiv Apamea şi Homs, după care a asediat oraşul Tripoli. Guvernatorul fatimid al acestuia a acceptat protectoratul bizantin, ca şi pe cel asupra Alepului, dar tripolitanii l-au repudiat şi nu au fost de acord cu concesiile sale. Vasile s-a mulţumit deocamdată să reclădească fortăreaţa bizantină Antaradus aliată în apropiere, pe care fatimizii o distruseseră. Totodată, el l-a înlocuit şi arestat pe Burtzes, ghinionistul duce al Antiohiei. După scurta şi profitabila sa campanie, împăratul s-a întors în capitală.

Acolo Vasile s-a ocupat de afacerile interne, pe care se pare că le neglijase oarecum în timpul campaniilor. În 996, el a numit un nou patriarh

al Constantinopolului, după o perioadă de patru ani în care postul rămăsese neocupat, şi a promulgat o nouă lege împotriva oficialilor care achiziţionau pământ de la micii proprietari funciari. Reconfirmând legea din 934 a lui Roman I, care stipula obligativitatea tuturor celor care cumpăraseră pământ de la săraci să-l dea înapoi fără compensaţii, Vasile a extins-o la foştii mici proprietari funciari care se îmbogăţiseră şi a permis revendicarea pământului oricând, abolind statutul privind prescrierea după patruzeci de ani. Împăratul a anulat şi toate donaţiile de terenuri din proprietatea Imperiului făcute de Vasile Lecapenos care nu beneficiau de aprobarea specială a împăratului”. Deşi a avut, prin această legislaţie mai puţine realizări faţă de predecesorii săi, nu se poate ca Vasile să fi uitat că familiile de mari moşieri Scleros şi Focas îi cauzaseră atâtea necazuri. El a avut grijă să confişte la moartea acestuia enormele proprietăţi ale lui Eusthatius Mateinus, un fost aliat al lui Bardas Focas. Probabil că după promulgarea acestei legi

O o

Vasile a mai rămas o vreme la Constantinopol ca să impună aplicarea ei riguroasă şi să repartizeze pământurile revenicate ce urmau să intre în posesia Imperiului.

Este posibil totodată ca împăratul să fi ezitat să se întoarcă în Bulgaria deoarece califul fatimid al-Aziz construia o flotă ca să o trimită împotriva Siriei bizantine. În vara anului 996, corăbiile au ars însă în portul din apropiere de Cairo unde fuseseră construite; egiptenii i-au învinuit pe negustorii din portul Amalfi bizantin doar cu numele. Când califul a trimis o altă flotă şi o armată ca să asedieze cetatea Antaradus, Damian Dalassenos, noul duce al Antiohiei, i-a învins cu uşurinţă pe asediatori şi a organizat o incursiune în împrejurimile oraşului Tripoli. Apoi al-Aziz a murit, iar urmaşul lui era un băiat aflat abia la vârsta preadolescenţei. În 997 au izbucnit rebeliuni anţi-fatimide la Damasc şi Tyr, răzvrătiţii din ambele tabere apelând la Vasile. Acesta a trimis corăbii la Tyr, dar a ezitat să se aventureze atât de departe în interiorul uscatului până la Damasc.

În acelaşi an, Samuel al Bulgariei a organizat un raid în împrejurimile Thessalonicului. El l-a făcut prizonier pe fiul lui Grigore din Taron, ducele

cetăţii, iar atunci când acesta din urmă a încercat să-l salveze, a fost el însuşi prins într-o ambuscadă şi ucis. După ce a scos din luptă forţele bizantine, Samuel a recucerit Beroea şi câteva localităţi din nordul Tessaliei şi a început invadarea Greciei, împăratul l-a însărcinat atunci cu războiul împotriva bulgarilor pe noul său domestic al Scholaeaox din apus, Nicefor Uranos, care a sosit la Thessalonic ca să afle că Samuel ajunsese în Peloponez. El a străbătut în marş forţat Tessalia, şi-a stabilit baza la Larissa şi i-a ieşit în cale lui Samuel în valea râului Sperchius, în timp ce acesta se întorcea din sud45. Uranos a traversat noaptea râul umflat de ploaie, i-a luat prin surprindere pe bulgari şi i-a măcelărit aproape pe toţi.

Samuel însuşi şi fiul lui cel mai mare au fost răniţi şi şi-au făcut drum spre casă, în vestul Bulgariei, aproape fără trupe”. Căpetenia bulgarilor a cerut pace, oferindu-se să facă din teritoriile lui un stat clientelar. Vasile a acceptat imediat, dar apoi Samuel a aflat se pare că Roman, suveranul său, murise în captivitate la Constantinopol. Vestea aceasta l-a încurajat evident pe Samuel să se proclame împărat şi să reia rezistenţa, cu toate că era limpede că bulgarii erau slăbiţi.

În 998, în timp ce Vasile intenţiona să reînceapă el însuşi lupta cu bulgarii, fatimizii au recucerit nu numai partea Siriei care se răzvrătise împotriva lor, dar şi Aparnea, care aparţinea Alepului. Atunci când Damian, ducele Antiohiei, a asediat Apamea, el a fost rănit de moarte, iar forţele fatimide i-au pus oamenii lui pe fugă. Împăratul a încercat să ajungă la o înţelegere cu fatimizii, continuându-şi în acest timp campania împotriva bulgarilor. Pe la începutul anului 999, el s-a răzbunat pentru „nfrângerea suferită cu treisprezece ani în urmă, atacând şi cucerind Serdica şi fortăreţele din jurul ei, pe care Le-a adăugat probabil unei noi theme, cea a Dhilippopolisului. După ce s-a întors, dându-şi seama că diplomaţia eşuase să rezolve conflictul cu fatimizii, Vasile s-a simţit obligat să plece personal în Răsărit. Ca să nite încredinţarea comenzii puternicei armate europene unui singur om, el a; mpărţit-o între doi generali, Nicefor Xiphios şi Theodorocanos.

În toamna anului 999, împăratul a sosit în Siria însoţit de garda lui varegă şi le Nicefor Uranus. Vasile a curăţat repede de fatimizi regiunea

Apameei, instalând în „ortul Sizara ostaşi armeni, ca să supravegheze pe viitor frontiera 47. El a asediat din iou oraşul Tripoli, dar fortăreaţa fatimidă i-a rezistat şi de data aceasta. După ce l-a uimit pe Uranos duce al Antiohiei, Vasile s-a retras pe timpul iernii în Cilicia. Se Dare că el a creat două noi theme la nord de Alep, umplând golul lăsat de pierderea 5dessei şi creând un paravan pentru apărarea Ciliciei de viitoarele raiduri48. Cu toateză s-a pregătit să-şi reia campania peste un an, expediţia lui îi convinsese deja pe fatimizi să înceapă trataţive serioase de pace.

Se pare că împăratul bulgar Samuel a profitat de absenţa lui Vasile şi a lui Jranos ca să pună stăpânire pe Dyrrhachium, probabil în urma unei trădări. Samuel I-a lumii guvernator al cetăţii pe Grigore, fiul lui Ashot, pe care îl făcuse prizonier în 997; i îl însurase cu fiica sa. Samuel a cucerit şi regatul sârb al Diocleei şi a atacat thema Dalmaţiei, care a fost salvată doar atunci când dogele Veneţiei a preluat controlul în lumele împăratului, în primăvara anului 100049... Pe urmă, forţele lui Vasile au dat o ovitură puternică posesiunilor lui Samuel din răsăritul Bulgariei. Cei doi generali Dizantini, Nicefor Xiphios şi Theodorocanos, au cucerit Preslavul, Pliska şi Micul 3reslav, care au devenit toate theme50.

Probabil că Vasile ar fi reluat imediat lupta împotriva lui Samuel dacă prinţul David al Tao-ului de Sus n-ar fi murit în aceeaşi primăvară. Dat fiind că împăratul era noştenitorul acestuia, el a pornit în grabă spre Tao-ul de Sus şi l-a anexat noului ducat al Iberiei înainte ca prinţii din vecinătate să aibă vreme să-l revendice. Bagrat al II-lea al Abasgiei, prinţul cu cele mai îndreptăţite pretenţii, a fost consolat prin icordarea titlului de curopalat şi a proprietăţii pe viaţă asupra câtorva teritorii de graniţă ale lui David. La începutul anului 1001, după ce şi-a preluat moştenirea „beriană, împăratul a încheiat un armistiţiu pe zece ani cu fatimizii care se dovediseră incapabili să-i cucerească teritoriile, iar el nu avea pretenţii asupra nici unuia dintre: ele ale lor. În acest fel înţelegerea servea intereselor ambelor părţi. După încheierea acestui armistiţiu, Vasile i-a încredinţat lui Nicefor Uranos apărarea graniţei răsăritene şi s-a întors ca să se lupte cu bulgarii.

Se pare că în timp ce Vasile îşi pregătea campania, Ashot din Taron a

evadat pe o corabie, întrucât nu mai voia să fie guvernatorul cetăţii Dyrrhachium, post în care fusese numit de Samuel, şi a aranjat ca aceasta să se predea împăratului51. După recuperarea Dyrrhachiumului, Vasile a pornit spre Thessalonic, pătrunzând în posesiunile lui Samuel din nordul Greciei. El nu numai că a recucerit recentele teritorii preluate de Samuel, dar a cucerit şi Edessa, care aparţinuse probabil bulgarilor timp de peste o sută de ani. În primăvara anului 1002, împăratul a pornit spre Vidin, principala fortăreaţă de la Dunăre deţinută de Samuel, organizând un asediu extrem de hotărât al acesteia.

Prin vară, garnizoana Vidinului era disperată. Prea slab ca să poată ridica asediul, Samuel a încercat să-l determine pe Vasile să se retragă, organizând un raid în sud. El a declanşat un atac surpriză asupra Adrianopolului, a prins cetatea pe picior greşit, în timp ce aceasta era lipsită de apărare, şi a jefuit-o. Între timp, împăratul cucerise Vi dinul şi se răzbunase prin prădarea mai multor forturi bulgare de graniţă în timp ce se întorcea la Constantinopol. În primăvara următoare, Vasile a mers şi mai departe cu răzbunarea, organizând o incursiune în Bulgaria. El l-a învins pe Samuel în apropiere de Scopia şi, înainte de a se întoarce în capitală, a jefuit atât tabăra lui Samuel cât şi cetatea.

Ajuns la Constantinopol, Vasile a emis o nouă lege împotriva marilor proprietari de pământ, care avea drept scop compensarea cheltuielilor din războiul cu bulgarii. El a ordonat ca atunci când micii proprietari nu reuşeau să-şi plătească taxele, vecinii acestora deţinători de proprietăţi mai mari trebuiau nu numai să-şi achite

A

impozitele, dar se pare că şi întreaga sumă datorată. Întrucât legea aceasta se aplica şi multor proprietăţi bisericeşti, patriarhul Sergius al II-lea şi o mare parte a clerului au protestat împotriva ei; dar împăratul nu Le-a promis decât că o va revoca odată cu supunerea bulgarilor 52. S-ar putea ca şi vistieria să fi fost încă afectată, după cum reiese din această lege, deoarece războaiele civile cu Bardas Scleros şi cu Bardas Focas fuseseră urmate de campanii costisitoare şi nu foarte profitabile în Iberia, Siria şi Bulgaria. În apus, împăratul lăsase în cea mare parte grija apărării

în seama dogelui Veneţiei, care avea să salveze oraşul Bari de un asediu organizat de arabi în toamna anului 1003 53.

În anul următor, Vasile a declanşat o a patra campanie împotriva lui Samuel, care a fost poate doar un raid în forţă, după care a sistat operaţiunile militare ca să le dea bulgarilor zdrobiţi posibilitatea de a se supune'. Împăratul recuperase teritoriile Imperiului atât din Orient cât şi din Occident, ajungând foarte aproape de situaţia existentă la moartea lui Toan Tzimiskes. Deşi Vasile nu recucerise themele Morava şi

Ras, a pus stăpânire pe Edessa grecească şi Serdica, ceea ce probabil că Tzimiskes nu reuşise. Cucerirea de dragul cuceririi nu avea mare valoare pentru Vasile; cea mai importată achiziţie a lui, ducatul Iberiei, fusese rezultatul nescontat al unei răzbunări puse la cale împotriva prinţului acestuia. După optsprezece ani de conflicte militare constante, după ce îşi pedepsise duşmanii şi îşi asigurase graniţele, împăratul şi-a permis un răgaz de care aveau nevoie atât el cât şi Imperiul.

Fig. 126. Vasile al II-lea triumfând asupra duşmanilor lui. Viziune contemporană din Psaltirea Veneţiană (Marciamis graecus 17) (Foto: Biblioteca Marciana, Veneţia).

CUCERIRILE LUI VASILE AL II-LEA

Această perioadă de calm relativ a durat câţiva ani, timp în care vistieria s-a umplut suficient de mult. Se pare că Vasile a mai făcut din când în când câte un raid împotriva bulgarilor, sperând probabil în continuare că Samuel va accepta protectoratul bizantin, cu care fusese cândva de acord. De altfel, împăratul manifesta o aversiune faţă de război vecină cu apatia. În 1008, el nu a reacţionat deloc atunci când Georgia s-a unit sub conducerea lui Bagrat al III-lea, cu toate că, fiind moştenitor al acestui regat, ar fi trebuit să fie tentat să-şi menţină stăpânirea asupra ţinuturilor care încă din anul 1000 la moartea lui Bagrat ar fi trebuit să intre în posesia Imperiului. Atunci când hamdanizii au declanşat un război de recuperare a Alepului de la o nouă dinastie care îi înlocuiseră la putere, Vasile a refuzat să intervină în favoarea clienţilor săi. El a reînnoit totodată

tratatul cu califul fatimid al-Hakim pentru o perioadă de încă zece ani şi a menţinut pacea în ciuda ordinului dat de acesta în 1012 de distrugere a tuturor bisericilor din califatul său.

În acest timp, împăratul îşi reluase raidurile în vestul Bulgariei, fiind probabil exasperat de încăpăţânarea lui Samuel; s-ar putea ca acesta să fi întreprins ceva ca să-l provoace, cum ar fi invadarea nordului Greciei. Vasile nu a făcut însă niciun efort deisiv ca să cucerească restul teritoriilor lui Samuel, mulţumindu-se să traverseze pasul Clidium („Cheia”) dintre văile nurilor Strymon şi Axius şi să le devasteze. În vara anului 1014, când Vasile a ajuns la această trecătoare, el l-a găsit pe Samuel baricadat în spatele acesteia însoţit de o armată şi a aflat că o altă forţă bulgară mărşăluia spre Thessalonic. Teofilact Botaniates, ducele Thessalonicului, a pus pe fugă această a doua armată a bulgarilor şi a făcut joncţiunea cu împăratul la Clidium. În vreme ce Vasile ataca palisada lui Samuel, Nicefor Xiphios, strategul Philippopolisului, a străbătut în ascuns dealurile în fruntea unui detaşament, încercuindu-i pe bulgari.

Samuel şi fiul său abia au reuşit să se strecoare spre fortul Prilep, dar aproape toată armata lui a fost prinsă în cursă. Chiar şi după ce uciseseră mulţi dintre bulgari, bizantinii au luat cincisprezece mii de prizonieri. În timp ce traversa pasul, Vasile a asediat fortul de la Strumiţa şi l-a trimis pe Botaniates să cureţe valea râului Axius spre sud până la Thessalonic. Pe când incendia palisadele clădite de bulgari de-a curmezişul văii, Botaniates şi oamenii lui au căzut însă într-o ambuscadă a bulgarilor şi au fost măcelăriţi. Ştirea aceasta l-a înfuriat pe Vasile. Evident pentru a răzbuna moartea lor, el a pus să li se scoată ochii tuturor celor cincisprezece mii de prizonieri bulgari, cu excepţia unuia la fiecare sută, cărora li s-a scos doar câte un ochi ca să-i poată duce pe ceilalţi la Prilep. La vederea soldaţilor lui orbi, Samuel a avut un atac de inimă şi a murit două zile mai târziu.

Neştiind acest lucru, Vasile s-a întors în valea Strimyonului, unde a obţinut predarea fortului bulgar de la Melnik. Întrucât perioada propice campaniilor se apropia de sfârşit, el s-a retras spre Constantinopol. Ajuns însă la Mosynopolis, a aflat de moartea lui Samuel şi şi-a dat seama cât de critică devenise situaţia bulgarilor. El a profitat de ocazie şi a pornit spre

Thessalonic, invadând vestul Bulgariei dinspre sud. Dat fiind că Gabriel Radomir, fiul şi urmaşul lui Samuel, nu a opus nicio rezistenţă, Vasile a înaintat spre Bitola, unde a dat foc unuia dintre palatele lui Samuel. La începutul anului 1015, după ce a trimis un detaşament care a cucerit Prilepul şi a lăsat aici o garnizoană, el s-a întors prin Edessa la Thessalonic.

Deşi se pare că Gabriel a recucerit Edessa în timpul iernii, Vasile s-a întors în i A i primăvară, a pus din nou stăpânire pe oraş şi i-a deportat pe locuitorii lui. În disperare de cauză, Gabriel s-a oferit să devină client al bizantinilor, dar Vasile a respins oferta, bănuind că era nesinceră. El a pus operaţiunile militare din Bulgaria sub comanda comună a lui Nicefor Xiphios şi a lui Constantin Diogenes, ducele Thessalonicului. Ei au asediat fortul Moglena, acesta predându-se ceva mai târziu, în cursul aceluiaşi an, la sosirea lui Vasile, care i-a recolonizat pe apărători în Armenia.

În timpul acestor evenimente împăratul Gabriel a fost asasinat de Ioan Vladislav, vărul lui, care s-a urcat pe tronul Bulgariei şi s-a arătat dispus să i se supună lui Vasile. Împăratul a acceptat supunerea, care era probabil ceea ce urmărise el în tot acest timp, şi s-a retras. Dar curând după aceea, Vasile a primit un raport care îl informa că Ioan încerca să-l înşele, evident printr-un atac surpriză asupra cetăţii Dyrrhachium. Furios, împăratul a trimis trupe ca să devasteze câmpia de la nord de Bitola, iar el a pornit spre Ohrida, capitala bulgarilor, punând să li se scoată ochii tuturor prizonierilor pe care i-a făcut.

În timp ce Ioan a atacat fără succes Dyrrhachiumul, împăratul a jefuit Ohrida. Vasile voia să continue marşul spre Dyrrhachium şi să facă joncţiunea cu o serie dintre partizanii lui Gabriel, care se retrăseseră printre dealuri după asasinarea acestuia, dar s-a întors înapoi aflând că bulgarii le întinseseră o ambuscadă oamenilor săi lângă Bitola şi îi masacraseră. Punându-i pe fugă pe bulgarii de acolo, el a dat ordin ca luptele să fie continuate de Nicefor Xiphios şi de David Arianites, noul duce al Thessalonicului, care a cucerit curând Strumiţa. La începutul anului 1016, la întoarcerea lui Vasile la Constantinopol, Imperiul bulgar era în ruine.

Câtă vreme s-a luptat cu bulgarii, Vasile a continuat să ezite să intervină

în alte conflicte militare. În acea iarnă, Gheorghe, noul rege al Georgiei, refuzând să cedeze pământurile pe care defunctul său frate le deţinuse doar pe timpul vieţii, a atacat ducatul Iberiei şi a învins armata bizantină. Drept replică, Vasile nu a făcut decât să contribuie cu o flotă la raidul ruşilor asupra muribunzilor khazari, fapt pe care îl considera probabil drept un avertisment la adresa georgienilor. Chiar şi atunci când războiul civil de la Alep le-a permis fatimizilor să ocupe cetatea, Vasile s-a abţinut să încalce armistiţiul, cu toate că şi-a manifestat nemulţumirea prin sistarea comerţului dintre Bizanţ şi califatul fatimid.

Împăratul şi-a petrecut perioada campaniilor militare din 1016 asediind zadarnic fortăreaţa bulgară de la Pernik, iar în primăvara următoare a asediat Castoria. Împăratul bulgar Ioan a pus la cale atacarea Dristrei în alianţă cu pecenegii, dar de îndată ce au aflat că Vasile se pregătea să intervină, aceştia din urmă au rupt alianţa, în vreme ce Ioan se îndrepta spre sud, Vasile a pornit împotriva lui însoţit de Constantin Diogenes, care era din nou duce al Thessalonicului, şi i-a alungat pe bulgarii aflaţi în zona cetăţii Edessa. Vasile s-a întors iar la Constantinopol abia după venirea iernii, la începutul anului 1018. Dat fiind că războiul cu bulgarii mergea atât de bine, împăratul a trimis întăriri substanţiale în Longobardia, unde Meles, un cetăţean din Bari, declanşase o rebeliune.

În iarna aceea, împăratul bulgar Ioan a fost ucis în timpul unei alte tentative de a cuceri Dyrrhachiumul. Ca şi la moartea lui Samuel, Vasile şi-a adunat imediat forţele şi a pornit spre Bulgaria. De data aceasta reuşita lui a fost şi mai mare decât înainte. Când a ajuns la Adrianopol, comandantul fortăreţelor din estul Bulgariei, inclusiv Pernikul s-a grăbit să capituleze. Exemplul lui a fost urmat şi de alţi boieri bulgari, care au acceptat ranguri bizantine de la Vasile. Atunci când a ajuns la Strumiţa, împăratul a fost întâmpinat de David, patriarhul Bulgariei, care nu numai că s-a supus, dar a anunţat şi predarea Mariei, văduva lui Ioan. Deşi urmărise doar să dobândească un stat clientelar, lui Vasile i se oferea acum luarea acestuia în stăpânire deplină, lucru pe care l-a acceptat.

Împăratul a străbătut în linişte partea centrală a vestului Bulgariei, instalându-l la Scopia pe David Arianites ca duce al Bulgariei. Vasile a

găsit-o la Ohrida pe Maria însoţită de mulţi alţi boieri, toţi făgăduind să-i fie loiali. El a pretins să i se înmâneze tezaurul regal bulgar, pe care l-a împărţit trupelor sale, dar i-a permis patriarhiei bulgare de la Ohrida să fie în continuare o arhiepiscopie independentă, iar bulgarilor să-şi plătească mai departe impozitele în natură la cotele stabilite de Samuel. Cu toate că trei dintre fiii lui Ioan Vladislav şi câţiva alţi bulgari au încercat la început să reziste, adăpostindu-se printre coline, curând s-au predat şi ei. Vasile i-a iertat pe toţi, cu excepţia lui Nicolitzas, guvernatorul Epirului, pe care l-a întemniţat pentru că dezertase din serviciul Bizanţului. Vasile a creat din fostele teritorii ale acestuia două theme noi, plus o a treia în regiunea Castoria55.

Bulgaria, multă vreme singura putere din Balcani care rivaliza cu Bizanţul, era complet prăbuşită. De la Castoria, împăratul şi-a croit drum pe uscat spre Atena, unde a adus mulţumiri pentru victoria sa în Parthenon, care devenise în accepţia bizantină o biserică închinată Fecioarei. În toamnă a plecat la Constantinopol ca să organizeze celebrarea unui triumf, care, în ciuda tuturor victoriilor sale, era doar al doilea ca importanţă. Patriarhul Sergios i-a amintit de promisiunea lui de a abroga legea împotriva marilor proprietari de pământ, dar Vasile a menţinut legea în vigoare şi nimeni nu a cutezat să-l contrazică.

Cucerirea Bulgariei a conferit Imperiului postura de putere dominantă. În Italia, căpetenia Vasile Bojoannes l-a alungat pe Meles din Lombardia şi a asigurat în 1019 graniţa de nord a themei, înălţând noul fort de la Troia. Un ultim comandant bulgar rezista la Sirmium, dar a fost contactat, invitat la trataţive şi asasinat de către Constantin Diogenes. Sirmium a devenit ducat, iar prinţii Croaţiei şi Serbiei învecinate au ajuns clienţi bizantini. Bizanţul devenise stăpânul de necontestat al Peninsulei Balcanice.

Împăratul era acum liber să se ocupe în voie de problemele din răsărit, iar orientalii o ştiau prea bine. Ca de obicei când era în avantaj, el s-a dovedit conciliant, în 1020, când guvernatorul Alepului s-a răzvrătit şi a cerut protecţia Bizanţului, el a pus capăt boicotării comerţului cu Fatimizii. În privinţa lui Gheorghe al Georgiei, în ciuda atacurilor lui asupra ducatului Iberiei, Vasile i-a cerut doar să cedeze pământurile datorate încă de la moartea tatălui său.

Refuzând să creadă că va fi iertat, Gheorghe s-a aliat neinspirat cu Fatimizii şi cu Smbat-Ioan din Ani, regele Anneniei, împotriva Imperiului.

Fig. 127. Vedere asupra ruinelor cetăţii Ani dinspre poarta principală (Foto: Warren Treadgold).

Împăratul a pornit la începutul anului 1021 spre statul său clientelar al Alepului recent recuperat ca să preîntâmpine un atac al Fatimizilor. Dar misterioasa dispariţie a califului Hakim, care fusese probabil asasinat, i-a permis lui Vasile să pornească împotriva lui Gheorghe al Georgiei. Prea înfricoşat ca să se supună, acesta s-a retras în Abasgia. Împăratul a

devastat o mare parte a Iberici şi Armeniei, punând să li se scoată ochii prizonierilor luaţi, aşa cum făcuse şi în Bulgaria. În iarnă, el s-a retras la Trapezunt şi a început pregătirile de atacare a Abasgiei dinspre mare. Moment în care Gheorghe a cerut pace.

Acesta a fost de acord să renunţe la ţinuturile a căror cedare îi fusese de mult timp cerută şi să devină clientul lui Vasile. Principatul învecinat al karşilor a devenit şi el protectorat bizantin, iar Smbat-Ioan a mers până la a fi de acord să cedeze Imperiului regatul Ani. Acest lucru a făcut ca dominaţia bizantină în Caucaz să devină atât de evidentă, încât Senacherim, regele Vaspurakanului, şi-a cedat regatul Imperiului pe veci, ca să-l cruţe de raiduri, probabil faţă de cele ale musulmanilor din Azerbaidjan. Drept urmare, în primăvara anului 1022, Vasile s-a întors în Caucaz, a revendicat noile sale ţinuturi şi a fondat ducatul Vaspurakanului. După câştigarea războiului din nord, el îl câştigase incontestabil şi pe cel din răsărit.

Cu toate acestea, în timp ce Vasile se afla în Armenia, în Asia Mică a izbucnit o revoltă. Conducătorii acesteia erau generalul Nicefor Xiphias, cel care îl slujise atâta vreme pe Vasile, strateg al themelor din Anatolia în perioada respectivă, şi Nicefor Focas, fiul rebelului Bardas, care a fost proclamat împărat. În ciuda tuturor victoriilor lui, foarte mulţi oameni aveau motive să fie nemulţumiţi de împărat, mai ales că avea acum şaizeci şi patru de ani, iar unicul său urmaş pe linie masculină era un frate aproape de aceeaşi vârstă cu el. Este imposibil ca Nicefor Focas să fi fost mult mai tânăr decât Vasile, dar el avea o familie numeroasă şi mulţi prieteni în Cappadocia. Totodată, se pare că rebelii erau înţeleşi cu Gheorghe al Georgiei şi cu Smbat-Ioan din Ani, care şi-au retras promisiunile făcute împăratului.

În timp Vasile ce îşi aduna trupele ca să le ţină piept rebelilor, Xiphias a pus la cale la sfârşitul verii asasinarea lui Focas, sperând să devină el împărat. Dar din cauză că majoritatea rebelilor îi fuseseră credincioşi lui Focas, aceştia i s-au predat împăratului, ai căror oameni au pus mâna pe Xiphios. Vasile i-a administrat o înfrângere usturătoare lui Gheorghe şi a impus termenii iniţiali atât faţă de regele georgian cât şi faţă de Smbat-

Ioan, luându-l pe Gheorghe ostatic. Ţinând seama de serviciile aduse până atunci de Xiphios, Vasile şi-a exercitat dreptul la iertare şi s-a mulţumit să-l exileze pe generalul răzvrătit, dar o parte dintre ceilalţi au fost executaţi sau orbiţi. Din nou victorios, împăratul s-a întors înainte de sfârşitul anului 1022 la Constantinopol. Se pare că şi-a celebrat triumful printr-o reducere temporară a taxelor pe pământ şi pe gospodării, dar nu a revocat nici de data aceasta legea împotriva marilor proprietari de terenuri.

Bizanţul se bucura acum de un alt răstimp de oarecare linişte. În timpul absenţei lui Vasile din Răsărit, împăratul german Henrich al II-lea invadase Longobardia, dar acesta s-a retras după câteva asedii indecise. Un raid în Marea Egee efectuat de un corsar rus nu a avut niciun rezultat” 6. Un alt război civil izbucnit la Alep a dus la zdruncinarea autorităţii fatimide asupra cetăţii, ceea ce se pare că l-a făcut pe Vasile să interzică din nou comerţul cu califatul. Oricum, la începutul anului 1023, noua dinastie a mirdasizilor i-a alungat din oraş pe Fatimizi, s-a aliat cu Bizanţul şi şi-a extins dominaţia spre sud până la Baalbek. Nimeni nu mai putea ignora faptul că Imperiul devenise principala putere atât în Siria cât şi în Armenia.

Dintre toate regiunile lui de graniţă, singura în care Bizanţul nu deţinea supremaţia absolută era Italia. Chiar dacă Vasile a împlinit în 1025 şaizeci şi şapte de ani, el voia să ducă la bun sfârşit încă un proiect, o expediţie împotriva arabilor din Sicilia. La urma urmei, Sicilia constituia unica pierdere importantă a Imperiului din ultimele două secole care mai trebuia recuperată. Vasile a trimis o armată numeroasă ca avangardă sub comanda eunucului Oreste Protosphatarios, care s-a alăturat în Calabria forţelor căpeteniei Bojoannes, împăratul era pregătit să urmărească şi să dirijeze personal campania, dar s-a îmbolnăvit pe neaşteptate şi a murit.

Vasile al II-lea domnise timp de şaizeci şi doi de ani şi condusese Imperiul timp de patruzeci şi nouă de ani, un interval de timp neegalat de niciunul dintre împăraţii bizantini sau romani dinaintea lui. El şi-a exercitat uneori autoritatea ezitant, dar cu perseverenţă. Adept riguros al restauraţiei şi războinic şovăitor, el nu dădea înapoi atunci când era vorba de luptă, dar nici nu rea plin de zel, luând din nou în stăpânire şi fortificând doar teritoriile dobândite în grabă de Nicefor al II-lea şi de Ioan Tzimiskes,

dar manifestând puţin interes faţă de extinderea acestor cuceriri. Ceea ce îşi dorea el era un Imperiu înconjurat de state clientelare paşnice. A anexat o mare parte a Iberiei şi Armeniei prin donaţii şi moşteniri pe care nu le pretinsese şi a cucerit vestul Bulgariei doar din cauză că guvernanţii acestuia refuzau să accepte protectoratul pe care el îi l-ar fi acordat aproape fără concesii.

Perseverenţa şi precauţia erau elementele forte ale generalului Vasile. După 986, el nu a mai fost niciodată prins într-o ambuscadă, cu toate că a organizat timp de ani şi ani la rând campanii în regiuni necunoscute şi muntoase. I-au trebuit totuşi mulţi ani ca să supună statul improvizat din vestul Bulgariei. Vasile nu era un tactician înnăscut ca Nicefor al II-lea sau ca Ioan Tzimiskes, care erau în stare să-şi alunge duşmanii de pe mari întinderi de pământ în cadrul unei singure perioade de campanii de luptă. El nu era doar precaut, dar îşi ţinea şi generalii în frâu. Măsurile sale de siguranţă au reuşit însă să zădărnicească comploturile de felul celor care îi doborâseră pe doi dintre cei mai străluciţi predecesori ai lui. Ceea ce frapează în privinţa succeselor militare ale lui Vasile nu este atât inteligenţa cât consecvenţa.

RM2ATUVNC41UU

UAtf-A

nr A/O i

HAXATLL CHAZAR

R-i «nH

Clunourlu

PRinciffarrj. I.UMBAIWK

plieri Oyrrk mvwksui»! * I

/ laiitn /

I. R-jumev\vi3i \ fit „ Pre” % J ^ ż. Jir^U ANl – T.ielkfe I/OAUTAIVI rtWMS t

— N-l. U V; – e.

IIIMiJ I ^]

llmivnliib Actkulvt

Vru» * M – fejir (M).

MARFA XF. AGRA

(F.l/XI.V)

riilxSM

J MARFA sunt«IQSiCA

SK3LLA

R.4*

egee

UIKIIION

9 <: k”.

CULT.*

Hal «’»” Alluid

14. IMPr. RIl LIN JLRLL ANVLLÂ1025

— ™ Hulsrvir dinirr»! ««<■ – Or.

I Tentwiu innxri»!

Ui REA

M’AHV

Pri* retur»! imperiel

Ulqlul IJ

FATIMID

CALIFATULn

La moartea lui, după doi ani de reducere a taxelor pe pământ şi gospodării, Vasile a reuşit să ridice rezerva de aur, modestă în 998 şi nu prea mare în 1003, la aproximativ 14,4 milioane de nomisme57. Această sumă ameţitoare trebuie să fi fost strânsă mai ales din impozite, întrucât Vasile nu a păstrat nimic pentru el din tezaurul bulgar, iar restul prăzilor şi tributurilor adunate nu prea puteau duce la un asemenea rezultat. Legea lui din 1003 care îi obliga pe marii moşieri să plătească toate taxele neachitate trebuie să fi însemnat faptul că vistieria aduna practic toate impozitele care i se cuveneau. Deşi este posibil ca Vasile să fi avut nevoie de bani în perioada emiterii legii, el trebuie să fi dispus de suficient de mulţi în 1018, când şi-a încălcat promisiunea de a o abroga. Probabil că principalul său scop era la momentul respectiv să-i întreacă pe toţi împăraţii de la Roman I încoace în privinţa restrângerii numărului marilor proprietăţi. Într-o perioadă când familiile numeroase deveniseră mai puternice ca niciodată, vigilenţa lui le ţinea sub un control ferm.

În ciuda incontestabilelor lui reuşite, viziunea lui Vasile era destul de îngustă. Motivul principal al declanşării războaielor împotriva iberienilor şi a bulgarilor a fost evident să se răzbune pe ei pentru că îl provocaseră. Severitatea faţă de alţi magnaţi se datora amintirilor din vremea revoltelor lui Bardas Scleros şi a lui Bardas Focas. Aflat în fruntea celui mai puternic şi mai bogat stat european, Vasile era permanent obsedat de siguranţa militară şi financiară. Chiar şi proiectele sale pentru viitor erau marcate de o evidentă lipsă de prevedere. Spre deosebire de împăraţii anteriori lui, pentru care a avea un moştenitor constituise o preocupare de prim ordin, Vasile nu numai că a rămas necăsătorit şi fără copii, dar nici nu a aranjat măcar vreo căsătorie a fiicelor fratelui său, care erau ultimele supravieţuitoare ale familiei. Anticipa în schimb impasibil domnia nepoatei

lui, Zoé, o fată bătrână frivolă58. Vasile credea probabil că lăsase în urma sa un Imperiu atât de puternic încât totul ar fi mers de la sine. Şi, într-o anumită măsură, aproape că avea dreptate.

CAPITOLUL 17

Expansiunea societăţii (780 – 1025)

Între secolele al VIII-lea şi al XI-lea, Imperiul a realizat o recucerire fără precedent în istoria unui stat cu o existenţă milenară. El şi-a dublat aproape teritoriul, întinzându-se din regiunea lui centrală de uscat din Anatolia până în Armenia, Siria şi Mesopotamia şi cucerind aproape întreaga Peninsulă Balanică. Graniţele lui erau înconjurate de state clientelare, iar influenţa lui politică şi eclesiastică se răspândise până în vastele ţinuturi ale Rusiei. Bizanţul fusese în 780 mai slab atât faţă de califatul abbasid cât şi faţă de regatul franc al lui Carol cel Mare, iar banatul bulgar constituia o ameninţare serioasă pentru puţinele posesiuni bizantine din Balcani. Prin 1025, niciunul dintre aceşti trei rivali nu supravieţuise nici măcar într-o formă recogniscibilă, iar Imperiul era mai puternic decât toţi vecinii lui.

În timp ce realiza aceste progrese, societatea bizantină devenise într-o oarecare măsură mai unificată. După dispariţia iconoclasmului la jumătatea secolului al IX-lea, nicio erezie importantă nu mai tulburase Biserica. Peste încă o sută de ani, schismele declanşate de Fotios şi de tetragamie fuseseră şi ele atenuate deocamdată. Chiar şi după toate cuceririle făcute, Imperiul era într-o măsură copleşitoare creştin ortodox şi predominant grecofon. Revoltele militare şi mişcările orăşeneşti se răriseră, se pare că foametei de la mijlocul secolului al X-lea i se pusese capăt, iar împăraţii reduseseră jafurile înfăptuite de marii proprietari de pământ. Cu toate că mai apăreau unele crize politice, cea mai mare parte a acestora erau rezolvate. Dinastia macedoneană a domnit legal fără întrerupere începând din 867, chiar şi atunci când membrii ci au fost la conducere alături de Roman I, Nicefor II ŞI Ioan Tzimiskes. După dezastrele din perioada anterioară, aceste realizări erau de două ori mai

impresionante.

Marile cuceriri au fost opera câtorva împăraţi care nu au avut un plan unic, iar uneori niciun fel de plan. Înaintea domniei lui Nicefor al II-lea, achiziţiile au fost în cea mai mare parte defensive, având drept scop fie stabilirea unor zone tampon în jurul Imperiului, fie stârpirea unor cuiburi de piraţi sau de invadatori. Expansiunea avea totodată un caracter oportunist, în măsura în care un împărat sau chiar un general şi-au încercat norocul ca să cucerească sau să ocupe orice teritoriu atunci când li se ivea ocazia. Înainte de 963, aproape toate teritoriile recucerite şi deţinute fuseseră cândva ţinuturile nimănui de-a lungul graniţelor Anatoliei şi Balcanilor, dintre care majoritatea erau deluroase, sărace şi aproape nepopulate.

Astfel, anexarea Traciei de către Irina a fost deliberată, dar limitată, servind apărării capitalei şi a hinterlandului de raidurile bulgarilor. Se pare că Nicefor I a fost îmbărbătat de o victorie neaşteptată în Peloponez ca să reocupe cea mai mare parte a Greciei; cuceririle sale, chiar dacă au fost în sine de mică valoare economică, au contribuit la apărarea Hellasului, a Thessalonicului şi a Cefaloniei. Teofil, care era preocupat mai mult de victorii decât de cuceriri, a anexat doar un teritoriu restrâns ca să-şi recolonizeze refugiaţii khurramiţi, să redeschidă drumul pe uscat dintre Tracia şi Thessalonic şi să apere Dyrrhachiumul şi Chersonul. Cuceririle nesemnificative din Italia şi din Orient ale lui Vasile I erau rezultatele secundare ale războaielor destinate stopării raidurilor arabilor şi ale paulicienilor. Noile theme răsăritene ale lui Leon al VI-lea şi Roman I erau fie achiziţii intenţionate, fie conjuncturale, precum cele făcute pe seama armenilor menite în primul rând să-i ţină departe de Anatolia pe invadatorii arabi. Roman al II-lea a cucerit Creta, ceea ce înaintaşii lui încercaseră în repetate rânduri şi eşuaseră, în primul rând ca să stârpească pirateria.

Domnia lui Nicefor al II-lea a marcat începutul expansiunii care nu mai era dictată de priorităţile defensive. Deşi achiziţiile lui Nicefor din Cilicia, Cipru şi themele lui din Armenia aduceau clare avantaje militare, ele par totodată să fi constituit baze pentru cuceririle lui ulterioare din împrejurimile Edessei şi Antiohiei. Întrucât niciuna din aceste cetăţi nu

constituise o bază importantă pentru invadatorii arabi, este clar că Nicefor le voia de dragul de a le avea, probabil datorită venerabilului lor trecut creştin; se ştie că el spera să cucerească şi Ierusalimul. Ioan Tzimiskes, care îşi exprimase aceeaşi dorinţă, pare să fi gustat plăcerea etapelor cuceririi mai mult decât orice alt împărat. Anexarea de către el a estului Bulgariei se afla în afara oricăror necesităţi de apărare, iar cuceririle râvnite de el în Palestina ar fi provocat mai multe probleme defensive decât cele rezolvate de acestea. Vasile al II-lea nu s-a sinchisit niciodată de recucerirea Edessei din Siria, dar războaiele lui de răzbunare I-au dus la desăvârşirea anexării Bulgariei începută de Ioan şi la cucerirea unor mai mari părţi din Iberia şi Armenia.

Expansiunea sociciaiu (/gu-ivzij

lmmf.4
— Fi. U «il Mar*

[i. R-.X
wriat/ca

\ traci lltrrh.
l s|ihugonii
UMUIS
lin fi»
ieăfc1

ArwtetM /<» ««„u

Îl im la i, vita

n n» <n ml
Op-i (iana V;

Uianuiiiim>

fehh k (Noulal t lui» lirs V.

lkn «(îl*M

frloill

15.
THEMELE
DL\ JLRLL ANLLLI Httă
— Ll. stai i în «lloirr tij – nu «au dikal»
bb Hotarul pml>al>il al I heliul Anumiţi.
iwi». T<nu al «uh mimrli ilr Aniiiiln liwri-i llui-aii mâninlalr. – . Hrmhitn
I Um.» 11 «Unit an mult «lu|* 1929 în paiawr «. iM «». I «i uta)
SCAKA
O IM aiilr
MHDin**
MAREA
O ioâî JÂK» lou
Semtil ahrrt Icrihir – Arului*
kan C liainlurl*

(„har. Oiârţwklum

C har. Ilarul!»

C.ba e. („banulfliuii <” >m. I) ni hula» n»

l ufvlifalr» f i|ir* S|i>în M» |nurtlu

K» «. Kiima» f «|» oll* (Oce.7) – (Ott» iuwm-l

(lli. Ad.) 1 ltf. M| «l... |H.fie

I În Hir îţi «* «nir» ni m-aM «la^» I» 25

(Meiulmim)

Procesul organizării militare a themelor din regiunile cucerite, dintre care multe erau pustii şi devastate, îl încetinea fără îndoială pe cel al cuceririlor. Începând cu domnia lui Nicefor I, aproape toate themele nou achiziţionate erau mici. Leon al VI-lea a creat cleisurele (districtele), care se pare că erau alcătuite doar din 800 de ostaşi, iar themele răsăritene ale lui Roman I aveau în medie 2.400 de soldaţi. Cifra atestată a efectivului armatei era în 840 de 120.000, iar în 963 de circa 150.000 de oameni. Recuceririle au dus apoi la o creştere mai rapidă, o serie de ducate mari sau mijlocii şi zeci de theme încadrându-se în intervalul cuprins între cele medii şi cele foarte mici. Ducatele şi themele din Armenia totalizau 50.000 de oameni, Nemuritorii erau în număr de 4.000, iar Garda varegă avea un efectiv de 6.000 de soldaţi. Prin 1025, armata trebuie să fi avut aproximativ 250.000 de ostaşi1. Contrar obiceiului din secolul al VIII-lea de a masa trupele spre centru, noile theme şi câteva contingente ale tagmatelor erau concentrate la frontiere.

În jurul anului 1025, Imperiul avea din nou graniţele aproximative, dar trasahile, pe care le avusese statul bizantin timpuriu. Graniţa cu Balcanii era destul de asemănătoare cu aceea din timpul lui Iustin ian: ca urmărea cursul Dunării până la Sirmium, apoi cobora spre sud printre munţi, incluzând o mare parte a coastei dalmate, pe care se pare că Vasile o revendicase de la veneţieni. Teoretic parte a Imperiului, Veneţia era cel puţin un aliat, iar principatele Serbiei şi Croaţiei aveau statut de clienţi

A

care apărau themele Dalmaţiei, Bulgariei şi Sirmiumului. În ciuda faptului că pecenegii de dincolo de Dunăre puteau crea necazuri, ei nu aveau o capacitate mai mare decât aceea a altor barbari de a traversa un fluviu bine apărat şi erau vulnerabili la atacurile din spate ale aliaţilor ruşi ai Imperiului.

A e

În Orient, din momentul în care recuceririle au trecut de bariera naturală a munţilor Antitaurus şi Taurus, nu mai putea exista nicio frontieră uşor de apărat. Masivul armean constituia totuşi un obstacol, iar themele armeană şi iberiană alcătuiau un scut. Azerbaidjanul era ostil, dar destul de departe, în timp ce statele creştine Georgia, Ani, Kars şi Sasun şi ţinuturile musulmane ale marvanizilor deveniseră clientelare. După anul 970, Alepul din nordul Siriei a fost în general protectorat bizantin, nemaiconstituind un pericol. Nu numai Tzimiskes, ci şi Vasile al II-lea voia să fixeze graniţa din sud prin cucerirea cetăţii Tripoli de la Fatimizi. Aceştia însă, deşi erau interesaţi de faptul ca Alep să devină baza atacurilor lor împotriva Bagdadului buwayhid, nu au încercat niciodată la modul serios să pună stăpânire pe ţinuturi anexate clar de către bizantini.

Cel mai exasperant front pentru bizantini era sudul Italiei, unde niciun fel de întăriri nu erau suficiente pentru ca regiunea aceasta să devină sigură. Începând cu Mihail al II-lea şi până la Vasile al II-lea, tuturor împăraţilor le-ar fi plăcut să-i izgonească pe arabi din Sicilia, dar timpul şi distanţa le-au zădărnicit planurile. Sudul Italiei era oarecum mai accesibil, iar puterea navală a Imperiului fusese destul de mare ca să deţină controlul asupra degetului mare şi a călcâiului Italiei încă din timpul lui

Iustinian I.

După întărirea Flotei Imperiale, Vasile I a început să împingă posesiunile bizantine din Italia până la coasta adriatică. Chiar şi aşa, bizantinii nu au reuşit să facă din Italia de sud o regiune pe deplin sigură. Vasile al II-lea a sperat să realizeze acest lucru, dar a murit înainte de a-şi declanşa expediţia.

Cu toate că graniţele din 1025 nu reprezentau rezultatul vreunui plan măreţ şi conştient, ele demonstrau un fel de logică implicită respectată de diferiţi împăraţi. Chiar şi agresivul Ioan Tzimiskes a evitat cucerirea Alepului atunci când putea să o facă; chiar şi precautul Vasile al II-lea a acceptat mai curând cuceririle lui din Bulgaria şi din Caucaz decât să facă din ele protectorate. Dintre ţinuturile necucerite

GA A către sfârşitul domniei lui Vasile, numai despre Sicilia, Edessa şi sudul Siriei se ştie că i-ar fi tentat pe vreun împărat sau general. Tzimiskes, care se gândise la cuceriri dându-şi osteneala pe câmpul de luptă, nu a fost niciodată pus în situaţia de a lua o hotărâre. Puterea bizantinilor era totuşi atât de mare încât ei ar fi putut foarte bine să cucerească partea interioară a uscatului Siriei, vestul Mesopotamiei, ba chiar şi Egiptul, care făcuseră toate parte anterior din Imperiul Bizantin. Deşi toate acestea se aflau la o oarecare distanţă de inima Imperiului şi puţini vorbitori de limbă greacă locuiau acolo, acelaşi lucru era valabil şi în privinţa cuceririlor veritabile din vestul Bulgariei, din Armenia, de pe coastele Siriei şi din sudul Italiei.

Principiul fundamental al împăraţilor, chiar dacă nu era exprimat în cuvinte, era evident acela conform căruia ei trebuiau să cucerească numai provinciile care erau majoritar creştine sau puteau fi convertite imediat. Bulgaria, Armenia, Iberia şi Ciprul erau deja predominant creştine şi, aparent, creştinii constituiau majoritatea în Antiohia şi Edessa2. Coasta de nord a Siriei, Cilicia, Creta, Melitene şi themele din Grecia ale lui Nicefor I par să fi avut doar o minoritate creştină înainte de cucerirea lor, dar populaţia acestora era destul de puţin numeroasă ca să poată fi copleşită de

A

coloniştii creştini. Întrucât Libanul şi Siria deţineau totuşi mulţi creştini, s-ar putea ca Tzimiskes să fi sperat în mod rezonabil să le ofere o majoritate creştină printr-o campanie de convertire, prin deportări şi recolonizări. Prin secolul al XI-lea, Egiptul, partea interioară a uscatului Siriei şi Mesopotamia erau însă majoritar musulmane şi nu puteau fi creştinate fără un efort susţinut de mai mulţi ani. Se pare că niciun împărat nu era dispus să accepte în viitorul apropiat convertirea unui număr atât de mare de supuşi de altă credinţă, iar bizantinii nu fuseseră nicciodată prea pricepuţi în privinţa creştinării musulmanilor.

Deşi teritoriile balcanice cucerite de Imperiu erau predominant creştine pe la 1025, ele rămăseseră mai mult sau mai puţin păgâne. Pământul care alcătuise teritoriul Bulgariei înainte de domnia lui Tzimiskes includea câteva oraşe cu o serie de vorbitori de limbă greacă, dar era în ansamblu în majoritate rural şi slavo fon, cu o minoritate formată din valahi care vorbeau o limbă neolatină. Regiunea aceasta fusese înapoiată şi puţin populată în ultima perioadă a antichităţii şi a rămas cu siguranţă în aceeaşi situaţie în timpul ocupaţiei bulgare şi slave şi al războaielor şi raidurilor de după domnia lui Simeon al Bulgariei. În ciuda întinderii lor, contribuţia principală a acestor pământuri la bunăstarea Imperiului era apărarea Greciei şi Traciei împotriva raidurilor.

Grecia şi Traci a bizantină extinse de anexările lui Nicefor 1 şi ale lui Teofil şi supuse rareori raidurilor după aceasta par să-şi fi revenit între timp măcar până la nivelul lor de prosperitate de la sfârşitul antichităţii. Fireşte că populaţia lor a crescut

— ... Vui * «JIU LI

după recolonizarea făcută de Nicefor şi, drept urmare a siguranţei dobândite, oraşele şi-au revenit şi au devenit tot mai prospere. Graţie fiertilităţii câmpiilor trace şi thessaliene, productivitatea şi comerţul cu produse agricole ar fi trebuit să crească într-un ritm rapid. Regiunea a început să aibă o aristocraţie de o oarecare importanţă, care deţinea pământuri la ţară şi case la oraş. Mulţi dintre membrii acesteia erau funcţionari publici superiori, fie activi, fie ieşiţi la pensie. Crizele frumentare din secolul al X-lea la Constantinopol, care nu au fost prea departe de a provoca o catastrofă, erau probabil mai mult un semn al expansiunii capitalei decât al vreunei deficienţe a agriculturii sau a comerţului local3.

Fig. 128. Mănăstirea Adormirii Maicii Domnului de lângă Orchomenus (Skripou) din Grecia, construită în 874 (Foto: prin bunăvoinţa celor de la Charlambos Bouras).

Ţinuturile de coastă anatoliene ale themelor Oprimaţilor, Opsicienilor, Tracilor şi Cibyrrhaeoţilor prosperau şi ele, exportând alimente în capitală şi în alte regiuni ale Imperiului. După pierderea Egiptului, aceste regiuni au continuat să fie cele mai bogate şi mai populate părţi ale Imperiului, iar odată cu eliminarea piraţilor din Creta ele au devenit cele mai sigure. Se pare că această regiune fiertilă era cea unde demnitarii erau deosebit de interesaţi să cumpere pământ şi unde împăraţii încercau din răsputeri să-i împiedice să o facă, reuşind în general acest lucru4. Foamea aceasta de pământ pare să reflecte creşterea populaţiei şi a producţiei agricole a părţii de vest a Anatoliei, care i-a impresionat pe călătorii arabi. Aceştia au sesizai şi extinderea comerţului regiunii atât pe mare cât şi pe ruta dintre Attalia şi Constantinopol5.

Expansiunea societăţii (780 – 1025)

Deşi platoul anatolian era în continuare mai sărac şi mai puţin dens populat decât coasta, el trebuie să fi beneficiat mai mult decât orice altă parte a Imperiului de sfârşitul raidurilor arabilor, care obişnuiau să fure vitele de aici. Prosperitatea tot mai mare a acestei regiuni se reflecta probabil în puterea deţinută de marii ei latifundiari. Majoritatea generalilor de frunte ai Imperiului proveneau din familii de mari proprietari: Burtzes, Botaniates, Melissenos şi Scleros din Anatolia, Ducas şi Curcuas din Paflagonia, Mateinos din thema bucel iar ˇanilor, Diogenes şi Focas din Cappadocia şi Argyros din Charsianum. Cele mai importante dintre acestea, familiile Scleros şi mai ales Focas, se puteau bizui atât pe bogăţia lor cât şi pe loialitatea a mii de prieteni, clienţi şi ţărani, care trăiau pe moşiile lor sau în apropiere de acestea. Îndiferent de uzurpările la care s-ar fi putut deda astfel de familii în privinţa loturilor militare, acestea par să le fi adus puţine daune numeroşilor soldaţi din regiunea respectivă, care şi-au dovedit forţa şi au luptat cu dârzenie atât în conflictele militare cu năvălitorii străini cât şi în războaiele civile.

Themele răsăritene cucerite între anii 900 şi 1025 alcătuiau un sistem de apărare care acoperea o distanţă şi o profunzime considerabile pentru platoul anatolian. Themele armene din nord-est au ajuns să includă cea mai mare parte a zonei locuite de armeni. În ansamblu, anexarea Armeniei de către Imperiu a îmbunătăţit securitatea acesteia, care suferise de pe urma unor războaie civile şi invazii mai frecvente pe vremea când era independentă. Cu toate că o parte dintre armeni au rezistat stăpânirii bizantine sau s-au retras în alte teritorii, alţii au primit-o cu braţele deschise, ca devenind fapt împlinit la invitaţia prinţilor Ţăranului şi Vaspurakanului. Regiunea aceasta relativ săracă exporta oameni şi a devenit principala sursă de recruţi şi de colonişti a Imperiului. Armenii au ajuns să constituie un element de bază în armata bizantină şi să deţină pământuri întinse în platoul Anatoliei. O parte dintre ei au ajuns generali de frunte, funcţionari superiori şi chiar împăraţi, ca Leon al V-lea, Vasile I ŞI Ioan Tzimiskes.

Cilicia, coasta de nord a Siriei şi valea Eufratului până la Melitene erau destul de cultivate şi fiertile, alcătuind o parte mai bogată şi mai populată a ceea ce fusese anterior Siria bizantină. Recucerirea ei de către bizantini şi deportările au dus la reducerea masivă a populaţiei lor, dar împăraţii au încurajat recolonizările creştinilor şi i-au atras acolo pe mulţi monofiziţi sirieni şi armeni6. Această majoritate creştină, chiar dacă era în mare parte heterodoxă, se bucura de o oarecare toleranţă oficială şi pare să fi fost la fel de mulţumită sub dominaţia bizantină ca şi sub cea musulmană7. Fiind o regiune revendicată de mult timp de musulmani şi de către bizantini, cucerirea ei de către aceştia din urmă a adus condiţii relativ paşnice, deşi intermitentul protectorat bizantin asupra Alepului nu a reuşit să preîntâmpine conflictele militare ulterioare din zona respectivă. O foarte mare parte a Siriei bizantine a rămas posesiune a casei imperiale.

Începând cu mijlocul secolului al X-lea, insulele bizantine, Creta şi Ciprul, au constituit în cele din urmă teritorii mai mult sau mai puţin sigure. Chiar şi în perioada de culme a pirateriei arabe şi a raidurilor navale, unele insule manifestaseră totuşi deja semne de redresare economică8. Pe parcursul acestor secole, partea Imperiului care a suferit cel mai mult de pe urma raidurilor şi a invaziilor străine a fost sudul Italiei, dar chiar şi aici tendinţa principală se referea la o populaţie mai mare şi la o mai mare prosperitate9. În ciuda cuceririi de către arabi a Siciliei la începutul acestei perioade, securitatea sudului Italiei s-a îmbunătăţit oarecum între sfârşitul secolului al IX-lea şi începutul secolului al XI-lea.

La moartea lui Vasile al II-lea, Imperiul propriu-zis era mai mult ca niciodată apărat de jur împrejur de protectorate şi teritorii dependente. Puterea lui militară şi economică avea în stăpânire vechile avanposturi de la Veneţia, Neapole, Amalfi şi Gaeta, bizantine doar cu numele, dar în general neostile. Veneţia era cea mai apropiată de Imperiu, iar ajutorul acordat de ea la apărarea sudului bizantin al Italiei compensa practic autonomia aproape totală şi dominaţia ei asupra Dalmaţiei, unde prezenţa militară era minimă, iar controlul Bizanţului neînsemnat. Negustorii acestor porturi italiene beneficiau de toate privilegiile supuşilor bizantini, preluând în schimb comerţul bizantin cu Occidentul şi cu arabii, care

aducea profit Imperiului, dar de care puţini negustori greci catadicseau să se ocupe.

Protectoratul Alep, cel al marwanizilor, Sasun, Ani, Kars, Georgia, Serbia şi Croaţia din cadrul acestor posesiuni formale aparţineau unei categorii aparte când erau supuse, acestea recunoşteau suzeranitatea bizantină şi se abţineau de la acţiuni pe care împăratul le-ar fi putut considera drept ostile. Cu toate acestea, în ceea ce priveşte cea mai mare parte a intereselor lor, ele se comportau ca state independente. La sfârşitul secolului al X-lea, Alepul şi marwanizii plăteau tribut Imperiului, iar primul primea ajutor din partea Bizanţului împotriva fatimizilor; dar pe la începutul secolului al XI-lea, Vasile al II-lea nu mai percepea niciun tribut din partea Alepului sau a marwanizilor, pretinzând ca primul să se apere singur. Ani, al cărui conducător promisese să-şi doneze regatul, după moartea sa Imperiului, era deocamdată doar un alt regat clientelar. Deşi toţi conducătorii creştini clientelari deţineau ranguri bizantine şi se puteau folosi de peceţi pentru documentele emise de ei, aceste privilegii erau pur onorifice, de ele beneficiind unii aliaţi bizantini, ca, de exemplu, ruşii.

În 1025, puterea Imperiului era atât de mare, încât puţine puteri învecinate ar fi riscat să i se împotrivească, iar cea mai mare parte a celor creştine îl priveau cu

Expansiunea societăţii (780 – 1025)

admiraţie. În nord, printre apropiaţi se aflau ruşii, care se uniseră cu biserica bizantină, şi maghiarii, care acceptaseră recent creştinismul Apusului şi căpătaseră numele de unguri. Anexarea Bulgariei scosese din cursă un stat atât de mare şi de apropiat de Imperiu, încât apariţia tensiunilor dintre ele era aproape inevitabilă. Restul principatelor armene puteau opune doar o rezistenţă simbolică, iar lombarzii din sudul Italiei erau la fel de slabi, Ceea ce voiau în primul rând împăraţii germani de la bizantini erau recunoaşterea şi eventual alianţa prin căsătorie. Ei puteau invada Italia bizantină atunci când nu li se făcea pe plac, dar nu au reuşit niciodată să cucerească sau să ţină sub stăpânire o parte prea mare a acesteia. Dintre aceştia, cei mai interesaţi de Italia erau Ottonienii, cei care manifestau un respect deosebit faţă de Bizanţ, un membru al

dinastiei fiind deja căsătorit cu o prinţesă bizantină, acum negociindu-se mariajul alteia cu Otto al III-lea.

Arabilor le era teamă de armata bizantină, dar întrucât creştinii deveniseră minoritari în Siria arabă, în Mesopotamia superioară şi în Egipt, influenţa bizantină din ţinuturile fatimide şi buwayhide scăzuse. Recuceririle bizantine au dus la accelerarea procesului de islamizare prin atragerea creştinilor din zona de graniţă musulmană să se stabilească în cea bizantină, musulmanii fiind expulzaţi în direcţia opusă, şi prin intensificarea fricii acestora faţă de creştini ca potenţiali aliaţi ai Bizanţului. Atunci când Vasile al II-lea s-a mulţumit cu ţinuturile răsăritene pe care le deţinea Imperiul la moartea lui Ioan Tzimiskes, el a renunţat la cea mai mare parte a răspunderii Imperiului faţă de creştinii rămaşi în teritoriul musulman. Nici măcar persecuţiile fatimizilor şi distrugerea Mormântului Sfânt de la Ierusalim nu l-au făcut pe Vasile să se răzgândească. Cu toate că Nicefor al II-lea sau Tzimiskes erau probabil mai preocupaţi de acest aspect, niciunul dintre ei nu făcuse vreun efort în vederea readucerii Egiptului şi a Siriei continentale sub influenţa bizantină.

Faza aceasta a expansiunii teritoriale a făcut deci ca Imperiul să fie în continuare puternic şi în siguranţă şi având puţine ambiţii de cucerire neîmplinite. Unicele perspective probabile de anexare erau restul Armeniei, cea mai mare parte a căreia urma oricum să fie moştenită, Sicilia şi Edessa. Încorporarea acestor trei teritorii părea să constituie ceva uşor de realizat pentru Imperiu. Anexarea altor teritorii ar fi însemnat fie luarea în stăpânire a unor state tampon inofensive şi nu foarte valoroase, fie implicarea Imperiului în războaie extenuante urmate de tentative de asimilare dificile. Dat fiind că nu se mai ivise niciun alt duşman important, sistemul militar care apărase la început Imperiul şi dusese apoi la extinderea lui ajunsese în sfârşit să depăşească nevoile acestuia.

RELAŢIILE ÎMPĂRATULUI CU ARMATA

Comparativ cu perioada anterioară de concesii stânjenitoare şi revolte militare, începând cu mijlocul secolului al XI-lea împăraţii şi armata s-au aflat într-o strânsă colaborare. Armata nu fusese niciodată mai puternică, dar ea nu a mai răsturnat niciun împărat după detronarea în 813 a

turbulentului Mihail I Rhangabe. Atunci când urcau pe tron împăraţi minori, armata furniza coîmpăraţi ai acestora, cum au fost Roman Lecapenul, Nicefor Focas şi Ioan Tzimiskes; dar acest lucru nu făcea decât să demonstreze că armata prefera conducători puternici unor regenţe slabe şi nu că avea de gând să se răzvrătească. După ce împăraţii legali ajungeau la vârsta la care puteau domni, armata a manifestat într-adevăr tendinţa de a-i sprijini pe urmaşii lui Roman I, Nicefor al II-lea şi Tzimiskes, adică pe Ştefan Lecapenos, Bardas Focas şi Bardas Scleros. Dar niciunul dintre aceştia din urmă nu a devenit practic împărat şi nici nu dorea să cedeze altuia demnitatea imperială la care râvnea. Până şi împăraţii fără înclinaţii războinice s-au interesat de nevoile armatei şi chiar şi generalii încoronaţi au manifestat un oarecare respect faţă de dinastia macedoneană. Atât conducătorii ereditari cât şi cei militari au avut grijă şi de frânarea dezvoltării marilor proprietăţi funciare şi de întărirea sistemului de apărare al Imperiului.

Începând cu sfârşitul secolului al VIII-lea, odată cu apariţia primelor nume de familie bizantine, aristocraţia provincială din centru! Anatoliei a câştigat bogăţie, influenţă şi ranguri militare. Pe la începutul secolului al X-lea, aristocraţii deţineau majoritatea posturilor importante din armată, strategii fiind adesea comandanţii themelor unde aveau multe proprietăţi, arendaşi şi slujitori. Armata şi-a elaborat astfel o conducere a cărei putere era într-o oarecare măsură independentă de împărat. Din când în când, de obicei atunci când împăratul părea oarecum slab sau dădea semne că-i slăbesc puterile, o serie de ofiţeri superiori alegeau un conducător care încerca să pună mâna pe tron. Împăratul era însă cel care îi alegea pe comandanţi şi care putea în majoritatea cazurilor să-l înlocuiască pe orice general a cărui loialitate era îndoielnică sau care deţinea o putere prea mare.

Începând cu Roman I, împăraţii au încercat totodată să-i ţină sub control pe magnaţi, interzicându-le să-i spolieze pe micii deţinători de pământuri. Acest efort a continuat chiar şi sub Nicefor al II-lea, a cărui familie, Focas, era probabil cea mai mare deţinătoare de pământuri. Deşi cea mai mare parte a magnaţilor îşi protejau desigur rudele, aceasta nu însemna

neapărat că ei îi favorizau şi pe alţi magnaţi. Familiile Focas şi Scleros erau rivale; dacă una dintre ele se răzvrătea, cealaltă prefera de obicei să ia partea împăratului decât să sprijine rebeliunea. Aceste două familii îşi disputau loialitatea magnaţilor Anatoliei. Cea mai mare parte a acestora erau adversari ai familiei Focas din cauză că, fiind cea mai puternică, aceasta era totodată cea mai invidiată şi mai temută atât de cei egali cu ea cât şi de puterea centrală.

De fapt, principalul motiv care i-a determinat pe împăraţii secolului al X-lea să emită legi referitoare la pământ nu era probabil legat de moşiile întemeiate cu mult timp în urmă de o serie de magnaţi în platoul Anatoliei şi nici măcar de cele din Cappadocia ale familiei Focas. Aceste legi erau în schimb îndreptate împotriva noilor îmbogăţiţi şi influenţilor oficiali care încercau să intre în rândul magnaţilor achiziţionând pământ de la micii proprietari, inclusiv de la soldaţi, şi eschivându-se de la plata impozitelor pentru acesta. Deşi unii dintre aceşti cumpărători erau ofiţeri din armată, se pare că cea mai mare parte a lor erau oficiali palatini, civili şi eclesiastici10. Generalii cu funcţii de răspundere voiau să protejeze loturile militare care sprijineau armata şi veniturile impozitate care asigurau plata soldelor. Împăraţii conştienţi urmăreau atingerea aceluiaşi ţel. Dacă parveniţii, birocraţii şi clericii ameninţau temelia puterii armate, era de aşteptat ca majoritatea aristocraţiei anatoliene să fie împotriva lor şi de partea împăratului.

Fig. 129. Frescă reprezentându-i pe viitorul împărat Ioan I Tzimiskes (călăreţul din dreapta) şi pe Melias, viitorul domestic al Scholae-lor Orientului (călăreţul din stânga), ca generali conducându-i pe soldaţii lui Nicefor al II-lea Focas, aflată în biserica Hulubăriei din Cappadocia (în apropiere de actualul Goreme) (Foto: Irina Andreescu-Treadgold).

După îndelungatele şi periculoasele revolte ale lui Bardas Focas şi Bardas Scleros, Vasile al II-lea era deosebit de precaut în privinţa magnaţilor. El i-a exclus pe membrii familiei Focas de la acordarea unor înalte ranguri militare, numea de obicei generali în posturi de comandă

acolo unde aceştia nu deţineau pământuri şi împărţea adesea comanda între doi generali, care se puteau controla unul pe altul. Dar nici măcar Vasile al II-lea nu a încercat să se dispenseze de generali aristocraţi ca Damian Dalassenus şi Constantin Diogenes. Tradiţiile, relaţiile şi experienţa militară a magnaţilor constituiau calităţile care asigurau apariţia unor generali de valoare. Aproape toţi aceşti aristocraţi aveau un interes la fel de mare faţă de reuşita militară a bizantinilor ca şi împăratul, deoarece victoriile le aduceau prăzi şi le apărau moşiile anatoliene de altfel vulnerabile faţă de raidurile arabilor. Împăraţii şi magnaţii aveau nevoie unii de alţii.

Protejat de către împăraţi şi condus de magnaţi, sistemul themelor, introdus în secolul al VII-lea, s-a adaptat surprinzător de bine la noile condiţii. Procesul diminuării ponderii themelor, început în secolul al VIII-lea odată cu crearea tagmatelor şi continuat în secolele al IX-lea şi al X-lea, a eliminat aproape total revoltele unităţilor individuale, dar nu şi comploturile de mare anvergură puse la cale de comandanţii de frunte. Themele au continuat să descurajeze raidurile inamice şi, alături de tagmate, să constituie foiţe ofensive tot mai eficiente. Teritoriul recucerit a fost organizat în theme mici sau a fost anexat celor existente, care nu numai că au menţinut cuceririle, dar au asigurat totodată mai multe trupe pentru noi extinderi. Singurele unităţi militare care par să fi fost pierdute în întregime în perioada aceasta au fost câteva mici theme ale lui Tzimiskes care abia avuseseră vreme să se constituie înainte de a fi invadate”. Thema Siciliei a fost eliminată din insulă numai după o luptă de apărare îndârjită care a durat aproape un secol şi chiar după aceea deţinea o parte din Italia continentală.

(ilaxi ciiutxoN
MAR li-l SlUGRA

Adtunm

[h<v\ jlo/l ll

CD A o «Ui/

ARMt-MArX’1 «, ni: ru. lu» K «A\.

aunu or» în v<t

CBKRSV^’ţ v

Sirii.

Kbrţivm *

Ax îi «speth MIIIUMO

Awmur

PJLIXfrintJL

D/lă A-MOS

SEIJF.ticţi

16. THFA! ELE EXISTENTE ÎN JI R DE ŞI <M)0

— Llulairi» Ifermrlarue rtjrclulrliir le lerdrtU

imlieilel l. Witululel lui Un la Ml IV «itmtai rbfewl r<nt>KI>H le IU IcrtiarM

1 kvtml Optkltoc Io ♦»

I I Taft-rM Ifemti rtoiraua» (■ BM

I I IrittarM TWewl \a>iolur (a 4»! I I TetharM riwawl Aiairniacr le HI

I 1 Tirimieptirtei bm şi u m

— «”— llalairtr ihrswler la jer dr «eu

AKMKMWA Nunir de ivnu ta |» r d< ce

6 ahhvuiii furti «»!! 8*nt-ald «tttiti few meba «lejurdreit

O Ihr/kullm CerlU t tfa# rrf de iwciko Jar <00

„6 («ti» fim) d l>în) |>ril (îi <n) <lr Cji

MEDmiRASA

STÂRV II HXl lllor

I 100 2IW Lin

O < „yfv* Altt «f».

O serie de reforme militare au ajutat armata să se adapteze atribuţiilor ei în continuă schimbare. Probabil Nicefor I a recrutat primele unităţi ale noii armate din secolul al VI-lea, noua tagmată din Hicanati şi trei theme în Grecia. Teofil a mărit şi mai mult numărul soldaţilor şi le-a dublat aproape solda, făcând din armată o forţă mult mai profesionistă. El a sporit totodată flexibilitatea themelor, divizând drungile lor de o mie de oameni în detaşamente de două sute de oameni fiecare şi transformând principalele sectoare ale graniţei de răsărit în clisuri independente. Vasile I a întărit flota imperială, asigurându-i marinari permanenţi, ceea ce a dus la îmbunătăţirea aproape instantanee a stării forţelor navale ale Bizanţului.

Leon al VI-lea a mărit procentajul cavaleriei, făcând astfel ca themele să fie mai adecvate conflictelor militare ofensive. Acelaşi împărat a început să creeze theme mai mici la graniţa răsăriteană, ceea ce i-a permis Imperiului să anexeze treptat noi teritorii. Nicefor al II-lea a contribuit la crearea unui nou fel de cavalerie grea şi a cucerit o mulţime de theme mici de frontieră. Ioan Tzimiskes a creat noua tagmată a emuritorilor şi a întărit controlul asupra numeroaselor theme mici ale lui Nicefor şi ■e lui însuşi prin gruparea lor sub autoritatea unor duci. Vasile al II-lea a început să» losească pe scară largă mercenari străini prin înrolarea gărzii varege şi a înfiinţat arând funcţia de etnarh, comandantul străinilor, un ofiţer important. Toate aceste odificări erau menite să sporească capacităţile ofensive ale armatei.

Deşi armata şi-a sporit extraordinar de mult efectivele, cea mai mare parte a: este creşteri a apărut spre sfârşitul acestei perioade, probabil datorită faptului că nperiul avea atunci rezerve de bani şi de braţe de luptă. Procesul a început cu cei 3.000 de soldaţi înrolaţi de Nicefor I în 809 pentru themele sale greceşti şi pentru oua tagmată Hicanati, cu toate că 4.000 din ei, cei din Peloponez şi din Cefalonia roveneau fără doar şi poate din rândul vâslaşilor mardaiţi din Hellas. Cei 30.000 de oi recruţi ai lui Teofil erau toţi refugiaţi khurramiţi din califat. În restul secolului al K-lea? singurele adaosuri la listele de înrolare au fost cei 4.000 de marinari ai lui rasile I pentru flota imperială. Atunci când Vasile a fondat thema Dalmaţiei, el nu a imis acolo trupe suplimentare. Pe parcursul primei jumătăţi a secolului al X-lea, cu xeepţia celor 12.000 de refugiaţi arabi ai lui Banu Habib, armata şi-a sporit efectivul dar cu circa 14.000 de oameni, dintre care 6.000 erau probabil nativi armeni din oile theme în care rămăseseră garnizoane. Armata şi-a sporit rapid efectivul ajungând a aproximativ 90.000 de oameni abia între anii 963 şi 1025, majoritatea acestora fiind leătuită din armeni şi din grupuri izolate de alţi străini.

Deşi armata devenise cu siguranţă mai puternică între 780 şi 1025, cifra inală de circa 250.000 de oameni din listele de înrolare este înşelătoare. Armatele operative din marile campanii de la sfârşitul secolului al X-lea au dispus rareori de n-ai mult de 40.000 de soldaţi, din care cam o treime erau ostaşi călare, ceea ce era le obicei suficient, dat fiind că era dificil de făcut rost de mai mulţi oameni pentru i perioadă mai îndelungată. Imperiul putea alinia două forţe de acest fel în acelaşi imp şi să dispună totodată de suficiente trupe în spatele frontului pentru apărarea eritoriului său. După ce Tzimiskes a creat tagma Nemuritorilor, numai aceasta avea) robabil 36.000 de oameni, din care 24.000 de ostaşi călare. Varegii erau şi ei în înmăr de 6.000. Din rândul themelor, trupele cu cea mai mare experienţă de luptă şi iflate cel mai la îndemână pentru campanii se ridicau la cifra de peste 100.000 de) ameni, care s-au adăugat celor de frontieră între anii 900 şi 1025. De majoritatea; elor 96.000 de oameni ai themelor datând dinainte de anul 900 nu prea era nevoie,: u excepţia themelor navale şi a celor din Italia şi Crimeea, care erau încă expuse atacului.

Întrucât themele din interior deveniseră aproape se neclintit ia invazii $1 îaiuuu, ele erau rareori nevoite să lupte pe teritoriul lor. Chiar şi după ce León al VI-lea a mărit procentajul cavaleriei din theme la un sfert, themele din interior dispuneau în mod predominant de trupe de infanterie, care îşi făcuseră cu succes datoria atunci când regiunile lor erau frecvent invadate, dar nu prea erau solicitate în campanii. Când Roman I i-a colonizat pe membrii tribului lui Banu Habib în zona de frontieră, iar Nicefor al II-lea a instalat o garnizoană în Tarsus, se pare că împăraţii nu şi-au înzestrat noile theme cu nicio trupă de infanterie. Este foarte probabil ca unele theme de graniţă să fi fost alcătuite în cea mai mare parte sau în întregime din cavalerie. Se prea poate ca themele interioare să fi fost menţinute în formă în privinţa instrucţiei militare prin solicitarea lor pe rând în cadrul campaniilor. Dar din cauza existenţei unui foarte mare număr de soldaţi sezonieri disponibili în tagmatele şi în themele de graniţă, risipa de efort nu era necesară. În campaniile împotriva Cretei din 911 şi 940 mulţi soldaţi din thema tracă învecinată fuseseră deja transferaţi în trupele tagmatelor şi ale themelor de la graniţa răsăriteană. Explicaţia era evident faptul că tracii ajunseseră să fie inferiori altor trupe.

Cu toate că majoritatea soldaţilor care participau la expediţii primeau soldă de campanie, se pare că toţi soldaţii primeau permanent aceeaşi soldă, indiferent dacă participau efectiv sau nu la lupte. Rata anuală era de cinci nomisme pentru un soldat de rând până în 840, când Teofil a mai adăugat câte o nomismă pentru fiecare an de serviciu, până la doisprezece. Pe vremea lui Leon al VI-lea, se pare că soldaţii erau plătiţi la o rată generală de nouă nomisme pe an. Această sumă, cu toate că reprezenta doar aproximativ jumătate din cea necesară întreţinerii decente a unei familii, a dus la întocmirea unui stat de plată imens, fiind înmulţită cu de la 120.000 până la 250.000 de oameni. Pe la sfârşitul secolului al X-lea, administraţia centrală beneficia de foarte puţine compensaţii în schimbul acestor sume plătite themelor interioare faţă de cât trebuie să fi realizat împăraţii.

O soluţie posibilă ar fi fost transferarea la graniţă a familiilor care trăiseră timp de secole în zona interioară. Făcând acest lucru, Nicefor I a

stârnit însă proteste vehemente şi se pare că urmaşii lui, care aveau mai puţină nevoie de braţe de luptă, nu au repetat experimentul. O altă posibilitate era pur şi simplu ştergerea din registre a unora dintre soldaţi. Dar acest lucru ar fi însemnat fie confiscarea loturilor lor militare, ceea ce ar fi dus fie la sărăcirea şi la răzvrătirea lor, fie la acordarea acel puţin unei părţi a acestor loturi fără nicio obligaţie militară. Împăraţii nu considerau convenabil să dea ceva în schimbul a nimic, mai ales pentru că ar fi putut avea nevoie de soldaţi în vederea unor viitoare crize sau campanii. Legislaţia din secolul al X-lea îndreptată împotriva vinderii loturilor militare trebuie să se fi referit în mare parte la aceşti soldaţi din themele interioare, întrucât cerinţele serviciului activ i-ar fi obligat pe cea mai mare parte a celorlalţi să-şi păstreze pământul.

Încercând să facă un efort pentru a conferi o oarecare valoare acestei solde oficiale, statul pretindea uneori bani de la soldaţii înscrişi în registre, dar lăsaţi la vatră. Principiul potrivit căruia deţinătorii de loturi militare puteau apela la alţii, echipându-i ca să le ţină locul, era aplicat de multă vreme, următoarea fază urmând să fie perceperea de bani lichizi în locul soldatului. Roman Lecapenos le-a cerut încă din 921 soldaţilor din thema Peloponezului să dea fiecare câte cinci nomisme sau jumătate din suma aceasta dacă erau foarte săraci în schimbul scutirii de a participa la o campanie în Italia. În 949, Constantin al VII-lea a pretins câte patru nomisme de la o serie de ostaşi călare din thema tracă care urmau să participe la expediţia lui împotriva Cretei. Atunci când Nicefor al II-lea a declarat că trupele de cavalerie grea urmau să fie întreţinute de loturile militare în valoare de douăsprezece livre de aur în locul obişnuitelor loturi valorând patru livre, în cea mai mare parte a cazurilor doi cavaleri care stăteau acasă cumpărau probabil armele grele şi armura pentru un al treilea care participa la campanii. Stăpânirea comercializa astfel braţele de luptă de care nu avea nevoie în schimbul unui echipament mai bun sau al unui venit mai mare, o soluţie extrem de practică. Deşi astfel de practici puteau slăbi armata dacă recursul la ele era prea frecvent, metoda era încă în vigoare în 1025.

Aparatul administrativ avea în perioada aceasta o influenţă mai mică

decât cel militar şi s-a extins doar în mică măsură, responsabilităţile lui crescând odată cu expansiunea Imperiului. Birocraţia a continuat să includă un logofăt al poştelor pentru diplomaţie şi securitatea internă, un logofăt general pentru impozitări, un logofăt militar pentru listele de plată ale soldaţilor, un mare curator pentru proprietăţile imperiale şi un prefect municipal pentru Constantinopol. Autoritatea acestor dregători a scăzut însă tot mai mult, iar de pe la sfârşitul secolului al IX-lea logofătul poştelor a încetat să mai fie cel mai important funcţionar. În secolul al X-lea, această distincţie îi aparţinea de obicei marelui şambelan, care era mai curând un oficial palatin decât un funcţionar public. Înfluenţa lui depindea de prezenţa sa în Palatul cel Mare, mai ales

CCC atunci când împăratul era minor sau plecat în campanie, şi reflecta faptul că puterea devenise mai concentrată în cancelaria Imperiului.

Una dintre oficialităţile care şi-au menţinut importanţa era chestorul responsabil cu problemele legate de magistratură, întrucât, după activitatea de codificare a lui Vasile I ŞI Leon al VI-lea, împăraţii au continuat să-şi exercite autoritatea legislativă. Basilicalele au conferit şi ele Imperiului un cod de legi comprehensiv, pe care legile derogatorii ale lui Leon l-au adus mai mult sau mai puţin la zi. Promulgarea acestor legi a pus capăt unei lungi perioade în care legislaţia fusese atât de dificil de consultat încât apăruseră puţine legi noi şi multe dintre cele existente deveniseră literă moartă. Principala preocupare a legilor derogatorii ale urmaşilor lui Leon din secolul al X-lea era arendarea pământului, cu toate că ele au pus totodată la punct diverse probleme juridice. Pentru a asigura o respectare mai strictă a legilor, împăraţii au numit mai mulţi judecători atât în capitală cât şi în theme.

Dat fiind că proprietatea statului a început să crească din nou după ce aproape dispăruse în secolul al VII-lea, ea a ajuns să nu mai fie încredinţată marelui curator sau logofătului general, ci noilor oficiali. Prima achiziţie majoră, proprietăţile de la Mangana confiscate de la Mihail 1 după detronarea lui, îşi aveau propriul lor curator12. Vistieria a început să administreze o mare parte a posesiunilor confiscate, iar începând din secolul al X-lea, statul a pus stăpânire pe o mare parte a pământului

themelor anexate. În 996, Vasile al II-lea a reintrat în posesia proprietăţilor imperiale dobândite sau dăruite de Vasile Lecapenos. Pământu! coroanei era administrat de un logofăt însărcinat cu afacerile interne, pe care Vasile al II-lea l-a făcut independent de logofătul general1”. Veniturile provenite de la proprietăţile imperiale trebuie să fi fost sursa principală a vastului surplus adunat în vistierie prin 1025.

Acest surplus, ca şi capacitatea de a întreţine o armată atât de mare, constituie un semn al faptului că serviciile publice au funcţionat eficient în aproape toată această perioada. După o oarecare dezordine şi demoralizare în haoticele secole al VII-lea şi al VIII-lea, în timpul domniei Irinei şi a lui Nicefor I, rutina şi moralul aparatului birocratic au început să revină. Atât Nicefor cât şi Teofil au făcut eforturi deosebite pentru stârpirea corupţiei. Scăderea frecvenţei raidurilor inamice a redus numărul scutirilor temporare de impozite, în timp ce legislaţia funciară din secolul al X-lea a dus la simplificarea sistemului de percepere a taxelor. Este evident că după ce Vasile al II-lea a decretat ca locuitorii mai bogaţi ai districtelor supuse impozitării să plătească atunci când cei mai săraci nu aveau cu ce să o facă, perceptorii trebuie să fi fost în stare să găsească pe cineva care să completeze aproape toată suma care alcătuia totalul taxelor datorate.

Fără îndoială că mulţi funcţionari se foloseau de puterea şi de influenţa lor ca să delapideze fondurile statului, să falsifice formele de acordarea a loturilor din averea statului sau să-i mituiască pe micii proprietari sau pe soldaţi ca să încalce legislaţia funciară. Legislaţia lui Roman I ŞI Vasile al II-lea îi menţionează clar pe demnitarii civili atunci când dă lista celor care au încercat să cumpere ilegal pământ. Ioan Tzimiskes a fost indignat de faptul că Vasile Lecapenos acordase personal suprafeţe imense de pământ din averea statului din Cilicia, şi Vasile îl otrăvise pe Ioan Tzimiskes ca să-l împiedice să le revendice. Pe de altă parte, se pare că împăraţii s-au îngrijit mai puţin de limitarea posesiunilor funcţionarilor din Balcani, unde exista foarte mult pământ, iar marii moşieri ar fi putut chiar da o mână de ajutor la colonizări. Majoritatea proprietăţilor oficialilor civili din partea balcanică a Imperiului se extinseseră”.

Deşi, după secolul al IX-lea, corpul ofiţeresc a devenit greu de penetrat de către cei din afară, conducerea aparatului birocratic şi mai ales cea a personalului palatului erau mai deschise faţă de noile talente. Împăraţii au început să-i cunoască personal pe mulţi dintre constantinopolitanii care îi slujeau, chiar şi pe cei care deţineau ranguri mărunte, şi au devenit mai interesaţi de promovarea acestora. Mărirea soldelor de către Teofil pare însă să fi făcut ca armata să fie mai conservatoare, astfel că un imigrant ca Leon al V-lea sau un ţăran înstărit ca Mihail al II-lea aveau mai puţine şanse să ajungă la poziţiile cele mai înalte. Lecapenii s-au ridicat pe parcursul a două generaţii, dar începutul ascensiunii lor a fost atunci când tatăl lui Roman I a intrat în corpul de gardă al lui Vasile I, care era practic un post palatin. În cadrul palatului, Vasile I însuşi avansase cu repeziciune de la un post obscur la cel de căpetenie a grajdurilor imperiale şi apoi de mare şambelan. Deoarece legile împotriva castrării făcuseră ca numărul eunucilor să scadă, dar erau în continuare preferaţi pentru slujbele de palat, ei aveau şanse deosebit de mari şi îşi puteau ajuta rudele să ajungă în aparatul de stat. Birocraţii din nou promovatele familii erau adesea mai ambiţioşi decât generalii din cele cu tradiţie şi, neavând averi din moşteniri, erau dornici să-şi asigure poziţia investindu-şi economiile în pământ.

Numărul funcţionarilor de stat crescuse începând din secolul al VIII-lea. Prin 1025, oficialii, ofiţerii, soldaţii şi marinarii Imperiului trebuie să fi depăşit, împreună cu familiile lor, un milion de suflete. Cei din afara sistemului, care nu primeau niciun ban de la stat şi nu aveau niciun otner sau runcţionar superior ca să-i protejeze, erau uşor exploataţi de către birocraţi şi în special de perceptori. În ciuda faptului că numărul celor din serviciile statului şi din personalul palatului era relativ mic, aceştia fiind în cea mai mare parte funcţionari umili sau custozi cu puţine şanse de a face avere pe căi ilegale, cei mai bogaţi birocraţi şi demnitari erau puşi sub supraveghere, mai ales într-o perioadă când statul îşi mărea avuţia cu atâţia bani şi teritorii. De fapt, pe parcursul celei mai mari părţi a acestor ani, se pare că împăraţii şi-au supravegheat îndeaproape aparatul birocratic, sesizând faptul că acesta le putea periclita puterea şi forţa

militară. Împăraţii şi ofiţerii din armată erau suficient de puternici ca să controleze administraţia atât timp cât voiau să facă aceasta.

RELAŢIILE ÎMPĂRATULUI CU BISERICA

Între secolul al IV-lea şi începutul celui de al IX-lea, Imperiul avusese parte de repetate controverse teologice, peste zece împăraţi apărând poziţii etichetate ulterior drept eretice. După înrăutăţirea situaţiei din perioada iconoclastă a secolului al VIII-lea, tensiunea dintre biserică şi stat a început să scadă, iar prin 1025 biserica bizantină era mai unită decât fusese vreodată până atunci şi mult mai supusă faţă de împărat. Ea deţinea totodată o mare bogăţie, cea mai mare parte a ei constituită din pământ, pe care împăraţii, începând cu Nicefor al II-lea, au încercat să o limiteze, dar nu să o confişte. În acelaşi timp, convertirea bulgarilor, a sârbilor şi a ruşilor a dus la expansiunea bisericii bizantine, împingând influenţa Imperiului mult dincolo de graniţele lui.

După o perioadă de conflicte îndârjite între primii împăraţi iconoclaşti, cler şi călugări, restaurând cultul icoanelor, împărăteasa Irina s-a aliat cu Biserica şi cu monahii. În timpul domniei ei, în special prin eforturile lui Theodor din Studios, mănăstirile au devenit mai puternice şi mai independente. În cadrul controversei moechiene, acesta a declanşat însă şi un nou tip de dispută în privinţa extinderii controlului împăratului asupra Bisericii. El nu numai că a respins recăsătorirea lui Constantin al VI-lea, dar a refuzat şi acordarea împărtăşaniei clericilor care erau de acord cu ea, până când Mihail I a rezolvat în sfârşit disputa în termenii dictaţi de el. Theodor a demonstrat puterea de care putea dispune autoritatea spirituală, dar chiar şi mulţi dintre clerici se îndoiau că principiile puse în joc în cadrul controversei moechiene meritau necazurile cauzate de ele.

Fig. 130. Sfântul Theodor din Studios. Mozaic datând din secolul al XI-lea din mănăstirea de la Nea Moo. E, Chios (Foto: Arhiva de fotografii a Muzeului Benaki din Atena).

iconoclasmul restaurat al începutului secolului al nouălea a fost mai tolerant cu clerul decât fusese cel din secolul al optulea. Leon al V-lea şi

urmaşii lui iconoclaşti i-au atras de partea lor pe majoritatea episcopilor şi călugărilor şi au găsit un conducător eclesiastic de o oarecare statură în persoana învăţatului Ioan Gramaticul. Pe vremea când Teofil a declanşat o serie de persecuţii relativ simbolice, Theodor din Studios şi cea mai mare parte a episcopilor iconofili erau morţi, şi chiar şi călugării iconofili păreau să constituie un grup tot mai puţin numeros. Iconoclasmul nu a avut însă niciodată o bază solidă în cadrul bisericii, astfel că Teodorei i-a fost uşor să-l abolească. Chiar dacă episcopii vremurilor iconoclaste au fost destituiţi în masă în 843, foarte puţini dintre ei au apărat iconoclasmul după condamnarea acestuia în ziua de Duminică a Ortodoxiei. El avea să fie ultima mare erezie care a tulburat biserica bizantină.

La început, iconoclasmul a făcut ca majoritatea preoţilor de rând să fie discreditaţi pentru că îl acceptaseră, în vreme ce noul cler, alcătuit în cea mai mare parte din călugări, era lipsit de experienţă şi nesigur pe autoritatea sa. Sub patriarhul Metodiu au apărut certuri privind hirotonisirea, care au continuat sub Ignatios, urmaşul său, şi s-au intensificat atunci când Mihail al III-lea l-a înlocuit pe acesta cu Fotios. După ce papa nu l-a recunoscut pe Fotios, acesta l-a excomunicat pentru presupusa erezie de a fi adoptat cutumele bisericii apusene. Schisma aceasta declanşată de Fotios a fost de scurtă durată, deoarece Vasile I i-a dat curând înapoi conducerea patriarhiei lui Ignatios, dar papa a insistat apoi ca tuturor clericilor hirotonisiţi de Fotios să li se retragă darul preoţiei. Deşi Fotios i-a repus în drepturi pe clericii destituiţi atunci când, la moartea lui Ignatios, a redevenit patriarh, toate hirotonisirile lui au fost disputate după ce Leon al VI-lea l-a destituit din nou. Chiar şi după ce acestea au fost în cele din urmă validate şi după ce, spre sfârşitul veacului, s-a realizat unitatea oficială, nemulţumirea a persistat în rândul partizanilor lui Ignatios şi al celor ai lui Fotios.

O asemenea intoleranţă a dus la exacerbarea controversei privind tetragamia declanşată în 906 de cea de a patra căsătorie a lui Leon al VI-lea. Disputa implica atât valabilitatea hirotonisirilor patriarhului Euthymios, cu care Leon îl înlocuise pe Nicolae Misticul, cât şi căsătoria lui Leon şi legitimitatea moştenitorului său, acestea fiind amândouă acceptate

condiţionat de către papă şi de Euthymios. La moartea lui Leon, fratele lui Alexandru l-a reinstalat pe Nicolae şi i-a destituit pe clericii lui Euthymios. Controversa s-a întins până în 920, când Roman 11-a convins pe Nicolae să recunoască hirotonisirile lui Euthymios şi dispensa de căsătorie. În momentul respectiv, implicaţiile politice iniţiale ale controversei încetaseră de mult să mai conteze.

După aceste dispute, se pare că Biserica şi împăratul au fost oarecum mai preocupaţi de evitarea unor alte controverse. Biserica îi lăsa pe împăraţi să rezolve aproape singuri problemele succesiunii şi ale relaţiilor cu biserica occidentală, jar aceştia evitau contractarea unor căsătorii care contraveneau legilor canonice şi destituirea clericilor. După moartea lui Nicolae Misticul, împăraţii au numit totodată patriarhi mai puţin dogmatici. Cel mai puternic dintre ei, Polyeuctos, a depus puţine eforturi în vederea evitării măsurilor esenţial politice care afectau Biserica, cum a fost legea lui Nicefor al II-lea referitoare la pământurile acesteia. Polyeuctos a insistat numai asupra principiilor spirituale, ca atunci când a respins ideea lui Nicefor ca soldaţii răpuşi în luptele cu musulmanii să fie ridicaţi la rangul de martiri. Polyeuctos i-a cerut lui Ioan Tzimiskes să facă penitenţă pentru asasinarea lui Nicefor, dar după aceea l-a încoronat. O astfel de împărţire a autorităţii, Biserica şi statul văzându-şi fiecare de treburile lor, a devenit general acceptată.

În cea mai mare parte a acestei perioade, ierarhia eclesiastică a fost dominată de călugări. Ca foşti mireni, patriarhii Nicefor şi Fotios constituiau excepţii, dar ei s-au bucurat de un prestigiu mai mic decât rivalii lor, Theodor din Studios şi Ignatios, şi au pe ivpuuiiia acestora, uaiugâru nu erau întotdeauna mai puţin toleranţi decât ceilalţi. Fotios a fost mai dur cu iconoclaştii decât Ignatios, iar în cadrul controversei privind tetragamia, adepţi ai lui Fotios şi Nicolae Misticul au condamnat căsătoria lui Leon al VI-lea, în timp ce Ignat i os şi Euthymios au tolerat-o. Cheia poziţiilor din cadrul acestor controverse era de obicei mai curând loialitatea partizanilor faţă de liderii lor decât un set de principii. Dat fiind că monahii se bucurau în general de cea mai mare autoritate spirituală, în primul rând datorită opoziţiei lor faţă de iconoclasm şi apoi graţie sfinţeniei

lor personale, facţiunile conduse de călugări se aflau în avantaj.

Influenţa călugărilor a devenit tot mai mare pe măsură ce aceştia alcătuiau comunităţi tot mai numeroase. După ce mănăstirea Studios de la Constantinopol a lui Theodor a fost luată temporar în stăpânire de către împăraţii iconoclaşti, opoziţia faţă de iconoclasm s-a concentrat în jurul mănăstirilor de pe Muntele Olimp din Bithynia, nu departe de capitală. După restaurarea ortodoxismului, Studios şi-a recăpătat o parte a vechiului ei prestigiu, iar Muntele Olimp şi-a menţinut importanţa dobândită. Numărul mănăstirilor a crescut şi pe Muntele Latrus din apropiere de Efes, iar de la sfârşitul secolului al zecelea şi pe Muntele Athos de lângă Thessalonic. Călugării din munţi erau destul de departe de lume ca să fie feriţi de multe dintre tentaţiile ei, dar destul de aproape de ea ca să o influenţeze. Înfluenţa pe care o exercitau era în primul rând mai curând spirituală decât politică.

La începutul secolului al nouălea, Biserica era inevitabil preocupată într-o oarecare măsură de iconoclasm. Întrucât principalele argumente teologice fuseseră deja expuse de către fiecare dintre părţi, teologi ca exilatul patriarh Nicefor s-au dedicat în special polemicilor. Faptele sfinţilor iconofili, majoritatea provenind din rândul călugărilor, au asigurat subiecte hagiografice timp de mulţi ani după aceea, dar fireşte că primele vieţi erau scrise într-un stil mai viu şi erau mai mişcătoare decât cele ulterioare, care au devenit seci şi convenţionale. Schisma declanşată de Fotios şi tetragamia au dus la scrierea mai multor vieţi tumultuoase şi profund exemplare ale înverşunaţilor patriarhi monastici Ignatios şi Euthymios.

Călugării au jucat un rol de frunte nu numai în elaborarea teologiei, ci şi în formularea unei viziuni de ansamblu a vieţii creştine, care au avut un efect de durată asupra bisericii bizantine. Scrierile lui Theodor din Studios, care prescriau călugărilor săi lectura şi munca fizică, au continuat să constituie un ghid pentru activităţile multor mănăstiri, nu numai a celei de la Studios. În secolul al zecelea însă, Athanasie de la Muntele Athos a început să acorde o mai mare importanţă meditaţiei. Prin anul 1000, abatele Simeón Noul Teolog recomanda căutarea propriei salvări şi a apropierii de

Dumnezeu, care avea să devină un ideal împărtăşit pe scară largă în mănăsti influenţând atât clerul secular, cât şi pe mireni15.

Cea mai spectaculoasă realizare religioasă a fost convertirea slavilor, merit] care şi-l puteau revendica atât Biserica cât şi statul. Activitatea misionarilor bizanti se diminuase mai mult sau mai puţin după secolul al şaselea, când ultimii păgâni d Imperiu fuseseră convertiţi. Cu toate că reocuparea de către Nicefor a unei mari păi a Greciei a dus întâmplător la convertirea slavilor ei păgâni, misiunea din 863 a 1 Constantin-Chiril şi Metodiu în Moravia reprezenta un nou punct de plecare. Chi dacă biserica Moraviei a devenit supusă papalităţii şi a fost în foarte mare par distrusă de maghiari la sfârşitul secolului, misiunea aceasta a stabilit modelul pent] convertirea Bulgariei şi a altor ţări slave. Este evident că inventarea alfabetul glagolitic, simplificat ulterior ca alfabet chirilic, s-a datorat lui Constantin-Chiril, cai a tradus ulterior liturghia într-un dialect accesibil majorităţii slavilor, slava veci bisericească, creând astfel un important instrument pentru misionari.

Misiunea lui Constantin-Chiril şi a lui Metodiu, care a avut la bază iniţiath prinţului Moraviei, Le-a deschis bizantinilor posibilităţile activităţii misionar Misiunea bizantină în Moravia a ajutat şi la convingerea hanului bulgar Boris e starea sa de păgân îl punea într-o poziţie de inferioritate faţă de vecinii lui. Cu toate e bulgarii erau îngrijoraţi ca nu cumva să fie absorbiţi de Bizanţ, exemplul mi îndepărtatei Moravii demonstra că acceptarea misionarilor bizantini putea compatibilă cu independenţa politică. Cu toate acestea, misiunea care a ajuns i Bulgaria în 864 a constituit o mostră a extinderii subordonării lor eclesiastice: culturale. Din încercările bulgarilor de a-şi afirma independenţa au făcut parte dou răscoale păgâne, apelul lui Boris la misionarii apuseni şi autoînscăunarea lui Simeo ca împărat şi a arhicposcupui său ca patriarh. Rezultatul final a fost anexarea 1 Imperiu, dar numai din cauză că împăratul Samuel şi urmaşii săi refuzaseră să accept ca ţara lor să devină protectorat.

Sârbii, care au cerut să li se trimită misionari bizantini şi s-au convertit nu nu după bulgari, aveau mai puţine motive să se teamă de Imperiu şi mai multe să le fi frică de Bulgaria. Eforturile lor de a se alia cu bizantinii

împotriva bulgarilor au am un rezultat minor, dar ei au reuşit să evite astfel orice cucerire de durată de cătr aceştia şi au supravieţuit căderii Bulgariei, devenind clienţi ai Bizanţului. Croaţii de 1 nord-vest de ei au devenit parte a bisericii occidentale în ciuda supunerii lor de scurt durată faţă de patriarhia de la Constantinopol la sfârşitul secolului al nouălea; dar e: ca şi sârbii, au acceptat după căderea Bulgariei suzeranitatea politică bizantin? Singura populaţie independentă non-slavă, ungurii, i-au acceptat la mijlocul secolulu bisericii Apusului, ei au rămas în relaţii prieteneşti cu Imperiul.

Rusia era mult prea întinsă şi prea departe de Bizanţ ca să se teamă de anexare şi avea totodată puţină nevoie de o alianţă cu împăratul. Pe la începutul secolului al zecelea, raidurile şi relaţiile comerciale îi familiarizaseră pe ruşi cu realităţile Imperiului şi cu religia lui, iar de prin 911, o parte dintre ei slujeau în armata bizantină ca mercenari. Un oarecare progres spre creştinarea Rusiei a fost realizat la mijlocul secolului al zecelea, după vizita şi convertirea cneaghinei Olga. Nicefor al II-lea îi considera pe ruşi suficient de demni de încredere, astfel că i-a plătit în 916 ca să atace Bulgaria, dar îi judecase greşit. Ioan Tzimiskes a fost nevoit să le administreze o lecţie dură de respect faţă de puterea bizantină. Singurii rămaşi păgâni dintre slavi, ei au fost totuşi convertiţi în cele din urmă nu la cererea lor, ci la cea a împăratului, atunci când Vasile al II-lea a propus o alianţă prin căsătorie. O prinţesă bizantină constituia o mare favoare, pe care probabil că Vasile nu ar fi acordat-o unui conducător aflat mai aproape de Imperiu de teamă că acest lucru i-ar fi conferit acestuia dreptul de a avea pretenţii asupra tronului bizantin. Ademenit de această căsătorie, Vladimir a devenit un creştin devotat şi un aliat loial, numind un cler rusesc supus Constantinopolului.

În ciuda semnificaţiei ei complexe şi pe termen lung, convertirea slavilor nu mai era rezultatul unui plan conştient cât rezultatul firesc al expansiunii Imperiului. Spre deosebire de biserica apuseană a acelor vremuri, Bizanţul nu a trimis niciun misionar din proprie iniţiativă în ţinuturile păgâne şi ostile. Succesele repurtate de el erau deci cu atât mai remarcabile, dovada fiind impresia puternică pe care o făceau bizantinii asupra vecinilor

lor şi misionarii asupra celor care urmau să fie convertiţi. Deşi converteau mai puţini oameni decât misionarii occidentali, care şi-au răspândit apoi credinţa în Croaţia, Ungaria, în ţinuturile slave de nord şi în Scandinavia, biserica bizantină propovăduia ceva mai mult decât creştinismul. Ea îi determina pe convertiţi să accepte o oarecare dependenţă culturală şi politică de Imperiu”.

Apropierea dintre biserica bizantină şi puterea imperială explică probabil eşecul bizantinilor din răsărit în convertirea unui număr mare de musulmani. Dat fiind că statul accepta doar un număr mic de supuşi necreştini, ar fi fost nevoie ca majoritatea populaţiilor musulmane din Siria şi Egipt să fi fost convertite înainte de a fi fost cucerite, ceea ce era evident imposibil. Pentru a repopula zonele anexate cu adevărat de către Imperiu, împăraţii au extins toleranţa asupra iacobiţilor şi a creştinilor armeni, lăsând Biserica Răsăritului divizată şi slab pregătită ca să-i convertească pe islamici. Atât musulmanii cât şi creştinii nu uitau uşor nici faptul că valul convertirii din răsărit fusese timp de secole îndreptat împotriva creştinismului.

nilor, a căror credinţă conform căreia lumea materială constituia creaţia nocivă a unui Dumnezeu rău diferea radical de creştinismul ortodox. După ce Teodora i-a alungat din Imperiu pe paulicieni, Vasile I i-a eliminat pe aceştia de la graniţa de Răsărit mai ales prin convertirea lor forţată şi prin deportări, atunci când a cucerit micul lor stat. Dar o parte dintre ei plecaseră în Balcani sau fuseseră deportaţi acolo, unde şi-au făcut prozeliţi. În prima jumătate a secolului al zecelea, preotul bulgar Bogomil a elaborat o variantă bulgară a dualismului, care respingea materialitatea lumii, sacramentele şi biserica bulgară. În ciuda faptului că era persecutat şi că nu era de acord cu căsătoria şi cu procrearea, bogomilismul s-a răspândit graţie forţei spiritualităţii sale cinice. Pe vremea cuceririi bizantine, adepţii bogomilismului constituiau în Bulgaria un grup clandestin, dar destul de numeros.

Cu excepţia perioadei iconoclaste şi a scurtei schisme declanşate de Fotios, biserica bizantină a păstrat pe parcursul acestor secole legături strânse cu creştinii din apus. Constantin-Chiril s-a alăturat papei împotriva

lui Fotios, iar călugării greci din sudul Italiei au întemeiat la Roma şi în apropierea ei mănăstiri supuse papalităţii. Bisericile apuseană şi răsăriteană se devoltau însă, fiecare avându-şi propriii ei convertiţi, adesea rivali. Schisma lui Fotios a scos în evidentă unele dintre diferenţele

— ’» >

dintre ele, mai ales adăugarea termenului filioque la Crez, care putea fi greşit interpretat drept un important dezacord teologic în privinţa Sfântului Duh. Controversa asupra tetragamiei nu se referea doar la discrepanţa dintre Orient şi Occident în privinţa regulilor căsătoriei, ci şi la pretenţia papilor de a poseda jurisdicţia asupra afacerilor religioase ale Bizanţului, fapt care îi nemulţumea pe mulţi bizantini. Identificarea bisericii bizantine cu statul implica pericolul divizării creştinătăţii între cei care recunoşteau autoritatea imperială şi cei care o respingeau.

REÎNVIEREA CULTURALĂ

Chiar şi înainte de aceste succese ale militarilor şi misionarilor, deşi controversa iconoclastă continua să mocnească, educaţia şi erudiţia bizantină începuseră să-şi revină. În ciuda crizelor militare din secolele al şaptelea şi al optulea, Imperiul avea şi acum o administraţie eficientă, şcoli care pregăteau funcţionari şi lucrările necesare predării; administraţia, şcolile şi cărţile începuseră însă toate să se deterioreze. Fără o îmbunătăţire a situaţiei, majoritatea operelor ar fi fost în cele din urmă pierdute, aşa cum şi vechile papirusuri pe care erau scrise acestea se deteriorau, iar şcolile şi aparatul birocratic ar fi dispărut treptat. Pe la mijlocul secolului al ~r ^ wc «. Iv^v/vi^net nu mai uuva tuicu cviuciiia impozitelor, iar interesul fată de istorie devenise atât de vag, încât exista pericolul încetării transmiterii ei. Încă din timpul lui Iustinian, atât Biserica cât şi statul ajunseseră să considere învăţătura în cel mai bun caz un lux şi în cel mai rău drept ceva ţinând de impietate sau de păgânism.

Se pare că iconoclasmul a contribuit la schimbarea acestei atitudini. Susţinând ferm că doctrina lor era pe deplin compatibilă cu tradiţia creştin ortodoxă, iconoclaştii citau unele pasaje izolate din Părinţii Bisericii care păreau defavorabile reprezentării chipurilor religioase. În 780, când Irina a preluat puterea, iconofilii au prezentat drept dovezi propriile lor citate

patristice, care erau în favoarea reprezentării acestor chipuri. Ceea ce a dus la o dispută privind numărul citatelor, sensul lor exact şi contextele din care fuseseră luate. Cercetările necesare nu erau uşor de realizat, deoarece Părinţii s-au ocupat foarte rar de reprezentarea chipurilor, iar unele dintre cele mai relevante pasaje erau extrase din contexte confuze. În contextul desfăşurării Celui de al Doilea Conciliu de la Niceca din 787, iconofilii au descoperit că învăţătura era folositoare, cel puţin pentru apărarea icoanelor.

Totodată, prin 780, inspiraţi de reintroducerea cultului icoanelor, o parte dintre membrii familiilor aflate în serviciile statului au intrat în mănăstiri, unde Theodor din Studios, printre alţii, i-a pus să citească literatură creştină. Creşterea numărului de cititori a dus la creşterea cererii de copii ale manuscriselor. În acest scop, călugării de la Studios şi cei de la mănăstirile afiliate acesteia au adaptat scrierea cursivă care era de mult timp folosită în aparatul birocratic, creând literele mici de mină1’. Spre deosebire de scrierea cu majuscule utilizată până atunci la copierea cărţilor, noua scriere folosea litere mici, le lega şi lăsa spaţii între cuvinte. Scrierea cu litere mici era deci mai rapidă şi, datorită spaţiilor dintre cuvinte, mai lesne de citit. Ea a dus totodată la ieftinirea cărţilor, întrucât permitea scrierea mai multor cuvinte pe o porţiune mai mică de pergament şi în mai puţin timp. Pergamentul devenise materialul obişnuit pentru cărţi din momentul în care Bizanţul, odată cu căderea Egiptului, îşi pierduse sursa de papirus, şi, deşi acest lucru a dus la scumpirea manuscriselor, acestea au devenit în schimb mult mai durabile.

Odată cu reapariţia copiştilor şi a cititorilor, a reînviat şi literatura. Pe lângă polemicile împotriva iconoclasmului şi vieţile sfinţilor care se ridicaseră întru apărarea icoanelor, iconofilii au elaborat, după o lungă perioadă de pauză, primele lucrări istorice. Cea mai importantă a fost cea a lui Teofan Mărturisitorul, un funcţionar devenit călugăr iconofil. Teofan a compilat prin 815 o cronică elaborată pe ani a evenimentelor dintre 284 şi 813, care, la rândul ei, continua o cronică începând cu Geneza scrisă de prietenul său, Gheorghe Syncellus.18. Cu toate că proza lui turuiau csiu npsua ne cântau artistice, iar unul dintre ţelurile lui principale e

condamnarea iconoclaştilor, el a acordat o atenţie deosebită cronologiei, i înregistrarea evenimentelor, care începe cu ultimii ani ai domniei lui Heraclius, ofe mult mai multe informaţii decât oricare altă relatare care a ajuns până în zilele noasta

T

tP

W^’^niii tu f^JJMU Să m4 1 SJLuif * r îi* 11 xt I9vit \! M (II1 Îi u i l II: T H M 5 f f) 9 > o; t – j-

H

Rytt!... „,<,. /^x, V>. ˇY, „^

i

r-^’X” K1”#1 >V-t rŢ-

ţi * ţ if. Csvm*/; – . ^, n, It X i i-/*, //^*» r* f *♦* r»

rjr.

Fig. 131. Pagină din Menologiul lui Vasile al II-lea din secolul al XI-lea, cu o miniatură reprezentând-o pe împărăteasa Teodora reintroducând cultul icoanelor. Titlul din partea de sus a paginii este scris cu majuscule, dar textul este scris cu litere mici (Foto: Biblioteca Apostolica Vaticana).

— «utvuv, aw^vimu nucivaiui cuprins între anii 602 şi 769, a doua ca valoare, aparţine patriarhului Nicefor, un alt fost membru al aparatului birocratic. Principala deosebire pretinsă de aceasta faţă de cea anterior menţionată este faptul că Nicefor a scris-o într-o limbă aducând foarte mult cu vechea limbă grecească atică. Este posibil ca el să-şi fi datorat parţial numirea ca patriarh impresiei pe care o făcuse istoria lui asupra lui Nicefor I. Se pare că împăratul, care, înainte de a se urca pe tron, fusese

logofăt general, apreciase atât învăţătura cât şi birocraţia eficientă. Pe măsură ce ambiţioşii aflau că erudiţia îi putea propulsa în cele mai înalte posturi civile şi eclesiastice, popularitatea acesteia a crescut.

După 815, împăraţii iconoclaşti voiau ca propriii lor învăţaţi să-i combată pe iconofili şi ofereau stimulentele necesare câştigării acestora de partea cauzei lor. Printre intelectualii care au fost promovaţi sub împăraţii iconoclaşti s-au aflat patriarhul Ioan Gramaticul, Leon Matematicul, arhiepiscopul Thessalonicului, şi Ignatios Diaconul, un literat care a devenit arhiepiscop al Niceei. Patronul tuturor acestora a fost Teofil. După ce a aflat că faima lui Leon se răspândise până în califat, împăratul l-a numit în fruntea nou înfiinţatei şcoli de la Palatul Magnaura, prima şcoală publică a Imperiului cunoscută după cea de pe vremea lui Heraclius. Se pare că vastele cunoştinţe ale lui Leon în domeniile geometriei, mecanicii şi medicinii nu numai că au contribuit la creşterea prestigiului Imperiului în lume, dar au avut şi aplicaţii practice. De exemplu, Leon a elaborat un sistem de avertizare cu focuri de semnalizare care lega frontiera arabă cu capitala şi putea transmite douăsprezece mesaje diferite.

O altă aplicaţie a erudiţiei descoperită de Teofil – poate cea mai importantă în ochii lui – era prevederea viitorului. Probabil că Ioan Gramaticul făcea acest lucru apelând la alchimie într-un laborator subteran, Leor Matematicul făcând apel la astrologie, iar patriarhul Metodiu la cărţile vechi. Interesul lui Teofil faţă de predicţii era larg împărtăşit. Se spune că Metodiu a prevestit morţile lui Leon al V-lea, a lui Mihail al II-lea şi chiar şi a lui Teofil însuşi, aceasta din urmă inexact, şi că şi-a luat numele monahal după cel al Sfântului Metodiu din Olimp, considerat în mod greşit ca fiind autorul unui celebru text profetic. Metodiu a ajuns curând să fie venerat ca sfânt şi, cu toate că Leon Matematicul a fost uneori acuzat de păgânism, după dispariţia păgânismului ca atare, asemenea acuzaţii au devenit mai mult sau mai puţin retorice.

Din momentul în care aceste avantaje teologice, ştiinţifice şi preudoştiinţifice i-au convins pe cea mai mare parte a capilor Bisericii şi statului de valoarea culturii, dobândirea acesteia putea constitui doar un scop în sine. Ioan Gramaticul şi Ignatios Diaconul au fost probabil doi

dintre carieriştii care au trecut de la ortodoxie la iconoclasm adaptându-se vremurilor, dar pasiunea lor pentru erudiţie este incontestabi Leon Matematicul a predat ani în şir într-un relativ anonimat înainte de a fi descope de către Teofil şi se pare că nu punea mare preţ pe înaltul său post. După 843, el a f (atât rectorul Şcolii de la Magnaura cât şi profesor de filosofic.

Cel mai mare pol ˇmatematician al epocii a fost Fotios, ale cărui preocupări erau n mult literare şi teologice decât ştiinţifice. El era fiul lui Sergius Mărturisitorul, un biroci iconofâl care a scris probabil o istorie a perioadei 741 – 828 ce ne-a parvenit în fragmer greu de descifrat'0. Se pare că în 845, când avea ceva mai mult de treizeci de ani, Fotios elaborat o compilaţie gigantică a lecturilor sale, cunoscută ulterior sub numele < Bibliotheca20. În ciuda titlului, numai unele din cele aproape patru sute de lucrări recenza de el par să fi provenit din biblioteca lui personală, pentru celelalte bazându-se pe note făcute pe marginea lecturilor sale sau pe memorie. Fotios nu respectă o ordine anume este limpede că nu a trecut niciodată peste textul dictat de el sau copiat după notele sal dar comentariile lui sunt inteligente, iar rezumările nepreţuite, deoarece circa jumătate d ceea ce a citit el este acum pierdut. Cărţile cuprind un interval care porneşte încă de Herodot şi ajunge până la istoria tatălui său, dar majoritatea lor datează de la cea de Două Sofistică până la domnia lui Iustinian. Fotios avea o pasiune aparte pentru istori retorică, noutăţi şi informaţii stranii şi vagi de tot felul.

Fotios şi-a exploatat cunoştinţele pe parcursul întregii lui cariere, mai întâi e protoiereu şi apoi ca patriarh. Deşi nu a fost niciodată un veritabil profesor, el a faci din casa lui un salon al erudiţilor şi avea un cerc de discipoli; probabil că printr aceştia se afla şi Constantin-Chiril, pe care Fotios l-a ales ulterior pentru misiunea di Moravia. În perioada primei perioade cât a fost patriarh, Fotios a compus predici şi scrisori savante, inclusiv a lungă scrisoare cu sfaturi teologice către Boris-Mihail i Bulgariei. În perioada primului său exil, Fotios a scris mai multe lucrări savante, ce mai mare parte a acestora fiind adunate în culegerea sa Amphilochia, cuprinzâm răspunsuri la întrebări teologice generale compilate pentru

prietenul lui Amphilochius în timpul cât a fost pentru a doua oară patriarh el a fost profund implicat îi recodificarea legilor iniţiată de Vasile I, iar pe parcursul ultimului său exil a scris ui tratat despre purcederea Sfântului Duh, opunându-se conceptului filioque. Toată lume; recunoştea erudiţia lui Fotios, chiar dacă duşmanii lui susţineau că le dobândise de k un magician evreu în schimbul lepădării de Cruce.

Fotios a fost dascălul lui Leon al Vi-lea şi, dacă nu a cucerit afecţiune; acestuia, l-a format însă. Ca împărat, Leon a finanţat terminarea Basilicalelor şi! scris discursuri şi un lung tratat militar care îi poartă numele şi se pare că este parţia. Opera sa. Bizantinii i-au atribuit ulterior oracole, confundându-l uneori cu Leor cuc

REDR1 SARI.A (iKADUALĂ

9 I A

Matematicul”. În ciuda faptului că savantul de frunte din timpul domniei lui Leon, Arethas, arhiepiscopul Cesareei, era mult mai puţin înclinat spre meditaţie şi mai puţin perceptiv decât Fotios, numărul oamenilor de cultură era într-o vizibilă creştere. Interesul faţă de literatura clasică a rămas viu, copierea manuscriselor ţinea pasul cu acesta, iar noile lexicoane pentru uşurarea citirii lor apăruseră deja. Este posibil ca Şcoala de la Magnaura să fi dispărut, dar şcolile particulare s-au înmulţit.

Fig. 132. Fotios, patriarhul Constantinopolului (858 – 867,877 – 886), aşezat, şi prietenul lui Amphilochios. Miniatură de la sfârşitul secolului al IX-lea sau începutul celui de al X-lea din pagina de titlu a Amphilochiei lui Fotios (Lavra codex 449) (Foto: prin bunăvoinţa lui Kurt Weitzmann).

Constatin al VII-lea, fiul lui Leon al VI-lea, un savant printre împăraţi, dar nu şi un împărat printre savanţi, a fost preocupat mai ales de compilarea lucrărilor de referinţă. El era într-o mult mai mare măsură un patron al scrierilor decât scriitor, dat fiind că cea mai mare parte a lucrărilor atribuite lui sunt practic copiate după altele mai vechi şi chiar şi acestea par să fi fost elaborate de ajutoarele sale. Despre ceremonii constituie o sursă informativă, chiar dacă neîngrijită, privind ceremonialul imperial şi

multe altele. Asupra administrării Imperiului este un amalgam de fapte disparate, iar Despre theme este alcătuită în cea mai mare parte din copierea unor texte ieşite demult din circulaţie. Lucrarea finanţată de Constantin, cunoscută sub expansiunea socieraţu (/au-ivzzi numele de Theophanes Continuatus din cauză că începe de unde o lăsase Theophanes, combină numeroase surse pentru secolul al IX-lea cu o oarecare eleganţă, dar cu foarte puţin simţ critic. Poate că proiectul cel mai drag lui Constantin, din care doar o parte a ajuns până în zilele noastre, este cel intitulat Excerpta, o culegere uriaşă de extrase din istoricii din vechime asupra a cincizeci şi trei de subiecte fără legătură între ele, fiecare constituind o carte separată. Deşi compilaţiile lui Constantin sunt astăzi o mină de informaţii, ele au cunoscut o circulaţie foarte limitată în rândul bizantinilor de mai târziu.

Alte lucrări similare la elaborarea cărora Constantin nu a participat s-au bucurat de un public cititor mai larg. Cronica lui Simeon Logofătul pare pur şi simplu să-şi parafrazeze sursele, dar evită cel puţin distorsionările şi confuziile din Theophanes Continuatus. Poate că autorul ei era acelaşi cu Simeon Metaphrastes, care a parafrazat vieţile primilor sfinţi într-un stil mai elevat. Un cărturar sau mai mulţi cărturari anonimi au compilat Suda („Şanţul cu apă”), o enciclopedie în ordine alfabetică cu note biografice utile asupra autorilor antici sau bizantini care, cu toată lungimea ei, a fost copiată de mai multe ori. Din punctul de vedere al literaturii universale, cea mai importantă dintre aceste compilaţii a fost Antologia Palatină, o culegere care cuprindea mii de poezii scrise din antichitate până în secolul al X-lea şi acoperind o gamă largă de la cele lipsite de valoare la cele memorabile72.

Aceste cărţi copiate sub formă de manuscris reprezentau cea mai mare parte a literaturii greceşti de început care supravieţuise până în acel moment. Învierea culturii a adus însă odată cu ea doar o modestă revigorare a literaturii şi se pare că practic a înăbuşit o vreme creativitatea literară. Citind atât de multe opere vechi, majoritatea lor mai curând antice târzii decât clasice, bizantinii educaţi au ajuns să adopte un stil chiar şi mai arhaic şi mai aluziv decât înainte. Bogatele descoperiri ale lui

Fotios au fost urmate de catalogarea îndoielnică a lui Constantin al VII-lea, care pare uneori să fi uitat că scrierea poate fi utilă sau chiar frumoasă. Cărturarii care cercetau perioadele mai vechi aveau tendinţa să-şi piardă interesul faţă de prezent şi doar câţiva bizantini educaţi scriau literatură originală, cum a fost stareţa Cassia, una dintre concurentele înfrânte în parada mireselor lui Teofil din 830, care a compus imnuri şi epigrame. Mai era Leon Diaconul, care a reînviat la sfârşitul secolului al X-lea tradiţia istoriei contemporane, înregistrând cu măiestrie perioada anilor de glorie de la urcarea pe tron a lui Roman al II-lea până la moartea lui Ioan Tzimiskes.

Probabil că pe la începutul secolului al XI-lea, un autor necunoscut a elaborat o lucrare unică în literatura bizantină prin prospeţimea sa. Înspirat poate de baladele barzilor rătăcitori, din rândul cărora este posibil să fi făcut şi el parte, acesta a scris un

KLUKG^/XKIVX UKAUUALA

fel de poem epic, Digenes Acrites („Străjerul cu sânge amestecat”). Poemul posedă o vioiciune incontestabilă, deşi stilul lui este greu de apreciat din cauză că ne-a parvenit doar în versiuni ulterioare. El începe cu povestea unui emir arab care o răpeşte pe fiica unei familii de nobili bizantini. Din dragoste pentru ea, el dezertează la bizantini şi trece la creştinism, după care tinerii se căsătoresc. Fiul lor, Vasile, eroul cu sânge amestecat, arab şi bizantin, al poemului, se dovedeşte şi el a fi un vânător şi un războinic înzestrat cu o forţă supraomenească. Fugind cu fiica strategului Cappadociei, el se stabileşte în cele din urmă la graniţa de la Eufrat, unde se înfruntă fie cu Vasile T, fie cu Roman I, în funcţie de versiunea poemului. Evenimentele sunt legendare, dar poemul reflectă cu siguranţă interesul real al aristocraţiei anatoliene faţă de poveştile romantice, vânătoare, războaie, case frumoase şi obiecte fine.

Fig. 133. Biserica Sfânta Sofia din Thessalonic înaintea restaurării din secolul al XX-lea (cu minaretul înlăturat) (Foto: Courtauld Institute şi British School din Atena).

Pe măsură ce Imperiul devenea tot mai bogat, arta şi arhitectura lui beneficiau firesc de acest lucru. Confecţionarea de mici obiecte de artă nu încetase niciodată, dar pe la sfârşitul secolului al VIII-lea măiestria bizantină în construcţiile monumentale începuse să se piardă. Lipsa de experienţă recentă pare să fie trădată la destul de greoaia biserică Sfânta Sofia de la Thessalonic, înălţată de Irina după campania reuşită a lui Stauracios în Grecia din 783 (Fig. 133). Biserica este masivă şi are formă de colibă, iar datorită faptului că domul ei originar s-a prăbuşit nu după mult timp, este posibil să fi fost prost proiectată din punct de vedere structural23. Se spune că Irina a construit şi un palat la Constantinopol, iar urmaşii ei au fost restauratori activi de biserici şi de fortificaţii. Teofil a fost primul mare constructor imperial după Iustinian al II-lea şi cel mai mare după Iustinian I. Multe dintre noile turnuri ale zidurilor dinspre mare ale Constantinopolului ale lui Teofil au supravieţuit, ca şi temeliile unui palat de la periferia oraşului pe care Ioan Gramaticul l-a ajutat să-l construiască în stil arab. În absenţa unor excavaţii moderne, somptuoasele adaosuri ale lui Teofil la Palatul cel Mare, ca leii lui de aur care scoteau răgete şi alte ornamente, sunt cunoscute numai din descrieri, atât clădirile cât şi ornamentele continuând mult timp să-i impresioneze pe vizitatorii palatului.

Nivelul atins de arte în timpul iconoclasmului poate fi apreciat pornind de la marile mozaicuri desăvârşit realizate pe care le-a montat Fotios după reintroducerea icoanelor în Sfânta Sofia din Constantinopol. Cu toate că împăraţii anteriori par să fi lăsat biserica fără decoraţiuni figurative, temându-se poate că arhitectura ar face ce eventualele chipuri să pară foarte mici, patriarhul iconofil a plasat în absidă o imagine magnifică a Fecioarei cu Pruncul flancată de îngeri (Fig. 134). Următorii împăraţi şi patriarhi au adăugat alte mozaicuri bisericii, toate acestea, deşi par mici faţă d< ansamblu, sunt de o superbă uniformitate. Şi Vasile I avea ambiţii de constructor, ceei ce l-a făcut să comande şi alte adaosuri la Palatul cel Mare, să repare un număr de treizeci şi una de biserici şi să înalţe încă alte opt în jurul Constantinopolului. Cea mă ambiţioasă construcţie a lui Vasile a fost Biserica cea Nouă cu cinci domuri, sfinţit; în 880, care a servit drept

exemplu pentru împăraţii de după el24. Contribuţia lui Leoi al Vi-lea a constat într-o biserică închinată soţiei sale, Teofano, după sanctificare, acesteia. Spre deosebire de bisericile construite de Vasile şi de Leon, biseric mănăstirească A Miruirii ridicată de Roman I a supravieţuit până în zilele noastre, deş starea ei de faţă păstrează puţin din fosta sa măreţie (Fig. 135).

Capii aristocraţiei i-au imitat pe împăraţi, construindu-şi şi ei palate şi întemeind biserici şi mănăstiri proprii la Constantinopol. Clădiri de o oarecare mărim şi cu unele pretenţii au început să se înalţe din nou în provincie. La început, magnaţ şi ecleziasticii din provincie s-au limitat la structuri modeste cu decoraţii destul d multe, dar simple (Fig. 128). Prin secolul al X-lea însă, mănăstirile Lavra cea Mare: Iberon de pe pustiul Munte Athos au fost înzestrate cu biserici impresionante (Figurii 120,124). Prin 1028, un strateg în rezervă era capabil să construiască o biserică 1 Thessalonic care, în urmă cu două secole, ar fi stârnit invidia împăraţilor (Fig. 136).

Fig. 134. Mozaic din secolul al IX-lea reprezentând Fecioara cu Pruncul din absida Sfântei Sofii, Constantinopol. Se observă îngerul din partea dreapta; cel din partea stângă s-a pierdut (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

Cea mai mare parte a acestei activităţi artistice a pornit de acolo unde rămăsese în secolul al VI-lea şi datora puţin, dacă datora ceva, modelelor lumii antice. Dar în secolul al X-lea, câteva piese din fildeş şi manuscrise ornamentate demonstrează influenţa modelelor clasice, copiate la început cu stângăcie, apoi cu oarecare siguranţă. Fireşte, împăraţii şi oficialităţile civile care citeau literatură antică deveniseră interesaţi de arta antică, probabil privind la manuscrisele ilustrate, şi au comandat ilustraţii asemănătoare. Unele dintre ornamentaţiile unei Biblii comandate de capelanul Leon la mijlocul secolului al X-lea sunt apropiate de arta clasică. Miniaturile unei Psaltiri contemporane păstrată acum la Paris suntremarcabile prin stilul clasic şi frumuseţe (Fig. 96). Mertologiul lui

Vasile al II-lea de la începutul secolului al XI-lea are sute de miniaturi elegante clasicizante făcute de nouă pictori care, caz excepţional pentru Bizanţ, şi-au semnat lucrările (Figurile 28,59,61,69,84,87,98,109 şi 131)25.

Prin 1025, reînvierea culturală atinsese punctul în care tot ceea ce supravk din trecut fusese redescoperit, iar educaţia laică era apreciată de aproape toţi o fi civili, de cea mai mare parte a generalilor, a episcopilor şi abaţilor. De-o cărturarii nu apelau deloc la cultura păgână ca să sfideze credinţa creştină, majori clericilor considerau că studierea anticilor era în cel mai rău caz o distracţie inut în cel mai bun caz utilă la scrierea predicilor şi la înţelegerea teologiei. Scriito artiştii deveniseră mai numeroşi şi mai bine pregătiţi ca înainte, în timp ce citit-o sprijinitorii lor ajunseseră să fie nu doar mai numeroşi şi mai sofisticaţi, ci şi bogaţi. Cu toate că arta şi literatura acestei perioade au fost mai mult imitative, e continuat să se dezvolte odată cu reputaţia şi cu audienţa lor.

Fig. 135. Biserica mănăstirească a Miruirii, Constantinopol, înălţată de Roman Lecapenos (Foto: Irina Andreescu-Treadgold).

DEZVOLTAREA ECONOMICĂ

Populaţia parc să fi crescut pe parcursul acestei perioade doar parţial dator noilor cuceriri. Ultimele estimări, bazate în mare parte pe analogii cu apusul Europ indică o creştere brută a locuitorilor Imperiului de la 7 milioane în 780 la 12 milioa

...L, uwu avuţie vine suin corecte, înseamnă că populaţia ar fi ţinut oarecum pasul cu dublarea suprafeţei Imperiului. Totuşi, cea mai mare parte a noilor teritorii fuseseră foarte slab populate, mai ales în Balcani. Sub stăpânirea bizantină, acest ţinut a primit numeroşi colonişti, dar mulţi dintre aceştia proveneau din posesiunile mai vechi ale Imperiului. Întrucât chiar şi ţinuturile care au trimis colonişti au devenit mai dens populate, trebuie să fi apărut o creştere naturală stabilă. Odată cu sfârşitul lungii perioade de epidemii de ciumă dintre jumătatea secolului al VI-lea şi cea a secolului al VIII-lea, populaţia zonei centrale anatoliene a Imperiului a revenit probabil la nivelul anterior, iar cu timpul l-a depăşit.

Fig. 136. Biserica Maica Noastră a Arămarilor de la Thessalonic, construită în 1028 (Foto: Dumbarton Oaks, Washington, D.C., copyright 1996).

Exista un surplus de spaţiu care putea adăposti foarte mulţi oameni. Se pare că în 839 era încă pământ disponibil pe tot cuprinsul Imperiului, din moment ce Teofil a avut puţine probleme în stabilirea celor treizeci de mii de foşti khuramiţi împreună cu familiile lor în cadrul a cincisprezece theme şi clisuri. El a trimis câte două mii dintre aceştia chiar şi în cele mai dens populate regiuni: districtele Aristocraţilor şi themele macedoneană, opsiciană şi tracesiană din Tracia. Deşi nu a trimis niciunul în themele din Grecia şi Italia, motivul nu poate să fi fost acela că aceste regiuni slab populate nu dispuneau deloc de spaţiu de colonizare. Pe la 870, Vasile I putea încă găsi loturi mi tare pentru patru mii de noi marinari ai flotei imperiale nu departe de Constantinopo

Se ştie că Vasile deţinea o serie de posesiuni imperiale în Tracia, pe care putea baza, iar el Le-a dat marinarilor săi loturi de pământ în valoare de două livre aur şi nu din cele standard de patru livre ca ale marinarilor din themele navale. Dudomnia lui, se pare că efectivul armatei din cadrul teritoriului originar al Imperiului cunoscut puţine măriri dacă nu chiar niciuna. La sfârşitul secolului al X-lea, atun când au fost mărite tagmatele, noile lor trupe au fost, aparent, trimise în zone periferice în loc să fie staţionate lângă capitală. Probabil că eforturile împăraţilor d acest secol de a-i împiedica pe cei bogaţi să cumpere pământurile celor săraci datora foamei de pământ a celor care dispuneau de bani şi de influenţă. De perioadele de foamete din acel secol au fost temporare, fiind rezultatul vren nefavorabile, a invaziilor de lăcuste şi mişcărilor de trupe, astfel de cauze nu ar provocat crize frumentare în masă decât dacă populaţia ar fi fost relativ densă incapabilă să cultive mai mult decât necesarul ca să supravieţuiască chiar şi în condii normale.

Dat fiind că cea mai mare explozie a cuceririlor a coincis cu sfârşitul evident foametei, pe la 978, este posibil ca lucrurile să se fi îmbunătăţit

prin accelerarea în grării spre ţinuturile nou cucerite sau sigure. În timp ce majoritatea noilor coloniş din Orient şi o parte din cei din Occident erau se pare sirieni şi armeni, cea mai mă: parte a celor din Occident par să fi fost bizantini. Nicefor I i-a obligat pe mulţi civi bizantini să se stabilească în Tracia şi Grecia. Atunci când oficialilor civili li s interzis să cumpere pământ în Asia Mică, aceştia l-au achiziţionat din părţile mai puţ] populate ale Balcanilor şi au atras probabil acolo colonişti ca să-l lucreze. În 98 după ce Bardas Scleros s-a predat lui Vasile al II-lea, împăratul l-a mutat împreună e familia lui din Anatolia la Didymotichus, lângă Adrianopol, unde se aştepta de la ei Ł dea o mână de ajutor la lupta împotriva bulgarilor27. Cu toate că bizantinii nu accepta uşor să părăsească vechile lor cămine, foametea era un stimulent puternic, iar soli mediocru al platoului anatolian putea asigura doar hrana unei populaţii destul a rarefiate. Grecia şi Tracia erau cele mai apropiate, mai sigure şi mai fiertile regiuni e pământ disponibil28.

Un coeficient ridicat de creştere naturală presupune familii numeroase. Sent mentele puternice de familie ale aristocraţiei, fapt evident din răspândirea numelor d familie, exprima probabil o situaţie care includea şi bizantini de rang inferior. Mare nenorocire a eroului poemului Digenes Acriâes era faptul că nu avea copii, ceea e fusese un lucru obişnuit şi de care rareori se plângea cineva în vremurile dinainte

Deşi, spre deosebire de ceilalţi aristocraţi, Leon al VI-lea nu avea nevoie de fii ca să-i administreze proprietăţile sau să-i însoare cu fiicele prietenilor şi avea deja un moştenitor în persoana fratelui său Alexandru, el considera totuşi că a avea un fiu şi moştenitor merita o schismă a bisericii. Dacă împăraţii secolelor anterioare l-ar fi considerat pe un frate drept necorespunzător, ar fi adoptai pur şi simplu un urmaş sau l-ar fi însurat cu vreo fiică. Dar se pare că adopţiunea îi mai atrăgea pe bizantinii acestei perioade, chiar şi nepotul de la o fiică prezentând neajunsul de a nu purta numele de familie.

Există foarte puţine liste complete de familii, chiar şi pentru împăraţi, deoarece femeile şi cei care mureau la vârsta copilăriei nu erau de obicei înregistraţi, dar existau foarte multe familii numeroase. Filaretus, bunicul

Mariei prima soţie a lui Constantin al VI-lea, a avut trei copii şi şaptesprezece nepoţi aflaţi în viaţă în 788, şi se spune că un ţăran, vecin cu el, avusese nouă copii29. Teodora, soţiii lui Teofil, provenea dintr-o familie cu şase copii, care au trăit până la vârsta maturităţi i. Deşi Teofil a murit înainte de a împlini treizeci de ani, el a avut şapte copii, din cart cinci au depăşit vârsta copilăriei. Se spune că Vasile I ar fi avut opt copii, dintre cai probabil că numai doi erau ai lui. Fotios avea patru fraţi adulţi. Roman I a avut opt i opii adulţi, dintre care unul nelegitim. Cea mai mare parte a laicilor care rămâneau neasătoriţi aveau probabil un motiv serios să rămână celibatari. S-ar putea, de exempit, ca unii oameni de cultură ambiţioşi să dorească să devină episcopi, o răplată pe ni ˇsura unui cărturar. În ciuda statului lor de mireni, erudiţii şi burlacii Tarasios, Nici for şi Fotios au ajuns chiar patriarhi.

Nu este neapărată nevoie ca orice creştere demografică să fie întotdeauna la fel de rapidă în mediul urban ca şi în cel rural. Întrucât tiradiţiile vechilor decurioni fuseseră date uitării, niciunul dintre oraşele mici de provincie nu mai era dipus să facă cheltuieli pentru construirea de clădiri publice frumoase sau pentru jocuri extravagante. Doar Constantinopolul îi avea pe împăna şi pe diverşii oficiali care locuiau acolo ca să finanţeze distracţiile mai luxoase de vieţii urbane. Motivaţia principală de a trăi la oraş o constituiau deci mai deşi – bă afacerile decât plăcerile. Negustorii, episcopii şi oficialii provinciali simţeau nev i» ia să locuiască la oraş şi îi. Ilrăgeau acolo pe cei care depindeau de ei sau aveau ieşituri de afaceri cu ei. Dar se pare că marii magnaţi anatolieni aveau mai puţine inie lese în cele câteva oraşe din platoul Anatoliei comparativ cu cele legate de propriile ’or conace de la ţară, printre |avanii care le munceau pământurile.

i

În ţinuturile de coastă ale Asiei Mici şi ale Balcanilor, unde gopodăriile ţărănrşli erau mai mici, iar oraşele mai apropiate unul de că lălăit decât pe platou, posesorii de pământ considerau viaţa urbană mai atrăgătoare. Unii dintre magnaţii de acolo erau funcţionari civili ieşiţi la pensie, obişnuiţi cu viaţa citadină şi incapabili să se acomodeze cu traiul la ţară, şi, cu toate că

trebuiau să-şi supravegheze pământurile, puteau totuşi locui în cel mai apropiat oraş. Încă de la sfârşitul secolului al VUI-fea, familia Tesseracontapechys din Atena era destul de importantă ca să aibă un nume de familie şi să o trimită pe ruda lor, Irina, la Constantinopol ca mireasă a fiului împăratului. Prin secolul al X-lea, chiar şi mica cetate Sparta avea o clasă de notabili, care au contribuit la înălţarea unei biserici şi jucau polo într-un spaţiu în aer liber din

30

oraş.

Fireşte că oraşele au crescut şi, cu excepţia platoului anatolian, populaţia urbană a sporit probabil aproape la fel de repede ca şi cea rurală. Se pare că cea mai mare creştere a fost înregistrată în porturi şi în Balcani. Se poate foarte bine ca populaţia Constantinopolului să se fi dublat, ajungând la circa două sute de mii de locuitori. Thessalonicul şi-a revenit repede de pe urma jefuirii din 904 şi şi-a reluat locul de al doilea oraş al Imperiului, beneficiind de recucerirea hinterlandului natural din vestul

A f – – .

Bulgariei. Întrucât se spune că arabii au ucis în timpul acestui jaf cincisprezece nu de thessalonicieni şi că au făcut treizeci de mii de prizonieri, populaţia sa stabilă trebuie să fi fost de aproximativ o sută de mii de locuitori”. Adrianopole, cu o populaţie stabilă poate de jumătate din cei patruzeci de mii de prizonieri luaţi de bulgari în 813. Ar fi trebuit să-şi revină şi să se dezvolte, dat fiind că bizantinii cuceriseră cea mai mare parte a hinterlandului ei trac32. Dintre localităţile mai mici, Atena şi Corintu trebuie să fi avut probabil peste zece mii de locuitori prin 1025. Este imposibil ce oraşul Demetrias din Tessalia, despre care se spune că fusese un port foarte importan înainte şi după ce a fost prădat în 901, să fi fost mult mai mic33.

Oraşele de pe coasta Anatoliei par să fi prosperat şi ele. Cu toate că principalu port al Efesului era blocat, cetatea a început să apeleze la porturile Phygela şi Anae< din apropiere. Portul de schimb cel mai la îndemână pentru câmpia de vest a Anatolie era Smyrna, care probabil că a

crescut şi ea34. Niceea, situată nu departe de mare; rămas o localitate importantă pe principala rută terestră dintre Attalia şi Constantinopol. Întrucât mările au devenit mai sigure, iar coasta siriană a fos recucerită, baza navală şi capătul drumului de la Attalia au ajuns să fie un centn foarte important de comerţ cu arabii. Trapezunt avea aceleaşi funcţii în privinţ, comerţului cu Armenia, Georgia şi cu punctele aflate mai spre răsărit.

În medie, cele câteva oraşe de pe platoul anatolian par, în general, să se 1 dezvoltat mai puţin decât celelalte. După ce oraşele Ancyra şi Amorium au fos prădate în 838 de arabi, acesta din urmă nu şi-a mai revenit niciodată pe deplin, de

0. – în i «» ijyv/i iiL4iiwvi otuv va veuuu vuilierviai; uupa reconstruirea parţială sub Mihail al III-lea°. Ambele cetăţi au fost în parte înlocuite de Cesareea cappadociană pe post de cartier general militar, aceasta din urmă profitând de transferarea operaţiunilor militare în Răsărit. După ce raidurile arabilor au luat sfârşit, oraşele din centrul Anatoliei şi-au pierdut funcţia de locuri de refugiu pentru populaţia din jur şi, din cauză că majoritatea magnaţilor locali preferau să locuiască la ţară, nici măcar prosperitatea rurală nu a dus neapărat la o creştere urbană considerabilă.

În cadrul noilor ţinuturi achiziţionate de Imperiul existau deja oraşe de o oarecare mărime care, după ce avuseseră de suferit în timpul războaielor de cucerire, ar fi profitat de revenirea păcii. Cea mai mare localitate care trebuia recucerită era Antiohia, un important oraş comercial nu numai la începutul istoriei Bizanţului, ci şi pe tot parcursul stăpânirii arabe. După recolonizarea ei de către bizantini, Antiohia a devenit metropola întregii zone de frontieră şi probabil cel de al treilea oraş al Imperiului, după Thessalonic36. Tarsus, Melitene şi Thcodosiopolis au fost şi ele repopulate, devenind principalele cetăţi din Cilicia, Mesopotamia bizantină şi, respectiv, Armenia bizantină, toate regiuni legate de răsărit prin rute comerciale. Bari, capitala Italiei bizantine, şi Chandax, capitala Cretei, erau ambele porturi destul de mari. Deşi Veneţia, Napole şi Amalfi erau mai mari şi mai bogate, ele erau în fond state independente.

Aproape toate oraşele menţionate mai sus ar fi trebuit să nu aibă

populaţii sub zece mii de locuitori, cu toate că doar Constantinopolul şi poate Thessalonicul treceau poate de o sută de mii. Oraşele mai mici par să fi avut o evoluţie asemănătoare cu cele de mari dimensiuni, cea mai mare creştere înregistrându-se în Balcani, una oarecum mai mică în zona de coastă a Anatoliei şi una şi mai mică în regiunea platoului anatolian. În Balcani, multe localităţi, ca Sparta şi Patras, au devenit pentru prima oară începând din antichitate, oraşe veritabile; aproape întreaga lor populaţie constituia un câştig, deoarece acestea fuseseră practic părăsite înainte de recuperarea lor de la slavi. În părţile recent cucerite ale Siriei, Mesopotamiei şi Arnieniei, se pare că majoritatea oraşelor reveniseră, practic, la maximul lor sub stăpânirea arabă.

Ca întotdeauna, marea majoritate a bizantinilor locuiau în sate. Întrucât acestea, ca şi oraşele, deveniseră regiuni scutite de taxe, cu propriile lor impozite, statul a încercat să-i protejeze pe sătenii mai săraci de a fi alungaţi sau obligaţi să plătească mai mult decât trebuiau de către vecinii lor mai bogaţi. Se pare că Vasile al II-lea i-a făcut pe cei mai mari moşieri din fiecare sat, inclusiv pe cei care nu locuiau acolo, răspunzători de orice deficienţă ivită în strângerea taxelor, astfel că au ajuns să fie, din acest punct de vedere, precum decurionii de la începuturile Bizanţului. Unele sate au dobândit chiar un rol administrativ mai important, fiind cartierele generale ale vanuwiui, 2» uuuiviz. Iuin ale triemeior introduse de leotil în 840. Astfel de sate ave conţi locali şi aproape toate trebuie să fi avut cavaleri rezidenţi, care, având loturile militare ar fi trebuit să se afle printre cei mai bogaţi săteni.

Agricultura pare să se fi extins oarecum mai repede decât comerţul în acea: perioadă, deoarece comerţul era privit cu suspiciune de către stat şi supus muli imixtiuni şi reglementări. Împăraţii nu au ştiut să profite de pe urma veniturilor ob nu te de pe urma comerţului de sat sau a celui al supuşilor lor. Nicefor I i-a taxat sânge pe negustori, obligându-i să cumpere pământ de la stat şi să accepte împrumuţi cu dobândă de la vistierie. Aproximativ în perioada apariţiei Cărţii Prefectului a I Leon al VI-lea, toţi cei angajaţi în aproape toate domeniile comerciale de

Constantinopol, de la prelucrarea mătăsii la vinderea de produse alimentare, trebui; să facă parte dintr-o breaslă şi să respecte reglementările impuse de prefectul oraşuh Apartenenţa la o breaslă implica unele privilegii, dar cea mai mare parte a acest avantaje erau în detrimentul celor din afara acesteia. Se pare că sistematizarea regu” lor de funcţionare a breslelor s-a datorat în mare parte lui Leon al VI-lea, căruia îi plăcea reglementeze şi să legifereze, aşa cum se vede din legile lui derogatorii şi din dezastruos monopol asupra comerţului cu Bulgaria impus de el în 894. Numărul exagerat e reglementări comerciale din Bizanţ a fost cu siguranţă unul dintre motivele pentru ca negustorii liberi de la Veneţia, Neapole şi Amalfi au început să domine comerţul mariti] cu Italia al Imperiului şi să preia o mare parte a comerţului său cu califatul.

r f f

Fig. 137. Văduva Danelis purtată într-o lectică de sclavii ei. Miniatură din Scylitzes-ul madrilen (Foto: Biblioteca Nacional, Madrid).

Totuşi, alţi împăraţi par să fi fost mai puţin interesaţi de reglementări decât Leon al VI-lea, iar comerţul intern şi cel de pe uscat la mare distanţă rămâneau în mâinile bizantinilor. Comerţul intern al Bizanţului s-a dezvoltat fireşte odată cu oraşele şi cu creşterea bogăţiei Imperiului şi a siguranţei transportului maritim. Pe lângă articolele de lux pentru cei bogaţi care constituiseră dintotdeauna baza comerţului la distanţe mari, a apărut un trafic intens cu articole de îmbrăcăminte, alimente, vite şi alte produse pentru cei mai puţin prosperi. Prin 850, Vasile I se bucura de sprijinul bogatei văduve peloponeziene Daneiis, care se pare că făcuse avere crescând oi şi punându-şi sclavii să ţese lina, confecţionând veşminte şi covoare. Oraşe de provincie ca Thessalonic, Efes şi Trapezunt şi chiar şi oraşe mai mici ca Euchaita şi Chonae organizau iarmaroace în zilele închinate numelor sfinţilor care erau patronii lor. Cu pieţele şi prăvăliile lui permanente, Constantinopolul se putea dispensa de iarmaroace. Totuşi, pe măsură ce populaţia lui creştea, aceasta avea nevoie de cantităţi mai mari de hrană şi de alte bunuri, ceea ce stimula economia unei mari părţi a Imperiului.

În perioada aceasta, creşterea veniturilor statului a fost surprinzător de mare. Estimările potrivit cărora cheltuielile au fost de circa 1,9 milioane de nomisme în 775, de 3,1 milioane în 842, de 3,9 milioane în 959 şi de 5,9 milioane în 1025 au marje de eroare considerabile (Tabelele 10 şi 13). Dar proporţiile nu puteau fi cu mult greşite, dată fiind marea creştere înregistrată în armată atât în privinţa efectivelor cât şi a cuantumului soldelor37. Statul nu numai că putea face faţă obligaţiilor lui crescânde, dar prin 1025 el dispunea de o rezervă de bani foarte mare, după cum reiese din enormul surplus de 14,4 milioane de nomisme al vistieriei. Fapt şi mai remarcabil, Vasile al II-lea amânase perceperea taxelor pe pământ şi pe gospodării timp de doi ani, ceea ce ar fi însemnat încă circa 8 milioane de nomisme.

Dacă taxele acestea ar fi fost strânse, probabil că Vasile al II-lea ar fi egalat surplusul record din 518 al lui Atanasius I. Venitul lui Vasile al II-lea ar fi trebuit totodată să reprezinte cam jumătate din recordul stabilit de

Iustinian în jurul anului 540. Deşi efectivele armatei lui Vasile al II-lea erau la sfârşitul domniei sale aproape trei sferturi din cele al armatei lui Iustinian din 540, el a plătit-o la coeficienţi mult mai scăzuţi, beneficiind de perpetuarea sistemului loturilor militare. Situaţia lui financiară era deci mult mai bună decât cea a lui Iustinian. Chiar dacă ţinem seama de impreciziile estimărilor, venitul perceput de la fiecare supus în timpul domniei lui Vasile al II-lea trebuie să îi fost comparabil cu cel de la începutul istoriei bizantine. Dincolo de aceste aproximări, se poate aprecia că, venitul statului a crescut probabil mult mai repede decât populaţia între 780 şi 1025.

expansiunea societăţii (/HO-ˇ02.

TABELUL 13

Bugetele de stat estimate pentru secolele al IX-lea, al X-lea şi al XI! ea

Data şi articolele bugetare	Estimarea (în milioane de nom
Cea 842 (Teofil)	
plata corpului de gardă (400 x 72 nom. X 4/3) a	0,038 mii. Nom.
plata soldaţilor (120.000 de oameni) b	1,294-”-
plata vâslaşilor (14.600 oameni) b	0,148-”-
uniforme, arme şi raţii (24.400 x 10 nom.) e	0,244 – ”
furaje, cai şi catâri (20.400 x 5 nom.) d	0,102-”-
campanii şi alte cheltuieli militare	0,2 – ”
plata aparatului birocratic	0,5 – ”
alte cheltuieli nemilitare	0,5 – ”
surplus	0,06 – ”
TOTAL	3,086-”-
Cea 959 (Constantin al VII-lea)	
plata corpului de gardă (1.200 x 72 nom. X 4/3) a	
plata soldaţilor (144.000 x 9 nom. X 6/5) a	0,115 mii. Nom.
plata vâslaşilor (34.200 x 9 nom. X 9/8) a	1,555 – ”

uniforme, arme şi raţii (29.200 e x 10 nom.)	0,346 – ”
furaje, cai şi catâri (21.200 1 x 5 nom.)	0,292 – ”
campanii şi alte cheltuieli militare	0,106 – ”
plata aparatului birocratic	0,3 – ”
alte cheltuieli nemilitare şi surplusul	0,6 – ”
TOTAL	0,6 – ”
Cea 1025 (Vasiie al II-lea)	3,914-”-
plata corpului de gardă (1.200 x 72 nom. X 4/3) a	
plata soldaţilor (247.800 x 9 nom. X 6/5) a	0,115 mii. Nom.
plata vâlaşilor (34.200 x 9 nom. X 9/8) a	2,676 – ”
uniforme, arme şi raţii (43.200 gx 10 nom.)	0,346 – ”
furaje, cai şi catâri (35.200 h x 5 nom.)	0,432 – ”
campanii şi alte cheltuieli militare	0,176-”-
plata aparatului birocratic	0,4 – ”
alte cheltuieli nemilitare	0,8 – ”
surplus	0,6 – ”
TOTAL	0,35 – ”
	5,895 – ”-

Coeficientul fracţional de multiplicare are în vedere solda mai mare a ofiţerilor.

În privinţa statelor de plată complete, vezi Treadgold, Byzantium andits Army, p. 129 – 134.

Cifra îi include pe cei 400 de membri ai corpului de gardă şi pe cei 24.000 de soldaţi din tagmate.

Cifra îi include pe cei 400 de membri ai corpului de gardă şi pe cei 20.000 de soldaţi ai tagmatelor de cavalerie.

Cifra îi include pe cei 1.200 de membri ai corpului de gardă şi pe cei 28.000 de soldaţi ai tagmatelor.

Cifra îi include pe cei 1.200 de membri ai corpului de gardă şi pe cei 20.000 de soldaţi ai tagmatelor de cavalerie.

Cifra îi include pe cei 1.200 de membri ai corpului de gardă şi pe cei 42.000 de soldaţi ai tagmatelor.

Cifra îi include pe cei 1.200 de membri ai corpului de gardă şi pe cei 34.000 de soldaţi ai tagmatelor de cavalerie.

Cu toate acestea, după reformele lui Nicefor 1, ratele taxelor nu par să fi crescut, iar plângerile privind supraimpozitarea erau relativ rare. Asemenea plângeri veneau după cât se pare din partea marilor proprietari funciari şi erau rezultatul legislaţiei menite mai curând să le limiteze puterea decât să sporească veniturile statului. Moratoriul lui Vasile al II-lea asupra strângerii taxelor pe gospodării şi pământ, care era evident în avantajul contribuabililor, ar putea fi interpretat ca un efort de a reduce supraimpozitarea, dar acest lucru pare improbabil, date fiind numărul restrâns de plângeri sau absenţa creşterii ratelor în anii anteriori. Explicaţia cea mai probabilă a reducerii impozitelor de către Vasile este că, odată cu sfârşitul războiului cu bulgarii, statul nu mai avea pur şi simplu nevoie de mai mulţi bani. Cu aceleaşi rate de impozitare se adunau deci venituri mult mai mari decât înainte.

O parte a diferenţei poate fi explicată de taxele încasate de pe pământurile coroanei, care s-au extins cu siguranţă sub Vasile al II-lea, dar cea mai mare parte a ei reprezintă probabil o creştere a veniturilor provenite din impozite. Acestea depindeau de numărul de gospodării, de suprafaţa de pământ cultivată, de numărul vitelor, de valoarea tranzacţiilor comerciale şi de eficienţa şi corectitudinea strângerii taxelor. Numărul gospodăriilor, care nu pare să se fi dublat, ar explica doar circa jumătate din creşterea veniturilor, care practic s-au triplat. Restul veniturilor trebuie să fie rezultatul creşterilor la nivelul a patru variabile şi probabil a cumulării tuturor. Se cultiva mai mult pământ, animalele se înmulţeau mai repede decât stăpânii lor, comerţul se dezvolta, iar colectarea impozitelor devenise mai eficientă şi mai corectă.

apărării acestora. Conştient sau nu, Nicefor al II-lea şi Ioan Tzimiskes au făcut pentru stat ceea ce făceau aristocraţii bizantini cu surplusul lor: l-au investit în pământ. Venitul provenit din noile pământuri a dus apoi la acumularea unui alt surplus. Pe la începutul secolului al XI-lea, motivaţiile

militare pentru noi cuceriri nu erau presante, dar cele economice rămâneau de actualitate. Deşi dispus deocamdată să renunţe la unele venituri provenite din impozite, Vasile al II-lea a început curând să cheltuiască din nou cu campania din Sicilia. Urmaşii lui, chiar dacă nu au mai făcut cuceriri, trebuiau să hotărască destinaţia resurselor. Problema era mai complicată decât părea.

Toate acestea trebuie să fi fost atât în beneficiul bizantinilor de rând cât şi a vistieriei. Întrucât numărul boilor de tras la plug crescuse, aceasta a dus cel puţin la creşterea productivităţii agricole în ciuda relativei indiferenţe a bizantinilor fbţă de îmbunătăţirea tehnicilor de cultivare.

Un beneficiu major atât pentru agricultura cât şi pentru com^nu| din aceasta perioadă l-a constituit monetarizarea sporită. Aceasta a fost în mare parte 0pera] ui Teofil, care a mărit numărul monedelor de aur aflate în circulaţie, dublând aproape solda armatei, şi bătând monedă de aramă aproape de şase ori mai nu|t fa^a de rata anterioară. Deşi monedele de aramă constituiau o mică parte cijn totalul masei monetare, ele erau importante în tranzacţiile de zi cu zi, care puteau fi acum realizate cu bani în loc de produse. Urmaşii lui Teofil au menţinut nivelul lui de emisiune de monedă de aramă, şi, întrucât au mărit efectivul armatei, statele lor de plată au dus probabil la multiplicarea mai rapidă a cantităţii monede] or de aur aflate în circulaţie decât a populaţiei. Cu toate că introducerea de către Nicefor al II-lea a tetarteronului mai uşor a creat poate o oarecare confuzie pentru cei puţini care nu-şi cântăreau monedele, urmaşii lui au făcut o distincţie clară între tetarteronii şi nomismele întregi şi niciun împărat din perioada aceasta nu a redus purjtatea monedelor de aur. O valută mai abundentă şi mai convenabilă le permitea ţăranilor să vândă mai multe produse în oraşe, ceea ce avantaja atât economja rurală cât şi pe cea urbană.

Deşi economia Imperiului se dezvoltase foarte mult începând din secoiui ai IX-lea, în 1025 ea dispunea totuşi de un potenţial suplimentar de creştere. Cucerirea Bulgariei era foarte recentă la momentul respectiv şi cea mai mare parte a Balcanilor deţinea foarte mult pământ neocupat, dar fiertil, şi avea 0 economie de schimb în natură pe care continuarea

monetărizării o putea de2volta cu profit. Probabil că nici noile cuceriri din est nu au fost exploatate la capacitatea lor maximă. Chiar Grecia şi Tracia aveau spaţiu pentru mai mulţi oamenj; Existau încă posibilităţi nefolosite de extindere a comerţului cu vecinii arabi, ˇtaiieni şi slavi. Fireşte, orice cuceriri în plus în Siria sau Italia duceau, odată cu extinderea Imperiului, la dezvoltarea economiei.

Cantitatea de bani de care dispunea statul depăşea însă priceperea ˇuj în privinţa modalităţilor de folosire a acestora. O reducere permanentă a taxe]0r nu_i prea atrăgea pe împăraţi, întrucât s-ar fi putut la urma urnei ca banii să fie necesari pe viitor. Tradiţia edificiilor monumentale de talia Sfântei Sofii dispăruse. Dacă banii lichizi treceau pur şi simplu din mână în mână, cei care îi acumulau puteau devenj rjvaij pentru putere. În ultima parte a secolului al X-lea, Imperiul şi A cheltuit banii în campaniile de cucerire de noi teritorii şi pe soldele trupelor supij^ţ^ destinate

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Această bibliografie selectivă prezintă cele mai recente cărţi pe care le consider utile în legătură cu istoria statului şi a societăţii bizantine. Pe lângă numeroase studii asupra artei şi culturii, omit cea mai mare parte a erudiţiei mai vechi încorporată în lucrările citate aici; drept armare, multe lucrări originale şi de pionierat sunt excluse în favoarea multor altora mai noi, dar în mare parte continuări ale acestora, deoarece cărţile mai recente oferă o introducere mai amplă în subiectul tratat. Sunt citate aici puţine articole, deşi în notele mele apar articole şi cărţi în plus. În general, nu am putut include lucrări publicate după 1992.

Lucrările citate de mai multe ori apar sub forma prezentată în capitolul „Abrevieri” chiar şi în cazul citării pentru prima dată; observaţi că sursele primare sunt de chicci citate doar cu numele autorului, fără titlu. Citez cele mai recente ediţii revizuite, omiţând retipăririle nemodificate. Lucrările de interes secundar scrise în limbi străine sunt citate sub forma versiunilor în limba engleză atunci când acestea există. În privinţa surselor, care sunt în greacă dacă nu este menţionată altă limbă, dau cea mai bună ediţie disponibilă în greacă sau latină şi – ca mai bună traducere în limba engleză (sau cea mai bună traducere modernă pentru lucrările scrise în alte limbi

decât greaca sau latina). Citez lucrările greceşti sau latineşti în original, dar nu am verificat sistematic traducerile.

După două secţiuni iniţiale, descriind studiile generale şi lucrările de referinţă care ˇicoperă mai mult de jumătate din epoca bizantină, secţiunile încercării de faţă corespund părţilor şi capitolelor din textul meu. O secţiune dedicată lucrărilor generale pentru fiecare din vele şase părţi precede secţiunile consacrate capitolelor. Lucrările generale de istorie socială – . Unt prezentate la capitolele 4,8,12,17,21 şi 26, care rezumă aspectele referitoare la societate. I) coarece referirile la alte capitole au fost limitate din motive de economie de spaţiu, cititorii t; ire vor să găsească toate lucrările privitoare la un anumit subiect ar putea fi uneori nevoiţi să… lute în nu mai puţin de cinci locuri: cele două secţiuni generale de la începutul întregului material de referinţă, secţiunea dedicată capitolului cronologic respectiv şi cea consacrată iipitolului respectiv asupra societăţii. În majoritatea cazurilor însă, consultarea secţiunilor leritoare la partea şi capitolul în cauză ar trebui să fie suficiente.

STUDII GENERALE

Sinteza lui Ostrogorsky, considerată de mult timp drept cercetarea standard efectuată de un singur autor, conţine şi astăzi unele interpretări şi referiri valoroase. Predecesoarea ci, History of the Byzantine Empire, ediţie revăzută, 2 volume (Madison, 1952), a lui A.A. Vasiliev prezintă acum interes mai ales datorită trecerii în revistă a literaturii timpurii. O tratare oarecum mai detaliată poate fi găsită în lucrarea lui Christophilopoulou, o contribuţie de factură didactică ajunge până la 867 în traducerea în limba engleză şi până la 1081 în originalul grecesc.

Din categoria eforturilor colective, Oxford Dicţionary of Byzantium al lui Kazhdan este de o calitate incontestabilă, conţinând opinii şi referiri recente şi în general plauzibile asupra multor popoare, localităţi şi subiecte care ţin de istoria Bizanţului. Volumul IV din Cambridge Medieval History este în mare parte inferior lucrării lui Ostrogorsky în privinţa evenimentelor politice, dar are câteva capitole utile asupra altor subiecte, mai ales în partea a doua; el conţine şi o serie de bibliografii clasificate accesibil ale cărţilor şi articolelor publicate înainte de 1961. Norman

Baynes et al, Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization (Oxford, 1948) în ciuda vechimii îşi păstrează utilitatea.

Cea mai recentă şi sistematică cercetare a subiectului îi aparţine lui Mango Byzantium, dar aprecierile sale asupra Bizanţului sunt depreciative, în comparaţie cu ale mele. Louis Brehier, Le monde byzantin, 3 volume (Paris, 1947 – 1950) îşi arată vârsta, dar cuprinde unele informaţii imposibil de găsit în altă parte, mai ales în privinţa prezentării instituţiilor, în volumul al doilea.

Lucrarea Studies a lui Hendy, o carte importantă, dar dificilă, se apropie cel mai mult de o istorie a economiei în adevăratul sens al cuvântului scrisă până acum. Vezi şi articolele interesante ale mai multor autori din Hommes et richesses. Referitor la comerţ, lucrarea Histoire a lui Heyd e veche, dar nu a apărut încă alta care să o

A

Înlocuiască. În ceea ce priveşte agricultura, vezi Lemerle, Agrarian History, o cercetare preliminară asupra acestei probleme, iar acum tratarea mai detaliată a subiectului în Hommes et la terre a lui Kaplan; dar consideraţiile asupra proprietăţilor funciare militare din ambele cărţi sunt probabil eronate, iar afirmaţia lui Kaplan privind declinul agriculturii în secolul al VIII-lea nu este plauzibilă.

Relativ la viaţa cotidiană, Phaidon Koukoules, Byzantinon bios kaipolijismos, 5 volume (Atena, 1948 – 1952) este sec şi nu face niciun comentariu, dar dă referinţe ample despre sursele sale. Asupra salariilor şi preţurilor, vezi G. Ostrogorsky, „Löhne und Preise în Byzanz”, BZ 32 (1932), p. 293 – 333, chestiune aprofundată acum de J. Irmscher, „Einiges über Preise und Löhne im frühen Byzanz”, în H. Köpstein şi F. Winkelmann (ed.), Studien zum 8. Und 9. Jahrhundert în Byzanz (Berlin, 1983), p.

tr-i*

a/iwMI/^l Ityil. ^CflUUIU

23 – 33, Cécile Morrisson, „Monnaie et prix ŕ Byzance du Veme au VIIeme siččle”, în Hommes et richesses I, p. 239 – 260, şi Cheynet, „Prix et salaires”, în absenţa unei adevărate istorii a armatei din perioada anterioară anului 1204, vezi Treadgold, Byzantium and lts Army, o tratare

preliminară a aspectelor principale. Asupra flotei, vezi şi Ahrweiler, Byzance et la mer, o lucrare de pionierat, dar scrisă la modul expeditiv. Lucrarea editată de Jonathan Shephard şi Simon Franklin, Byzantine Diplomacy (Aldershot, 1992), o culegere de comunicări prezentate cu diferite ocazii, este cea mai bună carte apărută până acum care tratează acest subiect neglijat.

Privitor la istoria eclesiastica, vezi părţile relevante ale lucrării Histoire de l'Église II – XV (Paris, 1935 – 1964) editată de Augustin Fliche şi Victor Martin, o colaborare reuşită. O prezentare mai recentă a istoriei bisericii începând cu secolul al VII-lea este Orthodox Church a lui Hussey.

Istoriile locale acoperind întreaga sau cea mai mare parte a perioadei bizantine sunt rare şi chiar şi cele mai bune tind să fie preliminare şi incomplete. În privinţa Constantinopolului, vezi R. Janin, Constantinople byzantine, ed. II (Paris, 1964), iar acum articolele din Mango, Constantinople. Referitor la Balcani, vezi A. Bon, Le Péloponnčse byzantin jusqu en 1204 (Paris, 1951), Paul Lemerle, Philippes et la Macedonie orientale ŕ l époque chrétienne et byzantine (Paris, 1945), V. Krivari, Villes et villages de Macédonie occidentale (Paris, 1989), şi Tsougarakis, Byzantine Crete. De o oarecare utilitate sunt şi lucrările Corinth XVI, Medieval Architecture (Princeton, 1957) a lui Robert L. Scranton şi Amministrazione a lui Ferluga, dedicată Dalmaţiei. În privinţa Italiei, vezi André Guillou şi Filippo Burgarella, L'Italia bizantină: Dalvesarcato di Ravenna cil tema di Sicilia (Torino, 1988). Asupra Crimeii, a se consulta cartea Goths a lui Vasiliev.

Cât despre Anatolia bizantină, un subiect neglijat, vezi T.A. Sinclair, Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey, 4 volume (Londra, 1987 – 1990), iar referitor la coasta de nord a acesteia, Bryer, Byzantine Monuments. Dintre lucrările consacrate anumitor situri de-a lungul acestei perioade, trebuie menţionate în special Byzantine and Turkish Sardis (Cambridge, 1976) şi Ephesus ale lui Clive Foss, Herakleia Pontike-Ere» li (Viena, 1966) a lui Wolfram Hoepfner şi Trébizonde a lui Janssens.

Lucrarea Ostgrenze a lui Honigmann rămâne utilă în privinţa regiunii de

la frontiera de est. Din rândul diverselor cercetări asupra istoriei Armeniei, niciuna dintre ele nefiind pe deplin satisfăcătoare, hfistoire de l'Arménie a lui Grousset este poate cea mai bună. Relativ la relaţiile cu arabii, şi turcii, Encyclopedia of Islam este o lucrare de referinţă neobişnuit de valoroasă. În ceea ce priveşte relaţiile cu slavii, cea mai sigură călăuză este Commonwealth a lui Obolensky, iar asupra Veneţiei, vezi Nicol, Byzantium and Venice.

fij

V * t OMve

1 >i despre ^era) ografie, lucrarea Late Ancient and Medieval Population a lui M; |bilă, dar este scrisă destul de neglijent, în timp ce Meevedy, Atlas

— ’i V, I»

i „dr popularizare elaborată raţional. Despre evreii bizantini, vezi Sharf, H’wry ’n ceea ce” i priveşte pe armenii bizantini, vezi E. Bauer, Die mi hm, n*Mischen Reich (Erevan, 1978). Referitor la vlahi, vezi T.J. //”. I // ’ehs: The History of a Balkan People (Londra, 1987).

\ 0

i * ! I I –» ’... UI

i, 4 ni. I, o adevărată istorie a întregii literaturi bizantine. Greek Poetry i<> ^ feris (Chicago, 1981) a lui ca Trypanis tratează şi poezia. T> |M, „., xv priveşte erudiţia, vezi lucrarea idiosincretică, dar documentată a /, vRobert Browning, Medieval and Modern Greek (Londra, 1969), dar edificatoare a evoluţiei limbii greceşti bizantine. F”, „, h|v rari lor consacrate istoriei artelor, vezi John Beckwith, Carly /#, ■ „’//// «Art, ed. II (Harmondsworth, 1979), Richard Krautheimer; Hyzantrne Architecture, ed. IV (Harmondsworth, 1986), iar acum ’”. L/V and Architecture (Cambridge, 1994). Lucrarea Stor ia de/la „miio! 967) a lui Viktor Lazarev este cea mai completă lucrare ’ V au tine Architecturre (New York, 1975) a lui Cyril Mango este 1 Mipi. I Mihitecturii. Anthony Cutler şi John Nesbitt fac în L’arte M”! – < 7. Volume (Torino, 1986) un efort binevenit de a integra” < uiaţii şi în alte istorii ale culturii. Dintre studiile specializate, – >/ Istanbul: A Photographic Survey (University Park şi” în i i Malhews şi Byzantine Fortifications a lui Foss sunt de lulilt mini.

pili UI’MURALE

Mittelalters, ed. III (Darmstadt, 1982). O listă alfabetică a părinţilor literaturii greceşti? până la mijlocul secolului al VIII-lea poate fi găsită în M. Geerard, Clavis Patriarh Graecorum, 5 volume (Brepols, 1974 – 1987). Referinţe cuprinzătoare în ceea co> priveşte hagiografia pot fi găsite în F. Halkin, Bibliotheca Hagiographica Graeca, ecffib* III, 4 volume, Subsidia Hagiographica 8A, 47,65 (Bruxelles, 1957 – 1984).

Relativ la o serie de tabele şi ghiduri cronologice foarte utile în privinţa datăriiii" vezi Grumel, Chronologie. În ceea ce priveşte papirologia, vezi André Bataille, Le^ papyrus (Paris, 1955). Despre legislaţia bizantină, vezi N. Van der Wal şi J.H.A^A Lokin, Historiae Inris Graeco-Romani Delineado: Les sources du droit byzantin 300 ŕ 1453 (Groningen, 1985). Legile promulgate în greacă sunt convenabi ic prezentate în Zepos, Jus, cu toate că există o serie de ediţii mai bune, dintre care unel «l = sunt citate mai jos. Actele oficiale ale guvernului sunt catalogate de Dôlger îiei Reges ten.

Actele oficiale ale patriarhiei de la Constantinopol sunt catalogate în mooc asemănător în Grumel, Regestes. Despre actele conciliilor ecumenice, vezi Mansse lucrare înlocuită acum în cea mai mare parte pentru perioada de până în secolul VII-lea de E. Schwartz şi alţii, Acta Conciliorum Oecomenicorum, ser. 1 şi 2, O volume (Berlin şi Leipzig, 1922 – 1992; în curs de editare); actele conciliilor de până îtei anul 780 sunt traduse de Henry R. Percival, SLNPNF (1899).

Asupra lucrărilor consacrate numismaticii bizantine, vezi Philip Griersoiwr Byzantine Coins (Londra, 1982) şi Bertelč, Numismatique. Cea mai bună prezentare ^ sistemului monetar este (sau urmează să fie) constituită de două lucrărai complementare, Philip Gricrson şi Melinda Mays, Catalogue of Late Roman Coins the Dumbarton Oaks Collection and în the Nhittemore Collection (Washingcomrr 1992), care acoperă intervalul 395 – 491, şi Grierson, Catalogue, care acoperi t deocamdată intervalul 4911081. Vezi şi Cécile Morrisson, Catalogue des monnaie byzantines de la Bibliothčque Naţionale (491 – 1204), 2 volume (Paris, 1970), ş^ş W.R.O. Hahn, Moneda Imperii Byzantini, 3 volume (Viena, 1973 – 1981; în curs d* t editare), care trebuie să fie cea mai detaliată relatare din toate, dar acoperă deocamdati i numai monedele bătute între 481 şi 720.

Cât priveşte sigiliile de plumb păstrate pe documentele oficiale şi care prezintă o importanţă deosebită pentru istoria bizantină, vezi V. Laurent, Le corpus des secauxde l empire byzantin, volumele 11 şi V (Paris, 1963 – 1981, care şi-a încetat apariţia), GicI Zacos şi A. Veglery, Byzantine Lead Seals, 2 volume (Basel, 1972; Berna, 1984), NIZ Oikonomidčs, A Collection of Dat ed Byzantine Lead Seals (Washington, 1986), acum, în special Nesbitt, Catalogue.

Cât priveşte lucrările dedicate geografiei istorice, vezi J. Koder, De^ Lebensraum der Byzantiner (Graz, 1984). Referitor la numele de localităţi şi U V

L 0,. V.W.V... JLvvttvxxtt^iksill cutlă AViC-UliS VUl L UJJUl HI IU ti i± IUI

Russell e convenabilă, dar este scrisă destul de neglijent, în timp ce Meevedy, Atlas este o lucrare de popularizare elaborată raţional. Despre evreii bizantini, vezi Sharf, Byzantine Jewry. În ceea ce-i priveşte pe armenii bizantini, vezi E. Bauer, Die Armeniey im birantinischen Reich (Erevan, 1978). Referitor la vlahi, vezi T.J. Winnifrith, The Vlachs: The History of a Balkan People (Londra, 1987).

Nu există încă o adevărată istorie a întregii literaturi bizantine. Greek Poetry from Homer to Seferis (Chicago, 1981) a lui C.A. Trypanis tratează şi poezia bizantină. În ceea ce priveşte erudiţia, vezi lucrarea idiosincretică, dar documentată a lui Wilson, Scholars. Robert Browning, Medieval and Modern Greek (Londra, 1969), oferă o istorie scurtă, dar edificatoare a evoluţiei limbii greceşti bizantine.

a

În privinţa lucrărilor consacrate istoriei artelor, vezi John Beckwith, Carly Chrisfian and Byzantine Art, ed. II (Harmondsworth, 1979), Richard Krautheimer, Carly Christian and Byzantine Architecture, ed. IV (Harmondsworth, 1986), iar acum Lyn Rodley, Byzantine Art and Architecture (Cambridge, 1994). Lucrarea Storia della pittura bizantină (Torino, 1967) a lui Viktor Lazarev este cea mai completă lucrare consacrată artei, iar Byzantine Architecturre (New York, 1975) a lui Cyril Mango este cel mai bun studiu asupra arhitecturii. Anthony Cutler şi John Nesbitt fac în L’arte bizantină e îl suo pubblico, 2 volume (Torino, 1986) un

efort binevenit de a integra istoria artei în istoria societăţii şi în alte istorii ale culturii. Dintre studiile specializate, The Byzantine Churches of Istanbul: A Photographic Sur; ey (University Park şi Londra, 1976) a lui Thomas F. Mathews şi Byzantine Fortifications a lui Foss sunt de un interes general considerabil.

LUCRĂRI DE REFERINŢĂ GENERALE

Cercetări enciclopedice asupra literaturii bizantine, cu bibliografii extinse, sunt oferite de Hans-Georg Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich (München, 1959) şi Geschichte der byzantinischen Volksliteratur (München, 1971) şi de Herbert Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, 2 volume (München, 1978). Referitor la izvoarele istoriei bizantine, vezi J. Karayannopulos şi G. Weiss, Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324 – 1453), 2 volume (Wiesbaden, 1982). Cu toate că este în foarte mare măsură depăşită de toate acestea, lucrarea lui Gyula Moravesik, Byzantinoturcica, ed. II, vol. I (Berlin, 1958) conţine o prezentare mai completă a istoriografiei bizantine.

Un ghid al ediţiilor consacrate textelor este oferit de Wolfgang Buchwald şi ilţii, Tusculum – Lexicon: Griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und tkil-VZ UU. IU 114^1,.1 V^ 11ÜIU uuuuvuvu „nu «^” ^ «vv.» ”.

până la mijlocul secolului al VIII-lea poate fi găsită în M. Geerard, Clavis Patrum Graecorum, 5 volume (Brepols, 1974 – 1987). Referinţe cuprinzătoare în ceea ce priveşte hagiografia pot fi găsite în F. Halkin, Bibliotheca Hagiographica Graeca, ed III, 4 volume, Subsidia Hagiographica 8A, 47,65 (Bruxelles, 1957 – 1984).

Relativ la o scrie de tabele şi ghiduri cronologice foarte utile în privinţa datării, vezi Grumel, Chronologie. În ceea ce priveşte papirologia, vezi André Bataille, Les papyrus (Paris, 1955). Despre legislaţia bizantină, vezi N. Van der Wal şi J.H.A. Lokin, Historiae Iuris Graeco-Romani Delineatio: Les sources du droit byzantin de 300 ŕ 1453 (Groningen, 1985). Legile promulgate în greacă sunt convenabi. prezentate în Zepos, Jus, cu toate că există o serie de ediţii mai bune, dintre care unek sunt citate mai jos. Actele oficiale ale guvernului sunt catalogate de Dôlger în Regesten.

Actele oficiale ale patriarhiei de la Constantinopol sunt catalogate în moc asemănător în Grumel, Regestes. Despre actele conciliilor ecumenice, vezi Mansi lucrare înlocuită acum în cea mai mare parte pentru perioada de până în secolul a VII-lea de E. Schwartz şi alţii, Acta Conciliorum Oecomenicorum, ser. 1 şi 2, C volume (Berlin şi Leipzig, 1922 – 1992; în curs de editare); actele conciliilor de până în anul 780 sunt traduse de Plenry R. Percival, SLNPNF (1899).

Asupra lucrărilor consacrate numismaticii bizantine, vezi Philip Grierson Byzantine Coins (Londra, 1982) şi Bertelč, Numismatique. Cea mai bună prezentare a sistemului monetar este (sau urmează să fie) constituită de două lucrăr: complementare, Philip Grierson şi M el inda May s, Catalogue of Late Roman Coins ir the Dumbarton Oaks Collection and în the Whittemore Collection (Washington 1992), care acoperă intervalul 395 – 491, şi Grierson, Catalogue, care acoperi deocamdată intervalul 4911081. Vezi şi Cécile Morrisson, Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothčque Naţionale (491 – 1204), 2 volume (Paris, 1970), şi W.R.O. Hahn, Moneda Imperii Byzantini, 3 volume (Viena, 1973 – 1981; în curs de editare), care trebuie să fie cea mai detaliată relatare din toate, dar acoperă deocamdată numai monedele bătute între 481 şi 720.

Cât priveşte sigiliile de plumb păstrate pe documentele oficiale şi care prezintă e importanţă deosebită pentru istoria bizantină, vezi V. Laurent, Le corpus des secaw de l empire byzantin, volumele II ŞI V (Paris, 1963 – 1981, care şi-a încetat apariţia), G Zacos şi A. Veglery, Byzantine Lead Seal s, 2 volume (Base! 1972; Berna, 1984), N Oikonomidčs, A Collection of Dated Byzantine Lead Seals (Washington, 1986), ia acum, în special Nesbitt, Catalogue.

Cât priveşte lucrările dedicate geografiei istorice, vezi J. Koder, Da Lebensraum der Byzantiner (Graz, 1984). Referitor la numele de localităţi şi h şantierele arheologice, vezi volumele editate sub egida TIB până acum: vol. I, J. Koder şi F. Hild, Hellas und Thessalien (1976); vol. II, Hild, Kappadokien; vol. III, P. Soiistal, Nikopolis und Kephallenia (1981); vol. IV, K. Belke, Galatien und Lykaonien (1984); vol. V, Hild, Kilikien\ vol. VI, Soustal, Thrakien; vol. VII, Belke, Phrygien. Aceste lucrări iau treptat locul

desuetei The Historical Geography of Asia Minor

A

(Londra, 1890) a lui W.M. Ramsay. În ceea ce priveşte geografia eclesiastică, vezi Janin, Églises şi Les églises et les monastčres des grands centres byzantins (Paris, 1975).

Bibliografii elaborate în ordine alfabetică ale cercetărilor curente asupra Bizanţului pot fi găsite în două periodice, Byzantinische Zeitschrift şi Byzantinoslavica, dintre care primul oferă o listă mai lungă. Relativ la o bibliografie selectivă a lucrărilor recente însoţită de comentarii, vezi Günter Weiss, Byzanz: Kritischer Forschungs-und Literatur bericht 1968 – 85 (München, 1986).

PARTEA I: 284 – 457

Din rândul izvoarelor, singurele istorii laice importante care acoperă cea mai mare parte a perioadei sunt compilaţia anostă a lui Zosimus, care ajunge până la 410, cu omiterea intervalului dintre anii 282 şi 305, şi cronica inexactă a lui Ioan Malalas. Oarecum mai valoroase sunt trei istorii eclesiastice: cea a lui Sócrates, care acoperă perioada 305 – 439 şi este prima scrisă în ordine cronologică, şi cele ale lui Sozomen (ed. J. Bidez şi G.C. Hansen, GCS [1960]; trad. De C.H. Hartrault, SLNPNF [1890]) şi Theodoret din Cyrrhus (ed. L. Parmentier şi F. Scheidweiler, GCS [1954]; trad. De B. Jackson, SLNPNF [1893]), care acoperă perioada 324 – 425 şi, respectiv, 324 – 428, dar se bazează în foarte mare parte pe cea a lui Sócrates. Istoria eclesiastică trunchiată a lui Arian Philostorgius, care acoperea iniţial intervalul 300 – 425, prezintă şi ea interes.

Cea mai bună istorie generală a perioadei este cea a lui Stein, Histoire du Bas-Empire, care include Occidentul şi acoperă perioada anilor 245 – 565. O tratare mai detaliată a problemelor sociale, economice şi instituţionale pare să conţină imter Roman Empire a lui Jones, care acoperă perioada 284 – 602 şi include şi ea Occidentul. Volumele complementare mult mai scurte ale lui Averii Cameron. The Later Roman Empire, A.D. 284 – 430 (Cambridge, Mass., 1993) şi The Mediterranean World în Late Antiquity, A.D. 395 – 600 (Londra, 1993), sunt recente, dar elaborate oarecum neglijent.

În privinţa invaziilor barbare, lucrarea La formation de ˇ'Europe et les żnvasions barbares II (Paris, 1979) a cercetătoarei Emilienne Demougeot e cuprinzătoare, dar puţin cam superficial scrisă. Despre goţi, vezi mai curând Wolfram, History of the Goths, la care Peter Heather adaugă unele puncte de valoare în Goths and Romans, 332 – 489 (Oxford, 1991). Asupra relaţiilor cu arabii, vezi studiile cuprinzătoare ale lui Irfan Shahid, Byzantium and the Arabs în the Fourth Century (Washington, 1984), Byzantium and the Arabs în the Fifth Century (Washington, 1989) şi Byzantium and the Arabs în the Sixth Century, 2 volume (Washington, 1995). East Roman Foreign Policy a lui Blockley constituie o cercetare accesibilă.

Printre lucrările de referinţă importante trebuie menţionate Prosopography a lui Jones, care include practic toate figurile istorice cunoscute, Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 (Stuttgart, 1919) a lui Otto Seeck, care este încă valoroasă, iar mai recent Consuls a lui Bagnall. Realencyclopcidie a lui Pauly conţine o serie de articole competente asupra majorităţii personajelor şi localităţilor relevante pentru istoria Bizanţului până în 565. Lucrarea Spätantike a lui Demandt este un manual detaliat şi adus cu grijă la zi. Historians a lui Blockley îi prezintă pe unii dintre istorici în primul volum, iar în al doilea ediţiile şi traducerea textelor.

Capitolul 1: 284 – 337

Principalele surse contemporane sunt textele latineşti ale lui Lactantius, Viaţa lui Constantin (ed. J.A. Heikel, GCS [1902]) şi Istoria ecleziastică ale lui Eusebius din Cesareea. Prin New Empire, Barnes oferă un ghid util în privinţa panegiricelor, a papirusurilor, înscripţiilor, legilor, monedelor şi a izvoarelor târzii, care îi completează pe Lactantius şi pe Eusebius. Mărturiile referitoare la această importantă perioadă sunt totuşi destul de sărăcăcioase.

Cartea standard asupra lui Diocleţian, bună în privinţa chestiunilor politice, dar mai slabă în cea a problemelor financiare şi administrative, este acum Diocleţian and the Roman Recovery (Londra, 1985) a lui Stephen Williams, care înlocuieşte în cea mai mare parte lucrarea

neterminată a lui William Seston, Diocletien et la tetrarchie I (Paris, 1946). În lucrarea Diocleţian und die erste Tetrarchie: Improvisation order Experiment în der Organisation monarchischer Herrschaft? (Berlin, 1987), Franz Kolb trage pe bună dreptate concluzia că tetrarhia a fost mai curând premeditată decât improvizată.

Despre Constantin, Constantine and Eusebius a lui Timothy Bames conţine o sinteză valoroasă a informaţiilor curente şi a descoperirilor autorului în numeroase privinţe. Dar cel mai convingător tablou al lui Constantin este zugrăvit tot în modesta carte a lui A.H.M. Jones, Constantine and the Convers ion of Europe, ed. II (New York, 1963), care, în contrast cu consensul cercetătorilor, îl prezintă ca departe de a fi fost mare. Constantine the Great and the Christian Church (Londra, 1931) a lui Norman H. Baynes oferă o tratare judicioasă a convertirii lui Constantin.

oiuiiografie generata

Capitolul 2: 337 – 395

Cea mai bună sursă narativă a acestui interval este de departe istoria scrisă în limba latină de ofiţerul grec Ammianus, al cărei fragment ce ne-a parvenit acoperă perioada 353 – 378. Relativ la anii dinainte şi de după Ammianus, sursele sunt fie fragmentare, fie îndoielnice. Zosimus aduce anumite îmbunătăţiri în privinţa acestei perioade, probabil o consecinţă a calităţii superioare a sursei sale, Eunapius din Sardis, de la care au ajuns până în zilele noastre câteva fragmente separate (ed. Şi trad. În Historians a lui Blockley).

Ca un tot, perioada este acoperită nu numai de Stein, Histoire du Bas-Empire, ci şi de André Piganiol, L'empire chrétien (325 – 395), ed. II (Paris, 1972), o lucrare interesantă a cărei valoare este subminată însă de o serie de judecăţi bizare. Lucrarea The Roman Empire of Ammianus (Baltimore, 1989) a lui John Matthews se ocupă de cea mai mare parte a perioadei printr-o analiză minuţioasă a operei principalului ei istoric. Relativ la Constantin al II-lea, vezi, în privinţa aspectelor politice, Chantai Vogler, Constance II et l administration impériale (Strasbourg, 1979), care oferă o relatare generală pozitivă a realizărilor lui, iar referitor la problemele religioase, Richard Klein, Constantius II und die christliche Kirche

(Darmstadt, 1977), care menţionează faptul că acesta nu era arian, ceea ce este valabil şi pentru Valens. Lucrarea Athanasius and Constantius (Cambridge, Mass., 1993) a lui Timothy Barnes poate fi citită cu folos chiar şi de cei care consideră aprecierile ei asupra lui Atanasius drept făţiş ostile.

Există o literatură imensă şi repetitivă referitoare la scurta şi în ultimă instanţă neimportanta domnie a lui Iulian. Cea mai bună carte rămâne cea a lui J. Bidez, La vie de l empereur Julien (Paris, 1930). Dintre lucrările mai recente, cea a lui Robert Browning, The Emperor Julian (Berkeley, 1976). Este realistă, dar lipsită de referinţe complete; Julian and Hellenism (Oxford, 1981) a Polymniei Athanassiadi – Fowden este pertinentă, dar distorsionată de naţionalismul grecesc; Städte und Steuern în der Politik Julians (Bruxelles, 1986) de Edgar Pack este detaliată, dar neconcludentă; iar Julian the Apostate (Cambridge, Mass., 1978) a lui G. W. Bowersock parc mai concluzivă decât este (vezi R. Tomlin în Phoenix 34 [1980], p. 266 – 270).

Die Gotenkriege des Valens: Studien zu Topographie und Chronologie im unteren Donauraum von 366 bis 378 n. Chr. (Frankfurt, 1990) a lui Ulrich Wanke este singura carte utilă dedicată în mod special lui Valens. Lucrarea Theodosius: The Empire al Bay (Londra, 1994), semnată de Stephen Williams şi de Gerard Friell nu este eronată, dar e mai puţin incisivă decât Theodosius der Grosse und seine Zeit (München, 1980) a lui Adolf Lippold, care este preluată din articolul său din Realencyclopädie a lui Pauly. Referitor la politica religioasă a lui Theodosiu, vezi în primul rând arida lucrare a lui Wilhelm Ensslin, Die Religionspolitik des Kaisers Theodosius der Grosse (München, 1953), şi incitanta cercetare a lui N. Q. King, The Emperor Theodosius and the Establishment of Christianity (Londra, 1961).

Capitolul 3: 395 – 457

Cea mai slab documentată perioadă a istoriei timpurii a Bizanţului începe atunci când Zosimus îşi sfârşeşte naraţiunea în 410 şi mai ales când Socrates şi-o încheie la 439. Istoria eclesiastică a lui Evagrius debutează cu anul 431, dar a fost scrisă mult mai târziu, Dintr-o serie de lucrări ale istoricilor laici contemporani, cum sunt Eunapius din Sardis,

până pe la 404, Olympiodorus din Teba, din 407 până în 425, şi Priscus din Pani am, din 434 încoace (toate editate şi traduse de Blockley, Historians), ne-au parvenit doar fragmente. Ioan Malalas prezintă o oarecare utilitate, dar include o întreagă serie de elemente legendare. Cronica latină a lui Marcellinus este mai veridică, dar este foarte scurtă. Sursele non-narative, cum sunt poemele latine ale lui Claudian (editate de Th. Birt în MGH, Auctores Antiquissimi 10 [1892] au adesea o valoare hotărâtoare.

Lucrarea History a lui Bury şi mai ales Histoire du Bas-Empire a lui Stein sunt cele mai bune lucrări moderne, dar întreaga perioadă are nevoie de o nouă cercetare. Un început bun a fost făcut de Alan Cameron prin Claudian: Poetry and Propaganda al the Court of Honorius (Oxford, 1970), de J. Liebeschuetz prin Barbarians and Bishops: Army, Church and State în the Age of Arcadius and Chrysostom (Oxford, 1990), iar mai recent de Cameron prin Barbarians. Theodosian Empresses (Berkeley, 1982) a lui K. Holum a apărut din nefericire exact în momentul în care principalele ei concluzii erau respinse de Alan Cameron în „The Empress and the Poet: Paganism and Politics al the Court of Theodosius II”, Yale Classical Studies 27 (1982), p. 217 – 289. Cât despre huni, The World of the Huns (Berkeley, 1973) lucrarea lui J.O. Maenchen-Helfe încă nu era, din nefericire terminată la moartea autorului ei, dar o înlocuieşte în cele mai multe privinţe pe A History of Attila and the Huns (Oxford, 1948) a lui E. A. Thompson.

Capitolul 4: Societatea, 284 – 457

Legislaţia acestei perioade ajunsă până în zilele noastre este păstrată în Codul Theodosian, care datează din 438. Notilia Dignitatum (ed. O. Seeck [Berlin, 1876]) elaborată probabil înainte de 408, oferă o relatare oficială asupra structurii armatei şi a aparatului birocratic; vezi mai recent Aspects of the Notiţia Dignitatum (Oxford, 1976) editată de R. Goodburn şi P. Bartholomew. Edict on Prices al lui Diocleţian din 301 (ed. M. Giacchero [Genova, 1974]) prezintă şi el interes. Aceste trei surse sunt în limba latină, cu toate că edictul lui Diocleţian conţine o traducere în greacă.

Epistolografia şi omiletica, mai ales scrisorile lui Synesius din Cyrene (ed. PG 66) şi ale lui Libanius şi predicile lui Ioan Hrisostomul, oferă

informaţii valoroase asupra situaţiei sociale. Ca şi o serie de oraţii, în special cele ale lui Themestios, deşi toate acestea pot da o impresie exagerată referitor la importanţa curţii. Alte surse includ înscripţii hagiografice, monede, arheologie şi un foarte mare număr de papirusuri din Egipt.

Later Roman Empire a lui A.H.M. Jones acoperă aproape toate aspectele istoriei sociale şi economice ale perioadei, conţinând mărturii atât din surse literare cât şi neliterare. Asupra oraşelor, vezi şi opera lui generală, The Greek City from Alexander to Justinian (Oxford, 1940) şi cercetarea lui dedicată regiunilor, Cât ies of the Eastern Roman Provinces, ed. II (Oxford, 1971). În privinţa chestiunilor lingvistice, vezi Henrik Zilliacus, Zum Kampf der Weltsprachen im ostrômischen Reich (Helsinki, 1935), Gustave Bardy, La question des langues dans l église ancienne (Paris, 1948) şi Paul Peeters, Orient et Byzance: Le tréfonds oriental de l hagiographie byzantine, Bruxelles, 1950. Despre Constantinopol, vezi mai ales Gilbert Dagron, Naissance d une capitale: Constantinople et ses instituţions de 330 ŕ 451, ed. II (Paris, 1984). Relativ la graniţe, vezi cele mai recente lucrări adunate de editorii D.H. French şi C.S. Lightfoot în The Eastern Fi entier of the Roman Empire (Oxford, 1989).

În ceea ce priveşte Balcanii, tratări sistematice pot fi găsite în trei lucrări dedicate perioadei de început: R.F. Hoddinot, Bulgaria în Antiquity: An Archaeological Introduction (New York, 1975), Andrâs Môcsy, Pannonia and Upper Moesia (Londra, 1974), şi J.J. Wilkes, Dalmaţia (Cambridge, Mass., 1969). Vezi şi studiul empiric al lui Velizar Velkov, Cities în Thrace and Dacia în Late Antiquity (Amsterdam, 1977), şi eseurile din Villes et peuplement dans l'Illiricum protobyzantine (Roma, 1984). Cât despre Grecia, vezi Alison Frantz, Late Antiquity: A.D. 267 – 700, vol. XXIV din The Athenian Agora (Princeton, 1988). Asupra situaţiei lingvistice, vezi V. Beseviiev, Untersuchungen tiber die Personennamen bei den Thrakern (Amsterdam, 1970).

-» – *# ««wgM tu <f gaiet

Antichitatea târzie a Anatoliei este ca de obicei un subiect neglijat, în ciu numeroaselor scurte referinţe din comunicările arheologice. Dar vezi acum

Steph Mitchell, Anatolia: Land, Men, and Gods în Asia Minor, 2 volume (Oxford, 199: care acoperă perioada cuprinsă între circa 300 î.e.n. Şi 600 e.n., cu accent asup Galatiei şi a religiei.

Siria este acoperită mult mai bine. În lucrarea Villages, Tehalenko exploatea

a

cu măiestrie materialul arheologic. În Antioch, Liebeschuetz face apel cu competen la probele literare din secolul al IV-lea. A History of Antioch în Syria from Seleucus the Arab Conquest (Princeton, 1961) a lui Glanville Downey este mai puţin pertinent dar se ocupă de o perioadă întinsă. Referitor la Palestina, vezi Avi-Yonah, Jews < Palestine, Carol A.M. Glucker, The City of Gaza în the Roman and Byzantine Periot (Oxford, 1987), Yizhar Hirschfeld, The Judean Desert Monasteries în the Byzantir Period (New Haven, 1992), şi Joseph Shereshevski, Byzantine Urban Settlements i the Negev Desert (Beersheba, 1991). Asupra Arabiei bizantine, vezi S. Thorna Parker, Romans and Săracens: A History of the Arabian Frontier (Winona Lake 1985).

Despre Egipt, trebuie menţionată acum în primul rând lucrarea Egypt în Lat Antiquity (Princeton, 1993) a lui Roger Bagnall. Vezi şi Administration a lu Lallemand şi încă valoroasa Organisation militaire de l'Egypte byzantine (Paris, 1912 a lui Jean Maspero. Opiniile de mult timp general acceptate ale lui Edward R. Hardy expuse în The Large Estates of Byzantine Egypt (New York, 1931), sunt acum modificate în mare parte de lucrarea „Grands domaines" a lui Jean Gascou. Relativ h Cyrenaica, vezi Denis Roques, Synésios de Cyrčne et la Cyrénaďque du Bas-Empire (Paris, 1987). Toate aceste studii regionale au implicaţii asupra întregului imperiu.

Mai puţin generale, dar interesante totuşi sunt Gerasa: City of of the Decapolh (New Haven, 1938) şi Ptolemais: City of the Libyan Pentapolis (Chicago, 1962) ale lui C.H. Kraeling şi Edessa, „The Blessed City" (Oxford, 1970) a lui J.B. Segal. Thessalonique et ses monuments du IV-me au VFme siččle (Atena, 1984) a lui J.-M. Speiser apelează în primul rând la arheologie, în vreme ce Aphrodisias în Late Antiquity (Londra, 1989) a Charlotte! Roueché se ocupă mai ales de epigrafie. O serie de studii locale

recente, inclusiv asupra Greciei şi a Anatoliei, se datorează editorului Robert Hohifelder, City, Town and Countryside în the Carly Byzantine Era (New York, 1982).

În ceea ce priveşte armata, vezi Ramsay Macmullen, Soldier and Civilian în the Later Roman Empire (Cambridge, Mass., 1963), şi Hoffman, Bewegungsheer. Referitor la impozitare, trebuie menţionată mai întâi lucrarea „Dioclétien" a lui Carrié, dar La capitation du Bas-Empire (Mâcon, 1945) a lui A. Déléage şi Caractere annonaire et assiette de l impôt foncier au Bas-Empire (Paris, 1975) a lui A. Cérati îşi menţin încă o mare parte a valorii lor. Die 'Si euer Haftung1 im spätrömischen 'Zwangstaated. II (Frankfurt, 1988) a lui H. J. Horstkotte oferă un corectiv al tendinţei de exagerare a operativităţii sistemului de taxare.

Referitor la activitatea administraţiei imperiale, M. T. W. Arnheim face în The Senatorial Aristocracy în the Later Roman Empire (Oxford, 1972) câteva observaţii convingătoare. În Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates (München, 1958), J. Karayannopulos oferă o imagine de ansamblu a evidenţei administraţiei financiare; oarecum mai limitate ca preocupări, dar conţinând mai multe detalii sunt cele două lucrări ale lui Roland Delmaire, Largesses sacrées şi Les responsables des finances impériales au Bas-Empire romain (IVeme-VTime siččles): Études prosopographiques (Bruxelles, 1989). Corruption and the Decline of Rome (New Haven, 1988) a lui Ramsay Macmullen reprezintă o bună tratare a unui subiect important şi neglijat. Cât despre comparaţia dintre părţile de răsărit şi de apus ale imperiului, vezi Roland Ganghoffer, L'évoluţion des instituţions municipales en occident et en orient au bas-empire (Paris, 1963).

Asupra triumfului Creştinătăţii, lucrarea standard rămâne cea a lui Johannes Geffcken, The Last Days of Greco-Roman Paganism (Amsterdam, 1978; o traducere a ediţiei din 1929), la care Ramsay Macmullen, prin Christianizing the Roman Empire, A.D. 100 – 400 (New Haven, 1984), şi Robin Lane Fox, prin Pagans and Christians (Harmondsworth, 1986), adaugă idei noi şi referinţe de ultimă oră. În privinţa celei mai detaliate tratări, vezi acum Frank Trombley, Hellenic Religion and Christianization,

e. 370 – 529,2 volume (Leiden, 1993 – 94). Despre religia şi cultura egipteană, vezi studiile editate de B. Pearson şi J. Goehring în The Roots of Egyptian Christianity (Philadelphia, 1986). Relativ la proprietăţile bisericeşti, trebuie menţionată lucrarea Les ressources et les activités économiques des églises en Ęgypte du irme au Vllf™ sičcles (Bruxelles, 1972) a Ewei Wipszycka.

În ceea ce priveşte cultura, vezi C. N. Cochrane, Christianity and Classical Culture (Oxford, 1940), M.L.W. Laistner, Christianity and Pagan Culture în the Later Roman Empire (Ithaca, 1951), G. W. Bowersock, Hellenism în Late Antiquity (Ann Arbor, 1990), şi în special eseurile editate de A. Momigliano în The Conflict Between Paganism and Christianity în the Fourth Centuty (Oxford, 1963). Cât despre teologie, o lucrare utilă este From Nicaea to Chalcedon: A Guide to the Literature and Its Background (Philadelphia, 1983) a lui Frances M. Young. Cel mai accesibil ghid al literaturii creştine este Patrology III (Utrecht, 1960) a lui Johannes Quasten. Asupra oratoriei, vezi George A. Kennedy, Greek Rhetoric Under Christian Emperors (Princeton, 1983). În privinţa artei, Age of Spirituality: Late Antique and Carly Christian Art, Third to Seventh Century (New York, 1979) editată de Kurt Weitzmann constituie o introducere convenabilă.

Economia Imperiului din perioada aceasta este un subiect care a stârnit multe dezbateri, dar acestea au dus la puţin consens. O serie de studii incitante, chiar dacă nu prea comprehensive, sunt cele ale lui King, Imperial Revenue şi Hommes et richessesI, cel al lui E. Patlagean, Pauvreté économique et pauvreté sociale ŕ Byzance, sičcles (Paris, 1977), şi cel al lui Jean Durliat, De la ville. La crise de I empire romain de Marc-Aurčle ŕ Anastase (Paris, 1964) a lui Roger Rémondon pune problema declinului într-o perspectivă oarecum mai largă. Despre societate în general, vezi F. Tinnefeld, Die frühbyzantinische Gesellschaft (München, 1977).

PARTEA II: 457 – 610

Principalele surse ale celei mai mari părţi a acestei întregi perioade sunt cronica lui Ioan Malalas, care sporeşte în valoare de la mijlocul secolului al V-lea până la sfârşitul ei, adică anul 565, cea a lui Theophanes, care a fost scrisă în secolul al IX-lea. Dar conţine ceva material valoros relativ şi la

acest interval, cea a lui Evagrius care se opreşte la 594 şi ca de obicei laconica Cronica Pascală.

Lucrările comprehensive moderne consacrate perioadei precedente se extind şi asupra acestei perioade. Later Roman Empire a lui Jones o acoperă aproape în întregime, încheindu-se în 602. Histoire du Bas-Empire II a lui Stein este dedicate intervalului 476 – 565, întrucât planul acestuia de a merge până în 641 a fost zădărnici de moartea sa. Cea de a doua ediţie a lucrării History a lui Bury se opreşte şi ea în 565 dar cel de al doilea volum al primei ediţii, o lucrare mai sumară, continuă până în 802 History of the Goths a lui Wolfram se extinde până la mijlocul secolului al VI-lea şi este preferabilă celei a lui Thomas S. Bums, A History of the Ostrogotk (Bloomington, 1984). Dintre lucrările de referinţă, Prosopography a lui Jones Consuls lui Bagnall, Realencyclopădie a lui Pauly şi Spătantike a lui Demandt acoperi şi ele aceşti ani.

Capitolul 5: 457 – 518

Sursele sunt în cea mai mare parte aceleaşi şi aproape la fel de precare ca şi cel «ale perioadei precedente, îmbunătăţite doar datorită faptului că Marcellinus şi Ioai Malalas au mai multe de spus pe măsură ce se apropie de timpurile în care au trăit Dintre istoricii ale căror lucrări au ajuns doar fragmentar până în zilele noastre, Priscu a acoperit perioada până pe la 474, Malchus din Philadelphia pe cea dintre 474 şi 491 iar Candidus din Isauria pe cea dintre 457 şi 491 (toate traduse şi editate de Blockle;

În Historians). Cronica scrisă în siriacă a lui Ioan Stilitul tratează evenimentele din Mesopotamia bizantină dintre 475 şi 506. Procopius din Cesareea se referă doar ocazional, ca fundal, la domnia lui Anastasie.

Cu excepţia lucrărilor History a lui Bury şi Histoire du Bas-Empire a lui Stein, perioada este slab acoperită, chiar dacă avem în vedere lipsa surselor. Se pare că nicio lucrare detaliată nu a fost scrisă despre domnia crucială a lui Leon I. Nimic deosebit asupra lui Zenon nu a apărut de la disertaţia elaborată a lui W. Barth, Kaiser Zeno (Basel, 1894). Lucrarea Byzantium and the Decline of Rome (Princeton, 1968) a lui Walter Kaegi constituie o tratare destul de vagă a relaţiilor dintre Răsărit şi Apus sub Leon şi Zenon. L’imperatore Anastasio I (Roma, 1969) a lui Carmelo

Capizzi este o lucrare recentă, dar în multe privinţe superficială. Vezi şi Peter Charanis, Church and State în the Later Roman Empire: The Religious Policy of Anastasius /, ed. II (Thessalonic, 1974).

Capitolul 6: 518 – 565

Sursele acestei perioade cresc în valoare, cea mai bună dintre ele fiind de departe Procopius din Cesareea. Războaiele este o relatare detaliată a evenimentelor din intervalul 527 – 552, cărora Procopius le-a fost martor în cea mai mare parte, în timp ce Istoria secretă constituie o izbucnire exagerată, dar clarificatoare împotriva lui Iustin ian şi a acoliţilor acestuia, scrisă în secret în anul 550. Procopius a fost continuat pentru anii dintre 552 şi 558 de Agathias din Myrina (ed. De R. Keydell, CFHB [Berlin, 1967]; trad. De J. D. Frendo, CFHB [Berlin, 1975]). La rândul lui, Agathias a fost continuat după 558 de mai talentatul Menander Protector, a cărei operă ne-a parvenit sub forma unor fragmente copioase. Dintre sursele menţionate deja pentru perioada anterioară, Ioan Malalas, acum contemporan cu ea, este deosebit de minuţios şi interesant. Din istoria eclesiastică scrisă în siriacă de episcopul monofizit Ioan din Efes avem doar fragmente din partea referitoare la anii 521 – 565. Odată cu această perioadă, textul latinesc Liber Pontificalis devine o sursă valoroasă privind istoria papalităţii şi a Romei în general.

Atât History a lui Bury cât şi Histoire du Bas-Empire a lui Stein îşi consacră aproape în întregime volumul al doilea domniilor lui Iustin şi celei a lui Iustinian, iar volumul lui Stein rămâne cea mai bună carte dedicată acestor ani. Justin the First (Cambridge, Mass., 1950) a lui A. A. Vasiliev constituie o tratare exhaustivă a domniei lui Iustin. Das Zeitalter Iustinians I (Berlin, 1960) a lui Berthold Rubin se ocupă de unele aspecte ale domniei lui Iustinian, oferind detalii stupefiante, dar a rămas neterminată; comentariul istoric al aceluiaşi autor asupra lui Procopius.

Prokopios von Kaisareia (Stuttgart, 1954; retipărit din articolul lui despre Procopiu: din Realencycipâdie a lui Pauly) este în general mai util.

Capitolul 7: 565 – 610

După moartea lui Iustinian, sursele se depreciază oarecum. Evagrius conţinu; până în anul 594. Istoria fragmentară a lui Menander Protector

merge până în 582 Istoria eclesiastică haotică, dar plină de informaţii scrisă în siriacă de Ioan din Efe ne-a parvenit aproape în întregime pentru intervalul 565 – 588. Extinsa, dar greoai. Istorie a lui Teofilact Simocatta acoperă perioada 582 – 603, cu o relatare retrospectivă. Războiului cu perşii începând din 572. Din 603 încoace, aceste surse destul de exact dispar, lăsând în locul lor doar scrierea lui Theophanes, Cronica pascală şi ScurU istorie a lui Niceforus, care începe cu anul 602.

Istoria contemporană scrisă în coptă de Ioan din Nikiu, care a ajuns până îi zilele noastre sub forma unei traduceri trunchiate în etiopică a unei variante arabe oferă informaţii valoroase, dar adesea confuze asupra Egiptului. Miracolele Şi Dumitru, o culegere de texte descriind felul în care sfântul patron al Thessaloniculu şi-a apărat după moarte cetatea, devine o sursă interesantă pentru istoria Balcanile începând cu asediul slavilor din 586. Evenimentele din apus trebuie în cea mai mar parte reconstituite din informaţii disparate existente în mai multe surse latine: cronic lui Ioan din Biclar asupra evenimentelor din Spania, Istoria lombarzilor a lui Pave Diaconul şi Liber Pontificalis.

Prima ediţie a lucrării History a lui Bury acoperă întreaga perioadă, dar est inferioară operei de maturitate a aceluiaşi autor. Cea mai bună tratare a domniilor li Iustin al II-lea şi Tiberius al II-lea este o monografie datorată tânărului Ernest (ulteric Emst) Stein, Studien zur Geschichte des byzantinischen Reichs, vornehmlich unter de Kaisern Justinus II und Tiberius Constantinus (Stuttgart, 1919). Relativ la domnia li Mauriciu, vezi Paul Goubert, Byzance avant ITslam I-II 2 (Paris, 1951 – 65), un studi neterminat şi exagerat de lung, dar uneori util, şi mai ales Whitby, Emperor Maurict care este competent în privinţa subiectelor alese, războaiele din Balcani şi cele e perşii ale lui Mauriciu. În ceea ce priveşte domnia lui Focas, vezi primul volum e lucrării Byzantium a lui Stratos, care nu este foarte satisfăcătoare, dar poate fi părţii completată de comentariile pertinente ale lui Borkowski din Alexandrie II.

y r%

Capitolul 8: Societatea, 457 – 610

Sursele legislative reprezentative sunt textul latinesc al cunoscutului

Codul lui Just în ian, revizuit în 534, şi în special aşa-numitele Novele ulterioare, elaborate tot de Iustinian. În ciuda lipsei lui de claritate, Ioan Lidianul oferă informaţii copioase despre administraţie. Istoria secreta şi Despre ziduri ale lui Procopius sunt clarificatoare, dar lipsite de echilibru atât în privinţa concentrării cât şi a aprecierilor contrarii. Referitor la armată, lucrarea fundamentală este Strategicon a lui Mauriciu (ed. De G.T. Dennis, CFHB [Viena, 1981]; trad. De acelaşi [Philadelphia, 1984]). Arheologia şi papirusurile continuă să constituie surse importante, cu toate că numărul înscripţiilor scade. Predicile se răresc şi ele, în vreme ce epistolografta şi oratoria dispar aproape cu desăvârşire, iar hagiografia are mai puţine lucruri de spus decât de obicei.

Majoritatea lucrărilor citate în Capitolul 4, mai ales Later Roman Empire a lui Jones, acoperă perioada aceasta. Asupra diverselor regiuni, vezi utila compilaţie a lui Dietrich Claude, Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert (München, 1969). În privinţa Africii, vezi Charles Diehl, L'Afrique byzantine, 2 volume (Paris, 1896), şi mai recent D. Pringle, The Defence of Byzantine Africa (Oxford, 1981). Despre Spania, vezi Thompson, The Goths în Spain, care are un apendice consacrat provinciilor bizantine. Relativ la Italia, vezi Brown, Gentleman, un studiu extrem de inteligent scris. În ceea ce priveşte Mesopotamia, vezi şi J. Lauffray, Halabiyya-Zenobia: Place forte du limes oriental et la Haute-Mésopotamie au Vfme siččle, 2 volume (Paris, 1983 – 91). Referitor la Egiptul secolului al VI/le-a, lucrarea Dioscorus of Aphrodito: His Work and His World (Berkeley, 1988), a lui Leslie Maccoull prezintă un oarecare interes general.

Cât despre Codex Justinianus, vezi Paul Collinet, Études historiques sur le droit de Justinien, 5 volume (Paris, 1912 – 52). Asupra tulburărilor civile, vezi Cameron, Circus Factions, o critică pertinentă a unei mari părţi a literaturii timpurii, care interpreta violenţele de la circ în termeni politici şi religioşi. Lucrarea L'administration civile de l'Egypte byzantine ed. II (Paris, 1928) de Germaine Rouillard rămâne valoroasă, tratând atât problema tulburărilor civile, cât şi pe aceea a corupţiei din administraţia secolului al VI-lea.

În privinţa Bisericii în general, vezi lucrarea Imperial Unity a lui

Meyendorff. Despre monofiziţi, vezi W. H. C. Prend, The Rise of the Monophysite Movement: Chapters în the History of the Church în the Fifth and Sixth Centuries (Cambridge, 1972), care cade pradă unei serii de stereotipuri, mai ales în ceea ce priveşte opinia că monofizitismul ar fi avut trăsături „naţionaliste”. Relativ la calcedonieni, vezi Patrick T. R. Grav, The Defense of Chalcedon în the East (451 – 553) (Leiden, 1979), care este o lucrare elaborată mai îngrijit. În ceea ce priveşte biserica din Siria şi din Egipt, vezi

R. Devrecsse, Le patriarcat d’Antioche depuis la paix de l église jusqu ŕ la conquët arabe (Paris, 1945), şi Jean Maspero, Histoire des patriarches d’Alexandrie depuis l mort de l empereur Anastase jusqu ŕ la réconciliation des églises jacobites (518 – 616 (Paris, 1923).

Referitor la literatura secolului al VI-lea, lucrarea Procopius and the Sixh Century a lui Averii Cameron îl prezintă pe marele istoric fără prea multă simpatic luând mizantropia acestuia drept misoginism; ea îl tratează mai blând pe un islori «mediocru în Agathias (Oxford, 1985). Prima parte a lucrării Byzantine Humanism a lu Lemerle oferă o analiză competentă a problemelor legate de educaţia din perioad; aceasta. Cât despre o introducere în arta epocii, vezi André Grabar, Byzantium from thi Death of the odosius to the Rise of Islam (Londra, 1966).

Acoperirea modernă oferită de cercetările asupra istoriei problematice, da cruciale a economiei acestei perioade este sporadică şi împărţită între lucrările generale citate consacrate acestui interval de timp şi cele dedicate celui dinaintea lui Les propriétés de la couronne et de l église dans l empire byzantin (VmeVfme siččles) Documents (Paris, 1976) a lui Michel Kaplan are o perspectivă foarte limitată.

PARTEA III: 610 – 780

Dintre toate fazele istoriei bizantine, aceasta este cea mai slab documentată Acoperind-o în întregime, Theophanes constituie sursa principală, dar el este adesea confuz; calculele sale privind anii erei noastre sunt în general cu un an în urmă de la 609/10 la 684/85 şi de la 725/26 la 772/73 (vezi Ostrogorsky, „Chronologie”, dar şi mai jos, intervalul 684/85 – 714/715). Principala sursă suplimentară este lucrarea

Scurţi istorie a lui Niceforus, care se încheie în anul 769 şi nu oferă nicio informaţie relativ la intervalul 641 – 668. Cronicarii bizantini de mai târziu nu fac de regulă altceva decât să-l copie pe Theophanes.

Multe detalii şi informaţii pot fi obţinute din lucrările autorilor arabi. Un florilegiu al câtorva extrase importante din acestea este tradus în lucrarea „Arabs” a lui Brooks, adăugită şi corectată în E.W. Brooks, „The Campaign of 716 – 718, from Arabic Sources”, JHS 19 (1899), p. 19 – 33. Acestea sunt urmate de la 750 la 813 de lucrarea „Byzantines” a aceluiaşi autor. Asupra lui Baladhuri, o sursă foarte importantă asupra conflictelor militare de graniţă arabo-bizantine, vezi mai curând traducerea integrală a lui Hitti decât extrasele din lucrarea lui Brooks. În privinţa acestei perioade, cronicile scrise în siriacă de Mihail Sirianul şi de Elijah din Nisibis devin şi ele de o oarecare utilitate, chiar dacă mai mult în ceea ce priveşte evenimentele din Orient decât cele de la Constantinopol. Istoria Armeniei a lui

Leontius (Lewond) acoperă intervalul 632 – 788. Principalele surse referitoare la Italia continuă să fie Pavel Diaconul, care se opreşte în anul 744, şi Liber Pontificalis. Africa este aproape total ignorată.

De regulă, aceşti ani posedă totodată cele mai puţine surse satisfăcătoare privind literatura minoră. Prima ediţie a lucrării History a lui Bury conţine o analiză a întregii perioade, ca şi sinteza lui Ostrogorsky, care devine acum destul de amănunţită. Byzantium a lui Jenkins are un caracter neoficial şi inegal. Cea mai completă acoperire a perioadei până la 711 este Byzantium a lui Stratos, opera unui istoric amator perseverent care divaghează uneori, mai ales în ceea ce priveşte exagerarea extinderii controlului imperial asupra Balcanilor. În Byzantium în the Seventh Century (Cambridge, 1990), John Haldon oferă cele mai recente referinţe asupra altor lucrări, dar, în afara teoretizării marxiste, nu adaugă nimic original.

Despre Balcani, vezi Fine, Carly Medieval Balkans, iar relativ la BulgariaBesevliev, Protobulgarische Perioade, care înlocuieşte în cea mai mare parte pentru perioada aceasta lucrarea Bulgarian Empire a lui Runciman. În ceea ce priveşte Anatolia şi arabii, vezi Cheira, Lutte, şi mai

ales Lilie, Byzantinische Reaktion. Referitor la Armenia, s-ar putea începe cu J. Laurent, L'Arménie entre Byzance et V Islam depuis la conquęte arabe jusqu en 866, ediţie nouă, a lui M. Canard (Lisabona, 1980), o compilaţie hibridă bazată pe o carte scrisă în 1919. Military Unrest a lui Kaegi adaugă unele materiale pertinente.

Capitolul 9: 610 – 668

Pe lângă opera lui Theophanes şi Scurta Istorie a lui Niceforus, Cronica Pascală ne oferă destul de multe informaţii până în 628, an în care se opreşte, ca şi fragmentul lui Ioan din Nikiu pentru intervalul 640 – 646. Poeziile lui Gheorghe din Pisidia (editate, traduse în limba italiană şi comentate de Agostino Pertusi, Georgio di Pisidia, Poemi /, Panegerici epici [Ettal, 1959]) oferă un tablou detaliat, chiar dacă simbolic, al domniei lui Heraclius. Cât despre problemele Caucazului şi, sporadic, cele ale istoriei bizantine, istoria Armeniei a lui Sebeus ne furnizează o serie de date importante până în 661. Miracolele Sf. Dumitru este o lucrare utilă pentru umplerea lacunelor surselor noastre privind istoria Balcanilor.

Cea mai completă istorie a Bizanţului este constituită de primele trei volume ale lucrării Byzantium a lui Stratos. Vezi şi Speck, Geteilte Dossier, care conţine presupuneri îndoielnice asupra unor surse confuze, dar şi o serie de concluzii convingătoare. La spedizione italiana di Constante II (Bologna, 1983) a lui Pasquale Corsi oferă puţine informaţii noi. Jones, Prosopography, continuă până în 641. Asupra invaziei arabe în Siria, F. M. Donner, The Carly Islamic Conquests (Princeton, 198 dă o analiză minuţioasă asupra surselor arabe, dar, neglijând alte surse, nu reuşeşte tragă concluzii definitive. În Byzantium and the Carly Islamic Conquests (Cambride 1992), Walter Kaegi face apel în mai mare măsură la materialul bizantin. În privin invadării Egiptului de către arabi, vezi vechea şi prudenta lucrare a lui Alfred Butler, publicată prima dată în 1902, The Arab Conquest ofegypt and the Last Thir Years of the Roman Domination, ed. II sub îngrijirea lui P. M. Fraser (Oxford, 197Ł Despre Balcani, comentariul din Plus anciens recueils a lui Lemerle este practic e mai bun ghid.

Capitolul 10: 668 – 717

Sursele ating acum punctul culminant. Principalele rămân Theophanes şi

Scur. Istorie a lui Niceforus, deşi ambele sunt confuze şi repetă relatarea unor fap reprobabile în mod absurd atribuite lui Iustinian al II-lea. Cronicile arabe, Miracole Sf. Dumitru şi Liber Pontificalis oferă mai multe frânturi de informaţii.

Volumele IV ŞI V din Byzantium a lui Stratos acoperă într-o manieră nu doar perceptivă perioada de până în anul 711. Ele sunt totuşi mai bune decât lucrarea e popularizare Justinian II of Byzantium (Madison, 1972) de Constance Head. Ph anciens recueils a lui Lemerle rămâne valoroasă în privinţa Balcanilor, i; Byzantinische Reaktion a lui Lilie în cea a Anatoliei. Relativ la cronologia dintre an 685 şi 717, vezi Treadgold, „Seven Byzantine Revoluţions", care revizuieşte lucrare „Chronologie" a lui Ostrogorsky.

Capitolul 11: 717 – 780

Începând din acest moment, informaţiile noastre cunosc o uşoară îmbunătăţire deoarece obişnuitele surse, Theophanes şi Scurtă istorie a lui Niceforus, devin mi bune, ambii cronicari apropiindu-se de timpul în care au trăit.

Cu toate acestea, literatura minoră continuă să fie deficientă, mai ales în ceea e priveşte sintezele. Cea mai apropiată de o lucrare generală asupra domniei lui Léon a III-lea este Kaiser Léon III: Ein Beitrag des Bilderstreits (Halle, 1880) a lui Kai Schenk, un fragment care se opreşte în 720. Unica operă generală asupra domniei li Constantin al V-lea este semnată de Alfred Lombard Études d histoire byzantine Constantine Vy empereur des Romains (Paris, 1902), care are şi acum o oarecar utilitate, dar merge prea departe în corectarea atitudinii potrivnice a surselor faţă d

Constantin. În schimb, iconoclasmul sub aceşti doi împăraţi a beneficiat de o tratare extensivă. Vezi mai ales cele două studii complementare ale lui Gero, Leo III ŞI Constantine V. În ceea ce priveşte rebeliunea lui Artavasdos, vezi Speck, Artabasdos (dar cf. Treadgold, „Missing Year"). Byzantinische Reaktion a lui Lilie rămâne valoroasă referitor la războaiele arabe.

Capitolul 12: Societatea, 610 – 780

Sursele privind starea socială din perioada aceasta sunt atât de sărace,

încât i-au determinat pe unii cercetători să tragă concluzii total contradictorii. Dovezile arheologice sunt puţine şi echivoce, în foarte mare parte datorită faptului că puţine cercetări au fost efectuate în Anatolia având în vedere problemele Bizanţului. Orice argument care ar putea explica această tăcere este în general lipsit de valoare, dat fiind că sursele scrise sunt atât de limitate.

Acestea includ o serie de texte hagiografice inegal distribuite şi problematice şi trei coduri de legi utile din punct de vedere al informaţiilor oferite, dar scurte: aşa-numita Farmer s Law (cd. De Zepos, Jus II, p, 63 – 71; trad. De W. Ashburner, JMS 30[1910], p. 85/108 şi 32[1912], p. 68 – 95), Rhodian Sea Law (ed. De Zepos, Jus II, p. 91 – 103; trad. De W. Ashburner [Oxford, 1909]), şi mai ales Ecloga lui Leon al III-lea. Ecloga este singura dintre cele trei surse datată cu precizie (la 726) şi care este cu siguranţă un document oficial. Canoanele Conciliului Quinisext din 692 (ed. De Mansi, vol. XI) sunt şi ele interesante.

Referitor la situaţia din Asia Mică în acest timp, vezi acum studiul îngrijit al lui Wolfram Brandes, Die Städte Kleinasiens im 7. Und 8. Jahrhundert (Berlin, 1989). Primul capitol din Byzantine Revival a lui Treadgold oferă o imagine de ansamblu a Imperiului în anul 780.

Cât despre armată şi administraţie, sursele şi studiile se referă în special la perioada ulterioară. Vezi remarcile preliminare ale lui J. B. Bury din The Imperial Administrative System în the Ninth Century (Londra, 1911), lucrare de altfel depăşită de Listes a lui Oikonomidčs. În Byzantinische Rang – und Ämterstruktur im 8. Und 9. Jahrhundert (Berlin, 1985), F. Winkelmann cataloghează informaţiile fără să încerce să clarifice problema.

Asupra Bisericii în general, vezi J.-L. Van Dieten, Geschichte der Patriarchen von Sergios I bis Johannes VI (610 – 715) (Amsterdam, 1972), iar până în 680 Imperial Unity a lui Meyendorff. În privinţa monotelismului, vezi V. Grumel, „Recherches sur l histoire de monothélisme”, Échos d’Orient 31 (1928), p. 6 – 16,257 – 277; 32 (1929), p. 19 – 34,272 – 282, şi 33 (1930), p. 16 – 28. Despre iconoclasm, vezi inteligenta lucrare de popularizare a lui Martin, History, şi culegerea de documente din

Iconoclasm a Bryer.

Relativ la declinul cultural din perioada aceasta, vezi mai ales prima parte e Byzantine Humanism a lui Lemerle. În ceea ce priveşte arta şi arhitectura, vezi Ieri Kitzinger, „Byzantine Art în the Period Between Justinian and Iconoclasm”, Berief zum XI Internaţionalen Byzantinisten-Kongress IV. 1 (München, 1958), şi Anc. Grabar, Viconoclasme byzantin: Le dossier archéologique, ed. II (Paris, 1984).

Referitor la economie, vezi Agrarian History a lui Lemerle şi Hommes et terre a lui Kaplan. Finances a lui Treadgold este în continuare de o oarecare utilita dar trebuie coroborată cu Byzantium and Its Army a aceluiaşi autor. Cât despre star socială, La société profane dans l empire byzantin des VIfme, VIIfme et IX™C sied (Louvain, 1975) a lui P.A. Yannopoulos şi Quellenstudien zur herrschenden Klas von Byzanz im 8. Und 9. Jahrhundert (Berlin, 1987) a lui F. Winkelmann nu constitu decât ceva mai mult decât simple compilaţii ale probelor.

PARTEA IV: 780 – 1025

Deşi sursele acestei perioade sunt relativ bune, suprapunerile şi confuziile 1 cronologice le fac adesea nu prea utile sau dificil de utilizat. Din rândul operei istorice, cronica lui Simeon Logofătul este în general cea mai bună până la 963, anul care se opreşte, dar niciun text mai bun decât plagierea ei de către Leon Gramaticul i-a fost publicat până acum. Textul paralel numit acum Pseudo-Sirneon adaugă o ser de fapte importante, dar şi unele date care sunt pure invenţii şi care i-au indus eroare pe mulţi cercetători. Istoria cunoscută sub numele de Theophanes Continuau conţine mult material valoros, dar şi interpretări greşite şi ficţiuni până în 886, câr începe să copieze lucrarea lui Simeon Logofătul.

Cronica ulterioară a lui Scylitzes copiază în cea mai mare parte textul d Theophanes Continuatus până în 944, în timp ce cronica lui Kedrenos o copie în e< mai mare parte pe cea a lui Scylitzes. Dintre sursele orientale, Mihail Sirianul contini să aibă o valoare inegală. Extînsele şi utilele din punct de vedere cronologic sun arabe pentru intervalul 820 – 959 sunt adunate convenabil şi traduse ca secţiuni Byzance et les Arabes I ŞI II.2 a lui Vasiliev. Asupra themelor din perioada aceeaşi vezi Constantin al VII-

lea, De Thematibus şi în special textele editate de Oikonomidt în Listes.

În ciuda relativei abundenţe a surselor primare, niciuna dintre istoriile erudi nu acoperă în mod special perioada aceasta cu excepţia lucrării Byzantium a li Jenkins, care este din aproape toate punctele de vedere inferioară sintezei li

Ostrogorsky. Lipsa unei lucrări comprehensive asupra istoriei medii a Bizanţului nu ar cântări atât de greu dacă studiile consacrate intervalelor de timp ale acestei perioade ar avea continuitate, îngrijit scrise şi aduse la zi, ceea ce, în general, nu sunt.

Relaţiile bizantine cu alte popoare sunt mai bine acoperite. Pe lângă Byzance et les Arabes a lui Vasiliev, Commonwealth a lui Obolensky şi Carly Medieval Balkans a lui Fine, vezi Robert Browning, Byzantium and Bulgaria (Berkelcy, 1975), care se axează pe perioada 852 – 1018, şi mai vechea, dar mai extinsa relatare a lui Runciman din First Bulgarian Empire. În privinţa Italiei bizantine, vezi totuşi Italie a lui Gay, care tratează perioada 867 – 1071; Gay este adus la zi din mai multe puncte de vedere de von Falkenhausen în Untersuchungen.

Capitolul 13: 780 – 842

În afară de sursele deja citate, inclusiv textul lui Theophanes pentru perioada de până în anul 813, vezi „Scriptor Incertus” (ed. De I. Bekker, împreună cu „Leo Grammaticus”, CSHB [1842]), o sursă bună, dar fragmentară pentru anii 812 – 815, al cărei autor este probabil Sergiu Confesorul şi Genesios, care acoperă aceeaşi perioadă ca şi Theophanes Continuatus, dar este mai puţin fantezist. Scrisorile lui Teodor din Studios (ed. De G. Fatouros, 2 volume, CFHB [Berlin, 1992]) sunt destul de utile din punct de vedere al informaţiilor, ca şi foarte numeroasele lucrări hagiografice referitoare la a doua perioadă a iconoclasmului. În „Byzantines”, Brooks traduce fragmente din surse arabe relativ la anii dinaintea celui cu care începe Byzance et les Arabes a lui Vasiliev. Partea aceasta din Mihail Sirianul este mai bună decât celelalte, dar totuşi nu foarte demnă de încredere.

Întreaga perioadă este amănunţit acoperită de Treadgold în Byzantine Revival. Kaiser Konstantin VI, 2 volume (Mtinchen, 1978), a lui Speck oferă

o relatare exhaustivă a perioadei 780 – 797 pe baza unei analize extrem de subiective a surselor. J.B. Bury şi-a continuat prima ediţie a lucrării History, care se încheie în 802, cu Eastern Roman Empire, depăşită acum în foarte mare măsură, dar conţinând adesea interpretări valoroase. Nicephorus I a lui Niavis, care a apărut după ce lucrarea mea Byzantine Revival a intrat sub tipar, oferă o serie de elemente suplimentare utile.

Capitolul 14: 842 – 912

Principalele istorii sunt aceleaşi ca şi pentru perioada anterioară. Genesius se opreşte la 886. După data aceasta, Theophanes Continuatus constituie doar ceva mai mult decât o copie a textului lui Simeon Logofătul, care este cea mai bună sursă, da oarecum confuză în privinţa perioadei de până în 867. Există şi alte izvoare destul d numeroase, printre care legi, manuale militare şi administrative, scrisori, cuvântări ţ mai ales lucrări hagiografice. Cele mai importante surse individuale sunt scrisorile li Leon Koerosfactes (ed. Împreună cu biografia acestuia şi trad. În limba franceză d Kolias în Léon Choerosphactčs), Vita Euthymii şi De Administrând-o Imperio a li Constantin al VII-lea. Sursele arabe sunt traduse de Vasiliev în Byzance et les Arabei Istoria Armeniei a lui Ioan Catolicul devine acum şi ea relevantă.

Întrucât literatura suplimentară nu a analizat în mod corespunzător sursele probabil că cercetările viitoare vor modifica relatarea existentă în textul meu. Byzanc et les Arabes a lui Vasiliev este de la un capăt la celălalt o lucrare utilă, dar a fos înlocuită referitor la paulicieni de „Pauliciens” a lui Lemerle. „Chronologică Accuracy” a lui Jenkins stabileşte în general cronologia celei mai mari părţi perioadei.

Eastern Roman Empire a lui Bury continuă până în 867, dar nu se ocup temeinic de sursele confuze pentru aceşti ani; în privinţa acestora, vezi P. Karlin Hayter, „Études sur les deux histoires du rčgne de Michel III”, Byzantion 41 (1971), p 452 – 496. Singura carte asupra domniei lui Vasile I este în mare parte depăşita Basil Iar empereur de Byzance et la civilization byzantine ŕ la fin du DCme siččle (Paris 1908) a lui A. Vogt. În absenţa unui studiu general consacrat domniei îndelungate şi atât de plină de evenimente a lui Leon al Vi-lea, Léon Choerosphactčs a lui Kolias şi în

special comentariul doamnei Karlin-Hayter asupra lucrării Vita Euthymii sunt ceh mai bune ghiduri. Vezi şi P. Karlin-Hayter, „’When Military Affairs Were în Leo’; Hands’: A Note on Byzantine Foreign Policy (886 – 912)”, Tradiţie 23 (1967), p. 15 – 40.

Capitolul 15: 912 – 963

Simeon Logofătul, acum contemporan cu epoca, oferă principala narare! evenimentelor până în 948, cu o scurtă continuare până în 963 datorată poate tot lui Theophanes Continuatus îl copie pe Simeon, dar face câteva adaosuri până în 948 înainte de a deveni sursa cea mai bună pentru perioada de până în 961. Începând din 944, Scylitzes începe să adauge material important altor surse. Textul lui Leoi Diaconul, prima dintre istoriile medievale clasice ale Bizanţului scrise d< contemporani ai evenimentelor descrise, începe cu anul 959. Alte surse greceşti incluc De Administrând-o Imperio a lui Constantin al VII-lea, Letters a patriarhului Nicolae I Letters a lui Théodore Daphnopates (ed. Şi trad. De J. Darrouzčs şi L.G. Westerinl [Paris, 1978]) şi alte scrieri ale lui Nicolae I (ed. Şi trad. De L.G. Westerink, CFHB [Washington, 1981]).

Textul latinesc al lui Liudprand, Antapodosis, conţine o serie de informaţii interesante adunate în timpul misiunii diplomatice a autorului său la Constantinopol din 949. Fragmentele arabe din Byzance et les Arabes II.2 a lui Vasiliev merg până în 959. Începând din 937, vezi istoria deosebit de bogată în informaţii a arabului creştin Yahya din Antiohia. O altă istorie arabă valoroasă este cea a lui Miskawayh. Istoria contemporană a Armeniei scrisă de Ioan Catolicul se încheie în 923.

Romanus Lecapenus a lui Runciman a îmbătrânit frumos şi rămâne cel mai bun studiu pentru anii de până în 945. Din 945 până în 959, trebuie să apelăm la L’empire grec au dixičme siččle: Constantine Porphyrogénčte (Paris, 1870) a lui Alfred Rambaud şi la Toynbee, Constantine Porphyrogenitus, ambele ilustrând într-o oarecare măsură prolixitatea propriilor lucrări ale lui Constantin. Din cauza frecventelor războaie arabe din perioada aceasta, lucrarea Byzance et les Arabes a lui Vasiliev este deosebit de valoroasă. Histoire a lui Canard adaugă multe detalii de interes bizantin, mai ales după 959, anul în care se opreşte Vasiliev.

Începând cu 959, vezi lucrarea Nicéphore Phocas a venerabilului Schlumberger.

Capitolul 16: 963 – 1025

Principalele surse sunt Leon Diaconul (până în 976, cu o scurtă digresiune care se întinde până în 989) şi Scylitzes, care este uneori confuz, dar care rămâne după anul 976 aproape singurul narator, dat fiind că majoritatea istoriilor ulterioare nu fac decât să-l copieze. Începând din 976, memoriile vioi şi inteligent scrise ale lui Psellos adaugă o serie de informaţii, deşi el nu este deocamdată contemporan cu această perioadă. În ceea ce priveşte armata, prezintă interes tratatul On Schirmishing al lui Nicefor al II-lea Focas (ed. Cu comentariu şi trad. În limba franceză de G. Dagron şi H. Mihăescu, Paris, 1986). Scrisorile câtorva figuri importante ale timpului, mai cu seamă cele ale lui Nicefor Uranos, sunt editate şi comentate de Jean Darrouzés în Čpistoliers byzantins du T™ sičcle (Paris, 1960).

Dintre sursele arabe, principalele sunt Miskawayah până în 979, de atunci până în 999 continuatorul său, Abu Shuja (trad. În Miskawayah, vol. VI), şi în special Yahya din Antiohia (cu toate că ediţia Krachovsky-Vasiliev şi traducerea se încheie în 1013). De o oarecare utilitate sunt şi istoria Armeniei a lui Ştefan din Taron, care merge până în 1003, şi istoria siriacă a lui Bar Hebraeus.

Literatura auxiliară este în general necorespunzătoare. Deşi întreaga perioadă este acoperită până în 969 de Schlumberger în Nicéphore Phocas, iar după aceea de primele două volume ale lucrării aceluiaşi autor, Epopée byzantine, este necesar e aceste capodopere vechi să fie înlocuite de un studiu modern. Disertaţia lui Forsytl „Byzantine-Arab Chronicie”, publicată din nefericire doar sub formă de fotocopii constituie un ghid valoros pentru perioada 976 – 1025.

Lucrarea Histoire a lui Canard merge până în 1004. Dar oferă detalii tot mi puţine pe măsură ce hamdanizii din Alep îşi pierd din importanţă. Istoria relaţiile bizantino-arabe este preluată apoi de lucrarea îngrijit scrisă a lui Felix, Byzan: Deoarece nimeni nu a elaborat încă o relatare pe deplin satisfăcătoare a confuzei istor a Bulgariei din această perioadă, Bulgarian

Empire a lui Runciman nu este o lucrar lipsită de valoare, în ciuda vechimii ei, iar Carly Medieval Balkans a lui Fine oferă analiză recentă a problemelor. Situaţia a fost complicată de naţionalismul unora dintr cercetătorii balcanici şi de ideea persistentă, dar nefondată, că Vasile al II-lea a avut d la bun început de gând să cucerească Bulgaria.

Capitolul 17: Societatea, 780 – 1025

În ciuda faptului că sursele sporadice, dar abundente ar permite elaborarea unu studiu corespunzător asupra societăţii din perioada aceasta, nimeni nu l-a seri: deocamdată. Lucrările de ordin secundar anterioare oferă în general o imagine pesi mistă a stării sociale şi economice, dar pesimismul pare să rezulte nu atât din datele existente în surse, cât din dorinţa de a explica eşecurile de la sfârşitul secolului a XI-lea.

Sursele includ multe vieţi ale sfinţilor, colecţii de scrisori şi manuale militare şi administrative, dintre care unele au fost deja citate. Vezi listele prioritare editate de Oikonomidčs în Listes şi în Novels a lui Leon al VI-lea (ed. Cu trad. În limba franceză de P. Noailles şi A. Dain, Paris, 1944), Book of the Prefect (ed. Cu trad. În limba germană de J. Koder, CFHB, Viena, 1991; trad. În limba engleză de E.H. Freshfield. Cambridge, 1938), şi De Ceremoniis a lui Constantin al VII-lea. Descrierea Bizanţului a geografului arab Ibn Hawqal este şi ea interesantă, în ciuda supărătoarei tente anţi-bizantine.

Referitor la renaşterea culturală, sursele deosebit de clarificatoare sunt Bibliotheca (ed. Şi trad. În limba franceză de René Henry, 9 volume, Paris, 1959 – 91; trad. Neterminată în limba engleză de J. Freese, Londra, 1920) a lui Photius, Letters şi Amphilochia (ambele editate de B. Laourdas şi L. 7G. Westerink, 6 volume, Leipzig, 1983 – 1988). Suda este şi ea importantă. Poemul epic Digenes Acrites (ed. De E. Trapp, Viena, 1971; trad. Şi ed. De J. Mavrogordato, Oxford, 1956) oferă o imagine savuroasă a vieţii aristocraţiei provinciale.

Cel mai bun studiu existent asupra stării Imperiului în perioada aceasta este analiza din prima secţiune a lucrării Studies a lui Hendy. Constantine Porphyrogenitus a lui Toynbee oferă cea mai completă descriere generală,

dar ignoră unele aspecte clarificate deja de Hendy. Alături de cercetările de interes local citate mai sus care merg până în anii aceştia, vezi mai ales Malamut, ˇIes, care prezintă o aplicabilitate oarecum mai vastă.

Cât despre armată, vezi Byzantinische Armee a lui Kuehn. Asupra activităţii guvernamentale, vezi mai ales lucrarea List es a lui Oikonomides şi continuarea acesteia, „Evoluţion”. În privinţa aristocraţiei, vezi Agrarian History a lui Lemerle, studiile editate de Angold în Byzantine Aristocracy şi mai cu seamă Pouvoir a lui Cheynet.

Lucrarea Commonwealth a lui Obolensky include cel mai bun studiu general asupra convertirii slavilor. Despre renaşterea culturii, vezi lucrarea Scholars a lui Wilson şi în special Byzantine Humanism a lui Lemerle. Relativ la economic, pe lângă Studies a lui Hendy, Constantine Porphyrogenitus a lui Toynbee şi Finances a lui Treadgold, vezi Harvey, Economic Expansion, care conţine multe referinţe utile şi o analiză marxistă discutabilă. Vezi şi primele două capitole din Change a lui Kazhdan.

NOTE

Prefaţă

»

Vezi mai ales The Byzantine Empire (ediţie revăzută, Washington, 1992) a li Robert Browning ca exemplu de prezentare generală, Byzantium: The Empire < New Rome (Londra, 1980) a lui Cyril Mango ca exemplu de trecere în revistă civilizaţiei şi Oxford Dicţionnary of Byzantium (New York, 1991), în trei volum» al lui Alexander Kazhdan. Dintre lucrările în mai multe volume, Byzantine Histof (2 voi. Amsterdam, 1986 – 1993; în curs de redactare), care a ajuns la anul 108 este elaborată mai mult ca un manual de decât ca o istorie, iar Byzantium (volume, Londra, 1988 – 1995) a lui John Julius Norwich este o compilaţie fai aparat critic a unei lucrări de mult depăşite, care nu ridică totuşi nicio pretenţie o operă ştiinţifică academică.

Am inclus fragmente preliminare din carte în două cursuri ţinute la Florid Internaţional Uni verşi ty fără să stârnesc nemulţumiri, deoarece studenţii au fo; asiguraţi că în istoriile Bizanţului, ca şi în istoria romanelor ruseşti, nimeni nu-i dă osteneala să înveţe toate numele.

»

Am citat destul de des aceste lucruri în referinţe atât ca să evit repetare argumentelor mele deja publicate, cât şi ca să subliniez faptul că opiniile mele n-au nevoie de justificări.

Vezi W. Treadgold, The Break în Byzantium and the Gap în Byzantine Studie. „Byzantinische Forschungen”, 14 (1990), 289 – 316.

Vezi W. Treadgold, The Byzantine Revival, 780 – 842 (Stanford, 1988).

Vezi W. Treadgold, Byzantium and Ils Army, 284 – 1081 (Stanford, 1995).

Din câte se ştie, nimeni nu a susţinut că iconoclasmul a avut urmări mai important sau că a prezentat un interes contemporan mai mare decât avusese şi prezentas anterior ariarismul. Totuşi, istoricii laici, care nu se referă niciodată la secolul ’< TV-lea cu numele de epoca arianismului, numesc adesea secolele al VIII-lea şi t IX-lea epoca iconoclasmului, în detrimentul aspectelor mai semnificative al istoriei acestor două secole.

Este interesant faptul că savanţii care fac cele mai speculative generalizări, uneoi fără nicio dovadă, sunt adesea mai sceptici în privinţa statisticilor înregistrate! surse; cf. Byzantium and Its Army (vezi nota 6 de mai sus), 1 – 7.

Vezi W. Treadgold. Irnaginary Carly Christianity, „Internaţional History Review 15 (1993), 535 – 545, şi Taking Sources on Their Own Terms and on Oun „Antiquité Tardive”, 2 (1994), 153 – 159.

Tntroclucere în aceiaşi fel, limba punică din Africa de Nord, un alt idiom semitic, a rezistat mult timp latinii (indo-europene), dar, ulterior, ca şi siriaca şi egipteană, a cedat unui alt grai semitic, cel arab. (Rămâne, sub semnul întrebării motivul pentru care limba coptă homitică a cedat celei arabe semitice). Toate acestea sugerează faptul că problema ţinea de compatibilitatea lingvistică mai degrabă decât de trăinicia culturilor autohtone, care ar fi trebuie să fie la fel de înrădăcinate în Tracta sau Frigia, ca în Siria şi Africa de Nord. Supravieţuirea aparentă a illirei (indoeuropene) în albaneza modernă pare să se datoreze, pe de o parte, izolarea albanezilor într-un ţinut aspru, pe de alta, vecinătatea cu civilizaţiile greacă şi latină, unde cele două limbi şi-au slăbit reciproc

influenţa.

Grecii şi romanii, inclusiv bizantinii, foloseau termenul de „barbar” pentru populaţiile din afara lumii elene sau latine, deşi conştientizau faptul că unii barbari, în special perşii, îşi aveau propriile culturi avansate.

Capitolul 1

Ţinerea evidenţei în sistemul de impozitare al lui Diocleţian este dificil de interpretat şi constituie subiectul unei îndelungate controverse. Mă folosesc aici mai ales de cea mai recentă abordare datorată lui Carrie, Diocletien, care rezumă poziţiile anterioare şi ajunge la cele mai coerente rezultate de până acum. Am rezerve serioase numai în privinţa scepticismului asupra faptului că jugum reprezenta întinderi variabile de pământ, aşa cum se stabilea într-un cod de legi sirian, a cărui datare este incertă, fapt general acceptat.

În privinţa datei, vezi Hendy, Studies, p. 371 – 378.

Aceste evaluări sunt adaptate după cele ale lui Jones, Laier Roman Empire, p. 1057.

Vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 44 – 59.

În privinţa sistemului monetar al lui Diocleţian, vezi Hendy, Studies, p. 448 – 462.

Întrucât acest fapt constituia demult o practică standard a împăraţilor care aveau nevoie de bani, nu avem niciun motiv să ne îndoim de autenticitatea raportului ostil al contemporanului Lactantius 7.11 – 12.

Asupra evenimentelor din aceşti ani, vezi recent Constantin Zuckerman, Les campagnes des tetrarques, 296 – 298: Notes de chronologie, AT 2 (1994), p. 65 – 70.

Se spunea că Soarele Neînvins renaşte în fiecare zi a solstiţiului de iarnă, când zilele începeau să fie mai lungi.

Adică un chi (X) şi un rho (P) suprapuşi; ca exemplu, vezi Fig. 47, scutul din planul stâng îndepărtat.

Constantin şi Licinius au stabilit ca primul cicil numerotat de cincisprezece ani să înceapă cu anul 312, dar se pare că acesta îşi avea originea în perioada Imperului timpuriu; vezi Duncan-Jones, Money and Government, p. 59 – 63.

Relatarea lui Zosimus (2.33) despre crearea de către Constantin a prefecturilor regionale, în ciuda criticilor aduse de cercetătorii moderni, pare să fie în esenţă exactă. Toţi prefecţii pretorieni atestaţi între 324 şi 337, cu excepţia a patru numiţi în Africa şi a unuia (Evagrius) ataşat lui Constantin personal, par să fi administrat următoarele regiuni: 1) Britania, Galia, Spania – Bassus, Saturninus, Tiberianus; 2) Italia Aemilianus, Pacatianus; 3) Balcani – Maximus; 4) Anatolia, Siria, Egipt – Constantius, Ablabius. Vezi referinţele din Barnes, New Empire, p. 131 – 139.

Relativ la Scholae, vezi Frank, Scholae.

Aceasta este redarea obişnuită, dar greşită, în limba engleză a grecescului Hagia Eirene (Pacea S/întă). Dedicaţia era adresată Sfântului Duh ca Pacea lui Dumnezeu, nu unei sfânte numită Irina.

Asupra fondării oraşului Constantinopol, vezi mai ales Cyril Mango, Le développement urbain de Constantinople (Paris, 1985), un studiu preliminar pentru un proiect al unei cărţi dedicate întregii istorii a oraşului. În privinţa sursei primare, vezi Durliat, De la viile, p. 185 – 278.

Afirmaţia lui Libanius, Oration 30.6,30.7, cum că Constantin a folosit tezaurele confiscate ale templelor ca să clădească oraşul Constantinopol, ar trebui preferată afirmaţiei lui Ieronim din a sa notorie Chronicle, ca fiind nefondată, cum că tezaurele au fost confiscate abia în 331.

Asupra datei creării acestor dregătorii, vezi Delmaire, Largesses sacrées, p. 26 – 38.

Vezi Durliat, De la viile, p. 250 – 253, cu observaţia că, în 342, Constantius al II-lea a putut reduce numărul raţiilor la 40.000 fără ca acest lucru să ducă la apariţia unor probleme privind aprovizionarea cu alimente a populaţiei.

Capitolul 2

În privinţa poveştii lui Eusebius, care nu pare deloc să fie adevărată, vezi Philostorgius, 2.16.

Pentru unele date de mai jos, vezi T. D. Barnes, Imperial Chronology, A. D. 337 – 350, „Phoenix” 34 (1980), p. 160 – 166.

Aceasta este redarea greşită în limba engleză a grecescului Hagia Sophia (înţelepciunea Sfântă). Dedicaţia era adresată lui Hristos ca

înţelepciunea lui Dumnezeu, o descriere a Fiului acceptată atât de arieni cât şi de ortodocşi.

Vezi foarte recenta Julianus Perserkrieg: ciner Katastrophe, a lui Gerhard Wirth, în Richard Klein, editor, Julian Apostata (Darmstadt, 1978), p. 455 – 507.

Nu se ştie de ce nu a reuşit Procopius să i se alăture lui Iulian mai devreme şi să evite întregul eşec.

În privinţa măririi impozitelor şi a măsurilor lui Valens de a opri acest proces, vezi Themistius, Oration 8.113 A-C, o sursă care deţine atât forţa cât şi slăbiciunea de a-i fi fost prezentată chiar lui Valens în 368.

Themistius, Oration 8.112 A-l 13C.

Vezi W. Liebescuetz, „The Finances of Antioch în the Fourth Cenbtury A.D.”, BZ 52 (1959), p. 344 – 356.

Cei care nu cred în profeţii ar putea bănui că povestea aceasta a fost fabricată după ce Theodosius I i-a succedat lui Valens. Dar vezi nota 12 de mai jos.

În privinţa împrejurărilor, vezi T. S. Bums, The Battle of Adrianopole: A Reconsideraţion, „Historia 22” (1973), p. 336 – 345.

Vezi Hoffman, Bewegungsheer I, p. 444.

Dacă ghicitorii din 371 profeţiseră cu adevărat că numele următorului împărat avea să înceapă cu THEOD – (vezti nota 9 de mai sus), aflarea acestui lucru s-ar putea să-l fi determinat pe Graţian să-l execute pe tatăl lui Theodosius, al cărui nume era tot Theodosius, după care, plecându-se în faţa destinului, l-a numit pe fiul său într-un post eliberat între timp. În privinţa misterelor relativ la executarea tatălui, vezi A. Demandt, Der Tod des älteren Theodosius, „Historia 18” (1969), p. 598 – 625.

Vezi Lallemand, Administration, 55 – 57, care stabileşte data creării diocezei la 380 sau 381.

Pentru recrutările efectuate de Theodosius, vezi Codul lui Theodosius VII, 13.8 – 11, datând din perioada 380 – 382.

Contrar unei păreri ulterioare, numele de „ostrogoţi” şi „vizigoţi” nu înseamnă „goţii de răsărit” şi „goţii de apus”; de fapt, atunci când au fost pentru prima oară folosite aceste nume, vizigoţii se aflau la răsărit de

ostrogoţi. „Vizigoţi” înseamnă mai curând „nobilii goţi”, în timp ce „ostrogoţi” înseamnă „goţii soarelui răsare”. Vezi Wolfram, History of the Goths, p. 24 – 26.

Tratatul a fost semnat pe 5 octombrie, iar transferarea Iliriei s-a făcut pe la 9 decembrie, atunci când Flavius Hvpatius era, în mod evident, prefect atât al Italiei cât şi al Iliriei; cf. Codul lui Theodosius XI, 16.15, cu Ammianus, XXIX, 2.16. Înainte de aceasta, probabil că necesităţi de ordin militar au făcut ca Iliria să rămână sub jurisdicţia lui Theodosius.

O mare parte din informaţiile privind această colonizare rămâne neclară; vezi foarte recenta East Roman Foreign Policy, p. 42 – 44 a lui Blockley.

În privinţa acestei transferări de trupe din Apus în Răsărit şi a organizării celor două armate paralele, vezi Hoffinan, Bewegungsheer, p. 469 – 507, care datează ambele evenimente în 388. În privinţa cifrelor, vezi Treadgold, Byzantium andits Army, p. 50.

Capitolul 3

Pentru justificarea faptului că Stilicho şi conducătorii Răsăritului nu au căzut de acord asupra pretenţiei celui dintâi de a fi regent al lui Arcadius şi nu asupra unei pretenţii ca Iliria să aparţină Occidentului, cum mulţi au crezut – vezi Alan Cameron, Theodosius the Great and the Regency of Stilicho, „Harvard Studies în Classical Philology 73” (1969), p. 247 – 280.

În cele ce urmează accept elementele esenţiale ale reconstituirii lui Cameron, Barbarians, revizuind cronologia deja acceptată şi reinterpretând enigmatica relatare a acestor evenimente în lucrarea alegorică De Providentia a lui Synesius din Cyrene. Acolo, bunul Prinţ Osiris îl reprezintă evident pe Aurelian, iar Prinţul rău Typho pe Caesarius, fratele acestuia, care i-a succedat ca prefect al Orientului.

Nu sunt convins de redatarea lui Cameron privitoare la moartea lui Firavitta survenită în 401 sau (mai probabil) 402 la „abia în 405”, din Barbarians, p. 236 – 252. O datare atât de târzie nu se bazează pe niciun argument solid şi îşi are originea în două presupuneri discutabile: că Orientul şi Occidentul erau în relaţii bune în 402, în ciuda invaziei lui Alaric, şi că Ioan era încă destul de puternic ca să impună luarea unei astfel de măsuri controversate în 405, după moartea stăpânei sale, Eudoxia.

Ulterior, golfurile şi mlaştinile din jur au fost asanate, astfel că Ravenna se află acum la câţiva kilometri în interiorul uscatului; dar la vremea aceea, oraşul era situat într-o lagună, ca şi Veneţia zilelor noastre, şi nu putea fi atacat dinspre uscat.

Eudocia, al cărei nume păgân fusese Athenais, era fiica unui filosof atenian.

Vezi Brian Croke, Evidence for the Hun Invasion ofthrace în A.D. 422, GRBS 18 (1977), p. 347 – 367.

Bănuielile lui Theodosius se refereau la legătura Eudociei cu Paulinus, fostul şef al birourilor, care a fost executat, deşi nu a fost adusă nicio dovadă.

În privinţa acţiunilor isaurienilor din perioada aceasta, care sunt extrem de obscure, vezi E. A. Thompson, The Isaurians Under Theodosius II, „Hermathena 68” (1946), p. 18 – 31.

Aceasta pare cea mai plauzibilă interpretare a unei note din Suda sub titlul „Arbadur” (ed. Adler, A 3803).

Capitolul 4

La vremea aceea, grânele pentru Roma erau aduse din Africa de Nord, un exemplu al tendinţei ambelor părţi, de răsărit şi de apus, ale Imperiului de a deveni independente economic.

Vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 58 – 59. Estimez acolo că armata răsăriteană avea vreo 250.000 de oameni în 305, deoarece aprovimativ 50.000 de soldaţi fuseseră transferaţi din Apus în Răsărit pe la 395. Cifrele acestea nu includ flotele răsăritene, care aveau poate 23.000 de marinari înainte de Diocleţian şi 32.000 după el, nici pe soldaţii Iliriei de apus, care făcea parte din Răsărit în timpul lui Diocleţian, dar nu în 395.

Jones, Later Roman Empire, p. 1057.

Fiecare an al impunerii începea la 1 septembrie. Conform ciclului de impozitare de cincisprezece ani, anii erau numărаţi de la 1 la 15, fiecare al 15-lea an fiind urmat de un nou an 1.

Asupra bogăţiei senatorilor răsăriteni şi apuseni, vezi Jones, Later Roman Empire, p. 554 – 557, iar asupra taxelor plătite de aceştia la urcarea pe tron a împăraţilor vezi Hendy, Studies, p. 175,408.

Asupra evidenţei proprietăţilor funciare din Egipt, vezi A.H.M. Jones, Census Records of the Later Roman Empire, „JRS” 43 (1953), p. 58 – 64. În ceea ce priveşte descoperirile mai recente, vezi Alan Bowman, Landholding în the Hermopolite Nome, „JRS” 75 (1985), p. 137 – 155, care sugerează că proprietăţile orăşenilor, unele dintre ele destul de mici, reprezentau cel mult 25% din regiunea respectivă. În privinţa criticii judicioase a câtorva idei anterioare asupra dimensiunii moşiilor mari din Egipt, vezi Gascou, Grands domaines.

Un Simeon Stilitul mai tânăr, care a încercat să-l întreacă pe cel mai vârstnic, avea să apară în secolul următor tot în nordul Siriei.

Vezi Louis Swift, The Carly Fathers on War and Military Service (Wilmington, 1983).

În privinţa situaţiei ştiutorilor de carte, vezi William V. Harris, Ancient Literacy (Cambridge, Mass., 1989), p. 285 – 322, deşi declinul treptat dovedit de el în

Egiptul rural şi în Apusul latin pare mult mai puţin evident în părţile profunelenizate ale Răsăritului.

Acesta era Ammonius Saccas, un creştin cunoscut ca îndepărtat de credinţă; vez Eusebius, Istoria eclesiastică, 6.19.

Vezi Samuel Rubenson, The Leiters of St. Antony: Origenist Theology. Monasti Tradiţion and the Making of a Saint (Lund, 1990).

Vezi extrem de recent Jaroslav Pelikan, Christianity and Classical Culture: Th Metamorphosis of Natural Theology în the Christian Encounter with Hellenist (New Häven, 1993).

Vezi edictul lui Constantin din 334, Codul lui Theodosius XIII, 4.1.

Synesius, De Regno 14 D. După moda tipic bizantină, Synesius şi-a împrumuţi comparaţia dintr-o sursă clasică, Platon, Philebus 21C.

A e.

În legătură cu aceste epidemii neglijate şi atestate de puţine documente, ve, Meneill, Plagues, p. 103 – 109.

Cifrele acestea sunt adaptate din tabelele din Meevedy, Atlas.

Tamara Lewit, Agricultural Production în the Roman Economy, A.D. 200 – 40 (Oxford, 1991).

Despre Constantinopol, vezi Cyril Mango, The Water Supply of Constantinopol în Mango, Constantinopole, p. 9 – 18 şi Jacoby, „Population”, Durliat, De la viile, | 250 – 265, observă pentru prima oară că raţia de grâne din anii 332 – 342, care ar fost suficientă pentru aproximativ 240.000 de oameni era mai mult decât dubla fai de nevoile populaţiei; dar el apelează apoi la raţia de grâne din secolul al VI-lea e să evalueze populaţia Constantinopolului între 500.000 şi 600.000 de locuitor presupunând că întreaga cantitate era consumată de către aceştia. O concluzie m. Probabilă este că raţia din secolul al VI-lea ca şi aceea din secolul al iv-le includeau ceea ce constituia de fapt plăţi substanţiale în natură sau poate vânză subvenţionate către diverşi oficiali şi moşieri. Grânele ar fi fost vândute de acest cu profit în afara oraşului, astfel încât ar fi hrănit mult mai mulţi oameni decât e din oraşul propriu-zis.

Despre Alexandria, vezi Russell, Late Ancient and Medieval Population, p. 66 – 6 Despre Antiohia, vezi Libanius, Epistula, no. 1137 Wolf = no. 1119 Förster, şi e Liebeschuetz, Antioch, p. 92 – 100.

John Chrysostom, în Acta Homilia 9.3 P.G. 60, col. 97. În perioada în care a loci la Antiohia, Ioan Hrisostomul aprecia la o zecime numărul locuitorilor doar săraci: În Matthalum Hamilia 66, PG 58, col. 630. Dar aceste estimări sunt depar de a constitui date ştiinţifice.

i\Oit:

Observaţi argumentul raţional al lui Donald Engels, Roman Corinth: An Alternative Model for the Classical City (Chicago, 1990), p. 121, că oraşele cu peste 10.000 de locuitori n-ar fi rezistat numai de pe urma agriculturii (deşi în alte privinţe consider opiniile lui Engels asupra oraşelor din perioada clasică drept exagerat de optimiste).

Vezi Tehalenko, Villages /, mai ales p. 422 – 426. Dar observaţi că el consideră că s-ar putea ca această regiune să fi beneficiat şi de pe urma decăderii altor zone unde se cultivau măslinii din Grecia şi din Apus.

Cf. M. I. Finley, Ancient Slavery and Modern Ideology (Harmondsworth, 1983), p. 123 – 149. În ciuda influenţei creştine, sclavia domestică s-a diminuat mult mai puţin decât cea din agricultură şi a rămas importantă de-a lungul celei mai mari părţi a istoriei Bizanţului.

Ioan din Lydia, III, p. 43.

Pentru aceste evaluări bugetare vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 188 – 195.

Calculul pentru întregul Imperiu în jurul anului 300, bazat pe Tradgold, Byzantium and Its Army, p. 49 – 59 şi 159, este după cum urmează:

plata soldaţilor (581.000 x 12 nom. X 4/3) 9,296 milioane nom.

plata vâslaşilor (64.000 x 12 nom. X 5/4) 0,96

uniforme şi arme (581.000 x 5 nom.) 2,905

furaje şi cai (51.000 x 5 nom.) 0,255

campanii şi alte cheltuieli militare 1,0

plata birocraţiei 2,0

alte cheltuieli nemilitare şi surplusul 1,6

Total 18,016 milioane nom.

Pentru estimările romane vezi Duncan-Jones, Money and Government, p. 45 – 46, cu evaluări mai mici şi mai mari ale mediei de 907,5 milioane de sesterţi pe la 150 şi de 1537,5 milioane de sesterţi pe la 215. Sestertul era evaluat la 1/4.500 livre de aur între domnia lui Nero (54 – 68 e.n. – n.t.) şi anul 215 şi la 1/5.000 în 215, astfel că sestertul poate fi calculat la 0,016 nomisme înainte de 215 şi apoi la 0,0114 nomismate.

Duncan-Jones, Money and Government, p. 213 – 247.

Pentru cifrele şi cuantumul plăţii în jurul anului 200 vezi Duncan-Jones, Money and Government, p. 33 – 35 (plata se ridică la 1.200 de sesterţi), şi ibid., p. 45, în privinţa valorii cheltuielilor militare.

29. Aceasta este în mare concluzia lui C. R. Whittaker, Inflation andthe Economy L the Fourth Century A. D., în King, Imperial Revenue, p. 1 – 22.

Capitolul 5

Se presupune că lui Timotei i s-a dat acest cognomen pentru că se furişa noapte prin Alexandria, complotând împotriva calcedonienilor.

Vezi R. M. Harrison, The Emperor Zeno s Real Natne, „BZ” 74 (1981), p. 27 – 28 pentru demonstrarea faptului că numele isaurianului era Tarasis (Tarasius), fiul Îl Codisas şi nu, cum se crezuse la început, al lui Tarasicodissa.

Cf. Frank, Scholae, p. 204 – 206.

a

În privinţa problemelor legate de aceste statistici – cifra reprezentând cheltuielii părând exagerată dacă includem solda regulată şi gratificaţiile vezi Treadgolc Byzantium and Its Army, p. 189 – 191.

Patricius, amantul Verinei, care nu trebuie confundat cu fiul cel mai mic al li Aspar, cu acelaşi nume, era bizantin şi fusese şef al birourilor.

Se presupune că acest Zenon, care s-a născut după Basiliscus-Leon, fiul li Armatus, a devenit pentru scurt timp moştenitorul tronului, în 476, dar curând dup ce tânărul Zenon a ajuns la vârsta adolescenţei, a murit, fapt petrecut înainte d 491; vezi Suda, Z 84 Adler. Părerea unora dintre cunoscuţii cercetători moderni e ar fi fost fiul lui Zenon dintr-o căsătorie interioară pare puţin probabilă.

Amalii erau la vremea aceea clasa dominantă în rândul ostrogoţilor.

Acest Marcian se căsătorise cu Leonţia, fiica mai mică a lui Leon I, a că-n căsătorie cu Patricius, fiul lui Aspar, se sfârşise fie odată cu moartea acestuia, îl privi anulare.

Mulţi cercetători au presupus că aceste interese constituiau un paravan pentru scrie de profunde necazuri politice, religioase şi sociale; dar un argumer convingător dovedind contrariul a fost prezentat de Alan Cameron în lucrării Porphyrius the Charioteer (Oxford, 1973) şi Circus Factions. Pentru dove; suplimentare, vezi acum Charlotte Roueche, Performers and Partisans e Aphrodisias în the Roman and Late Roman Periods (Londra, 1993).

Vezi John Malalas, p. 392 – 393 Dindorf, care datează incindentul în anul 543 «Erei Antiohiene (494/ 95).

Favoritul isaurienilor, Longinus, fratele lui Zenon, a murit în exil, în anul următor

Vezi John Malalas, p. 394 Dindorf.

Generozitatea soldelor şi disponibilitatea voluntarilor sunt menţionate de Jone Later Roman Empire, p. 668 – 674, deşi el nu reuşeşte să facă legătura între cauză;

efect. Mărirea soldei soldaţilor din armata operativă pare să se fi făcut de la o medie de circa 14 la 17 nomisme, sau de la 9 la circa 12 nomisme,

fără a pune la socoteală costul armelor şi al uniformelor. Vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 149 – 154 (care include o discuţie asupra măririi ulterioare în annona, care ridica practic solda la 20 de nomisme pe an).

Ioan din Lydia, III, 49.

Joshua The Stylite, 54, p. 44 Wright; cf. Procopius, Războaiele I, 8.1 – 4.

Vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, 153.

Procopius, Istoria secretă, 19.7 evaluează rezerva lui Anastasius la 320.000 de livre de aur (23.040.000 de nomisme).

Capitolul 6

Sursa este Procopius, Războaiele VII, 40.5 – 6, unde „Iustin”, în toate manuscrisele a fost redat prin „Iustinian” de către editorii moderni, nu se ştie din ce motiv.

În privinţa formării armatei Armeniei, vezi Codul lui Justinian 1,29.5; iar relativ la puterea ei, vezi Procopius, Războaiele I, 15.11 (menţionând că în 530 efectivul acesteia era jumătate din cel al forţei persane de 30.000 de oameni); în ceea ce priveşte puterea armatei răsăritene în 531, vezi Procopius Războaiele I, 18.5 (la I, 13,23 cifra de 25.000 de oameni în 530 pare să includă întăririle temporare).

Vezi Tony Honoré, Tribonian (Londra, 1978).

Opinia unor cercetători moderni este că, din contra, Iustinian pare să nu fi avut în vedere abdicarea, ci o retragere tactică similară celei a lui Zenon din 475.

Procopius, Istoria Secretă, 24.12 – 13. Pe la 395 existaseră în jur de 150.000 de soldaţi în trupele de frontieră răsăritene şi chiar dacă pierduseră 10% din forţa lor, tot ar fi rămas circa 135.000 de oameni în 532. Calculând solda la cinci nomisme de om şi o treime în plus pentru ofiţeri, aceştia ar fi câştigat înjur de un milion de nomisme pe an.

Iulian credea totuşi că Hristos îşi asumase suferinţa şi moartea printr-un act special de voinţă, aşa că urmările acestei dogme extremiste erau aproape ortodoxe.

Interpretările calcedonienilor în privinţa faptului că Iustinian intenţiona să-i împace pe monofoziţi sunt adesea numite neocalcedonism, dar acest

termen modern este oarecum înşelător, întrucât mişcarea nu a avut o structură doctrinară distinctă de cea a calcedonianismului (care abia se distingea la rândul său de monofizitismul severian).

Procopius, Războaiele III, 11.2 – 20.

Procopius, Istoria secretă, 16.1 – 5, menţionează că Theodahad a ucis-o pe Amalasuntha la ordinul Teodorei. Bury, History II, 163 – 167, a coroborat relatarea lui Procopius folosindu-se de corespondenţa oficială a curţii ostrogote. Se pare că Teodora i-a spus lui Theodahad că era geloasă pe Amalasuntha; dar adevăratul motiv al împărătesei s-ar putea foarte bine să fi fost cel de-al amăgi ca să ofere Bizanţului un pretext de a declara război.

Procopius, Războaiele V, 5.1 – 4.

Din cauză că numai o parte a Legilor Derogatorii, 51 din 536, care au creat aces post de comandă, ne-a parvenit, ea rămâne oarecum misterioasă; vezi Stein Histoire du Bas-Empire II, p. 474 – 475.

Shapur I cucerise cetatea în 256 şi în 260.

În privinţa ciumei bubonice în istorie, vezi JBiraben, Hommes et la peste, mai alei p. 22 – 48 şi lucrarea mai generală şi mai speculativă a lui Meneill, Plagues.

John of Ephesus, p. 234 Van Douwen-Land. Cu toate că Ioan afimă că oficialii ai renunţat la numărătoare după ce au ajuns la cifra aceasta, pare puţin probabil e; totalul să fi fost mult mai mare.

Vezi A. Van Roey, „Les débuts de l église jacobite”, în Das Konzil von Chalkedon Geschichte und Gegenwart, ed. A. Grillmeier şi H. Bacht, vol. II (Wurzburg 1953), p. 339 – 360.

Se pare că Belizarie a imortalizat această logodnă în două mozaicuri care s-ar păstrat în biserica Sf. Vitalie de la Ravenna. Vezi Irina Andrecscu-Treadgold şi Warren Treadgold, „Procopius and the Imperial Panels of San Vitalie” (în curs d< apariţie).

Vezi Procopius, Istoria secretă, 24.12 – 24, menţionând faptul că plata trupelor d frontieră rămăsese în urmă cu patru sau cinci ani înainte de a fi în cele din urmă sistată, în 545.

Procopius, Războaiele VII, 36.6,37.24 – 26, se referă evident la aceeaşi

numire a li Liberius, deoarece alternativă este că Iustinian l-a numit mai întâi pe Liberius, ape pe Germanus şi din nou pe Liberius, după care, încă o dată, pe Germanui deoarece primele două schimbări s-au datorat unor motive neclare.

Faptul că anul 550 este data exactă din Istoria secretă a lui Procopius explic caracterul violent al atacurilor la adresa lui Iustinian şi a multor altora aflaţi 1 putere. Deşi chiar şi Procopius aprecia că ciuma a redus populaţia Imperiului 1 jumătate (Istoria secretă, 18.44), el nu a reuşit să-şi dea seama că, la şase ani dup ce prima epidemie luase sfârşit, efectele ei constituiau încă principala cauză stării de mizerie a Imperiului. Dacă ar fi fost scrisă puţin mai devreme, diatriba h

Procopius ar fi trebuit să dea în mai mare măsură vina pe ciumă, iar dacă ar fi fost scrisă ceva mai târziu, că ar fi găsit mai puţine elemente de condamnat.

S-ar putea ca aceştia să fi fost ucişi de aliaţii lombarzi ai bizantinilor, pe care Narses i-a trimis înapoi după ce comiseseră diferite atrocităţi faţă de populaţia locală.

Vezi Thompson, Goths în Spain, p. 320 – 331, care pare totuşi prea dispus să interpreteze lipsa mărturiilor drept dovadă a absenţei ocupaţiei bizantine. Dacă cea de a doua expediţie a ajuns înainte de moartea lui Agila, în martie 555, atunci acţiunea trebuie să se fi petrecut în toamna anului 554, înainte ca navigaţia să devină periculoasă, nu în iarnă, aşa cum crede Thompson. Din moment ce izolată provincie bizantină a rezistat atât de mulţi ani în faţa mult mai puternicilor vizigoţi, nu este posibil ca ea să fi avut o graniţă atât de redusă şi de sinuoasă ca aceea stabilită de Thompson. Cordoba şi Sevilla n-ar fi putut nici ele, conform opiniei contrarii a lui Thompson, să-şi păstreze independenţa atât de mult timp fără să fi făcut joncţiunea cu forţele bizantine din vecinătatea tor.

S-ar putea ca Narses să fi terminat practic cucerirea prin 556, iar ostrogoţii de la Verona să se fi răzvrătit după ce se supuseseră iniţial; vezi Stein, Histoire du Bas-Empire, II. 611, nr. 1.

Cf. P. Alien, „The ’Iustinianic1 Plague”, Byzantion 49 (1979), p. 11 – 12, care evaluează mortalitatea la circa o treime din populaţie; dar s-ar putea

ca ea să fi acordat prea multă importanţă cifrelor comunicate relativ la oraşe, unde se pare că rata mortalităţii a fost mai mare decât în mediul rural, unde locuia cea mai mare parte a populaţiei.

Capitolul 7

Acest lucru pare să fie indicat de slabele performanţe ale forţelor răsăritene în 573.

Actualmente, provincia iraniană a Azerbaijanului.

În privinţa transferului trupelor din Balcani pe frontul de răsărit, vezi Menander Protector, fragmentul 25.2 Blockley, care menţionează că trupele erau încă în Răsărit în 579 – 580. Relativ la federaţi, vezi Theophanes, A. M. 6074, p. 251 de Boor, care afirmă că prezenţa permanentă a acestora este clară şi că Tiberiu le dăduse numele lui (probabil Foederati TiberianiJ, şi Evagrius, V, 14, unde numărul improbabil de 150.000 pare să fie o transpunere greşită a cifrei de 15.000 comunicată de Theophanes.

Vezi Blockley, Menander, 280 – 281 n. 262 (cu p. 218 relativ la prizonieri), care interpretează textul lui Menander Protector în sensul că avarii au fost trecuţi peste râul Sava, în apropiere de Sirmium, în Moesia I, apoi peste Dunăre, în apropiere de Singidunum, în teritoriul slav („scit”). Whitby, Emperor Maurice 87, n. 55, susţine interpretarea tradiţională, dar incredibilă din punct de vedere militar, precum că avarii au mărşăluit până în provincia bizantină Sciţia din Dobrogea şi că au fost trecuţi peste Dunăre de acolo.

Atunci când Tiberiu a devenit August, el şi-a luat şi numele de Constantin. În succesiunea împăraţilor romani, el este considerat drept Tiberiu al II-lea, Tiberiu I fiind succesorul imediat al lui August.

Vezi Averii Cameron, „The Empress Sophia”, Byzantion 45 (1975), p. 5 – 21, mai ales p. 16 – 20.

Vezi John of Ephesus, VI, 28 Brooks.

Vezi D. M. Metcalf, „The Slavonie Threat to Greece, ca 580: Some Evidence itom Athens”, Hesperia 31 (1962), p. 134 – 157.

De fapt, Ingund a murit în timpul călătoriei din Spania la Constantinopol, dar a trecut ceva vreme până când Childebert a aflat şi, oricum, acesta

voia ca fiul acesteia să-i fie adus lui. Hermenegild a fost executat peste un an, după care a fost venerat ca martir de către arieni.

Pentru campania aceasta, vezi Whitby, Emperor Maurice, p 151 – 155, care a făcut o încercare convingătoare de a clarifica o confuzie cronologică gravă din înregistrările lui Theophylact Simocatta.

Cifrele exacte date de Theophylact Simocatta (VIII, 3) sunt de 4.000 de avari şi de aliaţi ai lor ucişi în prima bătălie, 9.000 în cea de a doua, 15.000 în cea de-a treia şi 30.000 în cea de-a patra, 3.000 de avari, 8.000 de slavi şi 6.200 de alţi barbari fiind luaţi prizonieri. Cifrele referitoare la morţi sunt probabil aproximative, în timp ce prizonierii au fost număraţi.

John of Nikiu, p. 102 Charles, menţionează că trupele de la Dunăre aveau în 602 patru comandanţi, care erau probabil cei ai acestor patru armate, mai ales din cauză că la vremea aceea armatele legate de Prezenţa împăratului nu se aflau în capitală sau în apropierea ei.

Theophanes, A. M. 6098, p. 293 de Boor şi Paschai Chronicle, p. 695 – 696

A

Dindorf, se referă aproape sigur la aceeaşi revoltă din 603. În prima relatare, este menţionată încercarea eşuată a Verzilor de raliere a facţiunii la cea a lui Germanus în schimbul unei recompense; în cea de-a doua se menţionează arderea de viu de către Focas a trimisului Verzilor după înăbuşirea revoltei, probabil drept pedeapsă pentru rolul cheie jucat de acesta în complot. David Olster, The Politics of Uşurpation în the Seventh century (Amsterdam, 1993), p. 76 – 78, încearcă să identifice mişcarea din 603 din Paschal Chronicle cu o revoltă din 609 (pe care o datează greşit ca având loc în 610) din Theophanes, p. 296 – 297, ignorând numele diferite ale prefecţilor cetăţii (Leon ti us în Paschal Chronicle şi Cosmas în lucrarea lui Theophanes). Cartea lui Olster include câteva manevre de acest gen într-o încercare de a-l apăra pe Focas.

Vezi Lemerle, Plus anciens recueils II, p, 69 – 73, care se referă la un atac eşuat al unui grup de 5.000 de slavi asupra Thesalonicului, care a avut probabil loc în octombrie 604 şi a dus la instituirea unei stări de pace pe termen lung în zona respectivă.

În ceea ce priveşte războiul civil din Egipt, vezi Barkoxvski, Alexandrie II, p. 22 – 43.

Capitolul 8

Asupra absenţei limitaneiaor din Italia, vezi Brown, Gentleman, p. 102 – 105. Întrucât Iustinian pare să fi considerat prea dificilă crearea unor astfel de forţe în perioada când a cucerit Italia, nu prea pare probabil să fi creat una în Spania.

În privinţa localizării sigure a Iustinianei Prima, vezi Noël Duval et al, editori, Caricin Grad2 vol., „Collection de l'Ecole Française de Rome", 75 (Belgrad şi Roma, 1984 – 1990).

Asupra ocupării Greciei de către slavi din această perioadă, vezi foarte recenta Maria Nystazopoulou-Pelikidou, Les Slaves dans l empire byzantin, „Seventeenth Annual Byzantine Congress. Major Papers" (Washington, 1986), p. 345 – 352. În privinţa avarilor, vezi Omeljan Pritsak, The Slavs and the Avars, „Settimane di studio del Centro italiano di studi sull alto medioevo" 30.1 (1983), p. 353 – 435.

Cf. P. Charanis, Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power în Asia Minor, DOP 29 (1975), p. 9 – 10.

Vezi Hugh Kennedy, The Last Century of Byzantine Syria: A Reinterpretation, BI 10(1985), p. 141 – 183.

Asupra ciumei din secolul al VI-lea, vezi Michael the Syrian, II, p. 235 – 240 Chabot, unde Mihail copiază un pasaj pierdut din istoria contemporană a lui Ioan din Efes. În privinţa ciumei din secolul al XIV-lea, vezi Michael W. Dois, The Black Death în the Middle East (Princeton, 1997).

În privinţa plăţilor din secolul al II-lea (1.200 de sesterţi), vezi Duncan-Jones, Money and Government, 34; relativ la valoarea sestertului, vezi mai sus, cap. 4, nr. 26. Asupra reformei plăţilor făcută de Anastasius, vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 149 – 154.

Asupra stării forţelor de frontieră la sfârşitul secolului al VI-lea şi începutul celui de-al VII-lea, vezi Jones, Later Roman Empire, p. 662 – 663.

Vezi în special Thomas, Private Religious Foundations, p. 1 – 110.

Cf. Procopius, Istoria secretă 9.10, cu ibid. 16.18 – 25 (şi 11.34 – 36), deşi el nu face nicio legătură între experienţele Teodorei şi aversiunea ei

faţă de homosexualitate.

Numărul mic al hagiografiilor închinate unor personaje de la sfârşitul secolului al le-a şi al celui de-al VI-lea este evident din John Nesbitt, „A Geographical and Chronological Guide to Greek Saint Lives” OCP 35 (1969), p. 443 – 489; operele lui Chirii din Scythopolis constituie aproape unicele excepţii.

Pentru o opinie diferită, vezi Peter Brown, „The Rise and Function of the Holy Man în Late Antiquity”, JRS 61 (1971), p. 80 – 101, care se bazează pe afirmaţiile extravagante ale câtorva hagiografi.

Vezi Alan Cameron, „The Last Days of the Academy of Athens”, Proceedings of the Cambridge Philological Society n.s., 15 (1969), p. 7 – 29, uşor modificată de H. J. Blumenthal, „529 and Its Sequel: What Happened to the Academy?”, Byzantion 48 (1978), p. 369 – 385.

Vezi acum Richard Sorabji, editor, Philoponus and the Rejection of Aristotelian Science (Londra, 1987).

Vezi acum Martin Harrison, A Temple for Byzantium: The Discovery and Excavation of Anicia Juliana s Palace Church în Istanbul (Austin, 1989).

Procopius, Istoria secretă 21.1 – 2, menţionează o taxă punitivă numită aer ikon (vezi Stein, ITistoire du Bas-Empire II, p. 442 – 444), care se ridica la 3.000 de livre de aur (216.000 de nomisme) pe an. Dacă un autor atât de ostil nu menţionează nicio altă taxă nouă, trebuie să presupunem că nu a existat niciuna importantă.

Faptul că Africa trimitea surplusul veniturilor la Constantinopol în secolul al le-a rezultă din acela că o făcea încă în secolul al Vfl-lea, când situaţia ei era mult mai precară.

Vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 188 – 198.

Estimările sunt din nou adaptate după Meevedy, Atlas.

Cf. H. Kennedy şi J. Liebeschnetz, „Antioch and the Villages of Northern Syria în the Fifth and Sixth Centuries A. D.: Trends and Problems”, Nottingham Medieval Studies 33 (1988), p. 65 – 90.

Ioan Lidianul, III, 76, notează că Iustinian a cheltuit 4.000 de livre de aur (288.000 de nomisme) cu Sfânta Sofia în timpul prefecturii lui Focas, care a durat cea mai mare parte a anului 532.

22. Costul anual al întreţinerii celor 15.000 de Federaţi ai lui Tiberiu poate fi comparat cu estimările din Tabelul 6.

Capitolului 9

Vezi Viaţa lui Theodor din Syceon, cap. 152, ediţie cu traducerea şi comentariile lui A.-J. Festugiére, Vie de Théodore Sykéón, 2 voi. (Brussels, 1970).

Aceasta este interpretarea plauzibilă a argumentului adus de Avi-Yonah, Jews of Palestine, p. 264265.

Speck, Geteilie Dossier, p. 33 – 40, respinge datarea de către Theophanes la 613/14 a căsătoriei în favoarea anului 622. Dar argumentul lui Speck nu se poate împăca cu apariţia Martinei pe monede încă din cel de al şaselea an de domnie a lui Heraclius, adică din 615/16 (vezi Grierson, Catalogue 11.1, p.227).

Vezi în special Lemerle, Plus anciens recueils II, p. 85 – 97,138 – 140.

Ca şi Thompson, Goths în Spain, p. 332 – 334.

În privinţa datei, observaţi că întreaga menţionare din Paschal Chronicle, p. 705 – 709 Dindorf, este atribuită edictului 4 (615/616) de la p. 705. Această menţionare include înaintarea lui Shahin spre Calcedonia, care este datată în acelaşi an cu cel al invaziei persane în Egipt (probabil 610) de către Theofanes, Niceforus şi de sursele răsăritene. Titlul care precede imediat această menţionare din Paschal Chronicle pentru edictul 3 (614/615) probabil că nu se aplică la cele ce urmează, care par să fi fost eliminate din menţionarea pentru 616/17 de calculele cronologice care probabil o completează.

Hexagramul avea probabil valoarea unei douăsprezecimi dintr-o nomismă, sau 24 de folies. Hendy, Studies, p. 494 – 495, spre deosebire de alţi savanţi dinaintea lui, a apreciat că hexagramul era corect evaluat, deşi în 615/616 (ibid., p. 498 – 499), follisului i se redusese greutatea ca o economie suplimentară.

Vezi Clive Foss, „The Persians în Asia Minor and the End of Antiquity”, EHR 90 (1975), p. 721 – 74 (sugerează şi faptul că s-ar putea ca Efesul să fi fost jefuit, deşi acest lucru pare improbabil, şi omite această presupunere în ulterioara sa lucrare, Efes, p. 104 – 105).

Lemerle, Plus anciens recueils II, p. 94103.

Vezi Thompson, Goths în Spain, p. 168 – 169, care plasează dispariţia finală a provinciei bizantine a Spaniei între 623 şi 625.

Ostrogorski, Ilistory, p. 95 – 100, ca şi cercetătorii dinaintea lui pe care îi citează, susţine că aceasta a fost perioada când armatelor li s-au dat loturi în anumite regiuni în schimbul celei mai mari părţi a soldei lor, astfel că acestea au devenit

„Themele” de mai târziu. Ca şi majoritatea oamenilor de ştiinţă actuali, eu respin< această presupunere, care implică faptul că Heraclius îşi pierduse speranţa în revenirea armatelor la locurile lor de staţionare iniţiale, deşi a început curând şi lupte tocmai pentru atingerea acestui ţel, reuşind în cele din urmă. După cum se vî vedea, eu datez crearea themelor între anii 659 şi 662.

Armatele Iliriei, Traciei, ale Răsăritului şi Armeniei şi cele două legate d< Prezenţa împăratului aveau un total de 125.000 de oameni după ce Tiberiu al II-lea îi adăugase pe cei 15.000 de federaţi la armata Răsăritului; au rămas 80.000 de soldaţi în armatele care s-au desprins din acestea pe la 780, după ce suferiseri poate şi alte pierderi (vezi Tabelul 9). Deoarece unele trupe aflate în verificări erau mereu indisponibile pentru serviciul militar, iar unele din ele trebuie să f rămas în urmă ca să apere teritoriul bizantin, cifra de 50.000 pare rezonabilă în privinţa forţei mobile. Observaţi că în 627, atunci când forţa era grupată şi combinată cu unii mercenari, ea totaliza, se pare, circa 70.000 de oameni.

Vezi N. Oikonomidčs, „A Chronological Note on the First Persian Campaign ol Heraclius (622)”, Byzantine and Modern Greek Studies I (1975), p. 1 – 9.

Pentru argumentarea datării la 623 a acestor evenimente, vezi Whitby, Chronicon Paschale, p. 203 – 205.

Cea mai detaliată (deşi uneori speculativă) descriere a rutei lui Heraclius în timpul acestor campanii, cu hărţi schematice clare, este cea a lui I. A. Manandian, „The Routes of the Persian Campaigns of the Emperor Heraclius”, Vizantijskij Vremennik, n.s., p. 133 – 153 (în limba rusă).

Asupra acestuia, vezi C. J. Dowsett, „The Name and the Role of

Sarablangas oi Shahraplakan”, Byzantion 21(1951), p. 311 – 321.

A

În privinţa loialităţii lui Shahrvaraz, vezi Cyril Mango, „Deux études sur Byzance et la Perse sassanide”, TM9 (1985), p. 105 – 117 (dar în privinţa datei, vezi Whitby, Chronicon Paschale, p. 177, n. 471.

Cifra de 70.000, fără khazari, care este plauzibilă, dar nu incontestabilă, este dată de Tabari; vezi T. Nôldeke, Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden aus der arabischen Chronik des Tabari (Leiden, 1879), p. 295. Theofanes, p. 316 de Boor, consideră că numărul aliaţilor khazari era de 40.000 de oameni.

Vezi Mango, „Deux études” (vezi nota nr. 17 de mai sus), p. 109 – 117.

Asupra datei întoarcerii triumfale a lui Heraclius, cu referire la cucerirea de către el a Edessei şi a altor localităţi din Mesopotamia, vezi Mango, Nikephoros, p. 185 – 186.

i «Vtv-

Vezi Philip Maycrson, „The First Muslim Attacks on Southern Palestine (A.D. 633 – 634)/ Tranzactions of the American Philological Association 95 (1964), p. 155 – 199.

Niceforus, Scurtă istorie, cap. 23, îl menţionează pe Ioan cu simplul titlu de general, dar Ioan din Nikiu (p. 178 Charles) îi spune „general al încorporărilor locale”, acelaşi termen pe care îl foloseşte şi pentru Constantin, un general trimis în 641 de la Constantinopol în Egipt (p. 191 Charles). Dat fiind că „încorporările locale” ulterioare se făceau de la Constantinopol, cele anterioare erau aparent făcute tot de acolo şi ambele se refereau probabil la armatele aflate pe loc, al căror titlu uşor de confundat a fost la un moment dat tradus greşit în tradiţia confuză a lui Ioan din Nikiu.

Niccphorus, Scurtă istorie, cap. 23, menţionează că Heraclius a trimis doi generali în Egipt după Ioan (Theodor era evident deja acolo): Marinus, general al Armatei Traciei, care a fost învins de arabi înainte ca Cyrus să înceapă negocierile, şi Marianus Cubicularius, care a fost înfrânt şi ucis de arabi după încheierea tratativelor. The History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria, editor şi traducere de B. Evetts, PO I (Paris,

1907), p. 494, menţionează înfrângerea şi uciderea de către arabi a generalului bizantin Marianus (manuscrisul îl prezintă ca „Arianus”) şi trimiterea supravieţuitorilor armatei sale puse pe fugă la Alexandria. (Acest pasaj pare să contrazică presupunerea lui Speck din Gete îi te Dossier, p. 400 – 401, cum că „Marianus” şi „Marinus” sunt amândouă nume greşite pentru Manuel, un general trimis în Egipt în 645). Întrucât Heraclius nu prea avea vreme să trimită două rânduri de întăriri în toamna lui 640, „Marinus” era poate o transcriere greşită în text a lui „Marianus” în una din sursele lui Nicephorus şi nu, aşa cum credea acesta, o persoană diferită.

Mango, Nikephoros, p. 188 – 189, crede că acest acord, care, conform lui Theophanes, a împiedicat timp de trei ani „distrugerea” Egiptului, a fost încheiat în 636 sau 637 şi a întârziat atacul asupra Egiptului până în 639. Dar dovezile din alte surse sugerează că acordul a fost încheiat în 640 şi a amânat prăbuşirea finală a Egiptului până în 642, ţinând seama şi de cei trei ani.

În privinţa cronologiei evenimentelor din 641, vezi Treadgold, „A Note on Byzantium s Year of the Four Emperors”, BZ 84 (1991), p. 431 – 433.

Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 145 – 147.

Heraclonas („Micul Heraclius”) era un cognomen; numele lui oficial era Constantin Heraclius, iar unii istorici îl numesc Heraclius al II-lea.

Vezi John of Nikiu, p. 191 Charles; şi nota nr. 22 de mai sus.

Cedrenus, I, p. 753 Bekker, afirmă că gratificaţia lui Heraclonas era de 3 nomisi de om. Plata anterioară a lui Constantin parc să fi inclus 5 nomisme din gratifica pe lângă solda cuvenită de Paşti (vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, 145 – 147).

Numele lui oficial a devenit de fapt Heraclius Constantin, Constans („Mi (Constantin”) fiind un cognomen pentru Constantin, nu un nume adevărat, ca act al lui Constans I, fiul lui Constantin I. Câţiva savanţi moderni îl numesc mai con nu Constans al II, ci Constantin al III-lea, numindu-l pe tatăl acestuia Constantin II-lea. Heraclonas pare să fi fost numit Constantin pe monedele sale, creând ast probleme de atribuire pentru numismaţi, care s-ar putea să nu fi fost niciod; rezolvate.

Theophanes, p. 343 de Boor, dacă cumva cronologia lui e corectă ca de obicei ci marjă de un an, datează încercarea de lovitură de stat şi moartea lui „Valentinia (Valentin) după 1 septembrie 644 şi înainte de eclipsa care a avut loc, după spuse lui, la 5 octombrie 644. Menţionarea acestei eclipse conferă datării lui Theof mai multă autoritate decât celei a lui Sebeus (p. 105 – 106 Macler), care plasea lovitura şi moartea lui Valentin în al doilea an al domniei lui Constans (642/43).

Este clar că acest Theodor obscur nu era acelaşi cu prinţul armean Theod Rshtuni sau cu generalul învins de arabi în Siria şi Egipt.

Vezi al-Nuwayri, traducere de W. M. De Slane în Ibn Khaldun: Histoire a Berbéres et des dynasties musulmanes de VAJrique septentrionale I (Paris, 192Í p. 324, care indică faptul că Janaha (probabil Cihenadie), succesorul lui Grigore. Grăbit perceperea impozitelor obişnuite până când Heraclius (Heraclius Constanti cu alte cuvinte Constans) a pretins mai mult, aşa cum făcuse şi în 664 (Lib Pontificalis I, p. 344 Duchesne). Apoi, Ghenadie l-a izgonit pe solul african triir de împărat, a fost răsturnat de către africani şi a fugit la Nu awiyah, care a lans invadarea Africii din A. H. 45 (665/666).

Sursa destul de confuză referitor la conspiraţie este Sebeus, p. 130 – 131 Macler.

Întreaga chestiune a originii themelor constituie obiectul unei controver

a

Îndelungate. În cele ce urmează îmi expun propriul punct de vedere, care este pe zentat mai detaliat în Treadgold, Byzantium and Its Arrny, p. 21 – 25 (plus p. 72 – 7 care se referă mai ales la thema carabisiană). Themele iniţiale au fost pe râr numite opsiciană, armeană, anatoliană, tracică şi carabisiană.

A

În privinţa capitalelor themelor opsiciană şi anatoliană, vezi Oikonomidés, „Lis

A

arabe”. În 668, strategul themei armene îşi avea reşedinţa la Melitene, d. Amplasarea acesteia era expusă şi se pare că a fost o reşedinţă temporară. Pr secolul al IX-lea, capitalele themelor armeană şi tracică erau

Euchaâta şi respectiv Chonae, deşi este posibil să fi fost schimbate între timp. (Melitene fusese în mod sigur pierdută.) în privinţa insulei Samos ca sediu general al carabisienilor, vezi Peter Charanis, „Observations on the History of Greece During the Carly Middle Ages, ” Balkan Studies II (1970), care se bazează pe De Thematibus, p. 81 Pertusi, a lui Constantin al VII-lea. Dar strategii nu erau strâns legaţi de un singur cartier general.

Referinţa se află în prefaţa la De Thematibus a lui Constantin al VII-lea, p. 60 Pertusi. Deşi lucrarea aceasta a fost scrisă în seolul al X-lea şi o mare parte din ea constituie un nonsens de amator de antichităţi, autorul trebuie să fi avut acces la arhivele statului, iar pasiunea lui pentru antichitate nu are nicio legătură cu acest subiect.

Sursele se referă mai ales la anul 668, data rebeliunii strategului themei armene (Theophanes, p. 348 – 349 de Boor, care corectează cronologia cu obişnuita marjă de un an) şi a celei opsiciene (Jean Gouillard, „Aux origines de l iconoclasme: Le témoignage de Grégoire II?” TM 3 (1968), p.295). Deoarece Constans ar fi putut cu greu să organizeze aceste theme răsăritene în timp ce se afla în Apus, ele trebuie să fi fost înfiinţate înainte de 662.

Vezi Hendy, Studies, p. 626,641. Din cauză că numai prima din peceţile de plumb în chestiune este de tipul utilizat între 654 şi 659, ea pare să aparţină chiar sfârşitului acestei perioade.

Vezi Foss, Byzantine Fortifications, p. 131 – 136.

Data naşterii lui Constantin al IV-lea poate fi dedusă prin omologie cu faptul că a fost încoronat coîmpărat în 654. Nu prea se poate să se fi născut mult înainte de 645, când tatăl lui împlinea cincisprezece ani, sau mult după 653, ca să aibă cincisprezece ani la naşterea propriului său fiu, Iustinian al II-lea, în 668/69. Dacă facem media, obţinem o dată a naşterii în jur de 649. Constantin trebuie să se fi căsătorit prin 667, anul dinaintea naşterii fiului său, sau probabil prin 662, întrucât este improbabil să fi lipsit de la nunta fiului şi moştenitorului său.

Observaţi că o pecete de plumb datată în 673/74 menţionează existenţa unui „depozit al Africii” comparabil cu cele care îi aprovizionau pe soldaţii themelor la începutul anului 659; vezi C. Morrisson şi W. Seibt, „Secaux de

commerciales byzantins du VII-čme sičcle trouvés ŕ Carthage”, Revue Numismatique, ser. 6,24 (1982), p. 234 – 236.

Brooks, „Arabs”, 184, crede că invadatorii din 665/66 au ajuns la Antiohia, în Pisidia, dar al-Ya qubi („Ibn Wadhih”) afirmă că aceştia au iernat pe teritoriul

Imperiului şi abia apoi au plecat la Antiohia, care, din moment ce nu se face nici < specificare, era poate Antiohia din Siria, baza lor. În privinţa Hexapolisului, vez V. Tourneur, „LTIexapolis arménienne au VII-čme sičcle et au VIII-čmč’; Annuaire de l’Institut de Philologie et d’Histoire Orientale 2 (1934), p. 947 – 952.

44. Ca şi Pseudo-Codinus, Origines, editat în Th. Preger, Scriptores Originun Constantinopolitarum II (Leipzig, 1907), p. 251 – 252, probabil una dintre părţii «autentice ale acestei surse adesea nesigură. Severus este descris aici ca strateg a flotei, ceea ce ar trebui să însemne strateg al themei carabisiene.

Capitolul 10

Nu văd niciun motiv să împărtăşesc scepticismul lui E. W. Brooks, „The Siciliai Expédition of Constantine IV”, BZ 17 (1908), p. 455 – 459, care, după ce susţine e; nu se poate ca expediţia să fi avut loc, recunoaşte în addendă că aceasta ar fi putut fi realizată.

Vezi Lemerle, Plus anciens recueils II, p. 111 – 136.

Ducatul bizantin al Calabriei cuprindea şi o fâşie din vechea Calabrie în juru oraşului Hydrus (actualul Otranto), dar numele a fost aplicat celei mai mari părţi comandamentului ducelui din Calabria modernă.

Deşi unii cercetători au datat aceste înfrângeri arabe în 678, se pare că flota a ajun la strâmtoare într-o furtună de iarnă, iar Lemerle, Plus anciens recueils II, p. 128 – 133 a arătat că atacul arab s-a încheiat la timp pentru ca împăratul Constantin s; declanşeze o campanie împotriva slavilor în vara anului 678. Informaţia greşit conform căreia atacurile arabe asupra Constantinopolului au durat şapte an (Theophanes, p. 354 de Boor; Niceforus, Scurtă istorie, cap. 34) făcea calculu pornind de la primul atac arab din 670 până la ultimul din 677, neţinând seama d perioada de pace din 671 – 674.

Mardaâţii rămân oarecum misterioşi, dar este clar că ei erau diferiţi de maroniţi libanezi. Vezi Matti Moosa, „The Relaţion of the Maronites of Lebanon to th Mardaites and al Jarajima”, Speculum 44 (1969), p. 597 – 608.

Atât Theophanes, p. 355, de Boor cât şi Nicepharus, Scurtă istorie, cap. 34 reproducând evident aceeaşi sursă, vorbesc pur şi simplu despre „3.000 d galbeni”, dar întrucât 3.000 de nomisme constituiau un tribut neînsemnat, era făr îndoială vorba despre 3.000 de livre de aur (216.000 de nomisme).

În privinţa cronologiei, care este derivată din dovezile numismatice, vezi Griersor Catalogue II. 2, p. 512 – 514.

n-are

Cercetătorii moderni manifestă un respect excesiv faţă de relatările lui Theophanes, p. 356 – 358 de Boor, şi de cele ale lui Nicephorus, Scurtă istorie, cap. 35, care susţin că aceşti bulgari au plecat din zona Mării de Azov spre cursul inferior al Dunării abia în jurul acestei perioade. Bulgarii ocupaseră malul de nord al cursului inferior al Dunării încă de la sfârşitul secolului al cincilea, iar Kuvrat controla evident această zonă când i-a alungat pe avari din ţinutul lui şi a încheiat un tratat cu Heraclius pe la 632 (Nicephorus, Scurtă istorie, cap.22).

În privinţa datei, vezi Mango, Nikephoros, p.196.

Această condamnare a papei de către un conciliu ecumenic nu are nicio legătură cu doctrina apuseană ulterioară privind infailibilitatea papei, cum se susţine uneori, deoarece sfatul dat de Honorius lui Heraclius referitor la monotelism nu avea statutul de declaraţie oficială.

Vezi Lemerle, Plus anciens recueils II, p. 137 – 162.

Vezi R.-J. Lilie, „Thrakien und ’Thrakesion’: Zur byzantinischen Provinzorganisation am Ende des 7. Jahrhunderts”, JOB 26 (1977), p. 7 – 47.

Elijah of Nisibis, p. 71 – 72 Brooks, propune anul A. H. 65 (18 august 684 – 7 august 685), dar toamna lui 684 este mai probabilă decât primăvara lui 685, când Constantin era pe moarte, iar un tratat de pace era în curs de negociere. Această campanie pare să fie aceeaşi cu aceea descrisă şi

datată de Cheira, Lutte, p.147.

Asupra rolului militar al mardaiţilor, vezi Treadgold, „Army”, p. 115 – 119.

Deşi Theophanes, p. 367 de Boor, menţionează că aceste impuneri şi întemniţări au avut loc abia mai târziu, el notează că, în 695, o serie de aristocraţi fuseseră întemniţaţi timp de nici mai mult nici mai puţin decât opt ani (p. 369 de Boor), ceea ce înseamnă începând cu 687.

Vezi Baladhuri, p. 247 – 248 Hitti. Cu toate că sursele bizantine precare nu se referă la această campanie, data, împrejurările şi termenii tratatului demonstrează că aceasta a fost distinctă de celelalte. Relativ la mardaâţii care au plecat în Hellas, vezi nota 14 de mai sus.

În această privinţă nu sunt de acord cu Hendy, Studies, p. 631 – 634, care revizuieşte cronologia, îi consideră pe „sclavii slavi” menţionaţi pe o pecete din 694/95 drept prizonieri slavi de război şi conchide că demnitarul care deţinea această pecete le vindea arme slavilor care se înrolau în armată. Interpretarea firească ce corespunde datei lui Theophanes este că acest oficial i-a vândut chiar pe aceşti slavi ca sclavi după ce au fost demobilizaţi.

Acest eveniment, datat în 690 – 691 de Theophanes, p. 365 de Boor, trebuie să se fi petrecut de fapt după ce ’Abd al-Malik a cucerit Meca în septembrie 692.

Conform lui Constantin al VII-lea, De Administrând-o Imperio, cap. 47, această reaşezare, care îi includea pe ciprioţii luaţi prizonieri de arabi, a avut loc la şapte ani după prima mutare a acestora făcută iniţial de Iustinian în 691. Deşi numele anonim al împăratului din acest pasaj este de obicei identificat cu cel al lui Apsimar, acesta avusese în 698 prea puţin timp ca să încheie un astfel de aord, mai ales pentru că i-a atacat imediat pe arabi.

Ambele theme apar pentru prima oară într-o listă arabă identificată deoikonomides, „Liste arabe”; dar nu sunt convins de argumentul acestuia privind datarea listei înainte de 695, deoarece Hellasul este omis (ca şi tracii, carabisienii şi exarhatul Italiei, întru susţinerea ideii eronate potrivit căreia Imperiul avea numai şase „patricieni” în provinciile lui). De fapt,

menţionarea Sardiniei ca themă independentă implică o dată după căderea Cartaginei în 698. Sicilia este prima atestată ca themă pe la 700 şi a fost probabil înfiinţată înjur de 699 tot ca o reacţie la căderea Cartaginei; cf. Brown, Gentleman, p. 48 şi n. 20.

Referitor la bătălia de la Sisium, vezi convingătoarca interpretare a lui Lilie, Byzantinische Reaktion, p. L 15 şi n. 36.

Tulburările de la Roma datau din 710, când exarhul Ioan Rhizocopos a iniţiat o epurare, după plecarea papei în Orient. Tulburările de la Ravenna ar trebui să fie datate în 709, deoarece ele au dus la exilarea arhiepiscopului ei, Felix, la Cherson. Evident înainte ca cetatea să se răzvrătească în 710. Faptul acesta din urmă exclude transpunerea evenimentelor din Liber Pontificalis sugerată de L. Duchesne {Liber Pontificalis I, p. 393, n. 3), care datează represaliile de la Ravenna în 711, fiind urmat de majoritatea istoricilor.

Capitol 11

Numărul de oameni este dat de al-Mas udi, Tanbih, în traducerea lui B. Carra de Vaux, cu titlul Le livre d avertissement et de la revision (Paris, 1896), p. 226, iai numărul corăbiilor, de Theophanes, p. 395 de Boor. Aceste cifre sunt mari, dai plauzibile, spre deosebire de cei 200.000 de oameni şi cele 5.000 de corăbii menţionate de Michael the Syrian, II, p. 484 Chabot, care sunt clar exagerate.

În privinţa originii lui Leon, vezi Gero, Leo III, p. 1 – 31, care demonstrează el Leon era sirian şi nu isaurian, aşa cum susţin unele surse mai târzii.

Sunt de acord cu Niceforus, Scurtă istorie, capitolele 54 şi 56, care afirmă ci asediul a durat 13 luni şi că s-a sfârşit la 15 august. Deşi Theophanes, p. 395 şi 395 de Boor, susţine că atât începutul asediului cât şi sfârşitul acestuia s-au produs 1< aceeaşi dată, 15 august, el se bizuia probabil pe o informaţie conform cărei*

asediul durase un an de zile. Aceste evenimente sunt prezentate amănunţit, dacă nu chiar elocvent de Rodolphe Guilland, „L’expédition de Maslama contre Constantinople (717 – 718)”, în lucrarea sa Études Byzantines (Paris, î950), p. 109 – 133.

Acestea scăpaseră evident de sub controlul imperial înainte de 733, când Léon a reuşit să confişte posesiunile papale din Sicilia şi Calabria, dar nu şi pe cele din Sardinia şi Corsica.

Asupra războiului arabokhazar din 722 – 737 în ansamblu, vezi D. M. Dunlop, The History of the Jewish Khazars (Princeton, 1954), p. 61 – 87.

Vezi A. A. Vasiliev, „The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II, A.D. 721”, DOP, 9 – 10 (1955 – 1956), p. 23 – 47.

Aceasta este o dată tradiţională şi pare să corespundă contextului istoric mai bine decât cealaltă dată posibilă, adică 741. Cu toate că Burgmann, Ecloga, p. 10 – 12, preferă data aceasta din urmă, el nu oferă niciun argument incontestabil.

a _

Ecloga abundă în referinţe biblice (menţionate în ediţia lui Burgmann). În privinţa pedepsei cu moartea pentru homosexualitate, cf. Ecloga, 17.38 şi Epistola către romani 1.26 – 32; relativ la mutilare, cf. Ecloga 17 passim, Matei 5.29 – 30 şi 18.8 – 9 şi Marcu 9.43 – 48; în ceea ce priveşte divorţul, cf. Ecloga, 2.9.1 – 4, Matei 5.31 – 32, Marcu 10.11 – 12 şi Luca 16.18. (Pasajele din Biblie oferă justificări cu adevărat pertinente pentru aceste legi doar pentru ultimul caz.)

Justificarea emiterii unui edict în această perioadă, iniţiată de către Milton Anastos, „Leo III’s Edict Against the Images of the Year 726 – 27 and Italo-Ryzantine Relaţions Between 726 and 730”, BI 3 (1968), p. 5 – 41, este mai acceptabilă decât argumentul contrar al lui George Ostrogorsky, „Les débuts de la querelle des images”, Mélanges Charles Diehl I (Paris, 1930), p. 235 – 255. Dar observaţi că menţionarea interzicerii icoanelor, de către Leon, în Liber Pontificali s J, p. 404 Duchesne, citată de Anastos, se referă doar la icoanele sfinţilor şi nu implică distrugerea acestora.

Cu toate că mărturiile nu sunt absolut concludente, o datare plauzibilă i se datorează lui Milton Anastos, „The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily în the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople în 732 – 33”, ZBN 9 (1957), p. 14 – 31.

În privinţa datei, vezi Noble, Republic of St. Peter, p. 41 – 42 şi n. 131.

I \ Data acceptată anterior, iunie 742, a începutului revoltei lui

Artavasdos este aproape sigur greşită; în ceea ce priveşte revolta, vezi Speck, Artabasdos, Şi Treadgold, „Missing Year”.

Este posibil ca împăratul Constantin să îl înfiinţat thema bucellariană în ace< perioadă, pentru a reduce thema opsiciană, dar este mai probabil ca prima să fi i creată în 767 (când a fost atestată pentru prima dată), drept răzbunare per participarea opsicienilor la conspiraţia din 766.

Relativ la Sozopetra, vezi Baladhurî, p. 298 – 299 Hitti.

Niceforus, Antirrheticm III, p.65, PG 100, col. 496A-B.

Nicephorus, Scurtă istorie, cap. 68, datează repopularea imediat după ciumă, perioada când flota bizantină, care se afla întâmplător în Cipru (ca să adi colonişti pentru Constantinopol?), i-a învins pe arabi. Theophanes, p. 424 şi 4 de Boor, datează şi el bătălia pentru Cipru în 748, dar consideră că recolonizare avut loc în 756, odată cu colonizările în Tracia ale prizonierilor luaţi în 751; < anul 756, care pare prea târziu pentru transferul celor două populaţii, constit probabil doar data colonizării prizonierilor luaţi în timpul campaniei din 755, care Theophanes o confundă cu cea din 75 l (vezi nota 19 de mai jos).

Spre deosebire de Lilie, Byzantinische Reaktion, p. 164 – 165 şi n. 11, eu nu şi convins de Brooks, „Byzantines”, care datează căderea cetăţii Melitene în anul 7 şi nu în 751, presupunând nejustificat că, din moment ce împăratul se afla Constantinopol în ziua de 6 iunie 751, era imposibil ca el să-i fi atacat ulterior arabi.

Soliile, datând din perioada 752 – 766, sunt convenabil catalogate de Dolg Regesten 1.1, p. 38 – 39, numerele 312,314 – 316,318 – 320,322,325,326.

Asupra acestei campanii, pe care Mihail Sirianul o deosebeşte de cea care a dus cucerirea cetăţii Melitene din 751/52, dar pe care Theophanes o confundă cu < vezi Lilie, Byzantinische Reaktion, p. 164 – 165 şi n.12.

Theophanes, p. 432 – 433 de Boor, menţioneză prezenţa unei flote de circa 800 corăbii, dotată fiecare cu 12 cai, care ar fi asigurat suportul logistic pent aproximativ 9.600 de oameni. Acest număr pare să corespundă celor 8.250 oameni din două tagmate de cavalerie, plus unei serii de optimaţi pent echipamentul militar.

Besevliev, Proîobulgarische Perioade, susţine în mod plauzibil că Vinci (Sabinus) şi Teletz (Teletzes) coabitaseră la putere, deşi afirmaţia lui că bulga aveau de obicei doi conducători în această perioadă este greu de dovedit.

a

În privinţa lui Ştefan, vezi mai recenta lucrare a cercetătoarei Marie-France Roua

9

„Une lecture ’iconoclaste de la vie d’Etienne de Jeune”, TM8(1981), p. 415 – 436.

Sunt de acord în această privinţă cu Besevliev (Proîobulgarische Perioade, 224 – 225), şi cu alţii, care afirmă că referirea la octombrie a celui de al unspr zecelea edict (772) în Theophanes (p. 447.10 de Boor) ar trebui să se refere la luna octombrie al celui de al treisprezecelea edict (774).

24. Relativ la domnia şi moartea lui Leon, vezi Treadgold, „An Indirectly Prezerved Source for the Reign ofleo IV”, JOB 34(1984), p. 69 – 76.

Capitolul 12

Impactul invaziilor arabe asupra părţii de apus a Anatoliei a fost cu siguranţă mai mic decât cel al invaziei turceşti de la sfârşitul secolului al XI-lea deoarece, spre deosebire de turci, arabii nu au migrat niciodată în Asia Mică şi nici nu i-au alungat pe bizantini din regiuni întregi.

Vezi în special André Guillou, „La Sicile byzantine: État de recherches”, BI 5 (1977), p. 95 – 145.

Asupra Italiei centrale din perioada respectivă, vezi Noble, Republic of St. Peter.

Acest lucru, necontroversat ca atare, este ilustrat de un studiu interesant, dar speculativ, al lui Richard Bulliet, Conversion io Islam în the Medieval Period: An Essay în Quantitative History (Cambridge, Mass., 1979).

Vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 70 – 72. Observaţi că după ce excubiţii au fost organizaţi ca tagmată, ei erau conduşi de un slujitor şi nu (ca înainte) de un conte. Din păcate, singura carte care se ocupă de

tagmate ca atare, Byzantine Praetorians (Bonn, 1984), a lui John Haldon, susţine că aceştia erau un corp de gardă de elită mult mai mic decât afirmă sursele, declarând în mod arbitrar că dovada aceasta care îi contrazice presupunerile trebuie „lăsată la o parte” (p. 91 – 94).

Data reorganizării administrative nu este încă pe deplin clarificată, dar cea mai mare parte a acesteia pare să fi fost pusă în aplicare nu mai târziu de cea a creării themelor. De observat că unul dintre noii demnitari, un logofăt militar, este prezentat pe o pecete de plumb de prin anii 659 – 668 şi drept commerciar al unui depozit care aproviziona, aparent, themele (Zacos, Byzantine Lead Seals 1.1, p. 227 – 228, nr. 144). Hendy, Studies, p. 409 – 420, bizuindu-se pe mărturii numismatice, propune o datare pe la 629 cel puţin a iniţierii acestor modificări administrative.

În ceea ce îi priveşte pe ofiţeri, vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 119 – 135,141 – 144 şi 152 – 153, iar în privinţa funcţionarilor publici, vezi Treadgold, Finances, p. 37 – 46,98 – 103 şi mai ales 111 – 114.

Asupra localizării marilor proprietăţi particulare, vezi în special Hendy, Studies, p. 100 – 107, care se bazează pe surse ulterioare ce par să se refere la vechile amplasamente ale proprietăţilor funciare.

Vezi Gerhart Ladner, „Origin and Significance of the Byzantine Iconoclas Controversy”, MS 2 (1940), p. 127 – 149, iar, mai recent, Peter Brown, „A Da Age Crisis: Aspects of the Iconoclastic Controversy”, EHR 88 (1973), p. 1 – 3 Alte interpretări, deşi foarte numeroase, sunt fie variaţiuni pe aceeaşi temă, neconvingătoare.

Vezi Emst Kitzinger, „The Cult of Images în the Age Before Iconoclasm”, DOT (1954), p. 83 – 150.

Vezi deosebit de recenta lucrare a lui Paul Alexander, The Byzantine Apocalyp, Tradiţion (Berkeley, 1985).

Cf. Lemerle, Byantine Humanism, p. 82 – 84.

Quinisext, Canonul 68 (Mansi XI, col. 973D).

Leon III, Ecloga, prefaţă, p. 162 Burgmann.

Vezi Averii Cameron şi Judith Herrin, editori, Constantinople în the Carly Eigh Century: The Parastaseis Syntomoi Chronikai (Leiden, 1984), cu toate că edito presupun în mod neplauzibil că autorul lor (Leiden, 1984) a făcut

o încercare < cercetare onestă şi că a scris mai curând în timpul domniei lui Leon al III-lea de< câţiva ani mai târziu.

Vezi Foss, Byzantine Fortifications, p. 26 – 28 şi 131 – 142.

Mă refer ca de obicei la Meevedy, Atlas.

Vezi Treadgold, Byzantine Revival, p. 40 şi nr. 40.

Observaţi că acumulările în vistierie ale lui Constantin al V-lea din 768 au dus la

»

penurie de aur care i-a obligat pe ţărani să-şi vândă mărfurile la preţuri scăzu pentru a face rost de aur ca să-şi plătească impozitele; vezi Theophanes, p. 443 < Boor, şi Niceforus, Scurtă istorie, cap. 85.

Relativ la starea vistieriei în 711, vezi Theophanes, p. 381 de Boor; în ce priveş starea vistieriei în 768, vezi nota 19 de mai sus, iar asupra stării vistieriei în 77 vezi Cedrenus, II, p. 16 Bekker.

Vezi M. El Abbadi, „The Finances of Egypt al the Arab Conquest”, Proceedings the Sixteenth Internaţional Congress of Papyrology, American Studies Papyrology 23 (1981), p. 509 – 516.

Privind aceste estimări bugetare, vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, 188 – 198.

Revoltele militare reuşite au fost cele din 610,641,695,698,711,715 şi 71 deoarece revolta militară din 713 a fost înăbuşită de Anastasios al II-lea.

Capitolul 13

Obiceiul de a organiza parade ale mireselor imperiale, de autenticitatea cărora unii dintre cercetători se îndoiesc, este atestat de şase surse de încredere şi timpurii care acoperă peste un secol. Vezi mai recent L.-M. Hans, „Der Kaiser als Marchenprinz: Brautschau und Hieratspolitik în Konstantinopel 395 – 882”, JOB 38 (1988), p. 33 – 52, mai ales 46 – 52.

Thema Macedoniei era amplasată în răsăritul anticei (şi modernei) Macedonii, cea mai mare parte a acesteia fiind sub stăpânirea slavilor; numele confuz al themei exprima poate speranţa bizantinilor de a-şi extinde curând stăpânirea asupra Macedoniei propriu-zise.

Acest tribut avea în primul rând drept ţel umilirea, aşa cum rezultă din

cele 6 nomisme suplimentare drept taxă pe cap de locuitor pentru împărat şi pentru fiul lui.

Vezitreagold, „Army”, p. 115 – 119.

În privinţa posibilei identificări a localităţii, vezi Niavis, Nicephorus /, p. 243 – 245.

David Turner, „The Origins and Accession ofleo V”, JOB 40 (1990), p. 171 – 203, printre alte argumente pe care eu le găsesc neconvingătoare, consideră că ceic două soţii ale lui Leon au fost una şi aceeaşi (cf. Treadgold, Byzantine Revival, p. 196 – 199, plus notele). Motivele pentru care s-a ajuns la concluzia că Barca, prima soţie a lui Leon, era amanta lui Mihail sunt explozia de indignare din 813 a Procopiei, soţia lui Mihail, când a aflat că prima urma să devină împărătească, veste care a deranjat-o mai mult decât abdicarea soţului ei, graba lui Leon de a divorţa de Barca după căderea lui Mihail şi lipsa oricărei controverse asupra divorţului lui Leon, ceea ce însemna recunoaşterea implicită a adulterului de notorietate publici al soţiei sale. Această ipoteză ne ajută totodată să explicăm suportarea de către Mihail a cheltuielilor botezului fiului lui Leon nu mult după 803, pe vremea când acesta din urmă era un tânăr ofiţer aflat la începutul carierei, şi rechemarea promptă a lui Leon din exil în 811.

Vezi Treadgold, „Three Byzantine Provinces”.

Referitor la dezaprobarea de către Mihail a celei de a doua căsătorii a lui Leon, vezi Pseudo-Simeon, p. 609 – 610 Bekker (evident greşit interpretat de Genesius, |>. 15 Lesmueller-Werner).

Relatarea oferită de Treadgold, Byzantine Revival, p. 276 – 278, trebuie completai a acum cu Jean Gouillard; „La vie d’Euthyme de Sardes”, TM 10 (1987), p. 1 – 101., mai ales p. 39 – 51.

Acest Alexios era probabil nepotul lui Alexios Musele, care fusese drungar al Supraveghetorilor, apoi strateg al themei armene în 790 şi căruia i se scoseseră ochii în 792. Tânărul Alexius, care s-a logodit probabil în 836 cu Maria, fiica lui Teofil, după ce Constantin, fiul lui Teofil murise prin 835, este eroul unei confuzii cronologice a surselor noastre, trei dintre care susţin că el s-a căsătorit de fapt cu Maria, în timp ce o alta consideră că el era deja Caesar în momentul triumfului lui Teofil din 831. Vezi

referirile din Treadgold, Byzantine Reviva! p. 434,438,439.

Se pare că ei au fugit în Chaldia, pe care Teofil a ridicat-o ulterior de la rangul de ducat la cel de themă.

Asupra începuturilor exercitării funcţiei de patriarh a lui Ioan, care au fost adesea datate greşit în intervalul cuprins între anii 832 şi 837, vezi Treadgold, Byzantine Revival, p. 297 şi nr. 406.

Datarea greşită a întemeierii themei Climata în 833 s-a înrădăcinat în literatura apărută ulterior referitoare la Rus, dar ea este complet nefondată. Ca o explicaţie a greşelii şi a corectării datării la 839, vezi Treadgold, „Three Byzantine Provinces”, p. 132 – 136.

În privinţa rezervei lui Teofil, vezi Theophanes Continuatus, p. 253, Bekker.

Capitolul 14

În privinţa revenirii la venerarea icoanelor, vezi mai ales articolele complementare ale lui Cyril Mango, „The Lichidation of Iconoclasm and the Patriarch Photios”, şi Patricia Karlin-Hayter, „Gregory of Syracuse, Ignatios and Photios”, în Bryer, Iconoclasm, p. 133 – 140 şi 141 – 145.

În ceea ce priveşte fondarea şi refondarea acestei şcoli, care au creat o oarecare confuzie, vezi Treadgold, „The Chronological Accuracy of the Chronicle of Symeon the Logothete”, DOP (1979), p. 185 – 187.

Referitor la dată, vezi Treadgold, ibid., p. 191 – 192. Mauropotamus pare să fie un nume alternativ pentru râul Melas din Bitinia, întrucât ambele au sensul de Râul Negru.

Vezi Theophanes Continuatus, p. 162 Bekker, şi observaţi referirea lui la reînnoirea tratatului, care implică faptul că tratatul din 816, încheiat iniţial pe treizeci de ani, era încă reînnoit la fiecare zece ani.

a

5. Vezi Treadgold, „The Bride-Shows of the Byzantine Emperors”, Byzantion 49 (1979), p. 404 – 407,411 – 412.

Pentru o părere mai bună decât a mea despre Mihail, vezi Henri Grégoire, în Cambridge Medieval History IV. 1, ediţia a 2-a, p. 108 – 116, şi articolele lui citate acolo la p.853.

Relativ la acest atac al ruşilor, vezi în special Cyril Mango, The Homilies

of Photius (Cambridge, Mass., 1958), p. 74 – 82.

Un strateg al Coloniei, înlocuindu-l pe turmarhul subordonat strategului armenilor, apare pentru prima oară în 863 (Theophanes Continuatus, p. 181 Bekker).

Despre campania aceasta, vezi reconstituirea lui George Huxley, „Michael III and the Battle of Bishop s Meadow (A.D. 863)”, GRBS 16 (1975), p. 443 – 450.

Asupra Mesembriei, vezi N. Oikonomidčs, „Mesembria în the Ninth Century: Epigraphical Evidence”, Byzantine Studies 8 – 12 (1981 – 1985), p. 269 – 273.

Teoria lui Jenkins, Byzantium, 165, p. 198 – 199, conform căreia Mihail avea relaţii homosexuale cu Vasile se datorează interpretării greşite a cuvântului „şambelan” ca „tovarăş de pat” şi pare la fel de nefondată ca şi deducţia sa din aceasta că Mihail nu putea face copii. Patru cronicari ostili lui Mihail descriu amănunţit depravările acestuia iară să facă nicio aluzie la homosexualitate, aşa cum ar fi făcut-o cu siguranţă chiar dacă ar fi avut doar o simplă bănuială. Cf. Remarcile ostile, dar nu prea demne de încredere ale lui Theophanes, p. 443 de Boor, asupra homosexualităţii lui Constantin al V-lea.

În privinţa acestui aranjament destul de ciudat respect argumentul minuţios documentat al lui Cyril Mango, „Eudocia îngerina, the Normans and the Macedonian Dynasty”, ZRVI 14/15 (1973), p. 17 – 27.

Mihail a moştenit o rezervă de 109.000 de livre de aur (7.848.000 de nomisme) în 856 (Theophanes Continuatus, p. 172 Bekker), iar după ce a topit 20.000 de livre (1.440.000 de nomisme) de ornamente de aur a lăsat fie 300, fie, mai probabil, 1.300 de livre (93.600 de nomisme) în 867 (Theophanes Continuatus, p. 173 Bekker; Pseudo-Symeon, p. 659 – 660 Bekker). Deficitul total era deci de circa 9,2 milioane de nomisme în 11 ani. În 867, Vasile I a strâns 30.000 de livre de aur adunând doar jumătate din darurile înregistrate făcute de Mihail (Theophanes Continuatus, p. 255 – 256 Bekker). Totalul acestor daruri trebuie să fi depăşit 60.000 de livre (4.320.000 de nomisme), deoarece probabil că unele daruri au fost făcute fără să fie înregistrate, deoarece nu se poate ca Vasile să fi adunat tot

ceea ce cerea el şi deoarece Vasile n-ar fi inclus aici darurile primite de el sau de soţia lui Evdochia îngerina.

Deşi Fotios a dedus diverse variante din filioque şi le-a condamnat, niciuna dintre ele nu decurge logic din acest cuvânt. Singurul punct susţinut de apuseni era următorul: Crezul nu trebuie modificat decât de un conciliu eclesiastic, ia papalitatea nu aprobase încă oficial termenul dejâlioque.

În privinţa datei lui de naştere, considerată adesea ca fiind mult mai târzie în ciudi dovezilor lipsite de echivoc ale surselor, vezi Treadgold, „The Bulgars1 Treat} with the Byzantines în 816”, RSBS 4 (1984), p. 213 – 220.

Vezi Ferluga, Amministrazione, p. 165 – 176.

G. S. Radojiiic, „La date de la conversion des Serbes”, Byzantion 22 (1952), p 253 – 256, datează convertirea lor între 867 şi 873. O datare la puţin timp dup; conciliul din 869 – 870 pare mult mai probabilă.

Relativ la flota imperială, vezi Ahrweiler, Byzance et la mer, p. 97 – 99. Fără a f sigur, eu aş data această reformă în anii 870 – 873, deoarece după această perioad< succesele pe mare ale Imperiului s-au înmulţit spectaculos, cu excepţia momente lor când se ştie că flota imperială a fost absentă, ca în anul 878, când a căzu Syracuza.

Fiica cu care s-a căsătorit Cristofor prin 872 trebuie să se fi născut înainte e< Vasile să divorţeze în 866 de prima lui soţie, Maria. În privinţa celor patru fiice ah lui Vasile, vezi lista mormintelor, în Constantin al VII-lea, De Ceremoniis, voi. I p. 648 – 649 Reiske. Sunt două fiice înmormântate într-un sicriu mic, care au muri probabil la o vârstă foarte fragedă, în timp ce fiica purtând numele de Maria ei< probabil a Evdochiei, deoarece bizantinii îşi botezau rar fiicele cu numele mamelor lor. Prin eliminare, soţia lui Cristofor trebuie să fi fost Anastasia. Liste mormintelor îl menţionează şi pe fratele lui Vasile, Marianus, domesticu Scholae-lor, a cărui moarte se pare că a lăsat un loc vacant, ceea ce a dus k căsătoria lui Cristofor cu o fată din cadrul familiei şi la numirea lui.

Pentru o explicaţie satisfăcătoare a probelor contradictorii, vezi Lemerle „Pauliciens”, p. 96 – 103.

Cf. Jenkins, „Chronological Accuracy”, p. L 00; convertirea trebuie să fi avut loc în perioada cuprinsă între 872 şi 877/878.

Cea mai bună analiză a acestor evenimente oarecum obscure aparţine lui Vasiliev Byzance et les Arabes, II. 1, p. 52 – 65.

Vezi N. Oikonomides, „Constantin VII Porphyrogenete et les themes d< Cephalonie et de Longobardie”, REB 23 (1965), p. 118 – 123.

Vezi Simeon Logofătul („Leo Grammaticus”, p. 258 Bekker), care datează această campanie, nemenţionată din motive necunoscute în lucrarea lui Vasiliev Byzanct et les Arabes, II. 1, după căderea Syracuzei şi înainte de împăcarea lui Fotius ci papa, înm 879. (Cf. Jenkins, „Chronological Accuracy”, p.97.)

Vezi Lemerle, „Pauliciens”, p. 103 – 108, care datează totuşi greşit campania lui Vasile împotriva cetăţii Germanicea (deci şi căderea cetăţii Tephrice) la 878, preferând datele arbitrare ale lui Pseudo-Simeon cronologiei relativ sigure a lui Simeon Logofătul („Leo Grammaticus”, p. 258 Bekker). Vasiliev, Byzance et les Arabes, II. 1, p. 86 – 94, datează corect campania în 879. Menţionarea de către Simeon a cuceririi cetăţii Tephrice de către Cristofor („Leo Grammaticus”, p. 255 Bekker) pare să fie o „evocare transpusă în viitor” oarecum stângace, a victoriei lui Cristofor asupra lui Chrysocheir, în 872.

Prima atestare sigură a unui strateg al Samosului datează de prin 892; cf. Simeon Logofătul („Georgius Monachus”, p. 852 din Theophanes Continuatus a lui Bekker) şi Jenkins, „Chronological Accuracy”, p.104.

Vezi Vita Euthymii, p. 39 – 41 Karlin-Hayter.

În acest moment, slujitorul de palat anterior, Cristofor, ginerele lui Vasile, murise probabil, pentru că toate cele patru fiice ale lui Vasile, inclusiv soţia lui Cristofor erau într-o mănăstire pe la 886 (Theophanus Continuatus, p. 264 – 265 Bekker).

Relativ la data încoronării lui Ashot, vezi comentariul lui Maksoudian asupra lui Ioan Catolicul, p. 272 – 273; alianţa a fost probabil încheiată în 885.

În privinţa titlului şi a datei, vezi Andréas Schminck, Studieri zu mittelbyzantinischen Rechtsbiichern (Frankfurt, 1986), p. 12 – 15.

Eisagoge a fost ulterior numită Epanagoge (Restauraţia).

Referitor la versiunile în patruzeci de cărţi a lui Vasile şi în şaizeci de cărţi a lui Leon al VI-lea, vezi A. Schminck", Frômmigkeit ziere das Werk1: Zur Datierung der 60 Bűcher Leons VI", Subseciva Groningana 3 (1989), p. 79 – 114.

„Părintele împăratului", cu sensul de prim-sfetnic al împăratului, dar răstălmăcit de duşmanii lui de la curte cu acela de „Tatăl amantei împăratului" ceea ce şi era Zaiitzes.

Focas a murit prin 896, cu toate că în timpul domniei nepotului său omonim, Nicefor al II-lea Focas, a fost creată legenda că trăise până în secolul următor şi că biruise şi în alte bătălii. Vezi Henri Grégoire, „La carrićre du premier Nicéphore Phocas", Hellenika, suplimentul 4 (1953), p. 232 – 254, deşi reconstituirea faptelor de început din Anatolia ale lui Focas efectuată de Grégoire este discutabilă.

Simeon Logofătul („Leo Grammaticus", p. 269 Bekker).

Asupra morţii lui Teofano, întregul argument al lui Jenkins, „Chronological Accuracy", 104, privind corectitudinea informaţiilor lui Simeon Logofătul care sprijină datarea tradiţională la 897, pare să cântărească mai greu decât analiza Patriciei Karlin-Hayter, „La mort de Théophano (10.11.896 ou 895)", BZ 62

(1969), p. 13 – 18. Zvonurile în legătură cu otrăvirea sunt menţionate în Vita Euthymii, p. 45 Karlin-Hayter.

Vezi Constantin al VII-lea, De Administrând-o Imperio 50.111 – 30 Moravesik; în privinţa datei, vezi comentariul lui Jenkins, p. 189.

Cf. Vasiliev, Byzance et les Arabes, II.l, p. 143 – 144 şi 160 – 161, şi Jenkins, „Chronological Accuracy", p. 107 (care datează jefuirea cetăţii Demetrias în martie sau la începutul lui aprilie 901).

Vasiliev, Byzance et les Arabes, II.l, p. 117,141 – 142.

Vezi Treadgold, „Army", p. 93 – 96,158 – 159.

În ceea ce priveşte reforma sistemului de organizare, vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 105 – 106,110 – 111; referitor la colonizări, vezi N. Oikonomidčs, „L'organisation de la frontičre orientale de Byzance aux Xeme – XPme siččles et le taktikon de l'Escorial", în Actes du XIV*"0

Congrčs internaţional des études byzantines I (Bucharest, 1974), p. 295 – 297.

R. Jenkins, „The ’Flight of Samonas”, Speculum 23 (1948), p. 217 – 235, presupune, nu foarte plauzibil, că Samonas s-a preiacut că fuge ca să facă cercetări în privinţa unei presupuse conspiraţii între arabi şi bizantinii nemulţumiţi.

Relatarea jefuirii Thessalonicului de către Ioan Oameniates, care afirmă că a fost martor ocular (ed. Gertrud Bôhlig, CFHB [Berlin, 1973]), prezintă puţin interes istoric şi poate fi o contrafacere ulterioară, aşa cum susţine A. Kazhdan, „Some Questions Addressed to the Scholars Who Believe în the Authenticity of Kaminiates ’Capture of Thessalonica, ” BZ 71(1978), p. 301 – 314. Argumentarea lui Kazhdan se bazează în parte pe cea a lui H. Grégoire, „Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)”, Byzantion 22 (1953), p. 373 – 378, conform căreia jaful constituia subiectul unui raport arab – care a ajuns la Raqqa cu trei zile înaintea datei la care afirma Oameniates că avusese loc căderea Thessalonicului – al lui Leon din Tripoli, în care comunica cucerirea marelui port „Antakiya”, uciderea a 5.000 de bizantini şi capturarea a încă 5.000. Grégoire face legătura dintre acest raport şi o relatare arabă ulterioară privind cucerirea de către Leon a portului „Antakyia” de lângă Constantinopol, uciderea a 15.000 de bizantini şi capturarea a de două ori mai mulţi. Este totuşi mai probabil ca primul raport să se refere la o jefuire a Attaliei („Antaliyia”, o corectură propusă cândva de Vasiliev) la o dată anterioară în cadrul aceleiaşi expediţii, pe care relatarea ulterioară o confundă cu prădarea Thessalonicului.

Vezi Schminck, Studien (vezi 30 de mai sus), p. 98 – 107.

Cu toate că unii cercetători consideră acest atac de domeniul legendei, o serie de probe indirecte din surse bizantine şi arabe confirmă relatarea oarecum înflorită din Russian Primary Chronicle. Vezi R. J. H. Jenkins, „The Supposed Russian Attack on Constantinople în 907: Evidence of the Pseudo – Symeon”, Speculum 24 (1949), p. 403 – 406, şi A. A. Vasiliev, „The Second Russian Attack on Constantinople”, DOP 6(1951), p. 161 – 225.

Vezi Treadgold, „Army”, p. 96 – 99,160 – 161.

Russian Primary Chronicle datează acest tratat la 2 septembrie 911; vezi Vasiliev, „Second Russian Attack” (nota 44 de mai sus), p. 170 – 171,175.

Vezi Treadgold, „Army”, p. 100 – 121, care include cifrele respective.

Capitolului 15

Despre Alexandru, vezi în special P. Karlin-Hayter, „The Emperor Alexander s Bad Name”, Speculum 44 (1969), p. 585 – 596, care susţine că Simeon Logofătul nu a folosit pentru domnia lui Alexandru analele contemporane menţionate de Jenkins, „Chronological Accuracy”, p. 111 – 112. Deşi Karlin-Hayter se îndoieşte total de existenţa unor astfel de anale, forţa argumentelor lui Jenkins demonstrează că ele au existat cu adevărat, dar că datează mai curând până la 912 decât 913.

Bernard Flusin, „Un fragment inédit de la vie d’Euthyme le Patriarche?”, TM 9 (1985), p. 119 – 131, prezintă un fragment ce pare prescurtat, indiferent faţă de Euthymius şi prea ostil faţă de Leon al VI-lea ca să fie Vita Eu thym îi a noastră. Improbabila relatare din acest fragment cum că muribundul Leon al VI-lea l-ar fi trimis pe Euthymius la mănăstirea lui şi l-ar fi repus în postul de patriarh pe Nicolae, îi contrazice nu numai pe cronicari, dar evident şi cunoscutul text din Vita Euthymii, p. 113 – 119 Karlin-Hayter, şi corespunde doar unei afirmaţii a lui Nicolae I însuşi (Letter 32.496 – 503 Jenkins-Westerink).

Caracterul vag al surselor referitoare la ultimele două concesii se datorează probabil sentimentului de vinovăţie al bizantinilor pentru faptul de a le fi acceptat dar P. Karlin-Hayter, „The Homily on the Peace with Bulgaria of 927 and the ’Coronation of 913”, JOB 23 (1974), p. 29 – 39, se îndoieşte de faptul că ar fi existat vreo încoronare.

Această Scrisoare a lui Nicolae I (p. 144 Jenkins-Westerink) demonstrează că el şi nu Zoe l-a numit pe Nicolae Picingli strateg al Longobardiei.

Cf. Constantin al VII-lea, De Administrând-o Imperio 50.159 – 166 Moravesik.

Vezi Constantin al VII-lea, De Administrând-o Imperio 32.81 – 100

Moravesik.

Marele cancelar era cel care îi plătea pe toţi soldaţii şi oficialii din Constantinopol şi avea un salariu sub 72 de nomisme (cf. Liudprand, Antapodosis VI, 10). Din cauză că nu şi-a dat seama de acest lucru, Runciman, Romanus Lecapenus, 58, interpretează greşit aceste evenimente.

Runciman, Romanus Lecapenus, p. 61 – 62 şi 65, datează greşit evenimentele cuprinse între trimiterea lui Zoe la mănăstire, încoronarea lui Roman în 919 şi încoronarea Teodorei în 920. Referitor la aceste date şi la raporturile dintre Constantin şi Cristofor, vezi Grierson, Catalogue III. 2, p. 526 – 530.

Vezi H. Grégoire, „Le lieu de naissance de Romain Lécapéne et de Digénis Acritas”, Byzantion 8 (1933), p. 572 – 574. Se întâlneşte şi forma „Lacapenus”. Locul exact unde se afla Lacape nu a fost încă identificat; vezi Hild, Kappadokien, p. 85 şi 168.

Vezi R. Jenkins, „The Date of the Slav Revolt în Peloponnese Under Romanus!”, în Late Classical and Mediaeval Studies în Honor of Albert Mathias Friend, Jr. (Princeton, 1955), p. 204 – 211.

Observaţi că atunci când Jenkins, ibid., p. 206, datează sosirea bulgarilor în Golful Corint în august 921, el presupune în mod eronat că Roman nu era atunci împărat cu puteri depline; data corectă este probabil august 922, întrucât este ulterioară reprimării revoltei slavilor din noiembrie 921 (cf. Constantin al VII-lea, De Administrând-o Imperio 50.25 – 70 Moravesik).

Victoria asupra lui Leon este de obicei datată în anul 922, dar observaţi comentariul lui Westerink referitor la Nicolae I, Letier 23, p. 537, conform căruia aceasta trebuie să fi avut loc după august 922. Simeon Logofătul („Leo Grammaticus”, p. 309 – 310 Bekker) o datează între căderea Adrianopolului în 923 şi sosirea lui Simeon al Bulgariei sub zidurile Constantinopolului în septembrie 924.

Data este greşită în cronici, dar Runciman, Romanus Lecapenus, p. 246 – 248, susţine cu tărie că cei doi împăraţi s-au întâlnit la 9 septembrie 924; anul pare confirmat de Nicolae I, Letters 30 şi 31 Jenkins-Westerink (vezi

remarcile lui Westerink de la p. 540).

Cu toate că supunerea Melitenei este datată în anul 931 de către Vasiliev, Byzance et les Arabes II. 1, p. 266 – 267, sursele arabe relatează doar faptul că cetatea se afla la vremea respectivă sub stăpânire bizantină, în timp ce Simeon Logofătul („Leo Grammaticus”, p. 317 – 318 Bekker) datează supunerea acesteia în jurul perioadei în care a fost încheiat tratatul cu bulgarii din 927.

În privinţa foametei, vezi Simeon Logofătul („Leo Grammaticus”, p. 315 – 316 Bekker).

În ceea ce priveşte data emiterii acestei legi, care este adesea considerată a fi anul 922, vezi Lemerle, Agrarian History, p. 86 – 87.

Din cauză că Vasile a fost pedepsit pentru prima sa răzvrătire prin tăierea mâinii, el era cunoscut sub numele de Vasile Mână de Aramă, după proteza pe care o folosea.

Vezi discuţia din Lemerle, Agrarian History, p. 94 – 97.

Celelalte patru theme erau Charpezicium, Arsamosata, Chozanum şi Derzene. Vezi Treadgold, „Army”, p. 128 – 130 şi 162.

Sursa de documentare pentru această campanie, cronicarul arab Dahabi, se referă doar la „slujitorul de palat”, dar datează campania pe la începutul iernii, când postul respectiv era deţinut de Pantherius (Vasiliev, Byzance et les Arabes II. 2, p. 240).

Thcophanes Continuatus, p. 443 – 444 Bekker.

Nu menţionez aici presupusul raid al lui Sayf al-Dawlah asupra cetăţilor Siricha şi Charsianum, datat de trei surse arabe târzii în toamna anului 956 (A.H. 339, cam în timpul lui Jumada I), care seamănă suspect de mult cu faimosul raid al lui Sayf asupra acestor cetăţi din toamna anului 950 (A. H. 345, cam în timpul lui Jumada II); cf. Vasiliev, Byzance et les Arabes II.l, p. 359 şi p. 342 – 345.

Referitor la dată, vezi J. Featherstone, „Ol ga s Visit to Constantinople”, HUS 14 (1990), p. 293 – 312, deşi opiniile lui relativ la copiii prezenţi la ceremonie (p. 306) nu sunt foarte convingătoare.

Thema aceasta, atestată de Escorial Tacticon din 971/75, nu exista în 949, şi întrucât ea avea probabil menirea să-i combată pe arabii din Creta,

este improbabil să fi fost creată după 961.

Referitor la împărţiri, cf. Oikonomides, Listes, p. 329,330. Nu mult după aceea, în loc de 20 de detaşamente şi de cei 4.000 de oameni ai Scholae-lor unite, cele două părţi aveau câte 15 detaşamente fiecare, ceea ce înseamnă 30 de detaşamente şi 6.000 de oameni; cf. Three Byzantine Military Treatises, ed. G. T. Dennis, CFIItt (Washington, 1985), 252.133 – 138. Probabil că şi excubiţii au cunoscut o extindere similară atunci când au fost divizaţi.

25. Această campanie este tratată în special de Tsougarakis, Byzantine Crete, p. 58 – 74.

27. În privinţa localizării acestei bătălii, Pasul Cylindrus, vezi Hild, Kappadokieu% p. 218 – 219.

28 Pentru această campanie, vezi mai ales Canard, Histoire, 805 – 817.

Capitolul 16

Polyeuctus obiecta împotriva faptului că era vorba de o a doua căsătorie pentru amândoi şi deoarece că se părea că Nicefor fusese naşul unuia dintre fiii lui Teofano, ceea ce îi făcea să fie rude din punct de vedere spiritual. Patriarhul nu numai că a refuzat să-i considere drept martiri pe soldaţii morţi, dar a insistat totodată asupra respectării regulii tradiţionale conform căreia soldaţii care ucideau pe cineva în luptă trebuiau să facă penitenţă.

Scylitzes, p. 270 Thurn, datează expulzarea arabilor din Cipru în al doilea an al domniei lui Nicefor (care a început la 16 august 964), care se pare că precedase solia trimisă de Nicefor lui Sayf în toamna aceluiaşi an (Yahy din Antiohia, p. 794 – 795 Krachkovski – Vasiliev). P. Lemerle, „La vie ancienne de S. Athanase VAthonite”, în Le millénaire du mont Athos, 963 – 1963: Études et mélanges I (Chevetogne, 1963), p. 93 nota 96, afirmă că obişnuita datare, anul 965, pare să fie prea tardivă.

Leon Diaconul, p. 56,57 Hase, afirmă în două rânduri că Nicefor se afla în fruntea a „patruzeci de miriade”, adică 400.000 de oameni. Dat fiind faptul că această cifră ar fi reprezentat de două ori mai mulţi soldaţi decât avea Imperiul la data respectivă, este vorba fie de o exagerare, fie de o greşeală, adică patruzeci în loc de patru miriade (40.000), ceea ce ar fi

destul de plauzibil.

Themele acestea aflate mai spre răsărit, care ar fi fost mai greu de apărat înainte de cucerirea Ciliciei, erau Anazarbus, Germanicea, Adata şi Hexacomia. În privinţa lor, vezi Oikonomidčs, Listes, p. 355 – 356,359 – 360.

Vezi Dagron, „Minorités”, p. 177 – 198.

Vezi A. D. Stokes, „The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich”, Slavonie and East European Review 40 (1961 – 1962), p. 44 – 57.

Vezi K. N. Yuzbashian, „L’administration byzantine en Arménie aux XemeXIeme siččles”, RÉA, n.s., 10(1973 – 1974), p. 143 – 144.

Themele menţionate sunt (la nord de Taron) Chantiarte, Chortzine, Cama, Chauzizium, Melte, Artze şi Ocomium (?), (la est) Chuęt, (la vest) Muzarium şi Caludia, iar (la sud) Erkne, Zermium, Chasanara şi Limnia. Despre toate acestea şi despre noul ducat al Chaldiei, vezi Oikonomidčs, Listes, p. 354,359 – 363, şi (despre Ocomium) p. 268 nota 26.

Cel mai bun comentariu asupra acestor legi este cel al lui Lemerle, Agrarian History, p. 100 – 103,128 – 131. În privinţa foametei, care a continuat până în 969, vezi Leon Diaconul, p. 102103 Hase.

i u. Aceasia este varianta expusa de mine în Byzantium and Its Army, p. 139 – 141, dar chestiunea rămâne în suspensie. Grierson, Catalogue III. 1, p. 37 – 38, susţine că tetarteronul era copiat după dinarul arab ca să fie utilizat în noile teritorii cucerite de Nicefor de la arabi, dar Hendy, Studies, p. 507 nota 293, care respinge această variantă, pare să aibă dreptate.

Vezi von Falkenhausen, Untersuchungen, p. 48 – 49. Longobardia şi Calabria îşi aveau în continuare strategii lor, subordonaţi căpeteniei Italiei.

Deşi Oikonomidčs, Listes, p. 360 – 361 şi nr. 400,401, localizează în Macedonia thema Edessa înregistrată în Escorial Tacticon, el susţine că Edessa macedoneană era de obicei numită Vodena în perioada aceea şi că nici nu era cunoscută ca fiind bizantină, devenind practic în 971, după căderea Dristrei, reşedinţa patriarhiei bulgare. Aceste fapte pledează pentru Edessa mesopotamiană, despre care Leon Diaconul, p. 70 – 71 Hase, afirmă că a fost cucerită de Nicefor.

Contrar părerii mai multor cercetători, se pare că Tzimiskes nu a abrogat legea lui Nicefor al II-lea privind donaţiile către Biserică, cu toate că acest lucni pare să fi fost de fapt făcut de Vasile al II-lea; vezi John Thomas, „A Disputed Novei of Basil II”, ORBS 24 (1983), p. 273 – 283.

Vezi Treadgold, Byzantium and Îis Army, p. 35 – 36 şi nr. 46.

Cifra aceasta este dată de Scylitzes, p. 288 Thum; Leon Diaconul, p. 109 Hase, pare să o rotunjească la 10.000.

În privinţa localizării, chiar la nord de Laodicea Combusta, vezi Belke, Phrygien, p.205.

Vezi Paul Walker, „A Byzantine Victory over the Fatimids al Alexandretta (971)”, Byzantion 42 (1972), p. 431 – 440.

Leon Diaconul, p. 129,132 Hase, menţionează numărul corăbiilor şi observă că Nemuritorii, pentru care nu menţionează nicio cifră, erau urmaţi de 15.000 de pedestraşi şi de 13.000 de ostaşi călare, plus ariergarda şi convoiul cu bagaje. Scylitzes, p. 295 Thurn, afinrtă că avangarda armatei număra 5.000 de pedestraşi, aleşi probabil din rândul celor 15.000 şi 4.000 de ostaşi călare, probabil Nemuritorii. Cifra totală a trupelor pare deci să fi fost de 32.000, la care trebuie adăugată şi ariergarda.

Vezi Treadgold, Byzantium andits Army, p. 36 şi nr. 47.

Referitor la o tratare echilibrată a problemelor legate de Cometopuli, vezi J. Ferluga, „Le soulčvement des Comitopoules”, ZRVI 9 (1966), p. 75 – 84. W. Seibt, „Untersuchungen zur Vor-und Frühgeschichte der ’bulgarischen Kometopulen”, Randes Armsorya 89 (1975), p. 65 – 98, susţine că aceşti Cometopuli erau armeni stabiliţi în Macedonia care s-au răzvrătit împotriva bizantinilor; dar aceas variantă, care se bazează pe o teorie a lui N. Adontz, pare să ţină seama în pe< mare măsură de un pasaj confuz din Ştefan din Taron.

Vezi W. Ohnsorge, „Der Heirat Kaisers Otto II”, în lucrarea acestuia Ost-Rom ut der Western (Darmstadt, 1983), p. 129 – 172.

Vezi M. Canard, „La date des expéditions mésopotamiennes de Jean Tzimisccs Annuaire de l’Institut de Philologie et d’Histoire Orientales et Slaves 10 (1960 p. 99 – 108.

Vezi Nesbitt, Catalogue I, p. 100 – 101 (Ras), p. 195 – 196 (Morava). Data creăr acestor theme trebuie să fie ipotetică; dacă, aşa cum pare probabil, este vorba d 973, atunci Escorial Tacticon ar trebui datat anterior acestui an, dar nu mz devreme de anul 971.

Vezi Grousset, Histoire de l'Arménie, p. 494 – 498.

Vezi Canard, „Date" (nota 22 de mai sus), p. 107 – 108, şi cf. Leon Diaconul, 161 – 163 Hase.

Vezi foarte recenta lucrare a lui P. E. Walker, „The 'Crusade of John Tzimisccs i the Light of New Arabic Evidence", Byzantion 47 (1977), p. 301 – 327, deşi nu văi de ce ar trebui să-i împărtăşesc îndoielile privind vizita lui Tzimisccs în Palestina oricât de scurtă ar fi fost aceasta. Scrisoarea lui Tzimiskes către Ashot al III-lea în neagă practic faptul că aceste „cuceriri" ale lui în Palestina nu i-au adus decât (supunere de formă şi un tribut simbolic. Relativ la noile theme, vezi Yahya din Antiohia, p. 369 Kratchikovsky-Vasilicv, care face menţiuni destul de vagi, dar menţionează Balaneae şi Cabala. Oikonomidcs, Listes, p. 261 nr. 19, face observaţia că peceţile confirmă existenţa Cabalei şi adaugă Laodicea pe liste themelor. Probabil că ar trebui să fie adăugat şi Antaradus.

Constantin, al cărui al doilea copil, Zoe, s-a născut pe la 978, s-a căsătorit probabil în 976, imediat după moartea lui Tzimiskes.

Despre Scleros şi rebeliunea lui, vezi în special Werner Seibt, Die Skleroi: Eine prosopographiseh – sigillographische Studie (Viena, 1976), p…29 – 58.

Vezi Scylitzes, p. 328 – 329 Thurn, şi Yahya din Antiohia, p. 418 Kratchikovsky – Vasiliev. Observaţi afirmaţia lui Scylitzes privind plecarea lui Roman la Vidin, care, dacă s-ar fi aflat sub stăpânire bulgară, ar fi izolat Morava şi Ras de teritoriul bizantin. Runciman, Bulgarian Empire, p. 221, susţine că, din moment ce Scylitzes afirmă că Roman era eunuc, conform tradiţiei bizantine, era imposibil ca el să fi fost proclamat împărat, fapt susţinut de Yahya. Dar se poate ca aceşti Cometopuli să fi negat faptul că Roman era eunuc, sau ca Scylitzes să-l fi conlundat pe acest Roman cu un eunuc purtând acelaşi nume luat prizonier de Vasile pe la 1003 (Scylitzes, p. 346), deoarece, conform lui Yahya (p. 431,446), împăratul bulgar

Roman a fost de fapt luat prizonier în 991 şi a murit în 997.

În ceea ce priveşte foametea, vezi Stephen of Taron, p. 57 Macler.

Relativ la geografie, vezi Hild, Kappadokien, p. 93 – 94.

Aceasta a fost ulterior numită Mănăstirea Iberienilor sau Iberon (Iviron în greaca modernă).

Asupra datării, vezi W.G. Brokkaar, „Basil Lecapenus: Byzantium în the Tenth Century”, Byzantină Neerlandica 3 (1972), p. 199 – 234. Cf. Yahya din Antiohia, p. 415 – 419 Kratchikovsky-Vasiliev.

Numai una dintre acestea, Chuët, era cartierul general al unei theme. Vezi M. Canard, „Deux documents arabes sur Bardas Skléros”, ZBN 5 (1939), p. 55 – 69.

În privinţa succesiunii acestora şi a evenimentelor ulterioare, vezi A. Poppe, „The Political Background to the Baptism of Rus’: Byzantine-Russian Relaţions Between 986 – 89”, DOP 30 (1976), p. 197 – 244. Asupra înţelegerii dintre Focas şi Scicros, pe care unii o consideră drept un acord care prevedea împărţirea Imperiului, vezi Cheynet, Pouvoir, p. 332.

Referitor la starea vistieriei, vezi Yahya din Antiohia, p. 423 Kratchikovsky – Vasiliev.

Originea numelui „Varangian” este controversată, dar se pare că are oarecum sensul de „credincios”; vezi S. Blôndal, The Varangians of Byzantium, rev. Şi trad. De B. Benedikz (Cambridge, 1978), p. 4 – 7. În privinţa numărului lor, vezi Stephen of Taron, p. 164 – 165 Macler.

Cu toate că opinia anterioară era că ruşii au cucerit Chersonul de la Vasile din cauză că Anna nu fusese încă trimisă la Kiev, vezi Poppe, „Political Background” (nota 35 de mai sus).

Relativ la localizarea locului său de detenţie, fortul Tyropoeum, vezi Hild, Kappadokien, p. 297 – 298.

Vezi Yahya din Antiohia, p.431 Kratchikovsky-Vasiliev, a cărui referire la cucerirea cetăţii Beroea spre sfârşitul campaniei de patru ani indică locul teatrului de război.

Cf. G. Ostrogorski, „Une ambassade serbe auprčs de l empereur Basile II”, Byzantion 19 (1949), p. 187 – 194.

Vezi Scylitzes, p. 339 Thum, deşi se pare că Scylitzes a confundat aici

plecarea lui Vasile în Siria din 995 cu plecarea lui în Iberia din anul 1000. Este puţin probabil ca Scylitzes să se fi referit la campania iberiană din 990, la care Vasile participat.

Vezi Forsyth, „Byzantine-Arab Chronicle”, care demonstrează că sursa ori gin fost cronica alepină demnă de încredere a lui al-Shimshati în privinţa acestei legi, vezi în special Lemerle, Agrarian History, p. 103112 – 114.

Judecând după Life of St. Nicon, p. 140 – 143 Sullivan, este puţin probabil ca Să: să fi pătruns în Pelopones.

Cf. Scylitzes, p. 341 – 342 Thurn, şi Yahya din Antiohia, p. 446 Kratchikov Vasiliev. Yahya propune datarea în 997, ceea ce corespunde relatării lui Scyli ploile torenţiale sugerează faptul că bătălia a avut loc toamna, după raid efectuate de Samuci în timpul verii. Cu toate că unii cercetători presupu: Samuel a cucerit în perioada respectivă o mare parte a Greciei, sursele şi contrariul; chiar şi Larissa se afla sub control bizantin, probabil încă din 991.

Vezi Yahya din Antiohia, p. 457 – 458 Kratchikovsky-Vasiliev. Probabil că Siz* devenit themă.

Aceste două theme, Teluch şi Cetăţile Eufratului, sunt primele atestate pe la 1 (Scylitzes, p. 381,387 Thurn), dar nicio datare a creării lor imediat după; 1000 nu pare posibilă, iar succesul raidului fatimizilor asupra Germaniceei par indice faptul că ele nu existau în 998.

Scylitzes, p. 342 Thurn, fără să menţioneze căderea Dyrrachiumului. noteaz; Samuel a obţinut controlul asupra acestuia după bătălia de la Sperchius. Cucer cetăţii, care este puţin posibil să fi fost realizată prin forţă, dat fiind că Samue: dispunea de o liotă, s-a produs probabil la scurt timp înainte de declanşi expediţiei dogelui Pietro al II-lea în Dalmaţia din primăvara anului 1000. Asi acesteia, vezi Ferluga, Amministrazione, p. 191 – 198.

Probabil că Micul Preslav a înlocuit fosta themă a Mesopotamiei de apus. Se ţ că bizantinii nu au pierdut niciodată Dristra, care a devenit reşedinţa unui duc< Paradunavum-ului, cu autoritate asupra întregii graniţe de la Dunăre. Vezi Nest Catalogue I, p. 150 – 152,173 – 179, relativ la peceţile

care atestă aceste posturi comandă ca şi Mesembria, care se poate să fi devenit între timp themă, întrucât i o altă dată nu pare să corespundă. Scriitorii bizantini clasicizanţi num< Paradunavumul „Paristrium”, Istrul fiind vechiul nume al Dunării.

Cf. Scylitzes, p. 342 – 343 Thurn, care afirmă că Ashot a fugit la Constantino puţin după numirea lui şi că s-a întâlnit acolo cu Vasile, evident înainte ca acesta

A

plece în Bulgaria. În ciuda opiniilor mai multor cercetători moderni, se pare că ocupaţia bulgară în cetatea Dyrrhachium a fost de scurtă durată.

Scylitzes, p. 346 – 347 Thurn, se referă la asedierea Vidinului de către Vasile, la campania împotriva cetăţii Scopia şi la legea privind deţinerea de pământuri, toate fiind menţionate ca petrecându-se în anul care a început la 1 septembrie 1001; dar dacă a cucerit Vidinul în preajma sărbătorii Adormirii Maicii Domnului (15 august 1002), aşa cum afirmă Scylitzes, nu prea este posibil ca el să fi participat la campania împotriva Scopiei şi să se fi întors la Constantinopol la timp pentru a promulga legea înainte de 1 septembrie. Trebuie să fi fost deci omisă o diviziune de un an înaintea campaniei împotriva Scopiei, iar legea ar trebui datată la 1003. Interpretarea acestei legi din Lemerle, Agrarian History, p. 79 – 80, diferă de opinia mea prin presupunerea că Vasile nu a făcut decât să le interzică marilor moşieri să-şi transforme proprietăţile în unităţi distrincte de cele ale vecinilor lor; această interpretare nu prea pare să corespundă referirii lui Scylitzes la lege ca fiind o „povară fără precedent”, nici promisiunii lui Vasile de a o abroga ulterior (vezi Scylitzes, p. 365).

În privinţa datei, vezi von Falkenhausen, Untersuchungen, p. 52 şi nr. 387.

Vezi Yahya din Antiohia, p. 461 – 462 Kratchikovsky-Vasiliev, care afirmă că Vasile a efectuat campanii împotriva bulgarilor timp de patru ani după anul 1000. Bazându-se pe Scylitzes, p. 348 Thurn, care susţine că Vasile a invadat în fiecare an Bulgaria pe parcursul unui oarecare interval înainte de 1014, majoritatea cercetătorilor moderni au ajuns la concluzia că Vasile a purtat un război pe scară largă între 1004 şi 1014. Dar nici măcar

Scylitzes nu afirmă acest lucru, iar Vasile nu cucerise până în 1014 nici măcar forturile de graniţă Pernik şi Melnik.

Acestea erau themele Dryinopolis şi Colonia din Epir şi thema Serbiei, care includea probabil Castoria şi fusese numită astfel după numele cetăţii Serbia din nordul Greciei şi nu după cel al sârbilor.

Este totuşi posibil ca acest lucru să-l fi determinat pe Vasile să creeze o themă în insula Chios, care se pare că nu exista pe la 1024, când a avut loc raidul, dar exista sigur înainte de 1028; cf. Scylitzes, p. 367 – 368,373 Thurn.

A

În ceea ce priveşte rezerva (200.000 de livre de aur), vezi Psellus, I, p. 19 Renauld; referitor la reducerea taxelor, vezi Scylitzes, p. 373 Thurn. Dat fiind că majoritatea contribuabililor puteau încă să-şi plătească restanţele prin 1028, reducerea trebuie să fi fost aplicată destul de recent, iar intervalul de pace dintre 1023 şi 1024 pare să fie cea mai probabilă datare a acesteia.

58. Asupra speranţelor lui Vasile în privinţa lui Zoe, cf. Psellus, I, p. 99 Renauld. E< puţin probabil ca el să se fi aşteptat ca vârstnicul Constantin să mai domneas mult timp.

Capitolul 17

Vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 75 – 85.

În privinţa majorităţii creştine de la Edessa, vezi Ibn Hawqal, p. Kramers-Wiet.

Vezi John Teall, „The Grain Supply of the Byzantine Empire, 330 – 1025”, DOP (1959), p. 87 – 139.

Ca Hendy, Studies, p. 100 – 107,135 – 136, deşi cf. Cheynet, Pouvoir, p. 235 – 236.

Vezi remarcile lui Harun ibn Yahya şi ale lui Ibn Hawqal în Vasiliev, Byzance les Arabes II. 2, p. 382 – 383,414 – 416, şi Ibn Hawqal, p. 192 – 193 (acelaşi ca şi doilea pasaj din Vasiliev), p. 196197 Kramers-Wiet (care nu apare la Vasiliev).

Vezi Dagron, „Minorités”.

Vezi V. Arutjunova-Fidanjan, „Sur le problčme des provinces byzantin

«orientales”, RÉA, n.s., 14(1980), p. 157 – 169.

Vezi Malamut, îl es, mai ales p. 465 – 469.

Vezi Gay, Italie, p. 580 – 592.

Vezi Lemerle, Agrarian History, p. 90 – 114; observaţi că Vasile al II-lea (Zepo, Jus /, p. 265) menţionează un ţăran pe nume Filocales, care a devenit mare] dregător al palatului şi a abuzat de puterea sa pentru a cumpăra tot pământul di satul său.

Themele clar pierdute erau Ras, Morava şi Beroea din Grecia, Mesopotamia di Occident şi Edessa. Cu toate că unele părţi din themele Larissa, Dyrrhachium \ Dalmaţia erau pierdute, altele probabil că au rezistat. În cele din urmă, Imperiul recuperat tot acest teritoriu, cu excepţia themei Ras, care a devenit un şti clientelar.

După 842, aceste domenii i-au fost restituite fiului lui Mihail, patriarhul Ignat, da puţin înainte de moartea sa, le-a trecut în posesia lui Vasile I.

În privinţa logofătului pentru afacerile interne (logothetes ton oikeiakon), \e/ Oikonomidčs „Évoluţion”, p. 136 – 140.

Vezi Hendy, Studies, p. 85 – 90,131 – 138.

Este clar că lui Simeon i se spunea Noul Teolog în comparaţie cu Grigore dii Nazians, numit adesea pur şi simplu Teologul.

Studiul standard asupra acestui fenomen este Commonwealth al lui Obolensky.

Vezi Cyril Mango, „L’origine de la minuscule”, în La paléographie grecque et byzantine, Colloques Internationaux du Centre Naţional de la Recherch Scientifique 559 (Paris, 1977), p. 175 – 180.

Cyril Mango, „Who Wrote the Chronicle of Theophanes?” ZRVi 18 (1978), p. 9 – 17, a demonstrat că Theophanes s-a folosit foarte mult de materialele lăsate de Gheorghe, a cărui operă a fost întreruptă de moartea sa; dar Mango merge probabil prea departe, susţinând că Gheorghe a scris practic toată cronica lui Theophanes.

Asupra lui Sergios şi a fragmentelor care probabil îi aparţin, cunoscute sub numele de Scriptor Incertus, vezi Treadgold, Byzantine Revival, p. 376 – 378.

Vezi Treadgold, The Nature of the Bibliotheca of Photius (Washington,

1980). Cu toate că o datare la 855 este foarte posibilă şi că au fost propuse şi alte date, scrisorile şi Amphilochia lui Fotios se referă la atât de multe cărţi care nu figurează în Bibliotheca încât constituie probabil lucrări mai timpurii. Unii au argumentat, nefondat, că puţinele referiri ulterioare ale lui Fotios la cărţile din Bibliotheca denotă că este vorba despre o lucrare târzie, dar, aşa cum era de aşteptat, astfel de referiri ilustrează doar faptul că Fotius se referea la cărţi citite anterior.

Vezi Mango, „Legend".

În privinţa evoluţiei complexe a antologiei de-a lungul secolelor, vezi acum Alan Cameron, The Greek Anthology from Meleager to Planudes (Oxford, 1993).

Respect aici datarea lui R. Cormack, „The Apse Mozaics of S. Sophia al Thessaloniki", Deltion ţes Christianikes Archaiologikes Hetaireias 10 (1980 – 1981), p. 111 – 126, preferând-o celei mult anterioare propusă de K. Theoharidou, The Architecture of Hagia Sophia, Thessaloniki (Oxford, 1988), p. 148 – 157.

Referitor la această clădire, dispărută acum, vezi cea mai recentă lucrare a lui Paul Magdalino, „Observations on the Nea Ekklesia of Basil!", JOB 37 (1987), p. 51 – 64.

Vezi Ihor Sevôenko, „The Illuminators of the Menologium of Basil II", DOP 16 (1962), p. 245 – 276, şi „On Pantoleon the Painter", JÔB 21(1972), p. 241 – 249.

Şi în acest caz sunt de acord cu Meevedy, Atlas.

Yahya din Antiohia, p. 430 Kratchkovsky-Vasiliev.

Scylitzes, p. 386,389 Thurn, menţionează crizele frumentare din 1032 şi 1033, care i-au determinat pe ţăranii din themele răsăritene să încerce să migreze în Tracia, o indicaţie a faptului că acest lucru constituia deja un obicei.

Vezi M.-H. Fourmy şi M. Leroy, „La vie de S. Philarete", Byzantion 9 (1934), p. 119,141.

Vezi Life of Saint Nicon, p. 114 – 118,134 – 136 Sullivan.

Vezi P. Charanis, „Observations on the Demography of the Byzantine Empire",! Thirteenth Internaţional Congress of Byzantine Studies, Maln

Papers XD (Oxford, 1966), p.8.

Treadgold, Byzantine Revival, p. 41 şi nr. 40.

Vezi Vasiliev, Byzance et les Arahes II. 1, p. 160 – 161.

Asupra blocării portului Efes începând cu secolul al IX-lea şi a rolului Smyrnei e; înlocuitor al acestuia, vezi Foss, Ephesus 6, p. 121 – 125,185 – 187. Ahrweilei „Smyme”, p. 34 – 37, deduce din relativa tăcere a surselor că Smyrna fusese un por destul de mic până în 1204, după care presupune o extindere bruscă ce explici importanţa lui nou atestată; o explicaţie mai plauzibilă ar fi că oraşul era de; mare, dar fusese omis în menţionările surselor sărace referitoare la perioadi anterioară. Conform Annei Comnena, XI, 5.4, circa 10.000 de oameni au fos masacraţi la Smyrna în 1097; înaintea acestui masacru, populaţia trebuie să fi fos de două ori mai mare şi chiar şi mai mare înainte de cucerirea cetăţii de către turc în 1081. Totuşi, din cauza absenţei dovezilor arheologice utile, situaţia de k Smyrna rămâne oarecum neclară.

Vezi Clive Foss, „Late Antique and Byzantine Ankara”, DOP 31 (1977), p. 72 – 86.

Conform lui Leon the Deacon, p. 73 Hase, atunci când Nicefor al II-lea asedia Antiohia, el o considera drept al treilea oraş ca mărime din lume atât ca populaţie cât şi în privinţa suprafeţei împrejmuite cu ziduri. Russell, Medieval Regions, p. 202, consideră că Antiohia avea în 1268 aproximativ 40.000 de locuitori, perioadă în care ea era încă cea mai mare cetate a Siriei, dar îndelungatele conflicte militare duseseră probabil la micşorarea ei în comparaţie cu situaţia din 1025. Cf. Hugh Kennedy, „Antioch: From Byzantium to Islam and Back Again”, în John Rich, ed., The City în Late Antiquity (London, 1992), p. 181 – 198.

Vezi Treadgold, Byzantium and Its Army, p. 188 – 198.

CLUBUL DE CARTE

INSTITUTUL EUROPEAN

Stimate Cititor.

Institutul European laşi vine în sprijinul dumneavoastră ajutându-vă să economisiţi timp şi bani.

Titlurile dorite – unele căutate îndelung prin librării – pot fi comandate acum direct de la Editură!

Consultaţi oferta! Completaţi apoi talonul de comandă (carte poştală) din subsolul paginii. Nu uitaţi să înscrieţi, cu atenţie, titlul şi numărul de exemplare solicitate.

Plata se va face ramburs (la primirea coletului poştal), taxele poştale fiind suportate de editură.

Şi pentru că dumneavoastră apreciaţi cărţile noastre, meritaţi din plin să faceţi parte din Clubul de carte Institutul European, beneficiind totodată de reduceri semnificative de preţ.

Astfel:

pentru 2 cărţi comandate reducerea este de 10 %;

pentru 3 cărţi comandate reducerea este de 15 %;

pentru 4 cărţi comandate reducerea este de 20 %;

pentru 5 cărţi comandate reducerea este de 25 %;

peste 10 cărţi comandate reducerea devine 30 %.

Colecţia SINTEZE

}

Aventura gândirii europene, Jacqueline Russ, 328 pag., 177.000 lei

Capitalismul – vol. L, Jean Baechler, 376 pag., 164.000 lei

Cetăţi medievale româneşti. Dincolo de ruine, Alexandru Husar, 352 pag., 204.000 lei

Cultură, identitate şi politică, Ernest Gellner, 280 pag., 120.000 lei

Cultură media, Douglas Kellner, 416 pag., 197.000 lei

Cultură şi societate, Jeffrey C. Alexander, Steven Seidman, 352 pag., 197.000 lei

Din ţara făgăduinţei, Dumitru Dorobăţ, 316 pag., 77.000 lei

Discurs istoric şi tranziţie, Al. Zub, 216 pag., 87.000 lei

Numele

Cod numeric personal

Strada

Bl. Se Et Ap...

Judeţ (Sector) Cod

Localitatea Tel.

CARTE POŞTALĂ

Nu timbraţi

j

Destinatar: EDITURA Institutul European CP 161, Iaşi

Depuneţi cartea poştală, completată, în cea mai apropiată cutie poştală!

Epoca maselor, Serge Moscovici, 384 pag., 153.000 lei

Epopeea vinului, Daniel Combes, 384 pag., 109.000 lei

Era individului, Alain Renaut, 370 pag., 109.000 lei

Europa economică interbelică, I. Saizu, Al. P. Tăcu, 256 pag., 109.000 lei

Etnoestetica, Petru Ursache, 292 pag., 55.000 lei

Filosofia substanţei, Anton Adămuţ, 296 pag., 131.000 lei

Globalizare şi cultură media, Adrian Dinu Rachieru, 148 pag., 111.000 lei

Intelectualii în Europa secolului al XIX-lea, Christophe Charle, 472 pag., 273.000 lei

Introducere în sociologia religiilor, Max Weber, 344 pag., 190.000 lei

Istoria Balcanilor – vol. 1 (sec. XVII-XIX), Barbara Jelavich, 356 pag., 157.000 lei

Istoria Balcanilor – voi. 2 (sec. XX), Barbara Jelavich, 432 pag., 189.000 lei

Istoria civilizaţiei britanice – vol. 1, Adrian Nicolescu, 576 pag., 164.000 lei

Istoria civilizaţiei britanice – voi. 2, Adrian Nicolescu, 328 pag., 142.000 lei

Istoria Europei-\ ol. 1 (sec. I-V), S. Berstcin, P. Milza, 376 pag., 164.000 lei

Istoria Europei – voi. 2 (sec. V-XIV), S. Berstein, P. Milza, 272 pag., 120.000 lei

Istoria Europei – voi. 3 (sec. XIV-1851), S. Berstein, P. Milza, 416 pag.,

164.000 lei

Istoria Europei – voi. 4 (1815 – 1919), S. Berstein, P. Milza, 368 pag., 120.000 lei

Istoria Europei – voi. 5 (1919-azi), S. Berstein, P. Milza, 480 pag., 164.000 lei

Istoria Franţei, François Lebrun, Jean Carpentier, 528 pag., 300.000 lei

Istoria naţiunilor şi a naţionalismului în Europa, Guy Hermet, 344 pag., 98.000 lei

Istoria sociologiei, Charles-Henry Cuin, François Gresie, 336 pag., 185.000 lei

Istoria tinerilor în Occident – vol. 1. Din Antichitate ia Epoca Modernă, J.C. Schmitt şi G. Lévi, 440 pag., 222.000 lei

Istoria tinerilor în Occident – voi. 2. Perioada contemporană, J.C. Schnrtt şi G. Lévi, 456 pag., 214.0001ei

Lingvistică generală, Ioan Lobiuc, 296 pag., 130.000 lei

Medalioane, Zigu Ornea, 392 pag., 98.000 lei

Mitologii, Roland Barthes, 296 pag., 160.000 lei

O istorie a mijloacelor de comunicare, Jean Noël Jeanneney, 406 pag., 131.000 lei

O istorie a Rusiei, Nicholas Riasanovsky, 704 pag., 562.000 lei

O istorie socială a cunoaşterii, Peter Burke, 384 pag., 290.000 lei

Nr. Ex

O scurtă istorie a Germaniei, Mary Fulbrook, 336 pag., 207.000 lei

TITLUL

LIBRĂRII în care puteţi găsi cărţile colecţiei Sinteze

ARAD

Librăria Corina, str. Mihai Eminescu nr. 2, tel. 0257/284749

BACĂU

Librăria Glissando, Bd. Nicolae Bălcescu nr. 8, tel. 0234/586677

BRAŞOV

Librăria Şt. O. Iosif, str. Mureşenilor nr. 14, tel. 0268/477799

BUCUREŞTI

Librăria NOI, BD. N. Bălcescu nr. 18, tei. 021/3102528

Librăria Mihai Eminescu, Bd. Regina Elisabeta nr. 5, tel. 021/3158761 Librăria Academiei, Calea Victoriei nr. 12 A, tel 021/3138588 Librăria Luceafărul, Bd. Unirii nr. 10, tel. 021/3130075

Librăria Minerva, Calea Victoriei nr. 126, tel. 021/3154777

BUZĂU

Librăria Faust, str. Cuza Vodă nr. 68, tel. 0238/446885

CLUJ

Librăria Orfeu, Piaţa Unirii nr. 10, tel. 0264/595339

CONSTANTA

»

Librăria Sophia, str. Dragoş Vodă nr. 13, tel. 0241/616365

CRAIOVA

Librăria Thalia, Teatrul Naţional Craiova, tel. 0251/415782

DEVA

Librăria Prescom Divers, str. Ana [pătescu nr. 11, tel. 0254/213782

GALAŢI

»

Librăria Costache Negri, str. Domnească nr. 27, tel 0236/472927

TG. JIU

Librăria Mihai Eminescu, str. Tu< Vladimirescu nr. 40, tel. 0253/214910

IAŞI

Librăria Casa Cărţii, Bd. Ştefan Mare nr. 56, tel. 0232/270479 Librăria Junimea, Piaţa Unirii nr. 4, i 0232/412712

Librăria Academiei, Bd. Carol I nr. 8,1 0232/218297

Librăria Cubul de sticlă, Bd. Carol I 3 – 5, tel. 0232/215683

ORADEA

Librăria Mihai Eminescu, str. Meş şugarilor nr. 73, tel. 0253/431924

RÂMNICU-VÂLCEA

Librăria Aldan, Mag. Cozia, Calea Traian nr. 2, tel. 0250/743263

SATU-MARE

Librăria Mihai Eminescu, str. Ţibleşu nr. 1, tel. 0261/717503

SIBIU

Librăria Polsih, Şos. Alba Iulia nr. <■ tel. 0269/210058

SUCEAVA Librăria Casa Cărţii, str. N. Bălcescu r 8, tel. 0230/530337

TG. MUREŞ

Librăria Luceafărul, str. Trandafirilor n 43, tel 0265/250581

Librăria Romulus Guga, str. Trandafirii! nr. 23, tel. 0265/261739

TIMIŞOARA

Librăria Mihai Eminescu, str. Măceşii! nr. 1, tel. 0256/494123 Librăria Esotera, str. Lucian Blaga i 10, tel. 0256/431340

Redactor: Gheorghe Drăgan Tehnoredactor: Cristina Aiftimie

Bun de tipar: 2004 – Apărut: 2004 – Format 1/ 16(70 x 100)

Frig INSTITUTUL EUROPEAN – Iaşi, str. Cronicar Mustea nr. 17 Lmr cod 700198 – C.P. 161* Tel. Difuzare: 0788.319462? W Fax: 0232/230197 – euroedit@hotmail. com – http: //www. euroinst. Ro

Tiparul executat la SC Euronovis SRL

O istorie a statului şi societăţii bizantine, impresionantă prin volum, prin orizont problematic şi prin bogăţia informaţiei, constituie rodul a circa un deceniu de muncă titanică, în care autorul, profesorul american Warren Treadgold, a adunat, colaţionat, analizat şi rezumat mii de izvoare narative, diplomatice, beletristice, numismatice, imagistice, arhitecturale etc., recoltate din biblioteci de renume din SUA ŞI Europa Occidentală. Experienţa dobândită prin redactarea lucrărilor anterioare a cântărit mult atunci când a decis realizarea temerarei sale sinteze, căci reuşi se acolo să clarifice numeroase aspecte obscure sau controversate; pe de altă parte, familiarizarea cu diferite secvenţe ale istoriei Bizanţului i-a permis să-şi contureze mai clar problemele litigioase sau greu solvabile care urmau să fie aduse în discuţie. Ni se oferă aici nu numai perspective generalizatoare, ci şi un abundent material faptic, de natură să argumenteze şi să justifice credibil formulările concluzive.

Victor SPINEI

9789736113130

*

INSTITUTUL EUROPEAN

Pe copertă: Centura defensivă a Constantinopolului, ridicată de Theodosius II în prima jumătate a secolului al V-lea şi refăcută ulterior.

Împăraţii cu majuscule. Împăraţii din Orient cu italice, cu anii de domnie marcaţi cu „d”. Ceilalţi ani sunt pentru naştere şi moarte.

Graţiaţi I

= VALENTINI AN I = Iustina VALENS = Domnica Theodthsius cel Bătrân